ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

DOĞUMUNUN 125. YILINDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK ULUSLARARASI SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ (15-18 MAYIS 2006, ANKARA)

ANKARA - 2011

5846 Sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezine** aittir.

Doğumunun 125. yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu (2006 : Ankara)
Doğumunun 125. yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası sempozyumu bilidirileri; Ankara, 15-18 Mayıs 2006. - Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011
924s, ; 24cm. - (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)
ISBN: 978-975-16-2388-1
1. ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938- KONGRELER, V.B.
2. ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938- SİYASİ VE SOSYAL GÖRÜŞLER - KONGRELER,V.B.
I.E.a. II. Seri
956.1024092

KİTAP SATIŞI:
Atatürk Araştırma Merkezi
Ziyabey Cad. No: 19
Balgat - Çankaya/Ankara
Tel: (312) 285 55 12 - 285 65 11
Belgegeçer : (0.312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr.
web : http://www.atam.gov.tr.
e-mağaza: http://e-magaza.atam.gov.tr

• Bildiri sahiplerinin unvanları sempozyum sırasındaki unvandır.
• Bildiriler içinde geçen görüş ve bilgilerden bildiri sahipleri sorumludur.
• Bildiriler sunuş sırasına göredir.

ISBN : 978-975-16-2388-1
İLESAM : 11.06.Y.0150-344

Baskı : Korza Yay. Basım San. Tic. Ltd. Şti.
Tel : (0.312) 342 22 08

SUNUŞ

Atatürk, insanlığın sevgisini kazanan tarihte ender rastlanan üstün bir kişilik, büyük bir komutan ve devlet adamıdır. Atatürk, " Beni görmek demek, mutlaka yüzümü görmek değildir. Benim fikirlerimi, benim duygularımı anlıyorsanız ve hissediyorsanız bu kâfidir" ve "Ben ölürsem soylu milletimizin beraber yürüdüğümüz yoldan asla ayrılmayacağına eminim, bununla gönlüm rahat!" sözleri ile Türk milletine olan güvenini göstermiştir. Türk milleti de her geçen gün değerini daha çok anladığı Atatürk'ü O'nun büyüklüğüne yaraşır şekilde anmıştır ve anmaya devam etmektedir. Bu çalışma O'nun işaret ettiği şekilde fikirlerini ve eserini ilmi yöntemlerle incelemek ve bu çalışmaların neticelerini milletimize ulaştırmak çabasının bir sonucudur.

19 Mayıs 2006, Atatürk'ün doğumunun 125.yıldönümüdür. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına uzanan sürecin de başlangıcı olan 19 Mayıs'ı doğum günü kabul etmiştir. 19 Mayıs bu yönüyle Atatürk'ün milletiyle özdeşleşmesini en güzel biçimde yansıtan bir gün olarak belleklere kazınmıştır. Türk Milleti Atatürk'ün doğumunu çeşitli etkinliklerle kutlamış, gönülden bağlılığını hiç eksilmeyen bir sevgi ve saygıyla büyük bir içtenlikle göstermiş ve göstermektedir. Yerli ve yabancı 84 bilim insanı bildiri sunarak Atatürk ve eseri hakkındaki yeni araştırma ve görüşlerini ortaya koyarak O'nun "hayatta en hakiki murşit ilimdir, fendir" görüşünü yaşatmaktadır. Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve eseri hakkındaki çalışmaları yapmaya ve yapanları desteklemeye devam edecektir.

Bu eser değerli hocamız Prof.Dr.Mehmet Saray'ın Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı döneminde, 15-18 Mayıs 2006 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen "Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu" bildirilerinden oluşmaktadır. Kitapta 67 bildiri yer almaktadır. Teslim edilen bildirilerin bu sayıda kalması basımdaki gecikmeyi biraz olsun mazur gösterebilir ümidindeyiz. Atatürk'ün ve düşünce sisteminin tüm yönleriyle değerlendirildiği Sempozyum'un gerçekleştirilmesindeki katkılarından dolayı, değerli katılımcılara ve emeği geçenlere teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Cezmi Eraslan
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

İÇİNDEKİLER

CUMHURBAKANI SAYIN AHMET NECDET SEZER'İN AÇIŞ KONUŞMASI 1

BAŞBAKAN SAYIN RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN AÇIŞ KONUŞMASI 7

PROF.DR. SAYIN SADIK TURAL'IN AÇIŞ KONUŞMASI 13

PROF. DR. MEHMET SARAY'IN AÇIŞ KONUŞMASI 17

İSMET İNÖNÜ, ALMAN TELEVİZYONU'NUN ATATÜRK'E VE TÜRK DEVRİMİ'NE İLİŞKİN SORULARINI CEVAPLIYOR (BASINIMIZDA BİLİNMEYEN BİR SÖYLEŞİ)
Prof. Dr. Utkan KOCATÜRK 23

BATI GÖZÜYLE ATATÜRK
Dr. Andrew MANGO 29

ATATÜRK CUMHURİYETİ'NİN NİTELİĞİ
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT 35

TÜRKİYE CUMHURİYET TARİHİNİN BAŞLICA KAYNAKLARINDA ATATÜRK
Prof. Dr. Seçil Karal AKGÜN 45

ÖZSOY OPERASINDAN SADABAD PAKTINA ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA DEHASI
Yrd. Doç. Dr. Gülseren AKALIN 71

ATATÜRK'ÜN BÜYÜK NUTUK'UNDA GEÇEN MİLLİ KİMLİKLE İLGİLİ KAVRAM, TERİM VE SÖZ ÖBEKLERİNİN ANALİZİ
Dr. Hüseyin AĞCA 83

ATATÜRK'ÜN YARATTIĞI NAHÇIVAN DOSTLUK KÖPRÜSÜ DEVLETİ
Prof. Dr. İsmail HACIYEV • Prof. Dr. Ebülfez AMANOĞLU 89

CUMHURİYET OLGUSUNUN ATATÜRK'ÜN KİŞİLİĞİNDE ERZURUM'DA ŞEKİLLENMESİ
Yrd. Doç. Dr. Serpil SÜRMELİ 99

ATATÜRK İLE YESEVİ'NİN ORTAK DÜŞÜNCE ZEMİNLERİ
Doç. Dr. Dosay KENCETAY 111

ATATÜRK'Ü DOĞUMUNUN 125. YILINDA KUTLARKEN... ATATÜRK VE DEVRİMİNİN EVRENSEL YÖNÜ
Prof. Dr. İsmet GİRİTLİ 119

ÜLKEMİZE YÖNELİK TEHDİT VE TEHLİKELER KARŞISINDA ATATÜRK'ÜN ÖNERDİĞİ FİKİR VE TEDBİRLER
Prof. Dr. S. Esin DERİNSU DAYI 127

ATATÜRK'ÜN LAİKLİK SİYASETİ VE KIRGIZİSTAN'A YAPTIĞI TESİR
Doç. Murat KOCABEKOV 155

GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN "TÜRK" KAVRAMIYLA
ÖZDEŞLEŞMESİ
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA 159

TÜRKİYE'DEKİ LAİK ANLAYIŞA İLK KARŞI
ÇIKIŞ HAREKETİ VE ONA VERİLEN CEVAPLAR (1923)
Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL 167

ESKİ VE YENİ ALİ KEMALLER
Hulki CEVİZOĞLU 177

TÜRKİYE CUMHURİYETİ' Nİ KURANLAR NASIL BİR GENÇLİK
İSTİYORDU ATATÜRK DÖNEMİ TBMM TUTANAKLARININ VE
İLGİLİ DİĞER BELGELERİN ANALİZİ (23 NİSAN 1920-10 KASIM1938)
Dr. Mustafa ÖZCAN 183

TÜRK TARİHİ VE EVRENSEL AÇIDAN ATATÜRK'E BAKIŞ
Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI 203

ATATÜRK'ÜN AZINLIKLAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ
Prof. Dr. Ramazan TOSUN 211

ATATÜRK'ÜN AVRASYA ANLAYIŞI VE KIRGIZ-TÜRK
İŞBİRLİĞİNİN İLK ON BEŞ YILLIK BİRİKİMLERİ
Bahtıgül KALAMBEKOVA 221

ATATÜRK'ÜN BAKIŞ AÇISIYLA AZINLIKLAR
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU 229

ATATÜRK DÖNEMİNDE YÜKSEK ÖĞRETİMİN YENİDEN
DÜZENLENMESİ
Prof .Dr. Ali ARSLAN 269

I. BAKÜ TÜRKOLOJİ KONGRESİ VE MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
Prof. Dr. Celil GARİBOĞLU NAĞIYEV 301

TEHDİT VE TEHLİKELER KARŞISINDA TÜRK EĞİTİM-
ÖĞRETİMİNİN KONUMU VE STRATEJİSİ
Prof. Dr. Mustafa KESKİN 309

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NE YÖNELİK TEHDİT VE
TEHLİKELER KARŞISINDA ÇAĞDAŞLAŞMA VE ULUS DEVLET
Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI 319

ROMANYA TÜRK TOPLUMUNUNMODERNLEŞMESİNDE
ATATÜRK VE DEVRİMLERİNİN ETKİSİ
Mustafa MEHMET 329

ATATÜRK VE PONTUS MESELESİ
Doç. Dr. Yusuf SARINAY 341

BİR ASKERÎ DEHA OLARAK ATATÜRK'ÜN İLERİ GÖRÜŞLÜLÜĞÜ VE ORDU-MİLLET DAYANIŞMASINA VERDİĞİ ÖNEM
Dr. Zekeriya TÜRKMEN 363

LAİKLİK VE TÜRK LAİKLİĞİNDEKİ UYGULAMALAR
Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI 383

ÇİNDE ATATÜRK
Prof. Dr. Rukiye HACI 411

ATATÜRK'ÜN ASYA SİYASETİ ÜZERİNE BAZI YENİ DÜŞÜNCELER
Prof. Dr. Seyfullah ÇEVİK 421

EVRENSELLİĞİ YAKALAYAN ADAMMUSTAFA KEMAL ATATÜRK
Prof. Dr. Bayram KODAMAN 429

BİR MİLLİ KİMLİK KONUSU OLARAK ATATÜRK'ÜN "TÜRK TARİHİ VEÖĞRETİMİ"NE DAİR GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ 437

SOFYA ASKERÎ ATAŞESİ MUSTAFA KEMAL'İN ASKERÎ VE SİYASÎ DEĞERLENDİRMELERİ
Dr. Ahmet TETİK 449

ATATÜRK'ÜN KÜRESEL YÖNÜ ÜZERİNE
Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR 459

ATATÜRK'S LEGACY FOR TURKEY AND THE WORLD
Prof. Dr. Stanford J. SHAW 503

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN TEMEL NİTELİKLERİ VE MİLLİ DEVLETE YÖNELİK TEHDİTLER
Dr. Ali GÜLER 511

ATATÜRK'S REFORMS AND THEIR IMPACT ON THE MUSLIM WORLD
M. Naeem Qureshi 523

ATATÜRK DÖNEMİ MECLİSLERİ (1920-1938)
İhsan GÜNEŞ 543

ATATÜRK VE DEMOKRASİ
Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN 565

DOĞU SINIRININ PEACE MAKER OLARAK BELİRLENMESİNDE USTAFA KEMAL PAŞA (1920-1921)
Prof. Dr. Enver KONUKÇU 579

TÜRK DEVRİMİ'NİN EVRENSEL NİTELİĞİ
Orhan KOLOĞLU 615

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN BAZI LİDERLİK ÖZELLİKLERİ
Prof.Dr.Cemalettin TAŞKIRAN 629

ATATÜRK YAŞASAYDI ERMENİ SORUNU GÜNÜMÜZDEKİ GİBİ BİÇİMLENİR MİYDİ?
Doç. Dr. Esat ARSLAN 645

BİR GAZİNİN HATIRATINDAN KURTULUŞ SAVAŞI'NDA ANKARA VE BÜYÜK TAARRUZ
Prof. Dr. Sadık DEMİRSOY 663

ATATÜRK VE DEVRİMLERİNİN DÜNYADA YANKILARI
Prof. Dr. Yücel ÖZKAYA 675

TÜRK ANAYASALARINDA LAİKLİK VE DİNLE İLGLİ HÜKÜMLER
Prof.Dr.Temuçin Faik ERTAN 685

1922 YILINDA RUS DENİZALTILARI VASITASIYLA GERÇEKLEŞTİRİLEN RUS-TÜRK TEMASLARI
Prof. Dr. Dimitri VASİLYEV 701

ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE ULUSALLIK-EVRENSELLİK DERİNLİĞİ
Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ 711

ATATÜRK'ÜN ASKERİ DEHASININ YANSIMALARI YAZDIĞI ESERLER VE NOT DEFTERLERİ
Dr.Öğ.Alb.Yavuz ÖZGÜLDÜR 721

BİR İDEAL OLARAK MİSÂK-I MİLLÎ'NİN İLÂNI VE ANLAMI
Doç.Dr.Mustafa BUDAK 733

1920-1938 DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA ATATÜRK VE ANKARA
Doç. Dr. Nesrin Tağızade-KARACA 745

ATATÜRK'ÜN EĞİTİM REFORMUNUN TEMEL UNSURLARI VE UYGULANMASI
Prof. Dr. Yahya AKYÜZ 773

MODERNLEŞMENİN EVRENSEL GELİŞİMİ İÇİNDE TÜRKİYE'NİN VE ATATÜRK'ÜN YERİ
Prof.Dr.Mustafa ERGÜN 795

ATATÜRK'ÜN KADIN HAKLARI REFORMU BM VE AB'DE KADIN HAKLARI İLE İLGİLİ SON GELİŞMELER
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN 809

MİLLET VE TÜRK KAVRAMININ TARİHİ GELİŞİMİ VE MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'LE ZİRVEYE ERİŞMESİ
Prof. Dr. Ahmet ÖZGİRAY 823

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN TEMELLERİNİN OLUŞMASINDA ATATÜRK'ÜN GERÇEKÇİ KİŞİLİĞİNİN ROLÜ
Doç. Dr. Mehmet EVSİLE 829

SALTANATTAN CUMHURİYETE MİLLET EGEMENLİĞİ
Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU 837

ATATÜRK - İLERİ GÖRÜŞLÜ BÜYÜK BİR AVRUPALI
Prof. Dr. Kopi KYÇYKU 857

ÇAĞINA VE BÖLGESİNE SIĞMAYAN ÖNDER: ATATÜRK
Mehmet TEKİN 865

TÜRKÇÜLÜK, ATATÜRK VƏ AZƏRBAYCAN
Hidayət ORUCOV 891

AŞIK VEYSEL ŞATIROĞLU'NUN ATATÜRK SEVGİSİ
Hüseyin ÖZER 897

BULGAR BASININDA ATATÜRK VE TÜRK HALKININ ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI (1919-1938)
Mümün TAHİR 909

CUMHURBAŞKANI SAYIN
AHMET NECDET SEZER'İN AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Konuklar,

Değerli Katılımcılar,

Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu'nda sizlerle birlikte olmaktan duyduğum mutluluğu öncelikle belirtmek istiyorum.

Atatürk'ün ve düşünce sisteminin tüm yönleriyle değerlendirileceği bu anlamlı etkinliğin düzenlenmesinde katkısı olanları ve Sempozyum'a bildirileriyle katılanları kutluyorum. Sempozyum nedeniyle ülkemizde bulunan konuklarımıza hoşgeldiniz diyorum.

Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu, Yüce Önder'in doğumunun 125. yılı etkinliklerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Kutlama etkinlikleri belirli bir program çerçevesinde, tüm kurum ve kuruluşlarımızın katkısı ve yurttaşlarımızın katılımı ile coşku içinde, büyük bir özenle sürdürülecektir.

Türk Ulusu, her geçen gün değerini daha çok anladığı Yüce Atası'nın doğumunun 125. yılını O'nun büyüklüğüne yaraşır etkinliklerle kutlamakta, Ölümsüz Önderi'ne gönülden bağlılığını hiç eksilmeyen bir sevgi ve saygıyla, büyük bir içtenlikle göstermektedir.

Büyük Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına uzanan sürecin de başlangıcı olan 19 Mayıs'ı doğum günü kabul etmiştir. 19 Mayıs bu yönüyle Atatürk'ün Ulusu'yla özdeşleşmesini en güzel biçimde yansıtan bir gün olarak belleklere kazınmıştır.

Ulusumuz, doğumunun 125. yılında tarihe ve insanlığa malolmuş, eylemleri ve söylemleriyle dünyada hayranlık uyandırmış, tüm yönleriyle örnek alınan bir önderi yetiştirmenin övüncünü de yaşamaktadır.

Atatürk, insanlığın sevgisini kazanan, Ulusu Onun tüm bireyleriyle gönülden bağlı olduğu, tarihte ender karşılaşılan bir dahi, üstün bir kişilik, yürekli bir kahraman, yenilmez bir komutan, büyük bir

devrimci ve devlet adamıdır.

İngiltere eski Başbakanı Churchill, O'nu "Büyük bir kahraman"; Amerika Birleşik Devletleri eski Başkanı Kennedy, "20. yüzyılın en büyük önderlerinden biri" olarak nitelemiş, İsrail'in ilk Başbakanı Ben Gurion da "O'ndan daha büyük bir devlet adamı bilmiyorum" diyerek Yüce Önder'in devlet adamlığını övmüştür.

Hindistanlı bir siyasetbilimci Prof. Arşi Han'ın, "O, yalnız bir asker ve Devlet Başkanı değil, aynı zamanda bir ulusun ve bir devletin nasıl kurulabileceği konusunda örnek bir kişiliktir" sözü, Atatürk'ün devlet adamlığı yanını çarpıcı biçimde vurgulamaktadır.

Savaşımıyla yazgımızı ve tarihin akışını değiştiren Atatürk, yalnızca eserleriyle değil, düşünce sistemi ve yüksek öngörüleriyle de insanlığın yetiştirdiği büyük kişilikler arasındaki unutulmaz yerini almıştır.

Değerli Konuklar,

Konuşmamın bu bölümünde sizlerden, "Bugün dünyada hangi önder düşünceleriyle, yapıtlarıyla, zaferleriyle güncelliğini koruyor, insanlığa ve Ulusuna yol gösteriyor?" sorusunu düşünmenizi, 20. yüzyılda tarih sahnesinde yer alan önder ve devlet adamlarını belleklerinizde canlandırmanızı istiyorum.

Kuşkusuz, bu soruya verilebilecek ortak yanıt Atatürk'ten başkası değildir.

Atatürk yalnızca çağının kahramanı olarak anılmamıştır. Yüce Önder'in büyüklüğü, öngörülerindeki haklılığı geçen zaman içinde yaşanan gelişmelerle daha iyi anlaşılmıştır.

Alman belgesel yapımcılarından Liebe, "Atatürk, tarihin Türk Ulusu'na ve insanlığa bir armağanıdır." söylemiyle bunu en çarpıcı biçimde anlatmaktadır.

UNESCO Genel Kurulu, 1981 yılının Atatürk'ün doğumunun 100. yılı olması nedeniyle aldığı kararda, Atatürk'ün, gelecek kuşaklar için örnek olarak üstün kişiliğini uluslararası anlayış, işbirliği ve barış yolundaki çabalarını, eşsiz devrimciliğini ve özellikle sömürgecilik ve emperyalizme karşı açılan savaşların ilk lideri olduğunu ve "Mazlum Milletler "in bağımsızlığına kavuşarak, insanlar ve ülkeler arasında hiçbir renk, din, cins ve ırk ayrımı gözetmeyen bir uyum

ve işbirliği çağının doğacağına inandığını, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak politikasında ve davranışlarında her zaman barış, uluslararası anlayış ve insan haklarına saygıya öncelik tanıyan bir tutum içinde bulunduğunu dünyaya ilan etmiştir.

Atatürk'ün büyüklüğünü, üstün kişiliğini ve evrenselliğini en güzel biçimde dile getiren bu değerlendirmelerden kıvanç duymayan hiçbir Türk düşünülemez.

Atatürk, Ulusumuzun soylu özelliklerini yansıtan nitelikleri, hayranlık uyandıran kişiliği ile yaşadığı çağa damgasını vurmuş, kurduğu Cumhuriyet rejimi ve Türk Aydınlanma Devrimi ile 20. yüzyılın en büyük çağdaşlaşma hareketlerinden birini gerçekleştirmiştir.

Hindistan Başbakanı Nehru, Atatürk'ü "Modern çağın yaratıcılarından biri" saymaktadır.

Fransa eski Devlet Başkanı De Gaulle de, "Atatürk'ten öğreneceğimiz çok şey var. Dünya önderleri arasında en büyük başarı elde eden kişilik O'dur. Çünkü, ulusunu çağdaşlaştırmıştır" söylemiyle, Atatürk'ün, çağdaş yanını vurgulamaktadır. Rusya Bilimler Akademisi Öğretim Üyesi Prof. Şeremet de, "Atatürk, çağdaş bir Türk uygarlık bölgesi yarattı." sözüyle bu değerlendirmeye katılmaktadır. Atatürk, "Avrupa'nın hasta adamı"ndan tam bağımsız, ulus egemenliğine dayanan, laik, demokratik, çağdaş bir devlet kuran, Devlet'in ve toplumun yapısını çağdaşlaştıran, cemaatten toplum, ümmetten ulus, kuldan yurttaş yaratan, Türk insanını uygarlığın kavram ve değerleriyle buluşturarak hak ve özgürlüklerine kavuşturan Önder'dir.

Atatürk, kadına toplumdaki hakettiği yerin ve değerin verilmesini sağlamıştır. Bu niteliği, Yüce Önder'in yalnız ülke içinde değil dışında da büyük takdir toplamasına neden olmuştur.

Amerikalı siyaset bilimci Prof. Lowry diyor ki;

"Dünyada kadınların toplumdaki rolüne Mustafa Kemal kadar duyarlılık gösteren pek az önder vardır. Kadınlara eşit haklar tanınmasını isteyen duygu ve düşüncelerin bütün uygar dünyada gerçekleşeceğini yarım yüzyıl önceden öngörmüş olması O'nun benzersiz bir önder olduğunu gösteriyor."

Fransa'da yayımlanan bir gazetedeki, "Devrin yüksek şahsiyet-

leri kitaplarda, konferanslarda Türkiye'nin asla değişmeyeceğini ve değişmeden öleceğini ilan etmişlerdi. Halbuki ölmeden değişti. Hem de kökünden ve baştan aşağı değişti. İnançlar, gelenekler, yöntemler yıkıldı. Son döküntülerini de yabancı zırhlıları ve kapitülasyonlar gibi memleketten sürüp attılar. Türkiye, ruhunu değiştirmişti..." yorumu, Türkiye'nin başardığı dönüşümleri çarpıcı biçimde anlatmaktadır.

Atatürk'ün kişilik özelliklerinden biri de zamanlama ve planlama yeteneğidir. Atatürk düşünce alış-verişine her zaman önem vermiş, her şeyi derinlemesine tüm ayrıntılarıyla düşünmüş, araştırmıştır. Doğru zamanda, doğru kararlar almış, koşullar oluşunca bunları Ulusu onun desteğiyle uygulamıştır.

Türk Ulusu'nun bağrından yetişip gelen bir önder olan Yüce Atatürk, yaptıkları ve zaferleriyle başka uluslara da yol göstermiş, insanlığa umut ve güç vermiş, dünyada silinmez izler bırakmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri eski Başkanı Eisenhower, O'nu "Tüm dünyada bağımsızlığı için savaşanların esin kaynağı" olarak övmüştür.

Akla, bilime, yurt ve Ulus sevgisine verdiği önem, yüzlerce yılda gerçekleştirilmesi olanaksız işleri kısa sürede yaşama geçirebilmesinin yolunu açmıştır.

Yunanistan eski Başbakanı Venizelos, Atatürk'ü 1934 yılında Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterirken bakınız ne demiştir: "Bir ulusun yaşamında bunca kısa sürede, bunca köklü değişikliklerin başarıldığı pek enderdir. Bu olağanüstü çalışmaları Atatürk'e, sözcüğün tam anlamıyla 'Büyük Adam' şanını kazandırmıştır."

Atatürk soğukkanlı, ileri görüşlü, akılcılıktan ve gerçekçilikten ödün vermeyen büyük bir devrimcidir. "Yolunda yürüyen bir yolcunun yalnız ufku görmesi yeterli değildir. Muhakkak ufkun ötesini de' görmesi ve bilmesi lazımdır" deyişi, O'nun bu niteliğini gözler önüne sermektedir.

Atatürk hiçbir zaman hayalperest olmamıştır. O, yarının insanıdır, olaylara ve gelişmelere böyle bakmış, koşulları ve olanakları bu yaklaşımla değerlendirmiş, her zaman Ulusu için en iyisini hedeflemiştir. Hedefe ulaşma sürecinde her zaman doğru adımlar atmıştır.

Atatürk, Cumhuriyet'le birlikte demokrasiye geçme düşüncesini süreç içinde kimi zaman denemelerle yaşama geçirmeye çalışmış; demokrasi hedefinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir.

Alman Sosyolog Bischoff, Atatürk'ü "demokrasi kuran deha" olarak nitelemektedir.

Bremen Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Harkort da, Atatürk'ün demokratikleşmeye verdiği önem kapsamında şöyle demektedir: "1930'larda Avrupa bir karanlık içindeyken, Almanya'da toplama kampları varken, Türkiye'de demokrasiye hazırlık çalışmaları sürdürülüyordu. "

Atatürk, barışçı kimliği ve barışın sürekli kılınması yönündeki çalışmalarıyla da dünyaya örnek olmuştur. Dış politikada serüvenciliği reddeden bir kişilik yapısına sahip olan Yüce Önder, tüm ülkelerin barış içinde yaşamasını isteyen gerçek bir barışseverdir.

Birçok savaş yaşamış olmasına karşın, "Ulusun yaşamı tehlikeye düşmedikçe savaş cinayettir." diyecek kadar insansever bir önderdir.

O'nun "Yurtta barış, dünyada barış" ilkesi yalnız Ulusumuza değil, tüm insanlığa yol gösterecek niteliktedir. Bu ilke doğrultusunda barışçı bir dış politika izleyen Türkiye Cumhuriyeti, hiçbir zaman çizgisinden sapmamış, bölgesinde barış ve istikrar öğesi durumuna gelmiştir.

Profesör Bernard Levvis, Yüce Önder'in bu özelliğini şöyle dile getirmiştir: "Atatürk, özgürlük ve barışın ölümsüz mimarıdır."

İnanıyoruz ki, eğer insanlık Atatürk'ün düşüncelerini benimsemiş olsaydı, dünyamız daha yaşanabilir olurdu.

Son olarak, Makedonyalı bir öğretim üyesi ile Ukraynalı bir üniversite öğrencisinin değerlendirmelerini sizlerle paylaşmak istiyorum.

Makedonya Üsküp Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Yusuf, "Biz Makedonya Türkleri, geleceğimizi Atatürkçülüğün icra edilmesinde ve Atatürkçülüğe sadık kalmamızda görüyoruz.",

Ukraynalı siyasetbilimi okuyan üniversite öğrencisi ise, "Ben tüm liderlerin yaşamını inceledim... Atatürk'ün düşüncelerini diğer liderlerden çok daha gerçekçi ve yaratıcı buldum. Ukrayna için geleceğe dönük siyaset belirlerken Atatürkçü bir çizgi üzerinde yürümek

gerektiğini düşünüyorum.” söylemleriyle, O büyük insanın düşüncelerinin tüm dünya insanlarını nasıl etkilediğini göstermişlerdir.

Değerli Konuklar,

Atatürk, güçlü ilkeleri, sarsılmaz düşünceleri ve yıkılmaz eserleriyle gönüllerde yaşamaktadır. O, bir güneş gibi her gün doğmakta, insanımızın gönlünde yücelmekte ve yolumuzu aydınlatmayı sürdürmektedir.

Büyük Atatürk’ün düşlediği Türkiye’ye ulaşmak için, yapılması gereken, düşüncelerini ve felsefesini özümsemek ve gelecek kuşakları ilke ve devrimlerinin ışığında, çağdaş bir eğitimle yarınlara hazırlayabilmektir.

Kimi konulardan yakınmak yerine, Atatürk’ün sağladığı çağdaş, aydınlık, laik ve demokratik Cumhuriyet’in sonsuza dek sürmesi için herkesin elinden gelen çabayı göstermesi zorunludur.

Doğumunun 125. yılında bir kez daha vurgulamak istiyorum ki, Atatürk, Türkiye ve Türk Ulusu için hiç sönmeyecek bir ışıktır. Atatürk’ün, Ulusumuzun gönlündeki erişilmez yeri, hiçbir zaman değişmeyecektir.

Sözlerime son verirken büyük kurtarıcımızı rahmet, saygı, sevgi ve gönül borcuyla anıyorum.

Bu önemli Sempozyum’un başarılı geçeceğine inanıyor, esenlikler diliyorum.

BAŞBAKAN SAYIN RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Cumhurbaşkanım, değerli konuklar, hanımefendiler, beyefendiler; sizleri, bu anlamlı günde en kalbî duygularla selamlıyorum.

Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün doğumunun 125 inci yılı vesilesiyle bir arada bulunuyoruz.

Sözlerimin başında özellikle bir hususa dikkatlerinizi çekmek istiyorum, o da şudur: Tarihe malolmuş büyük şahsiyetler sadece kendi dönemlerindeki başarılarıyla değil, geleceği şekillendirmedeki rolleriyle değerlendirilmelidirler.

Ben de bugün sizlere özellikle Atatürk'ün tarihi şahsiyeti üzerine romantik değerlendirmelerle yetinmekten ziyade, onun günümüze ışık tutan fikirleri ve Cumhuriyetimizin kuruluş ideallerini düşünmeye davet ediyorum. Hafta boyunca sürecek sempozyumlar da bana göre bunun çerçevesini özellikle belirleyecektir.

Onun "En büyük eserim" dediği Türkiye Cumhuriyeti, 20 nci yüzyılın başlarındaki millî bağımsızlık hareketlerinin sembolü ve ilham kaynağı olmuştur. Büyük çalkantılarla başlayan 20 nci yüzyıl, tarih sahnesinden silinmek istenen Türk Milletinin nasıl ayağa kalktığına, yok olma sürecine girmiş Osmanlı Devleti'nin enkazından nasıl yeni bir devlet çıkarıldığına şahit olmuştur.

Bu süreçte Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliği, "Ya İstiklal Ya Ölüm" parolasında somutlaşmaktadır. Türk Milletinin bağımsızlık aşkı bu yüksek ruhta karşılık bulmuştur.

Atatürk'ün liderliğinde zaferle nihayetlenen millî mücadelemizden sonra modern bir devletin inşası başlamış, zamanın ruhuna uygun bir model ortaya konulmuştur. Bu model, Türk Milleti için bir yenilenme, modernleşme, muasırlaşma hamlesi olmuştur. Bildiğimiz gibi, Atatürk bir doktrin ya da ideoloji vazetmemiş, herhangi bir kalıplaşmış ideolojiye dayanma gereği hissetmemiştir. Onun dünya görüşünün temeli akılcılık ve bilimdir. Millete hedef olarak gösterdi-

ği muasır medeniyete ulaşma yönündeki akıl ve bilim, hayati öneme sahip değerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atatürk tekamüle, yani gelişmeye dayalı bir dünya tasavvuruna sahipti. Bu tekamülün akıl ile bilimin doğrusunu tespit edip ona uygun bir şekilde davranma, akıl ve bilimin kılavuzluğuna, milletin iradesine sonuna kadar güvenme yatıyordu. Bu gerçekçi ve akılcı üslup, Atatürk'ün Cumhuriyeti kurarken doğru tercihler yapmasında, tarihin akışını iyi ve doğru okuyabilmesinde çok önemli bir yere sahiptir.

İşte bu sebeple, sözlerimin başında da belirttiğim gibi, Mustafa Kemal Atatürk'ü anarken ve anlamaya çalışırken üzerinde durmamız gereken asıl unsurlar, Cumhuriyetimizin temelini oluşturan kurucu ilkelerdir.

Çünkü, bu ilkeler dünya görüşünün tarihe ve topluma bakışının temelini teşkil etmektedir. Atatürk'ün fikriyatının ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan kavramlar genel bir çerçeve içinde; cumhuriyet, millî egemenlik, millî devlet ve laiklik olarak sıralanabilir. Türkiye Cumhuriyeti bu kavramlar, bu fikirler üzerinde yükselmiştir. Bugün bizlere düşen görev, millî mücadeleden itibaren ortaya konan, Türkiye'nin istikametini belirleyen bu isabetli, doğru tercihlerle sahip çıkmak ve daha da ileriye taşımaktır.

Şimdi bu kavramlar üzerinde kısaca durmak, geçmişten geleceğe yol alırken bu kavramların önemiyle birbirini bütünleyici özelliklerine işaret etmek isterim.

Değerli konuklar, cumhuriyet, saltanatın kaldırılmasını ve cumhurun yani milletin yönetimini ifade eder. Esasen demokrasinin dayandığı "demos" ile cumhuriyetin dayandığı "cumhur" birbirleriyle örtüşen kavramlardır. Cumhuriyet ve demokrasi birbirinde anlam bulan birbirini bütünleyen kavramlardır. Bu manada saltanattan cumhuriyete geçiş, Türkiye'yi muasır medeniyetin değer ve kurallarıyla buluşturacak bir demokratik, siyasi düzenin inşasına yönelik olarak atılmış en büyük adımdır.

Millî egemenlik, modern demokrasinin, demokratik ve laik cumhuriyetin olmazsa olmaz şartıdır. Çünkü demokrasi, meşruiyetin kaynağını başka bir yerde aramayan, toplumda, millette gören bir siyasi düzenin adıdır. Atatürk'ün egemenliği kayıtsız millete teslim

eden anlayışı, Türkiye'nin bugün sahip olduğu demokratik rejim açısından belirleyici bir önem taşımaktadır. Zira, meşruiyetin temeline milleti koymayan bir rejime demokrasi demek mümkün değildir.

Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmasından itibaren dillendirdiği "millî egemenlik" fikri, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanıyla birlikte gerçek anlamına kavuşmuş, demokratik bir siyasi düzenin tesis edilmesinin temel dayanağı olmuştur.

Millî, üniter devlet, Türkiye Cumhuriyetini oluşturan bireylerin vatandaşlık temelindeki ortaklığına işaret etmektedir. Millî devlet, idari ve siyasi çağrışımları kuvvetli bir kavram olmakla birlikte sosyolojik bir muhtevaya da sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve vatandaşlık bağıyla Türkiye Cumhuriyetine bağlı olan her bir ferdi, milletimizin ayrılmaz ve eşit bir unsuru kabul edilmektedir.

Atatürk hiçbir zaman inanç farklılıkları ve etnik köken esasında tanımlanan millet anlayışlarına itibar etmemiştir. Bugün Türkiye, anayasal vatandaşlık zemininde tarih şuuruna ve ortak yaşama iradesine sahip, farlılıklarını zenginlik kabul eden bireylerin oluşturduğu güçlü ve demokratik bir ülkedir. Millî devlet fikrine uygun şekilde bu ülkenin bütün bireyleri, başka hiçbir hususiyetlerine bakılmaksızın, sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaları hasebiyle eşittirler.

Değerli konuklar, demokrasinin ve toplumsal barışın teminatlarından biri olan laiklik, aslında iki boyutlu bir kavramdır. Laikliğin birinci boyutu, devletin din kurallarına göre yapılandırılmamasıdır. Bu, standartlaştırılmış, üniter, parçalı olmayan bir hukuk düzenini gerektirir. Laikliğin ikinci bir boyutu ise devletin bütün dini inançlar karşısında tarafsız, eşit mesafede bulunması, bireylerin din ve inanç anlamındaki özgürlüklerini teminat altına almasıdır. Nitekim Anayasamızda "Cumhuriyetin Nitelikleri" maddesinde de bu husus kayıt altına alınmaktadır. 2 nci maddenin gerekçesinde laikliğin içeriği ve tanımı için şöyle denilmektedir: Hiçbir zaman 'dinsizlik' anlamına gelmeyen laiklik ise, her ferdin istediği inanca, mezhebe sahip olabilmesi, ibadetini yapabilmesi ve dini inançlarından dolayı diğer vatandaşlardan farklı bir muameleye tabi kılınmaması anlamına geliyor.

Bu özellikleriyle laiklik ilkesi cumhuriyetimizin temel ve birleştirici bir niteliğidir.

Atatürk'ün hayata geçirdiği bu kavram ve ilkeler kanaatimce bugün onun akılcı ve tekamülcü bakışına uygun olarak çağdaş demokrasinin evrensel normlarına göre yorumlanmalı ve sürekli olarak daha ileriye taşınmalıdır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün millî mücadeleden başlayarak yapmış olduğu doğru tercihler ve bu tercihlerin ifadesi olan kavramlar, üzerinde özenle durulması gereken, milletimiz tarafından da içselleştirilmesi gereken birleştirici kavramlardır. Bu kavramları toplumsal ihtilaf alanları haline getirmekten hep birlikte, özenle kaçınmamız gerektiğine inanıyorum. Bunun için öncelikle bu kavram ve ilkelerin lafızları kadar ruhlarını da benimseyip korumamız gerekmektedir.

Anayasamızda da ifade edildiği şekliyle, insan haklarına dayalı, laik, demokratik ve sosyal bir hukuk devleti olan cumhuriyetimizin temel nitelikleri arasında bir öncelik sıralamasına gitmek, fikri değerlendirmelerimizi yanlış bir mecraya sürükleyecektir. Şunu unutmayalım ki, cumhuriyetimizin artık kurum ve kurallarıyla, milleti ve fertleriyle demokratik bir olgunluğa erişmiş olduğunu kabul etmemiz, bütün neticeleriyle ortadadır. Cumhuriyetimiz adına bugün sahip olduğumuz en büyük kazanım da bana göre budur.

Bugün Mustafa Kemal Atatürk'ün doğum yıldönümünü kutlarken cumhuriyetimizin kuruluş ideallerine her zamankinden daha yakın olmanın da bahtiyarlığını yaşıyoruz. Zira Türkiye Cumhuriyeti, bugün artık Avrupa Birliğine katılım müzakerelerine başlamış bir ülkedir ve Avrupa Birliği süreci aslında cumhuriyetle birlikte başlamış bir süreçtir.

Değerli konuklar, bu anlamlı günde, ülkemiz adına iftiharla söyleyebilirim ki, Türkiye bugün muasır medeniyet yolculuğunda demokrasisini hızla geliştirerek, vatandaşlık şuurunu güçlendirerek emin adımlarla ilerlemektedir.

Anayasamızda "Devletin amaç ve görevleri" arasında gösterilen temel hak ve hürriyetlerin önündeki engelleri kaldırarak, cumhuriyetine de demokratik değerlerine de bağlı ve güçlü bireyler yetiştirilmektedir.

Bugünün anlamına ve önemine binaen yapmamız gereken şey hem sahip olduğumuz değerlerin muhasebesini yapmak hem de mutlaka ileriye, daha ileriye doğru bakmaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin itibarı bugün bütün dünyada yükselmeye devam etmektedir. Türkiye'nin gelecek perspektifi, zaman kaybetmeden gücünü, değerlerini geniş imkan ve kaynaklarını harekete geçirerek gelişme potansiyelini, ilerleme azmini en üst düzeye çıkarmaktır.

Hedefimiz, cumhuriyetimizin 100 üncü yılında Türkiye'yi her açıdan dünyanın en gelişmiş, en saygın, en güçlü ülkeleri arasına katmaktır. Yani, ilk etapta kişi başına millî gelirin 10 bin dolara ulaştığı bir Türkiye ki hedef olarak 2012 yılı sonunda biz bunu yakalayabiliriz. Bunu yakaladığımız andan itibaren Türkiye'yi ve Türk Milletini yakalayabilene aşk olsun!.. İşte bunu başarmak, bana göre, hep birlikte omuz omuza vererek aşmamız gereken bir hedeftir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün işaret ettiği medeniyet perspektifi ve ülkeler manzumesi hepimiz için bağlayıcı ve birleştirici oldukça Türkiye Cumhuriyeti ilerleyişini sürdürecek, milletimiz refah ve özgürlük bakımından dünya ülkeleri arasında hak ettiği yere, eğitimde de sağlıkta da adalette de emniyette de ulaşımda da toplu konutta da ve tarım ve hayvancılıkta da uluslararası diyaloglarda da kavuşacaktır.

Ben bu inançla sözlerime son veriyor, sizleri bir kez daha saygıyla selamlıyorum.

PROF.DR. SAYIN SADIK TURAL'IN AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Cumhurbaşkanım, Başbakanım, Genel Kurmay Başkanım, Bakanlar Kurulunun değerli üyeleri, Türk Ordusunun değerli kuvvet komutanları, yüksek yargının değerli başkanları ve üyeleri, ülkemizdeki büyükelçiliklerin temsilcileri, bilim ve sanat dünyasının ışıklı insanları, değerli yöneticilerimiz, değerli konuklarımız; bu özel toplantımızda aramızda bulunduğunuz için sizleri saygılarla ve en iyi dileklerle selamlıyoruz.

125 yıl önce Zübeyde Hanımdan doğan, Ali Rıza Bey oğlu Mustafa, askerî okullardaki öğrenimden sonra orduya subay olarak katılmasından itibaren "Gazi" ve "Müşir" unvanlarını kazanması da dahil, mesleğini hakkıyla yapmış bir paşa;

57 yıllık ömrünün 42 yıllık kısmını daima cephelerde bir kahraman gibi yaşayarak, bir kahramanlık örneği olmuş şahsiyet;

Çeşitli büyüklükteki birlikleri yöneten "İstiklal benim karakterimdir" diyen ve her türlü düşmanının karşısında metaneti ve sabrıyla mücadelesini cesaretiyle taçlandırmış askerî bir deha;

Ülkesinin ve milletinin yanlış ve yetersiz yönetildiğini görünce, Harp Okulundan itibaren çözümler düşünmeyi bir hayat biçimine dönüştürmüş, Amasya Genelgesiyle milleti kurtuluşa çağırmış, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kuruluşunu tasarlayıp gerçekleştirmiş, Cumhuriyet rejimini ilan edip bu anlayışı köklendirmek için 15 yıl çalışmış, yönetim, eğitim, hukuk alanlarında yaptığı büyük değişim ve dönüşümlerle bir siyasi önder, siyasi örnek;

Devletin bağımsızlığı, milletin bütünleşmesi açısından oluşması ve oluşturulması gereken kurumları da davranışları da eylemleri de hem tüm dünyaya hem milletine ısrarla anlatmış, anlatmaktan yorulmamış ve bu konuda da başarılı olmuş sivil millî lider;

Mustafa Kemal Paşa, 1895-1935 yılları arasında dünya haritasının keyfince değiştirme ve yetkisi olduğuna inanan emperyalist devletlere ve emperyalist mantığa karşı kazandığı zafer, emperya-

list devletlere karşı kazanılmış bu apaçık zafer, daha sonra sayıları 100'ü bulan mazlum toplumların bağımsız devletler kurmasının örneği, öncüsü ve bu anlamda da bir siyasi dehanın dünya ufkunda yükselmesi anlamına gelir.

İnsanların hür doğduğuna, hür yaşaması gerektiğine inanan Mustafa Kemal Atatürk hem bölge barışı ve hem de dünya barışına yaptığı katkılarla kurulmasını tasarladığı ve gerçekleştirdiği uluslararası paktlar ve birlikler arasında çağın lideri, barışçıllığın dehası;

Geleneksel tarım ekonomisinin kabuklarını yer yer kıran, yer yer de değiştirmek için hem yepyeni mevzuatlar oluşturmanın çilelerini yaşayan hem de kurumlaştıran, milleti vahşi kapitalizm veya sınırlayıcı sosyalizmin eline bırakmak yerine öncü ve örnek kurum ve kurumlaşmaları oluşturan insani deha;

Atatürk Orman Çiftliği ve diğer kamu üretim ve tüketim fabrika ve merkezleri oluşturması, milletimizin kendine güvenerek, işçi değil işyeri sahibi olma inancına kavuşması yönünde hep ileri adımlar atmış olması, millî banka ve millî sigorta sistemleriyle ekonomideki para politikalarının geliştirilmesiyle iktisadi hayatımıza yepyeni bir yol göstermiş olmasıyla da apayrı bir deha;

Askeri deha, siyasi deha, idari, iktisadi deha olmak itibarıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün uluslararası önder, öncü rolü düşünülünce evrensel boyutunun, kimsenin inkar edemeyeceği evrensel boyutunun doğru kavranması gerektiği apaçık bir gerçekliktir.

Onun ulusal boyutunun doğru anlaşılması için ise sayıca ve yeterli kalitede çalışmaların artırılması gerektiği gözden uzak tutulamaz.

20 inci Yüzyılın ilk yarısında, dünyanın gözü önünde siyaset, fikir, idare alanlarında çok etkili ve yetkili olmak üzere sayıları 40'ı bulan liderler vardı. Bu liderler içinde çok olumlu bir şahsiyet olarak 21 inci yüzyılda da eskimeyen, birliğini, büyüklüğünü, örnekliğini daima koruyan, hala Mustafa Kemal Atatürk'tür. Bunu kıskanıyorlar. Bu güç birtakım insanları üzüyor, onu biliyoruz;

Atatürk ve dönemi konusunda bilgisizlikten, anlayış kıtlığından, yabancıların propagandalarının etkisini taşıyan düşünce kirliliğinden doğmuş ve doğacak her türlü karşı çıkışların, sesini yükseltmeleri,

ne olursa olsun bir kenara bırakılmalıdır. Şöhret olmak veya farklı sayılmak amacından doğan karşıt görüşlülüğü de ciddiye almamak gerekir.

Türk aydını ve Türk milleti Atatürk'ü çok sevmiştir ve sevmektedir. Bundan hiç kimsenin şüphesi yoktur. Siz, konuklarımız, bunun bir hafta boyunca örneklendirilmesini göreceksiniz. Onu anlamaya çalışan herkes, onun fikirlerini öğrendiğinde Türkiye'nin bölge barışı ve ülkeler arası ilişkiler açısından ufuk açıcı bir çok cümleler, fikirler bulacaktır.

Atatürk'ün emperyalizme karşı açtığı millî mücadele bayrağı da kazandığı büyük zafer de kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti de ölümüne kadar oluşturulmasını sağladığı büyük değişim, dönüşüm ve devrimler de benzersiz ve örneksizdir. Bu değişim, dönüşüm ve devrimlerin Fransız İhtilalinde de Sovyet İhtilalinde de benzeri yoktur. Atatürk bu konuda bakın ne söylüyor: "Türkiye'yi derece derece mi ilerletmeli ani olarak mı?.. İki sistem var, biri malum, Fransız İhtilalindeki tarz; rejimler değişecek ihtilallere karşı mukabil ihtilaller yapılacak, sağ solu tepeleyecek, sol sağı süpürecek, bir de bakılacak ki bir buçuk asır zaman geçmiş. Bu milletin damarlarında o kadar bol kan ve önünde o kadar geniş zaman var mı?.." İşte Atatürk'ümüzün tavır ve düşüncesinin temelinde bulunan güç budur.

Sayın Cumhurbaşkanım, 2005 yılı 10 Kasım Anma Töreninde Atatürk'ümüzün 125 inci doğum yılı için gerekli etkinliklerin yapılması emrini vermiştiniz, bu toplantımızı da yüksek himayelerinize aldınız. Bunlar için şükranlarımı lütfen kabul buyurun. Bu konuda ulusal bir koordinasyon kurulu oluşturan Sayın Başbakanımıza, bu kurula başkanlık eden Devlet Bakanımız Sayın Atalay'a, bildirisini okumak için buraya gelmeyi çok istiyordu, defalarca telefon etti, mektuplar yazdı, metnini de teslim etti. Ankara'ya geldikten bir gün sonra rahatsızlandı. Şimdi Gazi Üniversitesi hastanesinde tedavi görüyor. Kendisine acil şifalar dilediğim, Atatürk'ün sohbetlerine katılmış, hitamına muhatap olmuş, Ordinaryüs Profesör Reşat Kaynar'ın şahsında Atatürk'ün ulusal ve uluslararası boyutlarını alıp değerlendiren yerli ve yabancı bildiri sahiplerine, değerli konuklara saygılar ve minnetlerimi sunuyorum.

PROF. DR. MEHMET SARAY'IN AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Cumhurbaşkanım, Sayın Başbakanım, Sayın Meclis Başkanım, Sayın Genelkurmay Başkanım, Sayın Bakanlarım, Sayın Komutanlarım, Saygıdeğer Hanımlar, Beyler ve Basınımızın Kıymetli Mensupları;

Bugün burada, yalnız Türk tarihinin değil, insanlık tarihinin yetiştirdiği en büyük kumandanlardan birinin, bir barış ve demokrasi erbabının ve bilge bir şahsiyetin, yani Atatürkümüzün 125. doğum yılını kutlamak için toplanmış bulunuyoruz. Teşriflerinizden dolayı hepinize sevgiler ve saygılar sunuyorum.

Yurtdışından ve yurtiçinden gelen Atatürk ve dönemi üzerinde kıymetli araştırmalar yapan ve öğleden sonra başlayacak oturumlarda sunumlarını yapacak olan 80'i aşkın bilim adamı dostlarımıza da hoş geldiniz diyorum. Efendim, ilmi ve sosyal içerikli dopdolu bir programımız var. Emeği geçen tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Sayın Cumhurbaşkanım ve Sayın Başbakanım,

Zât-ı Devletlerinizin tensip buyurmaları ile Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına atanmamın üzerinden bir buçuk yıl geçti. İzin verirseniz, bu bir buçuk yıl içinde yaptığım ve yaptırdığım çalışmalar ile ilgili kısaca bilgi arz etmek istiyorum. Yurt dışında ve yurt içinde bulunan Atatürkümüzle ilgili belgelerin büyük çoğunlunu topladık, geri kalan belgeleri de bu yaz toplamış olacağız. Böylece, hem yabancı ve hem de kendi belgelerimizin ışığında bu büyük insanı bütün güzellikleriyle ortaya koyma ve anlatma imkanına kavuşacağız.

Bu arada, Atatürkümüzün Nutuk'unu daha önce yapılan Fransızca ve Almanca tercümelerinden sonra İngilizce, Rusça, Farsça ve kardeş cumhuriyetlerin dillerine tercümelerini yaptırdık. Şu anda Arapça, Çince ve Yunanca'ya tercümeleri yapılmaktadır. Japonca, İspanyolca ve İbranice'ye tercümeleri ile bu çalışmalarımız tamamlanmış olacak. İnanıyorum, böylece, Atatürkümüzü bütün dünya yakından tanıyacaktır. Bu vesileyle dost-düşman, herkese, özelikle "Türkler Mustafa Kemal Paşanın fikirleriyle hareket etmekten

vazgeçsin" diyen Avrupalı dostlarımıza şunu söylemek istiyoruz: Çanakkale'den Millî Mücadele'ye gösterdiği birinci sınıf askerlik dehasıyla onurumuzu kurtaran Atatürkümüzü, O'nun barışsever, demokrat ve bilge kişiliğini, Türk milleti olarak ne kadar derinden sevdiğimizi ve ebediyete kadar da sevip izinden gideceğimizi görüp bilmelerini istedik. Ayrıca biz biliyoruz ki, bugün bu güzel yurdun özgür semalarında Ezan-ı Muhammediye dinleyip ibadetimizi yapabiliyorsak bu Gazi Mustafa Kemal Atatürkümüze borçluyuz. Yine biliyoruz ki, Osmanlının enkazı üzerine kurulan laik demokrat cumhuriyetle çağdaş bir devlet ve millet haline geldiysek bunu da Atatürkümüze borçluyuz.

"Atatürk ve Türk Aydınlanması" projesini devreye soktuk. Bu proje çerçevesinde, üniversite bulunan 26 vilayetimizde Valilerimiz, Belediye Başkanlarımız ve Rektörlerimiz ile birlikte, hem millî birlik ve bütünlüğümüzü pekiştirmek, hem Atatürkümüzü anlatmak, hem de o vilayetlerin millî mücadeleden günümüze kadar kat ettiği ilerlemeyi, bugünkü sosyo-kültürel ve ekonomik problemlerini ve çözüm yollarını bilim adamlarımıza tartıştırdık ve halkımızı bilgilendirmeye çalıştık. Bu proje bütün vilayetlerimiz ve üniversitelerimizde uygulanacaktır.

Bu arada, AB ile görüşmelerde devletimizin ve hükûmetimizin istifadesi için, demokratikleşme, eğitim ve kadın hakları başta olmak üzere ana konularda, cumhuriyetin kuruluşundan bugünlere, kat ettiği mesafeyi, bugünkü durumunu ve çözüm yollarını ortaya koymak için hazırladığımız projelere, ne yazık ki ne DPT'den ve ne de Maliye'den destek alabildik.

Bu bilgileri arz ettikten sonra izin verirseniz, birkaç cümle ile de olsa Atatürkümüzün ve Onun şehit arkadaşlarının bu devleti ne şartlar altında kurduklarını hatırlatmak istiyorum. Osmanlı Devleti, Türk milletinin kurduğu devletler içinde en uzun ömürlü olanıdır. Gurur duyulacak pek çok yönü olmasına rağmen kötü yönetim ve cehaletten dolayı bu cihan devletini kaybettik. Bilen ile bilmeyen bir olmuyor. Bilen düşmanımız bilmeyen bizleri yendi. Ama düşmanlarımız bizi yenmekle kalmadı, yurdumuzu babalarından miras kalan bir toprak parçası gibi aralarında paylaşmaya kalkıştılar. Maşa gibi kullandıkları Rum'u, Ermeni'yi ve Yunanlıyı üzerimize saldırttılar.

Bu da yetmiyormuş gibi bizzat kendileri de ülkemizi işgale başladılar. Bu amansız düşmanlığa ve saldırıya karşı Türk milleti Atatürk'ün önderliğinde yaşam hakkını kullanarak kendini ve yurdunu müdafaa etti. Yokluk içinde verilen bu onur mücadelesine bugün biz "İstiklal Harbi" diyoruz.

Atatürk, Osmanlı'nın çöküşünü iyi etüt etmiş, cehaletin ve bilgisizliğin bizlere nelere mal olduğunu görmüştü. Daha harp bitmeden kongrelerini yapan öğretmenlere seslenişinin ve yalvarırcasına konuşmasının nedeni bu cehaleti yenmek içindi. Öğretmenlerden çocuklarımızı ve gençlerimizi mutlaka çok iyi yetiştirmelerini ve milletçe bir daha bu acıları çekmememizi istemiştir. Bilahare onun yaptığı inkılapların, reformların temelinde de cehaleti yenme fikri vardır. Onun içindir ki Cumhuriyeti kurduktan sonra ilköğretimi mecburi tutmuş ve herkesin okumasını istemiştir. Ama Onun aramızdan ayrılmasından sonra, Cumhuriyet Hükûmetleri bu ilköğretim yasasını tam olarak uygulamaktan adım adım uzaklaşmışlardır. Anadolu'nun muhtelif yerleri ile Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde veliler, çocuklarını, özellikle kız çocuklarını okula göndermemeye başladılar. Bu hatalı tutumu görmelerine rağmen, yöneticilerimiz son derece lâkayıt davrandılar. Sonunda bugünkü manzara ortaya çıktı. Nüfusumuzun %54'ü ilkokul mezunu ve 7, 5 milyonuda okuma-yazma bilmeyen bir kitle halinde karşımızda duruyor. "Haydi Kızlar Okula'" kampanyası hoş bir jesttir. Biz buzdağının görünen kısmıyla mücadele ediyoruz. Muhterem hanımlar ve beyler, biz okumayı emreden bir dinin mensupları, yasaların okumayı mecbur tuttuğu bir ülkenin insanları olarak nasıl olurda cehaleti yenemeyiz?

Atatürkümüzün kurduğu bu cumhuriyet kurulduğu günden beri cehalete karşı mücadele etmektedir. Bu cehaleti yenmemizin iki vazgeçilmez şartı vardır: biri iyi öğretmen ve öğretim üyesi yetiştirmek ve ihtiyaçlarını karşılamak, diğeri ise eğitimle ilgili yasaları tam olarak uygulamak. Lütfen bunu gerçekleştiriniz, efendim.

Sizlere arz edeceğim ikinci konu da hukukla ilgili. Bilindiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti Devletinde yasalar bir erkeğin bir kadınla evlenmesine izin verir. Fakat mecburi eğitim yasalarında olduğu gibi, evlenme yasasının uygulanmasında da büyük aymazlık ve vurdum duymazlık yaşanmakta ve yasalar açıkça çiğnenmektedir.

Anadolu'nun bazı kesimleri ile Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bulunan erkeklerimiz çok kadınla, yani iki veya üç kadınla yaşamakta, 10 ve 10'un üzerinde çocuk yapmaktadırlar. Okutulmayan genç kızlar babaları yaşında insanlara mal satılır gibi satılmakta zorla evlilik hayatına sokulmaktadır. İntihar edenlerde bunlar, sokaklara sürülenlerde bunlardır. Böyle bir yaşam tarzının ne İslam'da, ne de hukukta yeri vardır. Peygamber Efendimiz Müslümanlara bir kadınla evlenmeyi tavsiye etmiştir. Yasalar da bunu emretmektedir. Bu gerçeğe rağmen nasıl oluyor da bazı insanlar çok kadınla yaşanabiliyor? Durum bu iken, bu ülkede yasalar niçin uygulanmıyor? Yasa uygulayıcılarımız bu duruma nasıl seyirci kalabiliyor? Böyle bir nüfus artışı 'hem manen ve ahlaken, hem de maddeten ülkemize büyük zarar vermektedir. Çok kadınla yaşayıp çok çocuk yapan insanlar, doğal olarak ne çocuklarını doğru dürüst okutabiliyor, ne de onları hayatlarını kazanabilecekleri bir meslek sahibi yapabiliyor. Büyüyen çocukların bir kısmını PKK alıp gidiyor, bir kısmı da büyük şehirlere gönderilip iş bulmaları isteniyor. Ve bizde bu problemlerle uğraşıyoruz. Dünyada kendi yarattığı problemlerle uğraşan bir ülkenin iyi idare edildiğini söylemek elbette mümkün değildir. Bu problemleri halletmediğimiz sürece Atatürk'ün ruhunu asla şad edemeyiz.

Sayın Başbakanım,

İnsaf sahibi herkesin bildiği gibi, bazı konularla birlikte bu konularda, geçmiş dönemlerin ihmali veya başarısızlıkları neticesinde, önünüzde bulunuyor. İnanıyorum bu problemi çözeceksiniz. Başlattığınız yol projesini lütfen en kısa zamanda tamamlayınız. Üç akademisyen arkadaşımla başlattığımız bir çalışmayı bitirmek üzereyiz. Konu, Cumhuriyet Hükûmetlerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya Yaptıkları Yatırımlar ve Akıbetleri. Bu çalışma esnasında en çok dikkatimizi çeken konuların başında yol sorunu gelmiştir. Zat-ı âlinizin başlattığı yol projesi işin püf noktalarından biridir. Lütfen bunu en kısa zamanda tamamlattırın. İş adamlarının ve hükûmetlerin en büyük şikayeti "Biz, buraya yaptığımız fabrikalarda ürettiğimiz malları hangi yollardan, hangi limanlara taşıyacağız" idi. İşte bu şikayetleri durduracak plan sizlerin başlattığı yol projesi olacaktır. Lütfen bu ülkenin makus talihini yenin. Buna paralel olarak bölgede vakit geçirmeden bir eğitim seferberliği başlatın. Okuma yazma bilmeyen

kalmasın. Bölgenin insanlarına meslek öğretilsin, üretken hale getirilsin. Lütfen, bu yarayı saralım, efendim.

Sayın Cumhurbaşkanım,

Zat-ı devletleriniz bir hukuk âbidesi. Hukuk kurumlarımızın kıymetli mensupları da buradalar. Bendeniz, tarih ilminden sonra en çok hukuk ilmi üzerinde okudum, ve hattâ bir de kitap yazdım. İnsanlarımıza hak ve özgürlükler konusunda mutlaka açık bilgi vermemiz gerekiyor. Bilhassa sevgili gençlerimize okul çağında hak ve özgürlükleri ve bunun sınırlarını öğretmeliyiz. Zat-ı devletlerinizle bendeniz arasındaki ortak nokta şu çiçek buketidir. Ben neye inanıyor isem, fikrim ve zikrim ne ise bunun sınırı çiçeklere kadardır. Ben o sınırı aşarsam zat-ı devletlerinizin hak ve özgürlüklerine musallat oluyorum demektir ki, böyle bir hakkım yoktur. Aynısı zat-ı aliniz içinde geçerlidir. Demek ki hak ve özgürlüklerin bir sınırı vardır ve bu sınır bizlerin birbirimizin fikrine, inancına, hak ve özgürlüklerine saygı göstermemizi gerektirir. Yani hak ve özgürlükler sınırsız değildir. İşte bu hak ve özgürlükler, hiçbir demokrat toplumda devleti bölmeye, yıkmaya ve terörü desteklemeye kullanılamaz. Bu bilinmediği için Türkiye'mizde her gün suç işlenmekte, millî ve manevi değerlerimiz yıpratılmaktadır. Sayın Cumhurbaşkanım, Sayın Başbakanım, saygıder hukukçularım Lütfen bu hukuk kargaşasının önüne geçiniz, efendim.

En derin Saygılarımla.

İSMET İNÖNÜ, ALMAN TELEVİZYONU'NUN ATATÜRK'E VE TÜRK DEVRİMİ'NE İLİŞKİN SORULARINI CEVAPLIYOR (BASINIMIZDA BİLİNMEYEN BİR SÖYLEŞİ)

Prof. Dr. Utkan KOCATÜRK

Değerli bilim adamları, değerli konuklar!

Sunacağım bildiri "İsmet İnönü, Alman Televizyonu'nun Atatürk'e ve Türk Devrimi'ne ilişkin Soruları Cevaplıyor (Basınımızda Bilinmeyen Bir Söyleşi)" başlığını taşıyor. İstiklâl Savaşı'nın Batı Cephesi Komutanı, Lozan Başdelegesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı ve Atatürk'ten sonra ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşmaları, gerekse Meclis dışındaki söylev, demeç, makale ve söyleşileri son yıllarda dizi yayınlar halinde kitaplaşmış bulunmaktadır.

Ben bu bildiride, söz konusu yayınlarda bulunmayan İsmet İnönü'ye ait uzun ve önemli bir söyleşiden sizlere bazı bölümler aktaracağım. Bu söyleşi, 1963 yılı Eylül'ünde Alman televizyonu'nda yayınlanmıştır. Televizyon sunucusunun Almanca olarak sorduğu soruları İsmet İnönü, Türkçe cevaplamış, bu cevaplar o sırada Almanya'da bulanan Prof. Dr. Ahmet Mumcu tarafından Almanca'ya çevrilmiştir.[1]

Değerli bilim adamları, değerli konuklar! Alman Televizyonu'nun İsmet İnönü'ye, "Atatürk'le ilk tanışması ve ilk temaslarını sorması üzerine İnönü şunları söylemektedir:

---

[1] İsmet İnönü'nün söyleşisini içeren iki adet ses bandı, Prof. Dr. Ahmet Mumcu tarafından 1991 yılında Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi'ne armağan edilmiştir. (Arşiv Dosya Nu.=191,

"Mustafa Kemal Paşa ile biz kurmay sınıflarında yakın sınıflarız. Biz birinci sınıftık, o üçüncü sınıftı. Kurmay sınıflarının bir özelliği vardır; kurmay sınıflarında bütün genç subaylar birbirlerini mutlaka tanırlar. Yakın bir münasebette değil ama, o şekilde tanışıyoruz. Onun, ciddi, kıymetli bir kurmay subayı olarak yetiştiğini, sağlam bir karakter sahibi olduğunu mektepten biliyoruz; ama fazla bir münasebetimiz yok! Mustafa Kemal Paşa'yı ben, II.Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki'nin inkılap günlerinde ciddi bir iki vesile ile tanıdım. Fakat asıl tanışmam, Birinci Cihan Harbi'nin ilk yıllarında oldu. Birinci Cihan Harbi'nde Atatürk'le aramızda hakiki bir yakınlaşma, dostluk ve itimat oluşmuştu. Birbirimizi çok iyi anlıyorduk. Muharebe içinde konuşmalarımızda, memleketin karşı karşıya olduğu tehlikeleri açık bir şekilde görüyorduk ve muharebeden sonra Mütareke ile gelen halleri çok ıstırapla takip ediyorduk. Atatürk bu zamanda çok faal bir vaziyette idi. Bir defa muharebeden bir büyük kumandan olarak çıkmıştı. Askerî çevrelerde, devlet teşkilâtı içinde hususi bir mevkii vardı. Kendisi de çok enerjik olduğu için her işi yakından takip eder, o zamanki padişah hükûmetinin daireleri ve nazırlarına muhatap olurdu."

İnönü, söyleşisine şöyle devam ediyor: "Mütareke'de Atatürk'le zaman zaman buluşurduk; gördüğümüz hadiseleri birbirimize anlatırdık. Atatürk bu dönemde devamlı olarak sivil olsun, asker olsun herkesle görüşür, memleketin durumu hakkında malûmat sahibi olarak telkinlerde bulunurdu. Bu günlerde münasebetimiz çok iyiydi ve gelecek günler için hazırlanmak fikri, birçok vazifelerin bize teveccüh edeceği fikri galip geliyordu. Bu vazifeler ne şekilde, ne ehemmiyette teveccüh edecek, bunun hakkında sarih bir fikrimiz yoktu. Ama bir vaziyet olacaktı."

İsmet İnönü, Alman Televizyonu'nun "Atatürk, Türk Millî Mücadelesi'nde nasıl ön plana çıktı?" sorusuna şu cevabı veriyor:

"Birinci Cihan Harbi sırasında 'harbin neticesi çok adaletli olacaktır, intikam politikası takip olunmayacaktır' diye çok propaganda yapılmıştı. Meşhur 1. maddeyi bir hatırlayın! Halbuki Türkiye, harp sonunda Mütareke akdi olarak her tarafta işgal olundu. Her tarafta silâh alınması, çok ciddi olarak Türklere karşı tatbik edildi ve nihayet en kıymetli topraklarımız, Yunanlılara teslim edildi. Yirmi se-

neden beri uğradığımız felaketlerin en fenasına uğramıştık. Kimse tayin de etmediği halde, bir toplantı yerinde böyle bir hareketi idare etmeye salahiyetli odur, diye söz verilmediği halde, o devrin en ileri yetişmiş insanı ve davayı yürütmek için fedakârca ileri atılmış insan olarak Atatürk, kendiliğinden tabii bir lider olarak ortaya çıktı."

İsmet İnönü, Atatürk'ün Anadolu'ya geçişiyle ilgili olarak da şunları söylüyor:

"Bu fırsat Atatürk'ü, Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya göndermek kararıyla ele geçmiş bir fırsat haline geldi. Biliyorsunuz ki İstanbul Hükûmeti, onu Anadolu'ya Ordu Müfettişi olarak gönderirken, İtilâf Devletleri'nin isteklerini memlekete tatbik ettirmek için, İstanbul Hükûmeti'nin gördüğü güçlükleri Padişah lehine, onun hesabına belki kolaylaştıracak bir otorite olarak kullanmak istiyorlardı."

Değerli bilim adamları, değerli konuklar!

Atatürk Türk Devrimi'ni 1935 yılında şöyle ifade ediyordu: "Uçurumun kenarında yıkık bir ülke… Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaş… Ondan sonra içerde ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni toplum, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız, devrimler…" İsmet İnönü de aynı görüşten hareketle Alman Televizyonu'ndaki söyleşisinde Türk Devrimi'ni 1-Millî Mücadele, 2-Devrimler olmak üzere iki dönemde yorumlamakta ve şunları söylemektedir:

"Türk İnkılâbı'nın askerî kısmını, İstiklâl Harbi'ni bitirdikten sonra memlekette ciddi ıslahat yapmak fikri, bizde prensip olarak köklü ve çok hararetli idi. Atatürk bu hususta en ilerde idi. Bütün ıslahatı Zafer'i müteakip radikal olarak hemen yapmayı kesin olarak lüzumlu görüyordu. Atatürk'ün tabiatında, büyük hareketleri sür'atle kesin olarak yapmak, derhal tatbik etmek âdeti vardı. Bu tarzda başladık. Yapılan ıslahatta beraber düşündüklerimiz var, Atatürk'ün doğrudan doğruya kendi zihniyetiyle, kendi buluşuyla telkin edip sonra bizim beraber takip ettiklerimiz var. Bunun heyet-i umumiyesi, Türk cemiyetini ortaçağ nizamından esaslı ve köklü olarak kurtarıp bu asrın bütün ihtiyaçlarını karşılayacak bir zihniyetle yeni bir devlet kurmak fikrine istinat eder. Bu tarzda hareket ettik, düşündüklerimizi süratle tatbik ettik."

İsmet İnönü, söyleşisine şöyle devam ediyor:

"Bunun en gücü Harf İnkılabı idi. Milletlerin hayatında en güç olan budur. Eski harfle yetişmiş büyük bir nesil var, büyük bir hazine! Bunu bırakıp yeni bir harfe, yeni bir kültüre girmek, son derece güç bir şeydir. Ve yeni bir harf, zannolunduğu kadar bir şekil değiştirmesi değildir; tam manasıyla bir kültür istikametinin değiştirilmesidir. Her çeşit mukavemetler olmuştur; fakat bunların hepsi muvaffakiyetle aşılmıştır. Demokratik rejime girdikten sonra, bunların milletin bünyesinde esaslı olarak yerleşmiş olduğunu tecrübe ile tespit ettik."

Değerli bilim adamları, değerli konuklar!

İsmet İnönü, Alman Televizyon sunucusunun, "Sizce, yapılan en önemli devrim hangisidir?" sorusuna da şu karşılığı veriyor:

"Benim kanaatimce inkılapların hepsi önemlidir; en önde gelen iki tanesi, en önemlisidir. Biri harf inkılâbıdır, biri Türk kadınının cemiyete girmesidir. Bu ikisini ben, kendi anlayışımla en ehemmiyetlileri görmüşümdür. Türk kadınını cemiyete sökmek için ehemmiyetli kitle içinde fazla mukavemet görmedik; fakat uzun sürdü. Zamana ihtiyaç gösteren iki unsur vardı. Biri harf inkılâbı biri kadının cemiyete girmesi... Büyük ölçüde yeni nesiller yeni harf üzerine yetişiyor; büyük ölçüde yeni nesiller kadının hürriyeti nizamı içinde yetişiyor. Fakat eski mukavemet şurada, burada âdet halinde devam ediyor.Biz her inkılâbı kuvvetle ve derhal tatbik ettik. Kadın inkılâbını kuvvetle ve derhal tatbik etmedik. Bir özellik buradadır. Onu teşhis ettik, kadın cemiyete girdi, çalışmaya girdi, peçe kalktı. Fakat mecburi olarak bütün aileler, bütün kadınlar derhal bu nizamı tatbik edecek diye bir kanun çıkarmadık. Telkinle, teşvikle ve daima tatbik ile tedvir etmeye çalıştık. Ve isabet ettiğimizi zannediyorum."

Değerli bilim adamları, değerli konuklar!

İsmet İnönü, söyleşinin bir bölümünde "Türkiye'nin çok partili demokratik rejime nasıl geçtiği"ni de şöyle anlatmaktadır:

"Bizim rejimi demokratik rejime geçirmek teşebbüsü, Millî Mücadele'nin başından beri beslediğimiz bir idealin tabii sonucudur. Biz Millî Mücadele'ye başladığımız, Büyük Millet Meclisi'ni teşkil ettiğimiz zaman, esas itibariyle demokratik rejimi de temel olarak almıştık. Atatürk kendi zamanında, ciddi olarak demokratik rejimin

kurulmasına teşebbüs etmiştir; en sonu 1930'da oldu, Serbest Fırka. Fakat inkılapların, reformların pek taze olduğu bir zamanda yapılmış olduğu için büyük tehlikeler meydana çıkardı ve yürümedi. Anladık; Atatürk bu suretle devri kapadı. Ben Cumhurbaşkanı olduğumun ilk günlerinde demokratik rejimi getirmek fikrinde olduğumuzu ilan ettim. Ama arkasından II. Cihan Harbi çıktı; bu harbin nihayetini bekledik. Demek ki tek parti sisteminden çok parti sistemine geçmek, bizim programımızın ve esas anlayışımızın tabii bir neticesi sayılmak lazım gelir. Onun üzerine demokratik rejime geçtik ve çok partili hayata girdik. Sadece bu değil, tek dereceli seçime de girdik. Tek parti zamanında seçim, tek dereceli değildi, iki dereceli idi ve büyük ölçüde iktidarda bulunan insanların tesiri altında idi. Demokratik rejime geçiş böyle oldu. Ancak, demokratik tam serbest hayat oluştuktan sonra iki hakikat meydana çıktı. Birisi bizim aradığımız hakikat: Reformlar memleket içinde sağlam bir zemin bulmuşlardır; bu reformlarla yeni nesiller yetişmiştir. Bu müspet tarafı. Diğer, bunun karşısında olan bir ciddi mukavemet de şu: Reaksiyoner cereyan büsbütün kaybolmamıştır, fakat bundan da ehemmiyetli olan siyasi hayatın her vasıtadan istifade etmek hastalığına tutulacağı ve her vasıtadan istifade ederken reaksiyoner bütün temayüllerden de istifade etmek isteyeceği gerçeği idi. Bu gerçeği tam ölçüsüyle görmemiş ve tahmin etmemiştim. Fakat asıl davada, yani reformların, yeni devlet temellerinin memleket içinde büyük bir tabakaya yerleşmiş, kök salmış olduğu anlaşıldıktan sonra, çıkan güçlüklere dayanmak mümkün oldu. Bu suretle demokratik hayat işledi."

Değerli bilim adamları, değerli konuklar,

İsmet İnönü'ye ilişkin basınımızda bilinmeyen bir söyleşiden bazı bölümler içeren bildirim burada sona eriyor. Bildirimi İsmet İnönü'nün yine Atatürk hakkında şu sözleriyle noktalıyorum: "Beraber çalıştığımız zamanlarda bana daima rehber ve yardımcı olan büyük Atatürk'e karşı yüreğim sevgiler ve minnetlerle doludur."[2]

---

[2] İsmet İnönü, **Hatıralar**, 1. Kitap, yayına haz: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s.14.

BATI GÖZÜYLE ATATÜRK

Dr. Andrew MANGO

Doğumunun 125. yıldönümünü kutlamakta olduğumuz Mustafa Kemal Atatürk tarihe iki belirleyici özelliği ile geçmiştir: Muzaffer bir başkomutan ve yeni bir devletin kurucusu ve esas mimarı olarak. Bu iki özelliği birleştiren tarihî şahsiyetlere pek rastlanmaz. Örneğin Churchill savaşı kazanmış bir önderdi, ama çağdaş İngiltere'nin mimarı değildir: Millet onu savaş sonundaki seçimlerde yenilgiye uğratmakla geleceğin mimarı olarak görmek istemediğini göstermişti. Manş Denizinin karşı yakasında General de Gaulle 4. Cumhuriyetin kurucusu sayılabilir, ama savaşı başkaları kazanmıştı; o Fransa'nın itibarını kurtarmıştı. Tarihte Atatürk'ünkine benzer roller üstlenmiş şahsiyetlere misal olarak belki George Washington'u gösterebiliriz. Amerikan Bağımsızlık Savaşını o zafere ulaştırmıştı, ama Amerikalılar onu cumhuriyetlerinin tek kurucusu değil kurucu atalarından biri olarak sayar. Daha geriye gidersek Türkiye'de haksız olarak Deli Petro olarak bilinen Büyük Petro gerçekten Rusya'nın Batıya bakan penceresini açan büyük bir çağdaşlaştırıcı idi; İsveç'e karşı savaşı da kazanmıştı ama savaş meydanında Osmanlıya yenik düşmüştü.

Atatürk'ün bu iki özelliği dolayısıyle, değerlendirmelere konu olurken yalnız kendisi değil, mimarı ve biçimlendiricisi olduğu Türkiye Cumhuriyeti de değerlendiriliyor. Cumhuriyetin itibarı ne kadar yüksekse, kurucusu Atatürk'ün itibarı o kadar yüksek oluyor. Haklı olarak, çünkü arkasında bıraktığı eser kişinin aynasıdır. Bu bakımdan Londra'nın 1666 yangınından sonra mimarı olan Christopher Wren için söylenen söz Atatürk'e uygun düşüyor: "Anıt arıyorsan etrafına bak". Ne var ki savaş meydanındaki zaferin önemi derhal belli iken, kurulan veya yeniden kurulan bir devlet yapısının değeri ancak

zamanla anlaşılır. Batı, dirayet sahibi birkaç gözlemci dışında - ki Churchill bunlardan biriydi - Atatürk'ü anlamakta gecikmişti. İttihatçı mıydı? Bolşevik miydi? Napolyon'dan esinlenen ihtiras sahibi miydi? Batılılar ilkin bir türlü karar veremiyordu. Kaldı ki Türkiye içindeki muhalifler ve dışındaki Türk düşmanları Batıdaki yazarları, özellikle önyargılı yazarları etkiliyordu. Doğal olarak Atatürk'ün devrimleri memleketi Batı ile bütünleştirme amacına yönelik olduğu için Batı'daki gözlemcilere hoş geliyordu. Fakat devrimler kalıcı mı idi? Türkler Atatürk'ün varsaydığı ölçüde yetenekli miydi? Unutmayalım ki İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda ırkçı teoriler çok yaygındı. İşte ırkçı davranışlar, muhaliflerin ve Türk düşmanlarının fısıltıları ve sansasyon hevesiyle birleşince, İngiliz yazan Harold Armstrong'un "Bozkurt" kitabı veya Atatürk'ün ölümü münasebetiyle belli Amerikan dergilerinde yayınlanan yazılar ortaya çıkıyordu. Ne var ki 1930'lara gelindiğinde Batı'daki demokrasiler Atatürk'ün barıştan yana dış siyasetini takdir ederek Türkiye'ye müttefik gözüyle bakmaya başladı. Türkiye Cumhuriyeti'nin değeri anlaşıldıkça kurucusunun değeri de belli oluyordu. Bu dönemde en isabetli değerlendirmelere Türkiye'deki yabancı elçiliklerin raporlarında raslıyoruz. Diplomatlar gerçekçi olma mecburiyetindediler. Atatürk'ün durumu doğru değerlendirip isabetli kararlar aldığı gözlerinden kaçmıyordu.

Türkiye'nin müttefik olarak değeri İkinci Dünya Savaşı ardından Soğuk Harp döneminde açıkça ortaya çıktı.. Üstelik Atatürk'ün yerleştirdiği kurum ve kurallar 1950'de demokrasiye sancısız geçişi sağlamış olması devrimlerin artık olgunlaştığı izlenimini yaratıyordu. Gerçi 1950'lerin ortalarında Türkiye'de duyulmaya başlayan siyasi sancılar ve Türkiye ile bazı müttefikleri arasında Kıbrıs'ta olduğu gibi çıkan belli sorunlar endişe yaratmıyor değildi. Yine de Soğuk Harp süresince Türkiye Cumhuriyeti'nin ve dolayısiyie kurucusunun değeri Batı'da geniş kabul görüyordu.. Hocam Profesör Bernard Lewis'in 1961'de yayınladığı ve uzun süre Türkiye'nin en iyi modern tarihi olan *The Emergence of Modern Turkey* (Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu) ve Lord Kinross'un 1964'de yaymlanan ve yine uzun süre Atatürk'ün en iyi biyografisi sayılan *Atatürk: The Rebirth of a Nation* (Atatürk: Bir Ulus'un Yeniden Doğuşu) Soğuk Harp döneminin havasını yansıtan sağlam ve olumlu yapıtlardır. Bu

havanın en veciz siyasi tezahürünü, o zamanki Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun başkan Profesör Walter Hallstein'in 1964'de Toplulukla Türkiye arasındaki ortaklık anlaşmasını 1964'de Ankara'da imzaladığı zaman verdiği demeçte görürüz.

"Türkiye Avrupa'nın bir parçasıdır, " demişti Hallstein, "ve bu bakımdan ilk akla gelen, bu ülkede eserine her yerde karşılaştığımız, ve Türkiye'de yaşamın tümünü Avrupa yönünde kökten değiştiren Atatürk'ün muazzam şahsiyetidir." Kırk yıl önceki bu havanın bugünlerde değişmiş olduğunu inkâr edemeyiz. Bunun çeşitli nedenleri var: Türkiye'nin iç ekonomik ve siyasi sorunları, Türkiye ile müttefikleri arasında çıkan sorunlar, Soğuk Harbin demokrasinin zaferiyle bitmesi sonucu bir yandan Türkiye'nin dünya sahnesinde rolünün değişmesi, diğer yandansa liberal düşüncenin yayılması, yine Türkiye'nin Batı ile bütünleşme sürecinin Batı'ya yararı yanında Batı'ya masrafının da düşünülmesi bu nedenler arasında sayılabilir. Nedenler ne olursa olsun "Kadı kızında kusur bulma" eğilimi Türkiye Cumhuriyeti ve kurucusu Atatürk'e Batı'nın bakışını etkilediği denebilir. Ne var ki "kadı kızı" kusursuz değilse damadı da kusursuz değil. Türkiye'nin ufkunda bulutlar varsa başka ufuklarda bulut yok mu?

1980'lerde, özellikle Soğuk Harbin bitimiyle güçlenen, Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmesini ve kurucusunun eserini sorgulama süreci bir bakıma normaldir. Tarihçiler boş durmaz; buldukları yeni belgeler, edindikleri yeni bilgiler ışığında geçmişi değerlendirmeleri etkiler. Tarihçinin görüş açısı zaman ve mekâna göre değişir. Ünlü İngiliz tarihçisi Lord Acton'un "Tarih daima çağdaş tarihtir" sözü geçerliliğini koruyor: Yani dünü yazarken bugünü düşünürüz, . Ne var ki "revizyonizm" denen tarihi yeniden ve yeni biçimde değerlendirme eğiliminin başka nedenleri de var.

Atatürk, çağdaşları olan çoğu Batılı düşünür gibi uygarlığı ve kültürü tek ve evrensel varsayıyordu. Ve amacı ülkesini ve ulusunu bu tek ve evrensel uygarlıkla bütünleştirmekti. Oysa zamanından bu yana daha çok Batı'nın kendine güvenin zayıflaması sonucu yayılan kültür göreciliği (İngilizcesi *cultural relativism)* akımının etkisiyle tek uygarlık varsayımı, yerini çeşitli uygarlıkların varlığı ve bu uygarlıkların çatışması düşüncesine bırakmıştır. Çok-kültürlülük

kavramı bu düşüncenin ürünüdür. Çok-kültürlülük hoşgörü isteminden esinlese dahi kapalı topluluklar yaratmakla sonuçlanabilir. Bu bakımdan küreselleşmeye ve bilginin evrensel geçerliliğine ters düştüğü gibi, ülkeler arasında ve ülkeler içinde ayrışmaya yol açabilir.

Daha önce çağdaşlaştırıcı ve Batıcı bir akım olarak kabul edilen Atatürkçülük, 80'1i yıllardan başlayarak, özellikle 1987'de Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna (şimdi Birliğine) üyelik başvurusundan sonra, tepeden inme, otoriter bir düzenin felsefesi olarak sunulmaya başladı Batı'nın bazı çevrelerinde. Eskiden ilericilik, öncülükle eşanlam olan "Kemalist seçkinler" terimi artık eleştirel anlamda kullanılmaya başladı. Dikkat ederseniz, eleştiriye konu olan Atatürk değil Kemalist seçkinler veya Kemalist kurulu düzen oluyordu. Liberal çevrelerde samimî olan bu eleştiriler Türkiye'ye düşman çevrelerde çıkar amaçlıydı. Ne olursa olsun, Atatürk'ün ve kurduğu Cumhuriyetin kadrini bilenler de az değildi özellikle Türkiye ile iş görenler arasında. Amerikan Cumhurbaşkanı Bili Clinton 1999'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde seslenirken Atatürk'ün "Türk çalış, övün, güven" sözünü anarak Atatürk'ün telkin ettiği kendine güven ruhunun her zamandan daha gerekli olduğunu belirtmişti. Aynı yıl yayınladığım Atatürk biyografisi hakkında çıkan yazıların çoğu da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusuna hayranlık dile getiriliyordu.

Bugünlerde ise revizyonist akımın revizyonuna tanık oluyoruz. Bunun başlıca nedeni Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlenmesi ve bunun Batı'ya yararının anlaşılmasıdır. Her ülke'nin olduğu gibi, Türkiye'nin de eleştirilecek tarafları var. Ama şurası da bir gerçek ki bir yabancı Türkiye'ye tayin edildiği zaman memnun oluyor. Ayrıldığı zaman da Türk dostu olarak ayrılıyor. İş adamı olsun, akademisyen olsun, diplomat olsun Türkiye ile temasta olan yabancılar kendilerine benzer, kendileri gibi davranan muhatap buluyorlar. Türkiye'ye gelen milyonlarca yabancı turist rahat edip burada hiç yabancılık hissetmiyor. Bütün bu deneyimler ortak bir izlenim bırakıyor: bu da Türkiye'nin sağlam bir yer olduğudur. Bu da Cumhuriyetin kurucusunun sağlam temel attığının kanıtıdır. Bununla Atatürkçülüğün özü ortaya çıkıyor. Bugünün şartlarında Atatürk cumhuriyetçiliğinin özü demokrasi, millîyetçiliği ortak kültür millîyetçiliği, halkçılığı yönetimde halka hizmet ilkesi, laikliği dini kamu yönetimine karış-

tırmama, devletin din işlerinde tarafsızlığı ve bu esaslar dahilinde din ve vicdan hürriyeti, devletçiliği devletin düzenleyici görevini üstlenmesi, devrimciliği çağdaşlık ve dış dünya ile bütünleşmeden korkmadan çağın gereğini yerine getirmek olarak yorumlanabilir. Bu ilkelerin tümü ise Atatürk'ün hayatta tek hakikî mürşit bildiği ilme yani bilgiye ve usçuluğa yani mantıkla hareket etmeye dayanır.

Türkiye gelişip değiştiği gibi Batı ve genellikle dış dünya da değişiyor. Eski itirazlar, eski kavgalar önemini yitiriyor. Terör belasının Batı'ya sirayeti durmadan kurulu düzenden yakınanlara dahi düzenin - eski tabirle kanun ve asayişin önemini hatırlattı. Ülkeleri birarada tutan düzenin de kültür birliğine dayandığı, çok-kültürlülüğün vatandaşlığın temeli olan bu kültür birliğine zarar vermemesi gerektiği gittikçe daha çok anlaşılır oldu Batı'da. İngiliz veya Amerikan vatandaşlığına geçmek için, İngilizce bilmek, İngiliz, Amerikan tarihinin anahatlarını öğrenmiş olmak şart koşulduğuna göre Atatürk'ün devlet dili Türkçe'ye ve ortak Türk kültürüne vurgusu herhalde anormal sayılmaz. Avrupa'da kamu, millî gelirin ortalama %40'na sahip çıkarken Atatürk'ün devletçiliği makul gözükmez mi? Eleştirel anlamda kullanılan "Kemalist seçkinler" terimi bir de bakarsınız yine övgü ifade etmek için kullanılmasın mı?.

Bir ay önce Times gazetesinin "Kim hangi kitaplari okuyor" sütununda, bir İngiliz yazarı Atatürk'ün biyografisini yeni okuduğunu ve ne kadar büyük bir devlet adamı olduğunu anladığını yazdı. Bu demek değildir ki Atatürk, kurduğu Türkiye Cumhuriyeti, devrimleri ve ilkeleri artık eleştirilmeyecek. Geçenlerde İngiltere'de yapılan bir ankette Churchill tarihte en büyük İngiliz ilan edildikten az sonra Churchill'i yerin dibine vuran bir tarih kitabı çıktı Londra piyasasına. Revizyonlar, yeni değerlendirmeler durmaz.. Tarihî bir şahsiyet ne kadar önemliyse o kadar çok değerlendirmeye tekrar ve tekrar konu olur. Ve her yeniden değerlendirme onu daha çok tanıtır. Atatürk'ün ünü bundan zarar göremez. İngiltere'dekine benzer "En büyük Türk kimdir?" anketi yapılırsa sonucunu tahmin etmek için kâhin olmaya lüzum yok. Doğumunun 125. yıldönümünde Atatürk'ün yarattığı eserin kalıcılığı belirgin, tarihteki yeri her zamankinden olumlu ve sağlamdır. Bundan on yedi yıl önce Fransız İhtilâlinin 200. yıldönümü övgülerle şatafatlı bir biçimde kutlandı. Fransız Devrimi birçok

kişinin adı ile irtibatlandırılabilir. Oysa Türk Devriminin atası tek, varisi bütün bir millet, yararlananı hepimizdir. Ne mutlu Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yıldönümünü kutlayacak olan kuşağa!

Atatürk CUMHURİYETİ'NİN NİTELİĞİ

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT*

Atatürk cumhuriyetinin üç önemli aşamada vuku bulduğu söylenebilir. Birincisi TBMM'nin açılması, ikincisi saltanatın kaldırılması ve üçüncüsü de cumhuriyetin ilanıdır. Bunların arasını dolduran, her üç olayı birbirine bağlayan gelişmeler de cereyan etmiştir. Millî Mücadeleyi başlatmak üzere Samsun'a çıktığı andan itibaren Atatürk millî bağımsızlık isteğimiz kadar millî egemenlik ve millî irade kavramlarını da kuvvetle vurgulamış, böylece yeni Türk Devleti'nin temel dayanaklarının bunlar olması gerektiğini daha işin başında belirtmişti. TBMM'nin açılışına takaddüm eden günlerde yoğun anayasa hukuku tartışmaları yapıldığı gözlerden kaçmamaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın 17 ve 19 Mart 1920 tarihli iki ayrı genelgesinde meclisin Ankara'da toplanmasının yasal, anayasal şartlarını tartışmaya açması, bu konuda kolordu komutanları ile yazışması ve onların görüşlerine baş vurması bu durumu açıkça ortaya koymaktaydı[1]. Öte yandan İstanbul'dan Anadolu'ya gelmekte olan Mebuslar Meclisi Başkanı Celalettin Arif Bey'le bağlantı kurup aynı yasallık gerekçelerini sorgulaması hadisenin esaslı boyutunu teşkil etmektedir. Celalettin Arif Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Mart 1920 tarih-

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

1 Teklif niteliğindeki 17 Mart1920 tarihli ilk genelgedeki hususları tartışırken, 18 Mart l920 de Kazım Karabekir Paşa'ya verdiği cevapta Mustafa Kemal Paşa şunları söylemekteydi: "Şu halde kavanin-i mevcudenin mer'iyetini ve tarz-ı idare-i kadimini kemafissabık muhafaza etmekle beraber memlekette vahdet-i idareyi temin ve icabında ittihaz edilecek tedabir-i fevkaladenin ittihazı için selahiyet-i teşriiyeyi milletten alan bir hey'ete lüzum vardır ki o hey'et meclis-i müessisan olabilir." (Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul l988, s. 514 vd.).

li telgrafına aynı tarihte verdiği cevapta, Osmanlı Anayasasında bir açıklık olmamasına rağmen anayasa hukuku esaslarına bağlı olarak mesela Fransız Anayasasında, meclisin kanunsuz bir şekilde kapatılması yada saldırıya uğraması karşısında kurtulabilen mebuslarla yeniden seçilenlerin "*uygun bir yerde"* toplanabileceklerini işaret etmişti.[2] Bunlardan çıkan sonuç anayasa hukukunun temel prensipleri çerçevesinde meclisin Ankara'da toplanabileceğiydi.

Anayasal düzen olgusu bundan böyle Atatürk'ün bütün çalışmalarına yansıdı. Geçmişten gelen böyle bir özlemi vardı, şimdi ise mevcut koşullarda başka çıkış yolu bulunmuyordu. Osmanlı Anayasası ve yasalarına göre böyle bir meclisi toplamak, toplansa bile kararlarını geçerli kılmak mümkün değildi. TBMM kendini şeklen Meclisi Mebusan'ın devamı gibi göstermeye çalışmakla birlikte, mahiyeti itibariyle ondan çok farklı olup asla bir meşrutiyet parlamentosu niteliği taşımıyordu. Bu meclisin aldığı kararların ve çıkardığı kanunların üzerinden Ayan Meclisi'nin gölgesi, padişahın onayı kaldırılmış olmakla gerçek anlamda millet egemenliğinin önü ardına kadar açılmış bulunuyordu. TBMM'nin ikinci birleşiminin üçüncü oturumunda alınan kararda meclisin yetkileri açıkça ortaya konulmuştur. Buna göre mecliste toplanan millî iradeyi fiilen ülkenin geleceği için hâkim kılmak esas ilke kabul edilmiş, yasama ve yürütme erklerine sahip yeni bir meclis oluşturulmuş, TBMM'nin üzerinde herhangi bir kuvvetin bulunmadığı ilan olunmuş, bununla da yetinilmemiş meclisi yasalarla güçlendirme çalışmaları sürdürülmüştür. Nitekim 29 Nisan 1920 de kabul edilen Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesiyle vatan hainliğinin tanımı yapılırken, kanunda kuruluş amacı belirtilen TBMM'nin meşruiyetine karşı eylemli, yazılı, sözlü kalkışmada bulunan veya bozgunculuk çıkaranlar vatan haini sayılmışlardır. Ayrıca Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na bu özde maddeler konulmuş, dahası Osmanlı Anayasasının yedinci maddesiyle padişaha tanınan bütün hak ve yetkiler söz konusu kanunun yedinci maddesiyle meclise devredilmiştir. Böylece meclisin devlet hayatımızda en yetkili kurum olduğu şeklinde bir yönetim anlayışı ortaya çıkmıştır.

---

[2] Kemal Atatürk, **Nutuk II**, İstanbul 1967, s.424-425.

Büyük Zafer'in kazanılması ve Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından, Lozan Barış Konferansı yolunun açılmasından sonraki gelişmeler yukarıda sözü edilen ikinci aşamanın başlangıcını oluşturmaktadır. Millî Mücadele'deki olumsuz ve yıkıcı rolü nedeniyle padişahlı bir yönetime karşı olanların sayısı bir hayli fazla olmakla birlikte, onun yerine getirilecek hükûmet biçimi hakkında zihinler de bir o kadar karışıktı. Trakya'yı tesellüme memur edilen Refet Paşa, İstanbul'a geldiği günden beri "*meclis hükûmeti*" 'nden söz ederken anayasa hukuku alanında yetkili kişilerce itirazla karşılamış, böyle bir sistemin devlet hayatımızda uygulanamayacağı ifade edilmiştir[3].Meclisin açıldığı günlerde 17 Temmuz 1920 de Mustafa Kemal

[3] "Evvel emirde şayan-ı dikkattir ki Refet Paşa şimdiye kadar hükûmetler hakkında hukuk-ı esasiyede malüm olan suret-i tasniflere yeni bir suret-i tasnif eklemiş oluyor. Şimdiye kadar mevcut olan suret-i tasniflerde meşruti hükümdarlıklarla cumhuriyetler daima birbirinden ayrı görülürdü ve bu pek tabii idi. Refet Paşa bu tasnife ehemmiyet vermiyor. O kendi tasnifini büsbütün başka bir nokta-i nazardan yapıyor: Müşarünileyh, 'reis-i hükûmet' lerin mevcudiyeti veya adem-i mevcudiyeti esası üzerinden bir tasnif icra ediyor. İtirafa mecburuz ki bu tarz-ı tasnifi biz indi ve şahsi bir mahiyette gördük...Halbuki Refet Paşa bahsi tevsiinde tamamen anlaşılıyor ki müşarünileyh esasen hiç kuvve-i icraiye taraftarı değildir. Vezaif-i hükûmeti doğrudan doğruya Millet Meclisi'ne vermek fikrindedir... Refet Paşa'nın mantığıyla (tasnifin) 'heyet-i icraiyeli hükûmetler ve hey'et-i icraiyesiz hükûmetler' suretinde olmak zaruri kalır. Mes'ele bu şekl-i garibe geldiği gibi itiraf etmek zaruri kalır ki bu surette hiçbir hükûmet olamaz."(Lütfi Fikri, Hükümdarlık Karşısında Milliyet, Mes'uliyet ve Tefrik-i Kuva Mesaili, İstanbul 1338, s. 7.) Süleyman Nazif Bey, Lütfi Fikri Bey'e cevaben yayınladığı risalesinde "Fakat Refet Paşa'nın sözlerini İstanbul'un en ücra köşeleri gibi, alem-i islamın en uzak ufukları dikkatle dinleyecek ve Refet Paşa'nın makam-ı hilafetten ref'ettiği savt-ı davete, eminim ki her taraftan lebbeyk! Sedaları cevap verecektir. Halkımızın mütarekeden beri için için yanan kalbi, için için ağlayan vicdanı ve için için beddua eden imanı Refet Paşa'nın Anadolu'dan getirdiği müjdede bir teslimiyet, bir deva, bir şifa buluyor." demekteydi (Süleyman Nazif, Lütfi Fikri Bey'e Cevap Hilafet, Milliyet ve Tefrik-i Kuva Mesaili, İstanbul 1341-1922, s. 3.) Lütfi Fikri Bey'e reddiye niteliğinde yazılan bir diğer risalede "Halbuki mücahid-i ekrem Refet Paşa Hazretleri kimseyi ne tahrik ne de teşvik etmedi. Bütün halk sevincinden müşarünileyh hazretlerinin askerlerini omuzlarında taşımakla, kimisi hasretinden ağlamakla, kimisi kendisini görmek için sabahtan akşama kadar mahfil önünde beklemekle ne yapacağını bilemiyor. Bu inkar olunur mu? Lütfi Fikri Bey bütün bunları görmemiş ve gazetelere mütalaa etmemiş ve bilhassa şimdiye kadar içimizde bulunmamış da yeni Paris'ten teşrif etmiş ve görmüş ki burada bir paşa nutuklar söylerken Montesquieu

Paşa, *" bizim görüşümüz ki halkçılıktır, kuvvetin, kudretin, egemenliğin doğrudan doğruya halka verilmesi, halkın elinde bulundurulmasıdır*." demekte daha sonraki yıllarda "*halk hükûmeti*'nden, "*halk devleti*"'nden söz etmektedir. Ona göre halk hükûmeti, demokratik ve sosyalist bir hükûmet olmayıp, "*millî hâkimiyeti, millî iradeyi tecelli ettiren tek hükûmettir.*" Halk devleti ise halkın devletidir.[4] Mazideki kuruluşlar bir şahıs devleti idi. Diğer taraftan basın yoluyla kitapçıklar halinde, tartışmalar sürdürülürken 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırıldı. TBMM'nin almış olduğu kararla hilafet ile saltanat birbirinden ayrılmış, saltanat ilga, hilafet ibka, olunmuştur. Bu gelişme tartışmaların büsbütün alevlenmesin, "*risaleler savaşı"*na yol açtı. Yeni Türk Devleti'nin başkanının kim olacağından, ya da kim olması gerektiğinden, hiçbir biçimde bir devlet başkanına tahammül gösterilmeyeceğine, bunun yeni bir saltanata yol açacağına kadar çok farklı görüşler ortaya konuldu. "*İrade-i seniyyeye karşı irade-i millîye deyiminde olduğu gibi, şimdi de saltanat-ı şahsiyeye karşı bir saltanat-ı millîye edebiyatı alıp yürümüştü. Fakat bu kavram çeşitleniyor, bazen millî halk saltanatı, bazen de halk hükûmeti yada millî halk hükûmeti ve halkçılık şekillerinde tezahür ediyordu"*.[5] Vahideddin'in firarı, padişah yanlılarını rahatlattı. Onlar şaibeli hü-

---

nazariyatından uzaklaşmış bunu tenkid ediyor (Fuad Şükrü, Halk Saltanatı, İstanbul 5 Teşrinisani 1338, s. 6.). Ahmed Hamdi Bey de Milli Halk Saltanatı unvanlı kitapçığında, hükümdarlıkla halk saltanatlarının uyuşma imkansızlığı karşısında milli saltanat etrafında kopartılan gürültüden fazla rahatsız olmuş görünmemekte ve bu noktada çok kimsenin samimiyat ve safvetle hareket etmekte ve kanaatlerini yine samimane ve safiyane bir surette gösterdiklerini söylemekte ve şöyle devam etmektedir: "Milli saltanat inkılabı üzerine yukarıda kaydettiğimiz vechile kapalı ve yarım açık şekillerde dedi-kodu yapanları üç kısma ayırmak kabildir. Bunlardan bir kısmı an'anekar ve mutaassıptır. Fikirleri yalnızca an'ane ve taassubun ve din hükümlerini yanlış esaslarla düşünmenin mahsulüdür... İkinci bir kısım daha vardır ki 2 Teşrinisani 338 inkılabını lüzumsuz buluyorlar... Bu inkılap ile halk hâkimiyetine yeni bir şey ilave edilmeyeceğini... iddia ediyorlar. Üçüncü kısım iddialarında daha çok maddi delillere istinad ederek bu inkılabı Suret-i mutlakada zararlı bulanlardır." (Ahmed Hamdi, Milli Halk Saltanatı, İstanbul 6 Teşrinisani 338, s.4-5.). Ayrıca Mehmed Emin Bey'in de Halk Hükûmeti ve Halkçılık (Ankara l339) unvanlı bir kitapçığı bulunmaktadır.

4 Daniel Dumoulin, **Atatürk'ten Düşünceler,** Ankara 2000, s.49.

5 Dursun Ali Akbulut, **Saltanat, Hilafet ve Milli Hâkimiyet**, Samsun 1994, s.9.

kümdardan kurtulduklarına göre yeni halife Abdulmecit Efendi'nin pekala devlet başkanlığı makamını doldurabileceğini düşünüyor bu düşüncelerini ifadeden de kaçınmıyorlardı. Ancak bu durum 1 Kasım kararının ruhuna aykırıydı. 15 Nisan 1923 de Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin tadili hakkında kanunla saltanatın kaldırılması kararına aykırı davranışlar hıyanet-i vataniye kapsamına alınmış, siyasi irticaın önüne geçilmiştir.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda 29 Ekim 1923 te 364 sayılı kanunla yapılan değişiklikle hükûmet biçimi cumhuriyet oldu. Bu noktada cumhuriyet amaç olmaktan çok, anayasal düzenin yaşatılması için etkin bir araç olarak görülmüştür. Nitekim yakın çağla birlikte Amerikalılar 1776 da anayasal düzenlerini cumhuriyete emanet ederlerken Fransızlar 1789 ihtilalinden sonra meşrutiyeti tercih etmişler, fakat anayasal düzeni meşrutiyette yaşatamayınca onlar da çareyi cumhuriyeti ilan etmekte bulmuşlardı. Ardından Avrupa'da meydana gelen 1830 ve 1848 ihtilalleri öteki ülkelerde de anayasal düzenlerin kurulmasına zemin hazırlamıştı. İhtilalciler hükûmet biçimiyle uğraşmaktan çok anayasal düzenin yerleşmesine ve kökleşmesine gayret ediyorlardı. Onun için taçlı yönetimler başka bir biçimde, meşruti monarşi şeklinde varlıklarını korudular. Osmanlı Devleti de bu gelişmeden uzak kalamadı, 1876 Kanun-ı Esasisi ilan olundu. Fransa örneğinde görüldüğü gibi anayasal düzeni meşruti monarşi içerisinde muhafaza etmek her zaman mümkün olamıyordu. Mutlak monarşilerin meşruti monarşilere dönüşmesi hükümdarlar ve onların yönetimleri açısından bir eksiklik hatta bir düşüklük olarak algılanıyordu. Prusya Kralı IV. Wilhelm'e 1849 da millî meclis tarafından Alman İmparatorluk tacı takdim edildiğinde, parlamentoların taç verme geleneğini başlatmak, halkın temsilcilerinden kurulu parlamentoyu imparator atama yetkisine sahip bir kurum halinde görmek istemediği için o, bunu reddetmişti. Yönetim sistemindeki gelişmeler hükümdarların yetkilerini sınırlandırıyor, yasama erki onlardan alınarak halka veriliyor sadece yürütmeyle yükümlendiriliyorlardı. Meşruti monarklar yasamayı yürütmeden ayrı düşünemedikleri için meclis faaliyetlerini sınırlandırıcı, hatta engelleyici düzenlemeler yaparak anayasal sistemi daha işin başında çıkmaza sokuyorlardı. İki meclisli parlamento kontrol mekanizmalarının

başında geliyor[6], seçmen hakları da son derece kısıtlanmış bulunuyordu. Osmanlı meşrutiyetinde Mebuslar Meclisi'nin yanı sıra padişah tarafından atanmışlardan oluşan Ayan Meclisinin bulunması bunun açık bir göstergesiydi. Kaldı ki Kanun-i Esasi'de padişaha çok büyük yetkiler ve haklar tanınmıştı. Karizmatik hâkimiyet anlayışı, "*zat-ı hazret-i padişahinin nefs-i humayunu mukaddes ve gayr-ı mesuldür."* biçiminde anayasanın beşinci maddesine yansıtılmış, yedinci maddede yürütme ve yargı ile ilgili olanların yanı sıra Mebuslar Meclisi'ni toplama, çalışmalarına ara verme, faaliyetlerini erteleme ve nihayet meclisi kapatma yetkisi padişaha verilmişti. Böylece o sorgulanamaz, denetlenemez, bir konuma getiriliyor, Kanun-ı Esasi'nin mi yoksa irade-i seniyyenin mi daha üstün olduğu tartışılıyor, bu da anayasanın sadece bu iki maddeye feda edildiğini açıkça ortaya koyuyordu. Bu düzenlemeye dahi tahammül gösterilemedi ve mebuslar meclisi padişah II.Abdülhamit tarafından fesholundu. Sonraki meclislerin kaderi de değişmedi. Çağrılı toplanan ilk meclis hariç, geride kalan beş meşrutiyet meclisi padişah buyruğu ile kapatıldı. Görülen o idi ki Türkiye'de anayasal düzeni meşruti monarşi içinde muhafaza etmek olanaksızdı.

Mustafa Kemal Paşa böyle bir ortamda yetişti. Çocukluk ve gençlik yıllarını, anayasanın teoride var olduğu fakat uygulanmadığı, dolayısıyla ikilemlerin yaşandığı bir ülkede geçirdi. Henüz yüzbaşı iken Şam'da ve Selanik'teki manevi isyanının temelinde bu olgunun yer aldığını, Millî Mücadele'yi başlatırken böyle bir noktadan hareket ettiğini düşünmek yanlış sayılmamalıdır. Cumhuriyet

---

[6] 1924 Anayasasına esas olan metinlerden biri Karesi Mebusu Ahmet Süreyya Bey'in 144 maddelik değişiklik teklifinde, TBMM'nden başka "Türkiye Devlet Meclisi" başlığı altında ikinci bir meclis teklif edilmiş, fakat komisyondan gelen 108 maddelik kanun tasarısında söz konusu ikinci meclise yer verilmemişti. Ayrıca yasa tasarısının genel kurulda görüşülmesi sırasında Bursa mebusu Refet ve on bir arkadaşı tarafından, "azası müntehap ve vazifesi müddet ile mukayyed olmak üzere ikinci meclisin teşkili" istenmiş (***Türk Parlamento Tarihi*, TBMM İkinci Dönem I cilt, Ankara s.483).**, ancak genel kurulda buna karşı çıkılmıştı. Kütahya mebusu Ragıp Bey, ikinci meclisi zamansız bulduğunu söyleyerek buna karşı çıkmış, İzmir mebusu Saraçoğlu Şükrü Bey de konuşmasında, ikinci meclisi meşrutiyet parlamentosundaki Ayan'la karşılaştırmış ve "İkinci meclis milletin üzerinde bir 'ur'dur. Bunların ne ilim ne fende yeri vardır." demişti (**Türk Parlamento Tarihi**, s.476 vd.).

ilan edilirken doğal olarak bunu anayasal düzenin korunabileceği en önemli araç olarak görmüş, bununla birlikte benzeri ikilemlerin yaşanmaması için hükûmet biçimini her türlü anayasa dışı güç odaklarından arındırmaya çalışmıştı. O biliyordu ki anayasal düzen ulusal egemenliktir ve bu bakımdan "*cumhuriyetin dayanağı Türk topluluğu*"dur. Cumhuriyet ancak millete dayanmak suretiyle yaşatılabilirdi. Bu nedenle yeni Türk devletinin kurum ve kuruluşlarını buna göre tanzim etmek zorundaydı. Halbuki mutlak monarşilerde yönetim halka değil, çoğunlukla sınıfsal düzene dayanmakta, asker, bürokrasi ve ruhban sınıflarından gücünü almaktaydı. Sınıfsal düzenin bulunmadığı mutlak monarşiyi ayakta tutmak çok zor, hatta imkansızdı. Bir anayasal düzen olan, ulus egemenliğine dayanan cumhuriyeti mutlak monarşinin kurumlarını muhafaza ederek yaşatmak da aynı ölçüde imkansızdı. Bu bir bakıma cumhuriyeti içten içe çürütecek olan kanser hücrelerine benzetilebilir. O halde cumhuriyet bir sonuç olduğu kadar aynı zamanda bir başlangıçtı. Sonuçtu, çünkü ulusal egemenlik yada anayasal düzen gerçek korunağını bulmuştur, başlangıçtır çünkü korunağını yani cumhuriyeti kendisine zarar verebilecek unsurlardan arındırmak kaçınılmazdı. Aksi takdirde cumhuriyet özlenen yada ideal hükûmet biçimi olmaktan çıkar, sıkıntı veren, kendisinden şikayet olunan bir rejim haline dönüşür ki bu bakımdan onun niteliğinin çok iyi konulması yada doldurulması esastır. Demek oluyor ki cumhuriyet bir başına yeterli olamadığından daha doğrusu olamayacağından yeni Türk Devleti'nin eski kurumlarla, mutlak monarşi kalıntısı sınıfsal düzenle bir arada, yan yana bulunmasındaki sıkıntılar, tehlikeler ortadaydı. Atatürk'ün cumhuriyetin ilanından sonra başlattığı inkılap hareketlerinin temelinde böyle bir kaçınılmazlığın varlığını düşünmek zorundayız. Söz konusu düzenlemelerin yada inkılap yasalarının gerekçelerine bakıldığında çağdaş dünyaya uyum için birer zorunluluk oldukları açıkça görülmektedir. Bununla birlikte aynı zamanda cumhuriyetin niteliğini doldurma arayışının bir çözümü olarak kabul edilmelerinin gerektiği de kuşkusuzdur. Cumhuriyetin ilanından dört ay sonra gerçekleştirilen üç ayrı inkılap yasası ile eski kurum ve kuruluşların tasfiyesine başlanmış, ulusal egemenlik ya da anayasal düzen açısından cumhuriyetimizi zaafa uğratacak unsurlar ortadan kaldırmış veya bunlar yeniden yapılandırılmıştır. 3 Mart 1924 de hilafetin kal-

dırılması ve Osmanlı hanedanının hudutlarımızın dışına çıkarılması, 1 Kasım kararının eksikliğini gidermesi bakımından önemlidir. Bundan başka cumhuriyet idaresinde, elinde hilafet makamının bulunduğu bir hanedanın varlığına, imparatorluk bakiyesi Türkiye'de duygu ve düşünce birliğini bozan eğitim sistemine, dinin siyaset alanını işgal etmesine müsaade edilemezdi.

Giyim kuşamın değiştirilmesine bir takım lakap ve unvanların kaldırılmasına dair yasaların gerekçelerindeki çağdaşlaşma savını görmezlikten gelmeyerek, fakat aynı zamanda onların basite indirgenme girişimindeki haksızlığa da işaret etmek istiyoruz. Ulusal egemenlik, eşit haklara sahip insanlarla gerçekleştirilir. Sınıfsal düzen ise mutlak monarşilerini dayanağıdır. Bir takım giysiler lakap ve unvanlarla toplumda kendilerini eşit bireylerden ayıran, eşitlere göre ayrıcalıklı ve üstün tutmayı hedef alan, bu hedef doğrultusunda faaliyet gösteren insanların varlığını yeni kurulan cumhuriyetin ulusal egemenlik açısından tehdit olarak algılanmasında büyük bir haklılık payı bulunmaktadır.

Atatürk ulusal egemenlik yada anayasal düzenin cumhuriyet rejiminde muhafazaya karar verdiğinden ve bunu gerçekleştirdiğinden Atatürk cumhuriyetinin en önemli niteliğinin ulusal egemenlik olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. "*Ulusal egemenlik öyle bir nurdur ki onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, mahvolur. Milletlerin esirliği üzerine kurulmuş kurumlar her tarafta yıkılmaya mahkumdurlar.*"[7] Ulusal egemenlik karizmatik hâkimiyet anlayışından kanuni hâkimiyet anlayışına geçişi ifade etmektedir. Mutlak monarşilerde tanrısal güç bir yönetim ilkesi olarak kullanılmış devletin asli fonksiyonlarını elinde tutan hükümdarlar yasa niteliğindeki buyruklarının tanrısal kökenli olduklarını iddia etmişlerdir. Ulusal egemenliklerde yasa koyma hakkı millete ait olduğundan yönetim ilkeleri dünyevileşmekte, laikleşmektedir. Bu açıdan bakıldığında anayasal düzen, ulusal egemenlik ve laiklik aynı şeylerdir. Biri diğerinin tamamlayıcısı değil, olmazsa olmaz şartıdır. Başka bir ifadeyle laiklik yoksa ulusal egemenlik, ulusal egemenlik yoksa anayasal düzen zaten mevcut değildir. Dolayısıyla millî egemenliği kabul ettiklerini söyleyenlerin, laikliği de aynı ölçüde savunmaları kaçınılmaz

---

7 Dumoulin, **Atatürk'ten Düşünceler**, s.94.

bir sonuçtur. Ulusal egemenliğin kısıtlanması yada sınırlandırılması laikliği zedeleyeceği gibi, laiklikten taviz de ulusal egemenliği sarsacak netice itibariyle ortadan kaldırılacaktır. Bu sistematiği gören Atatürk ulusal egemenliğin önündeki engelleri birer birer ortadan kaldırdıktan sonra laikliği bir ilke olarak ortaya koymuştur.

1924 anayasasının, ulusal egemenliğin tecelligahı TBMM'ni devlet yönetiminde en etkin güç haline getirmesi böyle bir anlayışın ürünü olsa gerektir. Yasa tasarısında bazı şartlar çerçevesinde cumhurbaşkanına meclisi feshetme yetkisi öngörülmesine rağmen, milletvekillerinin itirazları sonucunda genel kurulda kabul edilmemiş[8], cumhurbaşkanına bütçe ve anayasa kanunlarının dışındaki kanunları bir kez daha görüşülmek üzere meclise iade yetkisi tanınmıştır. 1924 anayasasının değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek tek maddesi vardı ki o da devlet şeklinin cumhuriyet olduğuna dair olan birinci maddesi idi. Egemenlik millete aittir, bu bir hak olduğu kadar aynı zamanda görev ve yükümlülüktü. Millet, her halükarda egemenlik hakkını kullanacaktı. Egemenlik hakkının kullanımından vazgeçilemez, bu hak terk edilemezdi. Egemenlik hakkı egemenlikten vazgeçme hakkını içermiyordu. Söz konusu anayasanın 51. maddesi idari dava ve anlaşmazlıkları, özellikle hükûmetin kanun

---

8 Tasarının 25. maddesi, "Meclis kendiliğinden intihabatın tecdidine karar verebileceği gibi, Reisicumhur da Hükûmetin mütalaasını aldıktan sonra esbabı mucibesini Meclise ve millete bildirmek şartıyla buna karar verebilir." Şeklinde düzenlenmişti. Madde ile ilgili olarak söz alanların sayısındaki çokluk, maddeye verilen önemi gösterdiğinden, bizzat komisyon başkanı Yunus Nadi Bey, "... bazı tadilat yapmak üzere..." komisyona iadesini talep etmiş, bu talep olumsuz karşılanmış, usül tartışmaları yapılmış, komisyona gitmemesi ve görüşülüp oylanması yönündeki istekler ön plana çıkmıştır. Saruhan mebusu Reşad Bey, maddenin Gazi Paşa tarafından serdedilen düsturlara aykırı olduğunu, onun sözlerinden örneklerle anlatarak, " Ferdi saltanat, ferdi hâkimiyet mülahazalarında bulunanlar emin olunuz millet nazarında müttehimdir." diyerek konuşmasını şöyle sürdürmüştür: "Allah reisicumhur olsa...Haşa...Melaikei Kiram Heyeti Vekile olsa fesih selahiyetini verecek yoktur." Bu sözler alkışlarla karşılanmış konuşmalar uzadıkça uzamıştı. Bu konuda verilen değişiklik önergeleri de kabul olunmayınca 25. madde tasarıdaki şekliyle oylandı, yeterli çoğunluğu sağlayamadığından bir sonraki birleşime bırakıldı. 24 Mart 1924 te yapılan yirminci birleşimin birinci oturumunda ikinci kez tayini esami suretinde oya konuldu ve oylama neticesinde yine kabul edilmedi (**TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II. C. 7/1, s. 992 vd.).

tasarıları üzerinde görüş beyan etmek üzere Şura-yı Devlet'in teşkilini ön görüyordu. Üyeleri TBMM tarafından seçilen, teşkilat olarak başbakanlığa bağlı bulunan Şura-yı Devlet'te her biri bir başkan dört üyeden oluşan beş daire vardı. İkinci daire Tanzimat Dairesi idi ki genellikle kanun ve tüzük tasarılarını inceleyerek görüşlerini yazardı. Kanun tasarılarının anayasaya uygunluğunu, öteki yasalarla uyumluluğunu sağlamak üzere geliştirilen sistemde son söz daima meclise ait olurdu.

29 Ekim 1923 te cumhuriyet ilan edilirken tadil yasasının ikinci maddesi *"Türkiye Devleti'nin dini din-i islamdır, resmi lisanı Türkçedir."* şeklinde düzenlenmiştir. "*Din-i islam*" ifadesi 1924 anayasasında da muhafaza olunmakla birlikte uygulamalar laik devlet düzeni içerisinde cereyan ediyordu. 1925 yılı Şubatında Şeyh Sait ayaklanmasını çıkması üzerine hükûmetçe alınan tedbirler arasında 25 Şubat 1925 te kabul edilen Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin tadili hakkında 15 Nisan 1339 tarihli kanuna müzeyyel kanun yer almaktadır. Yasanın birinci. maddesinde dini veya dince kutsal kabul edilen değerleri siyasi amaçlara esas ve alet etmek amacıyla cemiyetler kurmak yasaklanmış, bu gibi cemiyetleri kuranlar ve bu cemiyetlere girenler vatan haini sayılmışlardır. Olağanüstü şartlar altında çıkarılan bu kanunda dini siyasete alet edenlere en ağır cezaların verilmesi ön görülmüştür. Böylece siyaset ile dinin kulvarlarını birbirinden ayırmak için önemli bir adım daha atılmış, ulusal egemenlik açısından mahzurlu görülen bir uygulamanın daha önüne geçilmiş oldu. Bundan sonraki düzenleme ve uygulamalar bu yönde sürdürülerek laiklik ilkesi temel nitelik olarak anayasamızdaki yerini almıştır.

TÜRKİYE CUMHURİYET TARİHİNİN BAŞLICA KAYNAKLARINDA ATATÜRK

Prof. Dr. Seçil Karal AKGÜN

Tarihimizin güzel olaylarını anmak kuşkusuz hoş bir alışkanlık. Bu güzel alışkanlıkla Atatürk'ü doğumunun 125. yılında anmak için yıl boyunca sürecek türlü etkinlikler düzenlendi. Ne var ki, bu etkinlikleri gitgide yoğunlaşan Atatürk'ü karalama kampanyalarıyla Atatürkçü olan ve olmayanlar şeklinde ikiye ayrılmış bir Türkiye olmanın burukluğuyla sürdürmekteyiz. Atatürk'ün yaşadığı günlerden uzaklaştıkça onun getirdiği aydınlanmadan uzaklaşmayı, cumhuriyetin laik, ulusal çağdaş değerlerinden sapmalar çoğaldıkça, yakın geçmişimizin kıvanç dolu sayfalarını gözardı etmeyi, o sayfaları yazanların anılarını sarsmayı üst üste yaşayarak kabullendik. Bunun kaygısı Türkiye'nin düşünen ve duyarlı kimselerin bağrına bir karabasan gibi oturdu. Bu ara anma toplantıların sanıldığı kadar işlevsel olmadığı kavrandı. Bu toplantılar gitgide aydınlar için dertleşmek ve çözüm aramak toplantılarına dönüştü. Artık herkes bu toplantılarda onun açtığı aydınlık yolda yürüyerek ilerlerken içine düşüverdiğimiz yanılgılara çözüm üretilmesini bekliyor. Bu yanılgıların sürmesine olanak vermeyecek çözümü bulabilmek için, iyi bir gözlemci ve iyi bir eleştirmen olan tarihe sarılarak yakın geçmişimizi öğrenmemiz, Atatürk'ü ve Türk devrimini anlamamız gerekiyor. Her neyi olursa olsun tanımak, öğrenmek anlamaksa Atatürk'ün de yönlendirdiği gibi ilimin yol göstericiliğini benimsemek, akılla, bilimsel düşünebilmekle ilgili bir sorunudur.

Düşünce, ilkel insanı çağdaş, uygar insana dönüştüren değerdir. İnsan oğlu aydınlığa akılın yol göstermesiyle ulaştığı özgür, bilimsel düşünceyle erişmiştir. Düşünsel özgürlükle insan onuru ile

bağdaşan yaşama ve yönetime kavuşmuştur. Aydınlığa erişebilmiş toplumlar ileri, özgür toplumlar olmuş, düşünsel tutsaklıktan kurtulamayanlarsa geri kalmışlardır. Bu tarihsel akışın bilinciyle Atatürk, kurtuluş savaşı ile bağımsızlığını kazanan Türk ulusunun onurlu bir yönetimle ileri ülkeler yanında yer almasını hedeflemiştir. Bu hedefe varmak için gerçekleştirdiği Türk Devrimiyle eski ile yeni, doğu ile batı arasında bir köprü kurmuştur. Bu köprüyü kurarken akıldan ve bilimden yararlanmış, doğu toplumlarına özgü inanmayı önde tutma felsefesini bilimi öne alarak değiştirmiştir. İlk kez bir doğu toplumuna yönetsel, düşünsel ve kurumsal çağdaşlaşma getirmiştir. Bu çağdaşlaşmanın önemini ve derinliğini kavrayıp sahip çıkmak için onun tasarımcısı ve uygulayıcısı olan Atatürk'ü iyi tanımak, doğru anlatmak gerekir. Bu nedenle O'nu özellikle yeni kuşaklara öğretebileceğimiz temel kaynakların birkaçına inceleyici bakışla değinmek istiyorum.

Atatürk'ü tanıyabileceğimiz bellibaşlı birkaç kaynağı ele alırken öncelikle altı çizilmesi gereken, onun kişiliğinin çok yönlülüğüdür. Atatürk'ün kişiliğindeki asker nitelik, Türk ulusuna kurtuluş ve bağımsızlık savaşını kazandırmıştır. Demokrasi niteliği, hanedana dayalı teokratik monarşinin yerine eşitliğe dayalı ulusal egemenliği getirmiştir. Özgür düşünen yönü, yönetim, eğitim ve hukuk sistemlerini dinsel kalıplardan düşünce ve vicdan özgürlüğüne dayalı laik sisteme dönüştürmüştür. Hümanist niteliği bugün bile tüm ülkelerin bir gün ulaşabilmeyi hedeflediği yurtta barış dünyada barış ilkesini, devlet adamı yönü de demokratik, laik temellere dayalı Türkiye Cumhuriyetini kazandırmıştır.

Akıl ve bilim çevresinde geliştirdiği saydığım yönleriyle Atatürk'ü en iyi ve doğru olarak yakın tarihimizi yansıtan tarih kitaplarından öğrenebiliriz. Ne var ki derine inmeyen bir araştırma bile karşımıza Atatürk üzerine yazılmış sayısı abartmasız on binlerle söylenen Türk ve yabancı yapıt çıkarıvermektedir. Bu sayı yeni araştırmacıların yeni katkılarıyla durmaksızın çoğalmaktadır. Bu bile onun sadece Türkiye'de değil, dünyada sahip olduğu yerin ufak bir göstergesidir. Bu çokluğu gözeterek bu çalışmada, sadece tarih kitapları niteliğinde olan Nutuk'a ve onun Söylev ve Demeçlerini içeren beş ciltlik derleme yayına değineceğim. Bunları seçmemin nedeni, bu

yapıtlarda okura yansıtılan tarihi yapan ve yazanın aynı kimse, yani Atatürk'ün kendisi olmasıdır. Dolayısıyla, tamamen kendi sözlerinden oluşan bu yapıtların her birinde türlü yönleriyle onun kişiliğinin ve bugün dünyada doğu toplumları için çağdaşlaşma modeli olarak görülen Türk aydınlanmasını ve Türk devrimini gerçekleştiren düşün dünyasının yansımasıdır. Gerek Nutuk'un, gerek derlenen Söylev ve Demeçlerin incelenmesinde görülen kanımca en çarpıcı yön, hiç birinin şahsa odaklı olmayıp her birinde Türk toplumunun yaşatılmış olmasıdır. Eylemlerinde ve söylevlerinde kendini öne çıkarmak gibi bir tutkusu olmayan Atatürk, bu yapıtlarda yansıtılan konuşmalarının hepsinde her adımın toplumla birlikte toplum için atıldığını anlatmış, yaşanan çağdaşlaşmayı Türk toplumuna mal etmiştir. Böylece yapıtlar subjektiviteyi aşan toplumsal değer taşımaktadırlar.

Ele aldığım kitaplar arasında NUTUK, üzerinde en çok konuşulmuş tartışılmış ve yazılmış olanıdır. Atatürk'ün 1927 yılında CHP Kurultayında 6 gün boyunca okuduğu bu başyapıt, Atatürk'ün kendi sözleriyle *ulusal yaşamı son bulmuş sayılan büyük bir milletin bağımsızlığını nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına dayanan ulusal ve çağdaş bir devletin nasıl kurulduğunu* anlatır. 303 belge ile desteklenmiş olması, bu yapıtı bilimsel bir kaynak yapmaktadır. Bununla birlikte, sadece Atatürk tarafından anlatıldığı için, yansızlığı da tartışma götürür.

Gerek belgeli bir tarih kaynağı gerekse kişisel değerlendirme olarak bakıldığında görülen, Nutuk'un onda çok gelişmiş olan sorumluluk duygusunun ürünü olduğudur. Atatürk, Nutuk'ta değindiğim dönem içinde tarihsel gelişmeleri sadece genel gidiş içinde, yani yorum yapmadan iletmekte olduğunu belirtmekte ve amacını "inkılabımızın tetkikatında tarihe medarı suhulet olmak"[1] yani tarihe yardımcı olmak şeklinde açıklamaktadır. İşte bu saptama, yapıtın büyük bir sorumluluk ürünü olduğunun göstergesidir. Çünkü Nutuk, Kurtuluş Savaşı başarıyla tamamlandıktan, Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan, Cumhuriyet duyurulup Halifelik kaldırıldıktan, devrimlerin büyük adımları atıldıktan sonra Atatürk'ün ulusa hesap vermesidir. Bu da Atatürk'ün kişiliğiyle ilgidir. Nutuk'la, demokra-

[1] **Nutuk**, Cilt II s. 433 (Bu araştırmada Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını olan 1967 baskısını esas almaktayız)

siye inanan bir kimse olan Atatürk, yakın tarihte yaşananları ulusla paylaşmak istemiştir. Bu paylaşmaya ortam olarak resmi bir kimliği olan Meclis'i değil de Halk Partisi Kurultayı'nı seçmiş olması da bunun bir göstergesidir. Nutuk'ta olayları tarihsel bir akış içinde anlatan, kumandan, ihtilal lideri, meclis başkanı, devlet başkanı, ve insan Atatürk'tür. Bu anlatımı tarihte yaşananları katı bir nakil olarak bırakmayıp canlandıran, sık sık duygularının etkisi altında kalması, duygularını yansıtması, dolayısıyla, okurun insan Atatürk'le karşılaşmasıdır. Bunun önemi şudur ki böylece Nutuk'u okuyan herkes, bu önemli yapıtın bir mucize adam tarafından yansıtıldığı düşüncesinden uzaklaşabilmekte, kendi içinde bir Atatürk bulabilmektedir. Kendi içindeki Atatürk'ün ülküsünü, özgüvenini ve ilkelerini ortaya çıkarma ve sergileme isteğini doğurmaktadır. Bu nedenle Nutuk'ta insan Atatürk'ü görmek, önemlidir.

Atatürk'ün bu yönünü örneklemek istersek, Samsun'a gitmek üzere yola çıktığında Türk ulusunun geleceği için mandalara veya bölgesel kurtuluş yollarına dayanan kurtuluş çözümleri içinde kendi kararının ulusal egemenliğe dayalı kayıtsız koşulsuz bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak olduğunu, ancak, bunu bir "millî sır olarak"[2] kendine sakladığını söylemekle karşımıza sırrını dinleyenlerle, okurlarla paylaşan Atatürk çıkmaktadır. Yine aynı cümle içinde her aşamayı kendi sözleriyle adım adım vakti geldiğince uygulamaktan söz ederek, tek adım adamı olduğunu anlatmaktadır. Gerçekten de Atatürk, Türk devriminin hiç bir aşamasında ortam oluşmadan hareket etmemiştir. Bu hem Nutuk'ta hem de Söylev ve Demeçler dizisinde izlenebilmektedir.

Öte yandan, bu uzun bilanço içinde kimi yerde Atatürk'ün duygusallığının daha da ağır bastığını görmekteyiz. Örneğin, bir bakıma Kurtuluş Savaşı'nın manifestosu sayılabilen Amasya Genelgesi hazırlanırken, bu belgeyi kişiselleştirmek istemeyerek yanında bulunan ve genelgeyi birlikte hazırladığı yakın çevresinin de metni imzalamalarını istemiştir. İmza anının Nutuk'taki yansıması, çevresindekilerin kendinin sahip olduğu "ya istiklal ya ölüm" duygusunu paylaşmadıklarını görerek belki de ilk kırıklığını yaşadığını anlatmaktadır. Rauf Bey'in misafir olduğunu öne sürerek genelgeyi

---

2 **Nutuk**, Cilt I s. 16

ilk sunuşta imzalamaktan kaçındığını hafif sitemle anlattıktan sonra Refet Bey'in bu ihtilal belgesini imzalamamayı yeğlemesinden duyduğu üzüntüyü sözlere dökmüştür. Ancak genelgeyi hiç düşünmeden imzalayan Ali Fuat Paşa'nın açıklamalarından sonra zoraki imzalamasını da "Refet Bey müsveddeyi eline alarak kendine mahsus bir işaret vaz'etti. Öyle bir işaret ki, bunu, bu müsveddede bulmak biraz müşküldür" diyerek kırıklıkla karışık kızgınlık duygularını yansıtmaktadır.[3]

Benzeri duyguları İstanbul'da 1920 Ocak ayında toplanan Meclis-i Mebusan'a Misak-ı Millî'yi duyurmak üzere Anadolu'dan katılanlardan söz ederken yansıtır. Bu kimseler, İstanbul'da Sivas'ta kararlaştırılan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu yerine Felah-ı Vatan Grubu adını kullanmışlardır. Atatürk, Nutuk'ta bundan söz ederken o denli kızgındır ki, hala bu adı sorgulamakta, "Niçin? Evet niçin?! Buna bugün cevap isterim" Fellah-ı Vatan Grubu imiş derken sadece fellah-ı sözünü vurgulu olarak söylemekle yetinmeyip, "..bu grubu teşkil etmeyi vicdan borcu, millet borcu bilmek vaziyet ve kabiliyetinde bulunan efendiler imansız idiler… cebin idiler… cahil idiler" diyerek aldatılmışlık duygularını bütün öfkesiyle açığa vurmaktadır.[4]

Atatürk'ün bir zamanlama ustası olduğu da Nutuk'ta belirmektedir. Saltanatın kaldırılmasından aylar önce Refet Paşa'nın evinde bu konuyu görüşmek üzere Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey ile bir araya geldiklerinde Rauf Bey'in "Benim babam padişahın nanü nimetiyle yetişmiş. Osmanlı devletinin ricali sırasına geçmiştir. Benim kanımda o nimetin zerratı vardır"[5] demesi üzerine ortamın bu işleme hazır olmadığını anlayan Atatürk'ün saltanatın kaldırılmasının gündeme getirilmesini ertelemesi, bu özelliğine önemli bir örnektir. Aynı önemi taşıyan zamanlamayı, Teşkilat-ı Esasiya Kanunu'nda yapılan değişiklikte de uygulamıştır: 1921 Anayasası hazırlanırken içeriğine devletin dinine ilişkin bir madde konulmamıştır. Ne var ki, Halifeliğin kaldırılması için nabız yoklamak ve basının desteğini sağlamak üzere 1923 yılı başında çıktığı Batı Anadolu gezisi sırasında İzmit'te

---

3 ***İbid*****,** s. 34. .

4 ***İbid*****, s.**363-64

5 **Nutuk,** Cilt II s. 684.

gazetecilerle görüştüğünde kendisine yeni hükûmetin dini olacak mı sorusu yöneltilmiştir. Nutuk'ta bu olayı anlatırken "İtiraf edeyim ki bu suale muhatap olmayı hiç de arzu etmiyordum. Sebebi, pek kısa olması lazım gelen cevabın o günkü şeraite göre ağzımdan çıkmasını henüz istemiyordum" dedikten sonra halifeliğin kaldırılması gibi önemli bir adımın, halk arasında dinsiz bir sisteme gidildiği kanısı uyandırarak engellenmesini önlemek için, zorunlu olarak "Vardır Efendim. İslam dinidir"[6] dediğini açıklamaktadır. Nitekim, cumhuriyet duyurulduktan ve halifelik kaldırıldıktan sonra 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na yapılan ekler arasında bu madde vardır. Atatürk, Nutuk okunduğu zaman henüz kaldırılmamış (1928'de kaldırılır) bu maddeyi hiç de içine sindiremediğini "Millet Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzdan bu zevahidi (fazlalıkları) ilk münasip zamanda kaldırmalıdır!" sözleriyle yine duygularını dile getirerek açık etmektedir.

Demokratik anlayış yerleştirmek isteğine ve gayretine karşın, gerektiğinde bir ihtilal lideri olduğunu, yani iplerin elinde olduğunu hatırlatıvermesi de Atatürk'ün Nutuk'ta karşılaştığımız bir özelliğidir. 1922 Mayısı başında (6 Mayıs) Atatürk'e yasama yürütme yetkileri de veren Başkumandanlık yasasının uzatılması, Meclis'te bu unvanın sadece Padişaha ait olabileceğini öne süren tutucular tarafından ulusal egemenliği sarstığı gerekçesi ile engellenmek istenmişti. O da, yetkilerinin sürdürülmesi gerektiği açıklamasını yaptıktan sonra "Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Binaenaleyh, bırakmadım, bırakamam ve bırakmayacağım"[7] diyerek bu yetkileri bırakmamanın da elinde olduğunu hatırlatıvermiştir. Bu yönde bir başka çarpıcı örnek de saltanatın kaldırılması önerisi Meclise sunulmak üzere üçlü komisyonda görüşülürken hocalar grubunun olumsuz tavrına karşılık "Mevzubahis olan; millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız bırakmayacak mıyız? Meselesi değildir. Mesele, zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulsü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı ka-

---

6 **İbid**, s. 716-717.

7 ***İbid*, s.** 662.

falar kesilecektir"[8] demesi, böylece, bir ihtilal lideri olduğunu, yani gerçek gücünü hatırlatmasıdır.

Nutuk'un Gençliğe Hitabe ile bitmesi, Atatürk'ün gençliğe, bir başka deyimle geleceğe verdiği önem ve beslediği güveni yansıtması, ayrıca, günümüzde iyice anlaşıldığı gibi, uzak görüşlülüğünü ifade etmesi bakımından çok anlamlıdır.

ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ : 5 CİLT

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Danışma Kurulu, Enstitü Müdürü Prof. Dr. Enver Ziya Karal'ın önerisi üzerine 1945 yılında Atatürk'ün çeşitli vesilelerle çeşitli yerlerde yaptığı konuşmaları ayrıca tamim, telgraf ve beyannameleri ve onunla ilgili erişilebilen tüm belgeleri mekansal sınıflandırma ve kronolojik sıralama yapılarak derlenmesini ve yayınlanmasını kararlaştırmıştır. Birinci el kaynakların oluşturduğu bu yayın grubunun ilki Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri olmuştur. Özenli bir araştırma ve Osmanlıca'dan Türkçe'ye dikkatli çeviri gerektiren bu önemli işlevi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdür Yardımcısı Nimet Unan gerçekleştirmiştir. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayını olan ve 1945-1971 yılları arasında yayınlanan beş ciltten oluşan bu kaynakça, büyük ölçüde 1942 yılında kurulan TITE arşivinde toplanan belgelerden, bazı özel arşivlerden, ve dönemin gazetelerinden haberlerin derlenmesiyle bir temel kaynak olarak hazırlanmıştır. 1972 yılında yayınlanan serinin beşinci cildi, Dr. Utkan Kocatürk ve Sadi Borak tarafından derlenmiştir.

CİLT I : Atatürk'ün TBMM ve Halk Partisi kurultaylarında yaptığı konuşmaları içeren, ilk baskısı 1945 yılında yayınlanan 418 sayfalık bu yapıt, iki belge dışında, TBMM Zabıt Ceridelerinden derlenmiştir. 1919 yılı Erzurum Kongresi'nden başlayıp 1 Kasım 1938 de TBMM Beşinci Dönem Dördüncü Toplantı Yılı'nın açılışında Başbakan Celal Bayar'ın okuduğu söyleviyle son bulur. Yapıt, Atatürk'ün kendi yaşamı ile özdeşleşmiş olan Türk siyasal yaşamının Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesi yönünde ilk adımlardan olan Erzurum Kongresi'nden başlayıp Kasım 1938'e kadarki kesitinin panoramasıdır. Sadece içeriğindeki söylevlerin başlıkları bile

[8] **Nutuk,** Cilt II s. 690-691

okuyucuyu bu akış hakkında bilgilendirmeye yeterlidir. İçeriğinde Erzurum ve Sivas kongrelerinden sonra TBMM'nin açılış gününde Meclis yapısı hakkında açıklamadan başlayarak katledilen bütün aşamalar için söylevleriyle yaptığı açıklamalar vardır.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı aynı zamanda bağımsızlık savaşı şeklinde geliştirip yönetime ulusun egemen olduğu yeni bir Türk devleti kurmayı hedeflemektedir. Bu devlet, ulus devlet olacaktır. Bu nedenle, ulusun söz sahibi olduğu Meclisin kurulması, onun için en önde gelen noktadır. Hatta, Kurtuluş Savaşı'nın silahlı gücü olan kuvayı Millîyenin düzenli ordu şekline dönüştürülmesi için bile Meclis kararını gerekli görmektedir. Önce Meclis, sonra ordu demektedir. Kongreler, Misakı Millî ile de ulusal egemenliğin siyasal yapı içinde yerini tanımlar. Bu da Meclis öncesi kısımda belirir.

Meclisli yaşamın yapıta yansıması 24 Nisan 1920'de Mondros'tan Meclisin açılışına kadar geçen zamanda cereyan eden siyasi olayların açıklamasıyla başlar. 1921 Martından başlayarak Atatürk'ün Meclis Başkanı olarak yaptığı yıllık Meclis açılış söylevleri kesintisiz olarak kitapta yer alır.

Bilindiği gibi, TBMM'nin açılışında bu Meclisin görevi, yurdun işgalden kurtarılması olarak saptanmıştır. 1922 yılının Eylül ayında Meclis bu görevini yerine getirir. 1923 yılı Mart ayında dördüncü toplanma yılına giren Meclis, görevini tamamlamıştır. Lozan, seçimler, Meclisi ikinci devreye getirir. Dolayısıyla, 13 Ağustosta İkinci Dönemin açılışını yapar. Bu tarihten sonra yapıtta her yıl Mart ayında ilgili dönemin Birinci, Kasım ayında İkinci Toplanma yılı açılış konuşmaları yer alacaktır. 1928 Üçüncü, 1931 Dördüncü, 1935 Beşinci Dönemin başlangıcıdır. İkinci dönemi 13 Ağustos'ta başlayan 1923'den sonra her yıl Atatürk'ün 1 Mart ve 1 Kasım söylevleri vardır.

Siyasal gelişmeleri Meclise bildirmek ve Meclis yapısı içinde tartışmaya açmak, demokrasi geleneği olmayan bir toplumu bu uygulamaya alıştırmak, bu yapıttaki söylevlerde çok dikkat çekici bir yöndür. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun 1876 yılında parlamenter sistemle tanıştığı, 1908-1920 arasından da bu sistemin uygulandığı, dolayısıyla, bu geleneğin zaten oluşmuş olduğu söylenebilir. Ancak, bu sistemin otokratik bir yönetimde uygulanması gerçek

anlamda ulusun egemenliğindeki meclisten kuşkusuz çok farklıdır. Türk ulusu, gerçekten kendinsin söz sahibi olduğu meclis sistemiyle 23 Nisan 1920'de tanışmıştır. Atatürk'ün Meclis söylevlerinin her birinde görüldüğü gibi, hesap veren, açıklama yapan, bilgilendiren bir Meclis başkanı ile karşılaşmıştır. Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa sıradan bir Meclis Başkanı değildir. İlk olmakla örnek olmak gibi bir görev yüklendiğinin bilinciyle, içeriğinden hitaplarına kadar konuşmaları ve açıklamaları, son derece özenli seçilmiş bilgilendirmeler üzerine gelişmiştir. Meclisin açıldığı günlerde savaş gelişmelerine ilişkin açıklayıcı bilgileri tarihsel olayların söylenti şeklinde anlatılamayacağını yerleştirmek için belgelendirmiştir.

Meclisin açıldığı sıralar, iç ayaklanmalar vardır. Kuvayi Millîye, daha sonra düzenli ordu, işgalcilerle olduğu kadar bu iç ayaklanmalarla da karşı karşıya kalmış, bir de iç savaş yaşanmıştır. İç ve dış destekli bu ayaklanmalar, Heyeti Temsiliye'nin Ankara'ya gelişinden itibaren Ankara'yı hedef almış, kenti çepeçevre sararak gelişmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Meclistekileri sürekli bu olaylarla ilgili olarak bilgilendirmektedir. Bunları 1921 yılının ortasına kadar bu yapıtta bulabilmekteyiz. İçlerinden belki de en çarpıcı olanlarından biri, 24 Nisan 1920 tarihi ile Millet Meclisi Riyaseti Celilesine başlıklı, Mevcut 52 ulema ve eşrafı belde namına Belediye Reisi Hakkı ve Müftü Mevlüt imzalı bir telgrafla Beypazarı olaylarının haber verilmesidir. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafı Meclis'te okumuş açıklamalarda bulunmuş, konu Meclis'te tartışılmıştır. Ama ne zaman? 25 Nisan 1920'de.[9] Bu konuyu meclise taşımakla Atatürk, Meclisin daha ilk gününden kabul gördüğünü de göstermek istemiştir. Bilgilendirilmeyi halk için olsun Meclis üyeleri için olsun en gerekli olgu görerek basın yayın etkinliklerinin iç ve dış basını içerecek şekilde genel müdürlükle yönlendirilmesini sağlayıp bunu Mecliste açıklaması da kamu oyuna meclisin vermesi gereken önemi belgelemiştir.[10] Ancak 1923'den sonraki söylevler sadece Meclis açılış nutukları ve CHP 1927, 1931 ve 1937 kurultaylarına özgü kalabilmiştir. Saltanatın kaldırılması gibi çok önemli bir dönüm noktasında verdiği uzun ve açıklayıcı İslam tarihi bilgisi, onun tarihe verdiği önemi

9 **Söylev ve Demeçler,** Cilt I, Ank. 1961 s. 65.
10 **İbid,** 122-125.

göstermektedir.[11] Teşkilatı Esasiye Kanunu için uzun açıklamaları, Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasının sağladığı öz güvenle Pan İslamizm, Pan Turanizm gibi emperyalist emellere sapılmadığının, sadece bağımsız yaşam hakkı için savaşıldığının altını çizip "biz bize benzeriz" diyerek Anadolu'daki savaşın özelliğini tanımlayan konuşmaları, hep Atatürk'ün aydınlatıcı ve yüreklendirici kimliğini yansıtmaktadır.[12]

Özellikle 1924 yılından sonra Meclis açılış söylevlerinin içeriği çok değişmiş, ancak, düzeni değişmemiştir. Savaş yerine yeni gelişen ilişkilerden, ekonomik bağlantılardan söz edilmektedir. Her yılın söylevinde olduğu gibi, kamu düzenini ilgilendiren tüm konulardan bir iki cümle ile de olsa söz edilmekte, neler yapıldığı ve yapılacağı anlatılmaktadır.

Yapıttaki başlangıç yıllarının söylevleriyle ile 1929 sonrası dil farkı çok çarpıcıdır. Atatürk'ün Türk dilini en iyi kullanan kimselerden biri olduğu bilinmektedir. Ancak, ilk birkaç yılı söylevlerini günümüzün gençlerinin sözlüğe baş vurmadan anlayabilmesi olanaksızdır. Azayı Kiram, 1929'da Büyük Millet Meclisi'nin Muhterem Azası, 1934'de BMM'nin Sayın Üyeleri, Efendiler, Sevgili Arkadaşlar, Meclis çoğu zaman Kamutay olmuştur. Dil, gayet iyi anlaşılabilmektedir ve günümüz Türkçesine çok yakındır. Bununla birlikte bazı istatistik verilerde eski terminilojiden vaz geçmemiştir. Örneğin, ifa edilen hıdemat-ı mahalliye, zükur, inas, iptidai tahsil hala görülmektedir. Öte yandan 1933-35 yıllarında dil devrimi çok belirgin biçimde yansımaktadır."Acun" "Ergani ödüncü" (madeni) "devlet gelirinin oranlandığı"

CİLT II : Atatürk'ün TBMM ve Halk Partisi kurultayları dışında devlet merkezinde ve memleket içinde söylev ve demeçlerinin tam metinleri, gazeteler ve ajans haberleri ile karşılaştırılarak 1946 yılında ilk baskısı yapılan 298 sayfalık bu ciltte toplanmıştır. Kapsadığı dönem Suriye'den gizlice geldiği Selanik'te 1906 yılında Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik Şubesi kurulurken Hakkı Baha Pars'ın evindeki söyleşide konuştukları, Kırşehir gazetesinden alınarak bu cildin ilk söylevini oluşturmuştur. Yapıt, 29 Ekim 1938

---

11 **İbid,** s. 269-280.

12 **İbid,** 174-182, 187-220.

Cumhuriyet bayramı geçit töreninde Celal Bayar tarafından okunan Türkiye Cumhuriyeti Ordularına Mesaj'la son bulmaktadır.

Bu yapıt, Atatürk'ün halkla konuşmalarını içerdiğinden, Türk devriminin topluma yansıtılışını anlatmak açısından kanımızca beş ciltlik dizinin en önemlisidir. Bu ciltteki söylevler incelenince Atatürk'ün nerede neyi ve kime hitapla söylemesi gerektiğini çok özenle seçtiği görülür. Atatürk'ün Heyet-i Temsiliye ile birlikte Ankara'ya gelişinin ertesi günü yani 28 Aralık'ta, yerleşmiş olduğu Ziraat okulunda kendisini ziyarete gelen belli başlı Ankaralılar'a yaptığı, [13] NUTUK'ta da 220 sayılı vesika olarak yer verdiği konuşmadan başlayarak bu ciltte yer alan söylevlere dikkatle bakınca, ortaya çok ilginç bazı noktalar ortaya çıkmaktadır: Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesi ve sürdürülmesi için belli bir plan program çerçevesinde hareket etmeye kararlılığına karşın, toplumun değer yargılarını iyi bilen ve ona göre değerlendiren bir lider olduğu, Nutuk'ta olduğu gibi, bu ciltte yer alan konuşmalarda da görülmektedir. Şöyle ki Atatürk'ün ilk Ankara konuşmasında İtilaf Devletlerinin Türklere yönelik kanıları olarak altını çizdiği iki nokta vardır:[14] Bunları şu sözlerle anlatır "Anasırı gayrımüslimeyi müsavat ve adalet düsturlarına tevfikan idareye gayrımuktedir olduğu" öbürü "milletimizin heyeti umumiyesiyle kabiliyetten mahrum bulunduğu".Yine bu konuşma içinde çok önemli bir sözü, "Her halde alemde bir hak vardır. Ve hak kuvvetin fevkindedir."[15] Bu sözler, Atatürk'ün amacının sadece Kurtuluş Savaşını başarıya ulaştırarak ülkeyi düşmandan kurtarmak olmadığını anlatır. Amaç, burada yansıtılan iki kanıyı, yani, Türklerin eşitlik ve adaletten yoksun olduklarını ve yeteneksiz nitelenmelerini ortadan silmek; bunları hak edilenden öteye uzanmayarak gerçekleştirmektir. Bir başka deyimle amaç, toplumu çağdaş uygarlık yolunda ilerleyecek bir ulus haline getirmek olacaktır. Türk ulusunun bağımsızlığının sağlanmasından sonra Türk devrimiyle, laik hukuk çerçevesinde, antiemperyalist bir anlayışla yeni bir devlet yapısına kavuşturulacağı, bu üç cümlecikte anlatılmıştır. Bu cümlelerden hareketle altını çizmemiz gereken noktalar, Atatürk'ün

---

13 **Söylev ve Demeçler.** Cilt II, Ank. 1952, s 4-15.

14 **Nutuk**, Cilt III s. 1132.

15 **İbid,**. s.184.

daha 1919 Ararlık ayının sonundaki özgüveni ve bu özgüveni Türk ulusuna da aşılama, ulusu sahip olduğu nitelik ve niceliklerine inandırmak, güvendirmek isteğidir. Nitekim, bu kitapta yer alan bundan sonraki bütün söylevlerinde bu ilkelere yönelik noktalar ortaya çıkmaktadır. Hedeflenen "Ulus devlet olarak çağdaş, demokratik hukuk devleti" modeli olunca, Atatürk'ün bu ilkeyi adım adım uyguladığı gözler önüne serilmektedir. Bu olgunun yine bu yapıtta bulduğumuz en önemli göstergesi, halkı dışlayan bir adım atmamasıdır..

Bilindiği gibi, belirttiğimiz esaslara ulaşabilmek için gereken Türk devrimi, bir aydınlanma hareketidir. Bu hareketin temel taşları Kurtuluş Savaşı sırasında yerleştirilmeye başlanır. Ne var ki halkın büyük bir yüzdesi bilinçsizdir, daha önemlisi, bilgisizdir. Bu kitapta gözler önüne serilen özellik, Atatürk'ün her büyük ve önemli adımdan önce bir yurt gezisi yaptığıdır. Ankara'da Meclis kürsüsünden söylenmiş söylevlerle getirilen açıklamalarla kalmayıp mutlaka birkaç yöreyi ziyaret eder ve halkla konuşarak gelmekte olan yeniliği haber verir, açıklar. Bu yurt gezileri aynı zamanda bir nabız yoklamasıdır, çünkü Atatürk, halkın hazır olmadığı bir gelişmeyi uygulamaya koymayı uygun bulmaz. Bildiği, kamu desteği olmaksızın, toplum tarafından benimsenmeden hiçbir yeniliğin kabul görüp sürekli olamayacağıdır. Bu noktadan hareketle, bu gezileri sırasında öğretmenlerle konuşmaya büyük önem verir. Bir öğretmen, onlarca öğrenci, ve aileleri demektir. Dolayısıyla, öğretmenlerin gidişi kavramış olmalarını ve öğrettiklerini konu olan yönde geliştirmeleri, devrim hareketlerinin benimsenmesinde en önemli bir etken olacaktır. Bu bilinçle, eğitim ordusunun desteğini arar. "Muallimden, mürebbiden mahrum bir millet henüz millet namını almak istidadını kesbetmemiştir. Ona alelade bir kütle denir. Millet denemez. Bir kütle millet olabilmek için mutlaka mürebbilere muallimlere muhtaçtır"[16] sözleriyle onlara görevlerinin önemini hatırlatır.

Yine bu kitapta bir araya getirilmiş yurt gezilerindeki söylevlerden iki önemli noktaya daha varabiliyoruz. Bu da, cumhuriyetin duyurulması, halifeliğin kaldırılması gibi en önemli aşamalarda ordunun ve basının desteğini aramasıdır. Dönemin halka ulaşmada tek

[16] **İbid,** s. 235-36 Ekim, 1925.

yolu, gazetelerdir. Gazetelerin yaygınlığı ve okur yazar sayısı elbette günümüzle karşılaştırma kabul etmeyecek orandadır. Bununla birlikte, tek olanak olduğundan, 1923 yılı başında İzmit, 1924 yılı başında da İzmir'de gazetecilerle basın toplantısı yapıp çok ayrıntılı açıklamalarla sorularını yanıtlar."Türkiye matbuatı milletin hakiki seda ve iradesinin tecelligahı olan Cumhuriyetin etrafında çelikten bir kale vücuda getirecektir. Bir fikir kalesi, zihniyet kalesi"[17] diyerek basına düşen büyük görevi hatırlatır. Sonra ordu ileri gelenleriyle konuşur. 1924 batı Anadolu gezisi, hem bir kaç ay önce duyurulmuş cumhuriyetin nasıl kabul gördüğünü hem de çok yakın zamanda kaldırılmak üzere olan halifeliğe yaklaşımı gözleyip gereken bilgilendirmeyi yapmak üzere planlanmıştır.Atatürk, İzmir'de harb oyunlarına katılarak askerin de görüşünü öğrenip desteğini sağlamayı istemektedir. "Türkiye Cumhuriyeti yalnız iki şeye güvenir. Biri millet kararı, diğeri en elim ve müşkül şerait içinde dünyanın takdiratına bihakkın kesbi liyakat eden ordumuzun kahramanlığı"[18] diyerek düşüncelerini açıklamış ve öğretmenlerden fikri hür irfanı hür vicdanı hür kuşaklar yetiştirmelerini istemiştir.

Türkiye Lozan Anlaşmasıyla bağımsızlığını bütün dünyaya kabul ettirdikten sonra Türk devrimi, Atatürk'ün yaşamının amacı ve hedefi olmuştur. Türk ulusunun bu gidişi, Konferans sırasında da gözler önüne serildikçe Türk toplumuna ortaçağ toplumu gözü ile bakan yabancı ülkeler burada yeşermeye başlayan uygarlaşmayı görerek etkilendikleri kuşkusuzdur. Bu ciltte bu büyük çağdaşlaşma atılımının her adımını, Atatürk'ün topluma bu adımlara yönelik açıklamalarında bulmaktayız. Bu büyük uygarlık projesini bütün toplumu kucaklayacak bir hareket olarak gören Atatürk, konuşmalarında Tevfik Fikret'in "Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer" sözlerini tekrarlayarak[19] toplumun kadın erkek birlikteliğiyle oluştuğunun altını çizmiştir. Kadının toplum içinde yerinin erkekle her bakımdan eşit olması gereğine yönelik 1923 Ocak ayındaki İzmir konuşmasının "Yaşamak demek faaliyet demektir…Bir heyeti içtimaiyenin bir uzvu faaliyette bulunurken diğer uzvu atalette olursa o heyet mef-

17 **İbid.** s. 167.
18 **Söylev ve Demeçler,** Cilt II, s. 172.
19 **İbid**, s. 235.

luçtur...Bizim heyeti içtimaiyemiz için ilim ve fen lazım ise bunları aynı derecede hem erkek hem kadınlarımızın iktisap etmesi lazımdır…Kadınlarımız da alim ve mürefennin olacaklar ve erkeklerin geçirdikleri bütün derecatı tahsilden geçeceklerdir. Kadınlar..erkekle beraber yürüyerek birbirinin muin ve müzahiri olacaklardır."[20] "Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı fikriyle, zihniyetiyle ….aile hayatıyla yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir." Bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan mürekkeptir. Kabil midir ki bir kitlenin bir parçasını terakki ettirelim. Diğerini müsamaha edelim de kitlenin heyeti umumisi mahzarı terakki olabilsin? Mümkün müdür ki bir camianın yarısı topraklara zincirle bağlı kaldıkça diğer kısmı semalara yükselebilsin?"[21] sözlerinde Atatürk'ün kadın için düşünceleri ve beklentileri yansır. Kadın konusundaki sözleri, eğitimi, ekonomiyi, toplum yaşamının tümünü kapsar. Atatürk'e göre Kadın, kültür olayıdır.

Çağdaşlaşmanın ekseninin eğitim kadar kültür olduğu bilinciyle Atatürk, yine değindiğimiz yurt gezilerindeki konuşmalarında aydınlanmanın kaçınılmaz ögesi olan kültür ve sanata da yer vermektedir. Topluma sanat sevgisi ve bilinci yerleştirmek isterken batı müziğini öne çıkarma çabaları kimi zaman alışılmadık bu müzik için tepkilerle karşılanmaktadır. Bu konuyu 1925 yılı Ekim ayında İzmir Kız Öğretmen Okulunda gündeme getirmiştir. Kız öğrencilerle konuşması sırasında "Hayatta musiki lazım mıdır?" diye sormuş ve bu soruyu "Hayatta musiki lazım değildir çünkü hayat musikidir. Musiki ile alakası olmayan mahlukat insan değildirler….Musikisiz hayat zaten mevcut olamaz. Musiki hayatın neşesi, ruhu, sürüru ve her şeyidir"[22] sözleriyle yanıtlamıştır. Bu sözleriyle, sanattan kopuk bir devlet adamının sadece yönetici olacağını, toplumun mutluluğunu sağlamayı hedefleyen önder olamayacağını açıklamaktadır.

Atatürk'teki insan sevgisine şu sözleri de eklenebilir: "İnsanları mesut edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak gayrı insani ve son derece teessüfe şayan bir sistemdir. İnsanları mesut edecek yegane vasıta, onları birbirine sevdirerek karşılıklı maddi ve manevi

---

20 **İbid,** s. 85.
21 **İbid,** 212, 219.
22 **İbid,** 235.

ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir. Cihan sulhü içinde beşeriyetin hakiki saadeti, ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalmasıyla ve muvaffak olmasıyla mümkün olacaktır"[23]

Engin tarih bilgisi, Atatürk'e sadece Türkiye'de değil, dünyada bütün ilerleme hareketlerinin en büyük düşmanının dogmalar ve skolastik düşünce olduğunu öğretmiştir. Ona göre Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük düşmanı da dayanaksız görenekler ve kara sestir. Cumhuriyeti kara sesten korumakta da siyasilere büyük görev düştüğünü şapka devrimi sırasında Ağustos ayı sonunda Kastamonu'da Cumhuriyet Halk Partisi binasında partililere söylevinde aşağıdaki sözleriyle anlatmıştır:

"Ölülerden istimdat etmek medeni bir heyeti ictimaiye için şindir… Bugün ilmin, fennin bütün şumulüyle medeniyetin şulepaşında filan veya falan şeyhin irşadıyla saadeti maddiye ve maneviye arayacak kadar iptidai insanların Türkiye camiası medeniyesinde mevcudiyetini asla kabul etmiyorum. Efendiler ve ey millet biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müridler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat, tarikatı medeniyedir"[24]

Cumhuriyet bile duyurulmadan, 20 Mart 1923'de Konya gençlerine seslenişi de aynı doğrultudadır:

"Hakiki ulema ile dine muzır ulemanın yekdiğerine karıştırılması Emeviler zamanında başlamıştır…ondan sonra bütün müstebit hükümdarlar hep dini alet edindiler, ihtiras ve istibdatlarını terviç için hep sınırı ulemaya müracaat eylediler…Artık bu milletin ne öyle hükümdar, ne öyle alimler görmeye tahammül ve imkanı yoktur. Artık kimse öyle hoca kıyafetli sahte alimlerin tezvirine ehemmiyet verecek değildir. En cahil olanlar bile o gibi adamların mahiyetini pek ala anlamaktadır. Fakat bu hususta tam bir emniyet sahibi olmaklığımız için bu intibahı, bu teyakkuzu, onlara karşı bu nefreti halası hakiki anına kadar bütün kuvvetiyle hatta mütezayit bir azimle muhafaza ve idame etmeliyiz. Eğer onlara karşı benim şahsımdan bir şey anlatmak isterseniz, derim ki, ben şahsen onların düşmanıyım. Onların menfi istikamette atabilecekleri bir hatve yalnız benim şahsi imanı-

---

[23] **İbid,** s. 270.
[24] **İbid, s.** 218.

ma değil, yalnız benim gayeme değil, o adım benim milletimin hayatıyla alakadar, o adım milletimin kalbine havale edilmiş zehirli bir hançerdir. Benim ve benimle birlikte hareket eden arkadaşlarımın yapacağı şey mutlak ve mutlak o adımı atanı tepelemektir. Şüphe yok ki arkadaşlar, millet bir çok fedakarlık bir çok kan pahasına en nihayet elde ettiği umdei hayatiyesine kimseyi tecavüz ettirmeyecektir. Bugün hükûmetin, meclisin, kanunların Teşkilat-ı Esasiyenin mahiyeti ve hikmeti hep bundan ibarettir. Sizlere bunun da fevkinde bir şey söyleyeyim: farzı muhal eğer bunu temin edecek kanunlar olmasa, bunu temin edecek meclis olmasa, öyle menfi adımlar atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm."[25]

CİLT III : Atatürk'ün Türk ve yabancı gazetecilere demeçlerinin tam metinleri ve ajans haberlerini içermekte olan ilk baskısı 1946'da yayınlanan 104 sayfalık bu ciltte Atatürk'ün düşünceleri kadar duygularını da yansıttığı karşılıklı görüşmeler yer almaktadır. Derlemeler, genellikle Hâkimiyet-i Millîye ve Vakit gazetelerindendir. Özellikle yabancı gazetecilerle konuşmalarda Türk dış ve iç politikaları da belirmektedir. Dış politika barış, iç politika da ulusal egemenliğe odaklanmıştır. Konuşmalarda Yapıt, Mondros'un imzalanmasından sonra Atatürk'ün İstanbul'a dönüşünden sonra ilk demeciyle başlamaktadır. Vakit Gazetesi muhabirine 18 Kasım günü verdiği bu demecinde "millet doğrudan doğruya umur-u millete karışmaz. Vekilleri olan heyeti mebusanın itimadına mahzar hükûmetin netice-i icraatına intizar eder" sözleriyle, Padişah, Halife ve saltanatın yönetime egemen olduğu o günlerde bireysel egemenliği yok bilip Meclis'in önemini belirtmektedir.

Amasya'da Tasvir-i Efkar yazarı Ruşen Eşret Bey'e 24 Ekim akşamı verdiği demeçte ulusa sevgisini ve ulustan beklentisini bir anı naklederken söylediği "Bak birader, böyle milletten nasıl ayrılırsın? Bu palasparelerin içinde perişan gördüğün insanlar yok mu? Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki, olmaz şey! Çanakkale'yi kurtaran bunlardır"[26] sözleriyle anlatmaktadır.

---

25 **İbid,** s. 147.

26 **Söylev ve Demeçler,** Cilt III Ank. 1961, s. 10.

Atatürk'ün bu kitapta yer alan yabancı gazetecilerle görüşmelerinin ilki 10 Mayıs 1920 tarihli Hâkimiyet-i Millîye'den alınan Chicago Tribune Gazetesi muhabiriyle söyleşidir. Bu görüşmeden son görüşme olan 29 Ekim 1936 da Yugoslav Gazetecilere demecine kadar hep barış ilkesi işlenmiştir. 17 Ocak günü United Telegraph muhabirine "Kan dökmek taraftarı olmayan milletimiz hakkı teslim ve vatanı derhal tahliye edildiği takdirde sulh ve müsalemet müzakeratına hazırdır"[27] sözleri, Kurtuluş Savaşı'nın en yoğun günlerinde barış düşündüğünü göstermektedir.

TBMM yıldönümü dolayısıyla 24 Nisan'da Hâkimiyeti Millîye muhabiri ile görüşürken Türk ulusunun bütün dünyaya karşı durması düşüncesine ne zaman ve nasıl ulaştığı sorulduğunda, Atatürk, "Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir. Ben milletimin ve büyük ecdadımın en kıymetli mevrusatından olan aşk-ı istiklal ile meftur bir adamım..Bence bir millette şerefin, haysiyetin, namusun ve insanlığın vücut ve baka bulabilmesi mutlak o milletin hürriyet ve istiklaline sahip olmasıyla kaimdir…Ben yaşayabilmek için mutlaka müstakil bir milletin evladı kalmalıyım. Bu sebeple millî istiklal bence bir hayat meselesidir. Millet ve memleketin menafi icab ettirdiği takdirde beşeriyeti teşkil eden milletlerden her biriyle medeniyet muktezasından olan dostluk ve siyaset münasebatını büyük bir hassasiyetle takdir ederim. Ancak, benim milletimi esir etmek isteyen herhangi bir milletin de bu arzusundan sarfınazar edinceye kadar biaman düşmanıyım"[28] demektedir.

İzmir alındıktan, savaş bittikten sonra 26 Eylül'de Daily Mail'in bu kentteki muhabirine "Artık muharebeye devama sebep kalmamıştır. Ben suret-i ciddiyede sulh arzu ederim. Son taarruzu yapmaya arzum yoktu. Fakat Yunanlıları Anadolu'dan tard için başka çare bulamadım"[29] sözleri, Atatürk'ün barışçılığını çok açık olarak göstermektedir. Aynı gün, Yunan işgali altında yıllarca inlemiş olan İzmir'de özellikle Rumlara karşı ne gibi bir politika izleneceğini dünya merakla izlerken Chicago Tribune'in kendisiyle görüşmek üzere İzmir'e gönderdiği muhabirine de "Bir intikam ve mukabelei

---

27 **İbid,** s. 16.
28 **İbid,** s. 24.
29 **İbid,** s. 44.

bilmisil fikrinde değiliz. Buraya eski hesapları araştırmaya gelmedik, bizim için mazi gömülmüştür."[30] diyecek kadar humanisttir.

Atatürk'ün Türkiye'ye kazandırmak istediği sadece sınırsal ve yönetsel bağımsızlık değil, aynı zamanda eğitim ve kültür bağımsızlığıydı. Bu olgunun kazanılması Türk deviminin devamlılığını sağlayacaktı. Bu nedenle tüm öğretim kurumlarının birleştirilerek öğrenimin ulusallaştırılması, büyük önem taşımaktaydı. Bu güçlü adımın yaklaşmakta olduğu, daha Cumhuriyet duyurulmadan anlaşılmıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin duyurulması üzerine kendisini ziyaret eden Fransız gazeteci Maurice Pernot ile yabancı okullar hakkında konuşurken geçmişte Fransız okullarının Türk kültürüne katkısı olduğunu söyleyip "biz hepimiz Fransa' nın hars membaından içtik. Ben bile çocukken Fransız mektebine gittim…. Müesseseleriniz aynı sınıfa Türk müessesatına mevzu olan kanun ve nizama riayet ettikçe kalabilir... Türkler bütün medeni milletlerin dostlarıdır. Ecnebiler…hürriyetimize müşkilat irasına çalışmamak şartıyla burada daima hüsnü kabul göreceklerdir... Memleketler muhteliftir fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegane medeniyete iştirak etmek lazımdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sukutu garbe karşı elde ettiği muzafferiyetlerden çok mağrur olarak, kendisini Avrupa milletlerine bağlayan rabıtaları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi bunu tekrar etmeyeceğiz..."[31] ...Ve söz yurt içinde ve dışında merak konusu olan halifelik-din bağlantısına gelince "Dinime bizzat hakikate nasıl inanıyorsam öyle inanıyorum. Şuura muhalif, terakkiye mani hiçbir şey ihtiva etmiyor. Halbuki Türkiye'ye istiklalini veren bu Asya milletinin içinde daha karışık, suni, itikadat-ı batıladan ibaret bir din daha vardır. Fakat bu cahiller, bu acizler sırası gelince tenevvür edeceklerdir. Onlar ziyaya takarrup edemezlerse kendilerini mahv etmiş demektir. Onları kurtaracağız" sözleriyle Türk toplumunu sözde dinsel bağlarla kendi sömürgelerindeki Müslümanlara yaptıkları gibi tutsak almak isteyen batı yayılmacılığına da meydan okumaktadır.

Yobazlıkla dindarlığı ayırmaya hep özen gösteren Atatürk, dinin siyasete alet edilemeyeceğini Halifeliğin kaldırılması sırasında de-

---

30 **İbid,** s. 45.

31 **İbid,** s. 66-70.

falarca tekrarladığı sözleri, bu kurumun kaldırıldığı yıl Cumhuriyet bayramı dolayısıyla 31 Ekim 1924'te görüştüğü Vakit muhabirine de tekrarlar: " Türkiye'de esasen mürteci yoktur. Vehim vardı, vesvese vardı… Bundan sonra yalnız bir şey varid-i hatır olabilir. O da bazı adi politikacıların, hasis menfaatperestlerin o vehim ve hayali uyandırmağa çalışması o yüzden temin-i hırs ve menfaat düşüncesinden ibarettir. Temin ederim ki, bütün mevcudiyetimle temin ederim ki, bu gibiler her ne şekil, suret ve vesile ile olursa olsun, mevcudiyetlerini ihsas ettikleri gün, Türk milletinin amansız kahrına hedef olmaktan kurtulamayacaklardır". Atatürk, Türkiye için gerçek tehlike gördüğü gericiler hakkında toplumu her vesile ile uyarmaktadır. Bu konuşma sırasında bu uyarıyı şu sözlerle topluma yansıtır: "Artık Türkiye din ve şeriat oyunlarına sahne olmaktan çok yüksektir. Bu gibi oyuncular varsa kendilerine başka taraflarda sahne arasınlar. Mazinin gafletleri ve paslı aletleri Türkiye halkının dimağından silinmiş olduğundan şüphe ve tereddüde mahal yoktur. Vasıl olduğumuz mesut vaziyetten bir hatve geri gitmek, kimsenin mevzuubahs etmeğe dahi salahiyettar olmadığı kati bir hakikattir."[32]

Aynı bağlamda, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduğunda bu partinin programı ve özellikle dine yönelik maddelerinin hükûmetin baskıcı yönetim uygulaması ile bağlantılı olup olmadığını din hakkında başka ayrıntılı sorularla soran Times muhabirine Atatürk, söz konusu maddenin parti tarafından halkı din açısından çekmek için koyulduğunu, kısacası, yine dinin siyasete alet edildiğini anlatarak şu yanıtı vermiştir: "Efkarı itikadatı diniyeye hürmetkar olmak, ötedenberi tabii ve umumi bir telakkidir. Bunun aksini düşünmek için sebep yoktur. Hâkimiyeti millîyemiz asla tehlikeye maruz değildir. Bütün millet onun müdrik ve vefakar muhafızıdır. ….bu yoldaki ima ve telmihlerin nazarı millette hiçbir kıymeti yoktur."[33]

Osmanlı yenilik hareketlerinin yobaz zihniyetliler tarafından engellendiğini çok iyi bilen Atatürk, bir yandan ulusu bu konuda aydınlatmayı hedeflerken bir yandan da yurt dışından gelen hemen hemen bütün gazetecilere Türkiye'nin dinden vazgeçmediği, ancak, bunun halkı kandırma vasıtası olarak kullanılmasına da izin verilmeyeceği

---

32 İbid 75.

33 İbid s. 78

mesajını vermektedir. 21 Mart 1930'da görüştüğü Vossiche Zeitung muhabirine de bu bağlamda açıklamalar yaparken Kuranı Kerim ve Hz. Muhammed'in hayatına ait bir kitabı Türkçeye çevirttirmekte olduğunu anlatır. "Halk, tekerrür etmekte bulunan bir şey mevcut olduğunu ve din ricalinin derdi ancak kendi karınlarını doyurup, başka işleri olmadığını bilsinler. Camilerin kapanmasına hiçbir kimse taraftar olmamasına rağmen, bunların bu suretle boş kalmasına taacüp ediyor musunuz?... Türk yalnız tabiatı takdis eder..." demesi üzerine muhabir, Goethe'nin tabiata "Allahlar" dediğini hatırlatınca Atatürk, yine bağımsızlığı vurgulayan şu yanıtı verir: "Takdise layık ancak cemiyet-i beşeriyenin reisi olan kimsedir" Konuşma sırasında konuğu, bilime dört elle sarıldığını anladığı Atatürk'ün talih ve tesadüf üzerine görüşlerini sorunca aldığı yanıt "Talihin esası, tatbiki mümkün olan mesailde tefekkür ve mülahaza ettikten sonra işe başlamaktır. Kumandan olan bir kimsenin büyük bir azim ile fırsatları elinden kaçırmaması lazımdır. Aynı zamanda akla muvafık olan şeyleri takip etmesi lazım gelir."[34] Atatürk bu sözleri ile akılcı ve gerçekçi bakış açısından başkasına yaşamında yer vermediğini anlatmaktadır.

Atatürk, 1926 Haziranında İzmir'de karşılaştığı suikast teşebbüsünün aslında Cumhuriyete bir kasıt olduğunu bilerek "Teşebbüsü elimin benim şahsımdan ziyade mukaddes Cumhuriyetimize ve onun istinat ettiği ali prensiplerimize müteveccih bulunduğuna şüphe yoktur... Cumhuriyetimizin ve milletin ruhundan mülhem prensiplerimizin bir vücudun izalesi ile haleldar olabileceği zehabında bulunanlar çok zayıf dimağlı bedbahtlardır….Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır, fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır. Ve Türk milleti emniyet ve saadetini zamin prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürümeğe devam edecektir."[35] diyerek Cumhuriyetin öneminin bireysel kaygılardan çok üstün olduğunu anlatması da kuşkusuz onun hem yurt sevgisini, hem cumhuriyetçiliğini belgeleyen en önemli sözlerinden biridir.

Atatürk'ün Amerikalı gazeteci Gladys Baker ile İkinci Dünya Savaşı'nı getirecek kara bulutlar dolaşmaya başladığı sıralarda yaptığı söyleşi de barış ağırlıklı olmak yönünden öbür yabancı gazete-

---

34 **İbid,** s. 84-88.

35 **İbid,**s. 80.

cilerle konuşmalarından farklı değildir. 21 Haziran 1935'de savaşın gelmekte olduğuna ve Amerika'nın bu savaşın dışında kalamayacağına işaret ettiği bu söyleşide Bayan Baker, Atatürk'e dışarıda çok merak konusu olan diktatör olup olmadığı sorusunu da yöneltmiştir. Atatürk'ün yanıtı, diktatörlerin en ön adımlarının bu niteliklerini duyurmak ve kabul ettirmek olduğu dikkate alındığında, hiçbir soruya yer bırakmayacak içeriktedir: "Ben diktatör değilim. Benim kuvvetim olduğunu söylüyorlar. Evet, bu doğrudur. Benim arzu edip de yapamayacağım hiçbir şey yoktur. Çünkü ben zoraki ve insafsızca hareket etmek bilmem. Bence diktatör, diğerlerinin iradesine ramedendir. Ben, kalbleri kırarak değil kazanarak hükmetmek isterim." Söyleşisini Baker'in kendisine mutlu olup olmadığını sorması üzerine şu sözlerle bitirir: "Evet, çünkü muvaffak oldum."[36]

CİLT IV. ATATÜRK'ÜN TAMİM TELGRAF VE BEYANNAMELERİ : 1964 yılında 649 sayfa olarak yayınlanan bu yapıt, Atatürk'ün 1917 yılında Osmanlı Devleti henüz savaştan çekilmeden Başbakan ve İçişleri Bakanı olan Talat Paşa'ya ve Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı olan Enver Paşa'ya ayrı ayrı gönderilen genel değerlendirme raporuyla başlar. Yapıt, 1938 Eylül ayında Hatay'ın anavatana katılmasından önce bağımsız devlet konumunu kazandığı kısa bir süre içinde başa gelen yeni yöneticilere kutlama telgraflarıyla son bulur. Atatürk'ün kronolojik bir sıralama içinde derlenmiş resmi yazışmalar, telgraflar, raporlar ve genelgelerdeki imzaları bile bu yapıta Atatürk araştırmacılığı açısından özel bir kimlik kazandırmaktadır. Şöyle ki kitapta Atatürk'ün ilk imzaları Yedinci Kolordu Komutanı Mir-i Liva Mustafa Kemal'dir. İlerleyen tarihler içinde, görev ve sorumluluklarına göre Fahri Yaver Hazreti Şehriyari Yıldırım Orduları Kıtaatı Kumandanı, 9. Ordu Müfettişi, Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal imzalı yazıları, 7 Temmuz'da askerlikten istifasıyla sadece Mustafa Kemal'e dönüşür. Erzurum Kongresinde Heyeti Temsiliye'nin kurulmasından sonra Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye azası olarak imzaladığı yazıları, Sivas'ta Kongre Reisi, sonra Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına, 1920'de TBMM'nin açılışından sonra, 24 Nisan'dan başlayarak Büyük Millet Meclisi Reisi unva-

[36] **İbid,,** s. 100.

nıyla imzalanmıştır. 9 Ağustos 1921 (1337)den 4 Ocak 1923'e kadar Başkumandan sözü de eklenmek üzere, kimi zaman da sadece Başkumandan olarak imzalanmış yazışmalar, bu tarihten sonra Gazi Mustafa Kemal, 1 Kasım 1923'ten sonra Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal, soyadı yasası çıktıktan sonra da 2 Aralık 1935'den başlayarak Kemal Atatürk olarak imzalamaktadır. Atatürk'ün bu yapıtın belgelerindeki unvanları bile Birinci Dünya Savaşı bitiminden ölümüne kadar olan zaman diliminin akışını izlemek açısından işlevseldir.

Kitapta ilk belge olan yukarıda değindiğimiz raporda Atatürk, savaş sona ermek üzereyken ülkedeki durumu "evlerinde kalan ahali…ya kadınlardan, ya acizlerden veya firarilerden ibaret….cihanın en müşkül işlerini görmek üzere bin mevcutlu taburlarla bana gönderilen 59. fırkanın ellisi ayakta durmaya mecalsiz zuafadan ibaret olduğundan tefrik edilmiş ve sağlam kalan efrat 17/20 yaşındaki neşvünemasız çocuklarla 45/55 yaşındaki amelimandalar" "…harp devam ettiği halde karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike her taraftan çürüyen binayı muazzamı saltanatın birgün dahilen birdenbire ve hep birden çökmesi ihtimalidir" "..Bu muhtasar nazari umumiden neticei istidlalim….imkanı halas ve hayat mevcut olup ancak tedabiri saibeyi bulmak"[37] sözleriyle anlatmaktadır. Bu bilgi, savaş biterken Osmanlı'nın yüz yüze kaldığı kara tabloyu çizerken, dikkatli bir bakışla görüleceği gibi, çok kısa bir süre sonra başlayacak olan Kurtuluş Savaşı'nın insan gücünü de ortaya koymaktadır. Değindiği güçsüzlük içinde bile umutsuzluk sözünü ağzına almayan Atatürk, işte burada söz ettiği halkı örgütleyecektir. Raporun geri kalan ekinde bir iki ayrıntı daha vardır: "Falkenhayn (Kumandası altında bulunduğu Alman General) her vesilede herkese karşı.. Alman menfaatini en ziyade düşüneceğini söyleyecek kadar ne askerî ne siyasi Falkenhayn'a asla itimadım yoktur… Hakikatte ideali bütün Arabistanı Alman idaresine almak idi... Araplar Türklere düşmandır… Bu halde takviyei hükûmet ve memleket şartı şöyle dursun memleket kamilen bizim elimizden çıkarak bir Alman müstemlekesi haline girmiş olacaktır. Bu devirde memleketin hiçbir köşesinin herhangi bir ecnebi tahtı nüfuz ve idaresine verilmesi hayatı saltanatı katiyen ihlal ve iptal eder." Bu durumda ya Sina'nın tek kumandanı

---

[37] **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,** Cilt IV s. 1-7, 11-12.

olmak veya 7'nci ordu kumandasının kendisinden alınmasını istemektedir. Bu belge, Atatürk'ün askerî ve politik bilgisine olduğu kadar özgüvenine de çok güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Mondros'un Karadeniz'de uygulanmasını sağlamakla görevlendirilerek için padişah tarafından Anadolu'ya gönderilen Atatürk'ün amacının ulusal Kurtuluş Savaşı örgütlemek olduğunun anlaşılması üzerine geri çağırılması, onunsa askerlikten istifa etmesi, Kurtuluş Savaşı'nı İstanbul'un baskısını üzerinde hissetmeden örgütlemesine ortam oluşturacaktır. Ancak, istifa dilekçesindeki "Bundan sonra gayei mukaddesei millîyemiz için her türlü fedakarlıkla çalışmak üzere sinei millette bir ferdi mücahit suretile bulunmakta olduğumu tamimen arz ve ilan eylerim."[38] sözleri, dolambaçlı yola sapmayarak amacını ortaya koymasıdır. Üniformasını giydiği devlete karşı tavır almayı içine sindiremeyerek resmi bağlantılarını kestiğini de gösteren bu istifa mektubunun benzeri, aynı mücadeleye katılan Rauf Bey tarafından da yazılmıştır. Şu farkla ki Rauf Bey istifasında "hilafet ve saltanat kurtarılana kadar" sözünü kullanmıştır. Kısacası, söz konusu dilekçe, daha millî mücadelenin ilk adımında bu mücadelenin önde gelen isimleri arasında ülkü birliği olmadığını belli eden önemli bir belgedir.

Sivas Kongresi'nde Mondros'tan sonra işgale uğrayan bölgeleri savunmak için oluşturulan bütün kuruluşların birleşerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulduğunu Sivas Valiliğine bildiren 11 Eylül tarihli dilekçe ve ekli beyanname, Atatürk'ün yasallık olgusuna bağlılığının çok önemli bir göstergesidir. Dünyanın Anadolu'daki harekete bir ihtilal, düzene başkaldırı olarak baktığı günlerde O, askerlikten istifa etmiş bir ihtilal lideri olarak her hangi bir makama bağlı olmadan hareket edebilecek durumdayken ülkenin yasaları çerçevesinde hareket etmekle, bir bakıma ülkü birliğinde olduğu kimselere kurulacak yeni Türk devletinin yasaları önde tutan bir hukuk devleti olacağını anlatmaktadır.[39] Stratejik işgal altındaki İstanbul'da Sivas Kongresi ile toplanması sağlanan Meclisi Mebusanın sağlıklı bir çalışma yapamayacağını bilerek Meclis çalışmalarını daha yakından izlemek üzere Heyeti Temisliye ile Ankara'ya gelmesi uzak görüşünün, Ankara'daki meclisi de ancak İstanbul'un resmen

---

38 **İbid,** s. 49

39 **İbid, s. 59, 60**

işgal edilmesi üzerine toplamasıysa devlet saygısının göstergeleridir. Anadolu'daki harekete katılmak isteyen İstanbul'dan kaçan mebuslar, gazeteciler ve Veliahd Yusuf İzzet Paşa ile ilgili bilgilendirme yazışmalarının her biri, Atatürk'ün ulusal egemenliği her kavramın önünde tuttuğunun ve sarsılmasına asla razı gelmeyeceğinin ifadeleridir.[40] Millî Mücadele kadrosunu idam cezasına çarptırarak halkı olumsuz yönde etkilemeye çalışan İstanbul hükûmetine aynı silahla karşılık verip Ankara Müftüsüne millî mücadeleye katılmanın caiz olduğu fetvası verdirmesi[41], halkın psikolojisini çok iyi bildiğinin göstergesi sayılabilir.

Cumhuriyetin duyurulmasından sonra bu yapıttaki belgeler de öbürleri gibi hem sayıca azalmakta hem içerik olarak değişik boyutlara dökülmektedir. 1930'lu yılların ortalarındaki belgelerde öztürkçe kelimeler günümüzdekinden daha katı biçimde kullanılmış olması (11 Aralık 1935 Mülkiye Kuruluş Yıldönümü yazısındaki gibi,)[42] yine dil devriminin gelişmesini anlatmaktadır.

CİLT V : *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları Cilt V* olarak 1972 yılında Dr. Utkan Kocatürk ve Sadi Borak tarafından yayınlanan 223 sayfalık yapıt, adından da anlaşılacağı gibi hem söylevleri ve demeçleri hem de telgraf ve genelgeleri kapsar. Bunlar, ilk dört cilt yayınlandıktan sonraki araştırmalarda karşılaşılan yeni saptamalardır. V. Cildin içeriği, ilk dört cildin her birinin türlerini sıralayarak hazırlanmıştır. Şöyle ki, ilk bölümü TBMM konuşmaları, ikincisi yurt gezileri ve Meclis dışı konuşmaları, üçüncüsü genellikle yerli ve yabancı gazetecilerle söyleşiler ve demeçler ve dördüncü bölümü telgraflar ve genelgeleri içermektedir. Bu yapıt, Sivas Kongresi'nin bitiminden sonra, 13 Eylül tarihinde Tasvir-i Efkar muhabiri ile söyleşiyle başlayarak 1938 yılı Ekim ayına kadar uzanan bir zaman dilimini içermektedir. Gerek Büyük Millet Meclisi'nin açılışından gerek Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından ve Cumhuriyetin duyurulmasından sonra yeni devleti tanıyan ülkelerin sayısı çoğaldıkça bu ülkelerin Ankara'da büyükelçiliklerinin açılması biribirini izlemektedir. Büyükelçiler itimatnamelerini sunduklarında

---

40 **İbid,** S. 259, 273, 277, 288.

41 **İbid,** s. 298.

42 **İbid,** s. 575.

Atatürk, her birini Kurtuluş Savaşı'nın yoğun günlerine rastlasalar bile, zarif teşekkürlerle yanıtlamaktadır.[43] Gerek büyükelçilere verilen yanıtlar, gerekse büyükelçilerin Atatürk tarafından kabul edildiklerinde verdikleri söylevlere yanıtlar, öbür ciltlerde olmayan yeniliklerdir. Bu yanıtlar, her birinde Türk dış politikasına egemen barış ilkesinin işlenmesi kadar Türkiye'yi resmen tanımaları sıralamasını da göstermektedir İçlerinde 6 Ağustos 1925 tarihi ile Yunan Sefiri'ne verilen yanıttaki son cümle "Bu mesainizde hüsn-i muvaffakiyetinizi diler ve Yunanistan'ın saadet ve refahı hakkındaki temennilerimi beyan eylerim" yıllarca süren Türk-Yunan çarpışmalarının acılarını silmek isteğini yansıtırken Atatürk'ün bir kez daha barışçı kimliğini ortaya koyan bir anlatımdır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'yi resmen tanımadaki gecikmesi de bu belgeler arasında ilginç bir noktayı hatırlatmaktadır.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinden kendisini ön plana çıkarmak sevdasında bir kimse olmadığını anlamaktayız. Bu ciltte 1922 yılı Ocak ayında Vakit Gazetesi Başyazarı ile söyleşisinde ailesini ve kendini anlatması türünün ender karşılaşılan örneklerindendir.[44]

Her cildi Kurtuluş Savaşın'dan Atatürk'ün ölümüne kadar bir tarih dilimini aydınlarıcı belgeler olan Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, tarihsel olaylara ışık tutmak kadar Atatürk'ün özelliklerini de anlatan bir dizi olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi çalışmalrında kesinlikle göz ardı edilmemesi gereken yapıtlardır. Ne var ki, dil açısından günümüz Türkçesine çok uzak içeriği, özellikle genç kuşakların bu yapıtlardan gereği gibi yararlanmasını engellemektedir. Bu yapıtların günümüz Türkçesinde yeniden yayınlanmasını sağlamak, Atatürk ve yakın tarihimizle ilgili kurumların önde gelen uğraşılarından olmalıdır.

Türkiye'yi içinde bulunduğu üzücü durumdan kurtarmak ve tekrar ezilen ülkelere çağdaş uygarlık yolunda ilerlemede model olan ülke haline getirebilmek, yetişecek kuşakların Atatürk'ün getirdiği aydınlanmanın bilinciyle yetişmesini sağlamak ve bunu yürütecek özgüvene kavuşturmakla sağlanabilir. Bunun için de özellikle ülke yöneticilerinin ve eğiticilerin Atatürk'le ilgili bu yapıtları anlayarak

---

43 **Söylev ve Demeçler,** Cilt V, Ank. 1972, s28, 29, 31, 35 v.s..

44 **İbid,** s. 84-95

okumaları, ondan sonra da okutmaları, anlatmaları, öğretmeleri gerekir. Bu yapıtlarda okunanları anlamak ve değerlendirmenin, okuyanı aydınlığa ulaştıracağı hiç tartışma götürmeyen bir gerçektir. Bu yapıldığında Türkiye'nin bir zamanlar üstlendiği aydınlatıcı görevi yeniden üstlenmemesi ve yerine getirmemesi için bir neden kalmayacaktır.

ÖZSOY OPERASINDAN SADABAD PAKTINA: ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA DEHASI

Yrd. Doç. Dr. Gülseren AKALIN

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'nde önemli atılımlar, devrimler gerçekleştirilmiştir. Gündelik hayattan eğitim ve bilime, ekonomiden tarım ve sanayiye kadar pek çok alanda yapılan çalışmalarla çağdaş bir cumhuriyet kurulmuştur. Elbette, Türkiye'nin çağdaşlaşmasında sanat alanında atılan adımlar da çok önemli bir yere sahiptir. Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşılabilmesi Geleneksel Türk sanatının yanı sıra çağdaş sanatlarla da ilgili çalışmalar yapılması için ortamın oluşturulması, yeni kurumlar kurulması, bu kurumlara ve kişilere imkânlar sağlanması gerekiyordu.

Ülkemizde klasik Batı müziği, opera, bale gibi sanat dallarının sahnelenmesi ve icra edilmesi de Cumhuriyet ile birlikte yaygınlaşmıştır. Osmanlı döneminde İtalyan gruplarının İstanbul'da sahnelediği operalarla Türk toplumu bu sanatla tanışmıştı ancak Türk toplumu birtakım girişimler olsa da uzun süre kendi dilinde operasını yazamamış, besteleyememiş ve sahneleyememişti. İlk Türk operasının librettosunun yazılması, bestelenmesi ve sahnelenmesi Cumhuriyet döneminde mümkün olmuştur. Yazılan bestelenen ve sahnelenen ilk Türk operası Özsoy'dur. Özsoy, Türk opera tarihinin başlangıcıdır, Türk müzik tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ancak Özsoy, Türk opera ve müzik tarihinin önemli bir eseri ve bir ilk olma özelliğinin yanı sıra Cumhuriyet dönemi Türk dış politikasını şekillendiren bir düşüncenin aracı ve Atatürk'ün dehasının bir sonucudur.

Bir opera, Türk dış politikasını şekillendirmede nasıl aracı olabilir? Bir opera eseri, müzik sanatı ve müzik tarihi dışında dış politika alanında nasıl önem kazanır sorusu, ancak Atatürk'ün de-

hası ile açıklanabilir. Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk operası Özsoy, Atatürk'ün isteği ile yirmi yedi günde hazırlanarak İran Şahı'nın Türkiye'yi ziyareti sırasında sahnelenmiştir. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 1934 yılı Haziranında Türkiye'ye yapacağı resmî ziyarete Atatürk büyük önem veriyordu. Çünkü XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Türkiye ve İran toprakları başta İngiltere ve Rusya olmak üzere birçok devletin çıkar çatışmasına hedef olmuştu. Özellikle İngiltere ve Rusya, zaman zaman bölgeyle ilgili emellerinde birbirlerini karşılarına almamak için aralarında üstünlük paylaşımı diyebileceğimiz antlaşmalar yapmışlardı. Dünya tarihini ve Türk tarihini çok iyi bilen ve olayları çok iyi değerlendirme yetisine sahip olan Atatürk, geçmişte benzer gelişmeleri yaşamış ve XX. yüzyılın başlarında bağımsızlıklarını elde etmiş bölge ülkelerinin gelecekte de aynı tehlikeleri yaşamamaları için bağımsızlıklarını korumaları düşüncesindeydi.

"Devrimler ve düşünceler sanatla yayılır" ilkesini benimsemiş olan Atatürk, 1934 yılında İran Şahı'nın ziyareti sırasında dış politikadaki düşüncelerini Özsoy operası adı altında Şah'a anlatmayı tercih etmiştir. Bu düşünce, istenilen sonuca ulaşmayı sağlamış ve aralarında bazı anlaşmazlıklar olan İran, Irak, Afganistan ve Türkiye'nin 1935'te hazırladıkları ancak iki yıl sonra imzaladıkları Sadabad Paktı, Atatürk'ün büyük dehası sonucu gerçekleştirilmiştir.

Sadabad Paktı'nın kurulmasıyla ilgili birçok sebep gösterilebilir. Ancak bu sebeplerin arasında Atatürk'ün konusunu bizzat kendisinin seçtiği, kurgusunu tasarladığı ve Türk – İran dostluğunu vurguladığı Özsoy Operası da önemli bir yer tutar. Özsoy'un yalnızca Şah'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında yazılması, bestelenmesi ve sahnelenmesi de bu düşüncenin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyareti ile ilgili hazırlıklar aylar öncesinden başlamıştı. Şah, daha Türkiye'ye gelmeden gerek Türkiye'de gerek İran'da gerek bölge ülkelerinde ve dış dünyada, yapılacak bu ziyaret önemli yankılar bırakıyordu. İran Şahı'nı sınırda karşılamak üzere Üçüncü Ordu Müfettişi Ali Sait Paşa başkanlığında bir heyet de görevlendirilmişti (Hâkimiyet-i Millîye, 10.06.1934: 1). Türkiye'deki gazeteler de İran'ın önemi, tarihte Türk – İran ilişkileri, iki ülkenin iş birliği sonucunda bölgede meydana gelebilecek

olumlu gelişmeler üzerine yazılar yayımlamaya başlamıştı.[1]

Durum İran'da da farklı değildi. İran Başbakanı Sadık Han, Millî Şûra'da yaptığı konuşmada İran ve Türkiye arasında geçmişten gelen ve yüzyıllarca süren anlaşmazlıklar bulunduğunu belirtmiş, bu anlaşmazlıkların her iki tarafa da zarar verdiğine dikkat çekmiştir. Yeni İran ile yeni Türkiye'nin başına gelişme ve yükselme yollarında öncülük eden görgü ve bilgi sahibi kişiler geldiğini, her iki önderin de kişisel arzu ve isteklerini bir yana bırakarak yalnızca ülkelerinin ve uluslarının selametini düşünüp İran ile Türkiye arasında dostluk bağlarını geliştirme düşüncesinde olduklarını söylemiştir.

İşte böyle bir ortamda Şah'ın Türkiye gezisi 3 Haziran 1934 Pazartesi günü Tahran'dan hareketiyle başlar. Doğu illerimizden başlayıp Karadeniz'den Ankara'ya oradan da İzmir'e, İstanbul'a ve pek çok il ve ilçeye gidecek olan Şah'ın ziyareti, bölgede yeni bir ittifak kurulması düşüncesindeki Atatürk için önemli bir fırsattı. Bu nedenle, bu resmî ziyaretin anısını yaşatmak için çeşitli çalışmalar da yapılmıştı. Bunlardan biri de Darphane'de basılan 150 adet madalya olmuştur. Madalyaların bir tarafında Şah'ın diğer tarafında da Atatürk'ün resimleri vardır. Resimlerin altında şu cümle yazılmıştır: "İran Şehinşahı Alâ Hazreti Hümayun Rıza Şah Pehlevi Hazretlerinin Türkiye Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerini ziyaretleri hatırası" (Hâkimiyet-i Millîye 3.06.1934: 1)

Türkiye'ye girişinden itibaren Rıza Pehlevi'ye tarihten gelen Türk-İran kardeşliğini göstermek ve bu kardeşliği somut iş birliği adımlarına dönüştürmek isteyen Atatürk, konuğunun Türkiye'nin çeşitli şehirlerini, bu şehirlerdeki tarihî mekânları, fabrikaları, askerî birlikleri ve çeşitli bölgeleri ziyaret etmesini istiyordu. Ama Atatürk'ün bir düşüncesi daha vardı: İki komşu ülke halkının kardeşliğini İran Şahı'na edebî bir üslupla ve bir sahne sanatıyla anlatmak… Böylece Rıza Pehlevi'nin duygularına hitap ederek onu etki altında bırakmak istiyordu. Bunun için bir sanat eserine ihtiyacı vardı Atatürk'ün. Bu sanat dalı opera olacaktı… Önce, Türk – İran kardeşliğini ortaya koyacak, binlerce yıl öncesinden başlayan, Millî Mücadele'yi ve İran'ın yakın zamanda yaşadığı gelişmeleri konu

[1] O günün gazetelerinde İran Şahı'nın gezisi ile ilgili her gün bir habere rastlamak mümkündü.

alacak bir librettonun yazılmasına gerek vardı (Altar 1993: 308).

Operanın konusunu Atatürk Şahname'den yararlanarak belirler. Hakan Feridun'un Tur, İraç ve Selm adında üç çocuğu vardır (Altar 1993: 309). Atatürk, öyküde üçüncü kardeş Selm'e yer vermeyerek Tur ve İraç'ın ikiz kardeş olarak dünyaya gelişini, tanrıların bebekleri kutsamalarını ancak daha sonra şeytanın yani Ahriman'ın gazabına uğrayarak birbirlerinden ayrı düşmelerini, kayboluşlarını işlemektedir. Tanrılar tarafından kutsanmaları bebeklere ölümsüzlüğü kazandırmıştır (Saygun 1987: 39). Öykünün sonunda iki kardeş birbirine kavuşacak ve bir araya geleceklerdir (Kahramankaptan 2005: 8). Ana hatlarıyla konuyu böylece çizen ve konuyu bizzat kendisi veren Atatürk (Refiğ 1997: 24), istediği gibi konuyu en mükemmel bir biçimde kimin işleyip librettoyu yazabileceğini araştırır. Pek çok kişiye danıştığı gibi Halkevleri Başkanı Küçükağa Necip Ali Bey'e de sorar. Necip Ali Bey'in aklına Halkevlerinde çalışan Münir Hayri Bey gelir. Sonradan Egeli soyadını alacak olan Münir Hayri Bey'e librettoyu yazma görevi verilir (Kahramankaptan 2005: 9).

Münir Hayri Bey, Atatürk'ün de görüşlerini ve önerilerini de alarak üç perdeden oluşan librettoyu yazmaya başlar. Ancak bu arada operayı kimin besteleyeceği sorunu gündeme gelmiştir. O günlerde Ankara'da birkaç genç kompozitör vardır. Atatürk hepsini çeşitli vesilelerle dener, ancak hiçbirinden de memnun kalmaz. Öte yandan Şah'ın ziyaret günü de yaklaşmaktadır. Librettoyu yazan Münir Hayri Bey'in aklına Ahmet Adnan gelir. Türk müzik tarihinin ünlü bestecilerinden olacak ve daha sonra Saygun soyadını alacak olan Ahmet Adnan'ın kapısını çalar Münir Hayri Bey. Konuyu anlatır ve Necip Ali Bey'in bu konuda kendisiyle konuşmak istediğini söyler. Birlikte Necip Ali Bey'e giderler. Ahmet Adnan Bey operayı besteleme görevini üstlenir ama solistlerin bulunması, koronun ve orkestranın kurulması, operanın sahnelenmesi de gerekmektedir. Bu görev de Ahmet Adnan Bey'e düşmektedir. Oysa o günlerin Ankara'sında Musiki Muallim Mektebi dışında hiçbir şey yoktur.

Ahmet Adnan Bey, operayı besteleme işine girişmişti ama en önemlisi provaların yapılması ve eserin sahnelenmesiydi. Ayşim rolü için İstanbul'dan Semiha (Berksoy) getirtilir (Refiğ 1997: 25). Ahriman rolü için de Ziraat Mektebi kütüphanesinde çalışan bir kişi

seçilir. Provalar sırasında yetersiz görülen bu kişi kadrodan çıkarılacaktır ama gösteri yaklaştığı için önceden basılan program kitapçığında bu kişinin resmi kalacaktır (Kahramankaptan 2005: 11) Bu yoklukların yanı sıra kişisel çatışmalar, mesleki kıskançlıklar da işin içerisine girmiştir. O zamanki adıyla Riyaseti Cumhur Orkestrası Şefi Zeki Bey (Üngör) çalışmalarda gereken yardımı göstermiyordu (Refiğ 1997: 24). Ahmet Adnan Bey'in yeni bir orkestra kurma girişimi üzerine Zeki Bey işi daha da ileri götürmüş ve yakın dostu Hasan Rıza Bey'e (Soyak): "Buraya böyle bir orkestra kurmak için onunla çalışmak için İstanbul'dan orkestra getirtmek istiyorlar. Hâlbuki onların içinde Rum var, Ermeni var, muhtelif milletlerden insanlar var. Buraya Atatürk gelecek, İran Şahı gelecek, bunlar suikast yapabilirler." demiştir (Kahramankaptan 2005: 14). Provaları yakından takip eden Atatürk, Halkevindeki locasından Zeki Bey'in Ahmet Adnan Bey'e çıkardığı zorlukları görünce öfkelenecek ve "Bu bir devrim hareketidir!" diyerek Zeki Bey'i orkestranın başından uzaklaştıracak, şefliğe de genç Ahmet Adnan Bey'i getirecektir (Refiğ 1997: 25).

Bütün olanaksızlıklara, güçlüklere karşın Özsoy operası yirmi altıncı günün sonunda tamamlanır ve yirmi yedinci gün, 19 Haziran 1934 günü saat 16.00'da sahnelenmeye hazır hâle gelir.

Bu arada Rıza Pehlevi ve beraberindekiler Azerbaycan yoluyla gelerek 10 Haziran 1934 Pazar günü Gürcübulak sınır kapısından geçerler. Sınırda yapılan törenle Şah'ın Türkiye'yi resmî ziyareti başlamıştır. Beyazıt, Iğdır, Kağızman yoluyla Kars'a ulaşan Şah'a Atatürk'ün gönderdiği telgraf iletilir. Bunun üzerine Şah da Atatürk'e cevabi bir telgraf gönderir. Yolculuğuna Erzurum, Bayburt, Gümüşhane üzerinden karayoluyla devam eden ve Trabzon'a ulaşan Rıza Pehlevi geçtiği her yerde halkın büyük ilgisi ile karşılanıyordu (Ayın Tarihi Temmuz 1934: 8-14).

İran Şahı, 14 Haziran 1934 günü Trabzon'dan Yavuz zırhlısıyla Samsun'a doğru hareket eder. (Hâkimiyet-i Millîye 14.06.1934: 1) Heyet, Samsun'a 15 Haziran günü ulaşır. Buradan yolculuğunu demiryoluyla sürdüren Şah ve beraberindekiler 16 Haziran 1934 günü Ankara'ya varırlar (Hâkimiyet-i Millîye 17.06.1934: 1). Ankara Garı'nda Şah için büyük bir tören düzenlenmiştir. Cumhurbaşka-

nı Gazi Mustafa Kemal başta olmak üzere Meclis Başkanı Kâzım, Başbakan İsmet ve Erkânıharbiye Reisi Fevzi Paşalar İran Şahı'nı törenle karşılamışlardır. Gar'dan hareket eden iki devlet adamı ve beraberindekiler doğruca Halkevine gelirler. Halkevine giden yol binlerce insanla doludur. Birkaç gün sonra Özsoy operasının sahneleneceği Halkevinin balkonunda sohbet eden iki devlet adamı daha sonra Gazi Köşküne geçerler. Böylece Şah'ın Ankara programı başlamış olur.

Ankara'da bulunduğu süre içerisinde Rıza Pehlevi Türkiye Büyük Millet Meclisini, Kız Enstitüsünü, Ticaret Lisesini, Müzeyi ve daha pek çok yeri ziyaret etmiştir. Nihayet Özsoy operasının sahneleneceği 19 Haziran günü gelir. O gün saat 16.00'ya doğru Atatürk ile birlikte Şah Rıza Pehlevi Halkevine gelirler (Cumhuriyet 20.06.1934: 1).

Halkevinin izleyici koltukları bakanlar, milletvekilleri, devlet erkânı ve eşleriyle dolmuştur. Atatürk ve Şah Rıza Pehlevi, başta Meclis Başkanı Kâzım ve Başbakan İsmet Paşalar olmak üzere bakanlar, İran Dışişleri Bakanı ve Büyükelçisi ile beraberindekiler locada yerlerini alırlar. Günlerdir sahnelenme hazırlığı sürdürülen Özsoy operası Üvertür ile başlar. Üvertürün ardından, tarihsel olayları hikâye edecek olan Özozan sahneye gelir ve şu sözlerle kendisini tanıtır:

Alnımda çizgilerle süzerek adım adım
Gönlümü büyük dünle damla damla suladım
Ey beni dinleyenler, ey karşıdaki erler,
Tanır mısınız beni? Bana Özozan derler.
Benim sesim haykırır, ama sazım ağlamaz,
Gönlüm doğruyu duyar, boşa umut bağlamaz.

Tarih diyor ki bize:
Uygarlıklar[2] ırmağı
Brakisefal soyda buldu özlü kaynağı
Bu soy Asya'dan çıktı, dört bir yana yayıldı,

[2] 1934'teki librettoda "medeniyet"

Bu tarih, yükselişin başlangıcı sayıldı.
Avrupa, Anadolu, İran ve Orta Yayla
Uygarlığa[3] girdi,
Bakın, bu büyük soyla
Zaman durur mu? Sakın zaman durur sanma
Duran düşer, ilerden başkasına[4] inanma.
Yüzyıllar[5] geçti böyle, tarih önünde boy boy
Bakın size söyleyeyim nasıl doğdu büyük soy
Gözünüzü yumunuz, gönlüm sizi kavrasın,
Kırk bin yıl eskideyiz…
Gözlerinizi açın. (Refiğ 1997: 60-62)

Operanın bu bölümündeki dizelerde, o yıllarda gündemde olan Türk Tarihi Tezine göndermeler de bulunmaktadır. Özozan kendisini Homeros, Firdevsi gibi tarihteki kişilerle; anlattıklarını da Kalavela gibi destanlarla kıyaslamaktadır. Özozan'ın bu etkileyici girişinden sonra gözlerini açanlar kırk bin yıl öncesine giderler. Operanın ilk perdesinde insanlığın doğuşu, buna bağlı olarak iki karşıt öge karanlıkla aydınlığın savaşı ve bu savaşın sonucunda karanlığın yenilgisi anlatılmaktadır. İran mitolojisine göre Karanlık Dahhâk'tır, Aydınlık ise İran mitolojisine göre Gâve, Türk mitolojisine göre Bozkurt'tur. Aydınlığa kavuşan insanlar başlarına hakan olarak Feridun'u seçerler. Halkı temsil eden korolar, Feridun'un baba olması için Tanrı'ya yakarmaktadır.

Üçüncü tabloda ise Feridun'un eşinin doğumu beklenmektedir. Ülkenin dört bir yanından beyler, bu amaçla bir araya gelmiştir. Halkın ve beylerin dileği, Hakan Feridun'un bir oğul sahibi olması içindir. Hakan Feridun'un danışmanı Başşaman ve beyler arasında İran mitolojisindeki Dahhak ile Feridun'u karşılaştıran sözlerin yer aldığı konuşmalar geçer.

Bu sırada burçlardan yükselen boru sesleri Hakan'ın gelişini haber verir.

---

3 1934'teki librettoda "medeniyete"
4 1934'teki librettoda "gayrısına"
5 1934'teki librettoda "asırlar"

Feridun'u karşılayan beyler ve halk birlikte dua eder. Gelen haberci Hatun'un ikiz çocuk doğurduğunu müjdeler.

Bir sonraki tabloda felekler gelir. Feridun, çocuklarına adlarını şu dizelerle verir.

Feridun – Sen ey nur topu çocuk
Senin adın Tur olsun
Kutlu rengin mavi, eşin ay
Yoldaşın kurt olsun
Sen ey sevgili çocuk
Senin de adın İraç olsun
Nurun yeşilden çıksın, güneş seninle parlasın
Yoldaşın arslan olsun
Ve her ikiniz de, cesaretin, erliğin rengi al ile
Temizliğin paklığın rengi beyaza birlikte sarılın.
Haydi şölen başlasın
Kutlayalım bu anı… (Refiğ 1997: 63)

Ad verme töreninde kullanılan simgeler son derece dikkat çekicidir. Tur Turan halkının, İraç İran halkının atasını temsil etmektedir. Tur'un kutlu rengi mavi, eşi aydır. Burada Türk bayrağındaki hilale göndermede bulunulmaktadır. Tur'un yoldaşı kurt ise Türk destanlarında gördüğümüz bozkurttur. İraç'ın rengi yeşil, eşi güneştir. Yoldaşı ise aslandır. Bunlar da İran mitolojisinin simgeleridir. Her iki çocuğun da cesaretin rengi kırmızıya, temizliğin rengi beyaza birlikte sarılması da anlamlıdır. Bilindiği gibi bu iki renk de Türk bayrağında yer almaktadır. Atatürk, Şah'ı etkilemek, böylece Türk – İran ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmak için Tur ve İraç'ı ikiz kardeş olarak canlandırtmıştır.

Feridun'un çocuklarına ad koymasından sonra yedi felek, Tur ve İraç ile ilgili iyi dileklerini belirtirler. Bu bölümün ardından şölen başlar. Tur ve İraç'ın doğumları kutlanır. Son tabloda sahnede yalnızca Hatun vardır. Kötülüğün timsali, karanlıklar tanrısı Ahriman sahneye çıkar. Şölene çağrılmadığı için çok kızgın olan Ahriman, Hatun'un yalvarmasına aldırmadan bebeklerin iki kuşak sonrası birbirlerini unutup sonsuza dek ayrı kalmaları için bir lanet okur.

Perde, koronun Hatun'a okuduğu iyi dilek parçası ile kapanır.

Özsoy'un ikinci ve üçüncü sahneleri yakın dönem olaylarını konu almaktadır. Türklerin yurdu düşman işgaline uğramış verilen Millî Mücadele ile ülke bağımsızlığını kazanmıştır. İran'da da yaşanan olaylar sonucunda yeni bir dönem başlamıştır.

Son bölümde operanın tüm kadrosu sahnededir. Sanki kırk bin yıllık tarihteki bütün kahramanlar sahnede yerini almıştır. Böylece yüzyıllar boyunca ayrı kalan Türklerin ve İranlıların bir araya gelmesiyle Tur ve İraç'ın birbirine kavuştuğu anlatılmaktadır. Oyunun bütün kahramanları sahnededir ama Tur ve İraç yoktur. Hakan Feridun Özozan'a sorar: "Oğullarım Tur ile İraç'ı göremiyorum? Tur ve İraç nerededir?"

Özozan sahnenin ortasına doğru ilerler ve locada oyunu izlemekte olan Atatürk ile Rıza Pehlevi'yi işaret ederek herkesin dikkatinin locaya yönelmesini sağlar ve Atatürk'ü göstererek "İşte Tur!" der. Sonra Rıza Pehlevi'yi göstererek "İşte İraç!" der ve sözlerine devam eder:

"Her Türk bir Tur, her İranlı bir İraç'tır."

Bu etkileyici sahne karşısında Rıza Pehlevi kendisini tutamaz ve ayağa kalkıp Atatürk'e "Kardeşim!" diyerek sarılır. Atatürk, bu sahnede Rıza Pehlevi ile kendisinin âdeta operanın oyuncusu olarak rol almasını sağlamıştır. Opera, âdeta Atatürk ile Şah'ın bulunduğu ortamda oynanmak için sahnelenmiştir. Nitekim daha sonra Atatürk, "Bu opera bir daha oynanmaz!" diyerek Özsoy'un özel bir amaç doğrultusunda sahnelendiğini ifade etmiştir.

İki ülkenin millî marşlarının çalınmasıyla opera sona erer. Atatürk ve Şah, alkışlar arasında Halkevinden ayrılırlar. Atatürk'ün dehası kendisini bir kez daha göstermiş ve Özsoy operası amacına ulaşmıştır. İran Şahı Ankara'dan İstanbul'a gider (Millîyet 20.06.1934: 1) ve daha sonra ziyaretini tamamlayıp Türkiye'den büyük bir memnuniyetle 6 Temmuz 1934 günü Gürcübulak sınır kapısından çıkarak ülkesine döner.

Bu ziyaretten sonra İran Şahı, Türkiye'nin girişimiyle Irak ve Afganistan'ı da içine alan bir pakt oluşturulması yolunda üzerine düşen görevi yapmıştır. Dört ülkenin imzalarını taşıyan pakt antlaşması

Şah'ın ev sahipliğinde 8 Temmuz 1937'de imzalanmıştır. Böylece bölgede İkinci Dünya Savaşı öncesinde yeni bir ittifak oluşturulmuştur. Paktı imzalayan Türkiye dışındaki üç devletin günümüzdeki durumlarını göz önüne aldığımızda Atatürk'ün bu girişiminin ne kadar önemli olduğu açık bir biçimde ortaya çıkar.

Bu paktı imzalayan ülkelerden Irak ve Afganistan bugün büyük bir karmaşa içerisindedir. Son günlerdeki gelişmelere bakanlar İran'da da durumun farklı olmayacağını söylemektedir. Bugün süper güçlerin çeşitli adlarla büyük politika diye tanımladıkları Orta Doğu ve Asya'daki ülkeleri işgal ederek kendi çıkarları doğrultusunda sözde demokrasiler kurmaya çalışması, bu ülkelerin haritalarını değiştirme çabalarına girişmesi karşısında Atatürk'ün politikası her ülkenin bağımsızlığını koruyarak komşu ülkelerle ortaklık oluşturulması temelinde şekillenmektedir. İşte Sadabad Paktı da bu düşüncenin bir sonucudur.

Elbette Sadabad Paktının temelinde yalnızca Özsoy operası yoktur. Atatürk, bu opera ile bir yandan Türkiye'de çağdaş müzik sanatının gelişmesini başlatırken öte yandan o günkü koşullarda Türk – İran ilişkilerinin gelişerek Doğu ülkelerinden bazılarını da içine alacak bir güvenlik ve dayanışma paktına doğru gidişte Özsoy'u önemli bir çıkış noktası olarak görmüştür.

Peki, Özsoy operası daha sonra ne olmuştur?

Şah'ın gezisi sürerken Özsoy operası iki kez Ankara'da halk için sahnelenmiş sonra da unutulmaya terk edilmiştir. Atatürk'ün 100. doğum yıl dönümü dolayısıyla Özsoy'un yeniden sahnelenmesi gündeme gelmiştir. Ancak, operanın librettosu ve notaları saklanmadığından kaybolmuştur. Adnan Saygun bestelenişinden neredeyse elli yıl sonra Özsoy'u yeniden hazırlamıştır. İlk yazılışında üç perde olarak sahnelenen eserin yalnızca ilk perdesini yazan Saygun, böylece bu önemli operayı tamamen kaybolmaktan kurtarmıştır (Kahramankaptan 2005: 27-36). Böylece Özsoy, Atatürk'ün yüzüncü doğum yıl dönümü etkinlikleri kapsamında yeniden sahnelenebilmiştir. Elimizdeki bütün kayıtlar ve libretto işte Adnan Saygun'un 1981'de yeniden bestelediği Özsoy'a aittir.

Atatürk'ün 125. doğum yıl dönümünü kutladığımız bugünlerde Özsoy operasıyla ilgili bu bildiriyi sunarak hem bu tarihî ope-

rayı yeniden bilim ve sanat dünyasının gündemine getirmeyi hem de Atatürk'ün dehasını bir kez daha ortaya koymayı amaçladık. Özsoy'un yazılmasını, bestelenmesini sağlayan yüce Atatürk'ü bir kere daha saygı ve rahmetle anıyoruz. Librettoyu yazan Münir Hayri Egeli ile Özsoy'u besteleyen Adnan Saygun'a ve emeği geçen bütün sanatçılara da Tanrı'dan rahmet diliyoruz.

Kaynaklar

Altar, Cevad Memduh (1993), **Opera Tarihi**, C. IV, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara.

Ayın Tarihi (1934), Matbuat Umum Müdürlüğü yayını, Ankara

Kahramankaptan, Şefik (2005), **Atatürk, Saygun ve Özsoy Operası**, Sevda-Cenap And Müzik Vakfı yayını, Ankara.

Refiğ, Gülper (1997), Atatürk ve Adnan Saygun, Özsoy Operası, Boyut yayınları, İstanbul.

Saygun, A. Adnan (1987), **Atatürk ve Musıki, O'nunla Birlikte O'ndan Sonra**, 2. baskı, Ankara.

Gazeteler

Cumhuriyet.

Hâkimiyet-i Millîye.

Millîyet.

ATATÜRK'ÜN BÜYÜK NUTUK'UNDA GEÇEN MİLLİ KİMLİKLE İLGİLİ KAVRAM, TERİM VE SÖZ ÖBEKLERİNİN ANALİZİ

Dr. Hüseyin AĞCA

Bilindiği gibi Atatürk, Mustafa Kemal olarak, Gazi olarak, Gazi Mustafa Kemal Atatürk olarak hiçbir devlet başkanının ayağına gitmemiştir. Gazi Hazretleri'nin kendisini Trablusgarp cephesinden tanıyan ve kendisi gibi yine bir General olan Yugoslav Kralı Alexandre Ankara'da kendisini ziyaret edip, bir akşam sofrasından kalktığında, Gazi'yi yatak odasının kapısında durdurur ve "Gazi Hazretleri size iki şey söylemek istiyorum. Gazi "Buyur" der. Bugün sofranızda bulunanlar, sizin epeyce eskiden beri yanınızda bulunan insanlardır değil mi?" diye sorar. Gazinin cevabı, "Evet Alexandre" "Üzgünüm, sizi benim kadar tanımıyorlar. Sizi bu kadar uzun süre aranızda bulunmanıza rağmen, sizi benim kadar iyi tanımıyorlar."

İşte bu toplantıya vücut veren zannediyorum sayın başkanımızın engin tecrübelerinin bugünkü nesli Gazi Hazretlerini yeteri kadar tanımamalarıdır. İnşallah bu toplantı bir vesile olur veya bir vesilenin başlangıcı olur. Alexandre'ın ikinci sözü şudur.

"Gazi Hazretleri Türkiye'yi bölmeye, parçalamaya (dolayısıyla bugün de geçerliliği başka bir maske altında önümüze konulan Şark Meselesi'ni gerçekleştirmeye) alışan devletler Anadolu'yu 1915'de Yunanistan'ın işgali görevini Yunan ordularından önce, bana yani Yugoslav ordularına teklif etmişlerdi. Ama ben sizi Trablusgarb'dan, Derne'den, Yanya'dan tanıdığım için bu görevi kabul etmedim."

Şimdi soruyorum bu söz karşısında Mustafa Kemal'in dehası dışında birisinin cevabı ne olur. Zannediyorum ki Kral Hazretleri sağ olun, teşekkür ederim.

Ama, Gazi Gazice bir cevap veriyor, "Öyleyse Kral Hazretlerine geçmiş olsun." Şaşkın bakışlarla "Neden" diye soran Alexandre'ya "Trikoposun kaderini siz paylaşacaktınız."

Gazi Hazretlerini önce gerçek kimliği ile doğru tanımak sonra da bu kimlikle tanıtmak için pek çok araştırıcı farklı yöntemler kullanmışlardır. Bunlardan pek çoğu Gazi Paşamızı ikinci elden yani hakkında yazılanlardan hareketle tanıtma yöntemidir. Bize göre de pek sağlıklı değildir. Bu sebeple birincil kaynakları doğru anlayarak kullanmanın diğerlerine kıyasla güvenirliliğinin daha yüksek olduğu noktasından yola çıkarak, 36, 5 saat dakika ayakta takdim edilmiş bir Nutku iyi anlamak, iyi tahlil etmek için ben de, bir deneme yapmak üzere, huzurunuza çıktım.

Nutuk'ta hangi kavramlar nasıl ifade edilmiş ve bunların içi Gazi Hazretleri tarafından nasıl doldurulmuş? Benim şurada gösterdiğim 1960 Maarif Basımevi İstanbul Baskısı. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü tarafından 2514 numara ile basılıp 350 kuruş fiyatla satılan, her biri ve Atatürk'ün kendi sesinden, kendi ağzından çıkmış kelimelerle oluşturulmuş Nutuk metnini esas aldım. Seçtiğim bu kavram ve terimlerin analizini de buna göre yaptım.

Yaptığım tespite göre büyük Nutuk'ta kullanılan toplam kelime sayısı 176.906'dır. Bunlara ve, ile, vb kelimeler dahil edilmemiştir ki, bunları sayısı da 700 civarındadır.

Böylece 898 sayfalık bu iki ciltlik eserde, her bir sayfanın ortalama kelime sayısı tarafımdan 197 olarak tespit edilmiştir. Bunu 898 rakamla çarptığımızda ortaya çıkan rakam 176.906'dır.

Millî Kimlikle ilgili olarak kullanılmış kavram ve terimlerin sayısı da 1.367'dir. Bu miktarı toplam kelime sayısı ile oranlandığında %8'i oluşturur. Dolayısıyla Millî Mücadele'nin hareket noktasının; artık kaybolmaya yüz tutmuş, dört tarafından kuşatılmış tarihten silinmeye karar verilmiş olan bir milletin ancak millî kimliğini koruma, kollama ve geliştirme sonucu ayakta kalabileceğindeki kararın daha işin başındayken verildiğinin de bir göstergesi olarak neler olduğuna bir bakalım. Ama dediğim gibi ben burada bir deneme niteliğinde olmak üzere yaptığım tespiti; büyük hocalarımızın bu konudaki dikkatlerine, bunlara dayalı analizlerine bir başlangıç olarak değerlendirmeleri için arz ediyorum. Bu kavramlar tespitime göre

ki, bu bir mantığa dayalı olarak sıralanmıştır; "Millî amaç" her işin başında bir amaç var. Büyük Nutuk'ta 60 kere kullanılmış. Bu "millî amacı" ne doğuruyor? "Millî irade" doğuruyor. 25 kere tekrarlanmış.

Bu "millî irade" ancak bir teşkilat haline gelirse iş görebilir. 45 kere kullanılmış. Bunun dayandığı kuvvet nedir? Mustafa Kemal Hazretlerinin çok sevdiği "Kuvay-i Millîye", millî kuvvet, millî güç 97 kere tekrarlanmış. Peki ne olacak. Fikir planında mı kalacak? Hayır. Bir harekata dönüşecek. Harekete değil. 48 kere tekrarlanmış.

Bu yapılan mücadelenin adı nedir? "Millî Mücadele" 40 yerde geçiyor. Bunu kim yapacak? Birazdan Mustafa Kemal'in ne anladığını kendi sözlerinden ifadeye çalışacağım. Millî ordu 30 yerde tekrarlanmış. Niye yapacak bu mücadeleyi? Vatan kurtulsun diye yapacak. Elinden alınmaya çalışılan, büyük bir bölümü alınmış ve mevcut idare tarafından tescil edilmiş olan bu vatanın kurtarılması için yapılacak. 110 yerde tekrarlanıyor.

Bu mücadeleyi kim yapacak? Biliyorsunuz "millî mücadele" "milletleşme" mücadelesidir. Bir toplumdan, birilerine göre de "ümmetten" hatta biraz daha eskilere giderseniz, sosyoloji ile meşgul olanlar bunu çok iyi bilirler. Topluluktan topluma, toplumdan millete geçiş. Millet kavramı 277 defa tekrarlanır. Bunun söylemek istediği şu: Mille olursanız yaşarsını. Millet olmanın da şartları vardır. Bunu hepimiz biliyoruz. Peki bu millete bu vatanın kurtarılması için kim öncülük edecek? Şeçilmişler. "Heyet-i Temsiliye" yani milleti temsil eden kişiler 98 yerde tekrarlanır.

Heyet-i Temsiliye'den biraz daha zaman geçince bunun yerini, "Millî Meclis" alıyor ve 25 yerde kullanılıyor. Bu seçilmişlerin ortak karakterleri vardır. Başta Mustafa Kemal'in "Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir." dediği gibi 74 yerde "istiklal" ifadesi kullanılır. Peki "İstiklâl-i Tamme" yani "Tam istiklal/Tam Bağımsızlık". Bütün yönleriyle sahip olunan hür ve bağımsız bir millet ve bu milletin kurduğu bir devlet anlayışıdır benimsenen. Onun hangi unsurlardan oluştuğunu biraz sonra kendi ifadesi ile arz edeceğim.

"Müdafa-i Hukuk" her şeyin meşru zeminlerde yürütülmesi ilkesi 18 yerde, bir adım daha atıyoruz "Türkiye Büyük Millet Meclisi", "Meclis-i Ali" 185 defa tekrarlanıyor.

Bu Türkiye Büyük Millet Meclisi yani milleti temsil eden, mil-

leti kurtuluşa götürecek olan meclis, nasıl bir siyaset takip edecek? "Millî siyaset" 21 yerde tekrarlanmış. Millî siyasetten kastedilen, "millî menfaatlerin korunması" anlamında kullanılan bu kavram 12 yerde geçiyor. Bu sorumluluğu yerine getirecek teşkilatın adı da "Millî Devlet" yani "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" adıyla Dünya tarihinde geçmişine yakışır bir unvanla yerini alıyor.. Çok şükür adı böylesine sağlam temeller üzerine oturmuş ve adı konulmakla eş zamanlı olarak hür ve bağımsız devletler listesinde yerini almış olan bir devletin vatandaşı olmak, bunun hizmetinde bulunmak gururu bizim yaşama sebebimizdir. Şimdi çok kısa olarak millî kimlikle ilgili olarak titizlikle seçtiğimiz ve şüphesiz, belki eksikleri de olan bu kavramlardan, (Gazi Mustafa Kemal Hazretleri ne anlıyordu? Yine O'na ait bir özel idrakle ifade edilmiş olan söz konusu ana kaynaktan sayfa, sayfa size aktarayım.

"Millî amaç"; Gazi hazretlerine göre "millî amaç" şudur. Tam istiklale sahip, hür demokratik, millî kültürü muasır medeniyet seviyesini kazanıp üstüne çıkarılmış konumda olan Türkiye Cumhuriyeti'nin; kurulması, geliştirilmesi, yaşatılması millî amaçtır."

"Millî irade"; Burada şahsen çok etkilendiğim iki kavram vardır. Her durumda, her seviyedeki güç karşısında DAYANIKLILIK, hangi seviyede olursa olsun görevde KUSURSUZLUK. "Millî irade" bu iki kavram etrafında oluşuyor. "Millî mücadele" ye vücut veren şuurun nihai hedefi; "kayıtsız, şartsız bağımsız yeni bir Türk devletinin kurulmasıdır." "Kuvay-i Millîye", "Teşkilat-ı Millîye" "Harekat-ı Millîye" kavramları, ortak olarak milletin bağımsızlığını, vatanın istiklalini, yine milletin azim ve kararının kurtaracağına olan inanca dayanıyor. Buradan besleniyor. Millî ordu 30 yerde kullanılıyor. Halktan ayrı, halktan kopuk, halkın üstünde, dışında değil. Gazi Mustafa Kemal'e göre "millî teşkilat" kadrosu içindedir. Onun ruh esasını teşkil eden ise Türk halkıdır. İstiklâli tam kavramından (Gazi Hazretlerinin anladığı ;vatanın ve milletin siyasi, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel ve benzer konularda tam bağımsızlık ve serbestliğin millî hayatımıza SÜREKLİ OLARAK HÂKİM OLMASIDIR

Benim için bir tek hedef vardır. Cumhuriyet hedefi. Yani halkın kendisini hiç kimseden emir ve kumanda almadan denetlemesi.

Vatan ne peki? Bu günlerde beni en az benim kadar hepinizi rahatsız eden bir harita ve 19 meselesinin koruyucularını, kullanıcılarını, fikir babalarını vazgeçmeye çağırıyorum. BU HAM HAYALLERDEN. Vatan hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir kütledir. Vatanın tarifi budur. Gazi Mustafa Kemal'e göre. O'nun yolunda olduğunu her fırsatta tekrarlayan değişik konum, kuşak, makam ve mevkidekilere göre Türk Vatanının tanımı, konumu budur ve değişmeyecektir.

Peki bütün bu hizmetleri "millî kimlikle" ilgili bu kavramları kim geliştirecek? Halk. MO'nun bir tavsiyesi bana göre değişmez bir emri var. Bu emir Nutuk'un ikinci cildinin 607 sayfasında yer alıyor. "Muhterem milletime şunu tavsiye ederim ki; sinesinde yetişerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamları, yöneticileri (her seviyedeki temsilcileri kastediyor) kanındaki, vicdanındaki öz cevheri çok iyi incelemek dikkatinden biran vazgeçmesin". Duvarlara yazılmış şapkamızı çıkarıp selamladığımız Atamızın sözleri arasına bir çok sözler de yazılsa iyi olur.

Peki mirasa kim sahip oldu? Bu mirasın sahibi bu günde var mı?

Elbette var. Büyük Ata'mızı Rahmet-i Rahmana uğurladığımız 1938'in 10 Kasımından sonra bu Millet az badirelerle karşılaşmadı. İkinci Dünya Savaşı'nın en çetin, en dayanılmaz zorluklarına katlanmak için en kutsal saydığı mekanları Camileri cephe değiştiren askerlerine verdi. Tekalüf-i millîyeye ihtiyaç kalmadan iki defa askerlik yaptı. Ekmeğini karneyle aldı, yarasını kocakarı ilaçlarıyla sardı. Ama dimdik durmayı başardı. 20. yüzyılın ikinci yarısında insanlık ideali. uğruna, öz vatanından kilometrelerce uzakta kan döktü. Tarihe yeniden kendi imzasını attı. Yeni destanlara konu oldu. Aynı asrın üçüncü çeyreğinde Yavru Vatan için şehitler verdi. GİZLİ, AÇIK sayısız düşmanlara, onların hainane tavırlarına karşı yılmaz tavırlar sergiledi. Bu da yetmezmiş gibi, şimdilerde de; tarihini, ekmeğini, emeğini paylaştıklarının içinden çıkan bir avuç kandırılmış sırtlan kümeleriyle yiğitçe boğuşuyor. Şehit oluyor, gazi oluyor. Bir evladını Cennete uğurlarken UĞRUNA ŞEHİT VERİLEN ŞANLI BAYRAĞINA SARILIP, VATAN SAĞ OLSUN BİR EVLADIM DAHA VAR DİYE DEVLETİNE SAHİP ÇIKIYOR. Bu insanlar "Atatürk"

adlı babanın özbeöz mirasçısıdırlar. Kimliklerinde bu kutsal mirası redde yönelen DNA'lardan eser de yoktur

Atatürk'ün mirasına Türk milleti sahip çıkıyor.

Birlikle, dirlikle, iz'an ve en mühimi irfanla...

Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

ATATÜRK'ÜN YARATTIĞI NAHÇIVAN: DOSTLUK KÖPRÜSÜ DEVLETİ

Prof. Dr. İsmail HACIYEV*
Prof. Dr. Ebülfez AMANOĞLU*

Belli olduğu gibi I. Cihan Savaşı'ndan sonra, özellikle 1918-1921 yılları arasında büyük devletler arasında dünya haritasını yeniden çizmek teşebbüsleri ortaya çıkmıştı. Bununla ilgili olarak bu dönemde Güney Kafkasyada da bir takım gelişmeler meydana gelmişdi. Bu yıllarda stratejik bir mekan durumunda olan Nahçıvan bölgesi olayların odak noktasına dönüşmüştü. İngiltere, Amerika ve Rusya her vechle yeni kurulacak Ermenistan devletinin bu bölgede çoğunluk Türk ahaliden oluşmasına rağmen egemenliğini sağlamaya gayret ediyorlardı. İlk zamanlar Osmanlı Devleti, 1919 yılından itibaren ise temelleri yenice atılmağa başlanan Atatürk Türkiyesi bölge ahalisinin düşmandan korunmasına, onun güvenliğinin sağlanmasına çaba göstermiştir. 1918 yılında Nahçıvan bölgesini ermeni işgalinden kurtaran muzaffer Türk Ordusu 1920-1921 yıllarında da bilhassa ulu önder Atatürk'ün talimatları doğrultusunda bölgede Türk birlikleri yerleşdirilmiş, hain ermeni kuvvetlerinin bölgeye sokulmasına müsaade edilmemiştir. Bütün bunlara rağmen Ermeniler Türkiyenin Azerbaycan ve bilhassa Orta Asya ile bağlantısını sağlayan yegane koridoru kapatmak işin her türlü yöntemlere baş vururlardı. Bu amaçla Ermenilerin istekleri üzerine 1919 yılında bölgede önce İngilizler hâkim olmuş, sonra Amerikan valiliği oluşturulmuştu. Bu durumda Ermenistan'ı geri adım atmaya mecbur etmek için en elverişli yer Nahçıvan idi. Hem de bu bölgenin İran'a yakın olması Ermenistan'ı tehdid ediyordu. Kazım Karabekir Paşa'nın 3 Mayıs

* Nahçıvan Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi

1919 tarihinde Erzurum'a gelerek V. Ordu Komutanlığı'nı üstlenmesi ile Nahçıvan siyaseti ana hatlarıyla belli olmaya başladı. Bu nedenle 1919 yılı 19 Mayıs gecesi Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dahilinde Kazım Karabekir Paşa'nın talimatı ile Halil Bey komutasında küçük bir grup Nahçıvan'a ulaştı. Bu grup uzun süre Nahçıvan ahalisinin ermeni saldırılarına direnmesini sağladı.

Millî Mücadele liderleri Mustafa Kemal Paşa ve onun sadık ve güvenilir meslektaşı Kazım Karabekir Paşa, Nahçıvan bölgesinin stratejik önemini çok iyi anlıyorlardı. Bölgeyi çok yakından tanıyan, Ermenilerin Müslüman Türk ahaliye yapacağı mezalimi ve Türkiye tarafına vereceği zararı iyice anlayan Kazım Karabekir Paşa'ya göre Nahçıvan doğunun kapısı olduğundan dolayı onu elde tutmak zaruri idi. Erzurum kongresinden sonra binbaşı Veysel Beyle II. Tümen komutanı Cavid Bey'e gönderdiyi mektupta paşa şöyle yazıyordu: Her taraftan mahsur bir haldeyiz, yalnız Azerbaycan'a açık Nahçıvan penceresi vardır, onun kapanmamasını istiyorum.[1] Kazım Karabekir Paşa, Azerbaycan'a ve bilhassa Orta Asya Türk Dünyası'na açılan yegane koridor sayılan ve ahalisinin çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Nahçıvan bölgesinin önemini önceden fark etmiş ve bu bölgede yerli ahaliden gönüllüler alayı oluşturmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Nahçıvan'daki gelişmeler hakkında bilgi alıyor ve onları tahlil ediyordu.[2]

Nahçıvan bölgesinde oturan Türklere yapılan saldırılar 15. Ordu Komutanlığı tarafından hemen temsilciler heyetine bildirilmiş ve Mustafa Kemal Paşa da 22 ve 28 Mart 1920 tarihlerinde durumu dünya devletleri karşısında protesto etmişti.[3] Ermeni saldırılarının yoğunlaşması nedeniyle durumun kritik olmasından dolayı ve Nahçıvanlıların askerî yardım çağrıları üzerine aynı yılın Temmuz ayı başlarında Nahçıvan'a Binbaşı Ali Demir Bey komutasında bir Türk müfrezesi gönderildi. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve Azerbaycan'da bolşeviklerin hâkimiyeti ele geçirmesi, Kızıl Ordu'nun da gelmesi, şübhesiz, Türk-Sovyet mü-

---

1 Veysel Ünüvar, **İstiklal Müharibesinde Bolşeviklerle 8 Ay (1920-192l)**, İstanbul, 1948, s.4.

2 M.K.Atatürk, **Söylev ve Demeçler,**.III.cilt.İstanbul.l967, s.l018.

3 **Atatürkün Telgraf ve Beyannameleri**, IV.cilt, Ankara, 1991, s.281.

nasibetlerinin de dönüş noktasını teşkil etmişti. TBMM'nin başkanı Mustafa Kemal Paşa Sovyet Rusyası hükûmetine ilk resmi teklif hazırlamış ve yerine getirilmesini Kazım Karabekir Paşa'ya havale etmişti. Ama Bakü'ye gitmek için daha elverişli olan Batum yolu tehlikeli ve kapalı olduğundan Kazım Karabekir Paşa bu evrakları Nahçıvan yolu ile Azerbaycan'a göndermek için gerekli tedbirleri aldı. Bu görevi yerine getirmek amacıyla 11. Tümen karargah reisi Veysel Bey ile Kamil Bey ve Celal Bey 1920 yılı Mayıs ayının altısında Beyazıt'tan çıkarak Nahçıvan üzerinden geçmek suretiyle Bakü'ye yola düştüler. Ancak yolda iken aldıkları emre esasen Veysel Bey Nahçıvan'da kaldı, Kamil ve Celal Bey ise yola davam ettiler. Binbaşı Veysel Ünüvar bu devirden itibaren bir müddet kendi Türk-Sovyet münasibetlerinin kurulmasında mühüm bir köprü rolünü oynayan Nahçıvan diyarı ile bağlamıştır. Bu bölge Ermenistan'a karşı askerî üstünlüğün temin edilmesi bakımından büyük bir strateji önem taşıdığından ve Azerbaycan'a açılan yegane Türk koridoru olduğundan daha 1918 yılında Türkiye ve Azerbaycan hâkim çevrelerinin dikkatini çekmişti Nahçıvan sanki yeni bir misyon yerine yetirmeyi taahüt etmişti.

Kazım Karabekir Paşa, bölgenin Ermeni nezaretinden çıkması ve Azerbaycan'a bağlanması için Bolşeviklerle ilişkilerin genişlendirilmesini çok mühüm sayıyordu. Kazım Karabekir Paşa 16 Temmuz tarihli telgrafı ile Nahçıvan'daki Türk müfrezesinin müfettişi olan Veysel Bey'e yazmıştı ki, Bolşeviklerle samimi münasibet kurulmasına özel olarak önem versinler. Bolşeviklerle yakın alaka o zaman yardıma ihtiyacı olan Türkiye Cumhuriyeti için çok önemli idi. İlk vakitler bölgede Türk Ordusu'nun müfettişi sıfatıyla bulunan binbaşı Veysel Bey Temmuz ayının başlarında Nahçıvan'daki bolşevik kuvvetlerinin ve yerli ahalinin davetiyle Ermeni baskınlarını önlemek için büyük bir müfreze ile Şahtahtı mıntıkasından Aras nehrini geçerek bölgeye geldi. Ekim ayında ise Veysel Bey yeni yaratılan Nahçıvan Askeri Savunma Komitesi'nin başkanı görevine atandı. 1920 yılının sonlarından başlayarak Bolşevikler, Ermenistan'da Sovyet hâkimiyetini kurduktan sonra Nahçıvan'ı Ermenistan'ın terkibine vermek fikrine düştüler ve Nahçıvan askerî devrim komitesi başkanı Velibeyov'un yardımıyla bölgenin statüsünü değiştirmek için faaliyete geçtiler. Bu süreçte ahalini sakinleştirmek için Nahçıvan'a

gelmiş Behbud Bey Şahtahtinski Velibeyov'u yarıtmaz faaliyyetine göre Askerî Devrim Komitesinin başkanı görevinden aldığını ilan etmiş ve Nahçıvan ahalisine hitaben demişti ki, siz toprağınızla beraber kendi mustakilliyinizi ister isenizse, burada güvenebileceğiniz yegane kuvvet Türkiye askerleridir. Halk ise bu askerler etrafında sıkı bir şekilde birleşmelidir. Sizin mustakilliyinizi ve topraklarınızı ancak onlar koruyacak ve bu ağır felaketlerden kurtaracaktır.

Veysel Bey'in yürüttüğü siyasi faaliyet sayesinde bölgenin arazi bütünlüğü korundu ve bu çizgi 1921 yılı Moskova Antlaşmasının uygun şartlarla imzalanmasına zemin hazırladı.

Burada bir paratez açarak belirtelim ki, bu görkemli serkerde bölgede çalıştığı müddetçe günlük yazmış ve hadiseleri, gözlemlerini o günlükte kayd etmiş ve bu kayıtlar esasında bu hadiselerin üzerinden bir kaç yıl geçdikten sonra hatıralarını kaleme almaya karar vermiş ve böylece binbaşıVeysel Ünüvarın "İstiklal Harbinde bolşeviklerle sekiz ay (1920-1921)" adlı kitap meydana çıkmıştır. Kitab 1948 yılında İstanbulda yayınlanmıştır. Dikkati çeken hususlardan biri de budur ki, müellif kitabının ön kapağında[4] Nahçıvan Came mescidinin Andranikın Taşnak çeteleri tarafından minaresinin top mermisiyle vurulmuş (ressamımız Behruz Kengerli'nin resmi) resmini vermiştir. Şunu da belirtelim ki, bölgenin tarihi bakımından önemli bir kaynak niteliği taşıyan Veysel Ünüvar'ın söz konusu kitabı bu günlerde tarafımızdan Azerbaycan Türkçesine aktarılmış ve ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün 125. doğum yılına armağan olarak onun yarattığı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde başkonsul İsmail Sefa Yüceer'in maddi desteği ile basılmıştır.

1920 yılının sonbaharında Nahçıvan bölgesinde iç durum karışık olarak kalmakta, bu konuda tartışmalar gittikçe büyümekte, konu uluslararası nitelik taşımağa başlamakta idi. Nahçıvan konusu da bu devirde yürütülen Rusya-Ermenistan ve Türkiye-Ermenistan görüşmelerinde ve onlar arasında yapılan anlaşmalarda önemli yer tutuyordu. Türkiye ile Ermenistan'ın Taşnak hükûmeti arasında yapılan Gümrü anlaşmasının (2 Aralık 1920) 2. ve 12. maddeleri Nahçıvan bölgesi ile ilgili idi. Bu bölge ile bağlantısı olan taraflar

---

[4] General Veysel Ünüvar, **Nahçıvan: Telatüm ve burulğanlar (1920-1921)**, Nahçıvan, 2006.

aşağıdaki şekilde anlaşmışlardır: Ermenistan Kükü Dağı, Hemesur Dağı, Kurtkulak Köyü, Saat Dağı, Arpaçay Evleri, Kamerli Dağı, Saraybulak dağları, Ağrı (Ararat) istasyonu, Araz Çayı yakınlığındaki Aşağı Karasu'nun döküldüğü yerden geçen şeridin güneyindeki -Nahçıvan, Şahtahtı, Şerur- araziye daha sonra referandumla tayin olunacak idari şekline ve bu idarenin kapsayacağı topraklara karışmayacak. Şimdiki arazide geçici olarak Türkiyenin himayesinde yerli idare yaratılacaktır.[5]

Gümrü Anlaşmasını Mustafa Kemal Paşa yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması yolunda büyük siyasi zafer olarak değerlendirmiş ve bu zafer münasibetiyle Kazım Karabekir Paşa'yı ve heyet üyeleri olan Erzurum Valisi Hamit Bey'i ve Erzurum milletvekili Süleyman Necati Bey'i tebrik etmiştir. 1920 yılı 3 Aralık tarihinde Cavit Bey Nahçıvan'daki Türk askerî müfrezesi komutanlığına Gümrü Anlaşmasına göre Nahçıvan'ın hangi statüye sahip olduğunu bildirdi. 21 Şubat 1921 tarihinde Ordubat kazası devrim komitesi reisinin müfreze komutanına mektubunda yazılmıştı: "Telgrafı sevinçle okuduk. Bu telgraf yıldırım hızıyla tüm kazaya yayıldı, ahaliyi sevindirdi. Taşnak adını bundan sonra duymamak umuduyla büyük Türkiye'nin himayesinde yaşamak saadetine ulaşmış halkımız bu sevinci Ordubat kazasında coşku ile karşıladı. Mazlum milletimizin saadeti ve rifahı için inkilab silahına sarılmış büyük ve kahraman Türk İnkılap ordusunun gücünün artmasını Cenab-ı Haktan dilemek amacıyla bütün ahali camilere toplanır, törenler düzeniliyor, dualar okuyordular. Bundan dolayı sizi tebrik edir ve sizin vasıtanızla ahalimizin samimi tebriklerini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve ordu komutanlığına bildiriyoruz".[6]

Türkiye ile Sovyet Rusyasının yaklaşması, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi bu iki devlet arasında görüşmeler, anlaşmalar yapılmasını zaruri etti. Bu amaçla Moskova'ya bir heyet gönderildi. Atatürk'ün ricası üzerine Sovyet Rusyası Hükûmeti ile görüşmeler yapmak için giden Türk temsil heyetini düşündüren en önemli sorunlardan biri Nahçıvan meselesi idi. Türkiye'nin bu meseleye öze-

---

5 Soysal İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasi Anlaşmaları**, I.cilt (1920-1945), Ankara, 1989, s. 19.23.

6 Dipnot: İbrahim Atnurun adı geçen eserinden alınmıştır, s.393.

likle önem vermesi stratejik ve geopolitik faktörlerin yanısıra, hem de Nahçıvan'ın Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde en yakın mesafede yegane nokta olması ile ilgiliydi. Mustafa Kemal Paşa, Yusuf Kemal Bey'e Nahçıvan'ın Türk kapısı olduğunu hatırlatmış ve buna göre hareket edilmesini istemişti.[7] Yusuf Kemal'in "Paşam! Ruslar Nahçıvan üzerinde ısrar ederlerse ne yapalım"-sorusuna Mustafa Kemal Paşa: "Nahçıvan Türk kapısıdır, bu hususu nazar-i itibara alarak onun mevcudiyyetini korumak için elinizden geleni yapınız"- cevabını vermişti.

Moskova Anlaşması görüşmelerine katılan temsilcilerin hatıralarından belli oluyor ki, Nahçıvan konusu ile ilgili müzakereler, tartışmalar bir hayli uzamıştır.

Hatta Stalin'in "Nahçıvan üzerinde ne için bu kadar ısrar ediyorsunuz?" sorusuna da "Orası Türk kapısı, ondan." cevabı verilmiştir.

Türkiye ile Rusya arasında yapılan görüşmelerde Nahçıvan'ın kaderi her zaman Türk temsilciler heyetinin dikkatinde olmuş ve Moskova Anlaşmasının (16 Mart 1921) 3. maddesinin eki ile Nahçıvan vilayeti arazisinde Azerbaycan'ın himayesinde bu himayeyi Azerbaycan'ın hiç bir devlete bırakmaması koşulu ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti oluşturulması karara bağlandı. Göründüğü üzere burada en önemli husus Nahçıvan meselesinde Azerbaycan'ın himaye hakkının bir üçüncü devlete bırakılmaması idi.

Türkiye temsil heyetinin ciddi çabaları sonucunda Moskova görüşmelerinde Azerbaycan'ın arazi bütünlüğü kısmen de olsa korunmuş, Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlı özerk bölge teşkil etmesi konusunda anlaşmaya varılmıştı.

Böylece mimarı büyük Atatürk olan Moskova Anlaşması ile Nahçıvan meselesi adil çözümünü buldu. Türk temsil heyeti Ankara'ya döndüğü zaman Atatürk'e hitaben "Nahçıvan üzerinde elden geleni yaptık" diye söylediklerinde o "Kapımız mevcudiyetini muhafaza edir, bizim için önemli olan budur." diye cevap vermişti.

Moskova Anlaşmasından sonra Türkiye Nahçıvan'ın statüsünü bölge ülkelerine kabul ettirmek için çaba gösteriyordu. Bu amaçla

---

[7] Mustafa Kemal Paşa, "Nahçıvan Türk kapısıdır." **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, No: 64, s.5-6.

Türkiye Güney Kafkasya cumhuriyetleri ile anlaşma yaptı. Kars anlaşması sonucunda Türkiye ile onlar arasındaki arazi sorunları halledilmiş ve iyi komşuluk munasibetlerinin temeli atılmıştı.[8]

Kars Anlaşmasında Nahçıvan'la ilgili önemli bir madde yer aldı. Türkiye Hükûmeti Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet Hükûmetleri böyle bir ortak fikre geldiler ki, bu anlaşmanın 5. maddesi ve 3. ekinin tespit ettiği, belirlediği sınırlar içerisinde Nahçıvan bölgesi Azerbaycan'ın himayesinde özerk bir arazi oluşturmuş olsun.[9]

Bu anlaşmayla Nahçıvan'ın sınırları çizildi.Ayrıca anlaşmanın fevkalade derecede önemi ondan ibarettir ki, Ermenistan Nahçıvan'ı Azerbaycan toprağı olarak kabul etmiştir. Böylelike, 1918 yılından başlayarak Nahçıvan bölgesini gasp etmek niyetinde olan Ermenistan Mustafa Kemal Atatürk'ün akıllı diplomasisi sonucunda Moskova ve Kars Anlaşmaları vesilesiyle Nahçıvan'ın Azerbaycan toprağı olduğunu itiraf etmek zorunda kalmıştır.

Yusuf Kemal Bey'in belirttiğine göre Nahçıvan Müsalümanları bir kere daha soykırıma maruz kalarsa o zaman Türk Ordusu'nun buna seyirci kalmayacağı resmî olarak belgelenmiştir.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin yaratılmasında büyük önem taşıyan Moskova ve Kars Anlaşmaları Atatürk'ün gerçekçi diplomasisinin bir sonucu ve bu diplomasinin başarısı olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu antlaşmalara göre eski Türk Oğuz Yurdu olan Nahçıvan Azerbaycan'ın sınırları içerisinde kalmayı başarmıştır. Hatta 1924 yılında Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin teşkili de uluslararası anlaşmalar sayesinde mümkün olmuştur. Ulu önderin baskı ve ısrarları sonucunda Türkiye hatta bölgeyi Ermenistan'a kaptırmak isteyen o dönemdeki bazı Azerbaycan bolşeviklerinin de teşebbüslerini önleyerek bölgeye ancak Azerbaycan terkibinde özerk arazi statüsünün verilmesi işini başarmıştır. Ayrıca Moskova ve Kars Antlaşmalarında bu özerk bölgenin sınırları tespit edilmiş, antlaşmayı imzalayan devletler tarafından Türkiye'nin bölge üzerinde garantörlüğü resmen ve yazılı olarak kabul edilmiştir. Bu yolla geçici de olsa Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ermenilerin arazi iddi-

---

8 Musa Kasımov, **Harici Devletler ve Azerbaycan**, Bakü, 1998, s. l76

9 İsmail Hacıyev, **Mustafa Kemal Atatürk ve Nahçıvan,** V. Uluslararsı Atatürk kongresi, 8-12 Aralık 2003, Ankara, 2005, s.ll33.

alarından korunabilmiştir. Ama Sovyetler Birliği döneminde Ermenilerin sık sık birleştirme iddiaları bu Kars Antlaşması'nı delememiş, çiğneyebilmemiştir. Atatürk'ün yarattığı Nahçıvan Özerk arazi statüsü hakkında Kars Anlaşmasının önemine değinen seçkin devlet adamı Haydar Aliyev demiştir: "Nahçıvanın statüsünü muhafıza etmek için Türkiye Cumhuriyeti'nin imzaladığı Kars Antlaşması'nın büyük rolü olmuştur. Nahçıvan toprak bakımından Azerbaycan'dan ayrı düştüğüne göre Nahçıvan'ın bütünlüğünü, güvenliğini, devletciliğini, özerkliğini gelecekte de sağlamak için Kars Antlaşması bizim için çok büyük ve emsalsiz belge, kaynaktır"[10].

Şunu da belirtelim ki, 1990 yılı başlarında Sovyet hâkimiyeti yıkıldığı zaman Ermenilerin senarisi esasında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin İran İslam Cumhuriyeti ile olan sınırı Sovyet KGB'sinin teşviki ile yerli ahali tarafından dağıtıldı. Bundan az sonra aynı yılın 20 Ocak tarihinde, yani Bakü'de işgalci Moskova kuvvetleri silahsız ahaliyi katliam yaparken bununla eşzamanlı olarak Ermenistan kuvvetleri silahsız Nahçıvan ahalisi üzerine saldırıya geçti. İran hududu açık olduğundan Ermeniler ahali arasında panik yaydılar, onları İran sınırını geçmeye teşvik ettiler. Kahraman nahçıvanlılar bu tehditlerden korkmayarak 25 şehit verdi, ama hududları korudu, vatanı terk etmediler. Sovyet döneminde İranla Nahçıvan arasındaki hudud hattı Nahçıvan'da yerleşmiş hudud muhafıza kuvvetleri tarafından korunuyordu, Türkiye ile Nahçıvan arasındaki hudud ise Ermenistan'a bağlı hudut muhafıza komutanlığına ait idi. Bu nedenle İranla Nahçıvan arasındaki gümrük kapısı 1990 yılından faaliyete geçtiği halde, aynı şey Türkiye ile Nahçıvan arasında ancak 1992 yılından itibaren gerçekleşebilmiştir. 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuktan sonra ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün hayalleri gerçekleşmeye başlamıştır: Ulu Atatürk'ün yarattığı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti dostluk köprüsü devletine dönüşmüştür. O zaman Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ali meclis başkanı görevinde bulunan Haydar Aliyev, Ankara'ya gelmiş, başbakan Süleyman Demirel'le görüşmüş, Atatürk'ün mimarı olduğu Kars An-

---

[10] Haydar Aliyev'in Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin 75.kuruluş yıldönümü dolayısıyla düzenlenmiş toplantıda yaptığı konuşma, Azerbaycan gazetesi, Bakü, 14 Ekim 1999.

laşmasından bahis etmiş, Türkiye'nin Nahçıvan üzerinde söz hakkı olmasını gündeme getirmiş, garantörlüğünü hatırlatmış ve yardım istemiştir. Bu görüşmeden sonra Türkiye Nahçıvan'la daha yakından ilgilenmiş, 1992 yılı 28 Mayısında Iğdır ilinin Aralık ilçesinde Dilucu mıntıkasında Türkiye, Cumhuriyeti ve Azerbaycan arasında Hasret Köprüsü adlandırılan dostluk köprüsü hizmete açılmıştır. Açılış töreninde Türkiye Cumhuriyeti başbakanı Süleyman Demirel ve Azerbaycan cumhurbaşkanı liderimiz Haydar Aliyev birer konuşma yapmışlar. Böylece Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Azerbaycan ve Orta Asya'yı birleştiren dostluk köprüsü devleti rolünü oynamaya başlamıştır. Bundan hemen sonra Ermenistan Nahçıvanı abluka altında tuttuğundan dolayı, onun Azerbaycan ile kara yolunu kestiğinden dolayı Türkiye kardaş cumhuriyet olarak Atatürk'ün vasiyetlerini yerine getirerek Nahçıvan bölgesine sahip çıktı, ona yardım etti. Kısa bir zaman içinde Nahçıvan Merkezde ölümsüz komutan Kazım Karabekir'in ismini taşıyan görkemli bir cami inşa edildi. Türkiye şimdi Nahçıvan'ın sosyo-ekonomik alt yapısının gelişmesinde katkı sağlamaktadır. Şu anda Türkiye'nin Emin Uçar inşaat şirketi bu bölgede çok sayıda okullar, hastaneler inşa etmiştir. Aynı zamanda Türkiye ile ortaklaşa havaalanı, Vayhır barajı inşa edilmiştir.

Yüce Atatürk'ün sayesinde Ermenistan'ın işgalinden ve Ermeni mezaliminden kurtulan dostluk köprüsü devleti niteliğine sahip olan Nahçıvan bölgesinin devletçilik statüsünün temelleri yukarıda belirttiğimiz gibi daha 1920-1921 yıllarında Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmalarında atılmışdır. Bu unsurlar 1995 yılındaki 13 Ekim Azerbaycan Anayasası'nda da göze alınmış, Nahçıvan bölgesinin özerk devlet olması meselesine bakılmış ve bu olay resmen bir daha pekiştirilmiştir.[11]

Kısa süre içereisinde hasret köprüsünden eğitim, kültür ve okul köprüsüne bir yol açılır. Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de atılan sağlam temeller yeni köprülere model olur. Nice yıllardır o köprülerden artık Dünya milletleri geçer. Bu eğitim ve kültür meşalesi artık her yerden görünmekte ve onun ateşi hiç sönmemektedir.

Dünyanın dört bir tarafına yayılmış bu okulların öğrencileri her

[11] İsmail Hacıyev, Nahçıvan Muhtar Respublikası Azerbaycanın Millî Dövletçilik tarihinde Doktora tezinin özeti. Baku, 1999 s.6.

yıl uluslararası Dünya ilmi olimpiyatlarında iştirak edirler, birinci, ikinci, üçüncü yer tutarak büyük başarı elde edirler. Bu Türk okullarının mezunlarının az kala yarısı Avrupa ve Amerika'nın muhtelif üniversitelerinde tahsillerini devam ettiriyorlar. En önemlisi de ondan ibarettir ki, bu mekteblerde eğitim faaliyeti ve ahlaki terbiye sağlam temeller üzerinde kurulmuş, o nedenle de bu tahsil kurumunun bütün mezunları dinine, diline ve vatanına bağlı insanlar olarak, gerçek vatandaş olarak yetişirler. Yeri gelmişken bir faktı belirtmek istiyorum ki, Azerbaycan çapında tahminli olarak söylersek 14 Türk okulu faaliyet gösterir ve bunlardan üçü Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arazisindedir. Sevindirici haldır ki, Nahçıvan Merkezdeki Türk lisesi 2005 yılı üniversite giriş sınavları sonuçlarına göre Azerbaycan'ın 4550 okulu arasında üçüncü yer tutmuştur.

CUMHURİYET OLGUSUNUN ATATÜRK'ÜN KİŞİLİĞİNDE ERZURUM'DA ŞEKİLLENMESİ

Yrd. Doç. Dr. Serpil SÜRMELİ*

12 Mart 1918'de Ermeni işgali ve zulmünden kurtulan, Erzurum daha kurtuluşunun sene-i devriyesini dolduramadan Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesi hükmüyle karşı karşıya kaldı. Bu hükümle ortaya çıkan durum, Ermenilere XIX.yy'ın sonlarından beri canlı tutulmaya çalışılan doğuda bir Ermeni Devleti kurma hayalini gerçekleştirme imkanı vermekteydi. Doğal olarak işgalin ağır tahribatını üzerinden atamamış bir şehir ve maddi manevi tüm değerleri acımasızca tüketilmiş bir halkın yaşadığı tecrübeler henüz hafızalarda tazeliğini korurken bu durum karşısında hissedilen endişe oldukça büyük ve sarsıcı olacaktı. Nitekim bir Erzurum aydını olan Süleyman Necati Bey'in mütareke metnini inceleyip 24. maddeye geldiğinde "Eyvah Vilayat-ı Şarkiye Ermenistan Oluyor"[1] sözleriyle tepki vermesi duyulan endişenin bir ifadesiydi. Ancak, Erzurum ve doğu vilayetleri kadar acı tecrübeler yaşamamış Anadolu için de tehlike ve duyulması gereken endişeler sözkonusuydu. 7. madde hükmüyle beliren bu tehlike, mütarekeden sonra gerçekleşen işgallerle açıkça ortaya konmuştu.

Mütarekeyle birlikte devlet olma niteliğinden yoksun bırakılan ve siyasi bir güç olmaktan çıkan devlet ve idaresinin, teslimiyetçi bir politika izleyerek hayat hakkı elinden alınan millete sahip çık-

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, Erzurum/25240.

1 Enver Konukçu, **Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum**, Ankara 1992, s.757; Asuman Demircioğlu, **1919-1923'de Süleyman Necati (Güneri) Bey**, Erzurum 1992 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s.12-13.

maması, tehlikenin boyutunu ve duyulan endişeyi giderek artırmış ve millet kendi başının çaresine bakma arayışında varlığını binlerce yıllık ata yurdunda kanıtlama gayretine düşmüştür. Fakat ne yazık ki, topraklarına göz diken ve onu parçalama ve paylaşma mesaisi ile meşgul, işgal kuvvetleri nezdinde yapılan bu girişimler beyhude çabalar olarak kalmıştır.

Bu durum karşısında öyleyse yapılması gereken "Türk ata yurduna ve Türk'ün bağımsızlığına saldıranlar kimler olursa olsun, onlara milletçe silahlı olarak karşı çıkmak ve savaşmaktı"[2]. Bu teşhisi ortaya koyan sözler, Türk milletinin kaderini değiştirecek ve millet olarak yeniden doğuşunu hazırlayacak gelişme ve değişimlerin mimarı Mustafa Kemal Paşa'ya aitti. O, "Türk milletinin onurlu ve şerefli bir millet olarak yaşaması temel ilkesinden", Millet egemenliğine dayanan tam bağımsız, yeni bir Türk Devleti kurmak"[3] kararlılığıyla, Türk milletinin geleceğinde tarihi sorumluluk almaya hazır bir liderdi. Karakteri olarak tanımladığı hürriyet ve istiklal aşkını milletinin ve büyük ecdadının en kıymetli mirası olarak kabul eden ve yaşayabilmesinin kesinlikle bağımsız bir milletin evladı olarak kalmasına bağlı olduğunu[4] söyleyen Mustafa Kemal Paşa mensubu olduğu milletin hislerine tercüman olurken, bu ortak paylaşımdaki ruhu millî bir karakter olarak şahsında yansıtmaktaydı. 19 Mayıs 1919'da Anadolu topraklarına adım atmasıyla bu millî ruh şahlanarak, zorlu ve onurlu bir millet mücadelesinden Cumhuriyet Türkiye'sine uzanan tarihi yolculukta bir şiar olacaktı.

Millet egemenliğine dayanan tam bağımsız bir Türk devleti kurmak düşüncesi ve kararıyla yola çıkan, ancak bu kararın uygulamasını olaylardan yararlanarak, milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamayı sağlamak için birtakım safhalara ayırmayı ve böylece adım adım amaca ulaşmayı hedefleyen Mustafa Kemal Paşa, önce ülkeyi dış saldırılardan kurtarmak için bir savaş bu başarıya ulaştıkça millî iradeye dayanan bir idare ve bu idarenin bütün ilke ve şekillerini

---

2 Gazi Mustafa Kemal(Atatürk), **Nutuk-Söylev**, I, 2.Baskı, TTKB, Ankara, 1986, s.21.

3 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, I, s.19.

4 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III, TTKB, Ankara, 1997, s.31.

safha safha gerçekleştirecek[5] bir irade örneği göstererek, başarıya da tabii ve kaçınılmaz bir tarihi seyir içinde ulaşılmasını sağlayacaktı.

Yukarıda belirtildiği üzere tam bağımsız ve millet egemenliğine dayanan yeni bir Türk devleti kurmak yolunda alınan karar ve bu kararın uygulama safhaları fikri ve fiili olarak adından bahsetmeksizin Cumhuriyete doğru tarihi bir seyir gösterecektir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla başlayan ve onun bir ay gibi kısa bir süre içinde ivedilikle bu yolda attığı ilk adımlar bütün ordu birlikleriyle temas ve irtibatın sağlanması, milletin mümkün olduğu kadar aydınlatılıp uyarılması, millî teşkilatlanmanın yayılmasının sağlanması olurken, Amasya'da bir genelge halinde ortaya konan hükümler, bu tarihi seyirde aşılacak yolun ilk ışıklandırmasını yapmaktaydı. Buna göre yurdun bütünlüğü ve milletin istiklalinin tehlikede olduğu işareti verilerek başlangıç yapan genelge, tehlike unsurunu, İstanbul hükûmetinin üzerine aldığı sorumluluğu yerine getirememesi ve bu durumun milleti yokmuş gibi göstermesine bağlı olarak belirdiğine dikkat çekip çözümü kaynağına bıraktığını, milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır maddesiyle ortaya koymakta, bunu da milletin durumunu ve davranışını göz önünde tutarak, haklarını dile getirip, her türlü etki ve denetimden uzak millî bir heyetin varlığının çok gerekli olduğu hükmüne bağlamaktaydı.

Amasya Genelgesi'nde yer alan bu hükümlerin, her bir maddesi birbirini açan, tanımlayan ve çözümleyen ifadelerle, milleti saltanat idaresine karşı millî egemenlik ve vatan birliği yolunda birleşmeye davet eden bir ihtilal beyannamesiydi ve millî bir ihtilal hareketinde olması gereken esaslar bir program halinde millete sunulmaktaydı.

Bu arada Erzurum, mütarekenin 24. maddesiyle ortaya çıkan tehlike ve yakın geçmişinde yaşadığı acı tecrübeler üzerine 3 Mart 1919'da Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum şubesi kuruluşunu gerçekleştirmekte ve cemiyet, 9 Mart'ta ilk beyannamesini hazırlamış bulunmaktaydı. Bu beyannamede savaşın sonunda mağlubiyet nedeniyle Türk Milleti'nin meşru haklarına siyaset sahnesinde tecavüz edilmek istendiği, bu haksızlığın en büyüğünün doğu vilayetleri üzerinde yapılarak Ermenilerin hâkimiyet

---

5 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, I, s.21.

hukuku iddialarına yol açtığını, oysa iddialarının aksine doğu vilayetlerinde nüfuslarının % 15'i geçmediğinin vurgulanarak, savaş esnasında Ermenilerin doğuda icra ettikleri faaliyet nedeniyle önceki hükûmetin tehcir uygulamasından Avrupa'nın Türk Milleti'ni sorumlu tuttuğunu, bunda milletin küçük bir mahcubiyet payı bile olmadığı ifadesiyle Vilayat-ı Şarkiye Cemiyeti'nin bu memleketteki tarihi ve millî hukuku koruyacağı ve memleketlerine dikilen ihtiras bakışlarının hükümsüz bırakılmasına çalışılacağı belirtilmekteydi[6]. Fakat bu sırada yaşanan gelişmeler, bir taraftan Paris Barış Konferansı'nda Ermeni taleplerinin benimsenmesi ve Damat Ferit hükûmetinin doğu vilayetlerinden bir kısmını gözden çıkarıp Ermenilerle anlaşmaya çalışması[7] diğer taraftan tüm ülkede millî infiale yol açan İzmir'in işgali Erzurum ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini Erzurum'da bir vilayet kongresi toplamak üzere harekete geçirmişti. 17-25 Haziran 1919 tarihleri arasında toplanan kongre Ermeni saldırısı durumunda memleketi son ferdin ölümüne kadar savunmayı ve Osmanlı camiasından ayrılmamak için her türlü fedakarlığı göze almayı karar altına alırken, yine Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile birlikte bir Doğu Vilayetleri Kongresi toplamak üzere anlaşmış ve çalışmalara girişmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye davet edilmesiyle de bundan sonra Erzurum, Amasya'da açıklanan Millî İhtilâl Programı'nın cumhuriyete giden yolda ivme kazandıran fikrî ve fiilî gelişimine sahne olmaya hazırlanacaktı.

Kongreye davet edilmesi üzerine 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa vakit geçirmeden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile temasa geçerek faaliyetleri hakkında bilgi almıştı. Bir iki gün sonra Erzurum Kalesi Muhafızlığı'na ait küçük bir binada

---

6 TİTE Arşivi, K.29, G.74, B.74.

7 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber** I.Cilt, 3.Baskı, TTKB, Ankara, 1988, s.10. İstanbul Hükûmeti Türkiye Ermenilerine Türkiye sınırları içinde muhtar bir idare kurmaları vaadinde bulunmuş, atta gerginliğin fazla olduğu bölgelerde nüfus mübadelesi önermişti. 1919 Şubat'ın da yapılan bu öneriyi Ermeniler, Türklerin daha önce doğu illerinde azınlık teşkil ettiği iddiasında bulunduğundan ve Türkiye sınırları içinde kalmayı istemediklerinden reddetmişti. (Firuz Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, Newyork 1951, s.214).

15.Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Erzurum Valisi Münir (Akaya) Bey, İzmit Mutasarrıfı Süreyya (Yiğit) Bey, Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik) Bey, Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey, Doktor Binbaşı Refik (Saydam) ve Mazhar Müfit (Kansu) Beylerin katıldığı ilk toplantıda ülkenin ve milletin içinde bulunduğu durum ve ortada dolaşan çeşitli fikirlerle ilgili görüşlerini belirtmiş ve o günlerde herkesin kendi kendine sorduğu "ne yapılmak lazımdır" sorusuna "hâkimiyet-i millîyeye dayanan kayıtsız şartsız bağımsız bir Türk Devleti kurmak ve bu hedefe vakit geçirmeden ulaşmak olarak cevap vermişti[8]. Mahzar Müfit Bey daha sonra bu bahsi Mustafa Kemal Paşa ile aralarında geçen bir konuşmada tekrar açmış ve aynı cevabı alınca her ne kadar padişah ve hilafetin istikbalinden ve rejimden bahsetmeksizin bu konuları kapalı geçse de kendi anlayış ve düşüncesine göre bunun cumhuriyetten başka bir şey olmadığını Paşanın niçin müstakil bir Türk Cumhuriyeti demediğini düşünürken onun bu durumu fark edip kendisine, bu konuyu tartışmanın henüz zamanının gelmediğini, geldiğinde görüşeceklerini söylediğini ifade etmişti. Ancak Mazhar Müfit Bey, Mustafa Kemal Paşa ile 20 Temmuz 1919'da yaptığı bir sohbette fikri sabitinin harekete geçerek başarılı olunması halinde muhakkak ki, mevcut hükûmet şeklinin bu memleketin refah, saadet ve ilerlemesine yetmeyeceği başka bir hükûmet şeklinin aranıp bulunması gerekeceği kanısında olduğu sözleriyle bahsi yine aynı konuya getirmesi ve Paşa'nın devamlı aynı nokta üzerinde dolaşmasından usanmış olduğu hükmüyle kendisine gülerek: "Açıkça söyleyeyim: şekl-i hükûmet zamanı gelince Cumhuriyet olacaktır". cevabını vermesinden memnun olan Mazhar Müfit Bey, bu sözleri Paşa'ya bütün katiyet ve ciddiyetiyle söyletmekten duyduğu sevinci notları arasına kaydetmişti[9].

Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetlerinin anlaşılmasıyla İstanbul hükûmetinin ve işgal kuvvetlerinin duyduğu rahatsızlığın Erzurum'a gelişinin altıncı günü 8-9 Temmuz 1919 gecesi sarayla yaptığı bir telgraf başı görüşmesinde son raddine ulaştığı görülmüş ve Anadolu'ya gönderilişindeki resmî göreve

---

8 **Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, s.30-32.

9 **Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, s.74.

son verilmişti. Anadolu'daki faaliyetlerinden duyulan rahatsızlığın, 8 Haziran'da İstanbul'a dön çağrısıyla başlayan ve resmî görevine son verilişinin yaşandığı 8-9 Temmuz gecesi "…birden bire perde kapandı. Ve 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar bir aydır süren oyun sona erdi" sözleriyle ifade eden Mustafa Kemal Paşa tarihi kararını da o gece vermiş göreviyle birlikte çok sevdiği askerlik mesleğinden çekildiğini bildirmişti.[10]

Bu kararın telgraf başında İstanbul'a iletilmesinden sonra yanında bulunan arkadaşlarına "bu andan itibaren hiçbir resmî sıfat ve memuriyetim yok, bir millet ferdi olarak ve milletten kuvvet ve kudret alarak vazifeye devam edeceğim"[11] demişti.

Mustafa Kemal Paşa, askerlikten çekildikten sonra bütün Erzurum halkının ve Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum şubesinin, kendisine karşı çok açık olarak gösterdikleri güven ve yakınlığının kendisinde unutulmaz izler bıraktığını ifadeyle 10 Temmuz'da gönderdikleri bir yazıyla cemiyetin başına geçmesini ve çalışma kurulu başkanlığını kabul etmesini önerdiklerini, kongreye Rauf Bey'le girmelerini kolaylaştırmak için Erzurum delegesi olarak seçilmiş bulunan Emekli Binbaşı Kazım (Yurdalan) Bey'le Dursunoğlu Cevat Bey'in delegelikten çekildiklerini belirtmişti[12].

Böylece cemiyetin çalışma kurulunun başına geçen ve Rauf Bey'le birlikte Erzurum delegeliği gerçekleşen Mustafa Kemal Paşa kongre hazırlıklarıyla yakından ilgilenerek, kongreye gelecek delegelerin yola çıkarılmaları ve seyahatlerinde kolaylık gösterilmesi için kumandan ve valilere gerekli bildirilerde bulunmuştu.

Bu gelişmeler olurken, 10 Temmuz'da kongre toplanacağını öğrenen İngiliz kontrol subayı Yarbay Alfred Rawlinson 9 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmiş ve aralarında şöyle bir konuşma geçmişti[13]:

-İşittiğime göre yarın bir kongre açacak mısınız?

-Evet milletçe açılması kararlaştırılmıştır.

---

10 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, I, s.65.

11 Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, s.39.

12 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, I, s.85-87.

13 Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, s.44-45.

-Açılmaması daha uygun olacaktır?

-Kongre muhakkak toplanacak ve gününde açılacaktır. Millet buna karar vermiştir. Açılmamasını tavsiye eden düşüncelerinize hâkim olan sebepleri bile sormayı lüzumlu görmüyorum.

-Fakat hükûmetim, bu kongrenin toplanmasına müsaade edemez.

-Ne hükûmetinizden ne de sizden müsaade istemedik ki, böyle bir müsaadenin verilip verilmeyeceği bahis konusu olsun.

-Kongreden vazgeçmezseniz kuvvet zoruyla toplantının dağıtılmasına mecburiyet hasıl olacak.

-O halde biz de mecburi ve zaruri olarak kuvvete kuvvetle karşı koyar ve herhalde milletin kararını yerine getiririz. Ne pahasına olursa olsun kongreyi açacağız dedikten sonra Mustafa Kemal Paşa ayağa kalkarak görüşmenin bittiğini belirtmişti. Ancak bundan sonradır ki, Erzurum'da toplanacak kongreye bir İngiliz müdahalesinin yapılabileceği düşünülerek kongreyi sivil giydirilmiş polis ve jandarmaların, korumaları tedbiri alınmıştı.

Delegelerin Erzurum'a gelişlerindeki gecikme yüzünden 23 Temmuz'a ertelenen kongre o gün mütevazi bir okul salonunda açılarak 7 Ağustos'a kadar sürmüştü. Onüç oturum olarak gerçekleşen kongrenin ilk günkü oturumunda Mustafa Kemal Paşa, 45 delegeden 38'inin oyunu alarak kongre başkanlığına seçilmiş[14] ve kongreyi açış konuşmasında mütareke hükümlerine aykırı olarak yapılan saldırı ve işgallerden bahisle söze başlayarak tarihin bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, Türk vatanı ve milleti aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak surette iflasa mahkum olduğunu belirtmiş, milletin kaderinde millî bir iradenin ancak Anadolu'dan doğabileceğini, millî iradeye dayanan millî bir şura kurulması ve kuvvetini millî iradeden alacak bir hükûmetin teşkilini çalışmada ilk hedef olarak gösterdiğini ifade etmişti[15].

Kongre ondört gün süren çalışmaları süresince bir nizamname ve bir de beyanname hazırlamış, Amasya genelgesinde yer alan her

---

14 M.Fahrettin Kırzıoğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, II.Cilt, Ankara, 1993, s.14.

15 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, I, s.87-89.

türlü etki ve denetimden uzak millî bir kurulun varlığının çok gerekli olduğu hükmü Erzurum Kongresi'nde bir Temsil Heyetinin seçilmesiyle gerçekleşerek, dokuz kişiden oluşan Temsil Heyeti başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirilmişti.

Kongre kararları, ilk alınan tarihi kararı bir aşama daha ileriye götürür nitelikte olup, millî sınırlar içinde vatanın bir bütün olduğu ve parçalanamayacağı, her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı Osmanlı hükûmetinin dağılması halinde milletin birlikte direneceği ve karşı koyacağı, millî kuvvetleri etkin ve millî iradeyi hâkim kılmanın esas olduğu, Hıristiyan unsurlara siyasi hâkimiyeti ve sosyal dengeyi bozacak ayrıcalıkların verilemeyeceği, manda ve himayenin kabul edilemeyeceği hükümlerini içermekteydi. Bölgesel amaçlı olarak toplanan Erzurum Kongresi almış olduğu bu kararlarla millî bir nitelik kazanırken, Mustafa Kemal Paşa'nın kongrenin kapanışında yaptığı konuşma da bu niteliği teyit eder şekildeydi. Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında şöyle diyordu.

"Milletimizin kurtuluş ümidi ile çırpındığı en heyecanlı bir zamanda fedakâr Heyet-i Muhteremeniz her türlü zahmetlere katlanarak burada Erzurum'da toplandı. Hassas ve soylu bir ruh ve sağlam bir imanla vatan ve milletimizin kurtuluşuna ait esaslı kararlar aldı. Bilhassa bütün dünyaya karşı milletimizin mevcudiyetini ve birliğini gösterdi. Tarih bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir…"[16]

Kongre kararları, kongrenin sona erdiği 7 Ağustos 1919 gecesi bütün Türkiye'ye telgraflarla ilan edildiği gibi 10 Ağustos 1919'da Türk Matbaasında basılan kongre beyannamesi de binlerce nüsha halinde her yere gönderildi ve kararların duyulması üzerine Erzurum, Cumhuriyet sözcüğünün ilk kez sesli bir şekilde dile getirildiği yer olarak Yakın Tarihimize geçti.

Bununla ilgili olarak, Mütareke hükümlerinin yerine getirilmesini takip etmek üzere Erzurum'da bulunan İngiliz kontrol subayı Yarbay Alfred Rawlinson, Erzurum'da toplanan kongreyle ilgili etrafta şayiaların dolaştığını, Eski Osmanlı İmparatorluğu kalıntıları

---

[16] Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, s.113; Kırzıoğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s.236.

üzerinde bir Türk Cumhuriyeti'nin kurulması amacıyla ihtilal organize edildiğini belirtmekteydi[17]. Yine İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 17 Eylül 1919 tarihli telgrafta Anadolu'nun işgali üzerine Erzurum'da başlayan, Mustafa Kemal Paşa hareketinin gittikçe yayıldığı ve bunun bağımsız bir Anadolu Cumhuriyeti'ne doğru hızla geliştiğini ifade etmekteydi[18]. Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa'nın millet egemenliğine dayanan tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurma kararıyla çıktığı Anadolu yolculuğunun Erzurum'a uzanan ve kongre kararlarıyla ortaya çıkan durum, tarihi gidişatın Cumhuriyete doğru bir seyir izlediğini anlamada gecikilmediğini göstermekteydi. Kongrenin sona erdiği gece, millî irade prensibinin kavranması ve benimsenmesinin çok önemli ve millî iradeyi millet işlerinde hâkim kılmanın birinci gaye olduğunu belirten Mustafa Kemal Paşa, "Bu şuur kongrede bütün hâkimiyetiyle kendini gösterdi"[19]. Demekteydi. Kongre sonucundan duyduğu memnuniyet ve sevinci gizlemeyen Mustafa Kemal Paşa yine o gece Mazhar Müfit ve İbrahim Süreyya Beylerle yaptığı bir sohbette Türk milletinin geleceğine yönelik kararlarının ne olduğu yönünde düşüncelerini açıklayarak bu paylaşımı ilk kez Erzurum'da kayda geçirtmişti.

Mazhar Müfit Bey'in not defterinde bu paylaşımın yer aldığı konuşma şöyle gelişmişti. Mustafa Kemal Paşa Mazhar Müfit Bey'e söyleyeceklerini yazdığı:

-Bu defterin, bu yaprağını kimseye göstermeyeceksin. Sonuna kadar gizli kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin. Şartım bu…sözleriyle başlamış Süreyya ve Mazhar Müfit Beyler:

-Buna emin olabilirsiniz Paşam dedikten sonra:

-Öyle ise önce tarih koy!

-Koydum 7-8 Ağustos 1919 sabaha karşı.

-Pekala…yaz!

-Zaferden sonra şekl-i hükûmet Cumhuriyet olacaktır. Bunu size

---

17 A.Rawlinson, **Adventures in The Near East 1918-1922**, Newyork 1924, s.216-217.

18 Bilal N.Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Cilt I, TTKB, Ankara, 1992, s.103-104.

19 Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I, s.129.

daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim. Bu bir.

-İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.

-Üç, Tesettür kalkacaktır.

-Dört: Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir.

Bu anda Mazhar Müfit'in elinden kalem gayri ihtiyari düşünce Mustafa Kemal Paşa'nın yüzüne bakmış o da:

-Neden durakladın.

-Darılma ama Paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var. Bu sözler üzerine Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfit Bey'e gülerek:

-Bunu zaman tayin eder. Sen yaz.

-Beş Latin harfleri kabul edilecek dedikten sonra Mazhar Müfit Bey

-Paşam kafi…kafi…

-Cumhuriyet ilanına muvaffak olalım da üst tarafı yeter:[20] sözlerini söyleyerek not defterini almış ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanından ayrılmıştı. Mazhar Müfit Bey, hatıratında daha sonra olayların kendisini nasıl yalanladığından bahisle, buna örnek olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Çankaya'daki akşam yemeklerinde kendisine birkaç defa şu sözleri söylediğini ifade etmişti.

-Bu Mazhar Müfit yok mu, kendisine Erzurum'da tesettür kalkacak, şapka giyilecek, Latin harfleri kabul edilecek dediğim ve bunları not etmesini söylediğim zaman defterini koltuğunun altına almış ve bana hayalperest olduğumu söylemişti. Mazhar Müfit Bey Mustafa Kemal Paşa'nın bunları demekle kalmadığını, bir gün kendisine önemli bir ders verdiğini de notları arasına kaydetmişti.

Bu derse dair hatıratında, Mustafa Kemal Paşa'nın Şapka İnkılâbını ilan etmiş olarak Kastamonu'dan dönerken Ankara'ya geldiği sırada eski meclis binası önünden otomobille geçtiğinde kendisinin de kapı önünde bulunduğunu manzarayı görünce gözlerine inanamadığını ifade ile:

---

[20] Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, s.131; Nuyan Yiğit, **Atatürk'le 30 Yıl, İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s.130.

"Kendisinin ve yanında oturan Diyanet İşleri Başkanının başında birer şapka vardı. Kendisi neyse ne? Fakat, kendisini karşılamaya gelenler arasında bulunan Diyanet İşleri Başkanı'na da şapkayı giydirmişti. Ben hayretle bu manzarayı seyrederken otomobili durdurttu, beni yanına çağırdı ve birden:

-Azizim Mazhar Müfit Bey kaçıncı maddedeyiz? Notlarına bakıyor musun? Dedi.

Mazhar Müfit Bey, Paşa'nın bu sözleri şaka olarak söylediğini fakat bunun kendisini mahcup ettiğini belirtirken, o gün hayal ve masal diye not ettiği her maddenin zamanla birer gerçek abidesi olarak karşısında bütün endamıyla boy gösterdiğini[21] ifade etmişti.

Cumhuriyet fikrinin Erzurum'da işlenişine dair Süleyman Necati Bey de şöyle bir olaya hatıratında yer vermişti.

"Sivas'a gitmeden önce Kemal Paşa, Köşk denilen mesirede hava almaya gitmişti. Benim Albayrak Mektebi talebesi de o civarda gezinmeye çıkmışlardı. Müştak Sıtkı, Hüseyin, Ömer Rahmi Beyler talebeyle beraberdiler. Çocuklar Paşa'yı görünce koşarak etrafını aldılar. Biz de ulaştık. Paşa çocuklarla sohbet ediyordu. Aldıkları fikirlerden dinleyenler riyaset-i Cumhur kavramının burada tecelli ettiğini görmüşlerdi. Birden bire bir ses yükseldi. "Yaşasın Cumhuriyet" talebenin avazı Mustafa Kemal'i memnun etmişti. Kendisi de sohbetlerinde ilk Cumhuriyet fikrini, Erzurum'da buldum" diyerek görüşlerinden bahsetmişlerdi"[22].

Görüldüğü üzere Erzurum, gerek kongre kararlarıyla oluşan genel kanaat, gerekse millet egemenliğine dayanan tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak kararıyla zorlu ve onurlu bir mücadeleye hazır bir liderin; Mustafa Kemal'in, kendi kişiliğinde özdeşleştirdiği Türk milletinin vicdanında ve geleceğinde sezdiği büyük gelişme yeteneğini "egemenlik onun olduğu gibi yönetim hakkı da onundur"[23]. Düşüncesiyle Türk Milleti'nin layık olduğu yönetim biçiminin Cumhuriyet olacağı fikrini özel sohbetlerinde ilk paylaştığı yer olmuştur.

---

21 Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, s.132.

22 Demircioğlu, **1919-1923'de Süleyman Necati (Güneri) Bey**, s.118.

23 Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk7ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTKB, Ankara, 1982, s.31.

Erzurum'da millî iradeye dayanan bir Temsil Heyetinin teşkili ve kuvvetini millî iradeden alacak bir hükûmet kuruluşunun gerçekleşmesi Türk İstiklal Mücadelesi boyunca millî hâkimiyet esasları dairesinde Türk Anayasa'nın da temel prensibini teşkil etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği ilk tarihi kararla Erzurum'da millî irade, millî hâkimiyet ve millî egemenlik kavramlarıyla şekillenen ve hayat bulan Cumhuriyet olgusu ve işleyişi, onun bu yolda gösterdiği inanç, azim ve kararlılıkla yürüttüğü millet mücadelesinde başarıyı getirmiş "Millî egemenlik uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun"[24] sözünü 29 Ekim 1923'te yeni Türk devletinin idare şeklinin Cumhuriyet olduğunu ilan ederek yerine getirmiştir.

[24] Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 999, s.34.

ATATÜRK İLE YESEVİ'NİN ORTAK DÜŞÜNCE ZEMİNLERİ

Doç. Dr. Dosay KENCETAY*

Mustafa Kemal Atatürk ile Hoca Ahmet Yesevi farklı zemin ve zamanlarda yaşamasına rağmen düşünce tarzları ve ilkeleri ortaktır. Her ikisi yaşadığı dönem itibariyle genel Türk tarihi içerisinde geçiş transit dönemi temsil etmektedir. Atatürk ile Yesevi ilkeleri zaman acısından ele alındığında ortak yönleri ortaya çıkacaktır. Yesevi düşüncesinin tarihteki yeri ve yaşadığı dönem, Türkler için hayati bir dönüm noktasıdır. Yesevi düşüncesi yeni değer ölçülerini o zaman ve zemine göre ayarlamada ve sunmada kendine has yöntem geliştirmiştir. Atatürk de yeni Türk devletini kurmada ve milleti yönlendirmede yeni yöntem ve değerler manzumesini ortaya koymuştur. Bağımsızlık benim karakterim diye, tarih sahnesine çıkan Atatürk, Osmanlı'nın çöküşü ve vatanın dört bir yandan düşman ordularınca istila edilişi, devlet topraklarının parçalandığı, ulusun haysiyeti ve namusu çiğnendiği bir kara dönemde Türk'e yakışan iradenin tecellisi olmuştur. Yesevi'nin ve Atatürk'ün düşünce temellerinde insan ve evrensellik, dönüşümsel düşünce tarzı, sabit aksiyolojik çekirdekler gibi eski Türk düşünce esasları yatmaktadır.

Onun için her ikisinin düşüncesini tanımak, bugünkü Türk dünyası için nitelik bakımından değişken şart ve hedefler karşısında yeniden değer biçme ilkelerini bulmada da ışık tutacaktır.

Milleti millet yapan iki temel unsur vardır. Biri dildir, diğeri de dindir. Dil bir milletin kültürünün, din ise medeniyetinin özünü oluşturur. Bunlardan biri yok olur ise millet millî varlığını devam ettiremez.

---

* Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi / TÜRKİSTAN-KAZAKİSTAN.

Onun için Atatürk "Türk demek Türkçe demektir. Ulus olmanın çok belirgin niteliklerinden birisi dildir"[1] "...dinsiz milletlerin devamına imkan yoktur"[2] ve "...dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum[3]" "Biz ne bolşevikiz, ne de komünist ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü, biz milleyetperver ve dinimize hürmetkarız.[4]" demektedir.

Sovyet felsefecileri zamanında Atatürk'ün devleti ve nizamını sosyal millîyetçilik olarak tanımlamışlardır. Atatürk'ün düşüncesinde Batı Diyalektik düşünce ve devletçilik unsurlarının temel izleri rastlanılmamaktadır. Bazılarının sandığı gibi Atatürk devletçiliğinde ne aydınlanma ne de sosyalizm vardır. Atatürk'ün kendisi de "Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi on dokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir[5]" demektedir.

Atatürk bir askerdir. O teori ile pratiği birlikte götüren insandır. Atatürk zamanındaki düşünce sistemlerinin kurucuları sadece kuru nazariyecilerdir. Mesela liberalist düşünce tarzının savunucusu Smitht ve maddeci diyalektiğin savunucusu Marx filozof-ekonomist idiler. Tarihi, toplumu ve insanı ekonomik olay ve sosyal ilişkiler acısından "birey" ve "sınıfların oyunu olarak değerlendirmekteydiler. Düşünce kalıpları ve ilkeleri zaman ve mekanı dondurarak diyalektik hakikati anlatmaktaydı. Yani, Marx fenomenleri ve oluşları tez-antitez ve sentez acısından ele alıp açıklamaya çalışmaktadır. Bunlarda belirli bir ön kalıplar var ve ona göre değerlendirme ve yorumlar yapılırdı. Alemin içinde insan yoktu sınıflar vardı. Allah yoktu sadece madde vardı.

Atatürk'ün düşünce ve eyleminin temelinde Yesevilik düşünce tarzı vardır. Yesevi düşüncesi insanlar arasındaki "doğal sohbet" veya "eşit diyalog" ortamım sağlayan sosyal eşitlik, kardeşlik ve sevginin esas kaynağını teşkil eden bir hikmettir. Bu kültür aşkın

---

1 **Tarihi gerçekler ışığında belgelerle Mustafa Kemal Atatürk**, Haz: Yusuf Koç, Ali Koç, Kamu Birlik Hareketi Eğitim Yay., Ankara 2004. s.90.

2 **a.g.e.**, s. 113.

3 **a.g.e.**, s.118.

4 **a.g.e.**. ss.3-4.

5 **a.g.e.**, s. 87.

üstünlüğü gerçeğini ortaya koyan, tamamen pratik ve ahlaki önem taşıyan sistematik düşünce tarzıdır. Yesevi düşüncesi kendini bilme sanatıdır. Bu düşünce tarzı zaman ve mekanı dondurarak değil zaman ve mekanla iç içe onunla birleşerek olayı kavrama, Alemi ve insani bütünlük içerisinde değerlendirme vardır. Atatürk olayları ve gelişmeleri insan merkezli bir düşünce kalıplarıyla değerlendirirdi. Atatürk'te Allah, Alem ve İnsan kategorik olarak birliktedir. Atatürk'de insan, olayları ve gelişmeleri kendi kontrolünde tutan etkin süje ise, Marx ve diğerlerinde insan, olayların yönettiği bir esirdir. Bu açıdan bakıldığında Atatürk düşüncesinde, ilke ve idesinde Batı tarzı kalıplar ve düşünceler yoktur.

Atatürk'ün yaptığı devrim bu Türk'e has bir devlet inşasıdır. Türkün kendim yeniden yorumlamasıdır. Yeni değerler yaratmanın ve millî bir transformasyonun fenomonolojik örneğidir. Halkın iradesini yansıtan cumhuriyet ilkesel olarak Batıdan veya ondan bundan alınmış veya dikte edilmiş bir nizam değildir. Halka ait yönetim ve seçimle gelen yöneticilik Türk tarihinde mevcuttur. Eski Türk devletlerinde hakanın seçimle han olması, kurultay gibi kurumunun han ile halk arasındaki birliği ve geleceği belirlemesi, aksakallar meclisi ve onayının büyük önem arzetmesi, Türklerin ta baştan cumhuriyetçi olduğunun kanıtıdır. Batılı kalıpta bir cumhuriyet anlayışı olmasa bile, halk egemenliğini öngören ilkeler ve düşünce tarzı Türklerde vardır.

"Bu memleket tarihte Türk'tü, halde de Türk'tür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır. Türk milletinin tarihi Osmanlı tarihinden ibaret değildir. Türk'ün tarihi daha eskidir ve bütün milletlere kültür çağı açmış olan millet Türk milletidir. Biz bugünkü Türkler de onların çocuklarıyız[6]". Evet gerçeği de öyledir, Atatürk'ün ülkücülük ruhunu besleyen ve onu ata yapan Osmanlıdır, Osmanlıyı Osmanlı yapan da Türk milletidir ve Türk varlığını ortaya koyan da İslam'dır. İşte Atatürk, Türk'ün geçmişinin üç çağı ve haletini birlik ve bütünlük içerisinde yorumlayabilen, yoğuran ve sonuçta yeni bir değer kuvvetini bulan insanlık tarihinin en büyük dehasıdır.

Atatürk iyi bir Müslüman olarak dinine, kitabına, peygamberine çok saygılıdır. Onun derdi millete dinini, peygamberini, kitabını

---

6 **a.g.e.**, s. 65; 94-97.

yeniden ve zamanın şartlarına göre tanıtmak ve ona göre eğitmek olmuştur. Atatürk diyor ki: "...temeli çok sağlam bir dinimiz var. Malzemesi iyi, fakat bu bina, uzun asırlardır ihmale uğramıştır[7]. Atatürk'ün yaşadığı dönem dünya Müslümanlarının ezildiği, yabancı devletlerin esiri olduğu ve inlediği bir kara dönemdi. Müslümanların çağa ayak uydura bilmeleri için dini yeniden yorumlamaları ve anlamaları gerekmekteydi. Bu konuda Atatürk şöyle diyor: "Türk Kuran'ın arkasından koşuyor, fakat onun ne dediğini anlamıyor, içinde neler var bilmiyor ve bilmeden ibadet ediyor. Benim maksadım arkasından koştuğu kitap da neler olduğunu Türk anlasın[8]". Burada dil ve anlama söz konusudur. Yesevi atamız da:

"Ayet hadis manası Türki olsa muvafık,

Anlamına erenler yere koyar börkünü [9]"- demektedir.

Gördüğümüz gibi anlayarak bilmek ve anlamadan bilmiş görünmek arasında büyük bir fark vardır: Olmak ve görünmek. Anlama olgusu insan varlığının hayatında her işte şuurlu olmasının şartıdır. Onun için insan hayatındaki felsefi, dini, bilimsel, okkült-sırrî vs. bilgilerinin hepsinin gayesi anlatmaktır.

Bize Türklere dinimizi, peygamberimizi ve kıblemizi tanıtan ve sevdiren Yesevî'dir. Tabii, ki Atatürk de bir Türk olarak "Hz. Muhammed Allah'ın birinci ve en büyük kuludur: O sonsuza kadar ölümsüzdür[10]"" diyor.

Gerçek ibadet ve kulluk insanı kendi kendisini muhasebe etmeye, suçu başkasında değil kendinde aramaya sevk edecektir. Yesevi kendinden habersiz kalanlara; et ve kemiklerini eğip bükmeyi bir kalıp ve adet haline getirenlere; bedenin hareketleriyle amacına ulaşmak için ibadet eden gafillere; gösteriş ve riyadan ibaret ibadetlerini bencillik örtüsüyle örtenlere; kendilerini topluma dinin bekçileri ve cennetin tellâlları olarak göstermeye çalışan abid ve mollalara içten acımaktadır. Onların dindarlığı sadece, kural ve kaideleri yerine getirmekten ibarettir. Onların Allah'a yaptığı ibadetleri de ticarete

---

7 **a.g.e.**, s. 110

8 **a.g.e.**, 108.

9 Hoca Ahmet Yesevî, **Divan-ı Hikmet**, Haz: H. Bice. TDVY., Ankara, 199.

10 **Tarihi gerçekler ışığında belgelerle Mustafa Kemal Atatürk**, Haz: Yusuf Koç, Ali, Koç. 1. Kamu Birlik Hareketi Eğitim Yay., Ankara 2004. s.l 10;

dayanmaktadır:

"Işk pazarı Uluğ bazar, sauda/ticaret/ haram,

Aşıklara Sen'den başka kavga haram.[11]" Onlar, Allah'tan bekledikleri sevaplarını da sayı ve hesaba çevirmektedir. Bunun gibilere Yesevi, hikmetlerinde "Görünüşün sûfı, evliyasın ama hiçbir zaman Müslüman olmadın", diye uyarmakta ve insanları onlardan uzak olmaya davet etmektedir. Sebebi, onlar, gönül ve ruhtan başka tüm şeylerden ümit ummaktadır, ama ruhtan şüphelenmektedir. Allah'ı Gökte arıyorlar ve kendi ruh âlemine bakmayı bilmezler. Kendi Mâna ve hakikatlerinden kaçtıklarının farkında bile değillerdir. Camiler doldurup, "Allah-Allah" deyip, eğilip bükülüp, yüzlerini cennete çeviren yolcular, cehalet örtüleri ve kalıplarıyla insani manadan gittikçe uzaklaşmaktadır. Bunları Yesevi, cahiller olarak nitelemektedir.

"Alimim deyip, Kitap okur, mânâsını kavramadan,

Tekebbür, bencilliği, dini tutmaz,

Onun gibiler alim değil, cahil nadan...". Yesevi, ruhun huzuru ile saadetine düşman ve görünüşte "evliya kesilenlerle" mücadele etmekten hiçbir zaman geri kalmamıştır:

"İlmi yok, amiden beter, ahir zaman şeyhleri

Beline kayış bağlayıp, kendini kişi sanar,

Başına destar sarar, ilmi yok neye yarar,

Oku yok yay çekerler, ahir zaman şeyhleri..."

Yesevi, katı doğmalardan önce dini ve yoldan önce muradın esas olduğunu düşünemeyen zahidler ile şekle bürünen ulemalardan nefretle söz etmektedir:

"Kadı olan ve rüşvet yiyen alimleri, nâr-i sakar'da gördüm,

Zalim olan ve yetimin malını yeyip, gönlünü kıran, yüzü karaları "mahşerde tutuklu" gördüm,

Cemaate katılmadan terk-i namaz kılanları, Şeytanla beraber "derk-i esfelde" gördüm" ve Oruç tutup ve halka riya kılanları, Şeyhim deyip, "başa bina yapanları, Son deminde, imanından cüda kıldım[12]".

---

[11] H.A.Y. **Divanı Hikmet**, H-33

[12] Dosay Kenjetay, **Hoca Ahmet Yesevi'nin Düşünce Sistemi**, H:A:Y.O.Yay.,

Atatürk de "...dinden maddi menfaat temin edenler iğrenç kimselerdir. İşte biz bu vaziyete muhalifiz ve buna müsaade etmiyoruz. Türk milletinin din duygularını bir sürü skolastik cahilin eline bırakamayız ve ileride bu işi bizzat eline alacağını söylüyor[13].

Evet, Atatürk laisizmi/laikliği devletin ilkesi olarak görmüştür. Ama Atatürk'ün laiklik anlayışı Batı ve Dünkü Sovyet laiklik anlayışıyla bir değildir. Atatürk'ün laiklik anlayışının farkı ve özelliği de Türk tarihinde yatmaktadır. Devlet dini eğitim ve dini idareyi de kendi bünyesinde bulundurmaktadır. Din ile hilafet başka şeylerdir. Yeryüzünde Allah'ın devletini kurma veya Allah'ın adına devleti yönetme saçmalığı Atatürk'ün yaşadığı dönemde her iki medeniyette de bilinen bir gerçek idi. Dünya düzeni bir bütün kozmos halinde aşkmlıktan içkinliğe doğru gidiyordu. Allah'ın transendental/müteal yorumunun savunulması yavaşlamıştı. Düşüncedeki immanental/içkin kalıplar somutlaşarak zaman ve zemine göre yeni bir oluşum sergilenmekteydi. Ve bu oluşumun hızı da giderek artmaktaydı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de bu hızı yakalaması ve gelişmesi zaruriydi. Yanı, Türkiye Cumhuriyeti Türk tarihinde bir gerekliliğin sonucudur.

Yesevilikte insanın olgunluğa erişmesini sağlayan dört önemli ilke mevcuttur. Bunlar "zaman, mekan, ihvan ve rabt-i sultandır". Bir insanın olgunluğa erişmesi için ilk önce mekana, yani bir vatana ihtiyacı vardır. İkinci o vatanda o zamanda sulh, istikrar olması şarttır. Üçüncü bu yoldakilerin yakınlığı kardeşçe olmalıdır. Dördüncüsü devlete ve devletin başındaki yöneticiye sadık olması şarttır. Bunlar Yesevilik kültürünün askerî bir yapıya sahip olduğunu sergilemektedir.

Atatürk de aynı ilkeleri kendince yeniden yorumlamış gibidir. Mekan-Atatürk'de ise vatan ve vatanın bölünmezliği, Zaman-ise sulh, yurtta sulh, cihanda sulhtur, ihvan - millîyetçilik, insan sevgisi, rabt-sulta ise-cumhuriyetçilik ve devletçiliktir.

Atatürk'ün Türk Dünyasına yönelik hedef düşünceleri de kendi başına bir konudur. Geleceğe yönelik, "Bugün Sovyetler Birliği

---

Ankara-2003., s. 162-163.

13 **a.g.e.,** s. 121.

dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse daha önceden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir, işte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir... Bizim bu dostumuzun iradesinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Bunlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak; dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür, tarih bir köprüdür

Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde, bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz, bizim onlara yaklaşmamız gerekli...[14]-demesi, Atatürk'ün bir gaibi bilen değil de, gerçek tarihi kavrayabilen bir devlet adamı olduğunun kanıtıdır. Bu hedefler bizim gibi bağımsızlığına yeni kavuşmuş genç devletler için hayati önem arz etmektedir. Atatürk'ün kişiliği, tarihi şahsiyeti, devletçiliği ve eserleri bizler için örnektir. Onun için Nursultan Nazarbayev, "Atatürk'ü tanımak kendi devletimizin geleceğinin nasıl şekilleneceğini bilmektir"- demektedir.

Son olarak, bizim tarihimizde, evrenselleşen dünya karşısında millî varlığımızı ve devletimizi koruyabilecek değerler manzumesini öz tarihi şahsiyetlerinde somutlaştıran iki büyük sima var: Yesevi ve Atatürk. Bugünkü kuşağın asli görevi iki büyük atamızı tanımak ve tanıtmak olmuştur.

---

[14] **Atatürk Haftası Armağanı,** Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara 1998, s. 43.

ATATÜRK'Ü DOĞUMUNUN 125. YILINDA KUTLARKEN... ATATÜRK VE DEVRİMİNİN EVRENSEL YÖNÜ

Prof. Dr. İsmet GİRİTLİ

1981 yılında Atatürk'ü Anma ve Gençlik ve Spor Bayramı'nın, Mustafa Kemal'in Millî Mücadeleyi başlattığı 19 Mayıs ile birleştirilmesi çok yerinde olmuştur. Zira bütün dünya, büyüklerini doğumlarında anmakta, Mustafa Kemal' e yakın olanların, Atatürk'ün, "Doğum günümü ben de bilmiyorum, ama en uygunu 19 Mayıs olur." dediğini ve gerçekten Mustafa Kemal'in Kurtarıcı olarak bir bakıma 19 Mayıs'da doğduğunu kabul etmekteyiz. Nitekim, Atatürk şairi merhum Behçet Kemal Çağlar'ın da *"Samsun Güneşi"* adlı şiirinde bu hususu belirttiğini biliyoruz.

Diğer taraftan, BM Eğitim, Bilim, Kültür Örgütü **UNESCO** Genel Kurulu'nun, 27 Kasım 1978'de - ve her Türk'ün gurur duyacağı bir gerekçe ile- Atatürk'ün, doğumunun 100.yılı olan 1981'de anılmasına ve Atatürk'ün kişiliğini ve eserlerini belirtmek amacı ile düzenlenecek uluslararası bilimsel toplantı konusunda **UNESCO**'nun işbirliği yapmasına karar vermesi ve özellikle bu kararda Mustafa Kemal'in *"Evrensel"* niteliklerini zikretmesi Atatürk'ün doğum ve ölüm yıldönümleri dolayısı ile yapılacak toplantı ve anmalara çok önemli bir unsur katmıştır.

Çok az faniye nasip olan ve fakat garip bir umursamazlıkla bu güne kadar kamuoyuna yeterince ve doğru-dürüst duyurulmamış olan bu kararı aynen, aşağıya aktarmakta yarar görüyorum:

"UNESCO Genel Konferansı, Uluslararası anlayış, işbirliği ve barış yolunda çaba göstermiş üstün kişilerin gelecek kuşaklar için örnek olacakları inancı ile,

- Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün

doğumunun 100.yıldönümünün 1981'de yapılacağını hatırlayarak,

- UNESCO'nun üstünde çalıştığı tüm alanlarda, **olağanüstü bir devrimci** olduğunu göz önünde tutarak,

- Özellikle **sömürgecilik ve emperyalizme karşı açılan savaşların ilk lideri** olduğunu göz önünde tutarak,

- Dünya ulusları arasında, karşılıklı anlayış, sürekli barışın değerli öncülüğünü yapmış olduğunu, **tüm yaşamı boyunca insanlar arasında hiçbir renk, din, ırk ayrımı gözetmeyen bir uyum ve işbirliği çağının doğacağına inancını unutmadan,**

- Eylemi, her zaman barış, uluslararası anlayış ve insana saygı yönünden gerçekleşen, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu Atatürk'ün kişiliğini ve eserlerinin çeşitli yanlarını belirtmek amacı ile düzenlenecek uluslararası bilimsel toplantı konusunda, 1980 yılında düşünsel ve teknik planda **UNESCO**'nun işbirliği etmesine karar verir."

Nitekim bu uluslararası toplantının hem Paris'te hem de İstanbul'da gerçekleştirildiğini biliyoruz.

Özetlemek gerekirse, Atatürk'ün doğumunu Atatürk'ün 100. doğum yılı olan 1981'den itibaren **"Resmi Tatil"** günü olarak **"Atatürk'ü Anma, Spor ve Gençlik Bayramı "** içinde kutlanmaya başlayan Türk Milleti, " Atatürk Olayı " matem tutulacak bir olay değil sevinilecek bir olay olduğu için, 10 Kasım'ları da matem havasından çıkararak, hem 19 Mayıslarda, hem de 10 Kasımlarda Atatürk'ün evrensel kişiliğini ve "Atatürk Düşünce Sistemini" vurgulayarak kutlamaktadır ve kutlamalıdır.

Bu yılki, "Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı" aynı zamanda Atatürk'ün doğumunun 125.yılına rastlamaktadır. Böyle olunca da, UNESCO Genel Kurulu'nun Atatürk'ün 100.doğum yıldönümü dolayısı ile, 27 Kasım 1978'de verdiği karar metnini ele almakta büyük fayda vardır.

Zira bu karar dikkatle okunduğu takdirde, milletlerarasında eğitim, bilim ve kültür yolu ile adaletin, hukukun üstünlüğünün ve ırk, cins ve din farkı gözetmeyen, insan hak ve özgürlüklerinin gerçekleşmesini sağlayan bir iş birliğini amaçlayan UNESCO Genel Kurulu, Atatürk'ün gelecek kuşaklar için örnek olacak üstün kişiliğini, uluslararası anlayış, işbirliği ve barış yolundaki çabalarını, eşsiz

devrimciliğini ve özellikle sömürgecilik ve emperyalizme karşı açılan savaşların ilk lideri olduğunu ve "Mazlum Milletler"in bağımsızlığına kavuşacak insanlar ve ülkeler arasında hiçbir renk, din, cins ve ırk ayrımı gözetmeyen bir uyum ve işbirliği çağının doğacağına inandığını, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak, politikasında ve davranışlarında her zaman barış, uluslararası anlayış ve insan haklarına saygı ile öncelik tanıyan bir tutum içinde bulunduğunu dünyaya ilan etmektedir.

Bu metnin dikkatle tetkikinden UNESCO'nun, Atatürk ile ilgili evrensel niteliklerin bir kısmını dile getirdiğini anlamak mümkündür. Özellikle UNESCO'nun beyanlarından Mustafa Kemal'i emsalsiz bir ulusal bağımsızlık savaşının, ilk liderlerinden biri olduğunu, diğer önemli evrensel niteliğinin ise çağdaşları, Stalin, Mussolini ve Hitler'den farklı olarak, "Barışçı" ve hukukun üstünlüğüne dayanan bir "Çağdaşlaşma" lideri olarak gördüğünü anlıyoruz.

II

Atatürk'ün hemen hemen bütün evrensel niteliklerinin Birinci Ordu Komutanı Sayın İlker Başbuğ'un bir konuşmasında çok güzel bir şekilde sayıldığını görüyoruz. Gerçekten, 2005 yılında Genelkurmay Başkanlığı tarafından düzenlenen uluslararası bir sempozyumun açış konuşmasını yapan dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı sayın Orgeneral İlker Başbuğ'un, çok güzel vurguladığı üzere[1]; "...Türkiye, uygar ve laik bir ülke olarak inanılmaz bir dehanın hayellerini gerçekleştirdiği bir mucizenin ta kendisidir. **Mustafa Kemal'in vizyonu sayesinde Türkiye'de tarihin iki mucizesi gerçekleşmiştir. Birincisi, bilgi çağının öncesinde bilgiye inanarak kitaplardan beslenen Mustafa Kemal Atatürk'ün doğuşu, ikincisi ise, Mustafa Kemal'in bugün bile gelişmiş dünyanın tüm dış desteklerine, çabalarına rağmen bazı ülkelerde gerçekleştirilme olasılığı küçük olan laik, demokratik ve uygar bir ulusun yaratılmasını...**

Nitekim, Mustafa Kemal'in İstiklal Savaşı'nda kazandığı zaferle siyasi hayatı biten İngiltere Başbakanı Lloyd George'un **"İnsanlık tarihi birkaç asırda ancak bir dahi yetiştirebiliyor. Şu talihsizliğe**

[1] Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Sayın İlker Başbuğ'un Uluslararası Sempozyum Açış Konuşması, İstanbul, 12 Mayıs, 2005, sy.19-34

bakınız ki, beklenilen o dahi bugün Türkiye'de doğmuştur, elden ne gelebilir?" sözü de bu durumu vurgulamıştır.

1914'te Mustafa Kemal, arkadaşı Yarbay Nuri Conker, kendisinin vermiş olduğu konferanslardan derlediği " Subay ve Komutan" adlı eserini Mustafa Kemal'e okuması için gönderir. Mustafa Kemal "Subay ve Komutan"ı okur ve görüşlerini "Subay ve Komutan ile Söyleşi" başlığı altında toplar. Atatürk şöyle demektedir: "İnsanlar nasıl yönlendirilir? diye bir kez daha kendime soruyorum. İnsanlar ancak emelleri ve düşünceleri doğrultusunda sevk ve idare edilebilirler. Dünyayı istediği gibi kullanan güç, düşünceler ve düşünceleri belirginleştiren ve yayan kişilerdir.

1914'te Sofya'da ortaya koyduğu bu düşünceyi 1915'te Çanakkale'de uygulaması onun hem bir düşünce hem de bir uygulama adamı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu düşünce yapısıdır ki, Mustafa Kemal'e Çanakkale'de askerlerine "size savaşmayı değil ölmeyi emrediyorum." diyebilme gücünü vermiştir.

"Atatürk Düşünce Sistemi"ni, anlamak için iki ana konu üzerinde durmamız gerekiyor. Birincisi, "Atatürk Düşünce Sistemi"nin kaynağının derinliğine inebilmek için, Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyılın başından sonuna doğru geçirdiği sürecin ve değişikliklerin eleştirel bir gözle analiz edilmesi, ikinci husus ise; Atatürk'ün düşünce yapısına nelerin etki yaptığının analiz edilmesidir... Bir idealistin oluşmasında kitap kültürü gerçekten önemlidir. Atatürk'ün okudukları ile reformları, devrimleri arasında direkt bir ilişki vardır.

Atatürk'ün askerlikten tarihe, dilden uygarlıklara, sosyolojiden psikolojiye, felsefeden ekonomiye kadar uzanan ilgi alanının genişliğini ve okuduğu düşünür ile yazarları en iyi anlatan kaynak özel kitaplığıdır. Çözülmesi gereken sayısız sorunla karşılaşan bir lider için, kısa bir yaşama sığdırılan e üzerine not düşülecek kadar inceden inceye okunan 4000'i aşkın kitap... Çankaya ve Anıtkabir'deki kitaplarına baktığınız, kenarlarına düştüğü notları incelediğiniz zaman şüphesiz göreceksiniz ki "Atatürk Düşünce Sistemi", entelektüel temele dayanmakta olduğundan, son yüzyıla da damgasını vuracaktır.

Atatürk'ün düşüncelerinde ve gerçekleştirdiği "Türk Devriminin temellerinde büyük ölçüde rasyonalizm ve pozitivizmin izleri bulunmaktadır. Rasyonalizmin önemli temsilcilerinden Descartes'in

"Metot Üzerine Konuşmalar" kitabı, Atatürk'ün isteğiyle Türkçeye çevrilerek basılmıştır. Rasyonalizmin diğer önemli temsilcisi olan Kant'ın eserlerinden "Kant ve Felsefesi" adlı inceleme de yine o dönemde yayımlanmıştır. Pozitivizmin öncüsü Auguste Comte da incelediği düşünürler arasındadır. Atatürk'ün en çok yararlandığı düşünürlerin başında, Jean Jacques Rousseau gelmektedir. Rousseau'nun, birey özgürlüğüne önem vermesi ve toplumda siyasal rejim olarak cumhuriyetçi olması Mustafa Kemal için çok önemliydi. Diğer önemli olan husus Rousseau'nun, birey için özgürlüklerin "mutlak olmayacağı" sınırları olabileceği ve sınırların ise yasalarla tayin ve tespit edilebileceği görüşüydü.

Dünya tarihine ilişkin George Wells'in "Tarihin Ana Hatları" kitabı üzerinde çok durmuştur. Bir konuşmasında "Wells'in Birleşik Dünya Devleti kurma düşünün, tatlı bir düş olduğunu yadsıyacak değiliz." derken "olabilir ki bir sıra bölgesel gelişmeler yapılabilir" düşüncesini dile getirmiştir. Bu düşüncesi Balkan Antantı ve Sadabat Paktının oluşmasına neden olmuştur.

Atatürk, Gobineau'nun "İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme" başlıklı kitabını da incelemiştir. Kitap üzerine koymuş olduğu işaretlerden Gobineau'nun ırkçı görüşlerine katılmadığı anlaşılmaktadır. Atatürk'ün "millet" tanımında **Ernest Renan**'ın görüşlerine katıldığını biliyoruz. Düşünür, millet tanımını, antropolojik bir kavram olarak değil, dil ve kültüre, ülke birliğine bağlı bir kavram olarak görmektedir. Bu düşünce biçimi de Atatürk'ün millîyetçilik anlayışını tanımlamaktadır. Görüldüğü gibi; Atatürk'ün tek bir öğretinin ya da düşünürün izleyicisi olmadığı, onların hepsini değerlendirerek üstün bir analiz yeteneğiyle bir sonuca ve senteze vardığı açık olarak ortadadır. Bu ise bilgi çağının temel düşüncesi olan eleştirel açıklığın ta kendisidir. Bugün entelektüel olarak tanınan pek çok kişinin bile sadece tek yanlı, kendi görüş ve düşüncelerini destekleyici okumalar yaptığı, dolayısıyla doğru bir analize ulaşmakta güçlük çektiği düşünülürse bir lider olarak Mustafa Kemal'in entelektüel bakış açısına, düşünce tarzına hayran olmamak mümkün değildir. Okumak O'nun için sorgulamak da demektir. Yanlızca kendi bilgi birikimiyle sorgulamakla kalmaz, konuları yetkili ve bilgili kişilerle derinliğine tartışır.

Atatürk'ün düşünce sistemi, kendi ifadesiyle, belli bir ideolojiye dayanmanın donup kalmakla aynı anlama geleceğini düşünerek, yeni durumlara yeni düşüncelerle çözüm bulmanın gereğine inan-

maktadır. Bu görüşe verdiği önemi şu sözlerinde görebiliriz. "Ben manevi miras olarak hiçbir dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım ilim ve akıldır. Benden sonra, beni benimsemek isteyenler, bu temel istikamette akıl ve ilmin rehberliğini kabul ederlerse, manevi mirasçım olurlar." Bilim ve aklın rehberliğinde kendini sürekli yenileyen "Atatürkçü düşünce", sonsuza dek kendini yenilemek ve geliştirmek gücüne sahip bir düşünce sistemidir. Ne var ki, Onu iyi anlamak ve doğru uygulamak gerekir.

Atatürk'ün tüm yaptıklarını önceden düşünmüş, planlamış ve bir plan çerçevesinde zamanı gelince uygulamıştır. Bunu şöyle ifade etmektedir: "İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğüm ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığım karar, ulusal egemenliğe dayalı, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmaktadır. Bu önemli kararın bütün gereklerini ve isteklerini ilk gününde açıklamak ve söylemek elbette yerinde olmazdı. Uygulamayı birtakım evrelere ayırmak ve adım adım ilerleyerek amaca ulaşmaya çalışmak gerekiyordu.

"Atatürkçü Düşünce Sistemi" çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkılmasını temel hedef alan bu hedefe ulaşmak için akıl ve ilmin yol göstericiliğini kabul eden, dinamik bir dünya görüşüdür. "Atatürkçü Düşünce Sistemi"nin temelini laiklik ilkesi oluşturmaktadır. Laiklik ilkesinin felsefi anlamda temeli de, akılcılık ve pozitif bilimin esas alınmasıdır. Bu ilke "Atatürkçü Düşünce Sistemi"nin "**olmazsa olmaz"** ön koşulu ve kilit taşıdır. Çok daha önemlisi, Mustafa Kemal'in toplumsal, tarihsel, ulusal analizleriyle biçimlendirerek vardığı sentez noktası olan laiklik, tüm toplumlara örnek bir anlayış ve yaşam biçimidir. Kurallara, yasalara dayanan "Atatürkçü Düşünce Sistemi"nin diğer temel noktaları ise; ulusal egemenlik, ulus devlet ve ulus devlete dayanan millîyetçilik anlayışı, devletçilik ve tam bağımsızlıktır.

Atatürk'ün sözleriyle devletçilik " Türkiye'nin uyguladığı devletçilik sistemi, 19.asırdan beri sosyalizm kuramcılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş bir sistemdir." Onun bu sözlerinden de devletçilik anlayışındaki hâkim faktörün Türkiye'nin ihtiyaçları olduğu görülmektedir.

21.yüzyılın ilişkiler ağında tam bağımsızlık kavramı üzerinde de düşünmek zorundayız." diyen sayın Orgeneral Başbuğ'un sorduğu Ulusal egemenlik haklarının belirli bir alanını, kendi arzusu ve kendi iradesiyle, o kuruluşun karar mekanizmalarında yer alması kaydıyla ve o kuruluştan kendi arzusuyla çekilebilmesi mümkün olduğu sürece, uluslararası bir kuruluşa devretmesi acaba tam bağımsızlığı zedeler mi? sorusuna, benim cevabım şudur: Hayır zedelemez. Nitekim bunun canlı örneği, bağımsızlığın ve egemenliğin diyarı üniter Fransa Cumhuriyetinin bu yönde anayasal değişiklikler yaparak AB'nin önemli üyesi olmak durumunu sürdürmesidir.

Nitekim, "Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin dayandığı yaklaşımda gelişim, gerçekçilik ve pragmatizmin öne çıktığına da dikkat edilmelidir." ifadesiyle sayın Başbuğun da aynı düşüncede olduğu sonucunu çıkarıyorum.

Tebliğimi, aziz dostum olan ve birbirinden değerli eserleri ile "Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi" konularındaki araştırmalarla ve araştırmacılara büyük katkı ve yardımlarda bulunan Prof. Dr. Utkan Kocatürk'ün, 2005 yılında, çok yerinde bir kararla, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan " Atatürk Çizgisinde, Geçmişten Geleceğe" adlı son eserinin "Önsöz"ünden aldığım bir paragraf ile noktalamak istiyorum. Kocatürk şöyle diyor[2]; " Atatürk... Türk Devriminin yapıcısı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olmanın yanı sıra yurtta barış dünyada barış ilkesi ile evrensel boyutlar kazanmış, hümanist yönüyle bütün insanlığın sevgi ve saygısını üzerinde toplamıştır. Atatürk hiç şüphe yok ki, çağını aşmış insan idi. Aklı ve bilimi rehber alan yöntemi ile ölmez fikir ve düşünceleri ile biz onu dün olduğu gibi bugün de -ve ben ilave adeyim- doğumunun 125.yılında milletimize yol gösterici ışık olarak görüyoruz."

---

[2] Prof. Dr. Utkan Kocatürk, **Atatürk Çizgisinde, Geçmişten Geleceğe, Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler**, Araştırmalar, Belgeler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.

ÜLKEMİZE YÖNELİK TEHDİT VE TEHLİKELER KARŞISINDA ATATÜRK'ÜN ÖNERDİĞİ FİKİR VE TEDBİRLER

Prof. Dr. S. Esin DERİNSU DAYI*

Türkiye, Balkanlar, Avrupa, Akdeniz, Karadeniz, Ortadoğu, Kafkaslar ve Asya ile bağlantılı bir ülke. Jeostratejik, jeopolitik, ekonomik, yer altı ve yerüstü kaynakları, genç insan gücü ile de önemli dinamik bir ülke. Bütün bu özelliklerinden dolayı, hem Türkiye Cumhuriyeti Devletimize, hem de millî sınırlarımız içindeki toprak bütünlüğümüze; hâkimiyetin; kayıtsız şartsız milletimize ait olduğu temel ilkeye, millî bağımsızlığımıza, millî varlığımıza ve varlık sebeplerimize yönelik iç ve dış tehdit ve tehlikeler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de artarak devam etmektedir.

"Bütün dünya bilmelidir ki; artık bu devletin ve milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiçbir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da millî egemenliktir. Yalnız bir makam vardır o da milletin kalbi, vicdanı ve varlığıdır"[1].

Atatürk'ün Türk Milletinin ruhunu ve varlığını tanımayan veya düşman olanlara asla tavizi yoktu. Çünkü, Yeni Türk Devleti'nin yapısının ruhu, kayıtsız şartsız millî egemenliktir.

Milletin egemenliğine, millî varlığına ve Misak-ı Millî sınırları içindeki millî sınırlarımız dahilindeki vatan bütünlüğümüze yönelik her türlü tehlike ve tehdit karşısında en ufak bir tahammülü yoktu.

Bu konuda, en ufak bir hoşgörü ve ihmalin olmasını bile kabul

---

* **Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Anabilim Dalı Başkanı.**

1 (1 Nisan 1923, Seçimin Yenilenmesi hakkındaki karar münasebeti ile). **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I**, Ankara, 1997, s.329.

etmediği gibi, bu düşünce ve faaliyet içinde olanların da amansız düşmanı idi.

Atatürk'ün Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'nın lağvedilmesinden sonra Adana'dan İstanbul'a geldiği 13 Kasım 1918 günü Boğaz'daki İtilaf Devletlerinin donanmasını gördüğünde yanındaki Yaveri Cevat Abbas'a söylediği **"Geldikleri gibi giderler"**[2] cümlesi bu açıdan çok önemlidir. Bu kısa cümlenin de içinde bir liderin gelişinin ayak sesleri işitiliyordu.

Bu cümlede, milletin sıkıntılarına, çaresizliğine ve beklentilerine çare olacak bir liderin çözüm ve umud ile yola çıkışının işareti vardı.

Bu cümlede, devletinin ve milletinin varlığına, bağımsızlığına kasteden düşmanların ne kadar güçlü olursa olsun, onlar karşısında mücadele azim ve kararından asla vazgeçmeyecek ve kendisine inanan milletinden aldığı büyük bir güçle, milleti ile beraber "**Ya İstiklâl, Ya Ölüm"** mücadelesini yapacak gerçek bir liderin inancı vardı.

Atatürk'ün, 10 Haziran 1919'da yayınladığı genelgede; "**Milletimle beraber milletin istiklali uğrunda nihayete kadar çalışacağıma mukaddesatım namına söz veririm"**[3] demesi yukarıdaki ifadelerini doğrulamaktadır.

Atatürk, nereden gelirse gelsin, kaynağı içerde veya dışarıda olan ve dışarıdan yönetilen, yönlendirilen; başka milletlerin millî doktrinlerine dayanan ve onlara hizmet eden her türlü fikir ve akımın karşısında idi. Bunlardan kaynaklanan, ülkemize yönelik tehditler karşısında da mücadele edilmesini isterdi.

Zaten, **"Türkiye bütün düşmanlık dünyasına karşı kazandığı maddi ve manevi zaferlerle ölmez bir varlığa sahip olduğunu, parlak bir şekilde ispat etmiştir"**[4] ve edecektir de.

Atatürk'e göre; Türkiye'yi dinamik idealine **"varmaktan alıkoyan iki kuvvet vardır. Biri dış düşmanlardır. Bunlar bizi bir sömürge haline koymak için ilerlememizi istemeyenlerdir. Fa-**

---

2 Celal Bayar, ***Ben de Yazdım*, Milli Mücadeleye Giriş**, İstanbul, 1997, s.2.

3 (10 Haziran 1919), ***Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*,** Ankara, 1991, s.31.

4 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II,** Ankara, 1997, s. 20.

kat… bizim için bunlardan daha zararlı ve daha öldürücü bir sınıf daha vardır: O da içimizden çıkması muhtemel olan hainlerdir. Aklı eren, memleketini seven, gerçeği gören kimselerden böyle bir düşman çıkmaz. İçimizden böyleleri çıkarsa onlar, ya aklı ermeyen cahiller, ya da memleketini sevmeyen kötüler, ya gerçeği görmeyen körlerdir. Cahil dediğimiz zaman mutlaka, okula gitmemiş olanları kastetmiyoruz, kastettiğim ilim, gerçeği bilmektir. Yoksa okumuş olanlardan en büyük cahiller çıktığı gibi, hiç okuma bilmeyenlerden de gerçeği gören bilginler çıkar"[5].

Bir devletin ve milletin siyasi, askeri, kültürel, ekonomik, hukuk, eğitim, sosyal vs. alanlardaki hayatına dışarıdan yapılacak her müdahale, o milletin bağımsızlığını tartışılır hale getirir.

Şüphesiz kendi yaşantısını sağlama yeteneğinden yoksun olan bir devlet ve millet de gerçek mânâda bağımsız olamaz.

Dolayısıyla devletin icra organları olan Yasama, Yürütme ve Yargı gücünün yetki, görev ve sınırları TC Anayasası ile belirlenmiş olup; bu yetkiler yerli ve yabancı başka bir kişi, kurum, kuruluş veya millet ve devlet ile paylaşılamaz.

"Siyasi kuvvet, millî irade ve egemenlik milletin bir bütün halinde ortak kişiliğine aittir; birdir, bölünemez, ayrılamaz ve devredilemezdi."[6] İşte bundan dolayı 21 Kasım 1922'de başlayan Lozan Görüşmeleri, 4 Şubat 1923'de yarıda kesilmiş ve heyetimiz geri dönmüştü. Peki kesilmesinin sebebi ne idi? Çünkü Sevr ruhu ile hareket eden İtilaf Devletleri, Sevr'i tekrar olabildiğince yaşatmak, canlandırmak istiyorlardı.

İtilaf Devletleri'nin Heyetimize sundukları barış tasarısında anlam ve öz bakımından, istiklalimize zarar veren şartlar vardı[7]. **"Özellikle adli, mali ve iktisadi konulardaki maddeler çok ağırdı"**[8].

Oysa Atatürk, **"idari, siyasi, mali, iktisadi ve diğer konularda,**

---

5 (20 Mart 1923Konya Gençleri ile Konuşma). ***A.S.D, II***, s.148-149.

6 A.Afetinan, ***Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*****,** Ankara, 2000, s.42-43.

7 (Lozan Görüşmelerinin Kesilmesi Üzerine) Kemal Atatürk, **Nutuk, 1919-1927**, Haz.Prof.Dr.Zeynep Korkmaz, ATAM Yayını, Ankara, 2000, s.487.

8 (Lozan Görüşmelerinin Kesilmesi Üzerine). **Nutuk,** s.487.

millet ve memleketin haklarını ve istiklalini tam ve güvenilir bir şekilde elde etmek ve düşmandan kurtarılmış olan topraklarımızın kesin olarak boşaltılmasını şart koşmak esası"[9] üzerinde durmuş ve heyetimize de bu yönde talimatlar verilmişti.

Çünkü Atatürk'e göre; millet hâkimiyeti çok önemli idi ve **"Hâkimiyet, hiçbir anlamda hiçbir şekilde, hiçbir renk ve hiçbir kılavuzlukta ortaklık kabul etmez"**di[10].

Atatürk **"Hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir"** derken ve bugün dahi TBMM duvarlarına yazılan bu sözün gerçek anlamını ve gücünü kavramamız ve sahiplenmemiz gerekiyor.

Gerek resmi, gerekse gayri resmi; gerek ferdi, gerekse milletçe atacağımız her adımda, yapacağımız her işte alacağımız her kararda; bu, millî menfaatlerimize uyar mı? Ona zarar mı verir, yoksa hizmet mi eder? Bağımsızlığımızın dayandığı temel niteliklere zarar mı, yoksa faydası mı olur? Bu sorularının cevaplarında, kesinlikle olumsuzluk ve olumsuzluk ihtimali dahi olmamalıdır.

"Türk milletinin maddi ve manevi huzuruna her şeyden fazla önem vermek"[11] ve bunu sağlamaya, korumaya çalışmak her Türk vatandaşının ilk hedefi olmalıdır.

"Milleti millet yapan, ilerleten ve yükselten kuvvetler vardır; fikir kuvvetleri ve sosyal kuvvetler…"dir[12]. Bununla beraber bütün bunların hepsi tek bir kuvvettir[13].

Millet, **"dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu bir siyasi ve sosyal toplumdur"**[14] diye tarif eden Atatürk; Türkiye halkını, **"ırkî veya dini ve kültürel yönden birleşmiş, bir diğerine karşı, karşılıklı hürmet ve fedakarlık hisleriyle dolu ve kaderi; geleceği ve çıkarları ortak olan bir toplum"**[15] olarak değerlendirir.

---

9 (Lozan Görüşmelerinin Kesilmesi Üzerine). **Nutuk,** s.488.

10 **Nutuk,** s.474.

11 (27 Ekim 1922 Bursa Öğretmenlerine hitaben) Daniel DUMOULIN, ***Atatürk'ten Düşünceler*****,** ATAM Yayınları, Ankara, 2000, s.89.

12 (Öğretmenlere 24 Ekim 1922) ***A.S.D, II***, s.47.

13 (11 Kasım 1937 TBMM 5:Dönem 3. Toplama Yılını Açılışı) ***A.S.D.*****, I,** s.423.

14 Afet İNAN, ***Medeni Bilgiler*****,** Ankara, 2000, s. 28.

15 (Birinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılını Açarken, 1 Mart 1922) ***TBMM ZC*****, I-XVIII**, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.2.

Yine Atatürk'e göre Türk vatandaşları, **"Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır"**[16].

Atatürk, hem devletine, milletine yönelik her türlü tehdit ve tehlike ile hem de iç ve dış düşmanlara karşı **"milletimizin tek bir vücud gibi gösterdiği birlik ve gayret sayesinde başarıya ulaştığını"**[17] (4 Ekim 1922) yaşayarak tecrübe etmişti. Kazanılan başarının, milletin kuvvetlerini birleştirmesinden ileri geldiğini biliyordu ve **"aynı başarıları ileri de de kazanmak için aynı temele dayanmak ve aynı yolda yürümeyi tavsiye ediyordu"**.[18]

"Bir milletin ruhu zaptolunmadıkça, bir milletin azim ve iradesi kırılmadıkça, o millete hâkim olmanın imkanı yoktur. Oysaki asırların yarattığı millî bir ruha, kuvvetli ve daimi bir millî iradeye hiçbir kuvvet karşı koyamaz"[19] diyordu.

Millî ruhu, millî birlik ve beraberlik ruhunu zedeleyen ve manevi gücü zayıflatan, ülke insanlarının suni olarak bölünmesidir. Bu nedenle Atatürk;

"Efendiler, bir memleketin, bir memleket halkının düşmandan zarar görmesi acıdır. Fakat, kendi ırkından büyük tanıdığı ve başlarında taşıdığı insanlardan vefâsızlık, felaket görmesi ondan daha acıdır. Bu, kalp ve vicdanlar için unutulmaz bir yaradır"[20] der.

Yine, çok hassas olduğu bu konuda; **"Bugünkü Türk milleti, siyasi ve sosyal topluluğu içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletdaşlarımız vardır. Fakat, geçmişin bu keyfi idare devirlerinin sonucu olan bu yanlış adlandırmalar, düşmana alet olmuş birkaç gerici ve beyinsizden başka hiçbir millet ferdi üzerinde, kederlenmekten başka bir**

---

16 (Büyük Zafer Hakkında 04.Ekim.1933 Dolmabahçe Sarayı, "Diyarbakır" Gazetesinin Sahibine Demeç)Utkan KOCATÜRK, ***Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri***, Ankara, 1999, s.206.

17 (4 Ekim 1922) ***A.S.D*, I,** s.286.

18 (1923) D.DUMOULIN, ***Atatürk'ten Düşünceler***, s.11.

19 (01 Eylül 1924) D.DUMOULIN, ***Atatürk'ten Düşünceler*,** s.97.

20 (1 Eylül 1924, Bursalılarla Konuşma) ***A.S.D*, II**, s.189-190.

etki meydana getirmemiştir. Çünkü bu milletin fertleri de, genel Türk toplumu gibi aynı ortak geçmişe, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar… Bugün içimizde bulunan Hıristiyan, Musevi vatandaşlar, kader ve talihlerini Türk Milleti'ne vicdanı arzularıyla bağlandıktan sonra kendilerine yan gözle, yabancı gözü ile bakmak; medeni Türk milletinin asil ahlâkından beklenebilir mi"[21] der.

"Milletin varlığını devam ettirmek için, fertleri arasında düşündüğü müşterek bağ, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet, dini ve mezhebi bağlar yerine, Türk millîyeti bağı ile fertlerini toplamıştır"[22]

"Milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fıtri zekasını, ilme bağlılığını güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu sürekli olarak ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek geliştirmek millî ülkümüzdür"[23].

"Vatandaşların saadet ve huzurunun Cumhuriyet kanunlarında ifade olunan millî birlikte saklı bulunduğunu, bundan dolayı vatan haricinden hiçbir iğfal ve tahrikin olamayacağını"[24] ifade eden Atatürk, yapılan veya yapılacak olan olumsuz propagandalar ile, Türk milletinin kendi kendine yetemeyeceğini ve asla başarılı olamayacağına inananlara; **"Efendiler, maddi ve özellikle manevi çöküş korku ile… güçsüzlükle başlar".**

Güçsüz ve korkak insanlar, herhangi bir felaket karşısında, milletin de uyuşukluğa düşmesine ve çekingen duruma gelmesine yol açarlar. Güçsüzlük ve kararsızlıkta o kadar ileri giderler ki, adeta kendi kendilerine hakaret ederler. Derler ki: **"Biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamızın imkanı yoktur: Biz, kayıtsız ve şartsız olarak varlığımızı bir yabancıya teslim edelim.**

Türkiye'yi böyle yanlış yollarda çökme ve yok olma uçurumuna sürükleyenlerin elinden kurtarmak lazımdır. Bunun için bulunmuş bir gerçek vardır. Ona uyacağız. O gerçek şudur:

---

21 İNAN, ***Medeni Bilgiler***, s. 34.

22 (5 Ekim 1925 Ankara Hukuk Mektebi'ni Açarken) ***AS.D.*, II**, s.249..

23 (29 Ekim 1933 10.Yıl Nutku) ***A.S.D., II***, s.318.

24 (Üçüncü Dönem 4. Toplanma Yılını Açarken) 1 Kasım 1930, ***TBMM ZC,* III/21**, s.2-3.

Türkiye'nin düşünen kafalarını yepyeni bir imanla donatmak… Bütün millete taptaze bir manevi güç vermek"[25] tir der.

Türk milletinin doğrudan doğruya kendisinin yaptığı Millî mücadele'ye millî ülkü ve millî onurun sebep olduğunu belirten[26] Atatürk, millî ülküye tam iman ve onun gereklerini tereddütsüz yerine getirmenin sonucunun mutlaka başarı olacağını biliyordu[27]. Çünkü **"millî varlığımızın temeli, millî şuur ve millî birlikte"[28] olduğundan; Millî birlik duygusunu sürekli ve her türlü vasıta tedbirlerle besleyerek geliştirmek millî ülkümüz"**[29] olmalıdır.

Millî varlığımızı millî şuur ve millî birlikle devam ettirmek isteyen **"Türk esareti kabul etmeyen bir millettir, Türk milleti esir olmamıştır"**[30] **Türkiye, esir olarak mahvolmaktansa, son nefesine kadar mücadele ve savaş vermeyi azmetmiştir"**[31].

Kendisini yok etmek isteyen hiçbir güç karşısında eğilmeyen Türkler bir bağımsızlık savaşı vermişlerdir. Bu **" (Millî hareket) hareket milletin bir arzusudur. Hatta bir ihtiyacıdır. Bu arzu ve ihtiyacı doğuran şey de şahıslar değil, bizzat olaylardır. Devletini birlik ve bağımsızlığını tehdit eden meşru olmayan birtakım ihtirasat, topraklarımıza hiçbir hakka dayanmaksızın gerçekleşen saldırılar, tehlikeler karşısında millet birleşmek gereğini duymuştur. Böyle bir harekete macera demek bu harekatı takdir edenleri maceraperestlikle adlandırmak gafillik, garazlık değil midir?**"[32] diyen Atatürk, Türk milletinin kendisine yönelmiş tehdit ve tehlikeler karşısında birleşmek gereği duyarak, kendi arzusuyla millî mücadeleyi yaptığını; bu istek ve ihtiyacın şahıslarda değil olaylardan kaynaklandığını vurgulamaktadır. Yusuf Hik-

---

25 **Nutuk,** s.432.

26 (14 Ekim 1925İzmir Kız öğretmen okulunda Konuşma) ***A.S.D., II*,** s.242.

27 (10 Mayıs 1931CHP Üçüncü Büyük Kongresini Açarken,) ***A.S.D., I***, s.386.

28 (TBMM Beşinci Dönem İkinci Toplanma Yılını Açarken, 1 Kasım 1936) ***A.S.D.*, I**, s.405.

29 (29 Ekim 1933 Onuncu Yıl Söylevi,) ***A.S.D.*,** II, s.318-319.

30 (14 Ekim.1925 İzmir'de ileri Gelen Memurlarla bir konuşma), ***A.S.D.*, II,** s.241.

31 (25 Aralık 1922 Le Journal Muhabiri Paul Harriot'ya Çankaya'da verdiği Beyanat) **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III,** Ankara, 1997, s.80.

32 (24./25 Ekim 1919 Amasya Tasvir-i Efkâr Muhabiri Ruşen Eşref İle Mülâkat) **A.S.D., III**, s.11-12.

met BAYUR, **"Türk İnkılabı Tarihi"** adlı eserinin "önsöz"ünde; Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılâbı, başarılı olmamış veya yarıda kalmış diğer inkılaplardan ayırt etmek için **"Atatürk İnkılâbı"** denilmesinin uygun olacağını düşündüğünü ifade etmektedir..

Ancak yaptığı bütün hizmetlerin şevk ve gücünü milletinden alan ve yaptığı tüm hizmetlerini de milletine mal etmek ısrarında olan Atatürk'ün, kendisine has tevazu ve her şeyde Türk milletini ileri sürmek isteğinden dolayı; bu son inkılabın adının **"Türk İnkılabı"**; dersin adının da, Türk İnkılabı adını taşımasını emrettiğini, bu emre uyarak da kitaba **"Türk İnkılabı Tarihi"** adının verildiğini açıklar[33].

Atatürk Kısa ömrüne ve az zamanda çok şey yapmasına rağmen **"Benim Türk Milleti'ne, Türk Cumhuriyeti'ne ait görevlerim bitmemiştir. Sizler onları tamamlayacaksınız"** diyerek, 1938'den günümüze, yapmış olmamız gereken ve yapmamız gereken çok şeylerin olduğunu hatırlatır ki, bizimde hatırlamamız gerekiyor.

Zaman zaman yaşanan bazı olumsuzluklara ve zorluklara rağmen Milletin kararına daima güvenen **"Türklük, benim en derin güven kaynağım, en engin övünç dayanağım oldu. Kendimi hiçbir zaman Osmanlılığın telkin ettiği başka ulusları öven ve Türklüğü aşağı gören eksiklik duygusuna kaptırmadım"** diyen[34] Atatürk; "Ne mutlu Türk'üm diyene"[35] diyecek kadar Türklüğü ile övünen "Türk! Övün, çalış, güven"[36] diyerek, kendisini ve gücünü tanımasını telkin eden; **"Yüksel Türk… Senin için yüksekliğin sınırı yoktur"**[37] diyecek kadar, büyük ve yüce bir hedef gösteren vatansever bir liderdir.

Bugün biz, bu sözleri sloganlaştırdık, her yere yazdık ama, insanların ruhlarına, gönüllerine, akıllarına gerçek ve samimi duygularla yazıp yerleştirip gerçek bir bilinç oluşturabildik mi? Bugün

---

33 Y.H.BAYUR, ***Türk İnkılâbı Tarihi*, I**, T.T.K., Ankara, 1983, s.XIII.

34 (1931) ***Atatürkçülük*,** Yay.Haz.Genelkurmay Başkanlığı, I, İstanbul, 1998, s.83.

35 (29 Ekim 1933 10.Yıl Nutku) **A.S.D., II**, s.319.

36 (1934) Afet İNAN, ***Atatürk Hakkında Hatıralar,* Belgeler**, Ankara, 1959, s.304.

37 (1935) DUMOULIN, ***Atatürk'ten Düşünceler***, s.135.

bunu ciddi olarak sorgulamamız gerekiyor.

Atatürk, millî bilinci uyandırarak; millî bütünleşmeyi sağlamak istiyordu. Çünkü, geçmişte Türk aydınlarının kendini bilmemesi ve başka milletlerde şu veya bu sebeple üstünlük varsayarak kendini onlardan aşağı görüp nefsine olan güvenini yitirmesinden dolayı ciddi sorunlar yaşadığını biliyordu. Bundan dolayı **"Artık bu yanlış görüşe son vermek Türklüğümüzü bütün asalet ve necabeti ile tanımak ve bu gerçeğe bütün Türklerin inanmasını, bununla övünüp kendine güvenmesini ülkü bildim"**[38] demektedir.

Atatürk'ün; bu sözlerinden millîyetçiliğin kendimize güvenin bir simgesi, kendimizi bir millet olarak tanımanın görüntüsü[39] olduğunu söyleyebiliriz.

Atatürk'ün **"Biz doğrudan doğruya millîyetperveriz ve Türk millîyetçisiyiz; Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun efradı ne kadar Türk kültürü ile dolu olursa, o topluluğa dayanan cumhuriyet de kuvvetli olur"**[40] sözlerinden Cumhuriyetin, Türk kültürü ile kuvvetle donatılmış Türk topluluğuna dayandığı takdirde, varlığını da güçlü bir şekilde devam ettirebileceği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Öyleyse kendimizi tanımamak, güvenmemek ve aşağılık duygusuna kapılmak, bir milletin bugünü ve gelecekteki varlığı için en büyük tehdittir ve tehlikedir. Bu tehdit ve tehlikeyi yok edecek en önemli tedbir Atatürk'ün ifade ettiği gibi, kendine güvenen ve Türk kültürü ile dolu bir toplum yetiştirmektir.

Atatürk, kökü dışarıda olup; dışarıdan yönlendirilen, devletimizin temellerinin dayandığı temel niteliklere, milletimizin inanç ve fikirlerine ters düşen; huzurunu, güvenliğini ve varlığını tehlikeye düşüren her türlü akım ve ideolojiye karşı idi.

Mesela Bolşevizm hakkında. **"Bizim memleketimizde bu doktrinin hiçbir şekilde bir yeri olamaz. Dinimiz, adetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz tamamiyle böyle bir fikrin yer-**

---

38 Utkan KOCATÜRK, ***Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri***, Ankara, 1999, s.204.

39 Prof.Dr.Orhan TÜRKDOĞAN, "Gökalp'ten Atatürk'e Milli Birlik", ***Makaleler, "Atatürkçülük ve Devrimler"***, I: Kitap Atatürk Üniv. Yay.534, Ankara, 1979, s.90.

40 (26 Nisan 1926Türk Ocakları Delegelerine,) ***A.S.D.*****, III,** s.118.

leşmesine uygun değildir… Türk Milleti lüzumu halinde mücadeleye hazırdır" demiştir.[41].

O günün şartları içinde Bolşevik Rusya ile siyasi ve askerî ittifak kurmaya çalışırken; komünizm ve bolşevizme karşı alenin aleyhtarlığı uygun görmez ama, **"bilâ kayd-ü şart Rus tabiiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilatı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilatını her surette tevkif ve teb'it etmek mecburiyetini"**[42]de hissetmiş ve zamanı geldiğinde de gerekenleri de yapmıştır.

"Biz, ne Bolşevikiz ne de Komünist, ne biri ne de diğeri olamayız. Çünkü biz millîyetçi ve dinimize saygılıyız"[43] derken; **"Şurası unutulmamalıdır ki, Türk Aleminin en büyük düşmanı komünistliktir! Her görüldüğü yerde ezilmelidir"**[44] sözleri ile de, kısa ve öz olarak mesajı vermektedir.

Atatürk yaşadığı dönemlerde ortaya çıkan ve II. Dünya Savaşı'nın önemli sebeplerinden olan Almanya ve İtalya'nın Faşizmi ve Nasyonal Sosyalizmini de aynı şekilde reddetmiştir.

Bugün günümüzde isimleri değiştirmekle birlikte amaç ve içerik bakımından aynı olan tehlike ve tehditler vardır. Bunlar nedir? Devletimizin ve milletimizin varlığına, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne yönelik yıkıcı ve bölücü terörist faaliyetler; samimi ve gerçek dini inanış ve gereklerini yerine getirmekten uzak, halkımızın inançlarını sömüren suistimal eden anti laik faaliyetler ve din sömürüsü; demokratikleştirilme kisvesi altında devletimizin yasama, yürütme ve yargı yetkilerine müdahale; siyasi, ekonomik ve kültürel emperyalizm Atatürk'e göre bir başka tehlike de, Büyük ve hayali şeyleri, yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden, bütün dünyanın düşmanlığını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine çekmekti.

---

41 (General Harbord'a gönderdiği 24 Eylül 1919 tarihli yazısı)Gotthard JAESCHKE, "Kemalizmin Temel Düşünceleri ve Tarihi", ***Makaleler, Atatürkçülük ve Devrimler*****,** I.Kitap, Atatürk Üniv. Yayınları: 534, Ankara, 1978, s.37.

42 (14 Eylül 1920. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Garp Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'ya Talimatı) General Ali Fuat Cebesoy, ***Milli Mücadele Hatıraları***, İstanbul, 1953, s.474.

43 Hikmet TANYU, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, Ankara, 1981, s.184.

44 Fethi TEVETOĞLU; ***Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler***, Ankara, 1967, s.437.

Geçmişte bunu yaşadığımızı kastederek;.

"Biz, panislamizim yapmadık. Belki "yapıyoruz, yapacağız" dedik. Düşmanlarımızda "Yaptırmak için bir an önce öldürelim!" dediler. Panturanizm yapmadık!... "Yaparız, yapıyoruz dedik yapacağız dedik ve yine öldürelim" dediler. Bütün dava bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar peşinde koşarak, düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan baskılarını artırmaktansa, tabii halimize, asıl durumumuza, geçerli olan durumumuza dönelim. Kendimizi bilelim. Bu nedenle biz, "hayat ve bağımsızlık isteyen milletiz ve yalnız ve ancak, bunun için hayatımızı feda ederiz"[45] demektedir.

Atatürk'ün bu sözlerinin amacı geçmişte yapılan hataların tekrarına engel olmaktır. Çünkü; resmi devlet ve hükûmet politikası olarak takip edilmeyecek veya edilemeyecek bazı fikir veya siyasetlerin varmış veya gerçekmiş gibi gösterilmesi; ülkemize yönelik tehlikelerin artmasına sebep olacaktır. Dolayısıyla gerçekten uzak söylemlerde bulunarak; öncelikle komşularımızın ve dünyanın düşmanlığını çekmek; hem aleyhimize bir kamuoyu oluşmasını, hemen sonrasında bize karşı resmi veya gayriresmi tedbirlerle birlikte tehlike ve tehditlerin oluşmasına neden olacaktır. Bu demek değil ki devletimizin, hükûmetimizin, yakın, uzak ve en uzak millî hedefleri ve siyaseti olmayacak! Tabiiki **"dış siyaset, iç teşkilat ve iç siyasete dayandırılmak ve hayali dış siyaset peşinde koşmamak"**[46] şartıyla olacaktır.

Atatürk, **"Biz barış istiyoruz dediğimiz zaman tam bağımsızlık istediğimizi herkesin anlaması gerekir"**[47] (1923) derken; barışı, ancak tam bağımsızlık sağlanması şartıyla kabul ediyordu. **"Barışın kanla değil mürekkeple imza etmek isteyen"**[48] ve tercih eden Atatürk **"aksi takdirde mücadelenin ve savaşın devam edeceğini**

---

45 (Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkisini Belirten Kanun Teklifi Münasebetiyle, 1 Aralık 1921). ***A.S.D.*, I,** s.216.

46 (İzmir İktisat Konuşmasının Açış Söylevi 17 Şubat 1923). ***A.S.D.*, II**, s.113-116.

47 (1923) D.DUMOULIN, **Atatürk'ten Düşünceler**, s.8.

48 (23 Ocak 1923 Morning Post Yazarı Grace Ellison'a Demeç), ***A.S.D., III*,** s.81.

memleket için gerekli olan sonucun mutlaka elde edileceğini"[49] de özellikle vurguluyordu.

"Türkiye'nin kesinlikle barış sever bir siyaset takip ettiğini"[50] söyleyen ve **"Komşularıyla ve bütün devletlerle iyi geçinmek, Türkiye siyasetinin esasıdır… Bu ilkenin bütün devletlerce siyaset esası kabul edilmesiyledir ki, medeniyet için ve milletin saadet ve refahı için en lazımlı olan sulh, istikrar meydana çıkmış olur"**[51]**:** diyen Atatürk; dışarıdan gelen saldırgan tehlikeler, özellikle aniden çıkacak savaş tehlikesine karşı, milletlerin birleşerek önlemler alınmasını isterdi. **"Eğer bir harp, bir bombanın patlaması gibi birden bire çıkarsa, milletler harbe mani olmak için silahlı mukavemetlerini ve mali güçlerini, saldırgana karşı birleştirmekte kararsızlık göstermemeli.**

En hızlı ve etkili tedbir, muhtemel bir saldırgana saldırının yanına kar kalmayacağını açıkça anlatacak, milletlerarası teşkilatın kurulmasını"[52] istemiştir ve bunları da gerçekleştirmiştir.

Milletlerarası teşkilatlar, hem iç ve dış güvenliği, hem de karşılıklı huzur ve barışı sağlamak ve korumak adına önemli idi. Atatürk'ün **"Yurtta barış, dünyada barış"** ilkesinden hareketle, kendi döneminde gerçekleştirdiği milletlerarası teşkilatlara örnek ise;

1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne girilmesi, 1934 yılında Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında bir Balkan Antantı'nın oluşturulması; 1937 yılında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabat Paktı'nın imzalanmasıdır.

Atatürk'ün ülkemize ve milletimize yönelik tehdit ve tehlikeler karşısında; kendi gücümüzle karşı koymanın yanı sıra uluslararası da anlaşmalar ve ittifaklar yapması, uluslararası denge ve barış siyasetini önemsediğini gösterir.

Atatürk, 1 Mart 1921'de TBMM'nin 2.Toplanma Yılının Açılış Konuşması'nda; Millî Mücadele dönemindeki iç isyanlar ile ilgili

---

49 (16 Ocak 1923 Arifiye'de Konuşma) ***A.S.D.*****, II,** s.57.

50 (25 Ekim 1928 Lehistan Elçisinin Söylevine Cevap) Bilal Şimşir**,** ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*****, II**, Ankara, 2001, s.448-449.

51 (16 Ekim 1930 Yugoslavya Elçisine Verilen Cevap) Bilal Şimşir, ***Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*****, IV**, s.275-276.

52 Hasan Rıza SOYAK, ***Atatürk'ten Hatıralar*****, II,** Ankara, 1973, s.513.

gelişmeler ve bastırılması hakkında bilgi verirken; kandırılmış ve kışkırtılmış halkı aydınlatarak bilgilendirerek gerçek durumdan haberdar eylediklerini ifade etmektedir[53].

Bu çok önemli bir konudur. Çünkü eğer halk, eğiterek, öğreterek, anlatarak hatta belgeleyerek, açıklayarak bilgilendirilmezse, bilinçlendirilmezse; yalan ve yanlış şeylerle halkı, tesir altına alacak karşı kuruluş, cemiyet, zümre veya başka bir devlet ve millet olacaktır. Yani devletin boş bıraktığı alanı birileri veya birşeyler mutlaka dolduracaktır. Dolayısıyla devlet, tüm millet fertlerini gerçek bir millî eğitim sistemi içerisinde yoğurarak eğitmelidir. Çünkü **"Eğitimde süratle yüksek bir seviyeye çıkacak bir Milletin hayat mücadelesinde maddi manevi bütün kudretlerinin artacağı muhakkaktır"**[54].

"Bir milletin gerçek kurtuluşunun eğitim ile olacağını!"[55] daima vurgulayan Atatürk; terbiye (eğitim)in, bir milleti ya hür, bağımsız, şanlı yüksek bir toplum halinde yaşatacağını, ya da bir milleti esâret ve sefâlete terk edeceğini bildiğinden[56] bundan dolayı uygulayacakları siyasetin temelinde cehaletin ortadan kaldırılması fikrini esas almıştır.

Bu nasıl gerçekleştirilecekti? Atatürk'e göre; okuma-yazma öğretmek, vatanını, milletini dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlaki bilgiler vermekti[57]. Bu bilgilerle donanmış halkın, iç ve dış tehditlere malzeme olması veya içinde olması pek mümkün görünmemektedir… **"Memleketimizin en ileri, en hoş, en güzel yerlerini üç buçuk sene kirli ayaklarıyla çiğneyen düşmanı mağlup eden zaferinin sırrı nerededir bilir misiniz?"** diye sorar ve cevap verir; **"Orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen esaslarını rehber almaktır. Milletimizi yetiştirmek için asıl olan mekteplerimizin, üniversitelerimizin kuruluşunda aynı yolu takip edeceğiz. Evet, milletimizin siyasi, sosyal hayatında, mille-**

---

53 (1 Mart 1921, TBMM'ne 1. Dönem Toplanma Yılını Açarken) ***TBMM Z.C.,*** IX/2, s.3.

54 (1 Kasım 1928 3. Dönem. 2. Toplanma Yılını Açarken) ***A.S.D.*****, I**, s.377.

55 (27 Ekim 1922Öğretmenlere) **A.S.D., II**, s.47.

56 (1 Mart 1922) ***TBMM ZC*****,** I/XVIII, s.

57 (1 Mart 1922) ***TBMM ZC*****,** I/XVIII, s.

timizin fikir terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır"[58].

Türkiye Cumhuriyeti'ni fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek (ahlaklı, seciyeli) muhafızlar koruyacaklardır[59]. İşte bu nitelik ve kabiliyette **"fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür"** nesilleri yetiştirmek için, öğretmenleri görevlendiren Atatürk; yeni neslin, öğretmenlerin eseri olacağını da vurgulamaktadır[60].

Atatürk'e göre çözüm, okuldur. Çünkü; okul, **"genç dimağlara, insanlığa hürmeti, millet ve memlekete şerefi ve bağımsızlığı öğretir. Bağımsızlık tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için izlenmesi uygun olan en doğru yolu belletir… Memleket ve milleti kurtarmaya çalışanların aynı zamanda mesleklerinde birer namuslu uzman ve birer alim olmaları lazımdır. Bunu temin eden okuldur"**[61].

"Gençliği yetiştiriniz. Onlara ilim ve irfanın müspet fikirlerini veriniz. Geleceğin aydınlığına onlarla kavuşacaksınız"[62] diyen Atatürk; **"Bütün ümidim gençliktedir. Atatürk yeni Türk Cumhuriyetinin yeni nesle vereceği terbiyenin kesinlikle "millî terbiye"** olduğunu ve **"Millî ahlâkımızın medeni esaslarla ve hür fikirlerle beslenmesini ve takviye olunmasını"**[63] isteyerek; **"Gençliğin çalışkan, duyarlı ve millîyetçi yetişmesi esas dileklerimizdendir. Gençlik her türlü faaliyetlerinde Cumhuriyet kanunlarına ve Cumhuriyet kuvvetlerinin usul ve kurallarına uymaya da dikkatli olmalıdır"**[64] der

"Yüksek tahsil gençlerimizi, istediğimiz ve muhtaç olduğumuz gibi millî şuurlu ve modern kültürlü olarak yetiştirme… "nin[65] önemini vurgular.

Memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak ne-

---

58 (27.Ekim 1922 Bursa Öğretmenlerine) **A.S.D.*, II*,** s.47.

59 (25 Eylül 1924 Muallimler Birliği Kongresi Üyelerine) ***A.S.D., II***, s.178

60 (25 Eylül 1924 Muallimler Birliği Kongresi Üyelerine) ***A.S.D., II***, s.178-179.

61 (27 Ekim.1922 Bursa Öğretmenlerine) ***A.S.D., II***, s.47.

62 (1930) A.Afetinan, ***M.K.Atatürk'ten Yazdıklarım*****,** Ankara, 1971, s.36.

63 (25 Ağustos 1924 Muallimler Birliği Kongresi Üyelerine) ***A.S.D., II*****,** s.179.

64 (1933) D.DUMOULIN, ***Atatürk'ten Düşünceler*****,** s.45.

65 (01 Kasım 1938 TBMM 5.Dönem 5. Toplanma Yılını Açış Nutku) ***A.S.D., I***, s.428.

silden nesile yaşatacak kişi ve kurumları yaratmak"[66] bu da, eğitimin amacı olmalıdır.

"Türk çocuğu atalarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır"[67].

"Her şeye rağmen, muhakkaka bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız aziz memleket ve milletim hakkındaki payansız muhabbetim değil; bütün bu karanlıkların, ahlaksızlıkların, şarlatanlıkların içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyla ziya serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümdendir"[68] diyerek gençlere yol gösterir.

"Muhterem gençler, hayat mücadeleden ibarettir. Bundan dolayı hayatta yalnız iki şey vardır. Galip olmak, mağlup olmak. Size, Türk Gençliğine terk ettiğimiz ve bıraktığımız vicdanı emanet, yalnız ve daima galip olmaktır ve eminim daima galip olacaksınız…"[69] der

Türkiye nüfusunun büyük bir oranı genç bir nüfus ise ve bu büyük bir potansiyel güç ise; bu gücün farkına varmak, sahip çıkmak ve doğru değerlendirmek lazımdır. İşte Atatürk bu gücün farkındadır. **"Gençler!; Cesaretimizi kuvvetlendiren ve devam ettiren sizsiniz. Siz almakta olduğunuz terbiye ve irfan ile, insanlık meziyetinin, vatan sevgisinin, fikir hürriyetinin en kıymetli örneği olacaksınız. Ey yükselen yeni nesil! Gelecek sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk; onu yükseltecek ve devam ettirecek sizsiniz"**[70]. **"…Sizler yani, yeni Türkiye'nin genç evlatları, yorulsanız dahi beni takip edeceksiniz. Dinlenmemek üzere, yürümeye karar verenler asla ve asla yorulmazlar. Türk gençliği gayeye, bizim yükselme idealimize durmadan, yorulmadan yürüyecektir. Biz de bunu görmekle bahtiyar olacağız…"**[71]

---

66 Afetinan, ***Atatürk Hakkında Hatıralar*, Belgeler**, Ankara, 1959, s.297.

67 Enver Ziya KARAL, ***Atatürk ve Devrim, Konferans ve Makaleler*,** Ankara, 1980, s.100.

68 (24 Mayıs 1918, Ruşen Eşref'e imzaladığı resim arkası)Utkan KOCATÜRK, ***Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*,** s.192.

69 (18 Mart 1923 Tarsus'da Gençlere Konuşma.) ***A.S.D.*, II**, s.137.

70 (30 Ağustos 1924 Dumlupınar'da konuşma) ***A.S.D.*, II,** s.188.

71 (26 Mart 1937 Ankara'da Tahsilde Bulunan Bursalı Gençlerin Tertib Ettikleri Uludağ Gecesinde söylenmiştir) ***A.S.D., II***, s.327-328.

"Gençler!, benim gelecekteki emellerimi gerçekleştirmeyi üstlenen gençler! Bir gün memleketi sizin gibi beni anlamış bir gençliğe bırakacağımdan dolayı çok memnun ve mesudum"[72] diyerek Gençliğe olan güveninden öte, büyük de bir sorumluluk yüklemektedir.

Üstelik Atatürk, Türk Devleti'ne ve Türk Milleti'ne yönelik tehdit ve tehlikelerin neler olduğu ve yapılması gerekenleri "Gençliğe Hitabe"de tüm açıklığı ile ortaya koymakta ve çözüm önerilerini de beraberinde sunmaktadır.

"Ey Türk Gençliği!, Birinci vazifen, Türk İstiklalini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegane temeli budur. Bu temel senin en kıymetli hazinendir…"[73]

"Türk Devleti'nin bağımsızlığı mukaddestir. O ebediyen güvende ve korunmuş olmalıdır"[74] Çünkü **"Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve çöküş vardır. Her ilerlemenin ve kurtuluşun anasının Hürriyet"**[75] olduğunu düşünen Atatürk; **"Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir. Ben, milletimin ve büyük ataların en kıymetli mirasından olan istiklal aşkı ile yaratılmış bir adamım. Çocukluğumdan bugüne kadar ailevi, hususi ve resmi hayatımın her safhasını tanıyanlarca bu aşkım bilinmektedir. Bence bir millette şerefin, haysiyetin, namusun ve insanlığın var olması ve devam etmesi, mutlak o milletin hürriyet ve istiklaline sahip olmasıyla mümkündür Ben şahsen bu saydığım niteliklere çok önem veririm ve bu niteliklerin kendimde varlığını iddia edebilmek için, milletimin de aynı nitelikler ile donanmış olmasını şart ve esas bilirim…"**[76] der.

"Tam istiklal, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin can damarıdır. Bu görev bütün millete ve tarihe yüklenilmiştir… Biz yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bir yanlışlığa boyun eğme yüzünden bu vasıflardan yoksun

---

72 (26 Mart 1937 Ankara Halkevinde Bir Konuşma) ***A.S.D., II***, s.327-328.

73 (1927, Gençliğe Hitabesi) **Nutuk,** s.607.

74 (13 Ağustos 1923 İkinci Dönem Açarken) ***A.S.D,*** **I,** s.337.

75 (1906 Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik Şubesi'ni Kurarken) ***A.S.D., II***, s.1.

76 (22 Nisan 1921, **Hâkimiyet-i Milliye**)***A.S.D., III,*** s.31.

kalmaya katlanamayız"[77] diyen Atatürk, istiklalimizi, egemenliğimizi kaybetme endişesi ve tehlikesi karşısında alınacak olan önlemlerde sabırsızdır ve temkinlidir. **"…Eğer bazen ihtiyatkar hareket ediyorsak, aşırı ölçüde şüpheli davranıyorsak, bize çok pahalıya malolan hürriyetimizi kaybetmek hususundaki korkumuzdandır. Bu hürriyetin bir küçük kısmını sakat etmektense, hepsini birden feda etmeyi tercih ederiz."**[78] diyecek kadar da gözü kara ve kararlıdır.

Hürriyeti ve istiklalimizin tehlikeye düştüğünde gereği yapmış bir lider olan Mustafa Kemal Atatürk, asıl mesleği askerlik olmasına rağmen, çok gerekmedikçe savaşmayı asla uygun bulmayan bir liderdi.

"Derhal şu veya bu sebepler için milleti harbe sürüklemek taraftarı değilim. Harp zorunlu ve hayati olmalı. Hakiki kanaatim şudur: milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı ölmeyeceğiz diye harbe girebiliriz. Ama millet hayatı tehlikeye düşmeyince, harp bir cinayettir"[79] düşüncesindedir

Ama mutlaka, **"Çok emekle kurduğumuz, canımızla korumaya and içtiğimiz kutsal yurdumuzun da güven altında olması"** gerekir. Atatürk'e göre**; "güvenlik altında bulunması demek bize saldıracakların, kendi yurtlarında bizim aynı zararları yapabileceğimize güvenimiz demektir"**[80]. Yani bize zarar veren düşmanın, bizim de ona aynı zararı verebileceğimize inanmasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik tehdit ve tehlikeler karşısında ona karşı koyacak, savunacak olan güç ne idi sorusuna ise; **"Türkiye Cumhuriyeti yalnız iki şeye güvenir. Biri milletin kararı, diğeri en elim ve en zor şartlar içinde dünyanın takdirine hakkıyla layık olma niteliği kazanan ordumuzun kahramanlığı, bu iki şeye güvenir"**[81] cevabını vermektedir.

---

77 **Nutuk**, s.73.

78 (29 Ekim 1923 Fransız Muhabiri Maurice Pernot'ya Demeç) ***A.S.D., III***, s.92.

79 (16 Mart 1923 Adana Çiftçileriyle Konuşma) **A.S.D., II,** s.128.

80 (1 Kasım 1935 Beşinci Dönem Birinci Toplanma Yılını Açarken) ***A.S.D, I*****,** s.404.

81 (22 Şubat 1924 İzmir Ordu İleri Gelenleri ile İkinci Konuşma) ***A.S.D., II,*** s.176.

Atatürk, batı milletlerini ve bütün dünyanın milletlerini şahsen tanıdığını ve bu tanışmanın savaş alanında ve ateş altında ve ölüm karşısında olduğunu vurgulayarak; **"Yemin ederek size temin ederim ki, bizim milletimizin manevi kuvveti bütün milletlerin manevi kuvvetinin üstündedir"** demiştir

Dolayısıyla, Türk milletinden aldığı manevi kuvvetle güçlenen Türk birliğinin, Türk kudret ve kabiliyetinin Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesi[82] olan Ordumuzu da, **"Türk topraklarının ve Türkiye idealini gerçekleştirmek için sarfetmekte olduğumuz sistemli çalışmaların yenilmesi imkansız teminatı**[83]" olarak görmektedir

Köklü yenileşme ve gelişme içinde bulunan ülkemizin, hem kendisinde hem de komşularında barış ve huzuru isteyen bir düşünceye dayanan dış politikamızda; ülkenin korunması ve güvenliğin sağlanması, vatandaşlarımızın haklarının herhangi bir saldırıya karşı bizzat savunacak güce de sahip olunmasını önemle isteyen Atatürk, **"Kara, deniz ve hava kuvvetlerimizin bu ülkede barışı ve güvenliği koruyacak bir güçte bulundurulması"**[84]nın öneminin altını çizmektedir.

"Memleketimizi en buhranlı ve müşkül anlarda zulümden, felaket ve musibetlerden ve düşman istilasından nasıl korumuş kurtarmış ise Cumhuriyetin bugünkü verimli devrinde de askerlik tekniğinin bütün modern silah ve vasıtaları ile donanmış olduğu halde görevini aynı bağlılıkla yapacağına hiç şüphemiz yoktur"[85]. diyerek Türk ordusu'nun gerektiği zaman, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve milletin hakkını, bağımsızlığını ve varlığını korumak için gerekeni yapacağını ifade etmektedir.

"Devleti ve hükûmeti kendi malı ve koruyucusu tanımak bir millet için büyük nimet ve mazhariyettir"[86] diyen Atatürk, halk ile

---

82 (1 Kasım 1937 Beşinci Dönem üçüncü Toplanma Yılını Açarken) ***TBMM, ZC.,*** 5/XX, s.3-9.

83 (1 Kasım 1937 Beşinci Dönem üçüncü Toplanma Yılını Açarken) ***TBMM, ZC,*** 5/XX, s.3-9.

84 (29 Ekim 1938 Türkiye Cumhuriyeti Ordularına Mesaj) ***A.S.D, II***, s.331.

85 (29 Ekim 1938 Atatürk'ün TC. Ordularına Mesajı) ***A.S.D., II***, s.331.

86 (1 Kasım 1936 Beşinci Dönem İkinci Toplanma Yılını Açarken) ***TBMM Z.C***, V/12, s.4.

kendisini korumak ve milletin refahını temin etmek görevini üstlenen[87] hükûmet arasındaki yakınlığın ve beraber çalışma gayretinin, idari ve ekonomik tedbirlerin iyi uygulanması, anlaşılması ve iyi sonuçlar alınması için gerekli olduğunu biliyordu. Çünkü onun için milletin, maddi ve manevi huzuru her şeyden fazla önemli idi[88].

"Millî egemenlik esasına dayalı ve özellikle Cumhuriyet idaresine sahip bulunan memleketlerde, siyasi partilerin olmasını"[89] isteyen Atatürk, Cumhuriyetin yaşaması ve gelişmesi için de gerekli gördüğü siyasi partilerin, siyaset alanındaki karşılıklı faaliyetlerin vatandaşlar arasında düşmanlık yaratılmasına sebep olmamasını tavsiye ediyordu.. Bunun için de partiler içine girebilecek samimi olmayan ve gizli amaçlı unsurların, kanun ötesinde sonuç isteyen istek sahiplerinin, bütün milletçe nefretle karşılanmasını ve bir de cumhuriyet esası üzerinde çalışan partilerce, bu gibilerin faaliyetlerinden uzak kalınmasını; hürriyeti kötüye kullanmanın doğurduğu birçok felaketleri çekmiş olan bu memlekette bu özelliklere dikkat edilmesini tavsiye ediyordu[90].

"Memleket işlerinde, millet işlerinde, hakiki işlerde, duyguya, hatıra, kardeşliğe ve dostluğa bakılmaz"[91] diyerek; iç huzur ve güven ortamının sağlanması ve ayrımcılığın önüne geçilmesini isteyen Atatürk, siyasi partilerde çalışacakların **"kişisel çıkarlardan ve bencil emellerden ayrılmalarını, ancak canlı ve alevli ideallere"**[92] sahip olmalarını; özellikle milleti temsil eden milletvekillerinin **"Milletvekilliğinin, her düşünceden daha önemli bir millet vekâleti olduğunu ve bunun resmi ve özel hayatta bile birçok manevi ve belirli külfetleri bulunduğunu gözden uzak tutmamalarının gerek"**[93]tiğini ifade etmektedir.

Devletine ve milletine yönelik iç ve dış tehdit ve tehlikelerle baş etmenin ilk yolu devlet yöneticilerin kendi içlerinde uyum, güven ve sadakat duyguları içinde çalışmalarıdır. Bu nedenle **"Bir millette,**

---

87 A.Afetinan, ***Medeni Bilgiler*****,** s. 58

88 (Beşinci Dönem İkinci Toplama Yılını Açarken) ***TBMM Z:C*****,** V/12, s.4.

89 (11 Aralık 1924 siyasi Fırkalar Hakkında) ***A.S.D., III***, s.109.

90 (1 Kasım 1930 Üçüncü Dönem 4. Toplanma Yılını Açarken) ***A.S.D., I***, s.384.

91 (1 Aralık 1921Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkisini Belirten Kanun Teklifi Münasebeti İle) **A.S.D., I**, s.234.

92 (23 Mart 1923 Afyon Karahisar'da Halk İle Konuşma) ***A.S.D., II***, s.160.

93 ***ATT ve B*****, IV**, s.580.(29 Ağustos 1927 Seçim Hakkında Beyanname)

özellikle bir milletin yönetimde sorumlu bulunan yöneticilerinin kişisel ihtirasları, kişisel tartışmaları millî ve vatani görevlerinin gerektirdiği yüce duyguların üzerine çıkacak dereceye varmış olan memleketlerde, dağılmaktan ve batmaktan kurtulmak mümkün değildir"[94] diyerek çözümünü de şöyle ifade eder:

"Bir amaca doğru yürürken, kişisel düşünce ve çıkarları bir tarafa bırakarak, el ele vermek icap eder: başarının sırrı budur. Unutulmamalıdır ki, bizlerin gerçek vazifesi, topluluğumuzun gelecekteki yüksek çıkarlarını sağlamaya çalışmaktır".

Atatürk ayrıca bu konuda çok önemli bir tavsiyede bulunur; **"Muhterem milletine şunu tavsiye ederim ki; sinesinde yetiştirerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki vicdanındaki asıl cevheri çok iyi incelemek dikkatinden bir an vazgeçmesinler"** [95].

Atatürk **"Yurt içinde bozgunculuğa ve anlaşmazlığa izin vermeyen ve nimet ve külfeti bütün memlekette her vatandaş için eşit tutan millî birlik sınırları içinde ekonomik gelişmeyi"**[96] hedefleyen bir iç politika izlenmesi ile iç huzur ve güvenliğin sağlanacağına inanmaktadır.

Önemle vurguladığı bir nokta ise; **"ekonomisi zayıf bir milletin hem fakirlik ve yoksulluktan hem de toplumsal ve siyasi felaketlerden yakasını kurtarama"**dığı gerçeğidir[97]. Bu nedenle ona göre öncelikle; **"İyileştirilecek şeyler ekonomi ve eğitimdir. Bu sayede memleket imar edilecek, millet refah sahibi olacaktır"**[98].

Atatürk; **"Artık vatanın, imar istediğini, zenginlik ve refah istediğini, şeref, namus, istiklal, hakiki varlık, vatanın bu taleplerini tamamen ve seri olarak yerine getirmek için esaslı ve ciddi bir biçimde çalışmayı emrettiğini"**[99] bu nedenle çalışkan olmaktan başka hiçbir şeye ihtiyacımız olmadığını düşünüyordu. Çünkü; ona göre çalışkanlık zamanın gereklerine göre bilim ve teknik ve her tür-

---

94 (1 Mart 1921 İkinci Toplanma Yılını Açarken), ***A.S.D., I***, s.183.

95 **Nutuk,** s.607.

96 ***A.T.T ve B***, s.532.

97 (11 Eylül 1924 Bursalılarla Konuşma) ***A.S.D., II***, s.188.

98 (Ocak 1922 Vakit Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin'e Demeç) ***A.S.D., III***, s.49.

99 (30 Ağustos 1924Dumlupınar'da Konuşma) ***A.S.D., II*,** s.186.

lü uygar buluşlardan büyük ölçüde yararlanmaktı. Böylece servet ve onun doğal sonucu olan refah ve saadete ulaşılacaktı[100]. Böylesi bir medeniyet ve refah seviyesine ulaşmış bir devlet, dışa ekonomik bağımlılıktan kurtulacağı gibi, bunlara sahip bir toplumun da bir takım oyunlara gelmesi, en ufak bir tahrik ve teşvikle sokaklara dökülmesi, kandırılıp yönlendirilmesi mümkün olmayacaktır.

"Vatanın her köşesinde, kamu huzurunu bozan hadiselerin, yalnız oradaki vatandaşları değil, en uzak yerlerdeki vatandaşların rahatını, mutluluğunu ve çalışma hayatını ve ekonomi durumunu ve üretimini etkilediği ve zarar verdiği açıktır. Bundan dolayı, her saadetin ve her faaliyetin ve bilhassa iktisadi ve ticari gelişiminin ilk şartı, huzur ve sükun ile emniyet ve asayişin, bozulması mümkün olmayan bir emniyet ve kuvvet bulunmasıyla kabildir. Bu sebeple de Cumhuriyet polis ve jandarmasının ve cumhuriyet ordusunun şeref ve itibarı, her düşüncenin üstündedir. Bu şeref ve itibara saygı için vatandaşlarımın dikkat ve uyanıklığını isterim"[101] der. Atatürk'ün vatandaşlarımızın dikkatini çektiği bu konu, maalesef bugün hepimizi ziyadesi ile üzecek ve endişelendirecek bir noktaya gelmiştir.

Atatürk, kalkınmamız için dış ekonomik ve mali yardım almamız gerektiğinin bilincindedir ki; bu bilinci Erzurum ve Sivas Kongresi ile Misâk-ı Millî kararlarında da görmekteyiz.

Ama bu yardımların manda, himaye veya kapitülasyonlar şeklinde olmasına kesinlikle karşıdır: Çünkü geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi egemenlik haklarından olan ekonomik ve mali özgürlüğümüzü, başkaları ile paylaşmanın, bir ülke için önemli bir tehdit ve tehlike olduğunu; o ülkeyi, sonunda parçalamaya götürdüğünü biliyordu Bu nedenle, **"Bize yardımcı olacak insaniyetkâr kaynaklara biz de karşılıklı taahhüt ile birliğimiz ve bağımsızlığımız çerçevesinde samimiyetle bağlı oluruz"**[102] demiştir.

Kendi kaynaklarımız ve yalnız kendi sermayemiz ile halledi-

---

100 (16 Ocak 1923 İstanbul Gazeteleri Temsilcilerine) ***A.S.D., II***, s.63.

101 (7 Mart 1925 Genç İsyanı Dolayısıyla Orduya ve Memurlara Beyanname) ***A.T.T ve B.***, IV, s.563

102 (24/25 Ekim 1919 Harekat-ı Milliyenin Karakteri) ***A.S.D., III***, s.16.

lemeyecek birtakım iktisadi meselelerin olduğundan, bize yardım edecek dostlar aramaya mecbur olduğumuzu düşünen Atatürk[103]; **"Dışarıdan gelecek sermaye, yol gösterici faaliyetlere, çalışma usullerine ihtiyacımız vardır. Fakat, bu, birliğimize bağımsızlığımıza son verecek bir koruma tarzı demek olamaz"**[104] düşüncesindeydi.

"…Millî hududlarımız dahilinde bulunan toprakların bize verilmesinde ısrar edeceğiz. Ondan sonra bu topraklar üzerinde tamamıyla, bağımsız, yani kapitülasyonsuz bir Türkiye yaşamasını istiyoruz. İşte bütün istediklerimiz budur…"[105]diyerek; kısa ve öz olarak, tüm samimi duygularıyla amacımızı açıklamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nu siyasi, mali, hukuki tahakkümü altına alan kapitülasyonların ne demek ve neye mal olduğunu çok iyi biliyordu. **"…Kapitülasyonların hiçbir kısmında istisnayı kabul etmiyoruz. Adli, mali veya askerî kapitülasyonların hiçbirini tanımıyoruz.**[106]"

"Kapitülasyonların Türk milleti için ne derece nefret edilen bir şey olduğunu size tarif edemem. Bunları diğer şekil ve namlar altında gizleyerek bize kabul ettirmeye muvaffak olacaklarını planlayan ve hayal edenler, bu konuda pek çok aldanıyorlar. Zira, Türkler kapitülasyonların devamının kendilerini pek az vakitte ölüme sevkedeceğini pek iyi anlamışlardır…"[107] diyerek, kabul etmemekte derinmiş ve de kabul etmemiştir.

Ülkemiz, müslüman bir ülke ve aynı zamanda laik bir ülkedir. Ancak, bu laik ve demokratik düzeni bozmaya veya yıkmaya yönelik her türlü faaliyetler, ülkemiz için bir tehlike yaratmaktadır: Çünkü Türkiye, Müslüman ülkeler içinde en istikrarlı ve lider konumunda önemli bir ülkedir. Ülkemizin bu özelliklerinden rahatsız olan birtakım güçler, ülke içinde insanlarımızın samimi ve tamamen

---

103 (2 Eylül 1922 Sulh Şartları, İç ve Dış Siyasi Meseleler) ***A.S.D., III*,** s.70.

104 (25 Ekim 1919 Kuva-yı Milliyenin Vaziyeti) ***A.S.D., III***; s.18.

105 (2 Ekim.1922, Petit Parisien Muhabirine Bursa'da Verilen Demeç) ***A.S.D., III*,** s.71.

106 (26 Eylül 1922 Chicago Tribun'un İzmir'e Gönderdiği Muhabirine Verilen Demeç) ***A.S.D., III***, s.66.

107 (25.Aralık 1922 Le Journal Muhabiri Paul Herriot'a Çankaya'da Verilen Beyanat) ***A.S.D., III*,** s.79.

vicdani özgürlüklerine dayanan dini düşünce ve inançlarını istismar etmektedirler. Bundan dolayı da, Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik anlayışı, birtakım iç ve dış mihrakları rahatsız etmektedir.

Atatürk'e göre; **"Laiklik, yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Bütün yurttaşların vicdan, ibadet ve din hürriyeti demektir"**[108]

Yine Atatürk'e göre; **"Laiklik asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için, gerçek dindarlığın gelişmesi imkanını sağlamıştır"**[109]

Atatürk, milletin hâkimiyetini bir şahıs veya belirli şahısların elinde bulundurmakta menfaat bekleyen perestlerin, bunu din kisvesine büründürerek milleti iğfak, küçük görmeye çalıştıklarını; "Nihayet milletin kulağı bu söylentilerle dolar ve o telkinlerin dinin icabı ve gerçeklerin ifadesi olarak kabul ederler. Bu gibilere gerici ve hareketlerine de irtica derler.[110] diyerek irticayı şöyle tarif eder. **"Hayat felsefesinin garip bir tecellisidir ki, her faydalı ve her yeni şeye karşı mutlaka bir kuvvet çıkar. Buna bizim dilimizde irtica derler. İşte bu irticanın imhası için gerekli tedbirleri evvelden almış olmak lazımdır"**[111]

"Bizim milletimiz ve onu temsil eden hükûmetimiz tabii olarak dünya yüzünde mevcud bütün dindaşlarımızın mesut ve müreffeh olmasını isteriz. Dindaşlarımız değişik çevrelerde vücuda getirmiş oldukları toplumların bağımsız olarak yaşamalarını isteriz. Bununla yüksek bir zevk ve mutluluk duyarız. Bütün Müslümanların, İslam dünyasının refah ve mutluluğu kendi refah ve mutluluğumuz gibi kıymetlidir! Ve bununla çok ilgiliyiz. Ve bugün onların dahi aynı şekilde bizim mutluluğumuzla ilgili olduklarına şahidiz"[112] diyerek İslam alemi ile olarak samimi fikir ve düşüncelerin dile getirmektedir.

Sonuç olarak; Bir millet için, o milletin çocukları gençleri için

---

108 ***Özdeyişleriyle Atatürk***, ATASE Yayınları, Ankara, 1981, s. 24.

109 **Atatürkçülük, I,** s.110.

110 (31.01.1923 İzmir'de halk ile konuşma) ***A.S.D., II*,** s.92.

111 (18 Ocak 1923, İzmit'te Halk ile Konuşma) ***A.S.D., II***, s.67.

112 (01 Aralık 1921 Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkisini Belirten Kanun Münasebeti İle) TBMM) ***TBMM, ZC***., I/XIV, s.430.

en büyük tehlike nedir derseniz? Hepimizin hemfikir olacağımız ilk ve en önemli tehlike; ardından koşacağı, amaç edineceği bir millî ülküsü, ideolojisi ya da bir düşüncesinin olmamasıdır.

Buna bağlı olarak ardından koşacağı inandığı, güvendiği benimsediği bir millî liderinin olmamasıdır.

Bu endişeler ya da boşluklar Türk milleti için sözkonusu değildir. Atatürk, Türk'ün İstiklal Savaşı'nda ona liderlik etmedi mi? Yıkılan bir imparatorluktan yani bir devlet yaratmadı mı? Ülkesini ve milletini çağdaş medeniyet seviyesinin üzerine çıkmasını hedefleyen ve hedef gösteren bir lider olarak bir dizi inkılaplar yapmadı mı? Öyleyse Türk milletinin ve gençliğimizin bir ideali, bir millî ülküsü ve örnek alacağı bir liderinin olmadığını söylemek mümkün değil! Ama bunu hakkıyla anlatabildik mi, öğretebildik mi, benimsetebildik mi?

İlk görev yeri olan Şam'da kurduğu **"Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"**nin kurduğu 1906 tarihinden 1938'e kadar yaptıkları ya da yapmak istediklerine bakın! Kendisi için özel ne istedi? Hep bu millet ve devlet için istemedi mi? Çabalamadı mı?

Bugün çocuklarımız ve gençlerimiz yakın tarihimizi, Türk Millî Mücadelesi'ni yeterince bilmiyorlarsa, Türk dilini yeterince doğru ve güzel kullanamıyorlarsa; Nutuk'u okumamışsa ortada ciddi bir eğitim-kültür sorunu var demektir.

Atatürk'ün ortaya koyduğu fikir, düşünce ve faaliyetlerini bir fikir sistemi olarak bilgilendirip, benimsetemiyorsak; millî kültürümüzün ve tarihimizin gereklerini çocuklarımıza ve gençlerimize öğretemiyorsak; o zaman gençlerimiz, Marksizm, Faşizm, teokratik dünya görüşü veya uydurma ve sapkın inanç, düşünce vs. gibi kökü ve uygulayıcıları dışarıdaki fikir ve ideolojilerin veya onların liderlerin etkisi altında olacaktır.

Atatürk'ün hem iç hem de dış siyaset konusundaki fikir ve faaliyetlerinin, devletimize ve milletimize yönelik tehdit ve tehlikelerin neler olduğu ve onlara karşı nasıl mücadele ettiğinin ve edilmesi gerektiğinin en güzel ifadesi, şüphesiz Nutuk'tur.

Bir **"Millî Siyaset Belgesi"** alan Nutuk'u bundan sonra hakkını vererek okumamız ve okutmamız gerekmektedir.

Atatürk içinde yaşadığımız zamanın**, "sen, ben, o"** kavgasını aşıp **"Biz"** olma, **"sen şusun, ben buyum"** sunî söylemlerinden ve

kardeş kavgasından uzak durup; "**Biz aynı kökten gelen bir milletiz"** demek zamanı olduğunun bilincine varmamızı isterdi.

Zaten birbirinin öz kardeşi olan millet fertlerimizi **"alt kimlik-üst kimlik"** gibi söylemlerle birbirinden farklı imişler gibi göstermek isteyenlerin karşısında Atatürk, fikirlerinin babası olduğunu vurguladığı Ziya Gökalp'in;

"Dediler kavmimin bir adı var mı?

Adı bir değil çok bu da bir ar mı?

Türkiye devletim, Türklük milletim cinsinin çokluğu Türk'e zarar mı[113] " dizeleri ile karşılık vermemizi isterdi.

Atatürk, her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının, şahsî menfaat ve hedeflerinin üzerinde millî menfaat ve hedeflerin olduğunu ve bunun da kutsal bir görev olduğunu tekrar hatırlamasını isterdi.

Atatürk, tıpkı millî mücadele döneminde de olduğu gibi hem dışarıdan hem de içeriden millî birliğimiz ve toprak bütünlüğümüzü bozmak isteyen dahili ve harici düşmanlarımızın daima varolduğunu hatırlayıp; geçmişte yapılan hataların ve zararların tekrarından kaçınılmasını isterdi.

Atatürk, vatanseverlik, millîyetçilik, modernleşme ve çağdaşlaşma; çalışkanlık, dürüstlük, milletimizle varlığımızla övünmek, adalet, gerçek ve samimi dini inanç ve düşünceler, laiklik, hoşgörü ile sevgi-saygının sadece sloganlarda, sözlerde ve duvarlarda kalmamasını isterdi.

AB içinde olup da kendi üniter devletlerinin varlığını, millî egemenliklerini, anayasal düzenlerini devam ettirmeyi kendilerine vazgeçilmez hakları gören batılı devletler, kendileri dışındaki milletler için de aynı hakların geçerli olduğunu kabul etmiyor ve görmezlikten geliyorlar. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türk Milleti söz konusu olduğunda herhangi bir kurum veya kuruluş adına ülkemize gelen bir yabancı, **"Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir"** prensibinin temsilcisi olan TBMM'ne, Yasama, Yürütme ve Yargı kuvvetlerimize; onların karar ve faaliyetlerine karışmayı, eleştirmeyi ve geri adım atılmasını istemeyi, kendilerinin doğal hakkı olarak görmektedirler.

---

[113] Ziya Gökalp, **Yeni Hayat Doğru Yol**, Ankara, 1976, s.24.

Türk'ün bağımsızlık savaşını, Büyük Türk İnkılâbı'nı, tüm bunların sonucu kurulan Yeni Türk Devleti'ni ve onun millî sınırlarını hâlâ kabul etmekte zorlanıyorlar. Hâlâ Sevr'i kabul ettirme saplantısından vazgeçmemiş görünüyor ve bunu da açıkta gösteriyorlar.

Tüm bunlar yetmezmiş gibi Atatürk'ün de vurguladığı gibi "**Bununla beraber her devirde her memlekette ve her zaman zuhur ettiği gibi bizde de kalb ve asabı zayıf, gayr-i müdrik (anlayamayan) insanlarla beraber, vatansız ve aynı zamanda refah ve menfaati şahsiyesini vatan ve milleti zararında arayan esafil (pek aşağı, bayağı) de vardır"**.[114]

Ama tüm bunlara rağmen aklı başında, sağduyu sahibi, gerçekten geçmişi ve bugünü iyi değerlendirip, geleceği ve gerçekleri gören aydın ve vatanseverler Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, bugün Türkiye toprakları ve Türk milleti üzerinde oynanan oyunların farkındadır. **"Biz millîyetperverler, gözleri açık adamlarız. Gözlerimizi her gün daha ziyade açmaktayız ve gerek dahilde ve gerek hariçte olup biteni görüyoruz. Milletimizin devamlı olarak milletlerle temasını kolaylaştırmak menfaatimiz gereğidir"**[115]. diyen Atatürk;

Memleketimizin çağdaş, medeni ve refah olmasını bir hayat davası olarak görerek, Türklerin daima doğudan batıya doğru yürüdüklerini[116] içinde bulunulan medeniyet ailesi içinde layık olduğumuz mevkiyi bularak, onu korumamızı ve yükseltmemizi isterken; **"Refah, saadet ve insanlık budur"**[117] diyerek; daima çağdaş medeniyet seviyesini yakalamayı hatta onu aşmayı hedef göstermiştir.

Ama, Avrupa'nın bizi daima kendisinden aşağı gördüğünü, mahvolmamızı yok olmamızı çabuklaştırmak için ne gerekirse onları yaptığını da ifade ederek; **"Batı ve Doğu zihinlerinde birbirine saldıran iki prensip söz konusu olduğunda, bunun en önemli**

---

114 (23 Temmuz 1919, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresini Açış Nutku) Mahzar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I, T.T.K, Ankara, 1986[2]; M.Fahrettin Kırzıoğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, II, Ankara, s. 21.

115 (27 Eylül 1923 Türkiye'de Cumhuriyet ve Şarklılık, Garplılık Meselesi) **A.S.D., III**, s. 88

116 (4 Aralık 1923, İstanbul Halkı ve Cumhuriyet) ***A.S.D., III***, 94

117 (5 Şubat 1924, İzmir'de Gazetecilerle Konuşma) ***A.S.D, II*****,** s.171.

kaynağını bulmak için Avrupa'ya bakmalı. İşte Avrupa'da devamlı mücadele ettiğimiz bu düşünce vardır"[118] diyen; milletlerin siyasetinde ancak menfaatlerin olduğunu ve kimsenin kimseye dost olmayacağını bilen; dostu ve düşmanı ayırt eden ve daima uyanık bir bilinçle **"Biz kimsenin düşmanı değiliz. Yalnız insanlığın düşmanı olanların düşmanıyız"**[119] diyen Atatürk'te asla yabancı düşmanlığı ırkçılık yoktu. Nitekim bu konuda **"Ecnebi düşmanlığı noktasına gelince; şu bilinsin ki, biz ecnebilere karşı herhangi düşmanca bir his beslemediğimiz gibi onlarla samimi ilişkilerde bulunmak arzusundayız. Türkler bütün medeni milletlerin dostlarıdır. Ecnebiler memleketimize gelsinler, bize zarar vermemek, hürriyetimize güçlükler çıkarmaya çalışmamak şartıyla burada daima güler yüz göreceklerdir"**[120] ve **"Türkiye'nin istiklali her sahada tamamen eksiksiz onaylanmak şartıyla kapılarımız bütün yabancılara açık kalacaktır"**[121] sözleri ile de düşünceleri gayet açık bir şekilde ifade eder. Atatürk; bugün hâlâ geçerliliğini koruyan önemli bir soruna da işaret etmektedir. Ancak bu sorunun çözümünü de vermektedir:

"Tarihi yapan, akıl, mantık, muhakeme değil, belki bunlardan çok hislerdir. Düşmanlarımızın hakkımızda uzun asırlarla yoğunlaşan hislerini yalnız bugünkü olaylarla silebileceğimizi zannetmek, doğru olmaz. Biz bunu zaferlerle değil, ancak bugünkü ilerlemeyi kabul, bugünkü ilmin ve medeniyetin istediği özelliklerin hepsine sarılarak, inanarak ve bütün medeni milletlerin kültür seviyelerine ulaşmakla yapacağız"[122].

Atatürk'ün bu sözleri üzerine bizim milletçe kendimize şu soruyu sormamız gerekiyor. Biz; acaba Atatürk'ün bütün ömrü boyunca gerçekleştirmek için uğraştığı, az zamanda çok iş yapmak için çabaladığı millî ülkünün farkında mıyız?

---

118 (27 Eylül 1923 Türkiye'de Cumhuriyet ve Şarklılık, Garplılık Meselesi), **A.S.D., III**, s.87-88.

119 D.DUMOULIN, **Atatürk'ten Düşünceler**, s.35.

120 (29 Ekim 1923 Fransız Muhabiri Mavrice Pernot'a Demeç) **A.S.D., III**, s.90.

121 (2 Kasım 1922 Petit Parisien Muhabirine Bursa'da Demeç), **A.S.D., III**; s.70.

122 (15 Mart 1923, Adana'da Halkla Konuşma), **A.S.D., II**, s.120.

"Benim Türk milleti'ne Türk cumhuriyeti'ne ait görevlerim bitmemiştir. Sizler onları tamamlayacaksınız" dediği ve bize gösterdiği millî hedeflerin hangilerini, ne kadar gerçekleştirdik? Ya da Atatürk'ün gerçekleştirdiklerini ne kadar koruduk? Her biri vecize niteliğindeki sözlerindeki derin anlam ve mesajları alabildik mi uygulayabildik mi: Ne yapmamız veya ne yapmamız gerekiyor?

Bütün bu soruların cevapları tekrar ediyorum; bir, **"Millî Siyaset belgesi"** olan **"Nutuk"**ta ve özellikle tek başına bir **"Millî Siyaset Belgesi"** alan **"Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi"**nde açıkça ifade edilmektedir. Ve bizler Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olarak **"Bu sarsılmaz inançla Cumhuriyeti tehlikeye karşı her türlü vasıta ile savunmak"**[123] için daima varız ve hazırız.

[123] **Atatürkçülük, III**. Kitap, s.60.

ATATÜRK'ÜN LAİKLİK SİYASETİ VE KIRGIZİSTAN'A YAPTIĞI TESİR

Doç. Murat KOCABEKOV*

Atatürk, islami değerleri güçlü olan bir devlette ve halkın da % 99'u müslüman olan Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik siyasetini yerleştiren bir önderdir. Şimdi Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini düşünecek olursak, direk 100 yıl sonrasını görebilen bir devlet adamıdır. Türkiye Cumhuriyeti XX. yüzyılın 20 ve 30 yıllarında eski değerler yerine Kemalist yeni reformlar uygulanmaya başlandı ve bu değişimin en önemlisi toplumun kültürel ve manevi zenginliklerine yenilik getiren Laiklik siyaseti olarak bilinmektedir.

Laiklik siyaseti şimdiye kadar Avrupa devletlerine kullanılıp gelmesiyle beraber onu Türkiye'de kullanılması durumu ve devletteki halkın dinle olan ilişkisini göz önünde bulunduracak olursak, buradaki Laiklik birkaç noktada farklılaşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti eski Osmanlı devletinin mirası üzerine kurulması ve halk o zamana kadar kendilerini nasıl müslüman kabul ederek gelmişse, laiklik reformundan sonra da islami değerlerden vazgeçmemiştir.

Bizim bildirimiz Atatürk'ün laiklik siyasetinin Kırgızistan'a ettiği tesirle ilgili olduğu için Türkiye'deki Laiklik reformu ile kendi dönemindeki Kırgızistan devletinde uygulanan ateistlik siyasetinin farklılığını ve şimdiki Kırgızistan Cumhuriyeti'nde dini durumu ana hatlarıyla anlayabiliriz.

Mustafa Kemal Atatürk yürüttüğü Laiklik siyaseti ile ateistlik siyaseti çok farklıdır. Eğer Sovyetler Birliği ve onun sınırları içindeki Kırgızistanda ateistlik siyasetini hatırlayacak olursak, adamın ruhani hayatının esası olan din işlerine iliştiği açıktır. Sovyetler Birliği'nin kanunlarında din işleri ile devlet işleri birbirinden ayrıdır. İnsanla-

* Doç. Dr. Murat Kocabekov, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.

rın hepsi kendi isteklerine göre çalışsınlar diye belirtilmiştir. Fakat böyle olmasına rağmen devlet kuruluşları din işlerine ilişip, onun çalışmalarını kontrol altına alması şimdide hiç kimse tarafından da yenilik olarak kabul edilmemektedir.

Kemalistler ise dine ilişmeden ona karşı çıkmadan onlar herkesin kendi vicdani görevi olarak değerlendirmişlerdir. Devlette camiler kapanmamıştır. Dinî bayramlar şimdiye kadar nasıl kutlanmışsa Laiklik reformundan sonra da devam etmiştir. O zamanda laiklik siyaseti dini tamamen yok etmemiştir. Türk halkı laiklik siyasetini kabul edip sosyal hayatta gelişmesi, ilim-bilim öğrenimine devam etmesiyle birlikte İslam dini de adamın sosyal hayatından farklı olarak bakılmadığı ve ruhani taraftan da yoksulluk olarak görülmemekteydi. Tam tersine Türkiye'de Mescid ve medreseler tahrip edilmeden İslam dinine baskı yapılmadan laiklik siyaseti ile dini inancın doğal olarak kaynaşması dikkatimizi çekmektedir. Atatürk'ün Laiklik siyasetinin önemli özelliklerinden biri Devlet ile din işlerinin bağımsız olarak gelişmesi insanların ruhani hayatında çatışmaya neden olmamıştır.

Aynı zamanda Sovyetler birliğinde tam tersine ataizm siyaseti yürürlükte olup, kominstlerin teklif ettiği ideoloji ve dini taraftan yapılan siyaset birbirine uymadığından dine karşı tedbirler almıyordu. Kominstler din devletten ayrılacak ve devlet din işlerine karışmayacak demelerine rağmen gerçekte devlet dini kontrol ederek ona karşı savaşa başlamıştı. Sovyet döneminin erken dönemlerinden itibaren, "Din afyondur" sloganını alıp dinin toplum üzerindeki fonksiyonlarını sınırlamıştır. Herşeyden önce cami ve kiliseler bozularak dini eğitim kurumları kapatılmaya başlanılmıştır. Bolşeviklerin bu hareketleri savaşçı ateizim olarak adlandırılıp, siyaset çevresinde din devletten ayrı tutulmaktansa gizli çalışan organizasyonlar haline dönüştürülmüştür.

Dindar adamlar resmi işlere alınmamıştır ve onların din hürriyeti kominist partisine olan üyeliği ile belirlenmekteydi. Bunun yanında ateist birimlerde derslere katılma yoluyla dini görüşü devamlı köreltilmeye çalışılmıştır. Ateizm mücadelesine örnek olarak gösterecek olursak, Kırgızistan'ın bir ilçesinde kominist partide çalışan bir görevli vefat eden babasına canaze namazı kıldırdığı için kominist parti üyeliğinden ve işinden olmuştur.

Kaynaklara göre Atatürk'ün Laiklik siyaseti Türk milletinin dini yönden bağımsızlığını sağlamıştır. Devlet din işlerine ve onların faliyetlerine olumlu olarak bakıp, adamların manevi durumuna bakarak kısıtlama getirmemiştir.

Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nde ise din ile beraber insanların dine olan görüşü aynı düzene sokularak ateizm düşüncesi en doğru yol olarak gösterilmiştir. Kırgızistan şartlarında ise ateizm siyaseti Kırgızların manevi zenginliklerine çok büyük zarar vermiştir. Yüzyıllar boyu süregelen dini görüşleri kılıçla kesercesine ateistlik görüş gereği dinden uzaklaştırılarak, dine karşı mücadeleye başlamışlardır. Bundan dolayı da laiklik ile ateizmin farkı şöyle ortaya çıkmaktadır. Laiklik dini yasaklamadan uzak tutulmuş ve dini faaliyetlere pek karışmamıştır. Ateizm ise tam tersine kominizmi kurma perdesi altında insan oğlunun en nazik olan maneviyatına ve dünyayı nizama sokma idealini baltalamıştır. Kominist ideolojisinin bu görüşü sosyal hayatın normal gelişimini bozmuş ve daha dün yarı göçebe hayat süren Kırgızları olumsuz olarak etkilemiştir. Yarı göçebe hayat süren ve müslüman olarak yaşayan Kırgızları zorla yerleşik hayata geçirdikten sonra kominist ideolojiyle tanışmaya başlamışlardır. Sovyet dönemine kadar Kırgızistan'da cami ve medreseler işlevini sürdüre gelse de, 1917 yılından itibaren bu kurumların yerini devlet kurumları ve kültür faaliyeti yapan yerler almıştır. Tabiki böyle köklü bir değişim halkın örf-adetine olumsuz etki etmiştir. Kominist partisinin içinde olup ateist siyaseti yönlendiren yöneticiler kızıl kominist olmasına rağmen tamamen dinden de uzaklaşmamışlardır. Özellikle onlar ateizmi kabullenen ilim adamları haline gelememişlerdir. Nihayetinde kominist partisi üyeleri gizli olarak Kuran okuyorlarsa da kominist parti toplantılarında dine karşı konuşmalar yaparak, maneviyatıyla parti konuşmaları birbirine taban tabana ters düşmekteydi. Bunun arka yüzünde yaptığı faaliyetle konuşması bir birini tutmayan, insanın maneviyatını eriten yalancılık ve iki yüzlülük gibi sosyal hayatı mahfeden şeyler alışkanlık haline gelmiştir. Özellikle Kırgızlara iki yüzlülük gibi şeyler çok büyük zarar verdi. İnsanın kutsi olarak gördüğü inancına hakaret edilip, cami ve medreseler ortadan kaldırıldıktan sonra bu durum insanlara, yöneticilere ve devlete olan güvene zarar verdi. Böylece geçmişten günümüze kadar süregelen "büyüğe hürmet küçüğe izzet etme" denen etnik normlar bozularak onun yerini iki yüzlülük, yalancılık gibi ideolojiye bağlı olan insan-

lar meydana geldi.

Bu durum 1991 yılında Kırgızistan egemenliğini almasına kadar devam etmiştir. Ülke egemenliğini almasıyla birlikte din meselesini çözerek, dini faaliyetleri belirlemek gibi önemli işler ön plana çıkmaya başladı. 1991 yılında Kırgızistan bağımsızlığını aldıktan sonra toplumun manevi hayatıyla ilgili, bununla beraber din işlerini düzene sokma ve ateist siyasetten uzaklaşma konusunda önemli adımlar attı.

1993 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Kırgızistan'a yaptığı resmi ziyaret ve Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Askar Akaev'in Türkiye'ye yaptığı ziyaretten sonra Kırgızistan sosyal ve ekonomi alanlarında gelişimini Türkiye'yi model olarak aldı. Bu dönemde Kırgızistan'da çok yönlü reformlar yapılmıştır. Bu reformlardan birisi din işleriyle ilgili olmuştur. Kırgızistan'da devlet idaresi ve ileride gelişmesi Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti stilinde sürdürülecektir ve laiklik siyaseti Kırgızistan için de model alınmıştır. 1991 yılından sonra Kırgızistan'ın dini açıdan gelişmesi Atatürk'ün uyguladığı laiklik siyasetine uygundur. Ama Sovyetler dönemindeki ateistik ideoloji ve dine engel teşkil eden siyasetin ortadan kalkması ile beraber din hürriyeti ortaya çıkmıştır. Sovyet döneminde gelişen ateist sistem ortadan kaldırılarak onun yerini seküler değerler aldı.

Ülkede din işlerini yürüten devlet komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyon dini faaliyetlere karışmadan sadece onun faaliyetlerini kontrol altına almaya başlamıştır. Kırgızistan Cumhuriyetinde din özgürlüğü ile beraber cami, medrese faaliyetleri gelişip islamî değerler canlanmaya başladı. Dindarlar önceki gibi cezalandırılmadan devlet işleri ile din işlerine bir sınır konuldu. Günümüzdeki dini faaliyetlerle ilgili olan siyasete bakılırsa, laiklik siyasetine göre Kırgızistan, kendi zamanında Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği laiklik siyasetini model olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN "TÜRK" KAVRAMIYLA ÖZDEŞLEŞMESİ

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA *

XI. yüzyıldan itibaren Batıya göçen ve Selçuklu Devleti'nin siyasi idaresindeki halka, komşuları tarafından "Türk" denmekte idi. XIX. yüzyıldan itibaren Devlet-i Âliye-i Osmaniye olarak bilinen devletin mensuplarının, Türk oldukları dört bir yönden komşuları tarafından söylenilmeye devam ediyordu. Ancak bu devletin mensupları kendi içlerinde bu kavramı, komşularının belirttikleri kadar etkili benimseyemiyorlardı. "Türk" kavramını benimsememe hususu, sadece Batıda değil İç Asya'da da görülen bir vakıa idi.

Osmanlı İnsanı, XIX.yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren yeni bir Avrupalılaşma sürecine girmiş idi. Bu oluşum içinde Avrupayı tanıyan Türklerin sayısı da artmış bulunuyordu. Denizciler olarak İtalyancayı ve ayrıca Frenkçe de denilen Fransızcayı bilen Türkler, bu dillerde kendi ülkelerine **Turkhia** veya **Turquie** dendiğini görüyorlardı. Onlar, yani Avrupalılar yaygın olarak Osmanlı Devleti değil, fakat söyleniş itibariyle "Türki" veya "Türkiya" telaffuz etmekte idiler.

Avrupa'ya gidip gelen veya orada eğitim gören Türkler, zamanla bu kavramları da benimsemişlerdi. Mesela Şinasi (l826-1871) mesela Ahmed Vefik Paşa (l828-1891) bunlar arasında sayılabilir. Bu arada, onlara göre daha genç olarak Ali Suavi de (1839-1878) ve Namık Kemal (1840-1888) de unutulmamak gerekir. Ali Suavi, Paris'de çıkardığı iki dilli Türkçe ve Fransızca Osmanlı ülkesini tanıtan kitaplarında, Memalik-i Osmaniye demeyip "Türkiye" demeyi tercih etmiş idi. Bu dönemde, yani 1870'li yıllarda Türkiye yanında,

* Ege Üniversitesi, İzmir.

yer yer Türkistan kavramının da kullanıldığını görülüyor. Osmanlı geleneksel veya klasik çağının "Türk"ü " kaba, taşralı ve köylü" sayan anlayışı bu bilgiler ışığında yumuşamış bulunuyordu.

Türk Harbiyesinin eğitiminde, devrin bu türden gelişmeleri de yerini bulmuş idiler. Süleyman Paşa'nın etkisiyle 1870'lerde başlıyan yeni eğitim dönemi sonrasında da aynı şekilde devam etmiştir. Artık Türk Harbiyesinde yetişenler, "Osmanlı" özellikleri kadar "Türk" kavramı hakkında da bilgi sahibidirler. Ancak Harbiye'nin bulunduğu İstanbul, "Türk" değil, fakat Osmanlı özellikleriyle dikkati çeken bir yerdir. Orada yaşayanlar için taşralılar, ancak Türk olabilirlerdi. Gerçi bu düşünce sadece İstanbul için geçerli olmayıp, Selçuklu çağının mirasçısı hemen bütün şehirler halkı için de geçerlidir (Ankara' için Prof. Dr. Muzaffer Arıkan'ın gözlemi dikkati çekicidir).

Osmanlı Devleti'nin güçsüzleşip tarih sahnesinden kaybolma sürecine girdiğinde, bu Devleti herşeyi ile benimsemiş olan insanların kendilerine ne demeleri bir mesele olarak ortaya çıkmıştı. "Osmanlı", XIX yy sonlarında dini veya etnik kesin bir anlam taşımayan yepyeni bir kimlik adı olarak iddialı bir şekilde dikkati çekiyordu. İlk bakışta bu, ülke içindeki birliği sağlayacak bir harç gibiydi Bu kavramın üzerinde, nitekim bir zaman için fazlasıyla duruldu ve etkili kılınmak istendi. Çünkü bu kavramda sadece etnik kimlik değil, dini hoşgörü de bütün yönleriyle canlandırılmak istendi. Osmanlı Devleti içinde yaşayanlara dini veya etnik kimlikleri ne olursa olsun onlara "Osmanlı" denme çabaları, XIX yüzyıl sonlarında bir hayli etkindir. Ancak bütün bu çabalara rağmen, bu deneme başarılı olamadı.

XX. yüzyılın ilk 20 yılındaki oluşumlar ve özellikle Cihan Harbi sonundaki durum, ülkesine sahip çıkmak isteyenleri çok etkiledi. Çünkü, vaktiyle Osmanlı idaresi altında barış ve mutluluk içinde yaşayanlar birer-ikişer devletten kopup çekip gitmeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti'den ayrılmak, adeta bir akım haline gelmişti. Peki ayrılmak istemeyenler, Devletine herşeyi ile sahip çıkanlar ne olacaktı? Bu önemli bir mesele sayılabilirdi.

Neticede Devletini her şeye rağmen yaşatmak isteyenler için yapılabilecek birşeyler de olmalı idi. "Osmanlı " kavramının bu hususta etkili bir yeri olamamıştı. Cihan Harbi içinde dahi, birçok aydın

ve asker bu konuyu düşünmüş olmalıdır. Gerçi kendisi de bir taşralı olan Ziya Gökalp, XX. yüzyıl başlarında artık bir "Türkiye" den açık olarak söz etmeye başlamıştı. "Turan" büyük olsa da "Türkiye" de Türklerin vatanı idi. Hem artık bu Türkler artık, "köylü, taşralı, kaba, cahil" olmayıp, binbeşyüz yıl önce bir büyük Devlet (Göktürk) kurmuş imişler. Türk'ün böylesine çok uzaklara giden geçmişi, özellikle dünya yayınlarını takip eden münevverlerde etkili oldu. Onlarda Türk'e, Türk kavramına, onun yaygın anlamından çıkarak yönelen olumsuz duygular da kaybolmaya yüz tutmuştu.

Türk kavramı, Balkan Savaşları'ndan sonra ilk ve canlı olarak yeniden gündeme gelmişti. Çünkü, Müslüman olarak olduğu kadar, o zamanlarda Hıristiyanların gözünde Müslüman ile özdeş olan Türk olmaları sebebiyle pek çok Türk katledilmiş, zulüm ve işkence görmüştü. "Türk Ocakları" bundan sonra daha bir canlılık kazanacak, "Türk" kavramı İstanbul insanı için de etkili olacaktır.

Cihan Harbi içindeki gelişmeler, özellikle Şam ve Irak dolaylarında savaşan askerlerin zihninde "İslam" kardeşliğinin büyük yara almasına yol açtı. Türk askerlerinin din kardeşleri tarafından gaddarca muamele görmesi de bunda etkili olmalıdır. Bu türden gelişmelerin ışığında Türk subayları ve aydınları Devletin gelecekteki çehresi yeniden düşünülür olmaya başlamıştır.

Neticede, o zamana kadar, İstanbul merkezli kültürel çevrelerde hor görülen, "taşralı, köylü, dağlı" gibi anlamları etkin olan "Türk" kavramı acaba bu birliği sağlayabilir mi diye pek çok askerin ve münevverin zihninde düşünülmeye başlandı. Özellikle 1918 yenilgisi sonunda bu hususu daha ciddi olarak düşünenler çoğaldı. Hatta bazı emareler göstermektedir ki Osmanlı hanedanı devam etse dahi Devletin adının Türkiye/Türkiyâ olarak benimsenebileceği bir ihtimal olarak ortaya çıktı Bu önemli bir gelişme sayılabilirdi.

Devletin adının artık "Türk" kökenine bağlı olarak bir yeni ad alabilme imkânını düşünmemiz, yeni bir olaydır. Ancak bunun ciddî olarak ileri sürülebileceğini şu üç önemli kayıt ışığında söylüyoruz.

a. Necib Asım ve Mehmed Arif Efendiler, 1919 yılında yayımlanan bir *Osmanlı Tarihi* kaleme almışlar idi. Bu eserin adı her ne kadar Osmanlı Tarihi ise de, bu eserin çeşitli yerlerinde, Devletin adı olarak açık ve kesin bir şekilde Türkiye ismi de kullanılmaktadır.

b. Hüseyin Kazım Kadri, XX yüzyıl başlarının etkili bir siyaset ve kültür insanıdır. Mütareke sonrasının çözüm arayışları içinde, bazı düşünceleri, Mustafa Kemal Paşa'nınki ile uyuşmamıştır. Ancak kendisi İstanbul çevrelerinde etkili bir kimsedir. Onun bu yıllarda yayımlanan bir kitabının başlığında "Türkiye" kavramı açık ve kesin bir şekilde kullanılmaktadır: *On Temmuz İnkılabı ve Netayici: Türkiye İnkirazının Saikleri.*

c. Dikkatimizi çeken son misal 1920 başlarında toplanan İstanbul Meclis-i Mebusan'ınca kabul edilen Misak-ı Millî metnindedir. Hem Osmanlı hem de Ankara tarafından kabul edilen bu metinde açıkça "Türkiye" Devletin adı olarak geçmektedir:"Türkiye sulhüne bırakılan Batı Trakya'nın...".

II. XIX.yüzyıl sonlarında yetişen bir Türk olarak Mustafa Kemal Paşa, yukarda sözünü ettiğimiz gelişmelerin içinden gelmekte idi. Bir yandan İstanbul'daki bu gelişmeler, öte yanda Ankara'nın doğrudan temsil ettiği "taşra" ve Türk özellikleri sebebiyle Millî Mücadele'nin ilk anlarından beri Türk kavramı belirli bir yükseliş çizgisi göstermektedir. Gerçi, Kafkaslardan yeni gelen ve kendi alt kimliğinin etkisinde kalıp onu Türk ile bir sayanlar kimi zaman, buna itiraz edeceklerdir. Mustafa Kemal Paşa, onlara o zamanın geniş Osmanlı anlayışı ile cevap verecek ve onları yatıştıracaktır. Ancak Büyük Millet Meclisi ki, bir süre sonra başına "Türkiye" kelimesi de gelecektir, 1921 de geçici Anasayasında devletin adını "Türkiye" olarak açıkça adlandırmakta idi.

Çünkü Millî Mücadele yılllarından itibaren Anadolu insanının, Osmanlı Paytahtı İstanbul'dan bakıldığında "taşralı, köylü" gibi anlamlar yüklediği "Türk" kavramı, şimdiden çok yerde "Osmanlı"nın yerini almakta idi. 1920-1923 arasındaki gelişmeler her geçen gün bu yeni oluşumu etkiledi. Sonucunda yukarda dediğimiz gibi Ankara'daki Meclis, Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak anıldığı gibi, bu meclisin kabul ettiği 1921 anayasası dahi "Türkiye Devleti"nden söz eder oldu.

III. Ankara'dakilerin Türk kavramından böylesine etkilenmesinde, bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın büyük payı vardır. Hatta denebilir ki bu yeni akımın en güçlü siması Gazi Mustafa Kemal Paşa idi. O, Osmanlı taşrasında doğup büyüyen bir insan olarak, muhtemelen

İstanbul'da, kendisine yöneltilen "Türk" sıfatı dolayısıyla bu duyguları yaşamıştı. 23 Nisan 1920'de toplanan Meclis üyelerinin pek büyük bir çoğunluğu "taşra"lı, yani Türk idiler. Taşrada doğup büyüyenler için bu kavramın anlamı, Osmanlı Devlet merkezindeki gibi olmamakla birlikte, onlar da değişen birşeylerin olduğunu seziyor ve anlıyorlardı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın zaman zaman belirttiği, gibi artık Anadolu İstanbul'a tabi olmayacak, aksine İstanbul Anadolu'ya tabi olacak idi. Bu sözlerde sadece siyasi veya hukuki bir anlam değil, onlara ilaveten yukardan beri sözünü ettiğimiz yeni anlayışın da izlerini ve etkilerini bulmak pekala mümkündür. Kısacası "Taşralı'ların, yani Türklerin etkin olduğu bir Meclis, yeni anlayışla kolaylıkla uyuşabilirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın sonraki zamanlarında da yanında daha çok Taşralıları, yani Türkleri bulundurduğu, mesela bir Şükrü Kaya'ya büyük önem verdiğini bu arada unutmamak gerekir.

IV. Biraz daha genel olarak düşünürsek, Batıdaki Türk Devleti'nin adında, o zamana kadar "Türk" ile ilgili bir hatıra yokken, şimdi adını, "Türk" unsurunun etkisi olarak adını önce "Türkiye" olarak değiştirdi. İlk zamanlardaki Türkiya/Türkiye tartışmalarının meselenin özüyle bir ilgisi yoktur. 1923'de Devletin idare şekli de Cumhuriyet oldu. Şimdi meselenin öteki yönü, Türkiye Devleti'nin mensuplarının kendilerini "Türk" olarak saymaları hususu ele alınabilirdi.

Osmanlı kimliğinden Türk kimliğine geçiş, birçok önemli problemleri de beraberinde getirebilirdi. Bir "imperium" olan Osmanlı Devleti'nin "İslamiyet" merkezli anlayışından, "Türk" merkezli bir düşünceye geçiş büyük bir kültür savaşı gerektirebilirdi. Devletin sınırlarının yeni durumu, böylesine bir kavrayış değişikliğine daha çok imkân verebilirdi. Ancak, Osmanlı Devleti veya Batı Türklüğünün, kişiyi esas alan, onun baba veya atalarına hiç de önem vermeyen anlayışına nasıl uyarlanabilecekti. Acaba "Türklük" bir soydan gelim mi kabul edilecekti? Ama geçmişte bu ülkede babası bir Hıristiyan olan kimse, Müslüman olup Osmanlı Devleti'nin hizmetine giriyor, Batılıların deyimi ile "Türk" oluyor, kanıyla, canıyla Devleti için hizmet ediyordu. Kişiyi, onun baba veya atalarını değil, doğrudan kendisini esas alan zihniyet, yeni dönemde de devam ettirilmek gerekirdi. Nitekim Osmanlı geleneklerinin içinden de gelen Musta-

fa Kemal Paşa, Cumhuriyet'in l0.yıl nutkunda, Türk'ü alabildiğince yüceleştirdi. En sonunda da güzelliğini, kıymetini ve etkisini hala da devam ettiren ünlü vecizesiyle bitirdi: "Ne Mutlu Türk'üm Diyene".

Devletin sahipleri, "Osmanlı" İdaresi tarih sahnesinden silinirken, 1923 sonrasında kendilerine yeni bir ortak kimlik bulmak zorunda idiler. Çünkü artık bir şahıs ve hanedan adının etkisini gösteren "Osmanlı" kavramı bitmişti. Peki bu yeni ortak kavram ne olabilirdi? Devletin yeni alanına göre geleneksel merkez İstanbul kenarda kalmıştı. Ankara, yani vaktiyle İstanbul'a göre taşra bir şehir, devletin merkezi olacaktı. "Taşra" ile Türk arasındaki bağa yukarda da temas etmiş idim. Şu halde yeni dönemin en etkili kavramı pekala "Türk" olabilirdi. Hem Türk'e, vaktiyle Osmanlıya yüklenen anlam gibi, doğrudan kişiyi, insanı esas alan bir anlama da ağırlık verilebilirdi. Nitekim Gazi Mustafa Kemal Paşa, Onuncu Yıl Nutkunda "Ne mutlu Türk olana" dememiş, "Türk'üm diyene" diyerek Türklüğü bir benimseme ve kabullenme saymıştır. O zaman Devletin içindekiler, kim olurlarsa olsunlar, "Türk" olabilirlerdi. Kendilerini Türk sayabilirlerdi. Bu konuda kendilerinin "Türk'üm" demelerinden gayri hiçbir merci, kimse veya zümre onların kimlikleri hakkında karar veremezdi.

Devletin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve öteki kanunları, bu türden gelişmelere uygun olarak düzenlenmişlerdir: 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 88.maddesi şöyle der: "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur." Bu madde sonraki Anayasalarda da öz olarak aynen devam etmektedir: 1982 Ayasasası, 66 madde başında şöyle der: "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür."

V. "Türk" kavramını yeniden yüceltmek ve ona en yüksek değeri vermek Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın eseridir. Nitekim o kendisini Türk ile o kadar özdeş ve aynı saymıştır ki Soyadı Kanunu çıktığında, soyadını bu esasa göre Atatürk olarak almıştır. Bize kalırsa Türk kavramının yücelmesi ile Atatürk, öteki millî kavramlara, milletlere hiç de olumsuz bakmamıştır. Aksine, Türk'ün onlarla bir arada, yan yana ve barış içinde yaşaması gerektiğine dair sayısız sözü ve davranışı vardır.

Atatürkçülüğün adeta birinci temeli şu halde "Türk" kavramına

büyük değer vermektir. Ancak burada dikkatli olmak, Türk'ü bir kan veya ırk meselesi olarak değil, bir benimseme ve kabullenme olarak almak gerekir. Bunu, ülke, devlet ve mensupları için nasıl gerçekleşeceğini "Ne Mutlu Türk'üm Diyene " vecizesiyle gösterdi. Bu asla unutulmamak lazım gelen bir direktiftir.

Sonuç olarak diyoruz ki Osmanlı Devleti tarih sahnesinden silinirken, Osmanlı kavramı'nın yerini alabilecek en geniş, güzel ve etkili kavram ancak Türk olabilirdi. "Türk" bu özelliği ile adeta Gazi Mustafa Kemal Paşa, yâni Atatürk ile özdeş gibidir.

TÜRKİYE'DEKİ LAİK ANLAYIŞA İLK KARŞI ÇIKIŞ HAREKETİ VE ONA VERİLEN CEVAPLAR (1923)

Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL*

Sayın Başkan, kıymetli dinleyenler. Konuşmama başlamadan önce hepinizi saygıyla selamlıyorum.

15 Ocak 1923 tarihli Hoca Şükrü[1] imzası ile yayımlanan broşür ve buna verilen cevaplar bildirimizin özünü teşkil etmektedir.

Cumhuriyet henüz ilan edilmemiştir. Henüz Türkiye'yi laikleştiren yasalar çıkarılmamıştır. Cumhuriyetin ilanından 9 ay, Türkiye'yi laikleştiren 3 Mart 1924 tarihli kanunlardan 15 ay önce ortaya çıkan ulusal boyutlu bu tartışmanın 3 ayrı tarafı vardır:

'1923 yılında Laiklik mi vardı? Laik anlayış mı vardı? Laikliği koruyan kanun mu vardı? Bunlar bulunmadığına göre, laiklik konusunda bir karşı çıkıştan nasıl söz ediyorsunuz?' denilebilir. Cevabımız:

20.01.1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye kanununun 1.2.3.4.5. maddeleri, padişahlık/sultanlık kurumu ve anlayışı reddedip millî egemenlik yetkisini, **Büyük Millet Meclisi**'ne veriyordu. Sultanlıkla halifeliğin aynı kişide toplanan yönetim biçimine ait erki kullanma gücünü ise, aynı anayasanın[2] "Şeriat hükümlerinin yerine getirilme-

---

* Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Mehmet Akif Tural, **Hilafet Sevdası Karşısında Milli Hâkimiyet Mücadelesi**, ATAM yy., 2. bs., Ankara, 2005.

2 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 20.1.1337 (1921) Kanun No:85; Madde 7- Ahkâmı şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kavanin ve nizamat tanziminde muamelat-ı nasa erfak ve ihtiyacat-ı zamana evfak ahkâmı fıkhiye ve hukukiye ile adap ve muamelat esas ittihaz kılınır. Heyet-i vekilenin vazife ve mesuliyeti kanun-ı mahsus ile tayin edilir.

si, kanunların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış yapılması, vatan savunması (yani savaş ilanı) için ordu sevk etme gibi esas haklar, Büyük Millet Meclisi'nindir. Kanunların ve nizamların düzenlenmesinde kişiler arası ilişkilere ve günün ihtiyaçlarına en uygun fıkıh ve hukuk hükümleriyle kişiler arası uygarca tutum ve davranış esas tutulur. Bakanlar kurulunun görev ve yetkisi özel kanunla belirtilir." denilmektedir. Bu hüküm ile Halifenin-Sultanın Hilafet makamıyla ilgili sayılagelen yetkileri TBMM üzerinde toplanmış oluyordu.

1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ile 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ilk 5 maddesinde geçen hükümler ebedileşti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti isimli yeni devletin yapısı tescil edilmiş oldu.[3] Ancak Saltanatın kaldırılması ile ilgili bu kanuna "Halifelik" Osmanlı Padişahlık ailesine ait olup Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce bu ailenin bilim ve ahlak bakımından iyi, uygun, faydalı ve yol gösterici olanın seçilmesini "Türkiye Devleti Halifelik makamının dayanağıdır" hükmü, saltanatı kaldıran kanunla birlikte, Halifeyi görevini, buna bağlı olarak da, görevden alma yetkisini, meclise veriyordu. Bu hükümle padişahın şahsında toplanan "sultanlık" dünya işleri yönetimi ile "halifelik" din işleri yönetimi birbirinden ayrılmış görünüyordu. Din işlerine ait görev

---

[3] TBMM'nin Hukuku Hâkimiyet ve Hükümraninin mümessili hâkimi olduğuna dair heyet umumiye kararı 1-2.11.1338 (1922) Karar No:308
(… Türk milleti saray ve Babı âlinin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilatı Esasiye kanunu isdar ederek onun birinci maddesi ile Hâkimiyeti Padişahtan alıp bizzat Millete ve ikinci maddesi ile İcrai ve Teşrii kuvvetleri onun yedi kudretine vermiştir. Yedinci madde ile de harp ilânı, Sulh akdi gibi bütün hukuku hükümraniyi Milletin nefsinde cem eylemiştir…)
1-Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile Türkiye halkı, hukuku hâkimiyet ve hükümranesini mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve İradei Milliyeye istinat etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle Misaki Milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinden başka şekli hükûmeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye Halkı Hâkimiyeti şahsiyeye müstenit olan İstanbul'daki şekli hükûmeti 16 Mart 1336 (1920) dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir.
2-Hilâfet; hanedanı âli Osman'a ait olup Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken erşet ve eslah olanı intihap olunur. Türkiye Devleti hilafetin istinatgahıdır.

ve yetkilerin halifelik unvanı ile seçilen kişiye verildiği görülüyor. İşte 16/17 Kasım'da padişah Vahdettin ülke dışına çıkınca halifelik makamı boş kaldı. Din işleri bakanı Şer'iye ve Evkaf Vekili Mehmet Vehbi Efendi din bakımından halifelik makamı boş kalmış olduğundan yeni birinin seçimine dair fetva verdi, Meclis bu fetvayı oybirliğiyle kabul etti.

Osmanoğulları şehzadelerinden Abdurrahman Efendi'ye 2 oy, Selim Efendi'ye 3 oy, Abdülmecit Efendi'ye 148 oy verildi. 9 oy çekimser çıktı. Meclisin bu oylaması sonucu Abdülmecit Efendi halife seçildi.[4]

1922 yılının Aralık ayında Hüseyin Avni Bey ve aynı düşünenlerce meclise sunulan iki maddeli bir kanun önerisini görüyoruz. Bu kanunun 1. maddesi Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerler ahalisinden olmak şart koşulmuştur. 2.madde milletvekili olabilmek için yerleştiği yerde 5 yıl yaşamış olmak şartını taşımaktadır.

Gazi Mustafa Kemal'in doğduğu Selanik sınırlar dışındadır. Ömrü cephelerde geçtiği için hiçbir yerde 5 yıl yaşayamamıştır. Bu iki maddeli kanun önerisi meclisin içinden çıkmaktadır. Aynı meclis Mustafa Kemal tarafından, Ankara'da Mustafa Kemal'in öncülüğünde, onun düşüncesiyle Ankara'da toplanan bu meclis, yine Mustafa Kemal'i meclis başkanı yapmıştır. Sakarya Savaşı'ndan önce Gazi Paşa'ya Başkumandanlık vermiş, Sakarya Savaşını cepheden yöneterek kazandığı zafer sonucu Mareşal rütbesi vermiştir. Henüz birkaç ay önce Mudanya Mütarekesi yapılmış iken Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya milletvekilliğinin bile yine bu meclisin içinden bazı kişilerce çok görülmesinin anlamı nedir? Bu çirkin tutumun 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki madde Gazi Mustafa Kemal tarafından Mecliste, kendisini meclisin dışına atmak manası taşıdığı yönünde yapmış olduğu sert açıklamasına karşılık Millî Meclisin yine içinden "siz kastedilmiyorsunuz", "siz meclisimiz içinde çok önemlisiniz" gibi takiyeci söylemlerle konu kapanmıştır; ama, onun kendini savunması ajans ve gazetelerden memleketin her yerine yayılmıştır. Gazi

---

[4] M. Akif Tural, **Saltanatın Otopsisi ve Milli Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler**, ATAM Yay., 2. bs Ankara, 1999, s.:40-44

Paşa'yı Ankaralılar kendi il nüfus kütüklerine kaydettiler (birkaç ay sonra Erzurum ve Gaziantep illerinin de aynı tutumu gösterdiklerini takdirle ifade etmeliyiz.). Olay kapanmış gibi görünüyordu. Ama yeni bir düzen yeni bir devlet şekli, alışılmamış cümleler, devlet ile ilgili, yönetimin şekli ile ilgili yeni ifade ve tanımlamalar meclisin içindeki ikinci gurup olarak adlandırılan milletvekilleri tarafında anlaşılamıyordu. Damar ARIKOĞLU' nun **Hatıralarım** kitabında, bu ikinci grup olarak tanınan 66 milletvekilinin isim yaş ve mesleği verilmiştir. Bu gurup meclisin yetkilerini daha da fazla artıracak yeni girişimlerle, Meclis içi hareketliği ve gruplaşmaları artırmıştır. Bu bağlamda Meclis'in ikinci başkanı istifa etmiş Ali Fuat Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa karşı karşıya getirilmiş, TBMM'de otorite konusunda belirsizlik havası hâkim olmuştur. Ama 1923 yılı Ocak ayında, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin**, cumhura dayalı olduğu ilkesi ve gerçeği, **isimlendirilmediği halde**, rejimin ruhu belli olmuştur. Laik anlayışa laik düşünceye oturan oturtulmak istenen bir yeni devlet yeni hukuk ve yeni millet anlayışı akıllı olanların görebildiği bir tercih olarak TBMM ve hükûmeti etkiliyordu.

Halifelik bir devletin bir niteliğidir; ama, yeni Türkiye devletinin yapısı içinde halife meclis tarafından seçilen bir görevlidir. Yeni seçilen halife ile Refet Paşa ve meclisteki ikinci gurup ile ikinci gurup dışındaki bazı milletvekilleri tarafından kurulmuş olan yakın ilişkiler, Mustafa Kemal Paşa ve onunla beraber hareket eden arkadaşlarında tekrar eski düzene geçileceği kuşkusu yarattı. Meclis-te de, yine Ocak ayının ilk günlerinde Meclisin yetkilerini artırmak yanında, Halifeye de meclis tarafından daha fazla yetkiler vererek onu TBMM'nin de üstünde bir güç yapmak isteğine dair hava seziliyordu. TBMM'nin her türlü iradenin üstünde olduğunu söyleyen üç tarafın, bu iradeyi kullandırmakla ilgili istek ve beklentilerinin çok farklı olduğu açıktır. Zaten ikinci gurup milletvekilleri aynı günlerde **meclis yetkilerinin büyüklüğünün her türlü güce sahip olduğunu anlatırken meclisin dilediği her yetkiyi kullanabileceği veya kullandırtabileceğini anlatırken**, halifelik unvanının tekrar sultan yetkileri ile meclis tarafından donatılacağı kuşkularını doğurmuştur, Ocak ayının meclis tutanaklarına bakıldığında endişeler ve beklentiler görülmektedir.

Eskiye dönüşle ilgili endişelerin yaşandığı günlerde Mustafa

Kemal paşa iki çıkış yolu düşündü.

Birincisi Mecliste daha güçlü bir gurup oluşturabilmek için bir siyasi parti kurmak. Bu parti halkın partisi olacaktı milletin tüm fertlerinin içine aldığı bir programa sahip olacaktı. Mecliste yapılması gerekenleri programlayan seçilmiş bir güç olmak istiyordu.

İkincisi mecliste olanları Anadolu'yu gezerek, halkla görüşerek halka anlatmak. Çünkü O, Türk milletinin varlık mücâdelesini milletinden aldığı güçle zaferle bitirmişti. Yeni devlet şeklinin ölmüş olan eski devlet şeklinden tamamen ayrı başka bir biçimde "kaynağını beşeri iradeden" alan ki bu laik anlayıştır, bir yapıyı kurma mücadelesi başlattı. 14 Ocak 1923'de İleri Gazetesi başyazarı Celal Nuri Bey'e bu gezisini anlattı. "Cepheyi denetlemekten amacım orduları yakından görmek ve halk ile temasta bulunmaktır" demiştir. 15 Ocak 1923'de Eskişehir'de yaptığı ilk gezi konuşmasında yeni idare şeklinden bahsetmiştir.

İşte 15 Ocak 1923 tarihinde, Afyon Karahisar milletvekili Hoca Şükrü imzasıyla "Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" isimli kitapçık yayımlandı. Bu kitapçık bütün milletvekillerine dağıtılmıştır. Kitapçığın 15 Ocak tarihinde dağıtılmış olmasına rağmen, hazırlanmasının saltanatın kaldırılmasını da içine alan bir süreci kapsadığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk **Büyük Nutuk**'ta şu bilgileri vermektedir. "Milletin ortadan kaldırdığı şahıs saltanatını, Hilafet makamında devam ettirmek ve padişahın yerine Halifeyi geçirmek sevdasına düşmüşlerdi. Gerçekten de gerici bir gurup, Hoca Şükrü imzasıyla 'Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi' adıyla bir kitapçık yayımladı. Bu broşürün Ankara'da 15 Ocak 1923 tarihinde yayımlandığı ve bütün milletvekillerine dağıtıldığı bana İzmit'te bildirildi. Broşürün üzerine sadece 1339 (1923) yılı yazılmıştı. Fakat broşürün daha ben Ankara'da iken hazırlanıp bastırıldığı ve benim Ankara'dan ayrılış tarihim olan 14 Ocak 1923 gününün ertesinde ortaya çıkarıldığı anlaşılmıştı."

Geriye dönüş için seçilmişlerin meclis içindeki siyasal mücadelesinin ilki olan bu hareketin, Hoca Şükrü Efendinin çıkardığı tartışmanın tarafları şunlardır:

1.Hoca Şükrü ve onun gibi düşünenler

2.Hoca Şükrü gibi düşünmeyen Türk aydınları

3.Başta Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) olmak üzere yönetimi biçimlendiren, yeni kurum ve kuruluşlar ile buyurma erkinin 'kaynağını ilahî irade yerine beşeri iradeden alan bir toplum-devlet düzeni kurmak' isteyen, devlet ve hükûmet yetkililerinin yorum ve kabulleri.

Bu üç taraftarlıktan sadece Hoca Şükrü Efendi gibi düşünmeyen aydınlar, fikirlerini basın yoluyla açıkladılar. Çünkü bu cevap hakkını kullanmaları, broşürde geçen halifeyi, padişah yapma isteğine karşı çıkmalarındandı. Hoca Şükrü Efendi'nin bu risalesine karşı olanlar Mustafa Kemal Paşa'nın ve onun uygulamalarını, milletle birlikte yapmak istediklerinin ne kadarını kavramışlardır ki gönüllü olmuşlardır? Bu yeni rejimi, yeni yönetimi benimseyen gönüllüler, yeni kavramların ve kurumların da gereğine inanarak onları benimsemiş olarak zaman içinde bu benimsediklerini vazgeçilmez sayarak savunmuş olan aydınlardır.

Birinci Meclis kayıtlarında Afyon Karahisar milletvekili, mesleği Vaizlik olarak ve yaşı 46 olarak kayıtlı bulunan, kitapçığı hazırlayan İsmail Şükrü Efendi'nin risalesinden alıntılar yaparak, devrin aydınlarının yapmış olduğu eleştirilerden, karşı çıkışlardan örnekler vereceğiz. Hoca İ. Şükrü'nün Risale'sinin giriş bölümünden bazı cümleleri alıntılayalım:

"Bütün Müslümanlar bilmelidir ki, buhranlı ve olağan üstü günler yaşıyoruz. **Hiç şüphe yok ki bu durum geçicidir ve inşaallah çok gecikmeksizin gerçek ve doğal duruma geri dönülecektir."** İslam kamuoyu yakinen bilmelidir ki, Büyük Millet Meclisi ile meclisin seçtiği ve tâbi olduğu Müslümanlardan halifesi arasında hiçbir ayrılık ve gayrılık yoktur. **Halife meclisin, meclis halifenindir.**

'İmamet Kureyş'tendir' hadis-i şerifine gelince, bundaki hükmün özü, nüfuz ve kudrettir. Nitekim İslam fıkıhçıları, kuvvet ve kudretsiz Hilafetin, şer'i anlamı olmadığından hareketle Kureyşîliği Hilafet şartlarından kabul etmemişlerdir. O zaman Arap kabileleri arasında en nüfuzlu Kureyşîler olduğundan, Hilafet görevini ancak onlar yerine getirebilirdi. Yoksa Kureyşiler hakkında ümmetine, seslenerek 'doğrulukla hareket etmezlerse kılıçlarınızı boynunuza takıp ocaklarını söndürünüz. Yapamazsanız gerçekten sersem kimselersiniz' buyuran Peygamberimiz hiçbir zaman nüfuz ve kudretsiz bir

hilafeti kast etmemişlerdir.

Maddî kudret ve hükûmet kuvveti, hilafetin temel direği olmakla, bu hilafet, bu kudret ve kuvvetten ayrıldığı gün, elbetteki artık onun hiçbir İslamî anlamı kalmaz."

Hoca Şükrü'nün, savunduğu fikir için ileri sürdüğü iddiaya destek olan hadis, zaten kendini tezini desteklemiyor, aksine, 'yönetim kötüyse indirin' diyor; hem de şeklini kılıç olarak gösteriyor. Halbuki, Millî Mücadele, Meclisin aldığı kararların doğrultusunda yapılmıştır. Zaten Gazi Mustafa Kemal Atatürk demokrasi hakkında 'yönetim kötüyse, seçim yoluyla indirir, iyisini getirirsiniz' diyor. Hoca İ. Şükrü'nün peşin hükmü mantığını felç etmiş görünüyor.

Basından birkaç başka örnek:

"Hoca Şükrü diyor ki, 'O halde seçtiğimiz Müslümanların halifesi nedir?' Bu halifeyi seçmemizden amaç, gelecekte İslam dünyasının kurtarılması adına bekleyerek kurtarıcı olan ve olmayan bütün Müslümanların bir kurtuluş noktası saydıkları geleneğe bağlılıktır. Bugün hür olan yalnız Türkiye'dir. Türkiye külfetini ve özellikle masrafını göze alarak İslam dünyasının, istediği bu siyasi halifeliği devam ettiriyor.

İnşallah İslam kurtuluşa erer ve bağlı oldukları Hıristiyanları kovar. Bu takdirde bütün İslam milletleri ve devletleri amaçlarını sonuçlandırabilirler. O mutlu zamanda bütün Müslümanlar çok büyük bir tavaf halinde toplanıp konfederasyon başkanı seçtikleri halifeye verirler."

"Hoca diyor ki; 'İslam şeriatı kuvvetsiz, hükûmetsiz, istiklalsiz, hürriyetsiz bir hilafet ve halife tanımamıştır. Kısaca halifenin kuvvet ve yücelik sahibi kamu işlerinde tasarrufa kadir olması, en önemli bir şeriat esası olduğundan, bugünkü hale nazaran, hükûmetimizin, devletimizin başkanı olması bir zorunlu emirdir. Bu noktada başka türlü bir şekle imkân yoktur.'

"Halifeyi krala dönüştürmek emeli sayfalarınızın her yerinde sırıtıyor. Dön dolaş diyorsunuz ki: 'Halifenin asli görevleri ancak konuya ait işlerden yani hükûmet etmekten ibarettir.' Tekrar edelim, Hoca efendi, bu devletin ne kralı ne de imparatoru vardır."

"Hilafetten, saltanattan amaç hükûmettir. Hükûmet halkın tek

başına ve kişisel olarak yapamadığı işlerini yaptırmak için halkın kendi seçimiyle oluşturup kurduğu bir heyettir. Bu heyet, bugün TBMM'dir. Kısaca bugün hilafetin temsilcisi TBMM'dir. Şu halde TBMM hükûmeti yalnız hilafetin dayanağı değil aynı zamanda hem kaynağı hem de kökü ve merkezidir."

"Şükrü Efendi risalesinin 8. Sayfasında aynen şöyle yazıyor: "Halifenin sahip olduğu dini ve siyasi görevi bakımından, islami meclislerin, memleketlerine özgü geleneklerin zaman ve mekanın, kararlaştıracakları kanunlar ve tüzüklerde önemli bir etkisi vardır. Bunun gibi meclislerin karar altına aldıkları maddelerin kolayca kabul görmesi için halifenin onayına sunulması gerekir. Ancak bu sayededir ki, bu gibi kararlar seri hükümlerin arasına girer."

Şükrü Efendi bu anlaşılmaz cümlelerde belirtmek istediği düşüncesini daha açık ve kesin bir dille risalesinin 26. Sayfasında şöyle açıklamıştır: "Şu duruma göre, kanunların düzenlenmesi ve hükûmeti yürütme yetkisi yüklenen meclisimizin başkanlığına halifenin sahip olması, yani devlet kanunları ve hükûmet kararlarının halifenin görüşüne ve onayına sunulması şer'i bir emirdir, mecburidir."

"Şükrü Efendi'nin düşüncesi açık ve kesindir. Halifelik makamının onaylamadığı herhangi bir kanun, herhangi bir karar İslam kanununa uygun değildir.

Bilindiği üzere TBMM kurulduğu günden bu yana kadar kendisine **halife hiçbir zaman başkanlık etmemiş ve hiçbir kanun ve hiçbir karar onun onayına sunulmamıştır.**

Kısacası Şükrü Efendi'nin düşüncesine göre öncelikle **TBMM, bu dört yıl içersinde günah işlemiştir. Ve ikinci olarak kabul etmiş olduğu kanun ve kararların hiç birisi meşru değildir. O halde, millete düşen görev nedir?"** Hoca Şükrü Efendi gibi düşünmeyen aydınlar, devletin yeni yönetim şeklini yöneticilere bırakmadan kendileri savunmuştur.

Türk İnkılabı bir bütündür. Bu bütünlük içinde her yapılan inkılap değişim dönüşüm hareketleri, temel olarak laik anlayış, laik hukuk, millî birlik, millî hâkimiyet ve tam bağımsızlığa dayanır. Yasama, Yürütme ve Yargının durumları belirlenmiştir. 1921 Anayasası ile başlayan hukuk devleti, demokratikleşme, çağdaşlaşma, laik

düzen, cumhuriyet yönetimi için çekilen çileler, verilen mücadeleler ve elde edilenler, Türkiye'nin 85 yıllık bu uzun birikimini TBMM ve milletin orada görevlendirdikleri çok iyi değerlendirmelidirler. "TBMM demokrasinin millet iradesinin ortaya çıkış yeridir". "Meclis millî iradenin temsil yeridir." sözleri doğrudur. "O halde, meclis yasama ve yürütme gücüyle her şeyin üstündedir; çünkü, seçilmişlerdir; seçilmişler millet adına iş yapıyor" gerçeğinden, atanmışlar seçilmişler münakaşası doğarsa ve başka atanmış kurum ve kuruluşların birbiriyle ve meclisle olan uyumunu etkiler.

12 Eylül 1980 müdahalesi öncesi yaşananlar, 1982 TC Anayasası 3.Maddesine, Bayrağın şekli, kanunda belirtilen beyaz ay yıldızlı al bayraktır; hükmü ile Millî Marşı İstiklâl Marşıdır; hükmü konulmuştur. Türkiye'de Millî Marşın, İstiklal Marşı olduğu, bayrağın hangi renk olduğu, 1982 yılına kadar bilinmediği için mi anayasaya bu hükümler konulmuştur? Bu durum göstermektedir ki, kavramların hangi anlam ve gerekçe ile kullanılması veya tanımlanması kişilerin veya grupların taleplerine bağlı değildir.[5]

Bu büyük toplantımızın yetmiş sekiz ayrı konuşması içinde bazı konuşmacıların, laiklik anayasaya nasıl girmiştir? Ne anlama gelir? Hangi anayasamızda ne şekilde ifade edilmiştir? Gibi soruların cevabına ilişkin çalışmalarını bildiri olarak sunacaklarını davetiye ekindeki programda görmekteyiz. Bildirileri dinleyeceğiz, ama şu ana konuları günümüz açısından 1982 anayasasındaki durumu söylemeliyim: Laiklik, devletin bir niteliği olarak görülmekte, (md.2) egemenliği, millete (md.6) verip herkesin kanun önünde eşit olduğunu (md.10), din ve vicdan hürriyetini (md.24) kabul etmektedir. Dinin siyasete karıştırılması engellenmiş (md.68), laik devlet düzenini din adına yıkarak teokratik devlet düzeni getirme fiilleri yasaklanmıştır (md.14). Din hizmetlerini, dinin eğitim-öğretimini (md.24/2 md.26, 27), bir kamu hizmeti sayıp (md.136), teşkilatlandırılacaktır. Bu maddelerden anlaşılacağı gibi laiklik hem siyasi hem de hukukî ve kültürel alanlar için bir yaşama biçimidir.

---

[5] Laiklik kavramı ve bir devletin temel niteliği olması konusu, bilginlerin, fikir adamlarının öncelikle düşünmesi gereken bir konudur; kaldı ki, bu konuyu karşı duruş ve söylemleriyle bulandırmaya, kirletmeye kalkan ideolojik politik tutumlar bizim çalışma alanımızın dışındadır.

1923'te Hoca Şükrü Efendi ve onun gibi düşünenler, aslında Meclisli rejime karşı değildi. Çünkü, onun meclise dayalı rejimle sorunu yoktu. Rejim içindeki erkin Cumhurbaşkanına, hükûmet ve oluşturulacak kurum veya kuruluşlara değil halife unvanlı kişiye ait olması sorunu vardı. Vaz geçemediği ve imanının şartı gibi savunduğu iddiası ise, Halifenin yetkisizliğinin kabul edilemeyeceğidir.

Günümüz Türkiye'sinde rejim sorunu, rejime sahip olma sorunu ikileminde münakaşalar yaratmak, bu açıdan değerlendirilmelidir. Hoca Şükrü anlayışını taşıyan çıkışların meclisin içinden bir milletvekili veya bir grup milletvekili tarafından yapılmış olması, asla Büyük Millet Meclisini bağlamamıştır. Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme gücünü elinde bulundurma bakımından dönem dönem kendini yenileyen bir kurumdur. Rejimin diğer kurumları ve kuruluşları ile de 1923'ten günümüze kadar kanun, gelenek ve birikimlerin ışığında uyumlu çalışmanın gereğini yaşamıştır. Büyük millet Meclisi, seçilmişlerden oluşmakta olup seçilmişlerin seçtiği makam olarak Cumhurbaşkanlığının da rejimin bütünü içinde anayasaya dayalı, kaynağını anayasadan alan yetkileri vardır. "Ekümeniklik uluslararası bir dini makam, halifelikte bunun karşısına konulsa", "Patrikhaneye karşı uluslararası halifeliği kullansak", "İslam dünyası üzerinde etkili olmak için halifeliğimizi tekrar canlandırsak" gibi söylemler, günümüzde fazlaca artmaktadır.

1923 Ocak ayında meclisten yükselen Gazi Mustafa Kemal Atatürk karşıtlığı ve onun kurmaya çalıştığı laik anlayışa karşı oluş hak ettiği cevabını almış olduğunu Türk aydınlarının unutmadığına olan inancımla, Atatürk'ün ışığının bizi aydınlatacağını tekrarlıyorum.

Beni dinlediğiniz için hepinizi saygılarımla selamlıyorum.

ESKİ VE YENİ ALİ KEMALLER

Hulki CEVİZOĞLU

Kurtuluş Savaşı'nda emperyalizme hizmet eden satılık, kiralık ya da doldurma kalemler deyince en başta **Ali Kemal**, **Refi Cevat Ulunay**, **Refik Halit** ve **Sait Molla** akla gelmektedir.

Bir örnek olarak Ali Kemal'i anlatmak yeterlidir.

Ali Kemal'in asıl adı **Ali Rıza**'dır. 1869'da İstanbul'da doğdu. 1.Dünya Savaşı sonrasında, İstanbul işgal altındayken, Millî Mücadele aleyhindeki yazılar yazmış, ama işgal kuvvetlerine dost bir yazar ve politikacı olmuştur.

Mandacılık ve ihanetin sembolü olarak ünlenmiş, bu nedenle adı **Artin Kema**l'e çıkmış, bugünkü mandacıların önderi olmuştur. Gazeteci ve yazarlığı ile tanınmasına rağmen, bunların yanı sıra Damat Ferit Hükûmetlerinde **Millî Eğitim ve İçişleri Bakanlıkları** da yapmıştır.

Hayatı hep yurt dışında geçiyor. 1869'da İstanbul'da doğuyor ama henüz 17 yaşındayken Paris'e gidiyor (1886). Sonra, Cenevre, İstanbul (1 yıl), Halep, İstanbul (2 yıl), Paris, Brüksel, Mısır ve Londra. İngiliz'le evlendi. (İngiliz ajanı rahip Frew ile çok yakındı. Atatürk Nutuk'ta bunun da hainceفaaliyetlerini anlatmaktadır.) İngiliz Muhipleri (Dostları) Cemiyeti'nin "**onur üyesi**" idi.

Hayatı sürekli kaçma-kovalama ile geçiyor. Bu fizîken olduğu gibi, düşünsel olarak da böyle. Vur-kaç taktiği içinde bir hayat sürüyor. Gazeteciliği sırasında sahtecilik ve "**intihalin**" de kötü örneklerinden birini oluşturuyor. Fransız basınında yayınlanan röportajları çevirip, İkdam Gazetesi'ne göndermiş, bunları kendi özgün röportajları gibi yutturmuştur. Gazetecilikteki bu sahtekarlıkları da Hüseyin Cahit tarafından ortaya çıkarılmıştır.

Türkiye'de (İstanbul'da) olabildiği sürelerde bir şeyler kapıyor: 1.Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nde Eğitim Bakanı (Maarif Nazırı), 2.Damat Ferit Hükûmeti'nde ise İçişleri Bakanı (Dahiliye Nazırı) oluyor!.. **Atatürk Samsun'a çıktığı gün İçişleri Bakanlığı koltuğunda** oturuyor. İlginçtir, yaklaşık bir ay sonra, 26 Haziran 1919'da görevinden istifa ediyor!.. Bakanlık görevleri ile değil, İkdam, Peyam ve Peyam-ı Sabah gazetelerindeki Millî Mücadele karşıtı ve hakaret dolu yazılarıyla öne çıktı, ün yaptı. Mustafa Kemal'in ordudan azlini O sağladı.

Kendisini linçe kadar götürecek işgalcileri savunan Millî Mücadele aleyhindeki yazıları, halkı tahrik ediyordu. Ders verdiği Darülfünunda Edebiyat Fakültesi'nde verdiği siyasi tarih derslerindeki tahrikleri 31 Mart olaylarına kadar gitti. 31 Mart kalkışmasını bastırmak üzere Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'ndan korkarak yeniden Paris'e kaçtı (1909).

4 Kasım 1922 tarihinde İstiklal Mahkemesi'ne çıkarılmak üzere Ankara'ya götürülmek üzere evinden alındı. Ama, İzmit'te 1. Ordu Karargahında Komutan Sakallı Nurettin Paşa'ya teslim edildi. 6 Kasım'da Paşa ile görüşmesinden dışarı çıkarken, bina dışında bekleyenler tarafından **linç edildi**.

İçişleri Bakanı olduğu sırada, Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk gibi yeni kurulan millî örgütlerin telgraflarının çekilmesini yasaklar ve Yunanlılarla çatışmaya başlamış olan Millî Kuvvetlerin bastırılıp dağıtılması için genelge yayımlar. Hükûmet, işgalin protesto edileceği İstanbul'daki mitingleri yasaklar.

Yazılarından bazı alıntılar:

- "Kurtuluşumuza son darbe, bu (millî) harekettir." (Peyam, 29 Ekim 1919)

- "M. Kemal ve Rauf Bey ikbal hırsı içindedirler. Siyasetten habersizdirler. **Millî Kuvvetler, ateş olsalar, cirimleri kadar yer yakarlar**." (Peyam, 14 Kasım 1919)

- "**Kuva-yı Millîye ancak çetecilik yapar, vurur, kırar, geçirir**." (Peyam-ı Sabah, 2 Mart 1920)

- "Millî Teşkilatı yok etmek, millet için var olma meselesidir. Dahildeki Müslümanlar bilmelidir ki, **o alçaklara** karşı çıkanlar dine, halifeye, millete, unutulmaz hizmetlerde bulunmuş olacaklar-

dır." (**Refi Cevat Ulunay**, Alemdar, 4 Nisan 1920)

- "**Büyük Millet Meclisi, küçük heriflerin eseridir**" (Peyam-ı Sabah, 28 Mayıs 1920)

- "Anadolu'nun henüz istilaya uğramayan yerlerini M. Kemallerden, Ali Fuatlardan, **o ipsiz sapsız, akılsız fikirsiz zorbalardan, canilerden temizlemelidir**. Kan, can, mal ne pahasına olursa olsun, temizlenmelidir!" (Peyam-ı Sabah, 5 Ağustos 1920)

- (13 Nisan 1920, Peyam-ı Sabah'ta) "Anadolu Türkler'i şeriat hükmüne ve Padişah fermanına dayanarak, **bu şaklabanlara** hadlerini bildirmelidir."

- (TBMM'nin açıldığı tarihte, kuva-yi millîyecileri yargılamak için Divan-ı Harp'ler kurulur. İki gün sonra, 25 Nisan'da) "**İdam! İdam! M.Kemal cezasını bulacak!**" (Nemrut Mustafa Paşa'nın başkanlığını yaptığı Harp Divanı, 11 Mayıs'ta M.Kemal'i idama mahkum eder)

Ali Kemal'in oğlu büyükelçi Zeki Kuneralp'tir. Zeki Kuneralp babasının linç edilmesinden 20 yıl sonra Dışişleri Bakanlığı'na girdi, Türkiye'nin Bern, Londra ve Madrid büyükelçiliklerini yaptı. (Eşi 1978'de ASALA tarafından Madrid'de öldürüldü.) (Ali Kemal'in torunu, Zeki Kuneralp'in oğlu, Selim Kuneralp de Türkiye'nin Stockholm Büyükelçiliğinden sonra Seul Büyükelçiliğini sürdürmektedir.)

Ali Kemal, Hürriyet ve İtilaf Partisinin önde gelenlerinden biri idi. Bu parti 1911'de, İttihat ve Terakki iktidarını devirmek için kurulmuştu. İçinde din adamlarından, en keskin Batı yanlılarına kadar pek çok kişi vardı.

Hürriyet ve İtilaf Partisi, 13 Ekim 1919 tarihinde hükûmete bir muhtıra vererek, Kuva-yı Millîye'nin "**millî kuvvetler**" değil, Kuva-yı Bagiye yani, "**asi kuvvetler**" olduğunu vurgular ve buna göre önlem alınmasını ister. Hükûmet de, bu parti ile İngilizler'in desteğini arkasına alarak Millî Mücadele'ye karşı yerel ayaklanmalar çıkarır, çete hareketlerini destekler:

Adapazarı Olayları (Ekim 1919), Şeyh Recep Olayı (18 Ekim 1919), Birinci Anzavur Ahmet Ayaklanması (25 Ekim-30 Kasım 1919), Birinci Bozkır Ayaklanması (27 Eylül-4 Ekim 1919), İkinci Bozkır Ayaklanması (20 Ekim-4 Kasım 1919)

Ali Kemal, İçişleri Bakanı olduğu dönemde, Atatürk'ün

Samsun'a çıkışından 6 gün sonra (25 Mayıs'ta), **Mustafa Kemal'in "cebren ve mahfuzen" geri gönderilmesi** emrini verir.

Ali Kemal ile Hürriyet ve İtilaf Partisi, 16 Mart'ta İstanbul'un işgaline de çok sevinir. Ancak bir üzüntüleri vardır: "Bu işgal bir önlem niteliğindedir ve gecikmiştir!..."

Ali Kemal'in gazetesi Peyam-ı Sabah'da, Kuva-yı Millîye'ye karşı hükûmet bildirisi ve fetvalar yayınlanır. Bunlar İngiliz, Fransız ve Yunan uçaklarıyla Anadolu'ya atılır. Bu **fetva ve bildirilerde** şöyle deniliyordu:

"Padişahtan izinsiz olarak istilacılara karşı direnen millîyetçileri tek tek veya topluca öldürmek, din gereği ve görevidir. Bu uğurda ölenler şehit, öldürenler gazi sayılır."

BUGÜNKÜ ALİ KEMALLER

Bugünkü Ali Kemallerin sayısı daha fazla. Bunlar **AB ve ABD ile işbirliğinin "kayıtsız koşulsuz" savunucuları** olarak ortaya çıkıyorlar:

"Biz adam olmayız. Kendimizi yönetemeyiz. Kanunlar çıkaramayız. Kendi kendimize uygarlaşamayız. Ancak AB dayatması (sopası) ile bir şeyler yapabiliriz. İnsan hakları o zaman yürürlüğe girebilir."

Yabancıların "**kanun zoruyla tarih yazma**" komedisini destekleyerek, "Türkler'in 30 bin Kürt, 1, 5 milyon Ermeni'yi öldürdüğü" yalanını savunuyorlar. Bunları söyleyerek Avrupa'dan ödül almaya çalışıyorlar.

Atatürk ve onun ilkelerinden vazgeçmemizi emreden AB'nin dümen suyunda, bata çıka ilerlemeye çalışıyorlar. Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ndeki "Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur" sözlerine nispet olarak, "**Türkler'in kanının kirli**" olduğunu yazıyorlar!..

Birlik ve beraberliğimizin simgelerinden Millî Marş'ımızı karalayarak, tam tersi propaganda yapıyorlar, "**Millî Marş'ın sözleri bölücü**" diyebiliyorlar!..

Milyonların gözünün içine bakarak, televizyon canlı yayınlarında, "**Türk Silahlı Kuvvetleri'nin adı değişmelidir**" diyerek, "*Tür-*

kiye Silahlı Kuvvetleri" adını önerebiliyorlar!..

Genelkurmay Başkanı Org. Hilmi Özkök'ün bile, "**Terör örgütü AB vasıtasıyla isteklerini Türkiye'ye dikte ettiriyor**" demek zorunda kaldığı 2005'deki Genel Değerlendirme toplantısındaki konuşmasına rağmen, **PKK'nın siyasallaşmasını** açıkça savunabiliyorlar!..

"**PKK terör örgütü değildir**" diyen belediye başkanlarına;

"**Kürdistan'ın başkenti Diyarbakır'a geldim**" diyen AB müfettişlerine, milletvekillerine;

"**Ermeni soykırımı yoktur, diyemezsiniz**" diyen AB ülkelerine destek çıkıyor, açıkça savunuyorlar!..

Terör örgütü başı **Öcalan'ın affedilmesini** isteyebiliyor, **terörle mücadele** etmek için çıkarılmak istenen yasaları engellemek için ise, ellerinden gelen propagandayı yapıyorlar!.. **Avrupa Birliği fonlarından** sürekli olarak besleniyorlar!..

Oysa Atatürk: "**Şunu bilmenizi isterim ki**" diyordu;

"**Biz, emperyalistlerin pençesine düşen bir kuş gibi yavaş yavaş, sefil bir ölüme mahkum olmaktansa, babalarımızın oğlu sıfatı ile vuruşa vuruşa ölmeyi tercih ediyoruz**."

Türk Vatanını değil, başka vatanları seviyorlar; elden çıkması tehlikesine aldırmıyorlar. Oysa bakınız vatan şairimiz **Namık Kemal** ne diyor:

"Vatan bize kılıcımızın ekmeğidir. Bir millet, vatanını sevmezse çok zaman geçmez, vatanını, vatan sevgisiyle dolu olan başka milletlerin istilası altında görür."

Bu topraklarda, **Ali Kemallere karşı Mustafa Kemaller'in** sayılamayacak kadar çok olduğuna ve **dip dalgası** olarak şahlanan bu yurtseverlerin, **Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyeti sonuna kadar yaşatacağına** inanıyor, saygılar sunuyorum.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ' Nİ KURANLAR NASIL BİR GENÇLİK İSTİYORDU?
Atatürk Dönemi TBMM Tutanaklarının ve İlgili Diğer Belgelerin Analizi (23 Nisan 1920-10 Kasım 1938)

Dr. Mustafa ÖZCAN

Giriş

Bu bildiride başta büyük Atatürk olmak üzere 1920-1938 arasında görev yapan Türk devlet ve siyaset adamlarının idealize edip yetiştirmek istediği genç tipinin nitelikleri açıklanacaktır. Araştırmanın ana kaynağı Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarıdır. 23 Nisan 1920'den 10 Kasım 1938'e kadar geçen 18 yıllık dönemde TBMM'de yapılan konuşmalar büyük boy 142 ciltte toplanmış olup, 45892 sayfa tutmaktadır. Tutanakların tamamı taranarak ilgili bölümler bildiride kullanılmıştır. Tutanaklara ilaveten, hem Atatürk'ün hem de diğer devlet ve siyaset adamlarının TBMM dışında yaptıkları konuşmalar ve basın açıklamaları da değerlendirilmiştir. Büyük asker, devlet ve fikir adamı Atatürk'ün ve onunla birlikte cumhuriyeti kuranların, Türk gençlerinin sahip olmasını istedikleri temel nitelikleri aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. Vatansever, İdealist, ve Fedakâr Bir Gençlik

Mustafa Kemal Atatürk ve onun döneminde görev yapan devlet ve siyaset adamları, gençlerin vatanını ve milletini seven, ülkenin birliğini ve bağımsızlığını koruyacak, idealist ve fedakâr nesiller olarak yetiştirilmesini istemiştir. Atatürk bu kavramları vurguladığı ilk konuşmalarından birini 15 Temmuz 1921'de toplanan Maarif Kongresinde yapmış ve gençlerin sahip olmasını istediği nitelikleri

şöyle açıklamıştır:

Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa mevcudiyeti ile, hakkı ile, birliği ile tearuz eden [çatışan] bilumum yabancı anasırla mücadele lüzumunu ve efkârı millîyeyi [millî fikirleri] Kemali istiğrak ile her mukabil fikre karşı şiddetle ve fedakârane müdafaa zarureti telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün kuvayı ruhiyesine bu evsaf [nitelikler] ve kabiliyetin zerki mühimdir. Daimi ve müthiş bir cidal şeklinde tebarüz eden hayatı akvamın [milletlerin] felsefesi, müstakil ve mesut kalmak isteyen her millet için bu evsafı Kemali şiddetle talep etmektedir.[1]

Atatürk Maarif Kongresindeki konuşmasında sözünü ettiği niteliklerin çocuklarımıza ve gençlerimize kazandırılmasına büyük önem vermekte, görecekleri eğitimin derecesi ne olursa olsun, onlara her şeyden önce Türkiye'yi ve millî benliklerini koruyacak bilgi ve bilincin kazandırılmasını istemektedir. 1 Mart 1922'de TBMM'de yaptığı konuşmada da aynı konuya temas ederek görüşlerini şöyle açıklar:

Efendiler, yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklaline, kendi benliğine, ananatı millîyesine düşman olan bütün anasırla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Beynelmilel vaziyeti cihana göre, böyle bir cidalin istilzam eylediği anasırı ruhiye ile mücehhez olmayan fertlere ve bu mahiyette fertlerden mürekkep cemiyetlere hayat ve istiklal yoktur.[2]

Atatürk'e göre, gençlere en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklaline, ve millî benliğine düşman unsurlarla mücadele etmeyi öğretmek gerekir. Bunu bilmeyen bireylerden oluşan bir topluma hayat ve istiklal hakkı yoktur. Atatürk eğitimin gücüne inanmakta ve eğitim yoluyla, vatansever, idealist ve yüksek karakterli bir gençlik yetiştirilmesini istemektedir.[3] Gençler aldıkları eğitimle "insanlık meziyetinin, vatan muhabbetinin ve fikir hürriyetinin" en değerli

---

1 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt 2, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., Ankara 1961, s. 17.

2 **a.g.e.**, cilt 1. s. 231.

3 Bkz: Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Gençlik, ", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1992, s. 867-876.

"timsali" olacaklardır.[4]

Atatürk döneminin önemli bir devlet ve siyaset adamı olan İsmet İnönü de nasıl bir gençlik istediğini yaptığı konuşmalarda açıklamıştır. 1 Ocak 1923'te, Birinci İnönü Zaferi'nin yıldönümü münasebetiyle yapılan bir toplantıda öğretmenlere hitap ederken, ulaşmak istediği sonucu elde etmeye karar vermiş bir insanın mutlaka başarılı olacağını ve gençlerin böyle yetiştirilmesi gerektiğini söyleyen İnönü, konuşmasını şöyle sürdürür:

İnönü'de askerlere 'gideceksiniz ve öleceksiniz, size hiç bir şey vaat etmiyoruz' dedik. Biz daima mütehammil [tahammül eden] olduk. İnönü şehitleri kendilerinden sonra ne olacağını düşünmeden Ölmüşlerdir. Bu feragatınefs bir fıtri [yaratılıştan] istidattır. Bunu tenmiye ediniz [artırınız].[5]

Atatürk döneminde Başbakan olarak da devlete hizmet eden İnönü, gençliğin sahip olması gereken niteliklerden birisinin de "mefkûre [ülkü, ideal] kuvveti" olduğunu söylemiştir. Başbakan İnönü, "Siyasal Bilgiler Okulu"nun 4 Aralık 1932'de yaptığı bir toplantıda, kendilerini "son derece kuvvetlendiren ve ümitlendiren hususun" gençlerde gördüğü "mefkûre kuvveti" olduğunu ifade etmiştir. İnönü'ye göre, gençlerin memlekete hizmet için sahip oldukları "mefkure kuvveti, " güçlükleri yenmek için sahip olunan kudretin büyük ve inandırıcı delilidir. Türkiye çok çalışmak ve başarılı olmak zorundadır. Bugüne kadar "dünyanın inanmadığı" işlerin başarılması milletimizin sahip olduğu "azim ve fedakârlıkla" olmuştur. "Mefkûre kuvvetine ve şuurlu çalışma"ya büyük önem verilmelidir. İnönü bu nitelikleri temsil eden bir örnek olarak gençliğe Atatürk'ü göstermektedir. Atatürk için, "bir evliya gibi sakin yaşamak için hiçbir eksiği yok iken" milleti için huzur ve refahını feda eden Gazi, Türk inkılâbının "canlı bir misali, ...bir remzidir" diyen İnönü, konuşmasını şöyle sürdürür:

Cumhuriyet nesli, sağ bulundukça Gazi'nin hayatı etrafında, yarın gözünü kapadığı zaman ise, onun mefkuresi, onun mezarı et-

---

4 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** cilt 2, Ön. ver., s. 182

5 **Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanları'nın [CBMEB] Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri**, cilt 1, s. 86-87. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., Ankara 1946.

rafında bu memleketin en yüksek hislerini ve emellerini âtiye [geleceğe] nakledecektir.[6]

İnönü, Ankara Hukuk Fakültesinin 11 Kasım 1933'te düzenlediği diploma töreninde yaptığı konuşmasında da "fedakârlığın" önemini vurgulamıştır. İnönü'ye göre, hayatı ve inkılâbımızı kurtarmak için sahip olunacak niteliklerin başında "tahammül ve bilhassa fedakârlık" gelmektedir. Hayatta başarılı olmayı sağlayan bir çok nitelik vardır ama bunlar arasında "sabır, tahammül ve fedakârlık" çok önemlidir.[7]

Atatürk döneminin en üst seviyedeki devlet adamları, Türk toplumunun cumhuriyeti kuran temsilcileri, her vesileyle, ülkesini ve milletini seven gençler yetiştirmenin önemini vurgulamışlardır. Millî Eğitim Bakanı, o zamanki adıyla "Maarif Vekili" Hamdullah Suphi, TBMM'de yaptığı bir konuşmada, çocukların eğitim yoluyla ailesine, geleneklerine, mazisine bağlanması gerektiğini, mezunları millete ve memlekete yabancılaşan okulların milletin kalbinde yer tutamayacağını söyler. Hamdullah Suphi'ye göre, okullarda "takip edilecek gaye" çocukları "kendi milletlerinin köküne irca etmektir."[8] "Maarif Vekili" Hamdullah Suphi, 18 Eylül 1925'te bakanlık binasının temel atma töreninde yaptığı konuşmada, o günkü "Türk nesli"ni, "kalbinde ve dimağında aşk ve zekâ namına ne kadar kudret varsa hepsini Türk vatanına hasretmeyi düşünmüş" bir nesil olarak nitelemektedir. Hamdullah Suphi bu konuşmasında, yeni yapılan binada hizmet verecek eğitimcilerden "Türk nesillerine, Türk vatanını mesut, hür ve muhterem kılacak" bir eğitim vermelerini ister.[9]

Atatürk dönemi eğitimcilerinden Maarif Vekili Mustafa Necati de ülkeye faydalı, fedakâr bir gençliğin yetiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, Türk milletini ileri bir toplum haline getirebilmek için, kendilerine "vatanın mukadderatını" teslim edeceğimiz gençlerin "daha kudretli ve daha fedakâr" olması gerekir.[10] Maarif

---

6 **a.g.e.**, s. 108-111.

7 **a.g.e.,** s. 119.

8 **TBMM Zabıt Ceridesi**, devre 1, sene 1, 10/2/1337(1921), cilt 8, s. 170.

9 **Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlan'nın [CBMEB] Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri**, cilt 1, ön. ver., s. 340

10 **a.g.e.**, s. 373.

Vekili Mustafa Necati, çalışma arkadaşları olan eğitimcilerin, gençliği, "memleket ve millet için feyizkâr ve hayırkâr" olarak yetiştirmeye çalıştıklarını söylemiştir.[11]

Cumhuriyetin kurucusu olan devlet adamları ve aydınlar, yukarda verilen örneklerde de görüldüğü gibi, gençliğin "mefkûre" sahibi olarak yetiştirilmesini istemektedirler. Ergani Milletvekili Kazım Vehbi yaptığı bir konuşmada, dönemin Maarif Vekiline hitaben, tarih huzurunda soruyorum, "sen bu memleketin evladına bir mefkûre vermek için... ne yaptın? Tedrisat programlarını ne surette hazırlıyorsun?" diyerek, Millî Eğitim Bakanını sorgulamaktadır.[12]

İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir, Maarif Vekâletinin 1925 yılı bütçesi TBMM'de görüşülürken yaptığı bir konuşmada, bir millete mensup olan insanların birbirini sevecek ve destekleyecek şekilde yetiştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Karabekir'e göre, milletin fertleri arasında sevgi uyandırmak, "kalbî bir muhabbet" meydana getirmek gerekir. Ona göre, bir ideal olarak, "Her millet şu düsturu kabul etmiştir: Bir fert bütün millet için, bütün millet bir fert için. Bunu böyle fiilen, kavlen her ferde zerk etmek lazım gelir."[13]

İstanbul Milletvekillerinden Akçuraoğlu Yusuf da "ideal"in gençlik için önemli olduğuna inanmaktadır. TBMM'de yaptığı bir konuşmada, eğitim kurumlarında gençlere bir "ideal" verilmesini isteyen Akçuraoğlu, verilmesini istediği "ideal"in anlamını şöyle açıklar: "Feragati nefis, tesanüt ve şahsi menfaatin umumun menfaatine feda edilmesi, yekdiğerine muavenet edilmesi, umumi mesai ile meşgul olma ve küçük şahsi menfaatin ikinci planda bırakılması."[14]

Akçuraoğlu'na göre bu ilkeler toplumların varlığı ve hayatı için "elzem esaslardır" ve gençler bu ideallere sahip olarak yetiştirilmelidir. O yıllarda, milletvekilliğinin yanı sıra "Ankara Hukuk Mektebi"nde de ders veren Akçuraoğlu Yusuf, aynı -konuşmada, orta ve yüksek öğretim gençliği için "ideallerin" önemli olduğunu belirttikten sonra, "gençlerde biraz ideal noksanı" gördüğünü söyler. Ona göre gençler "ferdiyetçilikle biraz fazla ileri gitmekte, "maddi

---

11 **TBMM Zabıt Ceridesi**, devre 2, sene 4, 12/4/1927, cilt 31, s. 91
12 **a.g.e.** devre 2, sene 1, 23/2/1340(1924), cilt 6, s. 264.
13 **a.g.e.** devre 2, sene 2, 25/2/1341(1925), cilt 14, s. 305
14 **a.g.e.** devre 3, sene 3, 18/5/1930, cilt 19, s. 108.

meselelerle" biraz fazla meşgul olmaktadırlar. Bu durum "cemiyetimiz için tehlike teşkil eder" diyerek endişelerini dile getiren Akçuraoğlu, Maarif Vekilinden bu konuda açıklama yapmasını ister.[15]

Akçuraoğlu Yusuf un TBMM'de yaptığı yukarda verilen konuşmasından sonra söz alan Maarif Vekili Cemal Hüsnü, Akçuraoğlu'nun söylediği konuların lise yönetmeliğinde hemen hemen aynen mevcut olduğunu, bir vatandaşa "muavenet, tesanüt" ve benzeri görevlerini öğretmenin okulların en önemli amacı olduğunu söyler. Ona göre, gençleri "şuurlu ve hayırlı vatandaşlar" olarak yetiştirmek Maarif Vekâletinin en önemli görevidir.[16]

İncelediğimiz dönemin Maarif Vekillerinden Esat Bey de 12 Temmuz 1931'de, lise ve öğretmen okulu müdürlerine yaptığı bir konuşmada, eğitimde en önemli noktanın "cemiyetin menfaatlerinin fert menfaatlerinden üstün" olduğunun bilinmesi ve nesillerin bu bilinçle yetiştirilmesi olduğunu söyler. Esat Bey'e göre, ferdin topluma karşı vazifesi, kendinden ziyade mensup olduğu toplumu düşünmek, onun varlığını ve istiklalini korumaya, huzur ve refahını temine çalışmaktır. "Millî terbiyenin esası budur." Diğer medeni memleketlerde olduğu gibi bizde de kültür dersleri vasıtasıyla öğrencilere "millîyet mefkûresi" kazandırılmalıdır. Bu şekilde yetişecek "Türk genci, milletine, memleketine ve Cumhuriyetine borçlu olduğu vazifeleri" daha iyi anlar ve yerine getirebilir. Öğretmenin görevi çocuklarımızı ve gençlerimizi, "kendilerinden ziyade millet, memleket ve Cumhuriyetimizin yüksek menfaatlerine" hizmet edebilecek şekilde yetiştirmektir.[17] Manisa Milletvekili Refik Şevket de 6 Haziran 1932'de TBMM'deki bir konuşmasında yeni yetişen nesilleri "Millîyetçi Türk" olarak niteleyerek, onları yetiştiren öğretmenlere teşekkür etmektedir.[18]

Atatürk döneminde yukarda görüşlerinden örnekler verilenlerin dışında daha birçok devlet ve siyaset adamı da, gençlerin milletini ve ülkesini seven, fedakâr ve idealist insanlar olarak yetiştirilmesi-

---

15 **a.g.e.**, s. 108.

16 **a.g.e.**, s. 110.

17 **Cumhurbaşkanları. Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlan'nın TCBMEB1 Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri**, cilt 2, ön. ver., s. 51-52.

18 **TBMM Zabıt Ceridesi**, devre 4, sene 1, 25/6/1932, cilt 9, s. 314.

ni istemiştir.[19] Vatanseverliğin, idealizmin, ve fedakârlığın milletin bekası için ne kadar önemli olduğunu yaşayarak öğrenen Türk devlet ve siyaset adamları, bu vasıflara sahip nesiller yetiştirmeyi amaç olarak benimsemiş ve bunu bir devlet ve eğitim politikası hâline getirmişlerdir. Nitekim 1924 Anayasasında Türk Devleti'nin millîyetçi ve halkçı olduğu kabul edilmiş, [20] bu niteliklere sahip nesiller yetiştirmek Türk eğitiminin amaçlarından biri olarak eğitim politikasını belirleyen metinlerde yer almıştır.[21] Milletini ve vatanını seven, idealist ve fedakâr bir gençlik yetiştirmek, Atatürk döneminden sonra da Türk eğitiminin temel hedeflerinden biri olmaya devam etmiştir.*

2. Öğrendiğini Uygulayabilen Bir Gençlik

Büyük Atatürk ve onun döneminin devlet ve siyaset adamları Türk gençlerinin öğrendiklerini uygulayabilen, "ameli adamlar" olarak yetişmesini istemişlerdir. Atatürk 27 Ekim 1927'de yaptığı bir konuşmada "hayatı içtimaiyede bizzat ameli, müessir ve müsmir uzuvlar yetiştirmek" gerektiğini, ancak bu sayede iş adamlarına ve sanatkarlara sahip olunacağını söylemiştir.[22] Ona göre memleketi kurtarmaya çalışanlar, sahip olacakları bu niteliklerin yanısıra, mesleklerinde "birer namuskâr mütehassıs ve âlim" olmalıdırlar.[23] Atatürk, 17 Şubat 1927'de İzmir İktisat Kongresini açış konuşmasında da aynı konunun önemini vurgulamış ve yetişen nesillere kazandı-

---

19 Ağaoğlu Ahmet (Kars Milletvekili), **TBMM Zabıt Ceridesi**, devre 2, sene 2, 26/2/1341(1925), cilt 14, s. 367; Abidin Özmen (Maarif Vekili), devre 5, Fevkalade İçtima, 25/5/1935, cilt 3, s. 257; Berç Türker (Afyon Milletvekili), devre 5, sene 1, 26/5/1936, cilt 11, s. 238

20 Suna Kili ve A. Şerif Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri,** Ankara 1985, s. 111.

21 Maarif Vekaleti, **1936 İlkokul Programı,** s. 2; Milli Eğitim Bakanlığı, **1968 İlkokul Programı**. İstanbul 1968, s. 5. * Daha sonraki dönemlerde bu amacın eğitim politikasını belirleyen metinlerde daha ayrıntılı bir şekilde yer aldığı görülmektedir. 1973'te kabul edilen "Milli Eğitim Temel Kanunu"nda, Türk Milleti'nin bütün fertlerini toplumun "milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan" yurttaşlar olarak yetiştirmek Türk Milli Eğitimi'nin genel amacı olarak kabul edilmiştir (Bkz: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, **Milli Eğitim Temel Kanunu.** Ankara 1987, s. 5).

22 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt 2, **ön. ver**., s. 45.

23 **a.g.e.,** cilt 2, s. 43.

rılacak nitelikleri şöyle açıklamıştır: "Evlatlarımızı o suretle talim ve terbiye etmeliyiz, onlara o suretle ilim ve irfan vermeliyiz ki, alemi ticaret, ziraat ve sanatta ve bütün bunların faaliyet sahalarında müsmir olsunlar, müessir olsunlar, faal olsunlar, amelî bir uzuv olsunlar."[24] 'Atatürk, 27 Temmuz 1924'te öğretmenlere yaptığı bir konuşmada da eğitim ve öğretimin kız ve erkek bütün çocuklar için "amelî" olması gerektiğini vurgulamıştır.[25] "Amelîlik, " program, yöntem, amaç ve uygulama gibi boyutları olan bir kavramdır. Atatürk, 1 Mart 1923'te TBMM'de yaptığı bir konuşmada "amelîlik" kavramının "yöntem" boyutunu vurgulayarak şöyle demiştir:

"Terbiye ve tedriste takip edilecek usul, malumatı insan için fazla bir süs, bir vasıtai tahakküm yahut medeni bir zevkten ziyade, maddî hayatta muvaffak olmayı temin eden amelî ve kabili istimal bir cihaz hâline getirmektir. Maarif vekaletiniz bu esasa ehemmiyet vermektedir."[26]

Atatürk bu sözleriyle eğitimde uygulanacak "usul, " yani yöntemle ilgili bir ilkeye işaret etmektedir. Onun bu yaklaşımı, diğer devlet ve siyaset adamları tarafından da benimsenmiştir: Maarif Vekili Mustafa Necati TBMM'de yaptığı bir konuşmada, "efendiler... maarifimizin hedefi, büyük Reisicumhurumuzun en veciz, en beliğ bir surette 1339[1923]'da ifade ettiği şu yüksek düstur [ilke] ile gösterilebilir" dedikten sonra, Atatürk'ün yukarıda verdiğimiz sözlerini aynı şekilde tekrar etmiştir.

Atatürk'ün "amelîlik"le ilgili yukarda verilen sözleri eğitimin her düzeyinde uyulması gereken yöntemle ilgili bir ilkeye işaret etmekle birlikte, hem Atatürk dönemi boyunca hem de daha sonra, eğitimin program ve amaç gibi diğer boyutları için de kullanılmıştır.[27] Atatürk'ün bu görüşü, incelediğimiz dönemin iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 ve 1935 yıllarında kabul edilen

---

24 **a.g.e.,** cilt 2, s. 111.

25 **a.g.e.,** cilt 2, s. 173.

26 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** cilt 1, **ön. ver**., s. 298.

27 Bakınız: Mustafa Rahmi, "Maarifte Gaye-1, " **Hâkimiyeti Milliye.** 3 Mayıs 1339/1923; **Hâkimiyeti Milliye.** "Yeni Türkiyenin Dördüncü Maarif Senesi, " 8 Mart 1339/1923; Enver Behnan Şapolya, "Atatürk ve Maarif Misakı, " **Türk Kültürü** Eğitim Sayısı, Şubat 1966, sayı 40, s. 89; **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutalgası**. Ankara 1935, s. 68

parti programlarında hemen hemen aynı kelimelerle tekrar edilmiştir.[28] Ayrıca Atatürk tarafından ilk Büyük Millet Meclisi'nde (BMM) kurulan "Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu"na karşı, bir muhalefet grubu olarak kurulan "İkinci Müdafai Hukuk Grubu"nun programı ile, Kasım 1924'te kurulan "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nın programında da eğitimde "amelîlik" ilkesi benimsenmiş ve önemi vurgulanmıştır.[29]

İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir, Maarif Vekâletinin 1925 yılı bütçesi mecliste görüşülürken yaptığı konuşmada, eğitimde çocuğun "merkez"e alınmasını ve hayata "amelî" olarak hazırlanmasını istemektedir. Karabekir'e göre, toplumu geliştirmek için, nesillerin sahip olması gereken niteliklerden birisi de becerikli olmaktır. Ona göre, eğer sağlıklı, "eli tamamıyla her işe yatkın, becerikli" ve her gördüğünü derhal gerçek diye kabul etmeyerek inceleyen "mektep mahsulünü halkın içine atarsak" milletin ve memleketin şekli kısa zamanda değişecektir.[30]

Kazım Karabekir'in eğitimle ilgili hemen her sorun hakkında görüş belirttiği meclisteki bu uzun konuşmasından sonra söz alanlardan Kars Milletvekili Ağaoğlu Ahmet, hem Karabekir'i eleştirir hem de kendi görüşlerini ortaya koyar. Ağaoğlu'na göre, Karabekir'in "vatan için amelî adamlar" yetiştirilmesi görüşü eğitimin önemli bir amacıdır. Maarif Vekâletinin bu "emeli" gerçekleştirmesi memleket için bir başarı olacaktır. Ağaoğlu, Karabekir'in "amelîlik" görüşüne katılmaktadır, ancak ona göre amelî adamlar yetiştirmek gayesi, yalnız amelî adamlar yetiştirmek noktası üzerinde yoğunlaşırsa, bu şekilde yetiştirilmiş insanlar büyük faydalar sağlayamaz. Ağaoğlu kendisinin bu konudaki görüşlerini de şöyle açıklamaktadır: "Amelî insanlar yetiştireceğiz fakat amelî insanların mefkûreleri, kalpleri ve hayatları beşerî mefkûre ile meşbu [dolu] olacaktır." Ancak böyle yetiştirilen fertlerden toplum istifade edebilir, sadece amelî adam

---

28 Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Nizamnamesi ve Programı 1931. Ankara 1931, s. 35; Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Programı 1935. Ankara 1935, s. 16.

29 **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı.** Ankara 1924, s. 15; Feridun Fikri (Dersim Milletvekili), **TBMM Zabıt Ceridesi,** devre 2, sene 2, 5/3/1341(1925), cilt 15, s. 189.

30 **TBMM Zabıt Ceridesi,** devre **2,** sene 2, 25/2/1341(1925), cilt 14, s. 301-302.

yetiştirmek ise toplum için büyük tehlikedir.[31] Ağaoğlu'nun sözlerine "ben öyle demedim" diyerek söz alan Karabekir bu konudaki düşüncelerini tekrar şöyle açıklamıştır: "Bendeniz programda hayatı ameliyeye de mevki ve kıymet verilmesini ve bu suretle yalnız kafa şişirmeyerek okuduğunu tatbik edebilecek ve bu suretle memlekette iktisadî hayatı inkişaf ettirecek bir unsurun yetişmesini söyledim" demiştir.[32]

İstanbul Milletvekili Yusuf Akçora, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı eğitimle ilgili bir konuşmada aynı konuya temas ederek, "hepimizin şikayet ettiği bir şey var, mekteplerimiz amelî adam yetiştirmiyor" dedikten sonra, yetiştirilecek gençlerin nasıl olması gerektiği konusundaki düşüncelerini açıklıyor. Akçora'ya göre, "amelî adam" yalnız mesleki öğretim kurumlarında yetişmez; sadece "çiftçi" veya "orman mektebi" açmakla bu iş olmaz. Genel orta öğretim kurumlarında da öğrenciler mezun olduktan sonra "iktisadî fayda" temin edecek şekilde yetiştirilmelidirler. Görüşlerini desteklemek için Rusya ve Avusturya'daki okullardan örnekler veren Akçora'ya göre, Türk okullarında "hayattan uzak" ve "gayrı amelî" bir eğitim verilmektedir. Eğitim kurumlarımızı öğrencileri hayata hazırlayacak, onlara "amelî hayat zihniyetini" kavratacak şekilde düzenlemek gerekir.[33]

Atatürk döneminde yukarda görüşlerinden örnekler verilenler dışında daha bir çok devlet ve siyaset adamı, "amelî, " yani öğrendiğini uygulayabilen gençler yetiştirmenin önemini vurgulamıştır.[34] Öğrendiklerini uygulayabilen, "amelî nesiller" yetiştirme görüşü, o dönemde devletin eğitim politikasına da yansımış[35] ve hükûmet

---

31 **TBMM Zabıt Ceridesi**, devre 2, sene 2, 26/2/1341(1925), cilt 14, s. 367.

32 **a.g.e.,** s. 373

33 **a.g.e.,** s. 186-187.

34 Hamdullah Suphi (Maarif Vekili), **TBMM Zabıt Ceridesi,** devre 1, sene 2, 12/11/1337(1921), cilt 14, s. 199; Hamdullah Suphi (Maarif Vekili), **a.g.e.,** devre 2, sene 2, 5/3/1341(1925), cilt 15, s. 173; İhsan hamit (Ergani Milletvekili), **a.g.e.,** devre 2, sene 2, 7/3/1341(1925), cilt 15, s. 201; Hikmet Bey (Maarif Vekili), **Cumhurbaşkanları. Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının [CBMEB] Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri,** cilt 2, **ön. ver**., s. 160; İsmet İnönü (Başbakan), **a.g.e.,** cilt 1. **ön. ver**., s. 106.

35 **TBMM Zabıt Ceridesi,** devre 1, sene 1, 9/5/1336(1920), cilt 1, s. 241.

programlarında yer almıştır.[36] Atatürk dönemi Maarif Vekillerinden İsmail Safa, 8 Mart 1923 (1339) tarihinde yayınladığı bir bakanlık genelgesinde "Tedrisatın Gayeleri" (Öğretimin Amaçları) başlığı altında şöyle demektedir:

Vekaletin tedrisat hususundaki gayesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Paşa Hazretleri'nin senei devriye münasebetiyle irat buyurdukları nutukta gösterilen hututu [ilkeleri] ihtiva eder. O hututun aynen muhafazası için nakl ve tekrara lüzum görüyorum: Müşarünileyh Hazretlerinin gayet muciz [öz] surette izah ettikleri gibi bu hususta tatbik edeceğimiz usul, malumatı insan için fazla bir süs, bir vasıtai tahakküm, yahut medenî bir zevkten ziyade, maddî hayatta muvaffak olmayı temin eden amelî ve kabili istimal bir cihaz hâline getirmektir.[37]

Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) tarafından hazırlanan program ve yönetmeliklerde de "amelî eğitim" kavramı, bir başka deyişle, öğrendiklerini uygulayarak hayatta başarılı olacak gençler yetiştirmenin önemi vurgulanmaktadır. Maarif Vekâleti tarafından hazırlanarak 1927'de yayınlanan ve orta öğretim kurumlarının amaçlarını belirleyen "Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi"nde şöyle denmektedir: "Orta mekteplerle liseler, talebesinin... Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı sıfatıyla millet hayatı içinde müsmir faaliyette bulunmasını... hedef ittihaz eder."[38] Atatürk döneminin sonlarına doğru, yine Maarif Vekâleti tarafından hazırlanarak 1936 yılında yayınlanan "İlkokul Programı"nda da, öğrencilerin bilgiyi uygulamasının ve hayatta başarı kazanmalarının önemi vurgulanmaktadır. Program, ilkokulun amaçlarından birisini şöyle ifade etmektedir: "İlkokul terbiye ve tedrisinde güdülen hedeflerden biri de bilgiyi, talebeye maddî hayatta muvaffakiyet elde ettiren bir vasıta haline getirmektir."[39]

---

[36] **a.g.e.,** devre 2, sene 2, 27/11/1340(1924), cilt 10, s. 389; TC Başbakanlık, **Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri** (1923-1960), cilt 1, Ankara 1978, s. 8, 45, 89.

[37] **Maarif Vekaleti Mecmuası**, sayı 1, 1 Mart 1341(1925), s. 52.

[38] Hasan Cicioğlu, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Orta Öğretim,** Ankara Üniv. DTCF yay, 1982, s. 160

[39] Maarif Vekaleti, **İlkokul Müfredat Programı**. İstanbul 1936, s. 2. İncele-

3. Yüksek Karakterli Bir Gençlik

Atatürk ve onun döneminde görev yapan devlet ve siyaset adamları hem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hem de Meclis dışında yaptıkları konuşmalarda yeni yetişen nesillerin "yüksek seciyeli" (karakterli, erdemli) yetiştirilmesini istemişlerdir. Atatürk bu konudaki görüşlerini, 25 Temmuz 1924'te öğretmenlere yaptığı bir konuşmada şöyle açıklamaktadır: "Cumhuriyet fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister. Yeni nesli bu evsaf [nitelikler] ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir."[40] Atatürk'ün bu sözleri diğer devlet ve siyaset adamları tarafından da aynen veya benzeri ifadelerle tekrarlanmıştır.

Maarif Vekâleti 1924 yılı bütçesi Mecliste görüşülürken söz alan Karahisarısahip milletvekili Kamil Efendi, eğitimin vatan evladına "iyi bir irade, " "yüksek ve sağlam bir seciye vermek" demek olduğunu söylemiştir. Ona göre, eğitimin amacı vatan evladını "iyi iradeli" ve "yüksek seciyeli" olarak yetiştirmek olmalıdır.[41] Aynı oturumda söz alan Maarif Vekili Vasıf Bey de takip ettikleri maarif siyasetinde "seciyeyi!, iradeyi, ahlakı fazileti en ulvî, en müspet ve katî bir hedef olarak" kabul ve ilan ettiklerini söyledikten sonra konuşmasını şöyle sürdürür: "Elbette... milletin gençliğine yüksek bir terbiye ve yüksek bir irade vereceğiz. Bu bizim hedefimizdir."[42] Başbakanı İsmet İnönü 8 Temmuz 1929'da "Ankara Hukuk Mektebi"nin öğrencilerine yaptığı bir konuşmada bilgili ve erdemli olmanın önemini vurgular. Hayatta başarılı olmak için hatırıma gelen "bir iki sırrı" size söylemek istiyorum diyen İnönü, konuşmasını şöyle sürdürür:

Bir defa vazifeseverlik tavsiye ederim. Vazifeseverlik ilk andan itibaren kanaat ve tahammül yükler. Vazifeseverlik ilk anda teveccüh eden vazifeyi sevmek demektir. Sevmek buradan başlar. Ondan son-

---

diğimiz dönemde sık sık kulandan "seciye" kelimesi günümüz Türkçesinde pek kullanılmamaktadır. Atatürk dönemi aydınlarının "karakter, " "ahlak, " "dürüstlük, " gibi kavramları anlatmak için kullandığı "seciye" kelimesi "karakter" ve "erdem" sözcükleriyle sadeleştirilmiştir.

40 **Atatürkün Söylev ve Demeçleri,** cilt 2, **ön.ver**.. s. 172.

41 **TBMM Zabıt Ceridesi,** devre 2, sene 2, 17/4/1340(1924), cilt 8 ve 8/1, s. 814

42 **a.g.e.,** s. 823.

ra muvaffakiyet ve sebat gelir. Hayatta muvaffakiyetin başı kanaatte ve tahammüldedir. Kanaatkâr olmak lazımdır. Müşkülat karşısında tahammül etmek, dişini sıkmak lazımdır. İnsanoğlunun kabiliyetinin derecesi ve hududu keşfolunmamıştır. Size hayatınızda bir de liyakat hırsı tavsiye ederim. Serbest hayatınızda olsun, resmî hayatınızda olsun kabiliyetinizi artırmak, ilminizi artırmak için göstereceğiniz gayret, girdiğiniz meslekte en yüksek dereceye varmak için göstereceğiniz hırstır ki, herhangi bir cemiyeti en yüksek cemiyetler sırasına çıkaracak tılsım meyanındadır. Size bir de bütün bu söylediklerimden belki daha mühim olmak üzere seciye, istikamet tavsiye ederim. Asla seciye ve istikametten dönmeyiniz. İlimsiz hiçbir şey olmaz. Fakat ilimle de, eğer seciye sağlam değilse bir netice kazanılmaz, korkulur ki ilim zararlı olmasın.[43]

Maarif Vekili Esat Bey 3 Ocak 1921'de yaptığı bir konuşmada, gençliği nasıl yetiştireceklerine ilişkin görüşlerini şöyle açıklamıştır: "Gazi Hazretleri 'Cumhuriyet fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister' buyurmuşlardır. Bu muhafızlar münevver gençlikten başka bir şey değildir. Gençlerimizi ve çocuklarımızı bu beş esasta yetiştireceğiz."[44] Esat Bey Mecliste yaptığı bir konuşmada da gençliğin ahlaki değerlere sahip olarak yetiştirilmesini istemiştir.[45] Kütahya milletvekili Cevdet Bey, Maarif Vekili Hamdullah Suphi ve Kastomonu milletvekili Halit Bey de, gençliğin "ahlâklı" ve "seciyeli" olarak yetiştirilmesi gerektiğini savunan konuşmalar yapmışlardır.[46]

Atatürk'ün[47] ve onunla birlikte Cumhuriyeti kuranların çok önem verdiği yüksek karakterli (erdemli) bir gençlik yetiştirmek ideali devletin eğitim politikası olarak da benimsenmiştir. Büyük

---

43 **Cumhurbaşkanları. Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının [CBMEB] Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri,** cilt 1, **ön. ver**., s. 102-104.

44 **a.g.e.,** cilt 2, **ön. ver.,** s. 43.

45 **Zabıt Ceridesi**, devre 2, sene 2, 25/6/1932, cilt 9, s. 325.

46 Cevdet Bey (Kütahya Milletvekili), **TBMM Zabıt Ceridesi,** devre 1, sene 1, 4/12/1336(1920), cilt 6, s./8; Hamdullah Suphi (Maarif Vekili), **TBMM Zabıt Ceridesi,** devre 2, sene 2, 7/3/1341(1925), cilt 15, s. 203; Halit Bey (Kastomonu vekili), **TBMM Zabıt Ceridesi,** devre 2, sene 3, 20/3/1926, cilt 23, s. 266

47 Bkz: Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Milli Eğitim", Atatürkçü Düşünce, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara 1992, s. 673-693.

Millet Meclisi'nde okunan ilk "İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) Programı"nda gençlere "teşebbüs kudreti" ve "nefse itimad" gibi "seciyeler" (erdemler) kazandırılacağından söz edilmektedir.[48] Maarif Vekili Vehbi Bey 20 Kasım 1921'de yayınladığı bir genelgede, gençliğin "sarsılmaz bir seciye ve ahlâk" ile donatılacağını söylemektedir.[49] Başbakan Celal Bayar da 8 Kasım 1937'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okuduğu hükûmet programında, nasıl bir gençlik yetiştireceklerini şöyle açıklamaktadır: "Büyük gaye, Türk vatandaşını fikir ve düşünce itibariyle kuvvetli, vücut itibariyle kuvvetli ve tam sıhhatli, seciyeli, gürbüz, güzel insan olarak yetiştirmektir."[50] Yüksek karakterli bir gençlik yetiştirmek görüşü, eğitimin amaçlarından birisi olarak, Atatürk Dönemi'nde yayınlanan ilk ve ortaöğretim program ve yönetmeliklerinde de yer almıştır.[51]

4. İnkılapları Yaşatacak Bir Gençlik

Atatürk döneminin ilk yıllarını oluşturan 1920-23 arasında, devlet ve toplum hayatında bazı yenilikler yapılmış olmakla birlikte, büyük inkılaplar Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirilmiştir. 29 Ekim 1923'te, o zamanın anayasası olan "Teşkilatı Esasiye Kanunu"na "Türkiye devletinin şekli hükûmeti Cumhuriyettir" maddesi eklenerek Cumhuriyet ilan edilmiş, 1924'de yapılan değişiklikle Türkiye devletinin "Cumhuriyetçi, Millîyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik, ve Inkılapçı" olduğu kabul edilmiş, sonraki yıllarda da hemen her alanda köklü yenilikler yapılmıştır.[52]

Başta büyük Atatürk olmak üzere, Türk devlet ve siyaset adamları gençlerin yapılan inkılapları yaşatacak şekilde yetiştirilmesini ve eğitim sisteminin buna göre düzenlenmesini istemişlerdir. Atatürk 1924'te Dumlupınar'da yaptığı bir konuşmada bu konudaki görüşünü şöyle dile getirmiştir. "Ey yükselen yeni nesil, istikbal sizin-

---

48 **TBMM Zabıt Ceridesi,** devre 1, sene 1, 9/5/1336(1920), cilt 1, s. 241-242.

49 Ayni, devre 1, sene 3, 14/8/1338(1922), cilt 22, s. 203.

50 **Cumhurbaşkanları. Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri.** cilt 1, **ön. ver**., s. 134.

51 **Maarif Vekaleti İlkokul Müfredat Programı.** İstanbul 1936, s. 2; **Maarif Vekaleti İlk ve Orta Mektepler Talimatnamesi.** İstanbul 1927, s. 1.

52 Suna Kili ve A. Şerif Gözübüyük, **Ön. Ver**., s. 103-111.

dir, Cumhuriyeti biz tesis ettik, onu ila ve idame edecek sizsiniz."[53] Atatürk 1927'de Cumhuriyet 'Halk Partisi Kurultayında okuduğu tarihi "Nutuk"ta da "Türkiye Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa" etmek görevini gençliğe vermiştir.[54]

Maarif Vekili Mustafa Necati 1926'da İstanbul'da Darülfünun'da (üniversite) yaptığı bir konuşmada, gençleri "yeni hayatımızın icaplarına göre hazırlamak borcumuzdur" dedikten sonra konuşmasını şöyle sürdürür: Okullarımızı öyle düzenlemeliyiz ki, "çocuklarımızın çok yüksek fedakarlıklarımızın çiçeği olan inkılabı gayesine eriştireceklerinden şüphe etmeyelim ve müsterih olalım. Vekâlet bu hedefe varmak azmi katisindedir."[55] Mustafa Necati 1927'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada da gayelerinin "inkılâbın prensiplerine âşık bir nesil yaratmak" olduğunu söylemiştir.[56]

Atatürk dönemi devlet ve siyaset adamları, eğitiminin amaçlarından birisinin Türkiye Cumhuriyetini ve inkılapları yaşatacak nesiller yetiştirmek olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Dersim milletvekili Feridun Fikri bir konuşmasında şöyle demektedir: "Malumu alileri, maarifimizin bugünkü halinde istihdaf ettiği [amaçladığı] o büyük ruh, memlekette Cumhuriyet gayesini, Cumhuriyet mefkuresini [ülküsünü] yaşatmaktır."[57] Manisa milletvekili Refik Şevket ise "millîyetçi, halkçı, cumhuriyetçi, inkılapçı ve laik bir idealin tahakkuku için yegâne müessesenin" Maarif Vekâleti olduğunu söylemiştir.[58] Elaziz milletvekili Fazıl Ahmet Meclis"te yaptığı konuşmalarda, yeniliklere açık, "inkılapçı, laik ve demokrat" bir gençlik yetiştirmek emelinde olduklarını ifade ederek, eğitimin bu amacı gerçekleştirmek için çalışması gerektiğini vurgulamıştır.[59]

---

53 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt 2, **ön. ver**., s. 182.

54 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk,** Türk Teyyare Cemiyeti Yay., Ankara 1927, s. 532

55 **Cumhurbaşkanları. Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanları'nın Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri**, cilt 1, **ön. ver**., s. 373.

56 **TBMM Zabıt Ceridesi**, devre 2, sene 4, 12/4/1927.

57 **a.g.e.** devre 2, sene 2, 26/2/1341 [1925], cilt 14, s. 362.

58 **a.g.e.** devre 4, sene 1, 25/6/1932, cilt 9, s. 312.

59 **a.g.e.** devre 4, sene 1, 25/6/1932, cilt 9, s. 319; **a.g.e.,** devre 4, sene 2, 17/5/1933, cilt 15, s. 142.

Atatürk döneminin "inkılapları yaşatacak nesiller yetiştirmek" görüşü o dönemde devletin eğitim politikasına da yansımış ve resmî metinlerde yer' almıştır. Maarif Vekili İsmail Safa tarafından Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra ilan edilen "Maarif Misakı"nın [Eğitim Yemini] esaslarından birisi, "millîyetçi, halkçı, inkılapçı, laik ve cumhuriyetçi vatandaşlar yetiştirmek"tir.[60] Bu amaç, ilk defa 1936 yılında kabul edilen- İlkokul Müfredat Programında "çocukları, kuvvetli cumhuriyetçi, millîyetçi, devletçi, laik, inkılapçı yurttaşlar olarak yetiştirmek"[61] şeklinde ifade edilmiştir. Yapılan yeniliklerin, en başta da Cumhuriyet'in yaşaması için eğitim sisteminin yapılan yenilikleri yaşatacak gençler yetiştirmek üzere düzenlenmesi gerekiyordu, bu dönemde de bu yapılmıştır.

5. Çalışkan Bir Gençlik

Atatürk ve onun döneminde görev yapan devlet ve siyaset adamlarının değer verdikleri vasıflardan birisi de çalışkanlıktır. Atatürk Türk gençliğinin çalışkan olmasını, çalışmaktan zevk almasını istemiş, mutluluğun ancak çalışkanların hakkı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre:

Çalışmaksızın, fikrî gelişme ve ahlâkî olgunlaşma da mümkün değildir....Çalışmak, ilk sıkıntılara ve isteksizliklere üstün gelindikten sonra, en şiddetli bir zevktir....İnsan, çalıştığı işi, eli altında veya kafasının içindeki eserini, büyümekte ve yükselmekte gördüğü zaman ne büyük zevk duyar.... Bu zevk bütün zahmetleri... derhal unutturur.[62]

Atatürk'e göre, "Allah'ın milletimize yaratılıştan verdiği yetenekleri en üst derecede geliştirmek; memleketimize bağışladığı

---

60 Enver B. Şapolya, "Atatürk ve Maarif Misakı, " **Türk Kültürü Eğitim Sayısı.** Şubat 1966, Sayı 40, s. 87.

61 Maarif Vekaleti, 1936 **İlkokul Programı.** İstanbul 1937, s. 2.

62 A. Afetinan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları.** Türk Tarih Kurumu yayını, 1969, s. 75-76 ve 533-535'den nakleden Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Gençlik, " Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yay., s. 873. Mustafa Özcan (1992). Updating National Identity: The Turkish Experience: Examples from the Atatürk Period (1920-1938). Presented at the 87* Annual Meeting of the American sociological Association. August 20-24, Pittsburg, Pennsylvania, USA.

bütün kuvvet ve servet kaynaklarından en iyi biçimde yararlanarak güçsüzlük sebeplerini ortadan kaldırmak için, bundan böyle, hiçbir fırsatı ve zamanı boşa harcamayarak, çalışmağa mecburuz."[63]

Atatürk çeşitli vesilerle "çocuklarımıza ideal (ülkü) aşılanmasını ve onların çalışkan olmalarını istemiştir."[64] Atatürk'ün ideali "ilkelerine bağlı, çalışkan ve vatansever bir gençlik" idi.[65] Ülkenin ancak böyle bir gençlikle kalkınabileceğini söyleyerek çalışkanlığın önemini vurgulamıştır: "Türkiye Cumhuriyeti'nin özellikle bugünkü gençliğine ve yetişmekte olan çocuklarına hitap ediyorum...Şunu söyleyeyim ki, çok zekisin!...Bu belli. Fakat zekânı unut!... Daima çalışkan ol!.."[66]

İzmit'te basın mensuplarıyla konuştuğu bir gün çalışkanlık konusuna değinen Atatürk bu konuda şunları söylemiştir: "Millî hedef belli olmuştur. Ona ulaşacak yolları bulmak zor değildir. Önemli olan, çetin olan, o yollar üzerinde çalışmaktır. Denebilir ki, hiçbir şeye muhtaç değiliz; yalnız tek bir şeye ihtiyacımız vardır: çalışkan olmak."[67]

Atatürk gibi Başbakan İsmet İnönü de çalışkan bir gençlik istemektedir. 5 Kasım 1926'da, "Ankara Hukuk Mektebi"nin diploma töreninde yaptığı konuşmada, "yeni devirlerin adamı" olacak öğrencilerde gördüğü "ümit, sebat ve gayret'ten memnun olduğunu söyler, İnönü'ye göre, "çok zeki, çok akıllı" olmak fazla önemli değildir. Bir insanın en önemli özelliği "ölünceye kadar yorulmaksızın çalışma kudret ve hevesine" sahip olmasıdır. "Zeki değil, çok çalışkan adam istiyoruz" diyen İnönü, "Hukuk Mektebi" hocalarından şu istekte

---

63 **Hakimivet-i Milliye** gazetesine demeç (6 Aralık 1922). **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.** c.II, 2. baskı, Ankara, 1959, s. 46-47.

64 Yahya Akyüz. "Atatürk ve Eğitim ", Atatürkçü Düşünce, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1992, s. 712.

65 Utkan Kocatürk, "Atatürk'te Gençlik Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri, " Atatürkçü Düşünce, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1992, s. 878.

66 **Atatürkçülük. Üçüncü Kitap**. Ankara, 1983, s. 166-167'den nakleden Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Gençlik, " Atatürkçü Düşünce, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., s. 874.

67 İzmit Basın Toplantısı (16 Ocak 1923). **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.** c.II, 2.b., Ankara, 1959, s. 59.

bulunur: "Muhterem profesörler... tahsil hayatında bu gençlerden isteyecekleri mesaiye hudut tasavvur etmesinler, insafsız olsunlar.... Bu nesil çok esaslı hazırlanmağa muhtaçtır. Çalıştırmalısınız, çok istemelisiniz, çok insafsız ve kıyıcı olmalısınız."[68] İnönü bu isteğinin gerekçesini açıklarken, gençleri amansız hayat mücadelesine hazırlamak gerektiğini söylemiştir.

Sonuç

Büyük Atatürk ve onun döneminde görev yapan devlet ve siyaset adamlarının gençlikle ilgili görüşleri analiz edilince ortaya Türk milletinin yaşadığı tarihî tecrübeye göre şekillenmiş, tamamen yerli ve millî bir gençlik tipi çıkmaktadır. Türk milleti dünyanın hem çok güzel hem de siyasi, kültürel, ve ekonomik açıdan çok önemli bir parçasını vatan olarak seçmiştir. Tarih gösteriyor ki bu vatanda hür ve bağımsız yaşamanın bedeli çok yüksektir ve o bedeli, Türk ulusu defalarca ve kahramanca ödemiştir. Bu bedelin ne kadar yüksek olduğunu çok iyi bilen Atatürk ve onunla birlikte Cumhuriyeti kuranlar, Türk gençlerini bu topraklarda hür ve bağımsız olarak yaşayacak güçte yetiştirmek istemişlerdir.[69] Onlara göre, gençlere "en evvel ve her şeyden evvel, Türkiye'nin istiklaline" düşman unsurlarla mücadele etmeyi, vatana sahip olmayı öğretmek gerekmektedir.[70] Hayatın her anını cephedeymiş gibi yaşayan, "gideceksiniz ve öleceksiniz" dendiğinde vatan için ölmeye hazır, fedakâr nesillere ihtiyaç vardır. Türk gençleri aynı zamanda bilgili, öğrendiğini uygulayabilen, çalışkan, ve yüksek karakterli olmalıdır.[71] Bu topraklar üzerinde ancak böyle bir gençlik inkılapları yaşatır, Cumhuriyeti korur, ve milletin

---

68 Cumhurbaşkanları. Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlan'nın [CBMEB] Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, cilt 1, ön. ver., s. 96-97

69 Mustafa Özcan (1992). Updating National Identity: The Turkish Experience: Examples from the Atatürk.
Period (1920-1938). Presented at the 87* Annual Meeting of the American sociological Association. August 20-24, Pittsburg, Pennsylvania, USA.

70 Andrew Mango (2000). **Atatürk: the Bibliographv of the Founder of Atatürk**. New York: The Overlook Pres, p. 262.

71 Atatürk'ün gençlik konusundaki görüşleri için ayrıca bkz: Utkan Kocatürk, Atatürk'te "Gençlik" Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri", Atatürkçü Düşünce, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1992, s. 877-880.

bekasını sağlayabilir.[72] Türk gibi, Atatürk gibi düşünenlerin başka tür bir gençlik istemesi de mümkün değildir.

Bu noktada sorulması gereken soru en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'yi düşünen böyle bir gençliği kimin yetiştireceğidir. Geleneksel toplumda gençleri ana baba olarak, öğretmenler olarak biz eğitirdik. Şehirleşen, teknolojik olarak gelişmiş ve küreselleşen yeni toplumda durum değişti. Bizimle birlikte, televizyon, sinema, ve Internet gibi güçler de çocuklarımızı eğitiyor. Kim daha güçlüyse, kim daha iyi eğitiyorsa çocuklarımız onların istediği gibi düşünüyor. Çok geç olmadan, bu çocuklara ne olmuş, neler de söylüyorlar, yabancılar gibi düşünüyorlar deme noktasına gelmeden, eğitim kurumlarımızı Türk gibi, Atatürk gibi düşünen, onun gibi hisseden gençler yetiştirmek için hazırlamalıyız. Atatürkçülük, Atatürk gibi hissetmek ve Atatürk gibi düşünmekle mümkündür.[73]

---

[72] Sadık Tural (2000). **in the Track of the Learned**. Ankara: Atatürk Culture Center pub., no: 235. A translation of **Bilgelerin Yolunda** (3rd ed.) by Mustafa Özcan from Turkish into English.

[73] **a.g.e.** s. 82.

TÜRK TARİHİ VE EVRENSEL AÇIDAN ATATÜRK'E BAKIŞ

Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI

Sayın Başkan, Değerli Dinleyenlerim,

Bildiri konusu, adından da anlaşılacağı gibi, iki temel açıdan ele alınacaktır.

1- Türk Tarihi açısından

2- Evrensel Açıdan

Türk Tarihi açısından bakıldığında, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşadığı dönemi olduğu kadar, kendinden sonraki dönemi de derinden etkilediği görülür. Şüphesiz ki Onun etkilerini yirmi dakikalık bir bildiriye sığdırmak mümkün değildir. Dolayısıyla konulana çizgileri ve belirgin özelllikleriyle ele alınacaktır.

Atatürk'ün Türk Tarihi bakımından en önemli özelliklerin birisi, 1683 İkinci Viyana kuşatmasından bu yana, sürekli gerileyen ve 1918'lerde yeryüzünden silinme noktasına gelen son bağımsız Türk Devletini yok olmaktan kurtaran millî bir kahraman olmasıdır.[1] Onun hizmetlerini yücelten bu mücadelenin inanılmaz ölçüde zor koşullarda yürütülmesidir.

Mondros Ateşkesi sonrası, anayurt dört bir yandan işgal edilmekte, vatan toprakları emperyalist güçlerce adeta yağmalanmaktadır. Karşıda Birinci Dünya Savaşı'nın mağrur galipleri olan süper devletler, eski tumtraklı deyimi ile Düvel-i Muazzama ve onların ihtiraslı uyduları vardır. "Bunlardan Yunanistan Batı'da Megali

---

[1] Daha fazla bilgi için bakınız: ÇAYCI, Abdurrahman: Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri**, Ankara 2002, XIII-535 s.

İdea'yı hayata geçirmek, başka bir deyimle beş denizli iki kıt'alı Büyük Yunanistan'ı gerçekleştirmek, ayrıca Karadeniz kıyılarında, Samsun'dan Batum'a kadar uzanan bir coğrafyada Rum-Pontus Devleti yaratma faaliyeti içindedir. Doğu'da Karadeniz'den İskenderun Körfezine kadar uzanan alanda, Büyük Ermenistan, Güneydoğu da ise Büyük Britanya'nın himayesinde Kürdistan Devleti yaratılmak istenmektedir. Boğazlar mıntıkası için uluslararası bir yönetim düşünülmektedir. Geride kalan Anadolu toprakları da, Üçlü Anlaşma gereği, üç büyük devletin savaş içinde yapmış oldukları gizli anlaşmalarla belirlenmiş etki alanları olarak kabul edilmiştir.

Bu durum karşısında, iş başındaki hükûmet aciz ve çaresizdir. Halk yorgun, bitkin ve yoksuldur. Barış özlemi içindedir. Fakat toprağına bağlı ve gurur sahibidir. Yabancı egemenliği görmemiştir, istiklaline aşıktır. Buna mukabil, Osmanlı devlet adamlarının hiç birinde, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri olan süper devletler ve onların ihtiraslı uydularına karşı, mücadele fikri yoktur.[2] Kurtuluş için düşünülen sihirli formül şudur: Galip devletlerle mesele çıkarmamak, mümkün olduğunca uysal davranmak, onların aralarındaki rekabetten faydalanma yolları aramak, hatta kabilse büyük devletlerden birinin himayesini sağlayarak ne kurtarılabilirse onu kurtarmaya çalışmaktır. Özellikle Padişah ve Sadrazam Damat Ferit Paşa ümitlerini İngiliz himayesine bağlamışlardır.Bir kısım aydınlar ise daha ehven-i şer görünen Amerika Birleşik Devletleri'nin mandasının peşine düşmüşlerdir.

İşte "Felaketin bir nehir gibi aktığı", "Her şeyin zalim düşmanın merhametinden beklendiği bir ortamda'', Mustafa Kemal korkusuzca ortaya atılmıştır. Boynunda İstanbul Hükûmeti'nin idam fermanı vardır. O bu karanlık ve umutsuz koşullarda, Millî Mücadele'yi yıkılmaz bir iradeyle örgütlemiş, yorgun ve bitkin Anadolu'yu ayağa kaldırmıştır. O bağımsızlık savaşını, "hak verilmez, alınır", "bağımsızlığı için ölümü göze alan bir milletin yok edilmesi asla mümkün değildir" inancıyla yürütmüştür.[3] Atatürk gerçekçi tutumuyla, zaman, mekan ve imkân faktörlerini en iyi bir şekilde değerlendirerek, süper devletlerin nitelediği emperyalist güçleri kutsal Anadolu top-

---

2 İNÖNÜ İsmet: **Hatıralar**, C II, s.272 v.d.

3 Atatürk, Kemal: **Nutuk**, Ankara, 1989, s. 8 v.d.

raklarında boğarak, son bağımsız Türk Devleti'ni yok olmaktan kurtaran millî bir kahramandır. Tek başına bu muhteşem özellik O'nun Türk Tarihinde vatan kurtaran bir kahraman olarak yer alması için yeterli değil midir?

O'nun eserine devamlılık kazandıran özelliklerinden biri de Atatürk'ün gerçekçi bir devlet adamı olması, mümkün olan ile olmayanın sınırlarını isabetle kestirmesidir. Nitekim zafer kazanan ordular İzmir'i kurtardıktan sora, Boğazlara doğru coşku içinde akarken, zafer sarhoşluğuna kapılmamış, kariyerini Türklerle çıkacak bir çatışmaya bağlayan Birinci Dünya Savaşı'nın galibi İngiliz Başbakanı Lloyd George'un tahrikleri karşısında, hesaplı ölçülü tutumuyla, onun devrilmesine ve iktidarı ebediyen kaybetmesine yol açmıştır.

Atatürk aynı tutumu barış masasında da uygular. Lozan' da toprakla ilgili konularda ölçülü davranır, ama "Homojen bir vatan ve tam bağımsız bir devlet" konusunda titizlikle ısrar eder. Mütecanis bir vatan konusunu, sert bir nüfus mübadelesiyle çözümler. Böylece Müslüman olmayan azınlıklar konusu tarihe gömülmüş ve Anadolu homojen bir yapı kazanmış, yıllardan beri devam ede gelmekte olan Hıristiyan azınlıkları himaye etmek bahanesiyle yapılmakta olan dış müdahalelerin kapıları kapatılmıştır. Tam bağımsızlık konusunda ise, en büyük engel durumundaki kapitülasyonlar çetin tartışmalardan sonra kaldırılır. Barış masasındaki tutumu ve onun "Yurtta barış ve dünyada barış" ilkesine dayalı dış politikası, Türkiye Cumhuriyetine günümüz itibariyle seksen üç yıllık uzun bir barış dönemi kazandırmıştır. Tarihindeki bu en uzun barış süresi, Türkiye'ye kalkınmak, enerjisini halkın refah ve mutluluğunu sarfetmek, siyasal ve sosyal yapısını çağın gereklerine göre yeniden düzenleme imkânını vermiştir. Bugünün yetmiş üç küsur milyonluk Avrupa Birliği kapılarını zorlayan, Balkanlar, Ortadoğu, ve Orta Asya ve Kafkaslar'da etkin güç olmaya aday Türkiye Cumhuriyeti Atatürk'ün temellerini attığı seksen üç yıllık barış döneminin eseridir.

Büyük bedeller ödenerek zafer kazanılmış, barış yapılmış, yeni devletin temelleri sağlam bir şekilde atılmıştır. Ancak devletin bir daha aynı duruma düşmemesi nasıl sağlanacaktır? Her haliyle çağın dışında kalan, çağdaş dünyadan kopmuş bir devletin, bu hassas coğrafyada mevcut yapısıyla varlığını sürdürmesi elbette mümkün

olamazdı. O halde kurtuluş çaresi nasıl bulunacaktır? Atatürk'e göre bu durumun en etkin çaresi zamanın gereklerine her bakımdan ayak uydurmak, başka bir deyişle çağdaş medeniyetin bir ortağı olmak, hatta o seviyenin üstüne çıkmaktan geçmektedir. Fakat bu nasıl gerçekleşecektir? Çünkü bundan önce de çağa ayak uydurmak ve devleti yıkılmaktan kurtarmak için yapılan yenileşme gayretleri, 1718'lerden itibaren bölük pörçük, 1840'dan itibaren daha sistematik olarak ele alınmıştır. Ancak yapılan yenilikler devletin patrimonyal yapısı muhafaza edilerek, sınırlı alanlarda yapılmış, "yapılanlar daima yetersiz kalmış", "NEYİN NE KADAR" ve "NASIL ALINACAĞI" özellikle de "NEYİN ALINIP, NEYİN BIRAKILACAĞI" tartışmaları sürüp gitmiştir. Özet olarak geleneksel yapıyı muhafaza ederek çağa ayak uydurmanın mümkün olmadığı görülmüş, üstelik yapılan yeniliklerle toplumda bir kültür ve müessese ikileşmesi, hatta rekabeti oluşmuştur. Atatürk bu kördüğümü vatan kurtaran millî bir kahraman olmanın ve tam bağımsız bir devlet kurmanın verdiği sınırsız itibar ve güvenle kökünden çözümlemiştir. O'na göre çağdaşlaşmanın tek bir yolu vardır. O da çağa damgasını vuran çağdaş medeniyeti, bilimi, kültürü ve teknolojisi ile topyekün almaktır. Bunun için yapılacak iş bilim ve fenni rehber edinmektir. O, her işinde olduğu gibi, kesin kararını verdikten sonra bunu büyük bir enerji ve kararlılıkla uygular. On beş yıl gibi, kısa bir, zaman içinde köklü değişiklerle Türk toplumunu geniş ufuklara yönlendirir, böylece Türk Rönesansı'nın kapılarını açar.

Türkiye Cumhuriyeti'nin banisi ülkesinin Batı'nın ruhsuz bir kopyası haline gelmesine karşıdır. O, herşeyden önce çağdaşlaşmanın millî değerlerle bezenmesi ve kendi öz değerlerinden kopmaması için ciddi önlemler almıştır. Bu maksatla Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu oluşturulmuş, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi açılmış, çağdaş hukuku uygulamak üzere Ankara Hukuk Mektebi faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca İstanbul Darülfünunu da çağdaş standartlara göre düzenlenerek İstanbul Üniversitesi hayata geçirilmiştir. Halk ile yönetim arasında köprü görevi yapması ve halk kültürünü kaynağından incelemesi için bütün Türkiye sathına yayılmış olan halkevleri ve halk odaları coşku ile desteklenmiştir Bütün bu faaliyetlerin sonucunda, iki yüz yıldan beri devam eden Batı'nın ezici üstünlüğünün halkta yarattığı kendine güvensizlik ve aşağılık duy-

gusu giderilmiştir. Atatürk'ün süper devletleri ve onların uydularını "Mehmetçiğin süngüsü" ile dize getirmesi, yıllardan beri devam eden "Türk'ün makûs talihini" yenmesi, "Dünün hasta adamından zinde, gelecek vadeden yeni ve dinamik bir devlet yaratması" halkta kendine ve geleceğine güven duygularını harekete geçirmiş, inkılaplar "Ne mutlu Türküm diyene" ve "Bir Türk dünyaya bedeldir" coşkusu içinde yürütülmüştür.[4]

Çok kalın çizgiler halinde belirtilen bu unutulmaz hizmetleriyle Atatürk Türk Tarihi içinde, çığır açıcı ve kendinden sonrasını da derinden etkileyen seçkin bir yere sahiptir.

2- Evrensel açıdan Atatürk'ün etkileri

Atatürk'ün olağanüstü başarıları, Türkiye ile sınırlı kalmamış Latin Amerika'dan Uzakdoğu'ya uzanan bir coğrafyada ve coşku ile izlenmiştir. O'nun "Ya istiklal ya ölüm" parolası ve " Bağımsızlığı için ölmeyi göze alan bir millet asla başarısız olamaz" inancıyla yürüttüğü Millî Mücadele, esaret altında inleyen "Mazlum milletleri" derinden etkilemiş, Atlantik'ten Çin Denizi'ne kadar uzanan coğrafyada millî bağımsızlık hareketlerine ivme kazandırmıştır.

Nitekim daha Anadolu topraklarının önemli bir kısmı işgal altında bulunurken, Atatürk Temmuz 1922'de, Millî Mücadele'nin mazlum milletler için ne ifade ettiğini şöyle açıklar: "Türkiye'nin mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa daha az kanla olur daha çabuk bitebilirdi. Türkiye büyük ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır."

Atatürk daha 1930'lu yıllarda, sömürge halindeki toplumların yakın bir gelecekte, özgürlüğe kavuşacaklarını, adeta kehanet sayılabilecek şu sözlerle dile getirir: "Şarktan doğacak güneşe bakınız. Bugün günün nasıl ağardığını görüyorsam, uzaktan bütün şark milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklâl ve hürriyetine kavuşacak çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu şüphesiz ki terakki ve refaha yönelik olacaktır. Bu milletler bütün güçlüklere

---

4 ÇAYCI, Abdurrahman: "Atatürk ve Çağdaşlaşma" **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, 1992, s.641-658.

ve bütün manialara rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen istikbale ulaşacaklardır.Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiç bir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni ahenk ve işbirliği çağı hâkim olacaktır."

Esasen Millî Mücadele Afrika ve Asya'da yaşayan toplumlarda Doğu'nun Batı'ya karşı ayaklanması, Asya'nın Avrupa'ya, emperyalizme kafa tutması, baskı altında ezilen toplumlarda halkların sömürgeciliğe başkaldırısı olarak algılanmıştır.Bu etki Müslüman dünyasında ortak tarih, kültür ve coğrafyanın yarattığı bağlarla daha da güçlü hissedilmiş ve İslam'ın Batı'ya karşı kazandığı emsalsiz bir zafer olarak algılanmıştır. Bu başarı Tunus'ta, Cezayir'de, Fas'ta, Mısır'da halk arasında coşku ile karşılanmıştır.Suriye ve Filistin'de bazı şehirler Türk bayrakları ile donatılmış, camilerde dualar muzaffer Türk Ordusu için yapılmıştır.[5] Mustafa Kemal'in resimleri baş köşelere konulmuş, zaferi için şiirler kaleme alınmış, çocuklara onun adı verilmiştir. Bağımsızlık özlemi içinde olan İngiliz ve Fransız sömürgelerinde, yer yer "Yaşasın Türkiye, Yaşasın Mustafa Kemal" haykırışları semalara yükselmiştir. O artık sadece Türkiye'nin değil, İslam aleminin, hatta İslam olmayan esaret altındaki halkların kahramanıdır. O, Faslı Abdülkerim'in, Tunuslu Burgiba'nın, Mısırlı Enver Sedat'ın Endonezyalı Sükarno'nun, Pakistan'ın kurucusu Muhammet Ali Cinnah'ın olduğu kadar, Hintli Pandit Nehru'nun da derinden etkilendiği, hayranlık duyduğu bir millî bağımsızlık timsali olmuştur.

Öyle ki Atatürk'ün İslam dünyasındaki popüleritesi, halifeliğin kaldırılması, devlet ve toplum hayatının laikleştirilmesi, latin harflerine geçiş, Medeni Kanunun kabulü gibi, radikal İslamcılara çok ters düşen uygulamalara ve sömürgecilerin olumsuz propagandalarına rağmen, devam etmiştir. Nitekim bir Mısır Dergisi'nin, dünyada yaşayan en büyük yurtseverin kim olduğunu belirlemek için açtığı ankette, Mustafa Kemal Mısır millîyetçilerinin önünde ilk sırayı almıştır. Başka bir çarpıcı bir örnek Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde yaşanmıştır. Ülkelerinin bağımsızlığı için savaşan Cezayir savaşçılarının üzerinden Mustafa Kemal resimleri çıkmıştır.

---

[5] GÖKALP, İskender -GEORGEON, François: **Kemalizm ve İslam Dünyası**, İstanbul, 1990, s.11 v.d.

Atatürk'ün etkilerinin büyüklüğü, Onun üfulünün bütün dünyada uyandırdığı yankılarda çok belirgin olarak görülür. Dünya medyası, resmi ve sivil şahıs ve kurumlar, Onun hizmetlerini çeşitli yönlerden dile getirirler. Ama özellikle Asya ve Afrika'daki toplumlar, O'nun dünyaya veda etmesini, kendi kahramanlarının kaybı olarak algılamışlardır.

Bazı ülkelerde, mesela Pakistan, Hindistan ve Bengaldeş'i kapsayan coğrafyada, O'nun üfulu bir matem ve bir yas havası içinde idrak edilmiştir.Onların deyimi ile "Ankara Aslanı", "Çağın en büyük kahramanı", "Millîyetçiliğin gerçek ruhu", "Asya'nın kurtarıcısı", ve "Bütün Doğu'nun iftihar kaynağı" olan büyük Gazi için göz yaşları akıtılmıştır.[6]

Atatürk'ün cenaze töreni, O'nun dünyada yarattığı etki ve saygınlığın çarpıcı bir göstergesi olmuştur. Atatürk sağlığında emperyalizme karşı millî bağımsızlık bayrağını dalgalandırmış, sömürgeciliği karşı savaşmış ezilen esir milletlerin yol göstericisi durumuna gelmişti. Ama millî bağımsızlık ve çağdaşlaşma önderinin tabutunun arkasında, dünyanın dört tarafından gelen değişik ideolojileri temsil eden seçkin delegeler yer almışlardır. Bunlar arasında faşistler, demokratlar, naziler ve komünistler yan yana saygı yürüyüşüne katılmışlardır.[7]

Bir başka açıdan Atatürk'ün yönettiği Türk çağdaşlaşması, sadece millî bağımsızlık açısından değil, ama skolastik düşünce tarzına karşı akılcılığın, medeniyetçiliğin İslam alemindeki öncüsü olmak bakımından da etkili olmuştur. İran'da Rıza Şah Pehlevi, Afganistan'da Amanullah Han, Endonezya'da Ahmet Sükarno, Mısır'da Abdünnasır, Tunus'ta Habib Burgiba... farklı nüanslar içinde O'nu kendilerine örnek almışlardır.

Üzerinde durulması gereken diğer bir hususta, Türk çağdaşlaşmasını değişik ve farklı kültür çevrelerinin çağa uyumları açısından

---

6 Bu konularda değerli araştırmacı Büyükelçi Bilâl N. Şimşir'in arşivlere dayalı değerli eserleri vardır. Bakınız: Doğunun Kahramanı Atatürk, Ankara, 1999, s. 355-383.

7 ÇAYCI, Abdurrahman, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Ankara, 2002, XIII-535s.

yol gösterici bir nitelik taşımasıdır. Atatürk'ün eseri, tarihi boyunca Batı kültürüne yabancı kalmış ve Hıristiyan olmayan toplumlar için, çağdaş medeniyete ulaşmanın canlı bir örneğini oluşturmuştur. Bazı Batılı ilim adamlarına göre, Türk çağdaşlaşması özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlık kazanan ve o zamanlar Doğu-Batı kutuplu dünyada yer arıyan ülkeler için politik sistem olarak alternatif bir değer haline gelmiştir.

Prof. Duverger'ye göre, bu özelliği ile Atatürk Yolu, Türkiye sınırlarını aşmış, kıt'alara malolarak evrensel bir nitelik kazanmıştır.

Özetleyecek olursak Atatürk Yolu, sadece Türkiye için değil, fakat bağımsızlığını korumak isteyen, çağdaş medeniyeti benimsemenin bir ölüm kalım meselesi olduğu bilincine varan toplumlar için her bakımdan paha biçilmez ışıklı bir yol, evrensel bir değer haline gelmiştir.

İlginize teşekkür eder, saygılar, sevgiler sunarım.

ATATÜRK'ÜN AZINLIKLAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Prof. Dr. Ramazan TOSUN*

Azınlık tabiri insanlık tarihi kadar eskidir. Diğer bir ifadeyle; insanlar toplumlar halinde yaşamaya başladıktan beri, her toplumda azınlıklardan bahsedilmektedir. Azınlık tabirinin değişik tanımları yapılmıştır. Bu tanımlardan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür:

Azınlık; Bir ülkede hâkim olan çoğunluktan soy, din, dil, kültür ve gelenek gibi hususlarda farklılık gösteren küçük topluluktur [1].

Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında üstünlüğünü kaybetmesi, XVIII. Yüzyılda önce Amerika, sonra da Fransa'daki gelişmeler, Osmanlı zimmîleri üzerinde etkili olmaya başlamıştır. "*Çocuklarını Avrupa'da okutup Batı kültürüyle yetişmelerini sağlayan, askere gitmemelerinden ve dil bilmemelerinden kaynaklanan üstünlüklerini iyi kullanarak, Osmanlı ekonomisinde üstün bir yer elde eden zimmîler bağımsızlık isteği ile ayaklanmaya başladılar"*[2]. İşte bu gelişmelerden itibaren Batılı devletler Osmanlı Devleti'nin tasfiyesinde bu unsurları kullanmaya başlamışlardır. Diğer bir ifadeyle "*Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için bir bahane bulan bu devletler, siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için bu toplulukları Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı aracı olarak kullandılar"*[3].

Rumlar, Osmanlı döneminde elde ettikleri hakları Bizans döne-

---

* Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, S.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanı-KONYA.

1 Ali Güler, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Azınlıklar,** TÜRKAR, Ankara 2003, s. 214-215

2 Gülnihâl Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, 2. bas. TTK, Ankara 1996, s. 2

3 Bozkurt, **age**, s. 40.

minde dahi elde edememişlerdir. Fakat, "*Rum Patrikhanesi ve kilise teşkilâtı kendilerine gösterilen bu tolerans ve insanlığa hiç de layık olmamıştır.Bilinen köken ve yetişme tarzları sebebiyle her zaman Türklük aleyhinde çalıştılar ve her fırsatta bu duygularını açığa vurdular"*[4]. Rumlar, aynı zamanda ekonomik bakımdan da geniş hak ve imkanlara sahiptiler. Bunun sonucunda, "*Rum köylüsü 19. yüzyıl başlarında Batı Avrupa köylüsünden çok daha refah içinde idi…Rum tüccar ve gemicilerinin durumu, Rum köylüsüne göre çok daha elverişli idi"*[5].

Kısaca, Rum unsuru hem ekonomik, kültürel ve eğitim, hem de siyasi ve hukukî bakımdan çok iyi durumda olmasına rağmen, Sanayi İnkılâbı ile daha da güçlenen Avrupalı devletlerin Fransız İhtilâlinin yaydığı fikirleri kendi çıkarlarına uygun olarak kullanarak Osmanlı Devleti'ni "Şark Meselesi" çerçevesinde tasfiye etme politikalarında kullanılan baş aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Yunan devletinin kurulmasıyla sona ermemiştir. Aynı davranışlar 1830'dan sonraki yıllarda bitmemiş, bilhassa Mütareke ve Millî Mücadele Dönemlerinde ihanet artarak devam etmiştir.

Osmanlı idaresinde yaşayan Ermeniler de en az Rumlar kadar imkânlara sahip idiler. Buna rağmen Osmanlı Devleti'ni parçalama, Türk Milletini yok etme planlarında Ermeniler de rol almışlardır. Ermenilerin, 19. yüzyılın son çeyreğinde ve I. Dünya Savaşı sırasında Türk Milletine yaptıkları herkesin malumudur.

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 7. ve 24. maddeleri, başta İngiltere olmak üzere İtilâf Devletleri'nin ülkemizdeki gayr-i Müslim unsurları kullanarak Osmanlı topraklarında hedeflerine varmak için kasıtlı olarak konulmuştur. O günün şartlarında Osmanlı ülkesinde huzursuzluk çıkaran unsurlar gayr-i Müslimlerdir. Bu cesareti de İtilâf Devletleri'nden almaktaydılar. Ayrıca, gerek Mütareke, gerekse Millî Mücadele Dönemlerinde İtilâf devletleri ve onların yerli işbirlikçileri olan gayr-i Müslim unsurlar, Anadolu'da Hıristiyanların yok edilmeye çalışıldığı propagandasını yapmışlardır.

İşte ülke bu şartlarla karşı karşıya olduğu tarihlerde, 19 Mayıs

---

4 Yavuz Ercan, "**Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü", Türk-Yunan İlişkileri,** ATASE, Ankara 1986, s. 192.

5 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, C. V,** 4. bas. TTK, Ankara 1983, s. 107.

1919 günü Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkar ve ülkenin içinde bulunduğu vaziyeti değerlendirirken, azınlıkların yıkıcı faaliyetlerine de temas eder. "*Memleketin her tarafında Hıristiyan azınlıklar gizli veya açıktan açığa kendi özel emel ve maksatlarını gerçekleştirmeye, devleti bir an önce çökertmeye çalışıyorlar" [6].* Bu yıkıcı faaliyetlerin merkezinde Rum Patrikhanesi var. "*İstanbul Rum Patrikhanesinde Mavri Mira adlı bir kurul oluşturulmuştur. Bunun başkanı Patrik vekili Droteos…*

Kurul doğrudan doğruya Venizelos'tan talimat alıyor. Rumların ve Yunan Hükûmetinin paraca yardımıyla pek büyük bir malvarlığına ulaşmıştır.

Görevi, Osmanlı İllerinde çeteler oluşturmak ve yönetmek…

İstanbul Patrikliği ve Yunan Konsolosluğu silah ve cephane deposu durumuna sokulmuştur.Kiliseler de tapınma yerinden çok askerî depolar gibi kullanılmaktadır.

Ermeni Patriği Zaven Efendi de Mavri Mira Heyeti tarafından satın alınmıştır"[7].

Ayrıca, Karadeniz Bölgesinde de Pontus çetelerinin saldırıları devam etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, bölgedeki bu tehlike karşısında millî teşkilâtın kurulmasına karar vermiştir[8].

Yine bu tarihlerde, İzmir'den sonra Manisa ve Aydın'ın da işgal edilmesi ve işgalcilere bölgedeki Rumların destek vermeleri karşısında gösterilen tepkileri yetersiz bulan Mustafa Kemal Paşa, 28 Mayıs 1919 tarihinde valilere, Erzurum, Ankara ve Diyarbakır'daki Kolordu Komutanlıklarına, Konya'daki Ordu Müfettişliğine gönderdiği genelgede ; "*Yurt bütünlüğümüzün korunması için, milletçe gösterilen tepkinin daha canlı ve sürekli olması gerekir…düzenlenen millî gösterilerde terbiye ağırbaşlılığın titizlikle korunması, Hıristiyan halka karşı saldırı, gösteri ve düşmanlık gibi tavır ve davranışlardan sakınılması zarurîdir"[9],* demektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu genelgesinden sonra mitingler daha yaygın yapılmaya başlamış-

---

6 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk, C. I,** Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s.1.

7 Atatürk, **Nutuk, C. III,** Belge No : 1, s. 1.

8 Atatürk, **Nutuk, C. I**, s. 12.

9 Atatürk, **Nutuk, C. I**, s. 16.

tır. Bunun üzerine İtilâf Devletleri ve onların yerli işbirlikçileri tepki göstermeye başlamışlardır. İtilâf Devletleri'nin amacı millî hareketi boğmak, bunların yerli işbirlikçileri ise İtilâf Devletleri başta olmak üzere dünya kamuoyunun dikkatini kendi üzerlerine çekerek, dış müdahaleye zemin hazırlamak idi. Mustafa Kemal Paşa bu tepkilere verdiği cevapta ; azınlıkların ve onların hamilerinin tedirgin olmaları için bir sebep olmadığını vurgulamıştır [10].

Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesinde karar altına alınan Sivas Kongresi'nden önce, Doğu Anadolu'da bir Ermeni, Karadeniz Bölgesinde de Rum Pontus Devleti kurulması tehlikesine karşı toplanan Erzurum Kongresi'ne katılmıştır. Kongreye başkan seçilen Mustafa Kemal Paşa, yaptığı açış konuşmasında azınlıklar ve faaliyetlerine de temas ederek, "*Osmanlı uyruğundan olan Rum ve Ermeni azınlıklar gördükleri kışkırtma ve desteklerle millî namusumuzu yaralayacak taşkınlıklardan başlayarak sonunda, acı ve kanlı olaylara dönüşecek kadar küstâhça saldırılara koyuldular. Fakat derin bir acıyla söylemeliyiz ki, küstâhlıklar, sekiz aydır, birbiri ardı sıra iktidara geçen ve millî denetimden yoksun hükûmetlerin birbirinden daha kötü olarak gösterdikleri güçsüzlük, uyuşukluklardan, başkentte bazı basın organlarında görülen pek çirkin hırslardan ve millî vicdanı hiçe sayarak Kuva-yı Millîye'nin ihmal olunmasından dolayı gelişmiş ve yayılmıştır*[11]*,* denilmektedir.

Kongre Kararları'nda da azınlıklar konusuna yer verilmiştir. Kongre Kararlarında; Her türlü işgal ve müdâhalenin Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik olduğu kabul edilecek ve hep birlikte karşı konulacaktır, ifadesinden sonra, "*Hıristiyan azınlıklara siyasi hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez*"[12] denilmektedir. Böylece, Erzurum Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin son döneminde en önemli problemlerden biri haline gelen azınlıkların imtiyazları konusu kesin bir dille reddedilmiştir. Erzurum Kongresi'nin kararları, Sivas Kongresi'nde mahallîlik arz eden ifadeler değiştirilerek kabul edilmiştir. Dolayısıyla, azınlıklar hakkındaki ifadeler de kabul edilmiştir. Böylece, diğer hususlarda oldu-

---

10 Atatürk, **Nutuk, C. I,** s. 18.

11 Atatürk, **Nutuk, C. III,** Belge No : 38, s. 18.

12 Atatürk, **Nutuk, C. I,** s. 46 ; Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, Türk Inkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1969, s. 24.

ğu gibi, azınlıklar konusunda da Mustafa Kemal Paşa'nın fikirleri kongrece benimsenmiştir.

Sivas Kongresi ile millî teşkilâtlar tek çatı altında toplanıp, Millî Mücadele ve Yeni Türk Devleti'nin temellerinin atılması hususlarında ciddi mesafe kat edilirken, İstanbul'dan Millî Mücadele aleyhine yoğun propagandalar yapılmaya devam ediliyordu. Sanki Millî Mücadele, ülkedeki azınlıklara karşı bir hareketmiş gibi propagandalar yapılıyordu. Bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nazırı vasıtasıyla, İstanbul Hükûmeti'nin dikkatini çekmiştir[13].

Azınlıklar konusundaki hassasiyet, Sivas Kongresi'nden sonra Amasya'da İstanbul Hükûmeti Bahriye Nazırı Salih Paşa ile yapılan görüşmelerde de vurgulanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, ikinci protokolda Sivas Kongresi kararlarının tek tek tartışıldığını anlatırken, "*bildirinin dördüncü maddesindeki, azınlıklara siyasi hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak nitelikte imtiyazlar verilmesinin kabul edilmeyeceği konusundaki fıkra üzerinde önemle duruldu. Bu kaydın, bağımsızlığımızı fiilen sağlamak için, elde edilmesi zarurî bir istek olarak düşünülmesi ve bundan yapılacak en küçük bir fedakârlığın bağımsızlığımızı derinden zedeleyeceği öne sürüldü"*[14] ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi, azınlıkların eski imtiyazlarının devam etmesi veya yeni imtiyazlar verilmesi tam bağımsızlığımız ile yakından ilgilidir.

Amasya'da görüşmeler devam ederken, başta Ali Kemâl ve Sait Molla olmak üzere İstanbul'da birtakım kişiler azınlıkları ve onların hamileri olan İtilâf Devletleri'ni Kuva-yı Millîye aleyhine kışkırtmaya devam etmişlerdir. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, 24 Ekim 1919 tarihinde çektiği telgraf ile Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'yı uyararak, "*İngilizler ile İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin, İtilâf ve Hürriyet ve Nigehbancıların, Hıristiyan azınlıklar ile işbirliği yaptıkları, Anadolu'ya birçok bozguncular göndererek millî teşkilâtı sakatlama"*[15] niyetinde olduklarını belirtmiştir.

Amasya Görüşmelerinden sonra Mustafa Kemal Paşa ve başkanı olduğu Heyet-i Temsiliye üyeleri Ankara'ya geçmişlerdir. Artık

---

13 Atatürk, **Nutuk, C. I,** s. 166.
14 Atatürk, **Nutuk, C. I,** s. 168.
15 Atatürk, **Nutuk, C. II,** s. 180.

Millî Mücadele'nin merkezi Ankara'dır. Burada Misâk-ı Millî'nin ilk taslağı kaleme alınmıştır. Misâk-ı Millî, hem Millî Mücadele'nin, hem de kurulacak olan Yeni Türk Devleti'nin temel esaslarını ortaya koymuştur[16]. Azınlıkların statüsü konusu Misâk-ı Millî'nin 5. maddesinde ; ülkemizdeki azınlıkların hukuku, komşu ülkelerdeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan faydalanmaları şartıyla teyit ve temin edilecektir, [17] şeklinde yer almıştır. "*Öteden beri bu azınlıklar, Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaları için uygun bir bahaneydi ve bundan dolayı da İtilâf Devletleri'nin Türkiye siyasetinin ana konularından biri, azınlıkların güvenliği idi"*[18]. Azınlıklar konusunun Misâk-ı Millî'de bu şekilde yer almasıyla söz konusu devletlerin elindeki bu koz alınmıştır [19].

Nihayet, Yeni Türk Devleti'ni Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak bütün dünyaya tanıtan Lozan Barış Antlaşması'nda, ülkemizdeki azınlıkların statüsü, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya ayak bastığı günden beri ısrarla üzerinde durduğu esaslara göre belirlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, esas olan Türk Milletinin bağımsızlığı ve tartışmasız hâkimiyetinin temin edilmesidir. Buna halel getirecek, zedeleyecek hiçbir tavizi kabul etmek mümkün değildir. Henüz Lozan Konferansı toplanmadan, Türkiye'nin Konferansta takip edeceği azınlıklar politikası belli olmuştur. Lozan'daki müzakerelerde takip edilecek esasları belirleyen Başbakanlık kararının 9. maddesinde ; "*Ekalliyet: Esas Mübadeledir"*[20] ifadesi yer almaktadır. Türkiye Lozan'da, Rumların mübadele edilmesi ve bununla beraber geçmişteki olumsuzlukların bir numaralı sorumlusu olan Patrikhaneyi de ülke dışına çıkarmak için gayret sarf etmiştir. Türkiye'nin bu gayretinin sebeplerini anlamak açısından yakın geçmişi hatırlamak gerekmektedir. Patrikhane, 19. yüzyılın başından itibaren millîyetçilik isyanlarındaki rolünün yanında, Mütareke ve Millî mücadele Dönemlerinde de ihanetlerine devam etmiştir. Patrik, *"İzmir'in işgâlinden*

---

16 Ali Güler- Suat Akgül, **Atatürk ve Türk İnkılâbı,** Ankara 1998, s.274.

17 **Atatürk'ün Milli Dış Politikası, C. I, 2. bas.** Kültür Bakanlığı Yayını, Eskişehir, s.133.

18 Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe Misâk- Milli'den Lozana' Dış Politika,** İstanbul 2002, s.181.

19 Budak, **age,** s. 181.

20 **Atatürk'ün Milli Dış Politikası I**, s. 497.

altı gün önce, Osmanlı Rumlarının her türlü tebaalık sorumluluklarından muaf olduklarını ilan ederek maskesini tamamen çıkarmış; işgâl üzerine, Yunan ordularının Hıristiyanlık adına mukaddes cihâd yaptıkları ve Türkiye'deki Rumların Yunan ordusuna katılması için resmen beyânnâme yayınlamıştır"[21]. Patrikhânenin bu tür faaliyetleri Millî Mücadele süresince devam etmiştir. Patrikhâne sadece Batıda değil, Karadeniz Bölgesinde de bu tür faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Karadeniz Bölgesinde, "Pontus Cumhuriyeti" kurma peşinde olan Patrikhâne ve bölge Rumlarının oluşturdukları çetelerin reislerinin bizzat din adamları olduğu ortadadır. Batı'da Yunan işgâli ve Yunan-Rum ikilisinin utanç verici gaddarlıkları devam ederken, Karadeniz Bölgesinde de katliamlar başlatılmış ve Pontus devletinin kurulacağına kesin gözüyle bakılmıştır. "*Hattâ Patrikhâne 'Pontus Cumhuriyeti' adıyla kurulacak 'Yeni Yunanistan'ın' sınırlarını belirleyen bir de harita bastırarak Anadolu'da bulunan bütün metropolitliklerine göndermiştir"*[22]. Bu haritaya göre; Batum, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Kastamonu, Ankara, Yozgat, Sivas, Gümüşhâne, Tokat, Amasya ve Çorum Pontus devletinin sınırları içerisinde kalacaktır [23]. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kısaca Türk Milleti bir taraftan da bu tür ihanet faaliyetleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Yakın tarihimizdeki bu acı tecrübelerin sonucudur ki Türkiye'de, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Türk Milletini temsil eden ve düşünen herkes Patrikhânenin ve onun güdümündeki unsurların yıkıcı faaliyetlerinin tekerrür etmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasını düşünmekteydiler. Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Ocak 1923 tarihinde Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi'nde yayınlanan beyânâtı, O'nun Patrikhâne ve geleceği konusundaki görüşünü net olarak ortaya koymaktadır:

"*Bir fesad ve hiyânet ocağı olan ve memleketimize nifak tohumları eken, uyuşmazlıklar yaratan, Hıristiyan hemşehrilerimizin huzur ve refâhı için de uğursuzluğa ve felakete sebep olan Rum Patrikhânesi'ni artık topraklarımız üzerinde bırakamayız. Bu tehlikeli teşkilâtı memleketimizde muhâfazaya bizi mecbûr etmek için ne*

---

21 Şahin, **age,** s. 225.
22 Şahin, **age,** s. 238.
23 Şahin, **age,** s. 238.

gibi vesîle ve sebepler gösterilebilir?"[24].

Türk Heyetince Lozan'da Patrikhâne'nin İstanbul'da kalması, ama görevlerinin dini konularla sınırlandırılması kabul edilmiştir. Yine Lozan'da, azınlık ve yabancı devletlerin okullarının statüsü de belirlenmiştir. Azınlıklar, kendi dillerinde eğitim yapan okullarına sahip olacaklar, ancak başına buyruk olmayacaklar. Azınlık ve yabancı okulları ile ilgili diğer önemli bir düzenleme de Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile yapılmıştır. 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Kanunun 1. maddesi ; "*Türkiye dahilindeki bütün müessesât-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur"*[25] ifadesiyle, ülkemizdeki bütün eğitim kurumlarını Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlamıştır. Böylece, bu okullar misyonerlik merkezi olmaktan çıkarılmıştır. Ayrıca, tarih ve coğrafya dersleri Türkçe olarak okutulacak ve okullar Millî Eğitim Bakanlığı'nca denetlenecektir [26].

Sonuç olarak ; yukarda da kısaca ifade edildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin yaklaşık son iki yüzyılında Avrupalı devletler ve Rusya içişlerimize müdahalede ve istediklerini yaptırmada mütemadiyen içimizdeki gayr-i Müslim unsurları, bilhassa Rum ve Ermenileri kullanmışlardır. Bu durum Osmanlı'nın son yıllarında, özellikle de Mütareke döneminde Anadolu'daki Türk varlığını yok etmenin aracı haline dönüşmüştür.

Bütün bu tarihî gerçekler göz önüne alındığında, Atatürk'ün ve dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin azınlıklarla ilgili görüş ve uygulamalarının ülkemizin ve milletimizin tam bağımsızlığı ile yakından ilgili olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü, azınlıkların Osmanlı dönemindeki imtiyazları ve bu imtiyazlar ile yabancı devletlerden aldıkları destekle ortaya koydukları tavırlar devam ettiği sürece Türkiye'nin tam bağımsızlığı tehdit altında olmaya devam edecektir.

Ayrıca, Atatürk'ün azınlıklar politikasının dış Türklerle de ilgisi olduğu açıktır. Misâk-ı Millî'de, ülkemizdeki azınlıkların hukukunun, komşu ülkelerdeki Müslüman azınlığa da tanınması şartıyla

---

[24] Şahin, **age,** 263.

[25] Seçil Akgün, "Tevhid-i Tedrisat", **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1983, s. 46.

[26] Akgün**, age,** s. 47.

kabul edileceği şeklindeki ifade, sınırlarımız dışında kalan Türklerin haklarını garantiye almayı hedeflemektedir.

Kısaca, yakın tarihimizde yaşanılan sıkıntıların tekrarlanmaması için Lozan'daki ve iç mevzuatımızdaki düzenlemelere herkesin riayet etmesi gerekmektedir. Son yıllarda değişik vesilelerle Avrupalı Devletler ve ABD'nin ülkemizdeki azınlıklar konusundaki tavırlarına bakılacak olursa Atatürk'ün bu hususstaki hassasiyeti daha iyi anlaşılacaktır.

ATATÜRK'ÜN AVRASYA ANLAYIŞI VE KIRGIZ-TÜRK İŞBİRLİĞİNİN İLK ON BEŞ YILLIK BİRİKİMLERİ

Bahtıgül KALAMBEKOVA*

Doğumunun 125. yılında Atatürk'ü anmak, yaşamak ve yaşatmak için tertip edilen uluslararası bilimlik toplantıda hem katılımcı, hem de konuşmacı sıfatıyla son derece değerli ve seçkin alimlerin arasında bulunmak bendeniz için büyük şeref ve onur verici bir olaydır.

Bu fırsattan istifade ederek, şahsımda bir Kırgız evladının tanımaya ve keşfetmeye çalıştığı ve henüz öğrenebildiği kadarıyla benimsediği Atatürk'ün dünya tanımının günümüzün gerçeklerine yansımasından bahsetmeye çalışacağım.

Her şeyden önce belirtmemiz gereken husus şudur ki, Atatürk, öğrenmek ve öğretmek, anlamak ve anlatmak, yaşamak ve yaşatmak için bitmek bilmeyen bir mühittir.

Bu inançtan yola çıkarak, O'nun kendi hatıratlarından ve seslendirdiği düşüncelerinden oluşan Büyük Nutku Kırgız diline çevirmiş ve kitabı ana dilinde okuyan her yurttaşımın kendi Atatürk'ünü keşfetmesini sağlamak üzere ülkemin kamuoyuna sunmuştum.

Böylesine anlamlı bir günde siz değerli katılımcılara Tanrı dağlarında asırlar boyu kendi varlığını koruyan ve sağlam tutmaya gayret eden Kırgız halkının Atatürk'ü benimsediğini ve ona sarılarak sahip çıktığını duyurmak beni son derece mutlu etmektedir. Hakikaten, bugün biz Kırgızlar, Atatürk'ün en büyük bulgusu ve eseri olan kardeş ve dost Türkiye Cumhuriyeti ile ikili ilişkilerde ve işbirliğinin çeşitli alanlarında ulaşabildiğimiz sonuçlardan fevkalade memnunuz ve Kırgız-Türk ilişkilerinin geleceğinin parlak olması için gerekeni

* Kırgız Cumhuriyeti Tam ve Olağanüstü Elçisi, Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı Danışmanı

yapmaya da niyetliyiz.

Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreği içerisinde Yeni Dünya Düzeninin nasıl olabileceğine işaret eden gelişmeler daha şimdiden belirmeye başladığı görülmektedir. Dünyayı oldukça dramatik değişimler beklemekte olduğunu ve bunun temelinde ise yerküresi çapında varlığını belli eden çeşitli güçlerin hayata geçirmek istediği gelişmenin farklı paradigmalarının yer aldığını ileri suren araştırma sonuçları mevcuttur.

Bilinen diğer bir gerçek ise, tıpkı 1990'ların başında olduğu gibi önümüzdeki 10-15 yıllık zaman dilimi içerisinde istikbalin anahatlarını belirlemek işinin 'stratejik belirsizliğin' hâkim olduğu bir ortamda yapılacağıdır. Çünkü, dünyanın gelişme sürecinin esas konularına ilişkin formalite icabı alınan tutumlar genel anlamda birbirine benzer ve aynı olmasına rağmen, mevcut sorunlara çözüm ararken çok farklı yaklaşımlar sergilenmektedir.

Sürdürülebilir gelişmenin sağlanabilmesi için gerekli olan tüm kaynakların hızla azalması ve uluslararası rekabetin şiddetlenmesi, tabii olarak, dünya geleceğini yapısal anlamda olumsuz etkileyecektir. Bu durumda gelişen ülkelerin yapabileceği ve yapacakları tek bir şey, yeni 'üçüncü dünya' dediğimiz sahada bulunan ülkelerin insan ve doğal kaynaklarından yararlanabilmek için bölgesel istikrarın sağlanmasına destek olmaktır.

Günümüzün gerçeklerini görmek, tanımlamak, uyum sağlamak ve gerekirse üstesinden gelmek ve önüne geçmek gibi gereksinimler, ülkelerin iç ve dış politikalarına yön vermektedir.

Böyle bir durumda, 'Atatürk olmasaydı dünya nasıl şekillenirdi' sorusunun ele alınması, ulusal egemenlik ve barış için işbirliği yönünden büyük anlam arz etmektedir. Bu sorunun cevabı çok çeşitli olabildiği gibi, tek ve net olmayabilir.

Hakikaten, dünyanın her tarafında millî istiklal uğruna verilmiş olan tüm uğraşların en başarılı ve kalıcı sonuçlara ulaşanı da, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk'ün en büyük yapıtı olmanın yanı sıra çağdaş dünyada hakkettiği yere ve itibara sahip olan uluslararası ilişkilerde sözü geçen ülke haline gelmiştir.

Böyle bir sonucun çok değerli millî yönü kadar, evrensel boyutu da tartışılmaz bir gerçektir. Bu bağlamda şöyle bir örneği hatırlatmadan geçemeyeceğim. Bilindiği üzere, bundan tam on beş yıl önce, UNESCO, üye 156 ülkenin oybirliği ile 1981 yılını ATATÜRK YILI ilan ederken, kararın gerekçesinde, Atatürk'ü şöyle tanımlamıştı: "Uluslararası anlayış ve barış yolunda çaba harcamış üstün bir kişi, olağanüstü bir devrimci, sömürgecilik ve emperyalizme karşı savaşan ilk önder, insan haklarına saygılı, dünya barışının öncüsü, insanlar arasında renk, din, ırk ayrımı gözetmeyen, eşsiz devlet adamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu...".

Buna bir şeyler eklemek kolay olmayabilir. Fakat, Kırgızlar Atatürk'ü, özellikle uluu jolbaşçı (büyük önder), körögöç (vizyon sahibi), mamleket negizdööçü (devlet kurucusu), mekençil (yurtsever), eldin uulu (millîyetçi, halksever), kemenger uyuşturguç (teşkilatçı), agartuuçu (muarrif), kızıl tildüü çeçen (öğretici hatip) diye tanımlıyorlar ve son derece hayranlık duyarken O'nu bir nevi evgemer (evliya) diye anlatırlar.

Atatürk'ün istikbalde görmeyi arzu ettiği Türk birliğini düşünerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıl kutlamaları esnasında yaptığı şu konuşmadan müteessir olanların ve ümit bağlayanların sayısı her geçen yıl artmakta olduğunu da görüyoruz:

'Bugün Sovyet Rusya, dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarının ne olacağını hiç kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi parçalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler, avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşır. O zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostumuzun idaresinde dil bir, inanç bir, öz bir, kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız... hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir, hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanırlar? Manevi köprülerini sağlam tutarak! Dil, bir köprüdür, inanç bir köprüdür, tarih bir köprüdür. Bugün biz kitlelerden dil bakımından, gelenek ve görenek bakımından ayrılmış, çok uzağa düşmüşüz. Bizim bulunduğumuz yer mi doğru, onlarınki mi? Bunun hesabını yapmakta fayda yoktur. Onların bize yaklaşmasını bekle-

yemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamış gerekli... Tarih bağı kurmamız lazım, folklor bağı kurmamız lazım... Bunları kim yapacak? Elbette biz! Nasıl yapacağız? İşte görüyorsunuz, dil encümenleri, tarih encümenleri kuruluyor. Dilimizi, onun diline yaklaştırmaya çalışıyoruz. Tarihimiz onlara yaklaştırmaya çalışıyoruz, ortak bir mazi yaratmak peşindeyiz. Bunlar açıktan yapılmaz, adı konarak yapılmaz, bunlar devletlerin ve milletlerin derin düşünceleridir'.

Bu konuşmadan alıntılar, son on beş yıl esnasında çeşitli ortamlarda defalarca seslendirilmiştir ve neredeyse herkesin ezbere söyleyeceği kadar tekrarlanmıştır. Fakat, buna rağmen her defasında okuyarak anlayacağımız ve satırlar arasında özenle muhafaza edilmiş pek anlamlı ve uzak görüşlü mesajları bulabiliyoruz.

Bu nedenle bizim nesil, Türk Millî Mücadelesinin uzak vadeli hedeflerinden olan Türk Dünyası birlik ve beraberliği anlayışını önemser ve Atatürk'ün 'açıklanmaz, ama yaşanır' diyen idealinin, sadece bir *arman* (yani hüsün bırakan bir hayal) olmadığına inanmak istemektedir.

Dolayısı ile, Kırgızistanlıların dünya tanımında Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli yeri vardır. İkili ilişkilerimiz, uluslararası hukuk, karşılıklı menfaatler, eşitlik ve dostluk ilkeleri bazında gelişmekte olduğu gibi, özel bir maneviyatı içermektedir. Çünkü, Kırgız-Türk işbirliği, Türk Dünyasının büyük ailesine ait olan iki kardeş milletin ortak tarihine, kültürüne, diline ve inancına dayanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, Kırgızistan'ın bağımsızlığını 18 Aralık 1991'de tanıyan ilk ülke oldu. Bundan tam altı gün sonra iki kardeş ülke arasında resmi diplomatik ilişkiler kurulmuştu. Hemen sonra karşılıklı olarak Bişkek'te Türkiye Sefareti ve Ankara'da Kırgızistan Sefareti açılarak, faaliyete geçirilmiştir. Böylece kadim tarihin vasiyeti ve sonra uzun dönem kesintiye uğramış olan bir kardeşlik ilişkilerinin yeniden canlandırılmasına yönelik etkili girişimlerin yapılması için temel atılmıştır. Üstelik, Kırgızistan'ın Ankara Büyükelçiliği, bizim ülkenin yurt dışında kurduğu ilk sefaret olmuştur ve bendeniz işbu misyonda iki defa görev yapmaktan da onur duymaktadır.

Kırgızistan ve Türkiye arasındaki ikili işbirliğinin geçmişi, bugünü ve yarını için değişmez olan maneviyatını ve içeriğini kapsa-

yan temel antlaşmalar, Ebedi dostluk ve 'Kırgızistan ve Türkiye, 21.yüzyıla elele beraber' adlı ortak bildirilerdir.

Ülkelerimiz arasındaki işbirliği son derece dinamik ve yapıcı bir şekilde gelişmekte olup, her alanda çok önemli hamleler atılmış ve sonuçlar elde edilmiştir. 'Yurtta sulh, cihanda sulh' ilkesine sadık kalmak üzere, dünyanın çeşitli ve güncel sorunlarına çözüm arayışlarında ortak yaklaşım ve tavırlar alınmaktadır.

Ekonomi alanında 50'den fazla ikili antlaşmaya dayanan geniş kapsamlı ilişkiler gelişmektedir ve Türkiye, Kırgızistan'a yatırım yapan ikinci büyük ülke olarak yerini sağlam tutmaktadır.

Eğitim, ilim-bilim, kültür alanında son derece verimli girişimler yapılmıştır. Atalarımızın bizlere emanet ettiği tarihi ve kültürel çok zengin manevi mirasları ve yanı sıra çağdaş dünyanın ilim-bilim, eğitim ve bilgi alanlarında ulaştığı birikimleri öğrenmek, her iki ülkenin yararına değerlendirmek için gereken altyapı oluşturulmaktadır.

Kırgız-Türk Manas Üniversitesi ve T.C. Millî Eğitim Bakanlığının Kırgızistan'da faaliyet gösteren okulları, kaliteli eğitimin yanı sıra milletlerarası karşılıklı etkileşim için uygun bir ortam ve imkanlar yaratmakla beraber, gençlerimizin birbirini yakından tanıması, kardeş ülkelerin tarihi ve kültürel değerlerine aşina olması, dilini, geleneklerini, örf ve adetlerini, yaşam ve düşünce tarzlarını öğrenmesini ve saygı duymasını mümkün kılmaktadır.

Son on beş yıl içerisinde 4 bine yakın öğrencilerimiz Türkiye'nin üniversitelerinde eğitim görme imkanına sahip olmuş ve mezun olan 500 kadar gençlerimiz, Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde istihdam etmektedirler. Aynı şekilde Kırgızistan'ın üniversitelerinde bine yakın Türkiyeli gençler eğitim görmektedirler.

Dostluk ve kardeşliğin diğer bir güzel örneği ise, emsalsiz Manas destanının 1000. Yıldönümünün Kırgızistan'da olduğu gibi Türkiye'de de İnsaniyet Uygarlığına Türk Dünyasının katkısı olduğu bilinci ve gururu altında kutlanmış olmasıdır. Sonra ise Kırgız Devlet geleneğinin 2200. Yıldönümü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Yıldönümü aynı coşku ve kıvanç içinde kutlandı.

Bunun yanı sıra Türk Millî mücadelesinin uzak vadeli hede-

fi olan Türk Dünyası birlik ve beraberliğinin oluşumu için birçok önemli girişimler yapılmıştır. Artık biz sevinç ve başarılarımız kadar, sorunlarımızı da paylaşabilir, destek ve yardım verecek kadar yakın olma imkanını yakalamış bulunuyoruz. İşte bu değil midir ki, Atatürk'ün gönlünden geçen güzellikler!

Fakat, Kırgızistan ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerin ilk on beş yıllık birikimi, Dil, Tarih ve Kültür köprülerinin oluşmasına sağlam bir zemin teşkil edebiliyor mu? İmkanlar hedefe uygun şekilde değerlendirilebilmiş midir? Bu sorular cevap istediği kadar ileriye yönelik yapılacak daha çok işin olduğuna da işaret eder.

Büyük Nutuk'un Kırgız diline çevrilerek, okuyucuların dikkat ve takdirine sunulmuş olduğunu, Orta Asya halklarında millî şuurunun güçlenmesine katkı sağladığı kadar aynı eserin Kazak, Çin ve Rus dillerine çevrilmesine de öncülük ettiğini tekrar belirtmektende memnuniyet duyarım. Tam iki yıl süren çevirme işinde ve akabinde kitabın baskısına kadar süren gene iki yıllık zaman dilimi, benim için son derece zevk ve gurur verici olmanın yanı sıra çeşitli zorluklarla dolu olduğunu da belirtmek istiyorum.

İlk önce Türk dünyası seçkin bilim adamları ve uzmanlardan oluşan ekibin hazırlamış olduğu Türk Dili Lehçeleri Sözlüğünün bu tür çeviri işleri için yetersiz kaldığına bizzat şahit oldum. Nutku çevirirken Kırgız dilinin lehçelerini, Tatar, Özbek, Kazak ve Fars dillerini belli derecede bilmiş olmamın çok yararlı olduğunu söyleyebilirim. Adı geçen sözlükten başka sık sık başvurduğum Özbek, Tatar, Kazak, Tajik dilleri sözlükleri olduğunu belirtmeliyim ki, daha 1992'de yapılmış olan çalışmanın her geçen gün gelişen ve karşılıklı etkileşim sonucunda zenginleşen münasebetlerimizi yansıtmaya ve gereksinimleri karşılamaya uygun bir şekilde tekrar gözden geçirilmesi ve gerekirse yeni bir proje yapılarak olgunlaştırılması gerekli diye düşünüyorum.

Eşzamanlı olarak Kırgız - Türk ve diğer dillerde aynı anlamı veren ve telaffuz edilen kelimelerin sözlüğü yapılmalı kanaatindeyim. Çünkü bir Kırgız evladı olarak Kadri Karaosmanoğlu'nun, Güntekin'in ve Halide Edip Adıvar'ın eserlerini okurken, dipnotlarda verilen çağdaş Türkçe kelimelerin anlamına bakmadan daha rahat anlayabilir isem, demek ki ortak dil oluşumu sadece mümkün değil,

pek kolay demektir. Benim özel değil sırf ilgimi çektiği için derlemeye çalıştığım sırada Kırgız ve Türk dillerinde en sık kullanılan aynı anlam ve telaffuzlu 200'den fazla kelime bulmuştum. Eğer orta halli bir vatandaşın tüm gereksinimlerini karşılayabilecek kelime hazinesi yaklaşık 400 kelime olduğunu dikkate alırsak, günlük hayatta karşı karşıya gelen iki kardeş milletin temsilcilerinin pek rahat anlaşabileceği bir dilin oluşmasına asrın projesi olarak bakmaya da gerek kalmayabilir.

Daha neler yapılmalı ve yapılabilir? En önemlisi, 1990'ların başında kardeşlerin birbiriyle büyük buluşmasından kaynaklanan o coşku ve heyecanı sürekli canlı tutmak için elverişli olan tüm imkanlar hedefe uygun bir şekilde değerlendirilmelidir. Çağdaş dünya gidişatının özellikleri dikkatle incelenmeli, esas gayelere giden yolda akıllıca adapte edilmeli ve uyum sağlanmasına özen gösterilmeli.

Halihazırda öne sürülen Büyük Avrasya Projesi ve Avrasya coğrafisine ilişkin üretilen diğer birçok Projeler, Atatürk'ün Avrasya anlayışına ne kadar uyar? Bu çok ciddi bir şekilde sorgulanmalı ve derinlemesine incelemeler, gerekirse kapsamlı araştırmalar yapılarak, Türk Dünyasının Yeni Dünya Düzeninin neresinde olacağına dair sağlam görüşlerin oluşmasına dikkat edilmelidir.

Belirtilmesi gereken diğer bir husus, bahsedilen proje ve çalışmaların hazırlanması ve hayata geçirilmesi konusunda yetişkin uzmanların yanında genç araştırmacıların da aktif bir rol alması uygun olabilir. Ne yazık ki, geçen dönem esnasında dil, tarih, kültür alanlarında uzmanlaşan ve birkaç lehçe ve yabancı dillerde rahat çalışabilecek kadro oluşturulamadı. On beş yıl boyunca birçok toplantılarda katılımcı ve tebliğ sunucu olagelen değerli bilim adamlarımızın da ne Türk dilinde, ne Kırgız, Kazak, Azeri, Özbek ve Türkmen dillerinde rahat konuşabildiğine ve bilimlik makaleler yayımladığına pek az rastlanmaktadır.

İşbu sempozyumun verdiği imkanlardan istifade ederek, Türk Dünyası kavramının içeriğini canlı ve anlamlı tutmak yönündeki bazı düşüncelerimizi paylaşmak istemiştik. Bunlar, işin sadece bir kısmıdır. Çünkü, Atatürk'ün büyüklüğü, yaptıklarından çok, yapabileceklerinde yatıyordu. Kim bilir, Atatürk hayatta olsaydı, 1990'ların Dünyası nasıl olurdu? Dost ve kardeş ülkelerin işbirliği ne kadar

güçlü ve verimli olabilirdi? Türk Dünyasının her evladının kalbinde ve aklında Atatürk, yaşanmalı ve yaşatılmalıdır. Çünkü O, geçmiş değil, gelecektir. Ben buna Nutku çevirirken inanmıştım, şimdi ise kitabı her defa okuduğumda daha çok inanıyorum. Atatürk'ü, Anadolu'nun dışında yaşayanlar sadece okuyarak anlayabilirler. Türkiyelilerin avantajı ise onun yapıtlarının arasında yaşayarak, anlama imkanına sahip olmasıdır.

Atatürk'ün, 'Bizim yaptıklarımız, hiç bir millete düşmanlık değildir. Barıştan yanayız, barıştan yana kalacağız! Ama durmadan değişen dünyada, yarının muhtemel dengeleri için hazır olacağız' diyen sözlerine atıfta bulunarak daha etkin, daha büyük adımlar atmalıyız.

ATATÜRK'ÜN BAKIŞ AÇISIYLA AZINLIKLAR

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU*

Azınlık kavramı genel anlamıyla, içinde yaşanılan toplumda din, dil, soy veya kültürel farklılığın yanı sıra hâkim topluluğa oranla sayısal açıdan da az olma durumunu olarak anlaşılabilir. Azınlık kavramı literatürde XVI. Yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlamıştır. Azınlıkların tanınmasına paralel olarak yaşadıkları toplumda sosyo-ekonomik, hukuki, kültürel ve siyasal haklar verilmesi süreci gündeme getirmiştir. Batı'da daha önce herhangi bir azınlık kimliğinden veya haklarından bahsetmek mümkün olmadığı gibi, genel olarak azınlıklar yabancı, hatta düşman şeklinde anlaşıldı.[1] Azınlıkların bir ülke içindeki varlıkları ve bu varlıklarını devam ettirme istekleri doğal olarak beraberinde kültürel ve siyasal talepleri de ifade etmektedir. Bu durum özellikle ulus devlet ilkesi üzerine kurulmuş millî sınırlar içerisinde tek millet kabul eden anlayışlarla çatıştığı zaman ciddi problemler ortaya çıkartmaktadır. Mesela İslam kültüründe azınlık alanı sadece dinle belirlenen bir alandır. Başka bir yerde bu ırk veya dil olabilir. İslam kültürü içerisinde azınlıkların varlığı bir tehdit unsuru olmaktan öte bir vakıa olarak kabullenilmiş ve aynı çatı altında beraberce yaşamaya yönelik esaslar geliştirilmeye çalışılmıştır.[2]

Osmanlı Devleti'nin kurucu unsuru Türklerdi. Ancak devletin fetihlerle genişlemesiyle beraber birçok din, dil ve ırklara mensup insan topluluklarının birlikte uyum ve karşılıklı anlayış içinde ya-

* Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Faküldesi Öğrenim Üyesi

1 Azınlık kavramının ortaya çıkışı ve bu konudaki tartışmalar hakkında bkz. Levent Ürer, ***Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*****,** İstanbul 2003, s. 1-112.

2 Azmi Özcan, "Azınlıklar", ***Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar*****,** İstanbul 1998. s.9-11.

şadığı bir imparatorluk oluştu. Bu imparatorlukta tebaa İslam hukuku ve Türk örfüne uygun olarak Müslüman ve gayrimüslim olarak ayrı ayrı statülerdeydi. Böylece farklı dini topluluklar aynı zamanda kendi dini ve kültürel farklılıklarını koruyabilme ve geliştirebilme imkânına da sahip olmuşlardı. Beraberce yaşamanın temininde asıl sorumluluk ve yük daha çok Müslümanların üzerine düşüyordu. Ülke güvenliğinin temini ve askerlik gibi daha çok fedakârlık gerektiren görevler onlara kalıyordu. Gayrimüslimler ise birtakım vergiler ödeyerek bu gibi sorumluluklardan kurtuluyorlardı ki, böyle bir paylaşım, bir ayırım olmaktan ziyade bir ayrıcalık durumuna dönüşüyordu. Çünkü idarî veya güvenlik gibi yükümlülükleri olmayan azınlıklar bütün enerjilerini ticaret, sanat ve eğitim gibi alanlara yoğunlaştırdılar. XIX. Yüzyılda azınlıklar konusu devletlerarası ilişkilerde bir koz olarak kullanılmış, herhangi bir ülkede yaşayan bir guruba duyulan yakınlık dolayısıyla bir devletin veya devletler topluluğunun bu gurubu koruması sorunu gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki Katolikler Fransa, İtalya ve Avusturya; Protestanlar İngiltere, Almanya ve A.B.D; Ortodokslar da Rusya tarafından himaye ediliyorlardı. Osmanlı Devleti, bu yüzyılda etnik kimliklerin ön plana çıkmasına karşılık, Müslüman, gayrimüslim ayrımını ortadan kaldıran hukuki ve siyasal düzenlemeler yaptı. Böylece gecikmiş ve dünyadaki uluslaşma sürecine aykırı da olsa farklılıkları zenginlik sayan bir *Osmanlı vatandaşlık* anlayışı inşa etmeye çalıştı. Kapitülasyon ve uluslararası anlaşmalarla kazanmış oldukları ayrıcalıklarla gayrimüslimler Müslümanlara nazaran daha avantajlı konuma yükseldi. Nitekim onların bu avantajlı durumu giderek Müslümanlarla gayrimüslimlerin arasında uçurumlar oluşturdu ve nihayet devletin parçalanmasına ciddi katkılarda bulundu. Osmanlı Devleti, dağılışı ve yıkılışını durdurabilmek için siyasi, askerî ve sosyo-ekonomik önlemler almaya çalıştı. XIX. Yüzyıla gelindiğinde İmparatorluk bünyesinde yaşayan millîyetçilikle tanışmış azınlıklar, büyük devletlerin himaye ve kışkırtmalarıyla isyan etmişler ve bağımsızlıklarını kazanmışlardı.[3] XX. Yüzyılın başından itibaren de azınlık

[3] Osmanlı azınlıkları konusunda geniş bilgi için bkz. Justin Mcarthy, **Müslü-**

kavramı yeni bir mahiyet kazanmış, artık konu bir azınlık sorunu olmaktan çok insan hakları boyutunda ele alınmaya başlanmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Osmanlı Azınlıkları Hakkındaki Düşünceleri

Osmanlı Devleti'nin büyük bir parçalanma sürecine girdiği XX. Yüzyılın başında genç bir subay olan Mustafa Kemal, devletin kötü gidişini durdurmak için yakın arkadaşı olan Ali Fuat Cebesoy'a 1907 tarihinde düşüncelerini şöyle ifade etmişti[4]:

" Nüfusunun yarısı Türk olmayan ve hâlbuki geniş bir saha işgal eden devletin bütün ağırlığı ve müdafaası Türk'ün omuzlarına yükletilmiş, Hıristiyan azınlıklar ise, yalnız kendi çıkarlarını sağlamakla kalmıyorlar, komşu ve aynı ırktaki devletlerle birleşmek için fırsatı kaçırmak istemiyorlar. Geriye kalan Türkler ve Araplar, ayrı ayrı devletlerin sömürgeleri haline getirilecek, Türk'ten başka olan unsurlar, düşman devletlerin tarafını tutacaklar. Şu halde devlet gövdesinin çökmesiyle hâsıl olacak enkazın altında ezilip perişan olmak mı, yoksa çoğunluğu Türk olan millî bir sınıra çekilerek burasını savunmak aaha doğru ve hayırlı olacak? Ben, selâmeti ikinci fikrin tatbik edilmesinde görüyorum."

Mustafa Kemal bu sözleriyle ne kadar geniş bir uzak görüş sahibi olduğunu göstermektedir. Dünyanın ve Osmanlı Devleti'nin gidişatını yıllar önce görerek, ulus devletlerin ortaya çıktığı bir ortamda, Türk unsurunun yoğun olarak yaşadığı coğrafyada bir ulus devletin kurulmasını öngörmekteydi. Devlete yük olmaktan ve zarar vermekten başka bir faydası olmayan hoşnutsuz azınlıklara ise *kendi*

---

manlar ve Azınlıklar, İstanbul 1998; Yavuz Ercan. **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat 'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları,** Ankara 2001; Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti 'nde Gayrimüslim Teb 'anın Yönetimi,** İstanbul 1990; Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının Hukuki Durumu,** Ankara 1989; Ali Güler, **XX': Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri içinde Türkiye'de Gayrimüslimler,** Ankara 1986; Ufuk Gülsoy, **Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni,** İstanbul 2000.

4 Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk,** İstanbul 2000, s. 138-139, Bu ifadelerin benzeri bir anlatım için bkz. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar,** İstanbul 1984. s.48.

kaderlerini tayin hakkını tanıyarak Türklerin millî sınırlarına kendi inisiyatifiyle çekilmesini öneriyordu. Böylece Türk unsuru hem bu büyük coğrafyayı savunmak zorunda kalıp daha fazla güç kaybetmeyecek, hem de bu azınlıklar millî sınırlar dışında kalan Türklerle mübadele edilerek sömürgeci devletlerin Osmanlı Devleti'ni içerden parçalama emellerine karşı bir önlem alınmış olacaktı. Mustafa Kemal aynı tarihlerde Manastırlı Avukat ve Türkolog İvan Manolov'e " Bir gün gelecek, ben hayal zan ettiğiniz, bütün bu inkılapları başaracağım. Mensup olduğum millet bana inanacaktır. Düşündüklerim bir demagoji mahsulü değildir... Devlet yapısı, mütecanis bir unsura dayanmalıdır..." demiştir.[5]

Mustafa Kemal, Türk Milletini zalim olmakla suçlayanlara verdiği cevapta; "Efendiler, hiçbir millet, milletimizden ziyade ecnebî unsurların itikâdât ve adâtına riâyet etmemiştir. Hatta denilebilir ki edyân-ı saire erbabının dinine ve millîyetine riayetkar olan yegâne millet bizim milletimizdir. Fatih İstanbul'da bulduğu dini ve millî teşkilatı olduğu gibi bıraktı. Rum patriki, Bulgar eksarhı ve Ermeni kategigosu gibi Hıristiyan rüesa-yı diniye haiz-i imtiyaz oldu. Kendilerine her türlü serbesti bahşedildi. İstanbul'un fethinden beri, gayrimüslimlerin mahzar bulundukları bu imtiyazatı vasia, milletimizin dinen ve siyaseten dünyanın en müsaadekâr ve civanmert bir milleti olduğunu ispat eder en bariz delildir. Milletimize bu isnadatta bulunan muarızlar insaf etsinler de, dünyanın en büyük ve medeni milleti olduğunu iddia edenlerden, din-i İslamı suret-i resmiyede tanımayan, İslamları Pazar gününü yevm-i tatil ve mübarek suretinde tanımağa icbar eden ve İslamların yevm-i mahsusu olan Cuma gününü resmen tanımayan milletler olduğunu unutmasınlar. Memleketimizde yaşayan anasır-ı gayrimüsliminin başına ne gelmiş ise, kendileri-

---

[5] Arif Necip Kaskatı, **Atatürk' ün Selanik'teki Hülyaları- Atatürk'ün Nükteleri-Fıkraları Hatıraları,** Haz. Hilmi Yücebaş, İstanbul 1983, s. 62-63; Mustafa Kemal'in büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nde yapacağı bir tasfiye yerine kendi başına bir Türk çoğunluğunun yaşadığı bölgede bir Türk devleti kurma konusundaki başka bir anekdot için bkz. Kani Sarıgöllü, **Atatürk ve İlkeleri,** İstanbul (b.y), s.7; F. R. Alay, **Aynı eser,** s.47; Yusuf Hazma, "Atatürk ve Makedonya'da Yaşayan Türkler ve Azınlıklar", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu (9-11 Eylül 1991),** II, Ankara 1996, s. 1328-1344.

nin ecnebi entrikalarına kapılarak ve imtiyazlarını suiistimal ederek suret-i vahşiyanede takip ettikleri iftirak siyaseti neticesidir."[6]

Osmanlı İmparaluğu içinde yaşayan gayrimüslim topluluklar, daima himaye altında tutulmuştur. Bunlara kendi dini inançlarını yaşayabilmeleri, okullarında ve ibadet hanelerinde kendi dilleri ile eğitim ve ibadet yapabilmeleri, toplumsal hayatlarını kendi örf ve ananeleri doğrultusunda yürütebilmeleri için her türlü imkân vermiştir. Müslüman olmayanların başına ne gelmişse ecnebi oyunlarına kanarak ve ayrıcalıklarını kötüye kullanarak acımasız bir şekilde takip edilen ayrılık siyasetinin sonucu olduğu açıklanmaktadır. Ancak azınlıkları devlete ve millete karşı kışkırtan başka milletler Mustafa Kemal'e göre kendi ülkelerindeki Müslümanlara aynı hoşgörü ve anlayışla yaklaşmıyorlardı.

Mustafa Kemal, Osmanlı toplumundaki gayrimüslimlere adeta Müslümanlar aleyhine verilen ayrıcalıkların devlete nasıl zarar verdiğini, bu unsurların başka devletler tarafından nasıl kullanıldığını ve Osmanlı Devleti'nin bu konuda acizliğini çarpıcı bir şekilde analiz ederek ortaya koymaktadır[7]: "Osmanlı Devleti'nin son dakikaya kadar gösterdiği manzara şu idi. Memleket dâhilinde bütün Hıristiyan unsurlar, esas unsurun üstünde birçok istisna ve imtiyazlara sahip. Bu unsurlar, devleti mahvetmek için her türlü hususi teşkilata sahip ve haricin daima teşvik ve himayesine mahzar devlet ve hükûmet ise bunu menetmekten âciz. Çünkü bütün bu imhakâr teşebbüslerin dayanak noktası hariçte bir takım kuvvetli devletler idi. Hariçteki devletler hem bir taraftan dâhildeki unsurları, devlet ve memleketi tahrip etmeye ve bir takım ihtilaller meydana getirmeye teşvik ediyor, harekete getiriyor; bir taraftan da onların nam ve hesabına müdahale ediyor, çalışıyor ve bu suretle bütün dünya nazarında Osmanlı Devleti'nin hiçbir kıymet ve fazilet ve haysiyeti kalmıyor, devlet haysiyeti namına hiçbir şey kendisinde mevcut kabul edilmiyor, adeta himaye ve vesayet adı altında bir toplum gibi farz olunuyordu."

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta; Osmanlı Devleti'nin eski an-

---

6 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** II, s.9.

7 Mim Kemâl Öke, **Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu**, İstanbul, İstanbul 2003, s.300.

laşmalar adı altında bir takım kapitülasyonların esiri olduğunu, Hıristiyan unsurların birçok ayrıcalık ve istisnalara sahip olduklarını, devletin ecnebileri yargılayamadığı ve onlardan vergi alamadığını, devletin hayatını kemiren unsurlar hakkında önlem almasının bile mümkün olmadığını çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır. Yabancıların müdahalesi yüzünden Osmanlı Devleti'nin asıl kurucu unsuru olan Türk milletinin insanca yaşamasını sağlayacak önlemler alamadığını, memleketi imar edemediğini, demiryolu yapamadığını, hatta okul bile yapamadığını ifade etmektedir. Mustafa Kemal'e göre; Osmanlı Devleti, Hıristiyan unsurlara verdiği ayrıcalıklarla adeta egemenlik ve bağımsızlığını kaybetmiş; yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kullanamaz bir durumdaydı. Ayrıca devletin kurucu unsuru olan Türk milleti ihmal edilmişti.[8]

Mustafa Kemal, Osmanlılığın artık Devleti yıkılmaktan kurtaramayacağım, yaşadıkları yerlerde çoğunluk oluşturan milletlerin kendi kaderini tayin etme isteklerinin önünde durulamayacağını kavramıştı. Mustafa Kemal'in millîyetçiliği dil, kültür ve ideal birliğine bağlı bir anlayıştı. Bu millîyetçilik hâkimiyet-i millîye temeline dayanıyordu. Millî egemenlik, özgür ve bağımsız yaşamayı ifade ile kalmıyor, milletin kendi kendini idare etmesini hedefliyordu. Mustafa Kemal ülkenin düşmanlardan temizlenmesini ve milletin kendi geleceğinde söz sahibi olmasını istiyordu.[9] "Dış siyasetimizde başka bir devletin hukukuna tecavüz yoktur. Ancak hakkımızı, hayatımızı memleketimizi, namusumuzu müdafaa ediyoruz ve edeceğiz. Şimdiki medeniyetin devletlerarası münasebetlerde ortaya attığı ve en yüce, temiz emel ve düşüncelerin bir özeti olan her milletin kendi mukadderatına kendisini hâkim olması hakkını biz yeryüzünde yaşayan milletlerin hepsi için tanıyoruz, bizim de bu hakkımızın kayıtsız şartsız tanınmasını istiyoruz". Mustafa Kemal bu sözleriyle de evrensel bir değer olan şelf determinasyon hakkının bütün milletlerce kullanılmasını haklı ve meşru bir talep olarak nitelemektedir. Bu bağlamda Türk Milleti'nin verdiği Millî Mücadele'nin de tanınması ve böyle algılanmasını gerektiğini ifade etmektedir.

---

8 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, II, İstanbul 2001, s.702.

9 M.K. **Öke, Aynı eser,** s.300-301.

Mondros'tan Lozan'a Azınlıklar

Balkan ve Birinci Dünya Savaşları, uluslararası dengelere dayanarak ayakta durmaya çalışan Osmanlı Devleti'ni yeni bir parçalanmaya sürükledi. Bu savaşlarda eskiden olduğu gibi sadece Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan azınlıkları değil, aralarında Müslüman Arnavut ve Arapların da bulunduğu çeşitli azınlıklar isyan ederek yeni ulus devletler kurdular. İşte bu ortamda Osmanlı Devleti için savaşı bitiren Mondros Mütarekesi gayrimüslim ve Müslüman azınlıklara yeni ve uygun bir ortam hazırladı. Üstelik bu da yetmiyormuş gibi İtilaf Devletleri Osmanlı coğrafyasının kalan kısımlarında Rum, Ermeni gibi Hıristiyan ve bazı Müslüman topluluklar için Anadolu'da yeni yurtlar kurmaya karar verdiler. İtilaf Devletleri, İzmir'i Yunanlılara işgal ettirmekle kalmayarak Paris Barış Konferansı ve Sevr Antlaşması görüşmeleri sırasında himayesini üstlendikleri azınlıklara Karadeniz'de bir Pontus Rum devleti, Doğu'da bir Ermenistan ve Kürt devleti kurmak amacıyla harekete geçtiler.[10] Bütün bu olumsuz koşullar altında Türk Milleti için Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla yeni bir dönem başladı.

Mustafa Kemal Paşa, mütareke yıllarındaki azınlıkların zararlı faaliyetlerine Nutuk'ta şöyle değinmektedir: "Bundan başka memleketin her tarafında, anasır-ı Hristiyaniye hafi, celi, hususi emel ve maksatları temini istihsaline, devletin biran evvel çökmesine sarf-ı mesai ediyorlar. Bilahare elde edilen mevsuk malumat ve vesaik ile teeyüd etti ki İstanbul Rum Patrikhanesinde teşekkül eden Mavri Mira heyeti, vilayetler dâhilinde çeteler teşkil ve idare etmek, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul yunan Salib-i Ahmer'i, Rum Muhacirin Komisyonu, Mavri Mira heyetinin teshil-i mesaisine hadim. Mavri Mira heyeti tarafından idare olunan Rum mekteplerinin izci teşkilatları, yirmi yaşını mütevaciz gençler de dâhil olmak üzere her yerde ikmal olunuyor."[11]

---

[10] Milli Mücadele yıllarında Amerika Birleşik Devletleri'nin bu konudaki faaliyetleri bkz. Hasan Köni, "Kurtuluş Savaşı Öncesi Azınlık Sorununa Bir Bakış", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu(9-11 Eylül 1996),** I, Ankara 1996, s.287-298.

[11] **Nutuk.** I, s.2.

Gerçektende İstanbul'daki Rum ve Ermeniler Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunmakla kalmayarak, Avrupa kamuoyunda hayati tehlike ve devamlı baskı altında bulunduklarını iddiasıyla yoğun bir şekilde propaganda yapmaktan geri kalmıyorlardı. Bazı Rumlar, İstanbul'un semtlerine ve boğazda sefer yapan vapurlara bombalı sabotajlar yapmaktaydılar. Ermeni ve Rum Patrikhaneleri millî bir siyasi merkez halinde Osmanlı Devleti aleyhindeki zararlı faaliyetleri destekliyorlardı. Patrikhanelerin teşvikleriyle Fransız ve İngiliz polisliğine kabul edilen binlerce Rum ve Ermeni genç, İtilaf devletlerinin de himayesiyle İslam ve Türk halkını sebepsiz olarak tahkir, tazyif ve tevkife çalışıyorlardı. Bu yerli gayrimüslim gençlerin içinde birçok sabıkalı ve mahkûm kimseler de bulunuyordu. Bu yöntemlerle İslam ve Türk halkını galeyana getirip; ecnebiler nezdinde memlekette anarşi olduğunu yaymaya çalışıyorlardı. Osmanlı Hükûmeti ise bu zararlı eylemlere tedbirler almaya çalışıyordu. Ancak bu tedbirlerde yeterli olmuyordu.[12]

Millî Mücadele'nin başlarında millî ve bağımsız bir Türk devletine geçiş mücadelesi verilirken Mustafa Kemal, daha Havza'da bulunduğu günlerde bağımsızlık ve azınlık politikasının olmazsa olmaz unsurlarını kısaca şöyle formüle etmiştir: Birincisi kayıtsız ve şartsız devlet ve milletin tam bağımsızlığı, ikincisi de vatanın her hangi bir parçasında çoğunluğun azınlığa feda edilmemesidir. Mustafa Kemal, bu politikasıyla millî egemenliğin yalnız, bir zümrenin elinden alınıp millete devredilmesi olmadığını, aynı zamanda imtiyazlı bir sınıfın saltanatına son verilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Böylece çoğunluğun azınlığa feda edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.[13]

Amasya genelgesiyle Sivas'ta millî bir kongrenin toplanmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, bundan önce Doğu Anadolu'da bir Ermeni ve Karadeniz'de bir Pontus Rum Devleti kurulması girişimlerine engel olmak amacıyla düzenlenmiş olan Erzurum Kongresi'ne katıldı. Burada yaptığı açış konuşmasında millî bir devletin kurul-

---

12 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Dahiliye Kalem-i Mahsus,** Nr:49-2/25. Dahiliye Nezareti'nden 4 Haziran 1919 tarihinde Sadaret'e gönderilen gizli yazı.

13 **Nutuk,** I, s.26-28; Havza'da bulunan Mustafa Kemal'in 3 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nezareti ile kolordu ve vilayetlere çektiği şifre telgraflar.

ması gerektiğini ifade ederken Millî Mücadele'nin azınlıklara bakışını da belirliyordu: "Osmanlı uyruğunda olan Rum ve Ermeni azınlıklar gördükleri kışkırtma ve desteklerle millî namusumuzu yaralayacak taşkınlıklardan başlayarak sonunda acı ve kanlı olaylara dönüşecek kadar küstahça saldırılara koyuldular" diyerek azınlıkların mütareke dönemindeki zararlı faaliyetleri ile Yunan ve Ermeni isteklerinin gerçekleştirilmeye çalışıldığına dikkati çekti.[14] Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçildiği Erzurum Kongresi, 7 Ağustos 1919 tarihinde yayınladığı on maddelik beyannamesinin birinci, üçüncü, beşinci ve altıncı maddeleri Müslüman olmayan unsurlara ve büyük devletlere karşı şu uyarıları yapmaktadır. Trabzon, Canik (Samsun) Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Van, Bitlis vilayetleri ve bu bölgedeki şehirler hiçbir sebep ve bahane ile birbirlerinden ve Osmanlı toplumundan ayrılmaz bir bütündü. Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik oluşturma amacına yönelik bir işlem olarak kabul edileceğinden, birlikte savunma ve direnmeye karar verildi. Müslüman olmayan azınlıklara siyasi egemenlik ve sosyal dengeyi bozacak ayrıcalıklar verilmeyecekti. Müslüman olmayan unsurların eskiden kazanılmış haklarına bütünüyle saygılı olunacağı; bunların mal, can ve ırzlarının korunması zaten dinin, millî geleneklerin ve kanunî esasların gereği olduğu tekrarlandı. İtilaf devletlerince mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi Doğu illerinde de ezici çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu kültürel, iktisadi ve nüfus yoğunluğu Müslümanlara ait olan, birbirlerinden ayrılması imkanı olmayan öz kardeş dindaşlarımız ile soydaşlarımızın oturduğu ülkemizin bölüşülmesi görüşünden bütünüyle vazgeçilerek varlığımıza, tarihimize, ırkımıza, dinimize ve haklarımıza saygı gösterilmesi ile bunlara aykırı girişimlerin kabul edilmemesi kararının alınmasının bekleneceği duyurulmuştu.[15] Mustafa Kemal Paşa'nın 4-11 Eylül 1919 tarihinde düzenlediği Sivas Kongresi'nin, 11 Eylül'de yayınla-

---

14 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** I, Ankara 1997, s.2.

15 **Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler,** Ankara 1981, s. 29-32; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** I, Ankara 1997, s.30. Mustafa Kemal'in, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti oluşturmanın mümkün olmadığı hakkındaki 21 Ağustos 1919 tarihli şifresi içinbkz. **Nutuk,** I, s. 100.

dığı sonuç bildirisinin birinci, üçüncü, dördüncü, altıncı maddelerinde aynı Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi Müslüman olmayanların statüsü ile millet kavramı içine kimlerin girdiği tekrarlanmıştır.[16]

Millîyetçilerin azınlıklara zulüm ve baskı yaptığını iddia edenlere karşı Mustafa Kemal, Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya Fevkalade Komiserleriyle, Flemenk, İspanya, İsveç, Danimarka elçiliklerine aşağıdaki telgrafı göndermiştir.[17]

1-Millet, bugünkü birlik ve teşkilatın meşru amacını ve gayrimüslim unsurlar hakkında beslemekte olduğu vatandaşlık duygularını Doğu Anadolu adına Erzurum ve bütün Osmanlı vatanı adına Sivas'ta düzenlediği kongrelerin 7 Ağustos 1919 ve 11 Eylül 1919 beyannameleriyle dünyaya ilan eylemiştir.

2-Bütün Osmanlı vatanında tam bir sükûn ve ayırmaksızın cins ve mezhep kişisel özgürlüklerin dokunulmazlığı geçerli olduğu halde bazı kötü kalplilerin millî vicdandan doğan cereyanı gayrimüslim unsurlar aleyhinde göstermek istedikleri haber alındığından; Bütün vilayetler ve müstakil livalara bütün Osmanlı tebaasının aynı hakka sahip ve memleketimizdeki yabancıların da vatan ve milletimiz aleyhinde bulunmamak şartıyla Osmanlı misafiri olarak kabul edilmeye devam edilmesi 16 Eylül 1919 tarihli genelge ile duyurulmuştu. Bugünkü talebi de vatana hıyaneti sabit olan Ferit Paşa kabinesi yerine millî emellere uygun meşru ve güvenilir bir kabinenin iktidara geçmesidir.

3-Binaenaleyh memleketimiz dâhilinde mevcut olan asayişin devamı ve gayrimüslim vatandaşlarımızın her türlü dokunulmazlığının güvencede bulunduğunu tekrar bildirmekle övünç duyarız.

Gayrimüslim azınlıklar, Türk milletinin işgal olayları karşısında bir araya gelerek oluşturmaya başladıkları örgütlenme çabalarına karşı tedirginliğe kapıldılar. Millî Mücadele içinde yer almak yerine, tedirginlik duyarak kendilerine baskı ve zulüm yapıldığı şeklinde dış dünyaya karşı yalan haberler yaymaya başladılar. Mustafa Kemal Paşa, gayrimüslim azınlıklara karşı yapıldığı iddia edilen katliam, tehdit ve kötü muamelelerin, gayrimüslimler tarafından yapılan bir

---

16 **Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler,** s.48-50.

17 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** IV, Ankara 1991, s.93-94. Benzeri bir beyanat için bkz. **Aynı eser,** s. 388.

propaganda olduğunu ifade edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın gayrimüslim azınlıklara karşı, Türk Milleti tarafından kötü muamele edilmediğine ve her zaman haklarını korunacağına dair görüşlerine *Yedigün Gazetesinin* Sivas'ta bulunan özel muhabiri ile yaptığı mülakat örnek verilebilir. Bu mülakat esnasında muhabir, gayrimüslimler ile Müslüman halk kitlesi arasındaki ilişkilerin nasıl olduğunu sormuştur. Mustafa Kemal Paşa, gayrimüslimlerin kötü niyetli davranışlarına rağmen halkımızın sağduyulu ve sorumlu davrandığını ifade etmiştir. "Her şeyden evvel şunu söylemek isterim ki; Millî teşkilatın gayrimüslim unsurlar aleyhinde hiçbir zararlı fikri yoktur. Bu suretle bir takım gayrimüslim unsurların devlet ve milletimiz aleyhinde bazı tahrikler ve girişimlerde bulunacak kadar zararlı eğilimler besledikleri vaki ile sabit olmuşsa da meşru hakkına dayanan milletimizi sükûnet ve ciddiyeti karşısında hiçbir netice elde edemeyeceklerini hissetmeğe başladıklarını kabul ediyoruz. Bu takdirde arada hiçbir zıtlık sebebi kalmayacaktır. Biz onların her türlü vatandaşlık haklarını tamamıyla sağlayarak unsurlar arası bir denge ve ahenk ihyasını asıl amacımız sayacağız".[18]

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye üyeleri Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami Bey ile İstanbul Hükûmetinin temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa arasında 20-22 Ekim 1919 tarihinde yapılan görüşmelerde Sivas Kongresi beyannamesinde yer alan maddelerin görüşülmesi sırasında yapılan protokollerde Osmanlı Devleti için düşünülen ve kabul edilen sınır Türk ve Kürtlerin oturdukları araziyi içine aldığı, Kürtlerin Osmanlı toplumunun ayrılmaz bir parçası olduğu, Kürtlerin sosyal ve geleneksel haklar yönünden gelişmelerinin destekleneceği, yabancılar tarafından Kürtlerin bağımsızlığı adı altında yayılmakta olan yalanların önüne geçmek gerektiğine karar verildi. Ayrıca Sivas Erzurum ve Sivas Kongresinde alınan Müslüman olmayan unsurlara siyasi ve sosyal dengeyi bozacak şekilde ayrıcalıklar verilemeyeceği konusu üzerinde önemle duruldu. Müslüman olmayanlar unsurlar hakkındaki bu kararın bağımsızlığın fiilen elde edilmesi için zorunlu olduğu vurgulandı ve bunda yapılacak en ufak bir fedakârlığın bağımsızlı-

---

[18] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** III, s.4;ll Ekim 1919 tarihinde Yediğim Gazetesi muhabiri ile yapılan mülakat.

ğımızı esaslı bir şekilde zarara uğratacağı konusunda görüş birliğine varıldı. Ancak Müslüman olmayan unsurların asırlardan beri sahip oldukları bazı ayrıcalıkların, devletin bugünkü âciz ve çaresiz durumunda kaldırılmasının zor olduğu göz önünde tutularak, Hıristiyan unsurlara fazla ayrıcalıklar verilmemesine yönelik olan gaye, elde edilmesi gerekli bir hedef olarak kabul edildi.[19] Bununla beraber gerek Müslüman olmayanlar konusunda, gerek yaşama hakkımızın savunulması konusundaki diğer isteklerimize ait noktalar Millî Meclis'in oy ve kararına bağlı olacaktı. Görüldüğü üzere Amasya görüşmelerinde ele alınan Erzurum ve Sivas Kongresi kararları İstanbul'dan gönderilen heyet tarafından da kabul edildi[19]. Burada söz konusu olan Müslüman olmayanların ayrıcalıklarının şimdilik kaldırılmasının imkânı olmadığı belirtilerek, bu konu da Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarından geri adım atıldığı anlaşılmaktadır.

27 Aralık 1919'de Millî Mücadele'nin hareket üssü niteliğinde olan Ankara'ya gelen Mustafa Kemal, ertesi gün şehir ileri gelenlerine yaptığı konuşmada; yirminci yüz yılın yeni dünya düzeni kurma düşüncesinde olan A.B.D başkam Wilson'un ilkelerini değerlendirirken "Efendiler! Cümlenizin malumudur ki..harbin son devrinde Amerika cumhurbaşkanı Wilson, on dört maddeden ibaret bir programla ortaya çıktı. Bu program milletlerin kendi kaderlerine hâkimiyetini sağlıyordu. Programın on ikinci maddesi ise özellikle Türkiye'ye devletimize ve milletimize aittir. Wilson bu madde ile Türkiye'nin, milletimizin egemenliğine tamamen sahip olması gereğini belirttikten sonra buna bir iki kayıtta ilave etmiştir. O kayıt şunlardır: Aramızda yaşayan gayrimüslim unsurların emniyetlerini ve serbesti-i inkişaflarını temin etmek...bir de Boğazların açık bulundurulmasıdır. Bütün İtilâf Devletleri Wilson'un prensiplerini kendi yararları için uygun gördükleri gibi bizim devletimiz de bu on ikinci maddeyi kabulde hiçbir sakınca görmedi ve kabul etti. Hakikaten kabul edilebilecek bir prensiptir. Çünkü Mister Wilson'un istediği gayrimüslim unsurların can ve mal güvenliği her türlü hukuk ve gelişme imkanları için gereken her şeye zaten öteden beri devletimiz ve mil-

---

[19] **Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge),** Ankara 1982, s. 67-69; **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922),** Ankara 2003, s.99-102; Hikmet Özdemir, **Amasya Belgelerini Yeniden Okumak,** Amasya 2004, s. 250-251.

letimiz tarafından uyulmuş idi. Gerçekten gayrimüslim unsurların Osmanlı Devleti ve Milleti kucağında sahip oldukları ayrıcalıklar üç yüz yılı aşkın bir süredir, fazlasıyla mevcuttur. Binaenaleyh bu kayıt bizim için yeni bir şey değildir[20].

Mustafa Kemal, Amasya görüşmelerinden sonra yapılan mebus seçimleri ve Meclis-i Mebûsân'ın faaliyetleriyle ilgili olarak Ankara'ya gelen arkadaşlarıyla görüş alış verişinde bulundu. Mustafa Kemal, arkadaşlarına Tevfık Paşa kabinesi zamanında Müslüman olmayan unsurların seçimlere katılmayacaklarını ilan ettiklerini duyurdu[21]. Ayrıca Rumların kendi aralarında İstanbul milletvekili adıyla kırk kişi seçtikleri ve Atina'dan gelmiş Yunan lider ve komutanlarının yönetimi altında olmak üzere, gizli polis ve ihtilalci örgütler kurarak, devlete isyan edeceklerini hatırlattı. İtilaf Devletlerinin ateşkesi bozarak barış anlaşmasını beklemeden vatanın önemli bölgelerini işgal etmek ve seçimlere katılmayacaklarını açıklayan

Hıristiyan azınlıklara haklarımızı çiğneme fırsatı verecekleri uyarısını yaptı.[22]

Bu arada Mustafa Kemal yapılacak barış anlaşmasında Türkiye için takip edilecek siyaset ile millî ve bağımsız bir devletin esaslarını belirlemek için Ankara'ya gelen mebuslarla yaptığı görüşmelerden sonra ilk millî siyaset belgesi olarak adlandırılabileceğimiz Misak-ı Millî Beyannamesi taslağını kaleme aldı. Yapılan mebus seçimlerinden sonra İstanbul'da 12 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan ilk toplantısını yaptı. Bu meclisin özelliklerinden biri de bir Musevi asıllı mebus dışında, 167 mebusun Türk-Müslüman karakteri taşımaktadır. Ermeni ve Rumların seçimlere katılmaması dolayısıyla oldukça homojen bir millî meclis oluşmuştur. Nitekim bu meclis,

---

20 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** II, s. 5, 28 Aralık 1919 tarihinde Ankara ileri gelenleriyle yaptığı bir konuşma.

21 **Nutuk,** I, s.281; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** I, s.47; **"Anasır-ı gayri müslimeye gelince bunlar daha** Tevfik Paşa kabinesi zamanında intihabata iştirak etmeyeceklerini ilan etmişlerdir. Bunların iştirak etmemeleri kendi zararlarından başka bir netice vermez. İnşallah vatan ve millet nail-i istiklal olunca ister istemez aynı hukuk dahilinde Osmanlı vatandaşı olarak oturmaya mecburdur."

22 Suat Akgül, " **Nutuk**'ta Azınlıklar Meselesi ve Atatürk'ün Azınlıklar Hakkındaki Görüşleri ", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** sayı 29(Temmuz 1994). s. 453.

yapılacak barışta Türk Milleti'nin kabul edebileceği asgari koşulları belirleyen Misak-ı Millî metnini, 28 Ocak 1920 tarihinde resmi olmayan bir toplantısında 121 mebusun imzalarıyla kabul etti. Daha sonra Meclis-i Mebusan'm II. oturumunda görüşülen bu metin, 17 Şubat tarihinde oy birliğiyle kabul edilerek ilan edildi. Altı maddeden oluşan Misak-ı Millî Beyannamesi'nin birinci ve beşinci maddeleri Millî Mücadelenin vatandaşlık, millîyet ve azınlık politikasının çerçevesini çizmektedir:[23]

1. Madde:Devlet-i Osmâniyye'nin münhasıran Arab ekseriyetiyle meskûn olup / 30 Teşrin-i Evvel 1918 tarihli mütârekenin hîn-i 'akdinde muhâsım orduların işgali altında kalan aksamın mukadderatı ahâlisinin serbestçe beyân edecekleri ârâya tevfikan ta'yîn edilmek lazım geleceğinden mezkûr hatt-ı mütâreke dâhil ve hâricinde dînen, irken, emelen müttehid ve yek-diğerine karşı hürmet-i mütekâbile ve fedâkârlık hissiyâtiyle meşhûn ve hukûk-ı ırkiyye ve içtimâ'iyy el eriyle şerâit-i muhitiyyelerine tamâmiyle ri'âyetkâr 'Osmanlı-İslam ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın he'yet-i mecmû'ası hakikaten veya hiçbir sebeble tefrik kabul etmez bir küldür.

5. Madde: Düvel-i İtilâfıyye ile muhâsımları ve ba'zı müşârikleri arasında takarrür eden esâsât-ı 'ahdiyye dâ'iresinde ekalliyetler hukuku -memâlik-i mütecâviredeki Müslüman ahâlisinin de aynı hukûkdan istifade etmeleri ümniyyesiyle te'yîd ve te'mîn edilecekdir.

Burada millet bağlamında Osmanlı-İslam çoğunluğu kabul edilerek gerçekçi bir terminoloji kullanılmıştır. Burada üzerinde durulması gereken toplumsal temeli belirleyen üç faktör bulunmaktadır. Politik/ kurumsal faktör, toprak faktörü ve dini faktör. Başka bir ifade ile devlet, vatan ve millet. Millet kavramı da, Mustafa Kemal'in birçok kez ifade ettiği gibi din, ırk ve köken yönünden birleşmiş olan Osmanlı Müslümanlarını ifade etmektedir. Bu tamamen politik, toprağa dayalı ve dini unsurları birleştiren bir millîyet anlayışıdır. Misak-ı Millî'deki ırk terimi, biyolojik anlamda bir ırktan çok, köken, temel veya unsuru vurgulamak için kullanılmış olmalıdır.[24]

---

[23] Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe -Misâk-ı Milli'den Lozan 'a Dış Politika,** İstanbul 2002, s.156-158.

[24] Erik Jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş**

Böylece İtilaf devletlerinin Müslümanlar arasında yeni bir etnik bölünme yaratmalarına mani olunmaya çalışılmıştır. Burada millîyeti tanımlarken kullanılan din/ Müslümanlık kriteri, eskiden olduğu azınlıkları tanımlamada belirleyici olmuştur.[25] Azınlıklara verilecek haklar başka ülkelerdeki Müslümanlara verilen haklarla mütekabiliyet esasına göre düzenlenecekti. Bu hukukun ve hakların tespit edilmesinde ana kriter, tüm ülkede yaşayan herkesin ayırımsız ve ayrıcalıksız aynı hakka ve hukuka sahip olması, milletlerarası olması, medeni ülkelerde azınlıklara tanınan hakların tatbik edilmesi ve çoğunluğun azınlığa feda edilmemesidir. Ayrıca Misak-ı Millî Beyannamesi 30 Ekim 1918'deki sınırlar içinde Müslümanlar arasında hiç bir etnik gurubu azınlık olarak kabul etmemiştir.

Mustafa Kemal, asılsız Ermeni katliamı hikâyesinin İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal isteklerine bir bahane olarak kullanıldığını düşünmektedir.[26] Bu görüşün isabeti İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde işgal edilmesiyle anlaşıldı. Mustafa Kemal, aynı gün vilayetlere, işgalcileri sevinçle karşılayan taşkın azınlıklara karşı herhangi bir saldırı yapılmasını önlemek için halkı teskin eden şu telgrafı çekti: "Bugünlerde yurdumuzdaki Hıristiyan halkın tam bir huzur ve sükûn içinde yaşamaya devam etmeleri, ırkımızın yaratılıştan bezenmiş olduğu medeni kabiliyetine kesin bir delil olacaktır". Çünkü Mustafa Kemal, bu bahane edilerek Türk milletinin haklı davasına gölge düşürülmemesi, İtilaf Devletlerinin bu gerekçe ile yeni işgaller ve önlemler almasına engel olmak istiyordu. Mustafa Kemal'in mecbur kalınmadıkça Müslüman olmayanlara dokunulmaması önerisi yalnızca akılcı değil aynı zamanda soğukkanlı ve insani tavrını göstermektedir. Ayrıca Millî Mücadele hareketinin Hıristiyan azınlıklara karşı yapıldığını söyleyen birçok çevrenin iddialarını boşa çıkarmıştır. Mustafa Kemal'in, İstanbul'un işgali gibi çok

---

Dönemi (1908- 1928), Çev. Ergun Aydmoğlu, İstanbul 2004, s.239-240.

25 Misak-ı Milli'nin hazırlanış süreci hakkında geniş bilgi için bkz. M.Budak, **aynı eser,** s. 135-159.

26 Mustafa Kemal Atatürk'ün Ermeniler Hakkındaki sözleri ile ilgili bkz. İsmet Görgülü, **Atatürk 'ten Ermeni Sorunu- Belgelerle,** İstanbul 2002; Bu konuda aynca bkz Cafer Ulu, **Cumhuriyet Döneminde Sosyo-Kültürel Açıdan Türk-Ermeni İlişkileri,** (İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005, s. 103-114.

önemli bir gelişme karşısında bile halkı sükûnet ve ağır başlılığını korumaya daveti dikkate şayandır.[27]

Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920'de mecliste yaptığı konuşmada azınlıkların Müslümanlarla eşit olması gerektiğini, dolayısıyla onlara ayrıcalıklar verilemeyeceğine şöyle değinmiştir: "Gayrimüslim unsurlar azınlıklar adı altında bütün dünyanın söz konusu ettiği ve bilhassa bizim memleketimizi ilgilendirdikçe pek büyük önemle nazar-ı dikkate alınan bir meseledir. Tabi ki bu meselede bir esas düşünmek lazımdır ve o zaman da lazım idi. Kongrenin ortaya koyduğu esas gereğince gayrimüslim unsurlara, Müslüman unsurlara verilmiş olan hukuku vermekten ibaret olacaktır ve bundan daha tabii bir esas bulamam. Bununla aynı hudut dâhilinde yaşayan insanlara, kanunlar karşısında eşitliği bahşetmiş oluyordu".[28]

Her safhayı zamanı geldikçe tatbik ettiğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mayıs 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından 8 gün sonra sınırları ve ülkeyi oluşturan halka yönelik fikirleri o dönemde kimleri azınlık olarak görmediğini ortaya koyması açısından önemlidir. Bunu Meclis'te oluşan tablodan faydalanarak şöyle ifade etmekte ve azınlık olarak Müslüman olmayanları algıladığı anlaşılmaktadır. Türk Milleti'nin oluşturan unsurlar hakkında yaptığı bu konuşmasında Mustafa Kemal'in millîyet ve vatandaşlık anlayışını da açıkladığını görmekteyiz.

"Efendiler, konunun bir daha tekrarlanmaması ricasıyla bir iki noktayı arz etmek isterim: Burada amaçlanan yüce meclisinizi oluşturan kimseler yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden oluşan İslam unsurlardır, samimi bir topluluktur. Bunun üzerine bu yüce heyetin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir İslam unsuruna yönelik değildir. İslam unsurlarından oluşan bir kütleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan sınır konusu tayin ve tespit edilirken, millî sınırımız İskenderun güneyinden geçer, Doğuya doğru uzanarak Musul'u Süleymaniye'yi,

---

27 S.Akgül, **aynı makale,** s. 456.

28 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** I, s. 30-31; 24 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal'in mecliste Yaptığı konuşma

Kerkük'ü içine alır. İşte millî sınırımız budur dedik. Hâlbuki Kerkük kuzeyinde Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Biz onları ayırmadık. Bundan dolayı koruması ve savunmasıyla meşgul olduğunuz millet doğal olarak bir unsurdan ibaret değildir. Çeşitli İslam unsurlarından oluşmaktadır. Bu topluluğu oluşturan her bir İslam unsuru, bizim kardeşimiz ve menfaatleri tamamen ortak olan vatandaşımızdır ve yine kabul ettiğimiz esasların ilk satırlarından bu çeşitli İslam unsurlar ki: Vatandaştırlar birbirlerine karşılıklı saygılı ile uyum içindedirler ve birbirlerinin her türlü hukukuna, ırki, sosyal, coğrafi hukukuna daima uyumlu olduğunu tekrar ve teyid ettik ve cümlemiz bugün samimiyetle kabul ettik. Bu sebeple menfaatlerimiz ortaktır. Elde etmeye karar verdiğimiz birlik, yalnız Türk, yalnız Çerkez değil hepsinden oluşan bir İslam unsurudur. Bunun böyle anlaşılmasını ve yanlış anlaşılmalara meydan verilmemesini rica ediyorum."[29]

Yine İstanbul Hükûmetinin Barış Hazırlık Komitesi üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Tasvir-i Efkâr gazetesinde Ermenilerle ilgili demecini okuyan Mustafa Kemal Paşa, "Ermenilerin aşırı isteklerine hak vermemekle birlikte sınırlarda bazı düzeltmelerin

---

[29] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** I, s.74-75;l Mayıs 1920 Tarihinde Türk Milletini Teşkil Eden Müslüman Öğeler hakkında konuşması. Benzeri bir konuşması için bkz. **Aynı eser,** I, s.30; Mustafa Kemal'in Türkiye'nin sınırları ve vatandaşları hakkında yaptığı diğer bir konuşma da; "Mütareke akdolunduğu gün ordularımız fiilen bu hatta hâkim bulunuyordu. Bu hudut İskenderun körfezi cenubundan Antakya'dan, Halep ile Katma istasyonu arasında Carablus köprüsü cenubunda Fırat nehrine mülâki olur. Oradan Deyrizor'a iner; badehu şarka temdit edilerek Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi ihtiva eder. Bu hudut ordumuz tarafından silâhla müdafaa olunduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt anasıriyle meskûn aksamı vatanımızı tahdit eder. Bunun cenup aksamında Arapça mütekellim dindaşlarımız vardır. Bu hudut dahilinde kalan aksamı memalikimiz camia-i Osmaniyeden lâfenyek bir kül olarak kabul edilmiştir. Beyannamenin dördüncü maddesine bakalım! Bu madde ile biz, bizimle beraber yaşayan anasır-ı gayrimüslimeyi aynı hukuk ve aynı salâhiyette kabul ediyoruz. Hepimiz bu devletin Müslüman ve anasırı gayrimüslime dahil olarak aynı suretle tebaasıyız. Ve bu itibarla cümlemizin hukuku birdir. İçimizde yaşayan gayrimüslim vatandaşlarımıza bizim hâkimiyeti siyasiye ve muvazene-i içümaiyemizi ihlâl edecek fazla birtakım imtiyazat veremeyiz." Bkz. II, s.l2; Atatürk, Ağustos 1921'de Associated Press'in Ankara'da bulunan muhabirine verdiği demeçte; " Türkiye Türklerindir, işte milliyet perverlerin umdesi budur.Biz hukukumuzun müdafaası için mücadeleye karar verdik" demiştir. (Aynı eser, III, s. 38).

yapılmasına razı oluruz, ifadesi dikkatimi çekti. Doğu Anadolu'da Ermenistan lehine toprak tavizlerinde bulunulacağına söz verme anlamı taşıyan bu cümlenin Barış komisyonu üyesi olan bir devlet adamı tarafından söylenmiş olması, gerçekten üzerinde düşünülmeye ve hayretle karşılanmaya değerdi. Doğu Anadolu halkı haklı olarak pek kırgın ve üzgündür. Milletin Ermenistan'a vereceği bir karış toprağı yoktur" diyecektir.[30]

Mustafa Kemal Paşa, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hazırlanmasından önce İzmit'te gazetecilerle yaptığı görüşmelerde, *yeni hükûmetin dini olacak mı?* şeklindeki bir soruyu haklı görmesine rağmen zamansız bularak cevap vermemişti. Bunun gerekçesini Nutuk'ta şöyle açıklamıştır:[31] Vatandaşları arasında çeşitli dinlere mensup unsurlar bulunan ve her din mensubu hakkında adaletli ve tarafsız işlem yapmaya ve mahkemelerinde vatandaşlarına ve yabancılara adaletle davranma sorumluluğunda olan bir devlet, düşünce ve vicdan özgürlüğüne saygı göstermeye mecburdur. Devletin bu doğal niteliği konusunda şüphe uyandıracak kayıtların olması doğru değildir. Bu sözleriyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk, devletin her din, mezhep ve ideolojiye eşit ve tarafsız durması gerektiğini söyleyerek çağdaş bir laiklik anlayışının benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Philadelphia Ledger muhabiri Clarence K. Streit ile yaptığı mülâkatda[32]; Türkiye'nin gayrimüslimler hakkında nasıl bir politika takip edeceği sorusuna, " Biz Müslüman ve gayrimüslim Türk vatandaşları arasında hiçbir ayırım yapmıyoruz. Böylece Rumların ve Ermenilerin düşmanla birlikte vatana hıyanette bulunmadıkları müddetçe endişe edecekleri bir husus yoktur." cevabını vermiştir. Mustafa Kemal'in azınlıklar konusundaki ölçüsünün de ayrıcalıklı olmayan, eşitçi ve karşılıklı saygı ilkesine dayandığı, azınlıklar için bunun temel şartının ise, hıyanet etmemek olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya savaşında sonra Müslüman olmayanlar hakkında şunları söylemiştir:

---

30 **Nutuk,** I, s.307.

31 **Nutuk** II, s. 715-716.

32 Atatürk'ün Milli Dış Politikası, I, Ankara 1981, s.272.

"Hükûmetimizin ve milletimizin Hıristiyan unsurlara karşı adaletli bir şekilde davranışı geleneklerimiz ve dinimizin gereğidir. Ve gerçekten Hıristiyanlara adil davranıldığma en büyük delil memleketimizin her noktasında, en ufak köyünde bile Hıristiyan unsurların Müslümanlardan ziyade huzur ve refaha ve servete sahip olmalarıdır. Eğer bunlar hakkında zulüm ile gasp ile adaletsizce muamele edilmiş bulunsaydı, doğal olarak bugünkü hal ve vaziyette bulunmamaları lazımdı. Bundan dolayı, bunun için başka bir delil ve sebep göstermeye gerek görmüyorum Fakat bu Hıristiyan unsurlar dışarının teşvikleriyle veyahut ekmek yediği toprağa nankörlük ederek millî varlığımıza zarar vermek, bozmak girişimlerinde bulunacakların fenalıklarına set çekmek pek tabii gereklidir. Bundan dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini hatalı bulmak hiç kimsenin hakkı değildir. Bugün en büyük, en sağlam ve medeni milletlerin bu gibi konularda bize göre pek şiddetli ve zorlayıcı işlemlere girişmekte olduğu herkesçe bilinir. Fakat bütün dünya bilmelidir ki: sakin ve sadık tebaa daima himaye edilmiştir. Ve daima himaye edilecektir. Hıristiyan unsurların İslam vatandaşlarından bir farkı yoktur. Aynı hukuka sahiptir. Ve sahip kalacaktır, düşmanlarımızın diğer iddiaları da bu arz ettiklerim gibi asılsız ve esassızdır. Yunanlılar, gasp etmek suretiyle işgal ettikleri yerler de çoğunluğun Rumlarda olduğu iddia ederler. Halbuki; hakikat tamamen aksidir. Bütün tarafsız istatistikler bunu böyle göstermektedir ve milletlerarası komisyon raporlarının neticesi bunu doğrulamaktadır"[33]. Burada Mustafa Kemal Paşa, Müslüman olamayanların her yerde huzur ve refah içinde yaşadıklarına işaret ederek, bunlara karşı hiçbir düşmanlık olmadığına en büyük delilin bu olduğunu söylemektedir. Millî varlığa zarar verecek olanların bu girişimlerini önlemenin de doğal olduğunu bundan dolayı TBMM'yi suçlamaya kimsenin hakkı olamayacağını, bu gün en uygar milletlerin bile bu zararlı faaliyetler karşısında Türklerden daha şiddetli ve zorlayıcı önlemler aldıklarını hatırlatır. Zararlı faaliyetleri görülmeyen azınlıkların ise geçmişte olduğu gibi korunmaya devam edileceğini, Hıristiyan vatandaşların Müslüman vatandaşlardan bir farkının olmadığını dillendirerek, onlarında aynı

[33] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** I, s. 198-199; 19 Eylül 1921 tarihinde Sakarya Meydan Muharebesi hakkındaki konuşması.

hukuka sahip olacaklarını tekrar vurgular.

1 Mart 1922 Tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Türkiye halkı ve azınlıkların durumu konusunda şunları söyleyecektir[34]: "Türkiye halkı irken veya dinen ve kültürel olarak bir ve birbirlerine karşı saygılı ve fedakârlık hisleriyle dolu ve mukadderat ve menfaatleri ortak olan bir sosyal heyettir. Bu toplulukta hukuk-ı ırkıyeye, hukuk-ı ictimaiyeye ve şerait-i muhitiyeye riayet, siyaset-i dahilimizin esas noktalarındandır. Dahili teşkilat-ı idaremizde bu esas noktanın, halk idaresinin bütün mana-yı şâmiliyle layık olduğu derece-i inkişafa îsal edilmesi siyasetimiz icabatındandır. Ancak harici düşmanlara karşı daima ve daima müttehit ve mütesanit bulunmak mecburiyeti de muhakkaktır. Türkiye halkına dahil olup ekalliyet halinde bulunan anasır-ı Hıristiyaniyenin hukuku dahi dünyanın en medeni milletleri meyanında yaşayan ekalliyetlere verilmesi Düvel-i İtilafiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasat-ı ahdiye dairesinde memaliki mütecaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade eylemesi ümniyesiyle müeyyet ve müemmendir. Ekalliyetlerle beraber, bil umum halkın refah ve saadetinin ve kavanînin bahşettiği her türlü hakların masuniyetinin temini ve memlekette hâkimiyet-i kanuniyenin teyidi dahili idare ve siyasette değişmez bir düsturumuzdur."

Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı İmparatorluğunda yalnızca gayrimüslim azınlıkların ellerine terk edilmiş olan ancak ülkenin kalkınması için en temel unsurlardan biri olan üretim meselesine de değinmiştir. O bu konuda ulus olarak sanatta gelişmemiz gerektiği, yalnızca askerî tedbirlerle bir ulusun kalkınamayacağını, asıl üretim yapmak suretiyle müreffeh ve kalkınmış bir ülke olunabileceğini 16 Mart 1923 tarihinde Adana esnaflarına yaptığı konuşmada ifade etmiştir[35]:

"Bir millet sanata ehemmiyet vermedikçe büyük bir felakete mahkumdur. Birçok unsurlar o felaketin derecesini fark etmez. Fark ettiği gün de ne kadar müthiş bir faaliyetle çalışmak lazım geldiğini tahmin eyleyemez. Artık tarihe karışan Osmanlı hükûmeti, maatte-

---

34 **a.g.e.,** I, s. 236-237.

35 **a.g.e.,** II. s. 130.

essüf asırlarca yanlış bir zihniyet sahibi oldu. Çünkü onlar sanatı ve sanatkarları kendi milletlerinden yetişmiş görmekten zevk almazlardı. Hatta en şevketli Osmanlı padişahlarından biri, zannedersem Kanuni Sultan Süleyman, askerlerinden bir Türk Müslüman'ın saraçlık sanatına sahip olduğunu görünce, fevkalâde meyus müteessir olmuştur. Onların nazarında sanatkarların gayrimüslimden olması tercih edilirdi. Onlar sanattaki hayat membalarını başka milletlerin ellerinde bulundurmanın zararlarını göremiyorlardı. Asil milletimiz sanattan mahrumdu. Sanatkarlar azdı. Mevcut olanlar da icap eden derecede sanatta mahir değildi. Arkadaşımız beyanatında demişlerdir ki, Adana'mızı istila eden diğer unsurlar, şunlar, bunlar, Ermeniler sanat ocaklarımızı işgal etmişler ve bu memleketin sahibi gibi bir vaziyet almışlardır. Şüphesiz haksızlık ve küstahlığın bundan fazlası olamaz. Ermenilerin bu feyizli ülkede hiçbir hakkı yoktur. Memleketiniz sizindir, Türklerindir. Bu memleket tarihte Türktü, o halde Türk'tür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır. Gerçi bu güzel memleket kadim asırlardan beri çok kere ecnebi istilâlarına maruz kalmıştı. An asıl Türk ve Turanî olan bu ülkeleri İranîler zaptetmişlerdi. Sonra bu İranîleri mağlûp eden İskender'in eline düşmüştü. Onun ölümüyle ülke taksim edildiği vakit Adana kıtası da Silifkelilerde kalmıştı. Bir aralık buraya Mısırlılar yerleşmiş, sonra Romalılar istilâ etmiş, sonra Şarkî Roma yani Bizanslılar eline geçmiş, daha sonra Araplar gelip Bizanslıları koğmuşlar; en nihayet Asya'nın göbeğinden tamamen kaynayan Türkler soyundan ırkdaşlar buraya gelerek memleketi, hayatı sabıka ve asliyesine iade ettiler. Memleket en nihayet yine sahibi aslilerinin elinde takarrür etti. Ermeniler ve sairenin burada hiçbir hakkı yoktur. Bu bereketli yerler koyu ve öz Türk memleketidir.

Cumhuriyet ilan edildikten ve laiklik esası devletin prensipleri olarak kabul edildikten sonra Müslüman olmayanların Türk sosyal yaşamıyla tamamıyla bütünleştirilmesini isteyen Mustafa Kemal "Bugün içimizde bulunan Hıristiyan, Musevi vatandaşlar mukadderat ve talihlerini Türk milletine vicdani arzularıyla bağladıktan sonra kendilerine yan gözle, yabancı nazarıyla bakılmak, medeni Türk milletinin asil ahlâkından beklenebilir mi?" diyecektir.[36] Bütün söylev ve demeçlerinde Mustafa Kemal'in azınlıklar hakkındaki

[36] Utkan Kocatürk, **Atatürk' ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara 1983, s. 174.

görüşleri gerçekçi, tutarlı, Türk Tarihi tecrübesine uygun, dengeli, imtiyazlara mesafeli, ötekini yani farklılıkları reddetmeyen, özellikle azınlıkların içinde bulunduğu devlet ve milletle kucaklaşmasını ve birleşmesini arzulayan insancıl bir anlayışa sahiptir. Bu anlayış evrensel olduğu kadar dışarıda kalan soydaşlarını, dindaşlarını unutmayan bunlar için karşılılık esasına uygun olarak diğer devletlerden aynı özveriyi bekleyen ve sonuç olarak dünyadaki bütün azınlıkların İnsan haklarından yararlanmasını arzu eden bir yaklaşımdır.

Lozan Anlaşması'nda Azınlıklar

TBMM hükûmeti Lozan'a giden heyete verdiği on dört maddelik talimatta; 1., 8., 9., 12. maddelerde dolaylı veya dolaysız olarak azınlık politikasını dile getirmektedir. Bunlar şöyle sıralanabilir: Ermeni yurdu ve kapitülasyonlar söz konusu edilemez. Edilirse görüşmeler kesilir. Ekalliyetler/azınlıklar için esas mübadeledir. Yabancı kuruluşlar Türk kanunlarına tabidir.[37] Bu talimatlar uygun olarak Lozan görüşmelerinde azınlıklar için TBMM'nin siyaseti iki noktada toplanabilir.[38] 1-Azınlık haklarının karşılıklılığı, 2-Azınlıkların himayesinin Türkiye'nin varlık ve bütünlüğüne müdahale için bir bahane olarak kullanılmaması.

Mustafa Kemal Paşa, Lozan görüşmeleri devam ederken 25 Aralık 1922 tarihinde Le Journal Muhabiri Paul Herriot'ya verdiği demeçte Türkiye'nin azınlık ve Patrikhane politikası konusunda şunları söylemiştir: "Ekalliyetlere gelince, bu bapta mübadele meselesini derpiş etmiştik. Diğer devletlerin murahhasları da bu zeminde bizim fikrimizi takip ve tasvip eylemiştiler. Lâkin bir fesat ve hıyanet ocağı bulunan, memlekette tohum-ı nifak ve şikak saçan, Hıristiyan hemşerilerimizin huzur ve refahı için de mucib-i şeamet ve felaket olan Rum Patrikhanesini artık topraklarımız üzerinde bırakamayız. Bu tehlikeli teşkilatı memleketimizde muhafazaya bir mecbur etmek için ne gibi vesile ve sebepler irae olabilir?" Türkiye'nin Rum Patrikhanesi için arazisi üzerinde bir melce göstermeye ne mecburiyeti

---

37 **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait l00 Belge, 1919-1923)**, I, Ankaral981, s.497.

38 Gülnihal Bozkurt, **Azınlık İmtiyazları ~ Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş,** Ankara l998, s. 45.

var? Bu fesat ocağının hakiki yeri Yunanistan'da değil midir?[39]

İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, Lozan'da 12 Aralık 1922 tarihinde ülke ve askerî sorunlar komisyonunda azınlık sorununu gündeme getirdi. Curzon, müttefiklerin savaşa Ortadoğu'daki azınlıkları korunmak ve kurtarmak için girdiklerini iddia ederek, bu konudaki taahhütlerini yerine getireceklerini söyledi. Curzon'a karşılık İsmet Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun hiç bir ülkede olmadığı kadar azınlık haklarına saygı gösterdiğini ancak XIX. Yüzyıldan itibaren Müslüman olmayanların dışardan imparatorluğu yıkmak için kullanıldığını anlatmıştır.

Ayrıca İsmet Paşa, yeni devlette Osmanlıdan farklı olarak, bağımsız bir devlet kurabilecek herhangi bir azınlığın bulunmadığını kaydetmiştir. Türk-Rum mübadelesi ile bu durum daha da belirginleşecekti. Yeni Türk Devleti, Müslüman olsun olmasın yurttaşların üzerinde ulusal veya uluslararası herhangi bir gücün müdahalesine yol açacak hiçbir düzenlemeyi kabul etmeyecekti. Azınlık haklarında ise, son zamanlarda Avrupa'da yapılmış olan antlaşmalarla belirlenen esaslar üzerinde ve ancak komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı haklardan yararlanmaları koşuluyla kabul edileceğini vurguladı. Bu ön görüşmelerden sonra azınlıklar konusu İtalyan Başdelegesi Montagna'nın başkanlığındaki alt komisyona havale edildi. Türk temsilcilerinin de katıldığı bu komisyon iki-üç hafta içinde on altı oturum yaparak on maddeden oluşan "Azınlıkların Korunmasına İlişkin Tasarı'yı Curzon'a sundu. Lozan Konferansı'nda azınlıklar sorunu, birinci komisyonun beş ve azınlıklar alt komisyonunun on altı toplantısında yoğun ve sert tartışmalara sebep olmuştur. Lozan Antlaşması'nın 37-45. maddeleri arasında Türkiye'nin yeni azınlıklar rejimi düzenlenmiştir.[40] Bu azınlıklar rejiminin büyük güçlerin varmak istedikleri hedefler ile Osmanlı millet sistemi karşılaştırıldığında getirmiş olduğu yeni esaslar çerçevesinde aşağıdaki noktalar üzerinde durulmalıdır.[41]

Lozan' da tartışılan en önemli konulardan biri de; Himayeleri

---

39 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** III, s.79.

40 **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler,** VIII, Çev. Seha L. Meray, İstanbul 2001, s. 10-13.

41 M. K. **Öke, a.g.e.,** s.324-332.

teklif edilen azınlıkların kimler olacağı idi. Bu konuda azınlıklar alt komisyonunda Türk delegesi Rıza Nur Bey, büyük güçlerin din, dil ve ırk bağlamında yeni azınlık önerisini kabul etmeyecektir. Türk tarafı yalnızca gayrimüslimleri azınlık olarak kabul etmiştir.[42] Bunun üzerine komisyon Türk tarafının görüşünü kabul ederek koruma tedbirlerini Müslüman olmayan azınlıklarla sınırlamak zorunda kalmıştır. Yine de antlaşmaya *Türk Hükûmeti, Türkiye 'de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayrımı yapmaksızın, hayatlarım ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir,* şeklinde bir hüküm konulmuştur.[43] Burada Türk tarafı Müslüman unsurlar arasında yeni azınlıklar oluşturulmasına engel olarak, Müslüman unsurlar arasında Misak-ı Millî sınırları çerçevesinde oluşturulmaya çalışılan milletin etnik bir temele dayandırılmayacağım da ifade etmiş oluyorlardı. Bu din ve kültür ortak paydalı anlayış millet ve ülkenin üniter yapısını/ bölünmez bütünlüğünü sağlamaya yönelikti.

Lozan'da Azınlıklar için kazanılan statü, himayeleri kararlaştırılan azınlıkların Osmanlı dönemindekinin aksine, münferit fertler olmadığıdır. Böylece Müslüman olmayan Türk vatandaşları millî cemaatler olarak sayılmış ve bütün halinde telakki edilmişlerdir. Buna göre Türkiye'deki yaşamları uluslararası bir anlaşmayla garanti altına alınmıştı. Bu aslında millet özelliğini kazanmamış cemaatlerin uluslaşma sürecine bir katkı yapabilirdi. Büyük güçler böylece yeni bir himaye sistemi oluştururken, kendilerine gelecekte müdahale imkanı verecek bir açık kapı bırakmayı da unutmamışlardır. Türk delegelerinin bu konu üzerinde fazla durmaması, herhalde Türkiye'de millî bir azınlığın kalmadığına inanıyor olmalarıdır. Burada azınlıkların ayrıcalıklarının da tamamen kaldırılmamış olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin anayasa ve kanun nazarında eşit olarak kabul ettiği gayrimüslimler, azınlık hukuku içine alınarak bir anlamda ayrıcalıklı bir statü kazanıyorlardı.

---

42 Dr. Rıza Nur, **Lozan Hatıraları,** İstanbul 1999, s. 83; Baskın Oran'da Lozan'da azınlıkları tanımlamada dil, soy ve din ölçütünün değil gayrimüslim ölçütünün kabul edildiğini söylemektedir. **Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama,** İstanbul 2004, s.62.

43 **Lozan Barış Tutanakları,** VIII, s. 11.

Lozan'da kabul edilen azınlıklar rejimi Müslümanlarla, Müslüman olmayanlara eşit haklar veriyor, azınlığın statüsünü çoğunluktan ayırt etmiyordu. Büyük Güçler ise azınlıklara hem eşitlik tanınmasını, hem de onlar için özel düzenlemeler adı altında ayrıcalıklar verilmesini istiyorlardı. Çok uluslu Osmanlı İmparaluğu'nda azınlıklar için özel bir düzenleme yapılması devletin dünya görüşünün gereğiydi. Halbuki millî ve laik bir devletten aynı farklılaşmayı beklemek Türk tarafına pek doğru gelmiyordu. Lozan rejimi, Müslüman olmayan azınlıklara (Rum, Ermeni, Yahudi) hem eşitlik ve ulus devletin inşasına bir Türk yurttaşı olarak katılma, hem de kendi kültürel kimliklerini koruma imkânı vermiştir.[44] Türkiye Cumhuriyeti'nde Müslüman olmayanlar, eğitim, ibadet, sosyal ve kültürel faaliyetlerini kendi dillerinde yapabilmekte, gelenek ve göreneklerini yaşama konusunda bazı kolaylıklar elde etmişlerdir.

Lozan, azınlık hakların korunma ve gözetilmesini uluslararası sisteme yani Milletler Cemiyeti'ne bağlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde azınlıkların himayesi kaynağını kapitülasyonlar ve ikili antlaşmalardan alıyordu. Lozan'da, 1878 Berlin Antlaşması'nda olduğu gibi Türkiye'deki azınlıkların koruyuculukları dünya siyasetine hâkim güçlerin garantörlüğüne bırakmaktadır. Mesela 1878 Berlin Antlaşması'nın azınlık haklarına ilişkin uygulamaları, büyük güçlerin uyum içinde olmalarına bağlı olduğu için pratikte sıkıntılara yol açmış ve garantörlerin hep birlikte Osmanlı Devleti'ne yaptırım uygulamaları mümkün olmamıştır. Oysa Lozan Antlaşması'nın 44. maddesi, azınlıkların korunmasına ilişkin hükümlerin uluslararası yükümlülük olduğu esasını getiriyordu. Bu hükümler Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altında olacaktı. Bu da Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'ye azınlıklar konusunda müdahale imkânı verebilirdi. Milletler Cemiyeti'nin bu konuda her hangi bir organı olmadığı için bunu üye herhangi bir büyük güç yapabilecekti.

Türk tarafı çok istediği halde Lozan'da müzakereler devam ederken, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Türk idarecilerinin

---

[44] Rıfat N. Bali, "Azınlıklar Açısından Türk ve Türkiyelilik Tartışmaları". **Türk Yurdu Dergisi,** sayı 208 (Aralık 2004), s.38-39; kendiside gayrimüslim Türk yurttaşı olan yazar Türkiyeli/Türkiyelilik tartışmalarının hiç kimseye bir yararı olmayacağı kanaatindedir.

kesin kararı, hem azınlık konusunu yurt içinde ve yurtdışında uluslararası bir statüye kavuşturmak, hem de azınlıklara ait patrikhaneler, hahamhane, kilise, havra ve yabancı okulları, hilafet kurumunda yapıldığı gibi kapatmaktı. Fakat bunların yalnız ayrıcalıkları sınırlandırılabildi, kapatılmaları gerçekleştirilemedi. Özellikle zararlı faaliyetleri belgelenen Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin Türkiye dışına çıkarılmasını sağlanamamıştır. Yunanistan, İngiltere ve ABD temsilci heyetlerinin ısrarlı talepleri üzerine sadece dini yetkilerini kullanmak kaydıyla İstanbul'da kalmasına izin verilmiştir. Lozan Antlaşması'nda Patrikhane açık bir şekilde belirtilmediği gibi, kendisini doğrudan doğruya ilgilendiren bir maddede mevcut değildir. Müzakereler sırasında Patrikhane adı, eski ayrıcalıklarının son bulduğu ve tamamen yeni Türk Devletine bağlı, dini bir kurum olduğu konusunda doğrudan ve antlaşma metninin I. Kısmının, 3.Bölümünde Ekalliyetlerin Himayesi başlığı altında yer alan maddelerde ise dolaylı olarak geçmiştir. Türk Devleti'nin bir kurumu statüsündeki Patrikhanenin, Türkiye'de bulunan diğer Müslüman olmayanlara ait hahamhane, Patrikhaneler, kilise veya sinagoglardan bir farkı yoktur. Patrikler veya diğer din adamları Türk kanunlarına bağlı olup, bütün Türk vatandaşları ile aynı hak ve sorumluluğa sahiptir.[45] Lozan'da Hahamhane ve Patrikhanelerin faaliyetleri din işleriyle sınırlı tutulmuş, dünyevî işlerle, siyasetle uğraşmaları, ideolojik çalışmalarda bulunmaları yasaklanmıştır.Yine yapılan inkılaplarla, azınlıkların aile hukukunu kendi geleneklerine göre düzenlemeleri konusunda farklılar ortaya çıkınca 15 Eylül 1925'te Yahudiler, 17 Ekim 1925'te Ermeniler ve 27 Kasım 1925'te de Rumlar bu farklılığın kaldırılması için başvurmuşlar ve ülkede ayrı muameleye tabi olmak istemediklerini beyan etmişlerdir.[46]

Lozan'la birlikte yeni bir statüye sahip olan azınlıkların Atatürk dönemindeki demografik yapıları hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Yahudiler nüfusu 1927'de Türkiye genelinde 81.872 (İstanbul'da 46.781) iken 1935'de 78.730'a kadar düşmüştür.[47] Yine

---

45 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bülent Atalay, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923),** İstanbul 2001, s.197-231.

46 Azmi Süslü, "Atatürk ve Azınlıklar", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu (9 -11 Eylül 1991),** II, Ankara 1996, s. 1021.

47 Çetin Yetkin, **Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler,** İstanbul 1992, s.

resmi istatistiklere göre İstanbul'da 1924 yılında 280.000 Rum var iken, 1927'de Türkiye Cumhuriyeti uyruklu 90.000 Rum ve Yunan uyruklu 26.000 Rum, 1934'de ise 73.000 Türkiye Cumhuriyeti uyruklu Rum 30.000'de Yunan uyruklu Rum bulunmaktaydı.[48] Bütün bu azalmaların sebebi olarak Türk Rum nüfus mübadelesi ve azınlıklara karşı yürütülen politikaları sayabiliriz. Türkiye'de Ermenice konuşan nüfus ise 1927 sayımında 67.745, 1935 sayımında 67.381 olarak tespit edilmiştir. Bir Ermeni kaynağı ise 1927 yılı için 52.576'sı İstanbul'da olmak üzere bütün Türkiye'de 80.286 Ermeni'nin yaşadığını kaydetmektedir.[49]

Azınlıklardan TBMM'ye giren ilk kişi 1923'te II. Dönem Van milletvekili Münip Boya (Ermeni asıllı)dır. Yine bu dönemde Ermeniler'den 5-6-7. Dönem Afyonkarahisar milletvekili Berç Keresteciyan Türker (1934-1942 Bağımsız milletvekili Afyonkarahisar)olmuştur. İlk Rum milletvekili ise, 1930'da V. Dönem Ankara milletvekili Nikolas Taspas olmuştur. Daha sonra Mihail Kayaoğlu (Ankara Vll.dönem), İstamat Zihni Özdamar (Eskişehir 1935-1946), Vasil Konos (İstanbul VIII. Dönem), Nikola Fakacelli (İstanbul VIII. dönem ara seçim) TBMM'ye girmişlerdir. 1935'de ilk kez TBMM seçimlerinde Yahudi adaylar da katıldı. CHP listesinden ilk Yahudi milletvekili Abravaya Marmaralı (Niğde 1935-1943)dır. Azınlık milletvekilleri yaptıkları propaganda ve meclis çalışmalarında hiçbir zaman etnik kimliklerini öne çıkarmadan sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı kimliği ile hareket etmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa bu konudaki düşüncelerini Lozan Barış Antlaşmasından sonra da sürdürmüştür. Hatta bu zorakî kabullenişi, Cumhuriyet'in ilan edildiği gün, Fransız muharriri Maurice Pernot'a verdiği demeçte Fransız mekteplerini örnek göstererek şöyle beyan ettirmiştir. Yabancı okulların Türk milletinin gelişiminde büyük katkıda bulunduklarını, ancak bazen vazife hudutlarını aştıklarını, gayri fenni propaganda gayeleri takip ettiklerini ve bunun için halkımızın Türk olmayan unsurlarını hedeflediklerini ifade ederek; "Fransız

56-57.

48 Fatih Akın, **Türkiye' de Azınlık Politikaları (6-7 Eylül Olayları),** İstanbul 2006, s.96.

49 Cafer Ulu, **aynı tez,** s.340-342.

mekteplerinin çoğu rahipler ve hemşireler tarafından idare edilmektedir. Şu halde, mesleki bir niteliği vardır. Binaenaleyh, dini bir propagandada bulunduklarından endişe edebiliriz Mamafih, istiyoruz ki mektepleriniz kalsın. Fakat, Türkiye'de bizim mekteplerimizin bile sahip olamadıkları ayrıcalığa ecnebi mekteplerinin sahip olmasının kabulü mümkün değildir. Kurumlarınız, aynı sınıfta Türk kurumları için konulan kanun ve nizamlara uydukları sürece kalabilir. Zaten bu konu Ankara temsilcileri ile Fransız temsilcileri arasında görüşülmüş ve esaslı prensipler üzerinde uzlaşma olmuştur" demiştir.[50]

Bu sözlerinden Mustafa Kemal Paşa'nın yabancı okullara tamamen karşı olduğu fikri çıkarılmamalıdır. O, ülkenin tam bağımsızlığını zedeleyecek, siyasi emeller peşinde koşarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni yıkmaya yönelik faaliyetler içinde bulunacak kurumlara karşıdır. Yoksa Türk milletine ilim ve irfan yuvası olarak faydası olacak, ülkenin ileri gitmesini sağlayacak dost kurum ve kuruluşlara ne ticari ne de eğitim alanında karşıdır. Nitekim Fransız gazetecinin Fransız okullarına bu yönde bir suçlamanın olmadığını hatırlatması üzerine; yabancı okulların Türk kanun ve nizamlarına aykırı olmamak şartıyla ülkemizde kalabileceklerini açıkça ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın azınlıklara karşı diğer siyasal olaylarda ortaya koyduğu gibi son derece gerçekçi bir şekilde yaklaştığı, tam bağımsızlık ilkelerinden taviz vermeden davrandığı, ortaya çıkan durumlarda mütekabiliyet esasını ve medeni ülkelerde tatbik edilen hukuku esas aldığı söylenmelidir.

Yine Hilafetin kaldırılmasından sonra Atatürk, azınlıklar ve yabancı kuruluşlar hakkında 4 Mayıs 1924 tarihinde şu demeci vermiştir[51]: "Hilafetle beraber Türkiye'de *jis 4* mevcut olan Ortodoks ve Ermeni kiliseleri patrikhaneleri ile Musevi hahamhanelerinin ortadan kalkması lazımdır. Hilafet ve bu muhtelif patriklikler asırlardan beri ruhani daire-i salâhiyetleri haricinde muazzam imtiyazat topladılar. Halkın mütalâasına müsteniden bahşedilen hukuk haricinde imtiyâzât ile Cumhuriyet idaresinin tatbiki kabil değildir. Mazide bilhassa Abdülhamit'in hal'inden sonra Kanun-i Esasimizi ve Meş-

---

50 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** III, s.90; 29 Ekim 1923 tarihinde Fransız muharriri Maurice Pernot'ya verdiği demeç.

51 **a.g.e.,** III, s. 102-104.

rutiyet kavanînimizi Garbın medeniyet makinesine imtisalen tadil etmeye çok çalıştık. Fakat bu teşebbüsümüz akim kaldı. Zira her hatvede patrikhaneler ve hilâfet gibi siyasi, dini müessesatın hukuku ile karşı karşıya geldik.

Asırlarca evvel Türk-Müslüman ecdadımız bu memlekette hükümran olduğu zamanlarda siyasi, dini salahiyeti haiz rüesa tarafından idare edilmekte olan cemaatler buldular. O devirde itikadat-ı diniyelerî fatihlerin itikadatından farklı olan anasır-ı mahkûme ile telif-i beyn lüzumu hissedilmişti. Bu sebeple bu ilk fatihler, zir-î hâkimiyetine aldıkları muhtelif millîyetleri kendi mutat reis-i dinileri vasıtasıyle idare etmeyi münasip buldular ve bu reislere -dini reislere- büyük bir salâhiyet verdiler.

Halifenin ve patriklerin bu imtiyazatı kavaninimizin. esasını teşkil etmişti. Bu nizamat vaktinde müdebbirane bile olsaydı yine bir tehdit teşkil eylerdi. Zira terakkiyatımızı tehir ve işkâl eyledi ve bu sebeple yalnız Türkiye, Avrupa'da komşusu olan bütün milletler arasında geride kaldı. Hükûmeti işlemiyordu. Patrikhanelerin veya hilâfetin itirazatına maruz olmaksızın hiç bir ıslâhat veya terakkiperver fıkr-i usul idaremize ithal edilemiyordu. Mamafih usullerimizden bazılarının tebdili zamanı geldi ve o vakit hilâfette bütün tebeddülata karşı şedit bir husumet keşfettik. Patriklerin hiddetini tahrik etmeden usul-i tedrisimiz tebdil edilemezdi. Bunlar muavenet maksadıyla daima ecnebi hükûmetlere müracaat ediyorlardı.

Asırlardan beri Rusya, İstanbul Rum Patrikliği üzerindeki hegemonyası sayesinde İşlerimiz üzerinde muzır bir nüfuz sahibi oldu. Rum, Ortodoks ve Ermeni patrikhaneleri vasıtasıyla idare usulümüz, diğer kilise idareleri ihdasını elzem kıldı. O vakit Rum-Katolik patriğini ve Yahudilerin hahambaşlarmm tasdike mecbur olduk.

Protestanlık zuhur ettiği zaman, İstanbul'da bir Protestan kilisesi mümessilinin bulunması kabul zarureti karşısında kaldık ve Rum Patrikhanesinin imtiyazatına müşabih imtiyazlar verdik.

Son zamana kadar vergiler kiliseler vasıtasıyla tahsil edilirdi. Yani hükûmet, servetleri üzerine vergi vazetmekle beraber, vergilerin tahsilini her mıntıkada hususî reis-i ruhanîlere terk ederdi.

Tabir-i diğerle meselâ beş yüz Protestandan mürekkep bir cemaatten bir kütle halinde vergi alınır ve bu vergilerin tevzi ve tahsili

hakkında bir söz söylenemezdi. Sermaye vergileri de aynı suretle toplanmak lazım gelirdi.

Patrikhanelerin ve hilâfetin imtiyazatına tevfikan, hükûmet tedrisat usulünü ıslah edemezdi. Türkiye'de yerleşmiş olan her cemaat, ister resmen salâhiyet almış bulunsun, ister bulunmasın, kendi dini mekteplerine ve liselerine mâlikti, imparatorluk hududu dahilinde de her millet kendi lisanını ve dinini talim ederdi. Fakat bu mektepler ihanet projelerine hizmet ettiler. Ermeniler Türk hâkimiyeti altında, açıkça müstakil bir kraliyet lehinde çalışıyor, ecnebi anasırın fiili muavenetiyle hayallerini hiz-i fiile îsal için mütemadiyen entrikalarda bulunuyorlardı.

Bizimle dört yüz sene yaşamış olan yerli kavimler, günün birinde kendilerini gayr-i müstahlâs addederek Türklerin boyunduruğundan kurtulacakları günü düşünmeye başladılar. Mekteplerinde kendi lisanlarını ve dinlerini talim ettiler ve taht-ı hâkimiyetinde yaşadıktan hükûmeti yabancı saydılar.

Diğer milletlerle aynı hal vaki oldu. Türkiye'de mektepler ve kiliseler tahrikatın ocağı idi. Gayrimüslim anasır, hatta imparatorluk hududu dahilindeki Müslüman Araplar, aynı maksatla mekteplerinde Türk lisanının talimini ihmal ettiler. Böyle bir vaziyete İngiltere, Fransa, Amerika veya her hangi bir milletin ne kadar zaman tahammül edebileceklerini sorarız."

20 Nisan 1924 kabul edilip Türkiye Cumhuriyeti'nin en uzun uygulanan anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunun 88. maddesi "Türkiye ahalisi din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur. Türkiye'de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye'de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve sinni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut vatandaşlık kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür".[52] Bu anayasada herhangi bir ırk, din ve kültüre bakılarak Türk vatandaşlığı belirlenmemiştir. Buradaki Türk kavramı yalnızca Türk soyluları tanımlamak için de kullanılmamıştır. Çünkü anayasanın bu maddesi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkesi kucaklayan bir yakla-

[52] Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze).** İstanbul 2000. s. 138 Bu kitap, Osmanlıcadan okunmuş metinlerde bir çok yanlışı olduğundan ihtiyatlı kullanılmalıdır.

şımdır.

Nitekim 1931 yılında Atatürk, Türk Milleti ve millîyet anlayışını şöyle ifade etmektedir: "Türk Milletinin teessüsünde müessir olduğu görülen tabii ve tarihi vakalar şunlardır:

A) Siyasi varlıkta birlik

B) Dil birliği

C)Yurt birliği

D) Irk ve Menşe birliği

E) Tarihî karabet (Yakınlık)

F) Ahlakî karabet.

Türk milletinin teşekkülünde mevcut olan bu şartlar diğer milletlerde kamilen yok gibidir. Daha umumi bir tarif yapabilmek için diyelim ki bir cemiyete millet diyebilmek için bu şartlar kamilen veya kısmen bir arada bulunmak lazımdır. Bütün milletler tamamen aynı şartlar altında teşekkül etmemiş olduklarına göre Türk milletinde yaptığımız gibi diğer her millet ayrı olarak mütalaa edilmedikçe millîyet fikrini umumi ve fenni olarak tarif etmek güçtür. Çünkü tespit ettiğimiz şartlar insanları millet halinde teşekkülüne umumiyetle yardım etmişlerdir. Fakat bu tarz teşekkülden başka, adeta bu şartların tesirini kale aldırmayan millet teşekkülü de vardır. Mesela, İngilizler ile Amerikalılar aynı lisanı konuştukları halde ayrı ayrı milletlerdir, sonra İsviçre de lisanları menşeleri başka başka üç unsur vardır. Alman, Fransız, İtalyan bunlar İsviçreli namı altında bir millet itibar edilmektedir. Cemahir-i müttehide de beyaz ırkla kırmızı derili insanlar dirsek dirseğe yaşayan Amerikalıdırlar. Bugün asri milletler olan Fransızların, İngilizlerin muhtelif ırkların tesalübü neticesi olduğu malumdur...Bugün Türk Cumhuriyetini kurmuş olan Türk milletini mütalaa ederken bulduğumuz şartları tekrar gözden geçirelim:

A) Siyasi varlığımızın haricinde başka ellerde başka siyasi zümrelerle isteyerek yada istemeyerek teşrik-i mukadderat etmiş bizimle dil, ırk, menşe birliğine malik ve hatta yakın uzak tarih ve ahlak yakınlığı görülen Türk cemaatleri vardır. Tarihin bin bir hadisesinin neticesi olan bu hal Türk milleti için elim bir hatıradır, fakat Türk milletinin tarihen ve ilmen teşekkülündeki asaleti, tesanüdü asla ha-

leldar edemez.

B) Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimaî camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkeslik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletdaşlanmız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış tevsimler- birkaç düşman aleti mürteci beyinsizden maada-hiçbir millet ferdi üzerinde teellümden başka bir tesir hâsıl etmemiştir. Çünkü bu millet efradı da umum Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar. Ayrı ve kesretli cemiyetlere mâlik olduklarını iddia etmiş ve bu yüzden Türklerle birleşip bir millet teşkil etmemiş olan Araplar- hem de dinlerini kabul ettiğimiz halde- acaba bugünkü esaretlerinden memnun mudurlar?

C) Bugün içimizde bulunan Hıristiyan, Musevi vatandaşlar mukadderat ve talilerini Türk millîyetine vicdani arzularıyla rabt ettikten sonra kendilerine yan gözle yabancı nazarıyla bakılmak Türk milletinin asil, medenî ahlakından beklenebilir mi? Bundan sonra müşterek millî fikrin ahlâkın hissin heyecanın hatıra ve ananelerin efradında meydan gelmesini ve kökleşmesini temin eden müşterek mazinin birlikte yapılmış tarihin, vicdanları ve zihinleri doğrudan doğruya birleştiren müşterek dilin milletlerin teşekkülünde en mühim âmiller olduğunu bir defa daha kaybettikten sonra millet hakkında ikinci derece unsurları kale almayarak mümkün olduğu kadar her millete uyabilecek bir tarifi bizde alalım:

A) Zengin bir hatırat mirasına sahip bulunan;

B) Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan;

C) Ve sahip olunan mirasın muhafazasının beraber devamı hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir...

Tespit ettiğimiz tariften mülhem olarak diyebiliriz ki millîyet meselesi ferdî ve müşterek hürriyet meselesidir."[53]

21 Haziran 1934 Tarihinde Çanakkale'de bazı Yahudilerin dövülmesi ve evlerinin yağmalanması ile başlayan olaylar 1500 kadar

---

[53] Ayşe Afetinan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk' ün El Yazıları,** Ankara 2000. s. 455-465.

Yahudi'nin İstanbul'a sığınmasına yol açtı. 25-26 Haziran'da bölgeye İran şahı Pehlevi ile gelen Atatürk, Deli Salamon adlı bir Yahudi'nin kendilerine halkın kendileri istemedikleri şikayeti üzerine kim istemiyor? Polisler mi memurlar mı ? diye sormuştu. Yahudi'nin buna verdiği cevap halk istemiyor olunca, Atatürk halk istemezse beni de kovar şeklinde cevap vermiştir. Bundan sonra Atatürk olayı inceleyerek ve yetkililere Yahudilerin korunması emrini vermiştir.[54]

Mustafa Kemal Paşa, Lazları, Kürtleri ve Çerkezleri Türk camiası gibi aynı ortak geçmişe, ahlâka, hukuka sahip bulunmaları ve Hıristiyan ve Musevileri'de mukadderat ve talihlerini Türk Milletine bağlamaları ile Türk Milleti kavramı içine yerleştirerek oldukça pragmatik, ırkçı olmayan, gayrimüslimleri dışlamayan, birleştirici bir millet tanımı yapmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre azınlık kavramı içine yalnızca Müslüman olmayanlar yani gayrimüslimler girmektedir. O'nun bu konudaki görüşleri yeni Türk devletinin azınlık, vatandaşlık ve millet siyasetinin esaslarını belirlemiştir. Yani Mustafa Kemal Paşa'nın millet anlayışı aynı coğrafyada yaşayan, ortak tarih ve menfaat birliğine sahip, dil ve kültür bütünlüğü içinde beraber yaşama arzusu taşıyan bireylerin, kanun önünde eşitliği esasına dayanmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu millet ve vatandaşlık anlayışı hem tarihî süreç, hem de Osmanlı Devlet tecrübesi ve herhalde en çokta reel-politiğin meydana getirdiği gerçekçi, çağdaş ve insanî bir yaklaşımdır. Mustafa Kemal Paşa Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra birleştirici unsur olarak din eksenli bir kimlik yerine yavaş yavaş millet eksenli bir kimlik ortaya koyacak ve bunu kitlelere mal edecektir. Mustafa Kemal Atatürk'ün vatandaş ve millet anlayışında önemli gördüğü diğer bir unsurda din devletlerinde görülen çok hukuklu sistemin ortadan kaldırılmasıdır. Çünkü çok hukuklu devletlerde azınlıklar için ayrıcalıklar bulunduğu gibi, aynı zamanda sosyal, siyasi ve hukukî kısıtlamalar bulunmaktadır. Yani çok hukuklu sistemde kanun önünde eşitlik ilkesi yoktur.

Halbuki demokrasin birinci şartı kanun önünde eşitliktir. Yapılan hukuk inkılapları sayesinde ülkede cins, ırk, inanç, sınıf ayrımı

---

[54] Avner Levi, " 1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınamayan Ders", **Tarih ve Toplum Dergisi,** Savı 151(Temmuz 1996), s. 11-14.

yapılmaksızın kanun önünde herkes eşitlenmiştir.[55] Bu da Türkiye Cumhuriyeti'nde ayırımsız, eşit, saygın ve çağdaş bir vatandaşlık anlayışının inşa edilmeye çalışıldığını göstermektedir. Mustafa Kemal, Türk Milleti'ne mensup olmak için yalnız Türk soyundan gelmiş olmayı yeterli bulmamaktadır. Bu nedenle millet ve vatandaşlık anlayışını *Ne Mutlu Türküm Diyene* sözüyle çok güzel formüle etmiştir.

Sonuç

Millî Mücadele sonunda Cumhuriyet idaresini kuran Türkiye'nin bugün Birleşmiş Milletlerin öngördüğü hükümlerinin ruhuna bağlı düzenlemeleri daha 1920'lerden itibaren azınlıklara uygulanmaya başladığı unutulmamalıdır. Türkiye'de laik ve demokratik bir idarenin kurulması ile azınlıklar kanun önünde hiçbir ayrıma tabi tutulmadan, Türk vatandaşlarının sahip oldukları tüm hak ve özgürlüklerden eşit şekilde yararlanarak huzur ve refah içinde yaşamaktadırlar. Azınlıklar, kiliselerinde ve sinagoglarında özgürce ibadet etmekte, okullarında kendi dillerinde eğitim görmekte, yayın yapmakta, derneklerinde sosyal ve kültürel faaliyetlerini sürdürmektedirler. Günümüzde Atatürk'ün hayranı olduğu Türk kimliği bazı çevreler tarafından yeniden tanımlanmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda *Türk* kimliği yerine hiçbir alt kimliği dışlamadığı iddia edilen *Türkiye Halkları* kavramının bir diğer ifade şekli *Türkiyeli! Türkiyelilik* üst kimliği teklif edilmektedir. Alt kimlik, bireyin içinde doğduğu objektif olmayan bir kimlik olarak tanımlanmakta, üst kimlik ise devletin vatandaşına empoze ettiği bir anlamda, vatandaşlığı ifade eden bir kimlik olarak tanımlanmaya çalışılmaktadır.[56] *Türkiyeli* veya *Türkiyelilik* yaklaşımı Osmanlı Devletini kurtarmaya yönelik kullanılan başarısız olmuş din, dil, ırk ve mezhep farkı gözetmeyen Osmanlıcılık anlayışına benzemektedir. Bu şekilde gönüllü vatandaşlık

---

55 G. Bozkurt, **Azınlık İmtiyazları,** s. 50.

56 Bu konu hakkında bkz. Baskın Oran, **Türkiye' de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama,** İstanbul 2004; Ayrıca araştırmacı kitabın 43. sayfasında, 20. yüzyılın sonunda azınlıkları, genellikle millet adına konuşan belli bir etnik/ dinsel çoğunluğun yönetiminde asimile etmeye çalışan ulus-devletin demokratik olmadığını, alt kimlikleri reddettiğim ifade etmektedir.

olgusunun yerleşeceğini düşünenler *Türkiyeli* yaklaşımıyla aslında *neo-Osmanlıcılığı* önermektedirler. Millî devletlerin oluştuğu bir çağda Osmanlı Devleti'ne gönüllü vatandaşlar kazandırmayı hedefleyen bütünleştirici Osmanlıcılık yaklaşımının başarılı olamadığı bir tarihî deneyimden sonra, bu gün küreselleşme karşısında erozyona uğradığı düşünülen millîyetçilik düşüncesinin yerine daha az dışlayıcı neo-Osmanlıcılığın/ Türkiyeliliğin önerilmesinin ne kadar başarılı olacağı tartışılabilir. Belki de Avrupa Birliği bağlamında benzeri tarihi deneyimlerin tartışılması öğretici de olabilir.

Bazı araştırmacılar ise, alt ve üst kimlik kavramına farklı yaklaşmaktadır. Bu yaklaşıma göre; bir devleti kuran, dili, kültürü ve düşünce sistemiyle onu temsil eden topluma standart toplum ve egemen toplum denilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türklük bir üst kimlik değil standart kültürdür. Çünkü devleti kuran ve nüfusun yüzde sekseninden fazlasını temsil etmektedir. Standart toplumdan farklı ve sayıca az olan unsurlarsa yan kültür alanını oluşturur. Ancak Türkiye'de egemen veya standart toplum olan Türklerin tarihi tecrübesi yan kültür unsurlarını öteki olarak değil, kuşatan, anlayan ve bütüncül bir özelliğe sahiptir. Bu görüş Avrupa ülkeleri ve ABD içinde geçerlidir. Hiç kimse bir Almanı *Ben Almanım,* bir Fransızı *Ben Fransızım,* bir İngilizi *ben İngilizim* demekten uzaklaştırmaz.[57]

ABD toplumu iki yüz elli etnik guruptan oluşmaktadır. Fakat bu devleti kuranlar beyaz Anglosakson-Protestan kökenli unsurlardır. Ötekiler bu standart toplum veya kültürde yaşamak durumundadır. Azınlık hakları içinde her etnik gurubun ayrı bir federe devlet dahi kurma hakkı yoktur. Böyle bir hakkın varlığını iddia etmek, demokrasi fikriyle de bağdaşmaz. Bir ülkede özel haklara sahip bazı bölgeler kurulacaksa, bunun gerekçesi o bölgede yaşayan etnik veya dini

---

57 Mustafa Kemal Paşa, 1926 yılında tuttuğu notlarında milleti şöyle tanımlamaktadır: " Millet, aynı toprak parçası üzerinde oturan, aynı kanunlara tabi, ahlak ve dil birliği halinde yaşayan insan topluluğuna denir. Fransız Milleti, Alman Milleti, İspanyol Milleti denir. Kullanırken çoğunlukla millet kelimesiyle kavim kelimesi karışır. Fakat şu farkla ki millet kelimesiyle siyasi kuruluş anlaşılır. Kavim peuple kelimesi ise her şeyden önce kök bağını ve ırkı hatırlatır." (Sadi Borak, **Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri,** İstanbul 1997, s.377.)

azınlığın bulunması değildir. Çünkü millî bir uzlaşma ile kurulmuş bir devletin yapısı, yine millî bir uzlaşma ile bozulabilir. Nitekim Dünya İnsan Hakları Konferansı, 1993 yılında yayınladığı Viyana bildirgesinde kendi kaderini tayin hakkının, eşit haklar ilkesine uygun olarak ırk, din ve renk ayırımı gözetmeksizin ülkesine ait bütün insanları temsil eden bir hükûmete sahip egemen ve bağımsız bir devletin, ülke bütünlüğünü ve siyasi birliğini kısmen veya tamamen parçalayacak herhangi bir eylemin desteklenmesi veya bu eyleme yetki verilmesi anlamında yorumlanmayacağını açıklamıştır. Burada dünya üzerindeki altı binden fazla farklı dil konuşan toplulukların hepsinin kendi kaderini tayin hakkı kullanmalarının dünyayı yaşanılır bir yer yapıp yapmayacağını takdirlerinize bırakıyorum.

Ne yazık ki Türk toplumu dilde, duyguda, kültür ve inanç sistemlerinde ortak bir paydada birleşerek ulus-devlet olgusunu tamamlayamadan bütün ulus devletler gibi küreselleşme olgusuyla karşı karşıya kalmıştır. Aslında Kemalist sistem kendini bulmayı veya kendine dönmeyi hedefleyen bir Türkleşme serüveni değil, aksine yitirilen Türk kimliğini yeniden inşa sürecidir.[58] Hiç şüphesiz uluslaşma sürecindeki gecikmede varisi olduğu Osmanlı Devleti'nde uygulanan çok kültürlü yapının da önemli bir payı vardır. Ancak bir süre için dezavantaj gibi görünen bu durum farklılıkları yüzyıllarca bir arada yaşatmayı başarmış Türk topluluğu için, küreselleşme karşısında tarihi tecrübesine dayanarak yeni avantajlara dönüştürülebilir. Gelinen bu süreçte Türk aydınları farklılıkları zenginlik sayan bir anlayış içinde yeni azınlıklar veya ötekiler yaratarak çatışma alanları oluşturma yerine devlet ve toplumun hafızasında yer etmiş birbirine güvensizlik ve şüpheciliğin ortadan kaldırılmasına çalışmalıdır. Ayrıca toplumdaki farklılıklar, renklilik ve kültürel zenginlik sayılarak Türk kimliği ile ahenkli bir denge ve işbirliği kurarak varlığını barışçı, modern ve demokratik bir şekilde devam ettirebilir. Bu konuda Atatürk, 24 Mart 1933 tarihinde verdiği demeçte; gelecekte sömürgecilik ve emperyalizmin yeryüzünde bir gün yok olacağını ve yerine milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağının hâkim olacağını söyleyerek dünya

---

58 Orhan Türkdoğan, " Son Azınlıklar Raporu Üzerine", **Türk Yurdu Dergisi,** sayı 208(Aralık 2004), s.26-29.

üzerindeki farklılık oluşturan unsurların ve görüşlerin öneminin kalmayacağına işaret etmektedir.[59] Umarız, aydınlarımız için Türkiye ve Türklere saldırının çok yaygın olduğu bir dönemde Atatürk'ün azınlıklar konusuna nasıl baktığının yeniden hatırlatılması faydalı olacaktır.

EK-I

Lozan Antlaşması'nda azınlıkların durumunun ele alındığı maddeler şöyledir:

Madde 37: Türkiye, 38.maddeden 44.maddeye kadar olan maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiç bir kanunun, hiç bir yönetmeliğin (tüzüğün) ve hiç bir resmî işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiç bir kanun, hiç bir yönetmelik (tüzük) ve hiç bir resmî işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 38: Türk Hükûmeti, Türkiye'de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma (millîyet, nationalite), dil soy ya da din ayrımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye'de oturan herkes, her inancın dinin ya da mezhebin kamu düzeni ve ahlâk kurallarıyla çatışmayan gereklerini ister açıkta isterse özel olarak serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman olmayan azınlıklar bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk hükûmetince ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.

Madde 39: Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık (medeni) haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'de oturan herkes din ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olacaktır. Din, inanç ya da mezhep ayrılığı hiç bir Türk

---

[59] Arı İnan, **Düşünceleriyle Atatürk,** Ankara 1999, s.58.

uyruğunun yurttaşlık haklarıyla (medeni haklarla) siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk uyruğunun gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen Türkçe'den başka bir dil konuşan Türk uyruklarına mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 40: Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları hem hukuk bakımından hem de uygulamada Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden (garantilerden) yararlanacaklardır. Özellikle giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla dinsel ve sosyal kurumlar her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumlan kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

Madde 41: Genel (kamusal) eğitim konusunda Türk hükûmeti, Müslüman olmayan uyrukların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde bu Türk uyruklarının çocuklarına ilkokullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk hükûmetinin söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, devletler bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına hak gözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır. Bu paralar, ilgili kurumların (etablissements et institutions) yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.

Madde 42: Türk Hükûmeti, Müslüman olmayan azınlıkların aile durumlarıyla (statüleriyle, aile hukukuyla) kişisel durumları (statüleri, kişi halleri) konusunda, bu sorunları, söz konusu azınlık-

ların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almayı kabul eder. Bu tedbirler, Türk hükûmetiyle ilgili azınlıkların her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa Türk Hükûmeti'yle Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst-hakem atayacaklardır.

Türk Hükûmeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükûmeti, yeniden din ve hayır kurumlan kurulması için bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.

Madde 43: Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ya da dinsel ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarını, kamu düzeninin korunması için, öteki uyruklarına yükletilen yükümler dışında tutar anlamına gelmeyecektir.

Madde 44: Türkiye, bu kesimin bundan önceki maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyeti'nin güvencesi (garantisi) altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça, değiştirilemeyecektir. İngiliz imparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japon hükûmetleri, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca razı olunacak, herhangi bir değişikliği reddetmemeyi, işbu Antlaşma uyarınca kabul ederler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunmama tehlikesini meclise sunmaya yetkili olacağını ve meclisin duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri (talimatı) verebileceğini kabul eder.

Türkiye, bundan başka bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükûmeti'yle imzacı öteki devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisi'ne üye herhangi bir başka devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakı'nın 14. maddesi uyarınca uluslararası nitelikte sayılmasını kabul eder. Türk Hükûmeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na götürülmesini kabul eder. Divanın karan kesin ve Milletler Cemiyeti Misakı'nın 13. maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde ve değerinde olacaktır.

Madde 45: Bu kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca da, kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır.

ATATÜRK DÖNEMİNDE YÜKSEK ÖĞRETİMİN YENİDEN DÜZENLENMESİ

Prof .Dr. Ali ARSLAN*

Kendi medeniyeti çerçevesinde kurumlarını yenileyen Osmanlı Devleti, bütün alanlarda yaptığı gibi eğitim-öğretimin sistemini de Avrupaî tarzda düzenleme yoluna gitmişti. Bu çerçevede 1845 yılında, Darülfünun'un adıyla bir üniversite kurulması kararlaştırılmıştı. Bu Darülfünun'da esas hedef meslekî eğitim değil; "ikmâl-i kemâlât-ı insâniye" yani mükemmel insan yetiştirmekti.

1863-65 arasındaki ilk teşebbüs sadece konferanslar tarzında halkı çeşitli ilmî konularda bilgilendirme ile sınırlı kalmıştı. 1870-73 arasındaki ikinci Darülfünun'da; fiili özerklik verilen yönetim, fakültedeki dersler, öğrenci kayıt-kabul gibi bütün hususlar düşünülmesine rağmen, tatbikatı tam olarak gerçekleştirilememişti.

Darülfünunun üçüncü olarak kuruluş teşebbüsü 1874-78 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Darülfünun-ı Sultanî'de Doktora programı uygulanmasına ve "Lisaniye" unvanına ile mezuniyet usulü tatbikine başlanmıştı. Ancak bu kurum da devam etmede başarısız olmuştu.

Kesintisiz bir şekilde öğretime devam eden Darülfünun 1900'de kurulmuş, başlangıçta talebe sayısı sınırlı ve yönetimi merkeziyetçi anlayışta olmuştu. Gittikçe gelişme ve yenileşme gösteren Darülfünun özellikle II. Meşrutiyet döneminde gerçek bir üniversiteye dönüşmeye başladı. Bu dönemde özerk yönetimin en önemli kademesini oluşturan Fakülte Meclislerinin kurulması sağlanmıştı. Ayrıca bu dönemde öğrencilerin serbestçe örgütlenmesi ve pratik çalışmaların

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim üyesi.

yapılması bakımlarından ilerleme kaydetmiş, Alman ilim adamları ile de takviye edilmişti. Fakültelerin gerçek kimliklerini kazandığı bu dönemde ihtisaslaşma yönünde önemli gelişme sağlanarak bölüm ve kürsülerin oluşması yönünde ilerleme kat edilmişti. II. Meşrutiyet döneminde özellikle Edebiyat Fakültesi'nin çalışmaları sayesinde, 1919'da, Darülfünun ilmî özerkliğinin yanında fiili idarî özerkliğini de kazanmıştı. Buna ilaveten Osmanlı yönetimince 1922'deki bir kararname ile Darülfününa resmen idarî özerklik de verilmişti[1].

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti siyasi, askeri, ekonomik problemlerle ugraşırken hakiki mürşidin ilim olduğu anlayışı ile hareket etmeyi planlarken yüksek öğretimi de ele almayı kararlaştırmıştı. Bu konuda iki yönlü bir politika izlenmiştir Birincisi, Osmanlı döneminde Avrupaî tarzda açılmış olan kurumların Cumhuriyet dönemine intibaklarını sağlamak; ikincisi ise ihtiyaç duyulan yeni müesseseleri kurmak şeklinde gerçekleşmiştir.

I- İSTANBUL'DAKİ ESKİ YÜKSEK ÖĞRETİM KURUMLARININ YENİDEN DÜZENLENMESİ

A- İSTANBUL DARÜLFÜNU'NUNDAN İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NE

Osmanlı dönemindeki 22 yıllık kısa ömründe, iç ve dış çalkantıları yaşayan, bazı yıllar öğretime ara verilen Darülfünun, Osmanlı Devleti'nin sonunda; Edebiyat Fakültesi, Hukuk Fakültesi, Fen Fakültesi, Tıp Fakültesi ile bu fakülteye bağlı olan Eczacı ve Dişçi mekteplerinden meydana geliyordu. 1924 yılında medreselerin kapatılması üzerine medreselerin yüksek düzeydeki kısmı İlahiyat Fakültesi olarak Darülfününa ilhak edilmişti.

Cumhuriyet döneminde bütün kurumlar yeniden düzenlenip Cumhuriyet ideali doğrultusunda çalışması sağlanırken İstanbul Darülfününu da ele alınmıştı. İlk olarak yapılan icraat, darülfününun bir türlü çözülemeyen mekan problemine el atılması olmuştu. Tıp Fakültesi hariç, diğer bütün fakülteler II. Meşrutiyet döneminden itibaren Bayezıd'teki Zeynep Hanım Konağı'nda mekan bakımın-

---

[1] Ali Arslan, **Kısırdöngü/Türkiye'de Siyaset ve Üniversite,** Truva Yayınları, İstanbul 2004, s. 1-90.

dan zor şartlar altında faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Darülfünun'un bina problemini çözmek isteyen Cumhuriyet hükûmeti İstanbul'un en önemli binalarından biri olan Osmanlı Harbiye Nezareti binasını Darülfünuna vermişti. Bugün İstanbul Üniversitesi'nin Rektörlüğü olan bu binanın üst katlarına Edebiyat ve Hukuk Fakülteleri yerleştirmişti. Eski Jandarma Komutanlığı binası Eczacılık ve Dişçilik yüksek okullarına tahsis edilirken, Zeynep Hanım Konağı'nda sadece Fen Fakültesi ile Yüksek Muallim Mektebi kalmıştı[2]. Böylece İstanbul Darülfünunu o dönem için mekan bakımından rahat bir ortama kavuşmuştu.

1919 yılında verilen ilmî özerklik yanında son Osmanlı hükûmeti kararname ile idari özerklik vermesine rağmen Meclis tarafından düzenleme yapılmamıştı. Cumhuriyet döneminde bu eksikliği gidermek isteyen Darülfünun Divanı bir kanun teklifine son şeklini vererek Maarif Vekaleti'ne göndermişti. Hükûmet tarafından uygun görülen kanun teklifi TBMM tarafından da kabul edilerek yürürlüğe girmişti. 21 Nisan 1924 tarihinde 394 sayılı kanunla İstanbul Darülfünuna idari ve mali özerklik tanınarak Darülfünun ve fakültelerinin mülhak bütçe ile yönetilmesi kararlaştırılmıştı[3]. İstanbul Darülfünunu'na özerklik veren kanun hazırlanırken bu yasanın ruhuna uygun olacak tarzda bir talimatnamenin hazırlanması çalışmaları da tamamlanmıştı. 21 Nisan 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından 52 maddelik bir talimatname kabul edilmişti. Bu talimatname özerklikle uyumlu bir nitelik taşımakta olup 1919 düzenlemesi ile çok büyük benzerlik taşımakta idi[4].

Yeni bir atılım dönemi olan Cumhuriyet devrinde istenilen seviyeye gelemediğinin farkında olan Darülfünun Divanı 14.04.1929 tarihinde bir ıslahat projesi hazırlama kararı vermişti. Buradaki hedef laboratuar, enstitü ve seminer çalışmalarına öncelik vererek Avrupa'daki gelişmiş üniversiteler seviyesine ulaşmak için hazırlanan taslağa Darülfünun Divanı'nda 16.12.1929 tarihinde son şekil ve-

---

2 Abdurrahman Siler, Türk Yüksek Öğretiminde Darülfünun (1863-1933), (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1992, s. 195.

3 Bu kanun için bakınız ; **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi,** I, İstanbul 1950, s. 211-214.

4 Ali Arslan, **Darülfünun'dan Üniversiteye**, s. 86 vd.

rilmişti. Bu Islahat Projesi Darülfünun Emini Müderris Neşet Ömer tarafından Maarif Vekaleti'ne bizzat takdim edilmişti. Ancak, Maarif Vekaleti Darülfününun hazırladığı Islahat Projesi'ni yeterli bulmadığına Mayıs 1930'da açıklamıştı. Maarif Vekaleti, daha geniş bir tarzda bu konunun bir yıl sonra ele alınacağını bildirmişti[5].

Yüksek öğretimle ilgili daha ciddi adımlar atmak isteyen ve Avrupa'daki üniversitelerle yarışacak bir kurum meydana getirmek isteyen CHF, 14 Mayıs 1931 tarihinde sona eren kongresinde hazırladığı programında "Darülfünunun ıslah ve tensik edilerek lazım olan dereceye yükseltilmesi"ni kararlaştırmıştı. Bu karar doğrultusunda harekete gecen CHF Hükûmeti, İsviçre Hükûmeti nezdinde girişimde bulunarak bir mütehassısın göndermesini istemiş ve Cenevre Üniversitesi Pedagoji Profefesörü Albert Malche üniversite reformu için Türkiye'ye gelmişti. 1932 yılında Türkiye'ye gelen Malche 18.01.1932'de Başbakan İnönü ile görüşerek çalışmalarına başlamıştı. Malche, 29 05 1932'de raporunu tamamlayarak Hükûmete sunmuştu. Darülfünunu "zayıf bir radımanla çalışan vasi bir teşekkül" olarak tarif eden Malche, "Darülfünun için ne iyi ne de fena" denilebileceğini belirtmişti. Malche göre, "makineyi sadeleştirmek, mesaisini teksif etmek, bu makineyi işletenlere en mükemmel usulleri tatbik imkanları vermek suretiyle, müteaddit kayıpların önüne geçilmesi" şarttı. Malche'ın raporunu inceleyen Hükûmet reform için harekete geçmişti[6].

Malche'ın raporunu değerlendiren hükûmet Darülfünun'da yeni düzenlemeler yapılması gerektiğine kanaat getirmişi. Dürülfünun'un kapatılacağı yönündeki haberler de gündeme gelmeye başlamıştı. 8 Ekim 1332 'de Darülfününu ziyaret eden Maarif Vekili Reşit Galip bu haberleri tekzib etmiş ve meselenin elbirliği ile mevcudu kuvvetlendirmek olduğunu, kapatılmanın "doğru olacağını zannetmediğini" belirtmişti. O'na göre "Darülfünun'un memeleket ve inkılap ihtiyaçlarına daha iyi hizmet edebilecek şekilde takviye" edilmesi gerekmekteydi[7].

Ancak, Hükûmet 15.V.1933 tarihli toplantısında Darülfününun ilga edilerek yeni esaslar çerçevesinde yeni bir üniversitenin kurul-

---

5 Ali Arslan, **Darülfünun'dan Üniversite'ye**, s. 263-270.

6 Ali Arslan, **Darülfünun'dan Üniversite'ye**, s.289-314.

7 **Cumhuriyet**, 9. X. 1932.

masını kararlaştırmıştı. Hükûmet " yeni ve mütekamil esaslar üzerine kurulabilmesi için mevcut teşkilatın tamamen ilgası ve ondan sonra yenisini memleket ihtiyaçlarına göre vücuda getirilmesi için" Maarif Vekaletine malî ve idarî salahiyet veren kanun teklifi 18 V.1933 tarihinde TBMM'ye sevk edilmişti. TBMM 31.V. 1933 tarihli oturumda bu kanunu kabul ederek Darülfünun ve buna bağlı olan bütün kurumlar lagv etmişti. Ancak, bu kanuna göre Darülfünun 31 Temmuz 1933'e kadar devam edecek ve 1 Ağustos'tan itibaren de Üniversite dönemi başlayacaktır[8].

Üniversite döneminde fakülte, bölüm ve dersler itibariyle Darülfünun'dan farklı değildir. Yalnız, üniversite döneminde İlahiyat Fakültesi bir enstitüye dönüştürülmüş ve İnkılab Tarihi Enstitüsü kurularak mezun olmadan önce buradan sertifika alma şartı getirilmişti. 1933'te özerk yönetime son verilerek merkezden yönetim usulüne geçilmişti. Avrupaî tarzda kurulan Darülfünun'un gösterdiği gelişim, Üniversite döneminde artarak devam etmiş ve daha sonra kurulan bütün üniversitelere öncülük etmiştir[9].

B- MÜHENDİS MEKTEB-İ ALİSİ'DEN YÜKSEK MÜHENDİS MEKTEBİ'NE

Askerî Mühendishane'nin binasının içerisinde 1884 yılında Hendese-i Mülkiye adıyla kuruldu ve 1909'da Nafia Nezareti'ne bağlandı. 1915 yılında yeni bir nizamname ile Mühendis Mektebi adıyla teşkilatı tanzim edildi[10]. 1928 yılında adı Yüksek Mühendis Mektebi olarak değiştirilirken, Türkiye'de Darülfünûn'dan sonra tüzel kişiliğe sahib ikinci yüksek öğretim kurumu ünvanını aldı. Bunu takiben Yüksek Mühendis Mektebi Talimatnamesi[11] hazırlanarak yürürlüğe konmuş tüzel kişiliğe uygun yeni bir yönetim kurulmuştur. Bu müessese 1944 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dö-

---

8 Ali Arslan, **Darülfünun'dan Üniversiteye,** İstanbul 1995, s. 327 vd.

9 Ali Arslan, **Darülfünun'dan Üniversiteye,** İstanbul 1995, s. 483-510.

10 1915 tarihli Mühendis Mektebi Teşkilat Nizamnamesi için bakınız; **Düstur II. Tertib,** VII. cilt, s. 624-626.

11 12 Haziran 1929 tarihli Yüksek Mühendis Mektebi Nizamnamesi (YMMN) için bkz; **Düstur**, **III. Tertib**, C.10, s. 1873-1882.

nüştürülecektir.

1- Şahsiyet-i Hükmiye Verilmesi

17 Mayıs 1928 tarihli 1275 sayılı kanun[12] ile Mühendis Mektebi'nin adı Yüksek Mühendis Mektebi'ne çevrilerek şahsiyet-i hükmiye verilmiş ve mülhak bir bütçe ile idare edilmesi kararlaştırılmıştır. Bütçedeki fasıllar arasındaki nakil kanun ile, aynı faslın maddeleri arasındaki nakiller ise Nafıa Vekâleti'nin tasdikiyle yapılabilecektir.

Mühendis Mektebi'nin işgal etmekte olduğu binaların tamamı ile, doğusundaki hazineye ait arsanın bedelsiz olarak Yüksek Mühendis Mektebi'ne devri kararlaştırıldı.

Yüksek Mühendis Mektebi'nin maddî gelirleri aşağıdaki şekilde tanzim edimiştir:

- Genel bütçeden verilen meblağ,

- Meccanî olmayan öğrencilerden alınan ücretler,

- Muhtelif şahıs ve müesseselerden yapılacak yardım ve bağışlar,

- Gayrı menkul malların icarı ile menkul malların icar ve satışından elde edilecek gelirler,

- Laboratuvar, tecrübehane ve matbaa gelirleri,

- Müteferrik gelirler[13].

Nafia Vekaleti'ne bağlı olan Yüksek Mühendis Mektebi emvâl-i menkule ve gayr-ı menkule tasarrufuna, bağışları kabule, daire mahkemelerde huzur ve murafaaya -istikraz ve benzeri nakit hariç- her nevi mukavele akdine ve sarfiyat yapmaya izinli mülhak bütçesi olan bir müessese idi[14].

Yüksek Mühendis Mektebi'ne verilen şahsiyet-i hükmiye ile maddî olarak tanınan haklar Darülfünûn'dakinin bir benzeridir. Yüksek Mühendis Mektebi'nin kendisine ait olan bütçesindeki paraların

---

12 1275 sayılı "Yüksek Mühendis Mektebi hakkında Kanun"u için bakınız; **Düstur**, **III. Tertib,** cilt 9, s. 879-880; **R.G**., 28 Mayıs 1928.

13 Aynı kanun.

14 YMMN, m. 5.

kullanımı Nafıa Vekâleti'nin kontrolü altındadır. Darülfünûn'da olduğu gibi fasıllar arasındaki nakli yapmak B.M.M.'deki fasıl içindeki maddeler arasında nakil yaparak paraların kullanımı Nafıa Vekâleti'nin iznine bağlı idi

2- Yüksek Mühendis Mektebi'nin Amacı ve Şubeleri

Yüksek Mühendis Mektebi, teknik meslek sahibi olacaklara lazım olan yüksek tahsili verecektir.

Yüksek Mühendis Mektebi, üç ihtisas şubesinden oluşacaktır.

1- Yol ve Demiryolu Mühendisliği Şubesi,

2- Mimari ve İnşaat Şubesi (mebani ve şehircilik),

3- Su İşleri Mühendisliği Şubesi.

Bu esas şubeler haricinde mülhak olarak "Tali Ressam ve Tapoğrafya Şubesi" bulunacaktır[15].

3- Tedris Meclisi

Bu meclis bütün müderris ile mühendis muallimlerden oluşacaktır. Tedris Meclisi'nin "reisi" rektördür. Meclis, rektörün daveti veya dörtte bir üyenin yazılı talebi üzerine toplanacaktır. Müzakerelerin geçerli olabilmesi için azaların yarıdan fazlasının toplantıda hazır bulunması şarttır.

Görevleri:

- Mektebin tedrisat ve idaresine ait program ve talimatnameleri tanzim ve tadil etmek,

- Dersleri sınıflara göre dağıtmak ve yeni ders koymak,

- Heyet-i talimiye kadrosunu tanzim etmek,

- Rektör adaylarıyla idare müdürünü seçmek,

- Şube müdürlerini seçimle tesbit etmek,

- İdare ve İstişare Meclislerine üye seçmek,

- Yeni bütçeyi hazırlamak ve eski bütçenin yerli yerinde harcanmasını sağlamak,

---

15 YMMN, m.1-2.

- İstişare Meclisi'ne arzedilecek hususları tesbit etmek,

- Öğretim üyelerinin seçim ve terfilerini yapmak, Tedris Meclisi'nin başlıca görevleridir.

Rektör, Tedris Meclisi'nin kararlarını icra eder ve Vekâlete arzı lazım gelenleri sekiz gün içerisinde yerine getirir[16].

Tedris Meclisi, sadece akademik değil, rektör dahil bütün yöneticileri de tesbit etmesi bakımından Yüksek Mühendis Mektebi'nin en yetkili organıdır. Tedris Meclisi, DF'daki Fakülte Meclislerinin Yüksekokul'a uyarlanmış şeklidir. Yüksekokul'da Fakültelerin olmaması dolayısıyla, bir üst kurul değil, Tedris Meclisi en yetkili organ haline gelmiştir.

4- İdare Meclisi

Rektör, İdare müdürü, şube reisleri ile her şubeden seçilecek birer azadan oluşacaktır. Rektör, İdare Meclisi'nin reisliğini, idare müdürü de kâtipliğini yapacaklardır.

İdare Meclisi'nin Görevleri;

- Mektebe ait emvalin idaresi,

- Mektep hukukunun müdafaası emrinde selahiyet itası,

- Bağışların kabul veya reddi,

- Mektep bütçesinin hazırlanması,

- Mali sene sonunda harcamaların incelenmesi,

- Talebelerin vereceği ücretlerin tesbiti,

- Talebelerin disiplin işlerinin tatbiki,

- Memur kadrolarının tanzimi,

- Yeni inşaatın yapılması veya eski binaların tamiratının yapılması,

- Mezun olan öğrencilere diploma verilmesi,

- İstişare Meclisi kararlarının tatbiki hakkında Tedris Meclisi'ne verilecek tekliflerin hazırlanması,

- İstişare Meclisi'ne arzedilecek konuların tesbiti[17].

---

16 YMMN, m. 13-20.

17 YMMN, m. 21-25.

İdare Meclisi, DF Divanı'nın şekli olarak bir kopyası olmakla beraber, işlev olarak DF Divanı'ndan çok farklıdır. DF Divanı, Emin, Fakülte Reisleri ile her fakülteden seçilen iki üyeden oluşurdu ve DF'un idari ve akademik en yüksek kurulu idi. Yüksek Mühendis Mektibi'nde rektörün idari işlerdeki yardımcısı ile her şubeden seçilen birer üye İdare Meclisi'ne dahildir. İdare Meclisi, bir yönetim kurulu niteliğinde ve Tedris Meclisi'nin altında olan bir kuruluştur.

Yüksek Mühendis Mektebi fakültelerden oluşmaması ve dolayısıyla Fakülte Meclisleri bulunmamasından DF Divanı gibi bir müesseseye ihtiyaç duyulmamaktadır. Bundan dolayı İdare Meclisi, Tedris Meclisi'nin altında çalışan bir icra organıdır.

5- İstişare Meclisi

Başkanı rektördür. Ayrıca onbir üyesi daha vardır. Üç üye, Tedris Meclisi tarafından Y.M. Mektebi dışından tesbit edilecek sekiz aday arasından Nafia Vekâleti tarafından tayin edilecektir. Diğer sekiz üyenin ikisi mektep haricinden, altısı müderris ve muallimler arasından olmak üzere Tedris Meclisi'nce seçilecektir.

İstişare Meclisi, her öğretim yılı başında toplanarak Y.M. Mektebi'nin "terakkisi için rey-i istişari"sini beyan edecektir[18].

İstişare Meclisi, DF'da olmayan yeni bir müessesedir. 1934'te İstanbul Üniversitesi'nde bütün üyeler fakültelerden olmak üzere dekana bağlı olarak kurulan istişari komiteler teşkil ettirilmiştir. Yalnız bu istişari komitelerin görevi, sadece yönetim alanında yöneticileri yardımcı olmaktır. YMM'deki İstişare Meclisi'nin görevi, Mühendis Mektebi'nin gelişmesini sağlayacak teklifler ortaya koymaktır.

6- Rektör

Rektör, müderris ve muallimlerin üye olduğu Tedris Meclisi tarafından, üç yıllığına müderrisler arasından seçilecektir. Tedris Meclisi iki rektör adayı seçerek Nafia Vekâleti'ne bildirir. Vekâlet de bunlardan birini rektör olarak tesbit ederek Cumhurbaşkanı'nın tasdikine sunardı.

---

18 YMMN, m. 26-30.

Rektör, Tedris Meclisi, İdare Meclisi ve Nafia Vekâleti'nin kararlarını yerine getirmek, YMM'ni temsil etmek, mektebin harcamalarını yapmak ve gelirlerini tahsil etmekle görevlidir.

Rektöre idari işlerde yardımcı olmak ve rektör olmadığı zamanlarda idari alanda rektör namına görev yapmak üzere, İdare Meclisi'nin kararı ve Nafia Vekâleti'nin tasvibi ile bir idare müdürü tayin edilecektir[19].

Rektör, seçim, tayin ve çalışma usulü bakımından DF'daki tarza uygundur. Rektör'e, bir idare müdürünün yardımcı olması DF'daki fakülte kâtipliği müesseseleriyle benzerlik göstermektedir. Ancak Umumi Kâtib'in Fakülte Reisi olmadığı zaman vekâlet etme hakkı yoktur. Ayrıca İdare Müdürü'nün Nafia Vekâleti'nin tasdikiyle tayin edilmesi de, yönetimde rektörü bir nevi denetim altına alma düşüncesinin bir ifadesi olsa gerektir.

Burada, bir yüksekokul idarecisi için Rektör ünvanının ilk defa kullanıldığını tesbit ediyoruz. Öğretim üyelerine muallim ve müderris gibi ünvan verilirken, yöneticiye Avrupa'daki üniversitelerden örnek alınarak Rektör denilmesi, müessese yanında ünvanlarda da Avrupalılaşmaya bir yönelişin ifadesidir.

7- Şube Reisi

Her şube, Tedris Meclisi'nin seçip, Nafia Vekâleti'nin tayin ettiği bir reis tarafından yönetilirdi[20].

Buradaki şube, fakülte karşılığı olmadığı için Şube Reisi bugünkü anlamda bir bölüm başkanıdır.

8- Öğretim Üyelerinin Tayin ve Azli

Öğretim üyeleri, Tedris Meclisi tarafından seçilecek ve Nafia Vekâleti'nce tayin edilecektir[21].

Öğretim üyeleri kendilerine verilen görevleri yerine getirememesi, "adem-i muvaffakiyeti" veya öğretim üyeliği mesleğine aykırı

19 YMMN, m. 31-34.
20 YMMN, m. 11.
21 YMMN, m. 8.

bir suçu işlemesi üzerine Tedris Meclisi'nce istifaya davet edilir, ilgili şahıs istifa etmezse, olay Nafia Vekâleti İnzibat Komisyonu'nca incelenerek nihai karar verilecektir[22].

Öğretim üyelerinin tayininde Darülfünun (DF)'la aynı usul geçerli iken, YMM'de azil konusunda son karar Nafia Vekâleti'ne bırakılmıştır. DF'da ise azil hususunda son karar DF Divanı'na aittir.

9- Öğrencilerin Örgütlenmesi ve Yönetime Katılması

Öğrencilerin örgütlenmesi hususunda YMM Nizamnamesi'nde bir açıklık bulunmamaktadır. Ancak YMM öğrencilerinin hem okulları adına cemiyetler kurdukları, hem de bütün yüksek öğretim cemiyetlerinin toplanarak meydana getirdikleri Millî Türk Talebe Birliği'ne iştirak ettikleri bilinmektedir[23].Diğer yandan öğrenciler yönetime katılmamaktadır.

10- Yüksek Mühendis Mektebi'nde Özerk Yönetime Son Verilmesi

Darülfünûn döneminde Fen Fakültesi'ne bağlı olarak mühendis yetiştiren Elektro-Mekanik Mühendisliği, üniversiteye geçişte kapatılarak[24] İstanbul Üniversitesi'ne kalan bütün âlât, edevât ve kitabları 11 Nisan 1935 tarih ve 2687 numaralı kanun ile Yüksek Mühendis Mektebi'ne devr edilmişti[25]. Mühendislik alanında daha da güçlendirilmek amacıyla Yüksek Mühendis Mektebi'ne yapılan bu devrin arkasından, üniversitedeki yönetim anlayışına uygun bir şekilde, 1928 yılında verilen özerk yapıya son verilmiştir. Türkiye'de yüksek öğretimde ikinci olarak özerk statüye kavuşmuş olan ve 18 Mayıs 1935 tarihindeki 2718 sayılı kanunla yapılan yeni düzenleme ile Yüksek Mühendis Mektebi'nin bir müdürle idare olunması kararlaştırılmıştır. Buna göre Mekteb müdürü, Nafia vekilinin inhası üzerine müşterek kararname ile tayin edilecektir[26]. Böylece, özerk

---

22 YMMN, m. 12

23 Ali Arslan, **a.g.e.**, s. 159-171.

24 Ali Arslan, **a.g.e.**, s. 185, 390, 492.

25 Bu kanun için bakınız: **Resmî Gazete**, 18 Nisan 1935.

26 2718 numaralı kanun için bakınız, **RG**, 25 Mayıs 1935.

yönetimin en önemli göstergelerinden biri olan yüksek öğretim kurumunun yöneticisinin öğretim üyelerince seçimine son verilmiş oldu. Ancak kanunî olarak Yüksek Mühendis Mektebi'nin tüzelkişiliği devam ediyordu.

Yüksek Mühendis Mektebi'ndeki yeni düzenlemelere uygun olarak 22 Mayıs 1935 tarihinde 2/2642 nolu kararname ile yeni bir Yüksek Mühendis Mektebi Nizâmnâmesi yürürlüğe kondu[27]. Yüksek Mühendis Mektebi ortak derslerin yapıldığı hazırlık sınıfı ile

1-Yol ve Demiryolu,

2-Yapı İşleri ve Şehircilik,

3-Su İşleri,

4-Elektro-Mekanik İşleri ve

5-Muhasebe İşleri şubelerinden oluşuyordu[28]. Yeni nizâmnâmeye göre Yüksek Mühendis Mektebi'nin yönetimi şu şekilde düzenlenmiştir.

Özerklik

Mühendis Mektebi doğrudan Nafıa Vekâleti'nin idaresine verilmiş olmakla beraber, Yüksek Mühendis Mektebi, menkul ve gayrı menkul mallar tasarrufuna, bağışları kabule, daire ve mahkemelerde huzur ve murafaaya, ödünç alma ve her türlü bağışlar yapmaya ve harcamalarda bulunmaya izinlidir ve hükmî şahsiyeti vardır[29]. Üniversite yönetimindeki rektör de hükûmet tarafından tayin edilmesine rağmen üniversite hükmî şahsiyete haiz değildi. Üniversite daha sıkı kayıtlar altına alınırken Yüksek Mühendis Mektebi'nde Üniversite'ye göre daha serbest bir anlayışın hâkim olduğunu görüyoruz

---

27 1935 tarihli Yüksek Mühendis Mektebi Nizâmnâmesi (YMMN35) için bakınız, **Düstûr**, cilt XVI, 1935, s. 530-536; **Resmî Gazete**, 7 Haziran 1935.

28 YMMN 35, m.1.

29 YMMN 35, m. 3.

Müdür ve İdare Kurulu

Müdür, mühendis olmak şartıyla Bayındırlık Vekâleti tarafından seçilir ve Cumhurbaşkanı tasdikiyle tayin olunurdu. Müdür, Mekteb'de ders ve hariçte başka bir vazife alamazdı. Müdür, mektebin en büyük amiri olup, mektebin genel idaresiyle bütün muamelelerin baş mesulü idi.

Müdür, Bayındırlık Vekâleti'nce verilen emirlerin tedris ve idare kurullarınca alınan kararların icrasını temin edecektir. Müdüre tedris ve idarî işlerde yardım edecek iki yardımcı da yine Bayındırlık Vekâleti'nce tayin edilecekti[30]. Müdür, iki muavin, muhasib, pansiyon âmiri ve mekteb doktorunun katılımıyla oluşan bir idare kurulu bulunacaktı[31].

Üniversite yönetimindeki bütün yetkiler hükûmetçe tayin edilen Rektörde olduğu gibi, Yüksek Mühendis Mektebi'nde de bütün yetkiler aynı şekilde merkezden tayin edilen müdürün elinde idi.

Müdürün tayin edilmesine, bunun da özerklikle pek bağdaşmamasına rağmen Yüksek Mühendis Mektebi müessese olarak hükmî şahsiyeti haiz bir şekilde hukukî varlığını sürdürüyordu. Ancak, bütün yüksek öğretim kurumlarını merkezden yönetmek fikrini kabul eden hükûmetin teklifi ile 26 Mayıs 1936'da kabul edilen kanunla[32] daha önce fiili olarak işlemez hale getirilen Yüksek Mühendis Mektebi'nin hükmî şahsiyetine de son verilmiştir. Böylece üniversitede olduğu gibi Yüksek Mühendis Mektebi'nde de Ankara'nın yeni yönetim anlayışına uygun olarak özerk yönetimi tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Tedris Kurulu

Tedris Kurulu, bütün müderrislerle mühendis muallimlerinden meydana gelecekti. Öğretim işleriyle meşgul olacak, şube başkanlarıyla müderris, muallim ve yardımcılarının seçme ve terfilerini

---

30 YMMN 35, m. 27-29.

31 YMMN 35, m. 18.

32 26 Mayıs 1936'da kabul edilen 2984 sayılı Konya Ovası Sulama İdaresiyle Yüksek Mühendis Mektebi ve Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Muvâzene-i Umûmiye'ye alınması için Kanun'un meclis müzakeresi ve metni için bakınız; Hirsch, **a.g.e.**, I, s. 522-526.

kararlaştıracaktı. Talebelerin disiplin işlerine bakacak ve Danışma Kurulu'na atanacak üyeleri seçecekti[33].

Tedris Kurulu, Darülfünûn döneminde idari ve akademik işlevi daha geniş olan fakülte meclislerinin aynı adla üniversiteye aktarılan ve öğretimle sorumlu olan fakülte meclislerinin bir kopyasıdır. İdarî işlerden mümkün olduğu kadar uzaklaştırılmış bir organdır. Yalnız Yüksek Mühendis Mektebi Tedris Kurulu'nun, Danışma Kurulu'nun üyelerini seçmesi üniversite fakülte meclislerine göre Tedris Kurulu'na tanınan bir farklılık ve üstünlüktür.

Danışma Kurulu

Başkanla beraber on altı kişiden oluşacaktır. Bunların beşi hariçten ve onu müderris ve muallimlerle bakanlık ileri gelenlerinden olmak üzere, Yüksek Mühendis Mektebi Tedris Kurulu'nca bir kat fazlası ile seçilen şahıslar arasından bakanlıkça tesbit edilecektir.

Danışma Kurulu, mektebin proğramlarını tetkik ederek mütaleasını beyan ile, ilim ve fennin o günkü telakkilere göre mektep proğramına konulmasını sağlayacak, lüzûm göreceği hususlar hakkında da tavsiyelerde bulunacaktır. Mektebin, memleketin ihtiyaçlarıyla uygun olarak ilerlemesi hususunda yapılabileceklerini tesbit edecektir.

Ancak, müdürün başkanlığında Bayındırlık Danışma Kurulu'nun bütün kararları "*danışsaldır*"[34].

Danışma kurulu, üniversitedeki İstişare Komitesi'ini karşılığı olan bir müesesedir. Yalnız, Danışma Kurulu'nda Bayındırlık Vekâleti'nden yetkililerin bulunması ve hariçten üyelerin atanması bakımından üniversitedeki istişari komitelerinden ayrılmaktadır. Bu özelliği dolayısıyla Danışma Kurulu, istişarî de olsa bir yüksek öğretim kurumu üzerinde bakanlık dışında ilk organ olarak kabul edilebilir.

---

33 YMMN 35, m. 11-17.

34 YMMN 35, m. 22-26.

Hocaların Tayin ve Azli

Öğretim üyeleri Tedris Heyeti'nce seçilecek ve Bayındırlık Bakanlığı'nca tayin edilecektir. Öğretim üyeleri başarısızlığı veya kötü hareketlerde bulunmaları durumunda Tedris Kurulu kararı ile istifaya davet edilecekti. İlgili şahıs istifa etmediği takdirde son karar Bayındırlık Bakanlığı'nca verilecek ve yerine getirilecekti.[35].

Öğretim üyesinin görevden alınmasında son söz üniversitede olduğu gibi, Bakanlığa aittir. Ancak Yüksek Mühendis Mektebi Tedris Heyeti'nin hocayı görevden alması hususundaki yetkisi, üniversite fakülte meclislerinden daha geniştir. Öğretim üyelerinin görevden alınması kunusunda Tedris Heyeti'inin fonksiyonu, gerektiğinde son kararın bakanlığa ait olması dışında, Darülfünun fakülte meclislerinin çalışması usulüne daha yakındır.

C- MEKTEB-İ MÜLKİYE'DEN SİYASAL BİLGİLER OKULU'NA

1859'da temelleri atılan bu okul II. Meşrutiyet döneminde Mekteb-i Mülkiye adını almıştı. 10 Haziran 1935 tarihinde Siyasal Bilgiler Okulu adını almıştı. 1936'da Ankara'ya taşınmıştı. 23 Mart 1950 tarihinde 5627 sayılı yasa ile bu okul Ankara Üniversitesi'ne bağlanmış ve bir fakülte haline getirilmiştir.

D- SANAYİ-İ NEFİSE MEKTEBİ'NDEN GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ'NE

1882'de Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane adıyla yüksek okul seviyesinde açılan bu okul 1917 tarihinde Sanayi-i Nefise Mektebi adını almıştı. 1923 yılında yapılan yönetmelik değişikliği sırasında Tezyinî Sanatlar Bölümü kurulmuştu. 1927 yılında Güzel Sanatlar Akademisi adını almıştı. 1936 yılında Türk Tezyini Sanatlar Şubesi kurulmuş ve Şark Tezyinat okulunun kaldırılması ile onun yerini almıştı.

---

35 YMMN 35, m. 6, 10.

E- TİCARET MEKTEB-İ ALİSİ'İNDAN YÜKSEK İKTİSAD VE TİCARET OKULU

1883'te kurulan Hamidiye Ticaret Mekteb-i Alisi'nin adı 1908'de Ticaret Mekteb-i Alisi olarak değiştirilmişti. 1923'te İstanbul Ulum-ı Aliye-i Ticariye Mektebi olarak adlandırılmış ve Müderrislik (Prof), Mualimlik (Doç) ve Müderris Muavinliği (Yrd Doç) gibi akademik kavramlar yerleştirilmişti. 1932'de yeni düzenleme yapılarak okulun adı Yüksek İktisad ve Ticaret Mektebi'ne dönüşmüştü. 9.7.1938'de Yüksek İktisad ve Ticaret Okulu adını almış ve İktisat Vekaleti'nden ayrılarak Maarif Vekaleti'ne bağlanmıştı.

F- MİLLİ TİCARET-İ BAHRİYE KAPTAN VE ÇARKÇI MEKTEB-İ ALİSİ'NDEN YÜKSEK DENİZ TİCARET MEKTEBİ'NE

1887'de Heybeliada'daki Bahriye Mektebi içinde yatılı olarak açılan Kaptan Mektebi, 1909'da Millî Ticaret-i Bahriye Kaptan ve Çarkçı Mekteb-i alisi adını almış ve 1913 yılında Maarif Nezaretinebağlanmıştı. 1927 yılında Yüssek Deniz Ticaret Mektebi adını almış ve bugünkü Ortaköy'deki Feriye sarayı (anadolu Denizcilik Meslek Lisesi binası)'na taşınmıştı. 1928 yılında İktisat Vekaleti'ne bağlanmış ve adı Ali Deniz Ticaret Mektebi şekline dönmüştü. 1934 yılında Yüksek Deniz Ticaret Mektebi adını almış ve öğretim süresi üç yıla çıkarılmıştı.

G- DARÜLMUALLİMİN-İ ALİYE'DEN YÜKSEK ÖĞRETMEN OKULU'NA

1891 tarihinde orta eğitim yapan okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak için kurulan Darülmuallimîn-i Aliye Cumhuriyet döneminde 7 Haziran 1925 yılında çıkarılan bir talimatname ile yeniden düzenlenmişti. Yüksek Muallim Mektebi adını alan bu okulun eğitim süresi dört yıl olacak, üç yılllık eğitimi brınşlırına göre Darülfünun ve Sanayi-i Nefise Mektebinde göreceklerdi. Bir yıl ise uygulama ve staj dönemi olacaktı.

II- ANKARA'DA YÜKSEK ÖĞRETİM KURUMLARININ AÇILMASI VE YAPILAN DÜZENLER

A- ANKARA HUKUK MEKTEBİ

1921'de Abdülkadir Kemali Bey, bir Hukuk Mektebi'nin Ankara'da kurulmasını teklif etmiş ancak gerçekleşmemişti. 1922'de Mustafa Kemal Paşa Hukuk Fakültesi'nin açılması gerektiğini belirtmişti. 5 Kasım 1925'de kurulan Hukuk Fakültesi başta Ankara olmak üzere ülkenin diğer kısımlarında yüksek okul açılmasının ilk başlangıcı olmuştur. Ankara Hukuk Mektebi, İstanbul Darülfünûnu Hukuk Fakültesi'ne denk bir müessese olarak kurulmuştur[36]. Yönetim olarak da, Darülfünûn Hukuk Fakültesi'nin büyük ölçüde örnek alındığını söylemek mümkündür.

- Profesörler Meclisi

Hukuk Mektebi'ndeki bütün profesörlerin katılmasıyla oluşurdu. Ayda bir mutad ve davet halinde fevkalâde olarak toplanırdı.

Meclisin Vazifeleri:

- Profesör muavinleri imtihanlarını icra eylemek,
- Ders ihdas ve lağvına dair mütalea beyan etmek,
- İmtihan ve derslere mübaşeret zamanlarını tayin eylemek,
- Müfredat proğramlarını tetkik ve tesbit etmek,
- Kayıt ve kabul olunan öğrencilerin vaziyetlerinin uygun olup olmadığını tetkik eylemektir.

Bütün bu kararlar Adliye Vekâleti'nin tasdikiyle kesinlik kazanırdı[37].

- Reis ve Reis Vekili

Profesörler Meclisi, her öğretim yılında içlerinden bir profesörü reis ve bir diğerini de reis vekili seçerdi. Reis olmadığı zamanlarda meclise reis vekili başkanlık ederdi.

- Müdür

Mektebin idaresi bir müdür tarafından gerçekleştirilirdi. Ayrıca

---

36 Bu hususta bakınız; 11 Ekim 1925 tarihli Ankara Hukuk Mektebi Talimatnamesi (AHMT), (Hirsch, **a.g.e., I**, s. 543-546), m. 3, 4, 6, 13.

37 AHMT, m. 8-9.

müdüre yardımcı olmak üzere bir de müdir-i sânî bulunurdu. Profesörlerden birinin müdür olarak tayini mümkündü.

Müdür, meclisin kararlarını ihtiyaç olanları Adliye Vekâleti'nden izin aldıktan sonra, diğerlerini ise re'sen uygulardı[38].

Profesörler Meclisi, Darülfünûn döneminde de fakültelerdeki Müderrisler Meclisi (Meclis-i Müderrisîn) veya diğer adıyla fakülte meclislerinin hem ismen hem de işlev olarak bir kopyasıydı. Ancak Darülfünûn fakültelerinin de özerkliğe sahip olması dolayısıyla idarî yetkileri de olan ve bakanlık tarafından fazla kontrol edilmeyen bir müessese idi.

Akademik işlerin seçilen fakülte reisi, idarî işlerin ise tayin edilen bir müdür tarafından yürütülmesi II. Meşrutiyet dönemi Darülfünûn'undaki fakültelerde uygulanan bir yapı idi. Ankara Hukuk Mektebi'nde de bu yönetim tarzı benimsenmişti.

- Ankara Hukuk Fakültesi'nin Maarif Vekâleti'ne Bağlanması

İstanbul Darülfünun'u Hukuk Fakültesi'nin benzeri şeklinde 1925 yılında kurulan Ankara Hukuk Mektebi, 1940 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi örnek alınarak öğretim süresinin dört yıla çıkarılması ve Ankara Hukuk Fakültesi'nin Maarif Vekâleti'ne bağlanması kararlaştırılmıştı[39]. 30 Mayıs 1940'da TBMM tarafından kabul edilen kanun ile Ankara Hukuk Fakültesi gibi İstanbul Üniversitesi gibi Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştı[40].

B- GAZİ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Konya'da 1926 yılında kurulan Muallim Mektebi 1927'de Ankara'ya taşınmıştı. 1927 yında okula bir de pedegoji bölümü eklenmişti. Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü olarak anılmaya başlayın okulun adı 1928 yılı bütçesiyle resmiyet kazanmıştı. Okula lise mezunları öğretmen okulunu çok başarılı şekilde bitirmiş ve iki yıl ilkokul öğretmenilği yapanların alınması kararlaştırılmıştı.

---

38 AHMT, m. 10-11.

39 **C,** 5.IV.1940.

40 Musa Çadırcı- Azmi Süslü, **Ankara Üniversitesi Gelişim Tarihi,** Ankara 1982, s. 117-119.

Okul iki yıl hazırlık üç yarıyıl da mesleki kısımlara ayrılmıştı. Öğretmen okulları mezunları hazırlık sınıflarına alınırken lise mezunları ise mesleki kısıma gireceklerdi. Okul; Eğitim, Sosyal Bilimler, Matematik ve Fen bölümlerinne ayrılmıştı. 1931 yılında okulun adı Gazi Orta Muallim ve Terbiye Entitüsü adını almış ve ortaokul öğretimeni ile ilköğretim müfettişi yetiştiren yüksek dereceli bir yatılı okul haline gelmişti. 1932 yılında hazırlık sınıfları ile birlikte öğretim süresi dört yıla çıkarılmıştı. 1934'de hazırlık sınıfları kaldırılarak lise mezunları ile altı yıllık öğretemen okulu mezunları seçme sınıvları ile doğrudan mesleki kısıma alınmaya başlanmıştı. Böylece okul lise üzeri iki yıllık bir kurum haline gelmişti.

C- ANKARA YÜKSEK ZİRAAT ENSTİTÜSÜ

Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü 10.6.1933 tarihinde 2291 sayılı kanun[41] ile kurulmuştur. Y. Ziraat Enstitüsü Ziraat, Tabii İlimler, Baytar ve Ziraat Sanatlar adlı dört fakülteden meydana geliyordu[42]. Böylece daha önce kapatılmış olan Halkalı Ziraat Âli Mektebi ile Baytar Âli Mektebleri Yüksek Ziraat Enstitüsü içerisinde birer fakülteye dönüşmüştü[43]. 1857'de İstanbul'da kurulan Orman Mektebi, 1926 yılında Ankara'ya taşınmıştı. 18. 6. 1934 tarihinde kabul edilen 2524 sayılı kanun ile, Yüksek Orman Mektebi bir fakülte olarak Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne bağlanmış ve fakülte sayısı beşe çıkmıştı[44].

1- Amacı

Tabiî İlimler, Ziraat, Baytar (Veterinerlik), Ziraat Sanatları ve Orman alanlarında ders okutmak, ilmî ve fennî araştırmalar yapmak, rey ile fikirler vermek ve neşriyatta bulunmaktır [45].

---

41 Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kanunu (AYZEK) metni için bakınız, Kerim Ömer Çağlar, **Yüksek Ziraat Enstitüsü, Kanunlar, Kararnameler, Bütçe ve Talimatnameler**, Ankara 1940, s. 15-26.

42 AYZEK, m.1.

43 AYZEK, m. 28.

44 Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair 2524 Sayılı Kanun için bakınız. Çağlar, **a.g.e.**, s. 27-29.

45 AYZEK, m. 2.

2- Özerklik

Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü (AYZE) "hükmî şahsiyet"i haizdir. Enstitü, bağışları ve vasiyetleri kabule selahiyetlidir. Enstitü, mülhak bütçe[46] ile idare olunan bir amme müessesesidir. Enstitünün devlet malları ile, tedris ve idari mevzularda devlet memurları hukukuna maliktir.

AYZE, Ziraat Vekâleti'nin mürâkabesi altındadır[47]. Ancak 26 Mayıs 1936 tarihinde kabul edilen 2984 sayılı kanun ile Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün hükmî şahsiyeti kaldırılmıştır[48].

3- AYZE Yönetimi

a- Rektör

Rektör, bütün Enstitü'nün idarecisidir. İki yıl Ordinaryüs Profösörlük yapan öğretim üyeleri arasından seçilmesi şarttır[49].

Seçim ve Tayini

Rektör, Ordinaryüs Profesör, Profesör ve Doçentlerle beraber, şube şefleriyle asistanların kendi aralarından seçecekleri üçer temsiciden oluşan Enstitü İntihab Heyeti'nce seçileceklerdi[50].

İki yıllığına seçilen Rektör'ün tayini, Enstitü Divanı tarafından Ziraat Vekâleti'ne bildirilerek hazırlanan kararnâmeyi Cumhurbaşkanı'nın da tasdiki üzerine gerçekleşecektir. Yeni Rektörün kabul ve tasdik edilmemesi üzerine Rektör seçimi aynı suretle yenilenecektir[51]. Rektörün seçiminde, Darülfünûn'da olduğu gibi

---

46 Hükûmetin teklif ettiği kanun layihasında bu müessese "**hükmî şahsiyeti haiz**" olarak kurulacağı belirtilirken, Enstitünün mülhak, yani belli ölçülerde umumî bütçe kanununun dışında olan, bütçe ile idare olunması hususuna yer verilmemiştir. Ancak B.M.M. Ziraat Encümeni Enstitünün mülhak bütçeye sahib olması şeklinde değişiklik yapmıştır, AYZE kuruluş hakkında Hükûmetin teklifi ve Encümenin tadili için bakınız, Hirsch, **a.g.e.**, I, s. 486.

47 AYZEK, m.1.

48 Konya Ovası Sulama İdaresi'yle Yüksek Mühendis Mektebi ve Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün muvâzene-i umûmiyeye alınmasına değin 2984 nolu kanun için bakınız; Çağlar**, a.g.e.,** s.31.

49 AYZEK, m. 7.

50 AYZEK, m.4.

51 AYZEK, m. 5.

iki aday değil, tek aday seçilerek Ziraat Vekâleti'ne gönderilmektedir. Bu durum, Vekâletin seçimi yenileme dışında, seçilen Rektörü kabul etmeme şansını ortadan kaldırmaktadır. Böylece Enstitü Rektörülüğü'ne başka bir baskı olmadıktan sonra, mutlaka öğretim üyelerinden en çok oy alan şahsın tayinini zaruri hale getirmektedir.

Şube şefleri ile asistanların kendi aralarından seçecekleri üçer temsilciyle rektör seçimine katılmaları Türkiye'de ilk defa Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde uygulanmıştır. Doçentlerin topyekün rektörlük seçimlerine katılması da ilk defa gerçekleştirilmiştir.

Rektörün Vazifeleri

-Rektör, Enstitü'yü temsil ve onu idâre eder,

-Bütçeyi hazırlar,

-Fakülte meclislerinden başka bütün meclislere ve Divan'a başkanlık eder.

-Enstitü'nün en yüksek karar organı olan Divan'ın aldığı kararları tatbike koyar[52]. Divan adına yazılan evrakları imzalar[53].

-Ayrıca, Enstitü'nün en yüksek karar mercii olan Divan[54], Rektör'ün Divan'a sormaksızın yapabileceği işleri de kararlaştırır[55].

Rektör'ün, Divan'ın bir temsilcisi olması, Rektör'ün Divan'a sormadan yapabileceği işleri Divan'ın tesbit etmesi dolayısıyla, Rektör Divan'ın emrindedir. Yüksek Ziraat Enstitüsü Rektörü, Darülfünûn eminine göre daha sınırlı yetkiye sahiptir.

Divan'ın temsicisi olarak Rektör, Enstitü'deki bütün meclislere başkanlık etmesine karşılık fakülte meclisleri bunun dışında tutulmuştu. Darülfünûn döneminde, fakülte meclislerine başkanlık ederek, istediği kararları aldıran ve tartışmalara yol açan Darülfünûn emininin bu hareketleri AYZE Rektörü için kanunen mümkün değildir. Seçilmiş de olsa, Rektör'e böyle bir sınırlamanın getirilmiş olmasını, rektörlerin otoritesini sınırlayan ve kötüye kullanabilmeği frenleyen bir tedbir olarak değerlendirmek yerinde olur.

---

52 AYZEK, m. 6.
53 AYZEK, m. 11.
54 AYZEK, m. 9.
55 AYZEK, m. 12.

b- Divan

Enstitü'nün en yüksek karar mercii Divan'dır[56]. Divan Rektör, Profesör, Fakülte dekanları ile her fakülteden seçilen birer üyeden oluşmaktadır.[57]

Divan, Rektör'ün veya en az dört üyenin isteğiyle toplanacaktır. Kararlar en az yedi üyenin bulunması halinde ve ekseriyetle alınabilecektir.

Divan, çalışma talimatnamesini kendisi yapmakta ve Rektör'ün Divan'a sormaksızın yapabileceği işleri kararlaştıracaktır[58].

Divan, Enstitü ile Ziraat Vekâleti arasındaki irtibatı sağlayacak, ancak Divan adına yazılan evrakı Rektör imzalayacaktır[59].

Enstitü Divanı'nda seçilmiş ve tasdik edilmiş bir rektör ve beş dekan üyelerdir. Beş de sadece seçilmiş üye vardır. Enstitü Divanı'nda seçilmelerine rağmen tasdik edilen üyelerin sayısı devamlı olarak fazladır. Oysa Darülfünûn Divanı'nda devamlı olarak seçilmiş üyeler, seçilmiş-tayin edilmiş üyelere göre fazladır. Çünkü Darülfünûn'da her fakülteden iki kişi Divan'a üye seçilirken YZE Divanı'nda her fakülteden birer kişi seçilmektedir. YZE Enstitüsü'nün yüksek organı olan Divan'da tayin edilmişlerin ağırlığı dolayısıyla hükûmetin etkisinin daha fazla hissedilmesine yol açacağı söylenebilir.

YZE Divan'ının kendi çalışma talimatnamesini kendisinin yapması, Rektör'ün Divan'a sormaksızın yapabileceği işleri yine Divan'ın tesbit etmesi, Rektör'ü Divan'a tam bağımlı hale getirmekte, Rektör'e tamamen Divan'ın temsilcisi statüsünü vermektedir. Bu durum, Darülfünûn emininin vaziyetine göre, Rektör'ün daha sınırlandırılmış olduğunu göstermektedir. Çünkü Darülfünûn Emini her ne kadar Darülfünûn kararlarına bağlı ise de, onun talimatname ile belirlenmiş ve Divan'a danışmadan faaliyet yapabileceği bir alanı vardı. AYZE'ünde Rektör'ün yetkilerinin daha da sınırlandırıldığını görüyoruz.

---

56 AYZEK, m. 9.
57 AYZEK, m. 8.
58 AYZEK, m. 12
59 AYZEK, m. 14.

Divan'ın Vazifeleri

- Ziraat Vekâleti'nin istişârî yardımcısı olan Divan, gerek cevaben ve gerekse kendiliğinden mütalaasını bildirecek[60].

- Enstitü bütçesini tesbit edecek.

- Ordinaryüs Profesör ve Profesörler ile Doçentleri seçecek.

- İmtihan, tedris usulleri ve ders cedvelleri hakkında fakültelerin yaptıkları teklifleri inceleyecek.

- Demirbaşları idare, icar ve isticar edecek.

- Vekâletin tasvibiyle gayr-i menkul malların temlik ve temellükünü sağlayacak.

- Bütçeye göre sarfı gerçekleştirecek.

- Memur ve müstahdemlerin tayinini vekâletin tasdikiyle gerçekleştirecek ve gerekenlerin cezalarını verecek.

- Kuruluş hükümlerini yerine getirecek[61].

- Fakültelerin iç teşkilatı, çalışma tarzı, fakültelerde ders verme hakkının kararlaştırılması, Doktor ünvanının verilmesine ait işleri düzenleyen talimatnameyi hazırlayacaktır. Ancak bu talimatnamenin, Ziraat Vekâleti tarafından tamamlanarak tasdiki şarttır[62].

4- Tedris Heyeti (Öğretim Kurulu)

Tedris Heyeti'ne Enstitü'deki Ordinaryüs Profesör, Profesör ve Doçentler tabii üyedir.

Rektör ve Divan, Enstitüye ait akademik işler için Tedris Heyeti'ne teklifte bulunabilirdi. Özellikle Rektör, Divan'ın bir kararını yapmakta tereddüt ederse bu konuyu Tedris Heyeti'ne götürürdü. Onbir üyenin yazılı isteği üzerine Rektör, Tedris Heyeti'ni toplantıya çağırmağa mecburdu.

Divan ile Tedris Heyeti arasında anlaşmazlık olursa, Divan, Tedris Heyeti'nin kararını kendi görüşüyle birlikte Ziraat Vekâleti'ne bildirecek vekâlet de anlaşmazlıkta hakem olarak problemi çözecek-

60 AYZEK, m. 10.
61 AYZEK, m. 9.
62 AYZEK, m. 16.

ti[63].

Akademik konularda, Enstitüdeki en son sözü söyleyebilen kuruluş Tedris Heyeti'dir. İdarî olarak en güçlü organ olan Divan'ı ve onun emrinde olan Rektör'ü, akademik konularda yönlendirmek ve sınırlandırmak Tedris Heyeti tarafından gerçekleştirilirdi. En önemlisi de akademik konularda Tedris Heyeti'nin vereceği bir kararın aksini Divan tatbike koyamazdı. Ancak Ziraat Vekâleti'nin kararı Divan'ın görüşü doğrultusunda tecelli ederse, Divan'ın istediği yürürlüğe girebilirdi.

Divan'ı ve rektörünü akademik olarak sınırlayan bir organ, gerek Osmanlı ve gerekse Cumhuriyet dönemi üniversite tarihinde ilk defa ortaya çıkmıştır. Bu durum, idarecilerin akademik hayata tahakkümlerini engelleyici bir yapı olması bakımından son derece önemlidir.

Bütün hocaların katılımını sağlayan böyle bir organın, sadece akademik mevzularda da olsa Enstitü içinde nihaî kararı vermesi, Tedris Heyeti'ni fiilî olarak Enstitü'nün en nüfûzlu müessesesi konumuna getirmektedir. Çünkü, Tedris Heyeti sadece Rektör'ün isteğiyle Divan'ın aldığı kararları istişare için kullandığı bir müessese değil, onbir öğretim üyesinin isteğiyle mecburî olarak toplanan bir kurumdur. Ayrıca Rektör'ün bütün öğretim üyelerinin katılımı ile seçildiği Divan'daki her fakülte için bir üyenin fakülte öğretim üyelerince belirlendiği dikkate alınırsa Tedris Heyeti'nin yeri daha iyi anlaşılır. Tedris Heyeti, Enstitü idaresini yönlendiren ve en azından kendisi aleyhine -vekâletin isteği hariç- bir karar vermesini sınırlayan bir genel meclis niteliğindedir.

5- Enstitü Büyük Meclisi

Bu meclis, Ordinaryüs Profesörlerden, Profesörlerden, Doçentlerden, Şube Şeflerinden, Asistanlardan, Muallimlerin yanında memurlar ile her fakülte talebesinin kendi aralarından seçeceği üçer temsilciden meydana gelecektir.

Büyük Meclis, Rektör ve Divan tarafından toplantıya çağrılacağı gibi, profesör, doçent, şube şefleri ve asistanlardan toplam yirmi-

63 AYZEK, m. 13.

beş kişinin yazılı isteği üzerine de toplantıya çağrılırdı[64].

Enstitü Büyük Meclisi'ne, kanunla hiç bir yaptırım gücünün verilmemesi dolayısıyla bu meclisin bir istişarî organ olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak istişarî de olsa yardımcı öğretim elemanı sayılan muallim, şube şefleri ve asistanların üye olarak kabul edilmesi; memur ve öğrencilerden temsilcilerin de bulunması bakımından, bu organ Türkiye üniversite tarihinde ilk defa yerini almaktadır.

Özellikle öğrencilerin her fakülteden seçtikleri üçer temsilcilerin, Büyük Meclis'te yer almaları öğrenci ile yönetim arasında diyalogun kurulması bakımından önemlidir. Türkiye'de öğrencilerin ilk defa yönetim biriminde yer almaları Enstitü Büyük Meclisi'ne üye kabul edilmeleri ile gerçekleşmiştir.

6- Fakülte Yönetimi

Fakülte Dekanı

İki yıllığına Fakülte Meclisi tarafından seçilir. Dekan, fakültenin mümessili ve idare amiridir[65].

Fakülte Dekanı iki yıllığına seçilmekte ve vekâlet tarafından tasdiki hakkında bir kayıt bulunmamaktadır. Darülfünûn'da fakülte reisi seçilmekte ve tasdik edilmekte olduğu dikkate alınırsa, bu hususta YZE fakülte dekanını belirlemekte daha serbest olduğu görülmektedir. Tatbik edilmese de böyle bir düşüncenin 1869 Darülfünûn-ı Osmani'de uygulanmak istendiğini biliyoruz. Ayrıca Fakülte Meclisi üyesi doçentlerin dekan seçimine katılmaları Türkiye'de ilk defa Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde yürürlüğe konmuştu.

Fakülte Meclisi

Fakülte Meclisi, Ordinaryüs Profesör, Profesör ve Doçentlerden oluşmaktadır[66]. Fakülte Meclisi'ne dekan başkanlık edecektir. Fakat hiçbir zaman Rektör Fakülte Meclisi'ne başkanlık yapamayacaktır[67].

---

64 AYZEK, m. 14.
65 AYZEK, m. 15.
66 AYZEK, **gös. yer.**
67 AYZEK, m. 6.

-Her fakülte, kendisine ait ders ve tatbikatın mükemmel ve birbirine uyumlu olmasını temin edecektir. Çözüm bulunamaması durumunda Divan vasıtası ile Zirâat Vekâleti'ne müracaat edilecektir.

-Her fakülte kendisine bağlı kürsü ve enstitülerin tedrisata ait şikâyetlerini çözmeğe çalışacak ve icab ederse bunları Divan vasıtasıyla Zirâat Vekâleti'ne bildirecektir[68].

AYZEK'ne göre Fakülte Meclisi daha ziyade akademik konularda vazifeli kılınmıştır. Darülfünûn'daki fakülte yönetimi Yüksek Ziraat Enstitüsü'ndeki fakülte yönetiminden daha güçlü idi. Ancak Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün bütün birimlerine başkanlık etme hakkına sahib olan Rektör'ün fakülte meclislerine başkanlık etme hakkı yoktu. Darülfünûn'da olduğu gibi Rektör'ün Fakülte Meclisi'ne başkanlık ederek kritik zamanlarda Fakülte Meclisi'ne baskı yapması ve fakültede oluşacak kararlara müdâhale etmesi engellenmiştir.

Yüksek Ziraat Enstitüsü'ndeki fakülte yönetiminin yapısı Darülfünûn'daki fakülte idareleri kadar izah edilmemiştir. Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde Divan'a ve Tedris Heyeti'ne daha fazla önem verilirken Fakülte yönetimine fazla açıklık getirilmemiş ve yönetim ağırlığı esas olarak Enstitü Divanı'na bırakılmıştır.

Yüksek Ziraat Enstitüsü'ndeki Fakülte Meclisleri'ne bütün doçentlerin tabii üye olarak kabul edilmesi Türkiye'de ilk defa kanunlaştırılmış ve uygulanmıştır. Darülfünun'da doçentlerin muadili olan müderris muavinleri Fakülte Meclisleri'ne üye değildirler.

7- Öğretim Üyelerinin Tayin ve Azli

Öğretim Üyeleri, Doçent, Profesör ve Ordinaryüs Profesörden oluşuyordu. Doçentlerin tayini, fakülte meclisinin teklifi, Divan'ın uygun görmesi ve Zirat Vekâleti'nin tasdiki ile gerçekleşecektir. Belli bir süre içerisinde, Profesör olma liyakatını gösteremiyen Doçentler, Fakülte Meclisi'nin teklifi, Divan'ın kararı ile öğretim üyeliğinden çıkarılarak vekâlet emrine verilecektir[69].

Doçentler, Fakülte Meclisi ve Divan'ın esbâb-ı mûcibeli teklifi ve vekâletin tasdiki ile Profesörlüğe tayin olunurdu. Ordinaryüs

---

68 AYZEK, m. 17.

69 AYZEK, m. 20.

Profesörlük tayini, Fakülte Meclisi'nin en az iki, kaideten üç adayı esbâb-ı mûcibeli olarak Divan'a teklifi, Divan'ın tensibi ve Vekâletin içlerinden birini seçerek tasdikiyle gerçekleşirdi[70]. Enstitü dışından öğretim üyeliğine alınacakların girecekleri dereceye ait şartlara malik olmaları şarttı[71].

Doçent, Profesör ve Ordinaryüs Profesörlerin inzibatî suçları için bir Haysiyet Divanı kurulacak ve Haysiyet Divanı'nın kararları vekâletin tasdikinden sonra yürürlüğe girecektir[72].

Öğretim üyelerinin seçimi Enstitüce kararlaştırılırken, tayinde muhakkak Ziraat Vekâleti'nin tasdiki gerekmektedir. Bu özelliği ile Enstitü Darülfünûn ile aynı özelliği taşımaktadır.

Görevden alınma hususunda Doçentlerin dışındakiler için bir açıklama mevcut değildir. Ancak diğer öğretim üyeleri için de tayin prosedürü dikkate alınırsa azlin de, Enstitü tarafından karar alınması ve vekâletçe tasdik edilmesi ile gerçekleşeceğini söyleyebiliriz.

Öğretim üyelerinin seçimi ve azlinde rey sahibi Enstitü iken tasdik makamında vekâlet bulunmaktadır. Darülfünûn'da ilmî yetersizliği tesbit edilen bir öğretim üyesi, Fakülte Meclisi ve Divan'ın kararı ile görevden alınırdı. Bu hususta Darülfünûn kendi başına karar verme hakkına sahibti. Dolayısıyla da Darülfünûn, öğretim üyelerini ilmî yetersizlik dolayısıyla görevden almada Yüksek Ziraat Enstitüsü'nden daha geniş yetkiye sahipti.

8- İlim Adamı Yetiştirme

Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ziraat, Baytar, Tabii İlimler, Ziraat Sanatları, daha sonra Orman dallarında doktora proğramı düzenlemiştir. Yüksek Ziraat Enstitüsü, Doktora Talimatnamesi 9. 10. 1934 tarihinde yürürlüğe girmiştir[73]. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde Doçent olmak isteyenler için de Habitilasyon yapmak mümkündü. Doktorası olan, belli nitelikte neşriyatı bulunan ve basılmamış bir eserini Fakülte Meclisi'ne sunanlara, yeterli görülürler-

---

70 AYZEK, m. 20-22.
71 AYZEK, m. 24.
72 AYZEK, m. 23.
73 AYZE talimatnâmesi için bakınız, Çağlar, **a.g.e.,** s. 44-51, 53.

se, Doçentlik ünvanı verilirdi[74].

Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde bir Asistanın, Başasistan ve Şube Şefliği'ne yükselerek Doçentliğe aday olabilmesi için mutlaka doktora sahibi olması gerekiyordu[75].

9- Ders İhdası

Bu konuda tam bir açıklık olmamasına rağmen, ders ihdasının fakültenin teklifi, Divan'ın tetkiki ve vekâletin tasdiki ile olduğu söylenebilir[76].

1933 Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kanunu'nda, öğretime ara verilmesi, harçlar, talebenin örgütlenmesi, güvenliğin nasıl sağlanacağı hususlarında bilgi mevcut değildir.

10- Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde Özerkliğe Son Verilmesi

Büyük ölçüde Darülfünun model alınarak idarî yapısı oluşturulan AYZE'nin özerk yapısına 26. 5. 1936'da kabul edilen 2984 sayılı kanun ile son verilmiştir[77].

1933'te Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulurken amacı, esas olarak ilmî ve fennî araştırmalar yapmak olarak tesbit edilmişti[78]. Ancak 1934'de üniversitenin amaçlarına millî kültürün yayılması, devlet ve millete hizmet edecek insan yetiştirilmesi[79] maddelerinin de eklenmesinden sonra, 1939'da yürürlüğe konan YZE Talebe Talimatnamesi'nde de, meslek ve ilim adamı yetiştirmek yanında talebenin "*millî bir seciye, salim hatt-ı hareket ve vazife sevgisi*" ile yetiştirilmesi[80] gibi konulara da vurgu yapılmıştır.

---

74 AYZE Habitilasyon Talimatnamesi için bakınız, Çağlar, **a.g.e.,** s. 38-43.

75 AYZEK, m. 19.

76 Fakültelerin desleri birbirleri ile uygun olmasını tanzime (AYZEK m. 17) ve Divan'ın ders cedvellerini "**tetkike**" selahiyattar olduğu dikkate alınırsa bu nihaî kararın Ziraat Vekâleti'ne ait olduğunu söyleyebiliriz.

77 Bu kanunun meclis tartışmaları ve metni için bakınız; Hirsch, **a.g.e.**, s. 522-526.

78 YMMN 35, m. 2.

79 YMMN 35, m. 1.

80 AYZE Talebe Talimatnamesi (Çağlar, **a.g.e.**, s. 123-136), m. 1-2.

Darülfünûn döneminde, öğrencilerin öğretim müessesesi dışında örgütlenmeleri serbest iken, üniversite içinde yönetimin gözetimi altında dernek kurabilme hakkına sahipti. Üniversitede uygulanmaya başlanan bu esasın, daha sonra Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde de uygulanmaya başladığını görüyoruz. Yüksek Ziraat Enstitüsü öğrencilerinin Enstitü içerisinde kurabilecekleri dernek için dekan vasıtasıyla Rektör'den izin almaları gerekiyor. Enstitü öğrencileri üniversite öğrencileri gibi, bütün fakülteleri içine alabilecek bir Enstitü Talebe Birliği kurabilecekler, ancak Enstitü dışında herhangi bir yüksek öğretim öğrenci derneğiyle birlik kuramayacaklardı[81].

Darülfünûn döneminde, Darülfünûn yönetiminin kararlarına itiraz edebilen öğrenciler üniversite döneminde bu haklarını kaybetmişlerdir. Buna parelel olarak AYZE talabelerinin de, gerek fert gerekse dernekleri adına Enstitü Rektörlüğü'nün "*kararlarına her ne şekil ve suretle olursa olsun*" itirazda bulunamayacaklardı[82]. Eğer bu hal gerçekleşirse, ilgili öğrenciler Enstitü'den ihraç edileceklerdi[83].

Ankara Üniversitesi kurulmasına rağmen bu kurumun dışında kalan AYZE 1948 yılında dağıtılmıştı.1948 yılında çıkarılan 5234 sayılı yasa ile bu estitüye bağlı Veterner Fakültesi müstakil olarak, Tabibi ilimler Fakültesi ile Ziraat Sanatları Fakültesi tek bir fakülteye yani Ziraat Fakültesi haline dönüştürülerek Ankara Üniversitesi'ne bağlanmıştı. Orman Fakültesi ise İstanbul Üniversitesi'ne bağlanmıştı.

D-ANKARA DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ

10 Haziran 1935'de kuruldu. 1946 yılında Ankara Üniversitesi'ne katılmıştı.

E-ANKARA TIP FAKÜLTESİ

1937 tarihinde kuruluş çalışmalarına başlanmış ancak 1945 yılında kurulabilmişti. 1946 yılında Tıp Fakültesi Ankara Üniversitesi'ne katılmıştı.

---

81 AYZE Talebe Talimatnamesi, m. 14.
82 AYZE Talebe Talimatnamesi, m. 55/8.
83 Aynı Talimatname, m. 62/11.

SONUÇ

Atatürk döneminde yüksek öğretimdeki değişimde iki önemli özellik göze çarpmaktadır. Birisi, Osmanlı döneminden kalma eski yüksek öğretim kurumlarını yeniden düzenlemek; ikincisi, yeni başkentte yeni kurumlar oluşturmaktı.

Atatürk dömeninde İstanbul'da yeni yüksek öğretim kurumu açılmamış ve sadece eski kurumlar yeni anlayışı göre yeniden düzenlenmiştir. Hatta, Orman, Ziraat ve Veteriner okullarında olduğu gibi faaliyet yeri Anadolu içlerinde olması gerektiğine karar verilen kurumlar Ankara'ya taşınmıştı. Harb Okulu da 1936'da Ankara'ya taşınmıştı.

Ankara'nın ve Cumhuriyet döneminin ilk yüksek öğretim kurumu Hukuk Fakültesi olup, Cumhuriyet'in Osmanlı dönemine dayanmayan ilk üniversitesi olan Ankara Üniversitesi'nin temelini oluşturmuştur.

Cumhuriyet döneminin ilk üniversitesi olarak Gazi Üniversitesi'ni takdim etmek doğru değildir. Ankara Üniversitesi'ni oluşturan fakülteler kurulurkenden üniversitenin ana birimi olan fakültelere denk olarak kurulmuşlardır. 1946'da Ankara Üniversitesi'ni oluşturan ilk fakültelerin tamamı Cumhuriyet döneminde açılmış kurumlardı. 1948 yılında Ankara Üniversite'sine katılan Ziraat ve Veterner Fakültelerinin temelleri Osmanlı dönemine dayansa bile bunlar Ankara Üniversitesi'ne sonradan katılmışlardır. Siyasal Bilgiler Okulu'nun da temelleri Osmanlı dönemine dayansa da bu okulun bir fakülte olarak Ankara Üniversitesi'ne katılması 1950 tarihidir. Bu açıdan Ankara'nın ve Cumhuriyet döneminin ilk üniversitesi Ankara Üniversitesi'dir.

Ankara'da kurulan kurumlarını öğerek İstanbul'daki yüksek öğretim kurumlarını farklı bir katagoriye koymak yanlıştır. Çünkü, İstanbul'da bulunan yüksek öğretim kurumların tamamı Osmanlı döneminde Avrupa örnek alınarak kurulmuştur. İstanbul'daki kurumlar Cumhuriyet'le beraber yeniden elden geçirilmiş ve cumhuriyet ideallerine uygun hale getirilmişlerdi. Bu İstanbul kurumları Ankara'daki yüksek öğretim kurumlarını da etkilemiş hatta model oluşturmuştur.

Yönetim anlayışı olarak, Atatürk dönemi bütünlük içermemektedir. Bizzat Cumhuriyet yönetiminin yaptığı düzenlemelerle 1924-33 arası Darülfünun, yüksek okul ve enstitülerde özerk yönetim anlayışı hâkimdir. İstanbul Darülfünunu'da özerk yönetim uygulandığı dönemde diğer yüksek öğretim kurumları da aynı anlayışla yönetilmiştir. 1933'te Darülfunun'dan Üniversite'ye geçerken uygulamaya konan merkezi yönetim anlayışı, hemen diğer yüksek öğretim kurumlarını da etkilemiş ve bu kurumlarda da özerk yönetim anlayışına son verilmiştir.

I. BAKÜ TÜRKOLOJİ KONGRESİ VE MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Prof. Dr. Celil GARİBOĞLU NAĞIYEV*

XX. yüzyılın başlarında Türk dünyasında çok büyük tarihi olaylar yaşandı. Bu zaman Anadolu Türkleri artık çökmekte olan imperatorluk kuruluşundan çıkarak çağdaş yönlü bir Cumhuriyet kurdu. Bilindiği gibi Yeni Türkiye'nin böyle bir çağdaş devlet kurması hiç de kolay olmadı. O zaman Türk ordusunun Başkumandanı Gazi Mustafa Kemal'ın büyük başarıları ve kayretleri, aynı zamanda Anadolu Türklerinin kahramanlıkları sonucunda Türkiye şu büyük mücadeleyi kazandı ve bu Türk Dünyası tarihinde dünya çapında ileriye doğru atılmış çok önemli bir adım oldı.

Uzak Sibirya'da, Doğu Türküstan'da, Orta Asya'da, Rusya'nın içerilerinde (Kazan'da, Kırım'da) ve Kafkaslar'da bulunan Türklerin de hayatında bu dönemde çok büyük olaylar baş vermekte idi. Bütün Türk Dünyasında hızlı bir gelişme görünmekde ve Millî uyanış, Rönesans yaşanmakta idi.

Sibirya'dan, Çin'den başlayarak Avrupanın merkezine – Balkanlara kadar uzanan ve böyle büyük bir coğrafyada yerleşen Türkler zaman-zaman çok güclü baskılara maruz kalmalarına rağmen kendi millî kimliklerini, dilini, gelenek ve göreneklerini, örf ve adetlerini koruya bilmiş, hatta bazen daha da geliştirmişdir.

Malum olduğu gibi, her bir milletin millî kimliği büyük Atatürk'ünde belirttiği gibi ilk önce onun dilinden geçiyor. Dünya Türklerini bin yıllar boyunca yaşatan faktörlerden biri de onların dili olmuştur. 1931 yılında Atatürk'ün Afet İnan'a dikte etdiği bu sözler

---

* Bakü Asya Üniversitesi Rektörü.

bu fikri tam olarak ifade ediyor: "Türk dili dünyada en güzel ve en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk dilini çok sever ve yükseltmek için çalışır. Bir de Türk dili Türk milleti için mukaddes bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz badireler içinde ahlakini, hatıralarini, menfaatlerini elhasil bugün kendi millîyetini, her şeyin dili sayesinde muhafaza olunduğunu görüyor"[1]. Bu sebepten de zaman-zaman dilimizi elimizden almağa can atmışlar. Ama Türkün kendisi gibi dili de çok büyük olduğu için bunu beceremememişler. Bu bakımdan, dil faktörü kültür sınırından çıkarak, daha çok sosiel, siyasal karakter taşımağa başlamıştır.

Bu, özellikle de XX. yüzyılın başlarında Türk dünyasında baş veren olaylarla ilgili daha aydın gözükmektedir. Bu dönemin ünlü Türk aydınları İ.Gaspıralının, Y.Akçura'nın, A.Huseyinzade'nin, Z.Gökalp'in, F.Köprülü'nün, B.Çobanzadenin v.b. büyük hizmetleri sonucunda Türkçülük ideolojisinin bir parçası gibi Türk dili ve Türk alfabesi sorunları da ortaya çıkmış oldu.

Millî kültürümüzün gelişmesinde Türk alfabesi sorunu daha önemli yer tutmaktadır. Hala XIX yüzyılın ortalarında ünlü Azerbaycan yazarı M.F.Ahundzade'nin teşebbüsde bulunduğu Yazı Devrimi XX. yüzyılın başlarında bütün Türk dünyasında yeniden gündeme geldi. Arnold Toynbee'nin dediği gibi Türk toplumu içinde ilk önce Latin alfabesi alan Yakutlar olmuştur[2]. A.Toynbee bunun 1918 yılı başlarında, A.B.Erculasun[3] ise Yakutların kendilerinin de söyledikleri gibi 1917 yılında (Ekim Devriminde) baş verdigini gösteriyorlar.

Sovyetler Birliği'ne dahil olan Türk milletlerinden Yakutlardan sonra 1922 yılında Azerbaycanlılar Latin Alfabesine geçmişler. Bu yılın Mayıs ayında Bakü'de "Yeni Türk Elifbası Komitesi" yaratılmış ve Yeni Türk Alfabesi'ni hazırlamıştır. 1922 yılında ise Türk

---

1 Afet İnan, **Milliyetin Temeli Olan Dil Birliği, Atatürk'e Saygı**, TDK, 1969, s. 56

2 Arnold J. Toynbee, **The Adoption of the Latin in place of the Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States members of the U.S.S.R. (1918-28)**, Survey of İnternational Affers, 1928, London: 1929, p. 224. (Bkz: Bilal N. Şimşir. **Türk Yazı Devrimi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s.97

3 Ahmet B. Erculasun, **Bugünkü Türk Alfabeleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt I, s. 55

Dünyasında ilk kez olarak burada Latin alfabesi ile (Arap alfabesi ile karışık) "Yeni Yol" gazetesi yayınlanmştır.

26 Şubat – 6 Mart 1926 tarihleri arasında ise Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de I Türkoloji Kongresi geçirilmiştir. Bu kongrenin başlıca amaclarından biri de Türk Yazı Devrimini hayata geçirmek olmuştur. Genç Türkiye Cümhuriyetinin yazı devrimi meselesinde aktif gözükmemesi, Atatürkün bu meseleye soğuk yanaşma görüntüsü vermesi şübhesiz ki birbaşa siyasal karakter taşıyordu. Bilal N.Şimşir bunula ilgili tam haklı olarak yazıyor: "Sovyet hükumeti, bir Türkoloji Kongresi toplanmasına karar verirken, Türkiye'de hazırlanmakta olan yazı devriminden önce Sovyet Türklerinin Latin yazısına geçişlerini sağlamak ve böylece Doğu halkları önünde prestij kazanmak; Türkolojinin merkezinin Sovyetler Birliği topraklarına kaydığını göstermek gibi siyasal amaçlar güdmüştür"[4].

Türk toplumlari içinde en büyük nüfuza malik olan Anadolu Türklerinin bu işde bir kadar gec kalmalarının bundan başka da bir çok sebepleri olmuştur ki bunların da gözüken (üzde olan) ve gözükmegen (altda olan) tarafları bulunmaktadır.

Elde olan belgelerden de gözükdüğü gibi Türk Dünyasının Ulu Önderi Mustafa Kemal Atatürk "I Türkoloji Bakü Kongresi" öncesinde ve Kongrenin toplanma zamanı yazı devrimi meselesine açıkdan açığa hiç katılmamış, hatta bazan ona karşı çıkmıştır. 12 Eylül 1922'de o zamanki İstanbul gazetecilerinden biri Hüseyin Cahit (Yalçın) Atatürk'den "Niçin Latin yazısını almıyoruz?" sorusuna ..... 1919'da Latin alfabesine geçilmesinin kaçınılmaz olduğunu diyen Atatürk, "Daha zamanı gelmemiştir" diye ters bir cevap veriyor. Bununla ilgili Bilal N.Şimşir yazıyor: "Sonradan neden böyle bir ters yanıt verdiğini Falih Rıfkı Atay'a anlatır:

– "Hüseyin Cahit bana zamansız bir iş yaptırmak istiyordu. Yazı inkılabının zamanı daha gelmemişti." der.[5]

1923 yılında ünlü siyaset adamı olan K. Karabekir Paşa da "Latin harflerini kabul edemeyiz" demiş ve bununla ilgili yayımlanan demecinde bunu "felaket" adlantırarak böyle bir fikir söylemiştir:

---

4 Bilal N.Şimşir, **Türk Yazı Devrimi**, s. 117

5 İbid, s. 55

"Maatteessüf arzederim ki Azerbaycanlı arkadaşlarımız da bu felakete bugün düştü"[6]. Hatta, gelecekte dil "devrimini yapacak ve karar verecek kadrolar"dan biri "Başbakan İsmet Paşa Latin yazısının alınmasına uzun süre karşı olmuştur"[7]. Başbakan İsmet İnönü yazı devriminin o zaman nasıl zor bir iş olduğunu göz önüne alarak "Harf inkılabını yapmak, uzun, çetin, belki ömür boyunca bir mücadeleye karar vermek demekti" diye düşünyordu. Aynı zamanda o bu mesele "Karar verilmesi için en çok düşünülen konu idi"[8] diyordu. "Yazı Devrimi, Atatürk Devrimleri içinde karar verilmesi en çok düşünülen konu" diyen İnönü'ye göre "Kolay yazıp okumaya mühtaç ve alışkan nesillerin birden okuyamaz hale gelmelerinin hesapsız mahsurları ürkütücü idi"[9].

Bundan başka o devrin ünlü yazarı Halid Ziya Uşaklıgil "memleketin resmi ve ilmi hayatında latin harflerinin yeri yoktur" demiş ve hatta büyük Türkçü-Turançı Zeki Velidi Toğan da yazı devrimine karşı çikmıştır. Bu vesile ile ilgili o, "Türk Yurdu"nda "Latin harflerinin dilimize uygulanması imkansızdır ve zararlıdır. Latin harfleri kabul edilirse 4-5 aydan fazla ömrü olmaz"[10] demiştir. Aynı zamanda büyük şair Nanık Kemal ve Ebu Ziya da harfların degişikliğine tarafdar olmamışlar.

Her halde, o dönemin birçok Türkçü-Turançı aydınları Latin alfabesine geçilmesinin eski millî kültür geleneklerine darbe vuracağına, milletin gelişmesine engel olacağına içten inanmış ve bu sebepten de bunu kabul etmemişler. Yenice yaranmış olan Türkiye Cumhuriyeti ne ekonomik, ne de manevi bakımdan hala böyle bir ciddi devrim yapmağa hazır değildi ve çok büyük siyasal sorunlar içinde yaşayan, bu sorunlardan dolayı "daha çizmelerinin tozunu silmeğe vakit bulamamış olan Başkumandan", hemde Anadolu Türkle-

---

6 "Latin harfini kabul edemeyiz", **Hâkimiyet-i Milliye**, Ankara, 5 Mart, 1923, s. 2 (Bkz: Bilal N. Şimşir, **Türk Yazı Devrimi**, s.57-58)

7 Metin Kale, **Harf Devrimi**, Erdem, Cumhuriyet, Özel Sayısı, I-II-III, Cilt 11, Sayı 31-32-33, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 822

8 İsmet İnönü. **Türk Harflarınını Yıldönümü**, Ulus (Ankara) 9 Agustos, 1953 (Bkz.: Fuat Süreyya Oral, **Türk Basın Tarihi**, 1919-1965 – Cumhuriyet dönemi, İkinci kitab, 1968, s. 91.

9 **İbid**.

10 **İbid**, s. 821.

rinin Osmanlı kültürel ananelerine bağlı olduklarını nazara alarak bu yazı devrimi meselesini bir kadar ertelemek ve "Sovyet Türklerinin Latin yazısına geçişlerini" öne çekmek kararını vermiştir.

Atatürk I Türkoloji Bakü Kongresi'ne açıkdan açığa katılmasa da, her halde onu tam olarak dikkatdan kenarda da bırakmamıştır. Bunu Fazıl Agisin söylediği sözlerden de görebiliriz. Bu konu ile ilgili olarak O, Abdülbaki Gölpınarlı'nın hatırasını böyle anlatıyor: "1979'un başlarında Abdülbaki Gölpınarlı'nın Üsküdar'daki evindeyiz. Laf lafı açtı ve söz Bakü'de yapılan Türkoloji Kurultayına geldi. Gölpınarlı'nın bu hususta söylediği şeyler gayet ilgi çekiciydi. Gölpınarlı özetle şöyle dedi: "Atatürk, Köprülüyü Bakü'ye gönderirken Latin harflerini kasdederek "Emperyalistlerin harflerini kabul etmeyelim. Şu anda kullandığımız harfler üzerinde ısrar edelim" dedi. Bunu söylerken ben de ordaydım. Ama Köprülü Bakü'de Latin harflerinin kabul edilmesini savunur ve Arap alfabesinin bırakılması gerektiğini ifade eder. Köprülü, yurda döndükten sonra, Atatürk Köprülü'yü bu tavrından dolayı tebrik etmiş ve ona imzalı bir portresini hediye etmiştir. Üstünden onca yıl geçmiş olmasına rağmen, Atatürk'ün bu hususta niçin böyle davrandığını hala anlaya bilmiş değilim."[11] Zaten hatta büyük Türk Abdülbaki Gölpınarlı'nın da o zaman anlaya bilmediği mesele Atatürk'ün bu gizli ve derinde olan siyaseti idi.

Hiç şübhesiz ki siyasal bakımdan daha uyak olan Fuat Köprülü Atatürk'ün derinde olan siyasetini anlamaya bilmezdi. Aksi takdirde O, böyle serbest hareket yapamazdı. Ama buna bakmayarak o da Bakü'de kendisini Atatürkün mevkiine uygunlaştırmıştır. Bunu Halid Seid'in bu Kongre ile ilgili yayınladığı hatıra kitabında da göre biliriz. Kongre öncesi olayları kaleme alan Halid Seid yazıyordu:

"– Fuat bey, – dedim, – tabii yeni elıf-ba meselesinden dolayı teşrif etdiniz. Bu hususta Türkiye efkari-umumiyesile, siyasi dairelerinin fikirleri sizce malum olduğundan şüphe yoktur"[12]. Fuat

---

[11] Bkz.: Mustafa Toker, Türkistan'ın Latin alfabesine geçemesinde büyük rol oynayan Halid Seid Hocayev ve **"Yeni elifba yollarında eski hatıra ve duygularım"** adlı eseri, 1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. yıl Dönümü Toplantısı, Ankara, 1999, s. 88

[12] Halid Seid, **Yeni elifba yollarında eski hatıra ve duygularım**, Simferopol,

Köprülü'nün cevabı o zamanki Türkiyenin durumunu açıkca ifade ediyor:

"–Efendim, – dedi, Türkiye'nin bugünki vaziyeti hepimize malumdur; meğlubiyetle neticelenen ağır ve uzun muharibelerden çıkdık, iktisadi veziyetimiz bizi memnun ede bilecek bir halde degil, bilhassa büyük bir inkılab hayatı yaşayırız, zihnimiz henuz daha mühüm meseleler ile meşkuldur. Bununla beraber ilmi müessiselerimiz, Azerbaycan tarafından ortaya atılan yeni elifba meselesine de bigane degiller. Bu yakınlarda Maarif Nezareti tarafından hususi bir komisyon teşkil edildi. Bu komisyon imla ve hürufatın tetkiki ile meşkul olur, henuz kat'i bir fikir ve karara gelmediler"[13].

Bundan sonra Halid Seid'in "Şu halde, kurultayda Anadolu Türkleri namına yeni elifbanını lehine veya aleyhine bir fikir vermeyeceksiniz?" sorusuna verdigi cevap da dikkat çekicidir. Fuat Köprülü diyor:

"– Tabii değil mi? Ancak şurasını da arz edelim ki yeni elifbanın aleyhine rey vermek için elimizde bir esas yoktur, lehine rey vermek için de – maalesef – henuz hazırlığımız olmadığı gibi hükumet tarafından da bu hususda bir talimat yoktur"[14]. Sonra Fuat Köprülü fikrini devam etdirerek "...esas etibarı ile benim fikrim yeni elifbanın lehinedir" diyor ve bu işde mevcut olan zorluklar barede bahs ediyor ve fikrini bu sözlerle sonuclayir:

"– Evet, – dedi, – o halde bütün çetinliklere, iktisadi ağırlıklara katlanarak yeni elifbaya geçmeye mecbur olacağız (bu tabii, menim öz fikrimdir. Hükumet dairelerinin bu hususda ne düşündüklerine aid bir şey deyemem). Çünkü esrimizdeki metbuat medeniyeti geniş saheler, çok mikdarda okucular isteyir. Bundan dolayı Şark Türkleri ile medeni münasibetlerimizi sağlamaya mecburuz, vakien hürufatın ayrı olması dilce olan münasibeti kesmez, ancak çocuklarımıza, gençlerimize ayrı ayrı hefleri öyretmeye mecbur olacağız, bu da bir çok vaktımızı boş yere sarf etmeye sebep olacak... Bugünkü tehnika da yeni elifbaya keçmeyi taleb edir. Arz etdiyim gibi buna bizim iktisadi şeraitimiz henuz müsaid degildir. Bu hüsusda çalışmakta olan

1928, s. 91.

13 İbid

14 İbid

komisyon lazım görerse, bizim de keçmemiz ehtimaldan uzak degildir; ancak henuz resmi, kati bir şey deyemem"[15].

Bu sözlerden de gözüküyor ki, Türkiye devletinin harf devrimi ile ilgili bir kaç planları var idi ve tabii ki bu işin başında Mustafa Kemal Atatürk dayanıyordu. Atatürk'ün daha öncelerden de bu mesele ile ilgili çabalar gösterdiği bir kaç belgelerden de gözükmektedir. Bunu, Prof.Dr. Zeynep Korkmaz'ın aşağıdaki sözlerinden de görmek mümkuntür. Bununla ilgili o, yazıyor: "Atatürk'ün Türk toplumunda bir yazı inkılabı yapılması gereğini benimseyen görüşü oldukca eskidir; Cumhuriyetten önceki yıllara kadar uzanır. Daha II. Meşrutiyet öncesinde *Selanik*'te Bulgar doğu bilimcisi İvan Manolov ile yaptığı görüşmede, Arap yazısının Batı kültürüne girmemize engel olduğunu belirtmesi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ünlü Macar Türkoloğu Gyula Ne'meth'in, *Türkische Grammatik* adlı eserindeki transkripsiyon alfabesini Türk yazısı için fazla ayrıntılı bulması, 1922 yılında Halide Edip (Adıvar)'in de bulunduğu bir toplantıda Latin harflerinin kabul edilebileceğinden söz etmesi, bu düşüncenin eskiliğine işaret eden tanıklardır."[16]

Artık 1924-25 yıllarından itibaren Türkiyede birbaşa Atatürkün başkanlığı altında kültür, dil ve alfabe inkılabına hazırlık işleri gidiyordu. Bu dönemde "kültür politikasının içinde "dil birliği"nin sağlanması için öteden beri savunulan Latin harflerinin kabülünün gerekliliği üzerinde düşünülmeye başlanmıştır."[17].

1928 yılında Türkiye'de alfabe konusunda tartışmalar şiddetle devam etdiği zaman Atatürk bu mesele ile ilgili görüşlerini 9 gecesi Agustos'da Sarayburnu parkında açıklamış be bununla da yazı inkılabına kendi münasibetini böyle ifade etmiştir: "Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir milletdir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa, bu hata bizde değildir. Türkün seciyesini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlarındadır. Artık ma-

---

15 İbid, 92

16 Zeynep Korkmaz, "Atatürk ve yazı inkılabı üzerine", **Erdem**, Cumhuriyet, Özel Sayısı, I-II-III, Cilt 11, Sayı 31-32-33, s. 175

17 Ayşe Aktaş, **Atatürk ve Harf Devrimi**, Erdem, Cumhuriyet, Özel Sayısı, I-II-III, Cilt 11, Sayı 31-32-33, s. 708

zinin (geçmişin) hatalarını temizlemek zamanındayız. Hataları teshih edeceyiz (düzelteceyiz).”[18]

Bütün bunlar gösteriyor ki, ömrü boyunca çağdaşçılık, Türkçülük yolunda mecadele yapan ve Türk Dünyasının bugünkü hale gelib çıkmasında çok büyük hizmetleri olan Mustafa Kemal Atatürk “I. Türkoloji Bakü Kongresi”ne de etinasız kala bilmezdi.

1926 yılında Baküde gerçekleşen I. Türkoloji Kurultayı Türk halklarının kültürel hayatında çok önemli röl oynamıştır. Bütün Türk dünyasının ve dünyanın birçok ünlü Türkoloji uzmanlarının katıldığı bu Kurultay ortak Türk kültürünün, dilinin ve edebiyatının yaranması yolunda ileriye doğru atılmış büyük bir adım oldu.

Bilindigi gibi, Doğu dünyasında ilk olarak 1918 yılınla Azerbaycanda Demokratik bir Cumhuriyet kuruldu ve onun ömrü çok kısa – 2 yıl oldu. Ama buna rağmen hem Azerbaycanda hemde diger Türk ülkelerinde çok büyük millî uyanma heyecanı yaşandı.

Bir kadar sonra büyük Türk milletinin kahramanlığı ve Mustafa Kemal Paşa Atatürkün çabaları sonucunda Doğuda daha bir bağımsız devlet – Türkiye Cümhuriyeti kuruldu ve bu dönemde Türk Dünyasında asıl bir millî canlanma, uyanış baş verdi. Bunun da sonucu olarak “I. Bakü Türkoloji Kurultayı” geçirildi.

İ.Kaspıralı ve V.Radloffun şerefine düzenlenen bu Kurultaya A. Hüseyinzade, B.Çobanzade, A.E.Krımski, N.N.Poppe, V. V. Bartold, A. N. Samoyloviç, L. V. Şerba ve birçok ünlü türkoloklarla yanaşı Mustafa Kemal Atatürk tarafından gönderilmiş Fuad Köprülüzade de katılmışlardır.

Türk dili, kültürü ve medeniyetinin gelişmesi yolunda bağımsız Türkiye Cümhuriyetinin ve onun ilk kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk’ün büyük rolü ve hizmetleri olmuştur. Bu ilk önce Atatürk’ün “I. Türkoloji Kurultayı” münasibetinde ve ona gizli katkılarında kendini göstermiştir. Atatürkün şu kurultaya dolayı yolla katkı göstermesi göz önünde olsa da, bu meselenin derinden araştırılması lazımdır.

---

[18] **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt II, Ankara, 1959, s. 253.

TEHDİT VE TEHLİKELER KARŞISINDA TÜRK EĞİTİM-ÖĞRETİMİNİN KONUMU VE STRATEJİSİ

Prof. Dr. Mustafa KESKİN*

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Gazi, Müşir Mustafa Kemal Atatürk'ün eseri, Türk gençliğinin koruma ve savunmasına emanet ettiği yadigârıdır. Tarihî Türk devleti, nasıl tehdit ve tehlikelere uğramışsa, tarihî tecrübe ve müktesebatımızın pek değerli sonucu olan bugünkü devletimiz de, kimi süreksiz, kimi sürekli, içten ve dıştan kaynaklanan tehdit ve tehlikelerin hedefidir. Denilebilir ki Türkiye Cumhuriyeti, Selçuklu'nun ve Osmanlı'nın övünçlerine, sevgilerine olduğu kadar, onlara yönelik nefret ve düşmanlıklara da varistir. Millî Mücadele'nin en sıkıntılı zamanlarında "Maarif Kongresi"ni toplayan Mustafa Kemal Paşa'ya göre Türk Milletinin ve onun "millî egemenlik esasına dayalı, kayıtsız-şartsız bağımsız yepyeni devleti"nin bir daha izmihlâlle karşılaşmaması, çağdaş milletlere paralel, çağdaş medeniyetin onurlu, verimli bir üyesi olması için, her şeyden öncelikli ve hepsinden önemlisi Türk millî eğitimidir.

Türk eğitim-öğretiminin barış dönemi ile ilişkisi ve Türk öğretmenlerinde bulunması gerekli meslekî ve ahlakî değerler ışığında konumu ve stratejisi üzerinde durulacaktır. Her yerde ve her zaman eğitimsel gelişmenin, nitelikli insan yetiştirmenin barış dönemi ile yakın ilişkisinin olduğuna inanıyorum. Esasen toplumsal değişim ve gelişimin, ilgili toplumum eğitim düzeyiyle paralellik arz ettiğini de ilâve etmek lazımdır. Toplumsal değişimlerin ve gelişmenin birden bire değil de tedricen gerçekleştiğine bakılırsa, eğitim-öğretimin "millîlik" özelliğinin titizle korunmasının önemi daha da anlaşılır.

Bildirimizde Osmanlı Devleti'ndeki duruma, gelişmiş ya da ile-

* Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

ri ülkelerle yapılan karşılaştırmaların eksikliğine, nihayet Türkiye Cumhuriyeti'nin ısrarlı ve kararlı olarak mücadele ettiği ana düşmanlara da göndermede bulunulacaktır.

Türk Milletine Yönelik Tehditleri cehalet, yoksulluk, bulaşıcı hastalıklar, Türk kimliğine, Türk geleneklerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, Türkiye Cumhuriyeti'ne ve demokrasisine, demokratik, laik, sosyal, hukuk devleti özelliğine düşman bütün izmler veya akımlar olarak özetlemek mümkündür. Türk millî eğitiminin amaç ve stratejisi, yetişecek olan Türk çocuklarını, belirtilen tehdit ve tehlikelere karşı uyanık ve zinde bulundurmakla beraber, onlara bilimin aydınlatıcı önderliğinde değişim ve gelişmenin varlık ve bekası için olduğundan çok gerekli olduğunu, eğitim-öğretimin bütün aşamalarında kafa ve gönüllerine işletmektir. Bütün bunların uygulamaya konması ve sürdürülmesi öğretmenlerin niteliği ile, kalitesi ile olduğu kadar sürdürülebilir, kalıcı bir barışla mümkündür. Bu sebeple Türkiye'nin iç ve dış politikasında, millî ülkü olarak "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ı benimsemesi çok önemli ve o oranda isabetlidir.

Eğitim ve öğretimin en önemli unsuru, şüphesiz öğretmendir. Öğretmen okuyan, yazan, kalemle yazmasını, insana bilmediğini öğreten, anlamadığını belleten kimsedir. Öyleyse öğretmenin devlet ve toplumun moral ve maddi ihtiyaç ve hedeflerini karşılayacak derecede bir donanımla yetiştirilmesi ve yetkili kılınması gerekir. Öğretmen, babanın dünyaya gelmesine aracı olduğu, insanın kabiliyetlerini keşfeden, bununla yetinmeyerek o kabiliyetleri işleyen, ona tenkitçi bir zihniyet, yüksek bir iş ahlakı, hem toplumu hem de insanlık için sürekli güzel işler üretmek disiplinini kazandırmak suretiyle, yüce bir makama yükselmesini sağlayan adam olmakla, hakkı baba hakkından önce gelen kimsedir.

Öğretmen, başta öğrenciler olmak üzere, toplum tarafından örnek alınan, imrenilen, öğrencileri ve toplumu ile ahenkli bulunan, kendisiyle ve toplumuyla barışık, Türk milletinin yüksek millî değerlerinin temsilcisi ve güvencesi olan adamdır. Nihayet öğretmen **hakikatin tanığı, aydınlık geleceğin müjdecisi, gelecekte olması muhtemel tehdit ve tehlikelerin uyarıcısı ve toplumsal değişim ve gelişimin öncüsüdür.**

Türk Devletine ve Türk milletine yönelik, örtülü ve açık, süresiz

ve sürekli tehdit ve tehlikeler karşısında en önemli engeli oluşturan öğretmen bilgili, cesaretli, vakarlı, erdemli, adil ve merhametli olmalı, bütün düşünce akımlarını bilmeli, ama bunlardan hiçbirini, "Atatürk millîyetçiliği" hariç, muhataplarına empoze etmemelidir. Öğretmen bilgili olduğu takdirde güçlü ve kuvvetli olacağının bilincinde olmalıdır ki, bu bilinç ona sürekli vakar ve daima parıldayan bir fazilet kazandıracaktır. Cumhuriyetin emanet edildiği nesilleri eğitip terbiye etmek onun temel görevi olduğu içindir ki, devletimizin kurucusu, Gazi, Müşir Mustafa Kemal Paşa 1928'de "Millet Mektepleri" ni kurmuş ve "Başöğretmen" payesini almıştır.

Öğretmen, içinden çıktığı topluma aittir. O, uluslararasında Türk milletinin ayırt edici özelliklerini temsil mevkiinde olduğu için, millîyetçi olmalı, dünya vatandaşı, kozmopolit yahut "küreselleşme" nin zebunu olmamalıdır. Türklüğümüzü muhafazada ve onunla övünmede itinalı olmalıyız. Çünkü dışımızdakilerin bize saygı göstermesini istiyorsak, bu saygıyı her şeyden önce biz kendimize göstermeliyiz. Kendisine saygısı, kimliği ile övünen, sürekli çalışıp üreten ve sınırsız özgüvene sahip olan toplumlardır ki, haysiyetli, şerefli, izzetli, alnı açık, başı diktir. Türk öğretmeni bu çerçevede bir toplumun inşacısı ve yaratıcısı olmalıdır.

Yeni Türkiye Devleti, "dünyaya egemen, kudretli bir fikrin (millîyetçiliğin) Türkiye'deki tecellisi ve tahakkukudur"[1]. Atatürk millîyetçiliğinin Türk milletinin ortak paydası olması, nesillerin gerçekten millî bir eğitimden geçirilmesi ve millî duygularla donatılmasıyla mümkün olabilir. Bu takdirde Türk milleti ve onun kudretli devleti yeniden bir izmihlale sürüklenmeyecek, hiçbir milletin ve devletin önünde eğilmeyecektir. "Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken, onlara özellikle millî varlığı ve hakkıyla, millî birlik ve beraberliğiyle çatışan ne kadar yabancı öge varsa, onlarla mücadele etme lüzumu ve millî düşünceyi tam bir özümsemeyle, her karşı düşünceye karşı şiddetle ve özveriyle savunma zarureti telkin edilmelidir. Yeni nesillerin bütün manevi dünyasına bu özelliklerin ve kabiliyetlerin aşılanması önemlidir"[2].

---

1 **Atatürk, Söylev ve Demeçler**, C. I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1981, s. 321.

2 Atatürk, **a.g.e.**, C. II, s. 17.

Öğretmenler, Türk milletine, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne düşman ne kadar akım varsa, bunlarla mücadele edebilecek bir donanıma sahip olmalı, kendisine emanet edilmiş kuşaklara, o akımlarla mücadele etme gereğini kafalarına ve gönüllerine nakşetmelidir. "Dünyanın uluslararası gidişatına göre böyle bir savaşın gerekli kılacağı manevi güçlerle donatılmamış olan fertlere ve bu özellikte fertlerden meydana gelmiş toplumlara hayat ve istiklal yoktur"[3].

Öğretmenler müesses nizamın yani anayasal düzenin güvencesidir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti olduğunun bilincinde ve inancındadır. Onlar yalnız zamanımızın değil, aynı zamanda geleceğimizin de planlayıcıları ve belirleyicileridir. Muzaffer orduların bile ancak ve ancak öğretmenlerin eseri olduğu unutulmamalıdır[4].

Türkiye'de eğitimsel gelişmenin barış dönemiyle ilişkisine gelince: Herkesin bildiği gibi hangi ülke olursa olsun, eğitimsel gelişmenin, nitelikli ve kaliteli insan yetiştirmenin barış dönemiyle kuvvetli bir ilişkisi vardır. Esasen toplumsal değişim ve gelişimin eğitimin çağdaş niteliğiyle paralellik arz ettiğini de eklemek lazımdır. Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenlerinin odağında sürekli savaşların bulunduğunu gözden ırak tutmamak gerekir. Sürekli savaş, bunu yapan ülkenin maddi ve manevi güç kaynaklarının kurumasına, geleceğe dair ümitlerinin tükenmesine, nihayet ümitsizliğe düşmesine sebep olur. Yaşadığımız dünya, ümitsizlik dönemlerinin deyişiyle, "yalan" değildir. Bir "berzah", yahut Türkçesiyle "mola yeri" olduğu doğru olmakla, bu dünyanın hakikatliği de ortadadır. Bu dünyanın ahvali elbette savaştan ve barıştan, bolluktan ve kıtlıktan, zevkten ve meşakkatten ibarettir. Onun içindir ki, barış döneminde savaşa hazırlıklı olmak, bolluk devirlerinde kıtlık için tasarrufta bulunmak, nihayet rahatlığı meslek edinmeyerek sürekli çalışmayı ve üretmeyi şiar edinmek lazımdır. Bu hakikatin farkında olan, doğumunun yüzyirmibeşinci yılını kutladığımız, Gazi Mustafa Kemal Atatürk "Bir tek şeye ihtiyacımız vardır: Çalışkan olmak. Çalışıldığı

---

3 **a.g.e.**, C. II, s. 231.

4 Mehmet Akif Ersoy, **Safahat**, Fatih Kürsüsünde (IV. Kitap), Düzenleyen: Ömer Rıza Doğrul, İnkılap Kitabevi, 19. Baskı, İstanbul 1985, s. 280.

takdirde mutluluk ve zenginlik peşinden gelecektir." demekle ezeli ve ebedi hakikati doğrulamaktadır.

Toplumsal değişimlerin ani değil de, tedricen gerçekleştiği görülmektedir. Bir toplumda "iyileşme", "kötüleşme" ve "yeniden iyileşme" birbirine yakın süreçlerde mümkün olmaktadır. Eğitimsel gelişmenin barış dönemiyle ilişkisini ortaya koyabilmek için bazı konuların belirlenmesinde yarar vardır. Birincisi, Osmanlı Devleti'nin durumudur. Çünkü saltanatın kaldırılmasıyla ilgili yasada yeni Türkiye Devleti'nin "Misâk-ı Millî hudutları içinde Osmanlı Devleti'nin tek meşru vârisi" olduğu, "millî hükümranlığın milletin kendisine verildiği" vurgulanmaktadır[5]. Dolayısıyla vârisi olunan Osmanlı Devleti'nin durumuna da değinmek lazımdır. İkincisi, "Batı medeniyeti" nin temsilcisi olan ülkelerle yapılan karşılaştırmanın eksikliği, üçüncüsü de Türkiye Cumhuriyeti'nin ısrarlı ve kararlı biçimde savaş açtığı ana düşmanlardır.

Osmanlı Devleti'nin sadece Türk millî tarihinin değil, insanlık tarihinin de mükemmel teşkilatlanma örneklerinden biri olduğu doğrudur. Bu mükemmeliyetin temelinde bilim adamlarının, düşünce insanlarının fikrî ve fillî katkı ve katılımlarının bulunmasıdır. Selçuklular zamanında Türkiye'de çağdaş biçimde programlanmış eğitim-öğretim kurumlarını devralan Anadolu Beylikleri ve bu arada Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın sonlarına değin söz konusu kurumları daha da geliştirmişledir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında eğitim-öğretim programlarında âlet ilimleriyle müsbet ilimler çıkarılırken Avrupa'da "skolastik zihniyet" in, yani "ham softa kaba yobazlık" ın yerini tenkitçi zihniyet ve deneysel araştırmalar almaya başlamıştır. "İlim bütün isteklerinize yön versin. Akıllı ve hırslı olursanız ebedi dirlik ve düzenlikte bulunursunuz. Bu size Çalab'ın emri olur." diyen Âşık Paşa'nın hayata geçirilmiş telkin ve tavsiyeleri unutulmuş, ilim bu ülkede takdir edilmeyince, iltifat görmeyince takdir ve iltifat gördüğü coğrafyalara göç etmiştir[6]. "Doğu'nun ziyası sönmeye,

---

5 **Tertip-Düstur,** s. 149, Prof. Dr. Mustafa KESKİN, "Türk İnkılabı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi", Ufuk Kitabevi, 2. Baskı, Kayseri 2001, s. 233.

6 Âşık Paşa'nın ünlü eseri **Garib-nâme**, Prof. Dr. Kemal YAVUZ tarafından faksimilesi ile birlikte hazırlanmış, 4 cilt hâlinde, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından 2000 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır.

aydınları fakirleşmeye başlamış, kıta Avrupasından kovulan "ham softa kaba yobazlık", "ortaçağ karanlığı" Osmanlı ülkesinde yer edinmeye, eğitim-öğretim kurumları olan medreselerde ağını örmeye, bütün bir toplumu girdabına almaya başlamıştır.

Belirtilen tarihlerden sonra Osmanlı eğitim-öğretim kurumlarından, bırakınız dünya çapında olmayı, ülke çapında bile toplumsal ihtiyaçlara karşılık verecek, dünyadaki değişimi izleyecek ve gelişmeye yön verecek, karşılaşılan sorunlara çözüm önerecek ve çare bulacak çapta insanlar bile yetişmez olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı kültür ve medeniyetinin maddi ve manevi sukûtu eş zamanlı olmuştur. Osmanlı kaynaklarında "Memâlik-i Mahrûsa", yani sınırları Allah tarafından korunmuş cihan padişahının ülkesi diye betimlenen topraklar her yönden yıkıcı saldırılara uğramıştır. Devrinin güçlüleri bu tarihlerden sonra düşmanlar tarafından yere serilmişlerdir. Sınırlar ötesi düşmanların işini kolaylaştıran, niyetlerini gerçekleştiren içerideki sukûtumuz olmuştur. Eğitim-öğretimde hedefsizliğin, yakın ve uzak geleceği görememenin sonucu son derece elem verici olmuştur. Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıldan sonraki durumunu "Bindik bir alamete gidiyoruz kıyamete" özdeyişi özetlemeye yeterlidir.

İlim ve hikmeti klavuz edinmeyenlerin mürşid tutmayanların karşılaşacakları elbette kıyamettir, ölümdür. Ortalama olarak haftanın bir günü dış düşmanlarla, bir o kadar da iç ayaklanmalarla meşgul olan Osmanlı Devleti'nin kendini ihya etmesi mümkün değildir. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa devletler manzumesinde yer almak suretiyle barışa nail olmuş[7], bu süre zarfında ülke genelinde gerçekleştirilen "okul" laşma sayesinde Türk milletinin ruh köklerine bağlı, aynı zamanda çağdaş medeniyetle barışık nesiller yetişmiştir. Mehmet Âkif ERSOY'un "Âsım'ın nesli"[8] olarak göklere çıkardığı bu nesiller, çoktandır yere serilmiş, sütü kanıyla birlikte emperyalizmanın ağzına verilmiş, Osmanlı Devleti'nin ve Türk insanının şeref ve haysiyetini kurtarmıştır. Millî Mücadele'de Türk milletinin ölümden sonra dirilişini gerçekleştir-

---

7 Nihat ERİM, **Devletler arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 341-353.

8 **Safahat**, VI. Kitap: Âsım, s. 424-427.

miş, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, O'nunla beraber ebed-müddet devletimizin son halkası olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuştur.

Türkiye'nin çağdaşlaşma hamleleri ve Avrupa tarihi ve medeniyeti konularında yeterli ve sağlıklı bilgisi olmayanlar, sık sık Türkiye'yi Avrupa'nın "seri başı" ülkeleriyle karşılaştırıyorlar, onların ilerleyişinden ve Türkiye'nin geri kalmışlığından bahsetmekle kalmıyorlar, daha da ileri giderek, Cumhuriyet ilkelerinin yetersizliğini ve miadını doldurduğunu iddia ediyorlar. "İkinci Cumhuriyetçiler" diye kendilerini tanımlayanlar ne geçmiş maceramızı biliyorlar, ne de Türkiye'nin büyük rüyasını görüyorlar. Her şeyden önce şu gerçeğin altını çizmek gerekir: Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulduğu tarihte böyle bir karşılaştırma yapmak akla, bilime, insaf ve adalete aykırıdır. Karşılaştırma ancak eşitler arasında yapılmalıdır. Batı medeniyetinin temsilcisi olan ülkelerle genç Türkiye arasında yüz ila yüzelli yıllık bir yola çıkış aralığı vardır. Cumhuriyet'in 10. yılında bile çok büyük işler yapıldığını, yapılan işlerin en büyüğünün ise "Temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti" olduğunu, bizzat kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk söylemektedir. "Bundaki başarıyı Türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak azimkârâne yürümesine borçluyuz. Yaptıklarımızı asla kâfi göremeyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en mamur ve en medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız..... Türk milletinin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fıtrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu kesintisiz ve her türlü araç ve önlemlerle besleyerek geliştirmek millî ülkümüzdür..."[9] diye de devam etmektedir. 1923'te çağdaş medeniyet yoluna giren Türkiye, Batının "gelişmiş" leri ile olan mesafeyi 15-20 yıla kadar indirmiştir ki, bu her türlü takdirin üzerinde bir ilerleme ve gelişmedir. Şayet Türkiye belirli aralıklarla dışardan ve içerdeki işbirlikçileri marifetiyle budanma-

[9] Atatürk, 10. Yıl Nutku (29 Ekim 1933'te 10. Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle Ankara'da yapılan büyük törende söylenmiştir), **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 274-276.

mış olsaydı, inanıyorum ki, Türk milleti bu mesafeyi kapatmış olacaktı. Gerçekleştirilenleri asla küçümseyemeyiz, hafife alamayız. Türkiye'nin, bu zorlu coğrafyada ve baş döndürücü olayların meydana geldiği zamanda gerçekleştirdiklerini, başta eğitim-öğretim kurumlarındaki çocuklarımız olmak üzere, bütün topluma sıkça, ama bilimsel olarak anlatmak mecburiyetimiz olmalıdır. Bunu yapmak "Türk'e Türk propagandası yapmak" da değildir. Artılarımızı, eksilerimizi önce kendimize anlatmalıyız ki, çağdaşımız olan ve Türkiye üzerinde yakın ve uzak talepleri bulunan ülkelerin hamlelerini sonuçsuz bırakmış olalım.

Türkiye, 1990'da dünya bilimsel sıralamasında 45. sırada iken, 2004 yılı itibariyle 22. sıraya yükselmiştir. Bunu belirtmemizin sebebi, tedricî olarak bilimsel doyuma ulaşan Türkiye'nin kısa sürede kat ettiği mesafeyi göstermektir. Mana ve madde planında yıkıma uğramış bir vatanda, "yorgun ve bitab" düşmüş Türk milletinin dinlenmesi, kuvvetlenmesi, toparlanması, nihayet sınırları "Misâk-ı Millî" ile belirlenmiş vatan coğrafyasının mamur ve bayındır kılınması için yeni Türkiye Devleti'nin benimsediği millî ülkü, daha önce de belirtildiği gibi "Yurtta ve Dünyada Barış" olmuştur. Sürdürülebilir barışın bilincinde olan Türk milleti bunu acı deneylerden, uğradığı millî musibetlerden sonra öğrenmiş, Cumhuriyet'i lafzıyla ve ruhuyla benimsemiş, bu Cumhuriyet'i "Demokrasiye âşık Türk evlatlarının vatan ve millet sevgisine emanet ve tevdi" etmiştir[10].

Türk nesilleri, Cumhuriyet'le, onu taçlandıran demokrasisiyle hayatın sevincine ve zevkine erişmişlerdir. Bugün itibariyle 19 milyon civarında çocuk ve gencini okutan Türkiye için yapılması gereken iş, kurucusunun gösterdiği aydınlık yolda yürüyüşüne devam etmek, dünyanın çağdaş standartlarına sahip olmak için gerekli değişim iradesini ortaya koyabilmektir. Türkiye, bu ülkenin aydınlanmasında, "Türk Rönesansı"nın yaratılmasında öncü rol oynayan üniversitelerinin sayısını mutlaka 100'ün üzerine çıkarmalı, mevcut üniversitelerini dünyadaki emsalleriyle rekabet edecek konuma yükseltmelidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin en kavi düşmanları cehalet, yoksulluk

---

[10] **1982** Anayasası, Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982, s. 5.

ve hastalıktır. Cehaleti karanlık ile karşılamak mümkündür. Hem kötülüklerin hem de geri kalmışlığın kaynağıdır. Bu kaynak kurutulmadıkça zenginliğin, mutluluğun, sağlık ve esenliğin elde edilmesi mümkün değildir. Kalkınma cehaleti alt etmekle başlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin geçen sürede sağladığı en büyük başarı cehalete karşı açtığı sürekli savaş ve bu savaşta başarısıdır. Cumhuriyet'in "aydınlanma" projesi başarılı olmuş, ülke insanımızın büyük çoğunluğu okur yazar kılınmıştır. Son çeyrek yüzyılda karşılaşılan ve bilim çevrelerinde endişe doğuran konu, çocuklarımızın bilinçli olarak kitap okumaktan, düşünmekten, sorgulamaktan ve yazabilmekten uzaklaşmalarıdır. Yetişecek ola nesilleri yeniden düşünce ile, okuma ve yazmayla barışık yapmanın çare ve önlemlerini vakit kaybetmeksizin bulmamız gerekir. Son yıllarda, özellikle kız çocuklarımızın okullu yapılması için devlet vatandaş işbirliğinin ürünlerinin ortaya çıkması sevindiricidir. Esas olan, kanaatimizce eğitim ve öğretim faaliyetinin sürekli olması, bunun bir meşale gibi elden ele devredilmesi, nihayet Türk insanının eğitim ve terbiyesi için gerekli yatırımların artırılarak sürdürülmesidir. Gelişmişliğin göstergesi sürekli üretim ve pazarlamadır. Refah seviyesi yükselmiş Türkiye'nin sağlıklı nesiller yetiştirmesi, refah ve mutluluğunun güvencesi olacaktır. Devletin "İstiklal ve Cumhuriyetimizin emanet edildiği gençlerin müsbet ilmin ışığında, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaç edinen görüşlere karşı yetişme ve gelişmelerini sağlayıcı, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alması" anayasal bir zorunluluktur[11]. Birey başına 1000 doların üzerinde bir ihracat gerçekleştiren Türkiye, bu kalkınma ve ilerlemesinin ürünlerini devşirmeye başlamıştır. Elbette gerçekleştirilenleri yeterli görmek mümkün değildir. Ana ve çocuk sağlığı başta olmak üzere toplum sağlığının iyileştirilmesi sağlık ve sosyal yardımın bütün topluma yaygınlaştırılması, Türk insanının yaş ortalamasının yükselmesi, elbette cehaletin, yoksulluğun ve hastalığın yok edilmesiyle, bunlarla mücadelenin sürekli kılınmasıyla

[11] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, Gençliğin Korunması İle İlgili 58. ve 59. Maddeleri, s. 40-41.

mümkün olacaktır. Sonuç olarak, Türk eğitim ve öğretiminin mevcut ve muhtemel tehdit ve tehlikeler karşısında konumunu güçlendirmek, onu zamanın değişimine uygun olarak ve millî ihtiyaçlara göre güncelleştirmek sürekli ilerlemenin olmazsa olmazıdır ve bunun barış içinde birlikte yaşamayla doğrudan ilişkisi olduğu düşüncesindeyim. Ülke içinde ve dışında, hem kendisiyle hem de başkalarıyla, barışık olmayan bir toplumun mana ve madde planında gelişmesi, çağdaş dünyayla rekabet etmesi, onurlu, haysiyetli bir yaşam sürdürmesi beklenmemelidir.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NE YÖNELİK TEHDİT VE TEHLİKELER KARŞISINDA ÇAĞDAŞLAŞMA VE ULUS DEVLET

Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI*

Çağdaşlaşma sözlük manası olarak, çağın tutumuna, anlayışına, gereklerine uymak ve muasırlaşmak olarak tanımlanmaktadır. Buradan hareketle çağdaşlaşmayı, çağın gereklerine uyum sağlamak, geçmişte yaşamamak, maziden bugüne aktarılmış değerleri gerektiğinde yenilemek ve her şeyden önce bütün şartlarıyla yeni teknolojiye uyum sağlamaktır.

Milletlerin hayatında, çağın teknolojik gereklerine uyum sağlamak, yeni teknolojileri benimsemek nisbeten kolaydır. Ancak toplumun ve dolayısıyla insanların yüzyıllardan beri gelip yerleşmiş, sosyalleşme süreci içerisinde özümsedikleri bir kısım sosyal değerler, benimsenmiş tutumların yerine yenilerini koymak yani zihniyetin değişimi hayatî önem taşımaktadır. Bu değişmeler olmadan çağdaş toplum biçimine geçilmesi mümkün olamamaktadır. Bu geçişi yapamayan milletler, çağın gerisinde kalır, çağı sürükleyen ve çağı temsil eden toplumların gölgesinde, kontrolünde kalır yani sömürge olmaktan kurtulamazlar. Bu yüzden toplumsal değerlerini çağın ihtiyacına göre ve çağın bilim ve teknolojisinden yararlanarak yaşanır konuma getirememiş olan toplumlar çağdaş değil, sadece modern toplum olarak tanımlanabilir. Modernleşme ile çağdaşlaşma taban tabana zıt olmasına rağmen zaman zaman aynı manada kullanılması doğru değildir. Zira dün ve bugün modernleşme sömürgeleşmeye yol açmış, çağdaşlaşma ise sömürgeciliğin her zaman panzehiri olmuştur.

---

* Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Bu konuda Atatürk, "Millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilminden, buluşlarından, ilerlemelerinden istifade edelim, lakin unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz…" Şu hâlde dünyadaki gelişme ve değişmelere açık, ama kendi değer hükümlerini çağdaki değişme ve gelişmelere açmak suretiyle toplumun değişen ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde düzenleme söz konusudur. Bunu gerçekleştiremeyenler başka toplumların gerçekleştirebildikleri değerlerini modernlik adı altında almak suretiyle zihinsel ve kültürel sömürgeciliğe davet çıkarmış olmaktadırlar. Günümüzde toplumu ve onun en büyük sosyal organizasyonu olan devlet bu yönde büyük tehdit altındadır. Toplumda ulusal bilinç, ulusal dayanışma, ulusal seciye, ulusal duygu ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Bunun yanında bazı çevreler, çok kültürlülük, etnik farklılığı modernleşmenin, değişmenin neticesi olduğunu, başta medya olmak üzere bu konuda her türlü aracı kullanmaktadır. Bu arada ne olduğu belirsiz, yeni dünya düzeni değerleri adına toplumu yeniden cemaatlere, uydurma tarikatlara bölmek her devirde vardı, ama bugün şiddetini artırmıştır. Onların ortak hedefi, Türk Devleti olup, devleti ayakta tutan bütün değerleri, kurumları işlemez konuma getirmektir.

Türk toplumunun çağdaşlaşmasında, zemin olarak kendi ülkemizi, kendi tarihimizi, kendi ananelerimizi, kendi hususiyetlerimizi ve ihtiyaçlarımızı konu olarak almalıyız. Türk aydını, belki bütün dünyayı iyi tanır da, diğer milletlerin değer hükümlerini iyi bilir de, lakin kendini bilme, tanıma ve öğrenme zahmetine katlanmaz. Atatürk döneminden sonraki eğitim sistemimiz, beşeri bilim temelindeki ders kitapları ve programlarımız ile, günümüzde toplumsal eğitimin en güçlü aracı olan yazılı ve görsel medyanın bugünkü tutumu dikkate alınacak olursa Büyük Atatürk'ün gösterdiği yol ve başlatmış olduğu çalışmalarla ne ölçüde uyumlu olduğunu dikkatlerinize sunmak istiyorum. İşte Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik tehdit ve tehlikenin burada saklı olduğu düşüncesindeyiz. Bu nedenle Atatürk'ün düşünce ve icraatlarının yeniden gündeme getirilmesi, yorumlanması, topluma karşı sorumluluğu bulunan bütün kurum ve kuruluşların dikkatine sunulması gerektiğini ifade etmek istiyorum. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne yönelik tehlike ve tehditlerin gözler önüne serilmesi yönündeki çalışmalar geciktirilmemelidir. Bu yöndeki en-

dişelerimize örnek olarak Atatürk dönemindeki tarih ders kitapları ile sonraki dönemlerde okutulmuş olan ders kitaplarının karşılaştırılması, günümüzde yazılı veya görsel medya temsilcilerinin Türk toplumuna karşı bu konudaki sorumluluklarını tespit için yayınlarını bir gün veya bir aylık süre için incelemeye aldığımız zaman ortaya çıkacak tabloyu oluşturan çizginin ne hâlde olacağını gözleriniz önüne getiriniz. İşte tehlike ve tehditler bu çizgide saklı olup, bu tehlike her gün artan oranda devam etmektedir. Büyük Atatürk'ün yolunda yürüdüğünü, fikirlerinin takipçisi olduğunu söylemenin alışkanlık hâline geldiği gözler önüne serilecektir. Bu gözlemi bütün kurum ve kuruluşlar için uyguladığımız takdirde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne yönelik tehdit ve tehlikelerin hangi yol, hangi kılık ve biçimde ve de altın tepside sunulmuş olduğu görülecektir.

Atatürk'ün ulus devlet düşüncesi yönündeki uygulamaları ile ulus devlet kavramını tarihî süreç içerisinde ele alacak olursak; Atatürk'ün düşünce ve icraatlarının karakteristik özelliğinin genel manada çağdaşlaşma olduğunu yani ülkenin kurum ve kuruluşları ile kültürel değerlerini çağın ihtiyacına cevap verecek biçimde yeniden düzenlenmesi ve hizmete dönüştürülmesi hadisesi çağdaşlaşmadır. Ancak Atatürk, bununla da yetinmiyor söz konusu değerlerin çağın ötesinde ve çağa model olmasını istiyordu. Çağdaşlaşmada sınır ve zaman yoktur. Zira, içerisinde yaşadığımız dünya nasıl dönüyorsa ona paralel bir değişim süreci de beraber yaşanmaktadır. Oysa ki, ülkemizi tehdit eden tehlikeler arasında, çağdaşlaşmanın durağan konuma itilmesi, yerine başka toplumların çağdaş konuma getirmiş olduğu değerleri ve kurumları modernlik, modernleşme adına kabullenilme hadisesi öncelikli ve ilk sırayı almaktadır.

Ulus devlet modelini tarihî seyri ve Batı dünyasında kuruluşu, gelişmesi yönüyle ele alacak olursak; Batı dünyasında, zengin bir antik devir, takiben imparatorluklar, feodalizm, krallıklar ve ulus devlet şeklinde bir değişim yaşandığı görülmektedir.

Batı dünyasında, imparatorlukların yerini almış olan feodalizm hemen her bakımdan karanlık bir devir ve bu dönemi takiben rönesans ve reform hareketleri değişimin itici gücü olmuştur. Rönesans genel manası itibariyle "Yenilik, Yeniden Doğuş" olarak tanımlansa da her yenilik ve doğuş rönesans değildir. Batı dünyasındaki röne-

sans, antik çağdaki bilim, sanat ve düşüncenin XVI. yüzyılda toplumun ihtiyacına cevap verecek biçimde yeniden hayata geçirilmesidir.

Batı toplumu, rönesans ve reform ile "birey" ve "ulus" olmanın şuuruna varmış, takip eden "Aydınlık Çağ" ile ulus devlet süreci ayrı ayrı tarihlerde başlamıştır. Uygarlıkların ve dolayısıyla da ulusal kültürlerin doğma ve gelişmesinde siyasi erk yani devletin konumu tartışılamaz bir gerçektir. Bize göre, insanın temel hak ve hürriyetlerini teminat altına alan, hukukun üstünlüğü anlayışı ile insanın mutluluğunu ve gelişmesini sağlayan, özgürlüğe dayalı rasyonel devlet yönetimi ulusal değerlerin doğuşu ve gelişmesinde esas unsur olmuştur.

Batı dünyasına üye ülkelerin ulus devlet olmasında bilim, fikir ve sanat adamları aydınlanma çağına öncülük etmişlerdir. Böylece toplumun çağdaş konuma ulaşmasında birleştirici, bütünleştirici, ve bilhassa yapıştırıcı harç olmuşlardır. Çağdaş medeniyetin temelini, her türlü dogmatik fikir ve düşünceyi bertaraf etmek suretiyle bilime gelişme imkanı veren rasyonel düşünce, bilim zihniyetinin pratik hayata uygulanması, insanoğluna tabiata hâkim olma ve ekonomik refahı sağlama imkanını vermiştir.

Batıda ulus devlet olma yönünde ilk sırayı İngiltere, Fransa, İspanya, Almanya almış, diğer devletler de onları takip etmiştir. Zira söz konusu ülkeler, bölgesel kültürleri ve bunları temsil eden toplumları ulusal kültür etrafında bütünleştirmede aydınlanma çağının fikir ve sanat adamları birinci derecede rol oynamışlardır. Çünkü feodal yapıdan ulusal yapıya geçiş sürecinde yerel kültürel değerlerin, ulusal kimliğe dönüşme hadisesi vardır. Batılı ülkelerde ulusal kültür ve dolayısıyla ulus devletlerin doğuşunda, Fransız İhtilalinin etkisi yanında Voltaire, Jean Jaque Rousseuo, Victor Hugo, Montesque ve benzeri düşünürler toplumda birleştirici, bütünleştirici olma hususunda önemli rol üstlenmişlerdir. Günümüzde ulus devlet sürecini tamamlamış olan İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerin ulus devlet süreci öncesinde birbirleriyle yüzlerce yıl (30 Yıl, 100 Yıl Savaşları) mücadele etmiş, farklı kültürlerin temsilcileri olmaları yanında, ağız, lehçe ve hatta dil bakımından da aralarında ayrılıklar olduğu hâlde, aydınlanma çağı sonunda başlatılmış olan ulus olma

(uluslaşma) konusunda başarılı olmuşlardır. Tarihî süreç içerisinde kültürel ve kimlik farklılıklarını çağdaşlaşma sürecinde ulus devlet yöntemiyle çözmüş olan bu ülkeler, günümüzde homojen bir yapıyı temsil eden Türk toplumunda ayrılık ve azınlıklar üretme çabalarını sürdürmüşlerdir. AB ilerleme raporu, Büyük Atatürk'ün başlatmış olduğu çağdaşlaşma ve ulus devletin varlığına son vermeye yönelik bir tavırla adeta Roma İmparatorluğu'nun "Divide et imperium" siyasetinin ürününü hatırlatan sözde ilerleme raporu ise çağdaş bir toplum anlayışından çok sömürgeci bir düşüncenin eseri olduğu şüphesi uyandırmaktadır.

Türk halkı, Büyük Atatürk'ün öncülüğünde bir yandan emperyalizme karşı vermiş olduğu mücadele sonunda milletleşme (uluslaşma) sürecini başlatırken diğer yandan da XX. yüzyılda uluslaşma konusunda mazlum milletlere model olmuştur. Kısaca açıklayacak olursak; Türk kurtuluş hareketinin birinci amacı bağımsız, ulusal Türk Devleti'nin kurulması, ikinci amacı ise, devamlı gelişmeyi ve çağın gereklerine cevap verebilme olayı yani çağdaşlaşmadır. Türk çağdaşlaşması ve ulus devlet gerçeğini olumsuz yönde etkileyen faktörler arasında, bölgesindeki ve dünyadaki güç merkezleri önemli rol oynamaktadır.

Büyük Atatürk'ün, Cumhuriyetimiz için göstermiş olduğu hedef, bütün hayatı boyunca çağdaş medeniyet olmuştur. Çağdaşlaşmayı, Türk halkını her sahada uygar bir toplum durumuna getirmeyi amaçlayan topyekün bir değişme bir "oluş" olarak görmek gerekir. Bu "oluş" içinde yepyeni bir değişme yatmaktadır. İfade etmeye çalıştığımız bu çalışma, Atatürk tarafından asrîleşme, muasır medeniyet seviyesine erişme olarak kullanılmıştır. Bu sözleri batılılaşma olarak görmek yanlıştır. Çünkü Atatürk dönemi çağdaşlaşması Avrupa uygarlığını taklit olmadığını, yönelinen amacın gerçekte "muasır medeniyet" içinde kendi değerleri ve kurumları ile çağdaş uygarlık düzeyine varmış bir Türkiye olup, bunun en güçlü kaynağı bağımsızlık düşüncesidir. Atatürkçü düşüncenin temelinde yatan çağdaşlaşma hadisesi Batılılaşma hadisesinden tamamen farklıdır. Zira Atatürk, Osmanlı Devleti'nin körü körüne batılılaşma yani modernleşme sevdasının Devlet-i Âli'ye nelere mal olduğunu herkesten iyi biliyordu. Zira çağdaş toplumun oluşturulması, korunması ve geliştirilmesinde

esas unsurun ne olduğunu Atatürk'ün "Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fenin dışında mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delalettir." veciz sözleriyle, Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik tehditlerin altındaki sebebi açıkça ifade etmiş olup, bu tehdit ve tehlikeler dün vardı, bugün mevcut, yarın olmaması için bugün gerekli hazırlıklar yapılmalıdır. Atatürk döneminde kurulmuş olan bütün kurumlar (eğitim, sanayi, ekonomi, savunma ve kültür) da itici güç, ulusallık olmuştur. Atatürk ile başlatılmış olan ulus devlet sürecinin kurum ve birimler arasındaki yapıştırıcı unsur, fikir ve sanat olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu konuda Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakmış olduğu mirasın olumsuz olduğu bilinmektedir. Batı dünyasında uluslaşma süreci 200 yıl önceye kadar uzanırken Türkiye'de Cumhuriyet'le başlamış ve henüz 80 yıl olmuştur. Büyük Atatürk, Cumhuriyet döneminde ülkemizin ihtiyacı olan fikir, sanat ve bilim adamı açığını giderme yönünde eldeki bütün imkanları kullanmıştır. Bunlar arasında; Bolşevik İhtilalinin getirmiş olduğu baskı döneminde doğupbüyüdükleri topraklarda yaşama hakları kalmayınca ülkelerini terk etmiş olan Türk dünyası aydınları ilk sırayı almaktadır. Söz konusu bilim, fikir, sanat ve devlet adamlarını ülkemize kabul etmiş, Avrupa ülkelerine gidenleri davet etmiş ve onlar arasında birçokları Türkiyat Enstitüsü, Türk Dil ve Tarih Cemiyetleri ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bilim adamı ve yönetici olarak görev almışlardır. Aynı şekilde Hitler'in zulmüne uğramış olan Yahudi bilim adamları da yine bu düşünceyle ülkemizdeki üniversitelerde görevlendirilmişlerdir. Bu uygulamalar Büyük Atatürk'ün başlatmış olduğu uluslaşma hadisesi ile doğrudan ilgilidir.

Türkiye'de ulus devlet ve çağdaşlaşma sürecini olumsuz yönde etkilemiş ve etkilemekte olan faktörler arasında "izmler" (Hümanizm, Sosyalizm, Faşizm, Komünizm, Globalizm vb.) yer almaktadır. Atatürk döneminde ulusal değerlere bakış ne ölçüde müsbet ise uluslararası izmlere karşı da ve bu konuda ciddi önlemler alınmıştır. Atatürk'ten sonra ise söz konusu izmlere karşı gerekli ulusal direnç gösterilmiş olduğu söylenemez. Zira, Atatürk'ten sonraki dönemlerde devlet, fikir ve sanat adamlarının ülkemizdeki değişme ve gelişmelere ulusal bakıştan çok ideolojik kalıpların penceresinden bakmış olmaları uluslaşma ve dolayısıyla da ulus devlet sürecini olumsuz yönde etkilemiştir.

Günümüzde ulus devletlerin varlığını koruma yönünde alınacak önlemlerin başında milletlerin ulusal değerlerini çağın ihtiyacına cevap verecek biçimde geliştirilmesinin gerekli olduğunu tekrar tekrar ifade etmek istiyorum. Oysa ki, izmlerin dayanağı olan doktrinler, dini, felsefî veya siyasi bir öğretideki dogmatik kavramların bütünüdür. Doktrinlerin temel yapısında, ortaya koyduğu kurallara karşı tutucu, fanatik bir bağlılık yanında, siyasi, ideoloji ve doktriner değişmez belli kuralları vardır. Şu hâlde izmler değişmez dogmalar olduğu hâlde Atatürk'ün gerçekleştirmiş olduğu milletleşme, çağdaşlaşma kendisini dogmalardan kurtarmıştır.

Ulus devletin temel ilkeleri arasında yer alan Cumhuriyetçilik, Laiklik ve Millîyetçilik kavramları XXI. yüzyılda devletlerin hayatında değişmeyen değerler olarak yerlerini korumaktadır. Tarih boyunca kurulmuş olan Türk devletlerinin hemen hiçbirinde din ve ırk temelini esas alan bir yönetim anlayışı söz konusu olmamış, bu özellik laiklik anlayışımızın dayanmış olduğu tarihî temeldir.

Büyük Atatürk'ün gerçekleştirmiş olduğu ulus devlet veya çağdaşlaşma Batı taklitçiliği veya Avrupa özentisi ile taban tabana zıttır. Ülkemizin jeopolitik konumu yanında geçirmiş olduğu tarihî süreç de bugün yaşadıklarımızla doğrudan ilgilidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin dayanmış olduğu ilkeler, yani Atatürk ilkeleri tarihî Türk devletleri için ortak payda olan "Türk Devlet Geleneği"nin çağdaş manada yani çağımızın ihtiyacına cevap verecek biçimde yorum ve değerlendirilmesidir.

Şu hâlde ülkemizin aydınlık geleceği, Büyük Atatürk'ün Türk halkını içerisinde yaşadığımız çağın ihtiyaçlarına cevap verecek onu çağın lideri olarak yani gelecek çağlara taşıyacak olan kültürel değerlerin çağdaşlaştırılarak yaşanır konuma getirilmesi ile doğrudan ilgilidir. Bu konuda modernlik ve çağdaşlaşma kavramları zaman zaman birbirine karıştırılmaktadır. Daha çok, kaynağı yabancı olan kültür ve değerlerin hatta kurum ve kuruluşların ülkemizde bir yenilik veya moda hâlinde yaşatılması modernlik ve modernleşme olarak tanımlanmıştır. Batı dünyasının Osmanlı Devleti'ne, 20. yüzyıl başlarında AB'nin de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne 21. yüzyılda sunmuş olduğu sözümona iyileştirme reçeteleri sürekli olarak modernleşmenin formülü olarak takdim edilmektedir. Osmanlı Devleti'ne

sunulmuş olan reçetelerin biçilen sürede devleti nasıl parçaladığını yakından bilen Büyük Atatürk'ün devrim ve ilkelerinin batılılaşma ve modernleşme ile tanımlanması doğru değildir. Atatürk, Batılı ülkelerin yüzlerce yıl önce yani XVI. yüzyılda başlatmış olduğu rönesans (çağdaşlaşma) reform bunları ve takip eden aydınlanma çağının Batı dünyasında uluslaşma, ulusal değerler ve ulus devlet temelinin atılmasında etkili olduğunu biliyordu. Büyük Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temeli kültürdür." veciz sözü ülkemizde, milletleşmenin temelini oluşturmuş ve ulus devlet olma sürecini başlatmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra ülkemiz ve dünya gündemini işgal etmiş olan humanizmden başlayıp globalizme uzanan "izmler" yani kendi kuralları ve hedefi doğrultusundan başka doğru kabul etmeyen bu radikal akımlar bugün de çağdaşlaşma ve ulus devlet gerçeğini tehdit etmektedir. Başta dünyadaki doğal kaynaklardan hatta üzerinde yaşadıkları toprağın zenginliklerinden en az faydalanan milletler olmak üzere ulus devlet gerçeğini hedef almış olan globalizm, kişileri etnik kimliklerle donatmak suretiyle ulusal yapıya zarar vermekte ve ulus devletleri tehdit etmektedir. Küreselleşmenin ideolojisi olan globalizmin hedefi, Türk toplumunu oluşturan bireyleri "yerel kültür temeli" ne dayalı etnik kimliklerle donatmak suretiyle yani mikro millîyetçiliği her türlü vasıtayla donatıp ulus devleti yıkma ve böylece sömürü yolundaki en büyük engeli kolayca aşmayı planlamıştır. İşte bu tehdit ve tehlikeye karşı çağdaşlaşma ve ulus devlet sürecinin devam ettirilmesi öncelikli olarak ülkemiz, takiben temsil ettiğimiz dünya ve nihayet insanlık için en güçlü teminat olduğu düşüncesindeyiz.

Büyük Atatürk'ün dün başta Türkiye ve çağdaşlaşma yolundaki ülkeler için tehlike olarak belirtmiş olduğu "müstemlekecilik ve emperyalizmin yeryüzünden yok olacağını ve yerini milletler arasında renk, din, ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağının" doğacağını ifade ile bu konuda izlenecek yolu açıkça göstermiştir. Ancak Türkiye de dahil olmak üzere çağdaşlaşma ve ulus devlet olma süreci, içerisinde yaşadığımız yüzyılın bütün olumsuzluklarına rağmen devam ederken, emperyalizm ve sömürgecilik bu çağdaş ulusal değerleri her türlü vasıtalarla tehdit etmektedir.

Atatürk'ün Türkiye'de hayata geçirmiş olduğu ulus devlet ve

çağdaşlaşma hareketi insanlık için de bir çıkış yolu olma özelliğini devam ettirmektedir. Günümüzde bu çağdaş değerlerin özünden uzaklaştırılması ve yeni bir "izm" yani globalizme ışık yakılmış olması Türkiye ve çağdaşlaşma yolundaki ülkelere yönelik bir tehlike olduğunu bir kere daha ifade etmek istiyorum. Bu çağdaş tehlikenin panzehiri, Tük halkının milletleşme ve ulus devlet olma yolunda başlatmış olduğu yürüyüşün XXI. yüzyıl için de aynı mazlum milletlere model olacağına inancımı ifade etmek istiyorum. Saygılarımla

ROMANYA TÜRK TOPLUMUNUN MODERNLEŞMESİNDE ATATÜRK VE DEVRİMLERİNİN ETKİSİ

Mustafa MEHMET*

Yüce Atatürk'ün, dünya tarihinde, gerek kişiliği ve gerekse devrimleriyle, özel bir yeri olduğu, gün geçtikçe anlaşılmaktadır. Gerçekten Atatürk, askerî bir dâhi olduğu adar, büyük bir düşünür ve bir Devlet adamı da olarak kendisini dünyaya tanıtmıştır. Aslında, 20. yüzyıl boyunca ortaya çıkan liderlere kıyasla, Atatürk, fikirleri ve eserleriyle mensubu olduğu Türk milleti kadar, diğer uluslar tarafından da yaşatılmaya devam eden liderlerden sayılmaktadır. Bu hususta, özellikle mazlum milletlere önderlik yapan birçok şahsiyetlerin dahi, Atatürk'ü örnek alarak yola çıktıkları bilinmektedir.

Bu gibi nedenlerden dolayıdır ki, Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümü, dünyada olduğu gibi, Romanya'da da lâyıkıyla anılmış ve önemli merkezlerde Sempozyumlar düzenlenmiştir.

Özellikle, Balkanlarda doğup yetişmiş olması itibariyle, Romanya Türk toplumu da dahil olmak üzere, Balkan Türkleri, Atatürk'ü kendilerinden biri olarak tanımakta ve O'nu da "Evlâd-ı Fâtihân"dan saymaktadırlar.

Atatürk döneminde, Romanya ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler geliştikçe, Romanya'nın Dobruca bölgesinde yaşama mücadelesi veren Türk toplumu da iki ülke arasında bir dostluk köprüsü rolünü oynamaya devam etmiştir diyebiliriz.

Aslında, Atatürk, "Misak-ı Millî" prensibine sadık kalmakla beraber, onun hâricinde kalan Türkleri de hiçbir zaman unutmamıştır.

* Emekli Türkolog, Bükreş, ROMANYA.

Nitekim, dış Türklerden bahsederken, Atatürk "Onların bize yaklaşmalarını bekleyemeyiz. Bizim onlara, yaklaşmamız lazımdır" diyordu.

İşte, buradan hareketle, Atatürk, özellikle Balkan politikasının anahatlarını çizerken, Belki de, Balkan Türklerinin de durumlarını dikkate almış, ve onların yaşadıkları devletler hakkındaki değerlendirmelerini de ona göre belirlemiştir, diyebiliriz.

Nitekim, Atatürk, özellikle Romen ulusunu "kardeş millet" sayacak kadar övgüyle takdir etmiştir. Hattâ, Atatürk, tüm Balkan uluslarını dahi bir bütün olarak görüyordu. Zira, daha 1931 yılında, Balkan Paktı'nın temelleri atılmaya başlandığı bir sırada, Atatürk, Balkan Devletlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun, yavaş yavaş parçalanmasıyla meydana gelmiş olduklarını belirtirken, " bu bakımdan, Balkan milletlerinin yüzyılları kapsayan ortak bir tarihleri vardır" gibi, son derece anlamlı ifadeler de kullanıyordu.

Böyle geniş ufuklu görüşlerden hareketle, Atatürk: "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesini dahi ortaya koyarken, her şeyden önce, Balkan ülkeleri arasındaki barışın devamının sağlanmasında başlanması gerektiğini düşünmüş olabilirdi.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğu takdirde, Büyük Atatürk'ün, Balkan Türkleri arasında bir sembol haline gelmiş olmasının nedenlerini, bizler, daha iyi anlamış olabiliyoruz.

Gerçekten, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün gerek hayatı ve gerekse inkılapları, diğer Balkan Türkleri kadar, Romanya Türk toplumu tarafından da büyük bir ilgiyle islenmiş ve modernleşme sürecimde, birbirini takip eden devrimlerin birer birer uygulanmasında son derece gayretler sarfedilmiştir.

Biz, bu vesile ile, kendisini büyük Türk milletinin bölünmez bir parçası sayan ve Dobruca bölgesinde, Karadeniz'in etrafını çevreleyen Türklük zincirinin küçük, fakat oldukça hassas bir halkasını teşkil eden Türk toplumunun, Atatürk ve devrimlerinin etkisiyle, modernleşme yolunda aldığı mesafelerden bazı örnekler vermeye çalışacağız. Fakat, bunun için, o dönemlerin olaylarını kaydederek, günümüze kadar saklayan vasıtaların başında, kuşkusuz, her şeyden önce, basın organları gelmekle, çeşitli gazete ve dergilere başvurmak zorunda kalmaktayız.

Gerçekten özellikle İki Dünya Savaşı arasında, Romanya'da yayınlanan Türk basını gözden geçirildiği takdirde, Atatürk ve Devrimlerine son derece, önem verildiğini ve okuyucuları bilgilendirmeye özen gösterildiğini söyleyebiliriz. Hattâ, bu gibi olaylara, henüz Mustafa Kemal'in adı geçmese de, daha 1915 yılından, yani Çanakkale Savaşlarından başlanmış olduğunu: "İngiliz filosu Çanakkale Civarında", "Harbin Son Vaziyeti" veya "Çanakkale'den Kaçıyorlar" ve daha başka başlıklı makalelerden anlayabiliyoruz.

Lakin, Mustafa Kemal'in, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ayak basmasıyla başlayan "Millî Kurtuluş Savaşı"na özel bir yer verildiği görülmektedir. Bu hususta: "Türkiye Haberleri", "Anadolu Haberleri", "En Son Haberler" ve daha başka başlıklar altında yayınlanan makaleler örnek sayılabilir.

Aslında, "Millî Kurtuluş Savaşı"nın daha başlangıcında, bu ölüm-kalım mücadelesinin zaferle sonuçlanacağına inanılıyordu. Nitekim, Yunan ordularının Anadolu ortalarına doğru ilerlemekte oldukları bir sırada, Romen basınından yapılan bir alıntıda, böyle bir maceranın "Yunanlılara, felaketten başka bir şey getirmeyeceği", daha o zamandan haber veriliyordu.

Diğer taraftan, o dönemlerde, Avrupa'ya gidip gelen çeşitli Türk heyetlerinin Romanya'ya uğradıkları ve bu gibi vesilelerle, verdikleri beyanlar da gözden kaçmıyordu. Örneğin, Sevr Muahedesini imzalamak üzere, Paris' e doğru yola çıkan Heyetin, Bükreş'te "Türk milletinin böyle bir barıştan memnun olmadığı" lâkin, karşı bir siyasetin, Osmanlı Devleti için vahim sonuçlar doğurabileceği göz önünde bulundurulmalı, Türk Hükûmetinin "böyle bir barışı imzalamayı uygun bulduğu" gibi açıklamalar, gazete sayfalarında yer alıyordu.

Özellikle İnonü zaferlerinden sonra, Yunan ordusunda baş gösteren manevi bozukluklar ve Anadolu'da beliren zafer işaretleri de, gazete sayfalarında sevinç ve coşku ile karşılanıyordu.

Aynı zamanda, Londra konferansında, Ankara Hükûmetini temsil eden Bekir Sami Bey'in büyük bir sempati kazandığı da gözden kaçmıyordu. Hattâ, Bekir Sami Bey'in: "Şarkî Avrupa'da, Fransız Nüfuzunun takviyesini macip olarak Türk-Polonya-Romanya ittifakının husûl bulmasını ez-dil ve can temenni ederim." şeklinde ver-

miş olduğu bir mülâkat dahi son derece ilgiyle karşılanmıştır.

Diğer taraftan, çeşitli Avrupa kaynaklarından haber alan Türk basınında da, Yunan ordularının çekilişiyle ilgili olarak, ayrıntılı makalelere yer verildiğini de görebiliyoruz. Hattâ, Kemalist ordular, artık, "vatanperver ve Türk istiklalini müdafaa edenlerden" sayılmaya başlanıyordu.

Bu arada, bir taraftan, Türk-Bulgar veya Türk-Sovyetler arasında bazı yakınlaşmalardan bahsediliyor, diğer taraftarda, "Moskova'dan külliyetli miktarda para, cephane, levazımat-ı harbiyye ve askeriyye" geleceğine dair haberler de yayınlanıyordu.

Romanya Türk basınında, özellikle, Lozan Konferansı da yakından takip edilmiştir. Bazen, ümitsizlikten ve iflâstan bahsedilirken, "Salâha Doğru mu, Silâha Doğru mu?" gibi başlıklar altında makaleler yayınlandığını da görmek mümkündü. Hattâ, Lozan Konferansının başarısızlıkla sonuçlanan ilk safhasından dönerken, İsmet Paşa'nın Romanya'ya uğramış olduğu ve o zamanki dışişleri bakanı Duka ile görüştüğü sırada, Romen Bakanının, İsmet Paşa'ya "Sulh lehine Hükûmet-i metbuaları nezdinde teşebbüsatta bulunmalarını temenni eylediği" anlaşılıyordu. Bu vesile ile, Türk Heyeti'nin Kral Sarayı'na da kabul edilerek, konuşmaların "Bir saat devam etmiş olduğu" şeklinde haberlere de yer veriliyordu.

Daha sonraları, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması: "Sulh" başlıklı bir makalede oldukça ayrıntılı olarak, okuyuculara duyurulmuştur.

Romanya Türk basınında, "Türk Kurtuluş Savaşı" ne kadar heyecanla takip edilerek, topluma bilgi verilmiş ise, Cumhuriyetin ilanından sonra, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Yeni Türkiye'sinde, birbirinin ardından gerçekleştirilen Devrimler de o kadar ilgiyle karşılanmış ve onların etkisiyle, Romanya Türk toplumunun da, modernleşme yolunda gözle görülür mesafeler almasında elden gelen gayretler sarfedilmiştir, diyebiliriz.

Şunu da belirtmek gerekir ki, o zamanlar, Romanya'da idari sistem "KRALİYET" olmakla beraber, Türkiye'de ilan edilen "CUMHURİYET" sistemi büyük bir sempatiyle karşılanmış ve Türk-İslam tarihinde derin bir geçmişe sahip olan "Saltanat" ve "Hilâfet" gibi kutsal dereceye varacak kuruluşların dahi ortadan kaldırılmaları, se-

vinç duyguları yaratmıştır.

Bilindiği üzere, o dönemlerde, özellikle Romanya 'ya sığınan ve "Firariler" olarak tanımlanan siyasi mültecilerin karşı propaganda yaptıkları da gözden kaçmıyordu. Onlara: "Memleketimizdeki, firariler ne alemde?, "Said Molla Nerede?", "Rahat Durmayan Firariler" veya "Hey, Hain-i Vatan!" gibi makalelerle gereken cevaplar veriliyordu. Gerçekten, o dönemlerde, Romanya'dan gelip-geçen firarilerin arasında: Prens Sabahattin ve kardeşi Lütfullah, Sultan Abdülaziz'in damatlarından Mehmet Paşa, Said Molla (eski adliye müsteşarı), Sadık Bey, Vasfi Efendi, Mevlanazade Rif'at ve daha başka Osmanlı Devlet adamları bulunuyordu.

Cumhuriyet'in ilanından sonra, Romanya'nın dört sancak müftüsünden oluşan bir heyetin Ankara'ya giderek, Gazi Paşa'nın huzurunda Cumhuriyeti tebrik etmiş olmaları da ayrı bir anlam taşımaktadır, diyebiliriz. Daha sonraları, Hilâfet makamının da lâğv edilmesiyle, bu hususla ilgili olarak verilen kararda "Hiçbir ma'zur-u Şer'i olmadığı" şeklinde yorumlar yapılıyor ve ötede beride, yeni bir Halife seçileceği gibi söylentilere ise: "Bu asırda Halifenin ve Hilâfetin manası kalmamıştır." cevabı veriliyordu.

Cumhuriyetin ilanından sonra, Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen devrimler Romanya'da geleneksel bir hayat sürdürmekte olan Türk-İslam toplumu arasında hayli problemler yaratmış olup, gazeteler gözden geçirildiği takdirde, yenilikçilerle muhafazakarların arasında oldukça derin mücadelelere sebebiyet vermiş olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim, Şer'i mahkemelerin feshi (1924) tekke ve zaviyelerin kapatılması (1925) kıyafet reformu (19-25) kadın hakları ve özellikle, Alfabe Devrimi ve diğer reformlar (Takvim, alafranga saat, ölçüler vs.) bunlardan sayılırdı.

Özellikle genç nesli temsil edan aydınların, sırası geldikçe, her devrimi inceleyerek, önemini açıklamaya, çalıştıkları ve uygulanmaya konulmasında gayret sarf ettikleri görülmektedir.

Nitekim, okullarda Latin alfabesinin uygulanmasıyla halkın kültür seviyesinin yükseltilmesi amaçlanıyordu. Bu hususta, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nden gelen veya getirilen, dil, tarih, edebiyat ve diğer okul kitaplarının da büyük bir katkısı olduğunu söyleyebili-

riz. Zira, onların vasıtasıyla, toplum hem yeni harflerle okuma-yazma öğreniyor, Hem de, Türk tarihini, Türk dilini Türk edebiyatını ve kültürünü ana kaynaktan tanıma fırsatını bulmuş'' oluyordu.

Burada özellikle, o dönemlerde Büyükelçi sıfatıyla, Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eden Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'nin de büyük katkısı olduğunu söyleyebiliriz. Zira, durmadan-yorulmadan, Dobruca'yı enine boyuna dolaşan Hamdullah Suphi, özellikle, 1935 yılında Mecidiye Medresesini ziyaret ederek, Lâtin alfabeye geçilmesini ve Türkçe derslere daha çok önem verilmesini sağlamıştır. Hatta, bu ziyaret vesilesiyle, "Türk Birliği" (Pazarcık) gazetesinde, 8 Mart 1935 tarihli bir makalede: Atatürk, Dobruca Türk Okullarıyla ilgileniyor başlığı görülmekte olup, gerek medresede ve gerekse diğer okullarda, Atatürk ilkeleri doğrultusunda, Laik ve modern eğitime uygun programlar düzenlenmesi savunuluyordu.

Gerçekten, ondan sonra Medreseden, her yıl daha hazırlıklı ve yeni görüşlü genç bir aydın tabakasının yetişmeye başladığını görüyoruz. Bunları arasında, din görevlileri kadar, öğretmen, gazeteci, yazar, doktor, subay ve daha başka mesleklere de sarılanlar çoğalmıştır.

Gerçi Romanya gibi, modernleşme yolunda hayli mesafe almış bir ülkede, bazı reformların, benimsenmesinde daha müsait şartların mevcut olduğu söylenebilirdi.

Nitekim, Romanya Türk toplumu, zaten alafranga saatten ve modern ölçülerden haberdar bulunuyordu. Aynı zamanda, Avrupa kıyafetinde bir milletin arasında yaşıyor ve Romen okullarında Lâtin alfabesiyle eğitim görüyordu. Kanun karşısında, kadınların eşit haklara sahip olduklarının da farkında idi, diyebiliriz.

Diğer taraftan, Romen Devleti'nin de, hoşgörü siyaseti, hemen her fırsatta belirtiliyordu. Nitekim, çeşitli devrimlerle ilgili olarak, bazı gazete sayfalarında, devlet: "Her zaman olduğu gibi, bu hususta da bizleri daima hür bırakmıştır." şeklinde övücü makalelere yer veriliyordu.

Hatta, Romanya'da yaşayan Türklerin, Balkan Devletleri arasında, "en büyük müsamaha ve himayeye mahzar olmuş bir ekalliyet" olduğu ve Roman devletinin "bizlere, ölçüsüz bir sempatik vatandaş nazarıyla, en büyük cemilekârlıkları ihsan eylemiş bir devlet"

olduğu şeklinde beyanlara dahi rastlamak mümkündü. Ancak bilindiği üzere ve basın organlarında da görüldüğü gibi, Atatürk Devrimlerine karşı, Romanya Türk toplumu arasında geleneksel yaşamın muhafazasında direnen bazı grupların çıkardıkları güçlükler, çeşitli inkılapların benimsenmesine engel olmaya devam ediyorlardı. Nitekim, kadılık müessesesinin Roman mahkemelerine geçmesi, şapka gibi, pek tabiî sayılan bir meseleyi, halk nazarında korkunç bir şekle sokmaya çalışmak; fes, peçe veya çarşaf konuları ve daha başkaları bunlardan sayılırdı.

Bunlara karşı mücadele verirken, yenilikçi aydınlar, fesin bir Yunan serpuşu olduğunu açıklamaya çalışıyor ve kadınlarımızın dünyayı kendi gözleriyle görmeleri gerektiğini savunuyorlardı.

Hatta, bazı gazetelerde: "Bu gibi çirkin kıyafetlerin, Türkler hakkında yanlış fikirler beslemeye sevk ettiğini" veya "kıyafet meselesinin, medeni âlemdeki önemini anlamanın zamanı gelmiş olduğunu" belirten yorumlara dahi yer veriliyordu.

Bir taraftan, kendini irticaya kaptırmamak, "Türk gencinin biricik emel ve mefküresi" olması gerektiği anlatılırken, diğer taraftan da, halkı aydınlatılarak, onu şaşırtmak amacıyla, köy köy dolaşan yobazlara yüz verilmemesi de yürekten arzu ediliyordu.

Özellikle Latin harfleriyle ilgili devrimin, Romanya Türk toplumu arasında bazı sorunlar yaratmış olduğu söylenebilir.

Bilindiği üzere, 3 Kasım 1928 tarihinde, Latin alfabesi hakkında alınan kara duyulur duyulmaz, II. Meşrutiyet döneminde önemli rol oynamış olan Makedonyalı Nikolaye Batzariye, aynı ayın sonlarında, yeni harflerle makaleler yayınlamaya başlamış ve zamanla bazı güçlüklerin aşılacağını belirtmiştir. Buna rağmen, komşu köylerin birisinde yeni harflerle eğitime geçilirken, diğer köyde Arap harfleriyle okuma-yazma devam ediyordu. Özellikle, basın hayatında da bazı güçlüklerle karşılaşıldığı bilinmektedir.

Nitekim, 1935 yılı sonlarında dahi, "YILDIRIM" gazetesine gelen bir mektupta; "Gazeteniz, biz Müslümanlara lâyık olmadığı için Gagavuz milletine lâyıktı. Sebebi de, okumayı bilmiyoruz." denildiğini görüyoruz.

Kadın hakları konusunda da, Romanya'da bazı şartlar mevcut

olmakla beraber, kadınlarımızın, kendilerini geri kalmışlıktan çabuk kurtaramadıklarını söyleyebiliriz. Onları medeniyete kavuşturmak için, hayli mücadele verildiği, gazete sayfalarından anlaşılmaktadır. Bu hususta, özellikle, Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni yetişen kadınlardan, Âfet İnan, Sabiha Gökçen ve daha başkaları örnek gösterilerek, Romanya'da yaşayan Türk kadınlarının da eğitim ve öğretimlerine önem vermeleri ve topluma yararlı olmaları teşvik ediliyordu. Ancak böyle bir mücadele sonundadır ki, kadınlarımız, sahnelere dahi çıkarak, çeşitli piyeslerde yer almaya başlamışlardır.

Diğer taraftan, birkaç kadınla evlenmeye "Harem" damgası vurulan Romanya'da da, Türkiye Cumhuriyeti'nde olduğu gibi, "bir kadın ve bir erkek" yasasına uyulması ancak zamanla gerçekleşmiştir.

Türk dilinin özleştirilmesiyle de ilgili olarak, çeşitli gazete ve dergilerde makaleler yayınlanarak, özellikle halkın anlayabileceği bir dile de yazılıp, çizilmeye özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Hattâ, yeni üretilen kelimeleri kullanmak, bir nevi, "moda" hâline gelmiş olup, "halkın lisanı, hakkın lisanıdır" başlığı altında yayınlanan bir makalede, halktan ilham alarak, "Halkçı olmak, hakçı olmaktır" gibi hükümlere dahi yer verildiği görülmektedir.

Soyadı kanununa gelince, bu hususta da artan bir merakla, özellikle gençler, kendilerine birer soyadı almışlar ise de, bunlar resmiyete geçmeyince, zamanla unutulmuş ve onları taşıyanlarla beraber göçüp gitmişlerdir.

Buraya kadar vermeğe çalıştığımız örneklerden de anlaşılacağı gibi, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen "Atatürk Devrimleri' Romanya Türk toplumu arasında son derece ilgiyle karşılanmış ve o dönemlerde yayınlanan Türkçe gazete ve dergiler geniş yer almıştır. Aynı zamanda, hemen her vesileyle, Atatürk'ün adı ve önderliği iftiharla belirtiliyordu.

Aslında, Atatürk'ün Devrimcilik görüşü, dogmatik ideolojiden uzak olup, devamlılık arzediyordu. Nitekim, daha 1925 yılında, Atatürk, İnkılaplar hakkında, "Onlar ben toprak olduktan sonra da devam edecektir." diyerek, devrimlerinin belli kalıplara sokulamayacağını açıkça ifade etmiştir.

Atatürk'ün özellikle Balkanlardan "göç" olayını da tasvip etme-

diği biliniyordu. Zira, O'na göre: "Türk'ün yaşadığı her yer Türkündür." Ancak, bazı menfaatperestler, diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi, Romanya'nın Dobruca bölgesinde bulunan Türk toplumu arasında da propaganda yaparak, köylerin ve kasabaların boşalmasına sebep olmuşlardır.

Öyle olmasaydı, elbet bugün, Balkanlar bambaşka bir manzara arzeder ve bizim de sesimiz daha gür çıkardı.

Bütün bu gibi olaylara rağmen, Romanya'da yaşamaya devam eten Türk toplumu arasında, Yüce Atatürk'ün hayatı ve dünya görüşü, devrimleri ve diğer eserleri, çeşitli vesilelerle yayınlanan makalelerde yer almış ve Ata'ya ithaf edilen şiirlerde terennüm edilmiştir. Romanya Türk basınında, Atatürk, yalnız Türkiye'nin değil, bütün Türk dünyasının da önderi sayılıyordu. Bu hususta, özellikle İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olup, Romanya'nın Dobruca bölgesine yerleşen Dr. İbrahim TEMO'nun: Atatürk'ü Niçin Severim." Başlığı altında yayınladığı (1937-Mecidiye) bir eserinde büyük rolü olduğunu söyleyebiliriz.

Özellikle: Gazi'nin Vecizeleri, çeşitli gazete sayfalarında okuyuculara aktarılıyor ve onlardan çıkarılacak dersler üzerinde duruluyordu. Nitekim, Atatürk'ün: "Ne Mutlu Türküm Diyene" veya "Köylü Milletin Efendisidir" ve daha başka özlü sözleri bunlardan sayılabilir.

Aynı zamanda "29 Ekim" ve diğer Millî Bayramlara da yakın ilgi gösteriliyor ve toplumun, böyle günleri daha iyi tanımasına özen gösteriliyordu.

Atatürk'ün, 1938 yılının Kasım ayında ölüm haberi ise, bütün dünyada olduğu gibi, Romanya Türk toplumu arasında da derin üzüntü yaratmış ve onu da yasa boğmuştur. Atatürk'ün aramızdan ayırılmış olmasının, Türklük dünyası için büyük bir kayıp olduğu hakkında makaleler yayınlanmış ve çeşitli merkezlerde matem törenleri düzenlenmiştir.

Roman, Türk-İslam toplumu Atasını ne kadar takdir ettiğini, bu büyük Devlet Adamının ölümü vesilesiyle de ispat etmiştir. Özellikle Ata'nın ölümüne ithaf edilen şiirlerden birinde şair, Tanrı'yı dahi sorguya çekecek kadar isyan ediyor ve Tanrı'ya hitap ederek, şiirine şöyle son veriyordu.

"Mademki, Tanrım, can almak istiyordun, bizleri alsaydın!

Atam fani değildi, bari O'nu bıraksaydın!

O'nu öldürmekle, kalbime sapladın bir Ah!

Günah işledin, Tanrım, büyük bir günah!"

Aslında, böyle bir isyan, belki de, Abdülhak Hamid'in Makber'ini dahi gerilerde bırakabilirdi.

İşte, Romanya Türkü, Atasını böyle tanımış ve böyle tanıtmaya çalışmıştır.

Ne yazıktır ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Romanya'yı da saran Komünist rejimi, Romanya'da bir Türk toplumunun bulunduğunu dahi unutturmaya çalışmış ve Atatürk'ün ne adı ve ne de eserleri hatırlatılmaz olmuştur.

Özellikle uzun süren "Soğuk Savaş" yıllarında, Türkiye Cumhuriyeti ile devam edegelen bağlar kopma derecesine kadar getirilmiştir.

Ancak 1989 Devriminden sonra, demokrasiye kavuşan Romanya Türk azınlığı da diğer azınlıklar gibi, bir taraftan, tarihe karışmadığını hissettirmeye çalışırken, diğer taraftan da, Atatürk'ü ve Devrimlerini yeniden hatırlamaya başlamış bulunmaktadır.

Ne mutlu bizlere ki, Türkçe okul kitaplarında, Atatürk'e layık olduğu yeri verebiliyoruz ve çeşitli vesilelerle, etkinlikler düzenleyebiliyoruz.

Hatta son yıllarda (1998 yılında) Romanya'nın başkenti Bükreş'in tam merkezinde, bir "Atatürk Meydanı" açtırarak, oraya Atatürk'ün Anıtını diktirmiş olmak, Romanya Türk toplumu için büyük bir iftihar vesilesi sayılmaktadır. Umarız ki, Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Türk milletinin Atası olduğu kadar, Balkan Türklerinin de, hattâ, bütün Türk dünyasının da Atası sayılmaktadır.

O'na karşı minnet duyguları, her fırsatta ifade etmek, "Ne mutlu Türküm" diyen herkesin üzerine düşen bir görev sayılsa gerektir.

Bildirimin sonunda şunu da belirtmek isterim ki, Atatürk ile ilgili olarak, Romanya Türk basınında yayınlanan makaleleri bir araya toplayarak, genç kuşaklara da tanıtmanın zamanı gelmiş ve belki de, bu hususta geç kalınmıştır, diyebilirim.

Kaynakça

1. Gazeteler: **Dobrogea** (Dobruca) (1919-1924); **YILDIRIM (1932-1938)**; **Çardak** (1930-1940); **Deliorman** (1937-1938); **Hak-Söz** (1929-1940)

2. **1. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri (Prizran: 12-14 Aralık 1998)**, Ankara, 2001: 1. Prof. Yusuf HALAÇOĞLU: Atatürk, **Türkiye Cumhuriyeti ve Balkanlar** (s.29-38). 2. Yusuf HAMZAOĞLU: **Atatürk ve Makedonya Türklüğü** (s.89-106). 3. Mustafa Ali MEHMET: **Atatürk ve İnkılaplarının Romanya Türk Basınındaki Yankıları** (s.133-146).

ATATÜRK VE PONTUS MESELESİ

Doç. Dr. Yusuf SARINAY*

Pontus meselesi Lozan Antlatşması ile beraber tarihe malolmasına rağmen, Yunanistan tarafından suni olarak tekrar yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede Yunanistan'da "Pontus soykırımı" iddiaları 1985 yılından itibaren giderek artmış, 1994 yılında Atatürk'ün Samsun'a çıktığı 19 Mayıs gününü sözde "Pontus soykırımı anma günü" olarak kabul eden bir yasa çıkarılmıştır. Ayrıca, Yunanistan yurt içi ve yurt dışında Pontus dernekleri kurdurarak, bu dernekler vasıtasıyla periyodik olarak uluslararası "Pontus Helenizmi Kongreleri" düzenlemektedir. Bu kongrelerde Türklerin 350 bin Pontusluya soykırım uyguladığı ve bunun da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde verilen Türk Millî Mücadele döneminde (1919-1923) gerçekleştirildiği iddia edilmektedir. Yunanistan tarafından, özellikle Ermenilere uygulandığı iddia edilen sözde "soykırım" ile paralellikler kurularak, Türkiye'nin "Pontus soykırımı"nı tanıması ve tazminat ödemesi talep edilmekte ve Türkiye'nin bunu tanımadığı sürece AB'ye kabul edilmemesi için Avrupa ülkeleri nezdinde propaganda yapılmaktadır.

Tebliğde; Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Pontus devleti kurmak amacıyla Rum-Yunan ikilisinin yürüttüğü faaliyetler ve Pontus çetelerinin bölgede Türklere yaptığı katliamlar ortaya konulduktan sonra, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk Millî Mücadele Hareketinin bölgedeki Pontusçuluk faaliyetlerine karşı takip ettiği siyasi ve askerî politika ele alınacaktır.

PONTUS MESELESİ'NİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Pontus veya Pont Euxim eski Yunanlıların Karadeniz'e verdikleri bir isimdir. Pontus adı genellikle Doğu Karadeniz sahilleri için

---

* Devlet Arşivleri Genel Müdürü.

kullanılmakla beraber, tarif ettiği alan zaman zaman değişiklik göstermiştir. Yeşilırmak, Kızılırmak ve Kelkit havzası Pontus sayıldığı gibi, bu alan daha da genişletilerek, Doğu'da Kafkasya'dan bütün Karadeniz kıyıları boyunca Sinop ötesine kadar yayılmıştır.[1]

Bu bölgede tarihi Pontus Krallığı M.Ö. 301'de Pers menşeli Mithridates Sülalesi tarafından kurulmuştur. Pont devleti olarak da bilinen bu devlet yaşadığı çağda (M.Ö. 301-63) doğuda Roma İmparatorluğu'nun rakibi olabilecek bir güce ermiştir. Daha sonra Doğu Karadeniz bölgesinde, Doğu Roma'nın, yani Bizans'ın zayıflaması ile Trabzon Devleti (1207-1461) kurulmuştur. Bizans Prensi Aleksi Komnen tarafından kurulan bu devlet ile önceki Pont Krallığı arasında herhangi bir ilişki mevcut değildir.[2]

Bölgenin yerli halkını da genellikle Kafkasya ve Anadolu'nun içlerinden gelenler oluşturmaktaydı. Bu sebeple eski çağlarda bölgede ırk bakımından mensubiyetlerinin tesbiti imkânsız bir takım kavimler yaşamıştır.[3] Bunların bir kısmının Gürcülerin soyundan geldikleri belirtilmektedir.[4] Goloğlu ise Fransız kaynaklarına dayanarak, daha Pontus Krallığı'nın kurulduğu dönemde bölgede oturmakta olan halkın üç bölüm olduğunu, bunların; İranlılar, kıyı şehirlerinde Yunanlılar ve bölgenin asıl yerli halkı olan Turanlılar olduğunu ileri sürmektedir.[5] Diğer taraftan bölgede Hıristiyanlığın yayılmasından önce Greeklerin ve Fenikelilerin kıyı şehirlerinde koloniler kurdukları bilinmektedir. Bölge halkı Roma hâkimiyetine girmesine paralel olarak Hıristiyanlaşmaya başlamıştır. Trabzon

---

1 Nuri Yazıcı, **Milli Mücadele'de Pontusçu Faaliyetler (1918-1922)**, Ankara 1989, s. 15; Celal Bayar, **Bende Yazdım**, c. 8, İstanbul 1972, s. 2581, **Pontus Meselesi**, (Yayına Haz.: Yılmaz Kurt), Ankara 1995, s. 60.

2 İstanbul'un Latinler tarafından işgali üzerine Bizanslı Prensler tarafından 1207 yılında kurulan Trabzon Devleti ne bir başka devletin devamı oldu, ne de Bizans İmparatorluğu'nun mirasçısı olmak iddiası peşinde koştu. Mahmut Goloğlu, **Anadolu'nun Milli Devleti Pontus**, Ankara, 1973, s. 149.

3 Yazıcı, **a.g.e.,** s. 15-16.

4 Stefanos Yerasimos, "Ponus Meselesi (1912-1923)", **Toplum ve Bilim**, Sayı:43/44 Güz 1988 - Kış 1989, s. 34.

5 Tarihi Pont devletinin ayyıldızlı bayrağı mevcuttur. Turan boyları da Alozanlar, Amazonlar, Beşirler, Busirler, Tibarenler, Tirallar, Halibler, Sanlar, Katagonlar, Marlar, Makronlar, Mosineklerden oluşmaktadır. Goloğlu, **a.g.e.**, s. XVI, 78..

Devleti döneminde buraya bir kısım Bizans soyundan gelen aileler de yerleşmiştir.[6]6 Bölgenin bu karışık sosyal yapısından dolayı Hıristiyanlığı kabul eden Ortodoksların tamamının Greek asıllı olduklarını söylemek mümkün değildir. Çünkü bölgedeki Ortodoks halk Elenceye benzer bir dil konuşmakla beraber, yerel bir dialekt kullandıkları ve kendilerine özgü pek çok adetlerinin bulunduğu bilinmektedir.[7] Bu sebeple bölgedeki Hıristiyan halkın 1071'de dahi İstanbul'la pek bağlantıları yoktu.[8]

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yeni bir devir başlamıştır. Öncelikle Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya kadar geniş bir bölgeye yayılan Kıpçak Türkleri 1080 yıllarından itibaren Kafkasların güneyine geçerek, Azerbaycan, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesinin kuzey kesimlerine inmişlerdir. Diğer taraftan Moğol baskısının önünden çekilen Türkmen grupları da bölgeye gelmeye başlamışlardır. Böylece daha Trabzon devleti yıkılmadan, bölge geniş ölçüde Türkleşmiştir.[9] Nihayet 1461 yılında bölgenin Osmanlılar tarafından fethini müteakip Bizans'ın son kalıntıları da ortadan kalkmıştır. Bundan sonra bölgeye yoğun bir Türk iskânı yapılmıştır. Hıristiyan unsurlara da geleneksel Osmanlı hoşgörüsü ve millet sistemi içinde dini, kültürel ye ekonomik alanda her türlü haklar tanınmıştır.

Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan Hıristiyan Ortodoks nüfus, 19. yüzyılın başından itibaren Rum Ortodoks kilisesi ile gelişmekte olan Rum burjuvazisinin birlikte yürüttükleri faaliyetlerin etkisi altına girecek ve kökeni ne olursa olsun Anadolu'da yaşayan Türkçe veya Elence konuşan bütün Ortodoks Hıristiyanlar, Yunan toplumuna ait olma duygusunu benimsemeye başlayacaklardır. Bölgedeki Hıristiyan halk üzerinde Yunanlılık bilincinin yerleşmesi ve gelişmesinde Fatih Sultan Mehmet'in geniş yetkiler vererek canlandır-

---

6 Yerasimos, **a.g.m**., s. 34

7 Yunanca bu bölgede yerli dillerle Karışarak bugünkü, Yunanlıların dahi anlayamadığı özel bir dilin ortaya çıktığı Yunanlı dilbilimciler tarafından da kabul edilmektedir. "Dil Bilimi", **Dünya PontusHellenizml-2. Kongresi**" (Yunanca) 31 Temmuz, 7 Ağustos 1988, Selanik 1988, s. 217-218

8 Anthony A. Bryer, "The Tourkokratia İn The Pontos, Some Problems And Preliminary Conelusions" **Neo Hellenika**, Texas 1970, s. 35.

9 Geniş bilgi için bkz. Salim Cöhce, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", **I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, 13-17 Ekim 1986, Samsun, 1988, s. 479-484.

dığı İstanbul Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin büyük rolü olmuştur.[10]

Doğu Karadeniz kıyılarında bir Pontus Rum devletinin kurulması fikrinin ortaya çıkmasında, Filik-i Eterya'nın kuruluşu ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması başlangıç yıllarını oluşturmaktadır. Zira Doğu Karadeniz Bölgesi Pontus adıyla Megali İdea'nın hedeflerinden biri olarak ortaya konulmuştur.[11] Nitekim bağımsız Yunanistan'ın kurulduğu 1830'dan sonra Doğu Karadeniz bölgesine olan ilgi artmıştır.[12] 1870'den sonra da özellikle Yunanistan'dan gelen Rumların sayısı artmış, Atina'da yetişmiş siyasi kişiler Samsun'u merkez yaparak çalışmaya başlamışlardır.[13] Bu konuda Yerasimos, Samsun ve Trabzon gibi şehirlerdeki Rumların ticaret sayesinde oldukça zengin olduklarını, ekonomik gücün ister istemez siyasi istekleri harekete geçirdiğini belirtmekte ve 1870'de İstanbul'da yayınlanan Pontus'la ilgili bir kitaba dayanarak bölge Rumlarında millî Helen ideallerinin hayli kökleştiği görülür demektedir.[14] Pontusçuluk konusunda siyasi bir hareketin mümkün olabileceği fikri de 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından sonra açıkça ortaya atılmaya başlamıştır.[15]

Yunanistan'ın Megali İdea'yı gerçekleştirmek üzere, Etnik-i Eterya'dan Mavri Mira'ya kadar kurdurduğu birçok cemiyete paralel olarak Türkiye'de Pontus Cemiyetleri de kurulmaya başlanmıştır. Türkiye'de ilk Pontus "içtimagâhı" İnebolu'da halkın Manastır olarak adlandırdığı bir yerde Amerika Rum göçmenlerinden rahip Kleimatyos tarafından tesis edilmiştir.[16] Pontus Cemiyetinin temelinin de 1904 tarihinde Merzifon Amerikan Koleji'nde atıldığı, bu kolejin 16 Şubat 1921'de aranması üzerine ele geçen belgelerden anlaşıl-

---

10 Geniş bilgi İçin bkz. M. Süreyya Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul 1980, s. 124-184.

11 Geniş bilgi İçin bkz. Nurettin Tursan, **Yunan Sorunu**, 3. B., Ankara 1987, s. 28 vd. Selahattln Salışık, **Tarih Boyunca Türk-Yunan ilişkileri ve Etniki Eterya**, İstanbul 1968, s. 149 vd.

12 Bryer, **a.g.m.,** s. 33.

13 Bryer, **a.g.m**., s. 52.

14 Yerasimos, **a.g.m.,** s. 35.

15 Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul 1980, s. 94-95.

16 Kemal Atatürk, **Nutuk**, c. II (1920-1927), 13. B. İstanbul 1973, s. 626, Salışık, **a.g.e.**, s. 44.

mıştır.[17] Bundan sonra kolej bine yakın Rum gencini Pontusçuluk için yetiştirmiştir.[18]18 1908 yılında Samsun'da "Müdafaa-i Meşrute" daha sonra da "Mukaddes Anadolu Rum" cemiyetlerinin kurulması ile Pontus teşkilatı genişletilmiştir. 1909 yılında Trabzon Metropoliti vasıtasıyla Atina'daki Asya-i Suğra cemiyetinin emri altına giren[19] Pontus Cemiyeti metropolit ve papazların öncülüğü ve çalışmaları sayesinde Batum'dan İnebolu'ya kadar Karadeniz bölgesinde şubeler açmış, ilk Pontus risalesi de 1910'da yayınlanmıştır. [20]

Pontus Cemiyeti'nin amacı, Trabzon, Ordu, Giresun, Samsun sahil vilayetleri ile, Kastamonu, Gümüşhane, Erzincan ve Sivas vilayetlerinin bir kısmını içine alan yerleri, yani Batum'dan İnebolu'ya kadar olan bölgede başkenti Samsun olmak üzere ileride Yunanistanla birleştirmek üzere eski Pont devletini tekrar dirilterek bağımsız bir "Pontus Cumhuriyeti" kurmaktı.[21] Bu amacı gerçekleştirmek isteyen Pontus Cemiyeti, bölgede kurduğu çetelerle faaliyetlerine başlamıştır, I. Dünya Savaşı'nda Rus ordularının Trabzon'u işgal etmeleri üzerine Pontusçuluk faaliyeti bir ivme kazanarak açıkça ortaya çıkmıştır.[22]

Rusların 1916'da Trabzon'u işgal etmeleri üzerine Vali Cemal Azmi Bey'den şehrin yönetimini devralan Metropolit Hrisantos, Rusların bölgeyi boşaltması üzerine onların bıraktıkları silahlarla

---

17 **Pontus Meselesi,** s.152-167, Bayar, **a.g.e.,** c. V, s. 1457 "Amerika Mektepleri" **Hâkimiyet-I Milliye**, 25 Mart 1921, s. 2.

18 Ali Güler, **İşgal Yıllarında Yunan Gizil Teşkilatları**, Ankara 1988, s. 49.

19 "Milli Mücadele Döneminde Yunanistan'ın Türkiye Üzerinde Faaliyetleri, **Pontus Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 17 (Temmuz 1986), s. 60; Adı geçen cemiyetin Hrisantos'a gönderdiği 24 Mayıs 1909 ve 31 Mayıs 1919 tarihli mektuplar için bkz. **Pontus Meselesi**, s. 95-97.

20 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c. I, 3.B., İstanbul, 1991, s. 91.

21 Pontus Meselesi, s. 61, Bayar **a.g.e.,** c. V. s. 1457. Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, İstanbul 1963, s. 30.

22 1916 yılında başlayan bu çetecilik faaliyetlerine Rusların yanısıra Samsun'daki Yunan Konsolosluğunun sekreteri Lazaros Melidle'de yardımcı olmaktadır. Yerasimos, **a.g.m**., s. 38-39; I. Dünya Savaşı'nda İlk çetecilik faaliyetleri Bafra civarında Nebyan dağlık bölgesinde başlamıştır. **Pontus Meselesi**, s. 189, Refet Paşa TBMM'de yaptığı konuşmada Pontus eşkıyalığının I. Dünya Savaşı'nın II. veya III. yılında ortaya-çıktığını belirtmektedir. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c. III, Ankara, 1985, s. 665.

Rum çetelerini donatmıştır.[23] Bölgedeki Rumlardan yaklaşık olarak 80 bini Rus ordusu ile birlikte Kafkasya'ya göç etmişti.[24]

Osmanlı devletinin Doğu Karadeniz bölgesindeki hâkimiyeti yeniden tesis etmesinden sonra Pontusçuluk faaliyetleri; Rusya, Yunanistan, Avrupa ve Amerika'da hızlanmış ve uluslararası bir boyut kazanmaya başlamıştır. Nitekim 5 Mayıs 1917'de Tiflis'te "Yunanistan Kafkaslar Kongresi" yapılmış, 1917 Ekim ayı ortalarında Atina'da Karadeniz kıyı şehirlerinde yaşayan Pontusluların temsilcilerinin katıldıkları, bölgedeki Rumları bağımsız bir devlet içinde birleştirmeyi amaçlayan önemli bir kongre yapılmıştır.[25] Yine Ekim 1917'de Paris'te "Pontus Millî Merkezi" kurulmuş[26] ABD'nde ise aynı amaçla özel bir komite teşkil edilmiştir.[27]

Diğer taraftan bu dönemde yapılan en önemli kongre 4 Şubat 1918'de Giresun eski belediye başkanının oğlu Konstantin Konstantinides tarafından Marsilya'da yapılmıştır.[28] Temmuz 1918'de Pontus'un bağımsızlığının ve I. Dünya Savaşı'nda Kafkaslara giden Rumların tekrar eski vatanlarına dönme arzularının dile getirildiği bir başka Pontus Kongresi de Bakü'de toplanmıştır.[29] Nihayet 1918 Ekim'inde Pontus Millî Merkezi Batum'da kurulmuştur. Sonuçta 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman Türkiye dışındaki Pontus organizasyonu büyük oranda tamamlanmıştır.

MONDROS MÜTAREKESİ VE PONTUSÇULUK FAALİYETLERİNİN ARTMASI

a) Diplomatik Faaliyetler

Mondros Mütarekesinden sonra, Pontus meselesi Paris Barış Konferansı'nın gündemine sokulduğundan bu konu ile ilgili diplomatik çabaların ağırlık merkezi Avrupa'ya kaymıştır. Avrupa'da

---

23 Yerasimos, **a.g.m.,** s. 4.

24 **Dünya Pontus Hellenizmi 2. Kongresi**, s. 79.

25 **Dünya Pontus Helenizmi 2. Kongresi, s**.16. Yerasimos, bağımsız Pontus devleti kurma fikri ilk kez Atina kongresinde ortaya atıldı demektedir. Yerasimos, **a.g.m.,** s. 41.

26 Yerasimos, **a.g.m.,** s. 41.

27 **Dünya Pontus Hellenizmi 2. Kongresi**, s. 61.

28 **a.g.e.**, s. 63-64.

29 **a.g.e.**, s. 16.

Pontus konusundaki siyasi faaliyetleri ile dikkati çeken K. Konstantinides 1918 Kasım sonlarında Marsilya'da ikinci bir kongre toplamıştır. Bu kongrede Pontus konusunda belirlenen talepler, Kongre başkanı sıfatıyla Konstantinides tarafından 2 Aralık 1919 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Bu taleplerde; İtilaf devletlerinin 1.500.000 Ortodoks Pontuslu Rum'u himaye etmesi isteniyor ve Rus sınırından Sinop'un batısına kadar uzanan kıyı bölgesinde eski Trabzon devletinin ihya edilerek bir Pontus Cumhuriyeti kurulması talep ediliyordu.[30] Bu taleplere, o sırada İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda görevli olan Arnold Toynbee, "Bu muhtırada ileri sürülen istatistikler ve sınırlar hayal mahsulüdür. Pontus Rumları mandater bir devletin idaresinde bulunacak olan Ermeni devletine bağlanacak, böylece Pontus Rumlarını tatmin edici bir "millî yurt" sağlanmış olacak şeklinde not düşerek[31] İngiltere'nin bu sıradaki politikasını ortaya koymaktadır.

Gerçekten Paris Barış Konferansı'nın hazırlıklarının yapıldığı sıralarda İtilaf devletlerinin genel görüşü Giresun - Sivas - Mersin hattının doğusunda kalan toprakları Ermenistan'a vermek ve dolayısıyla Trabzon'u da denize çıkış kapısı olarak Ermenistan'a bırakmaktı.[32] İşte böyle bir konjonktür içinde Venizelos 30 Aralık 1918'de Paris Barış Konferansı'na resmen verdiği ve Yunanistan'ın toprak isteklerini toplu olarak ifade eden muhtırası, şüphesiz Pontusçuları hayal kırıklığına uğratmıştır. Batı Anadolu üzerinde sınırsız emeller besleyen Venizelos, müttefiklere karşı daha inandırıcı olabilmek için Pontus konusunda fedakârlık göstermiş, Trabzon'u denize çıkış kapısı olarak Ermenilere bırakmayı kabul etmişti.[33] Batı Anadolu üzerindeki amaçlarına ulaşmak isteyen Venizelos tecrübeli diplomat kurnazlığı ile Kıbrıs, İstanbul ve Pontus üzerinde hak iddia etmekten şimdilik vazgeçmişti.[34] İleride üzerinde duracağımız gibi, bu durum

---

30 Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri** (T.Çev.:Cemal Köprülü), Ankara, 1971, s. 56-57, Mesut Çapa, **Pontus Meselesi, Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele**, Ankara 1993, s. 38.

31 Jaeschke, **a.g.e.,** s. 57

32 Yerasimos, **a.g.m**., s. 48.

33 Geniş bilgi için bkz. Kitsikis, **a.g.e.,** s. 30-32, Murat Hatipoğlu, **Türk Yunan ilişkilerinin 101 Yılı(1821-1921)**, Ankara 1988, s. 80-81.

34 Ercüment Kuran, "Milli Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Te-

Venizelos'un giriştiği siyasi bir manevradan ibarettir.

Venizelos'un Barış Konferansı'ndaki bu politikası Pontus faaliyetlerinde herhangi bir duraklama ve yavaşlamaya yol açmamış, aksine onu tepkiyle karşılayan diğer Pontus temsilcileri daha aktif bir politika takip etmeye başlamışlardır.

Venizelos'un politikasına karşı girişilen bu protestolara paralel olarak, Konstantinides ile Oeconomou Paris Barış Konferansı'na verdikleri ortak muhtırada Kafkasya'dan Sinop'un batısına kadar uzanan topraklarda bağımsız bir Pontus Cumhuriyeti kurulmasını istemişlerdir.[35] Avrupa'daki Pontusçuluk faaliyetlerinin öncülüğünü Konstantinides yaparken, Türkiye içindeki faaliyetleri de Patrikhane ile birlikte Trabzon Metropoliti Hrisantos yürütüyordu. Nitekim Şubat 1919'da İstanbul'da Patrikhane tarafından düzenlenen Pontus Kongresi'nde, kendi kaderini tâyin, bağımsızlık ve daha sonra ise Pontusun Yunanistan'a ilhak edilmesi kararlaştırılmıştır.[36] Bu kongrede Paris Barış Konferansı'na Türkiye Rumlarının isteklerini sunmak üzere Patrik vekili Droteos başkanlığında bir heyet seçilmiş, Hrisantos'da bu heyete dahil edilmiştir.[37]

Hrisantos Paris'te Venizelos ile birkaç kez görüştükten sonra onun fikirlerine karşı çıkarak 2 Mayıs 1919'da Barış Konferansı'na Pontus'la ilgili muhtırasını vermiştir. Bu muhtırada; Trabzon'un tamamı, Sivas ve Kastamonu vilayetlerinin bir kısmı ile Amasya, Sinop ve Karahisar sancaklarını kapsayan Pontus bölgesinin 600 binden fazla Rum'u barındırdığı, bu sayıya Güney Rusya ve Kafkasya'ya göç etmiş olan 250 bin Rum'un da dahil edildiği zaman Pontus'daki Rum sayısının 850 bin olacağı, aynı bölgede farklı kökenlerden 836 bin Müslümanın yaşadığı belirtilmektedir. Rusların Trabzon'u işgali öncesinde Vali Cemal Azmi Bey'in şehrin yönetimini kendisine teslim ettiğini, bu bölgede ancak 78 bin Ermeninin yaşadığını belirten Hrisantos, bu şartlar altında Pontus'un bağımsız bir devlet olması gerektiğini vurgulamaktadır.[38]

Paris Barış Konferansı nezdinde Doğu Karadeniz bölgesi için verilen nüfus istatistiklerinin farklı ve abartılarak verildiği dikkati

---

şebbüsleri", **I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, s. 79.

35 Yerasimos, **a.g.m**., s. 49.

36 **Dünya Pontus Hellenizmi 2. Kongresi,** s. 16.

37 Bayar, **a.g.e.**, c. V, s. 1459-1460.

38 Metin için bkz. **Pontus Meselesi**, s. 107-110.

çekmektedir. Bunun en önemli sebebi bölgede Rumların hiçbir yerde çoğunluğu teşkil edememeleridir. Gerçekten 1914 tarihli Osmanlı resmi istatistiklerine göre; Trabzon[39] Sivas ve Kastamonu vilayetlerinde 3.263.396 Müslüman nüfusa karşılık 361.750 Rum yaşamaktaydı.[40] Bölge genelinde yüzde 10 civarında Rum yaşamasına rağmen Barış Konferansı nezdinde iddialarını güçlendirmek amacıyla Patrikhane istatistiklerine dayanarak nüfuslarını abartan Pontuslu liderler, Rum nüfusu oldukça yüksek gösteriyorlardı.[41]

Hrisantos'un yukarıda bahsedilen muhtırası üzerinden çok geçmeden İtilaf devletleri (özellikle İngiltere) İzmir'e İtalyanların yerine Yunanlıları çıkarmaya karar verirler. Böylece İzmir ve Batı Anadolu üzerindeki emellerine ulaşan Venizelos, Pontus meselesine daha ciddi bir şekilde sahip çıkmaya başlamıştır. Diğer taraftan Atina'ya Pontus kökenli askerlerden oluşan bir birlik kurulması için emir vermiştir.[42]

Bu arada Patrikhane ve Yunan yüksek komiserliğinin aracılığı ile 6 Temmuz 1919'da Batum'da toplanan Pontus kongresinde önce Pontus'un bağımsız olması, daha sonra da Yunanistan'la birleşmesi kararı alınırken, Paris Barış Konferansı nezdinde yetkili temsilciler olarak, Hrisantos, Konstantinides ve Oeconomou'nun atanmasına karar verilmiştir.[43]

Bu sırada, Yunanistan, Anadolu'daki millî harekete karşı başarılı olabilmek için Rum-Ermeni işbirliğini sağlamaya çalışıyordu. Nitekim Venizelos daha sonra 5 Ekim 1920'de Lloyd George'a çektiği telgrafta da Rusya'nın güneyine yerleşenlerle birlikte 800 bin nüfusa sahip olan Pontuslu Rumların bağımsız bir devlet olmasını, bu devletin Ermenistan ve Gürcistan ile işbirliği yaparak İslam ve Rus emperyalizmine karşı kesin bir set oluşturacağını bildirir ve İngiltere'nin bu konuda siyasi ve maddi desteğini ister.[44]

---

39 1868 idari Teşkilatına göre Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu ve Samsun Trabzon Vilayetine bağlı bulunuyordu. Bu statü bazı değişikliklerle Milli Mücadele dönemine kadar devam etmiştir. Çapa, **a.g.e.**, s. 1.

40 Güler, **a.g.e.**, s. 168.

41 Jaeschke, **a.g.e.**, s. 57.

42 Yerasimos, **a.g.m**., s. 50.

43 Yerasimos, **a.g.m.**, s. 52.

44 Metin için bkz. Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938),** c.

Venizelos'un öncelikli amacı Anadolu'daki millî hareketi iki ateş arasında bırakarak, işgalleri kolaylaştırmak olduğu için, Pontus temsilcilerini Ermenilerle anlaşmaya zorlamaktaydı. Bu politika gereği nihai tahlilde bağımsızlıktan vazgeçmeyen Pontuslu liderler Ermenilerle bir konfederasyon kurabileceklerini açıklamışlardır.[45]

Batum'dan Tiflis ve Erivan'a geçen Hrisantos, Venizelos'un talimatı gereği Ermenilerle federasyon görüşmelerine katılmıştır. Hrisantos ve Katheniotis ile Ermeni temsilciler Hatissian ve Terminassian arasında cereyan eden görüşmelerde; Rumlar iki eşit federasyonun oluşturacağı bir konfederasyon kurulmasını isterken, Ermeniler, Rumların bir federe devlet olarak Ermenistan'a katılabileceğini savundukları için bu konuda anlaşma sağlanamamıştır.[46] Ancak Hrisantos'un başlattığı bu görüşmeler Ocak l920'de Yunan-Ermeni Anlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşma ile müttefiklerin veya Yunanlıların bölgeye askerî yardım göndermesi kararlaştırılmıştır.[47] Böylece 1918'de Cenevre'de "Türkiye'de Zulme Uğramış Milletler Birliğinin" kurulması ile başlayan Rum-Ermeni işbirliği[48] Venizelos'un stratejisi gereği bir ittifakla sonuçlanıyordu. Çünkü, Venizelos, Anadolu'daki millî hareketi iki ateş arasında bırakarak güçlenmesini engellemek için Doğu'da Rum-Ermeni-Gürcü ittifakının güçlü bir set oluşturacağına inanıyordu. Bolşevizme ve Türk millîyetçilerine karşı büyük bir engel olarak görülen bu işbirliği müttefikler tarafından da tasvip edilmekte idi.[49] Sonuçta Anadolu'daki millî hareket batıdaki Yunan ordusuna karşı mücadele ederken, aynı zamanda Kuzey Doğuda Pontus-Ermeni komplosuyla karşı karşıya kalıyordu.[50]

Venizelos'un diplomatik alanda Pontus konusunu ağırdan alır gibi görünmesinin temelinde hazırlanmakta olan Sevr Anlaşmasının

---

2, Ankara, 1975, s. 339-340.

45 Abdullah Saydam, "Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi" **AAMD**, Sayı: 17 (Mart 1990), s. 428..

46 aydam, **a.g.m.,** s. 429.

47 Selahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara, 1973, s. 172, Sertoğlu, **a.g.m.**; s. 5.

48 Kitsikis, **a.g.e.,** s. 268.

49 Gavriil Avramidis, "Pontuslular ve Ermeniler" **Thessaloniki**, 4 Mayıs 1990.

50 Sonyel, **a.g.e.,** s. 172.

netleşmesini beklemesi yatmaktadır. Nitekim 22 Haziran'da Lloyd George'un Venizelos'a Türkiye'ye Sevr'i askerî yoldan dayatma görevini vermesi üzerine Pontus meselesinin çetecilik ve askerî cephesi canlanacaktır. Yunanistan'da bir taraftan bölgedeki çeteleri güçlendirmeye çalışırken, diğer taraftan Doğu Karadeniz bölgesine askerî müdahale yaparak amacına ulaşmaya çalışacaktır.

b) Çetecilik Faaliyetleri ve Askeri Müdahale Teşebbüsleri

Mondros Mütarekesini takiben Türk ordusunun terhis edilmesine başlanmasına paralel olarak, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Pontus çeteleri Türk köylerine karşı saldırıya geçerler. İlk saldırılar Kasım 1918'de Bafra civarında bulunan Nebyan bölgesinde başlamıştır.[51] Daha sonra Samsun, Çarşamba, Vezirköprü, Terme, Amasya, Merzifon, Kavak, Ladik, Gümüşhacıköy, Havza, Tokat, Erbaa ve Sivas (Zara bölgesi) bölgelerine yayılmıştır.[52]

Özellikle 9 Mart 1919'da 200 kişilik bir İngiliz kuvvetinin Samsun'u 30 Mart'ta da Merzifon'u işgal etmesi, Pontusçu çetelerin saldırılarını artırmalarına yol açmıştır.[53] İngilizlerin Samsun'a çıktıkları zaman Rum çetelerine 10 bin silah dağıttıkları belirtilmektedir.[54] 7 Nisan 1919'da Samsunlu Rumlar Yunan Bağımsızlık Gününü kutlarlar.[55] Nisan ayının ikinci yarısında Metropolit Germanos liderliğinde Samsun Piskoposluğunda toplanan çete reisleri, Samsun, Bafra, Çarşamba, Ünye, Fatsa, Tokat, Niksar, Merzifon, Havza, Erbaa, Ladik, Amasya ve Vezirköprü bölgelerinde örgütlenmenin güçlendirilmesi için kararlar alırlar.[56] Pontus çetelerinin örgütlenmesine paralel olarak, İtilaf devletleri Türk ordusunun silahlarını toplamaya hız verirler. Bu arada Yunan Kızılhaç gemileriyle Karadeniz limalarına ilaç sandıkları içinde silah ve cephane taşınmıştır.[57]

İngilizler'in 21 Nisan 1919 tarihli notası üzerine[58], Osmanlı

---

51 **Pontus Meselesi**, s. 189-191.
52 Geniş bilgi için bkz. **Pontus Meselesi**, s. 192-344.
53 Jeashke, **a.g.e.**, s. 103.
54 **Pontus Meselesi**, s. 188.
55 **Nutuk**, c. II, s. 627; Yazıcı, **a.g.e.**, s. 43.
56 Yerasimos, **a.g.m.,** s. 44
57 Kuran, **a.g.m**., s. 78; Saydam, **a.g.m.,** s. 426
58 Nota için bkz. Jeashke, **a.g.e.**, s. 103-104.

Hükûmeti tarafından 9. Ordu Müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasından sonra, Sadrazamlığa gönderdiği 21 ve 22 Mayıs tarihli telgraflarda bölgedeki asayişsizliğin Samsun ve civarında bulunan 40 kadar Rum çetesinden kaynaklandığını, Müslümanların bu çetelerden korunmak için 13 çete oluşturduklarını, şayet Rumlar, Müslümanları rahatsız eden siyasi gayelerinden vazgeçerlerse Müslüman çetelerinin ortadan kalkacağını bildirerek bölgedeki Pontus çetelerine dikkat çekmiştir.[59]

Atina'daki Pontus birlikleri içinde yer alan Yunan Subayı Karaiskos Mart 1920'de Samsun'a gelerek çeteleri düzenli orduya benzer bir şekilde örgütlendirmeye girişmiştir. Böylece Karaiskos'un organizasyonu sayesinde Rusya'dan da gelen çetelerle toplam sayıları 25 bin civarına ulaşan Pontus çeteleri[60] özellikle Samsun ve çevresinde Rum köylerinin bulunduğu bölgelere tamamen hâkim olarak Türk ordusunu arkadan vurmaya hazırlanıyorlardı. Bu sırada Topal Osman'ın hâkim olduğu Giresun hariç[61]61 diğer bölgelerde saldırılarını artıran Rum çeteleri, dışarıdan yapılacak bir müdahaleyi beklemeye başlamışlardı. Bu sırada bölgede Yunanlılar tarafından tesbit edilen meşhur 81 tane çete reisi bulunuyordu.[62]

İşte Yunanistan, Anadolu'daki millî hareketin en zayıf olduğu dönemde başta Samsun olmak üzere Doğu Karadeniz bölgesinde 20 bin civarında donanımlı Pontus çeteleri ile Ankara Hükûmetine doğu istikametinden de taarruz ederek kesin sonuç almak istemiştir.[63] Bu sırada Yunan Genelkurmayı Ankara'nın birkaç hafta içinde düşeceğini hesap ederek, Türk ordusunun Sivas veya Kayseri bölgesine çekilebileceği ihtimaline karşı, Pontus birliklerini Samsun'da karaya çıkaracakları 6-7 bin kişilik Yunan askerî ile takviye ederek,

---

59 Telgraflar için bkz. "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği iki Mühim Rapor" **BTTD**, Sayı: 14 (Kasım 1968), s. 6-8; **Atatürk'le ilgili Arşiv Belgeleri**, Ankara 1982, s..30-32.

60 **Türk İstiklal Harbi**, c. V1, s. 144-145; Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara, 1968, s.

61 Çapa, **a.g.e,** s. 75-80.

62 Çetelerin listesi için bkz. Hristos H. Marmaridis, "Pontus'ta Pontusçu Çete Grupları", **Dünya Pontus Hellenizmi 2. Kongresi**, s. 133-134.

63 Hasan Cicioğlu, "Milli Mücadele'de Pontus Katliamında Yunanistan'ın Etkisi", **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu** (Gazi Magosa, 28 Ekim -2 Kasım 1991), Ankara, 1993, s. 235.

Samsun-Sivas yolunu kesmeyi ve bölgede Ankara hükûmetine isyan eden unsurlarla güç birliği yaparak millî hareketin imhasını hesaplamıştır.

Samsun civarında yoğunlaşan Pontus çetelerinin, Yunanistan'ın bu savaş stratejisi doğrultusunda koordineli bir şekilde hareket ettikleri görülmektedir. Özellikle İç Anadolu istikametinde Orta Karadeniz bölgesinde bulunan geçit yolları üzerinde bulunan Ada, Örencik, Terzili, Düz, Koşaca, Çavşur, Ortaklar, Esenbey vb. köyleri topluca yakıp yıkarak katliam yaptıkları ve Tokat, Sivas hattına doğru sarktıkları dikkati çekmektedir.[64]

Yunan orduları Ankara istikametinde ilerlerken Yunanlı Subay Saviyannis İngiliz yetkililerine 1 Mart 1921'de yaptığı bir öneride, Türk ordusunun Sivas'a kadar kovalanması ve bu arada Yunan ordusunun Pontus'a çıkarak Rum nüfusunun bulunduğu yerlerde üslenmesi, daha sonra da Ermeniler'in yardımı ile Sivas ve Erzurum'un işgal edilmesini teklif edecektir.[65] Bu gelişmeler sırasında 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Moskova Anlaşması sonucu, Sovyetlerin Anadolu'ya silah yardımı yapmasının önlenmesi amacıyla, Saviyannis 7 Haziran 1921'de Türkiye'nin Karadeniz limanlarının ablukaya alınması için İngiltere'ye yeni bir teklifte bulunmuş, 9 Haziran'da Yunan Kruvazörü Kilkis, TBMM hükûmetinin Karadeniz'deki tek güvenli giriş limanı olan İnebolu'yu bombalamıştır.[66] 19 Temmuz'da Samsun ve Giresun önünde dolaşmaya başlayan Yunan savaş gemileri 20 Temmuz'da Trabzon'u da topa tutmuşlardır.[67] Büyük taarruz öncesinde de Yunan savaş gemileri Samsun'u bombalayacaklardır. Batı Anadolu'daki Yunan ilerlemesine paralel olarak Doğu Karadeniz limanlarına yönelen saldırılar bölgedeki Rum çetelerini daha da cesaretlendirmiştir. Bu gelişmeler, üzerine endişeleri giderek artan TBMM hükûmeti, askerî ve idari açıdan radikal kararlar alarak Pontus çetelerini tamamen etkisiz hale getirme yoluna gitmiştir.

---

64 Cicioğlu, **a.g.m**., s. 236.

65 Yerasimos, **a.g.e.,** s. 65.

66 Sabahattin Özel, **Milli Mücadele'de Trabzon**, Ankara, 1991, s. 235.; Çapa, **a.g.e.,** s. 51.

67 Özel, **a.g.e.,** s. 215.

3) TBMM HÜKÜMETİ'NİN ALDIĞI TEDBİRLER VE PONTUSÇULUĞUN SONU

Mütareke döneminde, Doğu Karadeniz bölgesinde faaliyet gösteren Pontus çeteleri ile savaşacak yeterli kuvvet bulunmamaktaydı. Ordu terhis edilmiş, millî kuvvetler ise henüz teşekkül etmemişti. Bu arada, Batı Anadolu'da Yunan ilerlemesine paralel olarak, İtilaf devletleri ve Osmanlı hükûmetinin tahrik ve teşvikleri ile Anadolu'da çıkan iç isyanların yanı sıra, başta Samsun olmak üzere Doğu Karadeniz bölgesinde Pontus çetelerinin giderek ciddi bir tehdit arzetmesi üzerine, TBMM hükûmeti 1920 yılı başlarından itibaren Pontusçulara karşı ciddi tedbirler almaya başlamıştır. Özellikle merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Pontus çetelerinin etkisiz hale getirilmesi için bütün gücünü harcamaya başladı. Fakat mevcut kuvvetlerle bölgede asayişin sağlanamayacağı ortaya çıkmıştı.[68] Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa 24 Nisan 1920'de TBMM'nde yaptığı konuşmada Pontus meselesini çözmekle görevlendirilen kuvvetlerin büyük bir komuta altında birleştirilmesi gereğini vurgulamıştı.[69] Bu çerçevede düzenli ordunun kurulmasına paralel olarak, Pontusçuluk faaliyetlerini köklü bir şekilde halletmek amacıyla 9 Aralık 1920'de merkez ordusu kurularak komutanlığına Nurettin Paşa tayin edilmiştir.[70] Mevcudu 10 bin civarında olan merkez ordusunun kurulması ile Pontus çetelerine karşı daha etkili bir şekilde mücadele yürütülmeye başlanmıştır.[71] Ancak geniş bir bölgeye dağılmış bulunan Pontus çetelerine karşı, sadece askerî tedbirlerle sonuç almak mümkün gözükmüyordu. Bu sebeple TBMM hükûmeti askerî tedbirlere paralel olarak, idarî ve adli tedbirler de alma yoluna gitmiştir.

TBMM hükûmeti ilk iş olarak bir beyanname yayınlayarak yaşıtları silah altında bulunan Rumları da askere çağırmış, kan dökülmesine sebebiyet verilmemesi için dağlardaki çetelerin silahları ile birlikte teslim olmalarını istemiştir.[72] Benzer beyannameler daha sonraki dönemde de yayınlanmıştır. Mesela Samsun Mutasarrıfı

---

68 Özel, **a.g.e.,** s. 233; Çapa, **a.g.e.**, s. 81.

69 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. I, 3. B., Ankara, 1959, s. 9.

70 **Türk İstiklal Harbi**, C. VI, s. 145; **Nutuk**, C. II, s. 629-630.

71 Merkez Ordusunun kuvvet dağılımı için bkz. **Türk İstiklal Harbi,** C. VI, s.145-147; Yazıcı, **a.g.e.,** s. 97-98.

72 Beyanname metni için bkz. **Pontus Meselesi**, s. 389-390.

1922 yılının ilk günlerinde Pontus çetelerine bir beyanname yayınlayarak, kandırılarak dağlara çekildiklerini, kendileri ile birlikte ailelerini de felakete sürüklediklerini vurgulayarak teslim olmalarını istemiştir.[73] Yukarıda belirtilen ilk beyannamede teslim olmaları ve silahlarını da teslim etmeleri için Pontus çetelerine tanınan bir haftalık sürenin dolmasından sonra, bölgede aramalara başlanmış, sadece Samsun ve Amasya bölgesinde 2 binden fazla silah ile bir milyon 200 bin mermi toplanmıştır.[74] Gerek hükûmetin çağrısına uymayan, gerekse aramalar sırasında silahını teslim etmeyen Rumların çoğu dağlara kaçarak çetelere katılmışlardır. Nurettin Paşa bu iyi niyetli girişimlerden sonra artık askerî kuvvet kullanmaya mecbur kalındığını belirtmektedir.[75] Bölgede yapılan genel silah aramasının yanısıra, Pontus teşkilatının merkezleri olarak bilinen Samsun ve Trabzon metropolitlikleri ile daha önce de bahsedildiği gibi, Merzifon Amerikan Koleji'nde aramalar yapılmıştır. Bu aramalarda bulunan Pontus teşkilatı ile ilgili silah, bayrak, evrak ve ihtilal belgeleri vb. Pontus faaliyetlerinin boyutlarını ve ciddiyetini bütün çıplaklığı ile ortaya çıkarmıştır.[76]

Bölgedeki Pontus çetelerinin etkisiz hale getirilememesi ve Yunan ordusunun Samsun bölgesine çıkarılması yolunda geliştirilen savaş stratejisi karşısında, daha radikal tedbirler alma lüzumu doğmaya başlamıştır. Bu konuda alınabilecek en radikal çözüm bölgedeki eli silah tutan Rumların daha güvenli ve emin olan iç kısımlara nakledilmesi olmasına rağmen, TBMM hükûmeti başlangıçta böyle bir tedbire karşı çıkmıştır. Nitekim Mayıs 1921'de Yunan ordusunun Karadeniz sahillerine asker çıkarma ihtimalinin artması üzerine, sahil kesimlerinde yoğun olarak yaşayan Rumların düşmana dayanak teşkil etmesini önlemek amacıyla 29 Mayıs 1921 tarihli Dahiliye Vekaleti'nin sahildeki eli silah tutan Rumların iç bölgelere sevkedilmesi isteğini, TBMM Hükûmeti 5 Haziran 1921 tarihli toplantısında uygun görmemiştir.[77] Bunun üzerine tekrar hükûmete başvuran Dahiliye Vekaleti'nce; Karadeniz'de faaliyete geçen Yunan donan-

---

73 Çapa, **a.g.e.** s. 83-84.
74 **Pontus Meselesi**, s. 387.
75 "Nurettin Paşa Pontusçuları Anlatıyor", **Yakın tarihimiz C. II.**, s. 226.
76 Geniş bilgi için bkz. **Pontus Meselesi**, s. 369-385.
77 **HTVD**, Sayı: 57 (Eylül 196, 6) Vesika: 1304; Özel, **a.g.e.,** s. 235.

masının Rumların yoğun olarak bulunduğu Samsun, Ordu, Giresun, Sinop gibi şehirlerimize saldırması halinde, Rumların hem katliâm yapmalarının, hem de düşmanın işgalini kolaylaştırılmalarının kuvvetle muhtemel olduğu belirtilmekte ve çare olarak Karadeniz dahilinde eli silah tutan Rumların 40 kilometre iç kısımlara nakillerinin Genelkurmay Başkanlığı ve Merkez ordusu kumandanlığınca zaruri görüldüğü vurgulanmaktadır. Ayrıca, Giresun ve Sinop Mutasarrıflıklarınca yapılan müracaatlarda da, Yunanlıların şehre saldırmaları veya topa tutmaları halinde ahalinin bir ferdinin bile kurtulmasına imkan bulunmadığı, bu sebeple halkın iç kısımlara çekilmesine müsaade edilmesinin istenildiği belirtilmekte ve bu sebeplerle 05.06.1921 tarihli kararın tekrar gözden geçirilmesi istenilmektedir.[78]

Bu sırada Yunan donanmasının Karadeniz'de artan faaliyetleri ve 9 Haziran'da İnebolu'yu bombalaması, Sakarya Savaşı'nın yaklaşmakta olduğu bir dönemde bütün kuvvetlerini kaydırmaya başlayan TBMM hükûmetini iki ateş arasında kalma konusunda ciddi bir şekilde endişeye sevketmiştir. Gelişen olaylar ve Dahiliye Vekaleti'nin müracaatı üzerine 12 Haziran 1921 tarihinde toplanan TBMM hükûmeti, Yunan donanmasının Karadeniz'deki faaliyetleri sebebiyle, Samsun'a asker çıkarma ihtimalinin kuvvetlendiği kanaatine vararak, sahildeki 15 yaşından 50 yaşına kadar eli silah tutabilen Rumların iç kısımlara nakline karar vermiştir.[79] Bu kararın 16 Haziran 1921 tarihinde Merkez Ordusu Kumandanlığına bildirilmesi ile uygulamaya başlanmıştır.[80] Nitekim Merkez Ordusu'nun ilgililere 19 Haziran 1921 tarihinde yaptığı tebligatta, eli silah tutan Rumların Ergani-madeni, Malatya, Maraş, Gürün ve Darende'ye sevkedilecekleri, bunların sevki ve yerleştirilmeleri sırasında kanuna aykırı istenmeyen hareketleri ve ihmalleri görülen görevlilerin sorumlu tutulacağı, geride kalan kadınlarının dost ve düşmana karşı namus, can ve mallarının hükûmetçe güvence altına alındığı ilan olunmuştur.[81] Ayrıca kadın ve çocukların nakledilmeyeceği, sevk olunan erkeklerin geride kalan taşınır veya taşınmaz mallarına zarar veren, onları

78 **Başbakanlık Cumhuriyet: Arşivi** (030.18.1.) - 18-95-12
79 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** (030.18.1.1)-3.24.12 Karar no: 941.
80 **Pontus Meselesi**, s. 405.
81 **Pontus Meselesi**, s. 397.

yasaklara aykırı bir şekilde satmaya ve bu mallardan faydalanmaya çalışanların ağır bir şekilde cezalandırılacakları da belirtilmiştir.[82]

Eli silah tutan Rumların bu ilk sevki sırasında, hükûmet, güvenliklerinin sağlanması için her türlü tedbiri almıştı. Buna rağmen, Nurettin Paşa ilk kafilelerin yol güzergâhındaki Rum köylerine saklanan bazı çetelerin saldırısına uğradığını belirterek, olaylardan Rum çetelerinin sorumlu olduğunu vurgulamaktadır.[83] Bu uygulama sırasında hükûmetin emrine karşı çıkan birçok Rum, aileleri ile birlikte dağlara çekilerek çetelere katılmışlar, birçok Rum da köylere saklanmıştır. Diğer taraftan yol güzergâhındaki Rum köylerinden, kafilelere saldırıların da olması üzerine yol güzergâhında bulunan Rum köylerinin bazılarının da yerlerinin değiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Nitekim Dahiliye Vekaleti TBMM hükûmetine yaptığı 29 Haziran 1921 tarihli müracaatta Rum nüfusunun yoğun olarak bulunduğu Samsun'un Nebyan ve Kocadağ taraflarında bir kuvvet çıkarma ihtimaline karşı çetelerin kuvvetlerimizi arkadan vurmaya hazırlandıkları belirtilmektedir. Eli silah tutan Rumların, iç kısımlarla bağlantıyı engelledikleri ve masum Müslüman ahaliyi katliama tabii tuttukları, özellikle Nebyan civarında 5 Türk köyünü tamamen imha ettikleri belirtilerek, bu havalideki Rumların Yunanistan ve Pontus teşkilatı tarafından bir program dahilinde hareket ettirildikleri vurgulanmaktadır. Sonuçta, Samsun sahil bölgesi, Bafra kazası, Nebyan ve Kocadağ mıntıkası dahilindeki Rum köylerinin iç kısımlara sevkini tamim eden Merkez Ordusu Kumandanlığının teklifinin bir karara bağlanması istenmektedir.[84] Dahiliye Vekaleti, TBMM Hükûmetine 2 Temmuz 1921'de yaptığı müracaatta ise daha önce sevkleri teklif edilen Rumlarla aynı gaye için çalışan Amasya livasının Ladik ve Tavşan dağlarında, Tokat'ın Destek Boğazı, Yaylacık ve Haris dağlarında ve Yozgat'ın Akdağmadeni ovasındaki Pontus teşkilatının mevcudiyetinin anlaşıldığı belirtilmekte bu sebeple, yeni bir karar alınarak, daha önce alınan kararın bütün Karadeniz sahiline teşmil edilmesi ve Şark cephesi, Kastamonu ve Kocaeli Kumandanlıklarına

---

82 **Pontus Meselesi**, s. 397-398.

83 "Nurettin Paşa Pontusçuları Anlatıyor", s. 226; Çapa, **a.g.e.**, s. 83.

84 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** (030-18.1.)-3.28.3.-1012-95-15.

da bu hususta yetki verilmesi istenmektedir.[85]

Dahiliye Vekaleti'nin bu müracaatlarını 2 Temmuz 1921 tarihli toplantısında değerlendiren TBMM hükûmeti, yukarıda sayılan bölgelerdeki Rumların askerî açıdan lüzum görüldüğü takdirde başka bölgelere nakledilmesi hususunda ordu kumandanlığının yetkili kılınmasına karar vermiştir.[86]

Uluslararası hukuk açısından savaş halindeki bir devlette, ordunun arkadan vurulması, casusluğun önlenmesi, katliamların ve isyanın ortadan kaldırılması ve sahillerin korunması gibi sebeplerle, askerî açıdan gerekli görülen bazı köyler her türlü güvenlik ve ihtiyaçları sağlanarak iç bölgelere nakledilmişlerdir. Boşaltılan köyler tamamen Rum çetelerinin üslendikleri, güvenliğin sağlanamadığı köylerdir. Topluca boşaltma ve iç kısımlara sevk etme yoluna gidilmemiştir. Zaten çok geçmeden TBMM Hükûmetinin 2 Temmuz 1921 tarihli kararının uygulanması durdurulmuştur.[87] Nitekim Bafra civarında Kızılırmak havzasında yaşayan birçok Rum köyü boşaltılmamıştır. Bu köylerde yaşayan tahminen 10 bin Rum kadın ve çocuğun da iç kısımlara nakledilmesi için, İstanbul'daki Yunanistan Komiserliği İngiltere mümessili vasıtasıyla TBMM Hükûmetine müracaatta bulunulmuştur. Bu müracaat üzerine 23 Kasım 1921 tarihinde toplanan TBMM Hükûmeti, burada yaşayan Rumların güvenlik ve istirahatleri hükûmetçe sağlandığından başka bölgelere nakledilmesine gerek olmadığına karar vermiştir.[88] Yunanistan bu müracaatı ile savaş ortamı içinde Türk Hükûmetinin tehcir uygulamasını haklı bulduğunu göstermiştir. Diğer taraftan TBMM Hükûmeti çeşitli bölgelere sevkedilen Rumlar içinde muhtaç durumda bulunanların her türlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere, TBMM Hükûmeti kararıyla 5 bin lira ayırmıştır.[89] Bu para Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti tarafından tahsisat talep edilen bölgelere gönderilmiştir.[90] Ayrıca TBMM'nin 8 Ağustos 1921 tarihli gizli oturumunda Rumların tehciri ile ilgili konu tartışılırken, Mustafa Kemal Paşa, amaçlarının Rum

---

85 [85] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** (030-18.1)-3-28.3.1012-95-15.

86 [86] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** (030.18.D-3.28.3-1012.

87 [87] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c. II, Ankara 1985, s. 282.

88 [88] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** (030-18-01)-04-37.14-1203.

89 [89] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** (030-18-1-1).4-38-5-1214.

90 [90] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** (030-18-1).4-38-5-1214-94-8.

çetelerinin silahlarını toplamak olduğunu, ancak bu amaca ulaşmak için öldürme ve vurma gibi yöntemlere karşı olduğunu kesin bir dille vurgulayarak, bu konudaki hassasiyetini dile getirmiştir.[91] Diğer taraftan Rum çetelerine karşı Amasya (1000 silah) ve Tokat (500 silah) şehirlerinin silah isteklerini de İcra Vekilleri Heyeti kabul etmemiştir.[92]

TBMM Hükûmeti, gerek çatışmalarda gerekse aramalarda yakalanan Rum çete üyelerini, doğrudan cezalandırma yoluna gitmeyerek, Pontus isyanını bastırmada hukuka bağlı kalmaya büyük özen göstermiştir.[93] Bu çete üyeleri dönemin olağanüstü mahkemeleri olan İstiklal Mahkemelerinde yargılamıştır. Bilindiği gibi Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na dayanarak Eylül 1920'de' kurulan İstiklal Mahkemelerinin faaliyetleri 17 Şubat 1921'de durdurulmuştu. Fakat bütün Anadolu'da olağanüstü şartlar devam etmekte olduğu gibi, Pontusçu çete faaliyetleri de büyük boyutlara ulaşmış; soygun, firar ve ayaklanma gibi olaylar giderek artmıştı. İşte bu şartları dikkate alan TBMM Hükûmeti, 30 Nisan 1921 tarihinde aldığı 822 sayılı karar ile, faaliyetlerine son verilen Sivas İstiklal Mahkemesinin münhasıran Pontus suçlularının davası ile ilgilenmek üzere Amasya ve Samsun havalisinde tekrar faaliyete geçmesine karar vermiştir.[94] Bu karar üzerine 17 Ağustos 1921'de çalışmalarına başlayan Amasya İstiklal Mahkemesi[95] 10 Ekim 1921 tarihine kadar Pontus meselesinden dolayı 3'ü Müslüman 174'ü Rum olmak üzere toplam 177 kişiye ölüm cezası vererek idam etmiştir. Aralarında Trabzon Metropoliti Hrisantos, Giresun Metropoliti Lavrentios ve Konstantinides de bulunan 74 kişi gıyaben idama mahkûm edilmiş, 10 kişi kürek, 2 kişi de hapis cezasına çarptırılmıştır.[96]

Pontus çetelerine karşı alınan askerî ve idari tedbirler ile bazılarının İstiklal Mahkemelerinde ölüm cezasına çarptırılması üzerine, Patrikhane Cemiyet-i Akvam'a idamların durdurulması için başvu-

---

91 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c. II, s. 195.

92 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, (030-18-1)-05-28-11-1835.

93 Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara 1975, s. 172.

94 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** (030-18.1.1)-3-18-10-822.

95 Bu mahkeme devamlı Amasya'da çalıştığı için Amasya İstiklal Mahkemesi olarak bilinmektedir. Aybars, **a.g.e**, s. 172.

96 Aybars, **a.g.e.,** s. 173-174.

rurken, Pontus teşkilatları ve Yunanistan itilaf devletleri temsilcilerine devamlı olarak protesto, rapor ve şikayetnameler göndererek Pontuslulara mezalim yapıldığı propagandasının Avrupa ve Amerika'ya kadar yayılmasını sağlamışlardır. Sonuçta bu propagandaların etkisi altında kalan İtilaf devletleri temsilcileri de TBMM hükûmeti nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır.[97]

TBMM Hükûmeti tarafından İtilaf devletlerine verilen cevaplarda; İstanbul Patrikhanesi'nin uzun zamandan beri Karadeniz kıyılarında merkezi Samsun olmak üzere bir Rum devleti kurmak için çalışan Yunanistan ile birlikle hareket ettiğinin ve birlikte Doğu Karadeniz bölgesinde birçok gizli dernek kurduklarının belgelerle sabit olduğu belirtilmekte ve Pontus çetelerinin bölgede yaptıkları katliamlar ile bu çetelerden ele geçirilen silahlardan bahsedilmektedir. Sonuçta bütün bu komplo ve olayları önlemek için bazı askerî ve idari tedbirler alındığı, bu tedbirlerin uygulanması esnasında masum halka zarar vermemek için hassas davranıldığı vurgulanarak, sahil halkından olup da silahlandırılmış olanlar ve Rum çetelerine yataklık eden köyler halkının iç kısımlara gönderildiği, kadınlardan ise, sadece gizli Pontus cemiyetleri ile ilgisi sabit olanların sevke tabii tutuldukları, askerî takip sırasında kesinlikle katliam olmadığı, sadece askere ve güvenlik güçlerine silah çekerek dağlara çıkanların takip olunduğu belirtilmekte ve bu tür hareketlerde bulunanlar arasında Müslüman ve Hıristiyan farkı gözetilmeksizin aynı muamelenin yapıldığı vurgulanmaktadır.[98] Kısaca hiçbir dış baskı ve müdahaleye aldırmayan TBMM Hükûmeti, Pontus çetelerine karşı kararlı bir şekilde mücadeleye devam etmiş ve 1923 yılının ilk aylarında Pontus çetelerinin isyanını tamamen bastırmıştır. Bu olaylar sırasında Pontus çeteleri tarafından 1817 Türk öldürülmüş, 3.723 ev yakılmış, 1.800 civarında soygun ve gasp olayı gerçekleştirilmiştir.[99] Buna karşılık bu mücadele sırasında 11.118 Rum çete üyesi öldürülmüştür.[100] Sonuçta Millî Mücadelenin başarıyla sonuçlanmasına paralel olarak imzalanan Lozan Barış Anlaşması ile bölgedeki Rumlar

---

97 Bu müracaatlar ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri tarafından yapılmıştır. Bkz. **Pontus Meselesi,** s. 411-415.

98 **Pontus Meselesi**, s. 415-419.

99 **Pontus Meselesi**, s. X, Yerasimos, **a.g.m**., s. 68.

100 **Türk İstiklal Harbi**, C. Vl, s. 150-151.

mübadele ile Yunanistan'a göç ettirilmişlerdir. Böylece Yunanistan ve Patrikhane tarafından sahnelenen Pontus meselesi bazı trajik sahnelerle birlikte tarihe malolurken, Yunanistan'ın Megali İdea hayallerine kapılarak içinde yaşadıkları devlete isyan eden bölge Rumlarının bir kısmı Yunan hayallerinin kurbanı olmuşlardır.

SONUÇ

Pontus meselesi Lozan Antlaşması ile beraber tarihe malolmasına rağmen, Yunanistan tarafından suni olarak tekrar yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede Yunanistan da sözde "Pontus Soykırımı" iddiaları 1985 yılından itibaren giderek artmıştır.

Yunanistan yurt içi ve yurt dışında 176 adet Pontus derneği kurdurmuştur. Bu derneklerin koordineli bir şekilde çalışmalarını sağlamak amacıyla federasyon oluşturdukları dikkati çekmektedir. Yunanistan'da bu dernek ve federasyonlar vasıtasıyla periyodik olarak ülke içinde ve dışında uluslararası "Pontus Helenizmi Kongreleri" düzenlenmektedir. Bu kongrelere Türklerin 350 bin Pontusluya soykırım uyguladığı iddia edilmektedir. Bu iddialarda soykırımın iki aşamada gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Bu iddialara göre soykırımın birincisi 1916-1918 yılları arasında, yani I. Dünya Savaşı sırasında, ikincisi ise Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği döneminde, yani 1919-1923 yılları arasındadır. Bu dönemlerde Türkiye'de yaşayan 700 bin Pontuslu'dan 350 bininin katliam ve sürgün metodlarıyla yok edildikleri iddia edilmekte ve sadece 180 bininin Yunanistan'a dönebildiği belirtilmektedir.[101] Özellikle, Ermenilere uygulandığı iddia edilen "soykırım" ile paralellikler kurularak Türkiye'nin soykırımı tanıması ve tazminat ödemesi talep edilmekte ve Türkiye'nin Pontus soykırımını tanımadığı sürece AB'ne kabul edilmemesi için Yunanistan içinde ve Avrupa ülkeleri nezdinde propaganda yapılmaktadır. Ayrıca konu ile ilgili olarak Yunanistan içinde Avrupa Parlamentosu merkezinde, İngiltere, Almanya ve Moskova'da çeşitli sergiler düzenlemektedirler.

Halbuki Mütareke döneminde Doğu Karadeniz bölgesin-

---

[101] Mihalis Haralambidis, Kostas Fotiadis, **Pontuslular**, Selanik, 1987, s. 20-38; "Pontus Elenizmi Anıldı", **Kathimerini**, 17 Mayıs 1994.

de toplam 250 bin - 260 bin civarında Rum yaşamaktaydı. Justin McCarthy'e göre de bu rakam 260.313'dür.[102] Dolayısı ile 350 bin Rum'un yaşamadığı bir bölgede, 350 bin kişinin soykırıma uğradığını iddia etmek hayal mahsûlünden başka birşey değildir. Kaldı ki mübadele ile Yunanistan'a ulaşan bölge Rumlarının sayısının 180 bin olduğu bizzat Yunanlılar tarafından da doğrulanmaktadır. Bu rakama Yunanistan dışında ABD, Kanada ve Avustralya gibi ülkelere göç edenleri de ekleyecek olursak toplam sayı 210 bin civarına ulaşmaktadır.[103] Yaklaşık 250-260 bin insandan 210 bini Yunanistan ve diğer ülkelere göç ettiğine göre kaç kişinin öldüğü veya kaybolduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu konuda Yerasimos, Yunan kaynaklarına dayanarak Trabzon, Sivas ve Kastamonu vilayetlerinde yaklaşık 450 bin kişinin yaşadığını belirtmekte ve bunlardan 86 bin kadarının I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'ya göç ettiğini ve 322.500 kişinin de nüfus mübadelesi sırasında Yunanistan'a ulaştığını vurgulamaktadır.[104] Yerasimos'un oldukça yüksek gösterdiği rakama Yunanistan dışındaki ülkelere de göç edenleri ilave edersek 350 bin kişinin öldürüldüğü iddiasının nereden kaynaklandığını anlamak güçleşmektedir.

Bütün bu tarihi ve ilmi gerçeklere rağmen, Türkiye ile gerginlik ve sürtüşmeyi millî politikası haline getiren Yunanistan, 19 Mayıs gününü sözde "Pontus Soykırımını Anma Günü" olarak kabul eden bir yasa çıkarmıştır. 24 Şubat 1994 tarihinde Yunan Parlamentosu'nda oybirliği ile kabul edilen bu yasa 7 Mart 1994 tarihinde Yunanistan Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Kıbrıs Rum Yönetimi Temsilciler Meclisi de aynı yönde bir karar almıştır.

Yunanistan bu genel politikası çerçevesinde, tarihi gerçekleri gözardı ederek, Ermeni sorununun yanısıra yeni bir argüman olarak Pontus soykırımı iddialarını da Türkiye'ye karşı kullanmaya çalışmaktadır.

---

102 Justin McCarthy, **Muslims and Minorites The Population of Ottoman Anatolia and The End of the Empire**, New York 1983; McCarthy mübadele İle bölgeden Yunanistan'a giden Rumların sayısını 182.192 olarak vermekte ve 1928 nüfus sayımında belirtildiklerini söylemektedir, s. 131.

103 Hamit Pehlivanlı "Tarihi Perspektifi İçinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri", **I. Giresun Sempozyumu 18-19 Haziran 1994,** (Yayınlanmamış Bildiri)

104 Yerasimos, **a.g.m**., s. 68.

BİR ASKERÎ DEHA OLARAK ATATÜRK'ÜN İLERİ GÖRÜŞLÜLÜĞÜ VE ORDU-MİLLET DAYANIŞMASINA VERDİĞİ ÖNEM

Dr. Zekeriya TÜRKMEN*

Giriş

Büyük önderler köklü bir geçmişe sahip olan milletlerin bağrından çıkarlar. Tarihe yön veren dâhî önderlerin, diğer insanlardan ayırt edilen üstün özellikleri vardır. Bir kişinin yükselmesinde yalnızca bu üstün özelliklerin bulunması yeterli olmadığından, bu özelliklerin kişisel amaçlar için değil, insanlığın gelişmesi uğrunda kullanılması önemlidir. Bir askerî deha olarak Atatürk, hiçbir zaman savaşı araç olarak görmemiştir. Onun, düşünce ve davranışlarının temelinde, insanların daha iyi şartlara kavuşarak barış içinde yaşaması ideali vardır.

O, eşsiz önderliği ile tarih sayfalarından silinmeye mahkûm edilmek istenen Türk milletini, askerî ve siyasi dehasıyla, acımasız bir istilanın pençesinden çekip kurtarmış; eşsiz sağduyu ve öngörü ile, insan onuruna en yakışan yönetim olan Cumhuriyet idaresini kurmuştur. ileri görüşlülüğü tartışılmaz olan Atatürk'ün bu kişisel özelliği, aynı zamanda onun şaşırtıcı bir sezgi gücü ile de desteklenmektedir. Geniş bir tarih bilgisine ve tarih bilincine sahip olan Atatürk'ün dikkati çekecek ve üzerinde önemle durulacak belirgin bir özelliği, geleceğe yönelik öngörüleridir.

Türk milletinin bağrından çıkan Türk ordusunun, ebedi başko-

* Gnkur. ATASE ve Dent. Bşk.lığı, TSK Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi.

mutanı Atatürk, askerî dehası ile öne çıktığı Çanakkale'de kazandığı başarılarla kendini kabul ettirmiştir. O, Mütareke'den Türk İstiklal Savaşına uzanan süreçte, Türk milletinin yoktan var ederek kurduğu ve *"millî ordu"* adını verdiği kahraman ordusuyla, *"misâk-ı millî"* sınırları içinde *"millî devleti"*ni kurdu. Millî devletin kuruluş sürecinde, büyük önderin yol göstericiliğinde ordu-millet anlayışıyla bütün zorluklar aşıldı. Atatürk, askerî stratejide top yekûn harp uygulaması olarak adlandırılan savaş stratejisini, Türk İstiklal Harbindeki uygulamalarıyla gerçekleştirmiştir.

A. BİR ASKERî DEHA OLARAK ATATÜRK'ÜN İLERİ GÖRÜŞLÜLÜĞÜ

Önder, herkesin hareketsizlik içinde, ne yapacağını bilmediği anda en uygun zamanda, en akılcı ve gerçekçi çareyi bularak süratle hareket eden insandır.[1] Önderlik, bir çok bilim alanının konusuna girmekle birlikte, akıl, zeka, cesaret, ikna yeteneği, kitleleri harekete geçirme enerjisi, hırs, sevgi, duyarlılık, dürüstlük, kararlılık, irade, dayanıklılık, etkili dış görünüş, tevazu, dikkat, kavrayış konusunda olgunluğu gerektiren karizmatik bir kişiliktir. Önderin ortaya çıkmasında yetenek ve maharetlerinin yanı sıra aldığı eğitim, meşruiyete verdiği önem, teşkilatçılık konusundaki başarısı, fikir ve düşünceleriyle çalışma disiplini de etkilidir.[2] Bir askerî deha olarak Atatürk'ün yetişmesinde dört etkenin önemli rolü vardır. Bunlar, yetiştiği kültür çevresi ve yetiştiği dönemdeki siyasi-askerî ortam; gördüğü eğitim, katıldığı muharebeler ve muharebelerde elde ettiği deney birikimi; kişisel özelliklerinin askerliğe ve olaylara uyumluluğu.[3] Nusret Baycan'a göre deha, sağlam bir vücut ortamında, büyük bir yoğunlaştırıcı güç ile çalışan, belirli bir hedefe doğru sarsılmaz bir cesaretle ilerleyen, birleştirici bir beyin yeteneğidir.[4]

Atatürk'ün önderlik özelliklerinden en belirgin olanı askerî yö-

---

1 Bekir Tünay, "Atatürk ve Liderlik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c.1, sayı: 2, Mart 1985, s. 560.

2 Suat İlhan, "Atatürk ve Önderlik", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Bşk.lığı Yay., Ankara 1992, s. 1111-1115.

3 Suat İlhan, " Atatürk ve Askerlik", **Atatürkçü Düşünce**, s. 945.

4 Nusret Baycan, **Atatürk ve Askerlik Sanatı**, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1985, s. 58.

nüdür. Bir yabancı araştırmacı onun askerî dehasını incelerken beş temel nitelikten bahseder. Bunlar; kişisel cesaret; başkalarının hareketini seziş yeteneği; sabır, yani kendi hareketlerinin en etkili olabileceği zamanı kavrayış, kendi amacını saklı tutarak, başka yönlerde inandırıcı biçimde *"yanıltma, aldatma"* hareketleri yapabilme yeteneği; hasım kuvvetlerin nispi gücünü, objektif bir görüşle ve doğru olarak değerlendirebilme yeteneği yani *"gerçekçilik"*. Kısacası bir askerî deha olarak Atatürk, güçlü, inançlı, kesin kararlı bir kişiliğe sahiptir.[5]

Atatürk'ün yetiştiği ortama bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin sınır kesimini oluşturan bir yerde doğmuş; yurdunu ve ocağını kaybetme tehdidi altında bulunan bir bölgede eğitimini tamamlamıştır. Atatürk, askerlik mesleğine yönelik olarak sistemli ve kesintisiz bir eğitim görmüştür. Yetiştiği kültür çevresi imparatorluğun en hareketli bölgelerinden birini oluşturuyordu. Anadolu'dan Balkanlara göç etmiş Türklerin, o coğrafyada gerçekleştirdikleri kültürün yanında sınırlı da olsa Batı kültürü Atatürk'ün yetiştiği dönemde etkisini göstermekte idi. Atatürk'ün Selanik Askerî Rüştiyesi'nde başlayıp Manastır Askerî İdadisi ve ardından İstanbul'da Harbiye Mektebi ve Erkan-ı Harbiye Mektebinde devam eden eğitim hayatında dönemin en seçkin eğiticilerinden dersler almıştır. Özellikle onun yetişmesinde, kişiliğinin şekillenmesinde önderlik yeteneğinin pekişmesinde askerî okullardaki öğretmenlerinin etkisi hiçbir zaman inkâr edilemez.[6]

Atatürk'ün yetiştiği kültür çevresi, siyasi ortam ve gördüğü eğitimin yanı sıra, onun askerî yönünün oluşmasında bir diğer önemli etken ise, katıldığı muharebelerin sonunda kazandığı deney ve birikimdir. Atatürk, askerî harekatın bütün çeşitlerini bizzat muharebe alanlarında yaşayarak tecrübe etmiştir. Atatürk'ün Gnkur. ATASE ve Dent. Bşk.lığı tarafından yayımlanan not defterlerinden özellikle Harbiye Mektebi ve Erkân-ı Harbiye Mektebinde iken yazdıklarında

---

5 Nusret Baycan, **Aynı eser**, s. 60. (Bu özellikler, ABD.li profesör Richard D. Robinson'un çalışmasından alıntıdır.)

6 Atatürk'ü yetiştiren öğretmenleri hakkında bilgi için bk., Cemil Sönmez, **Atatürk'ün Yetişmesi ve Öğretmenleri,** Atatürk Araştırma Merkezi Bşk.lığı Yay., Ankara 2005.

uluslararası ilişkiler ve o dönem dünyasındaki askerî gelişmelerle ilgili bilgileri ve yorumları da yer almaktadır.[7] O Harp Akademisinde öğrenci iken, Osmanlı Devleti'nin kendi iç sorunları yanında, uluslararası alanda meydana gelen gelişmeleri de yakından takip etti. Harp Akademisine ait özel not defterlerinde Rus-Japon Savaşı'na dair bilgileri, Balkanlarda millîyetçilik hareketlerinden kaynaklanan sorunları, dünyadaki silahlanma yarışına dair gelişmeleri kısa notlar halinde kaydettiği görülür. Özellikle askerliğe dair yazdıkları o dönemin askerlik anlayışını gözler önüne seren bilgileri içermektedir. Bu yazılanlara bakıldığında, Mustafa Kemal'in daha genç subaylık yıllarından itibaren hem ülke içi, hem de ülke dışı konularla yakından ilgilendiği görülür. Özellikle genç subaylık yıllarında çeviri ve telif olarak yayımladığı eserler askerlik konusunu ilgilendiriyordu. O, *"Zabit ve Kumandan ile Hasbihal"*[8], *"Takımın Muharebe Talimi"*[9], *"Bölüğün Muharebe Talimi"*[10], *"Tabiye Tatbikat Seyahati"*[11], *"Cumalı Ordugâhı"*[12], *"Tabiye Meselesinin Halli ve Emirlerin Tahririne Dair Nesayih"*[13] adlı eserleri yayımlayarak dönemin askerî yayınlarına önemli katkılarda bulundu.

1905 yılında Harp Akademisinden mezun olduktan sonra Şam'a tayin edilen Mustafa Kemal, oradaki kurmaylık stajı esnasında kurduğu *"Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"* ile ülkenin kötü kaderini değiştirmeye and içerek hareket geçmiştir. Bu görevi esnasında zaman zaman izinli olarak Selanik'e gelir ve 1907 yılında cemiyetin bir şubesini Selanik'te açar. Selanik'te cemiyetle ilgili toplantıları Askerî

---

7 Bilgi için bk., Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Not Defterleri**, (Yay. Hz., Zekeriya Türkmen, vd.leri), c. I-V, Ankara 2005.

8 Söz konusu eser, Gnkur. ATASE Bşk.lığınca yayımlanmıştır. Bk., Mustafa Kemal, **Subay ve Komutan ile Konuşmalar**, Ankara 1995.

9 Bu eser Gnkur. ATASE Bşk.lığı tarafından yayımlanmıştır. Mustafa Kemal, **Takımın Muharebe Eğitimi**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1995.

10 Adı geçen eser, Gnkur. ATASE Bşk.lığı tarafından yayımlanmıştır. Bk., Mustafa Kemal, **Bölüğün Muharebe Eğitimi**, Ankara 1995.

11 Söz konusu eser, Gnkur. ATASE Bşk.lığı tarafından yayımlanmıştır. Bk., Mustafa Kemal, **Taktik Tatbikat Gezisi**, Ankara 1995.

12 Adı geçen eser, Gnkur. ATASE Bşk.lığı tarafından yayımlanmıştır. Bk., Mustafa Kemal, **Cumalı Ordugâhı**, Ankara 1995.

13 Bu eser şu ad altında yayımlanmıştır. Mustafa Kemal, **Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1995.

Rüştiyeden hocası Hakkı Baha (Pars) Bey'in evinde yaparlar. Bir defasında da *"asıl mesele, yıkılmak üzere bulunan imparatorluktan bir Türk devleti çıkarmaktır"*[14] diyerek Hasta Adam olarak telakki edilen Osmanlı Devleti ile ilgili ilk teşhisini koymuştur.[15] Mustafa Kemal bu toplantılarda askerî okuldan arkadaşlarını da yönlendirmeye çalışmıştır. [16]

Mustafa Kemal'in 1907 yılında, Selanik'te iken Bulgar asıllı Türkologlardan İvan Melikof'a söyledikleri ise son derece dikkat çekicidir. Henüz II. Meşrutiyetin ilanından bir yıl önce söylenen bu sözler, onun daha genç subaylık döneminde büyük düşündüğünün göstergesidir. Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, Melikof'a şunları söyler*: "Gün gelecek, şimdi hepinizin hayal sandığı reformları ben gerçekleştireceğim. Mensup olduğum millet, bana inanacaktır. Saltanat yıkılmalıdır. Din ve devlet birbirinden ayrılmalıdır. Şarktan benliğimizi sıyırarak Batı Medeniyetine aktarmalıyız. Kadın ve erkek üzerindeki farklar silinerek yeni bir sosyal düzen kurmalıyız. Garp Medeniyetine girmemizi kolaylaştıran Latin kökünden bir alfabe seçmeli, kılık ve kıyafetle de Batılılara benzemeliyiz. Emin olu-*

---

14 F.Rıfkı Atay, **Çankaya,** İstanbul, 1969, s. 47.

15 Bekir Tünay, "Atatürk ve Liderlik", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Bşk.lığı Yay., Ankara 1992, s. 1176-1177.

16 Mustafa Kemal, köhneleşmiş olan Osmanlı idaresini yıkıp vatanı kurtarmak, yeni bir idare sistemini hayata geçirmek için arkadaşlarını göreve davet eder. Manastır Askerî İdadisi'nden sınıf arkadaşı Ömer Naci Bey ona şu karşılığı verir: **"Mustafa Kemal arkandayız, seni takip edeceğiz. ölümler, cellatlar, işkenceler bile bizi azmimizden çeviremeyecektir. hürriyet verilmez, ancak alınır."** Bu toplantıda tekrar sözü alan Mustafa Kemal, **"biz kuracağımız teşkilat ile bir gün mutlaka ve mutlaka başarılı olacağız. Vatan ve milleti kurtaracağız."** demişti. Nitekim Mustafa Kemal, yıllar önce söylediği bu sözleri yürekten söylemiş olmalı ki, yıllar sonra Türk vatanını ve Türk milletini her türlü sömürge ve işgalden o kurtarmıştır. Bk., Esin Dayı, "Mustafa Kemal Atatürk'te Cumhuriyet Fikri ve Gerçekleştirilme Safhaları", Atatürk Ünv. İnk Tar. Enst. **Atatürk Dergisi**, Sy: III/1, Erzurum 2000, s. 13-14. Nusret Baycan, **Aynı eser**, s. 60. Ömer Naci Bey ile Atatürk arasındaki dostluk daha sonraki yıllarda da devam edecektir. Ömer Naci Bey, 1916'da Irak Cephesindeki harekatta iken hastalanıp genç yaşta hayatını kaybetmiştir. Çok sevdiği bir arkadaşını kaybeden Mustafa Kemal Paşa, 1916 yılında Doğu Cephesinde görev yaparken hatıralarının son sayfasına Ziya Gökalp'in "Ömer Naci" şiirini de el yazısıyla yazmıştır. Bk., Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Ankara 1972, s. 210-211.

nuz ki, bir gün hedeflere ulaşacağız."[17]

Nitekim o, bu fikirlerini söyledikten tam 12 yıl sonra Büyük Nutku'nda da belirttiği gibi bunları safha safha uygulamaya koyacaktı. Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı sonunda cumhuriyetçi fikirleri ile tanınan bir kişi idi. Hatta Samsun'a çıkmadan önce dönemin sadrazamı Damat Ferit, *"Mustafa Kemal cumhuriyetçidir"* diyerek ordu müfettişi olarak görevlendirilmesine karşı çıkmıştır. Ancak, *"mevcut kumandanların en liyakatlisi olduğundan, Çanakkale'deki başarıları bilindiğinden, müfettişlik görevini layıkıyla yapabileceği"* belirtilerek Osmanlı Genelkurmayı tarafından müfettiş olarak görevlendirilmesi yolundaki çalışmalar aksatılmadan yürütülmüştür.[18] Atatürk'ün çok uzun yıllar yaverliğini yapmış olan Cevat Abbas Gürer de onun kararlılığı hakkında şunları söylemektedir: *"Hadiselerin müspet ve menfi hareketlerine her zaman nüfuz eden koca dahi; her işinde hâkim olarak karar verir ve tedbir alırdı. Yirmi dört yıllık yakınlığımızda bu fıtratın en büyük kabiliyet ve enerji sahibi Atatürk'ü; hep aynı kuvvet ve kudrette gördüm.*"[19]

Bir askerî deha olarak Atatürk, *"Ben askerliğin her şeyden çok sanatkârlığını severim"* der. Komutanlık, bir askerî sevk ve idare sanatıdır. Komutan; bilgisiyle, ileri görüşlülüğüyle, cesaretiyle, iradesiyle, adaletiyle, tutum ve davranışlarıyla birliğine sahip çıkan; onları en zor anlarda dahi peşinden sürükleyerek bu sanatını icra eden kişidir. Büyük Önder'in ifadesiyle komutan; *"komuta ettiği birliğin, barışta ve savaşta hem eğiticisi, hem yöneticisi, hem de gözeticisidir. Komutan birliğin beyni ve itici gücüdür."* Kurtuluş Savaşına yön veren lider kadro düşünce yapıları ve uygulamaları bakımından incelenirse, Atatürk pek çok açıdan diğerlerinden ayırt edilir.[20]

---

17 Sadi Borak, **Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk**, İstanbul 1986, s. 22.

18 Gotthard Jaeschke, Sadrazam Damat Ferid'in, Mustafa Kemal Paşa'yı dönemin padişahı Vahdettin'e cumhuriyetçi olduğunu söyleyip şikayette bulunduğunu belirtir. Vahdettin ise mevcut komutanların içinde liyakatli biri olduğunu ve Mustafa Kemal'i yakından tanıdığını belirtmiştir. Bk., "Türkiye Cumhuriyetinin Kurucusu Atatürk", **Türk Tarih Kongresi Bildiriler,** Ankara 1967, s. 556; Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara 1998, s. 30.

19 Cevat Abbas Gürer, **Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak**, İstanbul 1939, s. 12.

20 Kurtuluş Savaşı'nda görev almış tümen ve daha üst kademe birlik komutanlığı yapmış 90 askerî şahsiyet incelendiğinde, bunlardan 7 kişi Atatürk'le ayni kıdemde, 29'u Atatürk'ten kıdemsiz, 54'ü ise kıdemlidir. Bu rakamlar dikkate alındığında komutanların % 60'ının Atatürk'ten kıdemli olduğu ortaya çıkar.

Atatürk'ün bir askerî deha olarak özellikle, Suriye'de ve Arnavutluk'ta eşkıya takibi sırasında gösterdiği gayretleri, 31 Mart Olayı sırasında büyük bir ordunun Selanik'ten İstanbul'a sevki esnasında bir kurmay subay olarak uygulamaları, başkente ve yönetime karşı ültimatom tarzında bizzat kendisinin kaleme aldığı beyannamelerdeki kararlı tutumu[21], Trablusgarp Savaşı'nda kıyı savunması, çölde muharebe ve dağınık Arap kabilelerini bir arada toplayıp İtalyanlara karşı örgütlemedeki gayretleri, İkinci Balkan Savaşı'nda Bolayır çıkarması ve ileri harekatındaki rolü ilk kurmaylık dönemi askerî başarıları arasında yer alır. Sofya'da askerî ataşe iken devlet merkezine gönderdiği siyasi ve askerî içerikli raporlar ise, genç bir kurmay subay olarak Mustafa Kemal'in uluslararası ilişkiler konusundaki duyarlılığını ve devlet merkezini bu konuda nasıl uyardığını göstermekte idi.[22] Çanakkale muharebelerinde gösterdiği kararlı tutumu ve inisiyatifi ise onun dünyaca tanınan bir askerî deha olduğunun göstergesidir. Nitekim, 19 ncu Tümen Komutanı iken, Çanakkale'de düşmanın amacını ve asıl çıkarma bölgelerini, harekatın başlamasından önce tam bir doğrulukla değerlendirmesi, gerekli düzen ve önlemleri önermesine karşılık, üst komutanlıkça (Liman von Sanders) dikkate alınmaması, harbin uzamasına ve çok sayıda insan kaybına[23]; ayrıca Harp Tarihinde Makedonya Cephesi diye bir cephenin açılmasına neden olmuştur. Bitlis ve Muş'un dağlık bölgesinde kışın soğuk iklimi altında gösterdiği metanet, dayanıklılık ve başarı, Suriye-Filistin cephesindeki kızgın çöllerde de devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı'na uzanan süreçte Mustafa Kemal'in askerî dehası, soğuk iklimlerde, kızgın çöllerde Filistin'den Balkanlara, Çanakkale'den Bitlis-Muş'a uzanan coğrafyada kazanılan tecrübe-

---

Atatürk'ün kurmaylık ve üstün başarı kıdemleri ile bunların bir kısmını geçse dahi ortada bir gerçek vardır: O da, herkes tarafından tartışmasız olarak üstün bir askerî önder olarak kabul edilmiş olmasıdır. Bu konuda bilgi için bk., Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Düzey Komutanların Biyografileri, Ankara 1989.

21 Mustafa Kemal'in Hareket Ordusundaki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, **Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1999.

22 Ayrıntılı bilgi için bk., Ahmet Tetik, "Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Askerî ve Siyasi Değerlendirmeleri", **Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 15-18 Mayıs 2006**, Ankara 2006.

23 Nusret Baycan, **Aynı eser**, s. 61.

lerle gelişmiştir.

Özellikle, genç subaylık yıllarında Suriye'de ve Balkanlar'da uyguladığı gayr-ı nizami harp taktikleri ile bölge halkını yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Onun bu muharebelerdeki uygulamaları, Kuva-yı Millîye dönemi Yunanlılara karşı yürütülecek askerî harekata yön verecek dersleri çıkarmasını sağlamıştır. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı başlangıcında uyguladığı oyalama taktik ve muharebeleri Sakarya Savaşı'na kadar sürmüştür. Sakarya Savaşı'ndaki savunma daha sonra yerini stratejik taarruza terk etmiş ve 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz Takip harekatı ile başarıya ulaşılmıştır. Burada önderin zamanlama konusunda, halkın hazır bulunuşluk düzeyinin olgunlaştırılması konusundaki dehası son derece önemlidir. Aslında Atatürk ile önderlik arasında ilişkiyi kurmaya çalışanların göz ardı ettikleri konu, zamanlama meselesidir. O halde önder, yalnız süratle hareket eden değil; yeri geldiğinde sabırlı davranan ve sonunda akıllıca hareket eden insandır.[24]

Katıldığı muharebelerde gösterdiği yararlıklarla bir askerî deha olarak komutanlık niteliklerini geliştiren Atatürk, ileri görüşlü, inisiyatif ve sorumluluk sahibi, cesaretli, disiplinli, otoriter ve barıştan yana bir önderdir. O daha genç subaylık yıllarından itibaren ordunun politikadan ayrı tutulmasını savunmuş ve bu fikrindeki kararlılığını üyesi olduğu İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1910 yılındaki kongresinde de dile getirmiştir. Bu ısrar ve tekliflerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinde rahatsızlık yaratması dahi onu caydırmamıştır. Çünkü siyasetin ordunun disiplin, dayanışma ve askerî niteliğini olumsuz etkilediğini, askerî okulların eğitim düzeyini düşürdüğünü bizzat yaşayarak görmüştür.[25] Nitekim Balkan Harbi bozgununda yaşanan olumsuzluklar onun bu görüşündeki haklılığını gözler önüne seren örneklerle doludur.

Çanakkale Savaşı'nda aslında ihtiyat birlik komutanı iken düşmanın ilerleyişi karşısında gösterdiği kararlılık ve ileri görüşlülük, Gelibolu yarımadasının hâkim noktası olan Kocaçimen Tepe'nin

---

[24] Ergun Özbudun, "Siyasi Lider Olarak Atatürk", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, s. 1127.

[25] Behiç Erkin, **Atatürk'ün Selanik'teki Askerlik Hayatına Ait Hatıralar,** Ankara 1956, s. 600-601.

düşman eline geçmesine engel olmuştur. Eğer Mustafa Kemal'in ileri görüşlülüğü olmasaydı, düşman hâkim noktayı ele geçirerek Türk ordusunun maneviyatını kıracak ve bir süre sonra da boğazı aşıp geçebilecekti. Nitekim Mustafa Kemal, burada inisiyatifi ele alıp mermisi bittiğinden dolayı geri çekilen Türk askerîne, *"size ben taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum"* şeklindeki süngü hücumu emrini vererek, zafere uzanan yolu açmış ve daha sonra haklı olarak ifade ettiği gibi, *"işte zaferi kazandığımız an, bu an" olmuştur.*

Mirliva (Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa'nın Filistin Cephesinde 7'nci Ordu Komutanı iken 20 Eylül 1917 tarihinde Başkomutanlık makamına sunduğu uzunca raporda, Suriye ve Irak Cephesindeki askerî durum, düşmanın niyeti, Türk kuvvetlerinin genel durumu ve kuvvetlerin kullanılması ile ilgili değerlendirmeler yer alıyordu. Mustafa Kemal bu değerlendirmelerinde son derece haklıydı. Çünkü, Almanların sevk ve idaresindeki bir ordunun başarı kazanmasının son derece zorluğu ortadaydı. Müttefikimiz olan Almanların, Arapları Türkler aleyhine kışkırtmalarını, Almanların bütün Ortadoğu'yu ve Türkiye'yi kendi müstemlekeleri haline getirmek istemeleri yönündeki düşüncelerini bu raporunda anlatmıştır.[26] Mustafa Kemal Paşa, bu yazısında ayrıca cephe komutanlığının kendisine verilmesini de teklif edecekti. Şayet Almanlara olan bu güvenin devam etmesi durumunda mukadder yenilginin yakın olacağını da ifade edecektir.

B. ATATÜRK'ÜN ORDU-MİLLET DAYANIŞMASINA VERDİĞİ ÖNEM

1. Ordu-Millet Dayanışması ve Kurtuluş Savaşı'na Uzanan Süreçte Önderin Dehası

Türkler, Birinci Dünya Savaşı'na yorgun, bitkin, ekonomik ve malî yönden sıkıntı ve bunalımlar içerisinde, mânevî bakımdan ise yıpranmış, takatsiz ve huzursuz bir vaziyette girmişti. Bu büyük savaş, Türklerin ordu-millet dayanışması içinde hareketlerini anlatan hikayelerle doludur. Savaşın ilk yıllarında Türkler, bütün yük ve

---

[26] **Gnkur. ATASE ve Dent. Bşk.lığı Arşivi**, Atatürk Özel Arşivi; Kls: 33, Ds: 12-16A, F: 19-38:48. Ayrıca belgenin fotokopisi ve çevirisi için bk., Nusret Baycan, **Aynı eser,** s. 123-141.

külfetleri memnuniyetle taşıdıkları gibi, mal mülklerini Türk ordusu için harcadılar ve canlarından çok sevdiği genç evlatlarını cepheye gönderirken hiçbir yerde bir yakınma ve feryatta bulunmadılar.[27] Öte yandan savaşın üçüncü ve dördüncü yıllarında istek ve heyecan azaldığı gibi, mağlubiyetler birbirini izlemeye başladı[28]. Savaş bitinceye kadar ülke arazisinin büyük bir kısmının tahrip olunacağı ve halkın feci yolsuzluklarla karşı karşıya kalacağı endişesi herkes üzerinde korkunç bir tesir bırakmasına rağmen, Türkler yılmadan canlarından çok sevdikleri ülkeleri için çarpışan ordularına her türlü desteği vermeye devam ettiler. Ülkelerini istila etmek isteyenlere karşı Çanakkale'de büyük bir zafer kazanan Türkler, ilerleyen yıllarda Hicaz-Yemen, Suriye-Filistin, Irak, Kafkas, Romanya ve Galiçya cephelerindeki yenilgilerin artması üzerine geri çekilmeye başladılar ve 1918 yılında devletin ölüm fermanı niteliğinde olan Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldılar.

Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) İstanbul'a davet ettiği ordu komutanları arasında Mirliva rütbesinde Mustafa Kemal Paşa da bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geldikten sonra boş durmamış ülkenin kurtuluşu için siyasi ve askerî alanlarda kurtuluş çareleri aramaya koyulmuştur. Nitekim tarihe *"Üçler Misâkı"* adıyla geçen, aslında Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde gerçekleştirilen bir dizi toplantıların ardından ordu müfettişliklerinin kurulması gündeme gelmiştir. Bu toplantılarda öncelikle kurulacak olan ordu müfettişlikleri ile ordunun denetim altına alınması, mümkün olduğunca bol miktarda silah ve cephanenin -mütareke hükümlerine aykırı olarak- Anadolu'daki depolarda toplatılarak İtilaf Devletleri'ne teslim edilmemesi, İstanbul İngiliz esareti altında bulunduğundan, buradan verilecek emirlerin icra edilmeyip, Anadolu'da millî bir idare vücuda getirilmesi, kuva-yı millîye teşkiliyle düşmana karşı taarruzlarda bulunulması kararlaştırıldı. Üçler misâkındaki kararların Türk İstiklal Savaşı'ndaki gelişmelere bakılırsa, bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın askerî dehası ile birer birer uygulamaya konulduğu

---

27 **Tal'at Paşa'nın Hatıraları**, s. 42.

28 Erkân-ı Harp Binbaşısı Mehmet Emin, "Harb-i Umumide Osmanlı Cepheleri Vekayii", **Mecmua-i Askerîye,** Sy: 39-40, İstanbul Mayıs-Haziran 1338.

anlaşılmaktadır.[29]

Nisan 1919'da ordu müfettişliklerinin kuruluşu tamamlandı ve 30 Nisan 1919 tarihini takip eden dönemde resmî işlemlerin tamamlanmasının ardından müfettişler görevlerine başladılar. Yapılan bu yeni düzenlemeye göre bütün askerî ve mülkî birimler, ordu müfettişliklerine bağlandı. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta; *"19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığım zaman Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran bir kuvvet vardı. İşte ben o kuvvete güvenerek işe başladım"* diyerek İstiklal mücadelesine atıldığını belirtiyordu. Hükûmet tarafından kendisine verilen müfettişlik talimatına aykırı olarak hareket eden Mustafa Kemal Paşa, işgallere karşı halkı bilinçlendirmeye önem verdi. Kuva-yı Millîye'nin yönlendirilmesi için çabalarını artırdı. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan sonra başlattığı Kurtuluş Mücadelesi'nin amacını, Nutuk'da şöyle açıklıyordu: *"Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak, tam bağımsızlığı temin etmekle mümkündür."*[30] Bu maksatla başlatılan hareketin adı, Millî Mücadele idi. Millî Mücadele, Türk Milletinin bağrından çıkan millî ordu ile yapılacaktı. Öte yandan millî devletin ilkeleri, Misak-ı Millî kararları ile belirlenecekti. Bir sonraki aşamada, millî meclisin yani TBMM'nin açılışı ile yeni devletin temelleri atılmış oldu. Mustafa Kemal'e göre, *"Türk'ün ata yurduna ve Türk'ün bağımsızlığına saldıranlar kimler olursa olsun, onlara milletçe silahlı olarak karşı çıkmak ve onlarla savaşmak gerekiyordu."*[31] Mustafa Kemal Paşa, askerî dehasını, ifade ettiği bu amaçlar etrafından yoğunlaştırdı. Nitekim Onun ordu müfettişliği dönemindeki bu kararlı tutumu çok sevdiği askerlik mesleğinden ayrılmasına uzanan sürecin de başlangıcı oldu.

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta belirttiği gibi, *"Türk Milleti'ne güvenerek atıldığı bu mücadeleyi"* 7/8 Temmuz 1919 tarihinde askerlikten istifa edip halkının arasına yani *"sine-i millete dönerek"*

---

29 Bu konuda bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918- Ocak1920),** Ankara 2003.

30 Kemal Atatürk, **Nutuk,** c. I, Ankara 1987, s. 13.

31 Kemal Atatürk, **Nutuk,** c. I, s. 14.

millî önderleri olarak devam ettirdi.[32] Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğinden ayrılmasından bir kaç gün evvel Anadolu'da bulunan kolordu komutanları -ki, bunlar içerisinde özellikle Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar-, şayet ordu müfettişliğinden uzaklaştırılsa bile, eskisinden daha fazla emirlerine uyacaklarına dair söz vermişlerdi. Ordu müfettişliğinden ayrıldıktan sonra, tekrar Anadolu'nun en kıdemli komutanı sıfatı ile öteden beri doğal lideri olduğu kuva-yı millîye hareketinin artık resmen önderliğini üstlendi.[33]

Mütareke Dönemi'nde düşman işgal ve faaliyetlerine karşı mahalli olarak başlatılan kuva-yı millîye hareketi, bütün memleket sathına yayılmış olmakla birlikte, gayr-ı nizami kuvvetler olması yüzünden umulan başarıyı sağlayamadı. Nitekim, Sivas Kongresinden sonra Eylül 1919 ortalarından itibaren Anadolu'da mevcut bulunan Osmanlı ordusu birlikleri Temsil Hey'eti ve Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde toplanmaya başladı. Anadolu'daki bu askerî teşkilâtlanma, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki baskı ve tazyikinin giderek artmasına sebep oldu. Bu baskı ve tazyikler karşısında bir şeyler yapamayan İstanbul hükûmetine karşılık, kuva-yı millîye hareketi de meşrû zemine oturtulmaya çalışılıyordu. Anadolu'da malî yönden büyük sıkıntılar yaşanmasına rağmen, Sivas Kongresinden önce kuva-yı millîyeye gerekli olan para halktan toplanan yardım ve bağışlarla[34], kısmen de çeşitli yollarla İstanbul hükûmetinden sağlanmakta idi[35]. Nitekim, millî mücadelenin maddî ve malî külfetinin büyük bir kısmını bir süre *"nakdî ve aynî teberru"* adıyla, ondan sonra da *"vergi"* ve *"tekâlif-i harbiye"* olarak tamamen halk üstlenmişti.[36]

Temsil Hey'eti tarafından, 9 Aralık 1919 tarihinde bütün kolordu ve birlik komutanlarına gönderilen yazıda, yapılacak olan sefer-

---

32 Zekeriya Türkmen, **Aynı eser,** s.124-134.

33 Zekeriya Türkmen, **Aynı eser,** s. 135-140.

34 Mesela Erzurum Kongresi sırasında da halktan malî destek sağlanması yoluna gidilmiştir. Bk. Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum**, Ankara 1946, s. 137-138; aynı malî sıkıntının Sivas Kongresinde de yaşandığı anlaşılmaktadır. Bk. Vehbi Cem Aşkın, **Sivas Kongresi**, İstanbul 1964, s. 98-101.

35 Toktamış Ateş, "Milli Mücadelenin Malî Kaynakları", c.V, **Tanzimattan Cumhuriyeti Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)**., s. 1196-1197.

36 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı Malî Kaynakları**, c.I, İstanbul 1988, s. 198-200.

berlik planı açıklanmakta idi. Bu plana göre, Rumeli ve Anadolu'da bulunan bütün kolordu ve birlikler seferber duruma getirilecekti. Bulgarlarla da tarafsızlık sağlanacaktı[37]. Temsil Hey'etince kolordulara gönderilen bu ayrıntılı raporda, Anadolu'da artık adı konulmamış olsa da, -Kuva-yı Millîye'yi yönlendirip idare etmekte olan- bir devletin ve buna bağlı Genelkurmay'ın şimdiden varlığını hissettirdiği anlaşılmakta idi. Çünkü, başlatılması planlanan bu harekâtın başkomutanlığını Mustafa Kemal Paşa üstlenmekte ve teşkilatlanma da buna göre yapılmakta idi. Öte yandan bu raporda; *"... harekâtı millîyenin başladığı ve harekât-ı millîyenin hiç bir devlete ibrâz-ı husûmet emelinde"* olmadığı ifade edildikten sonra, *"zulmen hayatına kast edilen Türk milletinin istiklal ve kurtuluşu için"* bu hareketin başlatıldığı açıklanıyordu. Mustafa Kemal Paşa *"Heyet-i Temsiliye'nin Millî Mücadele Plânı"*nı 9 Ocak 1920'de kolordulara göndermiştir.[38] Genelge incelendiğinde kolorduların görev bölgeleri ve komuta kademesi belirtildikten sonra millî ordu teşkilâtının ilk çekirdeğinin ortaya çıkarıldığı görülür.[39] 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinden sonra[40], askerî yönden emir ve komutayı Temsil Heyeti Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa üstlendi. Mustafa Kemal Paşa'nın 17 Mart 1920 tarihli direkti-

---

37 **HTVD**., Sy: 20, vesika nr: 519.

38 **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, Genkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, c.II, 2'inci Kısım, 1945, s: 137-143.

39 Kolordu ve bazı sivil kuruluşlara **"Milli Ordu Teşkilâtı Plânı"** ismiyle gönderilen genelgede ordu kıt'alarının milli kuvvetleri kendi emrine alıp, harekâtı yönetip uygulamasının sevk ve idarede başarılı olunmak için gerekli olduğu açıklanmış ve Kuva-yı Milliye'nin askerî birlikler içinde nasıl teşkilâtlandırılması gerektiği belirtilmiştir. Örnek vermek gerekirse, her bucak merkezi bir bölük, her ilçe merkezi (il veya liva merkezleri dahil) bir tabur teşkil edecektir. Ayrıca, cami ve öğretmenleri olan her köy ve mahallelerin birer piyade takımı oluşturması, köy öğretmenleri ile imam ve müezzinlerin komutanlık yapması istenmektedir. Bk., **Genkur. ATASE ve Dent. Bşk.lığı Arşivi;** Klasör 325, Dosya 15, Fihrist 115. Zaman zaman M.Kemal Paşa tarafından verilen emirler ile bazı vilayetlerin mal sandıkları ve duyûn-ı umumiye idareleri gelirlerine el konularak malî kriz giderilmek isteniyordu. Nitekim, 18 Mart 1920'de Şile, Kartal ve Gebze kaymakamlarına gönderilen bir telgrafta, Osmanlı bankası ile duyûn-ı umumiye ve reji idarelerinin bütün paralarına el konulması isteniyordu. Bk., **Genkur. ATASE ve Dent. Bşk.lığı Arşivi**: 1-105, Kls: 259, Ds: 19, F: 56.

40 **HTVD**., Sy: 22, (1957), vesika nr: 553, 562, 563, 573, 574, 575.

fi doğrultusunda düzenlemeler yapılarak, her yerde yeniden teşkilat kurulmaya başlandı böylece, bir an önce yeni devletin temellerinin resmen atılmasına yönelik tedbirlerin alınmasına girişilmiş oldu.

2. Mustafa Kemal Paşa Önderliğinde Ordunun Yeniden Teşkilatlanması ve Ordu-Millet Dayanışması (TBMM'den Büyük Taarruza Uzanan Süreç)

TBMM'nin açılmasıyla birlikte öncelikle hükûmetin askerî kanadı yeniden yapılandırıldı. Ordu bundan böyle artık Anadolu merkezli olarak teşkilatlandırıldı. Bir müddet sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Bşk.lığı), cephe komutanlarına gönderdiği 21 Ağustos 1920 tarihli telgrafında gönüllü teşkilatının tümüyle lağvedildiğini ifade etmekte idi[41]. Nitekim Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, bütün kolorduların bu konuda gerekeni yapması icap ettiğini dile getirmekte idi[42]. Gerçi bu sırada bir takım karşı çıkışlar olmuşsa da[43], millî kuvvetlerin tamamı düzenli orduya katılmışlardı. Bu aşamada millî kuvvetlerin bazılarının ise düzenli ordu birliklerine bağlandıkları gibi, tabur veya alay itibar edilerek numara dahi almışlardı[44].

Diğer taraftan, M.Kemal Paşa 29 Mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli celsesinde yaptığı bir konuşmasında, halkın ordu olarak toplanıp sevkinin mümkün olmadığını, ancak milletin katkı ve desteği ile düzenli ordunun görevini yerine getirmesinin kolaylaşacağını belirtmiştir[45]. Kuva-yı millîye mütareke döneminin şartlarına göre teşkil edilmiş, geçiş dönemi olarak bilinen bu devrin özelliklerine uygun bir yapılanmadır[46]. Bundan dolayı yeni dönemde yerini düzenli orduya bırakmalıdır. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin kararlı tutumu sonucu, 1920 yılı Kasım ayından itibaren gayrı muntazam ordu fikri tamamen yıkılmış, yerini düzenli ordu fikri almış oldu[47]. Böylece 1921 yılına girerken Anadolu'da düzenli

---

41 **HTVD**., Sy: 52, Aynı vesika.

42 **Genkur. ATASE ve Dent. Bşk.lığı Arşivi**: 1-1, Kls: 572, Ds: 22-57, F: 49; Kls: 778, Ds: (6) 19, F: 2-1.

43 **HTVD**., Sy: 73, (1970), vesika nr: 1574.

44 **HTVD**., Sy: 52, vesika nr: 1191-1202.

45 **TBMM. GCZ**., c.I, s. 71.

46 **Genkur.ATASE ve Dent. Bşk.lığı Arşivi**: 1-1, Kls: 308, Ds: (27-C)-14, F: 4.

47 Kemal Atatürk, **Nutuk**, c.II, s. 504.

orduya alternatif olabilecek hiç bir kuvvet kalmamıştı[48].

Düzenli ordunun teşkili ve ilk zaferlerin kazanılmasından sonra halkın orduya olan güveni giderek arttı. Büyük sıkıntı ve yokluğa rağmen Türkler, bütün varını yoğunu orduları için seferber ettiler. Ancak, Kütahya-Eskişehir muharebelerinde alınan yenilgi TBMM'de büyük tartışmalara neden oldu. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa bütün sorumluluğu üzerlerine alarak orduyu Sakarya nehrinin doğusuna geri çektiler. Bu durum, TBMM'de meclisin Kayseri'ye nakledilmesi konusunu gündeme getirdi.[49] Bunun üzerine TBMM'de 4 Ağustos 1921'de verilen bir önerge ile başkomutanlık kanun tasarısı görüşülmeye başlandı. Öteden beri Kurtuluş mücadelesinin doğal önderi olarak Mustafa Kemal Paşa'ya mecliste yapılan gizli oylamanın ardından 13 red oyuna karşılık 169 kabul oyu ile üç aylığına *"Başkomutanlık"* görev ve yetkileri verildi.[50]

Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık görevine atanmasından sonra askerî dehasını bir kez daha göstererek, ordu-millet dayanışmasıyla bir milleti zafere ulaştıracak yolu açmış oldu. Mustafa Kemal Paşa, başkomutan sıfatı ile 5 Ağustos 1921 tarihinde *"Orduya ve Millete"* yayımladığı beyannamede, kendisine verilen bu şerefli görevi en iyi şekilde yerine getirmeye çalışacağını belirttikten sonra, neden ve niçin harp edildiğini açıkladığı gibi, ikna edici bir üslupla Türklerin tekrar ordu-millet bütünleşmesi içinde düşmana karşı mücadele etmeleri gereğini hatırlattı.[51] Mustafa Kemal Paşa'nın bu hatırlatması üzerine halk adeta galeyana gelmişçesine orduya katılmak için askerlik şubelerine müracaat etmeye başlamıştır. Bu onun askerî dehasının halka yansıması şeklindeydi. Bir gazete o günlere dair bir haberi sütunlarına şu şekilde yansıtmakta idi: *"...Anadolu'da herkes*

---

48 **HTVD.**, Sy: 73, (1970), vesika nr: 1574.

49 TBMM'de yaşanan bu tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk., **TBMM GCZ.,** c. II, s. 116-224.

50 **Hâkimiyet-i Milliye**, nr: 256, 6 Ağustos 1337/1921; ayrıca bk., **TBMM GCZ.,** c. II, s. 164-185. Başkomutanlık meselesi 31 Ekim'de birinci kez, 4 Şubat 1922'de ikinci kez **(TBMM GCZ.,** c. II), 5 Mayıs 1922'de üçüncü kez (**TBMM GCZ.,** c. III, s. 313.) uzatılması gündeme gelmiştir.

51 **Hâkimiyet-i Milliye**, nr: 257, 7 Ağustos 1337/1921; **İkdam** nr: 8767, 10 Ağustos 1337/1921; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, c. IV, (Yay. Hz. Nimet Arsan), Ankara 1964, s. 392-393.

vazife başına koşmuştur. Bu defa düşmanı mağlup etmek için bir ay evvelkine nispetle 3-4 kat fazla bir azm-i kaviy mevcuttur. Bu azim ile hareket eden bir milletin muzaffer olmamasına ihtimal yoktur."[52]

Özellikle Sakarya Savaşı'ndan önce Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın onayı ile 7-8 Ağustos 1921'de yayımlanan *"Tekalif-i Millîye Emirleri"* (Millî Yükümlülükler) ile halkın ayni ve nakdi olarak orduya yardım etmesi hükme bağlandı.[53] 1'den 10'a kadar ardı sıra yayımlanan *"Tekalif-i Millîye Emirleri"* ile halkın elinde bulunan her türlü mal ve eşyanın % 40'ı ordu adına -bedeli zaferden sonra ödenmek şartıyla- el konuldu.[54] Halk bu çağrıya gönülden destek verdi. Ordu-milletlerin en eskisi olan Türkler, orduları için her türlü yardıma olumlu cevap verdiler.[55] Ordu-millet dayanışması Sakarya Meydan Muharebesinin Türklerin zaferiyle sonuçlanmasına neden oldu. Bu muharebe Türk İstiklal Harbinin bir dönüm noktası olmuş, Türk ordusu, Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığı sayesinde inisiyatifi ele geçirmiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa, silahlı gücü belli bir düzeye çıkarıncaya kadar, üstün düşman karşısında savunma muharebeleri vererek onu yormuş ve yıpratmış ve kesin sonuç alacak bir güce ulaştıktan sonra da taarruzla onu yok etmiştir. Öte yandan, Tekalif-i Millîye Emirleri ile halktan alınanların bedelleri 1924 yılından 1926 yılına kadar olan sürede ödenmiştir.[56]

---

52 **Vakit** nr: 1320, 11 Ağustos 1337/1921.

53 Tekalif-i Milliye Emirleri hakkında daha ayrıntılı bir çalışma için bk., Serpil Sürmeli, **Milli Mücadele'de Takâlif-i Milliye Emirleri,** Ankara 1998. s. 61 vdd., Ayrıca bk., Mehmet Kayıran "Tekâlif- i Milliye Emirleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: V, Temmuz 1989, Sy:15., s.642-665.

54 Serpil Sürmeli, **Aynı eser,** s. 60-139.

55 Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra hükûmet, 1 Mayıs 1920 - 31 Ekim 1920 tarihlerini kapsayan 6 aylık dönem için geçici bir bütçe hazırladı. Bu bütçe uygulama süresinin bitimine üç ay kala 28 Şubat 1921 tarihinde kabul edildi. Bu bütçeye göre, giderler 63.018.354 lira, gelirler de 51.388.626 lira olarak tesbit edildi. Arada 11.629.732 liralık bir açık bulunmaktadır. Bu da gelirlerin giderlere oranla % 18.4 eksik olduğunu gösterir. Türk halkının orduya olan ayni ve nakdi yardımı bütçenin yükünü oldukça hafifletmiştir. Bu bütçede yapılan harcamalara bakılırsa 1920 yılı bütçesinin % 53'ünün askerî harcamalar yani savunma için kullanıldığı görülecektir.Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, İstanbul 1988, c.I, s.295-308, c. II, s. 386-405.

56 Kurtuluş Savaşı döneminde **"Tekalif-i Milliye Emirleri"** ile yapılan iç borç-

Sakarya Zaferi, Türk halkının bağrından çıkan ordusuna olan güvenini daha da artırmıştır. Bundan böyle, ordu için silah ve malzeme alımında, orduya araç-gereç bağışında Anadolu şehirleri birbiriyle adeta yarıştılar. Sakarya Savaşı öncesinde muhalefetin karşı çıkmasına rağmen, kamuoyundaki tepkileri bir yana bırakıp büyük bir kararlılıkla hareket eden Mustafa Kemal Paşa, orduyu Sakarya Nehrinin doğusuna çekmiş, *"Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır..."* savunma ilkesi ile aslında İkinci Dünya Savaşı'nda gündeme gelecek olan *"Stratejik Savunma"*yı o sırada uygulamıştır.[57] Bu savaşta Türk ordusu 100 km. genişlikte yer yer 10-20 km derinlikte bir stratejik savunma savaşı yaparak dünya tarihinde bir ilk uygulamayı başlatmıştır. O, Kurtuluş Savaşı'nın geçireceği aşamaları çok önceden görmüş ve Sakarya'da bir ölüm kalım muharebesi vererek zafere giden yolu açmıştı.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra ordu millet dayanışması ve halkın orduya olan yardımları giderek arttı. Büyük Taarruz Zaferi ise Türklerin ordu-millet dayanışmasıyla zafere ulaştıkları bir tarihi dönüm noktası oldu. Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz'da uyguladığı düşmanı yanıltma taktik ve stratejisi ile bazı komutanların karşı çıkmalarına rağmen, *"kesin sonucu bu güçle almaya mecburuz"* diyerek büyük bir kararlılıkla planını uygulamıştır. Yunanlılara karşı uyguladığı taktik örtü ve aldatma harekatıyla cephede onları yanıltmış ve beklenmeyen bir zamanda yaptığı taarruzla zafere ulaşmıştır.[58] Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz'dan sonra Batı Cephesi Komutanlığına, orduya yayınlanmak üzere verdiği

---

lanma 3 Nisan 1924 tarihinde çıkartılan **"Mahsup Kanunu"** ile 1926 yılı sonlarına kadar ödenmiştir.

57 Nusret Baycan, **Aynı eser**, s. 62.

58 Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz hazırlıkları sırasında Ankara'da karargahta bulunanlara büyük bir kararlılıkla şunları söyler: **"Taarruz haberini alınca hesap ediniz, on beşinci gün İzmir'deyiz."** Paşa, İzmir'den dönüşünde bu konuşmasına şahit olan kişilerden ikisini karşısında görünce, **"Bir gün yanılmışım"** diyerek Büyük Taarruz öncesi konuşmasına atıf yapmıştır. Bk., Selahaddin Demirkan, **Bir Milletin Yarattığı Lider Mustafa Kemal Atatürk**, İstanbul 1972, s. 31. Nitekim Atatürk, **"Yolunda yürüyen bir insanın yalnız ufku görmesi kafi değildir. Ufkun ötesini de görmesi lazımdır."** der. Ufkun ötesini ise, ancak tarih bilincine sahip sezgi gücü yüksek ileri görüşlü insanlar görebilir. Bk., Demirkan, **Aynı eser**, s. 205.

genelgenin başında, orduya "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları!*" diye hitap etmesi, ordu-millet bütünlüğünü ve ordunun milletin iradesini temsil ettiği anlayışını bize gösterir. Genelgede ordunun büyük ve asil Türk milletinin özverisine lâyık olduğunu belirtilerek, Türk ulusunun sahip olduğu ordusuyla geleceğinden güven duyduğu da vurgulanmıştır.[59] Bu zaferle Türk devletinin kuruluşuna uzanan yol da açılmış oldu. Aslında Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkarılan topyekûn savaş düşüncesinden hareketle bunun ilk uygulaması olan milletçe mücadele Türk İstiklal Harbinde gündeme gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa topyekûn savaş anlayışına uygun olarak askerî, ekonomik, siyasal ve sosyo-psikolojik alanda bütün kuvvetleri bir araya getirerek mücadeleye atıldı.

Sonuç

Öncelikle bir askerî deha olarak kendini muharebe meydanlarında kanıtlayan Atatürk, Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirdikleri ile de bir dönüştürücü önder olduğunu göstermiştir.[60] Atatürk'e göre ordu-milletle bir bütün oluşturur ve *"ordu, millî iradenin emrinde ve hizmetindedir."* Diğer taraftan, *"ordu, harice karşı devletin varlığını temin ve gerektiğinde dahilde büyük asayişsizlikleri bertaraf edecek bir güçtür."*[61]

Atatürk, Türk ordusunu, Türk birlik ve beraberliğinin bir simgesi olarak görmüştür. Çünkü, düşüncesi, inancı, siyasi görüşü ne olursa olsun bütün vatandaşlar orduda kutsal görevi yapmak üzere bir araya gelirler ve eşit işleme tabi tutulurlar. Atatürk işte bundan dolayı orduyu milleti kaynaştıran bir kurum olarak görmüş ve haklı olarak da *"Ordumuz Türk birliğinin, Türk kudret ve kabiliyetinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesidir." "Ordumuz, Türk topraklarının ve Türkiye idealini gerçekleştirmek için harcamakta olduğumuz*

---

59 **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, Büyük Taarruz, 6'ncı Kısım, 2'nci Kitap, s.283.

60 Ali Güler, "Dönüştürücü (Transformational) Liderlik Kavramı ve Dönüştürücü Lider Olarak Atatürk", **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, 10 Kasım 2000, Ankara 2000, s. 24-25.

61 Afet İnan, **Medeni Bilgiler**, Ankara 1969, s. 116.

sistemli çalışmaların, yenilmesi imkansız güvencesidir"[62] sözleriyle bunu açıklamıştır.

Sistemli bir askerî eğitim gören Atatürk, bütün rütbelerini muharebe meydanlarında almış, kazandığı askerî başarılarla Birinci Dünya Harbinin akışını değiştirmiş, Türk İstiklal Harbi ile bağımsız millî devletimizin kurulmasına öncülük etmiş ve bu mücadelesiyle bütün mazlum milletlere ilham kaynağı olmuş bir önderdir. O her şeyden önce ileri görüşlü, inisiyatif ve sorumluluk sahibi, cesur, disiplinli ve otoriter bir askerî deha idi. Ömrünün büyük bir bölümü savaş meydanlarında geçen ve *"bir milletin hayatı tehlikeye girmedikçe harp meşru değildir, bir cinayettir"* diyen harp sanatının bu eşsiz önderi, uygulamalarıyla dünya barışının sağlanmasından yana olduğunu da göstermiştir.

Atatürk'ün askerî dehasının bir göstergesi de Amerikalı General Mc Arthur'la 28 Eylül 1932 tarihinde yaptığı görüşmede söylediklerdir. Atatürk, Mc Arthur'a; Versay Antlaşmasının İkinci Dünya Harbinin tohumlarını attığını, Almanya'nın bütün Avrupa'yı ele geçirecek bir orduyu kısa sürede kurabileceğini ve harbin 1940-45 yılları arasında olabileceğini, bu harpte Amerikanın tarafsız kalamayacağını, Avrupa'da çıkacak harbin başlıca galibinin ne İngiltere, ne Fransa ve ne de Almanya değil, sadece Sovyet Rusya olacağını söylemiş ve olaylar aynen böyle gelişmiştir.[63]

*"Askerlik Sanatı"*nda topyekûn harp prensibi Atatürk'ün dehasıyla Sakarya Savaşı'nda uygulanmıştır. Topyekûn harp konusunda ilk eser, 1935 yılında Alman generali Ludendorf tarafından yazılmış ve yayımlanmıştır. Ludendorf, topyekün harp konusunu açıklarken şu ifadeyi kullanır: *" (topyekün harp konusunda)...Anlatmak istediğim şeylerin göz kamaştırıcı uygulaması Türk Millî Mücadelesi'ndedir."*[64] Ludendorf, bu sözü ve topyekün harp hakkındaki düşüncelerini Atatürk'ün uygulamasından 13 yıl sonra söylemiştir. Aslında diğer ulusların II. Dünya Savaşı döneminde uygulamaya koydukları topyekün harbin ilk uygulayıcısı Kurtuluş Savaşı

---

62 **Atatürkçülük,** c. I, s. 194.

63 Nusret Baycan, **Aynı eser**, s. 62.

64 Cihat Akçakayalıoğlu, **Atatürk: Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1980, s. 363.

dönemindeki örnekleri ile Mustafa Kemal Paşa olmuştur.

Eski ABD Genelkurmay Başkanlarından Amiral W. Crowe, 1988 yılında Time dergisinde yayımlanan demecinde; Atatürk'ü yüzyılın en büyük askerî dehası olduğunu belirtirken şunları ilave etmiştir: *"Savaşın tozu dumanı ardında, belirgin olmayan çok şey vardır. Ben, Kemal Atatürk'ün hayranıyım. Muazzam kaynaklar ve üretim yeteneği ile desteklenen generallerin kazanması olağandır. Ancak, çok az kaynağa sahip olmasına karşılık Atatürk, hem Türkiye'nin kontrolünü padişahlardan söküp almış ve hem de Yunanlıları memleketinden atmıştır. Yüzyılın en büyük askerî dehası Atatürk'tür."*[65] Albert Sarruat, Atatürk için; *"Askerî kahramanlıkla siyasi dehayı tek bir kişilikte birleştiren önderdir"* der.

Nitekim O'nun *"Birinci Dünya Savaşı'nın nasıl sonuçlanacağını daha harbin başında belirtmesi, Birinci Dünya Savaşı sonunda İngilizlerin siyasi ve askerî bakımdan Türkiye'ye uygulayacağı siyaseti önceden ilgili makamlara duyurması, ayni müttefiklerin savaş sonrası mirasın paylaşılmasında anlaşmazlığa düşecekleri hususunu belirtmesi. Türk Milletini sömürgecilere karşı örgütleyerek, ordu-millet anlayışıyla bir araya getirip işgalcilere karşı başarılı olacağına inandırması ve bu inancını büyük bir zaferle taçlandırması. İkinci Dünya Savaşı'nın hangi tarihte başlayacağını ve sonucunu Amerikan generali Mc Arthur'a söylemesi"* ile adeta insan üstü bir yeteneğe sahip olduğunu göstermiştir.

---

65 Suat İlhan, "Atatürk ve Askerlik", **Atatürkçü Düşünce**, s.943.'den naklen **Time**, 26 Aralık 1988. (ABD Gnkur. Bşk. Amiral Crowe ile röportaj).

LAİKLİK VE TÜRK LAİKLİĞİNDEKİ UYGULAMALAR

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI*

Laiklik

Ülkemizde yapılmış olan çalışmalarda laiklik, ana hatlarıyla ya din işleriyle devlet işlerinin ayrılması; ya devletin ülkede maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızlığı, herhangi bir din ve mezhebin iç düzenine, ibadet, ahkâm ve erkânına müdahale etmemesi;[1] yahut da devletin bütün vatandaşların din akîdelerine izin vermesi, fakat hiçbir dini diğer dinlere tercih etmemesi ve her dine karşı aynı muameleyi yapması, din ve inanç alanını kişilerin özel işi telâkki ettiği için dini yasaklamadığı gibi hiçbir dine hiçbir şekilde yardım etmemesi ve dinlere karşı tarafsız kalması[2] olarak tanımlanmaktadır.

Bu tanımlamalar ise bize laikliğin esasında ne olduğunu değil, olsa olsa kapsam ve sınırları hakkında bir fikir vermektedir. Sanıyorum bu durum, dilimize ödünç aldığımız "laiklik" kelimesinin, aslî vatanında ne ifade ettiği ve nasıl bir macerâ yaşadığının yeterince tahlîl edilmeyişinden kaynaklanmakta; dolayısıyla zaman zaman birtakım yanlış anlama ve değerlendirmelerde bulunulmaktadır.

Bildiğimiz gibi laiklik, Avrupadaki devletlerin kilise ile giriştikleri uzun ve kanlı mücadelelerden sonra ortaya çıkmıştır. Ülkemizdeki laikliği tam yerine oturtabilmek için, çok özet yollu da olsa laikliğin Avrupa tarihindeki serüvenini hatırlamakta yarar vardır. Çünkü **bir ülkenin tarihî, coğrafî, siyasi ve sosyal şartları ile ülkedeki yaygın ve müesses dinin özellikleri, o ülkeye özgü laiklik anlayı-**

---

* **Muğla Üniversitesi Kurucu Rektörü T.C. Anayasa,** Başlangıç Bölümü.

1 Ali Fuat Başgil, **Din ve Laiklik,** İstanbul 1962, 14

2 S. M. Arsal, "Teokratik Devlet ve Laik Devlet". **Tanzimat I,** İstanbul 1940, 83

şının oluşumunu ciddî biçimde etkiler.

St.Paul, M.S. 60 yılında Hıristiyanlığı yaymak için Roma'ya geldiğinde imparatorlar, Jül Sezar'dan itibaren Mısır'dan alınan "tanrı-imparator" *(Dominus et Deus)* unvanı ile devleti ve sayısız tanrıyı kendi kişiliklerinde toplamışlardı. Bu çok tanrılı ve herkesin başkasının tanrısına karışmaması yolundaki anlayış, bir bakıma dini hoşgörünün yaygınlaşmasını da sağlıyordu. Ancak bu hoşgörü, "tanrı-imparator" inanışına ve diğer tanrılara karşı çıkılmaması halinde geçerli idi. Oysa hıristiyanlar bu anlayışa karşı çıkıyor ve tek imparatorluğun bütün insanlığı kucaklayan Tanrı'nın imparatorluğu *(Civitas Dei)* olduğuna inanıyorlardı. Onun içindir ki, hıristiyanlar, Roma'da, M.S. 312 yılında İmparator Konstantin'in "Milano Hoşgörü Fermanı" ilanına kadar şiddetli bir devlet terörü içinde yaşamak zorunda kaldılar.

Bu zorluklar, Hıristiyanlıkta, inananların sağlam ve örgütlü bir güç haline gelmesine zemin hazırladı ve sonuçta kilise teşkilâtı vücud buldu. Kilise (église / church / kirche), hıristiyanların oluşturduğu ve kendi içinde kuralları son derece belirgin bir hiyerarşik yapıya sahip birliğe verilen isimdir. Bu anlamda kilise, Hıristiyanlığın her şeyidir. Siyâsî, hukukî ve sosyolojik varlık olarak kilise, dini bir teşkilat olarak da kişinin doğumundan ölümüne kadarki hayatında vaftiz, afaroz, evlilik, boşanma, kürtaj ve benzeri hususlarda kesin, belirleyici ve bağlayıcı rol oynamıştır. Daha doğuşunun ilk asırlarında kilise babalarınca ortaya atılan ve 1442 yılındaki Floransa konsilinde "dogma" olarak benimsenen " Kilise dışında kurtuluş yoktur " *(extra ecclesiam nulla salus)* sözü ile kilise dışında dine inanış kavramının bulunmadığı ifade edilmiştir.[3]

Yukarıda da işaret edildiği üzere, dünyayı "Tanrı'nın İmparatorluğu" *(Civitas Dei),* kendisini de bu ilâhî hükümranlığın yeryüzündeki mümessili olarak gören Kilise, adına bir de Grekçeden aldığı "katholikos" (katolik= evrensel) sıfatını da ekledi.

Sayılarının artması sonucu siyasi güçleri de artan kilise ve dolayısıyla Hıristiyanlık, İmparator Konstantin tarafından resmen tanındı ve M.S. 381 yılında "devlet dini" olarak kabul edildi. Daha sonraları Hıristiyanlık, herbiri "din" olarak adlandırılan ve herbiri-

---

[3] Hulusi Yazıcıoğlu, **Bir Din Politikası: Lâiklik,** İst, 1993, 42.

nin müstakil kilisesi bulunan üç ana mezhebe bölündü: *Katolik, Ortodoks, Protestan.*

Yeryüzünde ilâhî hükümranlığı temsil eden kilise, bu anlayıştan hareketle bir de yönetici sınıfa sâhip oldu: *Ruhban sınıfı* (clericatus). "Kleros" *(Ruhban)* Grekçede miras kalan bir tarlanın ifraz edilen bir parçasına verilen isimden türetilmiştir ve Tanrı'nın kendisine hizmet etmeleri için cemâat, yani hıristiyanlar arasından bir sınıfı seçtiğini anlatan bir terimdir. Batı dillerinde, Fransızcada *clerge,* İngilizcede *clergy,* Almancada *klerus* şeklinde ifade edilen ruhban sınıfı dışında kalan hıristiyanlara ise, Grekçede "kendi üstündekilerin otoritesine tâbi halk" anlamına gelen *"laos=laikos"* dendi.[4] Latincede *laicus;* Fransızcada *laique* veya *laic;* İngilizcede *lay* ; Almancada *Laie* şeklinde kullanılan laik kelimesi dilimize Fransızcadan gelmiştir. Laik kelimesi, dilimizde anlam kaymasına uğratılarak tamamen hatalı bir şekilde "sadece ruhban olmayan" ve dolayısıyla "dinle ve din kurumu ile ilgisi bulunmayan kişi" şeklinde takdim edilmektedir. Oysa Almanca *Creifelds Hukuk Sözlüğü*'nde laik, Katolik Kilisesinin mecellesi olan *Codex iuris canonici'*nin 87. vd. kanonlarına göre, "Geçerli bir vaftizle vaftiz edilerek bütün hak ve yükümlülükleriyle hıristiyan olan kişi" diye tanımlanmaktadır.[5] Buna göre **laik kişi, Hıristiyanlıkta dinsiz ya da dinle ilgisiz değil, sadece kilise görevlisi olmayan ve fakat tam anlamıyla hıristiyan olan bir mü'min kişidir.[6]**

Gerçi Hıristiyanlık, *"İmparator'un şeylerini İmparator'a, ve Tanrı'nın şeylerini Tanrı'ya ödeyin"*[7] emrinden mülhem, *"dünyevî* (regnum) ve *"ruhânî"* (sacerdotium) olmak üzere iki yönlüdür ve ayrıca Tanrı, Hıristiyanlığı korumak ve savunmak için biri *dünyevî* öteki *ruhanî* iki kılıç vermiştir.[8] ve bunların ikisini de papaya vermiş, papa *dünyevî* olanını imparatora vermiştir, ama diğer taraftan

---

4 S.Sinanoğlu, "Lâyık Kelimesinin Etynomu ve Anlamları", **Laiklik I,** İstanbul 1954, 1

5 Dr. Carl Creifeld, **Rechtwörterbuch,** s, 646'dan H. Yazıcıoğlu, **a.g.e.,** 47-48.

6 Nur Vergin, "Din ve Devlet İlişkileri : Düşüncenin "Bitmeyen Senfoni'si", **Türkiye Günlüğü, .** 29 (Temmuz-Ağustos, 1994), 15; S. Sinanoğlu, "Lâyik Kelimesinin Etynomu ve Anlamları", **Laiklik I,** İstanbul 1954, 2.

7 **Matta İncili**, 22/ 21.

8 **Luka İncili,** 22/ 38

da *"Hiç kimse iki efendiye birden kulluk edemez"*[9] şeklindeki inanış, her iki iktidarın yetki sınırlarının belirlenmesini zorlaştırmış ve böylece kilise ile devletler arasında Orta Çağın ikinci yarısında cereyan eden tartışmaların konusunu teşkil etmiştir.

Kilisenin ortaya attığı bu *"iki kılıç öğretisi"* sonucu papalar Tanrı'nın yeryüzündeki vekili *(Vicarius Dei)* sıfatıyla kralları ve derebeylerini bile afaroz edecek kadar ileri gitmişlerdir. O kadar ki, Batı dünyasında iktidarın kaynağı olarak ilâhî iradeyi öne süren ve kendisini de bu ilâhî hükümranlığın yeryüzündeki mümessili sayan kilise, kralları ve derebeylerini bile afaroz edecek kadar ileri gitmiş ve hattâ kilisenin egemenliğine karşı çıkanları **engizisyona** tâbi tutmuştur.

Onüçüncü yüzyılın ortalarına doğru (1231) Kilise tarafından düzenli bir teşkilât haline sokulan *Engizisyon*'un din adına utanç dolu uygulamaları, Almanya'da 1517'de başlayan reformasyon hareketiyle ortadan kaldırılmış; ama azalarak da olsa Fransa'da 1772, İspanya'da 1834, İtalya'da 1859 yılına kadar devam etmiştir.[10]

Avrupa'da sanayinin gelişmesi sonucu doğan burjuva sınıfının siyasi gücü de ele geçirmek için hem feodalite ve kiliseyle hem de monarşilerle mücadeleleri sonunda, 1789 Fransız İhtilâli ile birlikte bu kıtada önemli değişim yaşanmış ve neticede monarşi, kilise ve ruhban sınıfı ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Özellikle Fransa'da Hıristiyanlığın ve kilisenin izlerinin silinmesi için birçok köklü tedbire başvuruldu. Fransız ihtilâlcileri için artık bir tek din vardı. O da katoliklik veya protestanlık değil, *"akıl dîni"* (la culte de la raison) idi. Onun için hedef, katolikliğin kaldırılarak yerine bu *"akıl dîni"*ni yerleştirmek ve resmen kabul ettirmekti. Hattâ bu yeni dînin on beş maddelik ilmihali, 1793'te Millî İhtilâl Meclisi tarafından kanunlaştırıldı.[11] Ancak kralcılar, cumhuriyetçiler ile kilise arasındaki tartışmalar ve mücadele, bütün bir on dokuzuncu yüzyıl boyunca devam etti ve nihayet 9 Aralık 1905 tarihli *"Kiliselerle Devletin Ayrılması"* (La sèperation des eglises et de l'etat) kanunuyla laiklik hukukî ve siyasi bir kavrama dönüştürüldü. Artık bu kanunun öngördüğü

---

9 **Matta İncili,** 6/ 24.

10 H.Yazıcıoğlu, **a.g.e.,** 93-94.

11 Pierre Gaxotte, **Fransız İhtilâli Tarihi,** çev. Samih Tiryakioğlu, İst. 1962, 123-131 ; 268-271 275 vd.

laik rejim ile devlet, dünyevî gücü yani siyasi egemenliği; kilise de ruhanî gücü temsil edecek ve kendi bünyelerinde hür ve serbest olacaklardı. Yine bu *"Kiliselerle Devletin Ayrılması"* kanununa göre Cumhuriyet vicdan ve ibadet özgürlüğünü sağlayacak; hiçbir dini tanımayacak ve ona ücret ve ödenek ayırmayacaktır.[12] Kaba bir yaklaşımla kilise ile dünya işleri birbirinden ayrılacaktır.

Esasen bu gelişme, kendi ilâhiyatında *"dünyevî"* ve *"ruhanî"* ayırımı bulunan Hıristiyanlığın, başka bir ifade ile dünyevî egemenliği de Tanrı adına elinde tutmak isteyen kilisenin tarihi boyunca giriştiği faaliyetler hatırlanacak olursa, makul ve beklenen bir sonuç olarak görünür. Buna göre, biraz önce de ifade ettiğimiz gibi, laik rejim ile, *dünyevî* gücü temsil eden devletin de, *ruhânî* gücü temsil eden kilisenin de kendi bünyelerinde tam anlamıyla hür ve serbest olmaları öngörülüyordu. Ancak gelişmenin Fransa'da bu çerçevede kaldığını söyleyebilmek mümkün değildir. Pozitivist anlayışın etkisinde kalan III. Cumhuriyet, kilise ve ruhban sınıfına karşı girişilmiş olan tutumu doğrudan din düşmanlığına kadar uzanan bir biçimde dini, ferdin, toplumun ve devletin bütün faaliyet alanlarından uzaklaştırmak şeklinde anladı ve uyguladı. Hattâ III. Cumhuriyetin ünlü bakanı J. Ferry, din konusunda tarafsızlığın vaad edildiğini, ama felsefe ve siyaset konusunda böyle bir söz vermediklerini ifade ile[13] III. Cumhuriyetin *laiklik* (laicité) yerine dayatmacı militan bir anlayış olan *laisizm* (laicisme=laikçilik) anlayışını egemen kılmaya çalıştı. Bu yaklaşımın dayanağı pozitivist görüştür. Bu görüşün, kendi ifadesiyle "bu yeni ve pozitif dinin Papa'sı, pozitivizmin kurucusu August Comte'tur. Onu takiben Durkheim, Marx, Weber, E.Renan tarafından nüanslarla paylaşılan bu görüşe göre, artık bir Tanrı'ya ihtiyaç yoktur. Modernleşme ile birlikte din devrini ve ömrünü tamamlayacak ve ortadan kalkacaktır. Gerçi toplumun kendini devam ettirebilmesi ve gelişebilmesi için, toplumda manevî bir gücü temsil edebilmesi mümkün değildir ve bundan dolayı yeni bir din gereklidir. Bu Tanrısız yeni dinin adı da *"insanlık dîni"* veya *"beşeriyet dîni"* dir. Bu dinin *credo*'su, âmentüsü, beşere ve beşerin aklına ve ebedî

---

12 Kanunun diğer maddeleri hk. bk. H. Yazıcıoğlu, **a.g.e.,** 148-149.

13 N. Vergin, a.g.m., **Türkiye Günlüğü,** 14.

tekâmülüne îman etmektir;[14] çünkü insan aklının üstünde *aşkın güç* (transcendent) yoktur. Oysa pozitif hukukun kuralları çerçevesinde laiklik, doğrudan egemenliğin kaynağı ile ilgili bir kavramdır[15] ve "bir toplumun siyasal örgütlenmesinin ifadesi Devlet'in temel unsuru olan iktidarın / Devlet kudretinin / egemenliğin kaynağının beşerî irade olmasıdır."[16]

Bu anlayış sonucu devlet için laiklik, dinlerin yerini alacak yeni bir dogmalar sistemi, siyasi ve ideolojik bir dayatma aracı, vatandaşlar için kabulü zorunlu yeni bir îman olamaz, olmamalıdır da. Kesin olan taraf şudur ki, laiklik dini ortadan kaldırmaz, bilâkis herhangi bir dine inanan kişinin, dindarın inanış ve ibadet özgürlüğünü devlet gücünün teminatı altında yaşaması ilkesini getirir. Laik devletin resmî bir dini bulunmadığı gibi, benimsediği laiklik anlayışı gereği, ülke içinde yurttaşların vicdan, din ve ibadet özgürlüğünü sağlama ve koruma sorumluluğu vardır; çünkü "egemenliğin kaynağının beşerî irade olmasının zorunlu bir sonucu, kanun önünde eşitliktir... Kanun önünde eşitlik, her şeyden önce din ve vicdan hürriyetini zorunlu kılmaktadır."[17]

Neticede Avrupa tarihinde din ve devlet ilişkileri, yani laik sistemle ilgili faaliyetler; **(1)** Kilise ve Devlet'in birbirinden tamamen ayrılması; **(2)** Devlet'in ya bir devlet dinini benimseyerek onun dışındaki dinlerin yasaklanması (Vatikan örneği); **(3)** ya bir devlet dini benimsenmiş olmakla beraber onun yanında diğer bazı dinlerin de tanınması veya bir devlet dini benimsememekle beraber bazı dinlerin tanınması (İskandinav ülkeleri, İngiltere, İspanya, Latin Amerika örnekleri gibi); **(4)** ya da hiçbir dinin ne devlet dini olarak benimsenmesi ne de tanınması (Fransa örneği) şeklinde sonuçlanmıştır

Görülüyor ki "laiklik, bir yasa maddesi ve siyasi kararla bir defada bütün çağlar için çözülmüş olan bir konu olmayıp gündelik hayatın karmaşıklığı ve çeşitliliği içinde ortaya çıkan küçük küçük, fakat önemli oranda sınırları belirlenmeye ve çizilmeye çalışılan

---

14 Bülent Daver, **Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik,** Ankara 1955, 5.
15 Toktamış Ateş, **Laiklik-Dünyada ve Türkiye'de,** Ankara 1994, 33.
16 Zeki Hafizoğulları, "Lâiklik", **Erdem,** VII/ 20 (Ocak 1991), 364, 354.
17 Z. Hafızoğulları, a.g.m., **Erdem,** 363-364.

sosyo- kültürel bir olay olarak ele alınmaktadır."[18]

Netice itibariyle laiklik, ortak bir tanımla ve egemenliğin kaynağının beşerî irade oluşundan hareketle, dini ve dünyevî otoritelerin birbirinden tamamen ayrılmasını; devletin ülkede mevcut maruf ve müesses dinleri tanımasını ; bunlara ve mensuplarına karşı tamamen tarafsız olmasını ; kamu düzenine, genel âdâb ve erkânâ aykırı olmamak kaydıyla her dine mensup kişilerin kendi dinlerini serbestçe öğrenmelerini, yaymalarını, ibadet ve ahkâmını yerine getirmelerini, böylece din ve vicdan hürriyetinin sağlanmasını, buna karşılık ülkedeki maruf ve müesses dinlerin, bu dinlerin teşkilâtlarının, inanış ve yaşayış biçimlerinin de hiçbir şekilde devlet ve dünya işlerine, siyasete karışmamalarını ve karıştırılmamalarını; teokratik devlet eğilimlerine yer verilmemesini gerektiren bir kuraldır.

İslamiyette Laik Uygulamalar

Türk milletinin mensup olduğu İslam'da ise, teşkilâtlanmış ve egemenlik iddiasında olan bir kilise ve dolayısıyla ruhban, bir din adamları sınıfı mevcut değildir. Bunun anlamı şudur: İslam'da Hıristiyanlıktaki gibi *"ruhânî–dünyevî"* şeklinde paylaşılacak bir otorite, bir egemenlik kavgasına yer yoktur. Başka bir deyişle İslam, bir *"ruhban"*, yani Allah adına O'nun gücünü ve iktidarını paylaşacak bir sınıfı kabul etmediği için, iktidarın yani siyasi egemenliğin *"din"* adına paylaşılması da söz konusu değildir**.** Bir kere yine dilimize ödünç aldığımız bir kelime olan "*teokrasi",* bir hukuk, ilâhiyat ve siyaset terimi olarak, devlet iktidarının ruhbanın yetkisinde olduğu, yani Devlet'in karar ve yönetim birimlerinde Tanrı adına iş gören ruhban sınıfının egemen olduğu ve Devlet kurumlarının kilise dogmalarına, din kurallarına göre düzenlendiği bir siyasi rejimdir.

Bu arada şu hususu da açıkça belirtmek gerekir ki, hangi din olursa olsun içinde bütünüyle laiklik ilkesini bulmak pek mümkün değildir. Başka bir ifadeyle laikliğin özünü ve kaynağını bir dinin içinde aramak ve bulmak oldukça güçtür. Galiba bir dinin, özellikle İslam gibi doğrudan insan hayatıyla diğer dinlere göre çok fazla

---

[18] Ahmet Arslan, " İslam, Laiklik ve Çağdaşlaşma" **Türkiye Günlüğü,** 29 (Temmuz-Ağustos 1994), 130.

ilgili olan[19] ve bünyesinde evrensel ilkelere çok fazla yer veren bir dinin, başkalarına ve diğer dinlere ve mensuplarına karşı son derece hoşgörülü olması veya insanları inanıp-inanmama, yapıp-yapmama vb. konularda zorlamaması, inanma ve amel etme hususlarını onların hür iradelerine bırakmış olması, laiklik ilkesiyle karıştırılmaktadır.[20] Maamafih şu hususu da kuvvetle vurgulamak gerekir ki, eğer laiklik teokrasiye yani Tanrıyı iktidarın ve egemenliğin meşru kaynağı olarak gören ve Tanrı adına iş gördüğü inancıyla bunu paylaşmaya yanaşmayan bir ruhban sınıfına karşı millî iradenin mümessilliğini üstleniyorsa, ki öyledir ve öyle olmalıdır, o halde İslam, dünya dinleri arasında laik zihniyete en yakın olan bir dindir.

Çünkü laikliğin temel unsurlarından biri olan din ve vicdan özgürlüğü, *Kur'ân-ı Kerîm'in* ısrarla üzerinde durduğu bir olgudur. Bir kere dîne inanmak doğrudan kişisel bir seçim meselesidir : **"***Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin"* (18. Kehf, 29) ; *"Dinde zorlama yoktur..."* (2. Bakara, 256) ; *"Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı. Öyle iken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?"* (10. Yûnus, 99); *"Sizin dîniniz size, benim dînim banadır."* (109. Kâfirûn, 6). Örnek olarak verilen bu birkaç âyet bile, *Kur'ân-ı Kerîm'*in inanmayı bir vicdan konusu kılmak suretiyle laikliğe giden yolda önemli bir ilke belirlemiş olduğunu gösterir.

Laikliğin bir diğer unsuru da, toplumun ve kişilerin yönetiminde, değişmezliğine inanılan katı kurallara ve dogmalara göre değil, zamanın ihtiyaçlarına, hayatın gerçeklerine cevap bulacak akıl ve bilim yolunun kullanılmasıdır.

Bu noktada İslam, denebilir ki, evrensel dinler arasında en köklü ve en güçlü olanıdır. Çünkü *Kur'ân-ı Kerîm*, insanı ısrarla her hususta aklını kullanmaya, evrenin sırlarını çözmeye, olayları ve olguları sormaya, sorgulamaya ve düşünmeye çağırır.

*Bilgisizlik, kör bir gelenekçilik, ataları körü körüne taklîd, aklı ve mantığı kullanmamak, sorup- soruşturmamak, sebep-sonuç ilişkisi kurmaksızın hemen kabul etmek ve en önemlisi araştırmamak, düşünmemek ve ibret almamak Kur'ân'*ın şiddetle reddettiği, kar-

---

19 Krş.: Fazlur Rahman, **İslam,** İst, 1981, 206.

20 Krş.: Yümmi Sezen, **Türk Toplumunda Laiklik Anlayışı,** İst, 1993, 15.

şı çıktığı ve mutlaka mücadele edilmesi gereken kötü davranış ve alışkanlıklar olarak gösterilir. *Kur'ân'*da bu hususların her biri hakkında yüzlerce âyet bulunmaktadır. Esasen *Kur'ân'*ın yorumlanması ve yaşanılan dönemin ihtiyaçlarına cevap bulunması demek olan *"içtihad"*ın kaynağı akıldır, bilimdir.

Nitekim İslam'a tarihî gerçekliği içinde yaklaşacak olursak, onun insan hayatını, dünyayı ve toplumun işleyişini düzenlemek için bir takım hukuk ilkeleri getirmiş olmasına rağmen, bu ilkelerin kamu yararı (maslahat) doğrultusunda daima yorumlanabilir ve değişebilir oldukları açıkça görülecektir. [21]

Kesin olan husus şudur ki, *Kur'ân'*da siyasi egemenlik bütünüyle insana verilmiş ve bu egemenlik hakkını nasıl kullanacağı açıkça bildirilmiştir. Buna rağmen Emevîler ve sonraki idareciler, Haricîlerin dördüncü halîfe Ali b. Ebî Tâlib'e karşı isyanlarında sloganlaştırdıkları *"el–hukmu illâ-lillah"* (Hüküm ancak Allah'ındır) iddiasıyla yola çıkarak kendi anlayış ve yorumlarını Allah'ın iradesi saymaya başladılar. Böylece *Kur'ân'*da 610–632 yılları arasındaki Mekke ve Medine toplumunun ihtiyaçlarına ve o günün âdetlerine göre belirlenmiş birtakım *muâmelat*, yani dünya işlerine ait düzenlemeler ile Hz. Peygamber'in Sünneti, yani o günün şartları içindeki uygulamaları ve hattâ sahâbe tarafından yapılmış yorumlardan oluşan bir tarihî kültür malzemesi, **kutsallaştırılarak** dokunulmazlık zırhına büründürüldü ve inanç alanına sokuldu. Bu ise, o dönemlerin yöneticilerinin dîni kullanarak kendi saltanatlarını sağlama almalarının yolunu açtı. Çünkü *"Hâkimiyet Allah'ındır"* iddiası ile insanları yönetmeye kalkmak, o yöneticiyi sorgulama dışında bırakmak ve gerektiğinde değiştirilmek endişesinden kurtarmak demekti. Bu tamamen *Kur'ân'*ın mesajına zıt bir anlayıştır. Çünkü Allah, egemenlik yetkisini tek tek insana vermiş ve ondan bu yetkisini *adâlet* ve *hakkaniyet* ilkeleri çerçevesinde kullanmasını istemiştir. Ayrıca değişmezlik ve dokunulmazlık vasfı kazandırılan *muâmelat*, hakkında *nass,* yani âyet ve hadîs bulunanlar da dahil tamamı *ictihâdî'*dir,

---

[21] Bu hususlardaki muhtelif örnekler için bk. Ethem Ruhi Fığlalı, **Din ve Lâiklik Üstüne Düşünceler,** Muğla: Muğla Ü. Yay., 2001; aynı yazar, "Din ve Devlet İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XIII/ 38 (Temmuz 1997), 590-602.

yani yoruma bağlıdır. Bu konuda yapılacak yorumlarda, o hükmün *anlamı* ve *maslahat* (kamu yararı)'ına göre hareket edilmesi temel amaçtır. Çünkü *Kuran'*da muâmelâtla ilgili düzenlemelerde, hükmün *illet* (cause) ve *hikmet* (wisdom)'leri üzerinde geniş bir şekilde durulmuştur. Onun için bunlarla ilgili hususlarda, içinde bulunulan şartlara, ihtiyaçlara ve kamu yararına göre gerekli düzenleme ve uygulamalarda bulunma yetki ve sorumluluğu devlete aittir. Kısaca egemenlik, devlete vücud veren insana, millete aittir. Esasen Hz. Peygamber dahil hiç bir peygamberin Allah'ın yerine iş yapma ve vekili olma yetkisinin bulunmadığı açıkça bildirilmiş ve insanlara da, Peygamberlere de hükmettikleri zaman adâletle hükmetmelerini istemiş olan (4. Nisâ, 58; 38. Sâd, 26) bir dinde, elbette bu yetki ve sorumluluklarını, yani egemenliği nasıl kullanmaları gerektiğinin yolları da apaçık gösterilmiştir.

Öte yandan egemenliği metafizik hâkimiyete dönüştürmek, onu kullananları sorgulama dışında bırakmak ve böylece topluma hesap vermek ve halk tarafından gerektiğinde değiştirilmek endişesinden kurtarmak demektir. Yöneticilerin ve din simsarlarının işine gelen bu anlayış, *Kur'ân-ı Kerîm'*in mesajına zıt bir anlayıştır.[22]

Görüldüğü gibi, *Kur'ân-ı Kerîm,* insanların karşılaştıkları sorunlarını, akıllarını ve hür iradelerini kullanarak içinde bulundukları şartlara göre kendi tercihleri yönünde, ama kesinlikle adâlet, ferdî ve ictimâî sorumluluk (takvâ) ile hikmet (wisdom) çerçevesinde çözmelerini istemiştir.

Böyle olduğu içindir ki, müslüman toplumlar, baştan itibaren din ve devlet işlerini düzenleme yolunda hilâfetten saltanata meşrutiyetten cumhuriyete kadar birçok hukukî ve siyasi sistem şeklini uygulamıştır.

Osmanlı Döneminde Laik Uygulamalar

Osmanlı Devleti daha kuruluşundan itibaren İslam'ın temel ilkesi olan "adâlet" fikrini esas alarak kamu yararını *(maslahat)* dinin

---

22 Krş. Ahmet Akbulut, "İslamî Bilginin Dünü, Bugünü ve Yarını" **(Panel), BAG,** Ocak 1996, 2; İlhami Güler, **Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu,** Ankara 2002 (3.Bs.).

önünde tutmuş ve din-devlet ilişkisini "adâlet" fikri üzerine kurmuş ve bunu "*kanun"* yoluyla gerçekleştirmiştir.

Daha Osman Gazi'den itibaren başlayan *"örf"* ile hükmetme yaklaşımı, [23] Fâtih Sultan Mehmet ve Kanunî Sultan Süleyman'ın ve diğerlerinin kanunnâmeleri, *Kur'ân-ı Kerîm*'in zaten çok az düzenlediği siyasal-toplumsal hayatın boşluklarını ya da ortaya çıkan ihtiyaçları karşılayan beşerî düzenlemelerdir. Aslında Emevîler zamanında başlayan ve Osmanlıda zenginleşen *"kanun"* ve *"kanunnâme"* adlı düzenlemeler, devletin kanun koyma yetkisinden kaynaklanan *"dünyevî"* bir yasama faaliyeti idi.[24] Elbette bunlar *şerîat* değildir; *"maslahat"* ve *"örf'* gibi ilkelerden hareketle, devleti temsil edenler tarafından devrin şartlarına cevap veren insan iradesinin eseri kanun hukukudur. Elbette bu hukukun, teorik olarak *şerîata* aykırı düşmemesi beklenir. Ancak pratik olarak zaman zaman *nass'ın* önüne geçtiği de bilinmektedir. Bu durumda bile yapılan *nass'ın* reddi ve inkârı değil, İslam'ın temel ilkeleri çerçevesinde değişen şartlara uygun kural ihdasıdır, norm geliştirmedir. Esasen Halife Ebû Bekir ve Ömer'in uygulamaları hatırlanacak olursa, bu uygulamanın ne denli doğal ve *Kur'ân'*ın mesajına uygun olduğu görülür. Kaldı ki, İslam hukukçuları, yöneticiye, "örf ve âdetlerde mevcut bulunduğu ve amme menfaat ve maslahatının gerektirdiği hallerde kanun ve nizam koyma" yetkisini tanımışlardır.

Öte yandan Osmanlıda adliye hizmetleri *şer'î* ve *örfî* olarak ikiye ayrılmış ve her iki grup dâvâya bakan kadıların atanmaları da Sultan tarafından yapılmıştır. Aslında daha Selçuklularda başlayan bu kurumlaşma, Osmanlıda din hizmetlerini yürüten "*ulemâ*" veya *"ilmiye"* denen bir sınıfın doğmasına sebep oldu. Bu sınıf, adâlet, eğitim, dini ibâdet ve dînî hizmetler alanında görevli ve yetkili idi. En üst noktada ise Şeyhülİslam bulunuyordu. Ancak Şeyhülİslam da dâhil bu sınıfı oluşturan kadılar, müderrisler, müftüler, imamlar ve müezzinler ve diğer ilgililerin tamamı, Hıristiyan Batı'daki Kilise gibi özerk değil, tamamen sîyâsî iktidarın kontrolünde bir kamu görevlisidirler.[25]

---

[23] 7. A'râf 199.

[24] Tâhâ Akyol, **Medîne'den Lozan'a,** İst 1996, 39-40.

[25] Osmanlıdaki dini-siyasi yapılanma hk. bk. Davut Dursun, **Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din,** İstanbul 1992.

Bu yapısı ve bu kurumlarıyla Osmanlı Devleti, kesinlikle *"teokratîk"* bir devlet değildir. Eğer teokrasiden, başında Tanrı veya yarı-Tanrı olduğuna inanılan bir insanın bulunduğu bir din adamları veya rahipler teşkilâtı tarafından yönetilen ve devletin temel siyasi, idarî, hukukî yasalar veya düzenlemelerinin din kaynaklı olduğuna inanılan bir yönetim biçimi anlaşılıyorsa, Osmanlı Devleti'nin bir teokrasi olmadığı açıktır. Çünkü Osmanlı yönetim sınıfının böyle bir niteliği bulunmadığı gibi, Osmanlı'nın siyasi, idarî ve hukukî yasa ve düzenlemeleri de, özü itibariyle dinden kaynaklandığı kabul edilen yasa ve düzenlemeler değildir. Eğer yarı-teokrasiden din adamlarının yönetimde görev aldıkları, yasaların ve düzenlemelerin dine uygun olduğu, dinin siyasal yönetime belli bir meşruiyet sağladığı bir yönetim şekli kastediliyorsa, bu anlamda da onun bir yarı-teokrasi olduğu bile söylenemez. Ancak onun din ile devlet ve siyaset işlerinin kesin hatlarla bir birinden ayrılmış oldukları *"laik"* devlet türünde bir devlet olmadığı da açıktır. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin, özellikle On dokuzuncu yüzyıldaki gelişmelerden sonraki sistemine, *"dindar bir meşrutî rejim"* denebilir.[26]

Gerçi Yavuz Sultan Selim'in 1517'de halifelik unvan ve kurumunu İstanbul'a taşımış olması, devletin daha dini bir vasıf kazandığı şeklinde bir kanaat uyandırıyorsa da o dönemlerde Osmanlı için ne halifelik ne de hilâfet kurumu önemli idi. Ne zaman ki Devlet, askerî, ekonomik ve fikrî yönden zayıflamaya yüz tuttu, o zaman bu kurumlardan, boş yere medet umulmaya başlandı.

Esasen daha Kanunî zamanında Kadızâdeliler hareketi ile hangi boyutlarda olduğu açıkça görülen taassup, dinin yüzünü karartmış ve dinamizmini yok etmişti. Evrenin sırlarını çözmeyi, her türlü olumlu yeniliğe kapı açmayı, araştırma, öğrenme ve bilmeyi her müslüman üzerine "*farz"* derecesinde zorunlu kılan bir din, hak etmediği halde, yobazlığa ve geriliğe âlet ediliyor; kurulan rasathanelerin bile şerîata aykırılığı ileri sürülebiliyordu. "Gavûr icadı" yaftası yapıştırılan her yenilik, kâfirlikle eşdeğer kılınıyordu.

Ama bu din istismarcılığına göz yumulamazdı. Aksi halde Osmanlı Devleti kendi çöküşünü hızlandırmış olurdu. Onun için askerî,

---

[26] Halil Cin-Ahmet Akgündüz, **Türk-İslam Hukuk Tarihi I,** İstanbul 1990, 184.

siyasi, idarî ve hukukî alanda birtakım yenilik teşebbüslerinde bulunmalı idi. İşte Tanzimat döneminde, dini kurumların yanında eğitim ve hukuk alanlarında şerîat dışı yabancı kaynaklardan gelen laik kurumlar ve uygulamalar da ortaya çıkmıştır. Böylece özellikle kamu hukuku alanında, "şer'î maslahatı ilgilendirmediği ve mü'minlerin emîri nasıl irade ederse öyle hareket etmek gerektiği" şeklinde, şerîat esaslarına dayanmayan, bugünkü deyimiyle laik nitelikte olan kurallar yürürlüğe konabilmiştir.[27] Nitekim Osmanlı tarihinin dâhi hukukçusu Cevdet Paşa, "hukukun şahsîliği'' esasının çok dinli, çok ırklı ve çok kültürlü Osmanlı Devletine yetmediğini görür ve İslam hukukunda *"şerîat"*ın ilgi alanı dışında kalan ve Devlete yasa ve yargı yetkisi veren geniş bir alanın bulunduğu gerçeğinden hareketle Osmanlı'da yargının laikleşmesi anlamına gelen Nizamiye Mahkemelerini kurar.[28] Aslında Celâleddin Devvânî'nin meşhur *"Divân-ı Def'i Mezâlim"* adlı risâlesine dayanan bu faaliyetin temelinde, gelişen ve değişen toplum olayları ve ihtiyaçları karşısında "hukuk istiklali ve ülke bütünlüğü ve bağımsızlığı" düşüncesi yatar. Esasen İslam hukukundaki meşhur *"câizde devletin tasarruf yetkisi"* ilkesi ve *"ictihad"* kolaylığı, dinde *"diyânî"* (dini) ve *"kazâî"* (hukukî) ayrımına yol açmış ve böylece İslam tarihinde ve Osmanlıda gördüğümüz zengin bir birikim oluşmuştur. Şimdi önemli olan bu zengin birikimi kutsallaştırmadan değerlendirmek ve o tecrübeyi üretime dönüştürmekti. İşte Osmanlı'da *Mecelle* de, *Hukuk-u Aile Kararnâmesi* de yaşanan dönemin toplumsal ve ekonomik gereklerini karşılamak üzere atılmış ileri adımlardır.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bütün bu olumlu faaliyetler, tam anlamıyla bir laikleşmenin varlığını göstermez; çünkü devlet yapısında iki ayrı kaynağa dayalı kurumlar mevcuttu ve bunlar da za-

---

27 Osmanlı'da siyaset, idare, hukuk alanında girişilmiş ictihâdî faaliyetler hakkında pek çok ciddî çalışma vardır. Önemlilerden birkaçı şunlardır: Halil Cin**, İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme,** Konya 1988 ; Halil Cin-A. Akgündüz, **Türk-İslam Hukuk Tarihi**; Mehmet Erdoğan, **İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi,** İst. 1994 ; Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi,** İst. 1993; Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku,** 3 Cilt, İst. 1996; aynı yazar, **İslam Hukukunda İctihad.** Ank., trz.; Fuat Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi,** İst 1983.

28 Tâhâ Akyol, **aynı eser,** 37 vd.

man zaman aralarında çekişiyorlardı. Bir yanda yeni açılan okullar, öte yanda medreseler varlıklarını koruyor; Nizamiye Mahkemeleri yanında Şer'îye Mahkemeleri de adâlet dağıtıyordu. Bu ise ikilikti. Tanzimat düşünürleri, "Batı ve Doğu, doğal haklar doktrini ile şerîat, halk ile sultan, modern devlet ile teokrasi ve otokrasi arasında kesin bir tercih yapmaktansa bir telif yapmayı düşünmüşler; bu tercihte ölçü olarak da dinsel an'anelerin etkisi altında sübjektif görüşler ileri sürmüşlerdir".[29]

Nitekim ne 1876 ne de 1908 Anayasaları, laik devlet fikrine açıktır. Her ikisinde de sultanda halifelik vasfı toplanıyor ve İslam dininin devlet dini olduğu kabul ediliyordu.

Maamafih Tanzimat'tan itibaren Osmanlı'da yargı, eğitim ve idare alanında girişilmiş olan bu faaliyetler, Cumhuriyet Türkiye'sinde atılacak adımları da ciddî anlamda kolaylaştırmış, hattâ hazır hâle sokmuştur.

Cumhuriyet Döneminde Laiklik

Cumhuriyet Türkiyesi'nde, özellikle Atatürk sonrası dönemlerde laiklikle ilgili atılan adımların, On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihinde girişilmiş bulunan Batılılaşma faaliyetlerine hâkim olan zihniyetin mümessillerden bir kısmının tartışmalı bir tabir olmasına rağmen "Fransız Aydınlanması" şeklinde şöhret bulmuş *"pozitivist"* bir anlayıştan etkilendiğinde tereddüt bulunmamaktadır. O kadar ki, Avrupalı pozitivist aydının savunduğu dinin modası geçmiş bir kurum olduğu ve bilimin gelişmesi ile birlikte insanın ve toplumun hayatından çekileceği veya en azından zayıflayacağı şeklindeki görüşlerden etkilenmiş olduklarını söylemek makuldür. Maamafih bu hususlarda hazır bir reçetenin varlığından ve onun aynen uygulamaya sokulduğundan söz edebilmek de o kadar kolay değildir. Daha İstiklâl Savaşı'ndan itibaren ortaya konan icraat, yeni Türk Devletinde din-devlet ilişkisinin seyri ve laikliğin gelişimi hakkında farklı bir tablo ile karşılaşmamıza sebep olur.

23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi'nin 1921'de yaptığı ilk *"Teşkilât-ı Esasiye Kanunu"*nun 20. Maddesinde din ve şerîata özel bir yer verilmiş ve Büyük Millet Meclisi'nin görevleri

[29] Niyazi Berkes, **Teokrasi ve Laiklik,** İst, 1984, 96.

arasında *"ahkâm-ı şer'iyyenin tenfîzi"* (şerîat hükümlerinin uygulanması) yer almış ve Meclis'in yapacağı kanun, tüzük ve yönetmeliklerde zamanın ihtiyaçlarına en uygun "ahkâm-ı fıkhıyye"nin esas tutulması gerektiği açıklanmıştır.

Yine Büyük Millet Meclisi Hükûmeti zamanında 29 Ekim 1923'te yapılan ve Cumhuriyeti resmîleştiren 364 numaralı Anayasa'da da resmen bir devlet dini kabul edilmiş ve ikinci maddesinde Osmanlının 1876 ve 1908 Anayasa'larındaki gibi "Türkiye Devleti'nin dini, Dîn-i İslam'dır" denmiştir.

Nihayet tam anlamıyla Cumhuriyet döneminin ilk Anayasa'sı olarak kabul edilen 20 Nisan 1924 tarihli Anayasa'mızda din-devlet ilişkisi ve laiklik ile ilgili olarak sadece dört madde vardı. Bu Anayasa'nın 2. Maddesinde yine "Türkiye Devleti'nin dini, Dîn-i İslamdır" hükmü tekrar ediliyor; 26. Maddesinde yine "ahkâm-ı şer'iyye'nin tenfîzi" görevi Büyük Millet Meclisi'nin vazifeleri arasında sayılıyor; 70. Maddesinde fikir ve vicdan hürriyeti getiriliyor ve 75. Maddesinde ise, "Hiçbir kimse mensub olduğu din, mezheb, tarikat ve felsefî ictihattan dolayı muaheze edilemez. Asâyiş, adâb-ı muaşeret-i umumiyye ve kavanine mugayir olmamak üzere her türlü âyinler serbesttir" hükmüne yer veriliyordu.

İşin ilgi çekici yanı, bu Anayasa'nın kabulünden önce Atatürk, 1 Mart 1924 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin 2. Dönem ilk toplantısını açarken şunları söylüyordu:

> "İntisâb ile mutmain ve mes'ud bulunduğumuz Diyânet-i İslamiyeyi, asırlardan beri müteâmil olduğu gibi bir siyaset vasıtası mevkiinden tenzîh ve ilâ etmek elzem olduğu hakikatını müşahede ediyoruz. Mukaddes ve lâhutî olan vicdaniyatımızı, muğlak ve mütelevvin olan ve her türlü menfaat ve ihtiraslara tecellî sahnesi olan siyasetten ve siyasetin bütün uzviyâtından bir an evvel ve kat'iyyen kurtarmak, milletin dünyevî ve uhrevî saadetin emrettiği bir zarurettir. Ancak bu suretle, Diyânet-i İslamiyenin yüksekliği tecellî eder."

Bu maksadın tahakkuku için bazı adımlar atılmalı idi. Nitekim 3 Mart 1924 tarihinde arka arkaya teklîf olunan üç kanunla, "Şer'iye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletleri" ilga edilerek "...cumhuriyetin makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis

edilmiş" *(Kanun No:429)*\ öğretim birliği için "Tevhîd-i Tedrisât Kanunu" *(Kanun No:430)* ve nihayet "Hilâfetin İlgasına ve Hanedân-ı Osmânînin Türkiye Cumhuriyeti Memâliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun *(Kanun No: 431)* kabul edilmişti.

Bu kanunlar yan yana getirildiğinde, dinin siyasete âlet edilmemesini ve onun lâyık olduğu önemle ele alınarak müspet bir anlayışla okunmasını amaçladığı söylenebilir. Esasen yukarıda ifade edilen 1924 Anayasasında gündeme getirilen din, ibâdet, fikir ve vicdan hürriyeti kavramları, inkılâbın titizlikle üzerinde durduğunu söylediği *"efkâr ve îtikad-ı dîniyeye hürmetkâr"* olmanın[30] sınırlarını çizmemize de bir işarettir. Nitekim Atatürk bu hususları, kendi ifadeleriyle şöyle belirler:

> "Dîn, bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz, dine saygı gösteririz. Düşünce ve tefekküre muhalif değiliz..."[31]
>
> "Din ve mezhep, herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiç bir kimse, hiç bir kimseyi, ne bir din ne de bir mezhep kabulüne icbâr edebilir. Din ve mezhep, hiç bir zaman politika âleti olarak kullanılamaz"[32]
>
> "Her fert istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine mahsus siyasi bir fikre mâlik olmak, intihap ettiği bir dînin icaplarını yapmak veya yapmamak hak ve hürriyetine mâliktir. Kimsenin fikrine ve vicdanına hâkim olunamaz. Vicdan hürriyeti, mutlak ve taarruz edilmez. Ferdin tabii haklarının en mühimlerinden tanınmalıdır... Türkiye Cumhuriyetinde her reşid dinini intihabda hür olduğu gibi, bu dinin merasimi de serbesttir, yani âyin hürriyeti masundur. Tabiatiyle âyinler, asayiş ve umumî adaba mugayir olamaz; siyasi nümayiş şeklinde de yapılamaz. Mâzide çok görülmüş olan bu gibi hallere, artık Türkiye Cumhuriyeti asla tahammül edemez."[33]

---

30 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. III,** (2. Baskı), 78.

31 Sadi Borak, **Atatürk ve Din,** İst 1962, 82. Bu hususlarda ayrıca bk. : Ahmet Gürtaş, **Atatürk ve Din Eğitimi,** Ankara 1982 ; E.Ruhi Fığlalı, **Atatürk ve Din,** Ankara 1981, 1988.

32 Kılıç **Ali, Atatürk'ün Hususiyetleri,** Ankara 1930, 57.

33 M. Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım,** İst 1971, 85-86.

"Türkiye Cumhuriyeti'nde, herkes Allah'a, istediği gibi ibadet eder. Hiç kimseye dini fikirlerinden dolayı bir şey yapılamaz..."[34]

"Herşeyden evvel şunu en basit bir dini hakikat olarak bilelim ki, bizim dinimizde özel bir sınıf yoktur. Ruhbâniyeti reddeden bu din, inhisarı kabul etmez..."[35]

9 Nisan 1928'de kabul edilen ve Anayasa'nın 2. maddesindeki "Türkiye Devleti'nin dini, Din-î İslamdır" hükmünün kaldırılmasından sonraki durumda, değişiklik teklifinde "din ile devletin ayrılma prensibi, devlet ve hükûmetin dinsizliği tervici manasını tazammun etmemelidir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dinlerin, devleti idare edenlerle edecekler elinde bir âlet olmaktan kurtuluş teminatıdır. (...) Bu sebepledir ki, beşeriyetin manevî saadetlerini deruhde eden din, ağyâr eli değmeyen vicdanlarda bülend mevkiini ihraz ederek Allah ile ferd arasında mukaddes bir temas vasıtası haline girmiş bulunacaktır..."[36] şeklinde ifade edilen anlayışa göre hareket edilmiştir.

Nitekim Türkiye'de devlet, ülkede bilinen yaygın dinleri tanımaktadır. Ancak bunların, antlaşmalardan doğan yükümlülükler hariç, müesseseleşmesine, yani cemaatlara bırakılarak kamusallık kazanmalarına izin vermemektedir. Fertler, kamu düzenine aykırı olmadığı sürece *"ferdî-toplumsal bir kurum"* olarak dinlerinin emirlerini serbestçe icrâ edebilmektedirler. Din hizmetleri, dinin eğitim, öğretim ve benzeri işleri, bir kamu hizmeti olarak devlet eliyle yürütülmektedir. Din ve vicdan hürriyeti, Anayasa'ya göre, temel hak ve hürriyetler arasında sayılmıştır.

Esasen kamu düzenine ve kanunlara uygun biçimde bir dine inanma veya inanmama ve onun gereklerini yerine getirme hakkı, din hürriyetinin en temel şartıdır. Laik devletin temel haklar kataloğunda yer verdiği din hürriyeti ise iki unsurdan ibarettir. *Vicdan hürriyeti* ve bunu tamamlayan *ibâdet (âyin) hürriyeti.*

1. Vicdan Hürriyeti: Her ferdin bir dine inanmak veya inanmamak hususunda sahip olduğu hürriyettir.

2. İbâdet Hürriyeti: Bu hürriyet vicdan hürriyetinin tabiî bir

---

34 **Aynı eser,** 98.

35 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. II**, 144.

36 **Zabıt Cerîdesi,** Devre : III. s. 3'den Çetin Özek, **Türkiye'de Lâiklik,** İst 1962, 40.

neticesi olup, dinini ve kanaatini bir takım merasimlerle açıklamak veya açıklamamak hususunda ferdin sahip bulunduğu hakkı gösterir.

Din hürriyeti, insanlığın uğrunda asırlar boyunca mücadele ettiği ve tarifsiz zulüm ve kıyımlardan sonra nihayet laik devletle birlikte gerçekleştirdiği temel bir hak olmuştur.

Din hürriyeti, insanlık için vazgeçilemeyecek tabiî hakların başında gelir. Bununla beraber, Türk İnkılâbı, hurafelere ve bâtıl itikatlara dayanan, asırlarca dar kalıplar içinde bunalmış bir ortaçağ toplumundan, hayata bakan, hakikati arayan, ışığa koşan modern bir Türk toplumu yaratabilmek için, din hürriyetine bazı noktalarda sınırlamalar getirmek zorunda kalmıştır. Bu mecburiyeti derinden hissetmiştir. Bunu inkâr edemeyiz, etmemeliyiz. Fakat şurası da ayrıca muhakkaktır ki, eğer bu sınırlamalar getirilmemiş olsaydı Atatürk'ün deyişiyle, "eğer bir takım zararlı, köhnemiş telakkîlerin, çağdaş devlet içerisinde yaşamasına imkân verilmiş olsaydı, akla, hakikata, ilme, tecrübeye, hürriyete dayanan yeni bir Türk devlet ve toplum sistemi" kurmak ve yaşatmak imkânsız olurdu. Türkiye'de din hürriyetinin sınırlarını çizen inkılap kanunları, her şeyden evvel bu hayatî zarurete dayanır.

İşaret edilmesi lazım gelen diğer bir önemli husus da şudur. Inkılap kanunlarımızın hemen hiç birisi inanmaya ve inanmamaya, ibadet etmeye veya etmemeye, kısacası din hürriyetinin aslına, cevherine, özüne dokunan yasaklar getirmemiştir. Bu itibarla bazı din düşmanı memleketlerde takip olunan din aleyhdarı, din düşmanı bir politikaya ve dini kökünden kazımak isteyen kaba, materyalist bir akıma Atatürk İnkılâbı asla yer vermemiştir. Atatürk'e göre laiklik, ilmî olmaktır. Dini, devlet işlerine, siyasete karıştırmamaktır. Dinin birtakım siyasetçiler veya softalar ve din simsarları elinde bir çıkar aracı olmasına kesinlikle engel olmaktır. Kimseyi inançlarından dolayı kınamamaktır. Kimseyi inanmaya ve ibadete zorlamamaktır. *"Umumî âdâb ve ahlâka mugâyir"* olmamak şartıyla, kimsenin ibâdetini engellememek ve yasaklamamaktır. Nitekim Atatürk der ki:

> "Laiklik asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için hakikî dindarlığın gelişmesi imkânını temin etmiştir. Laikliği dinsizlikle karıştırmak

isteyenler, terakkinin ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış şark kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamaz".[37]

Cumhuriyet döneminde laiklik adına en önemli adım 1937'de atıldı. Bu yılda yapılan bir değişiklik ile Anayasa'ya "*laiklik*" bir ilke olarak yerleştirildi. Böylece daha On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı'da başlayan din işlerinin sadece ibâdetler ve din hizmetlerinin yerine getirilmesi için bürokratik bir kuruma dönüştürülmesi faaliyeti, bu defa din ile devleti birbirinden ayırmak, ama devletin vesayet ve kontrolunda tutmak, siyasetten kesin uzaklaştırmak amacı gerçekleştirilmiş oluyordu. Bir anlamda bu Batı siyaset felsefesînde gördüğümüz Machiavelli, Hobbes ve J.J. Rousseau tarafından ortaya atılan dinden amacına ve hedefine uygun olarak istifadeyi son tahlilde halk iradesine veya bu iradenin ifadesi olan devlete sağlamlık ve istikrar kazandırmak olan bir *"halk dîni"* modeli idi.[38] Bu yolda atılan adımlar, gerçekten devletin din ile ilgili tasarruflarının hangi boyutlarda ele alınmakta olduğunu gösterir. 1928 yılı Haziran'ında Fuad Köprülü başkanlığında kurulan bir komisyon amacını, "dinin çağdaş Türk demokrasisinde muhtaç olduğu hayatiyet ve ilerlemeyi gerçekleştirmek için" bilimsel esaslar üzerinde yeniden düzenlenmesi olarak tanımlar. Komisyonun sunduğu öneriler arasında ibadet şeklinin ve dilinin düzenlenmesi gibi hususlar vardır.[39] Bunlardan sadece ezan, Demokrat Parti'nin iktidara gelişine kadar Türkçe okunur; diğerleri hiç tatbik imkânı bulamaz.

Öyle görünüyor ki Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, aydınların birçoğu tarafından dîne karşı gösterilen bu olumsuz veya dîne karşı tutumun kaynağında, çok yüzeysel ve haksız olarak İslamiyeti geriliğin sebebi ve dolayısıyla ilkel, modası geçmiş, akıl dışı, katı ve çağdışı siyasi, içtimaî, ahlâkî, hukukî her türlü kurum, kural ve değerlerin tek sorumlusu olarak görmenin rolü ve etkisi yatmaktadır. Onların kafalarındaki fikir, Batılılaşma ya da çağdaşlaşmayı gerçekleştirebilmek için yapılması gereken şey, dînin bütün bu alanlardaki

---

37 Sadri Borak, **Atatürk ve Din,** İst, 1962, 82.

38 A. Arslan, "Türk Laikliği ve Geleceği Üzerine Bazı Düşünceler", **Liberal Düşünce,** I/1 (Kış 1966), 67.

39 A. Arslan, *a.g.m*., 67

gücünün kırılması ve varlığının asgarîye indirilmesi olmalıdır, şeklindeki modası geçmiş görüşlerdir.

İşte pozitivist anlayışla girişilen bu nevî yanlış işler, ibâdet dilinin Türkçeleştirilmesi, ibâdetlerin müzik eşliğinde yapılması, câmilere sıralar konması gibi teklifler, din eğitim ve kültürünün yetersizliği ve benzeri olumsuz tutumlar, toplumun çok büyük bir kesiminde kimliklerine açık bir saldırı olarak görüldü. Başka bir ifade ile faydacı İngiliz ve ahlâkçı Alman aydınlanma düşüncesi ile değil, pozitivist "Fransız Aydınlanma" sının *"laisizm"* (laikçilik) anlayışı ile toplumu ve fertleri **ya din ya çağdaşlaşma** tercihi karşısında bırakan bu aşırı ve bir bakıma laikçilik fanatizmi, elbette bir tepkiyi de doğuracaktı.

Çok Partili Dönem

Özellikle 1930'lardan itibaren yeraltına itilen din ve dini hayat sorunları, 1945'ten bu yana yeniden konuşulmaya ve tartışılmaya başlandı. Dönemin hükûmeti olan Cumhuriyet Halk Partisi, doğrudan Meclis'te konuşulmaya başlanan halkın din ihtiyacının karşılanması için, sayıları pek az ve yetersiz durumdaki Kur'ân kurslarına yeni bir şekil vererek on ay süreli "İmam-Hatip Kursları"nı açmıştır.

1946'da çok partili demokratik hayata geçişle birlikte açılan bu İmam-Hatip Kursları'nın yetersizliği sıkça gündeme getirilmeye başlanmıştır. Yeni kurulan Demokrat Parti (DP), bu durumu seçim meydanlarında dile getirmeye başlamış ve halka birtakım vaadlerde bulunmuştur. Bunun üzerine Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 1949 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde İlâhiyat Fakültesi'ni kurmuştur. Aynı tarihte Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kur'ân Kursu sayısı 122; çeşitli il merkezlerindeki İmam-Hatip Kursu sayısı da 10'dur, ki bunlar 1950'den sonra kaldırılmıştır.

DP'nin iktidara gelişinden sonra sayıları hızla artan Kuran Kursları, 633 Sayılı *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'la* Başkanlık bünyesinde hukukî statüye kavuşturulmuştur. 16 Kasım 1990 tarih ve 20697 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran Kursları Yönetmeliği"ne göre yönetilen bu kurslarda Kur'ân okuması, ibadetler için gerekli süre, âyet ve dualar öğretilmektedir. Her ne kadar Millî Eğitim

Bakanlığı'nın denetim yetkisi, yönetmelik gereği saklı ise de, ders müfredatı Diyanet İşleri Başkanlığı'nca belirlenen bu kurslarda, günde yaklaşık 5 saat üzerinden haftada 18 saat *Kuran-ı Kerîm*, 1 saat itikat, 3 saat ibâdet, 1 saat Siyer, 1 saat da Ahlâk dersi okutulmaktadır. 01 Ocak 2005 tarihi itibariyle Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı 4.221 Kuran Kursunda 137.394 kız ve 17.891 erkek olmak üzere 155.285 öğrenci bulunmaktadır.

1951-1952 öğretim yılında kültürlü din görevlisine duyulan ciddî ihtiyaç dikkate alınarak Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde, birinci devresi 4, ikinci devresi 3 yıl olmak üzere toplam yedi yıllık bir meslek okulu şeklinde yedi büyük ilde İmam-Hatip okulu açıldı. 1971-1972 öğretim yılından itibaren, yapılaşmada ve müfredatta köklü bir değişiklik yapılarak İmam-Hatip okulları, ilköğretimin ikinci kademesine (ortaokul) dayalı dört yıllık meslek lisesi (İmam-Hatip Lisesi) haline getirildi. Böylece yedi yıllık İmam-Hatip okullarının birinci devresi kapanmış ve aynı zamanda imamlık ve hatiplik mesleği en az lise düzeyinde bir öğrenime bağlanmış oldu. Ancak 1974-1975 öğretim yılından itibaren Ecevit-Erbakan koalisyonu zamanında, İmam-Hatip Liselerinin bünyesinde, diğer ortaokullarda bulunmayan meslek dersleri takviyeli (Kur'ân-ı Kerîm, Arapça, Din Dersi) üç yıllık ortaokullar kuruldu. Böylece İmam-Hatip Liseleri, kendi bünyelerindeki meslek dersleri takviyeli ortaokullara dayalı, bir bakıma ilkokula dayalı (3+4=7) yıllık bir kuruluşa yeniden dönüştürülmüş oldu. 8 yıllık kesintisiz temel eğitimin kabulü ile birlikte orta kısımları, genel ilköğretim bünyesine alındı. 2004-2005 Öğretim yılı itibariyle 7 Anadolu İmam-Hatip Lisesinde 14.655 kız ve 8.633 erkek olmak üzere 23.288; 445 İmam-Hatip Lisesinde de 29.837 kız ve 43.726 erkek olmak üzere 73.563 (Örgün Eğitim toplamı: 23.288+73.563= 96.851); Açıköğretim Lisesi İlâhiyat Programında ise 2.957 kız ve 3.980 erkek olmak üzere 6.937 (Genel Toplam: 96.851+6.937= 103.788) öğrenci öğrenim görmektedir.[40]

Ayrıca 1949'da açılan İlâhiyat Fakültesi yanında ilki 1959 tarihinde İstanbul'da açılan ve 1982 yılma gelindiğinde sayıları yediye ulaşan Yüksek İslam Enstitüleri, "orta ve muâdili okullarımızla öğ-

---

[40] **Milli Eğitim İstatistikleri 2004-2005,** T.C.Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2005, s.119.

retmen okullarımıza yeter derecede ehliyetli Din Dersleri öğretmeni yetiştirmek...” amacıyla kuruldu. 20 Temmuz 1982 tarihinde bulundukları illerin üniversiteleri bünyesinde İlâhiyat Fakülteleri haline dönüştürülen ve bugün sayıları 20 olan bu kurumlarda 6.126 öğrenci okumaktadır. Ayrıca Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İlâhiyat Önlisans programında kayıtlı öğrenci sayısı, 2005-2006 yılı itibariyle 40.402’dir. Ankara Üniversitesi bünyesinde açılmış bulunan Lisans tamamlama programının da 500 kontenjanı vardır.

Çok partili demokratik hayata geçildikten sonra toplumun taleplerine bir cevap olmak üzere Devlet tarafından girişilen bu faaliyetler, Cumhuriyet döneminde girişilmiş olan İslam’ın devlet eliyle ve devlet kontrolünde yeniden düzenlenmesi, yorumlanması ve çağdaş Türk Cumhuriyetine zararlı olabilecek dini veya dini görüntülü hareketlerin önlenmesi olarak düşünülebilir. Ancak bu resmî kurumlardan mezun olarak devlet teşkilatının içinde yer alan ve sayıları yüz binleri aşan bir din görevlileri, öğrenci ve öğretmen kadrosu yanında ülkede boy gösteren dini görüntülü sağlıksız oluşumlar, din ve devlet ilişkilerinin yeniden gündeme getirilmesine, laiklik ile ilgili uygulamaların yeniden tartışılmasına zemin hazırladı. Üstelik 1960’lı yıllardan sonra, 1967’de ilk tohumları atılan ve hemen hemen hepsi de Necmettin Erbakan ve/veya arkadaşları tarafından kurulan, ama dini istismar ettikleri için *Anayasa’*yı ve *Siyâsî Partiler Kanunu’*nu ihlâl suçuyla Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Mîllî Nizam Partisi (26 Ocak 1970-20 Mayıs 1971), Millî Selâmet Partisi (11Ekim 1972-12 Eylül 1980), Refah Partisi (19 Temmuz 1983-16 Ocak 1998) ve nihayet Fazilet Partisi (17 Aralık 1997- 22 Haziran 2001)’nin açık oldukları dönemlerde sergiledikleri olumsuz tutumlar, ülkede laikliğin tehlikede olduğu yolunda birtakım endişelerin ve tereddütlerin doğmasına sebep oldu. Bugün de gerek Saadet Partisi (20 Temmuz 2001- -)’nin gerek iktidardaki Adâlet ve Kalkınma Partisi (14 Ağustos 2001- -)’nin bazı tutum ve davranışları da, zaman zaman, ülkede yine birtakım endişeleri ve “takıyye” iddialarını doğrular bir görüntü vermektedir. Bu hususta da dün de bugün de Diyanet İşleri Başkanlığı ve din öğretimi yapan kurumlar ve buralardan mezun olanlar, hemen suçlu muamelesine tâbi tutuldu ve konumları tartışılmaya başlandı. Gerçi din eğitimi veren kurum mensuplarının ne kadarının İslam’ı referans olarak kullanan siyasi

partileri veya kesimleri desteklediklerı ya da "şerîat yönetimi" talebinde bulundukları bilinmemekle beraber, bu insanların tamamının laiklik karşıtı bir tutum içinde görülmeleri ve gösterilmeleri de pek haklı olmasa gerektir. Ayrıca bu tavır, ciddî birtakım huzursuzluklara da yol açabilecekmiş gibi görünmektedir.

Kaldı ki ülkemizin tarihî ve sosyal şartları, ondan daha da önemlisi ülkemiz müslümanlarının çoğunluğunun mensup olduğu İslam anlayışı, dînin cemâatlara bırakılmasına izin vermeyecek bir yapıda olduğu içindir ki, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın daha 1924'te bir kamu kurumu olarak devlet yapısı içinde yer almasına karar verilmiştir. Kezâ din eğitim ve öğretimi yapan kurumların da *Tevhîd-i Tedrisat Kanunu* gereği Millî Eğitim Bakanlığı'nın gözetim ve denetiminde hizmet vermesi öngörülmüştür ve uygulama da bu sistem içinde yürütülmektedir. Bu gün din öğretimi yapan ortaöğretim kurumlarının sıkıntısı, büyük ölçüde, Millî Eğitim sistemimizin bütünlüğü içinde yapılandırılamamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu gelişmeler üzerine 1982 Anayasası'nda laiklik ile ilgili düzenlemelerin çerçevesi genişletilmiştir. Esasen Türkiye'de devletin laikliği, baştan itibaren dinin devlet hayatında siyasi bir fonksiyon ifa etmesine kesin olarak son verme şeklinde belirmiştir. Belki bir kısım uygulayıcı veya aydınlar tarafından, daha önce de ifade edildiği üzere, Fransız pozitivist "laisizm"i şeklinde de anlaşılmıştır. Buna mukabil devlet, inkılapların icab ettirdiği fevkalâde bir kamu düzeni tedbiri olarak din işlerini bir kamu hizmeti saymaya devam etmiştir. Buna göre ülkemizde uygulanan laiklik, Zeki Hafızoğulları'nın çok isabetli bir yaklaşımla değerlendirdiği üzere, *"yaygın dîni tanıyan hukuk düzeni"*dir. Anayasamızda laikliğin devletin bir niteliği olarak görüldüğü (Madde. 2), egemenliğin millete ait olduğu (Madde. 6), herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetmeksizin kanun önünde eşit olduğu (Madde. 10) belirtildikten başka, *Din ve Vicdan Hürriyeti* başlıklı 24. Madde de:

> "Herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.
>
> "14'üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini âyin ve törenler serbesttir.
>
> "Kimse, ibadete, dini âyin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz, dini inanç ve kanaatlerin-

den dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

"Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır, Bunun dışındaki din eğilim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.

"Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz" denmiştir.

Ayrıca din hizmetini bir kamu hizmeti saydığı içindir ki, Diyanet İşleri Başkanlığına genel idare içinde yer vermiş ve bu kurumun "laiklik ilkesi doğrultusunda bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri" yerine getireceğini belirtmiştir (Madde. 136).

Elbette bu durumu Fransız laiklik uygulaması ile kıyaslamak mümkün değildir. Ancak Türk kanun koyucusunu laiklik konusunda bu şekilde bir çözüme götüren, buna zorlayan etken, dinin devlet hayatına müdahale edebilme imkânına son vermek arzusudur. Tam bir laiklik prensibi karşısında müdâfaa edilemeyecek olan bu çözüm tarzı, Türkiye'nin sosyal şartları ve din adına oluşturulan gelenekler nazarı itibare alındığı takdirde, bir zaruret olarak kabul edilecektir; zira Türkiye, dini siyasete karıştıran devlet sisteminin ve siy**asil**erin ıstıraplarını her milletten çok çekmiştir. Bir daha çekmek istememektedir. Esasen Şîîlik dışında İslam'ın îtikadî ve idarî yapısı, din işlerinin cemaatler eliyle yürütülmesine müsait değildir; çünkü İslam'da Hıristiyanlıktaki gibi bir kilise teşkilâtı ve din adamları sınıfı mevcut değildir, olamaz da. Her fert, Allah karşısında aynı hak ve aynı yetkilere sahiptir. "**Din görevlilerinin",** din hizmetlerini yürütme ve halkı din bilgileri açısından aydınlatmanın dışında, din adına bağlayıcı ve emredici hiçbir yetkileri yoktur. Bu bakımdan Türkiye'de Fransa'daki gibi, tam ayrılık sistemine gidilmesi, din ve devlet hayatında telâfisi imkânsız bir kaos yaratmaktan başka bir sonuç doğurmaz ve üstelik inkılaplarla kurulmuş nizamı altüst eder. Türkiye'nin ise, bu sürat ve hareket çağında kaybedecek bir dakikası yoktur. Mustafa

Kemal Atatürk'ün deyişi ile "Türkiye'de sosyal şartlar yeterli bir olgunluğa ulaşıncaya, din hakkındaki bilgi her türlü hurafelerden, bâtıl itikatlardan uzak, saf bir sezişe, insan gönlünü dolduran ince bir anlayışa varıncaya kadar" olağanüstü bir kamu düzeni tedbiri olarak devlet din işlerini düzenleyecektir. Esasen her ülkenin laikliği, o milletin sosyal, kültürel ve tarihî şartlarına göre farklı şekilde yapılanır; yani tek tip bir laiklik yoktur.

Burada bir hususa açıklık getirmekte yarar vardır. Devlet ve din, karşılıklı birbirlerine karışmayacak ve saygılı olacaklardır ve devlet, kesinlikle din esaslarına dayandırılmayacaktır; ama devletin de laik hukuk ve laik ahlâk anlayışını koruma zorunluluğunun yanında vatandaşlarının da her türlü hak ve hürriyetlerini teminat altına alma ve onların tarihî, sosyal ve kültürel birikim ve değerlerine saygılı ve hoşgörülü olma ve hattâ bu ihtiyaçlarına cevap verme zorunluluğu da vardır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti, baştan itibaren tarihî, siyasi, sosyal ve kültürel şartları açısından, kendine özgü bir laik sistemi benimsemiştir. Bu açıdan Atatürk'ün laikliği ilmîlik; dini devlet işlerine ve siyasete karıştırmamak; dinin bir takım siyasetçiler veya softalar elinde bir çıkar aracı olmasına kesinlikle engel olmak; kimseyi inançlarından dolayı kınamamak, kimseyi ibâdete zorlamamak, *"umumî âdâb ve ahlâka mugâyir"* olmamak şartıyla kimsenin ibâdetini engellememek ve yasaklamamak; ama her ferdi de din ve diyâneti açısından eğitmek ve öğretmek şeklinde tarif edilebilir.

Esasen devlet olarak ülkemizin tarihî, sosyal ve kültürel şartları açısından bir hususa daha dikkat edilmelidir. Bilindiği gibi Atatürk Millîyetçiliği, derin ve köklü bir tarih şuuruna, kültür birliğine, güçlü gelenek ve göreneklere dayanır. Bu durumda Türk tarihini, Atatürk'ün çizdiği hedefler içinde, olayları, destanları, yükseliş ve alçalış dönemlerindeki seyri ile tanımak, hissetmek ve benimsemek, ancak Türk Milletinden olmakla ve onun hamâsî ve manevî dünyasını anlayıp yaşamakla mümkün olur. Söz gelişi, *"Gâzî"* ve *"Şehîd"* gibi iki önemli İslamî kavramın mâhiyetini bilmeyen kimseye, bu kavramlardaki yüce anlamı hissettirmek ve en önemlisi, bu milletin Atatürk'e neden gönülden ve resmen *"Gâzî"* ünvanını verdiğini anlatabilmek ve duyurabilmek mümkün değildîr. Aynı şekilde Türk insanına tarih, edebiyat, âdâb-ı muâşeret, gelenek ve görenek ve benzeri bilgilerin lâyık-ı vechile verilebilmesi için de İslam dini hakkında yeterli bilgilerin öğretilmesi gerekir. Şöyle ki, İslamiyeti

belli ölçüde bilmeyen birinin Yunus Emre'yi, Hacı Bektaş Veli'yi, Mevlânâ'yı, Bâkî'yi, Itrî'yi, Dede Efendi'yi, Yahya Kemal'i, Mehmet Akif'i, Kaygusuz Abdal'ı ve hattâ Aşık Veysel'i ve benzerlerini kavrayabilmesi ve iç dünyalarını, tarihimiz, kültürümüz ve millî bütünlüğümüz için taşıdıkları emsalsiz değeri tanıyabilmesi ve kavrayabilmesi; dolayısıyla Türk milleti ve kültürüne güçlü bir "aidiyet" duygusu ile bağlanabilmesi mümkün değildir. Durum, asırlar boyu İslam kültürü ile yoğurulmuş töreler ve geleneklerimiz için de aynıdır. Bu durumda devletin, yasama organlarının milletin paylaştığı değerleri, çağdaş bir anlayış ve yorumla kullanması, dinin devlete müdahalesi, ya da laikliğin terk edilmesi anlamına gelmez, gelmemelidir; çünkü endüstrileşmiş toplumlarda, soyut toplumlarda toplumsal bütünlük ve kaynaşma, yerini ferdin yalnızlığına bırakmış; bu durum da sosyalleşme hâdisesini zaafa uğratır hale gelmiştir. İşte bu durumda dinler ve dini değerler, sosyalleşmeye daha çok katkıda bulunmak üzere hayata dâhil olmaktadırlar.

Kaldı ki hangi toplumda olursa olsun, her fert içinde yaşadığı toplumun aynasıdır. Dili, dini, gelenek ve görenekleriyle toplumunun özelliklerini yansıtır. Dine karşı ne kadar kayıtsız, hattâ karşı olursa olsun, din bir kültür unsuru olarak ferde sinmiş ve onunla bünyeleşmiştir. Fert, doğumundan ölümüne kadar, farkında olsun-olmasın, günlük hayatında şu ya da bu şekilde dinle ilgilidir veya en azından uzağında değildir. Bu durum da, özellikle ülkemiz açısından, laikliğin uygulanmasında mutlaka göz önünde bulundurulması gereken hususlardandır.

Maamafih çok partili siyasi hayata geçildikten ve Türk halkı demokrasiyi gerçek anlamında benimseyip sâhiplendikten sonra, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde uygulanan *"laisizm"* eğilimli katı laiklik anlayışının, kendine has şartları içinde gelişerek daha yumuşak, daha makul Batı laikliğini tanımaya başladığı da söylenebilir.[41]

Öte yandan 2000'li yıllara doğru Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Musevîlik gibi dinlerin bir yükselişe geçtiği ve bu sürenin devam

---

[41] Bu hususlaki gelişmeler, doğurduğu ve doğurabileceği problemlerle ilgili iyi bir değerlendirme için bk. A. Arslan, *a.g.m*., **Liberal Düşünce,** 68-76; Nur Vergin, *a.g.m*., **Türkiye Günlüğü,** 12-19

edeceği hususu, artık bir vâkıa olarak söyleniyor, yazılıyor.[42]

Dinlerdeki bu hareketlilik, İslam gibi bünyesinde bir ruhban sınıfına yer vermeyen, inanan kişiyi aklını kullanarak her türlü olumlu dini, ilmî, ahlâkî ve estetik tecrübe karşısında özgür ve açık tutmuş bir dinde elbette çok daha gürültülü, keyfîliğe sapabilecek kadar disiplinsiz olabilir ve bundan dolayı da ürkütücü görünebilir.

Bu durum karşısında telaşa kapılmamak ve din görünümü altında kamuya teklif edilen sağlıksız görüş ve davranışları ilmî açıdan iyice değerlendirerek geniş kütlelere *doğru dîni* ve *doğru laikliği* en kapsamlı biçimde iletmek gerekir.

Öyle görünüyor ki din hakkındaki doğru bilgiler kadar laikliğin de "din karşıtlığı" veya "din-dışılık" olmayıp onun "insan varlığının en önemli boyutunu teşkil eden farklı duygu, düşünce ve inanç dünyalarının bütün mükemmelliği ve zenginliği ile ortaya çıkabilmesi ve gelişebilmesi için var olduğu veya varlığa getirildiği"[43] gerçeği geniş aydın ve halk kütlelerine anlatılabildiği ölçüde alaylı ve yetersiz sözde din bilgininin telkin ettiği katı muhafazakârlığın, köktendinciliğin ya da şu veya bu "efendi"nin yahut da ideolojik ve özellikle siyasi İslamcının etkisiyle başı dönmüş ve neticede hoyrat, sembolsüz, sert, duygusuz, estetikten uzak, kaba, asık suratlı ve militan bir din anlayışına, kısaca "ithal" müslümanlığa mahkûm edilmiş insanımız, rahat nefes alabilir ve dini siyasete ve çıkarlarına âlet edenleri bizzat kendisi yargılama gücü ve iradesine kavuşabilir.

Sonuç olarak şu hususu önemle belirtmeliyiz ki, Atatürk düşüncesinin temel direklerinden biri, belki de ilki laikliktir. Çünkü eğer Atatürkçülük akılcılık, hür düşünce, körü körüne inanıp bağlanmadan doğruyu ve gerçeği aramak, bulmak, bilinçli bir biçimde "kendi olabilmek" ve istismara mahkûm edilmeden korkusuzca inanmak ve ibâdet edebilmek, insan onuruna yaraşır demokratik ve özgür bir hayata sahip olmak demekse, bu anlayışın gerçek kılınabileceği tek yol laikliktir.

Bu açıdan laiklik, sâdece din ve devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen bir kural ya da başka bir deyişle din ve dünya işlerinin

---

42 Msl. bk. A. Nuri Yurdusev, "Dinin Yükselişi Karşısında Sol Ne Yapacak?" **Yeni Yüzyıl,** 12.12.1996, 20.

43 A.Arslan, *a.g.m*., **Türkiye Günlüğü,** 134.

ayrılması değildir. O artık hukuk düzenine girmiş "pozitif" bir kavramdır ve "Devlet"in şeklini belirleyen bir sıfattır. Siyaset felsefesi açısından da doğrudan "iktidar" olgusunun ya da başka bir ifade ile "egemenlik" kavramının ve kaynağının adıdır. İnsan hak ve hürriyetleri ile çoğulcu parlamenter sisteme dayalı demokrasinin, olmazsa olmaz temel taşıdır. Onun için Türkiye, hiçbir zaman, Cumhuriyet'in bu temel ve öz değerinden, yani laiklik anlayış ve ilkesinden tâviz vermemeli; vazgeçmemelidir.

ÇİNDE ATATÜRK

Prof. Dr. Rukiye HACI

Sayın başkan, değerli konuklar

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı ve Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından düzenlenen "Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyomu"na Çin'in bir temsilcisi olarak ilk kez davet edildiğim için kıvanç duyuyorum.Bu fırsattan yararlanarak Çin'de yaşayan kardeşlerimizin kucak dolu selamlarını sizlere iletmek istiyorum.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçisi Song Aiguo, kısa süre önce Hürriyet gazetesinde kendisiyle yapılan bir söyleşide, şöyle demişti: "Halen 'Şu Çılgın Türkler' romanını okuyorum. Türkleri ne kadar güzel anlatıyor. Kurtuluş Savaşı kolay kazanılmadı. Kahraman Türk halkının başında Mustafa Kemal gibi bir deha olmasaydı, Kurtuluş Savaşı bu şekilde kazanılamazdı bence. Biz Atatürk demeyiz, Kemal deriz o büyük dahiye.Mustafa Kemal, ezilen milletler için örnek bir kahramandır. Çin de 1920'lerde bir arayış içindeydi. Biz de Kemalizm gibi bir devrim yapalım diyorduk, olmadı. Büyük Atatürk'ün eskiden beri Çin'de özel bir yeri vardır, onun adı söylenince akan sular durur."

Geçenlerde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 80'nci yıldönümüne armağan olarak Çince ve Uygurca'ya çevirilen, Can Dündar'ın " Sarı Zeybek" adlı kitabının yayımlanması Çin'de büyük bir yankı uyandırdığı için okuyucular beni mektup, faks, e-posta ve telefonla sık sık arayıp, Atatürk'ün çoktan beri Çinliler tarafından tanınan ulu bir şahıs, milleti ve memleketi için canını feda eden cesur bir kahraman olduğunu anlatan çeşitli belgelerden söz ettiler ve Atatürk hakkında bol bol kitap çevirmemi istediler. Çin'de bu ka-

dar sevilen ve saygı gösterilen Atatürk'ü, Çin'e daha da tanıtmak için elimden geleni yapacağıma söz verdim. İçimden, elime geçen malzemelerden yararlanıp, "Çin'de Atatürk" başlıklı adında bir yazı yazmak geldi. Dolayısıyla Çin yazarlarının Atatürk hakkında yazdıkları hakkında sizlere kısaca bilgi vermek istiyorum.

Çin Komünist Partisi'nin kurulduğu ilk günlerde, ünlü dahilerden biri olan Sen Hı Sin 1922'de yazdığı "Türkiye Cumhuriyet Halk Partisi'nin Başarısı' ve Gao Cün'ün yazdığı "Türkiye Cumhuriyeti Ordusu'nun Uluslararası Değeri" adındaki iki makalede, Türklerin Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde elde ettikleri başarılar kutlanıp, Atatürk'ten "Ulu ve cesur general" şeklinde üstün niteliklerle söz edilmişti. Bu makalelerde Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye ve yakın doğudaki 10 milyonlarca müslümanın hayatını kurtarmakla kalmayıp, bütün dünyadaki ezilen milletler için iyi bir örnek yarattığı için, "Biz ona içten saygı gösteriyoruz, onu örnek kabul edip emperyalistlern zulmünü yerle bir edeceğiz" denmişti. Bunun yanında Atatürk, emperyalistler tarafından "Doğu Asya'nın Hastaları" diye alay edilen Çin'deki milletleri ayağa kalkarak, "Doğudaki Yiğit Adam" haline getirip, emperyalizmin Çinliler üzerindeki zulmünü yok etmeye çağırdı" deniyordu.

Mustafa Kemal Atatürk, mahvolan bir devletten, darbeler yemiş bir ordudan, halsiz umutsuz bir milletten, yeni Türkiye'yi yaratan; ruhi gücün her silahtan daha güçlü olduğunu kendi gerçekleriyle kanıtlayan, eşsiz bir siyaset adamı ve büyük bir komutandır. O Türkiye'deki yenilenmeyi herhengi bir devletten daha çabuk ve daha derin biçimde başarıyla yürüterek, millete kendi geleceğinin temelini attıran cesur bir devrimcidir. Batı dünyasındaki edebi ve sanatsal gelişmeyi, reformları, bilimsel ve felsefi isyanı, Fransız Devrimini ve Sanayi Devrimi'ni kendi ülkesinde tek başına yürüterek tamamlayan, ulu kahraman olmakla kalmayıp, tüm insanlar için bir şeref sembolüdür. Bir milletin toprağı, kendisinin yiğit, vicdanlı evlatlarının kanıyla boyanmayınca güçlenemez, temizlenmez, millete de bereket getiremez. Böyle bir milletin otoritesi ve gücü de olamaz. Tarihte Mustafa Kemal'in kurduğu kahraman Türk Ordusu gibi, sömürücü güçlere şiddetli darbe indiren başka bir cesur ordu olmamıştı. O zamanlar, Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu Türkiye

Cumhuriyeti'nin toplumsal gelişme durumuyla yakından ilgilenen uzmanlar ve bilim adamları, "Doğu Dergisi" gibi bilimsel yayınlara ardı ardına Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve dini yapısını, tarihini ve uygarlığını araştıran makaleler yazarak, Çin halkına Türkiye'nin sosyal gelişmesi hakkında bilgi verdiler.

Çinlilerin Atatürk ve Atatürk Türkiyesi hakkında derinliğine yürüttüğü incelemeler, ancak Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra başladı. Türkiye'deki devrimlerin başarısı, Çinli bilim adamlarında Türkiye hakkında rasyonalist bir düşünce uyandırdı. 1922 de yayınlanan "Yeni Türkiye" adlı kitap, bunun güzel bir örneğidir. Yazar Lu Kı Şö, kitabında Türkiye tarihini; Türkiye'nin kudret bulma tarihi, Türkiye'nin zevale yüz tutan tarihi ve Türkiye'nin yeniden gelişme tarihi diye üç bölüme ayırarak, Atatürk'ü tanıtmıştı. Bu kitabın ikinci baskısı 1933'te yayınlanmış. Kitabında Mustafa Kemal Atatürk'ün devrim ve reformlarına büyük değer veren yazar, Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimci ve refomcu ruhundan yola çıkarak Türkiye ile Çin'i kıyaslayarak şu sonuca varmıştı: "Çin ile Türkiye 'Hasta Adam' diye tanınan iki büyük devlettir. Birbirlerine benzeyen tarafları çok olduğu için birbirlerini destekliyorlar. Günümüzde Türkiye'nin hastalığı iyileşti, ülke yerden kalktı. Çin'nin hastalığı günden güne ağırlaşmaktadır. Şimdi bizim onların cesur adımlarla gelişmekte olduğunu görünce sevinmemiz mi yoksa üzgün halde oturmamız mı gerekir? Bizde eskiden kalma bir atasözü var: Su boyunda oturup balıkları seyredeceğine eve gidip balık ağı örmen daha iyi. O nedenle bizim de üzgün üzgün oturmadan, ayağa kalkıp balık ağı örmemiz gerekir."

Bundan önce, yani 1923'te Lu Kı Şö "Doğu Memleketlerinin Devlet Hukukunu Yeniden Diriltmesinden Bir Örnek" başlıklı bir makalesinde "Çin'de devlet hukukunu yeniden diriltmek istiyorsan Mustafa Kemal'ın yolundan gitmen gerekir" diye yazmıştı.

Lu Kı Şö'nin "Yeni Türkiye" adındaki kitabı Çin'de Türkiye ve Atatürk'ü inceliyenler için ilk kitap olup şimdiye kadar değerini kaybetmemiştir. 1928'de Çin Cung Şin tarafından yazılan "Türkiye Tarihi", 1933'te Çıng Mung tarafından yazılan "Kemal", 1935'te Çao Cing Yüen tarafından yazılan "Türkiye Tarihi", 1942'de Biyen Li Ting tarafından yazılan "Yeni Türkiye'nin Devlet Kuruluşu Tari-

hi" adındaki kitaplarda da Atatürk'ün siyasi ve sosyal çağdaşlaşma alanlarındaki reformları ayrıntılı olarak gösteriliyor.

Atatük devrimi ve reformu konusunda Çinli araştırmacılar bazı yanlış görüşlerde de bulunmuştu. Tarihi gerçekler ve olayların iç yüzünün ayrıntılı açıklanmadığı durumlarda bazı ilgili kitap ve yazılarda Atatürkçülük dogmatik şekilde eleştirildi. Kuzey-Batı Üniversitesi Ortadoğu İnceleme Ofisi'nin Başkanı Prof. Fen Şu Ci 1994'te yazdığı "Bilim Adamlarının Eski ve Tarihi Bilimsel Görüşleri" adlı eserinde millî burjuvazinin, sömürge ve yarı sömürge ülkelerin devrimlerinde oynadığı rol hakkındaki makalesi 1960'larda eleştirildikten sonra Fen, aradan 20 yıl geçtikten sonra "Şimdiki Dünya" adlı inceleme dergisinin yıllık toplantısına "Kemal ve Kemalizm" adlı bir makale göndererek, Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimlerini ve Türkiye'deki reformu detaylı olarak anlatmıştır. Bu makale 1981'de "Tarih İnceleme" dergisinde yayınlanmış, 1982'de de "Dünya Tarih Bilimsel Makaleler Külliyatı"na alınmıştır.

1980'li yıllarında başlayan dışa açılma reformu yürütüldükten sonra Çin'de, Türkiye ve Atatürk'ün incelenmesi daha da gelişerek bir çok makale ve eser ardı ardına yayımlanmaya başladı ve çeşitli çeviri kitaplar da görülmeye başladı.

Örneğin Çin Dı Çing'nin yazdığı "Çin' in Siyasi Çağdaşlığı" adlı kitapta Türkiye'nin siyasi alandaki çağdaşlaşma sorunu ele alınmıştı.

Sao Şe Ye'nin 2001'de yazdığı "Eski Hastalığa Verilen Şifalı İlaç: Türkiye'nin Mustafa Kemal Reformu" adındaki kitapta, reform deneyimleri ve önemi etraflıca aktarılmıştır.

Bundan başka, Şuy Cı Lung'un da aralarında olduğu üç yazar tarafından kaleme alınan "Yabancı Ülkelerdeki 100 Askeri Bilim Adamı" adındaki kitapta Mustafa Kemal Atatürk "En devrimci ruha sahip general" diye tanıtılmıştı.

1997'de Çin Halk Yayınevi tarafından yayınlanan 6 ciltlik "Dünya Genel Tarihi" adındaki kitabın "Günümüz" bölümünde, Atatürk devrimlerinin şu anda ve sonraki çağlarda Güneydoğu Asya, Batı Asya, Kuzey Afrika ve bazı sömürge ve yarı sömürge memleketlerin Kurtuluş Savaşı'na olan derin etkisi açıklanmıştı.

Tanınmış Uygur yazar Zordun Sabır "Anayurt" adındaki kitabında Çin' in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde Komindan sömürgecilerine karşı 12 kasım 1944'te patlak veren Üç Vilayet Devrimi'nde,

Şiho savaşına komuta edenler arasında hiçbir Uygur komutanın olmadığını duyan Üç Vilavet Geçici Hükûmet Başkanı'nın, "Keşke aramızda Mustafa Kemal gibi bir kahraman olsaydı" sözünü bir diyalog olarak vermiş.

1980'de "Sincan" gazetesinde Mustafa Kemal'in ünlü "Gelişmezsek mahvolacağız" sözünü konu edinen makale ve 2000'de Sincan Maarif Gazetesi'nde yayınlanan "20. Yüzyılın 6 Büyük Refomcusu "konulu uzun bir makalede Mustafa Kemal Atatürk "Türkiye'yi çağdaş medeniyete taşıyan, devletin atası " diye tanıtılmış, 2004'te "Edebi Çeviriler Dergisi", "Günümüz Türkiye'sinin kurucusu Mustafa Kemal" adındaki makaleyi Çince'den Uygurca'ya çevirerek yayımlamış.

Mustafa Kemal devrimleri hüküm sürmeye ve başarıya ulaşmaya başladığı zaman, Çin Komünist Partisi ile Komindan Partisi, onun tecrübelerini Çin'e uygulamıştı. Ama o zaman Mustafa Kemal gibi bir şahıs Çin'de yetişmemiş ve de Çin'de burjuva diktatörlüğüyle kapitalist rejim daha oluşmamıştı. Öyle olmasına rağmen o dönemlerde Mustafa Kemal hakkında birkaç kitap yayımlanmıştı. Mustafa Kemal'ın Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla sonuçlandırdığı 1923'ten sonra tam 83 yıl geçti. Bu 83 yılda Çin Komünist Partisi'nin Türkiye Devrimi ve Mustafa Kemal'e ilişkin düşüncelerinde değişiklik oldu. Çin Komünist Partisi'nin önceki liderleri arasında Türkiye Devrimi ve Mustafa Kemal'i değişik değerlendirenler vardı. Hatta 60'lı yıllarda Mustafa Kemal hakkında yazılar kaleme alan Çin bilim adamları eleştirilmişti.Ancak 1980'li yıllardan itibaren, Türkiye'yi ve Mustafa Kemal'i inceliyenler çoğalmaya başladı. Çin-Türkiye diplomasisinde de bazı değişiklikler görülmeye başladı. Bu konuda başkan Mao, 1940'larda "1927'deki Çin'nin birinci büyük devrimi başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra, Çin burjuvazisinin bazı mensupları Kemalizm'i ateşli bir şekilde savunmamışlar mıydı? Ama Çin'in Mustafa Kemal'i nerede? Ve Çin'in burjuva diktatörlüğüyle kapitalist toplumu nerede?" demişti. Çin'in büyük siyaset adamı Can Ze Min, Nisan 2000'de Türkiye'yi ziyaret ettiğinde, şerefine düzenlenen törende "Türk milleti, çalışkan kahraman bir millet. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk halkı, millî kahraman, general Mustafa Kemal'in liderliğinde ulusal devrimi gerçekleştirerek, kuvvetli

emperyalizme karşı egemenliği ele geçirip, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdu. Bu devrim, Türkiye'nin düzenini değiştirmekle kalmayıp, dünyadaki ezilen, köle edilmiş halkların bağımsızlığı ve kurtuluşunu elde etmesine büyük bir ilham verdi. Biz şunu memnuniyetle görebildik ki, Türkler çalışkandır, kendi elleriyle kendi devletini kurma sırasında gözle görülür başarılar elde ettiler. Türkiye devrimi gelişti, ekonomisi çabuk ilerledi, halkının yaşam seviyesi günden güne yükseldi, Türkiye uluslararasında dikkat çeken devlet haline geldi " diye konuştu.

1982'de eski Çin Komünist Partisi Genel Sekreteri Hu Yao Ban Türk muhabirlerle görüştüğünde, "Bu yüzyılın başında sizin memleketinizden bir ulvi dahi, Mustafa Kemal çıktı, bizim memleketimizden ise bir ulvi dahi, Sun Yat Sen çıktı" demişti.

1994'te proleter devrimci, Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun Başkomutanı General Yang Çing Vey tarafından yazılan "100 Yabancı Askeri Bilim Adamı" adlı kitapta Mustafa Kemal'in büyük devrimci katkıları özetlenerek, "Büyük devrimci ruhlu general" diye tanıtılmı, onun yaşamı boyunca sürdürdüğü arasındaki devrimci faaliyetleri anlatılmıştı.

1988 de Sincan Sosyal Bilimler Akademisi Orta Asya İnceleme Bürosu'nun araştırmacısı Bayan Han Lin, "Mustafa Kemal Reformunun Tecrübeleri" adlı bir makale yazarak, Mustafa Kemal ve onun siyaset, hukuk, ekonomi, din, kültür ve eğitim gibi alanlarda yürüttüğü reformlara yüksek değer vermiş ve Çin'in reform alanında onun tecrübelerinden örnek alması ve faydalanması gerektiği önerisinde bulunmuştu.

Yazar Le Yi internette yayınlanan 22 Ekim 2004 tarihli "Güney Çin'de Hafta Sonu" gazetesinin "Uygarlık " sayfasında yayımlanan "Geleneğin her şeyin üstünde tutulması görüşü kabul edilemez" başlıklı makalesinde, yeni bir görüş ortaya konarak "Geleneğe karşı davranma yeni geleneğin varlığıdır" denmiştir:

Gelenekler değişmezse, uygarlık da gelişemez. Bize göre geleneğe saygı göstermek ve öğrenmek, bilgi edinmenin gereğidir. Ama "geleneği değiştirmek mümkün değildir, yenilemek doğru değildir, onu geliştirmek de olamaz" demek cahilliktir. Türkiye'de Mustafa Kemal'in katkıları övülerek, kendisine Türkiye'nin atası anlamına

gelen isim verildi. Çünkü, onun 20'nci yüzyılın 20'li yıllarında ortaya koyduğu pek çok reform Türkiye'de büyük değişiklikler meydana getirdi. Kendisinin kesin iradesini göstermek için, Türklerin geleneksel sarığı giymesini reddetti. Bunu kabul edemeyen Türklerin çoğu "Bu geleneğimize ihanettir" diye şiddetle tepki gösterdiler, hatta bazı yerlerde buna karşı kanlı olaylar da meydana gelmişti. Ayniyle Çing Sülalesinin son devrindeki Çinlilerin uzun saç örgüsünü kesmek de geleneğe karşı hareket diye tanımlanmış, kanlı olaylara yaşanmış, kan su gibi akmıştı.

Şing Mo Çing tarafından 15 ağustos 1922'de yazılan "Şimdiki Zamanın Ünlü Şahısları Arasında Dokuzuncu Şahıs Mustafa Kemal" adındaki kitap, 11 bölüm halinde Mustafa Kemal'i ayrıntılı olarak ele alır.

1891'de 10 yaşını dolduran Mustafa Kemal askerî ilkokulda öğrenim görmeye başladığında arkadaşlarına "Askeri üniformayı giydiğimde vücudumun güç ve kuvvetle dolduğunu ve kendimde sanki ulvi bir gövde bulunduğumu hissettim" demesinden Mustafa Kemal'ın ne kadar iradeli, cesur bir adam olduğunu görebiliriz.

Mustafa Kemal uzakları görebilen bir devrimcidir. Mustafa Kemal'in 1910'da Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî denetleme heyetinin içinde Paris'e giderken tren sınırdan geçer geçmez başındaki fesi atıp şapka giydiğini gören arkadaşı, "Bizim Osmanlı Türklerinden olduğumuzu bilmeleri gerekir"diye kızmıştır. Tren Balkan topraklarında bir istasyona geldiği zaman bir çocuğun"Kahrolsun Türkler"dediğini duyunca o öfkelenen arkadaşı hemen fesini atıp şapka gidiğini tahlil eden yazar, Mustafa Kemal'in uzakları görebilen gerçek bir refomcu olduğunu anlatarak 1922'de 6 asırdır devam eden Osman Sultanlı rejimini yıkmak amacıyla Ekim 1923'de tekrar islah etme projesini kabul ederek Türkiye'yi Cumhuriyet devleti ilan ettiğini, Mustafa Kemal'in tüm oyları alarak ilk cumhurbaşkanı olduğunu, 1924'de 1300 yıla yakın devam eden halife rejimini yok ederek Osmanlı hanedanını Türkiye'den yolladığını, böylelikle Mustafa Kemal'in İslam dünyasında dinin devlete karışmadığı ilk cumhuriyeti kurarak İslam ülkelerinin çağdaşlaşmasına yol gösterdiğini anlatıyor.

Bundan başka Mustafa Kemal Atatürk, eğitim alanında pek çok

reform yapmasından dolayı Türkiye'nin maarif ve uygarlık işleri hızla gelişti. Atatürk, 1936'da Ankara Üniversitesi'ni kurarken, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'yle ilk adımı atmıştı. Önceliği de Tarih, Türkoloji, Sinoloji kürsülerinin kurulmasına vermişti.

Batı dünyası, çeşitli sömürü amaçlarıyla, toplumların tarihini, inançlarını, dillerini, sosyolojilerini, değerlerinin tümünü, asırlardan tahrip etmiştir. Bu gerçeği bilen Atatürk, Türklerin en eski komşusunun dilinin öğretimini öncelikle istemiş, Türk – Çin dostluğunun ve kardeşliğinin gerçekleştirilmesini arzulamıştı. Çin sanatının en güzel seramik vazolarının binlercesini Topkapı koleksiyonlarında bulabiliriz. Günümüz dünyasında, Batı ile Doğu arasındaki kültürler savaşının son bulması da Çin-Türk dostluğuna muhtaçtır.

14 Mayıs 2000'de Uygur Türklerinden Hasancan Yasin tarafından yazılan "20'nci yüzyıldaki 6 Büyük Reformcu"adındaki kitabın"Mustafa Kemal (1881-1938) Türkiye'yi Uygarlığa Götüren Devlet Atası"denilen bölümünde Mustafa Kemal'ın Türk toplumları arasında yüksek otoriteye sahip millî kahraman olduğu, feodal, geri kalmış Türkiye'yi uygarlığa doğru yönettiği için meclisin ona "Atatürk "yani "Devletin Atası "ünvanını verdiği anlatılıyor.

Uygur Türklerinden Yusufcan Eli İslami'nin Kasım 2000'de Atatürk'ün doğumunun 120'nci yılına armağan olarak yazdığı "Mustafa Kemal"adındaki kitapta Mustafa Kemal'in özgeçmişinden başlayıp şimdiki Türkiye'nin gelişmesine kadar olan katkıları detaylı olarak anlatılırken okuyuculardan gelen mektuplarda da Atatürk'ü Uygurlara tanıttığı vurgulanıyor.

Son olarak sizlere, "Dünyada En Tanınmış 4 Liderden Biri: Atatürk" adlı kitabın liselerde okutulmakta olduğu Çin'de Atatürk'e verilen önem, gösterilen saygı ve sevgiyle ilgili bazı müjdeler de iletmek istiyorum. "Atatürk'ü Seviyoruz" adlı 10 bölümlük kitap, çok yakında Çince ve Uygurca olarak yayınlanacak. Bunun yanında Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nı ve sonrasını anlattığı dev eseri "Nutuk" da gene iki dilde, Çince ve Uygurca olmak üzere çevrilecek.

Değerli konuklar, bundan sonra ulu Atatürk'ü 1 milyar 300 milyon nüfusa sahip olan Çinlilere tanıtmak için elimden geleni yapacağım.

Mustafa Kemal biz Çinlilerin çok yakından tanımamıza, öğren-

memize değer ulu bir dahidir. Bundan önce öğrenmiştik bundan sonra da evlattan evlada öğreneceğiz, öğreteceğiz. Bundan sonra Çin ile Türkiye arasındaki dostluğu daha da geliştirmek için karşılıklı sempozyomlar düzenlememiz, karşılıklı kitaplar yazmamız ve çevirmemiz gerekir. Tarihten beri süregelen kardeşliğimizi devam ettirelim ve Atatürk bu kardeşliğin sürmesinde büyük bir yol gösterici olmaya devam etsin.

ATATÜRK'ÜN ASYA SİYASETİ ÜZERİNE BAZI YENİ DÜŞÜNCELER

Prof. Dr. Seyfullah ÇEVİK*

Kurtuluş Savaşı'nın 1919-1920 tarihleri arasındaki ilk döneminde Atatürk'ün başlıca amacı, Anadolu hareketinin birliği ile siyasi ve askerî teşkilatlanmasını sağlamaktı. Bu çerçevede toplanan Erzurum ve Sivas kongreleri, hareketin siyasi yapısını oluşturmak amacını güdüyordu. Kurtuluş Savaşı'nın hedeflerini çizen Misak-ı Millî de böylece oluşmaktaydı. İçe yönelik böylesine bir hareket halinde olunurken dışa karşı da kazanılan askerî başarılara paralelolarak bir dış politika oluşturulmaktaydı. Bu bağlamda Doğu cephesinde Ermenilere karşı askerî zafer elde edilip 2 Aralık 1920' de Gümrü Barış Antlaşması yapılırken güneyde Fransa yenilgiye uğratılmış ve 20 Ekim 1920'de Ankara Antlaşması imzalanmıştır. İtalya Anadolu'dan çekilmek zorunda kalırken, Batı cephesinde I. İnönü, II. İnönü ve Sakarya zaferlerinden sonra Anadolu'nun askerî gücü giderek ortaya çıkmıştı. 9 Eylül 1922'deki zaferle ise Kurtuluş Savaşı'nın askerî aşaması tamamlanmış oluyordu.

Bu zaferler kazanıldıkça Anadolu'nun diplomatik durumu da güçlenmekteydi. Nitekim müttefik devletlerin I. İnönü zaferinin hemen ardından 21 Şubat 1921'de Londra' da bir konferans düzenlemeleri ve buna Anadolu temsilcilerini de davet etmeleri, Anadolu hareketinin diplomatik başarısının önemli göstergesiydi. Anadolu hareketi askerî bakımdan başarılar gösterdikçe ve siyası alanda mesafe aldıkça, Sovyet rejimi ile olan ilişkisi de kişiliğini bulmaya başlamıştı. Sovyetler, Anadolu hareketinin özelliğini anladıkça iliş-

* Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektör Vekili.

kilerin karşılıklı çıkara dayalı çerçevesi ve sınırı daha da belirginleşmiştir. 16 Mart 1921' deki Türkiye -Sovyet Dostluk Antlaşması bu çerçeveyi çizen bir belge olmuştur. Bu anlaşma ile Rusya, yeni Türk Devleti'nin millî sınırlarını tanımış, aynı zamanda Rusya ile olan kuzey ve doğu sınırları kesin hatlarıyla belirlenmiştir. Diğer bir ifade ile bu anlaşma, Türkiye ve Rusya arasında dayanışma, dostluk ve işbirliği dönemi başlatmıştı. Atatürk bu dönemde bazı doğu ülkeleriyle imzaladığı antlaşmalarla Anadolu'nun dış alandaki gücünü pekiştirmiş ve böylece Anadolu hareketi büyük ölçüde yalnızlıktan kurtulmuş oluyordu. 20 Kasım 1922' de İsviçre'nin Lozan kentinde toplanan barış konferansında Türkiye'nin uzun bir diplomatik savaş vermesinin ve Misak-ı Millî'nin çerçevesini büyük ölçüde gerçekleştirebilmesinin sebeplerini, Atatürk'ün daha Millî Mücadele esnasında özellikle komşu ülkelerle yakın diplomatik ilişkiler kurmasında, antlaşmalar yapmasında ve dış alandaki gücünü artırmasında aramak lazımdır. Gerçi Lozan Antlaşmasında Musul meselesinin çözümü ileri bir tarihe ertelenmesine ve Batı Trakya'nın Yunanistan'da kalmasına engel olunamamasına rağmen zor şartlar altında bir diplomatik savaş verildiği düşünülecek olursa Lozan Antlaşması'nın önemli bir başarı sayılması gerektiği görülecektir.

Kurtuluş Savaşı'ndan 1930'a kadar olan dönemde Türkiye diplomatik açıdan uluslararası alandaki bütün gelişmelerle ilgilenmekte ve dış siyasetteki temel prensibini ortaya koymaktaydı. Atatürk'ün ifadesi ile bu temel prensip: *"Hariciyede dürüst ve açık olan siyasetimiz sulh fikrine müstenittir. Beynelmilel herhangi bir meselemizi sulh vasıtasıyla halletmeyi aramak bizim menfaat ve zihniyetimize uyan bir yoldur..."* şeklinde idi.[1] Bu temel prensip çerçevesinde Lozan'dan kalan bazı pürüzlerin ve konuların çözümüyle uğraşılmaya çalışmıştır. Bu konuların başlıcasın İngiltere ile olan Musul, Fransa ile olan borçlar ve Suriye sınırı, Yunanistan ile ahali mübadelesi ve kapitülasyonlara ilişkin bazı hususlar teşkil etmiştir. Bu konular arasında Musul dışında olanların genellikle Türkiye'nin istediği biçimde çözümlendiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde Lozan'dan kalma önemli pürüzler halledilirken takip edilmeye çalışılan politikanın en önemli özelliği önce sınır olan ülkelerle antlaş-

---

[1] Akil Aksan, **Atatürk Der ki**, Ankara 1981, s. 120.

malar yapmak ve hatta onlarla paktlar kurmak yolunda önemli adımlar atılmış olmasıdır. Bu bağlamda 1929' dan itibaren ortaya atılan Balkan Birliği, idari çeşitli organizasyonlarla uygulamaya konulmaya başlanmıştır. Bu birlik ortaya konulmaya çalışılırken, Atatürk'ün Balkanlara yönelik 1931 yılındaki bir yorumu son derece ilginçtir. O bu yorumunda: *"İşte siz muhterem Balkan milletleri mümesilleri, mazinin karışık his ve hesaplarının üstüne çıkarak derin kardeşlik esasları kuracak ve geniş birlik ufukları açacaksınız, 'ihmalolunmuş ve unutulmuş büyük hakikatlari ortaya koyacaksınız. Balkan milletleri, içtimai ve siyasi ne çehre arzederse etsinler, onların Orta Asya 'dan gelmiş aynı kandan, yakın soylardan müşterek cedleri olduğunu unutmamak lazımdır... Görüyorsunuz ki Balkan milletleri yakın maziden ziyade, uzak ve derin mazinin kırılmaz çelik halkalarıyla birbirine pekala bağlanabilirler..."*[2] diyordu. Bu yorumun bugün dahi ne kadar isabetli olduğunu söylememiz icap etmektedir. Bundan sonra Balkanlar'daki Alman ve İtalyan baskısının giderek artması, hatta Arnavutluk'un İtalya'nın kontrolü altına girmesi, Balkanlar'da Türkiye'nin önderliğini yaptığı statükocu devletler, daha önce aralarında yaptıkları ikili antlaşmaları birleştirerek 4'lü bir pakt imzaladılar (1934). Bu antlaşma ile Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya devletleri, sınırlarını karşılıklı olarak garanti ediyorlar, birbirlerine danışmadan herhangi bir Balkan devletiyle siyasi harekette bulunmamayı taahhüt ediyorlardı. Antlaşma protokolünde Türkiye'nin eğer bir Rus-Romen çatışması çıkarsa, Romanya'ya yardım etmeyeceğini Sovyetlere bildirmiş olması, Rusya ile oldukça dengeli bir siyaset takip etmenin sonucu olmalıdır.

Türkiye, batı sınır bölgesi olan Balkanlarda böylesine bir siyaset takip ederken doğu sınır bölgesinde ve hatta sınır bölgesinin uzağındaki ülkelerle de antlaşmalar yapmaktan, paktlar kurmaktan geri kalmıyordu. Bu sırada İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve Asya'da bazı hedeflere yöneldiğini belirtmesi, Türkiye'yi bir yandan İngiltere ile işbirliği yapmak ve hatta bazı Orta Doğu ve Asya devletleri ile savunma tedbirleri almak zorunda bırakmıştır. Bu bağlamda İtalya'nın bölgedeki yayılma emellerine karşı 2 Ekim 1935'te Cenevre'de Türkiye, Irak ve Afganistan arasında üçlü bir antlaşma parafe edilmişti.

---

[2] Aksan, **age**, s. 122.

Daha sonra Irak'ın da katılmasıyla 8 Temmuz 1937'de İran'da Sadabad paktı imzalandı. Bu antlaşmanın en temel maddelerini, ülkelerin birbirlerinin içişlerine karışmaması, ortak çıkarları ilgilendiren konularda birbirlerine karşı saldırıda bulunmamaları ve sınırlarına saygı duymaları teşkil etmekteydi.

Türkiye'nin hem Ortadoğu hem de Asya siyaseti çerçevesinde Irak, İran ve Afganistan ile bir pakt kurması, bugünün küreselleşme sürecinde dünyanın en hareketli bölgelerindeki ülkelerle o dönemlerde paktlar kurmasının ne kadar isabetli olduğunu göstermektedir. Bu ülkeler arasında coğrafi bakımdan Asya'nın tam ortasında bulunup Türkistan bölgesini ve Çin'i kontrol etmek için önemli bir sıçrama tahtası noktasında olan Afganistan üzerinde özellikle durmak icap etmektedir. 1921-1928 yılları arasında Türkiye ile Afganistan arasında giderek artan bir dostluk ve işbirliği ilişkisi başlamıştı. Bunun sonucunda 25 Mayıs i 928' de Türk-Afgan Dostluk Anlaşması imzalanmış ve böylece iki ülke arasında siyası ve kültürel bakımdan yakınlaşmalar baş göstermişti. Bu yakınlaşmada Atatürk'ün Anadolu'da dış güçlere karşı verdiği mücadelenin Afgan yönetimince İngilizlere karşı tam bağımsızlık arayışına bir örnek teşkil etmesinin rolünü de hesaba katmak lazımdır. Bugün Afganistan'da bulunan ve orada bir idare tesis etmek isteyen güçleri de bu anlamda değerlendirmek gerekir.[3]

Atatürk dönemindc Türkiye'nin Asya üzerindeki en belirgin politikasını Azerbaycan'a karşı takip edilen siyasetle örneklemek mümkündür. Millî Mücadele'nin ilk yıllarında Azerbaycan'a karşı takip edilen politikayı Mustafa Kemal Paşa'nın Bakü'deki temsilcimiz Memduh Şevket ile Tiflis temsilcimiz Kazım Beylere ulaştırmalarını istediği gizli direktifte görmek mümkündür. O, bu direktifin bir yerinde aynen: *"... Rusya müslümanları ve alelumum İslam kavimleri hakkında nokta-i nazarımız bunların muhtariyetlerinin genişlemesine ve Hilafet makamına olan manevi bağlılıkların takviyesine çalışılacaktır.*

Rusya'nın bu hususiaki hassasiyeti malum olduğundan gayet

---

[3] Atatürk dönemi Türk dış politikası hakkında genel olarak bk. Mehmet Gönlübol -Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Bir Bakış", Atatürkçü Düşünce El Kitabı, Ankara 1995, s. 351-373.

ihtiyatkarane hareket edilecek ve her jirsatta bundan maksat İslamcılık ve Turancılık gibi eğilimler olmayıp, sırf Türk ve İslam kavimlerini dahi hür ve şimdiki medeniyetten istifadeye kadir bir hale getirmek olduğu beyan olunacaktır..." demekteydi. Aynı direktitin bir başka yerinde: "Azerbaycan 'ın tamamen ve cidden müstakil bir devlet haline gelmesine taraflarız ve bunun temini için Rusları gücendirmemek ve kuşkulandırmamak şartıyla teşebbüsat-ı lazımede bulunulacaktır" ifadesini kullanmaktaydı.[4] *Bir diğer ifadesinde ise: "Şarktan şimdi doğacak olan güneşe bakıyorum... Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün Şark milletlerinin de uyanışını öyle görüyorum. İstiklal ve hürriyetlerine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu, şüphesiz ki terakkiye ve refaha müteveccih vuku bulacaktır. Bu milletler bütün güçlüklere ve bütün manilere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen istiklale kavuşacaklardır. Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı hâkim olacaktır"* sözlerini sarfetmekteydi.[5]

Bu sözlerle Atatürk daha o zamanda Türkiye'nin Türk halkları ve kavimleri ile ilgili Asya siyasetini ortaya koyarken mevcut güç dengelerinin gözetilmesi ve hatta onlarla beraber hareket edilmesinin önemine ve gerekliliğine inandığını göstermektedir. Bunun yanında siyasi olarak günün şartlarında açıkça söylenmesinde sakınca gördüğü Doğu ve Asya ülkeleri için oldukça genel ifadeler kullandığı dikkate çekmektedir. Bu politikanın bugün de geçerli olduğunu ve eğer Türkiye'nin aynı kültür ve tarihe sahip Asya'daki Türk devlet ve halkları üzerinde bir ekonomik ve siyasi ilişkisi olacaksa, bunun büyük güçlere rağmen gerçekleştirilmesinin pek mümkün olamayacağını belirtmek lazımdır. Diğer bir ifade ile Türkiye'nin bu coğrafyada Rusya da dahil olmak üzere büyük güçlerle işbirliği halinde Merkezi Asya'da daha aktif bir rol alabileceği aşikar gözükmektedir. Ancak böyle bir politika takip edilirken bir an bile beklemeksizin

---

4 Atatürk'ün Şark cephesi kumandanhğına hitaben gönderdiği bu direktitin [aksinIilesi ve transkripsiyonlu metni için bk. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemi Ait 100 Belge) 1919-192**3, I, Ankara 1992, s. 190-206.

5 Akil Aksan, **age**, s. 133.

eğitim ve kültür alanlarındaki iş birliğine hız verilmeli, toplumların aynı tarih ve kültüre sahip olduklarının şuuruna ermesi yolunda mesafeler katedilemdi, sonra ışın ekonomik ve siyasi boyutlarının oluşumunun safhaları beklenmelidir.

Atatürk, Millî Mücadele'nin daha ilk yıllarında Merkezi Asya'daki Türk halkları üzerinde gayet gerçekçi ve uzak görüşlü bir politika takip etmesinin gerekliliğine inanırken, Türk halklarının da Asya'nın en batı uç noktasını vatan ittihaz etmiş olan kardeşlerinin Millî Mücadelesine kayıtsız kalmadıkları dikkati çekmektedir. Bu bağlamda o dönemde Türkistan halklarının gayet şuurlu bir şekilde yardım kampanyaları başlattıkları ve pek çok hanımın bu kampanyaya kollarındaki bilezikleri bağışladıkları dikkati çekmektedir. Bu zamanda Türk halklarının kahır ekseriyeti Rusya'nın idaresi altına girdiği için, yardımların Rusya vasıtasıyla Batı Türklerinin ana vatanı olan Anadolu'ya veya Küçük Asya'ya ulaştığı görülmektedir. Türkistan halkalarının Anadolu'daki Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması için sadece altın v.s. vererek duyarlı olmadıkları, bu duyarlılıkların bazı edebi metinlere de yansıdığı açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim 1921 yılında ünlü Kazak şairi Mağcan, Alıstaki Bauruma (Uzaktaki Kardeşime) adlı oldukça uzun olan şiirinde gerek Doğu, gerekse Batı Türklerinin birbirinden ayrı düşmekle çok büyük sıkıntı çektiklerini işlernekte ve sanki orada verilen Millî Mücadele'yi an be an yüreklerinde hissettiklerini ve kardeşleriyle hep beraber olduklarını vurgulamaktadır.[6] Hemen hemen her kıtası duygu dolu ifadeleri içeren söz konusu Kazakça şiirinin birkaç kıtasını burada verecek olursak:

---

[6] Bu şiirin tam metni için bknz. Mağcan Cumabayev, **Şığarmalar (Eserler)**, I, Almatı 1989, s. 72-73.

Uzakta ağır azap çeken kardeşim	Alısta aur azap şekken baurum
Solup laleler gibi kuruyan kardeşim	Kuargan beyşeşektey kepken baurum
Bunalıp bir sürü düşman ortasında	Kamağan kalın jaudın ortasında
Göl gibi göz yaşı döken kardeşim	Köl kılıp közdın jasın tökken baurum
***	
Kardeşim sen o yanda ben bu yanda	Baurum! Sen o cakta men bu cakta
Kaygıdan kan yutuyoruz bizim adımıza	Kaygıdan kan cutamız bizdin atka
Layık mı kulolup durmak gel gidelim	Layık ba, kul bop turu v kel tekeyik
Altay'a ata mirası altın tahta	Altayga ata miras altın takka

Şiirdeki ifadelerin ne kadar duygu dolu ifadeler olduğunu yukarıdaki satırlardan açık bir şekilde anlamak mümkündür.

Atatürk'ün Asya'ya ve Türk halkalarına yönelik bu politikası, O'nun ölümünden sonra Anadolu'nun ünlü halk ozanı Aşık Veysel'in Atatürk'e yazmış olduğu ağıtta da ses bulmuştur. Veysel bu ağıtın bir kıtasında:

Tren hattı tayyareler
Türkler giydi hep karalar
Semerkand'ı Buharalar
İşitti her yan akladı

ifadesini kullanırken, Asya'daki Türk halklarının Atatürk ve Anadolu'daki Türklerle gönül bağlarının mükemmelliğini belirtmek istemiştir.

EVRENSELLİĞİ YAKALAYAN ADAM MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Prof. Dr. Bayram KODAMAN*

A-Giriş

Evrensellik denince bütün insanlığı, bütün halkları, bütün ülkeleri ilgilendiren ve kapsayan kavram akla gelmektedir[1]. Bu bakımdan evrensellik, herkesin, bütün insanların kabul ve iştirak edebileceği ortak anlayışın, ortak bir fikrin, ortak bir buluşma ve uzlaşma zemininin adıdır. Bu anlamda herkes tarafından kabul edilebilir olan ilmi, dini, ahlaki, siyasi, iktisadi, içtimai gibi müşterek değerler, evrensel değerler olarak nitelendirilebilir. Bu evrensel değerler, ilmi, tarihi, ilahi, içtimai kökenli olduğu için zaman ve mekana göre değişmeyen ve değişebilen özelliklere sahiptir. Farklılık, çeşitlilik ve zıtlık arz etse de insanlığın, kültürlerin, medeniyetlerin bu evrensel değerler üzerinde inşa edildiği de tarihi bir gerçektir.

Ancak bu evrenselliğin çıkış noktası evrensel olmayabilir. Başlangıçta belirli bir gruba, topluma, kavime veya millete ait olarak ortaya çıkan değerler, zamanla tarihi süreç içinde dünyaya yayıldığında, herkes tarafından hüsnü kabul gördüğünde evrensel bir karakter kazanmaktadır.

B- Tarihi Süreçte Evrensellik

Bilindiği üzere tarihte hâkim kavimler kendi kültürlerini ve medeniyetlerinin evrensel olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Bunların başında Grek, Roma ve Hıristiyanlığın sentezi olan Batı Medeniyeti

---

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölüm Başkanı.

1 **Petit Robert Dictionnaire** (Fransızca Lügat), "Üniversel", Paris, 1968.

ile Arap-İran- Türk-İslam sentezi olan Osmanlı Medeniyeti gelmektedir.

Osmanlı Sistemi: Sanayi inkılâbından önce, yani tarım ve hayvancılığın hâkim olduğu ve dinin de ideoloji görevi yaptığı dönemde Osmanlı, kendi devletini evrensel dünya devleti ve medeniyetini de evrensel dünya medeniyeti olarak görmekteydi. Bunun sonucudur ki, yeni bir dünya **(nizam-ı âlem)** kurma iddiasında bulunmuştur. Osmanlı Devleti, bu iddiasını gerçekleştirebilecek güce ve organizasyona sahip, müesseseleşmiş bir "**devlet-i ebed müddet**" idi. Kısaca Osmanlı soylu, muhteşem ve büyük bir medeniyet yaratmıştı. Ancak XVI. Yüzyılda, Osmanlı toplumu "mükemmeliyet" noktasına erişildiği şeklinde bir zihniyete kapıldı. Bu anlayış kısa zamanda statükoculuğa ve gelenekçiliğe dönüştü. Bu anlamda mükemmeliyet duygusu Osmanlıya dinamiklerini kaybettirdi ve çöküşüne zemin hazırladı.

Her sistem gibi Osmanlı sistemi de, gücünü ve evrenselliğini başarısından alıyordu. Ancak, mükemmeliyet duygusu onu, XVII.yüzyıldan itibaren ufuksuzluğa, hedefsizliğe ve arkasından başarısızlığa mahkum edecektir. Neticede soyluluğu, muhteşemliği ve büyüklüğü kaybolmaya başlayacaktı.. Yeni bir ütopya yaratamaz ve mevcudu muhafaza etmekten başka bir şey düşünemez, yapamaz duruma düştü. Bu süreç, XIX. yüzyıl ortalarına kadar devam etti. II. Mahmut dönemiyle birlikte yeni bir alternatif üretemeyeceği telaşına kapılınca, mevcudu muhafazadan da kısmen vazgeçerek, evrensellik iddiasında bulunan Avrupa'nın sistemini ve medeniyetini alternatif olarak görmeye ve ondan kısmen iktibaslar yapmaya başladı. Bu tutum, Osmanlı'nın kendi sisteminin başarısızlığı; Avrupa sisteminin de başarısının teyidi anlamına geliyordu. XIX.yüzyılın sonu ve XX.yüzyılın başında, evrensellik iddiasından da tamamen vazgeçilerek, sadece Osmanlı devletini kurtarma telaşına düşüldü.Bunun için üç yeni model öne sürüldü[2]: Müslümanlar için İslamcı, Türkler için Türkçü, bütün Osmanlı fertleri için de Batıcı model. Zihinleri meşgul eden ve umut gibi görünen bu üç model, iç ve dış siyasi olayların

[2] Faruk Öztürk, "Cumhuriyet ve Ütopya", **Modern Türkiye 'de Siyasi Düşünce III, Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul 2002, s.490.

baskısıyla farklı hedeflere yöneltildiğinden Osmanlı'yı kurtarmada yetersiz kaldı.

Batının evrensel sistemine gelince: Batı ortaçağdan çıkarken Hümanizma, Rönesans ve Reform hareketleriyle Ortaçağa alternatif kendi sisteminin temellerini atmayı başarmıştır. Batı, bu evrensel sistemin merkezine önce ferdi ve aklı koymakla, bilim, sanayi ve makine çağına da adım atmış, sürekliliğin ve değişmenin yolunu açmıştır. Zira akıl ve ilim, değişen toplumda yeni alternatifler teklif etme özelliğine sahipti. Artık Avrupa sisteminin aktörleri tüccar-ticaret, iş adamı-sanayi-fabrika-üretim, ilim adamı-üniversite-enstitü gibi yeni kişiler, kurum ve kuruluşlardı idi. Buna karşılık Osmanlı yeni aktörler yaratamamış, **ülema-medrese (ilmiye sınıfı) kapıkulu paşaları-kışla (seyfiye sınıfı), memur-bürokrasi (kalemiye sınıfı)** sarmalında kalmıştır.

Batı, bu yeni aktörlerin ürettikleri cazip-müessir fikirlerle, teknolojiyle ve ticari mallarla tabiata, diğer ülkelere ve diğer toplumlara saldırıya geçmiş ve hâkim olmuştur. Sonuçta kendi değerlerini ve sisteminin evrenselliğini gönüllü veya mecburi bir tarzda kabul ettirmiştir.

C-Mustafa Kemal ve Evrensellik

Mustafa Kemal dahi özelliğine sahip hem asker hem paşa, hem devlet adamı, hem politikacı, hem de entelektüeldir. Ayrıca Osmanlı'yı Türk toplumunu, Avrupa'yı ve İslam alemini bilen, tanıyan bir kişidir. Bu vasıflarıyla birlikte, aynı zamanda başarılı asker, başarılı devlet adamı ve başarılı bir politikacı olarak karizmatik bir kahraman ve liderdir.

Bu özelliklere sahip Mustafa Kemal, farklı bir evrensellik, farklı bir **nizam-ı âlem** (dünya düzeni) anlayışında ve iddiasında bulunan tarihe damgasını vurmuş cihan şumül bir medeniyetin ve devletin (Devlet-i Aliyye) içinden gelmiştir. Bu itibarla zihnen ve fikren Osmanlının evrensellik anlayışına yabancı değildir. Bunun yanında Osmanlı yenileşme hareketlerinin öncüsü ve itici unsuru durumunda olan askerî okullarda (Harbiye-Kurmay Mektebi) ve orduda, yeni bir evrensellik iddiasında bulunan Batı düşüncesi ve medeniyeti ile temasa geçmiş ve onu tanıma fırsatı bulmuştur. Dolayısıyla evrensel-

lik iddiasında bulunan iki farklı medeniyetin-sistemin birinin çöküş, diğerinin yükseliş sebeplerini ve tezahürlerini iyi tahlil etmiş, olumlu ve olumsuz yanlarının bizzat görme imkanına sahip olmuştur. Millî mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde de, **1917 Ekim İhtilali** ile Rusya'da iktidara gelen, hem Osmanlı hem de mevcut Batı sisteminden anlayışından tamamen farklı ve evrensellik iddiasında olan **komünist** sistemi; 1922'de İtalya'da 1933'te Almanya'da iktidarı ele geçiren, kapitalist sistemin değişik bir türevi olan, ancak kısmen de olsa çok farklı bir evrensellik iddiasıyla uluslararası sahneye çıkan faşist rejimleri de tanıma ve inceleme imkanı bulmuştur.

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal dört evrensellik iddiasında bulunan sistemlerle karşı karşıya kalmıştır. Ancak, Millî Mücadele ile Türk milletinin istiklalini temin eden bir kişi olarak, milleti reddeden ve millet yerine işçi sınıfını esas alan komünist sistemi; Osmanlı İmparatorluğu yerine millî bir devlet kuran kişi olarak, Roma İmparatorluğu'nu ihya etmeye kalkışan İtalyan faşizmini; altı asır pek çok milleti bünyesinde barındıran Osmanlı hoşgörüsüne sahip bir kişi olarak da Almanya'nın ırkçılığını kabul etmesi mümkün değildi. Geriye İngiltere'nin, Fransa'nın ve ABD'nin temsil ettiği emperyalist liberal sistem kalıyordu ki, emperyalizme karşı savaşan bir kişi olarak da bu sistemin emperyalist anlayışını benimsemesi akla uygun değildi. O halde ne yapmalı idi?

D-Hesabını Evde Değil Çarşıda Yapan Mustafa Kemal

Her şeyden önce Mustafa Kemal şu hususu iyi teşhis etmiştir: Faşizmin altında İtalyan milletini, ırkçılığın altında Alman milletini, komünizm altında Rus milletini ve liberal kapitalizmin altında ise İngiliz, Fransız ve Amerikan milletini görmüştür. Bu teşhisiyle Mustafa Kemal evrensellik iddiasında bulunan her sistemin öncelikle milletten hareket ettiği ve milletten evrenselliğe uzandığını fark etmiştir. Bu durum, onu millet kavramının evrensel bir değer olduğunu göstererek, işe milletten, millî devletten hareketle evrenselliği yakalamaya sevk etmiştir. Yeniçağ'dan itibaren Avrupa'da milletlerin teşekkül etmesi ve XIX. yüzyılın millî devletler çağı olması tarihen bu oluşumu teyid de ediyordu. Nitekim Türk tarihinde de örneği vardır. Her ne kadar 1517'den sonra ümmetçiliğe yönelmiş

ise de Osmanlı devletinin ve sisteminin çekirdeğinin tamamen Türk olan Osmanlı Beyliği olduğu ve bu beylikten hareketle evrenselliğe ulaştığı biliniyordu.

Buna göre Mustafa Kemal hesabını evrensel değer haline gelen millet, millî devlet, millîyetçilik üzerine yaptı. Bu üç kavram, liberalizmin milletlerin hür ve eşit olmasını öngören fikrinin uzantısı idi. Ancak o, Türkiye'yi Batı medeniyeti içinde vahşi kapitalizm ve totaliter komünizmi yaratan liberalizmi; ayrıca totaliter faşizmi yaratan vahşi kapitalizmin ferdi köle, milleti sürü gibi gören olumsuz yönlerinden uzak tutmak istiyordu. O, ideal düzeni Osmanlı gibi mazide ve mevcut ideolojilerde değil, gelecekte aradı. Bunun için toptancılıktan uzak; ancak seçici-pragmatik bir yaklaşımı benimsemiştir.

Bu seçici ve pragmatik metotla, liberalizmin evrensel değer haline getirdiği hürriyet, fert, rasyonalizm, millet, millîyetçilik, laiklik, demokrasi ve sosyalizmin, halkçılık ve devletçilik kavramlarını almıştır. Hedef Türk insanını hür ve rasyonel, milletini müstakil kılmaktı. Çünkü kendini gerçekleştiremeyen Türk insanı ve Türk milleti başkalarının sultası altında ve başkalarının fikriyle yaşamaya mecburdu. Mustafa Kemal kendini gerçekleştirmiş, kendi şahsiyetini ve millî kimliğini bulmuş hür, laik ve millîyetçi bir toplumla cemaatçi, ümmetçi, statükocu yapıyı kırmak istiyordu. Çünkü zemini olumsuz yabancı ve yerli engellerden temizlemeden yani orijinal bir toplum mimarisi ve yeni orijinal bir toplum yapısı inşa etmek mümkün olamazdı.

Yeni binanın inşa edilebilmesi için Mustafa Kemal Misak-ı Millî ile arsanın hudutlarını (millî sınırları) tespit etti. Sonra zemini yabancı unsurlardan (Rumlar, Ermeniler, Araplar, İngilizler. Fransızlardan) temizledi. Bunu yaparken arsa (vatan) üzerindeki nüfusun %80-85'inin Türk ve Türk'e yakın olmasına özellikle dikkat etmişti. Çünkü zemin üzerindeki evrensel değer haline gelmiş olan milleti ve millî devleti inşa edecekti. Nitekim, 1923'te Lozan Antlaşması'yla ülkenin tapusunu aldı ve 29 Ekim 1923'te cumhuriyetle birlikte Türk milletine devretti. Artık mülk padişaha ait değildi. Bu tavrı ve icraatı evrensel anlayışın neticesidir.

Mustafa Kemal artık Osmanlıyı (dedesini) terk etmiş, fakat Osmanlının Türk olan çocuklarına-torunlarına yani Türk milletine aşık

olmuş, onlara sahip çıkmış ve onlarla yaşamaya karar vermiştir. Hiç bir şey artık eskisi gibi değildi ve olmaması da gerekirdi. Şimdi sıra yeni bir düzen kurmaya gelmişti. Devlet, vatan, millet, istiklal mevcuttu. Ama bunlara, yeni bir kimlik kazandırmak lazımdı.

Yeni bir kimlik kazandırmak için Mustafa Kemal Millî Mücadele' deki metodunu kullandı. Bu metot "hesabı evde değil çarşıda yapmaktı"[3]. Çünkü evdeki hesap çarşıya uymayabilirdi. Bu bakımdan iç ve dış piyasaya bakarak neyin geçerli neyin geçersiz, neyin sağlam neyin çürük olduğunu bilmesi gerekirdi. Zira geçerli ve sağlam olan alınmalı, geçersiz ve çürük olan saf dışı bırakılmalıydı. Çarşı toplumdu, kültürdü ve çağdaş medeniyetti.

Mustafa Kemal'e göre toplum çarşısını ve kültür çarşısını millîleştirmeden, yabancı unsurlardan temizlemeden çağdaş medeniyet çarşısına ulaşılamazdı[4]. Millî Mücadele ile toplum çarşısını yabancılardan temizledi. Sıra kültür çarşısını, yabancı unsurlardan ve çürük yerli mallardan temizleyerek, millîleştirmeye gelmişti. Bunun, millî eğitim ve öğretimle olabileceğini gördü. Çünkü kültür çarşısının kirlenmesi eğitimle olmuş yine eğitimle temizlenmesi şarttı.

Bu hedefe varmak için 1924'te **Tevhid-i Tedrisat** (eğitim-öğretim birliği) Kanununu çıkardı. Zira Osmanlı döneminde medreseler, yeni Tanzimat okulları, yabancı okullar (Rum-Ermeni-Yahudi-Arap vs.) farklı eğitim yapıyor, farklı insan tipi yetiştiriyorlardı. Bu duruma Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile son verilerek, millî eğitime geçildi. Ancak millî eğitim, millî dil ile yani Türkçe ile olmalıydı. Türkçemiz de Arapçanın, Farsçanın, İngilizce ve Fransızcanın istilasına uğramıştı. 1931'de Türk Dil Kurumu'nun teşkili ve "vatandaş Türkçe konuş" sloganıyla dilde millîleşmeye gidildi. Türk Tarih Kurumu'nun teşkili ile de millî tarihimiz ortaya çıkarılmıştır.

Mustafa Kemal yaptığı bu inkılaplarla Türk milletinin önüne Türk kültürünü, Türk dilini, Türk tarihini, Türk dünyasını koydu. Zira o, Türk milletinin varlığıyla ve hedefleriyle meşguldü. Dünyadan tecrit olmuş olan Türkleri değişmenin ve modernleşmenin simgesi haline getirme ve böylece Türk dünyasında ve İslam dün-

---

3 Peyami Safa, **Türk İnkilâbına Bakışlar**, Inkılap Yayınevi, İstanbul, s.174.

4 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bayram Kodaman, **Cumhuriyetin Tarihi -Fikri Temelleri ve Atatürk**, Isparta, 2001.

yasında bir model yaratma peşinde idi[5]. O bir taraftan da inkılaplarıyla Türkiye'yi Avrupa ile bütünleştirmeye değil, Avrupa ile Türk dünyası arasında bir denge kurmaya çalışıyordu. Bu dengeyi Avrupa ile uyuşarak, anlaşarak değil, millî evrenselliğe giden bir proje ile çağdaş medeniyeti yakalayarak kurmak istemiştir.

Sonuç olarak, Mustafa Kemal'in hedefi orijinal bir evrensel düzen yaratmaktan ziyade, millî kalarak mevcut evrensel değerleri benimseyerek, Türkiye'yi çağdaş medeniyete dahil etmek ve Türk milletine ufuk ve şahsiyet kazandırmaktı. Mustafa Kemal'de şayet bir evrensellik aranacaksa Türk Dünyasına, İslam dünyasına ve mağdur-mazlum milletlere örnek tam bağımsız modern, laik ve millî bir devlet ve toplum modelinde aranmalıdır. Bu model, Avrupa'dan kaçıp, Asya'ya çekilen bir Türk milletini değil, Asya'da Avrupa'nın da dahil olduğu çağdaş medeniyeti ve evrenseli yakalamayı öngörür. Ancak Mustafa Kemal'den sonra model, bırakalım başkalarına örnek olmayı, Türkiye' de bile devam ettirilememiştir. Zira Türkiye 1939'den itibaren Avrupa'nın, ABD'nin, İMF'nin, Dünya Bankasının, Dünya Ticaret Örgütünün kapısına bağlanarak, örnek olmaktan çıkarılmıştır.

---

[5] Orhan KoIoğlu, **Cumhuriyetin İlk On beş Yılı (1923-1938)**, İstanbul, 1999, s.377.

Kaynakça

1-**Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyomu Bildirileri**, 10-14 Aralık 1973, İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1975.

2-Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, İstanbul, 1969.

3-Eroğlu, Hamza, **Atatürkçülük**, Ankara, 1981.

4-Kodaman, Bayram, **Cumhuriyetin Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yay., Isparta, 2001.

5-Koloğlu, Orhan, **Cumhuriyetin İlk On beş Yılı (1923-1938)**, İstanbul, 1999.

6-Öztürk, Faruk, "Cumhuriyet ve Ütopya", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce III, Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul 2002, s.490.

7-**Bildiriler ve Tartışmalar** (Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 17-22 Mayıs 1981), Ankara, 1984.

8-Safa, Peyami, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, İnkılap Yayınevi, (İkinci Baskı), İstanbul, ts.

9-Steinhaus, Kurt, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, (Çev. M. Akkaş), İstanbul, 1995.

10-Timur, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, 1997.

BİR MİLLİ KİMLİK KONUSU OLARAK ATATÜRK'ÜN "TÜRK TARİHİ VE ÖĞRETİMİ"NE DAİR GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ*

Genel olarak bir insanın "ne" olduğuna atıfta bulunan "kimlik" kavramı, kişinin kendisine ve başkasına yakıştırdığı çeşitli anlamlara da işaret eder[1]. Millî Kimlik dendiğinde ise, genel bir ifade ile, ferdin mensubu bulunduğu milletinden aldığı karakter özellikleri ile tanımlanması akla gelir. Bu durumda millî kimliği kavrayabilmek için "millet" kavramını bilmemiz gerekecektir. Çeşitli tanımları yapılmakla birlikte milleti, *ortak bir geçmişi bulunan, ortak değerlere sahip ve gelecekte de birlikte yaşama arzusu gösteren yani ülkü birliği olan insan toplulukları* şeklinde tanımlayabiliriz. Atatürk millet kavramını şu ifadelerle açıklamaktadır; "Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvâfakatta samimi olan ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet namı verilir"[2]. Atatürk'ün de vurguladığı üzere, milletin tanımında "zengin bir hatıra mirasına sahip bulunmak" "ortak bir geçmişe yani tarihe sahip olmak" gibi vazgeçilmez bir şart bulunmaktadır. Bir başka ifade ile bir milletin inşasında, tarih fevkalâde önemlidir. O halde, tarihsiz veya tarih şuuru olmayan bir fertte ise millî kimlik duygusundan bahsedilemez.

---

* Konya Selçuk Üniversitesi-Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı

1 **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi,** "Kimlik (Sosyal Kimlik)" maddesi, Risale yay., İstanbul 1991, C.2, s.303- 304.

2 A. Afetinan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal'in El Yazıları**, Ankara 1969, s.23-24.

Dolayısıyla, hem fert, hem de millet hayatında önemli bir sosyal disiplin olarak kabul edilen tarih disiplinine devletler, eğitim programları içinde hep önem veregelmişlerdir. Bu yüzden tarihin nasıl öğretileceği veya ondan en verimli şekilde nasıl faydalanılabileceği hususunda yeni kural ve ilkeler bağımsız bir disiplin olarak geliştirilmektedir. Bugün gelişmiş batı ülkelerinde mesela İngiltere'de "tarih öğretimi" son 20 yılda sürekli gelişme gösteren bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Millî kimlik kavramına bu şekilde kısaca temas ettikten sonra Atatürk'ün Türk tarihi ve öğretimi hakkındaki söz ve uygulamalarını anlayabilmek için yakınçağ Türk tarihindeki belli başlı gelişmeleri kısaca hatırlamamız faydalı olacaktır.

Bilindiği üzere yakın Türk tarihi özellikle 19.yy. başlarından itibaren çeşitli siyasi çalkantılar ve köklü değişim hareketlerinin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemin karakteristiğine bakacak olursak 2 temel özelliğin dikkat çektiğini görürüz. Bunlardan birincisi; Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında eski gücünü kaybetmesi ile Batı'nın O'nu paylaşma arzusu ve bu doğrultudaki politika ve uygulamaları. Batı'dan yönelen tazyikler. Bu tazyikler 1815'te Şark Meselesi adıyla şifrelendiğinde, nihai hedef Osmanlı'nın paylaşılması ve Anadolu'da Türk siyasi hâkimiyetinin kırılması olarak belirlenmişti. İkincisi ise; Batı'nın gücü ve baskısı karşısında yetersizliğini fark eden Osmanlı Devleti'nin, var olabilmek için kendini yenileme ve çağa ayak uydurma iradesi ve buna bağlı olarak birtakım müessese veya fikirleri geliştirme gayreti ve arayışı içinde bulunmasıdır. Batı'nın Osmanlı'ya daha doğrusu Türklere yönelik baskıları yalnızca maddi alanda olmayıp, kültür alanında da yoğunlaşmıştı.

Özellikle Türk'ün varolma veya yokolma sınırına getirildiği 20.yy. ilk çeyreğinde Türk insanını, tarihini, coğrafyasını ve kültürünü tahrip etmek üzere birçok asılsız iddialar, iftiralar ortaya atılmıştır. Bunlar, Türklerin sarı ırka mensup olduğu ve Avrupalılara göre ikinci sınıf insan sayılması gerektiği ve Türklerin medenî kabiliyet ve istidattan mahrum olduğu iddialarıdır. Batılı tarihçi ve politikacılar sarı ırka mensup olan bu ikinci sınıf insanların kabiliyetsiz, anlayışsız, uyumsuz, tehlikeli olduklarını, hiçbir medeni eserlerinin bulunmadığını, kendilerini düzenleyecek ve yenileyecek kapasitele-

rinin olmadığını, siyasi karışıklıklarla Avrupa'nın huzurunu kaçırdıklarını, dolayısıyla Avrupa'dan ve Anadolu'dan kovulmalarının hatta yeryüzünden kaldırılmalarının gerektiğini öne sürmüşlerdir[3].

Bütün bu siyasi, askerî ve kültürel baskılarla Türkiye'nin kolu kanadı budanmaya başlandı. Tanzimat ve Meşrutiyet hareketleri de Türkiye'nin Mondros'a getirilişini önleyemedi. Osmanlı münevverinin ülke bütünlüğü için düşündüğü Osmanlıcılık ve İslamcılık da maalesef çare olmadı. Bir taraftan Şark Meselesi çerçevesinde Batı emperyalizminin Türkiye'ye baskısı, öbür taraftan Fransız inkılabıyla daha ziyade Avrupa dışında ve sömürüye hedef olan coğrafyada yayılan ve yayılması teşvik edilen milliyetçilik akımı karşısında Osmanlı'nın çözülüşü önlenemedi. Osmanlı'yı oluşturan milletlerden Yunan "ben Yunanım", Bulgar "ben Bulgarım", Sırp "ben Sırpım", Arnavut "ben Arnavutum", Arap "ben Arabım" demeye başladı. 93 Harbi ve Balkan Harbi sonunda Türkler büyük ölçüde Balkanlardan sürüldü. I. Dünya savaşında da Müslüman Arap dünyası Osmanlı'dan ayrılmanın hesabı içine girdi. Bütün bu gelişmeleri Atatürk 20 Mart 1923'te Konya Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada şöyle analiz ediyordu; " Bizim milletimiz, millîyetinden tegafül edişinin çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki akvam-ı muhtelife millî akidelere sarılarak, milliyet mefkûresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu sopa ile kovulunca anladık. Kuvvetimizin zaafa uğradığı anda bizi tahkir, tezlil ettiler. Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak evvelâ bizim kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen bütün ef'al ve harekatımızla gösterelim; bilelim ki millî benliğini bulmayan milletler başka milletlerin şikârıdır"[4]. Atatürk'ün bu tespitlerinde de gayet açık olarak anlaşılacağı üzere Osmanlıcılık fikrinin bir hayal olduğu görülmüş ve bin yıl önce Anadolu'ya gelişte olduğu gibi yine aslî unsur olan Türk unsuru, onun gücü maddî ve manevî değerleri üzerinde durmak ve buna göre, mütevazi de olsa yeni bir yurt tutmak mecburi-

---

3 Azmi Süslü, "Atatürk ve Tarih", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1995, s.244- 245.

4 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1997, C.II, s.147.

yeti doğmuştur. Böylece yeni bir tarih ve şuuru ortaya konulmuştur. Kökleri daha gerilere gitmekle birlikte Ziya Gökalp'in Türkçülük fikri bu millî tarih görüşünün dayanağı olmuştur[5]. Tabii ki, Mustafa Kemal'in öğrencilik yıllarından itibaren okuyageldiği ve bugün çoğu Anıtkabir müzesinde bulunan ve üzerine notlar düştüğü tarih ve kültür kitapları da O'nda bir tarih kültürünün oluşmasını sağladı.

Balkan Savaşlarıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin tasfiye süreci hızlanıp, Mondros'la Anadolu bile Türklere çok görüldüğünde, Mustafa Kemal'in önderliğinde tamamen millî güçlere dayalı olarak bir Millî Hareket başlamış, ve bu mücadelenin her aşamasında ileride kurulacak olan Türk devletinin millî nitelikli olacağının mesajları verilegelmiştir. Çünkü, Osmanlıcılık veya ümmetçilik gibi anlayışlar artık iflas etmişti. Millî Mücadele tarihimizin temel kavramlarına bakacak olursak; *Misak-ı Millî*, *kuva-yı millîye*, *heyet-i millîye*, *irade-i millîye*, *tekâlif-i millîye* vb. hepsinde *millilik* damgasını görürüz. Burada millete dayalı, gücünü milletten alan bir hareket söz konusudur. Bu millet ise 23 Nisan 1920'de açılacak olan Meclise nakşedilen "Büyük Millet" olup, adı Türk milletidir. Kurulan devletin adı da tarihte Göktürklerden sonra ikinci Türk adını taşıyan Türkiye Cumhuriyeti'dir. İşte Türkiye Cumhuriyet'i böyle bir tarihi süreç sonucu, millî, üniter, demokratik ve laik bir devlet olarak doğdu.

Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk, temelinin Türk kültürü olduğunu sürekli vurguladığı[6] yeni Türk devletinde her şeyden önce millî kimliğin inşasına önem verdi. Çünkü uluslararası, hukukta da "devlet"i meydana getiren 4 temel unsur; 1- millet, 2- ülke, 3- siyasi hâkimiyet, 4- siyasi teşkilatlanma, arasında milletin ayrı bir yeri bulunmaktadır[7]. Millet şuurunun teşekkülü ise daha önce de vurguladığımız üzere, tarih ve öğretiminden geçmekteydi.

---

5 Bayram Kodaman, "Atatürk ve Tarih", **Atatürk ve Kültür**, Hacettepe Üniv. Yay., Ankara 1982, s.5.

6 Burada Atatürk'ün şu sözlerini hatırlamalıyız; "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" (Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999, s.134), "Cumhuriyetimizin dayanağı Türk milletidir. Bu milletin fertleri ne kadar Türk kültürü ile dolu olursa, o millete dayanan Cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur" (**A.S.D, I-III**, Ankara 1997, C.III s.118)

7 Devlet kavramının analizi için bkz., Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, Ankara 1981, s.25- 27.

Atatürk öncelikle, Türk tarihine ve Türk kültürüne yönelik mesnetsiz iddia ve iftiralara karşı, bilim zemininde gerçeklerle cevap vermek gerektiği noktasından hareket etmiştir. Bilindiği üzere Batı emperyalizmi tarafından yöneltilen bu iddialar şu iki noktada toplanmaktaydı; 1- Türkler sarı ırka mensuptur, Avrupalılara göre ikinci sınıftır ve medenî değillerdir, 2- Türkler Anadolu'ya sonradan gelmiştir, geldikleri yere dönmelidirler[8]. Atatürk, bu iddiaları çürütecek yönde ilmî araştırmalar yapılması için kesin direktifler verdi ve yapılacak araştırmaları destekledi. Atatürk'ün bu yöndeki fikir ve çalışmaları onun Türk Tarih Tezi'nin temelini oluşturacaktır. Ancak biz burada çok geniş ve derin bir konu olan Atatürk'ün tarih tezine ayrıntılı olarak girmeyip, tebliğimizin başlığında da sınırladığımız üzere, O'nun millî kimliği inşa yönünde tarih ve öğretimine verdiği önem ve uygulamaları üzerinde duracağız. Yukarıdaki iddialar ve Osmanlı'dan devralınan tarih eğitimi karşısında, Cumhuriyetin temel nitelikleri de göz önüne alınarak, Atatürk, eski tarih eğitim ve öğretimi yerine, millî tarih ve çağdaş öğretim metodlarının esas alınmasını düşünüyordu. Tabii ki millî tarih anlayışı çerçevesinde Batı'dan kaynaklanan yukarıda bahsedilen iftiralara da cevap verilmiş olacaktı.

Atatürk'ün Türk tarihi ve öğretimi hakkındaki fikir ve uygulamalarını analiz ettiğimizde; her şeyden önce tarih öğretimiyle "kendine güven duygusunun" inşa edilmesinin ve ancak bu şekilde millî kimliğin teşekkülünün mümkün olabileceğine işaret ettiğini görüyoruz. Çünkü, 19.yy. başlarından itibaren gerek askerî gerekse teknoloji ve diğer alanlarda Batının üstünlüğünün ortaya çıkması ve buna bağlı olarak alınan yenilgiler ve sürekli geri çekilmeler Türklerin psikolojisini olumsuz yönde etkilemiş ve daha sonra Atatürk'ün de Nutuk'ta söylediği gibi, "biz adam olmayız" şeklinde bir sosyal aşağılık duygusuna itmişti. Tarih eğitiminden beklenen öncelikle Türkün hak etmediği bu psikolojiden kurtulması kendini tanıması ve kendine güven duygusunun kazanılmasıydı. Atatürk'ün her fırsatta öncelikle Türk milletini bu yöne sevk ve teşvik ettiğini görüyoruz. Bazı örnekler vermek istiyoruz;

"Türk milleti tarihinle övün; çünkü, senin ecdadın medeniyetler

---

8 Mehmet Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, TTK yay., Ankara 1995, s.55

kuran, devletler ve imparatorluklar yaratan bir mevcudiyettir"[9].

"Milletimiz aleyhinde söylenenler bütünüyle iftiradır"

"Milletimizin büyük kabiliyetleri tarihen ve mantıken sabittir"[10]

"Bizim başka milletlerden hiçbir eksiğimiz yok. Cesuruz, zekiyiz, çalışkanız, yüksek maksatlar uğrunda ölmesini biliriz"[11].

"Türk milleti güzel her şeyi, her medeni şeyi sever, takdir eder. Fakat muhakkaktır ki her şeyin üstünde tapındığı bir şey varsa, o da kahramanlıktır"

"Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır"[12].

"Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şümullü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur"[13].

"Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki inkişafı ile, atinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır"[14].

"Türk çocuklarında kabiliyet her milletinkinden üstündür. Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça, büsbütün Türk çocukları kendileri için lazım gelen hamle kaynağını o tarihte bulabileceklerdir. Bu tarihten Türk çocukları bağımsızlık fikrini kazanacaklar, o büyük başarıları düşünecekler, harikalar yaratan adamları öğrenecekler, kendilerinin aynı kandan olduklarını düşünecekler ve bu kabiliyetle kimseye boyun eğmiyeceklerdir."[15]

Atatürk'ün söylev ve demeçlerini taradığımızda bu çerçevede daha pek çok sözüne rastlarız. Ama bütün bu sözlerini ve "kendine güven" yolundaki mesajlarını yoğunlaştırılmış bir dozda o meşhur "ne mutlu Türküm diyene" vecizesiyle dile getirmiştir.

Millî kimliğin teşekkülünde çok önemli olan "kendine güven duygusu" nun ancak ilmi metodlar çerçevesinde verilebilecek bir ta-

---

9 Afetinan, **Atatürk'ten Hatıralar**, Ankara 1950, s.55.

10 Azmi Süslü, **a.g.m**., s.246

11 N.A. Banoğlu, "**Makbule Atadan Anlatıyor Nükte Fıkra ve Çizgilerle Atatürk**, III. Kitap, İstanbul 1955, s.79

12 A. Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara 1959, s.297.

13 A. Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, s.297

14 **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ekim 1933. (Onuncu Yıl Nutku).

15 Şemsettin Günaltay, **Birinci Birleşim İkinci Oturumunda Yaptığı Konuşma: Olağanüstü Türk Dil Kurultayı 1951**, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1954, s.33.

rih öğretimiyle mümkün olabileceği bilinen bir gerçektir. Bu çerçevede Atatürk'ün yaklaşımına baktığımızda iki önemli özelliğin dikkat çektiğini görüyoruz. **Birincisi;** Türk tarihinin mümkün olduğu kadar derinlere, geçmişe dayandırılması, **ikincisi**; kökü çok derinlerde olan Türk tarihinin günümüze kadar bir devamlılık ve süreklilik içinde seyrettiği, tezleridir. Atatürk'ün Türk tarihiyle ilgili görüş ve uygulamalarında bu anlayışın hâkim olduğunu görüyoruz. İleriki ilmî araştırmaların da ispatlayacağı, gerçekliğini ortaya koyacağı bu tezler aynı zamanda yukarıda bahsettiğimiz bazı Batılıların Türk tarihine ve kültürüne yönelik iftiralarını çürüteceği gibi, bir ferdin veya daha geniş anlamda bir milletin tarih öğretiminden beklediği amaçları gerçekleştirecek niteliktedir.

Türk tarihinin çok derinlere dayandığı, başlangıcının çok eski olduğuna dair Atatürk'ün yaklaşımını ortaya koyan söz ve uygulamalarından bazı örnekler vermek istiyoruz;

"Türk milleti, tarihinle övün… Sen, Anadolu denilen bu yurda sonradan gelme değil, ilk yerleşip medeniyet kuranların çocuklarısın. Fakat geleceğine güvenebilmek için, bugün çalışman lazımdır; çünkü yalnız tarih övüncü bir meziyet sayılmaz"[16].

"Bu memleket dünyanın beklemediği, asla ümit etmediği bir müstesna mevcudiyetin yüksek tecellisine, yüksek sahne oldu. Bu sahne 7 bin senelik, en aşağı bir Türk beşiğidir"[17].

"Efendiler, bu dünya-yı beşeriyette en az yüz milyonun üzerinde nüfustan çalışan bir büyük Türk milleti vardır ve bu milletin dünyadaki genişliği nispetinde tarih sahasında bir derinliği vardır… En bariz ve en kati en maddi tarihi delillere dayanarak beyan edebiliriz ki, Türkler 15 asır evvel Asya'nın göbeğinde muazzam devletler teşkil etmiş ve insanlığın her türlü kabiliyetine tecelligâh olmuş birer unsurdur."[18]

Görüleceği üzere, Atatürk bu gibi ve daha pek çok sözlerinde Türk tarihinin çok eskilerden başladığı, milattan önceki devirlere kadar uzandığı hususuna işaret etmiştir. Hatay'ın Lozan'da Anavatan dışında kaldığı ve bir Hatay davası başladığı sıralarda Atatürk'ün Hatay'ı "kırk asırlık Türk yurdu"[19] olarak nitelendirmesi, M.Ö. iki.

---

16 Afetinan, **Atatürk'ten Hatıralar**, s.55-56.

17 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s.200

18 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C.I, s.288

19 İsmail Habip Sevuk, **Atatürk İçin (Ölümünden Sonra Hatıralar ve Haya-**

binli yıllarda Anadolu'da Türk varlığına işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir. Gerçi bu ifadeleri o günlerin dış politikası çerçevesinde siyasi ifadeler olarak değerlendirenler olsa bile, günümüzde bazı eskiçağ uzmanları M.Ö. 2. binli yıllarda Hatay ve çevresinde varlığı bilinen Hurrilerin Türk kavmi olduğuna dair görüşler ileri sürmektedirler.[20]

Türk tarihinin çok eskilere dayandığına dair bu görüşler, uygulamaya da yansımıştı. Atatürk'ün talimatıyla 1933'te kurulan Sümerbank ve 1935'te kurulan Etibank'a Atatürk tarafından bu isimlerin verilmesi şüphesiz, Türk tarihinin ta Sümerlere, Hititlere kadar uzandığı felsefesinin pratiğe aksetmesinden başka bir şey değildi. Çünkü Atatürk'e göre, "Anadolu'nun ilk yerli halkı olan Hititler, Ortaasya'dan gelmiş olan Türklerdir, dolayısıyla Anadolu'nun da ilk sahipleri Türklerdir."[21] Sümerler ve Hititlerin menşei hakkındaki görüşler ilgili bilim çevrelerinde tartışılmakla birlikte burada mühim olan husus, Sümerler'in "kim" olduğundan ziyade, Atatürk'ün Türk tarihinin mümkün olduğu kadar derinlere uzatma yaklaşımıdır. Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluşunun M.Ö. 209 Mete Han'dan başlatılması[22], yine Atatürk döneminde basılan kağıt paralarda Ergenekon'dan çıkışı simgeleyen "Kurt başı" motifinin yer alması, aynı motifin bir millî kuruluş olarak kurulan Petrol Ofisi'ne amblem olarak seçilmesi, Türk tarihinin çok eskilere dayandığı gerçeğinin uygulamada tezahürleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atatürk'ün Türk tarihine bakışında ikinci metodolojik özellik; kökü derinlerde olan Türk tarihinin ve tarihte kurulan Türk devletlerinin birbirinin devamı olarak süreklilik gösterdiği görüşüdür.

Atatürk, Reis-i Cumhur olarak; "Bizim milletimiz derin bir maziye sahiptir. Bu düşünce bizi elbette altı yedi yüzyıllık Osmanlı Türklüğünden, Selçuklu Türklerine ve ondan evvel bu devirlerin her birine müsavi olan Türk devletlerine kavuşturur"[23] derken, Tür-

---

tındayken Yazılanlar), İstanbul 1939, s.27

20 Ekrem Memiş, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Selçuk Üniv. Yay., Konya 1989, s.22-23

21 Azmi Süslü, **a.g.m**., s. 254

22 28 Haziran 2000 tarihinde "Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluşunun 2209. yılı Kara Kuvvetlerinde törenlerle kutlandı." (bkz., 29 Haziran 2000 tarihli gazeteler)

23 Aydın Taneri, "Fikir Adamı Atatürk ve Cumhuriyet", **Tercüman Gazetesi**, 10

kiye Cumhuriyeti'nin; Hunlar- Göktürkler- Karahanlılar- Selçuklular- Osmanlılar çizgisinde Türk devletlerinin bir devamı olduğu vurgusunu yapmaktadır. Zaten "devlet"i oluşturan temel unsurlar noktasından baktığımızda, bilinen Türk tarihinden Türkiye Cumhuriyeti çizgisinde kurulan devletlerde **millet** olarak aynı, **ülke** olarak ise birbirine giren halkalar şeklinde batıya doğru kayan coğrafyayı görürüz. Burada değişen hanedan veya rejim ile buna bağlı olarak siyasi teşkilatlanmadır. Bu yüzden Atatürk, tarihte kurulan Türk devletlerini, "birbirinin devamı veya vârisi" şeklinde algılamıştır. Meselâ, Osmanlı Devletinden bahsederken, "Selçuklu Devleti yıkıntısı üzerinde teşekkül eden Osmanlı devleti"[24] olarak ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan'da Osmanlı'dan kalan borçları ödemeyi taahhüt etmesi ve daha sonra ödemesi de aynı felsefenin sonucu idi. Rahmetli Hocam Aydın Taneri'nin ifadesine göre, "Mustafa Kemal Paşa 9 Eylül 1922'yi takip eden günlerde, İzmir'e girerken otomobilinde Fors olarak 16 yıldızlı bayrak dalgalanıyordu"[25]. Bu bayrak bugün Anıtkabir müzesinde olup, bayrağın altında yukarıdaki açıklayıcı ifadeler yazılıdır. Henüz daha Cumhuriyet kurulmadan TBMM hükûmeti sırasında yeni kurulacak Türk devletinin tarihteki diğer Türk devletlerinin devamı olacağı mesajını veren bu uygulama 1937'de çıkartılan bir kanunla T.C. Cumhurbaşkanlığı Forsu olarak resmiyet kazanmıştır[26].

Atatürk'ün bütün bu fikir ve uygulamaları, Türk tarihinin bir bütün olarak, tarihteki Türk devletlerinin halef-selef veya bir zincirin halkaları şeklinde algılanması gerektiğinin delilleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atatürk'ün Türk tarihine bakışında metod olarak 1- Türk tarihinin derinliği 2- Devamlılığı anlayışı bir hipotez olarak kalmamış, ilmî araştırmalarla Türk tarihi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu mânâda, Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen 1 yıl sonra 1924'te İs-

---

Kasım 1983.

24 Kemal Atatürk, **Nutuk**, (Bugünkü dille yayına hazırlayan: Zeynep Korkmaz) Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2000, s.298

25 Aydın Taneri, **Harezmşahlar**, Ankara 1993, s.2.

26 Cumhurbaşkanlığı Forsu Kanunu 1937'de çıkmasına rağmen 1934'te İran Şahının Türkiye'yi ziyareti sırasında fotoğraflarda T.C. Cumhurbaşkanlığı arabasında 16 yıldızlı Forsun bulunduğu görülmektedir.

tanbul Darülfünunu'na bağlı olarak Türkiyat Enstitüsü'nün kurulması oldukça anlamlıdır. Takip eden yıllarda 1931'de Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti'nin kurulması (1935'te Türk Tarih Kurumu adını almıştır), 1932'de I. Türk Tarih Kongresi'nin toplanması, 1935'te DTCF'nin kuruluşu, 1937'de 2. Türk Tarih Kongresi'nin yapılması vb. faaliyetler Türk tarihinin ilmî zemin üzerinde araştırılıp ortaya çıkarılması için yapılan önemli icraatlardır. Bir taraftan da okullar için yeni tarih kitaplarının yazdırılması işini Atatürk bizzat takip ediyordu. Çünkü, millî kimliği inşa etmeye yönelik doğru bir tarih öğretimi için, bilime dayalı doğru verilere ihtiyaç vardır. Bunun için de Türk tarihinin temel kaynaklarına, bilimsel bir metodla ulaşabilmek ve değerlendirebilmek gerekir. Atatürk bu konudaki hassasiyetini şu ifadeleriyle dile getiriyor:

"Herhangi bir tarihi elinize aldığınız zaman, onun gerçeğe uygun olup olmadığına güven duymak için dayandığı kaynak ve belgeleri araştırılır. Bizim şimdiye kadar doğru bir tarih-i milliye mâlik olamayışımızın sebebi, tarihlerimizin hakiki kârilerin (okuyucuların) vesikalara istinat etmekten ziyade, ya bir takım meddahların veya bir takım hod-gâmların (kendini beğenmişlerin) hakikat ve mantıktan ârî (uzak) sözlerinden başka memba bulamamaları bedbahtlığıdır"[27].

"Tarih yazmak için tutulan yolun mantıkî ve bilhassa ilmî olması şarttır"[28].

"Tarih yazmak tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sâdık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır"[29].

Metod konusunda son derece hassas davranan Atatürk, bu eksikliği gidermek için 1932- 1938 yıllarında yayınlanmış olan ve bugün bile el kitabı olarak kullanılan birçok metod kitabını getirtmiş ve tercüme ettirmiştir. Bunlar; Gustave Le Bon, Tarih Felsefesinin İlmî Esasları, çev. Haydar Rıfat, İstanbul 1932; Gabriel Hanotaux, Tarih ve Müverrihler, çev. Ahmet Refik, İstanbul 1932; E. Bernheim, Tarih İlmine Giriş Tarih Metodu ve Felsefesi, çev. M. Şükrü Akaya, İstanbul 1936; Ch.V.Langlois- Ch.Seignobos, Tarih Tetkiklerine Giriş,

---

27 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C.III, s. 99.

28 Ekrem Akurgal, "Tarih İlmi ve Atatürk", **Belleten**, Temmuz 1956, sayı:80, s.283.

29 A. Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, s.269

çev. Galip Ataç, İstanbul 1937; G. Monod, Tarihte Usul, çev. Kazım Şinasi Dersan, İstanbul 1938[30].

Tarih ve öğretimi alanındaki bu çalışmalar, Atatürk'ün bu konudaki görüş ve uygulamalarının ilmî bir zemine dayandığını gösteriyor.

Sonuç olarak; Atatürk'e göre Tarih öğretiminin amaçlarının başında, Türk çocuğunun öncelikle kendini tanıması, güven kazanması ve geleceğe de güvenle bakmasını gerçekleştirmek hedeflendiği görülmektedir. Bu ve tarih öğretiminden beklenen diğer amaçları gerçekleştirebilmek için ise öncelikle, Türk tarihinin; 1- Çok eskilere dayandığı, 2- Türk tarihinin süreklilik ve devamlılık arzettiği anlayışı zemininde ele alınmasının mesajları verilmektedir. Tabii ki, Atatürk'ün bilime dayalı öğretim anlayışından hareketle günümüz Tarih öğretiminde kullanılması gereken metod ve teknikler ile bilgi teknolojisinin de tarih öğretiminde muhakkak yer alması gerektiğini burada ifade etmeliyiz. Atatürk, tarih ve öğretimi hususunda, diğer alanlarda olduğu gibi, akılcılık, millilik ve ilmilîk yolunu seçmiştir. Cumhuriyetimize ve Misak-ı Millîye yönelik bir tehdit olarak "kimlik" üzerine tartışmaların yoğunlaştığı şu günlerde, her zamankinden daha fazla, Atatürk'ün görüşleri çerçevesinde "millî kimlik"i inşa etme yönünde Tarih öğretimine önem vermemiz gerektiği kanaatindeyim.

30 Azmi Süslü, **a.g.m**., s.258.

SOFYA ASKERÎ ATAŞESİ MUSTAFA KEMAL'İN ASKERÎ VE SİYASÎ DEĞERLENDİRMELERİ

Dr. Ahmet TETİK

Balkan savaşlarının sonunda 29 Eylül 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında İstanbul Barış Anlaşması imzalanır. Yıllar sonra, 1918 yılı ortalarında, Mustafa Kemal Atatürk, Balkan Harbiyle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar. "Balkan Harbi, Türk ordusunun katıldığı bir harp değildir. Bu bambaşka bir şeydi, bir bozgundu. Fakat Türk ordusunun bozgunu değildi. Hayır hiç değil, bu, Türkiye'deki eskinin yıkılması, Türk ordusunun başındaki bilgisiz kumanda heyetinin geri çekilmesiydi. Balkan kuvvetleri, bu harbin sonuçlarını, o dönemde Türkiye'ye hâkim olan şahısların bilgisizliğine borçludur. Denilebilir ki bu harp de Türkiye için bir sürprizdi. Ordu, birleşebilmek ve bir plana göre toplanabilmek için yeterli zaman bulamamıştı. Öncü birlikleriyle düşman hücumları karşılanmıştı."[1]

Anlaşmadan sonra Sofya elçiliğine Ali Fethi Okyar atanır. 27 Ekim 1913 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk, Sofya Askerî Ataşeliği'ne tayin edilir. Yaklaşık bir ay sonra 20 Kasım 1913'te Atatürk, Sofya'ya gelir.[2]

Atatürk'ün Sofya'ya tayin edilişinde çeşitli sebepler rol oynamıştır. Bunların arasında "İttihat ve Terakki yönetiminin sorumsuz liderleriyle arasındaki soğukluk (ordunun politika ile ilişkisine ve Alman askerî heyetlerinin Osmanlı ordusundaki nüfuzuna karşı çık-

---

1 Ayşe Afet İnan, **M.Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, TTK. Yay., Ank. 1983, s.57

2 Utkan Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ank. 1999, s.25.

ması) önemlidir.[3] Enver Paşa ise muhtemel bir harpte, stratejik durumu icabı, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'yle aynı cephede olmasını arzular. Balkan Harbi'nden sonra, Bulgarları Türklerin safında savaşa sokabilecek dirayeti ancak Mustafa Kemal'in sağlayabileceği inancı atanmasında etkili olur.[4]

Mustafa Kemal Atatürk, Sofya'da bulunduğu sürece, Bulgaristan ve diğer Balkan ülkelerinin ordularının eğitimi, silahlanmaları, askerî – siyasi durumları ile yetenek ve niteliklerini tanımanın yanısıra, mevcut askerî problemlerin çözülmesi konularında önemli faaliyetlerde bulunur.[5] Bulgaristan'da Filibe, Pilevne, Tırnova, Gabrova, Şumnu, Varna, Kızanlık, Köstendil, Niğbolu, Vidin'i dolaşır.[6] Zaten çok kısa bir zaman sonra, Sofya'nın siyasi ve kültürel hayatının vazgeçilmez simalarından birisi olarak, özellikle Bulgar komutanlarla yakın ilişkiler kurar. Bulgar millî meclisindeki Türk milletvekilleriyle kurduğu dostluklarla Bulgar siyasi hayatını çok yakından takip eder.[7]

Mustafa Kemal Atatürk, Sofya'da onbeş ay kadar görev yapar. "1913-1915 Yılları arasında Bulgaristan'da Ataşemiliter görevinde bulunması, O'nu başkent Sofya ve yurt içinde toplumsal, politik ve kültürel çevrelerle temas ettirmiştir."[8]

Atatürk'ün Sofya'da askerî ataşe olarak görevinin sorumluluklarını yerine getirirken gösterdiği faaliyetler ve kişisel portresi üzerinde eski Bulgar başkomutanlarından, general N. Jekov'un değerlendirmesi dikkat çekicidir. "1914 Yılı" sonbaharıydı. Bulgaristan 1'nci Dünya Savaşı'nda, Almanların yanında yer almak üzere iken Osmanlı Devleti ile askerî bir görüşme yapmak istiyordu. Bu anlaş-

---

3 İlber Ortaylı, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Bulgaristan'daki Yılları**, IX. Türk Tarih Kongresi, c.III, TTK Yay. Ank. 1989, s.2041.

4 Altan Deliorman, **Mustafa Kemal Balkanlarda**, Türkiye Yay., İst. 1959, s.6.

5 **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri,** 1913 – 1938, Devlet Arşivleri Gn.Md.Yay., Ank. 2002, s.XVII – XIX

6 Utkan Kocatürk, **a.g.e.** s.25.

7 İlber Ortaylı, **a.g.e.** s. 2041 – 2042; Stefan Velikov, "Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri, **IX. Türk Tarih Kongresi**, c.III, TTK Yay., Ank. 1989, s. 1955.

8 İbrahim T. Tatarlı, "Atatürk ve Reformlarının Bulgaristan'da Değerlendirilmesi Üstüne", **IX. Türk Tarih Kongresi**, C.III.TTK. Yay., Ank. 1989, s.1962.

manın hazırlıkları için Bulgar genelkurmayında çalışırken, bir gün Mustafa Kemal adında genç bir Türk subayı geldi. Kendisinin Sofya ataşemiliteri olarak görevlendirildiğini söyledi. O, binbaşı, ben ise albaydım. Fransızcası mükemmeldi. Bir diplomat gibi konuşuyordu. Yüksek kültür sahibi, centilmen bir Türk'tü, O'nunla ahbap olduk. Sofya'da birlikte gezmeye başladık. Tarihî ve politik konularda konuştuk. Daha o zamanlarda, Türkiye'de yapacağı devrimleri düşünüyordu. Sonunda duruma hâkim oldu ve muradına erdi, yeni Türkiye'yi kurdu."[9]

General Jekov'un anlattıklarına ilave olarak, Bulgar Harbiye nazırı Boyaciyev de "Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1914 yılında Yunanistan'a karşı, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında bir askerî anlaşma yapma çalışmalarını yürüttüğünü, Bulgar genelkurmayından subaylarla anlaşma metni üzerinde çalıştığını ifade etmektedir.[10]

1914 Yılı ocak ayı başlarında, Mustafa Kemal Atatürk, Sofya'nın yanısıra Bükreş, Belgrad ve Çetine (Karadağ) Askerî Ataşeliklerini yürütmekle görevlendirilir.[11] Bu durum, O'nun sorumluluk alanını oldukça genişletir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, dünyada, Balkanlarda ve Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri takip eder, [12] geleceğe dönük değerlendirmeler yapar.

Mustafa Kemal Atatürk'ün, askerî ataşe olarak Sofya'dan, harbiye nezareti ile genelkurmay başkanlığına gönderdiği çeşitli konulara dair değerlendirmelerini içeren raporları Gnkur. Ataşe ve Dent. Başkanlığı Arşivinde bulunmaktadır. Atatürk'ün bizzat kendi elyazısıyla kaleme aldığı Mustafa Kemal imzalı 174 belge bulunmaktadır.[13]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya'dan gönderdiği raporları içerikleri itibariyle iki genel başlık altında toplamak mümkündür:

---

9 **Tarihte Türk Bulgar İlişkileri**, Gnkur. ATASE ve Dent.Bşk.lığı Yay., Ank. 2004, s.85.

10 **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk – Bulgar İlişkileri**, s. 222-224.

11 **ATASE Arşivi,** ATAZB Koleksiyonu Kutu:34, Gömlek:83, Belge:83-4.

12 **Fethi Okyar'ın Anıları**, İş Bankası Kültür Yay., Ank. 1997, s.17.

13 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls. 1660/Kls:337.

1. Askerî konular
2. Stratejik değerlendirmeler

1. Askerî Konular

Genel olarak Bulgar ordusu hakkındaki bilgileri içermektedir. Atatürk, silahlanmadan konuşlanmaya, seferberlik hazırlıklarına kadar çok geniş bir alanda elde ettiği istihbarat bilgilerini değerlendirmeler yaparak harbiye nezaretine ve genelkurmay başkanlığına bildirmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, Bulgar ordusuyla ilgili olarak çok ayrıntılı bilgiler elde eder. Bulgar birliklerine atanan komutanlar, birliklerin yer değiştirmeleri, silah alımları, çeşitli sınıflara ait yeniden yapılanma çalışmaları, bütçedeki askerî harcamalara ilişkin bilgiler, değerlendirmeler bu raporlarda yer alır.

24 Ocak 1914 tarihli raporda Bulgar ordusunda önemli mevkilere yapılan atamalar bildirilir.

31 Ocak 1914 tarihli raporda ise Atatürk, 1914 – 1916 yılları arasında Bulgaristan tarafından alımı yapılacak top, tüfek ve mühimmat ile istihkâm ve levazım malzemelerinin listesini "güvenilir bir kaynaktan aldığı bilgiye göre" açıklamaktadır.[14]

Balkan Harbi'nde, Bulgarlar tarafından ele geçirilen, Türk ordusuna ait silah, cephane ve diğer malzemelerle ilgili olarak, 5 Şubat 1914 tarihli raporda Bulgar genelkurmayındaki bir subaydan elde ettiği bilgiler, savaş kayıplarının boyutlarını göstermektedir.[15]

Bulgar ordusunun teknik araç gereç donanımı hakkında Bulgar ordusunun hava gücü ile motorlu taşıma araçlarıyla ilgili olarak da bilgiler vermektedir.[16]

Bulgar ordusundaki yeniden yapılanmanın mali portresini ise, Mustafa Kemal Atatürk, Bulgaristan'ın 1914 yılı bütçesini analiz ederek ortaya çıkarmaktadır.[17]

---

14 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.18-29, F.26 ; Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Kls.337, D.2370, F.4-18, 4-19.

15 **ATASE Arşivi**, BFK, Kls.337, D.2370, F.4-6.

16 **ATASE Arşivi,** BDH, Kls.1660, D.18-29, F.12/13.

17 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.11-27, F.11-5

Bulgar ordusunun yeniden yapılanma çalışmaları konusunda Mustafa Kemal Atatürk detaylı bir rapor gönderir. Piyade, süvari, topçu sınıflarına dair ayrıntılı bilgiler verdikten sonra, Bulgar ordusunca 20 yıllık bir sürede gerçekleştirilmesi düşünülen planla ilgili değerlendirmelerini sıralar: "Bulgar ordusunu, yeni Bulgaristan'ın arzuladığı gayelere uygun bir yetkinlik seviyesine yükseltmek için, Bulgar genelkurmayınca, 20 yıllık bir süre içerisinde uygulamak ve tamamlamak üzere genel bir proje düşünülmektedir. Bu süre, uygulamanın gerçekleştirilmesi açısından – her yıl artacak nüfus, mali durumu etkileyecek gelişmeler ve diğer hususları gözönüne alınarak – dönemlere bölünmüştür. Birinci uygulama dönemi 5 yıldır. Bu dönem sonunda Bulgar Hükûmeti, yeni kuruluşta 400.000 kişilik bir hareketli kuvvet ile 120.000 kişilik bir ikinci hat ordusunu her yönden harbe hazırlamış olacaktır."[18]

Birinci Dünya Harbi öncesinde, Bulgar ordusunun hızla silahlanmasını da Atatürk şu sözlerle aktarır: "Bulgar üst düzey askerî yetkilileri pek büyük bir ciddiyet ve derin intikam hisleriyle ordularını yeniden hazırlamaktadırlar."[19] Yine Atatürk'ün verdiği bilgilere göre; "Bulgar ordusunda, yaşları veya yetersizlikleri sebebiyle işe yaramadıkları anlaşılan çok sayıda büyük ve küçük rütbeli subay ordudan çıkarılmış ve her fırsattan istifadeyle çıkarılmaktadır. Ordu yüksek komutasını gençleştirmek fikri Bulgaristan'da esas kabul edilmiştir."[20]

Bulgar ordusunun, savaş öncesindeki silahlanma faaliyetleri için ihtiyaç duyduğu mali destek için, borçlanma yoluna gidilir. Rusya ve Fransa; Bulgaristan'ın bu isteğine olumlu bir yaklaşım göstermeyince, Almanya devreye girer. Yaklaşık 500 milyon franklık borçlanmanın, 300 milyon frankı hemen, kalanı da iki yıl içinde alınacaktır.[21] Mustafa Kemal Atatürk, bu bilgiyi genelkurmay başkanlığına 31 Mayıs 1914 tarihli raporda veriyor. Savaşın iki ay sonra başladığı düşünülürse, Bulgaristan'ın yer alacağı tarafı göstermesi bakımından önemlidir.[22]

---

18 **ATASE Arşivi**, BFK, Kls.337, D.2370, F.2-1.

19 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.18-29, F.1.

20 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.18-29, F.3 / **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.337, D.2370, F.4-8.

21 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.18-29, F.28.

22 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.18-29, F.28-1.

Bütün bunlar, Bulgarların savaşa var güçleriyle hazırlandıklarının göstergesidir. Askerî Ataşe olarak Mustafa Kemal Atatürk, harbiye nezareti ile genelkurmay başkanlığını ayrıntılı verilerle bilgilendirme işlerini çok üstün bir biçimde yerine getirmiştir.

2. Stratejik Konular

Strateji, gelecek tehlikeleri görme ve tam zamanında çare bulma imkânı verecek inceleme – araştırma yöntemidir. Stratejiyi kavramak, kullanmak ve başarılı olmak tarihte ender şahsiyetlere nasip olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk bu şahsiyetlerden birisidir.[23]

Mustafa Kemal Atatürk'ün, Sofya'dan gönderdiği raporlardaki stratejik değerlendirmeler, 33 yaşında genç kurmay binbaşının geleceğe dönük ufkunu göstermesi açısından çok önemlidir. Olayların analizinde geniş ve derin görüşlerini yansıtırken, adeta geleceğin olabilirliğini ortaya koymaktadır. Bu raporlarda uluslararası arenadaki oyuncuların, Balkanlardaki oyunlarını görür ve buna göre tedbirler alınmasını ister.

Sofya'daki askerî ataşelik dönemi boyunca, Mustafa Kemal Atatürk, Balkanlardaki siyasi gelişmeleri değerlendirirken, yaklaşmakta olan dünya harbinin de gelişini sezer. Stratejik istihbaratın çok özel örnekleri bu raporlarda açıkça görülmektedir. Bu kapsamda, planlanan faaliyetler, genel durum, halkın eğilimleri, ekonomi, ulaşım, askerî kuruluşlar, ordu, seferî kuruluş, askerî tesisler, ikmal, yönetimdeki kilit noktalarda bulunanlarla ilgili bilgiler gibi[24] birçok konu, Mustafa Kemal Atatürk tarafından İstanbul'daki genelkurmay karargâhına bildirilmiştir.

Balkanlardaki devletlerin ve özellikle Bulgaristan'daki hassas noktaların, alanların yanısıra, Bulgarların savaşmasını mümkün kılan her türlü imkân ve kabiliyet hakkında geniş bilgi sahibi olmak için, Atatürk, sıkıntılara rağmen bütün vasıtaları kullanır.

Bulgaristan Genelkurmay başkanı General Fiçef'le bir mülaka-

---

[23] **Atatürk ve Strateji**, Harp Akademileri K.lığı Yüksek Askeri Bil.Ens.Yay., S.1, İst. 1976, s.3.

[24] Sherman Kent, **Stratejik İstihbarat**, Endüstri Basın ve Yayınevi, İzm. 1968, s.20-27.

tından sonraki 6 Aralık 1913 tarihli raporunda, Balkan Savaşı'nın arka planında yaşananları anlatır. General Fiçef, Osmanlı genelkurmayının savaş sırasında uyguladığı günlük bütün harp planlarını ve taktik hesaplarını tamamen öğrendiğini söyler. Kaynak Alman subayları, özellikle de Golç Paşa'dır. Berlin'deki Bulgar askerî ataşesi de günü gününe haberdar edilir. Mustafa Kemal Atatürk, Feneral Fiçef'in söylediklerini şöyle değerlendirir. "Gerçekten de General Fiçef'in yaptığı açıklamalar ve gösterdiği belgelerle seferberliğimiz, harp harekâtı planımız ve genelkurmayımızın psikolojik ve fikrî durumu hakkındaki bilgisinin gerçekliğini kabul etmek gerekiyor. Ancak sözkonusu bilginin elde edilmesindeki tek kaynak cidden Alman subayları ve Alman mevkileri ise bu hususun gelecek için dikkat edilmesi gereken bir mesele olarak önemle değerlendirilmesi lazım geleceği düşüncesinde olduğumu arz ederim."[25]

Muhtemel bir savaşta Bulgaristan'ı müttefik olarak görmek isteyen İttihat ve Terakki yönetimi, bunu gerçekleştirmek için çok çaba sarfeder. Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal Atatürk'ten bu yönde girişimlerde bulunmasını ister. Atatürk, 25 Şubat 1914 tarihli raporunda, Bulgaristan'ın içinde bulunduğu durumu şu sözlerle açıklar:[26] "Bulgaristan 2-5 sene sonra, ilk fırsattan istifade ederek II. Balkan Harbi yenilgisinin acısını çıkarmaya karar vermiş olduğundan dolayı, ülke içerisinde yalnız orduda değil, hükûmetin her idarî kademesinde, milletin her ferdinde dikkat çekici ve tabii ki takdire layık bir faaliyet, bir hazırlık gözlenmektedir."

Balkan Harbi sonrasında çizilen sınırlar, Bulgarlar tarafından istenmeyerek kabul edilir. Sırbistan ve Yunanistan'ın Bulgarların aleyhine, topraklarının genişlemesine itirazları vardır.[27] Mustafa Kemal Atatürk'ün tespiti şöyle: "Bulgarlar için bir millî emel olan Makedonya'ya tamamen sahip olmamak ve ordularının en zayıf ve müsait olmayan bir durumunda, Romanyalıların Sofya'ya kadar ilerleyerek Bulgaristan'ın en verimli parçasını kendi topraklarına katmaları, Bulgar milleti, ordusu ve hükûmeti için unutulmaz bir yara meydana getirmiş bulunuyor.

---

25 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.40-28, F.1.

26 **ATASE Arşivi**, BFK, Kls.337, D.2370, F.6, 6-11;BDH, Kls.1660, D.18-19, F.8-5.

27 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.18-29, F.8.

Bulgarlar bu yarayı ancak Makedonya'nın, Sırpların ve Yunanlıların eline geçen kısmını tekrar ele geçirmek, Romanyalıların aldıkları yerleri geri almak, kendisini yenilgiye uğratmış olanlara bir intikam darbesi indirmek suretiyle tedavi edebileceklerini düşünüyorlar." [28]

Bulgarların bu düşüncelerini, Atatürk mevcut şartlara göre hayali olarak değerlendirir. Bulgar ordusu, aynı anda Romanya, Sırbistan ve Yunanistan ordularıyla savaşacak güçte değildir.[29] Osmanlı yönetiminin müttefik olma arzusunu da Bulgarlar, Makedonya'ya ait amaçlarını gerçekleştirmek için kendi çıkarlarına kullanmanın peşindedirler. "Bulgar siyasi liderlerine göre, Osmanlılarla ittifak çok kolayca yapılabilecektir."[30]

Bulgaristan'ın yayılmacı zihniyetini göstermesi açısından, Mustafa Kemal Atatürk, 1 Haziran 1914 tarihli raporunda Bulgar ordusundaki alaylara verilen isimlere dikkati çekiyor. "14 Mayıs 1914 tarihli kral emriyle, 10 ncu Tümen, Adalar Denizi Tümeni adını alıyor. Bu tümeni oluşturan alaylardan 37 nci Alaya "Pirin alayı" ; 38 nci Alaya "Edirne alayı" ; 39 ncu Alaya "Selanik Alayı" ; 40 ncı Alaya da "Adalar Denizi Alayı" adı veriliyor."[31]

Balkanlardaki siyasi gelişmeleri çok yakından takip eden Mustafa Kemal Atatürk, Sırbistan ile Karadağ'ın, birleşmelerinin mümkün olduğunu, her iki ülke kamuoyunun böyle bir birleşmeye taraftar bulunduğunu söyler. [32]

Bulgaristan ile Sırbistan arasındaki siyasi ilişkiler konusunda da Atatürk şu analizi yaparak gelecekteki görüntüyü çizer. "Sırbistan tarafından bugün takip edilen politika, bir izleme politikasından başka bir şey değildir. Yalnız gözden uzak tutulmaması gereken önemli bir taraf varsa o da Bulgaristan'ın şimdiki hükûmetinin Avusturya'ya göz kırpması, Sırbistan'ın da Rusya ekseninden kesinlikle uzaklaşmak niyetinde bulunmamasıdır." [33]

---

28 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.18-29, F.9.
29 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.18-29, F.9, 9-1.
30 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.18-29, F.9-1.
31 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.18-29, F.29.
32 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.18-29, F.9-4.
33 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.18-29, F.9-3.

Mustafa Kemal Atatürk savaşın seyri ile ilgili olarak da şu öngörüde bulunur: "Avusturya ile Sırbistan arasında bu gece veya yarın harp ilan olunursa, Bulgarların ilk anda tarafsız görünecekleri anlaşılıyor. Harp genelleşirse, fırsata göre istifadeye hazır olacaklardır. Avusturyalılar, Sırpları çiğnedikten sonra, "Selanik'e kadar inmek" şeklindeki çok eski emellerini elde etmeye kalkışırlarsa, Bulgarlara Makedonya'dan bir hisse vaad ederek, onları Romenlere musallat edeceklerini tahmin ediyorum." [34]

25 Temmuz 1914 tarihinde yazdığı raporda ise, İtalyanların 10 günden beri kısmen seferberlik yaptıklarını, Arnavutluk'un işgali konusunda Avusturya ile anlaşmış olduklarını fazlasıyla tahmin ettiğini bildirmektedir.[35]

5 Ekim 1914 tarihli bir raporda ise Mustafa Kemal Atatürk, özel bir kaynağın Rusya hakkında verdiği bilgileri bildirerek uyarılarda bulunuyor. "Odesa'da 60.000 piyade kuvveti var. Günde 5.000'den fazla asker Galiçya'ya gönderiliyor Kafkasya'dan Odesa'ya birlikler sevk ediliyor."[36]

Başkomutanlık Kurmay Başkanı Yb. İsmail Hakkı'ya yazdığı 6 Kasım 1914 tarihli gizli ve özel mektupta, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi hakkında Bulgar Harbiye Nazarı General Fiçef'le yaptığı konuşmayla ilgili bilgileri kaydeder. General Fiçef'in sözlerinin, "Türkiye'nin cihan harbine katılması zamanın Almanya Hükûmeti tarafından takdir ve tayin edilecektir." cümlesiyle özetlenebileceğini söylemektedir. Ayrıca, "Bence, bütün harekâtımızda Bulgaristan'ı hareket etmiş görmedikçe, ona karşı ihtiyat tedbirlerinin alınmasında müsamaha göstermek uygun değildir. Başlanılan bu büyük işten, Osmanlı milletinin yüzünün gülerek çıkması, ordumuzun Balkan harbinde yüzüne sürülen namus lekelerinin silineceği kutlu zamanın geleceği ümidiyle..." diye sözlerini bitirir.[37]

Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa bilfiil katılmasından sonra, Salih Bozok'a yazdığı mektupta, öngörü sahibi bir liderin geleceği değerlendirişi açıkça görülür. "Dünyada olup bitenler konusundaki düşüncelerimi soruyorsun. Bu konudaki görüşlerimi

---

34 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.11-27, F.37-1.
35 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.18-29, F.39-1.
36 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.18-29, F.50.
37 **ATASE Arşivi**, BDH, Kls.1660, D.40, F.32.

yalnız sende kalmak koşulu ile aşağıda olduğu gibi sana yazıyorum. Biz amacımızı saptamadan seferberlik ilan ettik. Bu çok tehlikelidir. Çünkü başımızı bir yana mı, yoksa birçok yana mı vuracağız, bilinmiyor... Almanların durumu konusundaki askerî görüşe gelince; ben, Almanların bu savaşı kazanacaklarına kesinlikle inanmıyorum."[38]

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmelerinden sonra (2-6 Kasım 1914) Mustafa Kemal Atatürk, ülkenin sürüklendiği mevcut şartlarda, Sofya'da kalmak istemez. Faal bir görevde bulunmak arzusundadır. Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya yazdığı mektupta; "Vatanın müdafaasına ait faal vazifelerden daha mühim ve yüce bir vazife olamaz. Arkadaşlarım muharebe cephelerinde, ateş hatlarında bulunurken, ben, Sofya'da ataşemiliterlik yapamam! Eğer, birinci sınıf subay olmak liyakatinden mahrumsam, kanaatiniz bu ise, lütfen açık söyleyiniz"[39] Aralık 1914'te yazılan bu mektuptan sonra, Kemal Atatürk Harbiye Nezaretinin 18 ocak 1915 günlü teklifi ve 20 Ocak 1915 tarihli onayla Sofya askerî ataşeliğinden, 3 ncü Kolordu da yeniden teşkil edilen 19 ncu Tümen komutanlığına atanır.[40]

25 Ocak 1915'te İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Atatürk, başkomutan vekili Enver Paşa'yla görüşür. 2 Şubatta Tekirdağ'a geçer ve 19 ncu Tümeni kurma çalışmalarına başlar.[41]

Genç Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal, Sofya'da üstlenmiş olduğu askerî ataşelik görevinin gereklerini yerine getirirken yazmış olduğu raporlar, çok kısa bir süre sonra, Türk milletinin "makus talihi"ni yenecek bir liderin de varlığını bize göstermektedir. Sonraki dönemlerdeki faaliyetleri incelenirken, O'nun bu dönemdeki fikrî, askerî yetkinliği de göz önüne alınmalıdır.

Olmazları başaran bir lider olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün "Nutuk"ta ortaya koyduğu özgüven, yukarıda verilen bilgilerde görüldüğü şekilde daha çok genç yaştaki Sofya askerî ataşeliği sırasındaki raporlarında da açıkça yansımaktadır.

---

38 Sadi Borak, **a.g.e.**, s.34.
39 Çankaya, **a.g.e.** s.82.
40 BOA, İ.HB. 1333. Ra./3.
41 Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s.34; **ATASE Arşivi ATAZB**, K.34, G.83, B.83-4.

ATATÜRK'ÜN KÜRESEL YÖNÜ ÜZERİNE

Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR*

I
Yurtta Barış Dünyada Barış Bağlamında Atatürk Ve Yabancı Devlet Adamları

24 Ekim 1919: Atatürk diyor ki:

"*Milletimiz bugüne kadar çok metaibe ve çok haksızlığa maruz kalmıştır. Binaenaleyh devamlı bir sulhü ezcan-ü dil temenni eder.*

Ancak tehlikenin boğaza sarıldığı yerde mücadele kendinden doğuyor. İzmir'de mücadeleyi kim açtı?...Canına kıyılan bir millet her şeyi göze alır."[1]

18 Kasım 1921: Atatürk, Ankara'daki Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilof'un söylevine verdiği karşılıkta diyor ki:

"*Anadolu bu müdafaasiyle yalnız kendi hayatına ait vazifeyi ifa etmiyor, belki bütün Şarka müteveccih hücumlara bir set çekiyor. Efendiler, bu hücumlar elbette kırılacaktır. Bütün bu tasallutlar mutlaka nihayet bulacaktır. İşte ancak o zaman garpte, bütün cihanda hakiki sükün, hakiki refah ve insaniyet hüküm sürecektir."*[2]

27 Aralık 1921: Gandi Başkanlığında toplanan Hindistan Ulusal Kongresi, Sakarya zaferinden dolayı Mustafa Kemal Paşa'yı kutlamak için şu kararı aldı:

---

* E. Büyükelçi, tarihçi-yazar

1 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III,** 2. baskı Ankara: 1961, s.11

2 **Hâkimiyeti Milliye,** 20.11.1921; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 411, No. 512

"*Kongre, Mustafa Kemal Paşa'yı ve Türkleri büyük başarılarından dolayı kutlar, Hind halkının sevgilerini kendilerine sunar, Türkiye'nin bağımsızlığının korunması konusunda yardımlarını sürdüreceğini belirtir."*[3]

7 Temmuz 1922: Atatürk, İran Elçisinin Ankara'ya gelişi dolayısıyla yaptığı konuşmada şöyle diyor:

" Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği, bütün mazlum milletlerin, bütün Şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan Şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir. Türkiye şimdiye kadar mevcut olan tarih kitaplarının icabatını değil, tarihin hakiki icabatını takip edecektir... Biz yeni bir tarih yapacağız." [4]

15 Mart 1923: Atatürk, Adana çiftçileriyle konuşmasında, savaş ve barış hakkındaki kanaatini şöyle anlattı:

"*Behemehal şu ve bu sebepler için, milleti harbe sürüklemek taraftarı değilim. Harp zaruri ve hayati olmalıdır. Hakiki kanaatim şudur: Milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı, "ölmeyeceğiz" diye harbe girebiliriz. Lâkin, hayat-ı millet tehlikeye maruz kalmayınca harp bir cinayettir.*

İnşallah iyi ve şerefli bir sulh yapacağız. Sulhun imzasiyle önümüzde bir çalışma devri açılacak..." [5]

2 Kasım 1923: Afganistan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, Afgan Kralı Amanullah Han ve Afgan Devleti adına Türkiye Cumhuriyeti ilanını ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ilk defa Cumhurbaşkanı seçilmesini kutluyor. Kutlarken *"Sema-i İslamda Türk'ün birinci defa doğan şu Cumhuriyet yıldızı yeryüzünde bütün İslam milletlerini feyizli ve ümitbahş ziyalarıyla ışıklandıracağına imanımız vardır*" diyor.[6]

---

3 R. K. Sinha, **Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi (1919-11928),** Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 115

4 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II,** 2. baskı, Ankara, 1959, s. 40

5 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II,** 2. baskı**,** s. 124

6 T.C. Dışişler Bakanlığı Arşivi **(DBA)- Cumhuriyetin İlânı**; Bilâl N. Şimşir**, Atarürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I,** Türk Tarih Kurmu Yayınları,

Mart 1933: Atatürk diyor ki:

"Şark'tan şimdi doğacak olan güneşe bakınız.

Bugün, günün ağırdığını nasıl görüyorsam, uzaktan, bütün Şark milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklâl ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu, şüphesiz ki terakkiye ve refaha müteveccih vuku bulacaktır. Bu milletler bütün güçlüklerine ve bütün mânilere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen istikbale ulaşacaklardır.

Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletlerarasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı hâkim olacaktır."[7]

8 Temmuz 1937: İran Şehinşahı **Rıza Pehlevi,** Sadabad Paktı'nın imzalanması dolayısıyla, Atatürk'e şu telgrafı gönderdi:

"*Şark antlaşmasını tespit ve tebyin eden dört dost mem*[8]*leket arasında münakit Sadabad Misakı'nın imzalanması münasebetile, siz Ekselansa, en hararetli tebriklerimi bildirmekle bahtiyarız. Bundan sonra çözülmez bir bağla birleşmiş olan memleketlerimiz, bu hadise yolu ile samimi ve verimli işbirliklerini sulhun hizmetine koyabileceklerdir. Siz Ekselansın saadeti ve Türk milletinin refahı hakkında en samimi temennilerimizi ifade için bu fırsattan istifade ediyoruz."*[9]

8 Temmuz 1937: Irak Kralı **Gaziyülevvel,** Sadabad Paktı'nın imzalanması dolayısıyla, Atatürk'e şu telgrafı gönderdi:

"*Şark antlaşmasını tespit ve tebyin eden dört kardeş ve dost memleket arasında münakit Sadabad Misakı'nın imzalanması münasebetile, siz Ekselansa en hararetli tebriklerimi bildirmekle bahtiyarız. Bundan sonra çözülmez bir bağla birleşmiş olan memleketlerimiz, bu hadise yolu ile samimi ve verimli işbirliklerini sulhun*

Ankara: 1993, s.13, No. 13

7 Karal, **Atatürk'ten Düşünceler...,** s. 17; Bilâl N. Şimşir, "Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri", **VIII. Türk Tarih Kongresi III. Ciltten ayrıbasım,** Ankara: 1983, s.1925-1926

8 Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları Cilt II,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, 281, No. 349

9 Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları Cilt II,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 547, No. 679

hizmetine koyabileceklerdir. Siz Ekselansın saadeti ve Türk milletinin refahı hakkında en samimi temennilerimizi ifade için bu fırsattan istifade ediyoruz. "[10]

9 Temmuz 1937: Afganistan Kralı **Mohammed Zahir Han,** Sadabad Paktı'nın imzalanması üzerine, Atatürk'e şu telgrafı gönderdi:

" Dört kardeş ve dost memleketlerimiz arasında imzalanan Sadabad misaki münasebetile siz Ekselansa en hararetli tebriklerimi arza müsaraat ediyorum. Sadabad misakının bizim dört memleketimizin tesanüt ve kardeşliği ve sulhun muhafazası için en müessir bir âmil olacağına kaniim. Bu fırsattan istifade ederek Ekselansın şahsi saadeti ve Türkiye'nin refah ve istikbali için en samimi temennilerimiz arz ederim."[11]

II

Atatürk'ün Ölümü Dolayısıyla Yabancı Devlet Adamlarının Söylediklerinden Örnekler

10 Kasım 1938: Türkiye'nin Paris Büyükelçisi **Suat Davaz,** Ankara'ya şunları telledi:

"*Bu sabah bir taraftan ajansların ve diğer taraftan radyoların verdiği alîm haber, her Türk'ün kalbini dondurduğu ve durdurduğu gibi bizim de kalplerimizi parçaladı. Yegâne tesellimiz O'nun lâyemut oluşudur...*

Bu ziyaı elimi haber alan Reisicumhur Mösyö Albert Lebrun, askerî maiyetinden Kolonel Chaudessolle'ü göndererek...Atatürk'ün elim ufulü dolayısıyla...Türk Milletinin matemine iştirak etmiştir. Reisicumhur bu elim ziyaın Fransa için de bir matem teşkil ettiğini ifade etmiştir...Dahiliye Nazırı Albert Saro'nun akşam gazetesine vaki beyanatında, Atatürk'ün üfûlünun Türkiye için azîm bir ziyâ olduğu gibi Fransa ve sulh için de sonsuz acı bir ziyâ teşkil ettiğini bildirerek alenen ve resmen taziyede bulunmaktadır. Maruzdur."[12]

---

[10] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları Cilt II,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, 281, No. 349

[11] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları Cilt I,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 99, No. 132

[12] T.C. Paris Büyükelçiliği Arşivi (PBA)-K. 180/A-1 & Bilâl N. Şimşir,

10 Kasım 1938: Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi **Hamdi Arpağ** Ankara'ya şunları telledi:

"*Atatürk'ün irtihali burada duyulur duyulmaz elyevm Berlin'de bulunmayan Führer ve Hariciye Nazırının telefonla vaki emirleri üzerine Devlet Nazırı Dr. Maysner, Führer namına, ve Hariciye Kâtibi Umumisi Baron Vayseger Hariciye Nazırı namına Büyükelçiliği bizzat gelerek taziyede bulunmuş ve sade Türkiye'nin değil bütün Avrupa'nın ve bu meyanda Türkiye'ye karşı dostluk hisleri ile mütehassis olan Almanya'nın büyük bir şahsı kaybetmiş olduğunu ilave eylemişlerdir..."*[13]

10 Kasım 1938: Fransa Cumhurbaşkanı M. **Albert Lebrun,** Atatürk'ün ölümü dolayısıyla, TBMM Başkanı ve Türkiye Cumhurbaşkanı Vekili **Abdülhalik Renda'**ya şu telgrafı gönderdi:

"*Hayatını yurdunu yeniden şerefle diriltmeye hasretmiş olan hararetli yurtseverin ve Büyük Devlet Adamı'nın göçtüğü şu anda, derin bir heyecanla Türkiye'nin matemine katılırım. O'nun, akıllı ve barışçı metodlarla gerçekleştirilen eseri, milletler tarihinde seçkin bir yer tutacaktır. Türk Milletine samimi dostlukla bağlı bulunan Fransız Milleti, Türkiye Cumhuriyeti'nin bugün uğradığı kaybı, elim bir sempatiyle duymaktadır."* [14]

10 Kasım 1938: Türkiye'nin Varşova Büyükelçisi **Ferit Tek** Ankara'ya şunları bildirdi:

" *(Polonya) Hariciye Nazırı, Polonya Hükûmeti'nin Atatürk'ü büyük bir Devlet adamı olmak üzere selamlayacağını ifade etti. Cenaze merasiminde Polonya Sefiri, Fevkalâde murahhas olarak Reisicumhuru temsil emrini almıştır. Vakit müsait ise orduyu temsil için dahi bir General kendisine iltihak edecektir. Biri Reisicumhur, diğeri ordu namına iki çelenk vazolunacaktır. Resmi tedfin günü Polonya'da bütün Devlet müessesatı ve Belediye matem bayrağı çekeceklerdir. Merasim günün iş'arı mercudur."*[15]

10 Kasım 1938: Türkiye'nin Bürkreş Elçisi **Hamdullah Suphi**

Atatürk'ün Hastalığı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1989, s. 98

13 Bilâl N.Şimşir, **Atatrürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 173, No. 244

14 Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1989, s. 113

15 Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt III,** TTK, Ankara, 2001, s. 487, No. 586

Tanrıöver Ankara'ya şunları telledi:

"*Reisicumhurun vefatı haberi burada çok derin teessür uyandırmıştır. Telgrafın buraya gelmesinden hemen sonra Baş Mabeynci Kral namına ve Hariciye Nazırı Hükûmet namına Elçiliğie gelerek taziyelerini bildirmişler, Baş Mabeynci Türk milletinin uğradığı kayıptan duyduğu çok derin ve samimi teessürü Türk milleti ve hükûmetinin bilmesini Kralın bilhassa arzu ettiğini, Hariciye Nazırı da Romanya hükûmeti namına, cihan tarihinde o kadar büyük ve asil rol oynamış bir simanın kaybı ile kendilerinin çok kıymetli bir dost kaybettiklerini acı bir surette duyduklarını beyan eylemişlerdir. Resmi dairelerde bayraklar matem alâmeti olarak yarıya indirilmiştir. Gazeteler hususi nüshalar çıkararak halkı haberdar eylediler ve yarın da merhumun eserini tanıtmak üzere fevkalâde nüshalar çıkaracaklar. Elçilikte açıklmış olan defter-i mahsusa Hükûmet erkânı, ecnebi sefirler, sabık Nazırlar, maruf birçok zevat imza etmekte, taziyelerini bizzat ifade etmektedirler.*" [16]

10 Kasım 1938: Romanya eski Dışişleri Bakanı **N. Titulesco,** Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. **Tevfik Rüştü Aras'**a şu telgrafı çekti (çeviri):

"Büyük, şanlı ve bilge Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölümüne pek üzüldüm. En içten başsağlığı dileklerimi kabul buyurmanızı ve Hükûmetinize sunmanızı rica ederim. Öyle büyük bir Şefi yakından tanımış olmayı ve Balkan Paktı dolayısıyla onunla birlikte yan yana çalışmış olmayı kendim için her zaman nadir bir ayrıcalık sayacağım. Bu acı anda içten dostluk duygularıma lütfen inanmanızı özellikle rica ederim." [17]

10 Kasım 1938: Yunanistan Başbakanı **Metaxas,** Türkiye Başbakanı **Celal Bayar'**a şu telgrafı çekti (çeviri):

"*Yunan Hükûmeti, Yunan halkı ve ben, dost ve müttefik Türkiye'yi pek derinden sarsan millî matemi, en büyük acıyla paylaşıyoruz. Bu yaslı anda bütün Yunanistan, kendisine karşı pek büyük bir sempati beslediği asil dost milletin yanındadır. Seçkin Şef, kahraman asker ve Türkiye'nin aydın yaratıcısının hatırasına saygı besleyen Yunanistan, Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün, Türk-Yunan Antantı'nın*

---

16 Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt IV,** TTK, Ankara, 2001, s. 73, No. 93

17 Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt IV,** s. 73, No. 92

baş mimarı ve Türk ve Yunan milletlerini barışçı işbirliği ülküsü etrafında birleştiren sarsılmaz dostluk bağlarının da kurucusu olduğunu hiçbir zaman unutmayacaktır. Yunanistan, güçlü eseriyle Türk milletinin kaderini çizmiş olan Büyük Ölü'nün duygulandırıcı hâtırasını sadakatle yaşatacaktır."[18]

11 Kasım 1938: Fransa İçişleri Bakanı **Albert Sarraut,** *Paris-Soir* gazetesinde "Atatürk" başlıklı bir yazı yayınladı. Daha önce Büyükelçi olarak Türkiye'de bulunmuş ve Atatürk'ü yakından tanımış olan Sarraut şunları yazdı:

"*Başkan Atatürk'ün ölümü, o güzelim Türkiye için muazzam bir kayıptır; O'nun kahramanlığı ve dehasıdır ki, Türkiye'yi bağımsızlığa kavuşturmuş ve kalkınma yoluna koymuştur. O'nun ölümü Fransa için de bir kayıptır; çünkü Atatürk, Fransa'nın sadık ve içten bir dostuydu. Bu ölüm, barış davası bakımından da bir kayıptır, çünkü O, Devlet Başkanı olarak, yüksek bir vicdanla, yorulmadan barışı korumak için çaba harcıyordu..."*[19]

11 Kasım 1938: Hatay Devleti Reisi **Tayfur Sökmen,** Türkiye Cumhurbaşkanı Vekili Abdülhalik Renda'ya şu başsağlığı telgrafını gönderdi:

"*Türk âleminin ve bütün Şark'ın Ulu Atasının ebedi ziyaı Hatay'ı sonsuz teessürlere gark etmiştir. Büyük Önderin, rejimini ve aydınlattığı izleri takip edecek olan Türk milletinin ve Türk varlığının izleri üzerinde, bütün varlığımızla yürüyeceğimizi ağlayarak arz ederim."* [20]

11 Kasım 1938: Türkiye'nin Londra Maslahatgüzarı **Kadri Rizan** Ankara'ya şunları telledi:

"*Büyük felaket haberini resmen bildirmek üzere dün akşam Hariciye Nezaretine gittim. Nazır Meclis'te meşgul olduğu cihetle Müsteşar ile görüştüm. Son derece müteellim ve müteessir olduklarını, kederimize bütün kalpleri ile iştirak ettiklerini bizi de mütehassis edecek bir lisan ile ifade etti. Türkiye'nin büyük bir şef, cihanın*

---

18 Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt IV,** s. 469, No. 548

19 Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1989, s. 132

20 Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt II,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 193, No. 218

harikulade beynelmilel bir sima, İngiltere'nin büyük bir dost gaip ettiklerini söyledi."[21]

11 Kasım 1938: Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi **Enis Akaygen** Ankara'ya şunları telledi:

"*Reisicumhurmuz Atatürk'ün ebedi ufulü daolayısile Saray-ı Şehinşahi ve Hükûmet bir ay resmi matem ilan etmiştir. Şehinşah Hazretleri tedfin merasiminin sonuna kadar İran'da askerî ve resmi diğer emakin üzerine ve ecnebi memleketlerdeki İran mümessilliklerinde bayrağın yarıya çekilmesini emir buyurmuştur. Bu irade-i Şehinşahi bugün bütün gazetelerde ilan edilmiştir."* [22]

11 Kasım 1938: Sovyetler Birliği Merkez İcra Komitesi Reisi **Kalinin,** Türkiye Cumhurbaşkanı Vekili **Abdülhalik Renda'**ya şu telgrafı çekti (çeviri):

"*Dost Cumhuriyetin, ismi büyük Türk milletinin istiklal ve refahı için olan kahramanca mücadelesinin bütün devresini sembolize eden yüksek Başkan Kemal Atatürk'ün vefatı haberlerinden pek ziyade müteheyyicim. Bu acı vesileyle samimi taziyelerimi kabul buyurunuz."*[23]

11 Kasım 1938: Sovyet Dışişleri Bakanı **Litvinov,** Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. **Tevfik Rüştü Aras'**a şu telgrafı çekti (çeviri):

"*Türkiye istiklalinin ve barış davasının yorulmaz mücadelecisi ve Türk-Sovyet dostluğunun bânisi yüksek devlet adamı Kemal Atatürk'ün ölümü haberlerinden pek ziyade mütessir ve müteheyyiç olarak samimi ve candan taziyelerimi arza müsaraat eylerim."*[24]

12 Kasım 1938: Türkiye'nin Kahire Elçisi **Şevki Alhan** şunları telledi:

" *Atatürk'ün vefatı kendisini saygı ile seven bütün Mısır'da büyük acı uyandırdı. Matbuat, yazılarında O'nun yarattığı ölmez eser-*

---

21 T.C. Londra Büyükelçiliği Arşivi (LBA)- Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hatalığı,** T.T.K., Ankara, s. 180

22 Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt II,** s. 555, No. 695

23 Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt IV,** s.186, s. No. 236

24 Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt IV,** s.186, No. 336, not.2

lerden bahsederek milletimize derin taziyelerini sunuyorlar. Sureti mahsusada İskenderiye'den gelen Başmabeynci, Majeste Kralın, Meclis Reisi parlemanın taziyelerini, Hariciye Nazırı ile müsteşarı ayrı ayrı gelerek hükûmetin teessürlerini tebli ettiler. Diğer taraftan Kral ailesine mensup prens ve prensesler ile pekçok dost Mısırlılar acılarını bildirmek üzere âcizlerşni ziyaret ettiler. Hükûmetin karaile cenaze merasiminin sonuna kadar Parleman ve resmi devair bayraklarının yarıya indirileceği maruzdur."*[25]

* Bir örnek: 11 Kasım 1938 günlü *El Ahram* gazetesi şunları yazmıştı:

"Mustafa Kemal öldü. O, Türk milletinin atası ve son asırların yetiştirdiği en büyük adam. Türkiye'yi kulluktan kurtaran, istilacılara karşı saldırı ateşini yakan, savaş meydanlarında ona başbuğluk edip kurtuluş sahiline çıkaran adam öldü...Tarih onun adını ebedileştirecektir...Bütün Şark âlemi, Türk milletine en derin taziyelerini sunar. Dün ölümünü öğrendiğimiz Atatürk'ün, dünyanın en büyük adamı olduğunu tarihin kaydetmesi hiç de uzak değildir..." (*Ayın Tarihi,* II. Teşrin 1938 No. 60 Mükerrer, sç 194)

13 Kasım 1938: Türkiye'nin Sofya Elçisi **Şevki Berker** Ankara'ya şunları bildirdi:

"Başvekil, Atatürk'ün cenaze merasiminde bulunmak üzere Kral namına Saray Nazırı General Panof'u, Hükûmet namına General Daskalof'u ve ordu namına da Sofya garnizonu kumandanı General Bukakşi ve 72 nefer, 5 zabit ve 6 zabit vekilinden mürekkep bir kıtayı asker, ye göndermeye karar verdiklerini söyledi...Kral'ın Atatürk'e karşı beslediği yüksek takdir hislerile merhumu müşarileyhin vaktiyle Ataşemiliter olarak Bulgar ordusu ile temasını ve Bulgaristan'a karşı gösterdiği dostluk hislerini ve Harbi Umumide Türkiye-Bulgaristan ordularının silah arkadaşlığını nazarı itibara alarak bu merasime hakiki bir dostluk tezahürü ile iştirak etmek arzusunu izhar ettiğini ve bunu da ilk defa olmak üzere bize karşı yaptığını söyledi." [26]

---

[25] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt III,** s. 303, No. 493

[26] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları Cilt I,** s. 566, No. 723

III

Atatürk Hakkında Yabancı Devlet Adamlarının Anıtkabir Defterine Yazdıklarından Örnekler

31 Mayıs 1965: Hindistan Cumhurbaşkanı **Zakir Hüseyin** Atatürk'ün Anıtkabir defterine şunları yazmıştır:

"*Dünyanın en büyük ve asil ölülerinden birinin huzurunda insan huşu ve hayranlık içinde durur.*

Kendi halkının Atası olan Kemal Atatürk, hürriyetlerine kavuşmak ve bu hürriyet üzerine dayanan güzel bir hayat kurmak amacı ile gayret sarfeden bütün milletler için ilham kaynağı olmuştur.

Büyük adamın hâtırasını selâmlarım." [27]

9 Haziran 1965: Cezayir Cumhurbaşkanı **Tayyib Bulharef** Atatürk'ün Anıtkabir defterine şunları yazmıştır:

"*Vatanına ve insanlığa hürriyet örneğini veren Atatürk'e Tayyib Bulharef'ten saygılar. Tanrı ruhunu şad etsin."*[28]

20 Temmuz 1966: Sovyetler Birliği Başbakanı **A. Kossigin** Atatürk'ün Anıtkabir defterine şunları yazmıştır:

"*Mümtaz bir asker, büyük bir devlet adamı, milletinin öğretmeni ve önderi olan Atatürk adı, Sovyetler Birliği'nde bilinmekte ve derin saygı görmektedir.*

Atatürk Sovyetler Birliği ile barış politikasını tahakkuk ettirmiş ve iki memleket arasında siyasi ve iktisadi işbirliğinin gelişmesine vesile olmuştur.

İki devlet ve millet arasındaki ilişkiler Atatürk devrinde parlak sayfalar kazanmıştır.

Hatırasına hürmeten" [29]

1967: Etyopya İmparatoru **Haile Selassie** Atatürk'ün Anıtkabir defterine şunları yazmıştır:

"*Türk halkının hizmetkârı olan ve kendisini memleketinin hizmetine vakfetmiş olan Kemal Atatürk'ün son istirahatgâhını ziyaret*

---

27 **Dünya Devlet ve Hükûmet Başkanları Atatürk için Yazdılar,** Anıt Yayınevi, Ankara: 1973

28 **Ibid.**

29 **Ibid.**

ettik.

O'nun kendi memleketine yaptığı millî hizmet bütün dünya için güzel bir örnek olmuştur."[30]

15 Eylül 1967: Ürdün Kralı **Hüseyin Bin Tallal** Atatürk'ün Anıtkabir defterine şunları yazmıştır:

"*Dünyanın en büyük kahramanlarından biri burada yatmaktadır. Bu şahsiyet hiç kimseyle kıyaslanamaz, çünkü O, çeşitli özellikleriyle en büyüktü, O yepyeni bir Türkiye kurmuştur, denilebilir. Çünkü, en nazik döneminde bulunuyordu. O, ideallerini nasıl gerçekleştireceğini ve yolunu nasıl çizeceğini biliyordu. O, gelecek kahramanlar için bir modeldi. O, savaştaki kahramanlığı sayesinde düşmanı ülkesinden kovdu ve ülkesinin bağımsızlığını ve özgürlüğünü kazandı.*

O, barıştaki kahramanlığı ile yeni ve müreffeh bir ülke kurdu. Yani ülkesinin itibarını yükseltti. Hak Teala onun yerini cennet etsin."[31]

20 Mart 1968: Bulgaristan Başbakanı **Todor Jivkov** Atatürk'ün Anıtkabir defterine şunları yazmıştır:

"*Bulgar halkı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Kemal Atatürk'ü saygıyla anar. O'nun ifade etmiş olduğu 'Türkiye ve Bulgaristan dost olmalıdır' sözlerine bizde çok büyük değer verilir.*

İki komşu devletin ilişkileri, ileride iki milletin refahı dostluk ve geniş işbirliği ruhu içinde, Balkanların ve bütün dünya sulhu için gelişeceğine güvenle bakmalıyız." [32]

29 Mart 1968: Yugoslavya Başbakanı **Mika Spiljak** Atatürk'ün Anıtkabir defterine şunları yazmıştır:

"Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin çok değerli bir askerî ve unutulmaz bir lideridir. Dünyada ve Türk Milletinde bıraktığı iz çok derindir. Kendi milletine ve dünyaya en iyi bir örnektir. Türk milletinin O'na olan inancı ve O'nun izinde gitmesi daima takdirle anılır."[33]

30 Nisan 1970: Pakistan Cumhurbaşkanı **General Yahya Han**

---

30 **Ibid.**
31 **Ibid**.
32 **Ibid.**
33 **Ibid.**

Atatürk'ün Anıtkabir defterine şunları yazmıştır:

"Bizler Pakistan'da Türkiye'nin büyük lideri Atatürk'e en büyük saygıyı beslemekteyiz. Gerçekten, bizler kendisini, Türk halkı tarafından benimsendiği kadar bizim ülkemizin de lideri olarak kabul etmekteyiz."[34]

18 Ekim 1971: İngiltere Kraliçesi **Ellisabeth II,** Atatürk'ün Anıtkabir defterine şunu yazmıştır.

"Savaşta ve barışta kahraman, Türk milletinin Ata'sına hürmetlerimi sunarım."[35]

1 Nisan 1972: Sovyetler Birliği Prezidyum Başkanı **N. Podgorny,** Anıtkabir Defteri'ne Atatürk hakkında şunları yazmıştır:

"Kendisini Türkiye Cumhuriyeti'nin seçkin bir devlet adamı ve askeri; memleketimizin büyük dostu olarak sayan biz Sovyetler yeni Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün hatırası önünde saygıyla eğiliriz:"[36]

Türkiye 17 Yılda 40 Dostluk Antlaşması Yaptı (1921-1937)

Atatürk döneminde Türkiye'nin yabancı ülkelerle ilişkilerinde göze çarpan bir yenilik şu olmuştur: Türkiye, herhangi bir ülke ile resmi ilişki kurarken, önce o ülkeyle masaya oturup bir dostluk antlaşması yapma yolunu benimsemiştir. Osmanlı diplomasisinde böyle bir uygulama veya gelenek yoktu ve hiç olmamıştı. Bu, tamamen Atatürk dönemime özgü bir uygulama idi.

Osmanlı Devleti, sanki dünya ile sürekli kavgalıymış gibi gösteriliyor ve öyle görülüyordu. Gerçi Osmanlı hükûmeti zaman zaman (ve örneğin Kırım Savaşı'nda olduğu gibi bazı) yabancı ülkelerle ittifaklar yapıyordu ama kısa süren böyle dostluklar ve ittifaklar da sanki arıziymiş, geçiciymiş gibi görülüyordu.

Yeni Türkiye ise bütün ülkelerle barışık olduğunu dünyaya gösterdi. Atatürk Türkiyesi'nin yabancı devletlerle dostluk anlaşmaları

---

34 **Ibid.**
35 **Ibid**.
36 **Ibid**.

imzalayarak resmi ilişki kurma biçimindeki diplomasi pratiği daha İstiklâl Savaşı içinde, 1921 yılında başladı. Ankara Hükûmeti, 1 Mart 1921'de Afganistan'la, 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile ve 2 Ocak 1922'de Ukrayna ile dostluk antlaşmaları imzaladı. Türkiye 1923 yılının 23 Temmuz günü, yani Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün önce Polonya ile bir dostluk antlaşması imzalamıştır. Bunu, aynı yılın 10 Aralık günü Arnavutluk'la, 18 Aralık günü de Macaristan'la yapılan dostluk antlaşmaları izlemiştir. Ertesi yıl 8 ülkeyle, 1925 yılında da 5 ülkeyle dostluk antlaşmaları imzalanmıştır. Bu yöntem daha sonraki yıllarda da sürüp gitmiştir. Türkiye, 1921-1937 yılları arasında 16 yılda tam 40 dostluk antlaşması imzalamıştır. Dostluk antlaşmaları yapılırken, devletler arasında herhangi bir ayrım gözetilmemiştir. Uzak-yakın, büyük-küçük, önemli-önemsiz dünyanın bütün bağımsız devletleriyle benzer antlaşmalar yapılması amaçlanmıştır. Atatürk'ün sağlığında yeryüzündeki bütün bağımsız devletlerin sayısı da topu topu 50 kadardı.

Atatürk Zamanında Türkiye'nin Dostluk Antlaşmaları İmzaladığı Devletlerin Listesi [37] (Devletlerin alfabetik sırasıyla)

Devletler	Antlaşma tarihi	İmzalandığı yer
1. Afganistan	1 Mart 1921	Moskova
2. Afganistan	25 Mayıs 1928	Ankara
3. Almanya	3 Mart 1924	Ankara
4. ABD	17 Şubat 1927	Ankara (Nota değişimiyle)
5. Arjantin	29 Haziran 1926	Roma
6. Arnavutluk	10 Aralık 1923	Ankara
7. Avusturya	28 Ocak 1923	İstanbul
8. Brezilya	8 Eylül 1927	Roma
9. Bulgaristan	18 Ekim 1925	Ankara
10. Çekoslovakya	11 Ekim 1924	Ankara
11. Çin	4 Nisan 1934	Ankara
12. Danimarka	26 Ocak 1925	Ankara
13. Estonya	1 Aralık 1924	Varşova
14. Finlandiya	9 Aralık 1924	Varşova
15. Fransa	30 Mayıs 1926	Ankara
16. Fransa	3 Şubat 1930	Paris
17. Hollanda	16 Ağustos 1924	Ankara
18. İngiltere	5 Haziran 1926	Ankara
19. İran	22 Nisan 1926	Tahran
20. İran	5 Kasım 1932	Ankara
21. İspanya	27 Eylül 1924	Ankara

[37] A. Gündüz Ökçün-Ahmet R. Ökçün, **Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973),** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara: 1974; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara: 1983

22. İsveç	31 Mayıs 1924	Ankara
23. İsviçre	19 Eylül 1925	Cenevre
24. Letonya	3 Ocak 1925	Varşova
25. Litvanya	17 Eylül 1930	Moskova
26. Macaristan	18 Aralık 1923	İstanbul
27. Meksika	25 Mayıs 1927	Roma
28. Mısır	7 Nisan 1937	Ankara
29. Norveç	2 Mayıs 1925	Moskova
30. Polonya	23 Temmuz1923	Lozan
31. Romanya	17 Ekim 1933	Ankara
32. Sovyet Rusya	16 Mart 1921	Moskova
33. SSCB	17 Aralık1925	Paris
34. Suudi Arabistan	3 Ağustos 1929	Mekke
35. Şili	30 Ocak 1926	Roma
36. Ukrayna	22 Ocak 1922	Ankara
37. Uruguay	4 Ocak 1929	Roma
38. Yugoslavya	28 Ekim 1925	Ankara
39. Yugoslavya	27 Kasım 1933	Belgrad
40. Yunanistan	30 Ekim 1930	Ankara

Atatürk Zamanında Türkiye'nin Dostluk Antlaşmaları İmzaladığı Devletlerin Listesi (Kronolojik sırayla)

Devletler	**Antlaşma tarihi**	**İmzalandığı yer**
1. Afganistan	1 Mart 1921	Moskova
2. Sovyet Rusya	16 Mart 1921	Moskova
3. Ukrayna	22 Ocak 1922	Ankara
4. Polonya	23 Temmuz 1923	Lozan
5. Arnavutluk	10 Aralık 1923	Ankara
6. Macaristan	18 Aralık 1923	İstanbul
7. Avusturya	28 Ocak 1923	İstanbul

8. Almanya	3 Mart 1924	Ankara
9. İsveç	31 Mayıs 1924	Ankara
10. Hollanda	16 Ağustos 1924	Ankara
11. İspanya	28 Eylül 1924	Ankara
12. Çekoslovakya	11 Ekim 1924	Ankara
13. Estonya	1 Aralık 1924	Varşova
14. Finlandiya	9 Aralık 1924	Varşova
15. Letonya	3 Ocak 1925	Varşova
16. Danimarka	26 Ocak 1925	Ankara
17. Norveç	2 Mayıs 1925	Moskova
18. İsviçre	19 Eylül 1925	Cenevre
19. Bulgaristan	18 Ekim 1925	Ankara
20. Yugoslavya	28 Ekim 1925	Ankara
21. SSCB	17 Aralık1925	Paris
22. Şili	30 Ocak 1926	Roma
23. İran	22 Nisan 1926	Tahran
24. Fransa	30 Mayıs 1926	Ankara
25. İngiltere	5 Haziran 1926	Ankara
26. Arjantin	29 Haziran 1926	Roma
27. ABD	17 Şubat 1927	Ankara (Nota değişimiyle)
28. Meksika	25 Mayıs 1927	Roma
29. Brezilya	8 Eylül 1927	Roma
30. Afganistan	25 Mayıs 1928	Ankara
31. Uruguay	4 Ocak 1929	Roma
32. Suudi Arabistan	3 Ağustos 1929	Mekke
33. Fransa	3 Şubat 1930	Paris
34. Litvanya	17 Eylül 1930	Moskova
35. Yunanistan	30 Ekim 1930	Ankara
36. İran	5 Kasım 1932	Ankara
37. Romanya	17 Ekim 1933	Ankara

38. Yugoslavya	27 Kasım 1933	Belgrad
39. Çin	4 Nisan 1934	Ankara
40. Mısır	7 Nisan 1937	Ankara

17 yılda dört kıtaya yayılan 40 dostluk anlaşması. Atatürk Türkiyesi, dört kıtaya dostluk elini uzatmıştı; doğusu, batısı, güneyi, kuzeyi ile yer küresine bir bütün olarak barış ve dostluk perspektifiyle bakıyordu.. Bu, Atatürk'ün dünyaya küresel veya global bakışı idi. Devlet kurucusu Atatürk, kurduğu devletin dış ilişkilerini bütünüyle barış ve dostluk temeline oturtmak istemiştir. Dünya ile barışık olduğunu somut biçimde göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti, bütün dünya milletleri ile dostluk bağları oluşturmayı amaçlamıştır. Yani Türkiye Cumhuriyeti, dış dünyaya "**dar-ül harb"** veya "**savaş meydanı"** olarak bakmıyor, barış meydanı, dostluk meydanı olarak bakıyordu. Tabir caizse "**Dar-ül sulh"** olarak bakıyordu ve dostluk antlaşmaları yaparak bunu dünyaya gösteriyordu, göstermişti. Ve imzalanan dostluk anlaşmaları, ilke olarak, gelip geçici değil, "ebedi dostluk" ilişkileri öngörüyordu.

Evet Atatürk zamanında 40 dostluk antlaşması yapılmıştı. Fakat o dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin yabancı ülkelerle kurmuş olduğu sıcak ilişkiler sadece bu 40 antlaşmayla sınırlı kalmamıştı. "Dostluk anlaşması" etiketi taşımayan çeşitli ahdi belgelerle de yabancı devletlerle iyi ilişkiler kurulup pekiştirilmişti. İyi komşuluk anlaşmaları, adli yardımlaşma anlaşmaları, çeşitli *modüs vivendi'*ler vs..

Bazı dostluk anlaşmaları çok uzun ve çetin müzakereler sonunda imzalanabilmişti. Örneğin Ekim 1925'te Ankara'da imzalanan Türkiye-Bulgaristan Dostluk Anlaşması böyle bir anlaşmaydı. Bunun ve eklerinin müzakeresi çok çetin geçmiş ve iki yıl sürmüştü. Bazı devletlerle dostluk antlaşması imzalamadan önce aradaki bir dizi sorunu sabırla çözmek gerekmişti. Bu da yıllar almıştı. Yunanistan ile dostluk anlaşması ancak Cumhuriyetin onuncu yılında imzalanabilmişti...

Atatürk, Tam 115 Yabancı Devlet Başkanıyla İlişki Kurdu

Evet, Atatürk zamanında Türkiye, dört kıtada 19 yeni diplomatik temsilcilik açtı ve yabancı ülkelerle 40 dostluk antlaşması yaptı. Ama Atatürk bu kadarla yetinmedi. Yabancı Devlet Başkanlarıyla ilişkiler kurdu. O'nun zamanında yeryüzünde ne kadar yabancı cumhurbaşkanı, Kral veya İmparator var idiyse onların istisnasız hepsiyle Atatürk'ün ilişkileri, yazışmaları, telgraflaşmaları, mesajları olmuştur. Bu belgeleri, Türk Tarih Kurumu yayınları arasında çıkmış olan *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları* adlı dört ciltlik eserimde topladım. Bu dört ciltte toplam 2662 belge, 637 fotoğraf ve belge fotokopisi yer almaktadır. Merak edenler o kitaplara bir göz atabilir; araştırmacılar bu alanda yeni yeni araştırmalarla yeni belgeler de ortaya çıkarabilirler. Burada bir liste vermekle yetiniyoruz.

Atatürk'ü İlişki Kurduğu Yabancı Devlet Başkanları Listesi [38]
(Devletlerin alfabe sırasına göre)

Devletler	Devlet Başkanları
1. Afganistan	Amanullah Han, Mehmet Nadir Han, Mehmet Zahir Şah
2. Almanya	Friedrich Ebert, Walter Simon, Hindenburg, Hitler
3. ABD	Calvin Coolidge, Herber Hover, Frankin D. Roosevelt
4. Arjantin	Agustin P. Justo, Roberto M. Ortiz
5. Arnavutluk	Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu (Sonra Kral Zog I).
6. Avusturya	Dr. Michael Heinisch, Walter Miklas
7. Azerbaycan	(Kollektif devlet başkanlığı, İçtimai Şura)

[38] Atatürk ile listedeki yabancı Devlet Başkanları arasındaki ilişkişklerin ve yazışmaların ayrıntıları için bkz.: Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I: Afganistan-Çin,** TTK Yayını, Ankara: 1993; **Cilt II: Danimarka-İran,** TTK, Ankara: 2001; **Cilt III: İspanya-Polonya,** TTK, Ankara: 2001 ve **Cilt IV: Romanya-Yunanistan,** TTK, Ankara: 2001.

8. Belçika	Albert I, Leopold III
9. Brezilya	Washington Luis Pereira de Sousa, Getulio D. Vergas
10. Bulgaristan	Boris III
11. Çekoslovakya	Thomas G. Masaryk, Dr. Edvart Benes, Jan Syrovy
12. Çin	Chiang Chung Cheng, Lin Sen
13. Daninarka	Christian X
14. Dominik Cum.	Horacio Vaskes
15. Estonya	Jean Tonison, Konstantin Päts
16. Finlandiya	Lauri Kristian Rolander, Pehr Evind Svinhufvud
17. Fransa	Alexandre Millerand, Gaston Dumergue, Paul Doumer, Albert Lebrun
18. Guatemala	Lazaro Chacon, George Ubico
19. Gürcistan	(Kollekgtif Başkanlık, Komite)
20. Habeşistan	Zeouditou, Negus Tafari / Haile Sellasie
21. Haiti Cum.	Louisd Borno
22. Hatay Devleti	Tayfur Sökmen
23. Hicaz, Necid	Abdülaziz Ibn. Suud (Suudi Arab.)
24. Hollanda	Wilhelmina
25. Irak	Faysal I, Gazi I
26. İngiltere	George V, Edward VIII, George VI
27. İran	Ahmed Han Kaçar, Rıza Şah Pehlevi
28. İspanya	General Primo de Rivera, Alfonso XIII, Alcala Zamora, Torres, Martinez Barri, Mamnuel Azana y Diaz, General Franco
29. İsveç	Gustav V
30. İsviçre	Chuard, Musy, Schuthles, Motta, Haab, Minger, Meyer, Baumann

31. İtalya	Vittorio Emanuele
32. Japonya	Yoshito, Hirohito
33. Küba	Carlos Mendieta y Montefur
34. Letonya	Gustavs Zemglas, Albert Kviesis, Karlis Ulmanis
35. Liechtenstein	François I
36. Litvanya	Antanas Smetona
37. Lüksemburg	Charlotte
38. Macaristan	Nicolas Horthy de Nagybanya
39. Meksika	Plutarco Elias Calles, Emilio Portes Gil, Pascual Ortiz Rubio, AlbertoK. Rodriguez, Lazaro Cardenas
40. Mısır	Fuad I, Faruk I
41. Nikaragua	Juan Bautista Sacassa
42. Norveç	Haakon VII
43. Polonya	Stanislaw Wojciechowski, Ignace Moscicki
44. Romanya	Ferdinand I, Mihai I, Carol II
45. Salvador	Pio Romero Bosque, Maxmiliano Hernandez martinez
46. SSCB	Vladimir İliç Lenin, Mihail İvanoviç Kalinin, Neriman Neriman Nerimanov
47. Suriye	Haşem Attasi
48. Şili	Carlos Obenes del Campo, Arturo Alessandri
49. Ukrayna	Petrovski, Rakovski
50. Uruguay	Juan Campsisteguy, Gabriel Terra, Alfredo Baldomir
51. Ürdün	Abdullah
52. Vatikan	Benoit XV
53. Venezuela	Juan Vicente Gomez
54. Yemen	İmam Yahya

55. Yugoslavya	Alexandre I, Pierre II (ve Naib Prens Paul)
56. Yunanistan	Paul Coundouriotis, Theodore Pangalos, Alexandre Zaimis, George II.

Toplam: Bağımsız ve yarı bağımsız **56 devlet** ve **115 devlet başkanı.**

Atatürk zamanında, yeryüzünde bağımsız ve yarı bağımsız devletlerin sayısı bu kadardı. Bu devletlerin başında bulunmuş kralların, cumhurbaşkanlarının, imparatorların toplam sayısı da115 olmuştur.

56 devletin arasında, sonradan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlert Birliği'ne (SSCB) katılarak bağımsızlıklarını kaybetmiş olan 6 devlet de vardır: **Azerbaycan, Estonya, Gürcistan, Letonya, Litvanya** ve **Ukrayna.** Bu devlet çıkınca bağımsız ve yarı bağımsız devletlerin sayısı 50'ye düşmektedir. Bu 50 kalemlik listede henüz tam bağımnsız olmayan **Ürdün, Suriye** ile **Lichtenstrein** Prensliği, **Lüksembnurg** Grand Düşeliği ve **Vatikan** da yer almaktadır. Bunlar da çıkarılırsa, tam bağımsız devletlerin sayısı 45'e düşer.

Atatürk, ayrım gözetmeksizin bütün yabancı devlet başkanlarıyla dostça ilişkiler kurmayı, bütün devletlerle dostluk antlaşmaları yapmayı, Türkiye'nin dış ilişkilerini dostluk temeline ortutmayı amaçlamış ve bunu başarmıştır. Bu Atatürk'ün dünyaya küresel yaklaşımı, bakışı idi.

Bu bağlamda Atatürk, Türkiye'nin de yer aldığı bölgeye özel bir önemle eğildi.

Atatürk Döneminde Balkanlar ve Ortadoğu Barış ve İşbirliği Bölgelerine Dönüştürüldü

(1)
BALKAN PAKTI (1934)

Atatürk, Cumhuriyetin ilk yıllarında dikkatini öncelikle komşu ülkelere çevirdi. Türkiye, Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerini zaten özenle sürdürüyordu; batıdaki komşularıyla Balkan Paktı'nı,

doğudaki komşularıyla da Saadabad Paktı'nı imzalayacak ve içinde bulunduğu bölgeyi bir barış ve dostluk bölgesine dönüştürecekti. Önce Balkanlar'daki gelişmelere kısaca göz atalım.

Balkanlar, bizim coğrafyamızdır. Türkiye topraklarının bir bölümü Balkan Yarımadası'nda, Trakya'dadır. Bu açıdan Türkiye, bir Balkan ülkesi sayılır. Tarihimiz Balkanlarlarla ortaktır. Tarihten miras, Balkanlar'da önemli miktarda Türk azınlıkları vardır. Bu soydaş kitleler Türkiye'yi Anavatan bilir, gözlerini Türkiye'ye çevirmişlerdir ve zaman zaman Türkiye'nin Balkan komşularıyla ilişkilerini etkilerler. Balkanlar, İstanbul'un ve Anadolu'nun savunma kalkanı gibidir. İmparatorluk döneminde de öyleydi, Cumhuriyet döneminde de. Çünkü Türkiye'ye tehditler çoğu zaman Batı'dan geliyordu ve Balkanlarda savaşlar, işgaller, isyanlar, kavgalar, bunalımlar hiç eksik olmamıştı. Şair Abdülhak Hâmid'in ifadesiyle, "*Balkanların tarihi al kanlarla yazılmıştı."* Oysa yeni Türkiye, "*Yurtta barış, dünyada barış"* ilkesini içtenlikle benimsemişti. Kendi bölgesinde de barış istiyordu.

Türkiye, daha 1926 yılında tüm Balkan Devletleri arasındaki sınırların veya *statu quo'*nun karşılıklı olarak güvence altına alınması amacıyla girişimlerde bulundu. Balkanlarda, 1925 tarihli Locarno Antlaşmasına benzer bir toplu güvenlik sistemi kurulmasını arzusunu dile getirdi. Ancak bu girişimden olumlu bir sonuç çıkmadı, ortam henüz hazır değildi.

1930'larda Faşist İtalya'dan ve Almanya'dan Türkiye'ye karşı tehdit ihtimali belirince Balkanlar, Atatürk'ün barışçı dış politikasında öncelikli bir yer aldı. Atatürk'ün öncülüğünde Balkanlarda bir ortak güvenlik sistemi oluşturulması yönünde diplomatik hazırlıklara girişildi.

5 Ekim 1930'da Yunanistan, Türkiye, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Arnavutluk'un resmi olmayan temsilcileri arasında ilk **Balkan Konferansı** toplandı. Ekonomik, teknik, kültürel işbirliği konularının ele alındığı bu konferansların ikincisi Ekim 1931'de İstanbul'da, üçüncüsü 1932 Ekimi'nde Bükreş'te, sonuncusu da 1933 Kasımı'nda Selânik'te yapıldı. Fakat toplantılar resmi temsilcilerden oluşmadığı için somut sonuçlar vermedi.

Resmi olarak ise, önce Türkiye ile Balkan Devletleri arasında

ikili düzeyde ilişkiler geliştildi.. Türkiye, her Balkan ülkesiyle teker teker masaya oturup aradaki sorunları çözmeye yöneldi ve bir dizi ikili anlaşma imzaladı. Arada ciddi bir anlaşmazlık konusu ve bir engel kalmayınca her Balkan ülkesiyle dostluk antlaşmaları yapıldı. 1923'te **Türkiye-Arnavutluk Dostluk Antlaşması** imzalanmıştı. 1925'te **Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ve İkamet Sözleşmesi;** aynı yıl **Türkiye-Yugoslavya Barış ve Dostluk Antlaşması;** 1930'da **Türkiye-Yunanistan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması** ve 1933'te **Türkiye-Romanya Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması** imzalandı. Atatürk zamanında Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında aşağıdaki listede gösterilen 40 kadar anlaşma imzalandı:

ATATÜRK ZAMANINDA TÜRKİYE İLE BALKAN ÜLKELERİ ARASINDA İMZALANAN ANLAŞMALAR (1923-1938) [39]

1923: Türkiye-Yunanistan Ahali Mübadelesine Dair Anlaşma,

1923: Türkiye-Yunanistan Sivil Tutukluların ve Savaş Esirlerinin Mübadelesine Dair Anlaşma,

1923: Lozan Barış Antlaşması ve ekleri

1923: Türkiye-Arnavutluk Dostluk Antlaşması,

1923: Türkiye-Arnavutluk Tâbiiyet Anlaşması ve İkamet (Oturma) Sözleşmesi

1925: Türkiye -Bulgaristan Dostluk Antlaşması ve İkamet (Oturma) Sözleşmesi

1925: Türkiye-Yugoslavya Barış ve Dostluk Antlaşması,

1927: Türkiye-Arnavutluk Konsolosluk Sözleşmesi,

1927: Türkiye-Bulgaristan Ticarî Modüs Vivendi

1928: Türkiye-Bulgaristan Ticaret ve Sayrisefain (Deniz Ulaştırma) Anlaşması,

---

39 Ökçün & Ökçün, **op.cit.,** Soysal, **op.cit.**

1928: Türkiye-Romanya Ticari Modüs Vivendi,

1929: Türkiye - Bulgaristan Tarafsızlık, Uzlaşma, Adli Çözüm ve Hakemlik Antlaşması,

1929: Türkiye-Romanya İkamet, Ticaret ve Seyrisefain (Deniz Ulaştırması) Anlaşması,

1930: Türkiye-Bulgaristan Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması,

1930: Türkiye-Yunanistan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması,

1930: Türkiye-Yunanistan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması,

1930: Türk-Yunan Bahri Kuvvetlerin Tahdidi Protokolü (30 Ekim 1930 Tarihli

Dosltuk, Bitaraflık, Uzlaşma ve Hakem Muahedenamesine Ek).

1933: Türkiye-Yunanistan Samimi Antlaşma Paktı,

1933: Türkiye-Romanya Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması,

1933: Türkiye-Romanya Ticaret Sözleşmesi,

1933: Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Adlî Yardımlaşma, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması,

1933: Türkiye-Yugoslavya Mütekabil Mutalebatın Tasfiyesine Müteallik İtilafname,

1933: Türkiye-Bulgaristan Baytarî (Veteriner) Sözleşmesi,

1933: Türkiye-Bulgaristan Ödeme (Tediyeleri Tanzim eden) Anlaşması,

1934: Balkan Paktı

1934: Türkiye-Yugoslavya Ticaret Anlaşması,

1934: Türkiye-Yunanistan Kliring Anlaşması,

1934: Meriç Nehrinin İki Sahilinde Su Tesisatının Düzenlenmesine Dair Türkiye-Yunanistan İtilafnamesi,

1935: Türkiye-Yunanistan Kliring Anlaşması,

1935: Türkiye-Romanya Ticaret ve Kliring Sözleşmesi

1935 Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan PTT İdareleri arasında Posta ve Telekomünikasyon Alanında Birlikte Çalışma

İçin Özel Uzlaşma,

1936: Türkiye, Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan PTT Servisleri Arasında İşbirliği için Özel Düzenleme,

1936: Dobruca Türklerinin göçüyle ilgili Türkiye- Romanya Anlaşması,

1936: Türkiye-Yugoslavya İkamet Sözleşmesi,

1936: Türkiye-Yugoslavya Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması,

1937: Türkiye-Yunanistan Kaçakçılığın Men ve Takibi Mukavelenamesi (Sözleşmesi)

1938: Balkan Paktı Devletleri ile Bulgaristan arasında Anlaşma,

1938: Türkiye-Yunanistan Arasında 1935 Kliring Anlaşmasına Ek Protokol,

1938: Türk- Yunan Antlaşması,

1938: Türkiye-Romanya Ticaret ve Tediye (Ödeme) Anlaşması,

Bu antlaşmalar arasında özellikle **Türk-Yunan Dosltuk Anlaşmasının** tarihi bir yeri vardır. Bu antlaşma, **Atatürk** ile Yunan Başbakanı **Elefteros Venizelos'**un ileri görüşlü politikalarının bir sonucu olarak yapılmış olan bu dostluk antlaşması,Türkiye adına Başbakan **İsmet (İnönü)** ile Dışişleri Bakanı Dr**. Tevfik Rüştü (Aras)**; Yunanistan adına Başbakan **E.K. Venizelos** ve Dışişleri Bakanı **A. Michalakopulos** tarafından Ankara'da imzalandı. Dostluk antlaşmasıyla, yüz yıldan beri kanlı savaşlarla geçmiş olan Türk-Yunan ilişkileri tarihinde ilk defa bir dostluk dönemi başlatıldı. Yunanistan'la ilişkilerde bir dönüm noktasına gelindi. Daha sekiz yıl öncesine kadar birbirleriyle kıyasıya savaşmış olan Türkiye ve Yunanistan, 1923 Lozan Antlaşması'ndan beri bir dizi çetin sorunu çözmüşler ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nden doğan tüm sorunları da kesinlikle çözümlemek için bir sözleşme yapmışlardı. Böylece Türk-Yunan dostluğunun temeli atılmış oldu.

Üç yıl sonra, 14 Eylül 1933 günü Ankara'da, **Türkiye-Yunanistan İçten Anlaşma Paktı** imzalandı. Bu antlaşmanın 1. maddesiyle, iki devlet ortak sınırlarınının dokunulmazlığını karşılıklı olarak güvence altına aldılar. Türk-Yunan sınırının değişmezliği kabul edildi. Başka bir devlet bu sınırı değiştirmeye kalkarsa Türkiye ve Yunanistan buna birlikte karşı koyacaklardı. Yani Türkiye ile Yunanistan,

ittifaka yakın birişbirliği içine girmiş oldular. "İçten Antlaşma" ile Balkan Paktı'nın temeli olşuturuldu.

Ancak Balkan Paktı için sadece Türk-Yunan ilişkilerini iyi düzeye çıkarmak yetmiyordu. Türkiye'nin, ikili düzeyde teker teker her Balkan ülkesiyle dostluk ilişkileri kurmuş olması da kollektif bir ittifak kurmak için kâfi değildi. Öteki Balkan ülkelerinin de birbirleriyle olan ilişkilerini düzeltmeleri gerekiyordu. Türkiye bu alanda da inisiyatif aldı. Balkan ülkelerini birbirlerine yaklaştırmak için uğraştı. Çok taraflı diplomatik girişimlerde bulundu.

Fakat altı Balkan ülkesini bir ittifak çatısı altında toplamak mümkün olmadı. Bulgaristan'ın, hem Romanya, hem Yunanistan ve hem de Yugoslavya ile ciddi sorunları vardı. Sofya Hükûmeti, bazı Bulgar topraklarının komşuları tarafından gasbedilmiş olduğunu düşünüyordu: Romanya'dan Güney Dobruca, Yugaslavya'dan Makedonya sınırlarında Bulgaristan lehine düzeltmeler yapılmasını istiyordu. Bulgaristan, Batı Trakya'dan Ege Denizi'ne çıkan bir koridor istiyordu, Yunanistan'dan Karaağaç (Aleksandropolis) Limanını istiyordu. Yani Bulgaristan Balkanlar'daki sınırların değitirilmesini istiyordu; diplomasi literatüründe sıkça kullanılmış bir ifadeyle Bulgaristan, "revizyonist" bir politika izliyordu; "statu quo'cu bir politka güden öteki Balkan ülkelerine ters düşüyordu.

Arnavutluk da benzer bir tutum içindeydi; Yugoslavya ve Yunanistan'ın bazı Arnavut topraklarını işgal etmiş olduklarını düşünüyor ve bu komşularıyla var olan sınırları içine sindiremiyordu. Azınlıklar konusunda da hem Bulgaristan'ın hem de Aranvuluk'ın komşularıyla sorunları vardı. Oysa Balkan Paktı, hem mevcut sınırları korumak, hem de *status quo'*yu savunmak amacı güdüyordu. Dolayısıyla Bulgaristan gibi Arnavutluk da bu pakta katılmadılar. Paktın hazırlanması sırasında, gerek imzacı devletlerin kendi aralarında, gerek onlarla Bulgaristan arasında geniş ve çetin görüşme, danışma ve tartışmalar yaşandı.

Balkan Paktı hazırlıklarının son aşamasında Sovyetler Birliriği ile de anlaşmazlık çıktı. Pakta katılacak devletler birbirlerinin sınırlarını karşılıklı olarak güvence altına alacaklardı, o zamanki ifadeyle "tekeffül edeceklerdi.". Ruslar pirelendiler. Besarabya konusunu ortaya atıp Balkan Paktı'nın kurulmasına cephe aldılar. Sov-

yet Hükûmetini yatıştırma ve ikna etmek işini de Türkiye üstlendi. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında da geniş ve çetin görüşme, danışma ve tartışmalar yaşandı. 1925 tarihli Türk-Sovyet Saldırmazlık Antlaşmasına ek 1929 Protokolü uyarınca Türkiye, böyle bir paktı imzalayabilmek için Sovyetlerin onayını sağlamak durumundaydı. Sovyetleri ikna etmek ciddi bir sorun oldu. Sonunda Balkan Paktı'nın kimi hükümleri, Sovyet Hükûmetinin isteği doğrultusunda değiştirildi ve Türkiye, Pakta bir çekince koymak durumunda kaldı.

Balkan Paktı, 9 Şubat 1934 günü Atina'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalandı. Bulgaristan ve Arnavutluk buna katılmadılar. Ancak Pakt, onlara da açık tutuldu. (Md. 3)

Paktın 1. Maddesiyle, 4 devlet kendilerinin tüm Balkan sınırlarının güvenliğini, karşılıklı olarak, güvence altına alıyordu. Yani bu bir bölgesel savunma ittifakı, bölgesel bir yardımlaşma paktı idi. Saldırı olursa yardımlaşmayı öngörüyordu. Ek Protokjolün 2. Maddesi buna şöyle bir açıklık getirmişti: "*Paktın amacı Balkan sınırlarını, bir Balkan Devletince girişilecek bir saldırıya karşı güvence altına almaktır*." Balkan sınırlarını tanımayan Balkan Devleti Bulgaristsan idi. Dolayısıyla Pakt, imzacı Devletlerin Balkan sınırlarının Bulgaristan'ın olası bir saldırısına karşı savunma amacı güdüyordu, ama bir saldırı amacı gütmüyordu. Bu konuda Bulgaristan'a ve Arnavutluk'a güvence veriliyordu. (Ek Protokol Md. 7).

Balkan Paktı'nın esas metni sadece 3 maddeden oluşuyordu ve tam olarak şudur:

BALKAN ANLAŞMA YASASI (BALKAN PAKTI) [40] Atina, 9 Şubat 1934 (Sadeleştirilmiş metin)

"Balkanlarda barışın güçlendirilmesine katkıda bulunmak isteğinde olan;

Briand-Kellog Yasasının ve Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun onunla ilgili kararlarının temelindeki anlaşma ve uzlaşma düşününe sahip bulunan;

Daha önceki ahdi bağıtsal (ahdi) yükümlere saygılılı olmaya ve Balkanlarda bugün kurulu toprak düzeninin sürdürülmesini güvence altına almaya kesinlikle kararlı olan,

Türkiye Cumhurbaşkanı, Yugoslavya Yüce Kralı, Yunanistan Cumhurbaşkanı ve Romanya Yüce Kralı bir Balkan Anlaşma Yasası yapmayı kararlaştırmış ve bu amaçla, yetkili temsilcileri olarak;

Türkiye Cumhurbaşkanı:

Dışişleri Bakanı Sayın Tevfik Rüştü'yü;

Yugoslavya Yüce Kralı:

Dışişleri Bakanı Sayın Bogolioub Jevtitch'i;

Yunanistan Cumhurbaşkanı:

Dışişleri Bakanı Sayın Demètre Maximos'u;

Romanya Yüce Kralı:

Dışişleri Bakanı Sayın Nicolas Titulescu'yu atamışlardır.

Bu yetkili Temsilciler, yöntemine uygun olduğu görülen yetki belgelerini verildikten sonra, aşağıdaki hükümleri kararlaştırmıştır:

Madde 1 – Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya kendilerinin tüm Balkan sınırlarının güvenliğini, karşılıklı olarak, güvence altına alırlar.

---

40 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945),** TTK, Ankara, 1983, s.454-455

Madde 2- Yüksek Taraflar, bu anlaşmada gösterilmiş olan çıkarlarını bozabilecek olasılıklar karşısında alınacak önlemler konusunda aralarında görüşmeler yapmayı yükümlenirler. Onlar, bu paktı imzalamamış olan herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı, birbirine önceden haber vermeksizin, hiçbir siyasal eylemde bulunmamayı ve öteki Bağıtlı (Âkid) Tarafların izni olmaksızın, herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı siyasal hiçbir yüküm üstlenmemeyi yükümlenirler.

Madde 3- Bu anlaşma tüm Bağıtlı Devletlerce imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecek ve olanaklı en kısa zamanda onaylanacaktır. Anlaşma, katılma isteği Bağıtlı Taraflarca olumlu biçimde incelenmek üzere, her Balkan ülkesine açık bulunacak ve bu katılma imzacı öbür devletlerin onamalarını bildirmeleri üzerine geçerli olacaktır.

Bu hükümlere olan inançla, adları geçen yetkili temsilciler işbu Paktı imzalamamışlardır.

Atina'da, 9 Şubat 1934 günü dört örnek olarak düzenlenmiş ve her Bağıtlı Yüksek Tarafa bunlardan biri sunulmuştur.

Dr. Tevfik Rüştü

D. Maximos

N. Titulescu

B. Jevtich

Pakta, yine 9 Şubat 1934 tarihli 5 belge eklenmişti: (1) Ek Protokol, (2) Türkiye Dışişleri Bakanının SSCB Dışişleri Komiserine Sunduğu Demeç, (3) Üç Dışişleri Bakanının Demeci, (4) I Sayılı İmza Protokolü ve (5) II Sayılı İmza Protokolü.

Ek Protokol, Pakta açıklık getiriyordu.Protokolün birkaç paragrafını aktaralım. Şöyle ki:

"2. Balkan Anlaşma Paktı hiçbir devlete karşı yöneltilmiş değildir. Amacı Balkan sınırlarını bir Balkan Devletince girişilecek herhangi bir saldırıya karşı güvence altına almaktır.

3. Bununla birlikte, eğer Bağıtlı Yüksek Taraflardan Biri Balkanlı olmayan herhangi bir devletin saldırısına uğrarsa ve bir Başkan Devleti bu saldırıya o anda ya da daha sonradan katılırsa, Balkan Anlaşma Paktının hükümleri bu Balkan Devletine karşı tümüyle uy-

gulanacaktır.

8. Bağıtlı Yüksek Taraflar için Balkanlarda bugünkü ülkesel düzen kesin niteliktedir..."

(2) Türkiye Dışişleri Bakanının SSCB Dışişleri Komiserine Sunduğu demeç aynen şuydu:

"*Türkiye'nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne karşı yöneltilmiş herhangi bir eyleme, hiçbir zaman, katılmak durumuna girmeyi kabul etmeyeceğini, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti adına açıklamaktan onur duyarım.*

Atina, 9 Şubat 1934

Tevfik Rüştyü (Aras)

Bu demeç Balkan Anlaşma Paktının ayrılmaz parçasıdır."

Yunanistan da Balkan Paktı'nın onay belgesine şu gizli çekinceyi eklemiştir:

"Balkan Paktı'nın amacı yalnızca Balkan Devletlerinden gelecek bir saldırıyı karşılamaktır. Yunanistan, Paktın bir gereği olarak, hiçbir durumda, Büyük Devletlerden birine karşı savaş etmez."

Türkiye, Balkan Paktı'nın imzalanmasından dört ay sonra, 5 Haziran 1934 günü Cenevre'de Yugoslavya (ve Romanya) ile bir **gizli Askeri Sözleşme** imzaladı. Zamanında gizli tutulan bu üç maddelik Sözleşmede şu hükümler yer aldı:

"Madde 1. İmzacı iki devletten biri, herhangi koşullar altında olursa olsun, bir başka Balkan Devleti'nin yalnız başına ya da Başkanlı olan ya da olmayan bir devletle birlikte saldırısına uğrarsa, öteki Bağıtlı Yüksek Taraf kendisini de saldırıya uğramış sayacak ve kendisiyle ortak sınırı bulunan saldırıcı Başkan Devletine ya da Devletlerine karşı silahlı elyleme geçecektir.

Madde 2. Bağıtlı Yüksek Taraflardan biri, 1. Maddede öngörülen yükümlülüklerinin yerine getirilmesi sırasında Balkanlı olmayan bir devletin bir savaş eylemiyle karşılaşırsa, öteki Bağıtlı Yüksek Taraf da bu saldırıya karşı savaşa girecektir."

Balkan Paktı'nın imzalanmasından sonra Paktın mekanizması da kuruldu. Buna göre, 4 Bakandan oluşan bir Bakanlar Konseyi, ayrıca bir ekonomik konsey oluşturuldu. Pakt üyesi Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan, Avrupa'daki siyasi gelişmeler

karşısında genellikle ortak bir tutum izlemeye başladılar. Örneğin, İtalya 1935'te Habeşistan'a saldırınca, Milletler Cemiyeti kararları uyarınca, İtalya'ya karşı yaptırım uygulamalarına birlikte katıldılar. 1936 Montreux Konferansında, Boğazlar rejimi değiştirilirken Pakt Devletleri Türkiye'nin görüşünü desteklediler...

(2)
SAADABAD PAKTI
(1937)

Türkiye'nin öncülüğüyle 1934 yılında Balkan Paktı'nın imzalanmasıyla Türkiye'nin batısında bir güvenlik sistemi kuruldu. Ondan sonra Türkiye, dikkatini doğuya çevirdi. Yine Türkiye'nin öncülüğüyle adım adım Saadabad Paktı'nın oluşturulmasına gidildi.

Saadabat Paktı'nın fikir babası **Atatürk**, bunu gün yüzüne çıkaran ise Dışişleri Bakanı **Tevfik Rüştü Aras'**tır. Pakt, güvenlik ihtiyacından kaynaklanmıştır. Özellikle faşist İtalya'nın izlediği saldırgan politika Türkiye'yi yeni güvenlik arayışlarına itmiştir.

Afganistan'la Türkiye arasında ta 1921 yılından beri dostluk ve ittifak ilişkileri vardı ve bu ilişkiler yıldan yıla gelişiyordu.

İran ile Türkiye arasındaki sınır anlaşmazlığı 1932 yılında giderildi, ortak sınırda bazı düzeltmeler yapıldı ve iki ülke, Dostluk Antlaşması ile Güvenlik, Tarafsızlık, Saldırmazlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzaladılar. 1934'te İran Şahı Türkiye'yi ziyaret etti ve Türkiye-İran dostluk ilişkileri ileri bir düzeye ulaştı.

1933 yılında Londra'da saldırının tanımı (tecavüzün tarifi) konusunda uzun bir anlaşma hazırlanmıştı. Türkiye, İran ve Afganistan, 3 Temmuz 1933 günü bu anlaşmayı birlikte imzaladılar.

İran ile Afganistan arasında çok uzun zamandır sürüp giden ve adeta kangren olmuş bir sınır anlaşmazlığı vardı. Bu anlaşmazlığın ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu çetin sorunun giderilmesi işi, hem İran'ın, hem Afganistan'ın güvenilir dostu olan Türkiye'nin hakemliğine havale edildi. Ataürk, bu iş için **Fahrettin Altay** Paşa'yı görevlendirdi. Fahrettin Paşa, yerinde yaptığı uzun bir çalışmayla ve

her iki tarafı hoşnut edecek biçimde Afganistan-İran sınırını adeta yeniden çizip raporunu sundu. 1935 başında her iki ülke düzeltilen sınırı memnunlukla ve teşekkürle kabul ettiler. Tarihten gelen sınır anlaşmazlığı sorunu giderilmiş oldu.

Türkiye, faşist İtalya'nın Balkanlar'da ve Asya'da yayılma emelleri beslediğinden ciddi kuşku duyuyordu. Gelişmeler, Türkiye'nin kuşku ve kaygılarını doğruladı. İtalya, 1935'te Habeşistan'a saldırdı (1939'da da Arnavutluk'u işgal edecekti). İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı üzerine, Türkiye, İran ve Irak, 2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de bir saldırmazlık paktı parafe ettiler. Bu paktın imzalanması, İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığının (Şattelarab sorunu) yumuşatılmasına bırakıldı.

İtalyan emperyalizmi karşısında Doğu Akdeniz'de ve Orta Doğu'da güvenliğin tehlikeye girdiğine inanan Türkiye, zaten ikili anlaşmalarla dostluk ilikileri içinde bulunduğu İran, Irak ve Afganistan'la toplu bir dayanışma antlaşması yapmakta yarar görüyordu. Bunun için İran ve Irak'la Cenevre'de parafe etmiş olduğu Saldırmazlık Paktı'na Afganistan'ın da katılmasını sağladı. Afganistan Dışişleri Bakanı **Feyz Muhammed Han,** Ocak 1936'da Ankara'yı ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında Afganistan'ın da Türkiye-İran-Irak Paktına katıldığı açıklandı.

Nisan 1937'de Irak Dışişleri Bakanı **Naci El Asil Ankara'**yı ziyaret etti. Haziran 1937'de Türkiye Dışişleri Bakanı **Tevfik Rüştü Aras** bu ziyareti iade etti. Bu ziyaretler sırasında Paktın son hazırlıkları yapıldı ve Irak ile İran arasındaki sınır anlaşmazlığının yumuşatılması sağlandı. Aras'ın Bağdat ziyareti sonunda yayınlanan resmi bildiride, Türkiye-Irak ilişkilerinin "pürüzsüz" olduğu belirtildi. Diğer komşu ve kardeş ülkelerle de öyle olduğu açıklandı. Diplomatik dille şöyle ifade edildi: "*...karşılıklı bir anlaşma ruhunun teessüsüne ve husuile kendi komşuları olan kardeş miletlerin siyasetinde daimi bir muhaleset (barış) ruhunun hâkim olmasına ve bu yolda kendi aralarında karşılıklı yardımın inkişafına matuf siyasetlerinin birbirine tamamen mutabık olduğuna kanaat etmişlerdir.*"

İrak ve Türkiye Dışişleri Bakanlarının karşılıklı ziyaretleri sonunda İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı yumuşatmıştı. Tevfik Rüştü Aras, dörtlü paktı imzalamak üzere, Irak Dışişleri Bakanı

ile birlikte Bağdat'tan Tahran'a geçti. Böyle bir paktın imzalanacağı hakkında Sovyetler Birliği'ne ve İngiltere'ye de önceden bilgi verilmişti.

Tevfik Rüştü Aras'ın Bağdat ziyaretini değerlendiren *Great Britain and East* adlı İngiliz dergisi, artık "Şark paktının kurulması için ortada hiçbir engel kalmadığını" belirttikten sonra, "*Türk heyetinin Bağdat ziyareti, Türkiye'nin Şark milletlerine nasıl önderlik ettiğini gösteren bir misaldir"* diyordu.[41]

Pakt Nasıl Yapıldı?

Atatük döneminin Dışişleri Bakanı **Dr. Tevfik Rüştü Aras,** yıllar sonra, Saadabad Paktı'nın nasıl yapıldığını şöyle anlatıyor:

"Garpta Balkanlar, Şarkta İran, Afgan ve Arap milletleri arasında bir ahenk aramak ve bunlarla ayrı ayrı ve hep birlikte iyi komşuluk nizamı kurmanın çarelerini araştırmak, harici siyasette güttüğümüz planın icaplarındandı.

Her şeyden evvel bu milletler ile aramızdaki işleri düzelttik. Milletler Cemiyeti'ne girmiş olmak sayesinde birçok devletlerle; seyahatler ve ziyaretler gibi nümayişlere ve tefsirlere kapı açan vasıtalara müracaata mecbur kalmadan, temas etme imkânını kazandık...

Afgan devletiyle daha 1921 senesinde bir ittifak muahedesiyle bağlanmış bulunuyorduk. Afgan Kralı'nın memleketimizi ziyareti bu muahedenin iki tarafın menfaatlerine daha uygun hale getirilmesine vesile olmuştu. Bu dostluğun temeli iki millet arasında atılmış olduğu içindir ki dost memlekette zuhura gelen hanedan değişikliğinden iki devlet münasebetleri asla zarar görmedi; hatta zamanla arttı, eksilmedi. Bu hususta bizim iyi niyetimiz kadar Afgan idaresini ellerine alan yüksek kabiliyetlerini ve iyi duygularını sırası düşmüşken sitayişle yâdeylerim.

İran'la münasebetlerimiz ise; millî hareketimizin başlangıcında, kendisi henüz Harbiye Veziri iken, Ebedi Şefimize bir dostluk mesajıle yâverini göndermiş olan sabık İran Şehinşahı Pehlevi'nin Başvekâlete gelmesi üzerine çok iyileşmişti. 1931 senesi sonunda

---

41 "Şark Paktı", **Great Britain and East,** 24.6.1937 & **Ayın Tarihi,** Ağustos 1937, No. 44, s. 78

Tahran'a yaptığım bir ziyaret esnasında aramızda tek mesele olarak duran hudut ihtilâfı da kardeşçe tasfiye edilince, her şey tamanile yoluna girmiş bulunuyordu.

Irak'la olan münasebetlerimize gelince: Türkiye, İngiltere ve Irak arasında yapılan bir türlü üçlü muahede bu münasebetleri tanzim etmişti."

Aras devam ediyor:

"İşaret ettiğim bu dört devlet arasında bir anlaşma vücuda getirerek sulhümüzü bu bölgede teşkşlâtlandırmak için İran'la Afgan ve İran'la Irak arasındaki hudut ihtilâfını halletmek lazımdı. Fakat iş bundan ibaret değildi. Bu mıntakada bir bölge anlaşmasına varabilmek için sade iştirak edeceklerim temayülleri kâfi gelemezdi. Bu mıntakaya komşu olan iki büyük devletin yapılacak işten haberi olması icap ediyordu...

Realist Türkiye harici siyaseti, bu hakikatleri görmezlikten gelemezdi. Bunun için bu iki büyük devletle aramızdaki münasebetlerin emniyetli bir dostluk derecesine eritirilmesi de bu hususta muvaffakiyeti temin edecek esaslı şartlardandı.

Sovtetler Rusyası ile münasebetlerimiz en ileri dostluk derecesini çoktan bulmuştu. İngiltere ile de, sulh muahedesi yapılırken halli geri bırakılmış olan büyük ihtilâfımızı (Musul sorunu) yukarıda işaret ettiğim üçlü muahede easlarında halletmek suretile iyi bir dostluk devresi açmıştık.

İran'ın da Miletler Cemiyeti'ne girmesini fırsat bilerek, İran ve Irak Hariciye Vezirleriyle misak (pakt) meselesini görüştük. Bu misak, dört Orta Şark memlekti arasında sık sık görüşmeyi ve buluşmayı temin edecek ve ileride civarımızdaki diğer Şark memleketlerini de aramızda almayı mümkün kılacaktı.

Esasta mutabık laldı. Böyle bir vesikanın İran ve Irak Hariciye Vezirleri arasında müzakere edilerek hazırlanmasını kararlaştırdık. Irak Hariciye Nazırı bu müzakerelerde müttefiki İngiltere ile daima müşaverelerde bulunuyordu. İran Hariciye Veziri Ekselans Kâzimi de müzakere safhalarını bana bildiriyordu. Ben de Sovyetler Hariciye Komiseri dostum Mösyö Litvinof'la müşverede bulunduktan sonra mütaleamı İran Hariciye Vezirine ifade ediyordum. Aynı zamanda

Afgan Hükûmeti'ne de, hem İran, hem Türkiye Hariciyesi tarafından müzakere safahatı hakkında muntazam surette malûmat veriliyordu.

Bu usulde çalışmakla bir hayli müddet sonra proje ihzar edildi (hazırlandı). Ama iş bununla da yine bitmiş olmuyordu. Garbi Asya'nın esaslı olan iki müttefikimiz; hudut ihtilâfının hallini, Türkiye'nin seçeceği bir zatın hakemliğine bıraktılar. Orgeneral Fahrettin Altay bu meselede büyük hizmet etti ve alâkalı iki devletin de memnunluluğunu temin edecek bir hüküm verdi. İran ve Irak hudut ihtilâfının hallini ise bu iki dost devletin başşehirlerini ziyaretim esnasında her üç devletin mümessilleri bir arada çalışmak suretiyle başarabildik..."[42]

Saadabat Paktının İmzalanması

Saadabat Paktı, 9 Temmuz 1937 günü öğleden sonra, Türkiye, İran, Irak ve Afganistan Dışişleri Bakanları tarafından imzalandı. Tahran'da, İran Şahı'nın Şimran semtindeki Saadabad Sarayı'nda imzalandığı için, bu pakta "Saadabad Paktı" veya "Saadabad Misakı" adı verildi. Pakt, imzalandığı günlerde, "Dörtlü Şark Antlaşması", "Doğu Antantı", "Yakın Şark Paktı", "Asya Paktı" gibi adlarla anılmış ise de "Saadabad Paktı" adıyla tarihe geçti.

Saadabad Paktıyla taraflar, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, sınırlarının dokunulmazlığına saygı göstermeyi, uluslararası anlaşmazlıklarda birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı saldırı hareketinde bulunmamayı taahhüt ettiler. Nelerin "saldırı hareketi" (taarruz harekâtı) sayılacağını antlaşmada bir bir saydılar. Paktın yedinci maddesi silâhlı çetelerle ilgiliydi ve şöyle kaleme alınmıştı:

"Bağıtlı Yüksek Taraflardan her biri, kendi sınırları içinde öteki Bağıtlı Tarafların kurumlarını yıkmak, güven ve düzenliğini sarsmak ya da Hükûmet rejimini bozmak amacıyle ilahlı çeteler, birlikler ya da örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini emgellemeyi yükümlenir."

Bu pakt, Türkiye'nin Afganistan ve İran'la ile çoktan beri devam eden dostluğunu daha da güçlendirdi ve pekiştirdi. Irak'ın da pakta

---

42 Tevfik Rüştü Aras, **Görüşlerim,** Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul: 1945, s. 130-132

katılmasıyla, dört ülkenin bir araya gelip elele vermelerini sağladı.

Saadabad Paktı'nın imzalanması dolayısıyla İran Şahı, **Atatürk'**e gönderdiği kutlama mesajında, "*Bundan sonra çözülmez bir bağla birleşmiş olan memleketlerimiz, samimi ve verimli işbirliklerini barışın hizmetine koyabileceklerdir"* dedi.

Atatürk, Paktın imzası dolayısıyla İran Şahına, Irak Kralına ve Afgan Kralına gönderdiği kutlama telgraflarında şunları söyledi (sadeleştirildi):

İran Şahına: "*Memleketlerimizin, barış idealinde ortak bir eseri olan bu misakın hepimiz için ve dünya barışı için kudsi olmasını dilerim."*

Irak Kralına: "*Birbirlerine kardeşlik ve dostluk bağlarıyla bağlı dört devletin dünya barışı yolunda verimli bir işbirliğini sağlayacak olan bu paktı memleketlerimiz için çok hayırlı bir eser telakki ederim."*

Afgan Kralına: "*Dört kardeş memleket arasında mevcut en sıkı dostluk bağlarını bir kat daha teyit ederek dünya barışının esaslı desteklerinden birini oluşturan bu önemli eserin, milletlerimizin barışseverliği sayesinde meydana gelmiş olması hepimiz için övünülecek bir olaydır."*[43]

Saadabat Paktı'nın gerçekleştirilmesi için çok çalışmış ve sonunda Türkiye adına bu paktı imzalamış olan Dışişleri Bakanı **Tevfik Rüştü Aras,** bu konuda şunları söylüyor:

"Saadabad Sarayı'nda cereyan eden ve Şark için yeni bir devrin başlangıcını teşkil eyleyen mes'ut hâdise hakkında mütevaziyane birkaç söz söyleyeceğim...Cihanın bu kısmında biz kardeşliğe inandık. Şimdi biz asırlarca süren geçimsizliği ve bu mıntakaları o kadar uzun zamandan beri harap eden ve kökleşmiş addedilebilecek olan kinlerin yerine karşılıklı muhabbet hislerini ikame ediyoruz. Kollarımızı, bütün dostluğumuzla bütün milletlere açıyoruz. Bunu yalnız onlarla mesut bir şekilde mevcut iyi münasebetleri idame için değil, fakat aynı zamanda her milletin nefine (yararına) olarak mezkür münasebatı daha fazla inkişaf ettirmek için yapıyoruz. Biz öyle milletlere mensubuz ki, tarihleri en şanlı zaferlerle olduğu kadar en

---

43 **Ayın Tarihi,** Ağustos 1937, No. 44, s. 68-70

bedbaht mağlubiyetlerle de doludur. Bu hususlarda diğer herhangi bir millete gıpta edeceğimiz hiçbir şey yoktur. Bizim milletlerimizin asırlarca mahrum kalmış oldukları bir şey varsa o da, en parlak medeniyetlerin beşiği olan bu kıt'ada sevmek ve sevilmek idi. Şunu beyan etmek isterim: Biz, cihanşümül bir muhabbet siyaseti istiyoruz... Biz, Milletler Cemiyeti azasından bir bitaraflar grubu teşkil ediyoruz...Sulh idealine samimiyetle bağlıyız. Çocuklarımızı sükûn içinde yetiştirmek ve tarlalarımızı da emniyet içinde sürmek istiyoruz...Biz sulh davasının samimi ve sadık hadimleriyiz. Biz beynelmilel sulhu korumak için bizzat kendi vasıtlarımızla çalışıyoruz. Biz memleketimizin selâmet ve menfaatini sulhta buluyoruz...Çocuklara öğretmek lazımdırt ki, bir mezarlıkta eğlenceli bayram olmaz ve harabeler üzerine de bir saadet köşkü kurulamaz..."[44]

Olumlu Yankılar

Sadabat Paktı'nın imzalanması, yurt içinde ve yurt dışında iyi karşılandı. Yerli ve yabancı basında geniş ve olumlu yankılar yarattı. Ankara'da çıkan *Ulus* gazetesinin başyazarı **Falih Rıfkı Atay,** paktın imzalanmasını "1937 yılının en mesut hadisesi" olduğunu söylüyor, bunun "derin bir inkılap" anlamıma geldiğini belirtiyor ve **"***Şark paktı, karşılıklı barış ve emniyet taahhüdü nizamını Akdeniz kıyılarından Asya içlerine kadar genişletmektedir*" diyordu.

Akşam gazetesinde **Necmettin Sadak,** Saadabat Paktını "Yakın Şark'ta sulhu kuvvetlendiren yeni bir âmil" olarak görüyor ve şöyle diyordu:

"*Muahede esas itibariyle bir dostluk misakıdır. Dört komşu devlet birbirlerinin dahili işlerine asla karışmamayı ve kendi sınırları içinde silahlı çetelere, tahrikatçı cemiyet ve teşekküllere müsaade etmemek suretiyle hudutlarda sükün ve emniyetle beraber asayişi de temin etmiş olacaklardır. Şarkın bu kısmında böyle bir emniyetin faydaları küçük görülemez...*

Türkiye, bu suretle, Balkanlardan başlayarak Yakın Şark'ta, adım adım tesisini kendisine gaye bildiği **'sulh mıntakaları'***nı ta-*

---

[44] **Ibid.,** s. 75-76

hakkuk ettirmiş bulunuyor."[45]

Komşumuz Irak, İran ve Afganistan'ın Atatürk zamanındaki barış ve huzur içindeki durumlarını bugünkü durumlarıyla karşılaştırınca insanın içine derin bir hüzün çöküyor. Ve Atatürk'ü özlüyoruz.

ATATÜRK ZAMANINDA TÜRKİYE İLE AFGANİSTAN, IRAK VE İRAN ARASINDA YAPILAN ANLAŞMALAR (1921-1938) [46]

1921: Türkiye-Afganistan (İttifak) Antlaşması

1926: Ticaret Anlaşması Yapılıncaya Kadar Türkiye ve İran Ürünlerine En Çok Kayırılan Millet Kaydının Uygulanmasına İlişkin Nota Değişimi

1926: Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik (Saldırmazlık) Antlaşması

1926: Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşmasına Ekli Protokol

1926: Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında Sınır ve İyi Komşuluk (Musul) Antlaşması

1928: Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması

1928: Afgan Ordusunun Düzenlenmesi İçin Bir Türk Askeri Heyetinin (Afganistan'a) Gönderilmesine İlişkin Türkiye-Afganistan Anlaşması ve Ekleri

1928: Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik (Saldırmazlık) Antlaşmasına Ek Protokol

1929: Türkiye-İran Sınırının Yeniden Tespiti Hakkında Nota Değişimi

1929: Türkiye-İran Sınırının Güvenliği Hakkında Anlaşma

---

45 Necmettin Sadak, "Dörtlü Şark Andlaşması", **Akşam,** 6.7.1937'den **Ayın Tarihi,** Ağustos 1937, No. 44, s. 77-78.

46 A. Gündüz Ökçün-Ahmet R. Ökçün, **Türk Antlaşmaları Rehberi,** Ankara: 1974;

1932: Türkiye ile Irak Arasında Suçluların İadesi Anlaşması

1932: Türkiye ile Irak Arasında İkamet Anlaşması

1932: Türkiye ile Irak Arasında Ticaret Anlaşması

1932: Türkiye ile Irak Arasında Petrole İlişkin Nota Değişimi

1932: Türkiye ile İran Arasında Suçluların İadesi Hakkında Modüs Vivendi.

1932: Türkiye ile İran Arasında Uzlaşma, Adli Düzenleme ve Hakemlik Anlaşması

1932: Türkiye ile İran Arasında Güvenlik, Tarafsızlık, Saldırmazlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması

1932: Türkiye-İran Dostluk Antlaşması

1937: Türkiye ile İran Arasında Suçluların İadesi Anlaşması

1937: Türkiye ile İran Arasında Adli Yardımlaşma Anlaşması

1937: Türkiye ile İran Arasındaki Sınır Hattının Düzeltilmesine İlişkin Anlaşma

1937: Türkiye ile İran Arasında Sınır Bölgelerinin Güvenliği ve Bölgelerde Çıkan Olayların ve Anlaşmazlıkların Giderilmesine İlişkin Anlaşma

1937: Türkiye ile İran Arasında Hudutta Kurulacak Türk ve İran Gümrüklerinin Çalışmalarını Düzenleyen Anlaşma

1937: Türkiye ile İran Arasında İkamet Anlaşması

1937: Türkiye ile İran Arasında Ticaret ve Deniz Ulaşım Anlaşması ve Ek Protokol

1937: Türkiye ile İran Arasında Hava Ulaşım Anlaşması

1937: Türkiye ile İran Arasında Trabzon-Tebriz-Tahran Yolu ile ve Aksi Yönde Eşya ve Yolcu Taşınması ve Transitini Kolaylaşitırmak ve Fazlalaştırmak için Anlaşma

1937: Türkiye ile İran Arasında Telgraf ve Telefon Hatlarının Kurulmasına İlişkin Anlaşma

1937: Türkiye ile İran Arasında Veteriner Anlaşması

1937: Türkiye ile Afganistan Arasında İmzalanan 1928 Tarihli Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasının Uzatılmasına İlişkin Protokol

1937: Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında 1926'da İmzala-

nan Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşmasının İkinci Faslı Hükümlerinin Uzatılmasına İlişkin Türkiye ile Irak Arasında Nota Değişimi

1937: Türkiye, İran, Irak ve Afganistan Arasında Saldırmazlık Antlaşması (Saadabad Paktı)

1938: Türkiye-Irak Veteriner Sözleşmesi

TÜRKİYE, AFGANİSTAN, IRAK VE İRAN ARASINDA SAKDIRMAZLIK PAKTI (SAADABAD PAKTI)
Saadabad Sarayı, Tahran, 8 Temmuz 1937
(Metin) [47]

Türkiye Cumhurbaşkanı Afganistan Yüce Kralı, Irak Yüce Kralı ve İran Yüce Şahinşahı,

Ellerinde olan tüm olanaklarla, aralarındaki dostlukve içtenlikle anlaşma ilişkilerinin sürdürülmesine katkıda bulunmak isteğiyle,

Milletler Cemiyeti Yasası çerçevesinde ek güvenceler ortaya koyarak, Yakın Doğu'da barış ve güvenliği sağlamak ve Savaştan Vazgeçilmesi Andlaşmasıyla uyum içindeki, öbür andlaşmalardan doğan yükümlülüklerinin bilinci içinde olarak;

Bu andlaşmayı yapmaya karar vermişler ve bu amaçla;

Türkiye Cumhurbaşkanı:

Dışişleri Bakanı Sayın Dr. Tevfik Rüştü Aras'ı;

Afganistan Yüce Kralı:

Dışişleri Bakanı Sayın Faiz Mohammed Han'ı;

Irak Yüce Kralı:

Dışişleri Bakanı Sayın Dr. Naji El-Asıl'ı;

İran Yüce Şehinşahı:

Dışişleri Bakanı Sayın Enayetullah Samiy'i yetkili Temsilcileri olarak atamışlardır.

Adı geçen yetkili temsilciler, yöntemine uygun olduğu görülen yetki belgeleri verildikten sonra, aşağıdaki hükümleri karalaştırmış-

---

47 Soysal**, op. cit.** s. 584-587

lardır.

Madde 1. Bağıtlı (Âkid) Yüksek Taraflar birbirlerinin içişlerine karışmaktan kesinlikle kaçınma siyaseti izlemeyi yükümlenirler.

Madde 2. Bağıtlı Yüksek Taraflar, ortak sınırların dokunulmazlığına saygılı olmayı yükümlenirler.

Madde 3. Bağıtlı Yüksek Taraflar ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası nitelikteki her türlü uyuşmazlıklarda, birbirleriyle danışmalarda bulunmak konusunda anlaşmışlardır.

Madde 4. Bağıtlı Yüksek Taraflardan her biri, hiç bir durumda, gerek yalnız olarak, gerek bir ya da birkaç Devletle birlikte, içlerinden herhangi birine karşı hiçbir saldırı eylemine başvurmamağı yükümlenir.

Şunlar saldırı eylemi saylır:

1- Savaş ilanı;

2- Savaş ilan edilmeksizin de olsa, bir Devletin Silahlı Kuvvetlerince öteki bir devlet topraklarının istilâsı;

3- Bir devletin kara, deniz ve hava kuvvetlerince, savaş ilan edilmeksizin de olsa, öteki devletin topraklarına, gemilerine ve uçaklarına saldırı;

4- Saldırıya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yardım ya da kolaylık;

Şunlar saldırı eylemi sayılmaz:

1- Meşru savunma hakkını kullanma, başka deyişle, yukarıda tanımlanan biçimde bir saldırı eylemine karşı koyma;

2- Milletler Cemiyeti Yasasının 16. Maddesinin uygulanmasından doğan bir hareket;

3- Milletler Cemiyeti Genel Kurulu ya da Konseyince alınan bir karar uyarınca ya da Milletler Cemiyeti Yasasının 15. Maddesinin 7. Fıkrasının uygulanması yoluyla yapılan bir hareket; yeter ki, bu sonuncu durumda, söz konusu hareket ilk saldırıya geçen bir devlete karşı yapılmış olsun;

4- Bağıtlı Yüksek Taraflar dışında bir devlet tarafından saldırıya, istilâya ya da, Paris'te 27 Ağustos 1928 günü imzalanmış bulunan Savaştan Vazgeçilmesi Andlaşmasına aykırı olarak, kendisine

savaş açılan bir bir devlete yardım.

Madde 5. Bağıtlı Yüksek Taraflardan biri, bu Andlaşmanın 4. Maddesi bozulduğu ya da bozulmak üzere olduğu kanısına varırsa, sorunu gecikmeksizin Milletler Cemiyeti Konseyine sunacaktır.

İşbu hüküm, sözkonusu Bağıtlı Yüksek Tarafın, o koşullarda, gerekli göreceği tüm önlemleri almak hakkını zedelemez.

Madde 6. Eğer Bağıtlı Yüksek Taraflardan biri, bir üçüncü devlete karşı saldırıya geçerse, öteki Bağıtlı Yüksek Taraf, bir ön bildiride bulunmaksızın, işbu andlaşmaya, saldırıcıyla ilgili olarak, son verebilecektir.

Madde 7. Bağıtlı Yüksek Taraflardan her biri, kendi sınırları içinde öteki Bağıtlı Tarafların kurumlarını yıkmak, güven ve düzenliğini sarsmak ya da Hükûmet rejimini bozmak amacıyle silahlı çeteler, birlikler ya da örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenir.

Madde 8. Bağıtlı Yüksek Taraflar, kendi aralarında çıkabilecek, nitelik ve kaynağı ne olursa olsun, tüm uyuşmazlıkların çözülmesi olanağının ancak barışçı yollardan aranması gerektiğini 27 Ağustos 1928 günlü Savaştan Vazgeçilmesi Andlaşmasıyla zaten kabul etmiş olduklarından, o hükmü doğrulayarak, bu konuda kendi aralarında ortaya konulmuş ya da konulacak yöntemlere başvuracaklarını açıklarlar.

Madde 9. İşbu Andlaşmanın hiçbir Maddesi, Milletler Cemiyeti Yasası uyarınca, Bağıtlı Yüksek Taraflardan her birince üstlenilen yükümleri, her ne konuda olursa olsun, kısıtlar nitelikte sayılamaz.

Madde 10. Fransızca ve 4 örnek olarak yazılan ve birer örneği Bağıtlı Yüksek Taraflarca alınmış olduğu doğrulanan işbu andlaşma 5 yıl için yapılmıştır.

Bu sürenin sonunda Bağıtlı Yüksek Taraflardan birinin ona son verildiği 6 ay önceden bildirilmedikçe, Andlaşma, bütünüyle yeniden 5 yıl için uzatılmış sayılacak ve ondan sonra da Bağıtlı Taraflardan biri ya da bir kaçınca 6 ay öncesinden ona son verilinceye dek, beşer yıllık dönemler için, yürürlükte kalacaktır. Bağıtlı taraflardan birisiyle bozulan Andlaşma öbürleriyle yürürlükte kalır.

İşbu Andlaşma Bağıtlı Yüksek Tarafların her birisince kendi

Anayasası uyarınca onaylanacaktır. Andlaşmayı Milletler Cemiyetinde kütüğe yazdıracak olan Genel Sekreterden, onun Cemiyetin öteki üyelerine bunu bildirmesi rica edilecektir.

Onay belgeleri Bağıtlı Yüksek Tarafların her brimince İran Hükûmetine sunulacaktır.

Onay Belgeleri iki Bağıtlı Tarafça sunulur sunulmaz işbu Andlaşma o iki taraf arasında yürürlüğe girecektir. Üçüncü ve dördüncü Bağıtlı Taraflarca da onay belgeleri sunulduğu zaman Andlaşma bu üçüncü ve dördüncü için de geçerli olacaktır.

Onay belgelerinin her sunuluşunda İran Hükûmetince durum, gecikmeksizin, işbu Andlaşmanın imzalayıcılarına bildirilecektir.

Tahran'da, Sa-Âbad Sarayında, 8 Temmuz 1937 günü imzalanmıştır.

Dr. RÜŞTÜ ARAS

FAİZ

NAJİ-AL-ASIL

SAMİY

ATATÜRK'S LEGACY FOR TURKEY AND THE WORLD

Prof. Dr. Stanford J. SHAW*

At the end of the First World War, Turkey was completely devastated, more than any other country that had been involved in that war.

Half of its people had died during the decade of wars that had just come to an end. Some died from massacre carried out by bandits, invading foreign armies, and nationalistic revolts, but most died from famine and disease.

The infrastructure of the state had been destroyed. Roads and railroads were broken up. Harbors and docks were destroyed. İstanbul, Edirne and the other big cities were partially destroyed. Many of the smaller cities had been entirely destroyed by foreign armies and bandits, most of all by the French army that had occupied southeastern Turkey, by the Russian and Armenian armies that had occupied the east, and by the Greek army that had occupied western Turkey.

Foreign powers were occupying the country and the victorious powers were meeting in Paris, largely for the purpose of denying to the Turks, alone of the peoples of the Ottoman empire, their opportunity to form a state by and for themselves.

One of the greatest contributions that Mustafa Kemal Atatürk made was not merely to defeat these efforts, to save the land of the Turks for the Turks, but also to bring the people of Turkey together

* Professor of Modern Ottoman History, Bilkent University Professor Emeritus of Turkish History, University of California Los Angeles Honorary Member, Türkiye Bilimler Akademisi Honorary Member.

in a tremendous movement which repaired all this damage and created a vibrant, modern and prosperous state which has developed continuously for almost a century since that time. The world knows all the reforms that Atatürk introduced in Turkey to achieve this end, and there is no point of repeating them here.

It is not enough, however, simply to commemorate, honor and remember Mustafa Kemal Atatürk and the services he accomplished, not only for Turkey but also for the world. We must also honor and respect and remember and accept and follow the many principles he used to achieve these ends. The specific measures he introduced naturally have changed in the course of time and as the problems which required them have changed, but the principles that he followed remain eternal guides for what should be done to meet the changing conditions and problems that have developed since his time.

Of course many of the maxims that he left to the Turkish people in both spoken and written words, are remembered and most of these were followed while he was President of Turkey and in the years since his death. The most important of these is the noble phrase 'peace at home, peace in the world.' If only other nations would follow Turkey in accepting these words the entire world would be much better off today.

But he also left many principles and examples, not in what he said but in what he did, the actions he took in response to the many problems he faced, first in winning the Turkish War of National Liberation, and secondly reviving the Turkish nation as he built the Turkish Republic.

In honoring him this afternoon I propose to present some of these principles or maxims to you along with the conclusions that one can well derive from them as examples that should be followed by the Turkish people with the same reverence and the same dedication as they have accepted what he did.

I have derived these examples out of two studies that I have made during the last decade, a study of the Turkish War for Independence, which I feel should be called the Turkish War of National Liberation, which was published under the title 'From Empire to Republic' by the *Türk Tarih Kurumu* in 2000, and a study on which I am now working regarding the Ottoman Empire during the First World War,

which the Türk Tarih Kurumu also will be publishing during the next few years.

Most people, in and out of Turkey, do not realize that in many ways one of the most important principles that he left was to inspire people all over the world who were conquered or exploited or oppressed by imperialism and colonialism, as the Turks were exploited in the Ottoman Empire as well as during the Entente occupation that followed World War I, to rise up to achieve freedom from such exploitation by creating their own independent states in a whole series of **wars of national liberation** which in imitation of the Turkish success took place during the twentieth century and continue to take place today in the twenty first century.

Let me make this clear, there can be no doubt that the Turkish people, under the inspired leadership of Atatürk, set the example and provided the inspiration which made possible the many wars of national liberation that followed the creation of the Turkish Republic. The Turks set the example, the world has followed.

That was one of Atatürk's most important contributions to the Turkish people and to the world. But now let us concentrate on the other principles that he left for the Turkish people in addition to this, both in words and deeds.

1) The first principle is 'be proud of yourselves and your people. Remember the greatness of your own heritage, and don't diminish it when you compare it with others.. Don't say that European civilization is better than Turkish civilization and should be copied without change. Accept that Turkish civilization made important contributions to the world, so cherish it and maintain it. Certainly adapt it to meet changing circumstances, but do not alter its essential character'

2) Out of this comes the second principle. Don't slavishly follow the advice of foreigners or seek their approval for what you do because you think they represent soniething superior to your own heritage. Decide what is best for the Turkish people and the Turkish nation, and then follow the best course to achieve these goals. Identify what problems exist and use your own resources and intelligence to achieve these goals. After the first World War I,

many Turks, including many who were close to Atatürk, and many foreigners who were friends of Turkey, said that Turkey had to accept the foreign occupation and control and even institutions in order to enable Turks to attain what they called the higher standards of European civilization'. They told Atatürk and many others that the only way to do this was to accept a foreign mandate, the way Syria and Lebanon were put under the mandate of France after World War I and Iraq and Palestine were put under the mandate of Great Britain. Halide Edib Adıvar herself appealed both to Atatürk and to the Senate of the United States for Turkey to put under a mandate by the United States as the only way to save itself from extinction and to make it a modern state. Ahmed Emin Yalman and others wanted a British mandate even though Britain had done terrible things to the Turks during and after the First World War. But Atatürk rejected ali this advice because he understood that such help could only be achieved by accepting a new form of foreign control very much like the Capitulations, which would substantially have limited the independence that the Turks had fought so hard to achieve. He understood that complete independence could only be achieved by one's own efforts without the direction or control of any other nation regardless how beneficent such a nation or nations appeared to be. This does not mean that he was not willing to accept foreign help. He did get a great deal of foreign help during the Turkish War of National Liberation; but he understood that such help was offered and given, not because the givers liked Turks and wanted to help them, but only because such a role benefited the givers. He did accept help only when he found that the benefit to the Turks was as great as the benefit to the givers, and he made sure that the foreign desires to control and dominate and exploit that went with such help did not endanger Turkish sovereignty or the independence that Turkey had just achieved. During the First World War, the Turks received a great deal of military assistance from their German and Austrian allies, but because they assumed that the help was given because their allies liked the Turks, they did not notice how the alliance enhanced the Germans and Austrians own ambitions for economic controls in Turkey, for all practical purposes the restoration of the Capitulations. The Turks also did not see how the alliance enabled the Germans

and Austrians to develop their economic and military interests in the Caucasus and Iran for the purpose of establishing German rather than Ottoman control there if they won the war. Germany actually allied with Georgia and made treaties with the Bolsheviks in Russia after the war specifically for the purpose of preventing the Turks of Azerbaycan from becoming independent so they could control their own natural resources. Because the leaders of the Ottoman Empire did not understand why Germany and Austria were helping it, they let Germany and Austria dominate them, treat even Turkish soldiers and officers as subordinates and not colleagues, and prepare the way for Germany to take over important parts of the Ottoman Empire when the war came to an end. It was only because the Central Powers lost the war that this did not happen. Atatürk did not make such a mistake during the Turkish War of National Liberation. He knew that the important military assistance the Turks were getting from Italy and France was given because those countries resented the effort by their ally Great Britain to use the occupation for its economic advantage and to deny them much of the spoils of war in the Ottoman Empire that had been promised to them. Atatürk did indeed accept the help that they offered because he needed it to drive out the invaders, but he made very sure that they did not get economic concessions in the new Turkey or anything else that they hoped to get in return.

He knew also that the far less important military help that the Turks received from the Bolsheviks after the Bolshevik Revolution did not come because the Bolsheviks wanted to help the Turks preserve their independence, just the opposite. He knew they did it in the hope that Communism would take over the Turkish War of National Liberation and make it into a Communist revolution by replacing Atatürk with either Enver Paşa, who fled to Russia after the war, or Mustafa Subhi, leader of the Turkish Communist Party in Russia. He did accept the small amount of military help but made very sure that they were not able to replace him or make the Turkish Revolution into a Communist effort to dominate the entire area that the Ottoman empire had ruled before the war.

3) The third principle that Atatürk left is 'don't try to go beyond your power to achieve what you want, limit your ambitions to what

you have the ability to do, or you might lose everything. Understand the extent of your ability and power and then mold your goals to what can be achieved within the limits of your power.' Mustafa Kemal set out goals in the Turkish National Pact. Those goals included driving foreigners out of lands where the majority of people living were Turks and bringing these people together in what became the Turkish Republic. But after he had driven the French and the Armenians out of eastern Turkey, the British, Italians, French and Greeks out of western Turkey, Istanbul, and eastern Thrace, he stopped. He did not try to regain other territories that had been considered as goals in the Turkish National Pact, in particular Western Thrace and the area of Musul and Kerkük, which at that time was considered to be either eastern Turkey or the southern Caucasus, but not northern Iraq. He did this because he knew that at that point his army had been exhausted by the *Büyük Taarruz* which had driven the Greek army out of Anatolia and limited the British to Istanbul and the territory around the Straits. He knew that if he tried to use the army any more to go any further. it might have been defeated and everything that had been won so far would have been lost. And also because while those areas had many Turks living in them, there also were many people who were not Turks and their inclusion would have prevented the establishment of what he wanted to be a homogeneous Turkish and Muslim state..

4) The fourth principle that Atatürk left is to make changes that are needed only according to conditions that exist at the time, not to change just for the sake of change, or to leave things as they were just because they were that way in former times. So it was that during the Turkish War of National Liberation, Atatürk declared that its goal was to rescue the Sultanate and Caliphate, the old Ottoman government, from its captivity in the hands of the occupying Entente armies. He gave no indication that he intended to abolish the Ottoman state and replacing it with a Republic. This is why he was able to get so many supporters from among those who revered the Ottoman and Muslim heritage and wanted to continue the tradition of the Caliphate. But after the Great Offensive, when all the occupying powers were driven out of Turkey and a peace congress was called at Lausanne to revise the Treaty of Sevres, the British and French

governments insisted that only the Sultan's Istanbul government could represent the Turks, and that the Ankara government, which had won the war, could come only as subordinate to the delegates sent from Istanbul. This drove Atatürk to take a step that he had not intended previously. He was forced to show that Ankara had the right to represent the Turkish people since it alone had won the victory for them. Since Britain and France had invited the Istanbul government alone to Lausanne, this could be done only by abolishing the Sultanate, and with it the entire state and administrative structure that went with it, thus making it essential that a Turkish Republic be established in its place.

5) The fifth principal is a natural corollary of the fourth. Atatürk introduced these and many other reforms during and after the War for Independence to solve problems that existed at that time. He abandoned the old Ottoman ways because Turkey after 1923 needed to repair what had been destroyed during the wars and to develop new ways of doing things so that it could play an important role in the modern world. He did not imitate the past when he introduced new things. And so he left this lesson, that Turkey in the twenty first century should most certainly accept the principles left by Atatürk, but it should make whatever changes are needed at the present time to solve present problems, not just to imitate the solutions that Atatürk found to meet the problems that existed almost a century ago when he was president. If Mustafa Kemal was Prime Minister of Turkey today, he would not carry out the same policies he did in the 1920's because the problems that he was solving then were not the problems that he faced today. New problems require new solutions, inspired by the pragmatic and progressive approaches which were characteristic of the outstanding leadership provided to Turkey and the Turks by Mustafa Kemal Atatürk.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN TEMEL NİTELİKLERİ VE MİLLİ DEVLETE YÖNELİK TEHDİTLER

Dr. Ali GÜLER*

I. GİRİŞ

Bilindiği gibi; tehdit algılamaları başta olmak üzere, ülkelerin askeri, politik, ekonomik ve sosyal değerleri millî güvenlik değerlendirmelerine esas teşkil etmektedir. Bütün bu değerler, küresel, bölgesel ve ulusal anlamda hayati derecede önem taşımaktadır. Günümüzdeki bazı gelişmeler incelendiği zaman, küresel bazı güçlerin (ABD, AB gibi) güvenlik algılamalarının, gelişmekte olan ülkelerin algılamaları ile aynı olmadığı, çoğu zaman da iki algılama arasında gelişmekte olan ülkeler aleyhine bir çatışmanın veya zafiyetin yaşandığı görülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin *"güvenlik politikalarının, büyük ölçüde ithal malı tehdit algılamalarına dayandığını görmekteyiz. Bu tür yaklaşımların, ulusal çıkarlar ile çoğu kez ters düşmesine karşılık, uygulama zorunluluğu, bu ülkelere zarar verebilmektedir. Yaşadığımız çağda gelişmekte olan ülkeler, askerî yaptırımlardan çok politik, ekonomik ve sosyal yaptırımların tehdidi altında bulunmaktadır. Küresel ekonomik manipülasyonlar, ekonomik hassasiyetlerin istismarı, ülke içi etnik hassasiyetleri istismarı ve bu konuların siyasi dayatmalara dönüşmesi, bu ülkeler için en önemli tehdit algılamalarını oluşturmaktadır..."*[1]

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Atatürk'ün önderliğinde gerçek-

---

* (E) Dr. Öğ. Alb., aliguler@lycos.com

1 Y. Büyükanıt, **SAREM Uluslararası Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik Sempozyumu (29-30 Mayıs 2003)** "Açış Konuşması Metni", s. 8.

leştirilen bir millî kurtuluş savaşı sonrasında, belli temel esaslar üzerinde kurulmuştur. "*Merkezî-Millî (Üniter) Devlet", "Tam Bağımsız Devlet", "Millî Egemenliğe Dayalı (Demokratik-Laik) Devlet"* özellikleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel esaslarıdır. Bazı başka özelliklerle anayasalarımıza da yansıyan bu esaslar, Atatürkçü Düşünce Sisteminin de özünü oluşturan temel değerlerdir. Şu halde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş felsefesini oluşturan Atatürkçü Düşünce Sistemi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni yaşatma ve yarınlara taşıma bilincini de ifade etmektedir.

II. MERKEZÎ-MİLLİ (ÜNİTER) DEVLET

Kamu Hukuku'na göre bir devlet ikisi kurucu, ikisi de hazırlayıcı dört unsur ile kurulmaktadır. Bunların birincisi toprak unsuru yani "ülke"dir. Bu sınırları belirlenmiş bir coğrafyadır. "Coğrafya" kanınızla sulanırsa, kültür değerlerinizle damgalanırsa "vatan"laşır. İkinci kurucu unsur, insan unsurudur. Bu da "millet'tir. Bu iki kurucu unsuru tamamlayanlar ise siyasi teşkilatlanma yani "hükûmet" ve "egemenlik" (iç ve dış) unsurlarıdır.

Çağımızın devleti, modern devlet, bazı istisnalar bir yana bırakılırsa, *millî (üniter) devlettir.* Diğer bir deyimle, günümüzde devletin *insan* unsuru *millet* adını alan topluluktur. Türkiye Cumhuriyeti, yerine kurulduğu Osmanlı Devleti gibi, *çok milletli* bir imparatorluk değildir. İnsan unsuru Türk Milleti'ne dayanan, tam anlamıyla millî bir devlettir.[2] Türk çoğunluğu topraklarını hedefleyen *Misak-ı Millî* sınırları üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu temel özelliği, Lozan Antlaşması'nda da milletlerarası hukuk bakımından da tescil edilmiştir.[3]

Atatürkçü Düşünce Sisteminin temel esaslarından biri olan millî devlet anlayışı, Fransız İhtilali'nden sonra gelişen evrensel-çağdaş değerlerden biri olduğu gibi, Millîyetçilik ilkesinin de tabii bir sonucudur.

---

2 E. Özbudun, "Atatürk ve Devlet Hayatı", **Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi, Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sistemi),** YÖK. Yayınları, Ankara, 1987, s. 35.

3 A. Güler, **Sevr'den Kopenhag'a Parçalanan Türkiye,** Ankara, 2000, s. 9 vd.

Merkezî-Millî Devlet özelliği, hem ülkenin, hem de milletin bölünmezliğini, birliğini ifade eder. Türkçe'nin resmî, devlet, eğitim ve yayın dili olması; hukukun tekliği; merkezi idare, kültürel ve siyasal bütünlük bunu tamamlar. Mevcut anayasamızın 3., 42. ve 66. Maddesi millî devlet olma esasını; 126 ve 127. Maddeler de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasi-coğrafi düzeninin merkezî devlet olduğu esasını getirmiştir.

Bilindiği gibi, büyük bir kurtuluş mücadelesi sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak uluslararası camiada tanınması Lozan Antlaşması ile olmuştur. Lozan'da oluşturulan hukuki-siyasi statüye göre Türkiye, sadece "Gayrimüslim azınlık" kavramı ile ifadesini bulan Rum, Ermeni ve Yahudileri "azınlık" olarak tanımıştır. Bunun dışında Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran herkes devletin asli unsuru, "Türk Milleti"nin önemli bir parçasıdır. Hem devletin anayasal sistemi içinde, hem de devleti kuran Atatürk'ün yazı ve konuşmalarında açıkça belirtildiği gibi, "Türk Milleti" kavramı, sübjektif unsurlara dayanan, günümüzde Amerikan sosyolojisinin de kabul ettiği "etnik grup" tanımı ile aynı olan bir derinlikte ele alınmıştır. Yani Türk milleti, *ortak tarih içinde yaratılan aynı kültürü paylaşan insan topluluğudur.* Bu anlamda bakıldığı zaman, farklı menşelerden gelse ve farklı alt grup isimleri ile anılsa bile Türkiye'de yaşayan unsurlar ayrı ayrı "milletler" değil; Türk milletinin birer parçasıdırlar.

Devletin insan unsurunu, milletin kimliğini tanımlaması bakımından 66. Madde önemlidir: *Türk Devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk'tür.*

Görüldüğü gibi Anayasa, insan unsurunu, milletin kimliğini "Türk" olarak tanımlamıştır ve bu tanımı yaparken de "vatandaşlık bağını" esas almıştır. Bazı bölücüler tarafından iddia edildiği gibi "ırk" veya "kan" bağını esas almamaktadır. Yani Anayasa'daki "Türk" kavramı bir "ırkı" değil, "vatandaşı" ifade etmektedir. Kaldı ki, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren hem Atatürk'ün konuşmaları, hem de devletin yazılı belgeleri incelendiği zaman görülmektedir ki, "Türk" ve "Türklük" kavramı "kültürel" bir kavramdır, "ırka" veya "kana dayalı" bir kavaram değildir. Yani aynı kültürü paylaşan insanların tamamı "Türk" olarak, aynı "millet" olarak tanımlanmıştır.

Bu sosyolojik yaklaşım, Anayasa'da da hukuki ifadesini bulmuştur.

Nitekim, Atatürk 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Fakültesi'ni açarken yaptığı konuşmada, millî devletin insan unsuru için "öngörülen bağ"ı şu şekilde açıklamıştır: *"Bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en gelişmiş tarz olmuştur. Milletin, varlığını devam ettirmek için fertleri arasında düşündüğü müşterek bağ, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet, dini ve mezhebi bağlılık yerine, TÜRK MİLLİYETİ bağıyla fertlerini toplamıştır"*[4]

Anayasa'nın 3. maddesinde yer alan *"Türkiye Devleti, ülkesi ve milletliyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçe'dir"* ifadesindeki *"Dili Türkçe'dir"* sözleri devletin *"resmi dilinin Türkçe olduğunu"* belirlemektedir. Çünkü, 3. maddenin madde başlığı, *"III. Devletin bütünlüğü, resmi dili, millî marşı ve başkenti"* şeklindedir. Bilindiği gibi, Anayasa Hukuku'na göre, madde başlıkları da anayasanın lafzı ve ruhu içindedir.

42. Madde ise eğitim ve öğretim dilini belirlemektedir: *"Türkçe'den başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez"*

Sosyoloji biliminin verilerine göre "ortak dil" bir milletin "ortak kültürü"nü oluşturan en önemli değerdir. Çünkü, hem kültür unsurları arasındaki iletişim ve etkileşim; hem de kültür değerlerinin bir sonraki kuşağa aktarılması dil ile olur. Dil aynı zamanda "millî kimliğin" en önemli göstergesidir. Ortak diliniz varsa, ortak kimliğiniz vardır. Tarihte dilini kaybeden milletler, bir süre sonra kültürlerini, sonuçta da millî kimliklerini kaybetmişlerdir.

Türklüğün tarihi incelendiği zaman; Türk milletinin büyük badireler atlatmasına, Türkçe'nin zaman zaman dar boğazlara girmiş olmasına rağmen her şeyinin dili sayesinde yaşadığı görülmektedir ki, Atatürk de çeşitli konuşmalarında bunu vurgulamıştır. Mesela şu sözleri bu bakımdan önemlidir:

"Türk milletinin dili Türkçe'dir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için, her Türk dilini

---

[4] M. K. Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C: II.,** Ankara, 1960, s. 237.

sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bir de Türk dili, Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz felaketler içinde ahlâkının, an'anelerinin, hatıralarının, menfaatlerinin, kısacası bugün kendi millîyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olunduğunu görüyor. Türk dili Türk milletinin kalbidir, zihnidir..."

Yine Atatürk, Medeni Bilgiler isimli eserde Türk milletini oluşturan tabii ve tarihi olguları sıralarken *"dil birliğini"* temel bir unsur olarak saymıştır. Türkçe, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu 1300'den beri *"**resmi dili**";* Cumhuriyetin başlangıcından beri de *"eğitim-öğretim", "medya (yazılı-sözlü)"* dilidir.

Hatta Atatürk *"Türk Milleti"* kavramını oluşturan ana esasın *"Türkçe konuşmak"* olduğunu ifade etmektedir. Atatürk, 17 Şubat 1931'de Adana Türk Ocağı'nda yaptığı önemli bir konuşmada bununla ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Türk demek, dil demektir. Millîyetin çok açık vasıflarından biri dildir. Türk milletindenim diyen insan her şeyden önce ve behemehal Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk toplumuna mensup olduğunu iddia ederse buna inanmak doğru olmaz. Halbuki Adana'da Türkçe konuşmayan 20 binden fazla vatandaş vardır. Eğer Türk Ocağı buna müsamaha gösterirse, gençler ve siyasi, içtimai bütün Türk kuruluşları bu durum karşısında duygusuz kalırlarsa en aşağı yüzyıldan beri devam ede gelen bu durum daha yüzlerce yıl devam edebilir. Bunun neticesi ne olur? Herhangi bir felaket günümüzde bu insanlar, başka dille konuşan insanlarla el ele vererek aleyhimizde hareket edebilirler"[5]

Görüldüğü gibi, Atatürk "Türkçe konuşmayı" "Türk milletinden olmak"ın adeta bir ön koşulu olarak ifade etmektedir ve farklı bir dilde konuşan vatandaşların var olduğunu (Arapça konuşanları kastetmektedir), buna göz yumulmaması gerektiğini belirtmektedir. Bu konuşma ile Atatürk aynı zamanda, adeta günümüzdeki gelişmeleri kestirerek; bu durumun başka devletler tarafından bölücülük noktasında kullanılabileceğini açıkça söylemektedir.

---

[5] Bu gezi ve konuşma hakkında bakınız: M. Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri,** Ankara, 1998, s. 7-8. T. Toros, **Atatürk'ün Adana Seyahatleri,** Adana, 1939, s. 30. **Cumhuriyet Gazetesi,** 19 Şubat, 1931.

AB, "kültürel haklar" bağlamında her etnik grubun (Türkiye için bu sayı 47 (?) olarak veriliyor) ana dilinde yayın (özel ve resmi televizyonlarda) ve eğitim hakkının tanınmasını talep etmektedir. Bu talebin gerçekleştirilmesi çok kısa sürede, olmayan yeni etnik gruplar, yeni azınlıklar yaratacak ve yukarıda değindiğimiz ve Atatürk'ün de açıkça belirttiği "Türk milletinin bölünmesi" kültürel anlamda gerçekleşmiş olacaktır.

2002 İlerleme Raporu'nda, *"Dernek Kurma, Barışçı Toplantı Hakkı, Sivil Toplum"* başlığı altında "Eksiklikler ve Beklentiler" sayılırken ifade edilen, *"Resmi yazışmalarda Türkçe dışında dil kullanılmamaktadır"* eleştirisinden açıkça anlaşılmaktadır ki; önümüzdeki yıllarda, yani bu sürecin sonucunda Türkçe'nin resmi devlet dili olmasından vazgeçmemiz talebi ile karşılaşacağız.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, merkezî-millî devlettir. Burada *merkezîlik* özelliğinin vurgulanmasının nedeni, *federal* devletin de millî devlet olabileceği gerçeğidir. Bilindiği gibi, bir çok federal devlet millî devlet olabilmektedir. ABD, İsviçre modern millî devletlerdir, ancak siyasi yapıları *federal yapımdır.* Bu yönü ile millî devlet yapısı, *imparatorluk devlet yapısını* ve *ümmetçi devlet yapısını* reddetmektedir.[6]

III. TAM BAĞIMSIZ DEVLET

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti gibi siyasal ve ekonomik bakımdan *yarı bağımlı* bir devletin enkazı üzerinde kurulmuş ve yükselmiştir. Bu nedenle *tam bağımsızlık,* Atatürk'ün baştan beri üzerinde en çok durduğu bir temel esas olarak hayata geçirilmiştir. Atatürk'ün tam bağımsızlık konusundaki en veciz sözleri, Nutuk'un hafızalarımıza işlemiş olan şu satırlarında yer almaktadır:

"Esas, Türk milletinin haysiyetli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam bağımsızlıkla temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir millet medeni insanlık karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye layık olamaz. Yabancı bir devletin koruyuculuğu ve kollayıcılığını

---

6 Z. Hafızoğulları, **Laiklik, İnanç, Düşünce ve İfade Hürriyeti,** Ankara, 1997, s. 155.

kabul etmek insanlık vasıflarından yoksunluğu, aciz ve beceriksizliği itiraftan başka bir şey değildir. Gerçekten bu duruma düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez. Halbuki Türk'ün haysiyeti ve izzet-i nefsi ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evladır! Binaenaleyh, ya istiklal ya ölüm!" [7]

Atatürk'e göre bağımsızlık, biçimsel ve sözde bir bağımsızlık değil, her alanda tam ve gerçek bir bağımsızlıktır. Nitekim, Haziran 1921'de Fransız temsilcisi Franklin Bouillon'a şunları söylemiştir: *"Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, millet ve memleketin, gerçek manasıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir."*[8]

Atatürk bağımsızlık konusunda özellikle *mali bağımsızlıkla,* dikkat çekmiş ve bunun önemini vurgulamıştır. 1 Mart 1922'de Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplantı yılını açarken bu konuda şunları söylemiştir: *"Bugünkü savaşmalarımızın gayesi tam bağımsızlıktır. Bağımsızlığın bütünlüğü ise ancak mali bağımsızlıkla mümkündür. Bir devletin maliyesi bağımsızlıktan yoksun olunca, o devletin bütün hayat kollarında bağımsızlık felce uğramıştır. Çünkü her devlet organı ancak maliye kuvveti ile yaşar. Mali bağımsızlığın korunması için ilk şart, bütçenin ekonomik bünye ile orantılı ve denk olmasıdır. Dolayısıyla, devlet bünyesini yaşatmak için dışarıya başvurmaksızın memleketin gelir kaynaklarıyla idareyi temin çare ve tedbirini bulmak lazım ve mümkündür"*[9]

Şüphesizdir ki, Atatürk'ün tam bağımsızlık anlayışı, yabancı düşmanlığı veya dış ilişkilerde yalnızcılık politikası anlamına gelmez. Daha Sivas Kongresi kararlarından başlayarak diğer milletlerle bilimsel, ekonomik ve teknolojik ilişki ve işbirliğini dikkate alan Atatürk, bu konuda şunları söylemektedir: *"Türkiye'nin istiklali her sahada kamilen tasdik olunmak şartıyla kapılarımız bütün yaban-*

---

7 E. Özbudun, "Atatürk ve Devlet Hayatı", s. 38.

8 E. Özbudun, "Atatürk ve Devlet Hayatı", s. 39.

9 M. K. Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C: I.,** Ankara, 1959, s. 228-229.

cılara genişçe açık kalacaktır." *"Biz yabancılara karşı herhangi hasmane bir his beslemediğimiz gibi, onlarla samimi ilişkilerde bulunmak arzusundayız. Türkler bütün medeni milletlerin dostlarıdır... Maksadımız yeniden yakınlaşmak, bizi başka milletlere bağlayan bağları arttırmaktır. Memleketler çeşitlidir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin ilerlemesi için de bu yegane medeniyete katılması lazımdır"*[10]

IV. MİLLİ EGEMENLİĞE DAYALI (DEMOKRATİK-LAİK) DEVLET

Atatürkçü Düşünce Sisteminin temellerini oluşturan üçüncü ana ilke, millî egemenliktir. Millî egemenlik, devlet içinde en üstün buyurma kudreti olan egemenliğin, millete ait olduğunu ifade eder. Bu anlamda millî egemenlik, kişi ve zümre egemenliği ile, yani monarşik, oligarşik veya dini (teokratik) yönetim biçimleri ile kesinlikle bağdaşmaz.[11]

Tıpkı tam bağımsızlık ilkesi gibi millî egemenlik de, Atatürk'ün Millî Mücadelenin ilk günlerinden beri açıkça ortaya koyduğu, ısrarla vurguladığı bir ilkedir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, *irade-i millîye* olarak ifade edilen bu ilke; 28 Aralık 1919'da Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişinden bir gün sonra Atatürk tarafından şu şekilde ortaya konulmuştur: *"Bir millet, varlığı ve hakları için bütün kuvvetiyle, bütün fikri ve maddi güçleriyle alâkadar olmazsa, bir millet kendi kuvvetine dayanarak varlığını ve bağımsızlığını temin etmezse, şunun bunun oyuncağı olmaktan kurtulamaz... Bu sebeple teşkilatımızda millî güçlerin etken ve millî iradenin egemen olması esası kabul edilmiştir. Bugün bütün cihanın milletleri yalnız bir egemenlik tanırlar: Millî egemenlik..."*[12]

Atatürk, Millî Mücadelenin başlangıcından, kendisinin hayata veda ettiği ana kadar, her fırsatta millî egemenliği Türk toplumuna benimsetmeye çalışmış, her zaman kişisel yönetimin sakıncalarıyla millî egemenliğin üstünlüklerini çarpıcı şekilde karşılaştırmıştır.

---

[10] M. K. Atatürk, **Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri, C: III.,** Ankara, 1961, s. 48-9, 65, 67-68.

[11] E. Özbudun, "Atatürk ve Devlet Hayatı", s. 40-41.

[12] M. K. Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C: II., Ankara, 1960, s. 11.

Çağdaş bir topluma ve çağdaş bir devlete yakışan yönetim şeklinin, millî egemenlik esasına dayanan sistem olduğunu çok iyi bilen Atatürk; TBMM'nin açılması, Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin kaldırılması ve diğer bazı temel yapısal değişim ve dönüşüm hareketleri (inkılaplar) ile hep millî egemenliği yerleştirme gayreti içinde olmuştur.

Atatürkçü Düşünce Sisteminde millî egemenlik esası, demokratik-laik devleti gerçekleştirme amacının temel bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Bu esas aynı zamanda Cumhuriyetçilik, Millîyetçilik, Halkçılık ve Laiklik ilkelerini de besleyen önemli bir ilkedir.

Egemenliğin kaynağı olarak *millet iradesi* yani hukuki anlamda *beşeri irade* kabul edildiği ve bunun sonucu olarak millî egemenlik hayata geçirildiği zaman, laik devlet düzeninin oluşturulması için ilk adım da atılmış olmaktadır. Çünkü, iktidarın kaynağı ilahidir dendiğinde, bundan *teokratik/skolastik* düşünce sistemleri, dolayısıyla teokratik hukuk/devlet/toplum yapıları; iktidarın kaynağı beşeridir dendiğinde, bundan, ilahinin karşıtı *laik* düşünce sistemleri, dolayısıyla laik hukuk/devlet/toplum yapıları çıkmaktadır.

Millî irade veya millî egemenlik düşüncesinin sonucu olarak, laik toplum/hukuk/devlet düzenine geçişte, bir yandan teokratik toplum/hukuk/devlet düzenine ait *ümmet* fikri yerini *millet* fikrine bırakırken, öte yandan *kul/tebaa* fikri, yerini *insan/vatandaş* fikrine bırakmıştır. Böylece, bugün hararetle savunulan ve uluslararası sözleşmelerle korunması, geliştirilmesi devlete temel bir yükümlülük olarak yüklenen *insan hakları* düşüncesinin temelleri bu düşüncelerle atılmış olmaktadır. Günümüzde, gerçekten, insan hakları ancak laik-demokratik bir toplum/hukuk/devlet düzeninde söz konusu olabilmektedir.[13]

V. SONUÇ

Bazı küresel aktörlerin politikaları analiz edildiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin; millî güvenlik unsurlarını da oluşturan bu temel

---

[13] Z. Hafızoğulları, **Laiklik, İnanç, Düşünce Ve İfade Hürriyeti, s. 34 vd.**

esaslarının bozulması veya değiştirilmesi tehdidi ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Yani Türkiye, Merkezî-Millî (Üniter) Devlet, Tam Bağımsız Devlet, Millî Egemenliğe Dayalı (Demokratik-Laik) Devlet özellikleri ile tehdit altındadır.

Türkiye'nin bir medeniyet ve çağdaşlaşma tercihi olduğu sık sık ifade edilen Avrupa Birliği üyeliğini de bu çerçeve içinde değerlendirmek gerekir. Karşılıklı bir müzakere sürecini ifade eden Türkiye-AB ilişkilerinde Türkiye bakımından önem taşıyan konu, müzakerelerin iki egemen güç arasında ve eşit şartlarda cereyan edip etmediğidir. Bu bağlamda önem taşıyan bir diğer konu da Türkiye'ye önerilen şartların ve bu şartları yerine getirmek için Türkiye'nin atacağı adımların, Türkiye'nin millî güvenlik çıkarları bakımından ne sonuçlar doğuracağıdır. İstenilenler Türkiye Cumhuriyeti'nin temel esasları ile ne derecede örtüşmektedir? Atılan ve atılacak adımlar, yapılan düzenlemeler temel esasları güçlendirecek midir? Zayıflatacak mıdır? Bu soruların cevaplandırılabilmesi şüphesizdir ki; AB'nin şartları ve Türkiye'den beklentilerinin neler olduğunun analizine bağlıdır.

AB'nin Türkiye'den beklentilerinin esaslarını göstermesi bakımından Hollandalı Hıristiyan Demokrat Grup üyesi Parlamenter Arie M. Oostlander tarafından hazırlanan yıllık Türkiye Raporu (2003 İlerleme Raporu) taslağında yer alan ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin "temel esasları'nı sorgulayan bir bölüm önemlidir. Bu rapor taslağı Hollandalı Parlamenter tarafından 12 Mart 2003 tarihinde AB Dışişleri, İnsan Hakları, Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Komitesi'ne sunulmuştur. Komitede rapora ilişkin ilk görüşmeler 25 Mart 2003'de başlamıştır. Tüm değişiklik önerilerinin 9 Nisan 2003 tarihine kadar tamamlanmış ve Rapor'un 29 Nisan'da son kez gözden geçirildikten sonra biraz "yumuşatılarak" 5 Kasım 2003'te yayınlanmıştır. Taslak Rapor'da şunlar söyleniyor:

"Kemalist fikirlere dayanan bir devletin, Avrupa Birliği'nin kabul ettiği ve desteklediği siyasi değerleri benimseyerek, Birliğe üye olabilmesi uzun soluklu bir iştir. Türkiye öncelikli olarak bir devlet reformu gerçekleştirmesi gerektiğine ikna olmalıdır. Kemalizm Türk devletinin bütünlüğü doğrultusunda Türk kültürünün homojenliği, silahlı kuvvetlerin gücü ve dine karşı çok sert bir tutum olarak

kendini göstermektedir. Bu yaklaşım AB üyeliği önünde de bir engel olarak görülmektedir.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin son on beş yılda devlet üzerindeki gücü bir hukuk devletinde kabul edilemeyecek ağırlıktadır. Millî Güvenlik Kurulu askerlerin siyasi gücünü temsil etmektedir. Bu yapının ortadan kaldırılması gerekli olmakla birlikte, bu konuda bir direnç olacağı da bilinmektedir. Savunma bütçesi ile devletin bütçesinin ayrı oluşu önemli bir sorundur. Genel bütçenin bir kalemi olması gereken savunma bütçesi Meclis tarafından kontrol edilmelidir. Askeri temsilcilerin YÖK ve RTÜK gibi kurumlarda yer almasına son verilmelidir.

Türkiye 'de yükselen kökten dincilik ve ayrılıkçılıktan duyulan korku nedeniyle dine karşı katı bir tutum söz konusudur. Hükûmet bu tutumu yumuşatmak, antidemokratik reaksiyonlara sebep olan sert seküler uygulamaları bırakmalıdır."

Görüldüğü gibi; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin (araştırmanın başında genel olarak ortaya konulan) merkezi-millî (üniter), tam bağımsız, ve millî egemenliğe (demokratik, laik) dayalı temel esaslarının, AB üyeliği için engel olduğu söylenmektedir. Hiçbir tarihi, sosyal ve kültürel değer dikkate alınmadan millî devlet anlayışı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin devlet içindeki yeri ve nihayet laik devlet yapısı sorgulanmaktadır. Türkiye'nin uzun yıllar mücadele etmek zorunda bırakıldığı etnik ve dinsel terör hiç dikkate alınmadan *"Türkiye 'de yükselen kökten dincilik ve ayrılıkçılıktan duyulan korku"* (?) dan bahsedilmektedir. Bu noktada sorulması gereken soru şudur: *"AB acaba; Türkiye'nin federal, yarı bağımlı, nispeten demokrasiye dayalı bir İslam Cumhuriyeti olmasını mı istemektedir?"*

ATATÜRK'S REFORMS AND THEIR IMPACT ON THE MUSLIM WORLD

M. Naeem Qureshi*

Atatürk's crowning achievement was the creation of a sovereign unitary nation-state out of the devastation and confusion caused by the World War I.[1] His success looks even more astounding because he accomplished his objective despite enormous difficulties within one decade. By the time he died in November 1938, the country had been transformed from a multi-ethnic traditional dispensation into a tidy 'state of the people' through Kemalism—Turkey's pragmatic approach to secular modernization. In the present paper, I propose to examine the broad contours of Atatürk's reforms and trace their impact on the Muslim world.

Reform was not new to Turkey. The enthusiasts of the Turkish 'Historical Thesis' would though like to stretch its roots back to a much earlier period, [2] a more plausible starting point seems to be the *tanzimat* period (1839-76) with its moorings in the fifteenth and sixteenth centuries.[3] Usually, external factors are highlighted to explain the modernization of the Ottoman state[4] but Kemal Karpat

---

* Formerly of Quaid-i-Azam University, Islamabad

1 M. Naeem Qureshi, 'The Kemalist Model of State and Ayub Khan's Reforms in Pakistan' in **Atatürk 4. Uluslararasi Kongresi,** ii (Ankara, 2001), 1089-99.

2 The hypothesis is that when the Turks of the old migrated from their homelands in Central Asia to the regions in the east, south and west, they brought civilization to those settlements. See Ercumend Kuran, 'The Reforms of Atatürk', in Sencer Tongue (ed.), **The Reforms of Atatürk** (Istanbul, n.d.), 9.

3 Halil İnalcik, 'Atatürk and the Modernisation of Turkey', in Azmi Süslü (ed.), **A Handbook of Kemalist Thought** (Ankara, 2001), 152 ff.

4 See, for instance, Mim Kemal Oke, 'Turkish Decision for Secularization and

finds 'internal' stimuli more important than the 'outside' influences.[5] Out of this intricate mesh emerged patterns of social stratification that led to ideas eventually symbolized in the writings of intellectuals like Namik Kemal, Tevfik Fikret, Ahmet Mithat, Halit Ziya, and others. They gave a new meaning to the concept of the *vatan* (fatherland) that helped to create a new form of identity and a new political culture.[6] These ideas later seeped into the writings of Ziya Gökalp and, as with the thinkers of the *tanzimat* and the *meşrutiyet* eras, provided the intellectual stimulus to nationalist revolution, especially in 'de-Arabising' Islam in Turkey.[7] Likewise, Mustafa Kemal is believed to have been inspired by Abdullah Cevdet in his drive towards westernization, by Celal Nuri Heri in his reform of the alphabet, and by Hakki Kiliçoglu in reform of women's rights.[8] In addition, there was the impact of a sense of history which Mustafa Kemal developed from his appraisal of the works of both the Turkish and foreign historians and philosophers.[9] Enver Ziya Karal counts at least four European thinkers whose works interested Mustafa Kemal the most: Jean-Jacques Rousseau, Emile Durkheim, Auguste Mignet and, more particularly, August Compte.[10] Kemal's collaborators, particularly among the military officers, also evinced strong ideological and intellectual tendencies with secular-nationalist and etatist preferences.[11]

Whatever the intellectual-philosophical basis of Kemalism

---

the Question of Muslim Unity', in Rashid Ahmad (Jullundhri) and Muhammad Afzal Qarshi (eds.), **Islam in South Asia** (Lahore, 1995), 315.

5 Kemal H. Karpat, 'The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908', in id., **Studies on Ottoman Social and Political History** (Leiden, 2002), 27-74. Also see Ali Kazancigil and Ergun Ozbudun, 'Introduction', id., (eds.), **Atatürk: Founder of a Modern State** (London, 1981), 2-3.

6 Karpat, 'The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908', 48-54; and Kenneth Cragg, **Counsels in Contemporary Islam** (Edinburgh, 1965), 145.

7 Kuran, 'The Reforms of Atatürk', 11-12.

8 Ibid., 12.

9 He described histpry as the 'defining science'. See Azmi Siislii, ' Atatürk and History', in id. (ed.), **A Handbook of Kemalist Thought,** esp. 169-76.

10 Enver Ziya Karal, 'The Principles of Kemalism', in Kazancigil and Ozbudun, (eds.), **Atatürk,** 13-14.

11 S. N. Eisenstadt, 'The Kemalist Regime and Modernization: Some Comparative and Analytical Remarks', in Jacob M. Landau (ed.), **Atatürk and the Modernization of Turkey** (Boulder & Leiden, 1984), 14.

(Atatürkçülük), evidently it grew out of Mustafa Kemal's declarations and actions and was not the result of any philosophical-dogmatic system. Indeed, İsmet Giritli considers Kemalism as 'a flexible amalgam of secularism, realism, empirical rationalism, and nationalism' as against the 'rigid ideologies' such as Marxism and National Socialism.[12] Its objective was geared to ensuring that the Turkish society changed structurally towards a modern, civilized society.[13] However, the Kemalist *inkilap* did not advocate a sudden and total break with the Ottoman past; rather its aim was to radicalize the culmination of that process which had been taking place for over a century.[14] The fundamentals of Kemalism (announced in a manifesto in April 1931) lay stress on six principles: (i) *republicanism,* which incorporated the concept of national sovereignty that Kemal had absorbed from his younger days; (ii) *nationalism,* which was aroused partly by the writings on the subject but mostly by the tribulations of the state and found a renewed expression in Turkey's redefined boundaries as a sociological-psychological concept disavowing discrimination of race or religion; *(in) populism,* which centred on the 'people' as a source of democratic rights and favoured liberal political democracy in the sense of the people being in the ultimate control of the state; (iv) *etatism,* which visualized state participation in vital sectors of a mixed economy aiming at definite and measurable targets and results through a comprehensive and systematic strategy; (v) *laicism/laiklik,* which meant freedom of mind along with separation of religion from the state without subscribing to atheism; and, lastly, (vi) *revolutionism,* which underscored the other five principles.[15] These edicts were fully guaranteed in the republican

---

12 İsmet Giritli, 'Kemalism as an Ideology of Modernization', in Landau (ed.), **Atatürk and the Modernization of Turkey,** 251; and id., 'The Superiority of the Kemalist Ideology over Dogmatic Ideologies', in Siislii (ed.), **A Handbook of Kemalist Thought,** 126.

13 Sulhi Donmezer, 'Atatürk's Revolution and Social Change', in ibid., 6.

14 Ali Kazancigil and Ergun Ozbudun, 'Introduction', id., (eds.), **Atatürk,** 2-3; Ali Kazancigil, 'The Ottoman-Turkish state and Kemalism', ibid., 37 ff; and Paul Dumont, 'The Origins of Kemalist Ideology', in Landau (ed.), **Atatürk and the Modernization of Turkey,** 35.

15 See Enver Ziya Karal, 'The Principles of Kemalism', in Kazancigil and Ozbudun, (eds.), **Atatürk,** esp. 16-23; and several contributions on Kemalism

constitution and formed the essence of the Turkish revolution.

Mustafa Kemal had started implementing his reforms the moment he felt he was in a position to do so. At every step the opposition put up a stiff resistance but was either brushed aside or cowed or simply won over. Employing prestige and charisma that he had come to acquire since his bold stand against the Allies, Mustafa Kemal moved resolutely and took a series of calculated but bold steps to overhaul the entire state structure. Technically, the first step in that direction was the law of November 1922 that separated the 'church' and the state. And though the *Mama* never swallowed the decision the law was not at all inconsistent with the age-old Ottoman practice of indulging in 'extra-SerT procedures.[16] The logical next step that confirmed this disconnection was the abolition of the caliphate in March 1924. To cut down the power of the 'ecclesiastics' (comprising both the *ulama* and the *sufis)* comprehensively, he nudged the Grand National Assembly into passing the Law of Educational Unity that closed down the *medrese* and opened the doors for the teaching of western curricula in schools. Next to go were the ministry of *Şeriat* and the office of the *Şeyhul-Islam,* as also the *şeriat* courts. These laws were meant to prevent the misuse of religion as a political tool and the 1924 constitution saw to it that the freedom of thought and action were fully guaranteeing.[17] In September 1925, the *derviş* orders, intertwined with sufism, were abolished and visits to the *tekkes* forbidden. Then in phased strokes religion was made a matter of individual conscience: first, by striking out from the constitution

---

by Sulhi Donmezer, Hamza Eroglu, Turhan Feyzioglu, Yiicel Ozkaya, Mustafa Aysan, Ethem Ruhi Figlali, İsmet Giritli, Ergun Ozbudun, Halil Inalcik, Azmi Siislii, Zeynep Korkmaz, Yahya Akyuz, Bekir Tiinay, Emel Dogramaci, Ilker Alp, Mehmet Gonlubol and Omer Ktirkctioglu, in Siislii (ed.), A **Handbook of Kemalist Thought, passim.**

16 Serif Mardin, **The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas** (Syracuse, 2000), 103.

17 See clauses 70, 75 and 80 in the light of MustAfa Kemal's pronouncement that: 'Religion is a matter of conscience. Everyone is at liberty to act in accordance with their conscience. We respect religion. We are not opposed to thought and reflection...' quoted in Ethem Ruhi Figlali, 'Atatürk, Religion and Laicism', in Süslü (ed.), **A Handbook of Kemalist Thought,** esp. 115-16, citing Sadi Borak, **Atatürk** ve **Din** (Istanbul, 1962), 57.

the clause that proclaimed Islam as the state religion (April 1925) and then by removing it altogether (April 1928). Finally, the Turkish state was described as secular and sovereignty was vested in the name of the people (February 1937). But this did not imply a shift towards atheism; it was only an attempt to keep religion and the state apart as the religious orders had continued to show open defiance.[18] The social reforms, on the other hand, were intended to break the age-old taboos and make Turkey 'an integral part of the Western civilization'.[19] The veil and the *red fez* were banned and all civil servants were asked to wear western clothes and hats. In 1926, the Swiss Civil Code was adapted to Turkish needs to preclude unilateral divorces and check polygamy. The Islamic calendar gave way to the Gregorian calendar.[20] The same year, the Perso-Arabic script was abandoned in favour of the Latin script.[21] Other legal reforms included the adoption of a penal code modelled on Italian laws and a business code was copied from Germany.[22] In 1932, the *azan* was rendered into Turkish and in 1934 the law of surnames was passed. A year later, Friday ceased to be a holiday and the weekend shifted to Saturday-Sunday.[23] And though state grants and *waqfa* were still utilized for the upkeep of religious infrastructure Turkey was thoroughly westernised, which epitomized in the declaration that Turks were Westerners (1934). The men who controlled Turkey's destiny were committed nationalists and yet they chose to fashion the Turkish society in the European cultural matrix. More importantly, the reforms incorporated not just the West's worldview but also its

---

18 A series of events, such as the Seyh Sait rebellion, the Menemen incident and the opposition's role generally, had prompted the action against them. See ibid., 117-18.

19 M. R. Feroze, **Islam and Secularism in Post-Kemalist Turkey** (Islamabad, 1976), 86.

20 Ibid., 87. On secularism also see Alisabeth Ozdalga, **The Veiling Issue, Officials Secularism and Popular Islam in Modern Turkey** (Richmond, 1998), esp., 17-31.

21 Ibid., 88.

22 Vamik D. Volkan and Norman Itzkowitz, **The Immortal Atatürk** (Chicago, 1984), 258.

23 Feroze, **Islam and Secularism in Post-Kemalist Turkey, 90-1.**

symbols and values.[24] All this points to Mustafa Kemal's absolute realism and excellent sense of timing.[25]

Several trends are discernible in Mustafa Kemal's movement for reform. First, he never attacked Islam directly; his tirades were reserved for the 'ecclesiastics' whose power he was able eventually to smash.[26] In fact, at times he would stand up to argue his case in sermons at Friday prayers and invariably surprised his audience with his 'astounding knowledge of the Qur'an'.[27] The idea behind Kemal's experiments was not to Turkify Islam for the sake of Turkish nationalism but rather to initiate religious enlightenment and freedom.[28] The break with the traditional conception of a politico-religious state, suggests Fazlur Rahman, was not a secular but a 'quasi-secular' measure because Islam continued to be the term of reference in Turkey.[29] As such, it would be wrong to conclude, as some do, that Mustafa Kemal had practically 'carried his Turkism into irreligion'.[30] Secondly, his approach was practical rather than doctrinaire and was born of Turkey's practical needs. For instance, the state control was not the outcome of any socialist or fascist theory

---

24 Inalcik, 'Atatürk and the Modernisation of Turkey', 154.

25 Jacob M. Landau, 'Atatürk's Achievement: Some Considerations', in id. (ed.), **Atatürk and the Modernization of Turkey,** xi.

26 'Religion is a necessary institution', he said in 1930. 'There is no possibility for a nation to carry on without religion. There is one point, though, and that is the tie between Allah and slave. The religious intervention of the fanatical Islamists should not be allowed. Those who procure material benefits from religion are detestable. Thus, we are against the situation and we do not allow it...' See Figlali, 'Atatürk, Religion and Laicism', esp. 112-13, citing Kiliç Ali, **Atatürk'ün Hususiyetleri** (Ankara, 1930), 116.

27 Detlev H. Khalid, 'A Study of Atatürk's Laicism in the Light of Muslim History', in Tongue (ed.), **TheReforms of Atatürk,** 61; and Figlali, 'Atatürk, Religion and Laicism', 109-10. Dunkwart Rustow provides evidence of 'strongly religious tinge' in the early stages of the Kemalist movement. See his 'Politics and Islam in Turkey, 1920-1955', in Richard N. Frye (ed.), **Islam and the West** (The Hague, 1957), 71-3.

28 Niyazi Berkes, **The Development of Secularism in Turkey** (Montreal, 1964), 484.

29 See F. Rahman, 'Internal Religious Developments in the Present Century Islam', **Journal of World History,** 2/1 (1954), 876.

30 Keneeth Cragg definitely believes that he did. See his **Counsels in Contemporary Islam,** 147.

but simply a product of modernism. Thirdly, it is argued, his reforms were brought about not just by force but also by means of persuasion. Invariably, the legislation would follow an elaborate exercise in winning public support. Fourthly, he arrived at a decision through a process of trial and error and if he felt that his edicts had been outstretched, as in 1935 over the language reform, he would call a halt and advise moderation. Lastly, his reforms were not a continuous revolutionary movement but the result of the rapidly changing times between 1923 and 1930. The subsequent period was spent mostly in perfecting the system through a positivist-radical approach, especially in economic and cultural matters.[31] Mustafa Kemal's reforms succeeded largely because they were sound intrinsically and had the stamp of his popularity that rested on his defence of the Turkish soil 'inch-by-inch'.[32] Besides, the government over which he presided was strong, efficient and popular. And, whatever the purists in revolutionary theory might say the reforms did bring about a fundamental and lasting change in Turkey.[33]

The impact of the Kemalist revolution beyond republican Turkey must be measured cautiously because the 'Muslim world' in the 1920s and 1930s was a misnomer for the ramshackle collection of communities and countries that had survived the western imperial spoliation. The Arabs, for instance, had chosen to break free from the Ottoman connection but ended up under the British and French tutelage. Thus Palestine, Transjordan and Iraq went to the British as mandated territories in addition to its control of Egypt while Lebanon and Syria were assigned to the French on top of its suzerainty over Algeria, Morocco and Tunisia. Later, most of Palestine was handed over to the Jews as blood money for their ill-treatment at the hands of Christian Europe, creating perpetual rifts among the Arabs and the Zionists. Only the Hashamite Hedjaz had been left 'independent' soon to be replaced by the ultra-conservative

---

31 Kuran, 'The Reforms of Atatürk', 10-11; and T. B. Miller, 'Turkey', in M. Ayoob, **The Politics ofIslamic Reassertion** (London, 1981), 81-94.

32 Kuran, 'The Reforms of Atatürk', 10-11; and T. B. Miller, 'Turkey', in M. Ayoob, **The Politics ofIslamic Reassertion** (London, 1981), 81-94.

33 Diana Spearman & M. Nairn Turfan, 'The Turkish Language Reform', **History Today** (1979), 29/2, 89.

Nejdis. The Gulf 'states' did not count whereas the Central Asia, having been devoured by Soviet Russia, had virtually moved out of the Islamic orbit. In the Far East, the Indonesians were having a taste of the Dutch imperialism while Malaya was a British colony. India, too, was under the British and though its Muslims had supported the Turks with the massive Khilafat movement (1918-24) times had changed. Only the intellectuals and idealists among the Indians now supported Mustafa Kemal and his reforms. The pan-Islamists had become largely wary of the Turkish nationalists for discarding the caliphate. Technically, therefore, only the neighbouring Iran and Afghanistan were the two 'independent' Muslim countries where reform, particularly the Kemalist version, found an appreciative nod from the ruling elite. Elsewhere the reaction was mixed.

The most ardent devotee of Mustafa Kemal was King Amanullah Khan of Afghanistan who had won his independence recently following the Third Afghan War with the British. Fired by an intense passion for nationalism bias, the young ruler was intent on imitating Mustafa Kemal in every way. He had inherited this enthusiasm for modernization partly from his mother who had liberal outlook and partly from the example of Turkey.[34] With the rise of Mustafa Kemal and his nationalists the Turco-Aghan relations took a more meaningful turn and the Turks promised to help Afghans develop educationally and militarily. Amanullah's reforms span two unequal periods: 1919-27 and 1928-29. During the preliminary phase, his drive for modernization comprised different strands for which he hired Egyptian, Turkish, and Indian experts in such areas as education, communications, health, economy and administration. Accordingly, he built state-sponsored schools for boys and girls, sent students abroad for training, and redesigned curricula for securing better and enlightened talent.[35] The emancipation of women was Amanullah's passion and he encouraged young girls to get education and discard the veil *(purdah)*[36]- He also helped Queen Sorayya, who

---

[34] In a picture taken around 1905, his father, Amir Habibullah Khan, is seen flanked by his wives, all inwestern clothes. See Leon B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929** (Ithaca, 1973), 37.

[35] **Ibid**., 239 ff.

[36] Roland Wild, **Amanullah: Ex-King of Afghanistan** (London, 1932), 68; and

had an enlightened upbringing in Asia Minor, to launch exclusive journals for the enlightenment of women and encouraged the press generally.[37] As for the public works, Amanullah regulated the health services and improved hygiene and sanitation. He also developed communications by building roads and expanding telephone and telegraph systems. To improve legal-administrative set-up he tried to inculcate efficiency and eradicate corruption.[38] In economy he regulated and strengthened trade and commerce which were the mainstay of the Afghan financial system. Otherwise, there was no industrial base and little headway was made in that direction. The widespread corruption was the major impediment to any improvement. The one particular sphere that received priority was the reorganization of the army and this was done entirely along Turkish and German models. Even in uniform the Afghans imitated some of the items worn by Turkish soldiers such as the astrakhan cap and cavalry boots.[39] This, however, does not mean that Amanullah had been able to change Afghanistan overnight or that it had become modernized and forward looking. Far from that Afghanistan was still a medieval state and a very conservative society. And though the reforms were coherent and integrated only the upper crust was modernized; deep down it was still tribal and traditional.

The second phase of Amanullah's reforms (1927-9) was more drastic and more controversial than the first one and came in the wake of his seven-month long grand tour of India, Europe and the Middle East. The idea was to have a first-hand knowledge of the civilizations abroad, especially in Europe. Even before embarking on his tour, he had ordered from Europe the latest in fashion that he and his ladies would wear during their European odyssey.[40] Between December 1927 and July 1928, he visited no less than a dozen countries where the king, the queen, and their small party were given a right royal reception that turned Afghanistan into 'a three-

---

Abdul Ghani, A **Brief Political History of Afghanistan,** (ed.), Abdul Jaleel Najfi (Lahore, 1989), 666-9.

37 Gregorian, **The Emergence of Modern Afghanistan,** 240-4.

38 **Ibid**., 244-52.

39 **Ibid**., 252-4; and Abdul Ghani, **A Brief Political History of Afghanistan,** 676.

40 **Ibid**., 671.

ring circus'.[41] Amanullah was showered with honours and praises. At Oxford, he was even awarded a doctorate *honoris causa* and was made an honorary member of the Royal Geographical Society. The climax of his tour, however, was his 'pilgrimage' to Mustafa Kemal's secular Turkey and a visit to Reza Shah's westernized Iran. According to Dr Abdul Ghani, who knew the Afghan king well, Amanullah had 'a special chamber in his heart [for Mustafa Kemal], and looked upon him as a model hero. It was his ambition to be like him, and to succeed like him'.[42] On his arrival in Ankara on 20 May 1928, Amanullah was received with unusual cordiality. At the railway station, Mustafa Kemal kissed him on both cheeks and escorted him to the venue of the talks where they discussed for over an hour how best they could bind their people in cultural reforms.[43] In the evening, the Turkish president arranged a grand banquet at the Palace Hotel where he showered praise on his guest's fierce spirit of independence. He also spoke of the historic bonds of friendly relations between the two countries and the common goals that they had sworn to follow.[44] Amanullah, in his speech, expressed admiration for Mustafa Kemal's work and referred to the Turks as his elder brothers and guides.[45] Amanullah remained in Ankara for a week where his knowledge of Turkish language helped him to bond easily with the Turks. Apart from other activities, he watched the proceedings of the assembly while it adopted the bill substituting Europeanized Arab numerals for old Arabic ciphers.[46] From Ankara, Amanullah was taken to Istanbul where he attended a grand military

---

41 Louis Dupree, **Afghanistan,** 3rd edn. (Princeton, 1980), 450.

42 Abdul Ghani, A **Brief Political History of Afghanistan,** 673.

43 **Civil & Military Gazette** (Lahore), 24 May 1928.

44 **Pioneer** (Lucknow), 24 May 1928; and Gregorian, **The Emergence of Modern Afghanistan,** 256-8.Mustafa Kemal's favourite metaphors that he used at the reception were: 'The sun which is dawning on the high horizon of the future is the talisman of the nations who have suffered for centuries. This talisman's never again being **[sic]** enveloped in dark clouds is dependent upon the scrupulous solicitude and self sacrifice of those nations and their leaders'. See Volkan and Itzkowitz, **The Immortal Atatürk,** citing Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türk devrimi Kronolojisi** (Ankara, 1973), 323.

45 Gregorian, **The Emergence of Modern Afghanistan**, 256-8.

46 **Civil & Military Gazette,** 24 May 1928.

parade and sailed on board the steamer *Izmir* to Batum. But the most important event was the signing of a pact of friendship and cooperation between Turkey and Afghanistan whereby each pledged to grant the other the most-favoured-nation status. Apparently, there were no military clauses but Turkey undertook to send to Afghanistan military, legal and scientific experts. Additionally, the status of the Turkish legation at Kabul was raised to that of an embassy and Hikmet Bey was nominated as the first Turkish ambassador.[47] On 6 June, Amanullah was sent off from Turkey with costly presents and rare courtesy.[48] This was in sharp contrast to his visit earlier to King Fuad in Egypt (26 December 1927-5 January 1928) that had ended in a fiasco or later to Reza Shah in Iran (6-20 June 1928) that had aroused the jealousy of his host and the wrath of the *mujtahids* for not veiling his queen in Meshed.[49]

Was Amanullah imitating Czar Peter the Great of Russia who had gone to Europe to learn the secrets of modernization first hand? From his declarations it is seems his intentions were similar. In his very first speech on returning home, he stated effusively: "I visited Europe not for pleasure, recreation or the purpose of machinery, but in order that I might explore the real road to progress.... Whatever I learned will shortly be laid before the nation. It will then rest with the nation to judge which was my object—the betterment of my country and nation or the personal interests of Amanullah and Queen Souraya".[50] Apparently, his red carpet receptions by the European royalty had gone to his head and made him loose his sense of proportion. He thought he could successfully replicate the European model of development in his own country.[51] But when he realized

---

47 **Pioneer,** 30 May and 3 June 1928.

48 **Civil & Military Gazette,** 25 May 1928. In Istanbul, Amanullah also visited the Topkapi Palace which housed the sacred relics of the Prophet but when he expressed his desire to step inside the chamber he was politely told that the custodian's key would not open the hall. See Rhea Talley Stewart, **Fire in Afghanistan, 1914-1929: Faith, Hope and the British Empire** (New York, 1973), 365-6.

49 See Stewart, **Fire in Afghanistan,** 327-8 and 366-8; and Roland Wild, **Amanullah: Ex-King ofAfghanistan** (London, 1932), 100-3.

50 Quoted in Stewart, **Fire in Afghanistan,** 369.

51 Wild, **Amanullah,** 99-100, 107 and 119-21. Also see Gregorian, **The**

the enormity of his task he was filled with 'a sense of pessimism and near failure'.[52] Yet he decided to confront the traditionalists and those he thought would obstruct the reforms. In July 1928, the queen and the king took initiative against the veil and the turban and appealed to the Afghans to discard them as they interfered with their progress.[53] Then, in August, he convened the 'Loya Jirga' of some one thousand notables from all parts of the country, forced on them western dress and laid bare his programme of rapid socio-economic transformation, including amendments to the constitution.[54] Even this limited programme meant considerable change in the nature and powers of the executive and the legislature within the monarchical system. Mustafa Kemal had advised Amanullah to reform the army before enforcing modernization. The advice was well taken but having lost the British subsidy upon independence, he had no money to do that.[55] To raise that kind of money he would have to impose new taxes which meant placing himself in a catch-22 situation. The Afghan economy was unable to sustain the reforms. Being a land-locked country, Afghanistan was hugely dependent on transit trade that was at the mercy of the British who controlled the Khyber Pass and other routes to India. The dream of railways floated by some French and German companies would take him nowhere because the terrain was difficult and the coffers empty. So Amanullah was back to square one. The few Afghan notables agreed to copy the ways of the king and the queen but the large majority, particularly the traditionalists, would not support the innovations. The other contentious issues were the education of the girls, the limit imposed on marriageable age of men and women and the ban on polygamy. The clash was inevitable.[56]

While Europe honoured the Afghan king, the conservative

Emergence of Modern Afghanistan, 259.

52 Gregorian**, The Emergence of Modern Afghanistan**, 258.

53 Stewart, **Fire in Afghanista**n, 375-80.

54 Gregorian, **The Emergence of Modern Afghanistan,** 259.

55 See Rob Hager, "State, Tribes and Empire in Afghan Inter-Polity Relations", in Tapper (ed.), **The Conflict of Tribes and State in Iran and Afghanistan,** 105.

56 Gregorian, The Emergence of Modern Afghanistan, 260.

elements at home got ready to oppose him. Mysterious hands distributed Queen Sorayya's pictures in European dress and unveiled at receptions.[57] Already incensed at the loss of their power in educational and legal spheres, the *mullas,* to whom Amanullah's reforms were an anathema, were spoiling for a showdown. They issued a proclamation that the king was a *kafir* who was leading their country away from Islam.[58] Amanullah had failed to heed warnings sounded by several rebellions, the most serious of which had been the Khost uprising of 1924, and continued with his programme of unpopular reform while neglecting his army. The drift was accentuated by his European tour and a very serious revolt broke out in the Shinwari area. It quickly spread to other tribes.[59] His fall and abdication in 1929, however, was not a Pashtun doing. It was spearheaded by a Tajik warlord who captured power as Amir Habibullah II before he, too, was ousted by tribal forces led by Nadir Khan.[60] The episode is symptomatic of the deeper malaise which is outside the scope of the present paper. But one must refer to Leon Poullada's contention that social reforms were not really the cause of the conflagration as they had grudgingly found acceptance. In his opinion, 'the rebellion was primarily political in nature and was merely an aggravated recurrence of tribal separatism'.[61] In other words, what lay at the bottom of the trouble was the fear on the part of the tribal leaders that Amanullah's attempts to create a strong central government would effectively curtail their power and privileges. And they aligned themselves readily with the *mullas,* who they thought were good propagandists.[62] Amanullah tried to treat Afghanistan as the state that he attempted to create rather than the tribal entity that it was.[63] Anyway, the one power that could have saved Amanullah was the British and they had

---

57 Dupree, **Afghanistan,** 450.

58 Stewart, **Fire in Afghanistan,** 390-1.

59 Ludwig W. Adamec, Historical and Political Who's Who of Afghanistan (Austria, 1975), 118.

60 See Richard Tapper's introduction to his edited work, **The Conflict of Tribes and State in Iran andAfghanistan** (London & Canberra, 1983), esp. 36-7.

61 Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan, 144-52.**

62 **Ibid**., 152-9.

63 Tapper's introduction in his **The Conflict of Tribes and State in Iran and Afghanistan,** 37.

no wish to bail him out. Perhaps they had realized that by rolling out a red carpet for him they had backed the wrong horse and must make amends.[64] A rumour was then current that the British were behind the rebellion and that Lawrence of Arabia, who was then serving the Royal Air Force in Miranshah near Peshawar under the pseudonym of aircraftsman T. E. Shaw, was organizing it.[65] Starting with a Fleet Street rag, the story was said to have been encouraged by the Turkish and Russian embassies and the French mission. Officially, the whole thing was denied and the explanation appears to be quite satisfactory for Lawrence had taken 'asylum' in India to recuperate from the disturbed state of his mental health. In any case, the British government thought it fit to whisk him away to England.[66] But Amanullah never forgot the supposed British complicity and chose to live in exile not in India or Britain but in Italy and Switzerland. He visited Ankara in February 1930 and then Istanbul in July 1933 when Atatürk received him at the Dolmabahce Palace and finally in 1938 to attend the Turkish leader's funeral. Amanullah died in April 1960 and his body was brought home for burial with due honours in Jalalabad at the side of his deceased father.[67]

The other fervent enthusiast of Mustafa Kemal's modernizing programme was Reza Shah Pahlavi of Iran. The tall well-built soldier had come to power through a coup d'etat in 1921 when the country badly needed a strong central authority to put down anarchy and possible disintegration. First, he became the prime minister and later supplanted the Qajar dynasty to claim the throne. The *majlis* accepted the change reluctantly as there was a broad support for the new shah among notable *ulama,* businessmen, feudals and others. But soon Reza Shah threw overboard his constitutional role and by 1928 turned his dictatorship into an autocracy with no check on his arbitrary powers. 'All power corrupts and absolute power corrupts absolutely', goes the dictum of Lord Acton and it was especially

---

64 Wild, **Amanullah,** 119-21.

65 Phillip Knightly and Colin Simpson, **The Secret Lives of Lawrence of Arabia** (London, 1969), 197-9, 232-7.

66 **Ibid**., 197-9 and 232-7.

67 Adamec, **Historical and Political Who's Who of Afghanistan,** 118-9; and Andrew Mango, **Atatürk (**London**,** 1999), 488.

true of Reza Shah. Homa Katouzian, in her study of the change from the Qajars to the Pahlavis, makes a nuanced point by dwelling on the Shah's gradual transformation from dictatorial but constitutional rule to autocratic and irresponsible reign as compared to Atatürk's monoparty but constitutional system that facilitated the latter's claim to legitimacy. Here, she thinks, lies the cause of Reza Shah's ultimate failure and Mustafa Kemal's success.[68]

Reza Shah's accelerated pseudo-modernism was the result of stark realism sharpened by an intense passion for nationalism. It had no ideological inspiration or intellectual content though one finds advocates of westernization among such men as Taqizada, Kazemzade-Iranshahr, Amir Alam and Muhammad Saad, bulk of whom came from religious background.[69] There was also some affinity of ideas between Mustafa Kemal and Reza Shah whose official visit to Turkey in June 1934 was an indication of the esteem in which he held the Turkish leader and his reform programme.[70] The *rapprochement* with Turkey had also a lurking desire to counterbalance the opposing pressures of Britain and Russia.[71] Reza Shah's reforms had already run a twelve-years course and now he had come to try to learn from Turkey's experience and to gain an ally.[72] Quite conscious that he was a model for the Iranian, Mustafa Kemal took great pains to dazzle his guest with the success of his endeavours in Turkey. He was welcomed at the Black Sea port of Trabzon and taken to Samun and thence to Ankara where Mustafa Kemal received him at the railway station. In spite of being dissimilar physically and mentally both clicked instantly for they had the same ideals and commitments. In the evening a gala dinner was given in Reza Shah's honour at Chankaya where an opera, especially composed for the occasion, was performed for

---

68 Homa Katouzian, **State and Society in Iran: The Eclipse of the Qajars and the Emergence of the Pahlavis** (London, 2000), 314.

69 S. M. A. Sayeed, **Iran: Before and After Khomeini** (Karachi, 1999), 87-8.

70 Salim Neysari, 'A Comparison of the Activities Related to the Language and Writing Reforms in Turkey and Iran During the Time of Atatürk and Reza Shah', in Tongue (ed.), **The Reforms of Atatürk,** 45-6.

71 General Hassan Arfa, **Under Five Shahs** (London, 1964), 243-4.

72 **Ibid**., 246.

him. During the next few days (16-20 June), the Shah attended a military review and witnessed the proceedings of the assembly that passed the law on compulsory surnames for all Turks that also gave Mustafa Kemal his title of Atatürk.[73] From Ankara the Shah was taken to other parts of the country, including Istanbul where he was housed at the Dolmabahce Palace, shown military manoeuvres and then entertained to a sensuous Eastern Nights featuring curvy belly dancers.[74] Reza Shah was hoping for a military alliance with Turkey but that did not materialize. However, the relations between the two countries did improve considerably. Reza Shah was greatly impressed by what he saw in Turkey and returned home with new ideas.[75]

Reza Shah's three-fold reform programme was centred on the cult of nationalism, statism and secularism. He thought that rapid westernization and development would bring him legitimacy, break the hold of religion and reduce his vulnerability to imperialist designs.[76] As a prelude to modernization, Reza Shah extended the bureaucracy and created a strong the army, winning for it respect of the people. Thus armed, he took on the *ulama* to break their hold in legal and administrative domain by redefining their jurisdiction. The focal point was educational reform under which he not only tightened control of the religious seminaries but also established new state-sponsored free modern schools for boys and girls. In higher education, he concentrated on disciplines like law and politics and sent students for advanced training abroad. He created the University of Tehran by amalgamating the existing colleges. Side by side, attention was paid to trade, industry and agriculture. Trans-Iranian Railway, though unnecessary economically, brought a certain amount of prestige to the regime. Urban rebuilding programme gave a modern look to the cities. Hygiene and sanitation also improved. In social reforms he ordered women to discard the veil and men to wear the hat. But Reza Shah lacked the thoroughness required for the success of the

---

73 **Ibid**., 248-9.

74 Volkan and Itzkowitz, **The Immortal Atatürk,** 323-5.

75 Arfa, **Under Five Shahs,** 252.

76 Amin Banani, **The Modernization of Iran** (Stanford, 1961), 45.

reforms. Coercion, inefficiency, haste and waste alienated many sections of the society and created conflicts and tensions. The growth of the civil service resulted in over-bureaucratization and red tape. The expansion of the armed forces cost a big chunk of the budget without any corresponding advantage. Economic difficulties were subordinated to political ambitions. The mishandling of the ban on the veil or *chadors* produced an even worse reaction. The order was brusque and inflexible and the protests and violence led to fierce repression, especially in Meshed, over orders for men to wear bowler hats. Reza Shah failed to realize that public protest was but symptomatic of the deeper divisions in the society. By the time his exit came in 1941, Reza Shah was left with no committed support—almost exactly what had happened to Amanullah in Afghanistan a decade earlier.[77] The only enduring feature of his reforms was the restructuring of the justice department that brought credit to the French system which was adopted as a model.[78]

As far as the impact of Mustafa Kemal's reforms on the Muslims of British India is concerned one needs to take a closer look because the Indians and the Turks had been linked by the traditional pan-Islamic affinity. Tensions between them had emerged only lately over such issues as the abolition of the caliphate and the rash transformation of the Turkish society on western lines. With the exit of the Ottomans and the rise of Mustafa Kemal a new equation between the Indian Muslims and the Turks had to be worked out. Turkey's switch over from its traditional role as the protector of the *darul 'l-Islam* to being the guardian of a modern-secular state was an abomination to the pan-Islamists who had conducted a vigorous campaign to save the Ottoman Empire from Allied spoliation. For the modernists, however, it was an opportunity to identify themselves with the Kemalists.[79] Two of the most admired leaders

---

77 **Ibid**., 313-33; and Joseph M. Upton, **The History of Modern Iran: An Interpretation** (Cambridge, Massachusetts, 1961), 55-7.

78 Katouzian, **State and Society in Iran,** 313 ff; and Shahrough Akhavi, **Religion and Politics in Contemporary Iran: Clergy-State Relations in Pahlavi Period** (Albany, 1980), 40-3.

79 M. Naeem Qureshi, 'The Rise of Atatürk and its Impact on Contemporary Muslim India: The Early Phase', **Proceedings: International Conference on Atatürk** (Istanbul, 1981), no. 55.

of Muslim India, poet-philosopher Muhammad Iqbal and Muslim League president Muhammad Ali Jinnah, came out wholeheartedly for the reform in modern Turkey.[80] Iqbal expressed himself openly in favour of the Turkish experiment and indeed regarded it as a tremendous achievement that deserved emulation. This was in spite of the lurking fear that the Turks were going too far too fast and needed caution. But he was willing to take that risk and back a forceful reconstruction of religious thought in Islam.[81] Jinnah, on the other hand, though recognized the significance of the precedence set for the rest of the Muslim world by Mustafa Kemal, considered him only a source of inspiration and not a model for emulation.[82] Naturally, therefore, when Pakistan won its independence in 1947, Jinnah opted for a modernist dispensation but not for the one in vogue in Turkey.[83] It is another matter that for opposite reasons it pleased neither the secularists nor the traditionalists.[84] After Jinnah, it took the politicians another eight years to agree on a constitution. But within two years, this democratic structure was dismantled by a military dictator. Ayub Khan showed some interest in Turkey but did not go for the Kemalist model.[85] No leader after that talked about following Turkey until Pervez Musharraf, the present president. He, too, retracted immediately his avowal to follow Atatürk the

---

80 M. Naeem Qureshi, 'Muslims of British India and the Kemalist Reform in Turkey: Iqbal Jinnah and Atatürk, 1924-1938', **Atatürk Arajtirma Merkezi Dergisi** (July 1996), 12/35, 379-86.

81 See Muhammad Iqbal, The Reconstruction of Religious Thought in Islam (London, 1934), **passim.**

82 Qureshi, 'Muslims of British India and the Kemalist Reform in Turkey, 6.

83 See, e.g. his speech in the Constituent Assembly dated 11 August 1947 in Government of Pakistan, **Quaid-i-Azam Mohammad Ali Jinnah: Speeches and Statements as Governor General of Pakistan, 1947-48** (Islamabad, 1989), 42-7.

84 This debate can be followed in Sharif al Mujahid, **Ideological Orientation of Pakistan** (Islamabad, 1976), **passim.**

85 M. Naeem Qureshi, 'The Kemalist Model of State and Ayub Khan's Structural Reforms in Pakistan', **Proceedings of Fourth Atatürk International Congress, 25-29 October 1999, Turkistan, Kazakhistan** (Ankara, 2000), 1089-9. Even his decision to work with Turkey and Iran in CENTO was motivated by geostrategic reasons. See Anees Jillani, 'Pakistan and CENTO: An Historical Analysis', **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies,** 15/1 (1991), 40-52.

moment he evoked an angry response from the traditionalists. This is not the failure of modernism in Pakistan but shows how strong the conservatives have become.[86]

Meanwhile in Turkey, Atatürk's system strengthened itself under the single-party control of the Republican Peoples Party (RPP) with the armed forces and the judiciary acting as guardians of secularism. 'The ideological void', says Erik Ziircher, 'was filled to some extent with the personality cult that grew round Mustafa Kemal during and even more after his lifetime'.[87] In the late 1940s, however, İsmet In6nii opened the floodgates of a competitive multi-party system though religious parties had to wait until the 1950s when Celal Bayar initiated a new experiment outside the RPP.[88] The role of religion in Turkish society took a new meaning after a liberal constitution (1960) was enacted. Seven years later, an openly Islam-oriented religious party made its first appearance and then continued its ascent through the years that followed under different names, culminating eventually in the 2000s in the capture of political power. But at every crucial moment the armed forced and the judiciary stepped in to drive home the fact that Kemalism was alive and well. The significant thing about Turkey is that even the Islamists and Muslim democrats do not want to be seen as repudiating Kemalism. They simply want religion to have a place in the society.[89] Atatürk's desire to ensure his country's position as a western nation was realized partly by Turkey's membership of NATO[90] but its affirmation remains elusive because of the tardy negotiations over its admission into the European Union. As for Turkey's place in the Muslim world, it is symbolic that the present secretary-general of the 57-member

---

86 Ibid.

87 Erik J. Ziircher, **Turkey: A Modern History** (London & New York, 1993), 190.

88 Feroz Ahmad, **The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975** (London, 1977), 8 ff; and DavidWesterlund and Ingvar Svaberg, **Islam Outside the Arab World** (London, 1999), 140-3.

89 Ilter Turnan, 'Religion and Political Culture in Turkey', in Richard Tapper (ed.), **Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State** (London & New York), esp. 46-7.

90 George S. Harris, **Turkey: Coping with Crisis** (Boulder & London), 1985, 180.

Organization of Islamic Conference (OIC), Prof. Akmaleddin Ihsanoglu, is a Turk. But the OIC is an assorted collection of inert Muslim countries with conflicting interests. The events of 9/11 have put the Muslim societies on the defensive but sooner or later, when alternatives come up for review an adaptation of the Turkish model might be the answer.

ATATÜRK DÖNEMİ MECLİSLERİ (1920-1938)

İhsan GÜNEŞ*

İnsana, insanca yaşama olanağı tanıyan sistem kuşkusuz özgürlükçü demokrasidir. Ancak her demokrasinin arkasında damla damla oluşan büyük bir birikim vardır. Bu birikim, toplumların gelişmesine, çağdaşlaşmasına da paralellik gösterir.

Devlet geleneğinin yerleştiği, köylülükten kentliliğe geçildiği, ekonomik refahın arttığı, sanayileşmenin güçlendiği, ulusal bütünlüğün sağlandığı, kültür düzeyinin yükseldiği, okur-yazar sayısının arttığı, yerlerde demokrasi daha kolay kurulabilmekte, daha kolay kök salabilmektedir.

Her siyasal sistemin olduğu gibi demokrasinin de olmazsa olmazları vardır. Bunların başında da parlamento gelmektedir. Her parlamentolu sistem demokrasi değildir, ama her demokratik ülkede mutlak bir parlamento vardır. Sistemin demokratik olabilmesi için de parlamentonun belirli aralıklarla yenilenmesi gerekir. İster atanmayla, ister seçimle oluşmuş olsun parlamentolar siyasi gücün sınırlarını belirleyen kurumlardır. Daha ilk çağlarda kimi ülkelerde parlamentolar oluşmuş ise de bunlar sürekli olamamıştır. 14. yüzyılda İngiltere'de filizlenen parlamentolu yaşam süreklilik kazanmıştır. 1789 Fransız devriminden sonra ise parlamento siyasal yaşamın vazgeçilmez ögesi olmuştur.

Artık günümüzde parlamentosuz bir sistem hayli arkaik olarak nitelendirilmektedir. Türk toplumunun parlamentoyla tanışması ise, 19. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. 19. yüzyılın ilk yansında atılan çağdaşlaşma adımları parlamentonun alt yapısını oluşturmuştur. Özellikle II. Mahmut döneminde kurulan merkez meclisleri, Tan-

* Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

zimat Fermanının ilanından sonra kurulan Muhassıllık Meclisleri, Eyalet Meclisleri, Vilayet İdare Meclisleri bu konuda atılmış önemli adımlardır.

Çağdaşlaşma hareketlerinin sonucu ortaya çıkan batılı aydınlar ülke sorunlarının çözümünde temsile dayalı parlamentolu bir sistemi temel öge olarak almışlardır. Yeni Osmanlılar olarak bildiğimiz kişiler bu doğrultuda mücadele vermişlerdir. Nitekim II Abdülhamit padişah olduktan sonra devlet düzenini belli bir temele oturtmak amacıyla bir komisyon oluşturdu. Bu komisyon bir yandan Kanunu Esasiyi hazırlarken öte yandan da kurulacak meclis konusunu ele aldı Nitekim Meclis-i Umumi adı verilen iki kanatlı bir parlamentonun oluşturulması kararlaştırıldı. Bu parlamentonun bir kanadı padişah atamasıyla diğer kanadı ise seçimle oluşacaktı. Nitekim 19 Mart 1877'de ilk Osmanlı parlamentosu çalışmalarına başladı. Ne yazık ki 14 Şubat 1878'de çalışmalarını sonlandırmak zorunda kaldı. Bu durum çağdaş dünyadaki gelişmelere aykırılık gösteriyordu. Zira çağdaş dünya parlamentolu sisteme yönelirken Osmanlı İmparatorluğu parlamentolu yaşamı askıya alıyordu. Bu askıya alış otuz yıl sürdü. Asker-sivil bir avuç aydının zorlamasıyla 23 Temmuz 1908'de parlamentonun yeniden toplanması kararlaştırıldı. 17 Ekim 1908'de çalışmalarına başlayan Osmanlı Parlamentosu fiilen 18 Ocak 1920 ve hukuken ise 11 Nisan 1920'ye dek çalışmalarını sürdürdü.

Çağdaş Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamında da parlamento önemli bir yere sahiptir. Bunu üç döneme ayırmak olasıdır. 1- İttihat ve Terakki Dönemi, 2- Mütareke Dönemi, 3- TBMM Dönemi.

İttihat ve Terakki Dönemi

Mustafa Cemal daha genç bir kurmay subay iken istibdatçı mücadele veren İttihat ve Terakki hareketi içinde yer almıştır. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurarak asker içinde istibdatı yıkmak amacıyla ilk örgütlenmeyi başlatmıştı. Bu örgütün Selanik şubesini açarken yaptığı konuşmada sorunların çözümünün "milleti hâkim kılmakla" mümkün olacağını vurgulamıştı. (Bu kavram 1919'dan sonra sık sık kullanılacaktır.)

Milleti hâkim kılmanın yolu millete dayanan bir sistemin kurulmasıyla mümkündü. Bunun da yolu ya doğrudan doğruya hal-

kı yönetime katmak ya da halkın temsilcilerine dayanan bir sistemi kurmaktan geçiyordu. Doğrudan demokrasi olanaksız olduğuna göre temsili demokrasi en güzel çözümdü. Meşrutiyetin ilanı ve arkasından çoğulcu ve yarışmacı genel seçimlerin yapılarak 17 Aralık 1908'de Meclis-i Umuminin açılmasıyla kısmen halk egemenliğine dayanan sisteme geçildi. Böylece Mustafa Kemal'in amaçladığı değişim de gerçekleşmiş oldu.

Mütareke Dönemi

17 Aralık 1908'de açılan Meclisi Umumi 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusanın kapatılmasıyla işlemez hale geldi.Yürürlükte bulunan Anayasaya göre Meclisin en geç 4 ay sonra açılması gerekiyordu. Meclis karşıtı kimi kişiler Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgiyle bitmesinin doğurduğu olumsuzlukları gerekçe göstererek meclissiz yöntemi tercih ediyorlardı. Örneğin Tevfik Paşa ülkenin kimi yerlerinin işgal altında bulunması nedeniyle yapılacak seçimlerin sağlıklı olmayacağı tezini savunarak barış ortamı sağlandıktan dört ay sonra seçimlerin yapılabileceğini söylüyordu. Bu yaklaşımda gerçek payı olmasına karşın iktidardakilerin asıl korkusu ülkedeki en politize güç olan İttihatçıların yeniden güç kazanacağı ve iktidarı ele geçireceği kaygısı idi. İktidar dışı güçler ise (basın, siyasal örgütleri) seçimlerin yapılarak parlamentonun açılması doğrultusunda kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı. Örneğin Millî Kongre'nin 23 Mayıs 1919'da yaptığı toplantıda Mebuslar Meclisi'nin ya da Millî Şura'nın toplanması istenmişti.

İzmir'in işgalinden sonra Osmanlı yönetimi bu sorunun doğuracağı sorumluluğu paylaşmak üzere Saltanat Şurasını topladı (26 Mayıs 1919). Bu toplantıda da Meclis konusu gündeme geldi. **"Millî Meclis, Millî Şura"** ya da **"milleti daha çok temsil edecek bir kurul"**dan söz edilerek Meclis-i Mebusan'ın açılması vurgulandı. Millî Kongre temsilcisi Hüsnü Bey kongrenin bu kararını Şura'da da dile getirdi. Ahmet Rıza, Rauf Ahmet, Hamit ve Ömer Fevzi de onu destekledi.[1]

Anadolu'da başlayan Müdafaa-i Hukuk hareketi, Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'ya geçmesinden sonra giderek güç kazandı.

---

[1] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi** I. S 146

Atatürk de bu hareketin güçlenmesi için elinden gelen çabayı gösterdi.

Atatürk liderliğinde gelişen ulusçu hareket her fırsatta Meclisin toplanması ve ülke yazgısına el koyması gerektiğini söylüyordu.

Örneğin Erzurum Kongresi'nde Sürmene temsilcisi Ömer Fevzi Bey **"Tarih muvacehesinde kendimizi mesuliyetten kurtarmak ve milletimizin selâmetini her şeye tercih etmek istersek Meclis-i Mebusan intihabatının da acilen icrası"nın padişah tarafından "emr-ü ferman"** edilmesi gerektiğini söyledi[2]. Tokat temsilcisi Rıfat Bey ise Meclis-i Millînin intihabatma başlanmasını istemekteyiz diyordu[3] (26 Temmuz 1919). 7 Ağustos 1919 tarihli Kongre bildirisinde de Kuvayı millîyenin amil millî iradenin hâkim kılınması, Hükûmeti merkeziyenin Meclis-i Millîyi hemen toplayıp mukadderat-ı millet ve memleket hakkında alınacak tüm kararlan Meclis-i Millî'nin denetimine sunması istendi.

Sivas'ta toplanan kongrenin 9 Eylül 1919 tarihli II ve III. celsesinde Meclis-i Mebusan konusu gündeme getirildi. "Reis Paşa, biz her işimizi meşru, mahzursuz ve bilhassa kanuni yapmak istediğimizden, her şeyden evvel, en seri bir surette Meclis-i Mebusanı" toplamak zorundayız demiştir.[4] Hatta Meclisin İstanbul'da değil, Anadolu'da toplanmasının daha uygun olacağı da dillendirilmiştir.[5] Bu konuşmalar doğrultusunda 13 Eylül 1919'da seçim için hazırlıklara başlandı.

Kongre sonrasında yayımlanan bildiride, milletlerin kendi kaderlerini çizdiği bu devirde merkezi hükûmetin de millî iradeye dayanması zorunludur.

Çünkü millî iradeye dayanmayan hükûmetlerin kararları milletçe geçerli olmadığı gibi dış devletlerce de geçerli sayılmaz. Milletin içinde bulunduğu sıkıntıdan ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat girişmeden hükûmeti merkeziyenin Meclis-i Millî'yi vakit geçirmeden toplaması ve başarı ile millet ve memleket yazgısı hakkında alacağı kararları Millî Mec1is'in denetimine sunması zorunludur,

---

2 Kırzoğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara: 1993, s.57

3 Kırzoğlu, s. 66

4 Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi**, s. 80

5 **Sivas Kongresi**, s.81

deniliyordu.[6] Ulusçuların zorlamasıyla Meclisin toplanmasına karşı olan Damat Ferit Paşa istifa edince Padişah "şeraiti kanuniye' dairesinde intihabatın biranevvel icra ve heyeti Mebusanın içtimaa davet edilmesi" koşuluyla Ali Rıza Paşa'yı sadrazamlığa atadı.[7] Ali Rıza Paşa Hükûmeti kurulunca, Meclis-i Mebusan'ın açılması konusu yeniden gündeme geldi ve 7 Ekim 1919'da seçimlerin yapılmasına ilişkin kararname yayınlandı. Böylece ulusçular ile Osmanlı yöneticileri seçimlerin yapılıp, hükûmetin meclisten dolayısıyla halktan güç alması konusunda birleşmiş oldular.

Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki ulusçular, seçimlere büyük önem verdiler. Yayınladıkları bildirilerde sık sık "Osmanlılar", "Vatandaşlar", "Milletdaşlar" gibi kavramlar kullandılar. Millete "hayır ve şer'in" mebuslardan geleceğine dikkati çekerek, bu seçimde savaş suçlularının, aşırı derecede İttihatçı veya İtilafçı olanların, ülkeyi felakete sürüklemiş eski mebusların, ihtikarlık, hırsızlık yaparak millî onuru yaralayanların. Türklüğe bağlı gerçek millîyetperver olmayanların desteklenmemesini istediler.[8] **"Maksad-ı Millîyeye sadık zevatın mebus"** seçtirilmesi için Fırka komutanlarına yazılar yazıldı.[9] Hürriyet ve İtilaf Fırkası ittihatçıların seçime müdahale edeceğini gerekçe göstererek seçimi boykot etti. Hıristiyan unsurlar ise farklı amaçlar peşinde oldukları için seçime katılmadılar.[10] Kasım ve Aralık ayında zor da olsa seçimler yapıldı ve 164 mebus seçildi. Bunların çoğunluğunun ulusçu olması Meclisin ömrünü kısalttı. Zira 12 Ocak'ta açılan Meclis-i Mebusan sadece 65 gün yaşayabildi.

Reşat Hikmet Bey'in Meclis Başkanı seçilmesi Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarından ne padişah, ne hükûmet ne de İtilaf Devletleri memnun kaldı. İşgaller konusunun mecliste tartışılması, Misakı Millî kararlarının alınması, İtilaf Devletlerini çok rahatsız etti. Ulusçu hareketi halkın gözünden düşürebilmek için İstanbul'u işgal ettiler. Kimi üyelerinin tutuklanması üzerine Meclisi Mebusan 18 Mart 1920'de çalışmalarına ara verdi. Böylece parlamentolu

---

6 Bkz. **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk**, s.84

7 **Takvimi Vekayi**, 4 Teşrinievvel 1335

8 İhsan Güneş, "Müdafaai Hukuk Cemiyetinden Halk Fırkasına Geçiş" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c.3, Mart 1987, S.8, s.431

9 Baykal, **Heyeti Temsiliye Kararları**, s. 16, 17

10 İhsan Güneş, "Müdafaai Hukuk Cemiyetinden, s.431

dönem fiilen bitmiş oldu. 11 Nisan 1920'de padişah iradesiyle de Meclis-i Mebusan'ın varlığına hukuken son verildi.

TBMM Dönemi

Sivas'taki komutanlar toplantısında adı gündeme getirilen Kurucu Meclis düşüncesi[11] İstanbul'un işgalinden sonra yeniden güncelleşti. Mustafa Kemal 17 Mart 1920'de arkadaşlarına gönderdiği bir telgrafta "İstanbul Meclis-i Mebusan'ın ve hükûmeti merkeziyeye başta İngilizler olduğu halde Kuvayı İnzibatiye tarafından resmen ve cebren vaziyet olunarak hâkimiyet ve istikâl-i Osmaninin haleldar edilmiş olması devletin vaziyeti umumiyesinde esaslı bir tebeddül vücuda getirmiştir diyerek anayasanın koruması altında bulunan yasama, yürütme ve yargının olmadığı bu koşullarda İstanbul ile ilişkinin kesildiğini, idare tarzını saptamak üzere bir **"Meclis-i Müessisan"**ın oluşturulmasını istemiştir. Ancak Meclis-i Müessisan terimine tepkiler gelince 19 Mart 1920'de yayınladığı genelgede **"salâhiyet-i fevkaladeyi haiz"** bir meclisi millet işlerini yürütmek ve kontrol etmek üzere Ankara'da toplantıya çağırmıştır. Böylece meclis konusunda Mustafa Kemal'in üçüncü girişimi başlamıştır.

Oysa bu sırada Mustafa Kemal Paşa ile yol arkadaşlığı yapmak isteyen kimi kişiler O'nun bu tavrını anlamıyordu. Örneğin Yunus Nadi Bey aralarında geçen bir konuşmada Mustafa Kemal'in; **"Ben bilakis her kerameti meclisten bekliyenlerdenim. Nadi Bey bir devre yetiştik ki onda her iş meşru olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyet ancak millî kararlara istinad etmekle, milletin temayulatı umumiyesine tercüman olmakla elde edilir... Meclis nazariye değil hakikattir ve hakikatlerin en büyüğüdür."** [12]

19 Mart 1920'de yayınlanan genelge Osmanlı sisteminden kopuşun, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin de temelini atan bir belge olmuştur.

Bu belgeye göre "salahiyet-i fevkaladeyi haiz meclis" Ankara'da toplanacaktı. Bu meclise gelecek kişiler "mebus olma" koşullarına tabi olacak, seçimler, livalar esas alınarak yapılacak ve her livadan 5

---

[11] Uluğ İğdemir, **Heyeti Temsiliye Tutanakları**, Ankara: 1975, s.9-14, 152

[12] Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul: 1978, s.262-263

milletvekili seçilecekti. Milletvekillerini kazalardan livaya gelecek ikinci seçmenler yanında liva idare ve belediye meclisi üyeleriyle Müdafaa-i Hukuk idare heyetleri seçecekti. Milletvekilliği için her parti, cemiyet, zümre aday gösterme hakkına sahipti. İsteyen kişiler de bağımsız olarak adaylıklarını koyabilecekti. Seçimler en üst mülki amirin denetiminde gizli oy ile yapılacaktı. Sayım ise oy verenlerin oluşturduğu meclisin kendi aralarından seçeceği iki kişi tarafından meclis huzurunda yapılacaktı.

Görülüyor ki bu belge Osmanlı Anayasasına aykırıydı. Zira Osmanlı parlamento geleneği iki meclisliydi. Burada tek meclis öngörülüyordu. Osmanlı Anayasası ve seçim kanunu mebus sayısını nüfusa göre hesaplıyordu. Oysa bu belge idari birimi esas almıştı. Osmanlı seçim kanununa göre seçmenler ikinci seçmenleri seçer, onlar da mebusları seçerdi. Oysa bu belgede ikinci seçmenlerin yanında idare, belediye meclisleri ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin idari heyetleri de milletvekili seçimine katılıyordu. Böylece seçmen tabanı genişletilerek meclisin temsil gücü güçlendirilmiş oluyordu.

Seçimler güç koşullarda yapıldı. Zira İstanbul'daki Osmanlı Hükûmeti, onun yandaşları, İtilaf devletleri ve henüz Mustafa Kemal'in gücünü algılayamamış olan kimi yöneticilerin olumsuz tavır ve davranıştan, iletişim kanallarının yetersizliği seçimleri güçleştirdi.

1920 Türkiye'sinde 66 liva bulunuyordu. Ancak bunların tümünde ve gerektiği gibi seçimin yapıldığını söyleyebilmek güçtü. Çatalca, Gelibolu, Kırklareli ve Tekirdağ'da yapılamadı. Adana, İzmir, İzmit, Mersin gibi illerde belirli yörelerde seçim yapılabildi. Dersim, Malatya Trabzon, Konya gibi yerlerde ciddi sorunlarla karşılaşıldı. Bazı yerlerden ise istenilen sayıda milletvekili çıkarılamadı. (Örneğin, Burdur'dan Mehmet Akif in milletvekili olması gibi).

Henüz seçimler bitmeden, seçilenlerin çoğu da Ankara'ya ulaşmadan yayılan iç isyan dalgalarını durdurabilmek için 23 Nisan 1920'de 115 milletvekilinin katılımıyla Millet Meclisi çalışmalarına başladı. Yasama, yürütme, zaman zaman da yargı görevini üstüne alan Meclis 23 Nisan 1920'den 16 Nisan 1923'e kadar aralıksız çalışmalarını sürdürdü.

23 Nisan 1920'de toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisiyle ülkemizde Millî Meclis dönemi de başlamıştır. Zira, o güne değin

oluşmuş olan meclisler İmparatorluk meclisleri olduğu için çok ulusluydu. Ancak zaman içinde imparatorluktan kopmalar yaşanmış ve 1920'lere gelindiğinde ülke bir ölçüde farklı uluslardan arınmıştı. Kalanlar ise ulusçu harekete karşı oldukları için seçime katılmamıştı. Bu nedenle birinci dönem meclisi aynı zamanda ilk ulusal meclis olarak doğmuştu. O nedenle de Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak anılmıştır.

Bu meclisin üyelerinin sosyolojik yapılarına baktığımızda: üyelerin %33'ü sivil bürokrasiden geliyordu. (Bunların %11'i idareci, %10'u memur, %7'si öğretmen, %4'ü yargıç, %l'i güvenlik görevlisi idi.)

Üyelerin %25'i serbest meslek mensubu idi. (Bunların %10'u çiftçi, %7'si tüccar, %5'i avukat, %2'si gazeteci ve %l'i de bankacıydı).

Üyelerin %14'ü asker, %4'ü sağlıkçı, %2'si aşiret reisi, %l'i teknik elemandı. %10'u ise din adamıydı (ki bunların %4'ü müftü, %4'ü müderris ve %2'si de şeyhti).

Görülüyor ki I. Türkiye Büyük Millet Meclisi tüm halk kesimini temsil etmektedir. Herhangi bir sınıf ya da toplumsal kesime dayanmamaktadır.

Olağanüstü koşulların yarattığı, ülke çıkarlarını her şeyin üstünde gören bir Meclis olduğu için emsallerine göre genç bir meclisti. Zira 30-40 yaş grubunu oluşturan milletvekillerinin oranı % 74 idi. (Bunların % 39'u 30, % 35'i 40 yaş grubunu oluşturuyordu).

Eğitim tabana yayılmamış olmasına karşılık bu meclise katılanların %60'ı bir yüksekokul, %25'i orta öğretim, %19'u ise medrese mezunu idi.

Milletvekillerinin % 43'ünün Türkçe'nin dışında bir yabancı dil biliyordu (% 22'si Fransızca, % 19'u Arapça, % 14'ü Farsça, % 6'sı Almanca biliyordu).

30 yaş grubunda Fransızca'nın, 40-50 yaş grubunda Arapça ve Farsça'nın etkin olduğu dikkati çeker.[13]

Meclis üyelerinin %57.4 kendi yörelerinden %42 doğum yeri dışındaki yerlerden milletvekili seçilmiştir. (Bunlardan %11.8'inin

[13] Güneş, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Toplanması ve Nitelikleri, Birinci Meclis, 1998, s.37-38

doğum yeri Misak-ı Millî sınırlan dışında kalmıştır).

Milletvekillerinden %28.2 inin parlamento deneyimi olduğu bunlardan %19.3 ünü IV. Dönemden mebusları oluşturuyordu ki bu da sadece 2 ay 6 gün sürmüştü). Dolayısıyla bu meclisin pek parlamento deneyimi yoktu.

II.Dönem Meclisi

Seçim Kararan Alınması

Egemenliği padişahtan millete geçiren, işgalci güçleri yurttan kovan, binlerce yıldan beri Türk ulusunun yazgısını çizen saltanatı kaldıran bu meclis ne yazık ki düşman yurttan kovulduktan sonra Meclis yoğunluğu her gün artan bir iç mücadeleye sahne olmuştur. Bu mücadele dışarıda da yankı bulmuş ve muhalif bir milletvekilinin öldürülmesine kadar varmıştır. Dolayısıyla "meclis meclis olmaktan çıkmıştı." Kimileri Mustafa Kemal'in Washington'un yaptığı gibi köşesine çekilmesini, kimileri diktatör olmasını istiyordu.[14] Bu meclis harbi yapmak zaferi kazanmakla mükellefti diyenler, yeniden seçimlere gidilmesini isteyenler de vardı. Oysa savaş henüz bitmemiş, Lozan görüşmeleri sürmekte idi. Bu durum Mustafa Kemal Paşanın dikkatinden kaçmıyordu. Ocak 1923'te yaptığı yurt gezilerinde halkın nabzını tutuyordu. Lozan Konferansı, Teşkilatı Esasiye Kanunu, Saltanat, Hilafet, Millet Meclisi, Halk Fırkası, Mecliste ki Gruplar hakkında açıklamalar yapıyordu.[15] Millî Mücadeleyi başarıyla veren bu meclisle çağdaş devleti oluşturmanın zor olacağı sonucuna varmış olacak ki seçimlerin yenilenmesini uygun çözüm olarak görmüştür. Böylece hem Batılı devletlere iktidarın halka dayandığı mesajını verecek hem de çağdaş devletin temellerini atarken kendisine ayak bağı olan muhalefetten büyük ölçüde kurtulacaktı.

Seçimlerin yenilenmesi konusunu önce hükûmet üyeleriyle paylaştı. Onların da onayını aldıktan sonra 'Anadolu ve Rumeli Müdafaai Grubunu topladı. Burada da tartıştıktan sonra seçime karar verecek olan Meclise sorun aktarıldı. 1 Nisan 1923'te Aydın milletvekili Esat Efendi ve 120 arkadaşının "Müdafaai memleket gayesiyle top-

---

14 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Ankara, 1968, s.10

15 bkz. Arı İnan, Atatürk'ün Eskişehir ve İzmit Basın Toplantısı

lanan Türkiye Büyük millet Meclisi (nin)" bu amacı gerçekleştirerek kendinden sonra gelenlerin taktirini kazandığını, ülkenin barışa ve ekonomik kalkınmaya gereksinimi olduğunu belirten ve bu nedenle de seçimlerin yenilenmesinin isteyen önergesini Türkiye Büyük Millet Meclisi ittifakla kabul ederek seçimlerin yenilenmesine giden yolu açtı.[16] Ancak, Meclis elindeki işleri bitirebilmek için 15 gün daha çalıştı.

Seçim kararı alındıktan sonra, uygulanmakta olan geçici seçim yasasında değişiklik gündeme geldi. 3 Nisan 1923'te 20.000 erkek nüfusa bir milletvekili seçilmesi, oy verme yaşının 25'ten 18'e indirilmesi, seçmen olabilmek için (birinci ve ikinci seçmen) öngörülen vergi verme koşulunun kaldırılması gibi radikal düzenlemeler yapılarak ulusun daha etkin temsiline olanak sağlandı. Seçimlerin yürütülmesi icrai bir iş sayılarak Heyeti Vekileye verildi.[17] Tabii bu arada ikinci seçmen konusunda da değişiklik yapılarak her 200 seçmene 1 ikinci seçmenin seçilmesi kararlaştırıldı.

Seçim kararının alınmasından ve seçim yasasında yapılan bu değişikliklerden kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa, seçimde izleyeceği yolu saptamak üzere bir seçim bildirisi yayınladı. 8 Nisan 1923'te yayınlanan ve tarihimize "9 Umde" olarak geçen bu bildiri[18] daha sonra kurulacak Halk Fırkası programının iskeletini ve yapılacak devrimlerin programını oluşturacaktı.

Mustafa Kemal aynı gün ulusal Kurtuluş Savaşı'nın temel dayanağı olan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerini Meclis'te kendi liderliğinde oluşmuş bulunan I. Müdafaa-i Hukuk Grubu'na katılmaya çağırdı.

Seçim Yarışı

Parlamentonun varlık nedeni demokrasinin temel koşulu olan seçim, iktidarın da korkulu rüyasıdır. Zira seçimler muhalefeti iktidar, iktidarı da muhalefet yapabilme gücüne sahiptir.

---

16 Bkz. **TBMM ZC**, c.283

17 Bkz. **TBMM ZC**, c.28 s.326-348 ikinci seçmenlerin seçilme koşulunda da bir düzenleme yapıldı. Buna göre her 200 erkek nüfus için bir ikinci seçmenin seçilmesi kabul edildi.

18 Bkz. **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara: 1991, s.516-518

1923 Türkiyesinde iktidarda liderliğini Mustafa Kemal'in yaptığı 10 Mayıs 1921'de kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu[19] (I. Grup), muhalefette ise lideri bile belli olmayan, programını oluşturmamış, örgütsüz II. Grup vardı.[20] Seçim dolayısıyla bunlara yenileri de eklendi. Örneğin Müdafaa-i Millîye Grubu, İaşeciler Grubu, Amele Grubu, Bağımsızlar gibi.[21] Ancak bunlar içinde üzerinde durulması gereken, başında Kara Kemal'in olduğu İaşeciler Grubu idi. Zira bu grup aynı zamanda İttihat ve Terakki'yi çağrıştırıyordu.[22]

İttihatçılar Mustafa Kemal'i desteklemekle birlikte zaman zaman ona karşı çıkmaktan da geri durmamıştı. Bu nedenle de İttihat ve Terakki'nin I. Grupla tam birlikteliğinden söz edilemezdi. Zira II. Grupla işbirliği yapacağı, bağımsız olarak seçime gireceği gibi haberler de ortalıkta dolaşıyordu.

Özellikle Cavit Bey İttihat ve Terakki'yi yeniden diriltmek için çabalıyor hatta Mustafa Kemal'in "9 Umde"sine karşılık 9 maddelik bir program da oluşturuyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın seçimlerde parçalanmaya gidilmeden bütünleşilmesi doğrultusundaki giriştiği çabaları ve seçimle yakından ilgilenmesi İttihatçıların II. Grupçuların cesaretini kırdı ve başarılı olamayacaklarını anlayınca örgütsel düzeyde ortaya çıkıp iktidar mücadelesine girişmekten kaçındılar.. Sonuçta seçimin galibi, halkın tüm kesiminin hatta azınlıkların da desteklediği Mustafa Kemal'in liderliğini yaptığı I. Grup oldu.[23]

Adayların Belirlenmesi

Mustafa Kemal yayınladığı 9 umdeyi kabul eden ve kendilerine başvuran kişilerden milletvekili adayları belirlemek üzere bir komisyon kurdu. Bu komisyon adayları belirlenirken;

---

19 İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı**, 1997, s.171 vd

20 Güneş, **a.g.e.**, s. 180 vd. Güneş, "1923 Seçimi" **70. Yılında Ulusal ve Boyutlarıyla Atatürk'ün Büyük Nutku ve Dönemi**, Ankara: 1999, s.113 vd

21 (Tevhid-i Efkâr, 4 Nisan 1923)

22 Bu grup ile ilgili olarak bkz. Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.12 vd

23 Güneş, "1923 Seçimleri".

1- 9 Umde'nin sahiplenilmesi

2- Adayların, alanında uzman olması, yüksek öğrenimli olması

3-Adayların seçim çevresine yakın olması[24] gibi özellikler arandı.

Saptanan adaylara kimi yerden tepki gösterildiği de oldu. Eskişehir, Çanakkale gibi.

İstanbul'dan I. Grubun adayları dışında bağımsız adaylıkların koyanlar da oldu. Bunlar ya siyasi örgütlerce ya da halk tarafından imza karşılığı gösterilen adaylardı. Birinci grup kimi yerlerde de çıkarılacak milletvekili sayısından daha fazla aday gösterdi. Örneğin Bursa'dan 5 kişi seçilecek olmasına karşın 15, Ankara'da 6 aday yerine 13, Eskişehir'de 3 aday yerine 9, Biga'da 3 aday yerine 5, Ordu'da 5 yerine 8, Kars'ta 2 yerine 4... Manisa adaylarına da tepkiler oluşmuştu. Yakup Kadri Mardin'den, Hakkı Tarık Giresun'dan aday gösterilmişti.[25]

Seçimler Haziran-Ağustos aylan arasında yapıldı. Yoğunluk ise Temmuz ayında oldu.. Örneğin İstanbul, İzmir, Siirt, Tekirdağ ve Gelibolu'da seçimler Haziran ayında bitirildi. Diyarbakır, Bayazid, Niğde, Kırkkilise, Giresun, Ordu ve Trabzon'da ise Ağustos'ta tamamlandı. Giresun'da 13 Ağustos'ta, Ordu'da 14 Ağustos Trabzon'da ise 15-16Ağustos'ta yapıldı. Meclis açıldıktan sonra 1923 Seçimlerinde ülke genelinde 72 seçim çevresinden 287 milletvekili seçildi. Mustafa Kemal hem İzmir hem de Ankara'dan seçildiği için sayı 286'ya indi. Ara seçimlerle bu sayı 333'a çıktı.

Parlamento Deneyimi

Milletvekillerinden 122'i %36.6'ı I. Dönem ve Meclisi Mebusan'da milletvekilliği yapmış kişilerdir. 211'i %63.3 ise yeniden seçilmiştir.[26]

Sosyo-ekonomik yapı: Milletvekillerinin % 42.78'i memur, % 18.32'si asker, % 17.71'i serbest meslek, % 17.11'i tarım ve ticaret

---

24 Bkz. Işıl Çakan, s.43

25 Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.24-25

26 Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, II. Dönem, c.3, s.817 den yararlanılmıştır. Karşılaştır: Çakar, **a.g.e.**, s.115 vd

kesiminden gelmektedir. % 2.10'u ise din adamıdır.

Yaş ortalaması

Üyelerin yaş sınırı 30-70 arasındadır. Yaş ortalaması ise 43.7'dir.

Yerellik: Milletvekillerinin % 59.76'sı kendi bölgesinden, % 40.24'ü farklı bölgelerden milletvekili seçilmiştir.

Farklı bölgeden seçilenlerin % 64.92'si ülke içinden, % 35.82'si Misak-ı Millî sınırları dışındandır ki toplam 48 kişidir. Bunların 35'i Balkan, 6'sı Ege adaları, 5'i Kafkas, 2'si de Arap coğrafyasındandır. (Çaka, s. 93-96)

Eğitim: Milletvekillerinin, % 63.36'ü yüksekokul (% 20.12'si askerî okul), % 20.72'si orta öğretim (rüştiye, idadi, sultani), % 10.21'i medrese, % 3.3'ü de özel okul % 1.5'i iptidai, mezunudur.

Milletvekillerini % 37.54'ü yabancı dil bilmektedir. Bunların % 36.92'si Fransızca, Almanca ve İngilizce, % 16.60'si de Arapça ve Farsça bilmektedir. %62.46'sı ise dil bilmemektedir.

Meclisin Gerçekleştirdiği Kimi Olaylar

Bu meclis, vatanın sınırlarını saptayan Lozan Antlaşması'nı onayladı. Ankara'yı başkent yaptı. Saltanatın kaldırılmasıyla oluşan devlet başkanlığı boşluğunu verdiği büyük mücadele sonunda Cumhuriyet'i ilan ederek doldurdu.

Cumhuriyet'in dayanacağı temel yapıyı belirlemek üzere yeni bir anayasa yaptı. Askerlerin ya milletvekilliği ya da askerî görevlerden birini tercih etmelerini sağladı. Hilafeti kaldırdı. Eğitimi birleştirdi ve laik bir temele oturttu. Lozan'da verdiği söze sadık kalarak genel af çıkardı, ancak ulusal mücadeleye karşı çıkmış olan 150 kişi bu affın dışında tuttu.

Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş dünyanın bir parçası yapabilmek amacıyla her alanda köklü dönüşümler yapacak yasal düzenlemeleri gerçekleştirdi. Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, Ceza Kanunu, Deniz ve Kara Ticaret Kanunu, Usul ve İcra İflas Kanunu gibi cumhuriyetin temelini oluşturacak kanunları çıkardı.

Çok partili yaşama adım attı. Ancak ülkenin bütünlüğü, genç cumhuriyetin tehlikeye girmesi bu adımı durdurdu..Çok partili sisteme geçilemedi ama binbir güçlükle elde edilen vatan ve onun üzerinde inşa edilen cumhuriyet korundu. Bu meclis, ulusal, çağdaş bir

devlet ve toplum için gereken alt yapıyı hazırladı.

II. Dönem TBMM günü geldiğinde yeniden seçime gitmek üzere dağılma kararı aldı. 27 Haziran 1927'de görevini tamamladı.

Son olarak üzerinde durmak istediğim Meclis V. Dönem meclisidir. Zira bu dönem üyelerinin belirlenmesinde, seçim stratejisinin uygulanmasında Atatürk'ün etkin olduğu son meclistir.

V. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ:

a-Meclisin Yenilenmesini Zorunlu Klan Etmenler

Versailles Antlaşmasının yarattığı olumsuzlukları sürekli işleyen Nazilerin 1933'te iktidarı ele geçirmesi ve Nazilerin silahlanmaya ağırlık vermesi, Avusturya'yı kendisine bağlama denemesi, Avrupa'da Marsilya faciasının yaşanması, Saar'ın Almanya ile birleşmeye karar vermesi, İtalya'nın Habeşistan'la ilgilenmesi ve İtalyan diktatörü Mussolini'nin büyük bir askerî güç oluşturmaya yönelmesi Avrupa'yı tedirgin ediyordu"[27] Bu gelişmeleri yakından izleyen Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri bu gelişmeler karşısında Hükûmetin, seçimleri yenileyerek güven tazelemesinin daha doğru olacağına karar verdi.[28]

b-Meclisin Yenilenme Kararının alınması

Bu konu ilk kez 14 Kasıml934'te toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Grubunda dile getirildi ve Fırka *"Fırka Reisliği (ne)* yetki verdi.[29]

c-Parti Çalışmaları

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 5 Aralık 1934 günlü toplantısında seçimin yenilenmesi oy birliği ile kabul edildi.[30] Ancak Türki-

---

27 Ebuzziya, "Meclisin Feshi Meselesi", **Zaman** (17 Tesrinisani 1934). Cumhuriyet Gazetesi'nin 14 Tesrinisani 1934 tarihli haberinde seçimin yenileneceği bildiriliyor.

28 Bkz. ağabeydin Daver "Mebus Seçiminin Yenilenmesi", **Cumhuriyet** (16 Tesrinisani 1934)

29 Bkz. **Cumhuriyet** (15 Tesrinisani 1934), s.1.

30 **TBMM**, C.24, s.81. Mir Gazetesi İsmet Paşa'nın böyle bir istekte bulunmasının "uluslararası vaziyetin karışık olmasından" ve "Türk hükûmetinin ve

ye Büyük Millet Meclisi'nin elinde bulunan işleri bitirebilmesi için 23 Aralık 1934'e değin çalıştı. Bu süre içinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildi, bu hakkın kullanımı konusunda Anayasa'da düzenlemeler yapıldı.

Ülkede tek parti hâkimiyeti olduğu için siyasal partilerin siyasi mücadeleyi başlatması gibi bir durum oluşmadı. Dolayısıyla siyasi yaşamı da Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki hareketlilik belirliyordu. Bu konuda da kadınlardaki canlılık dikkati çekiyordu. CHF Umumi Katibi Recep Peker, kadınların siyasi hayata daha aktif bir şekilde katılmasını sağlamaya özen gösterdi.[31] Kimi basın organları da kadınlar üzerinden siyasi hayatı renklendirme çabasına girdi.[32] Öte yandan Cumhuriyet Halk Fırkası, seçim bölgelerinde halkı aydınlatıcı konuşmalara ağırlık verdi. Seçimler konusunda halkı aydınlatabilmek için radyoda seçim hakkında her akşam konferanslar verildi.[33] Cumhuriyet Halk Fırkası örgütlü güç olarak ikinci seçmenlere büyük önem veriyordu. Her ilde çeşitli meslek gruplarından, bürokratlardan ve mebuslardan ikinci seçmen adaylarını saptıyor ve bunları birinci seçmenlere açıklıyor ve seçmenlerin bu adaylara oy vermelerini istiyordu.[34] Bu seçimde ilk kez kadınlara da listelerde yer verilmeye başlandı. Örneğin Ankara ve Ankara'ya bağlı nahiyelerden 51'i kadın, 281'i erkek olmak üzere 332 kişilik bir ikinci seçmen aday listesi hazırlanmıştı.[35]

1935 seçimlerinde Ankara'da 40.860 seçmen vardı. İkinci seçmenlerin seçimi 20/21 ocakta yapıldı ve 37.542 seçmen oy kullandı. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın gösterdiği adaylar seçimi kazandı.[36]

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yeniden Türk Ulusunun itimadına müraacat etmesi lazım" geldiğinden kaynaklandığını iler sürmektedir.

31 Bkz. **Ayin Tarihi** No.13, 1935, s.27-48. **Cumhuriyet** 13 Aralık

32 **Cumhuriyet** 25 İkinci Kanun 1935, s.1 vd.

33 **Ulus** 18 Sonkanun 1935, s.1.

34 Ankara adayları için bkz. Ulus 18 Sonkanun 1935, s.1-5

35 Ankara ikinci seçmen adayları için bkz. **Ulus 18** Sonkanun 1935, s.1, 5. Ankara'nın ilçelerinden seçilen ikinci seçmen sayısı şöyleydi: Keskin 144, Kızılcahamam 118, Koçhisar 98, Kalecik 99, Haymana 80, Ayaş 77, Bala 73, Çubuk 68, Beypazarı 74, Nallıhan 48, Polatlı 41 kişiydi bkz. Ulus 15 Kanunusani, 1935, s.1 İstanbul ikinci seçmen adayları için bkz. Cumhuriyet 16-18. İkincikanun. 1935.

36 **Ulus** 22 Sonkanun 1935, s.1.

Yürürlükteki seçim mevzuatına göre milletvekili olabilmek için ya mevcut siyasi partiden aday gösterilmek ya da bağımsız aday olmak gerekiyordu. Seçilebilmek için en güvenli yol, siyasi partiden aday olmaktı. Bu nedenle milletvekili olmak isteyenler Cumhuriyet Halk Fırkasına başvuruyordu. Basına sızan haberlere göre; bu seçimde milletvekili adayları arasında meslek sahibi olanların sayısı artırılacak[37] Mecliste 10 bağımsız 15 de kadın milletvekili bulunacaktı. Bu duyumlar Cumhuriyet Halk Fırkası dışında milletvekili olmak isteyenlerin umutlarını artırıyor, siyasi yaşamı canlandırıyordu.

Bu seçimlerde Cumhuriyet Halk Fırkası'na milletvekili adayı olarak başvuranların sayısı 2000'i geçmişti.[38]

d-Adaylarda Aranacak özellik

Cumhuriyet Halk Fırkası tüzüğüne göre milletvekilleri adayları CHF Genel Başkanı, Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreterden oluşan Başkanlık Divanınca bekleniyordu. Adayların

1-Aydın olması

2-Serbest meslek sahibi olması

3-Millî Mücadeleye karşı olumsuz tavırda bulunmamış olmaları

4-Güvenilir kişilik yapısına sahip olmaları isteniyordu.[39]

Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Başkanı Mustafa Kemal Atatürk bu seçimleri İstanbul'dan yönetmeye karar verdi ve Ankara'da ikinci seçmenlerin seçimi yapıldıktan sonra Genel Başkan Vekili, Başbakan İsmet İnönü'yü de yanına alarak 21 Ocak 1935'te İstanbul'a gitti ve Dolmabahçe Sarayı'na yerleşti. Bir süre sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Özalp, Parti Genel Sekreteri Recep Peker ve Hükûmet üyeleri de İstanbul'a gittiler.

2 Şubat 1935'te CHF Başkanlık Divanı ile Genel İdare Heyeti, Fırka Meclis Grubu İdare Heyeti, İcra Vekilleri Heyeti Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün başkanlığında toplandı. Toplantıda yeni milletvekili adayları, seçimde izlenecek politika, üzerinde durulacak

---

37 **Cumhuriyet** 30 Ocak 1935, s.3. Milletvekili adayları için bkz. Cumhuriyet 5 Şubat 1935, s.7 vd.

38 **Cumhuriyet** 30.1.1935, s.3.

39 Bkz. Hakkı Uyar, **Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul: 1998, s.262-263

konular, ulusa yayınlanacak bildiri, bağımsız milletvekillerinin seçileceği yerler ve bunların sayıları tartışıldı.

Bu dönem Avrupa'da ırkçılık yükselen bir değer olurken Atatürk ülkenin kaderini çizecek olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarından Müslüman olmayanların da meclise girmesini sağlayacak bir arayış içine girdi. Toplantıya 3 Şubatta da devam edildi.[40]

2 Şubat 1935'te Atatürk, Cumhuriyet Halk Fırkası örgütlerine ve ikinci seçmenlere yayınladığı bildiride *Fırka Umumi Reislik Divanının yeni mecliste de müstakil üyelerin bulunmasına imkan vermek için Ankara, Afyon, Antalya, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Kütahya, Sivas, Tokad, Muğla, Niğde, Yozgad, Çankırı ve Kastamonu da 16 boş yer bırakmaya karar verdiğini belirtti.*

Ancak bunların cumhuriyetçi ve millîyetçi olmalarını CHF programınındışında bir programla ortaya çıkmalarını ve CHP ini eleştirmelerini istedi.."[41]

5 Şubat 1935'te Milletvekilleri adayları açıklandı. Cumhuriyet Halk Fırkasından adaylık bekleyenler bu liste de yer alamadıklarını görünce bağımsız aday olarak ortaya çıkmaya başladılar.

Eski Kadın Birliği Başkanı Nezihe Muhittin Hanım da milletvekili adayı olduğunu açıklayarak kadınlara öncülük etti.[42] Ali Fuat Paşa (Konya), Halil Bey (Muğla), Hüseyin Hüsnü Bey (İzmir) ve Galip Kemali Bey (İstanbul) bağımsız aday olduklarını açıkladılar. Bunların sayısı giderek arttı.

Dr. Abravaya. Dr. Taptas, Bere Keresteciyan ve İstemat Zihni, Kevork Simkeşoğlu, Avukat İbrahim Naom gibi kişilerde adaylıklarını açıkladılar.[43]

Adaylar; basından yararlanıyorlar, toplantılar yapıyorlar, yüz yüze görüşmelerde bulunuyorlardı.[44]

---

40 Ayin Tarihi No.15, 1935, s.2. Ulus (3 Şubat 1935), s.1.

41 Bkz. Ulus Gazetesi 3 Şubat 1935.

42 Cumhuriyet 6 Şubat 1935.

43 Cumhuriyet 4.2.1935

44 Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Ankara:1992, s.l57 Bu seçimde İstanbul Kültür Müdürlüğünün yayınladığı bir genelge üzerine bütün ilkokul öğrencileri sınıf sınıf seçim yerlerine götürülmüş seçimin nasıl yapıldığı

Seçimler tüm yurtta 8 Şubat 1935 ‘de yapıldı.

Seçimin sona ermesi dolayısıyla 8 Şubat 1935’de Mustafa Kemal Paşa şu bildiriyi yayınladı.

“Sevgili Yurttaşlarım,

Bana ve Partime inanınızı ve güveninizi gene gösterdiniz, saylav namzedi olarak size sunduğum arkadaşları yüce seçiminize değerli buldunuz. Ulusca gösterilen birlik, ülküye bağlılık bütün gözleri yeniden yurdumuza çevirmiştir.

1935 seçiminin bittiği bu, 8 Şubat akşamı Türkiye, iç ve dış alanlarda bundan sonra da karşılaşabileceğimiz türlü meseleler önünde nasıl bir azim ve kuvvet manzarası göstereceğini bir daha acuna bildirmiş oldu.

Öz dileğimiz yurdun yüceliği, yurttaşın genliğidir.”[45]

İçişleri Bakanlığı da yayınladığı bildiride:

8 Şubat cuma günü memleketin her tarafında yapılan saylav seçimi aynı günde bitmiştir.Seçilmesi icab eden 399 saylavdan 17’i kadın olmak üzere 386’sı Cumhuriyet Halk Fırkası namzedlerinden ittifakla ve 13’ü de müstakillerden ekseriyetle seçildiğini duyurdu.[46]

---

gösterilmiştir.Bir ders seçim konusuna ayrılmış ve öğrencilere basit bir şekilde milletvekili seçimi.onları seçeceklerin nasıl olması gerektiği anlatılmış ardından da öğrencilere bu konuda ödev hazırlamaları istenmiştir.Esat Öz.**Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Ankara:1992, s.l57

45 Ulus 9 Şubat 1935

46 Ulus, 9 Şubat 1935, s.lMustakillerin seçildikleri iller adları ve aldıkları oylar şöyledir:

Ankara:	Dr.Taptas	1273
Afyon:	Bere Keresteciyan	666
Antalya:	Tayfur Sökmen	588
Çankırı	Mustafa Ersoy	412
Denizli	Emekli General Şefik	707
Eskişehir	İstemat Zihni	422
İstanbul	Emekli General Refet	290
İzmir	Halil	1157
Konya	Emekli General Ali Fuat	1352
Kastamonu	Lise Müdürü Nuri	438
Muğla	Hüsnü Kitabçı	455
Niğde	Dr.Abravaya	503
Sivas	Mitad Şükrü	868 Bkz.**Ulus**, 9 Şubat 1935, s.3

1935 seçimlerine katılım oranı bir hayli fazladır. Ulus gazetesinin bazı illere ilişkin verileri de bu savı doğrulamaktadır. Şöyle ki:

Zonguldak'ta katılım % 78, Antalya'da % 80, İstanbul'da % 87, Erzurum % 87, Çankırı % 85, İzmir'de % 89, Aydın'da % 69.6 oy kullanmıştır.[47]

1 Mart 1935'de çalışmalarına başlayan V. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi 27 Ocak 1939'da Büyük Millet Meclisi intihabının yenilenmesi kararının alınmasına kadar 3 yıl 10 ay 26 gün çalıştı.

V. Dönem boyunca Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 444 kişinin milletvekili olarak görev yaptığı görülmektedir.

V. Devre boyunca, 10 milletvekili %2.2 valilik, müfettişlik ve elçilik görevlerine atanarak istifa etmiştir. 35 milletvekili %7.8 ise vefat etmiştir. İstifa edenlerin ve ölenlerin yerine yenileri seçilmiştir. Ara seçimlerde seçilen milletvekili sayısı 45'tir.

V. Dönem Milletvekillerinin Parlamento Deneyimi

Milletvekillerinin % 66'sının parlamento deneyimi vardır. Bu mecliste milletvekillerinin % 33.8'i ilk kez milletvekili seçilmiştir. Dolayısıyla milletvekili değişimi %33.8'dir. Bu da demokratik ülkelerde ki değişime denk düşmektedir

Yeni seçilen milletvekilleri içinde Hasan Âli Yücel, Hüseyin Cahit Yalçın, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ömer Asım Aksoy, İbrahim Necmi Dilmen, Mehmet Fuat Köprülü, Cevdet Kerim İncedayı, Selim Sırrı Tarcan gibi kültür yaşamımıza, Numan Menemencioğlu gibi dış politikamıza damgasını vuracak kişilere yer verilmiştir. Ayrıca, Kâzım Nami Duru ve Şükrü Bleda gibi ittihatçılara, Refet Bele, Kazım Karabekir gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının önde gelen kişilerine de yer verilmiştir.

V. Dönem milletvekillerinden %4'ü kadın, %2.9'u bağımsız dır.

Milletvekillerinin doğum yerleri ile seçildikleri seçim çevresi ilişkisi de şöyledir:

Doğum yerlerinden milletvekili olanların oranı %32.4

---

47 Bkz. **Ulus**, 16, 19, 21, 22, 23, 25, 26 Sonkanun 1935 s. 3, 3 Şubat 1935, s.6 karşılaştır. Öz i ise %68, 5 olduğunu belirtmektedir. **A.g.e**.

Doğum yeri dışındaki seçim çevrelerinden milletvekili olanların oranı %67.5. Bunun %20.9 unun doğum yeri Misaki Millî sınırları dışında kalmıştır.

Milletvekili olma bakımından İstanbul doğumluların önde olduğu görülmektedir (% 19 (88 milletvekili). Onu Selanik doğumlular %4.5 (20), İzmir doğumlular %3.6 (16 milletvekili), Bursa, Girit doğumlular %2.2 (10 milletvekili), Ankara, Konya, Manastır, Trabzon doğumlular %1.8 (8 milletvekili), Adana, Sivas doğumlular % 1.3 (6 milletvekili), Aydın, Bosna, Çorum, Erzincan, Isparta, Yozgat, doğumlular %1.1 (5 milletvekili) izlemektedir.

V. Dönem milletvekillerinin yaş ortalaması 51.3'tür. En genç milletvekili 1905, en yaşlı olanı da 1852 doğumludur.

Milletvekillerinin eğitim durumları

Yüksek öğretim % 73.4

Orta Öğretim % 17.1

İlk öğretim %1.3

Âlimekteb % 0.4

Medrese % 3.6

Kolej % 0.6

Özel okul % 2.4

Görülüyor ki V. Dönem milletvekillerinin eğitim düzeyi bir hayli yüksektir.

Yüksek öğretimin okullara göre dağılımı ise şöyledir:

Hukuk % 16.4 Mülkiye % 12.8 Harbiye % 10.1 Tıp Fakültesi % 9.2 Yurt dışında yükseköğretim % 4 Ziraat Mektebi % 3.1 Öğretmen Okulu % 1.8 Edebiyat Fakültesi %1.5 Mühendis Mektebi % 1.1 Fen Fakültesi % 0.9 Orta öğretimin okullara göre dağılımı:

Orta Okul % 6.8 Rüşdiye % 4.5 Lise % 3.6 İdadi % 2.9

V. Dönem milletvekillerinin yabancı dil bilgisi görünümü

Fransızca % 65.9 Almanca % 17.7 İngilizce % 9 Arapça %8.3 Farsça % 6 Rumca % 5.8 Rusça % 3.1 İtalyanca % 2.5 Ermenice % 1.5.

Milletvekillerinden Sivil bürokrasiden gelen %M, Serbest meslek (çiftçi, avukat, gazeteci, ziraatçı, yazar-şair, işçi, tüccar, bankacı,

sanayici, iktisatçı, matbaacı, serbest) %27.2

Asker %14.1 Belediyeci – Yerel Yönetici % 7.6

Sağlıkçı (Doktor, dişçi, eczacı, baytar) % 7.4

Din adamı %0.4

V.Dönemin en önemli özelliklerinden biri de Atatürk'ün vefatı üzerine ülkede herhangi bir karışıklığa meydan vermeden Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü'yü seçerek sistemin aynen sürdürülmesini kararlaştırmasıdır.

Bu dönemde Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarımızı kısıtlayan tüm hükümler Montrö antlaşmasıyla kaldırıldı (20 Temmuz 1936). Türkiye, Afganistan, İran ve Irak arasında Sadabat Paktı yapıldı (8 Temmuz 1937). Hatay anayasası, statü organiği, seçilmiş bir parlamentosu ve hükûmeti bulunan ayrı bir varlık haline getirildi (2 Eylül 1938). Dersim isyanı bastırıldı (Eylül 1937)

Anayasa'da değişiklik yapılarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilkeleri anayasaya eklendi (5 Şubat 1937) Genel af kanunu çıkarılarak 150'liklerin affedilmesi sağlandı (29 Haziran 1938). Ulusal Bayram ve tatil günleri belirlendi (27 Mayıs 1935) ve Bayrak kanunu çıkarıldı (29 Mayıs 1936). Bankacılık alanında ciddi düzenlemeler yapıldı.Günümüzde özelleştirme dalgasının tam tersi olarak bu meclis döneminde yabancı şirketler tarafından işletilen şirketlerin millîleştirilmesine hız verildi. Aydın Demir yolu, Ergani Türk anonim şirketi, İstanbul Telefon Şirketi, Ereğli şirketi, İzmir telefon şirketi, Üsküdar Kadıköy Su şirketi, İstanbul elektrik şirketi gibi şirketler millîleştirildi. Devletin yapılanması konusunda çeşitli bakanlıkların teşkilat kanunları çıkarıldı, kimilerinin teşkilat kanunlarında değişikliklere gidildi.

Bu dönemde Türkiye'nin demokratikleşme sürecini etkileyen İş Kanunu (8 Haziran 1936Basın Birliği kanunu (28 Haziran 1938), Cemiyetler Kanunu (28 Haziran 1938) gibi oldukça önemli yasalar çıkarıldı. Türk ceza yasasında köklü değişiklikler yapılarak ünlü 141 ve 142 maddeleri ceza yasasına eklendi. (11 Haziran 1936)

Sonuç, Demokratik sistemlerin temeli, toplumu dönüştürmenin itici gücü parlamentodur.. Bu nedenle de parlamentolar toplumun gerisinde değil önünde bulunmak zorundadır. Mustafa Kemal döne-

mi parlamentoları hep toplumun önünde bulunmuşlar ve görevlerini başarıyla tamamlamışlardır.

Konuşmama Atatürk'ün şu sözleriyle son veriyorum: Vatandaşın en büyük görevi aynı zamanda en kutsal hakkı seçme hakkıdır. Devlet yapısının temeli olan Büyük Millet Meclisi üyelerini, vatandaşlar seçerler.[48] Meclislerle yönetilen memleketlerde de bazı milletvekillerini seçerken çok dikkatli ve kıskanç olunmalıdır...memleketi ve milleti seven, aklına anlayışına vicdanına en güvendiğiniz kişileri seçin.. Millete dost görünüp iktidar mevkiine geçtikten sonra onun gerçek ihtiyaçlarını düşünecek yerde memleketi kendi istediği yolda götüren, laf anlamayan, yetkili kimselerin yol göstermelerine kulak asmayan, millette mevcut kuvvetleri kendine bağlamaya çalışan kahraman yüzlü insanları seçmeyin[49] diyordu. Sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

---

48 Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s.367

49 Kocatürk, **a.g.e**., s.368

ATATÜRK VE DEMOKRASİ

Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN

Atatürkçü düşünce sistemi, temel amaç olarak, Türkiye'de millî, laik, güçlü ve çağdaş bir devlet kurmaya yönelmiştir. Atatürk'ün, çağdaş devleti aynı zamanda demokratik bir devlet olarak düşündüğünde kuşku yoktur. Demokrasi ilkesi, Atatürkçü düşünce sisteminin, cumhuriyetçilik, millî egemenlik ve halkçılık gibi diğer temel ilkeleriyle de çok yakın ilişki içindedir.

Gerçekten, halkçılık ilkesi, çoğu zaman siyasal demokrasi ile anlamdaş olarak kullanılmıştır. Gerçi halkçılığın, kanun önünde eşitlik, hiçbir kişi veya zümreye ayrıcalık tanınmaması, sınıf mücadelesinin reddi ve devletin sosyo-ekonomik hayata müdahalesiyle sosyal gruplar arasındaki denge ve dayanışmanın korunması (dayanışmacılık, solidarisme) gibi ek anlamlarda da kullanılmış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Atatürkçü siyasal rejimin gelişme süreci içinde halkçılığın egemen anlamı, siyasal demokrasi olmuştur.

Denilebilir ki halkçılık, Atatürkçü düşünce sisteminin, millîyetçilik, millî egemenlik ve tam bağımsızlık ilkeleriyle birlikte, daha Millî Mücadele'nin ilk günlerinden beri en çok vurgulanan unsurlarından biridir. Halkçılık, Atatürk'ün Millî Mücadele yıllarında yaptığı sayısız konuşmalarında yeni rejimin temel yönlendirici ilkelerinden biri olarak yer almıştır. Meselâ, "bugünkü mevcudiyetimizin aslî mahiyeti, milletin genel eğilimlerini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükûmetidir. Hükûmetlerin halkın eline geçmesidir... idareyi halka teslim etmek için çalışalım. O zaman bütün müşküllerin ortadan kalkacağına... kaniim."[1] "İç siyasetimizde şiarımız olan

---

[1] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** c. **I** (Ankara, 1961: Türk Inkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Bundan sonraki atıflarda SD, I olarak kısaltılacaktır), s. 90.

halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzla tesbit edilmiştir."[2] "Bizim nokta-i nazarımız —ki halkçılıktır— kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin, doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensibidir."[3]

"İdare usulümüz kayıtsız şartsız hâkimiyetine sahip olan halkın, mukadderatını bizzat ve bilfiîl idare etmesi esasına müstenittir... Halk idaresinin bütün kapsayıcı anlamıyla lâyık olduğu gelişme derecesine eriştirilmesi, siyasetimizin gereklerindendir."[4] "Bir kelime ile ifade etmek lazım gelirse diyebiliriz ki yeni Türkiye Devleti bir halk devletidir, halkın devletidir."[5]

Halkçılık ilkesi, Millî Mücadele yıllarının en önemli anayasal belgelerinde de ifadesini bulmuştur. 1921 Anayasası'na esas olan belge, "Halkçılık Programı" adını taşımaktadır. Atatürk, Nutuk'ta bu konuda şunları söylemiştir: "İlk Teşkilâtı Esasiye Kanunumuza menşe teşkil eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı, Meclis'e takdim etmiştim. Bu programın, Meclis'te 18 Eylül'de okunan kısmından başka, buna da esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin esas mahiyetini ve idare usulü hakkındaki görüşleri tespit eden ve Meclis'in açılışının ertesinde okunup kabul olunan önergemi de, bu kısımla beraber, halkçılık programı unvanı altında bastırıp yayınlamıştım."[6] Bu önergenin "maksat ve meslek" (amaç ve yöntem) adını taşıyan bölümü, Büyük Millet Meclisi tarafından bir beyanname olarak yayınlanmış, "mevaddı esasiye" (ana maddeler) ve "idare" başlıklarını taşıyan bölümler ise, 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa'nın temelini oluşturmuştur.[7] Bu Anayasa, 1'inci maddesinde "Hâkimiyet bilâ

---

2 **SD, I,** s. 166.

3 **SD, I,** s. 101.

4 **SD, I,** s. 101.

5 **SD. I**, s. 320.

6 Kemal Atatürk, **Nutuk** (İstanbul, 1960: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınlan) (Bundan sonraki atıflarda **Nutuk** olarak kısaltılacaktır), c. II, s. 594.

7 İsmail Arar, **Atatürk'ün Halkçılık Programı** (İstanbul, 1963: Baha Matbaası), s. 13-16; Ergun Özbudun, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hukuki Niteliği, " **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** c. **I,** Sayı 2 (Mart 1985), s. 498.

kayd ü şart milletindir. İdare usûlü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir" demek suretiyle, halkçılık ilkesine ön planda yer vermiştir. Daha sonra Atatürk, bir siyasi parti kurmayı tasarlarken, 7 Aralık 1922 tarihinde Ankara basınına, "halkçılık esasına müstenit ve Halk Fırkası namiyle siyasi bir fırka (parti) teşkil etmek niyetinde" olduğunu açıklamıştır[8]. Eylül 1923'te kurulan Halk Fırkasının adı, şüphesiz halkçılık ilkesinden esinlenmiş olduğu gibi, halkçılık 1923 tarihli ilk parti Nizamnamesinin (Tüzük) 1'inci ve 2'inci maddelerinde yer almıştır.

Halkçılık hakkında yukarıda verdiğimiz alıntılarda bu deyimin, halk devleti, halk yönetimi, halkın kendi mukadderatına hâkim olması anlamında, kısacası siyasi demokrasi ile eşanlamlı olarak kullanıldığını görmüştük. Atatürk, Medenî Bilgiler kitabına esas olan notlarında da halkçılıkla "demokrasi prensibi"ni aynı anlamda kullanmıştır: "Bu prensibe göre, irade ve hâkimiyet, milletin tümüne aittir ve ait olmalıdır. Demokrasi prensibi, millî hâkimiyet şekline dönüşmüştür... Demokrasi esasına müstenit hükûmetlerde hâkimiyet, halka, halkın çoğunluğuna aittir. Demokrasi prensibi, hâkimiyetin millette olduğunu, başka yerde olmayacağını gerektirir. Bu suretle demokrasi prensibi, siyasi kuvvetin, hâkimiyetin kaynağına ve meşrutiyetine temas etmektedir." Atatürk'e göre "bugün, demokrasi fikri daima yükselen bir denizi andırmaktadır." On dokuzuncu yüzyıldan itibaren "demokrasi fikri, mukavemet edilemez bir kuvvet ve cereyan" halini almıştır[9].

Halkçılık (veya demokrasi) ilkesi ile millî egemenlik arasında çok yakın ilişki olduğunda şüphe yoktur. Daha doğrusu, halkçılık, millî egemenlik ilkesinin tabiî ve zorunlu sonucudur. Egemenliğin millette olduğu bir devlette hükûmet sisteminin de elbette halkın kendi kendisini yönetmesi, yani demokrasi olması gerekir. Ancak tarihte bu iki kavramın tam anlamıyla çakışmadığı zamanlar da olmuştur. Fransız İhtilâli ve onu izleyen dönem, kişi egemenliğini yıkarak yerine teoride millet egemenliğini geçirmiş olmakla beraber, genel

---

8 **Nutuk, II, s.** 718.

9 **A. Afetinan, Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları** (Ankara, 1969: **Türk Tarih Kurumu** Yayınlan) (Bundan sonraki atıflarda **Medenî Bilgiler** olarak kısaltılacaktır), s. 27, 29-30, 390-91, 397-99, 404.

oy sistemi uzun süre kabul edilmemiş, yani halkın çoğunluğuna oy verme hakkı tanınmamıştır. Bu çelişik durum, milletle halkın farklı kavramlar olduğu; milletin, belli bir ülkede belli bir anda yaşayan insanların toplamından ibaret olmayıp, geçmişi ve geleceği de içine alan bir "manevî şahıs" (tüzel kişi) oluşturduğu; dolayısıyla, millet adına egemenliğin, milletin menfaatlerini en iyi takdir edebilecek olan bir seçkin zümre tarafından kullanılması gerektiği gibi, hiç de doyurucu olmayan gerekçelerle açıklanmaya çalışılmıştır.[10] Şüphesiz, Atatürkçü millî egemenlik anlayışı, böyle soyut ve demokrasiden uzak bir millî egemenlik anlayışı değildir. Atatürkçülük, sadece hükümdarın kişisel egemenliğini yıkmayı değil, onun yerine halk yönetimini yani demokrasiyi geçirmeyi amaçlamıştır. Atatürkçü düşünce sisteminde millî egemenliğin halkçılık ilkesiyle tamamlanması, ona demokratik içeriğini kazandırmıştır.

Atatürk, "demokrasi" deyimini, bugün bazı ülkelerde görüldüğü gibi asıl anlamından saptırarak veya ona değişik içerikler yükleyerek değil, tam tersine, gerçek ve geleneksel anlamında, yani hürriyetçi siyasi demokrasiyi ifade etmek üzere kullanmıştır. Atatürk, bu konuda şöyle demektedir: "Demokrasi esas itibariyle siyasi mahiyettedir. Demokrasi, bir sosyal yardım veya bir iktisadî teşkilât sistemi değildir. Demokrasi maddî refah meselesi de değildir. Böyle bir nazariye, vatandaşların siyasi hürriyet ihtiyacını uyutmayı amaçlar. Bizim bildiğimiz demokrasi, bilhassa siyasidir; onun hedefi, milletin idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde, siyasi hürriyeti temin etmektir.[11]

Atatürk, demokrasiye ters düşen çağdaş siyasal akımları eleştirerek bunlardan hiçbirinin Türkiye için uygun olmadığı sonucuna varmıştır: Bolşevik teorisine göre "bütün Rus milleti içinden, işçi, deniz ve kara kuvvetlerinden ibaret bir azınlık, ekonomik esaslara dayanan komünist partisi adı altında birleşerek, bir diktatörlük vücuda getirmişlerdir. Gayelerinde millî değildirler. Kişisel hürriyet ve eşitlik tanımazlar. Halk egemenliğine saygı göstermezler. İçte çoğunluğu, zor ve baskı ile, görüşlerine itaate mecbur ederler; dışta,

---

10 **Hüseyin Nail Kübalı, Anayasa Hukuku: Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler** İstanbul, 1965, s. 358-63.

11 Medenî Bilgiler, s. 31, 406-407.

kendi prensiplerini yaymaya çalışırlar. Halbuki, hükûmet kurmaktan amaç, evvelâ ferdî hürriyetin teminidir. Bolşevik hükûmet şeklinde istibdat mahiyeti görülmektedir. Bir cemiyeti, bir kısım insanların görüşlerinin zorla esiri ve zebunu yaşatmak şekline tabiî ve makul bir hükûmet sistemi nazariyle bakılamaz."

Atatürk, yaşadığı dönemde Avrupa'nın bazı ülkelerinde, özellikle Lâtin Akdeniz ülkelerinde hayli güçlü olan "ihtilâlci sendikalizm" ve "korporatizm" akımlarını da eleştirmiştir. Ona göre "ihtilâlci, siyasi sendikalizm teorisyenleri, her türlü siyasi kuruluşları yalnız kendi menfaatleri lehine çalıştırmak ve nihayet siyasi kuvvet ve hâkimiyeti ellerine geçirmek isteyen işçi gruplarıdır. Bunlar, amaçlarını zorla elde etme fırsatını beklerken, zaman zaman genel grevler yaparak, hükûmet adamları üzerinde etkili oluyorlar." Korporatizm veya menfaatlerin temsili (meslekî temsil) ise, toplum içinde çeşitli meslek zümrelerinin birbirinden farklı menfaatleri olduğunu, her özel menfaat sahibi grubun mecliste ayrı ayrı temsil edilmesi gerektiğini savunmaktadır. "Bu takdirde seçim, millet fertleri tarafından değil, gruplar tarafından ve bu grupların sahip oldukları menfaat oranında vukubulacaktır. Mecliste, bu gruplardan birkaçı birleşip iktidar mevkiine geçince, yalnız kendi menfaatleri lehine çalışacaklardır. Buna kim mani olacaktır?"

İşte bu sebeplerden dolayıdır ki Atatürk, demokrasiye aykırı olan bu siyasi akımları "memleketimiz ve milletimiz için uygun" görmemiştir. Ona göre "biz, memleket halkı fertlerinin ve çeşitli sınıf mensuplarının birbirlerine yardımlarını aynı kıymet ve mahiyette görürüz; hepsinin menfaatlerinin aynı derecede ve aynı eşitlikçilik duygusuyla teminine çalışmak isteriz. Bu tarzın, milletin genel refahı, devlet bünyesinin kuvvetlenmesi için daha uygun olduğu kanaatindeyiz. Bizim görüşümüzde çiftçi, çoban, işçi, tüccar, sanatkâr, doktor, kısacası herhangi bir sosyal müessesede çalışan bir vatandaşın hak, menfaat ve hürriyeti eşittir. Devlete, bu anlayış ile azamî yardımcı olmak ve milletin güven ve iradesini yerinde kullanabilmek bizce, bizim anladığımız manada halk hükûmeti idaresi ile mümkün olur"[12].

---

[12] **Aynı eser**, s. 40-41, 420-25.

Atatürk'ün halkçılıktan kasdettiği şeyin, geleneksel anlamda "hürriyetçi siyasi demokrasi" olduğu, kendisinin hürriyetin önemine ilişkin şu görüşlerinden de açıkça anlaşılmaktadır. Atatürk'e göre "ferdin birinci hakki, tabiî yeteneklerini serbestçe geliştirebilmesidir. Bu gelişmeyi temin için ise, en iyi vasıta, ferde, başkalarının benzer haklarına zarar vermeksizin, tehlike ve zarar kendine ait olmak üzere, ona kendi kendini istediği gibi sevk ve idare etmeye müsaade etmektir. İşte bu serbest gelişm.eyi sağlamak, ferdî hakların oluşturduğu çeşitli hürriyetlerin tüm amacıdır. Bu haklara hürmet etmeyen siyasi cemiyet esas vazifesinde kusur etmiş olur, ve devlet varlığının sebebini ve manasını kaybeder. Çağdaş demokraside ferdî hürriyetler, özel bir değer ve önem almıştır; artık ferdî hürriyetlere devletin ve kimsenin müdahalesi söz konusu değildir... Türk, istibdat ve esaret zincirlerini parçalayabilmek için iç ve dış düşmanlar karşısında hayatını ortaya attı; çok kanlı ve tehlikeli mücadelelere girdi; sayısız fedakârlıklara katlandı; muvaffak oldu, ancak ondan sonra hürriyetine sahip oldu. Bu sebeple hürriyet Türk'ün hayatıdır."[13]

Kişi ve toplum hayatında bu kadar büyük önem taşıyan hürriyet, mutlak anlamıyla anlaşılamaz. "Söz konusu olan hürriyet, içtimaî ve medenî insan hürriyetidir. Bu sebeple, ferdî hürriyeti düşünürken, her ferdin ve nihayet bütün milletin ortak menfaati ve devlet varlığı gözönünde bulundurulmak lazımdır. Anlaşılıyor ki, ferdî hürriyet mutlak olamaz. Başkalarının hak ve hürriyeti ve milletin ortak menfaati ferdî hürriyeti sınırlar. Ferdî hürriyeti sınırlama, devletin de âdeta temeli ve görevidir. Çünkü, devlet ferdî hürriyeti sağlayan bir teşkilât olmakla beraber, aynı zamanda, bütün özel faaliyetleri, genel ve millî amaçlar için birleştirmekle mükelleftir... Devletsiz bir cemiyet, veyahut zayıf bir devlet hayatının neticesi, herkesin herkese karşı mücadelesidir. Bu mücadele, çoğunluğun hürriyetini boğmayacak şekilde başkalaştırılmalıdır." Böylece devlet ve toplum hayatı, kişi hürriyetlerinin sınırlandırılmasını zorunlu kılmakla beraber, bu sınırlama, "ferdin sorumluluğuna, teşebbüsüne ve gelişmesine zarar verecek dereceye götürülmemelidir. Vatandaşların teşebbüs ve sorumluluk hisleri ne kadar gelişirse, devlet için o kadar iyidir."[14]

---

[13] **Aynı eser**, s. 52-54, 458-64.

[14] **Aynı eser**, s. 52-53, 459-62; **Atatürkçülük, Üçüncü Kitap: Atatürkçü Dü-**

Atatürkçü düşünce sistemi içinde demokrasi ile eşanlamlı olarak kullanılan halkçılık, Millî Mücadele yıllarının ve özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin demokratik atmosferi içinde gelişmiştir. Millî Mücadelemizin en dikkate değer yönlerinden birisi, bu ölümkalım savaşının, hukuk açısından herşeye yetkili, uygulamada da denetim yetkilerini titizlik ve kıskançlıkla kullanan demokratik bir meclis eliyle yürütülmüş olmasıdır. Prof. Feyzioğlu'nun belirttiği gibi, "Bağımsızlık Savaşı, millî egemenlik ilkesinden güç alınarak, her konuda hesap soran, kıyasıya eleştiren, milletin haklarına titizlikle sahip çıkan bir Meclisle kazanılmıştır. Büyük bir savaşın, millet adına, bir parlâmento tarafından yönetilip yürütülmesi, dünya tarihi açısından da üzerinde durulmaya değer bir olaydır." Aynı konuda İsmet İnönü de şunları söylemiştir: "Millî Mücadele'nin askerî safhada idaresi kadar siyasi idaresi de nâzikti. Hatta daha nâzikti denilebilir. Atatürk, siyasi safhanın idaresinde de aynı derecede maharetli, daha maharetli olmuştur. Meselâ, benim kanaatimce Millî Mücadele'nin, bir Millet Meclisi kurularak onunla beraber yürütülmesi son derece güç, fakat harikulade isabetli bir karar olmuştur... Askerî sahada, idarî sahada, iç ve dış siyaset sahasında bu, harikulade bir buluştur. Emsali de hemen hemen yok gibidir."[15]

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-23) tarihî görevini tamamlayıp, seçimlerin yenilenmesiyle ikinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi oluştuktan sonra da, yeni Türk Devleti'nin siyasi rejiminin demokratik bir rejim olması kararı devam etmiştir. Atatürk, bu dönemdeki çeşitli beyanlarında demokratik rejime olan inancını tekrarlamıştır. Meselâ 11 Aralık 1924 tarihinde Times muhabirine verdiği demeçte şunları söylemiştir: "Millî egemenlik esasına dayanan ve özellikle Cumhuriyet idaresine malik bulunan memleketlerde siyasi partilerin varlığı tabiîdir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de, birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur."[16] Nitekim

---

şünce Sistemi İstanbul, 1984: Milli Eğitim Basımevi, Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanmıştır, s. 70-73.

15 Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Milliyetçilik." **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** c. **I,** Sayı 2 Man 1985, s. 402.

16 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** c. **111** Ankara. 1961: Türk inkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları Bundan sonraki atıflarda **SD**, **III** olarak kısaltılacaktır, s. 77.

bu ortam içinde, 1924 Kasımında Halk Fırkası'ndan ayrılan bir grup milletvekili, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında bir muhalefet partisi kurmuşlardır. Ne yazık ki, bu çok-partili hayat denemesi fazla uzun sürememiş, 1925 Şubatında doğu illerinde çıkan Şeyh Sait isyanının çok ciddî boyutlara ulaşması üzerine olağanüstü tedbirler alma gereği duyulmuş; 4 Mart 1925 tarihli "Takrir-i Sükûn Kanunu" hükûmete geniş takdiri yetkiler vermiş; Kurtuluş Savaşı sırasında çalıştırılmış, fakat daha sonra kaldırılmış olan olağanüstü İstiklâl Mahkemeleri yeniden kurulmuştur. Bu tedbirler arasında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da 3 Haziran 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır. İlginç olan nokta, değinilen olağanüstü tedbirlerin hiçbir zaman, sürekli ve arzulanan politikalar olarak gösterilmemiş, aksine içinde bulunulan durumun zorlayıcı gerekleriyle meşrulaştırılmış olmasıdır. Nitekim Medenî Bilgiler kitabında, "Hıyaneti Vataniye Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri kanunu gibi kanunlar... Cumhuriyetin korunması için, fevkalâde tedbirler -arasında sayılır... Bu gibi kanunlar, tabiatıyla her zaman tatbik olunmazlar. Onlar... ancak, başka tedbirlerle önüne geçilemeyecek büyük tehlikeler karşısında kalındığı zaman zarurî olarak tatbik olunur" denilmektedir.[17] Aynı düşünceyi Atatürk Nutuk'ta şu şekilde dile getirmiştir: "Takriri Sükûn Kanununu ve İstiklâl Mahkemelerini, istibdat vasıtası olarak kullanacağımız fikrini ortaya atanlar ve bu fikri telkine çalışanlar oldu... Biz, fevkalâde ittihaz olunan ve fakat kanunî olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir surette, kanunun üzerine çıkmak için, vasıta olarak kullanmadık; aksine, memlekette sükûn ve asayiş tesisi için tatbik ettik; devletin hayat ve bağımsızlığını temin için kullandık. Biz, o tedbirleri, milletin medenî ve sosyal gelişmesinde faydalı kıldık... Aldığımız fevkalâde tedbirlerin tatbikine lüzum kalmadığı görüldükçe, onların tatbikinden vazgeçmekte tereddüt gösterilmemiştir."[18]

Atatürk, 1930 yılında çok-partili hayata geçmeyi tekrar denemiş, bu amaçla eski Başbakanlardan Paris Büyükelçisi ve kendi yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Bey'e bir muhalefet partisi kurmasını telkin etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası adı altında 12 Ağustos 1930

---

17 **Medenî Bilgiler,** s. 67.

18 **Nutuk, 11, s.** 894.

tarihinde kurulan bu parti, Atatürk'ten teşvik ve yardım görmüştür. Partinin kuruluşu vesilesiyle Atatürk'ün Fethi Bey'e yazdığı şu mektup onun demokrasi hakkındaki görüşlerini belirtmesi bakımından çok önemlidir: "Büyük Millet Meclisi'nde ve millet önünde, millet işlerinin serbest münakaşası ve iyi niyet sahibi zatların ve fırkaların düşüncelerini ortaya koyarak milletin yüksek menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir... Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, laiklik esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur. Binaenaleyh Büyük Mecliste aynı temele dayanan yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini cumhuriyet esaslarından sayarım. Bu itibarla, görüşlerinizi takip için siyasi mücadeleye girmenizi şüphesiz iyi karşıladım. Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe, Cumhurbaşkanlığının bana verdiği yüksek ve kanunî vazifeleri, hükûmette olan ve olmayan fırkalara karşı adilane ve tarafsız ifa edeceğime ve laik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasi faaliyet ve cereyanlarının bir engele uğramayacağına emniyet edebilirsiniz efendim."[19] Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş günlerinde Atatürk'ün, kendisini iki parti arasında tarafsız bir hakem rolünde algıladığı, şu sözlerinden çok iyi anlaşılmaktadır: "Cumhuriyet Halk Fırkası reisleriyle çok mücadele edeceklerini tahmin ediyorum. Fakat ben, Cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücadeleleri memnuniyetle müşahade edeceğim ve şimdiden söyleyebilirim ki, en çok kavgalı olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar ayrı ayrı her birinize soracağım: Sen ne dedin? Ne için dedin? Senin cevabın ne idi? Neye istinat ediyordu? Bugünden itiraf ederim ki, bu benim için yüksek bir zevk olacaktır."[20]

Ancak, bu derece iyi niyetlerle girişilen Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi de sadece üç ay sürebilmiştir. Serbest Fırka liderlerinin Atatürk'e ve inkılaplarına tartışmasız bağlılıklarına rağmen, inkılapların toplumca benimsenip yerleşmesi için gerekli zamanın henüz

---

19 Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı** (İstanbul, 1982: Karacan Yayınları), s. 251-52.

20 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** c. **II** Ankara, 1959: Türk Inkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlan Bundan sonraki atıflarda **SD, II** olarak kısaltılacaktır, s. 255-56.

geçmemiş olması sebebiyle, inkılaplara karşı olan bazı unsurların Serbest Fırka'ya sızmaya çalıştıkları görülmüştür. Bunun doğurduğu siyasi sertleşme ortamı içinde Serbest Cumhuriyet Fırkası, şartların kendilerini Atatürk ile karşı karşıya getirme ihtimali taşıdığını görerek, kendisini feshetmeye karar vermiştir.[21] Bu denemenin de istenilen sonucu vermemiş olmasına rağmen, ünlü Fransız anayasa hukukçusu ve siyaset bilimcisi Maurice Duverger'in belirttiği gibi, bu denemelerin yapılmış olması bile "tek başına derin bir anlam taşımaktadır. Hitler Almanyasında, ya da Mussolini İtalyasında böyle bir şey düşünülemezdi... Bunlar, her şeye rağmen, Kemal rejiminin plüralizme üstün bir değer tanıdığını ve plüralist bir devlet felsefesi çerçevesinde faaliyet gösterdiğini ifade etmektedir."[22]

Gerçekten, üç aylık Serbest Fırka denemesi bir yana bırakılırsa Türkiye, 1925 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından, 1945 sonlarında çok-partili rejime geçilmesine kadar, bir tek-parti rejimi ile yönetilmiştir. Ancak bu rejim, totaliter ve dogmatik ideolojilere dayanan Faşist ve Komünist tek-parti sistemlerinden temelde farklıdır. Türkiye'de bir tek-parti "olgusu" mevcut olmuş, fakat tek-parti ideolojisi veya doktrini mevcut olmamıştır. Diğer bir deyimle Türkiye'de tek-parti, sürekli ve arzulanır bir model olarak meşrulaştırılmamış; aksine, zorunluluklar sebebiyle başvurulan ve zamanı geldiğinde yerini çoğulcu demokrasiye bırakacak olan geçici bir rejim olarak görülmüştür. Çok-partili siyasi demokrasi, bu alanda yapılan denemelerin de gösterdiği gibi, erişilmesi gerekli bir ideal olarak muhafaza edilmiştir. Bir kere daha tanık göstermek istediğimiz Duverger'ye göre, Türk tek-partisinin "başta gelen özelliği, onun demokratik ideolojisindedir. Bu ideoloji, hiçbir zaman, Faşist veya Komünist ideolojiler gibi, bir Tarikat veya Kilise niteliği taşımamış; üyelerine bir iman veya bir mistik empoze etmemiştir... Partinin yönetici kadrolarının anti-klerikal ve akılcı tutumu, onları açıkça ondokuzuncu yüzyıl Liberalizmine yaklaştırmıştır... Adının 'Cumhuriyetçi' oluşu bile, bu partiyi, yirminci yüzyılın otoriter re-

---

21 Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında, bk. Yetkin, **a.g.e.**; Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam** (İstanbul, 1980: Tercüman Yayınlan); VValter F. VVeiker, **Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and its Aftermath** (Leiden, 1973: EJ. Brill).

22 Maurice Duverger, **Siyasi Partiler** (Ankara, 1974: Bilgi Yayınevi), s. 360-61.

jimlerinden çok, Fransız İhtilâli'ne ve ondokuzuncu yüzyılın terminolojisine yaklaştırmaktadır... Faşist rejimlerde hergün rastlanan otorite savunusunun yerini, Kemalist Türkiye'de demokrasi savunusu almıştır; bu da, 'halkçı' veya 'sosyal' diye nitelendirilen 'yeni' bir demokrasi değil, geleneksel siyasi demokrasidir. Parti, yöneticilik hakkını, siyasal elit veya 'işçi sınıfının öncüsü' olma niteliğinden, yahut da liderinin Tanrı iradesine dayanışından değil, seçimlerde kazandığı "çoğunluktan almıştır."[23] Birçok başka çağdaş siyasal bilimciler de, benzer gerekçelerle, Kemalist siyasi rejime "gizil (potansiyel) demokrasi" veya "vesayetçi (eğitici) demokrasi" sıfatlarını yakıştırmışlardır.[24]

Atatürk'ün tek parti sistemini Türkiye için sürekli bir ideal olarak değil, Türkiye'nin sosyal ve siyasal gelişmesinin belli bir aşamasında, zorunlulukların ortaya çıkardığı geçici bir dönem olarak gördüğü, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş hazırlıklarının yapıldığı günlerde söylediği şu sözlerden çok iyi anlaşılmaktadır: Cumhuriyet Halk Fırkası'nın "esas prensibi, memleket ve milletin gerçek selâmet ve saadetini temine çalışmaktır ve amaca götüren yol bence budur ve bellidir. O da Cumhuriyet'i güçlendirme ve sağlamlaştırma ile beraber fikri ve sosyal inkılapta ve medeniyet ve yenileşme yolunda milletin azimle ve başarıyla yürümesini sağlamaya yol göstermektir. Bu belli olan ve fakat şüphesiz yorucu ve uzun olan yolun yolcuları başlangıçtan sona kadar bir hizada ve aynı zamanda aynı yorgunluk derecesiyle yürümeyebilir ve bu takdirde düşünce ve tedbirleri arasında fark olabilir. Fakat yoldan sapmamaları, genel hedeften gözlerini ayırmamaları, esas amacı ihlâl etmemeleri lazım gelir. Bugün belli olan yolun başlangıcında bulunuyoruz. Henüz düşünceleri etkileyecek kadar yol alınmış değildir. Görüşler gerekli ölçüde açıklık ve isabet kazanmalıdır. Ondan evvel tefrika fikri alelade fırkacılıktır ki, memleket ve milletin huzur ve güven şartları henüz

---

23 **Aynı eser**, s. 359-60.

24 "Potansiyel demokrasi" deyimi Duverger'nindir. Bk. aynı eser, s. 363-64. ''Vesayetçi demokrasi" **(tutelary democracy)** kavramı için, bk. Ergun Ozbudun, "The Nature of the Kemalist Political Regime, " Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun (ed.) **Atatürk: Founder of a Modern State** London, 1981: C. Hurst, s. 79-102.

böyle bir tefrikaya yol açmaya elverişli değildir, efendiler...”[25] Gene Atatürk, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kendisini feshetmesini takip eden aylarda, aynı yönde olarak, şunları söylemiştir: “Milletlerin tarihinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddî ve manevî ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevketmek lazım gelir. Yakın senelerde milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme hareketinin mühim neticelerini idrak etmiştir. Memleketin ve inkılâbın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için bütün millîyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır... Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir.”[26]

Serbest Fırka denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra da demokrasi yolunda bazı girişimlerde bulunulmuştur. Meselâ 1931 ve 1935 milletvekili seçimlerinde, bazı milletvekillikleri için Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından aday gösterilmeyerek, bu sandalyeler bağımsız adaylara bırakılmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın gerek 1927 Kongresi’nde kabul edilen program beyannamesinde, gerek 1931 Kongresi’nde kabul edilen programında, tek dereceli seçime geçilmesi bir hedef olarak belirtilmiştir. 1931 programı, bu konuda aynen şöyle demektedir: “Bir dereceli intihabı tatbik etmek yüksek emellerimizdendir. Ancak vatandaşı, seçeceğini tanıyabilecek vasıflar, şartlar ve vasıtalarla donatmak gerekir. Bunun sağlanması hususundaki çalışmaların istenen sonucu vereceği güne kadar vatandaşı, yakından tanıdığı ve güvendiği insanları seçmekte serbest bırakmayı demokrasinin hakikî icaplarına daha uygun buluruz.” 1939 Parti Kongresi’nde, Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde denetim görevi yapmak üzere, CHP grubundan ayrılacak bir grup milletvekilinin oluşturacağı bir “Müstakil Grup” kurulmasına karar verilmiştir. 1943 milletvekili seçimlerinde CHP, 458 milletvekilliği için 530 aday göstermek suretiyle, kendi adayları arasında da olsa, seçmenlere belli bir tercih serbestiliği tanımıştır. Nihayet, 1945 yılı içinde muhalefet partilerinin kuruluşuna izin verilmek suretiyle, gerçek çok-partili hayata geçirilmiştir. Demokrasi tarihimizin bu

---

25 **SD, II**, s. 191. Bu ifadeler, tek-parti rejiminin geçici ve şarta bağlı nitelikte görüldüğünün açık kanıtıdır.

26 **SD, III**, s.90.

aşamalarını incelemek, konumuzun dışındadır. Ancak burada şunu vurgulamak gerekir ki, Türkiye, bir tek parti sisteminin, savaş, işgal, ihtilâl, darbe, v.s. gibi zora dayanan bir kesinti olmaksızın, kendi evrim kanunları uyarınca bir çoğulcu demokrasiye dönüştüğü pek az örnekten biridir. Bunun temel sebebi de, Atatürkçü dünya görüşünün demokratik karakteridir.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,
Sayı : 14. 1989, s. 285-295

DOĞU SINIRININ PEACE MAKER OLARAK BELİRLENMESİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA (1920-1921)

Prof. Dr. Enver KONUKÇU*

Barış - Sınır - Peace-Maker

Hellen ve Roma döneminde, Anadolu'nun orta ve doğu kısımları savaşların sonunda, "barış" denilen sosyal bir kavramla tanışmıştır. Bunun diğer dillerdeki karşılığı sulh, hazer/hazar, mir ve Peace olmaktadır. Bazen, "andlaşma" da, bu kelimenin yerine kullanılmaktadır. Her andlaşmanın veya barışın öncesi ateşkes, bırakışma anlamına gelen "mütâreke"dir. Bizlerin çok yakından bildiği kavramın örneklerinden biri de Mudros/Mondros Mütarekesidir. Barışa giden yolda ilk aşama olmaktadır. Her mütârekenin ağır bedeli de barıştır. Fakat, barış, galip gelenin vazgeçilmez hakkı, yenilen ise aynı kelimenin anlamında nedense pek faydalanamamıştır. O zaman tek taraflı barış ortaya çıkıyor. Sevres Barışı, İtilaf devletleri için faydalı, Osmanlı Devleti için de zararlıdır. O zamanın liderleri Sevres'i Türkiye'nin veya Türklerin sonu olarak görmüş, bunu uygulamakta da epeyce uğraşmışlardır. Barışla ilgili terimler de bizlere bazı şeyleri hatırlatmaktadır. Meselâ Paris Barış Konferansı... Eski Paris toplantılarına hiç benzememektedir. Bu toplantıda Üçler Konseyi, Greklere, İzmir'in işgali yetkisini vermiştir. C.Nicholson, "1919 Yılında Barış nasıl Yapıldı?" isimli eserinde 1945 öncesi bir oldu-bittiyi gündeme getirmektedir. 21 Aralık 1916'da, deniz aşırı bir ülkede, ABD'nde, Başkan W.Wilson, tarafsız devletler aracılığı ile bir açıklama yaptı: "Zafersiz barış". Ama, hem 14 ilkesine, hem de bu söze karşı tavır sergileyen Sevres Barışı'nın "Ermenistan Sınırlarını tesbit" gibi tamamen ters bir olayın içinde yer aldı.

* Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Çarlığın yıkılışını takip eden aylarda da, Rusya'da "Zafere kadar barış" ve "Zafere kadar savaş" kullanışlar da, kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Lenin ise "ilhaksız ve tazminatsız barış"ı söyleyerek, yeni bir görüşü geliştirmeye çalıştı. Bunları, Rusya'yı ve dolayısıyla Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir barış adı da Brest-Litovsk'dur. Yine bir şehir, kendisinde karar alındığı için, yanına barışı almış ve "Brest-Litovsk" ilgili edebiyatta göze çarpmıştır. Nedense bu barış da pek kimsenin aklına gelmeyecek bir sıfatla karşımıza çıkmaktadır. John W.Wheeler, Brest-Litovsk olayını sonuna kadar incelemiş ve anlaşmalar, barış edebiyatında yıldızının aniden söndüğünü görmüştü. İşte bu durumda, yazar, Brest-Litovsk'a "Forgotten Peace" demekten kendini alamamıştır.

Doğu'da ve batıda "barış" görüldüğü gibi galip gelenin önerisi ile ortaya çıkan yenilene ise pek az hak tanıyan terim, kullanılmıştır. W.Wilson ve Lenin gibi XX.yy'da bu kelimeyi ağzından hiç düşürmeyen kişiler, barışı kalkan olarak kamuoyunun önüne koymuşlardır. Bu görüşte şimdiye kadar hiçbir sapma olmamıştır.

Ulu önder Kemal Atatürk, Türk milletini kurtarma, eskisi gibi büyük olmayı temin için çalışmalarına başladığı 1919'dan itibaren, askerî kişiliği yanında, sivil hayatta da bazı ilkelerin hem Türkiye'de ve hem de dünyada uygulanmasının, iyi sonuçlar vereceğini kesin bir dil ile söylemiştir.

İnsana, insan gibi bakma, devlete devlet gibi davranma, milleti ayrım yapmadan millet olarak görme gibi düşünceleri, gerçekten diğerlerinden ayırıcı bir özelliktir. Ona göre, dünya barışı içinde insanlığın gerçek mutluluğu ancak bu yüksek ülkü yolcularının çoğalması ile mümkün olabilecekti. Cumhuriyet Halk Fırkası reisi Gazi Mustafa Kemal olarak 20 Nisan 193l'de, seçim dolayısıyla millete beyannâmesinde, "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" için uğraş verdiğini söylemiştir. Ki bu ifade ile barışı yurtta, aziz vatanda, sonra çeşitli milletlerin yaşadığı dünyada, görmek ve yaşatmak azmini ortaya koymuştur. 1918-1923 şartlarında düşman olarak görülen, gerçekte de öyle olan milletlere, 1938'e kadarki kısa hayatı esnasında, dostluk elini uzatan, başlatan kendisidir.

Barış gibi milletlerin hayatında gerekli olan siyasi, askeri ve sosyal gereklilik de dostluk temellerine dayanan sınırların oluşturulmasıdır. Günümüze kadar siyasi haritalar sınır nedeni ile sürekli

değişmiştir ve değişmesine de devam etmektedir. Limitae, border, borderland, front, hudûd, sınır, serhad gibi kullanışlar, devletler arasında, ayrım çizgileridir. Bazı devletler, bloklar teşkil ederek, yukarıda da temas edildiği gibi aşılmaz, gerisinde ne olup-bittiği öğrenilemez yaşayışı sergilemişlerdir. Gerçi, Demir Perde terimi Rusya'ya ait değildir. Stalin'in aldığı kararlar çerçevesinde ülke yabancılar için sınırda demir perdeyi teşkil etmiştir. Buna güzel bir isim bulan da W.Churchill olmuş ve soğuk savaş döneminin sonuna kadar geçerli olmuştur. J.F.Kennedy'nin Almanya'daki tarihi nutkunda kardeşleri birbirinden ayıran Berlin Duvarı da Demir Perde'den farklı değildi. Şimdi ise İsrail, beton duvar inşaatını devam ettirmektedir.

Türkiye'nin doğusunda, 1921'den önceki sınır durumu da karma karışıktı. Bu kadar arazi üzerinde değişebilen sınır pek yoktur. Kasr-ı Şirin Andlaşması ile Safevi-Osmanlı sınırı Arpaçay olarak belirlenmişti. Osmanlı-Rus Harblerinde ise taraflar arasındaki sınırlarda sonuncusunun lehinde epey değişmeler oldu. Edirne, Paris, Ayastefanos, Berlin isimleri altında barış hareketlerinde Arpaçayı sınırı, Erzurum'un doğusuna taşındı. 1916'da ise Ruslar, Erzincan'ın batısına kadar ilerlediler. Büyük savaşın mirası da bu oldu. Brest-Litovsk ve Erzincan görüşmeleri Türkler için sınırı tekrar geçici olarak Arpaçayı'na kadar taşıdı. Mondros Mütarekesi'nde ise "The Six Armenian Vilayet/Vilâyat-ı Sitte"den bahsedildi. Az sonra Rusya Çarlığının çökmesi ile de Şura/cumhuriyetler oluştu. Sevres ve Moskova'daki görüşler, tekrar sınırı Arpaçayı'ndan Sivas-Erzincan arasındaki vadiye, Karadeniz'e dökülen Harşit Suyu'na götürdü. Düşünülen Ermenistan hududu buradan geçirildi. Mustafa Kemal ise, TBMM Başkanı olarak, bütün önerilere karşı çıktı. Ona göre, tarihi sınır Arapaçayı vadisi idi. Bu yolda çalışmaları organize etmesi gerekliydi. Böylece, Mustafa Kemal'in az bilinen yönü de ortaya çıkmıştır. Peace-Maker/uzlaştırıcı, barıştırıcı, barış yapıcılık gibi. H.Nicholson, 1919 yılı için Peace-Making'i kullanan, daha doğrusu, böyle bir şeyin farkına varabilen ilk araştırıcılardandır. Bu görüş altında, doğuda beliren Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile kalıcı bir sınırın tesbiti çalışmaları için uygun zamanlarda harekete geçti. Peace-Maker olarak, Gümrü, Moskova ve Kars Andlaşmaları haklılık ve eşitlik ilkeleri içinde hayata kazandırdı. Şimdi, aşağıda bunun tarihi gelişimi görülecektir.

Doğu Sınırı denilince, savaşlar sonunda, sürekli Osmanlı Devleti'nin aleyhinde seyir takip eden, toprak kayıpları ile ortaya çıkan durumdur. Klasik olarak, doğu sınırı, Osmanlı- İran harpleri sırasında oluşmuş, Kars Kalesi'nin doğusundaki Arpaçay bu tespitte tabii rol oynamıştır.[1] Fakat XIX.yy başlarında Gnl. İ.F.Paskeviç ile başlayan toprak kayıpları, Kırım Harbi sırasında devam etmiş, 1878'deki Osmanlı-Rus harbinin neticesi olarak, daha fazla arazi harp tazminatı olarak Berlin Andlaşması hükümleri gereğince, Çarlık topraklarına katılmıştır. Böylece Kars, Ardahan ve Batum resmen Rus toprakları sayılmıştır. Ahalinin de ifade ettiği gibi yarım asra yakın "kara günler" başlamış, 1918'de sona ermiştir.[2] 1916-1918 devresinde, ilk defa Çarlık kuvvetleri, Sarıkamış sonrası, sıcak denizlere inen yolun doğusundaki Erzurum'u da istilâ ve ele geçirmişlerdir. Erzincan'ın batısından Refahiye dolaylarından geçirilen sınır, Brest-Litovsk, az sonra da Erzincan Mütarekesi ile Erzincan ve Erzurum'un I. Kafkas Kolordusu tarafından ele geçirilmesi ile 1878/1293 sınırına gerilemiştir.[3] Rusya'da meydana gelen ihtilâl ve sonraki kanlı zamanlarda, yeni hükûmet, Osmanlı Devleti ile kalıcı bir anlaşma yapmıştır. İktidarın Lenin tarafından ele geçirilmesi ile de Bolşevik Rusya, sonraki adı ile Sovyetler ile andlaşma zemini aranmış ve Mustafa Kemal Paşa Çiçerin'in mektubu ile, TBMM Re-

---

1 XVII-XVIII.yy'a ait Anonim Osmanlı tarihi'nde, Hudud/ Arpaçay; Hudûd-ı Acem, ki Arpa Çayı dedikleri nehr-i azım ve ma'ber-i kadim olmağla ol mahalle vusullerinde, etrafunda müctemi olmuş 200 mikdarı süvari kendülerin **K** istikbal ve her gün selamlama... Anonim Osmanlı Tarihi, (1688- 1704), (hzl.A. Özcan), Ankara, 2000, s. 141.

2 Bkz: Akdes Nimet Kurat, Brest- Litovsk Müzakereleri ve Barışı, Belleten, XXXI / 121 (1967). Esin Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Erzurum, 1997. Serpil Sürmeli, **Türkiye-Gürcistan İlişkileri**, D.T. Erzurum, 1997. Selami Kılıç, **Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, İstanbul, 1998. Enis Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları** (1917-1918), Ankara, 2002
1878-1914'de Kars Oblastı,
Kars: Savaş ve İhtilal (1914-1921),
Kars- Ardahan ve Sovyet İstekleri (1945-1946),
Kars'ın Kaybı Yası,
XIX. yy'da Kars'ta Türk- Ermeni Savaşı,
Ermeni Hürriyet Hareketinde Kars (Bkz, International Conference Series on Historic Armenian Cities And
Provinces: Kars and Ani, Costa Mesa/ CALIFORNIA, 2001).

3 Bkz, Enis Şahin, **Diplomasi ve Sınır**, İstanbul, 2005, s. 35-55.

isi olarak, Hükûmet adına Moskova ile temaslara geçmiştir. 1920-1921 Millî Mücadele için son derece önemli yıllardır. İtilaf Devletleri ve onların "Ionıa" hayali peşinde koşan, yeni bir İskender olma gibi asla gerçekleşmeyecek Hellen topraklarının kazanılması için gayret sarfeden Yunanlılar, İzmir'in işgali ile başlayan ve Afyon'a kadar uzanan maceranın ne sonuçlar verebileceğini pek anlamamışlardı. Ama, daima İtilaf Devletlerinin yardımı ile mevcut siyasi ve askerî ortamdan daima kârlı çıkıyorlardı. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevres, aslında ölü doğmuş bir sözleşme idi. İstanbul dışında, kimseden muhatap bulmamıştı. İnkılap Tarihi edebiyatına "Sevr Paçavrası" diye geçen anlaşma, Mondros Mütarekesi'nin en ağır ve geliştirilmiş şeklinden başka bir şey değildi. Londra, Paris gibi merkezlerin yanında, deniz aşırı topraklarda, ABD başkenti Washington'da da akisler uyandırmıştır. Bu nedenle Başkan Woodrow Wilson[4] (başkanlık süresi: 1913-1921) İtilaf Devletlerinin öngörmesi ile Anadolu'daki Ermeni sınırının tesbitine çağrılmış ve görevlendirilmişti. Bilindiği üzere 1918 ve 1919'da akisler uyandıran 14 ilkeden 12. maddede, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkânı verilmesi, Osmanlı âlemi için bir kurtuluş ümidi olarak algılanmıştı. Aydınlar yanında ABD heyetlerinin bölgede gittikleri her yerde, 12. maddeyi işaret eden pankartlar taşınmıştı. Genel kanıya göre, ilkeler, ister İtilâfçıların zaferi olsun, ister merkezi devletler zaferi olsun ve hatta, isterse iki tarafın komprimesine dayanan bir barış olsun, sadece genel bir barış göz önüne alınarak hazırlanmıştır. Böylece, Wilson İlkesi hayal kırıklığı yaratırken, barış havarisi gibi gözüken Wilson, gözü dönmüş, hayâli ülke yaratma peşinde koşan Ermenilere istedikleri ortamı yaratmıştı[5]. İngiltere ise Doğu Anadolu'daki nüfus yapısını bildiği için bu topraklarda hiçbir zaman Ermenistan kurulamayacağını biliyordu. Ama, mevcut gelişmelere göre hareket etme siyasetini takip etmeye devam etmiştir. Sevres ile Ermenistan teşkili bir kere daha gündeme geldi. Başkan ve sekreter Bainbridge

---

4 J. Dunner, **Dictionary of Political Science**, N. Jersey, 1970, s. 191-192. G.M. Gathorn- Hardy, **The Fourteen Points and The Threaty of Versailles**, London, 1939. T.Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Mütareke Dönemi (1918-1922), İstanbul, 1986, II, s. 245-263.

5 C. Dursunoğlu, **Milli Mücadele'de Erzurum**, İstanbul, 1998, s.39. S. Necati, Hatıra Defteri, (hzl: A. Birinci), İstanbul, 1999, s.85-87.

Colby'nin, nerde ise, Anadolu'nun doğusunu tamamen Ermenilere bırakan arabuluculuğu ve harita çizimi, tabii ki ona ve hürriyet fikirlerine inanmış aydınlarımızca, sükût-ı hayale sebep olmuştur. Mustafa Kemal, Hey'et-i Temsiliye ve Erzurum milletvekili olarak 28 Aralık 1919'da, Sivas dönüşü Ankara'daki ikinci gününde Wilson ilkeleri ile ilgili ilk açıklamasında, bazı sözleri önceden sezmiş olduğu görülmüştür. Açıklamasında, Hey'et-i Temsiliye Reisi olarak XII. madde üzerinde durarak şunları söylemişti: "...Bu program, milletin kendi kaderine hâkimiyetini temin ediyordu. Programın XII. maddesi ise özellikle Türkiye'ye Devletimize ve milletimize aittir. Wilson, bu madde ile Türkiye'nin, milletimizin tam hâkimiyetine sahip olması lüzumunu ortaya koyduktan sonra, buna dair de bir iki kayıt da ilâve etmiştir. O kayıtlar şunlardır: Aramızda yaşayan gayr-ı müslim unsurların emniyetlerinin ve gelişmelerinin sağlanmasını temin etmek. Bir de Boğazların açık bulundurulmasıdır. Bütün İtilaf Devletleri Wilson'un prensiplerini kendi menfaatleri için uygun gördükleri gibi bizim devletimizde bu XII. maddeyi kabulde, hiçbir sakınca görmedi. Hakikaten kabul edilecek bir prensiptir."

Washington'un Sevres'deki görevi, İtilaf Devletleri görüşünde Ermeni yurdu meydana getirmekti. Harita üzerinde, en yetkili şahıs olarak Wilson, bu ödevi yerine getirmiş, kitap hâlinde yayınlanan metin, dolayısıyla Ankara'da hayal kırıklığı yaratmıştı.

1919 ve 1920 siyasi gelişmelerini iyi bir şekilde takip eden TBMM Reisi Mustafa Kemal, Sevres için görüşlerini tabii ki millî bir heyecanla değerlendirerek, kamuoyuna duyurmaktan geri kalmadı; "Sevres Andlaşması, Türk milleti için öylesine uğursuz bir idam kararnâmesidir ki, onun bir dost ağzından çıkmamasını dileriz. Bize göre böyle bir andlaşma yoktur... Mondros'un arkasından yaşama hakkımızı ve istiklalimizi ayaklar altına alan Sevres Andlaşması yapılmıştır. Bu teklif projesinde, Ermenistan'ın sınırlarının tesbiti işi Cemiyet-i Akvam'ın göndereceği bir komisyona bırakılmakta idi... Efendiler, Mondros Mütarekesi'nden sonra düşman devletler Türkiye'ye dört defa barış şartları teklif etmişlerdir. Bunların ilki Sevres taslağıdır. Bu taslak, hiçbir görüşmenin ürünü olmayıp, İtilaf Devletleri tarafından Yunan Başvekili Mösyö Venizelos'un katılması ile düzenlenmiş ve Vahideddin'in hükûmeti tarafından 10 Ağustos

1920'de imza edilmiştir..."[6]

TBMM'nde yaptığı bir başka konuşmada da Mustafa Kemal, Wilson tarafından şekillendirilen Ermenistan sınırını belirleyen harita hakkında şunları söylemiştir:

"Gümrü Andlaşması, millî hükûmetin yaptığı ilk andlaşmadır. Bu andlaşma ile, düşmanlarımızın hayallerinde ta Harşit Vadisi'ne kadar uzanan Türk ülkelerini kendisine bağlamış oldukları Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 seferi ile kaybetmiş olduğu yerleri bize, Millî Hükûmete terk ederek aradan çıkarılmıştır."[7]

Mustafa Kemal, Ankara çevresinde oluşan ayaklanmaları, askerî bir harekât ile bastırdıktan sonra, Sevres oldu bittisi ile karşılaşmasına rağmen, Ankara'nın sesini daha gür bir şekilde milletlerarası platformda duyurmuştur. 1920 yılının sonlarına doğru, XV.Kolordu sorumluluk sahasında olan Doğu Meselesini, işbirliği ile sonuçlandırmak için çaba sarfetmiştir. Bunun sonucu olarak, doğu sınırının ilk defa kalıcı bir şekilde oluşmasını da temin etmiştir. Arpaçayı'ndan geçirilen sınıra ait andlaşma da 2/3 Aralık 1920'de imzalanan, Gümrü Andlaşmasıdır[8]. Kâzım Karabekir Başkanlığındaki bir heyet tarafından gerçekleştirilen sözleşme, TBMM Hükûmeti'nin imzaladığı ilk andlaşmadır: TBMM Başkanı Mustafa Kemal, doğudaki bu siyasi zaferin tanımını yaparken, oldukça ilgi çekici noktalara da dikkati çekmekte ve genel hatları ile şu şekilde bilgi vermektedir;

"Savaş alanında verilecek emri bekleyen Doğu Ordumuz, 28 Ekim 1920 günü Kars üzerine harekâta başladı. Düşman (yâni Ermeniler) direnmeksizin Kars'ı terk etti. Kars 30 Ekim 1920'de tarafımızdan işgal edildi. 7 Kasım 1920'de birliklerimiz Arpaçayı'na kadar olan bölgeyi ve Gümrü'yü ele geçirdi.

Ermeniler, 6 Kasım 1920'de ateşkes ve barış için başvurdular. Biz de ateşkes andlaşmasının maddelerini, Dışişleri Bakanlığı va-

---

6 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II, s.5. K. Atatürk, **Nutuk**, (hzl. Z. Korkmaz), Ankara, 1994, s.388, 421, 506, 534.

7 Traite de Paix Entre Les Puissances A lliees etAssociees et la Turqie du 10 Aofît 1920 (Sevres): The Frontier Between Armenia and Turkey as Decided by President W. Wilson, November 22, 1920 Washington 1920. K.Atatürk, **Nutuk**, s.333.

8 Kemal Atatürk, **Nutuk**, s.333. İskender Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, Ankara, 2001, s. 102-111.

sıtası ile 8 Kasım 1920'de Ermeni ordusuna bildirdik. 20 Kasım 1920'de başlayan barış görüşmeleri, 2 Aralık 1920'de son buldu. 2/3 Aralık 1920 gecesi, Gümrü Andlaşması imzalandı."

TBMM'ndeki konuşmasında Gümrü Andlaşması'nın önemi üzerinde duran Mustafa Kemal, takiben şu hitabede bulundu:

"Efendiler...

Gümrü Andlaşması, Millî Hükûmetin yaptığı ilk andlaşmadır. Bu andlaşma ile düşmanlarımızın hayallerinde, taa Harşit Vâdisi'ne kadar uzanan Türk ülkelerini kendisine bağışlamış oldukları Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 Seferi ile kaybetmiş olduğu yerleri bize, Millî Hükûmete terk ederek, aradan çıkarılmıştır. Doğudaki durumlarda önemli değişiklikler olması yüzünden, bu andlaşma yerine daha sona 16 Mart 1921 tarihli Moskova, 13 Ekim 1921 tarihli Kars Andlaşmaları geçerli olmuştur."[9]

Taşnakların önde gelen isimlerinden olan Hovannes Kaçaznûni Gümrü Andlaşması hakkında, 1923'de açıklamalarda bulundu. "Ermeni delegasyonu Gümrü'de Türklerle andlaşma imzaladı. Bu andlaşma, acımasız Batum Andlaşması'ndan çok farklı değildi. Aynı gün Simon Vratsyan Hükûmeti iktidardan çekildi. Onu, Bolşeviklere devretti... Vratsyan Hükûmeti, Taşnak ve Es-Er'lerden meydana geliyordu... Bolşevikler, Ermenistan'ı Türkiye'ye karşı savunmadılar. Bizim yok olma tehdidi altında imzalamış olduğumuz Gümrü Andlaşması'nı onayladılar"[10].

Gümrü Andlaşması, TBMM Hükûmeti ile Ermeniler arasında imzalanmıştır. 18 maddeden meydana gelen andlaşmada, Sevres ve sınır konuları önemlidir. Ermeni heyeti, Gümrü'de, Sevres'e ait isteklerden vazgeçtiler. O.Kaçaznuni, bu konuda, "Başkan Wilson tarafından tasarlanan Ermenistan sınırları da bizi tatmin etmedi. Biz, Başkan Wilson'un Sevres Andlaşması'nı tam olarak kullanabileceğini ve bize daha fazla toprak verebileceğini ifade etti. Fakat, bu dar sınırlar, bizim için ulaşılamaz ve elle dokunulamaz mavi kuştu...

---

9 K.Atatürk, **Nutuk**, s.333.

10 **O.Kaçaznuni, Taşnak Partisinin Yapacağı bir Şey Yok** (1923 Parti Konferansına Rapor), (çev. A.Acalıoğlu), İstanbul, 2005, s.62-63, 82. Bkz. Simon Vratzian, **Armenia and Armenian Question**, (çevr. James G. Mandalian), Boston, 1943.

Türkler ne Wilson çözümünü ne bizim şikayetlerimizi ne de Sevres Andlaşması'nı tanıyorlardı. Ermeniler topraklarını boşaltmak yerine, yoğun bir şekilde silahlanıyor ve mevzilerini sağlamlaştırıyorlardı"[11]. Böylece, Sevres ve Wilson sınır tayini de geçersiz sayılmış ve mesele böylece kapanmıştır. Bu konu, Moskova ve Kars andlaşmalarında da "önceki sözleşmelerin geçersizliği" için yer alacak, tarihin karanlık sahifelerine terk edilecektir.

Moskova'dan Sonra Yeni Konferansın Kars Olarak Kabulü

16 Mart 1921'de Gnl.Ali Fuad ve G.V. Çiçerin'in imzaladığı Moskova Andlaşması, taraflarca atılmış en iyi adımlardan biri idi. TBMM'nde, 1 Mart 1922 tarihli konuşmasında Mustafa Kemal, Moskova Andlaşması'nın önemi üzerinde durarak, "16 Mart 1921'de Moskova'da bir muhadenat muahedenamesi aktettik. Bu muahede ile emperyalizmin savlet-i ihtiraskârisine hedef olan iki devlet arasında avamil-i tabiciyeden mutahassıl tesanüt bir şekl-i hukuki ile de tesbit edilmiş oldu. Türkiye-Rusya mu'ahedesi Rusya'nın müttefiki olan diğer devletlerle yaptığımız mes'ud muahedatın birincisidir. Bekir Sami ile başlayan, Dr.Rıza Nur ve Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Ali Fuad Paşa'nın gayretleri ile, TBMM için en iyi şartlarda, kabul ettirilen sözleşmenin 15. ve 16. maddelerinde ön görülen ve geleceğe ait hususlardan ilki "Bu Türk ve Rus andlaşmasında Güney Kafkas Cumhuriyetlerine ait olarak sözü geçen maddelerin, Türkiye ile Cumhuriyetler arasında yapılacak andlaşmalarda kabul etme yükümlülüğünde olmaları için, sözü geçmiş (yani: Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) Güney Kafkas Cumhuriyetleri (Kafkas Ardı: Ermenicesi Andrkovkase, İngilizcesi: Trans-Caucasia Türkçesi: Mavera-yı Kafkas) katında gereken girişimlerde bulunmayı Rusya taahhüd eder" idi. İkinci olarak, 16. maddede işaret edildiği gibi, "onaylama belgeleri en kısa zamanda belirlenecek yerde, değiştirilecektir" deniliyordu. Mustafa Kemal 1 Mart 1922 günlü, Meclisteki konuşmasında Kars toplantısına işaretle "Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleriyle Moskova Muahedenamesi esasları dairesinde Kars'ta 13 Ekim 1921 tarihli muahedenameyi ak-

[11] O.Kaçaznuni, **Taşnak Partisinin Yapacağı bir Şey Yok**, s.69.

teddik" demektedir. Ali Fuad Paşa elçi sıfatı ile Ankara'nın talimatı çerçevesinde, kendine göre hazırlıkları başlattı. Ancak Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiseri Georgi Vasiliyeviç Çiçerin ile 14 Ağustos 1921 görüşmesinde, "Kars Konferansı hakkında bazı söylentilerin olduğu" konusu ele alındı. Çiçerin ise "Ermenistan'ın Nahcivan'ı işgal etmek niyeti yoktur. Kars Konferansı'nın Moskova Muahedesi esasları dahilinde yapılacağına itimad edebilirsiniz" cevabı ile telaş edilecek bir şey olmadığını ifade etmiştir. Bir müddet sonra da Sovyetlerin Kafkasya temsilcisi B.V. Legran, Gürcistan'dan M.D. Orahelaşvili ile G.K. Orconikidze ile görüşen Yusuf Kemal Bey, toplantının Kars'ta yapılması kararını kesinleştirmiştir. R.S.F.S.C.'nin Türkiye Büyükelçisi S.P. Natsarenus son zamanlarda beliren Ankara'nın arz ettiği teknik sorun ve başkentin meşgul olduğu seferberlik nedeni ile uygun görülemeyeceğini ileri sürdü. Yusuf Kemal ile temasa geçen büyükelçi, "konferansın toplanma yeri olarak sizin de önermiş olduğunun Kars şehrini öneririm" dedi. 30 Ağustos 1921'de Ermenistan ileri gelenlerinden A. Mravian ile de tel görüşmesinde bulunan Yusuf Kemal Bey, Kars'ın kesinlik kazandığını, bu sebeple de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni temsil eden heyetin isim olarak son şeklini aldığını bildirdi.

Böylece, Kars üzerinde taraflar anlaştıktan sonra, Yusuf Kemal Bey, Ermenistan, Rusya, Gürcistan ve Azerbaycan'dan da murahhasların tesbit ve yola çıkarılmasını rica etmiştir. Ağustos 1921'de başlatılan ve Eylül sonların doğru kimlikleri kesinleşen murahhaslar, yine telgraflarla bildirildi.[12]

Kars'ta Moskova Andlaşması'nın Karşılıklı Olarak Sunulması (22 Eylül 1921)

TBMM ile Rusya arasında imzalanan Moskova Andlaşması, 22 Temmuz 1921'de Ankara'da, TBMM'nde kabul ve tasdik edildi. Bu nüsha ile Rusçasının değişimi ise Kars'ta özel bir törenle, 22

---

[12] **Varlık Gazetesi,** S:l, (25 Ağustos 1337), s.l. Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s.281-282. A.F.Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s.246-251. A.N.Kheifets, **Sovyetskaya Diplomatiya**, Narodni Vostoka (1921-1927), Moskova, 1968, s. 161, 162. Dokumenti Vneşney Politiki SSR, IV, Belge: 195, Moskova, 1957-1962. S.Yerasimos, **Türk Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden Milli Mücadele'ye**, İstanbul, 1979, s.393, 404-405. TBMM ZC, 1338, s.9.

Eylül 1921'de, icra edildi. Sovyet tarafını Guzinskov Aleksi Nikolay Baviç'in başkanlığındaki heyet temsil etti. Rus heyeti 20 Eylül 1921'de Salı günü öğleden evvel saat 09.30'da özel bir tren ile Kars'a ulaştılar. Rüşdi Bey, Kars Mutasarrıf Vekili ve Süvari Tümeni Komutanı Sami Sabit (Karaman), Mevk-i Müstahkem Komutanı Emin Bey askerler, okullar, ileri gelenler tarafından karşılandılar. Bunlar arasında, güven mektubunu Ağustos 1921'de Kars'da Kâzım Karabekir'e arzeden Yoldaş Kigork Serkisyan da göze çarpıyordu. Daha sonra Kars'a hâkim bir tepede bulunan Ruslardan kalma binaya geçilmiş (şimdiki Vali Konağı) ve burada kalabalık huzurunda hem Kâzım Karabekir ve hem de Bolşevik heyeti başkanı Aleksi Nikolayeviç kısa fakat andlaşmanın önemini vurgulayan nutuk irad ettiler. Eller sıkılarak, dosyalar takdim edildi. Çay verildiği sırada da İdadi öğrencileri, Bolşevik heyete Türk bayrağı verdiler. Yoldaş Kuzinov çocukları kucaklayarak, öptü. Sonra, günün anlamına uygun fotoğraf alındı. Ayrılmadan önce de Kâzım Karabekir, heyecanlı bir şekilde "Rica ederim... Gördüğünüz samimi ruhları Moskova"ya söyleyiniz" hitabına karşılık veren yoldaş ise "burada gördüğümü yeni Türkiye'nin Rusya için en kuvvetli bir dost olduğunu söyleyeceğim" cevabını verdi. Son olarak, Kâzım Karabekir "çocuklarımın dostluğunu Rus çocuklarına lütfen bildiriniz dedi[13].

Kars Konferansı (26 Eylül-13 Ekim 1921)

Doğu Sınırı'nın belirlenmesi, ülkeler arasındaki bazı problemlerin karşılıklı olarak giderilmesi için Kars'ta, daha önce belirlenen tarihte, 26 Eylül 1921'de toplanıldı. Bu arada Kars epeyce hareketli günler geçirdi. Ermenistan temsilcisi göreve başladı. Moskova Andlaşması'nın karşılıklı değişimi burada yapıldı. Son olarak da, Rusya, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan murahhasları trenle, Gümrü'den, Kars'a ulaştılar. İstasyonda törenle karşılandılar.

Kars'daki toplantıya katılan devlet ve murahhaslar şunlardı.

TBMM Murahhasları:

Başkan: Tuğgeneral Kâzım Karabekir Edirne Milletvekili Şark Cebhesi Komutanı

13 **Varlık Gazetesi,** (29 Eylül 1337), s.l.

Murahhaslar: Veli Bey (Saltıkgil), Burdur Milletvekili Memduh Şevket (Esendal), TBMM'nin Azerbaycan Temsilcisi) Ahmed Muhtar Bey, Şarki Anadolu Demiryolları İnşaat Mühendisi ve eski Nafıa Müsteşarı

Müşavirler: Kurmay Binbaşı Veysel Milletvekili Edib (Dinç) Muvaffak Kurmay Binb.Talat Kadri (Cebhede idi).

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC):

Jacques Hanetszky (Letonya Mümessili Jacques karşılığı bazen Yakov deniliyor. Kanitzky, Ganetçkiy, Ganeçkiy, Ganetsky gibi farklı soyadı var.

Ermenistan SSSC: Bogos Makinziyan Dahiliye Komiseri, Askanaz Mravian Dışişleri Halk Komiseri (Aleksandr Bekzadyan'dan sonra görevi üstlenmiştir)

Gürcistan SSC: Şalva Zuraboviç Eliyava Harbiye ve Deniz İşleri Komiseri, Aleksandr Svanidze Dışişleri ve Maliye Komiseri,

Azerbaycan SSC: Behdud Şahtahtılı (Şahtahtinskiy) Devlet Denetimi Halk Komiseri

İlk oturumda, Sınır ve ekonomi komiserlikleri ayrıldı. Gündüzleri özel oturumlar devam ettirildi. Konferansta, Kafkas Cumhuriyetleri adına J.Ganetskiy konuştu. II. ve Ill.oturumlarda, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına tesbit edilmiş maddeler tesbit edildi. Moskova'daki sınır tespiti olduğu gibi kabul edildi.

Kâzım Karabekir, fazla zaman kaybına sebebiyet verilmemesi için, özellikle J.Ganetskiy'in zaman zaman müdahalede bulunması, ortamın istenilmeyen şekilde gerginleşmesinin önüne geçilmesi için "Ruznâme/Gündem" tesbiti yapıldı. Kâzım Karabekir, Konferans müddetince, ele alınan konulara dair özetle şunları yazmaktadır;

"26 Eylül'de başlayan konferans 10 Ekim'de bitti. Karşı taraf müzakeresini Rus delegesi Genetzky idare ediyor. Birleşik bir cephe gösterdiler. Hudut için tarafların askerî delegelerinden oluşan bir komisyon teşkil ettik. Diğer meselelerde akord olduklarımız sulh andlaşmasının metnini teşkil etti. Tarafların bazı isteklerini diğer taraf kabul etmedi. Bunlar ancak hususi muhabere ve tutanaklarda kaldı.

Mesela bizden istedikleri:

1-Gürcistan Evliye-i Selâsede eski eser araştırmaları yapabilsin,

2-Ermenistan Kulp tuz madenlerinden faydalansın,

3-Tebaanın kültür ve dini gelişmesini koruyan haklar verilsin,

4-Gümrü'den alınan şimendifer malzemesi geri verilsin.

Bunlardan ilk üç madde resmi celsede bahsolunmadı. Hususi görüşüldü. Dördüncü madde resmi celsede istendi. Tabii ilk üç madde haklarımıza müdahale görülerek reddolundu. Dördüncü madde hakkında dahi "Bizim için Gümrü meselesi yoktur. Umumi Harb'te Çarlık Rusya bütün doğunun varını yoğunu silip süpürdü. Mütarekede Taşnaklar da Elviye-i Selâsede böyle yaptılar. Biz de galip geldiğimiz yerlerde Ermeni halkının elinden parasını, bir şeyini almadık, fakat ordusuna ait malzemeden ganimet aldıklarımız hakkımızdı, aldık. Binaenaleyh bu hususta münakaşaya giremeyiz" dedim. Kapattım.

Bizim isteklerimizden;

1- Tebaamızdan alınan eşyanın geri verilmesi.

2- Taşınmaz malların nasyonalize edilmemesi.

3- Baku gazlarından faydalanmamızın sağlanması.

Bunlardan ilk ikisini hususî, üçüncüsünü resmi celsede istedim. Bakû'de 25.000 işçi petrol çıkarıyor, 10.000 kadarı petrol fabrikalarında 15.000'i diğer fabrikalarda. Ayda 13 milyon pot yani 208 milyon kilo petrol istihsal olunuyor. Ortalama %70'ini Ruslar alıyor. Bize en çok 10 milyon kilo verebilirler.

Azerbaycan temsilcisi Behbud Şahtahtinski cevap verdi. Hususi olarak yardım yapacaklar. Fakat resmi bir kayıt altına girmiyorlar.

Batum limanından şahsi ve ticari ve askerî istifademizin temini hususunda Rus delegesi dedi ki: "Yardımı yapmaktayız. Bunun batıya gönderilen mühimmata münhasır olduğunu ticari ve şahsi istifadelerimizde bizim için bir hak olduğunu, özerk idareye sahip Acara'nın merkezi olmak üzere Batum'u terk etmekliğimiz Kafkas milletlerinin hayati bir imanı olduğundandır. Fakat bizim de faydalanmamız şartıyladır".

Bu husus temin edildi. Andlaşmaya yazıldığı gibi ayrıca Gürcü

hükûmeti delegesi bir beyannamede verdi. Acara özerkliği hakkında şunları teklif ettim: Halkı temin edici muhtariyetten şunları görmek istiyoruz.

1-Herkesin bir oyu olmalıdır. Yabancılar oya iştirak etmemelidir. Yabancı demek Umumî Harb başladıktan sonra Acara'ya gelenler demektir. Hariciye ve Harbiye komiserlerim Gürcistan tayin ederse de hükûmetin diğer üyelerini Acara Millî Meclisi tayin eder.

2-Dil, resmi dil Türkçe ve Gürcüce olmak şartiyle öğretim her cemaatin isteğine göre serbesttir.

3- Müşterek menfaatlere hizmet eden şimendifer ve liman idareleri ve hasılatı merkezi hükûmete ait olduğu gibi, önemi keza umumi ve bütün Gürcistan'a yaygın olan Acara şosalarının iyi korunması ve tamir masrafı dahi merkezi hükûmete aittir.

4-İslam halkının şer'i ve dini işlerinde serbest ve özerk olmaları ve ihtiyaç halinde Şer'iyye Vekaletimizle münasebette bulunabilmeleri hakkının da teslim edilmesine çalışılmalı.

Bu tekliflerimiz, biz kendimizi Acara halkıyla Gürcü hükûmetini uzlaştırma mevkiinde görmek lüzumundan ileri geliyor. Bugün Batum'da Çeka diğer devlet tebaasına yapılmayan şiddeti Acara halkına yapıyor. Sıhhiye vesair namlarla fazla vergi alıyor, baskı yapıyor, serbest harekete izin verilmiyor.

Acara ve Nahcivan özerkliği hakkında dahi Gürcü ve Azerbaycan hükûmetlerinin neler yaptığını bilmek isteriz. Gürcü delegesi İlyava şu beyanatta bulundu: Acara özerkliği ile ilgili Moskova Andlaşması'nın kendisine siyasi bir mecburiyet yüklediğini göz önüne alarak, Gürcistan- Türkiye arasında henüz andlaşma imzasını beklemeksizin 54 numaralı ve 16 Temmuz 1921 tarihli ve Gürcistan devrim komitesi başkanı Medivani ve Adliye Halk Komiseri Kefnarensten'in imzaları ile bir emirname çıkardı. Bu emirname Gürcistan kısımlarından olan özerk Acara Cumhuriyeti'nin durumunu ve Gürcistan Cumhuriyeti ile olan münasebetlerini tayin eder. Bu emirnamenin konferans tutanaklarına eklenmesini teklif ederiz.

Bu teklifi kabul ile beraber dedim ki: "İşbu dekrenin uygulanmasının halkın kültür, din ve mülkiyetine ait hukuki özerkliğine kefil olmasını temenni ederiz".

İlyava izahat verdi: "Maarif, ziraat, Mezhepler komiserliklerinin

tamamen özerk olduğunu beyan ederim. Bu işlemin meydana çıkması bu komiserliklerin faaliyetine bağlıdır. Gürcistan hükûmeti bu komiserliklere zorluk çıkarmayacağı gibi onlara her türlü yardımda bulunacaktır".

Cevaben dedim ki; "Komiserliklerdeki kişiler arasında samimiyet tesisi ve faaliyetlerinin temini için kendilerine yardım edilmelidir".

Azerbaycan delegesi Behbud Şahtahtinski şunu söyledi: "Azerbaycan Sovyet hükûmetidir. Nahcivan'a verilecek özerklik Rusya'daki usule göre olacaktır. Nahcivan'ın uzak bulunmasından verilen idare özerklikten de fazladır. Halk komiserlerinden oluşan bir meclis vardır. Resmi dairelerde lisan Rusça'dır. Çünkü ilim ve irfan sahipleri çok azdır. Fakat müesseseleri millîleştirmek hususunda bir kanun yapılmıştır. Ve adım atılmıştır. Maliyesini Azerbaycan idare eder. Askeri henüz kararlaştırılmamıştır. İlkokullar Türkçe'dir ve üç senedir. Nikah ve boşanma ve diğer dini müesseseler eskisi gibi serbesttir.

Batum hakkında Rus delegesinin ve Acara ve Nahcivan özerkliği hakkında Gürcü ve Azerbaycan delegelerinin beyanatını gazetelerle ilan ve halka anlatılması teklifimi de kabul ettiler.

Rus delegesi Ermenilere mühimce bir şey sağlayarak onları memnun etmeye çalışıyordu. Ermeniler Bolşevik olmakla Taşnaklardan fazla bir şey almıyorlar diye Ermeni delegeleri üzgün görünüyorlardı. Kulp tuzları on verstlik bir arazidir. Verilse sizin için zararı olmaz fakat Ermenilere büyük iyilik olur, diye Rus delegeleri ricada bulundu. Cevaben: "Sınırların stratejik bakımından pek mühim olan şeklini bozmayız" dedim. Iğdır ve Beyazıt yollarını kestiğini anlattım. Yoldaş Ganetzky dedi ki: "O halde Kağızman Tuzlası size yeterli, Kulp Tuzlasından yalnız faydalanma hakkını Ermenilere veriniz. Arazi ve her şey Türkiye'nin olsun, Ermeniler yanız tuz çıkarsın ve size de bir miktar versin. Bunu da kabul etmedik. "Bu iş sulh konferansına ait değildir, herhangi bir imtiyaz hükûmetten istenilmelidir dedim. Ani harabelerinin tarihi kıymeti dolayısıyla Ermenilere bırakılması hakkında ricada bulundu. Hudud yine Arpaçayı, yalnız Kale harabesi Ermenilere bırakılsın. Bunu hükûmetten de rica ettiler. Bu hususta hükûmete yazarız, fakat biz muvafakat edemeyiz dedik.

Hükûmet de razı olmadı bu mesele kapandı, kuvartshane ve Murgul bakır madenleri Çoruh vadisinde Artvin kuzeybatısında imtiyazının Ruslara verilmesi için de Ganetzky hususi olarak benden rica etti, hükûmete resmen müracaat edilebilir. Benim bu işlerle meşgul olmaya yetkim yoktur dedim. Ermenistan hakkında çok ricada bulundu. "Ermeni delegeleri ile bomboş dönecekler, ıstırap içinde kıvranıyorlar. Bari Gümrü'den alınan şimendifer malzemesini olsun verseniz" dedi ve bilhassa Erivan'daki açlık ve sefaleti anlattı. Dedim ki: "Siz büyük kardeş sıfatı ile gereği gibi yardım edebilirsiniz, hatta biz bile sizlerden malzeme rica edeceğiz". Cevaben: "Halin imkansızlığını ve bizden Erivan'a bazı şeyler gönderilirse Rusların da Ermenilerin de şükranını kazanacağımızı" söyledi. Bizim hey'etle bir miktar erzak ve sığır ve bazı bozuk şimendifer malzemesi göndermeye karar verdik. 8 Ekim 1921'de şu tezkere ile yapacağımız yardımı bildirdim. Memnun oldular. "

Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki kararları gibi az farklı olarak Moskova'da kabul edilen andlaşma maddeleri aynen Kars metninde de yer aldı. 20 maddeden oluşan metin belirlendikten sonra, Konferans çalışmaları kapandı. 13 Ekim Perşembe günü 14.00'de, imza edilme işi de tamamlandı.. Konferansın yapıldığı bina yine bayraklarla süslü idi. Askeri İdadi Mektebi'nden bir müfreze, izci kıyafeti ile diğerleri de Mızıka (musika)ları ile birlikte konferans binası çevresinde tesbit edilen yerlerde sıralandılar. Karslılar da törene büyük ilgi göstermişti. Konferans masası etrafına biriken kalabalık arasında Sovyet Rusya'nın Doğu illeri Başkonsolosu Yoldaş Norman, Azerbaycan Başkonsolosu Yoldaş Hacı İslam Beyli, Ermenistan'ın Kars Temsilcisi Serkisyan, askerler, hükûmet görevlileri göze çarpıyordu. Kaleden atılan top sesleri, andlaşmanın imzalandığını müjdeliyordu. Bu toplantı için gelen heyetler de akşamüzeri saat 16.00'da Kars'tan yine törenle uğurlandılar[14].

Toplantı Yeri

Kâzım Karabekir, İstiklâl Savaşı ile ilgili hatıratında, ki "İstiklâl Harbimiz" adını taşımaktadır, Kars Andlaşması müzakerelerinin geçeceği güzel bir binayı hatırlatmayı da ihmal etmemiştir. Hatıratında, daha önce de bazı önemli memleket meselelerinin görüşüldüğü

[14] Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.296-299; Ali Servet Öncü, **Varlık Gazetesi**, s.50-63. Kars Muahedenamesi, İstanbul, 1339, s.1-13.

ve toplantı yapılan bina için "Kars'ın en büyük resmî salonu olan, Ruslar zamanında vali konağı, bir zaman da benim konağım olmuştu. Konferans için burasını seçmiş ve süslemiştim. Bu tarihi binayı daha sonra işi bitince, Millî Kütüphane yaptırdım. Binada, andlaşmaları değiştik" bilgisini vermektedir.

K.Karabekir gibi, adı geçen bina hakkında daha karamsar bir tablo canlandırılmaktadır. Meselâ, Kars'a Elviye-i Selâse'nin katılışı sonrası mutasarrıf olarak atanan Hilmi Bey, "Gobernat'ın damına götürelim diye bizi aldılar. Rus Umûmi valilerinin ikâmetlerine mahsus olduğunu öğrendiğimiz boş bir eve götürdüler. Evin elektrikleri bozuktu ve her taraf karanlıktı. Bir odaya mum ışığında, karyolalarımızı açarak yattık ve uyuduk. Sabahleyin uyandığımızda, yattığımız odanın kütüphane odası olduğunu öğrendik. Ev büyüktü ve bunun ne tefrişine, ne temizlenmesine bizim hâlimiz elverişli değildi." diye, Rusların Kars'ı boşaltması sonrası binanın ne kadar kötü durumda olduğunu anlatır.

Konferans için hazırlanan bina, Rusların, Berlin Andlaşması ve Kars'ın tazminat olarak terkinden sonra tek katlı "U" planlı, Batlık tarzıyla inşâ edilmişti. Yusuf Ağa Mahallesi'nde, Ordu Caddesi'nde benzeri ama daha yüksek diğer resmi binalara da rastlanmaktadır. Yine Kars Çayı kenarında, kale altında ve vadi içinde dar bir alan yapılan askerî amaçlı binalar da aynı şehir planı içinde bulunuyordu. Kars şehrinin yüksek bir yerinde, akarsuya hâkim Karadağ'ın batıya uzanan, kayalık bir tepede son bulan kara taştan yapıldığı için bu rengin hâkim olduğu tahkimle kaleyi de iyi gören bir mevkide idi. Ancak, zamanımıza intikal eden yazılı belge olmadığı için, binanın ne zaman gubernatörlük için kullanıldığını tesbit etmek mümkün görünmemektedir.

Kars Konferansı'nın toplanacağı yere olarak, Şark Cephesi Komutanlığınca, iyi bir şekilde hazırlanan bina, uzun zaman ahali arasında "gubernatör damı" olarak bilinmiştir. Nitekim, Hilmi Bey, binaya ulaşmak istediğinde, kendisini buraya çıkaran arabacı, bu şekilde söylemişti.

Eylül 1921'de, Kars Konferansı için gelen Sovyet Cumhuriyetleri'nin üç ayrı gruba mensup murahhasları aynı binada

ve açılışta, kısa konuşmalarda bulunmuşlardır.[15]

Kars Konferansı'nda Açılış ve Kapanış Nutukları

Kars Konferansı, 26 Eylül 1921 akşamı başladı. 13 Ekim 1921'de sona erdi. Bu nedenle açılış ve kapanışlarda Türk ve Sovyet Cumhuriyetleri temsilcileri arasında samimi görüşmeler olurken, günün önemi üzerinde taraf başkanlarının ve bu arada Ermeni temsilcisinin nutukları dinlendi. O zamanki mevcud siyasi ve askerî durumu, TBMM ve Moskova ile Erivan'ın sürdürmekte olduğu görüşler öğrenilmiş oldu. Konferans'da ilk sözü, ev sahibi olması nedeni ile Türk Hey'eti'nin başkanı Şark Cephesi Komutanı Tuğgeneral Kâzım Karabekir aldı ve şunları söyledi:

"Muhterem Yoldaşlar,

Türk milleti Kapitalist ve Emperyalistlerin kendisine tatbik etmek istedikleri Sevr Muahedesi'ni tanımadı. Bu meş'um muahedeyi yapanların cebir ve tehditlerine karşı boyun eğmedi. Ve kendi arzusu, iradesi hilâfına olarak nevmidane bir serfüru siyasetini takip edenlere karşı bir inkılap yaptı. Yeni bir hükûmet vücude getirdi.

Garbin zulmüne, bu suretle var kuvvetiyle göğüs geren Türk milleti yüzünü şarka çevirdiği zaman karşısında, muazzam bir inkılâbın âlemşümul hareketiyle galeyan eden Şûralar Rusyasını gördü, ona dest-ı muhadenetini uzattı ve onunla el ele şarkın hâlâs ve refahına, muhadenet ve uhuvvetine hizmet etmek için ahdetti.

Siz asil Kafkas milletleri ise, Türk hükûmeti ile Rusya Şûralar Cumhuriyeti arasında şarkın muhterem birer uzvusunuz. Her biriniz Rusya Şûralar hükûmet-i muazzamasının bir uzv-ı kıymettarı bulunmak itibariyle dahi ayrıca haiz-i şeref ve ihtiramsınız.

Cümlenize beyan-ı hoş âmedî eder ve bu içtimâimizi bütün hararet-i kalbimle alkışlarım. Çünkü Moskova'da temellerini attığımız muhadenet ahitnamesinin teyid takviyesi demek, şarkta ebedî bir kardeşliğin tesisi demektir.

Binaenaleyh bugün teşebbüs ettiğimiz bu muazzam ve serin sür'atle muvaffakiyeti hususunda en hâr temenniyatta bulunarak konferansın açıldığını arzederim, Yoldaşlar."

---

[15] Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, 1988, s.281. Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara, 1959, s.94.

Kâzım Karabekir'in konuşmasını takiben kürsüden bu defa Rus delegesi Genetski, emperyalistler Yunanlılar ve bunlara karşı Türklerin büyük direnişinden söz ettikten sonra konuyu Türk-Ermeni anlaşmazlığına getirerek, şunları söylemiştir;

"Büyük Millet Meclisi murahhasları efendiler! Gerek hükûmetim ve gerek Rus milleti nâmına şahsınızda esaret ve istismara karşı büyük bir mücadele için silâha sarılan ve zafer-i nihaiden evvel terk-i silah etmemeye azmetmiş bulunan kahraman ve cesur Türk milletini selâmlarım.

Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan mümessili arkadaşlar! Sizin şahsınızda da Rus milletinin sermayedar ve ashab-ı arazi boyunduruğundan kurtulmak için evvelâ mücadele-i kat'iyyesinden onunla her vakit yan yana çarpışmış olan bu cumhuriyetlerin kardeş milletlerini selâmlarım.

Muhterem Murahhaslar! Siz buraya büyük bir esen ikmâl etmek, bir sulh ve muhadenet ahitnamesi akdeylemek ve bu suretle bütün âleme Kafkas Cumhuriyetlerinin halk kütleleriyle kahraman Türk milletinin menafı-i mütekabilelerini takdir ettiklerini ve hariçdeki hasım kuvvetlerin tahrikatına rağmen bunların sulh, muhadenet ve uhuvvet dairesinde yaşamaya azmeylemiş bulunduklarını isbat etmek için geldiniz. Zira diğer milletler beyninde olduğu veçhile Türkiye ve Kafkasya milletleri arasında da tesadüm-i menafi yoktur. Düvel-i muazzamanın haydut emperyalist çeteleri 1914 senesinde kendi halk kitlelerini kanlı bir mücadeleye atarak milletlerin istihlâsını ilan ettiler. Fakat hakikatte bunların maksadları onların hal-i esaretlerini teşdid eylemektir. Onlar bu kanlı facianın kendi hezimetlerine müntehi olacağını ve halk kütlelerinin revatıb-ı uhuvvetkâraneyi tavsik ile silahlarını müttehiden zalimler ve muhtekirler aleyhine çevireceklerine intizar etmiyorlardı. İşitilmemiş bir kan dökmeyi müntec olan emperyalist muharebesinden sonra bütün cihanı bir yeni yangın istilâ etmiştir. Mezkûr kütleler Avrupa'nın ve Asya'nın şark ve garp ve şimal cenubunda ve küre-i arzın her tarafında kıyam ederek ebedi düşmanlarına karşı son mücadeleyi ilan ettiler. Bazı defalar muvaffakiyetsizlikler ile müteferrik olan gayr-ı kabil-i ıctinab bu mücadele-i ahire nihayet "büyük fıkir"e müntehi olacaktır.

Türk milleti bu mücadelede mühim bir rol oynamaktadır.

Düvel-i İtilafıye emperyalistleri yeni ahvalin Türkiye'de mahzar-ı rağbet olmasından müteessir olarak Yunanistan'ı Türkiye aleyhine kandırdılar. Fakat bu yeni tecrübe altından muzafferen çıkacaktır. Türkiye'nin müttefikleri olan Rusya ve cumhurî hükûmetler Türkiye ahalisi tarafından kahramanâne bir surette icra edilmekte olan muharebenin safahatını amîk bir meyil ve alâka ile takip ediyorlar. Zira Türkiye'nin bu muharebesi onların muharebesidir. Yunanistan'ın kendi hata-yı meş'umunu fehm ve idrâk ederek muhtelif-i fih olan bilcümle mes'elelerin sulh tarikiyle hal' ve tesviyesini teklif etmesi zamanı takarrüp eylediği kat'î olduğunu beyan eylerim. Bugünkü konferans bu babda birinci saik olacaktır. Burada hazır olanlar el'an önümüzde mevcud olan ve esas itibariyle halledilmiş bulunan mes'elelerin tedkik ve müzakeresi bütün milletlerin müveddet ve uhuvveti fikr-i bülendini kendilerine rehber ittihaz eden iki tarafın mucib-i hoşnidisi olacak bir halde sen ve dostane, samimâne adilane bir surette ikmâl edilecektir. Burada içtimâ edenler pazarlık maksadiyle toplanmış bir takım düşmanlar olmayıp bilâkis sulh ve müsalemet ve uhuvvet üzere yaşamaya, kendi memleketlerinin saadet-i hâli yekdiğere mütekabilen muavenette bulunmak için yan yana sakinâne bir surette çalışmaya arzukeş komşu milletlerden mürekkeptir.

Burada bir yeni büyük iş daha deruhde edilecektir. Kahraman Türk milleti ve Ermeni milleti bütün cihana yalnız söz ile değil fiiliyat ile isbat ve izhar edeceklerdir ki bunları yekdiğerinden ayıran kin ve husumeti ilelebed red ve terkeylemişlerdir. Bu iki millet ellerinde bir hançer gizleyerek birbirine yaklaşmıyor. Bunlar kardeş muhabbetiyle mütehassistirler. Mücadele eden halk kütlelerini millet ihtilâfları takviye edemez. Uhuvvet-i mütekabile onları mukavemeti gayr-ı kabil bir hale getirebilir.

Bütün cihana saadet bahşeden ancak halk kütlelerinin ittihat ve uhuvvetkâraneleridir. Biz ancak bununla galebe edebiliriz."

Ganetski'den sonra, Ermenistan Dışişleri Halk Komiseri A. Mravian söz aldı. Onun neler konuşacağı, Türk Hey'eti tarafından merakla bekleniyordu. Onun burada düşmanca bir tavır sergilemeyeceğini, aksine Türklerin emperyalistlere karşı devam ettirdiği mücadeleyi desteklediğini, dostluk duygularının sağlam temellere oturtulacağını, şu anda olduğu gibi sonra da dost Türkiye'ye karşı

iyi niyet içinde olacaklarını ifade eden nutku, dikkatle ve heyecanla dinlendi. Diğerleri gibi A.Mravian'ın bu nutku, Kars Andlaşması tutanaklarına geçmiş, Ermenice, Türkçe, Rusça, Fransızca, Azerice ve Gürcüce'ye çevrilerek, metinde yer almıştır. Diğer taraftan Varlık gazetesi de 20 Ekim 1921 günlü nüshasında, tamamına yer vermiştir.

Ermenistan Hariciye Komiseri A.Mravian'ın nutku şu şekilde olmuştur;

"TBMM Hükûmeti'nin muhterem murahhasları ile Mavera-yı Kafkas'ın Azerbaycan, Ermeni ve Gürcü kardeş Sovyet cumhuriyetleri murahhasları arasında Kars'ta kurulan I. Konferansın açılması münasebeti ile kendi ahâlimiz gibi biz murahhasların dahi beslediğimiz duygular ve temennileri burada, sizin huzurunuzda arzetmek vazifesini Kafkas Ardı Cumhuriyetleri murahhasları, benim uhdeme tevdi ettiler.

Biz buraya düşmanlık duygusu ile gelmiyoruz. Ve avam-perest millîyetçi hükûmetlerden tevarüs eden münakaşaya sebep olmak haysiyetiyle merdud olan nizalı mes'eleleri bugün ortaya koymak için de bizim hiçbir meramımız yoktur. Hayır, bizi şimdi düşündüren şey, bu mes'eleler ve düşmanlı duyguları değil, biz samimî bir arzuyu taşımaktayız ve kat'iyyen kaniiz ki vatanını müdafaa için ayaklanan bir millet galip, düşman mağlup olacaktır.

Bu konferansın Kafkas ardı cumhuriyetlerinin Türkiye'ye karşı dostluk duygularını kuvvetlendireceğinden ve Türkiye'nin de kendi arkasında düşman bulunmadığını ve milletin emel ve arzusunu çiğnemek isteyen emperyalizme karşı açtığı mücadelede komşularının kendisine karşı bir meyil ve incizab duyduklarını öğreneceğinden eminiz.

Muhterem Murahhaslar! Biz bu konferansa galip ve mağluplar gibi gelmiyoruz. Düşmana mukavim bir milletin mümessilleri bulunan sizlerin yanına biz dost gibi geliyoruz. Ve milletinizin mücadeleden muzaffer olarak çıkacağını size müjdelemekle mes'uduz.

Büyük Rusya düşmanlarını mağlup edebildi. Çünkü büyük Teşrin-i sani ihtilâlinden fütuhatını muhafazada pek derin alâkası olan işçiler ve köylüler kütlesi kahramanca bir azim ile Rusya'nın müdafaası için ayaklandılar. Rus milletinin inkılap mübarezesi kaniiz ki menfaat temin etmek ve Türk milletini ezmek kasdi ile şimdi

Anadolu toprağında muharebe eden İtilâf devletlerinin ücretli asker uşaklarını mağlup edebilecek olan Türk Milleti için yüksek bir misâl teşkil ediyor.

Kafkas ardı milletleri emindirler ki bu konferans Türk milleti ile dostluk ve kardeşlik itilafı akdi için sağlam bir temel hazırlayacak ve bizler de bu itilaf temeline dayanarak bundan böyle nizalı mes'eleleri Sovyet Cumhuriyetleri arasında o türlü mes'elelerin tesviye edilegeldiği bir kolaylık ve çabuklukla halledebileceğiz. Türk milletine karşı pek asil ve ulvî duygular beslemekte bulunan üç Sovyet Cumhuriyeti murahhas hey'etleri konferansı selâmlamak resmini ila eder."[16]

13 Ekim 1921 Perşembe günü saat 14.00'de imza edilen barış büyük bir sevince sebep oldu. Bu mutlu gün şerefine önce Kâzım Karabekir'in ve sonra da Ganetski'nin, ilk nutuklardan daha farklı olarak şu hitabede bulundukları gözlenmektedir.

Kâzım Karabekir'in Nutku;

"Muhterem Yoldaşlar,

Kars'ta imzaladığımız bu ahitnamelerle Türkiye ve Kafkasya halkının emin, müsterih bir hayata mazhariyeti esbabını temin etmiş oluyoruz. Komşuluk hakkını, komşuluk samimiyetini artık ebedî olarak mahfuz tutmaklığımız için mekteplerimizle, gazetelerimizle nutuklarımızla halkın ruhuna muhadenet hislerini sindirmeliyiz. Biz birbirimizin kanını dökerken uzak ufuklardan bize müstehziyane gülenleri bizim kanımızla servet ve saadetini artıranları halkımıza göstermeliyiz. Tâ ki hakikat güneşi her vicdanı parlatsın ve artık samimiyet ve dostluk zeval bulmaz bir şekilde gönüllerde köklensin. Bu tarz-ı mesaî hükûmetlerimize olduğu kadar münevverlerimizin de üzerine düşen faziletkârane bir borçtur. Bunu öyle bir azim ve kudretle yapmalıyız ki bir taraftan halkımız irşad olunurken diğer taraftan da bizim bu birliğimizi menfaatlerine mugayir bulan yabancıların elinde birer vasıta-i nifak olan bazı kimselerimizde artık utansın. Şarkta kurulan samimiyet ve muazzam bir eserin şanlı âmilleri olan sizleri ulvi bir gaye için birleştiğimiz şu salonda son defa olarak selâmlarken pek samimi bir surette mütehassis bulunuyorum. Bu salonda artık vazifemiz hitâm buldu. Bu konferansın in'ikadı müddetince bize mesaileriyle muavenet eden bütün rüfekâmıza

---

16 Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.287-288.

Türk hey'et-i murahassasının en samimi teşekkürlerini iblâğ eder ve Mavera-yı Kafkas ve Rus dost ve kardeş milletlerinin büyük bir saadet ve refaha nailiyetini samimi kalbimden temenni ederim."

Yoldaş Ganetski'nin Nutku:

"On sekiz günlük mesaiden sonra bir dostluk ahitnamesi imza ettik. Konferansın müzakeratı esnasında iktisadî sıkı bir ittihad temini meselelerini hayli münakaşa ettik. Her iki taraf gerek siyasi ve gerek iktisadî mesailde birbirine karşılıklı dostane ve samimâne bir müzaherette bulunursa takarrür eden esaslar kolaylıkla tatbik edilmiş olur Kafkas ardı milletleri kendi kalplerini dolduran hissiyatın aynını Türk milletinde de bulacaklarından şüphe etmemektedirler. Bu tarihî vesikanın cihanşümul bir mahiyeti de vardır. Bu muahede bütün şark milletlerine rehberlik eden bir yıldız olacak ve bu milletler haris emperyalistleri kovmak için ittifak edeceklerdir.

Bütün şark milletleri bugün yalnız bir fikir etrafında, bir emel etrafında ittihad ediyorlar: O da hürriyet, müsavat ve bütün milletlerin kardeşçe birleşmesidir. Şark bugün artık ayaklandı ve kendisini ezen, tazyik edenleri mağlup etmeden kendisine istirahat yoktur.

Şarka düşen tarihi vazife, yeni bir âlem husule getirmek, içinde esaret bulunmayan müsavat ve hürriyet esasına müstenit bir âlem doğurmaktır. Haris emperyalistler bu ittihadın karşısında titriyorlar. Zalimler anlıyorlar ki bu ittihada bütün dünyaya hâkim olacak bir kudret mündemiçtir. Kars'tan ayrılırken bize gösterilen uhuvvetkârane teşyiin tatlı hatıralariyle meşbu' olarak gidiyorum. Ahali bu mes'ut hâdiseden doğan sevinci göstermek için kamilen sokaklara dökülmüş, bu halk Türk milletinin Rus ve Kafkas milletlerine karşı olan dostça ve kardeşçe hissiyatını gösteriyor. Kardeşçe birleşmemiz günden güne kuvvet buluyor ve bütün Şark milletlerinin birleşmesini husule getireceğimiz güne artık yaklaşıyoruz. Bu birleşme dünyayı da değiştirecek, yenilmez bir kuvvet olacaktır. Binaenaleyh bugün bütün varlığımızla bağırabiliriz: Güneş yine şarktan doğuyor..."[17]

Moskova ve Kars Andlaşmaları, TBMM'nde bahis konusu edilmiş ve geçirdiği safhalar hakkında bilgi verildikten sonra Yusuf Kemal, şu tarihi açıklamada bulunmuştur (13.09.1337):

---

[17] Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.287-288, 295-297. **Varlık Gazetesi,** S:6, (6 Ekim 1337), s.2. **Varlık Gazetesi,** S:8, (20 Ekim 1337), s.2.

"BMM Hükûmeti ile Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında Kars'ta toplanacak konferans hakkında malûmat vermekliğim emir buyuruluyor. Bu meselenin kısaca tarihçesinden bahsetmek lazım gelmektedir. Rusya ile, üç cumhuriyet hakkında görüştük. Sonunda Moskova Muahedesi yapıldı. Sonra, Moskova'dan, Bakû'ye gittik. Azerbaycan hükûmet reisi Neriman Nerimanof ile görüştük. Nahcivan için hakk-ı himayeyi asla üçüncü bir devlete terk etmeme kararı aldık. Sonraki konferansın Baku yerine Kars'ta icra edilmesi müzâkere edildi. Ankara, ve Sarıkamış üzerinde duruldu. Sonuçta Kars'ın en elverişli yer olduğu anlaşıldı. Sonra, murahhasların tespiti yapıldı. Gümrü Muahedesi'nin hukukî geçerliliğini söyledik. Karşı taraf ise Moskova Andlaşması nedeni ile özelliğini kaybetmiştir dedi. Az sonra, Ruslar, Gümrü'nün terki için nota verdiler. Kâzım Karabekir, sonunda, şehri boşalttı. Batum ve Trabzon üzerinden Ankara'ya döndüm".

Kars milletvekili; Cavid Bey ise daha önce doğu harekâtında, Kafkas Tümeni Komutanı ve Kars Müstahkem Mevkî Komutanlığı yapmıştı. Albay rütbesi aldıktan sonra, TBMM'ne katılmıştı. Yakından katıldığı Kars ve çevresi alaylarının kronolojik değerlendirilmesini yaparak, Rusya'nın ve bağlı cumhuriyetlerin mevcut durumlarını anlattı. Çiçerin ve Ermeni farkının olmadığını, birlikte hareket ettiklerini söyledi. Sınır üzerindeki Nahçıvan, Iğdır ve Sürmeli'nin durumuna temasla, dikkatli olunmasını önerdi. İstanbul milletvekili Ahmed Ferid ise; "Binaenaleyh Kars'ta toplanacak böyle bir konferansa gönderilecek murahhaslar millî çıkarlarımız nokta-ı nazarından, bu işi başarabilecek kişiliktedirler" demiştir.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, batılı gazetecilere verdiği mülakatların birinde, Kars Andlaşmasından çok zaman önce, Ermeni sorununa da değinerek, "Ermenilerle aramızda, milletlerin bizzat tayin-i mukadderat etmeleri esasına müsteniden akd-ı sulh edilmiş ve aramızda münâsebat-ı dostane câri olmakla bulunmuştur"[18] ifadesini kullanmıştır.

Kars Andlaşması'ndan sonra, TBMM'nin açılış konuşmalarından birinde, Mustafa Kemal Paşa, milletvekillerini bazı konularda aydınlatarak, "Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın

---

[18] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara, 1977, s.320. **Hâkimiyet-i Milliye,** (17 Ocak 1337), s.l. Görüşme, **United Telegraph** özel temsilcisine verilmiştir.

dostluk bağları kuruldu ve Kars Andlaşması ile en doğru çözüm şeklini buldu" demiştir. Mustafa Kemal, doğu cephesinde sükunetin elde edildiği ve bazı kuvvetlerin batıya kaydırıldığı, zaferin yakında sonuçlanabileceğini ileri sürerken, Ermeniler için en doğru siyasetin yolunu çizmiş ve işaretlerini de vermiştir.[19]

Mustafa Kemal gibi Sovyetler içindeki bazı ileri gelen simalar da Kars Andlaşması'nın yorumlarını yapmışlardır. G.K.Orconikidze'nin, "Bizim Türkiye ile tek anlaşma politikamız son derece doğru idi. Bu politika, Partimiz kongresinde de onaylanmıştır. Bu politika, hem biz hem de Türkiye'ye yarar sağlamıştır. Çünkü, eğer, Türkiye kendi önerisinde ayak direse idi ve eğer Ermenistan'ı elimizden alıp, onu darma dağınık etmek istese idi, Türk halkı ve onun ölüm kalım savaşı, Kafkas ardı halklarından bu ortak yakınlık duygusunu, kuşkusuz göremezdi"[20] ifadesi de gerçekten doğru tezleri göstermektedir.

Çiçerin de, makamında kendisini kabul ettiği ve Ankara'ya Büyükelçi olarak tayin edilen S.İ.Aralov'a da, sıcağı sıcağına, şu öneride bulunmuştur; "13 Ekim 1921'de, Türkiye'nin Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ile imzaladığı andlaşmayı mutlaka dikkatle okuyunuz. Bu andlaşmayı, Hariciye Komiserliği, Yakınşark Şubesi Umum Müdürü Sergey Konstantinoviç Pastuhov'da bulabilirsiniz" S.İ.Aralov, Ankara'da ve cephelerdeki durumu gördükten sonra, Moskova'ya gitmeden önce, bu değerlendirmelerin ürünü olarak vardığı kanaat ise bir diplomat ağzından yapılmış güzel açıklama olarak kabul edilebilir; "Sovyet Rusya'nın Türkiye ile kurduğu dostça ilişkiler, sömürge köleliğine karşı yönetilen halkların emperyalistçe sömürülme boyunduruğundan kurtarılması için savaşan Lenin'in millî politikasının halkalarından biridir. Daha 1921'de, imzalanan Türk-Sovyet sözleşmesi, doğu sınırlarında bulunan Türk Ordusu'nu serbest bırakmış, böylece Mustafa Kemal'e bu orduyu batıya kaydırarak, emperyalistlere karşı kullanmak imkânını vermiştir. Bu olay, Türkiye'nin galip gelmesinde ve bağımsızlığını kazanmasında büyük rol oynamıştır. Anlaşma gereğince Kars şehri ile birlikte Kars bölgesini ve daha başka noktaları Türkiye'ye vermemiz, Türk halkının moralini yükseltmiş, doğu sınırlarından yana yüreklere su

---

19 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, (1336), Ankara, 1985, 1, s.226-233.

20 G.K.Orconikidze, **Seçilmiş Makaleler ve Söylevler** (1911-1937), Moskova, 1939, s.160.

serpmiş, Sovyet Rusya'nın, inkılapçı Türkiye'nin iyi bir komşusu ve candan dostu olduğu kanısını kökleştirmiştir".[21]

Kars Konferansı ve önemi üzerinde Sovyet dünyasında Moskova gibi değerlendirmelerde, Bolşevik eğilim kendisini her fırsatta göstermektedir. Burjuva sınıfına dayalı -ki gerçekte böyle değildir- Kemalciler ve Bolşevik ilkeleri ile ön yargılı bazı araştırıcılar da, konferans için yine de ilgi çekici sözler kaydetmektedirler.

A.Bagidov (Vahidov), "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri"nde, Kars Konferansı'nda, tarafların uzun görüşmeler sonunda uzlaşmaya vardıklarını, 13 Ekim 1921'de, Trans Kafkasya/Kafkas Ardı Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında, dostluk anlaşmasının imzalandığını, tarafların hâkimiyet ilkelerini kabul ettiklerini, rejim öncesi yürürlükte olan bütün andlaşmaların da fesh edildiğini belirtmektedir.[22]

A.Şamsutdinov da, Kars Andlaşması'nın politik bir öneme sahip olduğunu, Kafkaslarda her an çıkması muhtemel savaş tehdidini ortadan kaldırdığını, Türkiye ile bu cumhuriyetlerin barış, iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin de böylece temellerinin atıldığını yazmaktadır. Ona göre, Moskova'da olduğu gibi, Kars Andlaşması'nda da Türkiye kuzey-doğu sınırlarının dokunulmazlığını garanti etmiş, çok kritik zaman yaşadığı için de bu tarafta artık orduya ihtiyaç kalmadığını, kuvvetlerin de aşamalı olarak batıya Yunan Cebhesine gönderildiğini kaydetmektedir. Aslında, Konferans öncesi, Türkiye, düşmana karşı ilk ciddi sınavını vermiş, Yunanlılara da ağır bir darbe indirmiştir. Moskova'daki Lenin ve Stalin gibi liderlerde, fırsat buldukça, Yunanlılarla mücadelenin safhalarını takip etmekte, bu nedenle de Ali Fuad Paşa'dan bazı açıklamalar yapması konusunda ricada bulunmuştu.[23]

---

21 S.İ.Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, (çev.H.A.Ediz), İstanbul, 1967, s.37, 231.

22 A.Bagidov, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri**.

23 A.M.Şamsutdinov, **Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)**, (çev.Ataol Behramoğlu), İstanbul, 1999, s.220-224. (=Osvoboditelnaya Voyna Turtsii, Moskva, 1966).

Varlık Gazetesi Haberleri

TBMM'nin ve dolayısıyla Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin resmi organı durumundaki *Varlık Gazetesi,* bir kasaba ortamında yayınlanması nedeni ile diğer gazetelerden farklıdır. Sarıkamış'taki basımevinde hazırlanan ve yayınlanan gazetenin sahibi ve sorumlu müdürü Yusuzâde Yusuf (Arpaçay) (Gümrülü), Başyazarı da Feyzullah Sacid idi. Perşembe günleri haftalık olarak kamuoyuna arzedilen gazete, Türk milletinin kurtuluşunu düşünen ve bu konuda düşünen yazarlara açıktı. Bazı yayın şartları arasında dilin açık ve anlaşılabilir yâni Osmanlıca'dan uzak olması öngörülüyordu. Yedinci sayıdan dokuzuncu nüshasına kadar, üç hafta müddetle, Kars'taki konferans ve bunun çevresinde gelişen olayları bahis konusu etmekte ve başyazısında da Sovyetler ve Türkiye açısından önemi üzerinde durulmaktadır. "Kars **Muahede**si, Türkiye ve Kafkas Hükûmetleri **Muahede**si, Biraz İnsaf, Kars Konferansı Açış Konuşmaları, Moskova Andlaşması'nın Kars'da Onaylı Nüshalarının Taraflara Sunulması, Kars Konferansı Açıldı, Batum Limanı ve Muhtar Acara SSC ile Gürcistan SSC'nin son durumları, Konferansın kapanış konuşmalarında Kâzım Karabekir ile Yakov Ganetski'nin nutukları tam metin olarak verilmektedir. *Varlık Gazetesinde* bu tarihi anları Yunanlılara karşı kazanılan zaferler ve Fransızların masaya oturma istekleri de müjde olarak verilmektedir.

Varlık nedense, Andlaşmanın yorumlarına yer vermemektedir. Sadece, Eylül ve Ekim 1921'de cereyan eden olayların tanıtımı, nasıl meydana geldiği vurgulanmaktadır.[24]

Erzurum'daki Harp Esirlerinin Serbest Bırakılması (17 Ekim 1921)

Kars Andlaşması'nın 16.maddesi Ermeni askerî ve sivil esirlerin salıverilmesi hakkında idi. Bu sebeple, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dahilinde I. ve II. kafileler oluşturularak 600'e yakın subay ve diğerleri hemen yola çıkarıldı. Trenle Erzurum, Sarıkamış, Kars ve Başgedikler yolu ile sınıra intikal ettirildi ve Gümrü'de Ermeni makamların sorumluluğuna bırakıldı.

---

[24] **Varlık Gazetesi,** S:6-7-8-9, (1 Teşrin-i evvel 1337 - 20 Teşrin-i evvel 1337); bkz: Ali Servet Öncü, **Varlık Gazetesi** (21 Ağustos 1921-31 Aralık 1923), Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve Inkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2000.

Erzurum Mevki Kumandanı Emin Bey ile daha 3 Temmuz 1921'de temasa geçen ve Yakutiye Kışlası'nda tutuklu bulunan Vartan Mihail Arzumanyan, 23 Haziran 1921 tarihli mektubunda Londra, Moskova ve Ankara üçgenindeki gelişmeleri söz konusu etmiş, Türkler ve Ermenilerin nasıl karşı karşıya getirildiğini, bunda taraf olan İngiltere ve Almanya'nın nasıl rol oynadığını da, uzun örnekleri ile anlatmıştır. Onun esas vurguladığı konulardan biri de Bolşevizm idi. Lenin'in düşüncelerinin bu yüzyılda hiçbir taraftarı olmayacağını da ifade ederek, "Yakın bir günde Türkler ve Ermeniler için iyi neticelenen bir siyaset meydana çıkar. O vakit, hem siz ve hem de biz mutlu oluruz" demiştir. Şark Cebhesi Komutanı Tuğgeneral Kâzım Karabekir ise bazı konularda yanıldığını, Ermenilerin 1918-1921 tarihleri arasında kendilerinden beklenilmeyen hareketlerde bulunulduğunu, Dışişleri yetkililerinin Agopyan isminde bir kâtible cevap vermek küstahlığını gösterdiğini, bunun da kabul edilemeyecek hareket sayıldığını ifade etmiştir. Kendisinin Gümrü'de, Ermeni temsilcileri ile bir araya geldiğinde, ikinci defa Ermenileri tanıdığını, bu fırsatı elde ettiğinden söz eden Kâzım Karabekir'in mektubuna cevap veren Arzumanyan, kendisinin hatalı anlaşıldığını belirtmiş, gösterilen iyi niyete memnun kaldığını, andlaşma ile de gerçekten karşı tarafı onurlandırdığına dikkat çekmiştir. Aradan üç ay geçtikten sonra Bolşevik Ermenistan'ın da yer aldığı Kars Andlaşması'nın belirtilen maddesinden istifade ile hürriyetlerine kavuşan üst düzey tutuklu Ermeni subaylarının teşekkür mektubu da ilgi çekicidir. Kâzım Karabekir'e göre, bahis konusu mektup, "Türklerin Ermeniler hakkında en medeni milletler gibi hareket ettiğini gösteren belgelerden biridir." Albay B.Tomayan, Alb.Valyoşef, Alb. Arzumanyan, Alb.Avanov, General Araratov ve Korgeneral Primov daha Erzurum'da iken 16 Ekim 1921'de müştereken imzaladıkları mektupta ise şunları söylemiştir;

"Bugün Ermeni esir zabitleri ve efradı için mes'ut bir bayramdır. Bugün on iki ay süren esaretten sonra biz artık ailemize, vatanımıza kavuşuyoruz. Bizim en büyük âmirimiz olmak hasebiyle zât-ı âlilerine maiyetleri zabitanına biz Ermeni zabit ve neferleri Türkiye'de hakkımızda gösterilen hüsn-i muameleden dolayı bütün kalp ve ruhumuzla arz-ı teşekküre müsaraat eyliyoruz. Biz buradan hareket ederken pek güzel hatıraları da birlikte götürmekteyiz.

Biz emin bulunuyoruz ki, bundan sonra Ermeni askerî size karşı silah bedest olarak bulunmayacaktır. Ve taraf-ı âlilerinden bizlere tebliğ edildiği üzere 13 Teşrin-i evvel 1921'de Kars'da bu husus her iki milletin evliya-yı umuru arasında takarrür ve temin edilmiştir. Biz dahi artık bundan eminiz. İki memleket arasında Türklerle Ermeniler birbirine karşılıklı yardım edecek ve birlikte yekdiğerini müdafaa ve siyanet eyleyeceklerdir."

Kâzım Karabekir, Türk Hey'etini Anı'ya ziyarete getirmiş (17 Ekim 1921), Başgedikler istasyonunda iken Erzurum'dan salıverilen ama devlet düzeni içinde, askerlere gösterilen saygı çerçevesinde görüşme fırsatını elde etmiştir. Şark Cephesi Kumandanı, bu münasebetle subaylara ve Erzurum'da iken haberleştiği Arzumanyan'a yüz yüze konuşma fırsatı vermiştir. Başgedikler görüşmesinde, Kâzım Karabekir'in söyledikleri de oldukça manidardır:

"Bu esirlerle Başgedikler istasyonunda görüştüm. Giden kafile 98 subay, 531 er idi. General Primof, General Araratof ve Albay Arzumanof'u salonuma aldım, bizim Kars Konferansı delegemizle Anı Harabelerinden geliyorduk. Bunlarla da tanıştırdım. Vaktiyle bana mektup yazmış bulunan Arzumanof biraz yalnız kalmak arzusunu gösterdi ve dedi ki; "bundan sonra Ermenilerin Türkler aleyhine -Ruslar harp bile açsa- bir daha harbe girişmemeleri için var kuvvetimle çalışacağım." Felaketi tekrar tekrar gören subayların da bu fikirde olduklarını söyledi. Generaller de subaylar da güzel sözler söylediler. Subaylar ve erler de memnunlukla teşekkür sesleri yükseltiyorlar. Kendilerine ben de nasihatler ettim. Bizimle samimî yaşamalarını istemeyen devletler bulunabilir, fakat dökülen kanlardan politikacıların yüzü bile kızarmaz. Ermeniler Türk dostluğunu bırakmasalardı bugün daha rahat, daha zengin ve daha kuvvetli olurlardı. Türklerle kaçıncı düşmanlıktır? İstanbul sokaklarında bile Türk-Ermeni kanı dökülmesine dışarının kışkırtmasıyla Taşnak Komiteleri sebep olmuştu. Muş, Adana bölgelerinde Van'da, Bitlis'te velhasıl bizim içimizde bile ne kanlar dökmeye sebep oldular. İşte gerek Umumî Harb'te ve gerekse bizim ölüm-kalım mücadelemizde, bu son mücadelede dahi aynı eller, aynı yüzler görüldü. Eli silahsız halkı her tarafta mahvettiler. Bardız ve Oltu bölgesinde muntazam birliklerimize bile saldırmak cüretini gösterdiler. Fakat bizzat gör-

dünüz ki, Ermenilere karşı biz gaddarca hareket etmedik. Ve yalnız ordunuzla harbettik. Silahsızlara dokunmadık. Hatta esirlerinize bile. Samimî olmanız için ilk önce komite edebiyatı değişmeli, çocukların daha ilk tahsil devresinde ruhlarına Türk dostluğu, Ermeni kavminin yaşayabilmesi için yegane çare olduğu sindirilmelidir. Ermeni ordusiyle aynı yerlerde yaptığımız ikinci harptir. Her ikisine siz de şahit oldunuz. Bu sonuncusu bizi artık ölmüş zannettiğiniz bir zamanda oldu. Fakat kırılan, ezilen yine siz oldunuz. Üçüncü bir mücadeleye artık Ermeni bünyesi hiçbir zaman tahammül edemeyeceğini artık görüyorsunuz. Hiçbir teşvikin artık Ermeni milletini bizimle mücadeleye -velev uzun senelerden sonra dahi olsa götüremeyeceği hakkındaki ilişlerinizi ve yemininizi kutlarım. Daima dost kalalım ve yaşayalım."

Ermeni esirleri samimî gösterilerle memleketlerine yollandılar.

Esir subaylar ve Kâzım Karabekir arasındaki görüşmelere Varlık Gazetesi de yer vermiş, "Avrupa'da, Ermeni milletinin hakiki hayatından malûmatı olmayan üç-beş kişinin ne maksadla yaptıklarını bildiğimiz propagandalarını yalan çıkaran bu belge, gerçeğin doğrulanmasında ne güzel bir vesiledir".

Serbest bırakılan subayların düşüncesi, Zengezor'a gidip, başka mücadelede rol almaktı. Ancak, Taşnaklar güçlerini epeyce yitirmişler, Primov ve diğerleri Bolşevik Ermeni Cumhuriyeti'nin kaosu içinde kendilerini buluvermişlerdi. Buna rağmen, Kars toplantısına katılan A.Mravian, andlaşmanın ilk günlerde iyi bir seyir takip etmesinden dolayı da Kâzım Karabekir'e teşekkür etmiştir.[25]

Türkiye-Ermenistan Sınırı

Kars Andlaşması vasıtasıyla TBMM ile Ermenistan arasındaki sınır son şeklini almıştır. Bu sınır, daha önce 1918'de yaklaşık olarak Arpaçay üzerinden geçirilmişti.[26] Daha sonra Gümrü Andlaşması'nda (1920) yeniden aynı şekilde biraz daha geliştirilmiş olarak sonuçlandırılmıştı.[27] TBMM'nin, Moskova'da üst düzey toplantı düzenleme-

---

25 Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.940-945, 976-977. **Varlık Gazetesi,** S:9, (21 Ekim 1337), s.2.

26 Enis Şahin, **Diplomasi ve Sınır**, İstanbul, 2005.

27 İskender Yılmaz, **Gümrü Andlaşması**, Ankara, 2001.

si ve Rusya'nın da Moskova Andlaşması'nı yürürlüğe koyması ile Gümrü'deki tesbit geçerli olmuştur. Kars Andlaşması'nda[28] ise Ermeni ve Rus murahhaslar, bazı isteklerde bulundular ise de, Kâzım Karabekir Ankara'nın emirleri dairesinde, bunu hemen reddetmiştir. IV.maddenin kabulünden sonra Gürcistan ve Ermenistan sınırı şu şekilde belirlendi. Gürcistan: Sarp-Şavşad Dağı - Kel Dağ, Kür (Kura) girişi, Hozapin (Aktaş Gölü) Başköy Dağı. Ermenistan sınırı ise, en uzun olanı idi. Şimdiki Kars ve Iğdır illerini batıda bırakmaktadır. Buna göre sınır: Arpaçay ve Araş boyu olarak ele alınmıştır. Başlangıç noktası Çıldır Gölü'nün doğusunda ve Akbaba Dağı'nın su kesimindedir. Arpa Gölü'nün kuzey batısı ile Çıldır Gölü'nün kuzey-doğusunda, 2891 m. yükseklikteki Akbaba Dağı'nın orta kısmında Türkiye-Gürcistan ve Ermenistan üçgeni oluşmuştur. Arpaçay Vadisi takip edilmiş, Anı öreni Türkiye'de kalmıştır. Gümrü batısında Akyaka/Kızılçakçak, güneyde Anı sonra Magasberd (Üçbölük) öreni Karabağ ve Bagaran/Kilittaşı, sonra Hayribeyli'ye doğru akan Arpaçayı, Türkiye'de, Tuzluca'nın kuzey-batısında Aras'da son bulmaktadır. Bundan sonra, Aras boyu Sederek mıntıkasına kadar Iğdır'ın kuzeyindeki düzlükleri aşan sınırda Markara/Alican geçiş noktası tesbit edilmiştir. Sederek'in Dehne tarafındaki kısmı ise Nahcivan'a dahil olmaktadır. Bu bölgede Nahcivan-Türkiye-İran sınırı göze çarpmaktadır.

Sınır üzerindeki bazı problemler karşılıklı olarak komisyonlarca incelendi. Andlaşmanın ruhuna sadık kalınarak, diğer maddelerdeki hususlar da 1945'e kadar anlayış içinde halledilmiştir. Fakat, J.Stalin'in uygulamaları ile 1945'de, yapay bir kriz dönemi yaşanmıştır. TBMM'nde, Andlaşmaları tümüne, Rusya'nın yâni SSCB'nin, karşı çıkması ile heyecanlı konuşmalar olmuş ve Kâzım Karabekir, milletvekili olarak, tarihi hitabesini yapmıştır. Ermeni ve Gürcülerin toprak talebinde bulunmalarına karşı Moskova sessizliğini korumuştur. Pravda başta olmak üzere Komünist yayın organları soğuk savaşı (voynı frozen) körüklemişlerdir. Bu da yetmiyormuş gibi, Demir Perde siyaseti ile sınırlar, Stalin'in ölümüne kadar kapatılmıştır. Giriş-çıkışlar ise oldukça zorlaştırılmıştır.

---

28 Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.296 vd.

Anı Harabesi Sorunu

Kars'ın doğusunda, bazı yükseltiler Arpaçayı'na kadar devam eder. Tarihi bir çok savaşa sahne olan Alaca Dağ da Arpaçay ile Büyük ve Küçük Yahnilere batıda ise Kars Ovası'na hâkim vaziyettedir. Kafkaslı kabilelerden Sırak'ların iskân ettiği ve onun için aynı adı alan düzlükler, kuzey-güney doğrultusunda akışını sürdüren Arpaçay tarafından kesilmektedir. Akarsu daha sonra derin bir vadi teşkil eder. Aras ile birleşinceye kadar aynı vaziyette kayalık ve derin bir yataktan akışını sürdürür. Bölgenin en önemli şehir-kalesi Anı'dır. Arpaçay'ın hemen sağında Anadolu yakasında yer almaktadır. Ermeniler de dahil bir çok devletin hâkimiyetinde yaşayan Anı, Kars Andlaşması'nın sağladığı imkân ile sınır kenti olmuştur.

"15 Ekim'de delege hey'etimiz şerefine mükemmel bir at yarışı hazırlamıştık. Çeşitli oyun ve idmanlarla da süslenerek mükemmel yapıldı.

17 Ekim'de delege hey'etimizi Anı harabelerine götürmüştüm. Başgedikler'e kadar Kars'tan trenle geldik üç sene önce Arpaçayı doğusundan seyrettiğim bu harabeyi bu sefer etraflıca içinden de gezdim. Anı harabesi hâlâ azametini muhafaza eden surları ve kiliseleriyle tarihî bir yerdir. Arpaçayı kısmı gayet uçurum, sarp kayalıktan ibaret bir surdur. Diğer kısımları İstanbul etrafındaki surlar gibi muazzam, bir çok harap kilise binalar mevcut. Büyük kubbeler hâlâ kısmen mevcut. Araplar zamanında yapılmış iki de minare var. Dört köşe kesitli fırdolayı etrafında âyet-i kerimeler var. On beş sene önce Ruslar bu minareden birini fırtınalı bir havada dinamitle yıkmışlar, güya halk yıldırım isabet etti zannedecek. Fakat İslam köyleri hakikati anladıklarından diğerinin yıkılmasından vazgeçilmiş...

Anı eski Ermeni Hükümdarlarından Bakrat'ların başşehri imiş. 1045'de Roma İmparatorluğu tarafından zaptolunmuş, fakat 19 sene sonra da -457 hicrî senede- düşmüş. 719 hicrî senede müthiş bir deprem sonunda oturulmaz bir hale gelmiş. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferinden sonra bu bölge Osmanlıların eline geçmiştir -920 hicrî-. Fakat Yavuz, ordusu Kars'tan çekilince İranlıların eline düştü. Üçüncü Murat zamanında Kars Kalesi, inşa olunarak artık Elviye-i Selâse Ruslara terk oluncaya kadar Türklerde kaldı. 93 seferi sonunda Elviye-i Selâse ile beraber Ruslara geçti. Kırk sene de Ruslarda kaldı. Umûmî Harb'in son senesi benim kolordum tarafından işgal

olunmuştu. Bu seferde inşallah ebedî olarak yine bize geri döndü. Rıza Nur Bey'in Kars Konferansı'nda çekişmelere vesile olacağından, taş taş üstünde bırakılmamasını teklif ettiği bu harabelerin kaldırılmasına maddeten imkân olmadığı gibi bu tarihî yerleri yabancı turistler her zaman gezdiklerinden bu gibi teşebbüsler aleyhimize fena propagandalara sebep olur... Kars konferansı'nda gerçi Ermenilere verilmesi istendi ve ısrar olundu ise de konferansı sonuçsuzluğa uğratacak bir olay yapmadı. Durumu delege hey'etimiz de görerek pek memnun kaldılar. Bu harabelerde şimdi bizim bir hudûd kulemiz var. Tarihin hükümdarlarına başkent olan bu yerde şimdi beş Türk eri saltanat sürüyor" bilgileri de yöreyi iyi bilen Kâzım Karabekir'e aittir. Kars Andlaşması sonrasında Türk Hey'eti üyeleri Ahmed Muhtar, Veli, Memduh Şevket ve diğerleri ile bu tarihi ören yerini ziyaret eden Kâzım Karabekir, Gümrü Andlaşması'ndan beri önemini koruyan ve Moskova'da da müzâkeresi edilen "Anı'nın Ermenilere verilmesi" tezini Ali Fuad Paşa nezdinde karşı çıkmış, Dr.Rıza Nur'un bazı yersiz önerilerinin yerine getirilemeyeceğini de belirtmişti. Kâzım Karabekir, Kars Andlaşması görüşmelerinde de Ermenilerin yine Anı konusunu gündeme getireceklerini, Mutasarrıf Ahmed Es'ad (Uras)ın tesbit ve kendisine bildirmesi üzerine öğrenmiştir. A.Mravian ve B.Makenziyan "Anı meselesinde" kendilerine yardımcı olarak, Rus delegesi Garetski'yi belirlemiş ve ondan yeni sınır tesbitinde, bazı ödünler vererek, harabenin Ermenistan tarafında kalmasını istemişlerdi. Kâzım Karabekir, "Ben de Molokan meselesine karşılık, Anı meselesinde delegelerimizin uzun müzâkeresine rağmen, kabul etmediklerine teessüf edince, bu bir hakarettir sözünü geri al, diye misli ile karşılık verdim. Sözünü geri aldı ve bu konuda bir şey söylemedi" bilgisini vermekte, böylece, Moskova Andlaşması'nda, sınır geçen yer olması dolayısıyla, her hangi bir değişikliği de önlemiş oldu. IV.maddedeki şekil itibarı ile Anı, Türkiye'de bırakılmıştır. Böylece, bu tarihi kent mevcut yapısı ile günümüze kadar gelebilmiştir. Çarlık döneminde, Prof.Marr ve ekibinin harabelerdeki Türk eserlerini görmezliğe, hatta tahribe kadar varan davranışları, yeni sınır ile bir daha tekrar edememiştir.[29]

---

[29] Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.292-293. Fahrettin Kırzıoğlu, Cihangiroğlu İbrahim Aydın **(1874-1948)daki Milli Mücadele'de Kars ve Atatürk ile ilgili Belgeler**, Ankara, 1985, s.150-152.

Kars Andlaşması Metninin Erivan'da Karşılıklı Verilmesi

Kars Andlaşması'nda öncelikli ele alınması gereken bazı maddeler vardı. Bunlar, 16.maddedeki Batum Limanı ve çevresinin durumu, 14.maddedeki, altı ay içinde 1918-1920 arasında karşılıklı olarak mültecilerin durumunun açıklığa kavuşturulması, 15.maddedeki Kafkas Cebhesinde işlenmiş cinayet vs. konularda genel af ilanı, 16.maddedeki, Ermenistan ve Türkiye'deki esirlerin hürriyetlerine kavuşturulması, 19.maddedeki, üç ay içinde Tiflis, Kars ve Erivan'da, Bakû'de konsoloslukların açılması idi.

Kars Andlaşması'nın taraflara takdimi töreni için 11 Eylül 1922 tarihi belirlendi. Rusya'nın katılmadığı ancak cumhuriyetlerin temsilcilikleri ile Türkiye'nin de yer aldığı Erivan teati töreninde hâkim olan hava gayet iyimserdi. Türkiye adına Tiflis Temsilcisi Ahmed Muhtar, Hudûd Komiseri Kurmay Yarbay Mehmed Haydar; Azerbaycan'ı: Ticâret ve Sanayi Komiseri Hâmid Sultanov, Gürcistan'ı: Yoldaş Kivirkiyola (Harbiye ve Bahriye Komiseri), Ermenistan'ı da: Adliye ve Amele Müfettişlik Komiseri Yoldaş Şaverdov temsil ettiler. Teati Töreni'nin başkanlığını ise ismi kayıdlara geçmemiş Ermeni murahhas yapıyordu.

Başkan, öncelikle metinleri heyet sorumlularına verdirdi. Herkes, bu güzel duygular için birbirlerini tebrik ederek kucaklaştı. Ermenistan adına Şaverdov, Türk heyetine hoş geldiniz dedikten sonra, Kars Andlaşması'nın tarihi önemi üzerinde durdu. Böylece yeni bir dönemin başladığını, silahların artık susacağını, anlaşmazlıklar ortaya çıkarsa, bunların karşılıklı görüşülerek halledileceğini vurguladı.

Üç gün önce Türk ordusunun İzmir'e yaklaşmakta olduğu öğrenilmiş, Emperyalist İngiltere'nin oyuncağı olan Yunanlıların artık Türklerin önünde varlık gösteremeyeceğini ifade ile "bu zafer bütün Ermenistan'ın ve doğunun da zaferidir" diyerek sözlerine son verdi. Komiserler Şurası Başkanı Yoldaş Logos, İcra Komitesi Başkanı Yoldaş Hamparsum'un ve diğerlerinin kutladığı konuşmasında Ahmed Muhtar Bey, Türk-Ermeni ayrılığının yönlendiricilerinin Çarlar olduğunu, son savaşlarda gerginliğin daha da arttığını, ama Kars Andlaşması ile tarafların artık uzun bir barış hayatı yaşayacağını, sonsuza dek devam edeceğini söyledi. Son olarak da; "Yaşasın Doğu Milletlerinin sonsuz dayanışması... Yaşasın Türk-Ermeni

dostluğu...” hitabesinde bulundu. Ahmed Muhtar’ın nutkunun tercümesini Mehmed Haydar yapmıştı. Yine, hazır bulunanlar, onun aracılığı ile Ahmed Muhtar nezdinde, Türkiye’ye karşı olan duygularını dile getirdiler. Akşam yemeği Ermeniler tarafından verildi ve gayet samimâne devam etti. Ertesi gün, Türk Konsoloshanesinde, otuz kişinin katıldığı yemekte Ahmed Muhtar, gösterilen yakınlığa teşekkür etme fırsatını bulmuştur.[30]

[30] **Varlık Gazetesi,** S:81, (21 Eylül 1922), s.2. Ali Servet Öncü, Varlık Gazetesi, s.65-66.

TÜRK DEVRİMİ'NİN EVRENSEL NİTELİĞİ

Orhan KOLOĞLU

Devrim, toplumsal yapının tabanını da hedef alan kapsamlı bir değişim girişimidir. Etkileri, sosyal, siyasi, ekonomik bütün alanlarda görülür. Evrenselliği, sadece gerçekleştiren toplumla sınırlı kalmayıp diğer toplumları da etkileme yeteneğine bağlıdır.

Türk Devrimi deyimiyle, Atatürk'ün 1919'da ilk eylemini başlatıp toplumumuzu yepyeni bir yapıya kesin oturttuğu girişimi anlıyoruz. Genellikle bu süreci, onun 1938'deki ölümüne kadarki süreyi inceleyerek değerlendirenler vardır. Ben ise, devrim sürecini, hiçbir zorlama olmadan 1950'de çok partili sisteme geçişimize kadar devam etmiş, üstelik 20. yüzyılın ilk yarısından 21.'ye yaşayarak girmek başarısını göstermiş bir eylem olarak, hâlâ yaşayan bir örnek diye niteliyorum.

Bütün devrimler gibi Türk Devrimi de kendisinden önceki bir hazırlık döneminin ürünüdür. Toplumlarda değişme ihtiyacı - özellikle yaşam temposunun ağır olduğu dönemlerde - yavaş yavaş belirir. Kurulu düzeni bozmama yanlılarının direnci bu hazırlık döneminin uzunluğunu belirler. Bu da toplumun temel yapısının özelliklerine bağlıdır.

15-17. yüzyıllar arasında Avrupalıların toplumsal yapısına hayranlıkla baktığı Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bir değişme ihtiyacını fark eder, ilk adımları da atar. Ancak kendini zirvede hissetmenin etkisi hızlı bir değişimi engeller. Bunun için 18. yüzyılın sonu ve 19.'nun başlangıcındaki askerî yenilgiler etkileyici olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla kararlı girişim başlar. Köklü bir değişim hedeflemesine rağmen Tanzimat'ın, devrim sayılmaması gibi evrensel bir nitelik kazanamamasında da,

Osmanlı toplumsal yapısının özelliklerinin etkisi vardır. Toplumun tabandan doğrudan etkili olmadığı, siyaset kadar ekonomide de devlet kavramına bağlı olarak yukardan gelen yönlendirmeleri kutsal nitelikle kabul ettiği bir sistemde, Tanzimat, çağdaşlaşma yolundaki iyi niyetli girişimlerine rağmen hedeflerini kitlelere, tabana yansıtamadı. Bu yüzden özellikle Türk olmayan Müslüman kesimden tepki gördüğü gibi, yabancı bağımlılığını dışlayamaması sebebiyle de mahkum oldu. Üstelik devletin tarihe karışması ve Sevr gibi bir formüle bağlanması da özlenmesi, yani evrensel bir kabul görmesi için bir sebep bırakmıyordu.

Sonuçsuz kalmış gibi görünen bir girişimin kazandırdıklarından yararlanarak gerçek ve evrensel nitelikle bir devrim kurmakta baş rolü, Atatürk'ün oluşumları iyi tahlil ve zamanlamadaki isabet yeteneği sağlamıştır. Bu özellikleri sayesinde, sadece bir askerî zaferle ülkeyi yabancı işgalcilerden kurtarmakla kalmadı, evrenselliği dünyaca kabul edilen bir devrimi de gerçekleştirdi. Türk Devrimi'ne bu niteliği kazandıran özellikleri şöylece sıralayabiliriz:

HEDEF KİTLENİN İYİ BELİRLENMESİ

Her şeyden önce sadece seçilmişleri değil, toplumun tümünü kapsayan bir yeni yapılanma hedefleniyordu. Bunun evrensel insan hakları niteliğinde olması da planlanmıştı. Açıkça çağdaş dünyanın düzeyine erişilmek isteniyordu. Ancak Doğu toplumlarının bu düzeye ulaşması için gerekli aşamaları yaşamamış olduğunun bilinciyle Atatürk'ün, daha başlangıcında özel bir formül öne sürdüğü görülür: Mazlum Milletler yani ezilen milletler devrimi. İslam dünyasının yüzde yüzünün sömürgeleştirilmiş olduğu ve emperyalist güçlerce yönlendirildiği bir dönemde Batı modelini aynen benimsemenin geçersizliğini Atatürk 1920'nin başında topluma açıklar. Seçtiği deyimin, geri kalmış toplumları değil, ezilenler belirtmesi, sömürgecilerin "siz adam olamazsınız" kampanyasını etkisiz bırakmak hedefi güttüğü açıktır.[1] Milletvekili seçildiği halde uzak görüşlülüğü ile ge-

[1] Bu kısım için, **Hâkimiyeti Milliye** gazetesinin 10.1-14.3.1920 tarihleri arasındaki 15 başyazısından yararlanılmıştır. Özellikle 2.2.1920 tarihli 6. sayıdaki "Asya tehlikesi" başlıklı başmakale kullanılmıştır. Ayrıca genel bilgiler için: Sina Aksi**n. İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele** (İstanbul. Cem

leceği tahmin ederek, unutulmak bahasına, İstanbul'a gelmeyen ve Ankara'da kalan Atatürk, Osmanlı Meclisinin İngilizlerce basılarak milletvekillerinin Malta'ya sürüldüğü l6 Mart 1920'ye kadar geçen sürede hedeflerini kesin ifadelerle açıklamıştır.

Kesin olarak Misakı Millî ile belirlenmiş sınırların dışına ait sorunlara karışılmayacağım belirten makalelerde, "Türkiye'de Ermenistan'ın, Trakya'da Bulgaristan'ın, Anadolu'da Yunanistan'ın hak iddia edemeyeceklerini" kaydettikten sonra Türkiye'nin de diğer Doğu ülkelerinin - özellikle Arapların - işlerine karışmayacağını belirtir. Buna karşılık "mazlum milletler" dayanışmasının toplu bir çözüm sağlayacağı inancındandır. Mısır, Suriye, Hindistan, İran, Afganistan, Türkistan ve Türkiye'de beliren dirençlerin, İngiltere ve Avrupa'yı, bu çeşitli kuvvetlerin ortak bir savunma hissiyle birleşmesi olasılığı korkusuna yönelttiğine dikkati çeker. Şimdiye kadar "hazmı kolay bir koyun" saydıkları bu kitlelerin hedeflerini de açıkça koyuyor: "Bu tehlike milyonlarca insanın hürriyet ve bağımsızlığı yeteneğine, medenileşmek kabiliyetinin gelişmesi ve ilerlemesine doğru yürümek istemesinden doğuyor."[2]

Bu toplu direncin bir merkezden ya da bir lider tarafından yönetilmesi gerektiği düşüncesinde de değildir. Aynı zamanda eyleme girmelerinin yeterli olacağına kanidir. Bu düşüncesinin kökeninde bahis konusu ezilen toplumların her birinin yapısının diğerinden

---

Yay., 1976); Selahattin Tanyel, **Mondros'tan Mudanya'ya kadar**. (Ankara, M.E.B. yay., 1977); Orhan Koloğlu. **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi.** (İstanbul, Kaynak yay., 2.bsk.2004); Orhan Koloğlu, **1919-1938 Türk Çağdaşlaşması İslama etki İslamdan tepki** (İstanbul, Boyut yay., 1995)

[2] Orhan Koloğlu, "Çağdaşlaşma Örneği olarak Türkiye", **Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Cumhuriyet'in 75.Yılı Özel Sayısı.** Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, no.3, 1998, s. 19-23). Temmuz 1922'de Atatürk'ün İran Elçisi şerefine verilen ziyafetteki konuşması bu görüşü özetlemektedir: "Türkiye'nin bugünkü mücadelesinin yalnız Türkiye'ye ait olmadığını bütün arkadaşlarımız ifade etmişler ise de, bunu birdefa daha teyid etmek lüzumunu hissediyorum. Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisi ile beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir."

farklı olması, liderlerinin de farklı bağlantılar içinde bulunduğunu bilmesi vardır. Bu hususu açıkça 1921 yılı sonunda yeni anayasanın tartışılması sırasında kimi örnek almakta olduğumuz konusundaki soruya verdiği yanıttaki "Biz bize benzeriz" deyimiyle belirtmiştir:

"Şimdiye kadar okuduğumuz kitaplarda ismi sayılan hükûmetlerden hangisidir, buyurdular. Efendiler bizim hükûmetimiz demokratik bir hükûmet değildir, sosyalist bir hükûmet değildir. Ve hakikaten kitaplarda var olan hükûmetlerin, bilimsel nitelik olarak hiç birine benzemeyen bir hükûmettir. Sosyal bilimler noktasından açıklamak gerekirse 'Halk Hükûmetidir' deriz. (...) Efendiler biz benzememekle iftihar ederiz, etmeliyiz. Çünkü biz bize benziyoruz efendiler. Bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe savaşmayı uygun gören bir doktrini izleyen insanlarız."

Buradaki "Biz bize benzeriz" deyimini "Türk kimseye benzemez herkesten üstündür" gibi almamak gerekir. Bütün mazlum milletler düşünülürse her birinin kendi özellikleri bulunduğu ve çözüm formülleri için her birinin bunları dikkate alması gerektiğini anımsatan bir açıklama olduğu bellidir. Açıkçası tek bir lider güdümünde direnmeyi benimsemediği gibi, tek bir örneğe bağlı çağdaşlaşmayı da kabul etmemektedir. Buna karşılık parlamenter sistemi kökleştirmekte ve demokrasiye yönelecek yolu döşemekte çok kararlı davranmıştır. Tek partiye dayalı sistemi dolayısıyla onu da diktatör olarak niteleyenler çıkmıştır. Ancak 1930'daki çok partili seçim denemesi ve devrimlerinin uygulanış şekli, onu Mussolini ve Stalin ile mukayese etmeyi deneyenleri fikirlerinden dönmeye mecbur etmiştir.[3] Mütareke Dönemi İstanbul'unda görev yapmış İtalyan diplomatı Kont Sforza, ülkesindeki Faşist rejimle çatışıp ülkesinin dışına sığındığı 1930 ortalarında yazdığı "Avrupalı Diktatörlükler" kitabında Atatürk'ün aksine diktatörlükleri engelleyecek bir sistem uyguladığından bahseder:[4]

"Ancak benim gibi çeşitli Doğu başkentlerinde yıllar geçirmiş olanlar bilirler ki -doğru ya da yanlış, daha çok yanlış olarak - bizim

---

[3] Orhan Kolonl**u. Türk'ü Dünyaya Saydıran Adam** (Ankara, Yeni Özgür İnsan yay. 1988) de bu konuda ayrıntılı bilgi vardır.

[4] Count Carlo Sforza, **European Dictatorships**. (London, George Allen-Umvin Ltd., 1933, s.208)

geri kalmış diye nitelediğimiz Türkler en esaslı şekilde demokrat bir halktır (...) Doğululardа nadiren yanılan bir içgüdüyle Kemal'in gönülsüz bir diktatör olduğunu onlar da hissediyorlar. Şunu da söylemekten kaçınmamalıyım ki bu öyle bir diktatörlük ki, özgürleşerek çağdaşlaşmış bir ulusun kendi hükûmetinde müstebitler ve diktatörler belirmesi olasılığını imkansız hale getirecek bir yöntemdir."

1930'lu yılların sonu yaklaştıkça Türkiye'deki rejimin bu farklılığı açıkça kabul edilmiştir. Amerikalı gazeteci Gladys Baker'in verdiği yanıt ta hedefini kesin belirtmektedir:[5]

"Ben diktatör değilim! Benim kuvvetim olduğunu söylüyorlar. Evet bu doğrudur. Benim arzu edip de yapamayacağım hiçbir şey yoktur. Çünkü ben zoraki ve insafsızca hareket etmeyi bilmem. Bence diktatör, diğerlerini iradesine ram edendir. Ben kalpleri kırarak değil, kalpleri kazanarak hükûmet etmek isterim."

İNSANLIĞIN BİR BÜTÜN OLDUĞUNU KABUL

Gelişmiş toplumlarla geri kalmışlar arasında bir fark bulunduğunu kabul etmesine karşılık, insanlığı bir bütün olarak kabul ediyordu. Dolayısıyla uygarlıkları birbirinden kopuk ve birbirini düşmanı değil, aksine birbirini tamamlayan aşamalar olarak kabul ediyordu. Amerikalı gazeteci Mis Ring'e verdiği demeçteki sözleri, Tanzimat'ın aksine tek bir modeli taklit düşüncesinde olmadığını, ya da bir yabancı gücün güdümüne girme yanlısı olmadığını kanıtlıyor:

"Türkiye bir maymun değildir ve hiçbir milleti taklit etmeyecektir. Türkiye ne Amerikanlaşacak ne de batılılaşacaktır. O sadece özleşecektir."

Bu davranışın çok belirgin bir örneği, Rusya'da iktidara gelmiş olan Bolşeviklerle olan ilişkilerinde görülür. Ankara'da başlayan ulusal dirence ilk yardım Moskova'dan silah ve altın olarak 1920 Haziranından itibaren gelmeye başlamıştır. Sakarya Zaferi'nde bu yardımın rolü çok belirgindir ancak Atatürk mücadelesine Bolşevikleri karıştırmaya asla yanaşmamış hatta dış karışmayı önlemek için kendi sosyalist partisini kurma oyununu bile oynamıştır. Açıkçası yaşamı boyunca hiçbir dış güce parmağının ucunu vermemek ilke-

[5] **Ulus**. Amerikalı gazeteci Gladys Baker'in röportajları 8 ve 21.6.1935

sinden vazgeçmemiştir.

Emperyalist diyerek dışladığı Avrupa'ya Amerika'yı katarken, hiç şüphesiz insanlığın 20. yüzyılda eriştiği çağdaş düzeyde onların etkisi bulunduğunu inkar etmiyordu. Ancak onların da kusurlu ve çağdaşlıkla bağdaşmayacak nitelikleri bulunduğunu göz ardı etmiyordu. Dolayısıyla onların deneyimlerine de yabancı durmak yanlısı değildi.

HEM ULUSLARARASINDA HEM DE ULUSUN İÇİNDE BARIŞ İLKESİ

Savaş cephelerinde yaşamış, yanındaki insanların can verişine tanık olmuş, toplumunun kurtuluşunu ölümü emrederek gerçekleştirmiş bir insan olarak Atatürk, insanlığın artık savaşma çağını kapatması ve barış içinde yaşaması gerektiğini dünyaya ilk açıklayan liderlerin başında gelir. Büyük Zaferle Anadolu'yu yabancı işgalcilerden bir anda kurtardığında bir yandan Selanik'e doğru yürümesini önerenler, diğer yandan da İngiltere gibi yeni bir savaşa hazırlananlar vardı. Atatürk'ün çözümü Mudanya Ateşkesi ve Lozan görüşmeleriyle barışçı bir formüle bağlamaktaki ısrarını içerde de dışarda da tam anlamıyla anlamayanlar çıkmıştır. Lozan görüşmeleri sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki gizli görüşmelerde, Bağdat ve Irak'a tekrar yürümemizi, gerekirse 100 yıl savaşacağımızı ileri sürenler çıkmıştır.[6] Hatta kendi doğum yeri olduğuna göre Selanik'in de geri alınmasını isteyenler vardır. Atatürk ödün karşılığı da olsa barıştan başka çözüme razı olmadığını ısrarla belirtmiştir.

On milyonlarca insanın yaşamına mal olan Birinci Dünya Savaşı'nın daha yaraları sarılmadan ikincisine hızla hazırlanılırken Atatürk'ün Balkanlarda (Balkan Paktı) ve Orta Doğu'da (Saadabad Paktı) barış bölgesi oluşturmak için öncülük yapması dikkatlerden kaçmamıştır. Hem de burada bir zamanlar Avrupalılarla işbirliği ile Türklerin baş düşmanı rolünü üstlenen Yunanlılar ve Araplarla işbirliğinden kaçınmaması, niyetinin içtenliğini göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışında önemli bir etkisi bulunan Hicaz Kralı

---

6 Orhan Koloğlu, "Gizli Oturum Tutanaklarında Lozan Görüşmeleri". **Popüler Tarih,** Şubat 2003, s.38-48

Hüseyin'in Ürdün ve Irak'ta krallık yapan oğullarını başkentinde kabul edip dostça ilişkiler sürdürmesi, geçmişin düşmanlıklarını sona erdirmekte kararlı olduğunu gösterir. Nitekim bu anlayış sebebiyledir ki, 1934'de Atatürk'e Nobel Barış Ödülü'nün verilmesini öneren Yunanistan başbakanı Venizelos olmuştur.[7]

Aynı barış anlayışını, çok değişik etnik grupların ve inançların kaynaşma yeri olan Anadolu için de kullanmıştır. 19 ve 20. yüzyıllar boyunca Balkanlar, Kırım, Kafkaslar, ve Arap eyaletlerinden göçerlerin tek sığınak yeri olan Anadolu'da Müslüman ve gayri-Müslim her çeşit etnik grup yaşıyordu. Bu Osmanlı mirasını yeni Türkiye Cumhuriyeti yapısı içinde bağdaştırmak için, Cumhuriyet sınırları ile sınırlı bir Türk Kimliği üzerinde durması, bunun dışında kalan yerlerdeki Türklerin kültürel özellikleriyle ilgilenmesi ancak yayılmacı sorunlara asla yüz vermemesi barışçı anlayışının bir diğer yansımasıdır.

DİNİ SİYASETTE BELİRLEYİCİ UNSUR OLMAKTAN ÇIKARMA

Tanzimat'ın İslam içinde güçlü karşıt gruplar çıkmasına sebep olan özelliği, din konusundaki tartışmalardan ileri gelmiştir. Sömürgeci devletlerin kontrollerindeki cemaatlerin dini liderlerini kontrole almaları, hatta hilafeti siyasetlerine bağlama çabaları din liderliğinin İslam toplumlarının yönlendiriciliğinden çıkmış olduğunu gösteriyordu. 1914'de Cihad ilan edildiğinde Osmanlı toplumu dışındaki Müslümanlardan katılım ancak yüzde 5'de kalmıştı. Daha 1920'nin başında İstanbul Hükûmeti ve Saray'a tam karşı olmadığı dönemde Atatürk, bu deneyiminin etkisiyle Ankara'da şu fikri savunuyordu:[8]

"Panislamizme gelince, buna bir meslek ve bir gaye şeklinde yürümeğe zaten lüzum yoktur. İslamiyet, bütün salikleri arasında kavi bir imana dayanan uhuvveti umumiye tesis etmiştir. Bu uhuvveti umumiye, yekdiğerine yardım ve bilhassa makamı hilafete pek fedakarane bağlılığı istilzam etmekle beraber, hiçbir zaman bir siyasi birlik ve bir emperyalizm şekline dönüşmemiştir."

---

7 Özgen Acar, "Venizelos, Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermişti". **Milliyet** 20.5.1981

8 **Hâkimiyeti Milliye**. 2.2.1920, "Asya Tehlikesi" başyazısından

İslama saygısını belirtmekle birlikte, bunun siyasi başarıya götürecek bir araç olmadığını saptamaktaki isabeti, Hilafetin lağvına giden olaylarda İngiltere'nin oynamağa kalkıştığı oyunlarla kanıtlanmıştır. Üstelik Türkiye'nin kabul ettiği laikliğe de, maalesef bizim bazı aşırı dinci çevrelerin de ileri sürdükleri gibi, asla dinsizlik denemez. Aksine Osmanlı yönteminin devamı niteliği taşıdığı dikkatlerden kaçmaz. İslam Devletleri içinde din adamlarını devlet memuru statüsüne sokan ve devletin politikasına uymaya mecbur eden Osmanlı Devleti olmuştur. Cumhuriyetin laiklik formülü dini devletten tamamen dışlamamakta, aksine din eğitici kadroları yine devlet memuru statüsüne tabi tutmuş, sadece siyasi konularda karar verme yetkisini kaldırmıştır. Bununla dinin temelinde bulunan birey ile Allah'ı doğrudan karşı karşıya bırakma ilkesini tam uygulamaya koymuş oluyordu.Bu girişim, toplumumuzda yüzyıllarca sorun olmuş Sünni-Şii çekişmesinin de tamamen gündem dışı kalmasını sağlamıştır.

Böylece, günümüzde rastlanan Ilımlısı, Kalvinist reformlusu gibi formüllerle din üzerinde oyun oynanması çabalarına daha o zaman nokta koymuş oluyordu. Hilafet lağvedildiğinde İslamcı çevrelerin arkası arkasına kongreler düzenleyerek Osmanlı Hilafeti yerine bir yenisini kurma çabaları gündeme getirilmiştir. Daha 1930'lu yıllarda kendileri bu şekilde kuracakları bir hilafetin sömürgeci devletlerin oyuncağı olacağı kararına vardıkları için bu projeyi o zaman terk etmişlerdi. Bu eğilimin günümüzde de dünya egemenliği peşinde koşanların kendi politikalarına uygun bir İslam oluşturma çabalarıyla devam ettiği dikkate alınırsa, Atatürk'ün uzağı görüşlülüğü daha iyi anlaşılır.

EVRENSEL ETKİSİ

Daha başlangıçta hemen hepsi Tanzimat'ın çağdaşlaşma çağrılarına karşı çıkan Orta Doğu toplumları, Türk büyük zaferi karşısında büyük şaşkınlığa uğramışlardır. Sevr barışı imzalanırken sömürgeci güçlere destek veren, karşılığında tam bağımsızlıklarına kavuşacaklarını sanırken ‘‘manda’’ lıktan kurtulamayan liderleri, Türkiye'nin bu sonuca varması karşısında kendi toplumlarına açıklama yapmakta güçlük çekmişlerdir. Bu yüzden birçok ülkede (Irak, Suriye,

Lübnan, Mısır, Tunus) Kemalist gücün bir İslam liderliği üstlenerek gelip kendilerini kurtarması yolunda istekler ve gösteriler yapılmıştır. Ancak Osmanlı türü bir devlet yönetimi kontrolünün istenmediği de saklanmamaktadır. Beyrut'ta yayınlanan ve Kemalist Hareketi en çok desteklediği bilinen Al Balagh gazetesi bile 3.10.1921 tarihinde, Sakarya Zaferi' nin hemen ertesinde şöyle yazıyordu:

Müslümanların yakınlaşmasını daima arzu ettik ve Doğu'nun ancak bu bütünleşme ile kurtulabileceğine inanıyoruz. Ama tek bir İslam devleti fikrine özenmiyoruz. Her Müslüman kardeşini dostlukla mütalaa etmeli ve hepimizin çıkarı için hareket etmelidir."

Açıkçası kendilerinin de, sadece gelip kurtaracak bir güç tasarlamaları, Türk Devrimi'nin Panislamcı bütünlüğe karşıtlığının tek taraflı bir davranış olmadığını kanıtlamaktadır. Üstelik zamanında sömürgeci güçlere destek vererek Osmanlı ordularını ülkelerinden uzaklaştırmış olmalarının Türklerde bir güvensizlik yaratacağını da fark ettiklerini düşündürüyor. 1922 Eylül'ünde Büyük Zafer kazanılınca bütün İslam dünyasında sonsuz bir heyecan yaşanır. Her tarafta coşkun gösteriler vardır. Gazi Mustafa Kemal'i İslamın kahramanı ilan edenler arasında El Ezher'in Şeyhi bile vardır. Hatta Lozan barış konferansına Ankara ile birlikte katılmayı önerenler çıkmış ancak Avrupalılar tarafından reddedilmişlerdir.

Atatürk'ü halife ilan etme yolunda Hindistan'dan başlayan kampanya da böyle bir işbirliğini hedefliyordu. İslami dayanışmanın işlemezliğini hem Dünya Savaşı hem de Kurtuluş Savaşı sırasında yaşamış olan Atatürk bu çağrıyı da ciddiye almamıştır. Hele İngilizlerin Sünni Hilafeti, Hindistan temsilcisi olarak bu inancı tanımayan İsmaili lider Ağa Han vasıtasıyla kontrolde tutma girişimleri belirginleşince "siyasi niteliği bulunamayacağı" gerekçesiyle hilafeti tamamen lağvetmiştir. Bu girişim üzerine Türk Devrimi'ni dinsizlikle suçlama çabaları görülür. Ancak bu hususta da birlik değildirler. Suudiler 1927'de Mekke'de düzenledikleri İslam kongresine "şapkalı" bir Türk temsilcisinin katılmasını kabul etmişlerdir.

Türk Zaferi ile büyük ölçüde etkilenmelerine ve bunu bağımsızlık savaşlarının en büyük modeli saymalarına karşılık bu ezilmiş milletler Atatürk'ün diğer ilkelerini tam benimseyemedikleri için Türk Devrimi'nin vardığı hedeflere ulaşamamış ama ondan yarar-

lanmaktan da geri kalmamışlardır. Atatürk döneminde Devrim'in en büyük etkisi, Türklerin dünyayı ve diğer doğulu toplumları yöneten devlet vatandaşlarıyla eşit özelliklere sahip sayılmalarına karşılık, bu "manda" rejimlerinde kapitülasyonların hâlâ geçerli olmasıydı. Açıkçası Avrupalılar ve Türklere bu ülkelerde üstün koşullar uygulanırken, kendileri ikinci sınıf vatandaş sayılıyorlardı. İran'da, Lübnan'da, Suriye'de, hele Türkiye'nin kışkırtıcılık için bir kapitülasyon mahkemesine sahip olmak istediği Mısır'da, bu yüzden toplumsal eylemler başladı. "Bizden aşağı olduğunu ileri sürerek egemenliğinden çıkmamızı istediğiniz Türkleri eşit sayarken bizleri aşağılıyorsunuz" gerekçesi en büyük tezleriydi. Bunun sonucu olarak kapitülasyon mahkemeleri yavaş yavaş kaldırılmıştır.

Arap harflerinin reddi ve Latin harflerinin kabulü genelde tepki çekmişse de Lübnan'da bu yolda girişim önerenlerin bulunduğu biliniyor.

Sömürgeci yönetimler kapitülasyonların kaldırılmasına fazla karşı çıkamamışlarsa da, Türkiye'nin "Medeni Kanun"u ve kadın-erkek eşitliğini ilan etmesi karşısında İslam ilkelerini savunan kışkırtıcı bir kampanya yapmaktan geri kalmadıkları dikkatlerden kaçmaz. Times, çağdaşlığın temelinde bulunan bu yasaları benimsemenin Türkiye için "traji-komik davranış" olduğunu yazarken[9], Westminster Gazette de "Geleneklerine bağlı Mısırlı kadının İngiliz yönetiminden son derece mutlu ve Türk'den daha da modern olduğunu" ileri sürmekteydi. Kabul gerekir ki, özellikle Arap dünyası 1950'lerden önce tamamen, sonra da büyük ölçüde, Türk Devrimi'nin niteliklerini doğrudan yerinde araştırma yaparak değil, Batılı araştırmacıların eserlerinden öğrenmişlerdir. Bunların, tam bağımsızlık yanlısı Kemalist Rejimi yoğun eleştirdikleri, hatta Bolşeviklikle suçladıkları bir sır değildir.

Sömürgecilere ek olarak yerel yazarlar da çağdaşlaşmayla bunun getireceği toplumsal gerginlikleri bir arada yansıtan yazılar yayınlamışlardır. Bombay Chronicle bir yazısında şöyle diyordu:[10]

"Ankara parlamentosunun ülkenin yasasını çağın ihtiyaçlarına

---

9 19.2.1926

10 **Islamic World**. c.4, no.6, Nisan 1926

uydurmakta doğru yönde bir adım atmış olduğuna biz inanıyoruz (...) Değişen koşullara uygun olarak, hiddetli mollaların gürültülerine aldırmadan gösterdiği cesaret övgüye layıktır (...) Ancak Türkiye ıslahat için büyük arzusunun etkisiyle Avrupalı olan her şeyi yutmaktadır. Korkarız ki genç ulusun hassas yapısı Avrupa yasalarındaki bazı ham ve zehirli hususları hazmetmekte zorluk çekecektir. Bu hareketli günlerde Türkiye'nin ihtiyatı elden bırakmamasını ve molla İslamına tepkiyle Avrupa yasaları alacağı yerde Kuranı Kerim'e ve yozlaşmamış İslama yönelmesini arzularız. (...) Kaderin cilvesine bakınız ki, Hıristiyan ulusları zaman zaman kendi yasalarını Kuranı Kerim'in çizdiği yola yaklaşacak şekilde yeniden düzenlerken ilerici ve aydın bir Müslüman devleti, bunlar tarafından terkedilmiş patikalara reaksiyoner adımlarla körcesine bir koşuyla yöneliyor."

Günümüzde de rastlanan, dünyayı yönetmek iddiasındaki süper güçleri İslam'a uymakla yüceltmeye kalkışan propagandacı görüşlerin ilk örnekleri böylece belirmiştir. Buna karşılık Araplar içinde de geride kalmanın üzüntüsünü belirtenler eksik değil:

"Mustafa Kemal'in genç hükûmeti bu hassas girişimi inanılmayacak bir cesaretle sürdürüyor. Dün Arapça gazetelerden birinde metni yayınlanan yeni evlilik yasası taslağı uygar ülkelerce kabul edilen laik ilkelerle geçici olarak saygı göstermeye çalıştığı Kuran hükümleri arasında orta yolu izliyor ama bunun etkisini hayli kısıtlıyor (...) Yeni Türkiye yeni bir Medeni Kanun yayınlamakla bize yüzyıllarca kabul ettirdiği, artık geçerliği kalmamış yasalar ve barbar metodları terk ediyor. Biz ise daha ileri bir uygarlığa sahip olduğunu kabul ettiğimiz Lübnan'da, Ankara'nın redettiği eski yasaları uygulamaya devam ediyoruz. Sofuca bir bekleyiş içinde, girişimin ve örneğin dışardan gelmesini bekliyoruz"[11]

Doğu toplumları bu konuda örnek almayı arzulamazken, 1935'de Türk kadınlarına milletvekili seçme ve seçilme haklarının da tanınmasıyla Türkiye Fransa, İsviçre gibi Avrupa ülkelerinin de önüne geçmiş oluyordu.

Türk Devrimi'ne hayranlık, bağımsızlık özlemi ile ilişkili olmuştur. Tunus'ta Burgiba'nın bu açıdan en önde geldiği bilinir. Pakistan

---

[11] **L'Orient**. (Beyrut'ta yayınlanmıştır)27.8.1926

ve İran Şahı Rıza Şah Pehlevi de, pek çok alanda Mustafa Kemal'i örnek aldığını saklamamıştır. Hatta İran'da Cumhuriyeti bile ilanı düşünmüş ancak dinci kesimi aşamadığı için şahlıkta devam etmiştir.

İşin ilginci Arap ülkelerinde Tanzimat dönemi deneyiminin eksikliği kendisini hep hissettirmiştir. Atatürk'ün başkasının güdümüne girmeme ilkesine karşılık doğu toplumlarında tam teslimiyetlere rastlanır. Millîyetçi rejimlerin arkasından SSCB'den tam destek arayan İslami Sosyalist rejim denemeleri yapılmış bunlara ait kurallar yasallar konmuştur. Hepsinin de başarısız kalması sonucu. Arap devletleri 21. yüzyıla İslami yapıya dönerek girmişlerdir.

Profesör Maurice Duverger "Institutions Politiques et Droit Constitutionnel" kitabında Kemalist modeli az gelişmiş ülkeler için model olarak belirtir. Onu "otoriter ama nisbeten liberal" rejimler arasında sayıp ekler : "Bahis konusu ülkelerin değişimi rejimlerini çok hareketli kılar... Türkiye'deki deneyim bu açıdan büyüm öneme sahiptir."

Tunus'ta 2000 yılında düzenlenen uluslararası Kemalizm seminerinin açış konuşmasında Tunus Kültür Bakanı Abdelbaki Hermassi'nin "Tanzimat el-Cedide" gereksinmesinden bahsetmesi geçmişten kalan hataların düzeltilmesini içeren bir anlayışın belirmiş olduğunu kanıtlıyordu. Sunuş belgesinde de şöyle denmekteydi:[12]

"Türkiye bölgesel bir büyük devlet ise, Kemalizm devlet ve Türk entellicensiyasm ideolojisi olarak dikkate alınmadan değerlendirilemez. Arap ülkeleri bu denemeyi gerçek değeriyle tahlil etmelidirler. Esasen Arap dünyasının siyasi karar vericileri ve düşünürleri bu girişimi asla unutmamış ve daima dikkatte tutmuşlardır."

Devrimlerin bir özelliği vardır: Her devrim ilk kuşağıyla doruğa erişir, arkasından kaçınılmaz olarak toplumsal belleğin itişiyle bir ''restorasyon = geçmişle uzlaşma" dönemi başlar. Fiili devrim süreci 1950'de çok partili sistemin işler hale gelmesiyle sona eren Türk Devriminin özelliği, Atatürk'ün daha başlangıçta tasarladığı gibi, bir kuşakta tamamlanacak şey değildi. Daha Cumhuriyetin onuncu yılında, yapılacak daha çok şey olduğunu belirtmiş ve hedefi gençlere

---

[12] Orhan Koloğlu, "Contemporarization discussions in Turkish and Arabic World", **Turkish Review of Middle East Studies**. Annual 2000/01, no.l 1, İstanbul, Isis, s. 173-175

emanet ettiğini, gelecek kuşaklarda da devam edecek ve zeminine oturacak bir tasarı olduğunu saklamamıştır. Bu da Atatürk'ün devrim mantığını ne derece bilimsel kavradığını kanıtlar. Nitekim 21. yüzyılda da hâlâ etkenliğini devam ettirmektedir. Doğu toplumları, Türk Devrimi'ne özenerek ya da red ederek birçok girişimde bulundular. Ancak hedef kitlenin iyi belirlenememesi, insanlığın bir bütün olduğunu kabulde çekingen davranmaları, yabancıya bağımlılığı tam dışlayamamaları, kendi aralarında bile barışçı bir ortam yaratamamaları, yine din konusunda da kendi aralarındaki anlaşmazlıkları aşamamaları, tutarlı bir sonuç almalarını engellemiştir. Özellikle her birinin demokrasiye özenmesine karşılık hiç birinde tam anlamıyla bir demokratik rejim kuramaması dikkati çekmiştir. Bu açıdan Türk Devrimi onların nazarında yeni bir nitelik kazanmıştır. Bizimki neredeyse yüzüncü yılını dolduran bir süreklilik arz ederken, onların yirmişer otuzar yıllık farklı ilkelere sahip denemeler yapmış olmaları, Türk Devrimi'ne bakışlarını da etkilemektedir. Artık model değil, bir ciddi özeleştiri aracı niteliği kazanmıştır. Belli girişimler yapılırsa toplumlarda nasıl bir tepki ve gelişim beklenebileceğine örnek olmaktadır.

Demek ki Türk Devrimi evrenselliğini ve örnek olma niteliğini daha da koruyacaktır.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN BAZI LİDERLİK ÖZELLİKLERİ

Prof.Dr.Cemalettin TAŞKIRAN*

Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletini, birlik ve beraberlik içinde ortak hedefler etrafında birleştiren, bütünleştiren bir liderdir. Türk toplumunun millî kültürünü geliştiren çağdaş bir toplum olmasını sağlayan liderdir Atatürk. Bu yüzden de toplumumuza mal olmuştur. Toplumumuzda, dün de bugün de, birbirinden anlayış, yaşayış ve kültür olarak farklı olan grupların, hatta birbirine zaman zaman zıt olan grupların hemen hemen hepsi M.Kemal Atatürk'e dün sahip çıkmışlardır. Bu günde sahip çıkmaktadırlar. Bölücü zihniyet taşıyan ve marjinal sayabileceğiniz bir iki grubu hariç tutarsak toplumumuzun her kesimi, her grubu M.Kemal Atatürk'ü benimsemiştir diyebiliriz.

Buna bir örnek verelim. Boğaziçi Üniversitesi 1994 yılında bir anket çalışması yaptı. Sosyoloji bölümü anketi yapan. Bilimsel ve oldukça geniş tabanlı bir anket bu. Ankete katılanlara şöyle bir soru yöneltiyor:

-Sizin için önemli olan manevi değerleri sıralayınız.

Anket bitiyor. Değerlendiriliyor ve yayınlanıyor. Anket sonucunda İslamiyet %92 ile birinci sırada, Atatürk ise %85 ile ikinci sırada çıkıyor. Yani 2000'lerde ankete katılanların %85 i gibi büyük bir kısmı Atatürk'ü, Atatürkçülüğü, Atatürk'ün fikirlerini ikinci manevi değer olarak seçiyor. Sadece bu anket bile M.Kemal Atatürk'ün toplumumuz tarafından ne kadar benimsendiğini ortaya koymaya yeter. Bu yüzden bazı çevreler Atatürk ve Atatürkçülükle, onların deyimi ile Kemalizm ile mücadele etmek ve Türkleri Kemalizmden

---

* Kırıkkale Üniversitesi İİBF Dekanı

uzaklaştırmak istiyorlar.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Millî Mücadelenin başlamasından itibaren en belirgin özelliklerinden biri karizmasından gelen toplayıcı ve birleştirici özelliğidir. Millî Mücadele yıllarında ve sonrasında. M.Kemal Atatürk'ün etrafında olan gruplar, şahıslar siyasi, dini, kültürel felsefi ve yaşayış olarak birbirlerinden o kadar ayrıdırlar ki, bunları bir arada tutmak adeta mümkün değildir. Sadece I.Türkiye Büyük Millet Meclisine bakmak bile bunu görmeye yeter. I.Mecliste kıyafet olarak sarıklısı vardı. Feslisi vardı, Kalpaklısı vardı... Suphi Tanriöver Dağ yolu adlı kitabında I.Meclisi şöyle anlatıyor: "… Anadolu, onun davetine her şekilde her kıyafetle bir takım adamlar gönderdi. Bektaşi Şeyhleri, Konya çekleri, Medrese uleması.. Ayaklarında çarıkları, şark kıyafetleriyle ağalar toplanmaktıy Okulun yetiştirdiği kimseler, dağın kırın ve geleneğin yetiştirdiği kimselerle birlikte toplantı halinde … Atatürk kürsüye çıktı ve davasını açıkladı..."[1]

Mustafa Kemal Atatürk birleştirici, bütünleştirici bir liderdir. Karizmatik bir liderdir. Karizmatik liderler doğuştan bazı niteliklerle varolan seçkin kimselerdir. Bu tür liderler, genellikle kahraman tabiatlıdırlar. Mensubu bulundukları toplumun tarihine, siyasetine, askerî hayatına, sosyal hayatına damgasını vuran liderlerdir. Toplumu yönlendiren, insanları peşine takarak belli hedeflere götürebilen liderlerdir. Toplumda gerçekleştirilen reform, inklap devrim önce bu liderlerin düşüncelerinde doğar şekillenir gelişir ve gene bu liderlerin eliyle bu liderlerin çabalarıyla hayata geçirilir. Mustafa Kemal Atatürk'te böyle bir liderdir. Onun bu karizmatık liderliği kendisinin toplumumuz tarafından benimsenmesini sağlamıştır.

Biz bu çalışmamızla gerek askerî hayatında, gerekse sivil hayatında gerçek bir lider olarak ortaya çıkan Mustafa Kemal Atatürk'ün dikkat çekerek maalesef her liderde göremediğimiz bazı özelliklerini belirtmek ve bu özelliklerini nasıl tezahür ettiğini de belgelere olaylarla hatırlatmak istiyoruz.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk söz etmek istediğimiz liderlik özelliği, onun olaylar hakkında net bir görüş sahibi olması ve olayları doğru değerlendirmesidir.

Bu olayda önemli bir özelliktir. Eğer olaylar hakkında doğru

---

[1] Hamdullah Suphi Tanrıöver, **Dağyolu**, s.

ve net bir görüşe sahip olmazsanız, yapacağınız değerlendirmeler sıhhatli olmayacak ve yanlış sonuçlara varırız. Ayrıca, bu durumda olayları bir gün bir şekilde ertesi gün bir başka şekilde değerlendirme gibi "kafa karışıklığına" ve ikileme düşme mümkündür. Bu durumda lidere olan inanç ve güveni sarsar. Olaylar hakkında net bir görüş sahibi olmanın ve olayları doğru değerlendirmenin temel yollarından biri kendini yetiştirmektir. Yani okumak ilgilenmek ve düşünmektir.

Mustafa Kemal Atatürk, daha genç yaşından itibaren, olaylar üzerinde kafa yoran, düşünen okuyan ve çözüm üretmeye çalışan birisidir. Hem öğrencilik hem de ilk subaylık yıllarında ülkenin ve milletinin meseleleriyle çok ciddi şekilde ilgilenmiş, bunları iyi tahlil etmiş ve sağlıklı sayılabilecek sonuçlara varmaktır. O kadar ki; Mustafa Kemal Atatürk'ün vardığı sonuçlar ve çözüm önerileri zamanına göre oldukça ileri ve oldukça inanılması güç çözümlerdir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün hem orta öğretimde, hem Harbiye'deki öğrencilik yıllarından, hem de kurmaylık eğitimi aldığı ilk subaylık yıllarından yakın arkadaşı olan, sınıf arkadaşı olan okul arkadaşı olan dostları Mustafa Kemal'in bu özelliği ile ilgili şunları söylüyorlar:

Yakın sınıf arkadaşı Lütfi Müfit Özdeş, Harbiye yıllarında Mustafa Atatürk için şunları söylüyor: "… Daha o zaman mektepte iken, şuursuz, düşüncesiz, kötü bir idareye karşı vicdan ve ruhundan fışkıran inkılapçı düşünceleri bilhassa kayda şayandır. Her okuduğu ders her mütalaa ettiği ilim ve fenni, dikkatle tahlil ederek neticeye.

İdareye karşı arkadaşları ile hasbıhallere, tenkitlere başlamış ve hatta büyük tehlikelere rağmen, haftada bir iki defa gizli olarak gazete bile çıkarmışlardır. Daha o zaman evladı olduğu asil Türk milletine ilerde ne büyük hizmetler yapmağa namzet olduğunu pek güzel anlatıyordu. Onun her haline olduğu gibi dürüst düşüncelerine de meftun olan ve candan inanan arkadaşları o büyük adamın etrafına toplanmışlardı…"[2]

Bir başka sınıf arkadaşı General Hayri Tırnovacık ise şunları

---

[2] Lütfi Müfit, Harbiye'de Gazi Hazretleri ile bir sınıfta Ders, **Vakit Gazetesi**, 10 Ağustos 1934.(Ali Ciler, Semih Yalçın, **Abdullah Hayat**, s.113-114)

söylüyor:

"…Hallerinde, yaşlarından umulmayan bir olgunluk vardı. Çok kuvvetli bir ikna kabiliyetine sahipti… En fazla meşgul oldukları şeylerden birisi de zamanın felsefesi ve fikri cereyanları idi. Toplumun henüz halledilmemiş davalarıyla dimağlarını meşgul ederlerdi…[3]

Harp akademisinden sınıf arkadaşı olan General Asım Gündüz de bu konuda şunları söylüyor:

"…Doğup büyüdüğü Selanik'in batıya daha çok bağlantılı bulunması sebebiyle olacak dikkati çeken fikirleri vardı. Etrafına topladığı arkadaşlarla cesaretle konuşuyor ve onları güzel konuşmasıyla kısa zamanda tesiri altına alıyordu… İttifakçıların Paris'te yayımladıkları gazeteleri getirtiyordu…. Bizler, vatan, millet, Türklük fikirlerini çok defa, Harp Akademisi sıralarında ondan duymuştuk.[4]

Asım Gündüz anılarında şunları da belirtiyor: "… Harp Akademisinde her Cuma akşamı sınıfta toplanıyor, kapılar kapandıktan sonra Mustafa Kemal kürsüye çıkıyor, tıpkı konferansçı gibi, Paris'ten gelen Türkçe ve Fransızca gazetelerden öğrendiklerini bizlere aktarıyordu. O zamana kadar "Padişahım çok yaşa!" demekten başka bir şey bilmeyen bizler için Mustafa Kemal'in anlattıkları çok dikkat çekiciydi…"[5] General Asım Gündüz, bu konuşmalardan hatırımda kalanları yine hatıralarından özetleyerek nakletmektedir. Ayrıca aynı olayları general Ali Fuat Cebesoy ve bizzat Mustafa Kemal Atatürk de anılarında aktarmaktadırlar. Ali Fuat Cebesoy diyor ki: "….Fikirlerimizi, toplamı binleri aşan Harp okulu öğrencilerine anlatmak için, daha kurmay sınıflarına geçmeden gizli bir teşkilat kurmuş, Muhittin Baha Pars'ın ağabeyi İsmail Hakkı Pars ile Ömer Naci ve birkaç arkadaşında gayreti ile el yazısı 2 nüsha dergi çıkarmıştık. Liderimiz Mustafa Kemal'di. Gelebilecek sorumluluğun en büyük yükü de onun omuzlarındaydı…"[6]

---

3 Naci Sadullah, Harbiye'de 1317, **Yedi Gün Dergisi**, Yıl:2, c:III. Sayı:78, 5 Eylül 1934, s.4.

4 Asım Gündüz, **Hatıralarım** Hazırlayan İhsan Ilgar, İst.1973. s.12, 13, 14.

5 Asım Gündüz, **A.g.e**. s.14.

6 Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk Okul ve Genç Subaylık Anıla-**

Mustafa Kemal Atatürk, daha öğrencilik yıllarında kendisini yetiştirmeye özen göstermiş, vatan millet ve bunların problemleri ile yakından ilgilenmiş ve bunlara yönelik çözümler üzerinde düşünmüş tartışmış araştırma ve net bir görüş sahibi olmuştur. Ayrıca bu düşüncelerini arkadaşlarına ve etrafına fırsat buldukça açıklıyor ve yanına kendisi gibi düşünen arkadaşlarını topluyordu. Daha o dönemlerde Mustafa Kemal Atatürk de büyük liderlerde, karizmatik liderlerde gördüğümüz olaylar hakkında net bir görüşe sahip olma ve olayları doğru değerlendirebilme özelliklerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Elbette bunda doğuştan gelen "sevgi" gücünün yanında araştırmacı tutumunun, payı oldukça yüksektir. Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsi kütüphanesindeki kitapların sayısının 5000'in üzerinde olduğunu unutmamak gerekir.[7] Mustafa Kemal Atatürk, okuyan, araştıran, tartışan, düşünen analiz yaparak kafamızda bazı çözümlere ulaşan ve uygun şartların ortaya çıkmasıyla da düşündüklerini hayata geçirmekte tereddüt etmeyen bir liderdi.

Bu özelliklere dayanarak verdiği hayati kararlar da hep doğru çıktı. Çünkü olayları doğru değerlendiriyordu.

Buna en güzel örneklerinden biri Çanakkale savaşlarında 25 Nisan 1915'de Kalyatepe'ye yapılan kara harekatı çıkarmalarında yaşanan olaydır. O gün düşman birlikleri Seddülbakir, Kumkale ve Kabalpe sahillerine çıkarma yapmaya başlarlar. 75.000 askerî ilk gün o gün çıkaracaktadır. Mustafa Kemal Paşa Bigalide 19. Tümenin başındadır. Bu tümen itiyat kuvvetidir. O gün sabaha doğru 9.Tümen komutanı Alb.Halil Sami Bey 19.Tümene Seddülbekir ve Kabatepe'ye çıkarmanın başladığını bildirir. Telgraf mesajı şöyle. "…Düşman Arıburnundan kabatepe sırtlarını sarmaktadır. Yakınlığımız dolayısıyla, Maltepe (Bigali) deki kuvvetinizden bir taburu, Kabatepe'nin kuzeyindeki Arıburnuna karşı olan sırtlara ivedilikle gönderip, sonucunu bildirmenizi rica ederim…[8]

Çıkarmanın ilk saatleri henüz çok net bir durum yok, Ancak

---

rı, İnkılap Kitabevi, İst. (tarih yok) s.60.

7 Ali Güler, Suat Akgül, **Atatürk ve Türk İnkılabı**, Ocak yay. Ank, 1998, s.134.

8 Yusuf Hikmet Bayu, **Atatürk, Hayatı ve Eseri**, Ankara, 1971, s.76.

M.Kemal Atatürk durumu şöyle degerlendiriyor:[9] "Düşmanın önemli kuvvetlerle karaya çıkma teşebbüsü demek vukubuluyordu. bu işin içinden bir taburla çıkmak mümkün olmayacağını, herhalde, evvelce tahmin ettiğim gibi bütün temennimle düşmana yönelmenin kaçınılmaz olduğunu takdir ediyordum (değerlendiriyordum) ve ordunun iznini beklemeden bir albay ve bir dağ bataryası ile kabatepe merkezine yanaşmaya karar verir.[10] Hepimiz biliyoruz ki bu karar Çanakkale Savaşları ve Türk tarihi için bir dönüm noktası olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa olayları, doğru değerlendiriyor ve bunun sonucunda da doğru kararlar alıyordu. I.Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devletini yönetenlerin genel tavrı teslimiyeti. İtilaf devletlerinin, özellikle İngilizlerin her dediklerini yapmak onlara şirin gözükmek ve böylece sıkıntıları en az zararla atlatmak o dönem yöneticilerinin değerlendirmesiydi. Oysa Mustafa Kemal Atatürk daha İstanbul'da bulunduğu sıralarda arkadaşlarıyla birlikte olayları değerlendirmişti. Onun değerlendirmesi çok farklıydı. O diyor ki, "….içinde bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimini teminle uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istikbali, Padişah, halife, hükûmet, bunlar, hepsi, medlülü kalmamış birtakım…….ibaretti… Bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hâkimiyeti millîyeye müsterit, bilekaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti teis etmek işte daha, İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basarbasmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur…."[11]

Mustafa Kemal Atatürk'ün değerlendirmesi daha gerçekçidir. Devletin o günkü yöneticileri…. Hükûmet bu konuda üzerine düşeni tesbit etmiş ve ahaliye vaka ve sükunun korunmasını tavsiyeye karar vermiştir…"[12] İşgale karşı koymayı direnmeyi önlemeye çalışan Mustafa Kemal Atatürk: "… Türk'ün haysiyet ve izzetinefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa

---

9 Ruşen Eşref Ünaydın, **Mustafa Kemal ile Mülakat, İstanbul** 1930, s.19.
10 Celal Erikan. **Komutan Atatürk**, İş Bankası Yay.Ank.1972 s.130.
11 Mustafa Kemal Atatürk, **Hukuk**, MFB basımı, İst.1973, s.12-13.
12 Rıfkı Salim Burçak, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, 1973, s…..

mahvolsun evladır!.

"...Binaenaleyh, YA İSTİKLAL YA ÖLÜM!..."[13] diyordu.

Eğer bugün, bu topraklarda hür bağımsız ve göğsümüzü gere gere Türküm diyerek yaşayabiliyorsak bunu Mustafa Kemal Atatürk'ün bu doğru değerlendirmelerine ve kararlarına bağlıyız.

Konuya çok uzatmamak için Mustafa Kemal Atatürk'ün 1933 yılında bir soru üzerine Sovyetler Birliği'ni değerlendirmiştir. Onu yanına çağırıp şunları söylüyor. "…. Bu gün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi, parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler, avuçlarından kaçabilir. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir.

İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir…. Bizim, bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir milletlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır.? Manevi köprülerini sağlam tutarak dil bir köprüdür… İnanç bir köprüdür. Tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli…"[14]

Dikkat edelim. 60 yıl öncesinden, 2000'lerin değerlendirilmesi yapılıyor. Hem de büyük isabetle….

Bir liderde bulunması gereken "olaylar hakkında net bir görüş sahibi olma ve olayları doğru değerlendirme" özelliğine yönelik örneklerimizi burada kesiyoruz.

Şimdi Mustafa Kemal Atatürk'ün bir başka liderlik özelliğini vurgulamak istiyoruz. Bu özellik de yanlışlarda ikaz edici ve önleyici olma özelliğidir. Eğer olayları doğru değerlendirebilir ve doğru kararlar alırsanız., vardığımız sonuçlara dayanarak ilgili ve yetkilileri yapılan ve yapılabilecek yanlışlardan korumak için ikaz edici olabi-

---

13 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, MEB. İst.1973. s.13.

14 İsmet Bozdağ, **Atatürk'ün Sofrası**, Emre yay. İst. 1995, s.11-26. (Bu olayı nakleden İhsan Sabri Çağlayangil'dir. Sabati Ataman, Kılıç Ali, Tevfik Rüştü ve Hikmet Bayur'da bu olayı doğrulamışlardır).

lir ve yanlışları önleyebiliriz. Mustafa Kemal Atatürk, hayatı boyunca doğru bildikleri gerektiğinde ilgililere hep söylemiştir. Mondros mütarekesinden sonra, başbakan İzzet Paşa'ya birinde şöyle diyor :

"Bilhassa, sizce de yakinen malumdur ki, ben her ne hal ve vaziyette bulunursam bulunayım, doğru olduğum inandığım ve gerekenlere arzını ve duyurulmasını memleket hizmeti kabul ettiğim görüşlerimi bildirmekten kendimi engelleyemem…"[15]

Mustafa Kemal Atatürk, 1907'de Suriye'deki görülebilen Makedonya'ya, 3.orduya atandı. Orada İttihat ve Terakki Cemiyeti ile temasa geçti. Bu cemiyete katıldı. Önemli görevler aldı. Ancak Cemiyetin yöneticileriyle, özellikle cemiyetin bazı faaliyetlerinin doğruluğu gerçekliği konusunda fikir ayrıcalığını belirtti. Cemiyetin o günkü yöneticilerine düşüncelerine uymuyordu. Mustafa Kemal Atatürk yine de fikirlerini açık açık söyledi ve yetkilileri uyardı. Cemiyet mensubu olarak, ordu içindeki faaliyetlerle ilgili kendisine verilen görevleri "yanlış olur" diye reddetti. Doğruluğuna inandığı konularla ilgili ve yetkili kişi ve kurumları hep uyardı. Sonuç almadığını görünce de cemiyetle ilgisini kesti.[16]

Mustafa Kemal Atatürk ikaz görevine savaş içerisinde de devam etti.

1917 yılında Suriye'de 2. ordu komutanlığına atanmıştı. Enver Paşa, İngilizlerden Bağdat'ı geri almak için Yıldırım orduları grubu ardında yeni kuvvet oluşturuyordu. Bunun başında da Alman general Falkenhein getirilmişti. Mustafa Kemal de bu yeni kuvvete dahil edilen 7. Ordu komutanı oldu ve Filistin'de görev aldı. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa 20 ve 24 Eylül 1917 tarihinde Başbakan Talat Paşa'ya, Başkumandan Enver Paşa'ya Bahriye Nazırı ve 9.ordu komutanı Cemal Paşa'ya Ordunun ve ülkenin durumunu tahlil eden ve ne yapılması gerektiğini bildiren uzun ve teşkilatlı raporlar yazdı. Raporlarda Alman General Falkenhein'in yanlış tutumunu ve bunun nedenlerini de anlattı. Raporda şu cümleler vardı. "… Ordu, harbin ilk dönemlerine göre fevkalade zayıftır. Birçok konuların mevcutları, lazım olanın beşte biri gibidir. Memleketin insan kaynakları ikmale

---

15 Semih Takur, Ali Guk, **Atatürk Hayatı-Düşünceleri ve Kimliği**, Berkan Yay, Ankara, 2000 s.151.

16 Ali Fethi Okyar, **3 Devirde Bir Adam**, İst. 1980. s.150.

muktedir değildir. …. Mülki hükûmetin tam bir acz içinde oluşu, bir zabıta kuvvetinin noksanlığından ve ihtiyaç derdiyle bütün memurlarda görülen rüşvet, vurgunculuk ve suistimallerden ve memurların keyfine dökülen hale gelmesinden ve adli işlerin kesinlikle yürümemesinden ileri gelmektedir… İçinde bulunduğumuz bataklıktan Almanlarla birlikte kurtulmak zararı ise de, Almanların bu zaruretten ve harbin uzamasından istifade ederek, bizi sömürge şekline sokmak ve memleketimizin bütün kaynaklarını kendi ellerine almak siyasetinin karşısındayım…. İyi idare edeceğim diye durmadan fedakarlıkta bulunmak, herhangi bir müttefike, ve özellikle Almanlara merhamet ve ihsan telkin etmeyip belki verdiklerimizden 100 kat fazlasına onları hırslandırır ve teşvik eder… (Bu durumda) Memleket tümüyle bizim elimizden çıkarak bir Alman sömürgesi haline girmiş olacaktır ve general Falkenhayn, bu maksat için, bizim borcumuz olan altınları ve Anadolu'dan getirdiğimiz son Türk kanlarını kullanmış olacaktır. Ya Falkenhayn asla Sina cephesinde vazife alamaz. Arabistan Başkumandanlığı emri altında olarak Sina'nın müdafaası yalnız 7. ordu kumandanına ait olur. Ya da ben, 7. ordunun kumandasından affolunurum…"[17]

Ancak raporlara Enver Paşa'nın cevabı kısa ve Falkenhein'i tutar şekilde olunca Mustafa Kemal Atatürk 7. Ordu komutanlığından istifa etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın ikaz edici ve önleyici özelliğine vereceğimiz son örnek de Mondros mütarekesi sırasındaki olaylardan bilindiği gibi. Hükûmet Mondros, mütarekesi şartlarını ordu komutanlarına bildirmiştir. Mütareke hükümlerini alan Mustafa Kemal Paşa Kilikya, Suriye kıtaatı, Tono, Irak gibi tanımlara açıklık getirilmesini istemiş ve İzzet Paşa'yı şöyle uyarmıştır: "….Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki, mütareke şartları arasından anlaşmazlıkları giderecek tedbirler alınmadıkça, orduları terhis edecek ve İngilizlerin ihtiraslarının önüne geçmeye imkan kalmayacaktır... [18]

Nitekim İngilizler, Halep civarındaki ordularını desteklemek ve iaşelerini sağlamak bahanesiyle, İskenderun'da bulunan Mustafa

---

17 **Mustafa Kemal Atatürk'ün Bütün Eserleri**-Kaynak yay. C.I. 2000, s.126-129.

18 Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, s. 147.

Kemal Paşa'dan bölgenin teslim edilmesini istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, mütareke şartlarına göre İskenderun'un işgaline hakları olmadığını bildirmiş ve "…İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmaya teşebbüs edecek İngilizlere ateş açılmasını …." emretmiştir.[19] Bunun üzerine İngilizler başbakan İzzet Paşa'ya hakları yoksa da, Halep ve civarındaki ordularını bakmak için istihdamdan faydalanmak istemeleri de haklı bir istek mahiyetindedir…"[20] direniş ve silahla karşı konulmamasını istemiştir. Bu isteğe Mustafa Kemal'in verdiği cevabı aşağıda vereceğiz ve onun liderlik karakterine bir kere daha şahit olacağız. Ancak, mukayese imkanı için, benzer bir durumda, bir başka Türk generalinin tavrını da burada aktarmak istiyoruz. İngilizler Kars'a girmek istediler. Oradaki ordu komutanı Yakup Şevki Paşa izin vermedi. İngilizler İzzet Paşa'ya müracaat ettiler ve o da Yakup Şevki Paşa İngiliz işgaline karşı konulmamasını bildirdi. Bunun üzerine Yakup Şevki Paşa bir telgraf çekerek düşüncelerini. Harbiye Nezaretine bildirdi: "… Mesele, istenen bir şeyi verip vermemek değildir. Önemli olan nokta, her istek ve teklifi düşünmeden yapmaktır. Her teklife itaat edilecekse bu usulün hem sonu ve hem de faydası yoktur. Bununla hiçbir tehlike kaldırılamaz… milleti, hükûmeti mümkün mertebe az zararla kurtarmak içinş her türlü mücadeleyi yapmakla beraber, daima bir varlık göstermek zaruridir. … İşte korkularım ve düşüncelerim budur. Bununla beraber hükûmetin vereceği talimatlara göre hareket edeceğim…"[21] düşüncesi doğru olan Yakup Şevki Paşa Kars'ı boşalttı ve İngilizler işgal ettiler. Ama bakın daha öncesi benzer durumda Mustafa Kemal Paşa ne diyor. Ve ne yapıyor: 6 Kasım 1918'de Mustafa Kemal Paşa, İskenderun'u İngilizlere teslim edin diyen Ahmet İzzet Paşa'ya bir telgraf çekiyor ve şunları yazıyor:

"…İngilizlerin aldatıcı muamele gösterecek emirleri tatbik etmeye yaradılışım müsait olmadığından, başkumandanlık erkan-ı harbiyesinin içtihadına uymadığım takdirde de bir çok ithamlar altında kalmaklığım tabi bulunduğundan, kumandayı hemen teslim etmek üzere; yerime yayın buyuracağınız zatın süratle gönderilmesini

---

19 Falih Rıfkı Atay**, a.g.e.**, s.148.

20 Falih Rıfkı Atay, **a.g.e.**, s.148.

21 Sebahattin Selek**, Anadolu İhtilali**, s.182. (HTVD. Seri No:1 s.168.)

rica ederim..."[22]

İşte 2 cesur ve millîyetçi komutan, İşte lider Mustafa Kemal'in farkı!

Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik özelliklerinden üzerinde durmak istediğimiz bir diğeri de onun olaylar karşısında kararlı olması ve kararlı davranmasıdır. Kararlı olarak bir meselenin çözümünde sonuç getiren en önemli etmenlerin başında gelir. Bir olay karşısındaki kararlı tavrımız ve tutumumuz karşı tarafta çok iyi değerlendirilmektedir. Kararlı görünmediğimiz zaman, istek ve çıkarlarınızı elde etme şansınız çok zayıftır. Karşı taraf hemen sizi tereddüte sevkeden konular üzerine yoğunlaşır ve kendi isteklerini size kabul ettirebilir. Özellikle millî meselelerde mutlaka kararlı olmalı ve kararlı davranmalıdır.

Mustafa Kemal Atatürk, daha millî mücadelenin başlarında en temel kararı vermiştir. Daha önce de söylediği gibi, o temel kararlar da şudur: "…. Bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı o da hâkimiyeti millîyeye müstenit bila kaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek…"[23] Bütün mücadelesi boyunca da bu kararlılığını sürdürmüş ve yeri geldikçe adım adım bu kararlarını uygulamaya başlamıştır. Daha Samsun'a çıkışının 3.günü Başbakanlığa göndermeye başladığı raporlarda ve mücadele sırasında aldığı, aldırdığı kararlar da onun bu kararlı tutumunu görebiliyoruz. Millî egemenliğe dayalı, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak kararını bu raporlarda görelim:

22 Mayıs'ta

"…Millet, millî hâkimiyet esasını ve Türklük duygusunu ittihaz etmiştir. Bunun için savaşılacaktır...[24]

22 Haziran'da

Amasya genelgesinde "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır…." diyor. Milletin kararı [25] 23 Temmuz'da Erzurum kongresinde ise daha açık ifade ediyor: " Kuvayi millîyeyi... Ve

---

22 Genelkurmay ATEŞE Başkanlığı, **HTVD**, C.II, Sayı.29, Belge No.743.

23 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, MEB İst.1973, s.12-13

24 Rıfkı Salim Burçak, **a.g.e.**, s.39.

25 Rıfkı Salim Burçak, **a.g.e.**, s.43.

irade-i millîyeyi hâkim kılmak esastır...[26] Milletin iradesini, milletin egemenliğini ülke yönetimine egemen kılmak esastır diyor. Aynı şeyi Sivas kongresinde de tekrarlayarak da ilan edecektir. TBMM…

Mustafa Kemal Atatürk ne yapacağını ve ne yaptığını bilen kararlı bir liderdir. Daha Sofya'da askerî ateşe olarak bulunduğu yıllarda, ülkesi ve toplumu ile ilgili net kararlar sahibidir. O yıllarda arkadaş olduğu Avustralyalı Bayan Hilda'ya yazdığı mektupların birinde şöyle diyor: …. Türkiye'nin bu gidişi iyi değil… Türkiye'yi modern bir memleket yapmalı. Tıpkı batı gibi. Bu memleketi baştan aşağı değiştirmeli. Allah nasip ederse, günün birinde Türkiye'nin idaresinde söz sahibi olursam, bilirim yapacağım yenilikleri… Peçeyi hemen kaldırmalı, sonra bir erkek birden fazla kadınla evlenmemeli… Erkekler ve kadınlar eşit haklara sahip olmalı…"[27] Mustafa Kemal Atatürk bu kararlılığını hayatının her döneminde sürdürmüştür. Bakın benzer şeyleri Samsun'da mücadeleyi sürdürürken de benziyor.

İstanbul hükûmetinin baskıları sonucu askerlikten ayrılmaya karar verdiği ve bütün yetki ve rütbelerini bırakarak milletin bir ferdi olarak mücadeleyi sürdürmeye karar verdiğini gösteriyor. O çok sıkıntılı anlarında bile kararlılığını, yaveri Mahzar Müfit Bey'e şöyle gösteriyor. 7-8 Temmuz 1919 gecesi sabaha karşı, uyumayan Mustafa Kemal Atatürk yaverini çağırır. Yaverine not defterini getirtir ve yaz der:

"Zaferden sonra hükûmet şekli cumhuriyet olacaktır… bu bir, iki, Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır. Üç, tesettür kalkacaktır.Dört, Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir…" [28]

Bütün bunlar gösteriyor ki, Mustafa Kemal Atatürk kararlı olan ve hayatı boyunca da kararlı davranan bir liderdir.

Son olarak da belirteceğimiz lider özelliği ise, Mustafa Kemal Atatürk'ün verdiği kararların arkasında durması ve kararlarının uygulanmasının veya gerçekleşmesinin takibini almasıdır. Karar almak, karar vermek elbette önemlidir. Ama alınan bu kararın arkasında durmak da bir o kadar önemlidir. Verdiğiniz kararların arkasında

---

26 Rıfkı Salim Burçak, **a.g.e.**, s.46.

27 Sadi Borak, **Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları**, İstanbul, 1980, s.86, 87.

28 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I, Ank. 1966. s.131-134.

durmazsanız, aldığımız kararların da bir önemi ve bir anlamı olmaz. Mustafa Kemal Atatürk bunu en iyi bilenlerdendir. Her zamanda ulusu ile ilgili hayati kararların arkasında durmuş ve takipçisi olmuştur. Aşağıda vereceğimiz örnekler onun bu özelliğini net olarak ortaya koyan özelliklerdir.

Bu örneklerden ilki 1922 yılı şubat ayındadır. Bildiğiniz gibi Mustafa Kemal Atatürk mücadeleyi başlatmış, yeni bir devlet kurmuş ve bağımsızlığı sağlamak için işgalciler ve onlara destek verenlerle savaş halindedir. Sakarya'da bir ölüm kalım mücadelesi verilmiş ve işgalci Yunan askerleri Eskişehir-Afyon hattına geri püskürtülmüştür. Ancak henüz, Misak-ı Millî'nin merkezini oluşturan Anadolu bile düşmandan tam olarak temizlenmemiştir. 1921 sonları ve 1922 yılı başlarında Mustafa Kemal Atatürk çok önemli kararlar arefesindedir. Bir yandan Türk ordusu bir genel taarruz için hazırlanıyor, harıl harıl askerî hazırlıklar yapılıyor, eksikler gideriliyor, bir yandan da çok yönlü siyasi görüşmeler devam ediyor. Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları büyük baskılar altındadırlar. Bir yanda itilaf devletleri, bir yanda İstanbul hükûmeti, bir yanda Yunan kuvvetleri ve bir yanda da sabırsız bazı TBMM üyeleri. Ama bütün bunlara hazırlanmakta ve daha başka şeyler de yapmaktadır. O bir karar vermiştir. O karar Misak-ı Millîdir. Türklere meskun bölgelerde sınırları belli bir Türk yurdu oluşturacaktır. Onun kafasında Misak-ı Millî, Batı Trakyayla, Hatay ile Musul'u ile Anadolu ile birlikte vardır. O günlerde Mustafa Kemal Atatürk bir yandan Anadolu'yu kurtarma planları yaparken, Misak-ı Millî kararının arkasında duruyor, diğer yandan da Musul'u izliyordu. 1 Şubat 1922 tarihinde, Antep Sefirinin kuruluşunda büyür yararları görülen Yarbay Özdemir Bey'e gizli bir emir gönderiyordu. Bu emir Misak-ı Millî sınırlarının kapsadığı bölgenin zorla ele geçirilmesini önlemek ve İngilizlerin adı gçen bölgede özel menfaatleri bulunması dolayısıyla, milis yarbay rütbelerindeki Özdemir Bey'i, bir sivil kadronun başında milis olarak Musul-Revandız bölgesine gönderiyor. Diyor ki, …millî hükûmetimizin, İngilizlerle herhangi bir konferans münasebetiyle temas ve görüşmelere girişmeleri muhtemel olduğundan, bu olay hususi bir şekilde ve şahsi bir teşebbüs şeklinde göstermesi

şimdilik daha uygun olur…”[29]

Aldığı emir üzerine, Özdemir Bey, sivil giyindirilmiş bir grup askerle bölgeye gitmiş İngilizlere bölgede büyük zorluklar çıkarmış ve İngilizlerin bölgedeki aşiretleri kandırmasını önlemiş hatta İngilizlerle çarpışmıştır. 10 Mayıs 1923'de bölgeden dönmüştür. Amacımız, Özdemir Bey'in Revandız bölgesindeki faaliyetlerini anlatmak değil, Mustafa Kemal Atatürk'ün en sıkışık, en kritik, en hassas zamanlarda bile, verdiği kararların arkasında durduğunu göstermektir.

Vereceğiniz ikinci örnek de çok bilinen bir örnektir. Aslında bunun 1.kısmını da Mustafa Kemal Atatürk'ün kararlılığında aktardık. Bu olayın devamı da, Mustafa Kemal Atatürk'ün kararlarının arkasında nasıl durduğunu gösteriyor.

Mahzar Müfit Bey'e, Erzurum'da, 7-8 Temmuz 1919 gecesi "Türkiye, Cumhuriyet olacaktır, Padişah ve Hanedan hakkında zamanı gelince icabeden muamele yapılacaktır. Tesettür kalkacaktır. Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir. Diyen Mustafa Kemal Atatürk, bunları hayalcilik olarak değerlendiren ve yazmaktan vazgeçen Mahzar Müfit Beyi 1925 yılında, Kastamonu'da şapka giyilmesi ilan edip Ankara'ya dönünce orada bulunanlar arasında görür. Hemen yanına çağırır ve şöyle der: "….azizim Mahzar Müfit Bey, kaçıncı maddedeyiz? Notlarına bakıyor musun?[30]

Mustafa Kemal 1919'da verdiği ve not ettiği kararlarının 1925'lerde de arkasında olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu konuda vereceğimiz son örnek ise, yine Misak-ı Millî sınırlarımızla ilgili 1937 yılına ait bir olay. Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden 1 yıl kadar önce konu Hatay meselesidir. Bilindiği gibi Hatay, Ankara ve Lozan Antlaşmasın'da, özel bir statü ile, Suriye sınırlarında kaldı Ancak, Suriye'de manda idaresi kuran Fransa, 1936 yılında Suriye'ye bağımsızlık verdi. Türkiye aynı bağımsızlığın Hatay'a da tanınmasını istedi. Fransa buna razı olmadı. Böylece de 1936'dan 1938, 39'a kadar Hatay meselesi, gittikçe gerginleşerek Türkiye'yi meşgul eden bir mesele oldu. Hatay Misak-ı Millî sınır-

---

29 Cemalettin Taşkıran, Atatürk ve Misak-ı Milliyeye ait bir belge, **Yeni Türkiye**, Yıl: 1998, sayı:23-24, s.249-250-251-252.

30 Mazhar Müfit Kansu, **a.g.e.**, s.134.

larımız içindeydi. Mustafa Kemal Atatürk bu kararının da arkasındaydı. 1919'larda verilen bu kararın gerçekleştirilmesi için yaklaşık 20 yıl sonra bir fırsat çıkmıştı. Aradan 20 yıl geçmişti ama Mustafa Kemal Atatürk hâlâ kararının arkasındaydı. 1937 yılında, 2 ayrı hatırada, Mustafa Kemal'in bu konudaki ısrarını ve kararlılığını bulabiliyoruz. Bunlardan biri, uzun süre Mustafa Kemal Atatürk'le birlikte Çankaya köşkünde bulunmuş Hasan Rıza Soyak o anılarında, 1937 yılında, Hatay meselesinin gergin olduğu ve heyecan yarattığı günlerde kendisine Mustafa Kemal'in şöyle dediğini belirtiyor: "….defalarca Fransız sefiri mösyö Ponsot'ya söylediğim gibi, dava (Hatay davası) benim şahsi davamdır ve icap ederse, yine şahsen halletmem gerekir; binaenaleyh, şayet böyle bir zaruret karşısında kalırsak, yani silahlı bir hareketle halletmek zorunda kalırsak, tutacağım yolu da çoktan kararlaştırmış bulunuyorum; böyle bir durumda; derhal devlet reisliğinden, hatta meb'usluktan istifa edeceğim; serbest bir vatandaş olarak, bu işte çalışan arkadaşlarla beraber, Hatay topraklarına geçeceğim…"[31]

Aynı konuda Fahrettin Altay Paşa da hatıralarında şunları söylüyor. 1937 yılı bir kış günü Mustafa Kemal Paşa, Fahrettin Altay Paşa'nın evine geliyor. Kapıyı çalıyor kapıyı açınca Mustafa Kemal Paşa'yı dalgın ve düşünceli görüyor. Sonra diyor ki: "….Üşütmesinden korktuğum için …. Hava çok sert; soğuk alırsınız, içeri buyurun! …dediğim vakit, o, dalgın hali ile döndü ve bir masaya oturdu. bir şeyler söyleyeceğini bekliyordum ki, dudaklarından şu cümleler döküldü:

"…Paşa, dedi, biliyor musun ben, Cumhurbaşkanlığı'nı bırakıp Hatay'da çete reisi olacağım …."[32]

Aldığınız bir kararın arkasında, milletvekilliğinden, hatta Cumhurbaşkanlığından vazgeçebilecek kadar durabilirseniz, sonuç almamak mümkün olur mu? İşte, Mustafa Kemal Atatürk böyle bir liderdi. Aslında onun çok farklı çok çeşitli liderlik özelliklerinden bahsetmek mümkün. Ancak biz, özellikle, Mustafa Kemal Atatürk'ün olaylar hakkında net bir görüşe sahip olduğunu, olayları doğru değerlendir-

---

31 Hazan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı - Kredi Yayınları, İstanbul, 1973. Cilt II., s.607.

32 Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası 1912 – 1922**, İnsel Yayınları, 1970, s.494.

diğini, yanlışlarla ikaz edici ve önleyici olduğunu, kararlı olduğunu, kararlı davrandığını ve kararlarının arkasında ısrarla durduğunu belirtmeye çalıştık.

ATATÜRK YAŞASAYDI ERMENİ SORUNU GÜNÜMÜZDEKİ GİBİ BİÇİMLENİR MİYDİ?

Doç. Dr. Esat ARSLAN*

GİRİŞ

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra dış politikada yapılan bir dizi yanlışlıklar manzumesi sonrası, küresel ve bölgesel dengeleri kavrayamayış vaktiyle atalarımızı çok uğraştırmış olan Türkiye-Ermenistan ilişkilerini kronikleştirmiş, günümüzde de oldukça karmaşık yapısıyla TC'ni karşı karşıya bırakmıştır.. 1920'lerde kapanmış, tarihte kalması gereken bu mesele neden ve nasıl yeniden gündeme getirilmiştir? Ve nasıl Türkiye-AB ilişkilerine bağlanmıştır? Yeniden gündeme getirilen Ermeni sorunu, günümüzde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik sürecine bağlanmış ve Türkiye-AB müzakerelerinde Türk heyetinin önüne getirilecek önemli konular arasına girmiştir. Doğu Sorunu bağlamında yayılmacı devletlerin Osmanlı Devleti'nin parçalanması kapsamında ele alınması gereken Ermeni Sorunu XIX.Yüzyılın ikinci yarısı ve XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde atalarımızı oldukça uğraştırmış bu sorunun çıkışı aşağıdaki biçimde özetlenebilir.

RUSLARIN SAVAŞLARDA YAPTIĞI "TEHCİR" VE "SOYKIRIM", BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİNCE YAPILAN "ZORUNLU GÖÇ"

Ruslar Tarafından Topraklarından Kopartılan ve Zorla Göçürtülen Halk : Ermeniler

Rusya 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması yılından bu yana Orto-

* Çağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Öğretim Üyesi.

doksluk hamiliğine soyunmuş, arkasından Panslavizmi örgütlemiş, ancak yapay uydu devlet yaratımı konusunda pek başarılı olamamıştı. Ama Avrupa Helen hayranlığı ve Yunan diasporası birlikteliği ile Yunanistan'ın yapay ulusal devletinin kurulabilirliğini görmüştü. Şimdi yapılacak olan Kafkaslar bölgesinde yeni bir yapılanmaya gitmekti. Bu olgu Revan'ın Erivan olma serüveninden başka bir şey değildi. 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nın Rusya açısından bir başka önemi vardı. Kafkaslardaki Rusya'nın çıkarlarını koruyan bir başka yapay ulus yaratılmalıydı.Yapay bir ulus yaratmak için nüfusa ihtiyaç vardı. Bu da Doğu Anadolu'nun içerilerinde azınlıkta yaşayan ancak Osmanlı'nın Millet-i Sadıkası durumundaki Ermenilerin göçürülme sorunuyla çözülebilirdi. 1828-1829 Osmanlı Rus-Savaşı'nda Erzurum'a kadar Doğu Anadolu'yu istila eden Rus Kuvvetleri, sayılan yaklaşık yüz bin bulan kalabalık ermeni nüfusunu, yine Osmanlı sınırlarından çok uzaklara, Türkmençay Antlaşması (22 Şubat 1828) ile İran'dan aldıkları Revan (Revan sonradan Erivan olmuştur) ve Nahçıvan'a naklediyorlardı.[1] Ruslar, ! 826-1828 Rus-İran savaşının hemen ardından da Azerbaycan'daki pek çok Ermeni'yi aynı savaş sırasında ellerine geçirdikleri bu topraklara göçürmeyi başarmışlardı.

Ruslar, İran ve Doğu Anadolu'dan göçürdükleri çok sayıdaki bu Ermeni nüfusu sayesinde, uzun vadede, ekonomik, siyasi ve askerî birtakım yararlar sağlamayı düşünüyorlardı. Bu faal Ermeni nüfusu yeni ele geçirilmiş olan Erivan ve Nahçivan topraklarının ekonomik olarak ihya edeceği gibi, aynı zamanda Ermenistan vilayetinin kurulmasına da vesile olacaktı. Bunun yanında, bu Ermeniler aracılığıyla İran ve Osmanlı Devleti'ne güçlü bir "askerî kordon" oluşturulacaktı.[2] Bu Rusların geleneksel politikasıydı. Kuşkusuz dışarıdan getirilen bu nüfus sayesinde ekonomik ve askerî yararlar başta olmak üzere ileriye dönük çok yönlü yararlar sağlayacağı muhakkaktı. Ruslar XVIII.Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın, başlarında, çeşitli savaşlar sonucunda ellerine geçirdikleri geniş ve verimli topraklara,

---

1 Kemal Beydilli, "1828-1829 misaOsmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", **TTK, Belgeler**, XIII/17, Ankara, 1988, s. 12

2 Ufuk Gülsoy, 1828-1829 **Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reay**a, İstanbul, 1993, s. 24-25

daha çok ekonomik, askerî ve siyasi mülahazalarla bazı ülkelerden göçmenler getirterek yerleştiriyorlardı. Örneğin Ruslar Kırım'ı istila ettikten sonra, çok sayıda Müslüman Kırım halkı kütleler halinde Osmanlı topraklarına kaçmış bunun üzerine Ruslar, onların yerlerine 1778 yılında 75.000 kişilik bir göçmen kafilesini getirip yerleştirmişlerdi.[3] Rusya'da hüküm süren toprağa bağlı kölelik nizamlarına göre Rus köylüsünü getiremeyen (ancak Bolşevik sistemine geçişten sonra Rus köylüsünü getirmeye başladılar.) Çarlık rejimi, Kırım'dan çıkarılan Türklerin yerine başka uluslardan göçmenler getirmeyi düşünüyor ve 1784 -1787 yılları arasında Korsika, Livorna, Pisa, Cenova ve Almanya'dan yeni göçmenler getiriyorlardı. 1806-1812 yılları arasında da Ortodoks olan Gagavuz Türkleri ve Bulgarları Burgaz'a iskan etmişlerdi. 1822 yılında Wurtenburg ve Bavyera'dan gelen Almanlar ise Sarata'ya, 1823 'te gelen İsviçreliler de Saba'ya yerleştirileceklerdi.

Revan'ı başkent yapmışlardı, ancak bir türlü çoğunluk sağlayamıyorlardı. Gerçekten bu konu Erzurum Kongresinde de dile getirilmiştir. Karakol Derneği'nin Başkam Kurmay Albay Kara Vâsıf tarafından Erzurum Kongresi Başkam Mustafa Kemal'e yazdığı mektubun içeriğinde de yer almıştır.[4] Konunun Rus kaynaklarıyla da teyit edildiğinde gerçek olduğu ortaya çıkıyordu. 1908'de "Erivan Vilâyet Matbaası"nda basılan Rusça resmî "Pamyatnaya Knijka Erivanskoy Guvernii na 1908 God" adlı il yıllığında Erivan'da 242 köyde 65.149 "Tatar" (Türk), 5.579 Kürt Toplam = 70.728 Müslüman) ve 45.329 Ermeni olduğu belirtilmiştir.Taşnakçı Ermeniler, Mart 1918 'den başlayarak," Revan Türkleri"ni pek vahşice kırıp kaçırtarak, "Ermeni Çokluğu" kurmağa çalışmışlardır.[5]

Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların Müslüman Halka Yaptığı "Soykırım"; Osmanlı Devletince Yapılan "Zorunlu Göç"

Ruslar tarafından iki cephe arasına çıplak bir biçimde sürülen Müslümanlar isyan etmedikleri gibi, hiç bir şeyden habersiz, ça-

---

3 Halil İnalcık, **Kırım**, c. VI, İstanbul, 1998, s.751

4 M. Fahrettin Kirzıoğlu, **Bütünüyle Sivas Kongresi**, el, Ankara, 1993, s.277, **A.g.e.**, s.277

5 **A.g.e.**, s.277

resiz ve masumdular. Rusların Müslüman halka yapmış oldukları ise doğrudan "Kasıt - Grup - Organize Plan" ile özdeşleşen soykırım olmakla birlikte, savaştan sonra yapılacak olan plebisite zemin hazırlamağa matuf, bölgedeki Müslüman nüfusu yok etmeyi amaçlamaktaydı. Osmanlı Merkezî Yönetimini karşı harekete sevk eden bir başka önemli özellik de etkinin doğrudan Ruslardan gelmiş olduğudur. Bu durum, bir anlamda Arnold Joseph Toynbee'nin Challange&Respond (Meydan Okuma ve Karşı Koyma) tezini doğru bir biçimde ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle inisiyatif; 'Ruslar'dadır ve "Meydan Okuma" doğrudan onlardan gelmiştir. Türkler de buna karşı bir anlamda kendi yurttaşını koruma adına hareket de bulunmuşlardır, kendi uyrukları olan Ermeniler lehine bir karar süreci içerisinde değerlendirilebilen bir hareket tarzım benimsemişler ve uygulamışlardır. Araştırıcı yazar Georges de Maleville değerlendirmelerine aşağıdaki şekilde devam etmektedir:

"b. Enver Paşaya Ermeni toplumu göç ettirme fikri Van Gölü etrafındaki Ermenilerin ayaklanmaları ve ihtilalci bir ocak halinde bulunmalarından sonra gelmiştir.

c. Ayrıca Enver, mektubu yazdığı tarihte, isyan etmiş Ermenilerle ilgili hiç bir karar almamış, aksine Ermenileri ya askerî hatların önüne ya da geri bölgelere yerleştirme konusunda bir seçenek önermiştir."[6]

2 Mayıs 1915'te Enver tarafından öngörülen tedbirler sadece Doğu Anadolu'da isyan etmiş Ermenilerle ilgilidir. Osmanlı yöneticilerinin bırakın savaşın başlangıcında 1915 yılı başlarında bile zorunlu göç yasasına ilişkin bir düşüncelerini olmadığı gibi, bir planları da yoktur. Daha zorunlu göç geçici yasası çıkarılmadan 25 gün önce, 2 Mayıs 1915'de Başkomutanlık Vekaletinde bir proje olmadığı gibi, öncesinde bir fikir dahi söz konusu değildir. Hele, hele, Ermenileri yok edecek gizli bir imha planı ise hiç yoktur.[7] Eğer Osmanlı Hükûmeti, Ermenileri daha iç bölgelere naklettirme yerine, bölgedeki Ermenileri, Rusların Türklere yapmış olduğu gibi cephe hatuna sürmüş olsaydı gerçek bir soykırımın en önemli unsuru olan kasıt unsurunda bahis olunabilirdi. Ancak, Ermeniler, Van'ın

---

6 **A.g.e.**, s 5

7 **A.g.e.**, s 5-6

Türkler tarafından alınması sırasında aynı şeyi Müslümanlara karşı yapmışlar taş taş üzerinde kalmayan yaşayan bir soykırım kenti görünümündeki bugünkü Van'ı insanlık alemine miras olarak bırakmışlardır. Ermeniler çekilirken Van'da ve çevresinde yaptıkları, işgal altında tuttukları bu bölgede yapılanlar insan havsalasını zorlar mahiyettedir. Osmanlı Yönetimi, beceriksizce, daha insani olan ikinci seçeneği, Ermenileri geri bölgelere nakletme ve iskan yolunu seçtiler. Bu hal tarzım da beceriksizce uyguladılar ve sonunda dram yaşandı.[8]

Osmanlı Hükûmetinin almış olduğu karar ve yapılan kendi yurttaşlarımızı geçici bir süre için savaşın direkt etkilerinden koruyacak biçimde kendi topraklarında, (Konya, Deyrizor, Halep gibi) emniyetli bölgelere alma ve İsmet Bey'in İçişleri Bakam Talat Paşa'ya sunduğu mektubunda belirttiği gibi "dağıtım" hareketinden başka bir şey değildir. Yani Ermeni yurttaşlarımız hiç bir şekilde hudut harici edilmemişlerdir, bir başka ifadeyle Rusların 1828 -1829 Savaşı'nda yaptıkları cebren, zorla göçürülmemişlerdir, zorla vatanlarını terke zorlanmamışlardır. Yapılan harekât alanın düzenlenmesi ve harekatla ilgili Amerikan Talimnamelerinin ortak olarak belirttikleri gibi, askerî harekât gereği, harekâttan etkilenebilecek yurttaşların güvenilir bölgelere alınması ya da harekâtı olumsuz olarak etkileyecek ayrılıkçıların kendi anavatanımız içerisinde geçici bir süre bir başka bölgeye alınma konseptinden başka bir şey değildir. Bunun da uluslararası platformlarda karşılığı "deportation = Hudut haricine sürmek" değil; "distribution=dağıtım, "evacuation = tahliye etmek" displacement = yer değiştirme"dir. ABD'nin tüm 100 ve 110 serisi sahra talimname (=Field Manual)'lerinde bu hususa açıkça yer verilmiştir. Ayrıca Sivil İşler ve Askeri Hükûmet (= Civilian Affairs & Military Government) talimnamelerinde de bu hususun detaylarına yer verilmiştir. Osmanlı Yönetimi, bölgede yaşayan yurttaşlarım savaştan sonra evlerine dönmek üzere geçici olarak kendi anavatanında güvenli bir bölgeye almaya karar vermiştir. Cephelerde savaşın güvenle sürdürülmesi ve yurt içinde de emniyetin sağlanması için o günün ortamında bir başka çare görülememiştir. Bu tamamen bir askerî önlemdir.

---

[8] **A.g.e.**, s 6

ERMENİ YURTTAŞLARIMIZ ALDATILMIŞLAR VE KULLANILMIŞLARDIR.

Ermeni Sorunu ve benzeri sorunlar zamanın büyük Devletleri tarafından Osmanlı Devleti parçalanması için ortaya atılmış, üzülerek ifade etmek isterim ki Ermeni yurttaşlarımız bu ülkelerin ulusal çıkar ve hedefleri uğrunda kullanılmışlar ve aldatılmışlardır. Ruslar Ermenistan'ın Doğu Anadolu'yu kapsayacak biçimde "Büyük Ermenistan" hayaliyle başlattıkları harekete Doğu Anadolu Rusya'nın serhat kenti konumuna geldiğinde Ermenileri bu bölgelere Ermenileri sokmaktan imtina etmiştir. Fransızlar da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendi anavatanlarından asker getiremedikleri için Güney Doğu Anadolu'daki Urfa, Antep ve Maraş bölgesindeki Ermeni vatandaşlarımızı kullanmışlardır. Önce İngilizlerin daha sonra Amerikalı Protestan misyonerlerin teoloji seminerleriyle Ermeni toplumunu önce birbirlerine daha sonra asırlardır birlikte yaşadıkları Müslüman topluma karşı acımasız ölüm makineleri haline getirildikleri kitle psikolojisinin konuları arşına girdiği bilinmektedir. Büyük devletler, Ermeni kökenli Osmanlı yurttaşlarını Misyonerler aracılığıyla bölmeyi başarmışlar, kendilerine tabi bir unsur haline getirmeğe muvaffak olmuşlardı. Bu aldatılma ve kullanılmanın aracı Protestan, Katolik ve Ortodoks misyonerlerdi. Ermeni araştırmacı Levon Panos Dabağyan, misyonerlerin verdiği zararı şöyle ifade ediyor: "Ermeniler'in 'Millî Kilisesi' ile birlikte, millî bütünlüğü bölünmüş ve böylece Türkiye Ermenileri, Emperyalist Devletlerin âdeta oyuncağı durumuna gelerek çok büyük kayıplara uğramışlardır".Gerçek güneşin balçıkla sıvanamayacağı kadar açıktı.

KURTULUŞ SAVAŞINDA TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Siyasal alanda Ermeni Sorunu Gümrü Antlaşması ile bitmiş, Kars Antlaşması ile uluslararası boyut kazanmıştır.

TBMM Hükûmeti ile Ermenistan Arasında Yapılan Gümrü Antlaşması

TBMM hükûmetinin bir yabancı devletle yapmış olduğu ilk ant-

laşma Ermenistan Cumhuriyeti ile 2 Aralık 1920 tarihli Gümrü Antlaşmasıdır. TBMM adına Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey ve Erzurum Valisi Hamit Paşa tarafından imzalanmıştır[9]. Gümrü Anlaşması ile Ermeniler, Doğu Anadolu sınırlarımızı resmen tanıdıkları gibi, Sevr'in kendilerine tanıdıkları haklardan da vazgeçmişlerdir. 433 maddeden oluşan Sevr Antlaşmasıyla sınırlarının ABD Başkanı tarafından çizilmesi için Ermenilere tanınan bağımsız ve özgür Ermenistan olgusu, Sevr'den 3 ay 3 hafta sonra hem de Ermeniler tarafından yok sayılmış ve altı ili de kapsayan "Ulusal Ant" kendileri tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca günümüzde ve her zaman olduğu gibi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Ermenistan'a yardım etmeyi benimsemiştir. Bunların yarımda antlaşma metninde "Bir tarafta Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" denilmesiyle Ermenistan yeni devleti de benimsemiş olmuştur.

Böylece Yeni Türk Devleti ilk kez kendi kurucu öğesinin adım uluslararası bir antlaşmaya hem de Ermeniler tarafından koydurmuş oluyordu.

Türkiye - Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasındaki Kars Antlaşması

13 Ekim 1921 'de Kars'ta imzalanan bu antlaşma, 1920'de Rusya Şuraları (Sovyetleri) Fedaratif Sosyalist Cumhuriyetleri içinde yer alan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile komşuluk ilişkilerini düzenlemekte 16 Mart 1921 'de Rusya ile imzalanan Moskova Antlaşmasında belirtilen konulara benzer hükümleri kapsamaktadır.

Bu antlaşma ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan da Türkiye deyimi ile " Misak-ı Millî"nin kapsadığı sınırlar içinde toprakların anlaşıldığını kabul etmişlerdir. Antlaşma, TBMM adına Doğu Cephesi Komutam Edirne Milletvekili Kâzım Karabekir Paşa, Burdur Milletvekili Veli Bey ve Nafia Vekili eski Müsteşarı Memduh Şevket Bey tarafından imzalanmıştır. Antlaşma 16 Mart 1922 tarihinde 207 sayılı kanunla kabul ve onanmıştır.[10]

---

[9] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, c I, Ankara, 1983, s.19-23

[10] **Türk Parlamento Tarihi, 1919-l927**, c I.Ankara, 1969, s.601-602

Atatürk, 1 Mart 1922'de Meclisin Üçüncü Yasama Yılını açarken yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

> "...Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleriyle Moskova Muahedenamesi esasları dairesinde Kars'ta 13 Teşrinievvel (1921) tarihli muahedenameyi akdettik. Bu muahede ile şarkta hukukî bir şekil alan vaziyet-i fiiliyemiz de Sevr Muahedenamesinin gayri kabili tatbik olduğunu gösteren vakayiden biridir.
>
> Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin menafı-i hakikiyesinden ziyade cihan kapitalistlerinin menafi-i iktisadiyesine göre halledilmek istenilen mesele Kars Muahedesiyle en doğru suret-i hallini buldu. Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın revabıt-ı hasenesi maalmemnuniye tekrar teessüs etti..."[11]

Türkiye -Ermenistan ilişkileri 1921 Kars Antlaşmasıyla rayına oturtulmuş, Mustafa Kemal Atatürk 'ün Meclisin üçüncü yasama yılını açarken bir nevi planlama direktifi biçiminde meclise belirttiği bu konu 15 gün sonra Birinci Türkiye Millet Meclisi tarafından öncelikle ele alınarak 207 sayılı yasayla sorun tarihin derinliklerine gömülerek halledilmiş ve Türkiye-Ermenistan sınırı da kesin olarak çizilmiştir.

ERMENİ SORUNU LOZAN ÖNCESİ BİTMİŞTİ, ANCAK BİR KEZ DAHA BÜYÜK DEVLETLERİN SORUNU OLDUĞU TEYİT EDİLDİ

Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ve yeni Türk Devleti'nin siyasal bakımından kuruluşunu simgeleyen Lozan Antlaşması ile Ermeni Sorununun bittiği bir kez daha teyit edilerek, tarihin karanlıklarına gömülmüştü fakat, kırk yıl sonra sorun neden yeniden diriltildi?Atatürk yaşasaydı, sorunun bugünkü biçimi almasına müsaade eder miydi? Füturolojist bir yaklaşımla sorunu bu şekilde günümüze bırakır mıydı? Buna verilecek yanıt, tek sözcükle hayır....Öyle olduğu halde o günlerden bugünlere nasıl gelinmiştir? Sorun nasıl yeniden alevlendirilmiştir ? Ermeni Patrikleri, AB'ye üye olmaya çalışan Türkiye'ye

---

[11] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I,** Maarif Matbaası, İstanbul 1945, s. 226

neden savaş açmışlardır? Türk Diplomatlarına karşı silahlı Ermeni saldırıları AB ülkelerinde neden yoğunlaşmıştır?Türkiye, AB'ye tam üyelik için başvurduğunda, neden ilk ters yanıtı Avrupa Parlamentosundan almıştır? "Mayınlar" neden kaldırım taşları üzerine birer birer döşenmiş, AB, Türkiye'nin başına her adımda neden çorap örmeyi bir hedef olarak belirlemiştir ?

Bir hafta gecikmeyle 13 Kasım 1922'de açılması gereken ancak, 20 Kasım 1922'de toplanabilen Lozan barış konferansında Ermeni sorunu açılması ve kurtuluş savaşmın daha başında halledilmiş olan Türkiye'nin Ermenistan'la olan sınırının Lozan gündeminde bulunması düşünülmüyordu.Devlet olmanın ve uluslararası boyutta etik olmanın gereği buydu. Ancak, Bağlaşık Devletlerin Lozan'da bu sorunu yine gündeme getirebilecekleri bekleniyordu?Onun için kararlı olmak gerekiyordu.Yeni Türk Devleti de her türlü olasılığa karşı hazırlıklı olması, her türlü olumsuzluğu önceden düşünmeliydi. Her olasılık için mutlaka bir ihtimalat planı gerekliydi.İşte bu nedenle Lozan Konferansına hazırlıklı gidildi. İsmet Paşa (İnönü) Lozan Konferansına gönderilirken, kendisine üç sayfalık ve 14 maddelik bir Hükûmet talimatı verildi. Her sayfasında o zamanki bütün Bakanların imzalarını taşıyan bu ana talimatın birinci maddesi aynen şöyleydi:

"1. Şark hududu:. (Ermeni yurdu) mevzû-i bahs olamaz. Olursa inkıta-ı müzakereyi mucip olur."[12]*

Türk Hükûmeti, Ermeni sorununun Lozan'da açılmasını istemiyordu. Talimat açık ve kesindi:. Doğu sınırları Moskova ve Kars antlaşmalarıyla çizilmiş olan Türkiye'den Lozan'da "Ermeni Yurdu" istenirse, Anadolu'dan toprak koparılmağa kalkışılırsa, barış görüşmeleri kesilecekti. Konferansı kesmek için İsmet Paşa'nın Ankara'dan tekrar talimat istemesine bile gerek yoktu. Barış görüşmelerini kesmek demek ise, tekrar savaşı göze almak, üç buçuk yıl sürmüş Millî Mücadeleden sonra yeniden silaha sarılmak demekti. Türkiye bu kadar kararlıydı. Lozan'da Türk heyetinin azınlık tanı-

---

12 Bu talimatın tamamının tıpkıbasımı için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Cilt I,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, tıpkıbasım 1

* Doğu sınırı, söz konusu olamaz..

mında benimsediği en önemli ülke, aynen Osmanlı Devletinde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyetinde de üç azınlık topluluğu Ermeni, Rum ve Yahudi olduğu gerçeğidir.

Lozan Konferansında Batılılar Ermeni sorununu yine açtılar. Konferansta Ermenistan yoktu. Ermeni işini İngiliz Başdelegesi Lord Curzon açtı, Fransız, İtalyan ve Amerikan delegeleri de kendisini desteklediler. Batılılar Türkiye'ye karşı çok saldırgan bir dil kullandılar. İsmet Paşa gelişmeleri gün gün aynen şöyle rapor etti:

13 Aralık 1922:

"Öğleden sonra ekalliyetler *(azınlıklar)* komisyonu içtima etti. Reis Curzon müttefikler namına uzun beyanat ve teklifatını serdetti. Fransa ve İtalya teyid ettiler. Curzon'un teklifatının hulasası şudur: (...) Home Armenien *(Ermeni Yurdu)* meselesine temas etmek mecburiyeti vardır. Mevcut Ermenistan fakir dolu ve birçok Ermenilerin istemedikleri bir şekl-i hükûmeti vardır. Şimal-i şarki vilayetlerimizde ya (da) Kilikya ve Suriye hudutlarımızda bir içtima mahalli verilmesi istida olunuyor. (...) Cevap verdik. Curzon'un teklifatına aykırı cevap vermek üzere yarına kaldık...İSMET'[13]

14 Aralık:

"Ekalliyetler komisyonu içtima etti. İzahat ve cevaplarımızı verdik. Curzon hem dünkü, hem bugünkü beyanatımıza uzun, şiddetli, mütecâvizane mukabele etti. (...) Ermeni yurdunu müdafaa etti. Hulasa ekalliyetler sebebiyle şiddetli bir propaganda ve tehdit yapıldı. İngiliz ve Amerikan gazetelerinde ekalliyetler ve Ermeni yurdu sebebiyle pek şiddetli propaganda yapıyorlar. Yarın tekrar cevap vereceğiz (...) Vaziyet mücadeleli ve gergindir...İSMET "[14]

15 Aralık:

"Üç günden beri büyük bir faaliyetle idare edilen ekalliyetler propagandasının nâzik bir gününü geçirdik. Sabah Curzon riyasetinde komisyon içtima etti. Dünkü beyanatına hazırladığımız cevabı verdik. (...) Ermeni yurdu mes'elesini ve ilahirihi mevzu-i bahs ettik. Fransız ve İngiliz istatistikleri ile harpten evvel Türkiye'deki Ermeni miktanmn bir milyon küsur olduğunu söyledik. Üç milyon nereden

---

13 Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s.210-211, No. 134

14 Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s.215-216, No. 140

olduğunu sorduk. Şarkda ve Garpta eksilen Müslüman nüfusunun miktarını söyledik. Haksız muharebelerin tevlit ettiği harabelerde çalışmaktan gelen ve herhangi bir memlekete tecavüz etmemiş olan ellerimizin (bilhassa) temiz olduğunu ve herhangi ellerle mukayeseye hazır bulunduğumuzu bildirdik. Bizi itham ettikleri ika-i mevani ve ta'lik ve inkıtaa sebebiyet gibi tehdidatı serdetmekten maksat eğer tasmim olunan bir inkıta içün efkâr-ı umumiye-i cihanı galeyana getirecek bir vesile bulmak ise hakayiki kolayca ispat edeceğimizi ve mesuliyetin kendilerine râci olacağım... bildirdik. (...) Üç dört günden beri sıkı olarak ihdas edilen ekalliyetler propagandasını cidden tehlikeli bir şekle ifrağ etmişler idi. Vaziyette esaslı bir tebeddül ve sükunet hasıl olmuş ise de bunu ciddi bir tehditten sonra yine muvakkaten köşeye bırakmak şeklinde addediyorum... Ekalliyetler şimdilik teskin edildiğinden iktisadi sefere başlayacağız. Fakat, cidden küstah vaziyetleri vardır...İSMET "[15]

Bundan sonraki gelişmeleri İsmet Paşa özetle şöyle bildirdi:

17 Aralık:

"Azınlıklar alt-komisyonunda İngiliz Ryan pek saldırgan bir dille Ermeni yurdu istedi. Kesinlikle reddediyoruz."**[16]**

23 Aralık:

"Azınlıklar alt-komisyonunda olağanüstü zorluk çıkardılar. Ağır tekliflerini reddettik.... 'Ankara'ya telgraf çekmeksizin akşam treni ile hareket ederim dedim. (...) Müttefikler, barış için eskinin yalnız şeklini değiştirip özünü muhafaza etmeğe çalışıyorlar. ' Hemen her meselenin hududunda duvarlara dayanıp durmuşuzdur. Ya bizi yıkacaklar, eski usulde muaddel bir Sevres yapacaklar, ya (da) biz onları yıkacağız, her medenî millet gibi sulh yapacağız (...) Bu adamlarda eski itiyatlarından vazgeçmek ihtimali azdır... Vaziyet ağırdır. İSMET"[17]

Bu rapor üzerine Başbakan Hüseyin Rauf Bey (Orbay), ertesi gün İsmet Paşa'ya, Konferansça kesilmesi ihtimaline karşı ordunun hazır durumda olduğunu bildirdi.[18]

---

15 Şimşir, **Lozan Telgraftan I,** s. 218-220, No. 143
16 Şimşir, **Lozan Telgrafları l,** s. 236, No. 165
17 Şimşir, **Lozan Telgrafları I, .**s. 268-270, No. 199
18 Şimşir, **Lozan Telgraftan I,** s. 271, No. 2902

İsmet Paşa devam ediyor:

26 Aralık:

"Azınlıklar alt-komisyonunda Ermenilerin de dinlenmek istediğini protesto ettik ve delegelerimiz oturuma katılmadılar. Curzon, olayın kapanmış sayılacağını bildirdi."

31 Aralık:

"Azınlıklar alt-komisyonu toplandı. Durum belirsiz ve kaygı vericidir. Fransa ve İngiltere, karşımıza tekrar birlikte çıkabilirler."

7 Ocak 1923:

"Azınlıklar alt-komisyonunda Müttefikler Ermeni Yurdu, Asuri Yurdu, Keldani Yurdu'ndan bahsettiler. Rıza Nur toplantıyı terk etti. Ermeni işini açtıkları zaman sert davranmamız gerekiyor."

10 Ocak 1923:

"Azınlıklar komisyonu toplandı. Ermeni yurduna kısaca değinildi. Reddettim. Curzon yumuşak bir konuşma yaptı. Yalnız Hıristiyan azınlıkların varlığı kabul ediliyor. Azınlıklar işi elverişli biçimde sona eriyor. Ermeni yurdu da son günlerindedir. Amerikalı hiç karışmadı...İSMET"[19]

Böylece Lozan konferansında Ermeni sorunu kapandı. Yalnız Türkiye'deki Ermeni, Rum ve Yahudi yurttaşlarımız azınlık olarak kabul edildiğinden Türk vatandaşı Ermenilere de azınlık hakları tanınıyordu.Süryaniler, Keldaniler gayrimüslim oldukları halde, yurttaş olarak kabul edilmiş, azınlık olarak kabul edilmemiştir. Osmanlı'dan devralman mirasta Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler üç dini azınlık olarak kabul edilmiş ve bu durum maalesef yeni Türk Devletinde devam etmiştir.

Atatürk, 1 Mart 1923'te Meclis Dördüncü Toplanma Yılını açarken yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

"...Komşularımız Kafkas Cumhuriyetlerine gelince:

Malumunuz olduğu üzere Kars Muahedesiyle aramızda mevcut münasebat-ı dostane-i hemcivari tarsin ve takviye edilmiştir (Dostça komşuluk ilişkilerimiz pekiştirilmiştir). Ve yine Kars Muahedesi ahkâmına tevfikan Tiflis'e izam eylediğimiz heyet-i murahhasa Kaf-

[19] Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s.360, No. 322

kas Cumhuriyetleriyle konsolosluk, müzaheret-i adliye, posta ve telgraf, şimendifer mukavelât müzakeratını hüsnü suretle hitama erdirerek akd ü imza etmiş ve berayı tasdik işbu mukavelât Meclis-i âlinize arz kılınmıştır. Aynı zamanda Tiflis 'te Rus Şûralar Cumhuriyeti ile posta ve telgraf ve şimendifer mukavelâtı akd ü imza olunmuştur. Muhterem komşularımız olan Kafkas Cumhuriyetleriyle ve onların müttefiki olan Rus Şûralar Cumhuriyeti ile münasebat-ı hemcivari ve dostanemizi bu suretle mukavelâta raptederek tahtı intizama almak bizim için mucib-i memnuniyettir."[20]

Yeni Türk Devleti'nin kuruluş belgesi olan Lozan Antlaşmasının imzalanmasından 20 gün sonra İkinci Dönem TBMM'ni açarken Mustafa Kemal, 13 Ağustos 1923'te Ermeni sorununun tarihin derinliklerine gömüldüğü konusunda şunları söylüyordu:

"Efendiler, şarkta Trabzon'u, cenupta Adana'yı ihtiva edecek büyük Ermenistan'dan eser kalmamıştır. Ermeniler tabiî olan hudutları dâhilinde bırakılmıştır."[21]

Yeni Türk Devleti, daha cumhuriyeti ilan etmemişken aydınlık geleceğine Ermeni sorunundan arınmış olarak başlıyordu. Aslında bir anlamda büyük güçlerin oluşturduğu iki yapay ulus devletinin güdülenen yayılmacı hareketlerine de dur denilmişti.Saldırganlığı amaç alan "Büyük Yunanistan" *(Megali İdea)* ideali ile Doğu Anadolu'yu hedef alan "Büyük Ermenistan" emeli de 1923 yılında durdurulmuş, duraksatılmıştı.

LOZAN'DAN SONRA AZINLIK HUKUKU OSMANLI DÖNEMİNİ TEKRARDAN ÇAĞRIŞTIRIYOR...

Lozan konferansında Ermeni sorunu kapanmakla beraber, yeni Türk Devletinde Ermenilerin azınlık olarak tescil edilmeleri aslında kaderini bu ülkeyle bütünleştirmiş olan Ermenileri ta can evinden vurmuştu.Yayılmacı Devletlerin Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenileri kullanması ve aldatması ve akabinde Lozan'daki umulmayan ancak beklenilen tavrı olmasa, tekrardan millet-i sadıka durumuna yükseleceklerdi. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hiçbir Ermeni, azınlık hukukunu bir ayrıcalık hukuku olarak algılamıyor, aksine bunu

---

20 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** I, Maarif Matbaası, İstanbul 1945, s. 291

21 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** I, Maarif Matbaası, İstanbul 1945, s. 306

Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmada önemli bir engel olarak görüyorlardı. Zira çoğunluk sosyolojik olarak bir ülkede kuralları oluşturan, uygulayan ve konumları itibariyle en çok çıkarları olan grup olarak algılandığında, azınlıklarda konumların ve çıkarların çoğunluk tarafından kısıtlanacağı endişesi bulunuyordu. Diğer bir deyişle bu durum yurttaşlık hukuku bakımından da, farklılıkları körükleyen bir açmazlar sarmalıydı. Karşı karşıya kalınan durum, canından can koparmakla özdeşleşen, Ermeni yurttaşlarımızın azınlık psikolojisine itilmesi, azınlık ezilmişliği içerisinde bırakılmasını sağlayıcı bir durum olarak algılanıyordu.Büyük Devletler yine Lozan'da yapacaklarını yapmışlar, din temelinde kardeş halkları ötekileştirilmenin enstrümanlarını yakalamışlardı. Bunun bir sonucu olarak, Ermeni yurttaşlarımız birinci sınıf yurttaşlıktan, uluslararası platformun koruyuculuğunda kilisenin gözetimi altında bir azınlık durumuna düşürülmüşlerdi. Yeni Türk devletinde Müslüman olmayan unsurlar azınlık olarak kabul edildiğinden Türk vatandaşı Ermenilere de azınlık hakları tanınmıştı.Bu durum Osmanlı Devleti hukuk sistemini tekrar çağrıştırmaktan başka bir şey değildi. Aynı zamanda, yurttaşlar arasındaki eşitlik ilkesinin de zedelenmesiydi.

ERMENİLERİN İTİBARI İADE EDİLİYOR...

Mustafa Kemal, yeni Türk Devletini yapılandırırken, Büyük Devletlerin azınlık statüsünde ısrar ettikleri üç gayrimüslim yurttaşlarımızı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldurmanın yollarını arıyordu. Misak-ı İktisattan sonra adalet sisteminin yeniden yapılanması kapsamında tüm Türk yurttaşlarım kucaklayan 1926 yılında Medeni Kanunun kabul edilmesinden sonra Lozan'da azınlık statüsünde bulunan üç gayrimüslim unsur TC vatandaşlığına kavuşmanın onurunu yaşıyorlardı. Medeni Kanunla gerçekleşen adalet reformu, Lozan'da büyük devletler tarafından dayatılan azınlık argümanının tarihin derinliklerine gömüyor, üç cemaat de kendi istekleri ile azınlık statüsünden vazgeçiyorlardı. Hiç bir zaman ötekileştirilmelerine izin verilmemiş, TC vatandaşı Ermeni yurttaşlarımızın itibarlarının iadelerine girişiliyor, birçok Ermeni genci Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği doğrultusundan öğrenim için Avrupa'ya gönderiliyorlardı. Mustafa Kemal'in tutum ve davranışında bir zamanlar yaramazlık yapan bir çocuğun affedilmesi gibi Ermenilerin itibarlarının iadeleri sezinleniyor ve simgeleşiyordu. Bu şekilde Yeni Türk Devleti'nin inşasında azınlık statüsünde yer alan bütün yurttaşlarımız görev

üstleniyorlardı. Türk Dil Kurumu'nun oluşumunda soyadını bizzat Atatürk'ün verdiği ve sivil inisiyatif biçiminde örgütlendirilen bu kurumun baş uzmanlığına Agop Martayan (Agop Dilaçar) getiriliyordu. Türk mali sistemi yine soyadını Mustafa Kemal'in "Türker" olarak verdiği Berç Keresteciyan'a emanet ediliyordu. Türk Millîyetçiliğinin oluşumunda ve Türk Tarih Kurumu'nun uluslararası düzeye getirilmesinde iki Yahudi kökenli bilim adamımız da görev alıyordu.Bunlardan birincisi, Ziya Gökalp'in hemen her vesile ile ifade ettiği, Türk millîyetçiliğine önemli katkılarda bulunan ve yazdığı "Kemalizm, Türkleştirme ve Türk Ruhu" kitaplarıyla tanınan Munis Tekinalp müstear adıyla Moiz Cohen'di. Diğeri ise bir anlamda Agop Dilaçar'ın karşısında yer alan ve yazmış olduğu "Arap Harfleri Terakkimize Mani Değildir" eseriyle duruşunu belli eden Prof.Dr.Avram Galanti' idi. Bodrumlu olarak tanınan ve İkinci Dünya Savaşı sırasında TBMM Nevşehir milletvekili Avram Galanti'nin bir önemli özelliği ise onun ünlü bir tarihçi olmasıydı. Yazmış olduğu altmışın üzerindeki uluslararası düzeydeki kitabıyla haklı bir üne sahipti.Bir diğer önemli sivil inisiyatif Türk Tarih Kurumu'nun yeniden yapılandırılmasında önemli katkıları olmuştu. Avrupa'da kendi soydaşları soykırıma tabi tutulurken o, varlık vergisinin gerekli olduğunu söyleyerek TBMM'de milletvekilliği görevini icra ediyordu.

AGOP DİLÂÇAR

Dil konusu açıldığında, Ermeniler Türk dili ile öylesine bütünleşmişlerdir ki, kendi özel ilişkilerinde Türkçe'den başka bir dili kullanmamaya azami çaba gösterdikleri bilinen bir gerçektir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Edebiyat konusunda yaptıkları katkılar yanında Türk dilinin gelişmesi konusunda da büyük katkılarda bulunmuşlardır. Bunlardan biri de kuşkusuz asıl adı Agop Martanyan olan Agop Dilâçar'dır. Türk dilinin gelişmesine yapmış oldukları hizmetlerinden dolayı Dilâçar soyadı 1935'te kendisine bizzat Atatürk tarafından verilmiştir. Mustafa Kemal ile asıl tanışıklıkları Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye cephesinde olmuştur. O tarihlerde Orduda yedek subay olan, Kafkas cephesinde yaralandığı için Gazi madalyalı Dil bilimcisi Agop Dilâçar, 1917 yılında Latin abecesine geçiş çalışmalarını Mustafa Kemal'e Şam'da 7. Ordu Karargahında göstermiş ve kendisi ile harf devrimini burada tartışmıştır. Kendisi, 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayında düzenlenen Birinci Türk

Dil Kurultayına çağırıldı.[22] Agop Dilâçar, bu kurultaya bir yabancı dil adamı gibi çağrılmasına alınmıştır ancak, yüksünmemiştir. Ancak kendisine bu konuda haksızlık edildiği de bir gerçektir. Bu kurultaydan sonra Türk Dil kurumu Başuzmanlığına getirildi. Dilâçar, Dil Devrimi bağlamında " Arındırma ve Özleşme" stratejisi ile ilgilenmiştir. Ermeni asıllı olmasına karşın Cumhuriyet döneminin en büyük dil bilimcilerindendir. Ağdalı yapmacık, yabancı sözcüklerle dolu Türkçe'ye, halkın kavrayışına aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Yeni kavramları karşılayacak sözcüklerin, diğer diller yerine eski öz Türkçe eserlerden (Kutadgubilig gibi) ve halk arasındaki kullanımlardan derlenmesine taraftan olmuştur. Nitekim Dilâçar'ın Başuzmanlığı sırasında, Mart 1933'te 1382 Arapça ve Farsça sözcüğe Türkçe karşılıklar aranması amacıyla halk arasında bir anket yapılmış ve bu sözcükler radyo ve gazeteler aracılığıyla duyurularak, halkın bu sözcüklere yatkınlığı ve benimsemesi istenilmişti. Bu tutum dayatmacı olmayan, bulgulann kendi halkıyla bütünleştirildiği tamamen bilimsel bir yaklaşunı dikte ettirmektedir. Bu bakış açısı bir başka Türk dili hülyalısı 1914 yılında ölen İsmail Gaspıralı (Gaspıranski)'nin de en büyük hayaliydi. Çıkardığı "Tercüman"gazetesiyle, Adriyatik Denizinden, Çağatay'a, Çin Denizine kadar ortak bir Türkçe'yi kullanabilmenin özlemini çekmişti. Ancak, Türk Bayrağı altında molla rejimi ya da Arap millîyetçiliği liderliğinde ümmetçilik özlemi çeken bilinen şeriatçı medya tarafından çok eleştiriye uğramıştır Dilâçar, köklerimizden bizi ayıran, soyutlayan Ermeni diye acımasız tenkitlere uğramıştır. Oysa, otonomlaştırılmış Sovyetleştirilmiş ve ayrımlaştırılmış eski Türkistan coğrafyasında köklerimizden ayırım özleştirme kapsamında konuşulan ortak dilin Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılarak, yerine Rusça sözcüklerle değiştirilmesi olayıdır. Rus şovenizmi altında yapılan ; doğa ile iç içe bulunan nomad kültürü içerisinde gelişme göstermemiş olan kırsal dilin Kiril abecesi ile Rus kent kültürü ve teknolojisindeki sözcük bombardımanına tutulması olayıdır. Agop Dilâçar'a atfedilen tümüyle yanlıştır. Türkçe Konuşan Ülkeler Kurultaylarında kulaklarında Rusça'yı ana dil olarak kullanan aralarında simültane kulaklıklarla ancak anlaşabilenlerin bu durumdan çıkarabilecekleri çok dersler bulunmaktadır.

Türkçe yapısı itibariyle sistemleştirilmiş büyük bir dildir. Aslında, kendi sigortalarını da ortaya koymuştur. Onun zenginleşerek

---

22 Kaya Türkay, **A. Dilâçar**, Ankara, 1982, s.15-16

bilim ve felsefe dili olma yolundaki gelişimini geciktiren engelleri aşmak zorunda olduğumuzun bilincine varmalıyız. Zengin bilim ve felsefeye elverişli bir dile sahip olamayan milletler, bu varlığa sahip olan milletlere daima muhtaç olacakları kuşkusuzdur. Bir başka ifadeyle, üreten o toplumun tüketicisi durumuna gelecekleri de kuşku götürmez bir gerçektir. Bu yüzden onların tam bağımsızlığından da bahsedilemez. Dille ilgili sorunlarımızı politik kaygılardan uzak olarak bilim alanına çekmek zorunda olduğumuzun bilincine varmalıyız. Böyle bir tutum içerisinde de çözülemeyecek bir sorun yoktur.

BERÇ TÜRKER KERESTECİYAN

Mütareke döneminde Osmanlı Bankası Müdürlüğü görevini icra ederken, yabancı dillere hâkim olmasından dolayı, İngilizlerin isteği ile İngiliz İşgal Kuvvetlerinin baskısıyla zorunlu olarak tercümanlık yapmağa başlamıştı. Aslında bir bakıma, Mili Mücadeleye yardım etmek için bu görevi benimsemişti. Olayların içersinde bulunması Anadolu'ya silah kaçıran millîcileri himaye etmesini, yakalananları "Suçsuzdur" diye bıraktırması gibi bir imkan da yaratmıştı. Osmanlı Bankasının Millî Mücadeleye yapmış olduğu önemli katkı onun sayesinde gerçekleşmişti. Bununla da yetinmemiş, Fransa'dan silah ve mühimmat alınmasının perde arkasında da o bulunuyordu. Ermeni kapı komşusunun dedesinin Zeytinburnu cephane fabrikasında ustabaşıyken Anadolu'ya silah sevkiyatını örgütlemesine de ön ayak olmuştu.Kurtuluş Savaşı başlarken son derece önemli katkısı ise, Mustafa Kemal'i Samsun'a götüren Bandırma gemisinin İngilizlerin torpilleme söylentilerini yetkililere aktarması, onun bu bilgisi sayesinde geminin rota değiştirmiş olmasıydı. Mustafa Kemal'in Bandırma Vapuru ile Samsun'a doğru yola çıkmasından önce, Paşa'nın avukatı Saadettin Ferit'e "Siz, Paşa Hazretleri'nin hem avukatı, hem zannederim yakın dostusunuz. Paşa hazretlerinin bindiği vapur Boğaz dışında bir İngiliz torpidosu tarafından batırılacak. İkaz ediyorum. Lütfen Paşa Hazretleri'ne iletiniz, kıyıdan gidiniz" demişti. Kurtuluş Savaşı bitince haklı olarak, bu konuda kılı kırk yaran TBMM, ona İstiklâl Madalyası vermiş, Mustafa Kemal Atatürk de soyadı kanunu çıkınca kendisine Türker soyadını layık görmüştü.

Yeni Türk Devleti'nin Misak-İktisat çerçevesinde yeniden yapılandırılmasında zamanın Osmanlı Bankası müdürü Berç Kerestecian (Türker) görev almıştı.,

1923-1933 arasındaki bütçeyi yapanların başında geliyordu.

Günümüzde nostalji olarak bakılan bir "Denk Bütçe" kavramım hiç unutulmayacak bir biçimde kafalara kazımıştı adeta.. Berç Türker Keresteciyan TBMM 5. Dönem, 6. Dönem ve 7. Dönem'de (1935-1946)

Atatürk'ün gayrimüslimler ayırma karan aldığı kontenjandan Afyonkarahisar milletvekilliği yapmıştı. Berç Türker Keresteciyan Cumhuriyet döneminde milletvekilliği yapmış 12 gayrimüslimden (1962 Senatosu ile 13) biridir.

SONUÇ

Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında bütün bu yapılanlar kültür millîyetçiliği bağlamında millet-i sadıka'nın itibarının tekrar iade edilmesinden başka bir şey değildir..Ancak, 1936 yılından itibaren hastalanması dolayısıyla, yönetimden uzak kalması ve ölümünden sonra da eski Osmanlı İmparatorluğunu yıkan Hürriyet ve İtilaf ile bilinen İttihat Terakki particilik anlayışı adım adım bugün içinden çıkılamayan bir açmazlar sarmalı içersine Türkiye'yi sokmuştur.. Atatürk'ün ölümünden ve özellikle de 1939 yılından itibaren onun yeşerttiği Çağdaşçılık politikasının bırakılarak Osmanlı Batılcılığına evrilmesi, bir başka deyişle eski Osmanlı politikalarına dönüş, Batıya ödün verilme sürecini hızlandırmıştır. Oysa ki, onun yaşadığı dönemde Ermeni vatandaşlarımız Mustafa Kemal Atatürk'e bir vefa borcu olarak Türk Ulusunun toplumsal belleğini kazınan güzel imzasını güzel yazı ve matematik öğretmeni Vahram Çerçiyan'la ölümsüzleştirmesini sağlamışlardır.

BİR GAZİNİN HATIRATINDAN KURTULUŞ SAVAŞI'NDA ANKARA VE BÜYÜK TAARRUZ

Prof. Dr. Sadık DEMİRSOY*

Yaklaşık olarak 2 yıl önce sahaf diyemiyorum, eski kitap satan bir satıcının yere atılmış kitap yığınlarının içinde Osmanlıca yazılmış iki küçük defteri bulmam ve satın almam ile dünyalar nerede ise benim oldu. Türk tarihi için çok önemli bir belge olan bu defterlerin birincisi Kurtuluş Savaşı'nın Ankara'sındaki gündelik yaşamı ve daha sonra sonuçta Büyük Taarruzla elde edilen muhteşem zaferin kazanılışını cepheden anlatan günlük hatırattı. İkincisi ise yazarın 1339 yılını kapsayan 3. cilt hatıratıydı. Ne yazık ki 17 Eylül 1339 tarihi ile 1339 tarihi arasındaki 2.cilt hatıratı kayıptı. Birinci defter 1 Kanunisani 338 (1 Ocak 1922) tarihinden başlayıp 17 Eylül 1922 tarihine kadar devam ediyordu. Birinci defterin başlangıcı şöyle idi (Resim 1):

Resim 1. Hatıratın giriş sayfası.

* Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi

DEFTERİ HATIRAT 1338

1.Cilt

1 Kanuni sani 338 Pazar
Ankara'da başladım.
M.Muhsin

1 Kanuni sani 338 Pazar

Bugün gecenin bulutlar ve kavli buruk çehresi ile (337) senesini maziye terketmekle yeni seneye yani (338) senesine giriyoruz. Kim bilir bu sene içinde pek acılı günler geçireceğiz. Pek elem devreleri sen minimini defterim meali çizgileri üzerinde ilelebet saklamamak ihtimali ki bu tarihi hatıratın sen müstakbelde vatanın bir gencin eline düşeceksin. İşte o zaman mazide gençlerin geçirmiş olduğu süzişli hayatı ihtimal ki ağlayarak okuyacaklar. Kim bilir belki de mesut olacağız. Şu millî davamızda muzaffer olarak çıktıktan sonra atideki ensali seve seve seni okuyacaklar. Hülasa defterciğim sana şöyle bir mukkadime ile başlamaklığım sırf mazideki senin senende görmeyip onun yerine ilelebet iftihar edilecek onlarla yine senin ağuşunda maziyi unutup hal ile mesrur olmaklığım içindir. Sakın darılma dinle, sabah pek mamun bilmem neden ruhumu ince derinliklerinde müphem bir ihtiraz var.

Resim 2. Hatıratta Kuvayı Millîye Ankarası

Daha sonraki günlerde Kuvayı Millîye Ankara'sından izler vardı.

10. Kanun: sani 38 Salı

……Bugün kahraman ordularımızın ilk muzafferiyet kazandığı İnönü Harbinin seneyi devriyesi ve Hâkimiyeti Millîye Gazetesinin de 3.sene devriyesi olduğundan gazete resimli ve kırmızı renkli büyük dört sayfalı çıkmıştı. Onu okudum. Birçok muharrirlerin İnönü'yü tesit eden.... havi makaleleri ile malul mal idi. Cidden Türklük iftihar edeceği bu tarihi muzafferiyeti ben de şuracıkta tesit etmekten kendimi alamadım. Sevinirim. Çünkü yoktan vücuda gelen bir orducukla teçhizatı her şeyi mükemmel, katiyen yıpranmamış bir yunan ordusuna galebe edildi. Alçak düşman orducuklarımızın karşısında makhur, zelil, perişan firara kadem bastı. Ben Türk olduğum için cidden müftehirim ve atide alçak düşmanın daha rezil bir suretle kaçarak İzmir'deki denize dökülmesini Ulu Tanrıdan dilerim……..Bugün saat üçte Ankara'daki bütün kıtaat resmi geçit yapacaktı. Yanımızdan geçen Koyunpazarı Caddesinden müzik ile kıtaat geliyordu. Hemen Nafi ile beraber aşağı indik. Daha resmi geçit başlamamıştı. Millet bahçesine girerek tam Büyük Millet Meclisinin Binasının karşısında halk arasında biz de bir yer bulduk. Büyük Millet Meclisinin balkonu seraba mebuslarla dolu idi. Sağ taraftaki kapının önünde ecnebi sefirler, murahhaslar vardı. Nihayet Büyük Millet Meclisinin İsmail Zühtü Bey'in gayet muntazam hale koyduğu bando olduğu halde kıtaat resmi geçide başladı. Bando parkın duvarının yanında durarak kıtaat resmi geçide başladı. Bu anda Gazi Başkumandan Müşir Mustafa Kemal Paşa Hazretleri meclisin ortadaki kapısı önüne kadar gelmişti. Başında alacalı bir kalpak, arkasında güzel bir kürk, ayağında da pek nadir bir tozluk bulunuyordu. Zayıf, sevimli siması ile resmi geçit yapan kıtaata bakıyor. Merhaba diye askerî taltif ediyordu. En önde makine tüfenk sıhhiye istihkamı ile beraber riyaset muhafız taburu geçti. Her birliğin ayrı ayrı müselesül şekil bayrağı vardı.Kıta başından nihayete kadar haki elbisesi muntazam teçhizat ve süngüler silahlara takılı bir suretle geçti. Pek muntazamdı. Ah ne olurdu bütün askerlerimiz bu suretle teçhiz edilmiş olsaydı. Sonra milis kıtaatla Karadeniz Laz kıyafetli

muhafız bölüğü geçiyordu. Bunların bayrağı Kuvayı Millîye bayrağıydı (yeşil ve kırmızı). Sonra başları miğferli (ganayım alınmış miğferler) önde merkez takım kumandanı ve yaveri geçti. Nihayet diğer bölükler geçti. Fakat bu bölükler pek muntazam değildi. Resmi geçit hitam buldu….

Kahramanımıza cepheye gitmesi için görevlendirme emri verilir. Ancak hatıratta açık yüreklilikle bu göreve gitmemek için çeşitli uğraşlara girer ve torpil bulmaya çalışır. Yani eski günlerin de günümüzden pek farkı yoktur. İsterseniz bu çabaları kendi yazısından işitelim.

12 Kanun: sani 38 Perşembe

Bugün saat 9.oo'da kalktım. Askeri elbisemi giyerek ağabeyimin de amcaya vereceği mektubu alarak doğru amcalara vardık. Biraz önce amca gitmiş. Abla ve Hemşire Kadriye Hanım var idi. Onlarla benim meseleye dair konuştuk. En iyisi mektup yazmaya karar vererek asıl akrabalığın şimdi gösterilmesine dair gayet acıklı mektup yazmıştım. Amca okumuş, beni Büyük Millet Meclisi'ne Ahmet ile çağırmış. Gittim. Encümen olduğundan akşam evde tavsiyenameyi vereceğini, muameleye dair reisliğe götürmekliğimi söyledi. ……

Artık kahramanımız cepheye gitmeye karar verir Bu kararı verirken de oldukça kızgındır :

22 Kanuni sani 38 Pazar

……..Ben de kızdım.Bugün muayeneye gidecek iken vazgeçerek cepheye gitmeye karar verdim. Çünkü Türkiye'de ne kadar namussuz, vicdansız, namert varsa hepsi geride rakı içmekte, kadın oynatmakta, namuslu ailelerin iffetini pay imal etmek emelindeler. Hakkı mazeretmiş, hakmış, adaletmiş bunlarda mevkut. Doğru meclise amcaya gittim. Yok. Evine gittim. Oraya inzibat gelmiş. Ablaya amcanın akşam beni kurtarmasını söyleyerek doğru merkeze giderek muavine göründüm. O da inzibat zabıtanının odasında oturunuz dedi. Akşama kadar inzibat zabıtanından Mülazım Ahmet, Evvel Faik, Evvel Ali Rıza, Sami, Faruk Beyler vesaire Doktor Medeni oturduk konuştuk. Terfi eden zabitana baktım. Akşam amca kefaletle

Çarşamba günü hareket etmek şartıyla çıkardı. Amcalara giderek, karanlıkta eve geldim. Beni zavallılar aramış. Avni gelmiş "küfürbaz herif" Avni gitti, yattım.

25 Kanuni sani 38 Çarşamba

Sabah gayet erken altıda kalktım. Kırmızı fanilayı, askerî elbisemi giydim. Eşyaları yerleştirdim. Ağabeyler köfte yapmış, Birçok yumurta pişirmişler. Eşyaları kalfa ile toplayarak denk yaptık. Avni denilen herif akşamdan iki mekkare göndereceğini vaat etmişti. Ömer'i de sabahtan göndermiştik. Saat sekizde çocuk geldi. Vermemişler. Araba taharri ettirip maazallah trene yetişemezsek felaket. Ben merkez taburuna gittim. Onlar da mekkare vereceklerdi. Eve geldim. Hammal bulmuşlardı. Eşyaları onları tahmille ablaya, kalfaya, ağabeye arzıveda ettim. Çok müteessir oldum (çocuklarla mektebe gitmeden önce vedalaşmıştım). Evden çıkar çıkmaz Ömer bir körük getirmiş. Hammalarla eşyayı körüğe yüklettim. Kemanı Ömer'le amcalara gönderdim. Ali'yi de beraber alarak araba ile istasyona geldik. Şükür vaktiyle gelmişiz. Eşyaları bagaja verdim. Birkaç zabıtan arkadaşlarla bir kompartımanda (mevki 2) idik. Ahmet ile Nafia geldiler. Ömer ve Aliye ablalara vedaname yazarak verdim ve arkadaşlarla vedalaştık. Saat 9.30'da hareket ettik. Eldiven Ömer'de kalmış. Müteessir oldum. Gazete okuyarak Polatlı'ya geldik. Misafirhaneye geldik. Yarın gideceğim. Muamelatı yaptırdım. Odada Tabur 61'den bir katip, bir mülazım var. Çay içtik. Biraz erkenden yattım.

26 Kanuni sani 38 Perşembe

Polatlı'da miskin bir misafirhanede geceyi geçirdik. Gece tuhaf rüyalarla vakit geçirdik. Şerafettin benim hakkımda rapor yazmış. Ben Ankara'da kalıyorum. Trene yetişemiyorum. Bir şeyler. Sabah ezanı okunuyordu. Esasen pantolonla yattığımdan dolayı hemen kalktım. Arkadaşların neferinin yardımı biraz yardımı ile sonra misafirhane neferleri ile eşyaları topladım. Sonra ortalık aydınlandı. Kahvaltıdan sonra arabacı gelmemişti. Bir kahve var aman ne kahve. Allahlık. Gittim oraya iki asker iki sivil soba başında muharebeye ait konuşuyor. Ben de tahta sıranın üzerinde önünde tahta büyük bir masa. Bir yüzlüğe acı bir çay içtim. Hemen kendimi dışarı attım.

Bir müddet sonra inzibat arabanın hazır olduğunu söyledi. Komşum beş zabit arkadaşlarla üç arabaya taksim olduk. Eşyaları yüklettik. Yola dizildik. Kah yaya, kah araba ile harp meydanını geçerek Karatavşanlı'da Tatarköy muhtarı hanesinde biraz istirahat ettik. Oradan arabalarla kırlara indik. Hava pek soğuk. Kar yağmaya başladı. Yine kısmen yürüyerek akşamüzeri Çal Dağı eteklerinden geçerek Ahurlukuyu'ya geldik. Muhtarın delaletiyle Hatip Hacı Rıza'nın evinde ve arkadaşım Zabit Vekili Muhittin Efendi ile misafir olarak geceyi geçirdik. Hele muhtar birinci eve götürdü. Misafirleri olduğundan bırakmadı. İkinci karı biraz söylendi ve akşam oradan buradan konuştuk. Hacı Rıza'nın babası Romanya'da müderrismiş. Birçok kitapları vardı.Yattık.

Haymana'ya varış

27 Kanuni sani 38 Cuma

Sabah namazına kalktık. Muhittin Efendi namaz kılıyordu. Ortalık epeyce aydınlanmıştı. Sabah kahvaltısını yaptık. Araba hazırlanarak eşyaları da arabaya yüklettikten sonra ev sahiplerine arzı veda ederek yola çıktık. Köy bir dere kenarında bulunuyordu. Bir müddet yaya yürüdükten sonra arabaya rakiben hareket ettik. Bir saat sonra derede bir değirmene geldik. Değirmen yalnız bir kaya dibinden çıkan memba suyu ile dönüyor. Su biraz sıcak olduğundan değirmen mütemadiyen hiç donmaksızın dönüyor. Oradan da hareketle bir müddet yayan yürüdükten sonra arabaya bindik. Haymana kazasını düz bir yerde zannederdik. Halbuki yüksekte bir bayırda imiş….

5 Şubat 38 Pazar

Gözlü nispeten iyi bir köydür. Yattığımız oda da zararsızdır. Sabahleyin gün çıktıktan sonra kalktım. Elbiselerimi giyindim. Keçe ve muş amma biraz kurumuştu. Arabacı Ahmet Ağa geldi. Eşyaları hazırlayarak arabaya rakiben hareket ettik. Hava biraz soğuktu. Bir müddet gittikten sonra yağmur başladı. İki saat sonra çiftliğe geldik. Fakat iyi yağmur yağdı. Muş amma ve keçenin bulunması hesabıyla pek ıslandım. Arkadaşlar kamilen su içersinde kaldılar. Çiftlikte metruk birçok alatı ziraaiye vardı. Onları seyrettim. Bu mahalde bir Fransız'ın 3 yerde çiftliği varmış. Büyük mikyasta ziraat yaparmış.

Harbi Umumide herif gitmiş makine alat edevat kalmış. Bunlar da bakılmamazlık yüzünden haraba yüz tutmuş. Orada hayvanları suladıktan sonra yolumuza devam ettik. Yine yağmur başladı. İki saat sonra Sarayönü'ne geldik. Sarayönü zararsız büyük bir köy. Misafirhane istasyon yakınında imiş. Yeni yapılmış. Soba falan arama. Ümeraya mahsus iki tahtadan müteşekkil bir odaya eşyalarımızı koyduk. Fakat soğuk. Hemen kahveye gittim. Yanımda Allahlık İsmail Hakkı Efendi de vardı. Orada Garp Cephesi Süvari Müfrezesi Makinalı Tüfek Bölük Kumandanı Mülazım Evvel Yusuf Efendi bir hastane arkadaşım Alattin ile görüştük. Bununla Eskişehir'den tanışıyorduk. Haluk necip bir arkadaştır. Konya'dan geliyormuş. Ekmekçi müfrezesine vermişler. Akşehir'e kardeşinin yanına gidecekmiş. Noktaca işlerimizi gördükten sonra eşyaları istasyona götürdük. Saat yedi buçukta imiş. Hakkı, ben Alattin istasyonda gezindik. Akşam oldu. Oturacak, ısınacak yer yok. Tekrar kahveye giderek ikişer çay içtik ve biraz helva alarak trenin geldiğini söylemişti. İstasyona geldik. Bilet aldık. Yer bulmak için epeyi yorulduktan sonra Konya'dan kurumdan gelen topçu zabıtanından ümeraya mahsus olan mahale vasıtasıyla yerleştik. Eşyaları vagonun ön tarafına koyarak Abdurrahman orada biz içerde binbaşıların yanında oturduk. Eşyaları indirmek istiyorlarken tren hareket etti. Vagonlar fazla idi.

Garp Cephesinin karargahı Akşehir'e varış

6 Şubat 38 Pazartesi

Gözümüzü açtığımızda sabah olmuş. Alaattin ile beraber Akşehir'e gitmek üzere istasyondan ayrıldık. Bu sabah hava gayet iyi. Gün doğmuş. Yavaş yavaş şehire gideriz dedik. Ama şehir istasyona düz ve muntazam bir şose ile merbut olduğundan yakın görünüyordu. Fakat uzakmış. Ortalık çamurluk. Garp Cephesi Karargahı buradadır. Alaattin'in biraderinin bulunduğu karargahı güç hali ile bulabildik. Onlar da talim delermiş. Biz orada oturduk.

Bitmez tükenmez talimler ve teftişlerle hazırlık ilerler ve Türk Milleti yediden yetmişe büyük hesaplaşma için hazırlanır.

25 Ağustos 38 Cuma

Bu sabah bölük nöbetçisi olduğum için biraz erken kalktım. Sabah kahvaltısı. Öğleye kadar kayaların arasında oturdum. Düşman tayyareleri havayı hiç boş bırakmıyordu. Öğle yüzbaşının yerinde yattım. Öğleden sonra çamaşır değiştirdim. Taarruzun behemehal yarın olacağı tahakkuk etti. 8., 5., 11., 12.fırkalardan müteşekkil 4.Kolordumuz Kalecik Sivrisinden Beltepe'ye kadar olan yere taarruz edecek. Bizim 5.Kafkas Fırka eski 8.Fırkanın cephesine taarruz edecek. Bizim sağımızdan 8.Fırka taarruz edecek ve 11.Fırka sol cenahımızda ihata harekatı yapacak, Fahrettin Paşanın süvari kolordusu yarma harekatı yapacaktı. 5.Kafkas Fırkası cephesine ağır ve hafif 44 top iştirak edecek. Bizim kolordunun solunda 1.Kolordu taarruz edecek. Umum 2 kol cephesine 150 top iştirak edecekti. Riyakar Garplılar konferanslar teşkil edecekler. Düşünecekler. Daha doğrusu bizi enayi yerine koyacaklardı. Artık istiklal ordumuz her neye mal olursa olsun şu deni Yunanı güzel Anadolu'muzdan kovmak kararı katiyesindeydi. Öğleden sonra sakanın fıçısını doldurdum. Geldim. Hayvanat tımar falan oldu. Artık grup da yaklaşmıştı. Topları yukarı çıkardık. Koşturdum. Aman ya Rabbim bir kıyamet, bir mahşerdi. Ağır ve sahra birçok toplar bu akşam mevziiye gireceklerinden hepsi hareket etmişti. Yol kamilen tapalıydı. Kocatepe'nin 3-4 kilometre şimalinde Beytepe'nin ilersinde Beytepe ile Haticekıran tepesinin sağındaki ovada mevziiye girecektik. Topları güç hal ovaya, yani mevziiye getirebildik. Hemen topların çığırlarını ve mahfuz mahalleri yaptırmakla iştigal ettik. Düşmanın hiçbir şeyden haberi yoktu. Yarın şafakla beraber kıyamet kopacaktı. 4.30'dan 5.30'a kadar bütün topçular tanzim endaht yapacaklar, 5.30'dan 6.30'a kadar imha ateşi seri atış yapılacak, sonra piyadelerimiz başmak Alay 10 müstahkem düşman siperlerine taarruz edecekti. Bi tabii sabaha kadar tahkimatla iştigal ettiğimiz için hiç uyumadık.

Nihayet Büyük Taarruz günü gelir. Büyük Taarruzun başlangıcını Yozgatlı Mülazımsani Muhsin Efendinin kaleminden okuyalım.

26 Ağustos Cumartesi

İşte geçen Sakarya Muharebesi de aynı ayda, aynı günde vukua gelmişti. Fakat bu ona nispetle çok müthişti. Daha ortalık belki aydınlanırken toplar esas istikamete tevcih edildi. Allah'ıma yalvardım ve sığındım. Bütün cephede en evvel benim batarya, benim takımın 2.topu ilk sükuneti bozdu. Tanzim endaht bir saat kadar devam etti. Ondan sonra artık imha ateşi başlamıştı. Aman ya rabbi ne kıyamettir kopuyor. Sesim soluğum bağıra bağıra kalmamıştı. Hele her top yüz mermi atacaktı (20 dakikada). Dağlar taşlar yıkılıyordu. Piyadeler taarruza başladı. Anlatıyorlardı. Kollarını sallaya sallaya düşman siperlerini işgal etmişlerdi. Güneş fevkalade sıcaklığı ile Yarım saat sonra batarya kumandanı batarya heyeti zabıtanına düşmanın siperlerinin sükut ettiğini ve kahraman fırkamızın düşmanın 1. ve 2. hattını işgal ettiğini tebşir ediyordu.Artık bizdeki sevinç civarımızdaki birçok bataryalarda vardı. Ezcümle 15'lik, 10.5'luk İskoda ve Obüsler, Krup 15'lik kudretli cebel sahra, sahra obüs vesaire baruttan tozdan her tarafım simsiyah olmuş. Bir Krup bir durunca Krup seri ateş ve imha ateşi diye bağırıyor ve toplar kontrol için daima koşuyordum. Öğleden sonra yine bataryamla ateşe devam ederken birçok mecruh zabıtan ve efrat geçiyordu. Bunların aralarında başından mecruh hemşerim Enver Efendiyi de gördüm. Cidden müteessir oldum. Piyadeler bize ne suretle tarzı teşekkür edeceklerini bilemiyorlardı. Çünkü şimdiye kadar bulundukları muharebede Türklerin bu kadar çok ve muntazam düşmanı bombardıman ettiğini görmemişlerdi, bizi adeta boğuyordu. İkindi olmuştu. Ben daha sabah yemeği yememiştim. Ufak bir ateş fasılasında birinci top mahfuz mahallinde yemeğimi yedim. Benim 1.toptan bir nefer takriben 200-300 metre sol ilerimizde düşman mermiden gayet hafif yaralanmıştı. Bizim tarassut kıtasından bir neferin de hayvanı da düşman mermisinden mürd oldu. Düşman mermileri sağımıza, solumuza, ilerimize, gerimize düşüyordu. Fakat Allah'a hamdı sena olsun düşman ateşinden mıntıkamız her an mahfuz kalıyordu. İkindiden sonra düşman mukabil taarruza geçmek istemiş. Gayet şiddetli ateş açtık (imha ateşi). Taarruzu akamete uğramıştı. Fakat imha ateşleri öyle mükemmel oluyordu ki bir uğultu düşman siperlerini kaynatıyor, alt üst ediyor, piyademiz elini kolunu sallayarak siperleri işgal ediyordu. Son olarak 3 grup yaptık. Ondan sonra karanlık bastı. Hava soğuk. Neferler

yemeği getirmiş. Önümüzde, sağımızda, solumuzda gayet şiddetli muharebe oluyor (piyade makineli ve bomba sesleri). Akşam ateş yaktık. Kenarında yemeğimizi yedik. Bölük 10'dan Yüzbaşı Faik Bey mecruh olmuş. Hastaneye gitmiyor. Ağırlıkta kalıyor….

Alaşehir'de Yunanlıların yaptığı vahşet şöyle anlatılır:

7 Eylül 38 Perşembe

…..İki arabacı ve hayvanları ile İbrahim'i alarak Alaşehir'e 1 saatte gittim. Alaşehir'de düşman bütün vahşetini göstermişti. Çünkü serapa yanmış. Taş taş üstünde kalmamıştı. Evvelce çok mamur şirince bir kasaba imiş. Buraya evvelce Fıldırık derlermiş. Rum diyarı imiş. Sonradan bizimkiler zapt etmiş. Halen harabeleri yüksek duvarları duruyordu. Alaşehir kasabası düz bir ovanın kenarından ve dağ silsilelerinin kenarına kurulmuş bir şehir. İstasyonu tamamen yakılmıştı. Araba bulamadım. Buranın bağları, üzümleri, tarlaları, incirleri buralar zümrüt cennetti. Vasefaki vahşi, cani ve cidden birlik tarafından harabe edilmişti. Bağları civarında oralı evleri yanmış, kendileri metruk Hıristiyan evlerine oturmuş kadınlarla görüştük. Zavallılar Yunan vahşetini anlata anlata bitiremiyorlardı. İnsanları diri diri yakmak vesaire vesaire.....

Yunanlılar kaçarken şehirleri yakıp yıkmaya, insanları öldürmeyi ihmal etmemektedirler.

8 Eylül 38 Cuma

Sabah kalktım. Bölük kumandanına araba bulamadığımı söyledim. Öğleye kadar Emrullah falan oturduk. Sonra yüzbaşı, Emri, ben yemek yedik. Hareket için hazırlandık. İki saat sonra da hareket ettik. İki saat sonra Salihli'ye geldik. Buranın beşte üçü yanmıştı. Yunan birçok vahşet şenaat yapmıştı. Burada Giritli ve sair yerlerden Müslüman oturuyordu. Ortada sokaklarda kimisi öldürülmüş, kimisi yanmış İslam ve gavur ölüleri yatıyordu. Hele yollarda gavur ve hayvan geberikleri pek çoktu. Hepsi de artık taaffün etmişti. Bir saat kadar Salihli'de kaldık. Yunan cebren yürüterek ayakları yara olan İslam kadınları ile ve Salihli eşrafları ile görüştük. Burada Parti

Pehlivan çetesi ile Yunanlılara iyi dayak atmış, fakat maalesef Yunanın Alaşehir'den getirdiği büyük kuvvetin ateşine dayanamayarak bil mecburen çekilmişti.

10 Eylül 38 Pazar

……. Kasaba şehrine geldik. Buranın ekserisi yanmış ve birçok Müslüman açıkta kalmıştı. Hepsi hoş geldiniz diyorlar, kadınlar ağlıyordu….. Ahalisi hiçbir şey almayarak kaçmışlardı. Manisa'dan ve kasabadan gelen felaketzede muhacirin işgal etmekte idi. Köyde yanmış cesetler bir payen idi. Bu vahşeti yapan Garplılar, yani Garp medeniyeti değil adeta vahşeti idi. Köyde bir kilise kalmıştı. Bittabbi Hıristiyanlar alçak Rumlar bunu yakmamışlardı. Bunu ahali yakarak keyfine bakıyordu. Neyse ben taburun karargah tesis edeceği mıntıkayı öğrendim.

15 Eylül 38 Cuma

Sabah kalktım. Tımar, su, kahvaltı. Öğleye kadar bölük hususatı ile iştigal. Öğle suyu, yemek, uyumak. Akşam tımarı ve akşam hayvan suyu. Bölük 1, Bölük 2 komutanları şarap içtiler. Vaziyeti siyasiyeden konuştuk. Ordumuz Ağustosun 26'sında taarruz etmiş. Eylül 9'da İzmir'i zapt etmişti. Sivillerden sorduk Afyon karadan İzmir'e 1 aydan fazla yol imiş. Mustafa Kemal Paşa taarruzdan evvel, yani 25 Ağustosta tebliği resmi olarak düşmanın taarruz ettiğini, bizim düşmanı tart ettiğimizi, 26'sında Afyon bil hadise işgal edildiğini, sırası ile Dumlupınar hattı-Uşak ve Alaşehir kasabası-Manisa-İzmir bil hadise işgal edildiğini ve en nihayet 2 general, 6 fırka kumandanı ve şu kadar bin esir ve cephane vesaire aldığımız ganayimi bitamamiha tebliği resmi ile yazmış ve dolayısıyla Garplıların ve Avrupa hükûmetlerinin hayretini celp etmiştir. Emrinde bulunduğu için 1.Ordu Kumandanı Nurettin Paşa efrat ve zabiti de kahramanlık ve muzafferiyetten dolayı tebrik ediyordu.

ATATÜRK VE DEVRİMLERİNİN DÜNYADA YANKILARI

Prof. Dr. Yücel ÖZKAYA

Atatürk ve o dönemde Türkiye'nin Dünya devletleri arasında önem ve değerini artıran devrimlerin yapılması, gerek Avrupa'da, gerek uzak ve yakın-doğuda, gerekse Atlantik ötesi devletlerde büyük hayranlıklara ve yankılara sebep olmuştur. Atatürk her ülkede modern Türkiye'nin kurucusu olarak anılmıştır.

Atatürk dönemi ve sonrasında, Türkiye dışında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti hakkında altı binden fazla haber ve makale, tez, bildiri yayınlanmıştır. Bunlardan iki bin tanesi İngilizce, bin tanesi Rusça, yedi yüze yakın Almanca, altı yüzün üzerinde de Fransızca'dır. Bunları yüz ellinin üzerinde yayınla İtalyanca, yüze yakın Kazakça ve Japonca izlemektedir. Bunların dışındaki ülkelerin yayınları bu kadar olmamakla beraber her ülkede belirli sayıda yayın bulunmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa ile ilgili Rusça yayınlar daha çok Byulleten'de yer almıştır. Byulleten 1920 - 1929 dönemine ait iki yüz elliye yakın makale bulunmaktadır.Bundan sonraki sırayı elliye yakın makale ve haberle Noviy Ostok almaktadır. Bundan sonra gelen dergi ve gazeteler arasında en fazla makale ve haberler Pravda, Jızın Natsional Nostey, Morskoy Sbornik, Kommunistıceskiy İnternational, Nanaly Azli i Afriki, Novoy Uremya , Sputnik Kommunista, Studia Balkanique, Vestik Nkid'de bulunmaktadır.

Bazı dergilerde ise İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça makaleler de bulunabilmektedir. Örneğin Revista Orients , Etudes Balqanique , Revue dı Islamıc Studies, Review of Balkan, New Middle

East, Revue des Etudes Sud - Est Europeénne v.b.

Bazı ülkelerin önemli yazarları Türkiye hakkında ve hele 1920-1930 Türkiyesi hakkında çok sayıda makale yazmıştır. Alman yazarlardan Gotthard Jachke Türkiye hakkında yayınladığı kitapların dışında seksenden fazla makale yayınlamıştır.Yazarın Türkiye hakkındaki bu makaleleri genellikle Die Welt İslam'da yer almıştır. Karl Klınghart ise, Atatürk Türkiyesi hakkında, özellikle 1924-1928 arasını kapsayan on tanesi Frankfurten Zeitung'da olmak üzere 14 makale yayınlamıştır. Almanya'daki makaleler, genellikle Zeitchrift für Türkeistudien, Wiener Zeitung başta olmak üzere tanınmış gazete ve dergilerde yer almışlardır. Bunlar yeni ve modern Türkiye hakkında övgü dolu makale ve haberlere yer vermişlerdir.[1]

İngiltere'de Arnold J. Toynbee'nin 1920-1935 arasını inceleyen yirmi beş makalesi mevcuttur. Bu makalelerden yirmi bir tanesi 1920-1929 arasını etüt etmektedir. Bu yazılar, o tarihlerde yayınlanan The Westminster Gazette, Contomporary Review, Asia, Manchester Guardian' da yer almıştır. Arnold Tonybee, o tarihlerde yazdığı makalelerinde İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklemesini doğru bulmamakta idi. Jacob Landau'da daha çok 1950 sonrasını irdeleyen on sekiz makale yayınlamıştır. Stefan Yerasimos'un on yedi makalesi ise, daha çok Current History'de bulunmaktadır.İngilizce olarak yayınlanan makaleler arasında 1934-1938 arasını inceleyen on makalesi vardır. Ayrıca, Türkiye hakkında en çok yayın yapanlar arasında Paul Dumont' un on dört, Paul Erio'nun on makalesi mevcuttur. İngilizce olarak yapılan yayınlar yalnızca İngiltere'de yayınlanan gazete ve dergilerde değil, çeşitli ülkelerin çıkardığı bilimsel dergilerde de yayınlanmaktadır. Aynı hususları Fransızca ya da Almanca yapılan yayınlar için de söyleyebiliriz.

İngilizce yayınlar arasında Atatürk dönemi ve sonrası hakkında haberler ve makaleler Foreign Affairs, Current History New Middle East başta olmak üzere pek çok tanınmış dergi ve gazeteler göze çarp-

---

[1] Bak yayınlanacak olan **Atatürk, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Hakkında Yabancı Ülkelerde Yayınlanmış Eserlerin Bibliyografyası (II)**: Diğer önemli dergi ve gazeteler Suddeutsch Mitteilungen, Zeitchrift für Politik, Der Neue Orient, Frankfurter Zeitung, Aussenpolitik, Wiener Zeitung, Neue Freie Press, Die Welt Des İslam v.b.

maktadır [2]. İngiliz gazeteleri halifelik konusu ile ilgili olarak değişik bilgiler vermekteydiler. Framens Gazetesi, El-Ezher bilginlerinin Kral Hüseyin'i, İngilizlerin adamı olarak suçladıklarını açıklamaktaydı. 12 Mart tarihli Times, Sunderland'da Sultan Vahdettin'in Kral Hüseyin'e halife olmasının teklif edilmesinin, Türk Hükûmetinden intikam almak için önerildiğini, ancak, bunun Kudüs Hükûmeti tarafından hoş karşılanmadığını öne sürmüştü. Aynı tarihli Belfast News Gazetesi ise, Hint Müslümanlarının Türk kardeşlerine bu konuda karışmayacaklarını, ancak, hilâfeti korumaya da kararlı olduklarına yer vermişti. Gazete, Mustafa Kemal Paşa'yı ve Türkleri de övmekte idi. 15 Mart tarihli Dailly Chronicle Gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın hilâfetin Türkiye'de kalmasının mümkün olmadığını anladığına, Kemalistlerin Türkiye'yi batılılaştırmaya karar verdiklerine işaret etmişti.[3]

Fransız yazarlarından Maurice Pernot'un yeni Türkiye ve Türkiye'nin sorunları konusunda ondan fazla makalesi mevcuttur. Fransızca makalelerin önemli bir kısmı halifeliğin kaldırılması ile ilgilidir. Bununla ilgili örneklerden bazılarına değinmekte yarar görmekteyim. Revue du Monde Gazetesi, 15 Mart 1924 tarihli nüshasında, hilâfetin kaldırılması olayının Fransız Basınını şaşırttığını, hanedan mensubu prenslerin yurt dışına sürülmesi kararının, Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kararlaştırılan mantıklı ve ilerlemeye dönük olduğunu öne sürmekteydi. Aynı yazıda, Abdülhamid II döneminde batının yeniliklerine kapı açılınca, ihtilâlinde ülkeye girmesinin açık olduğu vurgulanmakta, hilâfetin kaldırılmasıyla da Abdülmecid'in sarayını terk edip İsviçre'ye gitmek zorunda olmasının da zaten kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştı. Yazıda, hilâfetin kaldırılması ile önemli

---

[2] **A.g.e.**. bak: New Orıent, Asia, Turcica, New Middle East Journa, Die Welt Des İslam, Review, Islamic Studıes, Revue des Etudes Sud-est Europeénne, Turkısh Review of Balkan Studie, Etudes Balkanique, İslamic Studies, Contomporary Review, Bulletın, The Tımes, The Newyork Times, The Economist, The Muslım World, Daily Expres, Current History, The Daily Herald Trabune, The Dailly Telgraf v.b.

[3] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi:** A.IV, 17-a, D.68, F.36-1/2. Geniş bilgi için bak: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı** (Prof.Dr. Yücel Özkaya, Mehmet Saray, Mustafa Balcıoğlu, Doç. Dr. Cezmi Erarslan), Ankara 2003, sayfa 359-360

adımlar atıldığı, tarihin büyük ihtilâllerinden biri kan dökülmeden gerçekleştiği de belirtilmektedir. Gazetenin yorumları da epey ilginçtir. Ankara'daki Meclis'in bu kararı Türk Devleti'nin büyük gelişiminin sonucudur. Esasen, Cumhuriyetin ilânı ile dini nüfuz devletin eline geçmiştir. Hilâfetin kaldırılması dini bir sorundur. Bu yüzden yalnızca Müslümanları ilgilendirir ve ulusal bağımsızlık sırasında Hint Müslümanları halife lehinde tezahürat yapmışlardır. İslam ülkeleri ulusal devlet ortaya çıktığına göre, haklı olarak bu olaya karışmayacaklardı. Revue du Monde'a göre, başta Şeyh Sunusi ve diğer seçkin İslam halkı ile Afganistan bu konuda Türkiye'yi alkışlamıştır[4]. Halifeliğin kaldırılması konusunda Fransa'nın Başkenti Paris'te yayınlanan makale ve haberlerin bir kısmı Jean Louis Bacque Grammont'un bir makalesinde de yer almıştır. Gazetelerin çok büyük bir bölümü bu sorunu Türkiye'nin bir iç meselesi gibi görmekte, bir kısmı ise konuya hiç yer vermemekte, bir kısmı halifeliğin kaldırılmasının Türkiye için şart olduğunu, çünkü bu kurumun, artık eskimiş olduğunu ve işlerliğini yitirdiğini, çok az sayıda gazete ise de halifeliğin kaldırılmasını uygun bulmadıklarını öne sürmüştü. Bu gazetelerin büyük bir kısmı olayı aktüel olarak ele almıştır. Bazıları son halife Abdülmecid'in fotoğraflarını basmış, O'nu öven yazılar yayınlamıştır. Bunlar sağ görüşlü gazetelerdir. Ulusal Bağımsızlık Savaşı sıralarında 1922'de Türkiye'ye gelen ve İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile de bir mülakat yapan Türk dostu Claude Farrere'de halifelik kaldırıldıktan sonra, bir makalesinde halifeliğin kaldırılmasını tenkit etmiş, eski halife ile dostluğunu açıklamıştı. İkinci bir makalesinde halifenin Fransa'da misafir edilmesini istemişti. Bir ara Hicaz Kralı Hüseyin'in 5 Mart 1924'te haberi ortaya atılmış, İngiltere'nin bu şekilde bir oyun ile fesat yaratma düşüncesi Fransa'yı tedirgin etmiş, bazı Fransızlar ise, Fas Sultanının halife olmasını önermişlerdi. Fransız gazetelerinin bazılarında, Tunus Hilâfet Komitesinin hilâfetin kaldırılmasını protesto eden bir telgrafı da yayınlanmıştı [5]. Konu ile ilgili Paul Bruzon'un "Halifelik Sorunu

---

4 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A.IV, D.68, F.37-48

5 Jean Louis Bacque-Grammont:Halifeliğin Kaldırılışının Mart 1924 Paris Günlük Basınında Görünümü (çeviren : Korkmaz Alemdar), Ankara, 1981. İletişim Dergisi, sayı 198/3, sayfa 10-12. **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı,** (Prof. Dr. Yücel Özkaya, Mehmet Saray, Mustafa Balcıoğlu, Doç.Dr. Cezmi Erarslan, Ankara 2003, sh 355-356, **Cumhurbaşkanlığı Arşivi A.IV**,

ve Sultanın Düşüşü", Raymond Colrat'ın "Yeni Dönem, Bir Dönemin Halifenin Düşüşü Türkiye'de Yeni Laik Dönem", aynı konuda Basin Dukagin Zadeh'in, El Kasri'nin, H. Dunlop'un, Auguste Gouvain'in, Anca Chiata'nın, Edward Herriot'un, L. Marcelin'in, Marcel Ray'in, Brice Saint'in, D. Vassez'in, Maurice Pernot'nun makaleleri, L'action Francaise'de "La Nouvelle Turquie (Yeni Türkiye), La Petite Journal'de "La Question du Calipha (Halife Sorunu), Les Débat'da La Supression du Califat (Halifenin Düşüşü), Tribune de Lausanne'da La Calife et sa Famille (Halife ve Ailesi)" ve diğer gazetelerde geniş haberler mevcuttur[6].

Almanca yayınlar arasında Faslı'nın Deutsche Allgemeine Zeitung'de 24 Mart 1924'de yayınlanan "Die Abschaffung des Kalifats" Dresden Günther'in aynı dergide 20 Mart 1924'te yayınlanan "Zur Abshaffung des Kalifats", J. Horovitz'ın 18 Mart 1924'te Frankfurter Zeitung'da "Das Kalifats", Karl Klinghart'ın aynı yerde, 5 Mart 1924'te "Die Abschaffung des Kalifats, Rudolf Lendle'nin 11 Mayıs 1926'da Die Österrichische Tageszeitung'da "Das ende des Turkischer Kalifat", Erich Prıtsch'in Miteilungen des Bundes der Asienkampfer'de 1 Nisan 1924'de "Die Abschaftung des Kalifats, Mansur Rıfat'ın Deutsche Allgemeine Zeitung'de 5 Mart 1924'te "Die Aktion Gegen das Kalifats" adlı makaleleri ve Almanca daha pek çok makale bulunmaktadır. İngilizce makale ve haberler arasında Valentine Chirol'un, 2 Haziran 1924'te "The Downfall of the Khalifate", D.C. Hogarth'ın, 9 Mart 1924'de The Observer'de "The Calıphate. Store of Decline and Fall Temporal and Sprintud Power Tactics of Abdulhamid. King Hussein and his New Title", Maxwell Macartnay 12 Nisan 1924'te Fortnightly Review'de "Angora and Caliphate" , Claire Price'in aynı yerde yayınladığı Turkey and the Caliphaté, J. William Rapp'ın 23 Nisan 1924'te Nation'da "The end of the Turkish Calipaht" aynı yazarın 19 Mart 1924'de Current History'de "Republicanism in Turkey", Arnold J. Tonybee'nin Manchester Guardian'da 3 Mart 1924'te "The Owerhrov of the Khalifate, aynı yerde 7 Nisan 1924'de "aynı konudaki yazısı göze çarpmaktadır. Ayrıca, İngilizce yayınlanan gazeteler de bu konuya geniş

17-a, D.68, F.24, F.37-40

6 Yayına hazırlanan proje: **Atatürk, Milli Mücadele, ve Türkiye Cumhuriyeti Hakkında**.Yabancı Ülkelerde Yayınlanmış Eserlerin Bibliyografyası (II).

yer ayırmışlardır [7].

Hilafetin kaldırılması, Yoguslavya'da yayınlanan La Burgari Gazetesinin 12 Mart 1924 tarihli nüshasında da yer almıştır. Gazete, saltanatın, hilâfetin kaldırılması gibi cesur hareketlerle Türkiye'nin önemli adımlar attığını, Türklerin İslam Birliği fikrinden vazgeçerek millet fikrine yöneldiklerini, Belgrat'ta hilâfetin kaldırılmasının memnunlukla karşılandığını açıklamaktaydı[8].

Dünya gazetelerinde yeni Türkiye hakkında Mustafa Kemal Atatürk döneminde övgü dolu, Türk reformlarını konu edinen pek çok yazı yayınlanmıştır. Bunların hepsini burada vermeye olanak bulunmamaktadır. Bu yazılar genellikle alfabe ve kadınların kazandıkları haklarla ilgilidir. Avrupa gazeteleri Türk kadınının modern Dünyada yerini aldığına dikkat çekmektedir. Birkaç örnek verecek olursak, bunlar arasında E. Demison Rose'un 1932'de The Times'daki "The Turkish Language", Lockie Parker'in, 1934'de Asia'da "Women in New Turkey", Ruth F. Woodsmall'ın 13 Ocak 1934'te Independent Women'da yayınladığı "Turkish Women Today" Mary M. Patrıck'ın 1926'da New Orient'te "Social Phases of the Turkish", Mary R. Nute!'ün 1933'de World Dominion'da " Village Women in Turkey", H.J. Greenwalt'ın 1924'de The Daily Express'de "New Women of Turkey", Harry Luke'nin 1935'de Quarterly Review'de "Angora Klanguage Reform"u , Near East and İndia'da, 30 Ağustos 1934'de yayınlanan "Turkısh in Latin Character" ilk akla gelenler arasındadır. Atatürk döneminde Türkiye hakkında bu kadar çok yayının yapılmasını o dönemdeki Türkiye'nin Dünya üzerindeki öneminin ve saygınlığının bir göstergesi olarak yorumlamamda bir mahzur olmadığı düşüncesindeyim.

Türkiye'de Atatürk döneminde yapılan yeniliklerin Türkiye dışında Türklerin yaşadığı ülkelerde de soydaşlarımız tarafından benimsendiğini görmekteyiz. Bulgaristan, Romanya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğindeki Türk toplulukları ve Kıbrıs Türkleri tarafından da Atatürk devrimleri benimsenmiş ve uygulanması yoluna gidilmişti. Harf Devrimini inceleyen Bulgaristan Türk Muallimleri Cemiyeti 1928'de Lom'da düzenlediği kongrede 1928-1929 ders

---

7 Geniş bilgi için bak:**a.g.e.**(II)

8 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A. IV, D.68, 17-a, F. 37/16-17

yılında çalışmalarını hızlandırmış, yeni kurslar düzenlemiş, Filibeli öğretmen Ahmet Şükrü Bey, Bulgaristan Türk okullarında okutulmak üzere bir Türk Alfabesi hazırlattırmıştı [9]. Hazırlanan Türk Alfabesi, Türk okullarında 1928 / 1929 ders yılında okullarda okunmaya başladı. Buna karşı Bulgaristan Hükûmeti bazı engellemelerde bulunmuş ise de, Türk harfleri yasası yürürlüğe girdikten iki ay on dört gün sonra Bulgaristan Türkleri için yeni Türk harfleri ile öğretim yapma konusunda sonuçta izin vermiştir. Başta Deliorman gazetesi olmak üzere, ilerici diğer gazetelerin çabasına karşın Arap harfleri büsbütün ortadan kaldırılamamıştır. Buna karşın, Bulgaristan'da Kemalist olan ve olmayan Türkler arasında bu konuda anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, sonuçta 1935'ten itibaren Türk okullarında yeniden Arap harflerine dönüş olmuştur[10]. Bulgaristan'da çok sayıda Türkçe gazete çıkmaktadır. Bu gazeteler Atatürk'ün devrimleri konusunda Bulgaristan'daki Türk Toplumuna bilgiler vermiş ve halkın bilinçlenmesini sağlamıştır. Bu dergiler arasında ilk sayısı 1931' de çıkan Özdilek en uzun ömürlü olanıdır. Diğerleri Turan, Doğru Yol, Çiçek, Halkın Sesi, Anayurt, Rodop, Dostluk, Açıksöz adları ile yayınlanmıştır.. Özdilek 1.11.1932 sayılı nüshasında Türkiye'deki yenilikleri Türk halkına duyurmaktan duyduğu memnuniyeti şöyle ifade etmekteydi: "Kültür kaynağımız Yeni Türkiye'dir. Orada yapılan yenilikleri, dönümleri candan, gönülden Bulgarya Türkü arasında olduğu gibi öz dilimizle yazmayı, aşılamayı yüce bir borç biliyoruz."[11]. 1 Şubat 1923'deki nüshada Türk İnkılâbına övgüler vardır : " Son on yıl Türk yeni doğuşunun en parlak ve en verimli çağıdır. Bu çağda yenilik ve inkılap yelleri, genç başları uyandırıcı, yaratıcı alevle sardı...İnkılâbın bir havası, bir ruhu vardır..." 15 Şubat 1923 tarihli nüshada ise, Kemalizm üzerinde durulmaktaydı: "Türk yeni doğuşu olan Kemalizm de her Türk gönlünde yaşıyor ve yaşayacaktır. Yeni Türkiye bizim kültür kaynağımızdır." Özdilek Gazetesinde Ahmet

---

9 Ahmet Şükrü: Türk Alfabesi Bulgaristan Türk Okullarına Mahsustur. Hasköy (Bulgaristan), 1928

10 Ali Sarıkoyunlu-Esra Sarıkoyunlu: **Atatürk Reformları ve Bulgaristan(1928-1938)**, Ankara 2005, Dokuzuncu Askeri Tarihi Semineri I, , sh 470-486

11 Suat Akgül: **Atatürk Dönemine Bulgaristandaki Türk Basını**, Ankara 2005, Dokuzuncu Askeri Tarih Sempozyumu (I), sayfa 496

Refet'in 1933 senesinin 15 Temmuzunda "Türk İnkılâbını Benimsemek Vatana İhanet Midir ", 1 Ocak'ta Kemalizm, 15 Nisan'da "Büyük Türk İnkılâbı", Enver Ahmet'in 31 Temmuz'da Türk İnkılâbı hakkında yazılarının yanı sıra Mustafa Oğuz Peltek'in dil konusunda Turan Gazetesinde yazıları vardır . Bunlar , 1 Kasım 1932'de "Öz Dilimize Doğru", 15 Kasım 1933'de "Dilcilik ve Biz", 1 Şubat 1933 Dil Derleme Savaşı'nda Düşüncelerim " dir. Aynı konuda, Tahsin Pehlivan, Özdilek'de 1 Şubat 1933'te "Öz Dilimize Doğru" adlı bir makale yayınlamıştı. Ancak, Bulgaristan'da Kemalizm karşıtı olan Türkçe yayın yapan gazeteler de vardır . Bunlar, Bulgar Hükûmetine yanlı ve yanlış bilgiler vermekteydi. Bulgaristan da zaten Türk toplumunu kendi içersinde eritme çabaları içindeydi. 1934'ün sonlarına doğru Bulgaristan' da Türk dernekleri ve gazeteleri kapatılmıştır[12].

Kıbrıs'ta Söz, Doğru Yol, Masum Millet, Ses gazeteleri Atatürk devrimlerini Kıbrıs Türk halkına ulaştırmakta önemli rol oynamışlardır. 1925'teki şapka devriminden sonra, Kıbrıslı Türkler fes yerine şapka giymeye başladılar. 15 Haziran 1934 tarihli Söz Gazetesi, polislerin fes yerine şapka giymesini övmekte ve bu haberi Kıbrıs Türk halkına duyurmaktaydı. Cumhuriyet bayramları ise Kıbrıs'ta basında yer almakta ve coşku ile kutlanmaktaydı. Kıbrıs basını Kubilay olayında da olayı yaratanları lanetlemişti.

1928'te kabul edilen harf devrimi Kıbrıs'ta da aynen uygulandı. 12 Ağustos 1928'de Söz Gazetesi, Kıbrıs Türk halkına, bu konuda ilandan önce yapılan çalışmaları da iletti. 23 Ağustos'ta da harf devrimini Kıbrıs Türk halkına duyurdu. 13 Eylül 1928'de ise " Yeni harfleri benimsemek vazifemizdir" diyerek bu konuda halka öncülük etti. 28 Eylül'de yeni alfabenin geldiğini halka müjdeledi . Dil devrimi gerçekleştiğinde devrim adada çok iyi karşılandı. Söz Gazetesi sayfalarında öz Türkçe kelimelere geniş yer verdi. Kıbrıs'ta harf devriminden sonra gazeteler yeni harflerle yayınlanmaktaydı. Türkiye'de kadın hakları kabul edildiği zaman, bu haklar Kıbrıs'ta da aynen uygulanmıştır. Ses, Türk kadınının şer'i mahkemelerin kararlarına kabul etmediği hususu da açıklanmaktaydı [13]. Atatürk'ün

---

[12] Suat Akgün: **a.g.m**. sayfa 499-507

[13] Yücel Özkaya: **Türk Ulusal Savaşı Sırasında Kıbrıs ve Atatürk Devrim-**

ölümü nedeni ile, ölümünden itibaren Atatürk ve devrimleri hakkında bütün Dünya gazeteleri ve dergileri iki ay boyunca haber ve makalelere yer vermiştir.Fethi Vecdet Erkun, Atatürk'ün ölümü nedeni ile Macaristan Basınında çıkan yazıları " Macar Basınında Mustafa Kemal Atatürk "adıyla yayınlamıştı. Bu kitapta Atatürk'ün ölümü hakkında haber ve makale olmak üzere elliden fazla yazı bulunmaktadır. Bu yazılardan, Pesti Hırlap Gazetesinde 12 Kasım 1938'de Başkan Gyula Kornis'ın konuşması, aynı gazetede 10 Kasım'da Antal Balla'nın ", Imre Barcs'ın 11 Kasım'da Pesti Naplo Gazetesinde "Kemal Atatürk Öldü"başlıklı yazıları övgü dolu ifadeleri içermektedir.[14]. Diğer dergi ve gazetelerdeki yazılar da Atatürk ve eserleri hakkında çok önemli bilgiler vermişlerdir.. Dünyanın bütün ülkelerinde bütün gazeteler Atatürk'ün ölümüne geniş yer ayırmıştır. Atatürk'ün fotoğraflarını yayınlamışlar ve eserleri üzerinde yorumlar yapmışlar, Atatürk'ü Modern Türkiye'nin yaratıcısı olarak selamlamışlardır. Sayıları bini geçen bu gazetelerden yalnızca birkaç örnek vermekle yetineceğiz: The Washington Post (11 Kasım 1938) "Modern Türkiye'nin Kurucusu Öldü", The Newyork Times (11 Kasım) "Askeri Kahraman Atatürk - Devleşen Bir Devlet Adamı", The Dailly Mirror (11 Kasım) "Atatürk'ün Masal Gibi Maceraları", The Dailly Herald (11 Kasım) "Atatürk Yeni Bir Ülke İnşa Etti", Dailly Maill (11 Kasım) "Atatürk Türk Kadınlarını Özgür Kıldı ", Dailly Express (11 Kasım) "Atatürk Genç Kızlara Makyaj Yapmalarını Söyledi", Dailly Gleaner (11 Kasım) "Modern Türkiye'nin Kurucusu ve Yöneticisi Öldü", Malaya Tribune "Modern Türkiye'nin Yaratıcısı Öldü", Dailly Sketch (11 Kasım) "Türkiye'yi Muhteşem Bir Ulus Yapan Adam", Malaya Tribune (12 Kasım) "Müslümanların Kemal Atatürk' e Saygı Gösterisi ", Herald Tribune (11 Kasım) "Türkiye'yi Bağımsızlaştıran ve Çağdaşlaştıran Kemal Atatürk Öldü", The Japan Times (12 Kasım) "Türkiye Kemal'in Planlarını Sürdüreceğine Söz verdi", The Osako Mainichi (11 Kasım) "Türkiye Cumhurbaşkanını Ölüm Aramızdan Ayırdı", Toronto Dailly

---

lerinin Kıbrıs'a Yansıması, Kıbrıs'ta Türk Varlığı Sempozyumu, Lefkoşe 2000, sayfa 62-69

[14] Fethi Vecdet Erkun: **Macar Basınında Mustafa Kemal Atatürk**, Ankara 2003, sh 1-140. Atatürk Araştırma Merkezi Yayını. Ayrıca, gazetelerin fotoğrafları da ekler kısmında yer almıştır

Star (11 Kasım) “Türkiye’nin Güçlü Adamı Öldü”, Journal de Brasil (11 Kasım) Kemal Atatürk Öldü”, El Mercurio (11 Kasım) “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kurucusu ve 1923’ten Beri Başkanı Olan Kemal Atatürk Dün Öldü”, Corriera Della Sera (11 Kasım) “ Modern Türkiye’nin Kurucusu Atatürk Öldü ” , Excelsor (11 Kasım) “Türklerin Babası Kemal Atatürk Öldü ”, Pravda (15 Kasım) “Türkiye’de Kemal Atatürk’e Benzersiz Bir Cenaze Merasimi Düzenlemek İçin Yoğun Çalışmalar Sürdürülüyor ”, Elefteron Vima (11 Kasım) “Modern Türkiye’nin Kurucusunun Hayatı ve Eserleri”. Biz burada bütün Dünyanın saygı ve sevgi ile andığı Atatürk ile ilgili haberlerin yalnızca çok küçük bir demetini sunduk.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Atatürk’ün devrimleri bütün dünya devletleri tarafından hayranlıkla karşılanmış ve Atatürk’ün modern Türkiye’yi yarattığı kabul edilmiştir.Atatürk döneminde, Atatürk ve devrimleri hakkında yapılan binlerce yayın O’ nun büyüklüğünün ve ölümsüzlüğünün işaretidir. Atatürk döneminde yeniden var edilen yeni devlet nedeni ile Atatürk yeni ve modern devlet kurucusu olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde Dünyadaki sayısız bağımsız ülke karşısında Türkiye büyük bir itibar ve onur kazanmıştır. Büyük bir saygınlığı vardır. Bu da Atatürk’ün kişiliği, yaratıcılığı, ortaya koyduğu devrimleri, Türk halkına kazandırdığı yeni kimlik ve onur sayesinde gerçekleşmiştir.

TÜRK ANAYASALARINDA LAİKLİK VE DİNLE İLGLİ HÜKÜMLER

Prof.Dr.Temuçin Faik ERTAN

GİRİŞ

Anayasa:

Devletin temel yapısını, yönetim biçimini, temel organlarını, bunların birbiri ile olan ilişkilerini, bireylerin devlete karşı, devletin bireylere karşı olan hak ve görevlerini düzenleyen en üstün yasadır.

Laiklik:

Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları: Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dini yoktur.

Devlet idaresinde bütün kanunlar, nizamlar ilmin çağdaş medeniyete temin ettiği esas ve şekillere, dünya ihtiyaçlarına göre yapılır ve tatbik edilir. Din telâkkisi vicdani olduğundan, Cumhuriyet, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı, milletimizin çağdaş ilerlemesinde başlıca muvaffakiyet etkeni görür.

1876 Kanun-i Esasisi

MADDE 4.- Zatı Hazreti Padişahi hasbel **hilâfe** dini İslamın hâmisi ve bilcümle tebeai Osmaniyenin hükümdar ve padişahıdır.

MADDE 7. - Vükelânın azil ve nasbı ve rütbe menasıp tevcihi ve nişan itası ve eyalâtı mümtazenin şeraiti imtiyazilerine tevfikan icrayı tevcihatı ve meskûkat darbı ve hutbelerde nâmının zikri ve düveli ecnebiye ile müahedat akdi ve harb ve sulh ilanı ve kuvvei berriye ve bahriyenin kumandası ve harekâtı askeriye ve ahkâmı şe-

riye ve kanuniyenin icrası ve devairi idarenin muamelâtına mütealik nizamnamelerin tanzimi ve mücazaatı kanuniyenin tahfifi ve affı ve Meclisi Umuminin akt ve tatili ve ledel iktiza Heyeti Mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindedir.

MADDE 8.- Devleti Osmaniye tabîyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.

MADDE 11.- Devleti Osmaniyenin dini İslamdır. Bu esası vikaye ile beraber asayişi halkı ve adabı umumiyeyi ihlâl etmemek şartile memaliki Osmaniyede maruf olan bilcümle edyanın serbestii icrası ve cemaatı muhtelifiye verilmiş olan imtiyazatı mezhebiyenin kemakân cereyanı Devletin tahdi himayetindedir.

MADDE 17.- Osmanlıların kâffesi huzuru kanunda ve ahvali diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezaifinde mütesavidir.

MADDE 27.- Mesnedi sadaret ve meşihatı İslamiye tarafı Padişahiden emniyet buyurulan zatlara ihale buyurulduğu misullû sair vükelânın memuriyetleri dahi ba iradei şahane icra olunur.

MADDE 64.- Heyeti Âyan, Heyeti Mebusandan verilen kavanin ve muvazene lâyihalarını tetkik ile eğer bunlarda esasen umuru diniyeye ve Zatı hazreti Padişahinin hukuku seniyesine ve hürriyete ve Kanunu Esasi ahkâmına ve Devletin tamamiyeti mülkiyesine ve memleketin emniyeti dahiliyesine ve vatanın esbabı müdafaa ve muhafazasına ve adabı umumiyeye halel verir bir şey görür ise mütalâasını ilâvesile ya katiyen red veyahut tâdil ve tashih olunmak üzere Heyeti Mebusana iade eder ve kabul ettiği lâyihaları tasdik ile Makamı Sadarete arzeyler ve Heyete takdim olunan arzuhalları bittetkik lüzum görür ise ilâvei mütalâa ile beraber Makamı Sadarete

takdim eder.

MADDE 87.- Deavii şer'iye, mehâkimi şer'iyede ve deavii nizamiye, mehâkimi nizamiyede rüyet olunur.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

MADDE 2.- İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.

29 Ekim 1923 Tarihinde Yapılan Değişiklik Sonucu;

MADDE 2.- Türkiye Devleti'nin dini, Din-i İslam'dır. Resmî lisanı Türkçe'dir.

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

MADDE 2.- Türkiye Devleti'nin dîni, Din-i İslamdır; resmî dili Türkçe'dir, makam Ankara şehridir.

10 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı Kanunla aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

MADDE 2.- Türkiye Devleti'nin resmî dili Türkçe'dir; makam Ankara şehridir.

5 Şubat 1937 tarih ve 3115 sayılı Kanunla aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

MADDE 2.- Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi, Millîyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Inkılapçı'dır. Resmi dili Türkçe'dir. Makam Ankara şehridir.

MADDE 26.- Büyük Millet Meclisi ahkâm-ı şer'iyyenin tenfîzi, kavâninin vaz'ı, tâdîli, tefsiri, fesih ve ilgası, Devletlerle mukavele, muahede ve sulh akdi, harp ilanı, muvâzene-i umûmîye-i mâliye ve Devletin umûm hesâb-ı katî kanunlarının tetkik ve tasdiki, meskukat darbı inhisar ve mali taahhüdü mutâzâmmın mukavelat ve imtiyâzâtın tasdik ve feshi, umûmî ve hususî af ilanı, cezaların tahfif veya tahvili, tahkikat ve mücâzât-ı kanûniyenin tecili, mahkemelerden sadır olup kuvvetler ayrılığı kat'iyyet kesbetmiş olan idam hükümlerinin infazı gibi, vezâifi bizzat kendi ifâ eder.

10 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı Kanunla aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

MADDE 26.- Büyük Millet Meclisi, kavâninin vaz'ı, tâdîli, tefsîri, fesih ve ilgâsı devletlerle mukavele, muahede ve sulh akdi, harp ilanı, muvâzene-i umûmîye-i maliye ve devletin umûm hesâb-ı kafi kanunlarının tetkik ve tasdîki, meskukât darbı, inhisar ve mâlî taahhüdü mutâzâmmın mukâvelât ve imtiyâzâtın tasdiki ve feshi, umûmî ve husûsî af ilanı, cezaların tahfif ve tahvîli, tahkikat ve mücâzât-ı kanûniyenin te'cili mahkemelerden sâdır olup kat'iyyet kesbetmiş olan idam hükümlerinin infazı gibi vezâifi bizzat kendi ifâ eder.

MADDE 16.- Meb'ûslar Meclise iltihak ettiklerinde şu şekilde tahlif olunurlar:

(Vatan ve Milletin saadet ve selâmetine ve Milletin bilâkaydüşart hâkimiyetine mugayir bir gaye takib etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma "vallahi").

10 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı Kanunla aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

MADDE 16.- Meb'ûslar Meclis'e iltihâk ettiklerinde şu şekilde tahlif olunurlar:

"Vatan ve milletin saadet ve selâmetine ve milletin bilâkaydüşart hâkimiyetine mugayir ve gaye tâkib etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadâkatten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm."

MADDE 38.- Reisicumhur intihabı akabinde ve Meclis huzurunda şu suretle yemin eder:

(Reisicumhur sıfatiyle Cumhuriyet'in kanunlarına ve hâkimiyet-i millîyye esâslarına riâyet ve bunların müdâfaa, Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarf-ı mesâû, Türk Devleti'ne teveccüh edecek her tehlikeyi kemâl-i şiddetle men, Türkiye'nin şân ve şerefini vikaye ve ilâya ve deruhde ettiğim vazîfenin icâbâtına hasr-ı nefs etmekten ayrılmayacağıma "Vallahi")

10 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı Kanunla aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

MADDE 38.- Reisicumhur, intihabı akabinde ve Meclis huzurunda şu suretle yemin eder:

"Reisicumhur sıfatiyle Cumhûriyet'in kanunlarına ve hâkimiyet-i millîyye esâslarına riâyet ve bunların müdâfaa, Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarf-ı mesâû, Türk Devleti'ne teveccüh edecek her tehlikeyi kemâl-i şiddetle men, Türkiye'nin şân ve şerefini vikaye ve ilâya ve deruhde ettiğim vazîfenin icâbâtına hasr-ı nefs etmekten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm."

MADDE 88.- Türkiye ahâlisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur.

Türkiye'de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye'de mütemekkin bir ecnebî babanın sulbünden Türkiye'de doğup da memleket dahilinde ikâmet ve sinn-i rüşde vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türk'tür.

Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvâlde izâa edilir.

1961 Anayasası

II. Cumhuriyetin Nitelikleri

MADDE 2.- Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.

III. Eşitlik

MADDE 12.- Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.

IV. Düşünce ve İnanç Hak ve Hürriyetleri

a) Vicdan ve Din Hürriyeti

MADDE 19.- Herkes, vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

Kamu düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dini ayin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.

Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğini ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, iktisadî, siyasi veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya şahsî çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler, yetkili mahkemece ve siyasi partiler, Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.

20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

MADDE 19.- Herkes, vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

Kamu düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibâdetler, dini âyin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibâdete, dini âyin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.

Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, iktisadî, siyasi veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya şahsî çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını

bu yolda kışkırtan gerçek ve tüzel kişiler hakkında, kanunun gösterdiği hükümler uygulanır ve siyasi partiler Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.

b) Partilerin Uyacakları Esaslar

MADDE 57.- Siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymıyan partiler temelli kapatılır.

Siyasi partiler, gelir kaynakları ve giderleri hakkında Anayasa Mahkemesince hesap verirler.

Partilerin iç çalışmaları faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece malî denetimlerinin nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir.

Siyasi partilerin kapatılması hakkındaki davalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir.

15.3.1973 tarih ve 1699 sayılı Kanunla 2'nci ve 3'üncü fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

MADDE 57.- Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa mahkemesine hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece malî denetimlerinin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir.

b) And İçme

MADDE 77.- Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, görevlerine başlarken şöyle and içerler:

Devletin bağımsızlığını, vatanın ve milletin bütünlüğünü koruyacağıma; Milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine bağlı kalacağıma ve halkın mutluluğu için çalışacağıma namusum üzerine söz veririm.

II. And İçmesi

MADDE 96.- Cumhurbaşkanı, görevine başlarken Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde şöyle and içer:

"Cumhurbaşkanı sıfatıyla, Türk Devleti'nin bağımsızlığına, vatanın ve Milletin bütünlüğüne yönelecek her tehlikeye karşı koyacağıma; Milletin kayıtsız şartsız egemenliğini ve Anayasa'yı sayacağıma ve savunacağıma; İnsan haklarına dayanan demokrasi ve hukuk devleti ilkelerinden ve tarafsızlıktan ayrılmayacağıma; Türkiye Cumhuriyeti'nin şan ve şerefini koruyup yüceltmek ve üzerime aldığım görevi yerine getirmek için bütün gücümle ve varlığımla çalışacağıma namusum üzerine söz veririm."

b) Radyo ve Televizyonun İdaresi ve Haber Ajansları

MADDE 121.-Radyo ve televizyon istasyonların idaresi özerk kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenlenir.

Her türlü radyo ve televizyon yayımları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır.

Radyo ve televizyon idaresi, kültür ve eğitime yardımcılık görevinin gerektirdiği yetkilere sahip kılınır. Devlet tarafından kurulan veya Devletten malî yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır.

20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

MADDE 121.- Radyo ve televizyon istasyonları, ancak Devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenlenir. Kanun, yönetim ve denetimde ve yönetim organlarının kuruluşundan tarafsızlık ilkesini bozacak hükümler koyamaz.

Her türlü radyo ve televizyon yayımları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır.

Haber ve programların seçilmesinde, işlenmesinde ve sunulmasında ve kültür ve eğitime yardımcılık görevinin yerine getirilmesinde devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, insan haklarına dayanan millî, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyetin, millî güvenliğin ve genel ahlâkın gereklerine uyulması, haberlerin doğruluğunun sağlanması esasları ile organların seçimi, yetki, görev ve

sorumlulukları kanunla düzenlenir.

Devlet tarafından kurulan veya devletten malî yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır.

Dördüncü Kısım

ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

I. Devrim Kanunlarının Korunması

MADDE 153.- Bu Anayasanın hiçbir hükmü Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini koruma amacını güden aşağıda gösterilen Devrim Kanunlarının, bu Anayasanın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamaz ve yorumlanamaz:

1.3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu;

2. 25 Teşrinisani 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisa'sı hakkında Kanun;

3. 30 Teşrinisani 1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Şeddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun;

4. 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenîsiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru tarafından yapılacağına dair medenî nikah esası ile aynı Kanunun 110'uncu maddesi hükmü:

5. 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmilel Erkamın Kabulü hakkında Kanun;

6. 1 Teşrinisani 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki hakkında Kanun;

7. 26 Teşrinisani 1934 tarihli ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun;

8. 3 Kanunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemiyeceğine Dair Kanun.

II. Diyanet İşleri Başkanlığı

MADDE 154.- Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir.

1982 Anayasası

II. Cumhuriyetin nitelikleri

MADDE 2-Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk millîyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir.

X. Kanun önünde eşitlik

MADDE 10- Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

(Ek: 7.5.2004-5170/1 md.) Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.

Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.

Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.

1982 Anayasası

IV. Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması

MADDE 15- Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.

(Değişik: 7.5.2004-5170/2 md.) Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşama hakkına, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.

VI. Din ve vicdan hürriyeti

MADDE 24 - Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini âyin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dini âyin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.

II. Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi

MADDE 42- Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.

Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir.

Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz.

Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz.

İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır.

Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir.

Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğre-

nimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır.

Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler her ne suretle olursa olsun engellenemez.

Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tâbi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası antlaşma hükümleri saklıdır.

IX. Gençlik ve spor

A. Gençliğin korunması

MADDE 58.- Devlet, istiklal ve Cumhuriyetimizin emanet edildiği gençlerin müsbet ilmin ışığında, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaç edinen görüşlere karşı yetişme ve gelişmelerini sağlayıcı tedbirleri alır.

Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır.

III. Siyasi partilerle ilgili hükümler

A. Parti kurma, partilere girme ve partilerden ayrılma

MADDE 68- (Değişik: 23.7.1995-4121/6 md.) Vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma hakkına sahiptir. Parti üyesi olabilmek için onsekiz yaşını doldurmuş olmak gerekir.

Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.

Siyasi partiler önceden izin almadan kurulurlar ve Anayasa ve kanun hükümleri içerisinde faaliyetlerini sürdürürler.

Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin

bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.

Hâkimler ve savcılar, Sayıştay dahil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasi partilere üye olamazlar.

Yükseköğretim elemanlarının siyasi partilere üye olmaları ancak kanunla düzenlenebilir. Kanun bu elemanların, siyasi partilerin merkez organları dışında kalan parti görevi almalarına cevaz veremez ve parti üyesi yükseköğretim elemanlarının yükseköğretim kurumlarında uyacakları esasları belirler.

Yükseköğretim öğrencilerinin siyasi partilere üye olabilmelerine ilişkin esaslar kanunla düzenlenir.

Siyasi partilere, Devlet, yeterli düzeyde ve hakça malî yardım yapar. Partilere yapılacak yardımın, alacakları üye aidatının ve bağışların tabi olduğu esaslar kanunla düzenlenir.

2. Andiçme

MADDE 81.- Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, göreve başlarken aşağıdaki şekilde and içerler:

"Devletin varlığı ve bağımsızlığını, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünü, milletin kayıtsız ve şartsız egemenliğini koruyacağıma; hukukun üstünlüğüne, demokratik ve laik Cumhuriyete ve Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı kalacağıma; toplumun huzur ve refahı, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerden yararlanması ülküsünden ve Anayasaya sadakatten ayrılmayacağıma; büyük Türk Milleti önünde namusum ve şerefim üzerine and içerim."

I. Cumhurbaşkanı

C. Andiçmesi

MADDE 103-Cumhurbaşkanı, görevine başlarken Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde aşağıdaki şekilde andiçer:

"Cumhurbaşkanı sıfatıyla, Devletin varlığı ve bağımsızlığını, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünü, milletin kayıtsız ve şartsız egemenliğini koruyacağıma, Anayasaya, hukukun üstünlüğüne, demokrasiye, Atatürk ilke ve inkılaplarına ve laik Cumhuriyet ilkesine bağlı kalacağıma, milletin huzur ve refahı, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerinden yararlanması ülküsünden ayrılmayacağıma, Türkiye Cumhuriyeti'nin şan ve şerefini korumak, yüceltmek ve üzerime aldığım görevi tarafsızlıkla yerine getirmek için bütün gücümle çalışacağıma Büyük Türk Milleti ve tarih huzurunda, namusum ve şerefim üzerine andiçerim."

İ. Diyanet İşleri Başkanlığı

MADDE 136- Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir.

I. Inkılap kanunlarının korunması

MADDE 174- Anayasanın hiçbir hükmü, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini koruma amacını güden, aşağıda gösterilen inkılap kanunlarının, Anayasanın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamaz ve yorumlanamaz:

1.3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu;

2. 25 Teşrinisani 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisâsı Hakkında Kanun;

3. 30 Teşrinisani 1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Şeddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun;

4. 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medenî nikâh esası ile aynı kanunun 110 uncu maddesi hükmü;

5. 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun;

6. 1 Teşrinisani 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun;

7. 26 Teşrinisani 1934 tarihli ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa Gibi Lâkap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun;

8. 3 Kânunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun.

Genel Değerlendirme

Bir ferman anayasa olan 1876 Anayasasında, laik devlet anlayışı görülmediği gibi, devletin dininin İslam olduğu ilk kez bir pozitif hukuk belgesinde yer almıştır.

Olağanüstü koşulların bir ürünü olan 1921 Anayasasında laiklikten bahsedilemeyeceği gibi, 29 Ekim 1923 tarihindeki değişikliklerle devletin dininin İslam olduğu hükmü eklenmiştir. Burada önceliğin Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılması olduğu unutulmamalıdır.

1924 Anayasası ilan edildiğinde laikliğe aykırı hükümler bulunmasına karşın, 1928 yılında yapılan değişikliklerle bunlar kaldırılmıştır. Ancak laikliğe sadece bir kez vurgu yapılmıştır. Bu anayasa laik devlet anlayışı için köprü görevi görmüştür.

Bir tepki anayasası olan 1961 Anayasasında laik ya da laiklik ifadesi, 7 kez ve genel olarak millî, demokratik ve sosyal devletin parçası olarak kullanılmıştır. Bu nedenle laiklik açısından güçlü bir anayasadır.

Bir başka tepki anayasası olan 1982 Anayasasında laikliğe daha çok vurgu yapılmıştır. Başlangıç ve geçici hükümler dahil 10 kez kullanılan laiklik, genel olarak demokratik cumhuriyetin parçası olarak sunulmuştur. Ancak din ve ahlak derslerinin ilk ve orta öğretimde zorunlu olması tartışmalara yol açmaktadır.

SONUÇ

Türk Anayasalarında laiklik ve dinle ilgili hükümlerin yer almasının dört temel nedeni olduğu söylenebilir.

1-Devletin niteliğini açıklamak ve tanımlamak (Nitelik)

2- Yurttaşlar arasında eşitlik vurgusu yapmak (Eşitlik)

3-Başta yasama organı olmak üzere, yürütme ve yargı organlarının yetkilerini kullanmaları sırasında yol gösterici olmak (Yol gösterici)

Devleti korumak amacıyla getirilen sınırlamaların bir ölçüsünü belirlemek (Sınırlama)

1922 YILINDA RUS DENİZALTILARI VASITASIYLA GERÇEKLEŞTİRİLEN RUS-TÜRK TEMASLARI

Prof. Dr. Dimitri VASİLYEV

Geçen yüzyılın 20 yıllarınınki gelişmeler, Türkiye'nin ve Rusya'nın tarihi için büyük önem taşımıştı. Dünyanın en büyük iki imparatorluğu yıkıldıktan sonra, dış ve iç düşmanlarla çetin mücadelede cumhuriyet niteliğindeki devletler kurulmuştur. Gerek Rusya'da, gerekse Türkiye'de muhalefet ve yeni reformlara direniş görülüyordu. Devrimci değişiklikleri uygulayan liderlerle birlikte emperiyalizme karşı savaşan bazı politika adamları bile, siyasi gelişmeleri ve yeni yönetimin hareketlerini doğru şekilde anlamıyor ve değerlendirmiyordu. O dönemi inceleyen tarihçi ve araştırmacıların, genç çağdaş ve gelecek kuşak temsilcileri için birçok hususu anlatıp yorumlaması gerekir. Bu nedenle Mustafa Kemal Atatürk'ün "Nutku"nun ilk defa olarak orijinal metninden yapılan Rusça tercümesinin Atatürk Araştırma Merkezi'nce yayınlanması, Rusya'da ve BDT üyesi Türk devletlerindeki okurlar için gerçek bir buluş haline geldi.

O dönemde Türkiye'de yer alan birçok gelişme, Sovyet Rusya yönetiminin hareketlerini belli derecede etkilemişti. İki genç cumhuriyet aynı zamanda İtilaf devletlerine ve devrimin iç düşmanlarına karşı mücadele etmişti. Bu yüzden doğal olarak müteffiklere özgü ilişkiler kuruluyor, manevi ve maddi destek sağlanıyor, birçok somut konu üzerinde görüşmeler yapılıyordu. Ancak o zamanlarda görüşmelerin tümü açık olarak yapılamıyordu. Bazı belgeler gizli olup, yıllar boyunca Sovyet arşivlerinde saklanıyordu. Bu belgeler erişilir olduğu zamanımızda, araştırmacılar, 20 yıllarında çeşitli anlaşma ve sözleşmeler uyarınca Türkiye'yi ziyaret eden asker ve siyaset adam-

larının hizmet bildirileri ve raporlarını yavaş yavaş bulmaya başladılar. Pek tabiidir ki, bu konudaki yeni belgeler, en küçük bile olsa, tarihi kaynak olarak, imparatorlukların yıkıntıları üzerinde kurulan genç cumhuriyetlerin oluşmasını ve halklarının Kurtuluş Savaşı'nı anlatarak, büyük tarihi değere sahiptir.

İki yıl önce Ankara'da yapılan kongrede Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı dolayısıyla düzenlenen törenlere katılan Sovyet kruvazörü komutanının Stalin'e muhatap gizli raporu hakkında bildiri okudum. Bu belge, Sant-Petersburg'taki Rusya Devlet Donanma Arşivinde korunmuş ve gizlilik damgaları nispeten kısa bir zaman önce kaldırılmıştır. Benim öğrencim, Arşiv Müdür Yardımcısı Marina Malevinskaya aramalara devam etti ve sonuçta 1922 yılında yapılan Sovyet-Türk askerî deniz sözleşmeleri hakkındaki bir sıra belge keşfedildi.[1]

Rusya Devlet Donanma Arşivinde bulunan Karadeniz Donanması fonunda Dışişleri Bakanlığı Kırım temsilcisi Krjeminski ile donanma komutanlığı arasındaki yazışma korunmaktadır. Bu yazışmanın konusu, Sevastopol ile Türkiye arasında denizaltıların gidiş dönüş seferlerinin düzenlenmesidir.

1922 yılının Temmuz ayında Donanma Kurmayına aşağıdaki talimat telgrafla iletilmişti: "Dışişleri Bakanlığı'nın ihtiyaçlarını karşılamak üzere, Cumhuriyetimiz Askeri Kurul Başkan Yardımcısının izniyle, Sevastopol ile İnebolu arasında denizaltı ulaşımının düzenlenmesi önerilmektedir. Denizaltılar Dışişleri bakanlığı görevlilerini ve diplomatik postayı ayda beş defa İnebolu'ya getirmeli ve orada en çok 24 saat kaldıktan sonra geri dönmelidir".[2]

İlk sefer 18 Temmuzda İkonnikov komutanlığında bulunan ve "AG-23", AG-24" ve "AG-25" numaralı denizaltlardan oluşan müstakil denizaltı filosu tarafından gerçekleştirilmişti. 1922 yılının Temmuz ile Aralık aylarına ait arşiv belgelerine göre, seferler devamlı olup ayda 3-4 defa yapılmıştı. Ayrıca, Kasım ayında Güney Kafkas Cumhuriyetleri Birliği Kurulu Başkanı Mdivani "AG-25" denizaltısıyla Türkiye'den dönmüştü, Aralık ayında da Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Büyükelçisi Aralov'un ve İstanbul Başkonsolosu Zalkind'in eşleri Türkiye'ye ulaştırılmışlardı. Bilindiği gibi, Semen Aralov, Ankara'da Sovyet Büyülelçilisi görevinde

bulunarak, Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla samimi, güven ve saygıya dayanan ilişkiler kurmuştu. Moskova'da 1960 yılında çıkan, "Sovyet diplomatının anıları" adlı kitapta Aralov, Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla görüşmelerini, cephe gezilerini detaylı şekilde anlatmış, muhalefet liderlerini heyecanlı olarak değerlendirmiştir. Sovyet Büyükelçisine karşı duyulan saygı, İstanbul'un Taksim alanında dikilen anıtta ifadesini bulmuştur. Anıtta Aralov'un ve Mareşal Klim Voroşılov'un heykelleri, Türk Kurtuluş Hareketi Liderinin heykeli yanında yer almıştır.

Bununla birlikte, Sovyet denizaltıları Sovyet diplomatlarının hizmetinde bulunmakla kalmadı. Sovyet Rusya Deniz Kuvvetleri Başkomutanlığı'nın ve Karadeniz Donanma Kurmayının 29 Ağustos, 2 ve 5 Eylül 1922 tarihli şifre telgraflarında Ankara Hükûmetince gönderilen, Rıza Nur Bey başkanlığındaki olağanüstü misyonun protokol karşılanması, bir şeref kıtasının düzenlenmesi, misyona refakat edilmesi ve misyon üyelerinin AG-23 denizaltısıyla Sevastopol'dan İnebolu veya Sinop'a ulaştırılması hakkında talimatlar vardır.[3] Ayrıca, ilgi çeken şu emirleri okuyoruz: "AG-23 denizaltısı Sinop sularında mümkün olduğu kadar kısa bir zaman kalmalı, Sinop'a şafak zamanında yaklaşmaya ve karanlıkta kalkmaya çalışmalıdır. Denizde iken, gemilerden, ayrıca, Yunanistan gemilerinden kaçınmak ve herhangibir gemi keşfedilirse, hemen dalmak gerekir. Sinop'ta Amerikan gemileri hariç, askerî gemiler bulunursa, Sinop'a yaklaşmayarak ve denizde kalarak bir zaman beklemek; düşmanca hareketlere başlanırsa, kimseye hücüm etmeyerek sadece gerekli savunma önlemlerini alıp, hemen Türk sularından çıkmak ve Sevastopol'e dönmek gerekir".[4]

Ankara Hükûmetince gönderilen, Rıza Nur Bey başkanlığındaki olağanüstü misyonun Türkiye'ye ulaştırılması amaçlı denizaltı seferi hakkında iki rapor, en büyük ilgi çekmektedir. Birisi, denizaltı komutanı A. Asyamolov'un 11 Eylül 1922 tarihli raporu, [5] ikincisi de, misyona refakat eden Komutanlık subayı A.M.Nevinski'nin 19 Eylül 1922 tarihli raporudur.[6]

Denizaltı komutanının raporunda aşağıdaki hususlar bildirilmiştir:

Olağanüstü misyon başkanı Doktor Rıza Nur Bey ve misyon üyesi Yakup Bey "Pamyat' Merkuriya" kruvazöründen denizaltıya

binmişlerdir. 6 Eylül sabahında denizaltı Sinop'a varmış; misyon üyeleri, onları karşılayan Sinop liman Komutanı ve Jandarma Komutanı ile birlikte mürettebatı sefer sırasında gösterilen ilgi ve konukseverlik için teşekkür etmişlerdi. Denizciler Rusya ve Türkiye şerefine selamlar ifade etmişlerdir. Denizaltı subayları, Sinop Valisi adına verilen ziyafete davet edilmişti. Raporda şu ilgi çekici detaylar kaydedilmiştir: "Rus denizcilerinden para almama ve onlara her türlü yardım gösterme talimatı Sinop Valisi tarafından tüm restorant, kahvehane ve dükkanlara verilmiştir. Saat 18'de deniz kıyısındaki açık alanda ziyafet başlamıştır... Doktor Rıza Nur Bey Rusya şerefinde bir selamlama konuşmasını yapmış, ayrıca, iki devlet arasındaki dostça ilişkilerin ebediyen devam etmesini temenni etmiş ve karşılıklı çıkarlarının aynı olduğunu bildirerek, iki milletin İtilaf devletlerine karşı mücadelesinde başarılar dilemiştir. Tüm davetlilerin sofra başında, sonra da deniz kıyısında fotografları çekilmişti. Ziyafet karanlık saatlerine kadar devam etmiştir. Vedalaşma sırasında birçok karşılıklı dilek ifade edilmiş, sandalımız kıyıdan uzaklaştığında kıyıda alev yakılmış ve kıyıdaki kişiler sandalımızı alkışlarla uğurlamışlardı. Şehri ışıldaklarla aydınlatmak emrini vermiştim. Denizaltı mürettebatı Doktor Rıza Nur Bey'e bir selamlama mektubu göndererek, hediyeler için teşekkür etmiş ve cephede başarılar dilemiştir".

Ertesi gün denizaltı, misyon üyesi Yakup Bey ile İnebolu'ya hareket etmiştir. İnebolu Valisi Ankara'dan Rus denizaltısının geleceğini bildiren telgrafı önce almıştı. Yakup Bey bu telgrafı kaptana göstererek, "Rus denizcilerine her türlü yardım gösterilsin, tüccarlar da bir türlü hilekarlık yapmasınlar" sözlerine dikkati çekmştir.

Aynı gelişmeler, Türk Hükûmetinin Olağanüstü misyonuna refakat eden Komutanlık subayı A.M.Nevinski'nin raporunda daha detaylı şekilde anlatılmıştır. Nevinski'nin yazdığına göre, Sinop liman makamlarının elinde denizaltının geliş amacı hakkında herhangi bir haber yoktu, çünkü Ankara ile telgraf bağlantısı kesilmişti. "Makamlar ve elçi arasında varılan mutabakata göre, Ankara Hükûmetinden denizaltının ve elçinin gelişi konusunda bir haberin gelmemesi nedeniyle, haber gelinceye kadar kıyıya çıkarma iznini vermemiştim. Bir zaman sonra bir sandal yaklaşıp elçinin bagajını almıştı. Aynı zamanda denizaltımıza Sinop liman komutanı olan bir deniz subayı

gelmiş, varışımız dolayısıyla kutlamış, hizmet teklif etmiş ve yerli makamların şehri ziyaret etmemizi istediklerini ve tüm mürettebatımızı Sinop şehrinin misafirleri gözüyle baktıklarını bildirmiştir... Kurmay Komiseri, Filo Komutanı ve bazı diğer komutanlarla birlikte kıyıya çıktım... Liman Komutanını, Kale Komutanını, gitmiş olan Valinin Yardımcısını, Jandarma Komutanını ve şehir idaresini ziyaret etmiştik. Ziyaretler hususunda herhangibir ön talimatı almamışsam da, ortaya çıkan durumda, yukarıda anılan yerli makamları hakaret etmemek amacıyla, davetlerini kabul etmek zorunda kaldım... Kale Kumandanı görevini yapan Garnizon Komutanı, genel nezaket sohbetinden başka, Türk-Yunan cephesindeki gelişmelerin gidişatını anlatmıştır. Bu bildiriden Türklerin Yunan ordusunu müthiş yenilgiye uğrattıklarını ve 14000 esir asker, 2 korgeneral dahil 5 general, 300 subay, 400 astsubay, 200 ağır top, yüz deveden oluşan bir kervan ve daha çok henüz sayılmayan şey içeren ganimet elde ettiklerini öğrendik. Kumandan, ayrıca, Yunanlıların tüm terkettikleri yerleri mahsul ve evler yakarak boş bıraktığını ve hatta kadın ve çocuklarını zorlayıp öldürdüklerini veya canlı olarak yaktıklarını ifade etmiş, Sinop'taki Rumların herhangi bir zorbalığa uğramadıklarına dikkatimizi çekmiştir.

Ziyaret ettiğimiz tüm resmi şahıslar, Doğu konuşma uslübüne özgü, gayet nazik ifadelerde, aşağıdaki hususları belirtmişlerdi: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumuriyeti Hükûmeti Türkler için en zor dakikalarda, diğer Avrupa devletleri gibi, Türkleri yalnız bırakmamış, tersine, önemli destekte bulunmuştur. Türkiye, bu desteğini hiç bir zaman unutmayacakmış ve Türkler tarafından kazanılan zaferlerin sadece Türkiye'nin yaptığı çalışmaların sonucu değil, Rusya tarafından gösterilen yardımın sonucu da olduğu düşünülmekteymiş. Devletlerin ileride de devam edeceği dostluk, Rusya ve Türkiye'nin ortak çıkarlarına dayanmakta; Batı Avrupa komşularından birbirine daha yakın olan iki milletin etnografik benzerliği ortak çıkarlarını sağlamlaştırmaktaymış; Batı Avrupa ülkeleri ise Türkiye'yi ve halkını çeşitli yollarla yoketmek istemekte ve kendi gelirini sağlamak için dürüst olmayan yöntemleri kullanmaktaymışlar. Türk halkının Rusya'ya karşı duyduğu minnettarlık bugün tüm milletçe paylaşılmakta ve herkes iki millet arasındaki dostluğun ve ortak çalışmalarının değişmeyerek devam ettiği umudundaymış. Olağanüstü Türk

misyonuna Rusya'da gösterilen hüsnükabul, Türkler tarafından müteakip dostça ilişkilerin garantisi olarak büyük bir sevinçle değerlendirilmekteymiş.

Türk makam temsilcilerine aynı nazik şekillerde, ancak Devrimci Askeri Kurulu talimat vermediğinden ve herhangibir diplomatik vazifem olmadığından, mümkün olduğu kadar konulara dalmayarak cevap vermiştim. Cevaplarımın özü yaklaşık olarak şöyleydi: Deniz askerleri olarak Elçinin ulaştırılmasını amaçlayan görevimizi yerine getirdik ve Elçinin bu deniz seferinden memnun kaldığından sevinç duyarız. Bize herhangibir diplomatik görevin verilmemesine rağmen, Türkiye'de bize gösterilen nazik kabul hakkında Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bilgi vereceğiz ve Türk Hükûmetinin ve halkının Rusya'ya karşı duydukları minnetarlığı ileteceğiz".

A.M.Nevinski, raporunun daha ilerisinde şunları bildirmiştir: "Türkleri zaferler kazanma dolayısıyla memnuniyetle tebrik ederiz ve kendi halkının korunması uğrunda yürüttükleri mücadelede yeni başarılara ulaşacaklarına inanmaktayız. Türk halkının uğradıkları maddi kayıplardan üzgünüz, ayrıca, Yunanlılar tarafından kullanılan, kültürle bağdaşmayan ve masum kadın ve çocuklara karşı zorbalıkların uygulandıkları savaş yöntemleri hakkında Rusya'da haber alındığı zaman, en derin öfke duyulacağından eminiz. Aynı zamanda Karadeniz Donanması Kurmay Komiseri vurguladığı gibi, Rus basınında Yunanlılar tarafından zorbalıkların işlenmesine karşı bir sıra çağrı ve protesto yayınlanmıştır. Rusya'daki hevesleri bilerek, Türkiye'ye bazı yardımlar gösteren Rusya Hükûmeti'nin Türk Ordusu'nun kazandığı başarıları duyunca memnun olacağına, şükran ifadelerini memnuniyetle kabul edeceğine ve Türkiye ile dostça ilişkileri devam edeceğine inanmaktayız.... Rusya, geçen yılda mahsulün az olması nedeniyle bazı maddi zorlukları çekerse de, dostlar ile düşmanlar arasındaki farkı görmekte ve hem düşmanların saldırılarını püskürtecek, hem de... dostlara yardımda bulunacak..."

Denizcilerin şehir gezisi sırasında edindikleri izlenimler ilgi çekmektedir: "Resmi ziyaretler bittikten sonra şehri gezmiştik. Bazı dükkanlara uğradığımızda, Sinop şehrinin misafiriyiz diye bizden para almak istememişler ve özellikle Türk ordusunun zafer kazandıkları günlerde gelip mutluluk getirdiğimiz için, halkın bizi gör-

mekten zevk duyduğunu söylemişlerdir. Bize Liman Komutanının refakat ettiğinden anlaşıldığına göre, satın almak istediğimiz her sey şehir tarafından ödenecekti. Anlaşılan, parasız olarak bir şey elde etmemek için bundan vazgeçmiştik. Kıyıya bırakılmış olan mürettebat da, alınan ufak şeyler ve yiyecekler için para almak istenmediğini bildirmiştir".

Rus subayı, Sinop gezisinin son kısmını şöyle anlatmıştır: "Akşama doğru komutanlar ziyafete davet edilmiş, denizaltında kalan denizciler için bir koyun ve meyveler gönderilmişti. Ziyafet sırasında Elçi Rıza Nur Bey, bir konuşma yaparken, Rusya'da çok sıcak bir kabul gördüğünü, Rusya' da yapılan ortak çalışmalardan memnun kaldığını ve iki devlet arasındaki, ortak faaliyetlere dayanan gerçek dostluk izlenimini edindiğini belirtmiş, Rusya Hükûmeti ve Kızıl Ordu ve Donanma şerefine kadeh kaldırmış ve iki devlet arasındaki dostluğun ileride de devam edeceği umudunu ifade etmştir. Ayrıca, Elçi, Sinoplulara hitap ederek, bizi bir dost ülkenin temsilcileri olarak selamlamaya ve teşekkür etmeye çağırmıştır. Elçinin sözlerine cevaben, konukseverlik için teşekkür etmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk halkı ve cesur Türk Ordusu şerefine kadeh kaldırmıştım".

Telgraf hattının kesilmiş kalması, Rus diplomatik kuryelerini ve misyon üyesi Yakup Beyi İnebolu'ya ulaştırmak gerekmesi nedeniyle, Elçi Rıza Nur Bey denizaltı kaptanına İnebolu makamlarına muhatap bir yazı vermiştir. Rus deniz subaylarının raporunda 1922 Eylülünün o günlerinde cepheden haber bekleme havası açıkça görülmektedir: "7 Eylül sabahında denizaltımız, sularda kimseye rastlamadan İnebolu'ya girmiştir... Yerli komisere gelmek zorundaydım, ancak genel selamlamalardan başka sohbet yapılmamıştı, çünkü gün boyunca cepheden İzmir'in kurtarılmasına ilişkin haberler bekleniyordu. Ancak akşama kadar herhangi bir haber gelmemişti. Akşam İnebolu'ya Ankara'dan bir telgraf gelmiştir. Şehir Kumandanı bildirdiği gibi, telgrafta denizaltımıza her türlü yardımın gösterimesine ilişkin talimatlar verilmişti. Kumandan bize şehirde refakat edebilecek askerlerin tahsis edilmesini önermiş, ancak biz, her yerde nazik davranış görüyoruz diye, bundan vazgeçtik.

Ortalık kararınca denizaltımız demir almış ve 8 Eylülde sela-

metle Sevastopol'e varmıştır.

Genel izlenimlere göre, İnebolu ve Sinop'ta bazı vatandaşlar, Rıza Nur Bey'in Rusya gezisine büyük ilgi göstermiş ve Elçinin sözlerine göre, Rusya'da tam anlayışa varıldığından ve Rıza Nur Bey'ye sıcak hüsnükabulün gösterildiğinden çok memnun kalmışlardır".

Bu bildiride okuduğumuz belgeler, yirmi yıllarında Mustafa Kemal'in ve Sovyet yöneticilerinin girişimiyle Rusya ile Türkiye arasında kurulan diplomatik temasların aktif olduğunu bir kez daha teyit etmektedirler. Bu temaslarda deniz kuvvetlerinin kullanılması, M.V.Frunze, S.İ.Aralov[7] ve K.E.Voroşılov başkanlığındaki Rus askerî uzmanlarının Türkiye gezileri ve bunlardan önce, yani 19 Mart 1921 tarihinde Türk birliklerinin ve 18. Kafkas Süvari Ordusunun Daşnaklara karşı ortaklaşa gerçekleştirdiği Batum fethi, iki devletin o dönemde emperyalizme karşı bir politika güttüğünü göstermektedir.

Rusya'ya gönderilen olağanüstü Türk misyonu başkanı Kurtuluş Hareketi tarihinde önemli bir iz bırakmamıştır. Mustafa Kenal Atatürk'ün 1927 yılında okuduğu "Nutuk"ta yer alan belgelerde Rıza Nur Bey'in birçok siyasi çarpışmaya katılmasından ve millîyetçi ruhundan bahsedilmektedir, ancak Rıza Nur Bey'in sadece son zamanlarda bu hale geldiği kaydedilmekte, bir de Rıza Nur Bey Arnavutları Türklere karşı isyana kışkırtmakla sitem edilmektedir. Öte yandan, bu sitemin, ulu bir insana özgü bir şekilde, yani saygıyla ve gerçek diplomatik nezketle ifade edildiğini vurgulamak gerek.

Doktor Rıza Nur Bey'in Rusya'daki Olağanüstü Türk misyonunu çalışmalarına katılması ve bu diplomatik görişmelerin sonuçları, Rus tarihi eserlerinde iyice araştırılmamıştır. Misyonla ilgili belgeler Rus arşivlerinde keşfedilmeli ve iki ülkemizin tarihçileri tarafından araştırılmalıdır.

Dipnotlar

1. М. Е. Малевинская РГАВМФ (Санкт-Петербург), Особые миссии советских подводных лодок в Турцию в 1922 г» (по материалам Российского государственного архива военно-

морского флота /РГАВМФ/г. С.-Петербург.), - «Восточный архив», №1, 1998, С.19-23.

2 РГАВМФ, Ф. р-397, Оп. I. Д. 329. Л. 15.

3 № 1.Шифротелеграмма Штаба Главного командования морскими силамиРСФСР

в Реввоенсовет Черноморского флота

Ф. р-397, Оп.1 Д.329.Л 74.

№ 2 Приказ Штаба Реввоенсовета Черноморского флота Начальнику дивизиона подводного плавания А. А. Иконникову

Ф. р-397. Ш. I. Д. 329. Л. 78.

4 № 3. Предписание Штаба Реввоенсовета Черноморского флота

Ф.р- 397.Ш.1Д.329.Л104.

5 № 4, Рапорт командира подводной лодкиАГ-23 им. Троцкого в/м А. Асямолова[8]

начальнику дивизиона подплавания А. А Иконникову

Ф. р-397. Оп. 1 Д. 329. Л 94-94 об.

6 № 5. Рапорт Главного артиллериста флота Черного и Азовского морен А. М. Невинского Начальнику Штаба Флота

Ф.р-397 Оп.1. Д.329.ЛЛ. 102-103.

7 С.И. Аралов Воспоминания советского дипломата, Издательство Международные отношения, Москва, 1960.

ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE ULUSALLIK-EVRENSELLİK DERİNLİĞİ

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ

M. Kemal Atatürk'ün düşünce yapısında yer alan ve Atatürk ilkeleri diye adlandırılan ilkeler ile bunların aksiyona dönüştürülerek gerçekleştirilmiş biçimleri olan devrimler, bunlarla ilgili belgeler ve bu konuda yapılan çeşitli bilimsel değerlendirmeler gözden geçirildiğinde, gözükmektedir ki Atatürk ilkeleri, niteliği ve taşıdığı temel özellikler açısından, tıpkı bir zincirin halkaları gibi birbirini tamamlayan bir bütün oluşturmakta ve hepsi de kısaca *çağdaşlaşma* diye adlandırılan tek bir temel amaca yönelmiş bulunmaktadır. Bu ilkelerin böyle bütünleyici bir amaca yönelmiş olması, onları kişisel değer ölçülerini aşan bir düşünce sistemine dönüştürmüştür. Bu düşünce sisteminin içine girildiğinde, önce iki temel hedefin, sonra da bu iki hedefi amaçta bütünleştiren bir dizi ilkelerin yer aldığı görülür. Bunları kısaca açıklayalım :

Atatürk, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmış yıkıntıları arasından çekip çıkardığı Türk halkını kurtarmak için *Millî Mücadeleyi* başlattığı zaman, dayandığı iki temel hedeften birincisi, ülkeyi düşman istilasından kurtararak ulusunu her yönü ile tam bağımsız bir siyasi yapıya kavuşturmak, ikincisi de Türk toplumunu, siyasi yapısında gerçekleştirilecek köklü yenileştirmeler ile en kısa zamanda çağdaş uygarlık düzeyinin ön safında yer alabilecek modern ve gelişmeye açık bir toplum durumuna getirmekti. Böylece, Atatürk, Türk milletinin bağımsızlığını bir bütün olarak ele almış ve bunu bir devlet felsefesi olarak benimsemiştir.

Atatürk'ün düşünce sisteminde yer alan ilkeler, onun dogmatik olarak ortaya attığı kalıplaşmış ve donmuş fikir kalıpları değildir.

Türk halkının tarihî, sosyal ve kültürel gereksinimlerinden kaynaklanan ve bu gereksinimleri karşılayabilecek nitelikte olan akılcı ve dinamik düşüncelerdir. Yaptığı devrimlere renk veren, onları birer esere dönüştüren gerçekçi ve canlı fikirlerdir.[1]

Bilindiği gibi Atatürk, yalnız bir asker, bir devlet kurucusu değil, aynı zamanda güçlükleri yenme azmine, yapıcılık ve yaratıcılık gücüne sahip bir düşünürdür de. Ona dâhi bir kişilik kazandıran keskin zekâsı, üstün komutanlık vasfı, kapsamlı kültür düzeyi, siyasi ve sosyal görüşlerindeki isabet ve derinlik, çok yönlü hayat tecrübesi ve dinamizmi, düşünce yapısındaki sistemlilik, ulusunun özelliklerine olan vukufu, yüreğindeki zengin yurt ve millet sevgisi ile yaradılışından gelen insan sevgisi, insanlığa verdiği değer ve gerektikçe başvurduğu evrensel ölçüler, onun kişiliğine hem *ulusal* hem de *evrensel açıdan* üstün değerler katmıştır. Bu nedenle, Atatürk ilke ve devrimlerinde şöyle bir temel niteliğin yer aldığını da özellikle vurgulamak gerekir. O da onun düşünce sisteminde ulusal değerler ile evrensel değerlerin mükemmel bir senteze ulaşmış olması gerçeğidir.

Atatürk, kimi zaman düşüncelerini kendi ulusunun özelliklerinden yararlanarak, onun binlerce yıllık tarihî derinliğinden ve kültür zenginliğinden ilham alarak uygulamaya koymuştur. Ancak, bu ulusal değerler, zamanla ulaştığı yapıcı ve etkileyici sonuçlar açısından aynı zamanda evrensel birer nitelik kazanarak onun ilkelerine ulusaldan evrensele doğru yol alan bir boyut kazandırmıştır. Kimi icraatında da O, evrensel ölçü ve değerleri kendi ulusunun özellik ve ihtiyaçları ile harmanlayıp kaynaştırarak onları gerçekçi birer ulusal değerler durumuna getirdiği için bu ilkeler evrenselden ulusala doğru yol alan ikinci bir boyut kazanmıştır. Özet olarak, onun ilkelerinde ve icraatında ulusallık ve evrensellik çok kez yan yana yol almış veya iç içe girmiş bulunmaktadır. Bu durum, Atatürk'te olağanüstü bir sentez gücünün varlığını ortaya koymaktadır. Şimdi onun düşünce sistemini oluşturan temel ilkelerden ve yaptıklarından alacağımız birkaç örnekle bu durumu daha belirgin olarak açıklamaya çalışalım.

Atatürk'ün düşünce sisteminde yer alan temel ögeler bağımsız-

---

[1] Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999, s. III.

lık, millî hâkimiyet yani ulusal egemenlik ve cumhuriyetçilik, laiklik, millîyetçilik, halkçılık yani demokrasi, millî birlik ve bütünlük, devrimcilik, çağdaşlaşma, akıl ve bilimin öncülüğü, yurtta barış dünyada barış anlayışı gibi ögeler veya ilkelerdir. Ama bu ilkelerin en başında bağımsızlık, hatta her yönü ile tam bir bağımsızlık yer alır.

Bilindiği gibi *Millî Mücadele* bir bağımsızlık savaşıdır. Atatürk bu savaşa girerken bir kısım ülke aydınlarının çaresizlik içinde, kurtuluş yolu olarak düşündükleri yabancı bir devletin mandasını istemek veya bölgesel birer kurtuluş yolu aramak gibi yetersiz düşünceleri bir yana iterek *temel ilke Türk milletinin onurlu ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bağımsızlığından yoksun bir millet medeni insanlık dünyası karşısında uşak olmak durumundan kurtulamaz* gerçeğinden hareket ederek *Nutuk'*ta kendi kararını: *"Ulusal egemenliğe dayanan kayıtsız şartsız yeni bir Türk devleti kurmak*[2] diye açıklamıştır. *"Ya istiklal ya ölüm"* parolası da bu savaşın temel ilkesi olmuştur.

İstiklal Savaşı, en büyük hizmet ve gayretlerle elde ettiği rütbe ve nişanları söküp atmaktan çekinmeyecek kadar yurt ve millet sevgisiyle dolu bir önderle, tarihî ve millî özelliklerinin onda kişileşmiş olduğunu gören bir ulusun el ele vererek, dayandığı millî birlik, kuvayımillîye ruhu, katlandığı fedakarlık ve gösterdiği irade gücü ile imkânsızlıklardan nasıl imkânlar ve mucizeler yaratıldığını dünyaya ispat eden[3] bir savaştır. Bu savaş elbette Türk milletine bağımsızlık yolunu açan ulusal bir savaştır. Ancak, böyle olağanüstü bir başarının dünyadaki yankı ve etkileri, daha sonra öteki mazlum milletleri de harekete geçirmiştir. Hindistan ve Pakistan örneklerinde görüldüğü gibi, başlattıkları bağımsızlık savaşlarında, kendilerine de önderlik eden büyük bir manevi güç kaynağı olmuştur. Böylece Atatürk'ün askerî dehası, ulusaldan evrensele uzanan bir boyut kazanmıştır.

Atatürk, 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılışını, *"Türkiye millî tarihinin başlangıcı, yeni bir dönüm noktası ve bütün bir düşmanlık dünyasına karşı ayağa kalkan Türkiye halkının bu hususta*

---

2 **Nutuk** (bugünkü dille yayına hazırlayan Z. Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2005, s. 9.

3 Bk. Z. Korkmaz, **agy.,** s. XX.

gösterdiği bir harikadır.[4]" sözleriyle dile getirmiştir. Böyle bir gelişme Türk ulusu için elbette büyük bir anlam taşır. Atatürk'ün, ulusal egemenliğin başlangıcı olan bu günü Türk ulusunun geleceği demek olan çocuklarımıza, daha sonra da bütün dünya çocuklarına bir bayram günü olarak armağan etmiş olması, onun düşünce yapısında ve egemenlik anlayışında ulusal ölçüler ile evrensel ölçülerin nasıl iç içe girmiş olduğunu gösteren güzel bir örnektir.

Atatürk, *Millî Mücadele* ile büyük dünya devletlerine karşı çok çetin bir savaş verdiği hâlde, harbin fecaatını yakından tanıyan bir komutan olarak, içten gelen bir samimiyetle, bütün ulusların güven ve huzur içinde yaşamalarını istemiştir. *"Biz kimsenin düşmanı değiliz. Yalnız insanlığın düşmanı olanlara düşmanız*." Ve *"Geleceğin yüksek ufuklarından doğmaya başlayan güneş, asırlardan beri ıstırap çeken esir milletlerin talihidir. Bu talihin artık bir daha siyah bulutlara bürünmemesi; milletlerin ve onların önderlerinin dikkat ve fedakarlığına bağlıdır.*[5]*"* görüşlerinden hareket ederek *"Yurtta barış cihanda barış"*ı bir ilke olarak benimsemiştir. Bu ilkesini savaşın hemen arkasından batıdaki ve doğudaki komşu devletlerle yaptığı, barışı güvence altına alacak *Balkan Antlaşması* ve *Sadabat Paktı* gibi antlaşmalarla da kanıtlamıştır.

Kendi kişilik özellikleri ulusunun varlığı ile bütünleşmiş olan Atatürk, her türlü yetki elinde olduğu hâlde, Lozan Barış Antlaşmasından sonra (24 Temmuz 1923) 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen Cumhuriyet ile, devlet şekli olarak doğrudan doğruya demokratik ölçülere ve ulusun egemenliğine dayanan Cumhuriyet rejimini seçmiştir. Ulusal egemenliği *"Hâkimiyet-i millîye öyle bir nurdur ki onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, mahvolur. Milletlerin esaretleri üzerine kurulmuş kurumlar her yerde yıkılmaya mahkûmdur.*[6]*"* sözleriyle tanımlayan Atatürk, bu sistemin kendi düşünce yapısına ne denli uygun olduğunu da *"Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir.*[7]" sözleriyle açıklamıştır. Onun böyle bir rejimi seçmiş olması, Türk toplumu açısından ulusal, ama dünya politikası

---

4 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**

5 Utkan Kocatürk, **age.,** s. 380-392.

6 Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, Ankara 1969, s. 39.

7 Enver Ziya Karal, **age.,** s. 39.

açısından da evrensel bir değerin göstergesidir.

Atatürk'ün düşünce sisteminde yer alan temel ilkelerden biri de *millîyetçilik* ilkesidir. Atatürk'teki millîyetçilik anlayışı, bir ölüm kalım savaşı olan Millî Mücadele'nin başından beri izlenegelen ulusal egemenlik anlayışının doğal bir sonucudur. *Vatan, millet* ve *bağımsızlık* kavramlarıyla yakından ilgilidir. Ülkenin ve milletin birlik ve bütünlüğüne değer veren bir anlayıştır. O dönemin bir kısım rejimlerinde görüldüğü gibi etnik yapı, ırk ve din anlayışına dayanan faşist, şovenist bir millîyet değildir. Aksine, demokratik ölçülere, akılcılığa ve çağdaşlığa önem veren bir anlayıştır. Aynı kültürü paylaşan insanların oluşturduğu ve aynı ülkü birliği ile birbirine bağlı yurttaşların kurup geliştirdiği bir toplum ve millet anlayışına dayanmaktadır. Bu nedenle toplayıcı, birleştirici ve bütünleştiricidir. Saldırgan değil barışçıdır. Bencil değil insancıldır. Dolayısıyla, ulusal değeri yanında başka toplum ve milletlere de ışık tutan evrensel bir değer de taşımaktadır.[8]

Onun düşünce sistemindeki *halkçılık* ilkesi, demokratik anlayışın açık bir ifadesidir. Egemenliğin kayıtsız-şartsız halka dayandırılmış olması, siyasi rejimi doğal olarak demokratik bir yapıya bağlamıştır. Demokrasi, kavram olarak evrensel bir nitelik taşıdığı için, burada önce evrenselden ulusala yönelmiş sonra da ulusalı evrenselleştirmiş bir boyut söz konusudur.

Cumhuriyetin ilanından sonra, sıra Atatürk ilkelerini, tasarlanan temel hedefe ulaştıracak *çağdaşlaşma* yönündeki uygulamalara gelmiştir. Ancak, Türk ulusunun çağdaş değerlere sahip bir toplum yapısına kavuşturulabilmesi, öncelikle toplumun böyle bir yenileşmeyi kabule hazırlanmasını, daha doğrusu, Türk toplumunda bir zihniyet değişikliğinin gerçekleştirilmesini gerekli kılmıştır. Çünkü, Osmanlı toplumu, doğunun her şeyi tabiat üstü güçlere bırakan ve din temelindeki hukuka dayanan bir toplum tipi olarak şekillenmişti.[9] Atatürk'ün düşüncesinde yer alan toplum tipi ise, batının Rönesans'tan sonra müspet bilim anlayışına dayanarak sosyal

---

[8] Daha ayrıntılı bilgi için T. Feyzioğlu, "Atatürk ve Milliyetçilik", **age.,** s. 52 ve öt.; İsmet Giritli, **agm.,** s. 131 ve öt.; Mehmet Saray, **"Atatürk ve Milliyetçilik"**, **age.,** s. 290-295'e bk.

[9] Halil İnalcık, "Atatürk ve Türkiyenin Modernleşmesi", **age.,** s. 142.

yapısı, hayat görüşü ve kültür değerleri açısından çağdaş değerleri yakalamış, çağdaş ve müreffeh bir Türk toplumu idi. İkisi arasında önemli bir nitelik farkı vardı. Bu nitelik farkı, *"Büyük davamız, en medeni ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir..."* sözlerinle açıkça göze çarpmaktadır.

İki dünya görüşü arasındaki bu önemli ayrılık dolayısıyla, Atatürk toplum yapısını modernleştirecek olan yenileşmeleri uygulamaya geçmeden önce, onları, halka benimsetme yönünde yaptığı konuşmalarla bir ön hazırlık sürecinden geçirmeyi de ihmal etmemiştir.[10] Devrimlerin uygulanmasındaki zamanlama da doğrudan doğruya bu süreçle ilgili bir yöntem derinliğidir. *"Milleti hazırlamadan inkılaplar yapılamaz"* diyen Atatürk, bu yöntem inceliğini: *"Uygulamayı birtakım aşamalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu"*[11] sözleriyle dile getirmiştir.

Böyle bir yöntemle gerçekleştirilen devrimlerin başında *hukuk devrimi* ve *laiklik ilkesi* yer alır. Bu devrimin en başta yer almasının nedeni, öteki devrimlere de kaynaklık edecek olmasındandır. Bilindiği üzere hukuk devrimi ile Osmanlı devletinin, teokratik devlet yapısından laik bir hukuk düzenine geçilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni devlet rejiminde, egemenlik kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu için, bunun doğal bir sonucu olarak hukuk düzeninde de ilahî irade yerine toplumun değer ölçülerinden kaynaklanan beşeri ögeler yer almıştır. Böyle bir hukuk anlayışı, doğal olarak kanun karşısında herkesi dil, din, mezhep, ırk, cinsiyet, felsefi inanç ve siyasal düşünce açısından eşit saymış, kişiye din ve vicdan hürriyeti sağlamıştır. Böylece laiklik ilkesi, dine olan büyük saygısı yanında demokrasinin ve özgür düşüncenin temel güvencesi olmuş, akılcı, bilimci, birleştirici özellikleri ile Türk toplumuna yaratıcılık yolunu da açan çağdaş bir yaşam biçimi getirmiştir.[12]

---

[10] Utkan Kocatürk, **age.,** s. 95. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Sulhi Dönmezer, "Atatürk İnkılapları ve Sosyal Değişme", **age.,** s. 13-26'ya bk.

[11] **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., s. 10-11.

[12] Ayrıntılı bilgi için, Zeki Hafızoğulları, "Türk Hukuk Devrimi ve Laiklik", **age.,** s. 103 ve öt.'e bk.

Gerçi, laiklik ilkesi, Atatürk'ün Türk ulusuna ve Türk hukukuna paha biçilmez bir armağanıdır. Ancak, laiklik, bütün toplumlarda engelsiz gelişme, sağlıklı düşünme yolunu açan *evrensel bir hukuk anlayışı* olduğu ve daha başka toplumlara da örneklik etme niteliği taşıdığı için Atatürk'ün düşünce yapısına yine bir evrensellik boyutu katmıştır.

Türkiye Cumhuriyetini çağdaş ve gelişmiş bir toplum yapısına kavuşturma amacı, Atatürk'ün düşünce siteminde yer alan öteki ilkelerinde ve bunları birer esere dönüştüren öteki devrimlerinde de görülmektedir. Bütün bu devrimler, özü itibarıyla, Türk tarihinin derinliklerinden gelen Türk kültürüne dayanmıştır. O, kendi toplumunun değerleri ile bütünleşmenin sırrını yakalamış bir önder olarak, modernleşmede, taklitçiliğe yönelmeden Türk toplumunun özelliklerinden ve kültür değerlerinden çok iyi yararlanabilmiştir. *"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür", "Kültür, en yüksekte göz diktiğimiz idealdir"* sözleri, onun kültüre verdiği değerin açık bir göstergesidir. Nitekim 1928'de gerçekleştirilen yazı devrimi, toplumsal yenileşme ve kültürel gelişmenin temel taşı olmuştur. Eğer bugün Türk insanı çok kısa sürede okuyup yazmayı öğrenebiliyorsa, bunu Türk dilinin yapısına aykırı ve öğrenilmesi güç Arap alfabesini atarak yerine kendi dilinin yapısına çok uygun düşen Latin alfabesi temelindeki ulusal Türk alfabesini getiren *alfabe devrimine* borçludur. Eğer bugün Türk insanı kendi tarihinin köklerine kadar inen araştırmalar yapabiliyor ve tarihî gerçekleri bilimsel ölçülerle ortaya koyabiliyorsa, bunu Türk tarihinin doğru temeller üzerinde ele alınmasına borçludur. Eğer bugün Türk dili, 1932 yılından beri yapılagelen çok yönlü yoğun çalışmalarla bir bilim ve kültür dili durumuna gelebilmişse, bunu, dilimizi yabancı dillerin baskısı altında kendi kendini geliştirme gücünü körletip kısırlaştıran yabancı bağlardan kurtararak ona özgürce gelişip gürleşme yolunu açan *dil devrimine* borçludur.[13]

Eğer bugün Türk kadını gerek kendi ülkesinde, gerek dünya kadınları arasında, birçok alanda yüz ağartacak üstün başarılara imza atabilecek bir gelişmişlik düzeyine ulaşmışsa, bunu, Anadolu kadınında kendi kültüründen gelen asaleti, fazilet ve ırk üstünlüğünü ya-

---

[13] Ayrıntılı bilgi için Zeynep Korkmaz, "Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri", **age.,** s. 195-216'ya bk.

kından görmüş olan Atatürk'ün, kadın-erkek ayrımını ortadan kaldırarak Türk kadınına çağının bile üstünde bir statü kazandıran *kadın hakları devrimine* borçludur.[14]

Atatürk, bütün devrimlerinde Türk ulusunu biçimlendiren kültür değerlerinden çok iyi yararlanmıştır. Ancak, belirtmek gerekir ki, onun kültür anlayışında da bağnazlıktan uzak bir derinlik vardır. O, kültür ile medeniyeti, yani uygarlığı kesin sınırlarla birbirinden ayırmaz. Onca kültür ulusaldır. Ancak, *"Yüksek bir kültür, onun sahibi olan ulusta kalmaz*. Öteki uluslarda da etkisini gösterir" Dolayısıyla uygarlık yüksek ve kapsamlı bir kültürün ifadesidir.

Görülüyor ki Atatürk ilkeleri ve bu ilkelerin bütünleştirdiği Atatürkçü Düşünce sistemi, niteliği bakımından Türk ulusu için olduğu kadar bütün öteki toplumlar için de geçerli olan bir sistemdir. Çünkü bu sistem, insanlığı da doğru ölçülere yöneltecek bir temele; bir gerçekçilik, mantık, akıl ve bilim anlayışı temeline oturtulmuştur. Manevi duygu ve değerleri de içine alan insancıl bir niteliği vardır. Bu niteliği onun düşünce sistemine ulusallık-evrensellik derinliği kazandırmıştır. Onu insanlığa örnek bir önder ve devlet adamı kişiliğine yükseltmiştir. Unesco'nun 1963 ve 1981 yıllarında Atatürk'ü bir insanlık örneği olarak anması, doğumunun 100. yıl dönümü olan 1981 yılında, bütün dünyada anılması, onun bu evrensel değeri dolayısıyladır.[15]

Atatürk'ün düşünce yapısındaki bu iki yönlü derinlik dolayısıyla, ilkelerinin bugün de yarın da Türk toplumu için olduğu kadar, öteki toplumlar için de yönlendirici nitelik taşıdığı inancındayız. Hatta bugün dünyamızın içine girdiği bilgi, bilim ve bilişim çağının ortaya koyduğu küreselleşme sürecinde, bu sürecin altında yatan kültür ve üstün egemenlik çatışmasında da dünya politikalarına ışık tutarak, bu çatışmaları insancıl bir platforma çekebilme gücüne sahiptir diye düşünüyoruz. Yeter ki, biz bugünkü varlığımızı yapıcı

---

[14] Emel Doğramacı, "Atatürk ve Kadın Hakları", **age.,** s. 227-230. Daha geniş bilgi için **Türk Kadınının Dünü ve Bugünü**, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1996; Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, s. 52-59; Utkan Kocatürk, **age.,** s. 112-118.

[15] Atatürk'ün evrensel yönü için Ergün Aybars, "Atatürk'ün Evrensel Yönü", **age.,** s. 361-369'a da bk.

devrimlerine borçlu olduğumuz Atatürk'ü bağrından çıkaran bir ulus olarak onun bıraktığı bu üstün değerlere sahip çıkmasını, bu değerleri içeride ve dışarıda bilinçli olarak korumasını bilelim... Atatürk'ün büyük *Nutuk*'unda gelecekteki tehlike veya tehlikeler için yaptığı uyarı ve değerlendirmeler de, onun uzak görüşlülüğündeki derinliği bir kez daha ortaya koymaktadır.[16]

[16] Bu konuda ayrıntılı bilgi için Zeynep Korkmaz, "Büyük Nutuk'ta Günümüz Olaylarına ve Uluslararası Siyasal İlişkilere Işık Tutan Değerlendirme, Açıklama ve Uyarılar", **Türk Dili**, S. 649 (Ocak 2006), s. 24-33.

ATATÜRK'ÜN ASKERİ DEHASININ YANSIMALARI : YAZDIĞI ESERLER VE NOT DEFTERLERİ

Dr.Öğ.Alb.Yavuz ÖZGÜLDÜR*

1. GİRİŞ

1915 yılında Çanakkale'de, 1921'de Sakarya'da, 1922'de Büyük Taarruz'da ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde ortaya koyduğu büyük askerî dehası sayesinde "imkansız" diye nitelendirilen savaşları kazandıran, Türk milletinin kendisine olan güvenini ve inancını artıran Büyük Atatürk, hiç şüphe yok ki 20 nci Yüzyılın gördüğü en büyük asker ve devlet adamıdır.

O'nun bu büyük askerî dehası, emperyalist tüm güçlerin Türk milletini esir etmek ve Türk vatanını parçalamak üzerine kurdukları bütün hayallerini ve hazırlıklarını boşa çıkardığı gibi, bağımsızlığın kazanılması, yeni bir devletin ve yönetim şeklinin belirlenmesinin de yollarını açmıştır. O'nun kazandığı zaferler, askerlik sanatı adına ortaya koyduğu değerler, imkansızı başaran komuta gücü, askerî dehasının kuşkusuz en önemli yansımalarıdır.

Atatürk, sadece bir büyük askerî deha değil, aynı zamanda modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarmayı hedefleyen inkılapların yaratıcısı bir büyük devlet adamıdır. O, bu inkılapçı kişiliği ve devlet adamı nitelikleri ile milletin kaderini değiştirerek, geri kalmış bir toplumdan çağdaş bir milletin, uygar bir devletin de yaratıcısı olmuştur.

Atatürk'ün askerî dehasının diğer yansımalarını, askerlik hakkında yazdığı veya tercüme ettiği eserler ile Harp Okulu öğrenciliğinden başlayarak 1933 üniversite reformuna kadar tuttuğu not defterlerinde görmek mümkündür.

---

* Gnkur.ATASE ve Dent.Bşk.lığı ATAREM Gen.Sek.

2. ATATÜRK'ÜN ASKERLİĞE DAİR YAZDIĞI ESERLER

Atatürk 1908 – 1914 yılları arasında askerliğe dair; "Takımın Muharebe Eğitimi", **"**Cumalı Ordugahı", "Muharebenin Sevk ve İdaresi", "Bölüğün Muharebe Eğitimi", "Subay ve Komutan ile Konuşmalar" ve "Taktik Bir Meselenin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler" kitaplarını yazmıştır. Bu kitaplar incelendiğinde, hem ordusunu modernize etmeye, çağın muharebe koşullarına uydurmaya çalışan bir reformisti hem de ortaya koyduğu ve savunduğu değerlendirmelerle geleceğin bir askerî dehası olacağını görmek mümkündür.

Mustafa Kemal tarafından Almanca aslından Osmanlıcaya çevrilerek 1909 yılında Selanik'ta basılan **"Takımın Muharebe Eğitimi"** isimli eseri; Alman Generali Litzmann'ın " Takım, Bölük ve Taburun Muharebe Talimleri" adlı eserinin ilk bölümünü oluşturmaktadır[1].

Mustafa Kemal, bu eseri çevirip Türk ordusuna kazandırırken Türk ordu geleneklerine, sistemine ve Türk askerinin özelliklerine uygun düzeltmeler ve eklemeler yapmış, böylece modern bir ordu yaratma çalışmalarına önemli bir katkı sağlamıştır.

Eserde, seferi tam mevcutlu bir takımın değişik hava şartları ve çeşitli arazilerde, basit bir mesele içinde muharebe düzenlerinin uygulaması gerçek savaşlarda Takımın muharebesi üzerinde durulmaktadır.

Bizzat Mustafa Kemal tarafından kaleme alınmış olan **"Cumalı Ordugâhı"** isimli eser, Makedonya bölgesinde, Köprülü-İştip yolu üzerinde bulunan Cumalı Ordugâhı'nda 1909 yılında yapılan eğitim ve manevraları anlatmaktadır. 12 Eylül 1909'da tamamlanan bu eser, Selanik'te 1909 yılında matbaa harfleriyle basılmış olup, 39 sayfa metin ve 7 adet krokiden oluşmaktadır.

Askeri tatbikat ve manevralardan, sadece katılanların yararlanmasını yeterli görmeyen Mustafa Kemal; 10 gün süren bu tatbikat sırasında tuttuğu notlarını, hazırlanan meseleleri ve komutanların yaptıkları eleştirileri yazmış, çok sayıda kroki eklemiş ve bir kitap

---

[1] Mustafa Kemal, **Takımın Muharebe Eğitimi**, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1995, s.2-3.

haline getirmiştir[2].

Mustafa Kemal'in 1911 yılında 5 nci Kolordu Harekât Şube Müdürü iken kaleme aldığı **"Muharebenin Sevk ve İdaresi"** isimli eserinde, karşılıklı olarak kırmızı ve mavi kuvvetlerin Selanik – Kılkış arasında yaptıkları savunma ve taarruz harekatının değerlendirilmesi yapılmıştır.

Kırmızı ve Mavi kuvvetleri yöneten komutanların savunma ve taarruz harekatında yaptıkları hatalar, bunların giderilmesi için yapılması gerekenler, bir muharebeyi sevk ve idare edecek olan komutanda olması gereken nitelikler üzerinde durulmuştur[3].

Osmanlıca orijinali 1908 yılında İstanbul'da basılan **"Bölüğün Muharebe Eğitimi"**, Alman generali Litzmann'ın yazdığı "Bölük Muharebe Eğitimi" adlı Almanca eserden, Mustafa Kemal tarafından çevrilerek hazırlanmıştır. Eserde meskûn yerlerde muharebe, savunma ve taarruz konuları ele alınmaktadır[4].

Mustafa Kemal'in askerliğe dair yazdığı eserler arasında en bilineni ve belki de en önemlisi olan **"Subay ve Komutan ile Konuşmalar"**, 1914 yılında, Nuri Conker'in "Subay ve Komutan / Zabit ve Kumandan " adlı kitabına karşılık olarak yazılmıştır.

"Subay ve Komutan ile Konuşmalar" isimli eserinde, Nuri Conker'in kitabındaki konuları titiz bir değerlendirilmeye tabi tutan Mustafa Kemal, bunların derinlemesine incelemesini ve eleştirisini yapmış, ayrıca çok özel yorumlarda bulunarak askerî dehasını gözler önüne sermiştir. Eser derinlemesine incelendiğinde, genç Mustafa Kemal'in tarihin büyük komutanlarından biri olmaya aday, zeki, ileri görüşlü, kültürlü, tarihi ve siyaseti askerlik mesleği kadar iyi bilen bir kişi olduğu kolayca anlaşılır.

Kitabın birinci bölümünde, genel anlamda Balkan Savaşları esnasında orduda görülen aksaklıklar, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve askerî karmaşanın yol açtığı kayıplar ve felaketler belirtilmekle kalınmamış, böyle bir felaketin bir daha yaşanmaması için gerekli

---

2 Mustafa Kemal, **Cumalı Ordugâhı**, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1995, s.1-2.

3 Mustafa Kemal, **Taktik Tatbikat Gezisi**, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1995, s.11-20.

4 Mustafa Kemal, **Bölüğün Muharebe Eğitimi**, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1995, s.1-21.

gördüğü tedbirleri üst makamlara nasıl sunduğu anlatılmaktadır. Henüz kimse Balkan Savaşı felaketini gerçekçi bir biçimde değerlendirip eleştirisini yapmaya cesaret edemezken, O, bütün bunları ortaya koyduğu gibi sıralı amirlerine hatalar ve çözüm yolları hakkında ayrıntılı ve gerçekçi raporlar sunmuştur [5].

Mustafa Kemal, bir subayda olması gereken özveri, ölümü göze alma, emri altındakileri sevk ve idare edebilme, taarruz ruhu, inisiyatif (kendiliğinden hareket ve iş görme) özellikleri hakkında, Nuri Conker'in görüşlerine katılmış ancak, bütün bu önemli özelliklerin akıl, bilgi, eğitim ve beceri ile daha başarılı sonuçlar almaya yarayacağını örneklerle destekleyerek açıklamıştır[6].

Bu örnekleri gözden geçirdiğimizde; Balkan Savaşı esnasında büyük bir cesaret örneği göstermesine karşılık başarılı olamayan bir Alay Komutanının, savaş sanatının bilgi ve becerisi ile cesaretini birleştirebilmiş olsa hem başarılı olacağını hem de anıtlaşacağını anlattığını görmekteyiz[7]. Bulgar kralının sözlerini anlatırken siyasetle, "Taarruz Ruhu" başlıklı bölümde de döneminin güncel olaylarıyla yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Bir subayın, kendisine bağlı erlerin kalplerini ve güvenlerini kazanmaları gerektiğine, insanların ancak böyle yönetilebileceğine ilişkin verdiği "Musa, İsa, Napolyon" örnekleri, Mustafa Kemal'in genel kültür düzeyinin ne kadar yüksek olduğunu gösterir. Hülâgü, Timur, Cengiz ve Anadolu'dan söz etmesi de Türklerin ve Anadolu'nun tarihini iyi bildiğinin kanıtıdır.

Mustafa Kemal eserinde, Türk kadınının, aslında toplumu yaratmada çok etkili olabilecekken suskunluğu seçtiğini bütün açıklığıyla ortaya koymaktan kendini alamamıştır. Mustafa Kemal'in bu sözlerinden Türk çağdaşlaşma hareketi içinde kadınlara önemli roller verilmesi, kadının toplumda hak ettiği yeri ve eşitliği kazanması gerektiğine inandığı sezilmektedir. Türk ulusu hakkında ise "Kuşkusuz bizim ulusumuzun karakteri de bütün karakterler gibi yükselmeye ve istenen şekle girmeye elverişlidir. Fakat kendi kendisine olmak

---

5 Mustafa Kemal, **Subay ve Komutan ile Konuşmalar**, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1995, s.1-18.

6 Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s.12-19.

7 Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s.22.

koşuluyla..." diyerek, Türk milletinin öz benliğini yitirmeden çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkabileceğini daha 1914'lerde öngörebilmiştir.

Subaylarda ve erlerdeki inisiyatif özelliğine eserinde geniş bir bölüm ayıran ATATÜRK, kendi dönemi ile daha önceki dönemlerde Osmanlı ordusunu kıyaslamıştır. Özellikle Trablusgarp Savaşı'nda edindiği deneyimler ile kendiliğinden hareket ve iş görme özelliğinin, olması gereken sınırını göstermiştir[8]. O, komutanların olağanüstü ve aniden ortaya çıkan durumlarda kendi başlarına düşünerek, kendiliklerinden iş yapabilecek nitelikte yetiştiklerine inanmadan bir askerî birliğin, bir ordunun güvenilir bir güç olarak tanınmasının imkansız olduğunu söylemektedir. Ancak, inisiyatif kullanmanın sınırlarını da çizen Mustafa Kemal, "Astların hareket özgürlükleri keyfi hareket rengini almamalıdır. Savaşta, büyük başarının temeli olan bağımsız karar verme yeteneği, gerekli sınırlar içinde olanıdır".[9] Mustafa Kemal'e göre; İnisiyatifin, haddini bilmezlik derecesine vardırıldığı bir orduda, üst ast ilişkisinden, itaat ve disiplinden söz edilemez.[10] Nitekim, subaylarda inisiyatif özelliğinin ne olduğu, nasıl olması gerektiği ve nasıl uygulanması gerektiğini 1915 Çanakkale Muharebeleri esnasında bütün dünyaya göstermiş ve örnek olmuştur. 25 Nisan 1915 günü düşman askerinin Arıburnu'na çıkartma yaptığı haberleri gelince, ordu ihtiyatı durumunda olan 19 ncu Tümeni emir almadan, inisiyatif kullanarak düşmana taarruz ettiren ve onları durduran Mustafa Kemal, savaşın ve ulusun kaderini değiştirmiştir.

ATATÜRK, eserin son bölümünde, Kuzey Afrika'da birlikte çarpıştığı korkusuz ve yiğit silâh arkadaşlarını anmış ve onları "yüksek askerlik niteliklerine" sahip insanlar olarak tanımlamıştır. Bu davranışı onun -diğer bütün üstünlüklerinin yanı sıra- insancıl ve vefa yönüne de tanıklık eder.

Günümüzde bile yüksek askerlik niteliklerine ve komuta etme sanatına yönelik özlü mesajlar taşıyan eser bütün komutan adaylarının liderlik yolunda bilinmesi gerekenleri ortaya koymaktadır. Buna göre:

---

8 Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s.26.
9 Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s.30.
10 Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s.32.

"Bir birlik ve özellikle subaylar, ancak iyi örnek olacak kılavuzlarla yetiştirilir..."

"İnsanların, saygı ve itaati kendinden maddî değil, manevî olarak üstün olanlara göstermesi, insanlık ruhunun gereklerindendir."

"Bugün için yapılacak şey, kesinlikle hoşgörü göstermeden özel yetenek ve nitelikleri olanlardan bir komuta ve subay heyeti oluşturmak olmalıdır."

"Asıl ilke mertlik ve özveridir."

"Mekteb-i Aslî Kıt'adır."

"Bence, asıl askerlik sanatını verecek gerçek öğretmenler ve eğiticiler birbirinden değerli komutanlardır."

"Çünkü, Harp Okulundan alınan diploma, genç teğmenin, bölük komutanı olan subayın eğitimine girebileceğini gösterir."[11]

"Savaşta yağan mermi yağmuru, o yağmurdan ürkmeyenleri ürkenlerden daha az ıslatır."[12]

"Gerçekten böyle olmasaydı Trablusgarp Savaşı'na katılan bütün arkadaşlarımızın, kesinlikle Trablus'ta, Humus'ta, Bingazi'de, Derne'de, Tobruk'ta İtalyan tahkimatları karşısında, bugün kemiklerinin bile kalmamış olması gerekirdi. Oysa o kahraman arkadaşlar, Balkan Savaşı'nın son zamanlarında bile olsa, varlıkların kanıtlayarak koşulların elverdiği ölçüde namus ve onurun gereklerini yerine getirmişlerdir."

Bu sözlerin sadece yayımlandığı dönemde değil, günümüzde de geçerliliğini koruyan devrim niteliğinde değerlendirmeler olduğu, O'nun askerî dehasının önemli birer yansıması olduğu herkesin üzerinde mutabık olduğu bir gerçektir.

Mustafa Kemal'in askerliğe dair yazdığı son eseri, **"Taktik Bir Meselenin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler"** dir.

Eserde, taktik meseleyi çözerken nasıl bir yöntem izleneceği, hangi noktaların göz önünde tutulması ve emir verilirken nelere dikkat edilmesi, emrin ne gibi özelliklere sahip olması gerektiği gibi

---

11 Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s.8-14.

12 Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s.16.

konularda çok önemli bilgiler verilmektedir. Yazılacak emirlerin pratik, her seviyedeki askerin kolayca anlayabileceği bir dille kaleme alınması ve uygulanabilir nitelikte olmasına dikkat edilmesi öğütlenmektedir.[13]

3. ATATÜRK'ÜN NOT DEFTERLERİ

Atatürk'ün Harp Okulu öğrenciliğinden başlayarak 1933 üniversite reformuna kadar bizzat kendi el yazısıyla tuttuğu 34 adet Not Defteri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı tarafından değerlendirilerek yayımlanmakta ve bilim dünyasına kazandırılmaktadır. 12 cilt halinde yayımlanması planlanan Not Defterleri'nin halen 6 cildi yayımlanmıştır. Atatürk'ün Not Defterleri'nde; İkinci Viyana Kuşatması (1683) öncesi ve sonrası gelişmeler, Osmanlı-Rus Savaşları (1768-1774; 1877-1878), Osmanlı-Yunan Savaşı (1897), Alman-Fransız Savaşı (1870) hakkındaki görüşleri, 31 Mart İsyanı (1909) esnasında Hareket Ordusu Kurmay Başkanı olarak tuttuğu notlar, Trablusgarp, Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı esnasında tuttuğu notlar, askerî talimnameler ile ilgili tuttuğu notlar, Türk Tarihi ve İstanbul Üniversitesi Reformu ile ilgili tuttuğu notlar yer almaktadır.

Yayımlanan I nci Cilt, Hareket Ordusu Kurmay Başkanı olarak tuttuğu not defterleri ile Hareket Ordusu karargâhı kayıt defterlerini içermektedir.

İrtica yanlısı bir hareket olarak ortaya çıkan 31 Mart İsyanı'nı bastırmak üzere hazırlanmış bir ordu olan Hareket Ordusu'nun Kurmay Başkanı Mustafa Kemal'in not defterleri içinde Selanik'te ordunun hazırlanması, komuta heyetinin belirlenmesi, Demiryolu ile İstanbul'a sevki, Mahmut Şevket Paşa'nın komutanlığı devralması ve ondan sonraki gelişmeler, birliklerin İstanbul'a girişi, İstanbul'da denetimi ele geçirmesi, karakol, kışla ve diğer devlet dairelerini denetim altına alması, görev dağılımı, isyanın bastırılması ve ordunun kayıpları, genel durumla ilgili bilgiler ve Hareket Ordusu birliklerinin Balkanlara geri dönüşleri hakkında açıklamalar bulunmaktadır.[14]

---

[13] Mustafa Kemal, **Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler**, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1995, s.1-8.

[14] **Atatürk'ün Not Defterleri** – I, Genkur. Basımevi, Ankara, 2004, s.1-8

Bu eserin, 31 Mart İsyanı'nın Hareket Ordusu tarafından bastırılmasıyla ilgili yürütülecek bilimsel araştırmalara, birinci elden kaynak olarak önemli katkılar sağlayacağına inanmaktayız.

Yayımlanan II nci Cilt, Mustafa Kemal'in Harp Akademilerinde öğrencilik yaptığı esnada tuttuğu notları içeren defterlerden oluşmaktadır. Defterlerin orijinalleri Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivinde, Atatürk Koleksiyonları bölümünde bulunmaktadır.

Bu defterlerde, Harp Akademilerinde geçen öğrenci subaylık döneminde önemli gördüğü askerî konuların yanında, Balkanlarda meydana gelen siyasi gelişmeler, basında çıkan kimi önemli haberler, ülkeler hakkında genel bilgiler, çeşitli savaşlardan çıkardığı dersler (1864 Prusya-Danimarka Savaşı, 1904 Rusya-Japonya Savaşı), Deniz kuvvetleri ile ilgili tuttuğu notlar, çeşitli dönemlere ait tarih notları görülmektedir. Bunların tümüne dikkatlice bakıldığında, Mustafa Kemal'in kendini çok iyi bir biçimde yetiştirmeye çalıştığı, pek çok konuya ilgi duyduğu söylenebileceği gibi, defterde yaptığı küçük değerlendirmelerde bile dehasının pırıltıları kolayca görülebilmektedir[15].

Yayımlanan III ncü cildin konusu ise, II. Viyana Kuşatması (1683) öncesi Osmanlı-Rus sefer ve muharebeleri, II. Viyana Kuşatması ve 1768-1774 Osmanlı-Rus sefer ve muharebeleri hakkında tuttuğu notları ve değerlendirmeleridir.

Muhtemelen öğrencilik döneminde tuttuğu bu sefer ve muharebelerle ilgili notlar, sıradan bir öğrenci notundan farklı özellikler içermektedir. Mevcut bir tarih kitabından olduğu gibi aktarılan notlar görüntüsünden çok uzaktır. Osmanlı-Rus Savaşları ve II. Viyana Kuşatması ile ilgili ciddi değerlendirmeler içermektedir. Başarısızlığın sebepleri ve muhtemel çözüm yollarıyla ilgili görüşlerini açıkça ortaya koyan Mustafa Kemal, bunlardan alınması gereken dersler hakkında da değerlendirmeler yapmıştır.[16] Mustafa Kemal, II. Viyana kuşatmasını ele aldığı defterde yer alan notlarında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın çok hırslı davrandığını, ordu komutanlarının ikazlarını dinlemediğini, üstün durumda olmasına karşın bundan

---

15 **Atatürk'ün Not Defterleri** – II, Genkur. Basımevi, Ankara, 2004, s.2-4

16 **Atatürk'ün Not Defterleri** – III, Genkur.Basımevi, Ankara, 2005, s.1-10.

yararlanamadığını değerlendirirken, Tuna nehri yoluyla getirdiği donanmasından yeterince yararlanmayarak büyük bir hata yaptığını belirtmektedir.[17]

Mustafa Kemal'in 1897 Türk-Yunan Savaşı ile ilgili olarak tuttuğu notları içeren IV ncü cilt, önemli bir askerî değerlendirmeyi ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal'in Manastır Askeri İdadisi'ndeki öğrencilik yıllarında tanık olduğu bu savaşı, Harp Akademilerindeki öğrenciliği esnasında, Harp Okulunda gördüğü dersler, okuduğu eserler ve Harp Akademisinde Harp Tarihi, Taktik ve Askeri Strateji ile ilgili edindiği bilgilerden ve dünyaca ünlü harp stratejistlerinin ortaya koyduğu stratejilerden hareketle değerlendirdiğini görmekteyiz[18]. Savaşın başında Yunanlıların köylülerle ve az sayıdaki kuvvetlerle sınır ihlali yapmalarının iyi değerlendirilemediğini, başlangıç emirlerinin eksik verildiğini, zamanında eksikliklerin tamamlanıp tedbir alınmadığını; bu durumlarda, birliklere silah başı emrinin verilmesi, ileri karakolların kurulması ve genel olarak savaş ilanı hali için talimat verilmesi gerektiği, fakat bunların hiç birisinin yapılmadığı, bunun büyük bir eksiklik olduğu değerlendirilmiştir.[19]

Yayımlanan V nci cildin konusu Mustafa Kemal'in 1870-1871 Alman-Fransız savaşı hakkında tuttuğu notlar ile 1905-1908 yılları arasında tuttuğu günlük notlardır. V nci cildin içeriğini oluşturan not defterlerinin orijinalleri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivinde, Atatürk Koleksiyonları bölümünde bulunmaktadır.

Mustafa Kemal, 1870-1871 savaşını incelediği not defterlerinde; Almanların kazandığı zaferlerde, komutanların rolünü, askerî amaçla hazırlanmış haritaların önemini, yapılacak taarruzlarda sadece askerî mevcudun değil, siyasi ve coğrafî unsurların da iyi bir biçimde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Mustafa Kemal, bu savaşın kazanılmasında Prusya Başbakanı Bismarck'ın siyasi başarıları ve Moltke'nin askerî başarılarının ne denli önemli olduğu vurgularken, yaptığı askerî durum değerlendirmesinde, Avusturya ile bir savaş gözükmemesine rağmen Moltke tarafından kuvvet ayrılmasını doğru ve haklı bulurken İngiltere'nin

---

17 **Aynı eser**, s.5-6.

18 **Atatürk'ün Not Defterleri** – IV, Genkur.Basımevi, Ankara, 2005, s.7-14.

19 **Aynı eser**, s.11-12.

bu kapsamda dikkate alınmamasını bir hata olarak değerlendirmektedir.[20]

İki ordunun durumları ayrı ayrı değerlendirilirken, askerî planlar ayrıntılı bir biçimde incelenmekte ve yorumlanmaktadır. Bir askerî harekatta birliklerin süratle cepheye ulaştırılmasında demiryollarının önemi vurgulanırken, Osmanlı topraklarında demiryollarının yaygın olmamasının yaratacağı sıkıntılar üzerinde durulmuştur.[21]

Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu içinde yer alan ve askerî konuları içeren üç adet not defterinden oluşturulan VI ncı cilt, Mustafa Kemal'in İstihkâm ve Topçuluk, Stratejik Taarruz ve Stratejik Savunma, Subaylar için yazılmış olan Hizmeti Seferiye Talimnamesine ait notlarının değerlendirmesini yapmaktadır.[22]

VI'ncı cilt içinde yer alan not defterlerinde; kale muharebelerinde topçu birliklerinin tertibi ve istihkâmcılık faaliyetleri ile kale içinde savunan birliklerin savunma yöntemleri hakkında Atatürk'ün görüşleri, ayrıca harp ilkelerinden stratejik taarruz ve stratejik savunma konuları ayrıntılarıyla ele alınmakta ve XIX ncu yüzyıldaki savaşlar bu yönden değerlendirilmektedir. Ayrıca Kur.Bnb. Mustafa Kemal, meselelerin nasıl hazırlanacağını, durum muhakemesinin nasıl yapılacağını ve bu kapsamda plan tatbikatı/harp oyununun nasıl oynanacağını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

Bu not defterinde yer alan bilgiler, özellikle Harp Akademisinde okuyan genç subaylar için önemli bir kaynak niteliğindedir.

4. SONUÇ

Mustafa Kemal, askerliğe dair yazdığı eserlerde, bir yandan kendini ve kendisi gibi genç subayları yetiştirmeye, birikimlerini artırmaya çalışırken, ortaya koyduğu değerlendirmeler ve eleştiriler ile büyük bir askerî deha olmaya aday olduğunu da göstermiştir. Özellikle "Subay ve Komutan ile Konuşmalar" isimli eserinde orta-

---

20 **Atatürk'ün Not Defterleri** – V, Genkur.Basımevi, Ankara, 2005, s.141-142, 147-148.

21 **Aynı eser**, s.149-150, 159-160.

22 **Atatürk'ün Not Defterleri –** VI, Genkur.Basımevi, Ankara, 2005, s.1-10.

ya koyduğu görüşleri, Trablusgarp ve Balkan Savaşları değerlendirmeleri, her biri bugün bile geçerliliğini koruyan askerî prensipler ve etkili sözleri, adeta bir devrim niteliğindedir.

Harbiye Mektebindeki ve Harp Akademisindeki öğrencilik dönemlerinde büyük bir azimle kendini yetiştirmeye başlayan ve önemli gördüğü her şeyi not defterlerine kaydeden, bunları yanından ayırmayan ve yazmaktan asla vazgeçmeyen Mustafa Kemal, 1933 yılına kadar not defteri tutma alışkanlığını sürdürmüştür.

Not defterlerinde 1683 II. Viyana Kuşatması'ndan başlayarak, geçmişin önemli savaşları, Osmanlı-Rus Savaşları incelenirken bile sadece bu savaşlara ait adedi bilgileri ve klasik değerlendirmeleri değil, O'nun askerî dehasının pırıltılarını ortaya koyan kişisel değerlendirmelerini, gördüğü önemli hataları ve ürettiği muhtemel çözüm yollarını da görmekteyiz.

Özellikle Trablusgarp, Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı'na ait tuttuğu not defterlerinde, askerî dehasını görmek mümkündür. Bu savaşlarda ortaya koyduğu fikirleri, taktikleri ve komuta gücü, sadece imkânsız diye nitelendirilen savaşları kazanmamıza yol açmamış, O'nun askerî dehasını da bütün dünyaya kabul ettirmiştir.

BİR İDEAL OLARAK MİSÂK-I MİLLÎ'NİN İLÂNI VE ANLAMI

Doç.Dr.Mustafa BUDAK

Bu bildiri, esas itibariyle Misâk-ı Millî hakkında kışkırtıcı gelebilecek şu iki sorunun analitik tarzda cevabını aramaya çalışacaktır:

1. Misâk-ı Millî beyânnâmesi, içerik açısından tamamen Erzurum ve Sivas kongreleri beyânnâmelerine mi dayanmaktadır?

2. Yine Millî Mücadele literatürüne bakıldığında, Misâk-ı Millî beyânnâmesine temel teşkil edecek olan Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'dan gönderdiği belge ortada yoktur. Acaba, gerçekten bu belge ortada yok mudur?

3. Gerçek Misâk-ı Millî beyânnâmesini nasıl tanımlamalı ve anlamalıyız.?

4. Bugün için Misâk-ı Millî'nin anlamı var mıdır?

Bilindiği gibi, ya da herhangi bir Millî Mücadele Tarihi kitabını açtığımızda görmekteyiz ki, Misâk-ı Millî, Erzurum ve Sivas kongreleri beyannamelerine dayanmaktadır. Ancak, tarihi olayları, o dönemde ortaya konmuş belgeler ışığında bir süreklilik içinde değerlendirdiğimizde, durumun hiç de öyle olmadığı kolaylıkla anlaşılacaktır. Bunu daha açık deyimle söylersek, Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'na yönelik Osmanlı Hükûmeti'nin bakışını yansıtan belgeler, incelenmeden Misâk-ı Millî'nin gerçek mahiyetini, kaynaklarını doğru anlamak mümkün değildir.

Bu bağlamda ilk başvurulacak belge, Paris Barış Konferansı'na Osmanlı Devleti'nin 23 Haziran 1919'da sunduğu muhtıradır. Bu muhtıranın adı müdafaanâmedir. Her ne kadar bu muhtıra, Damad Ferid Paşa'nın 17 Haziran 1919'da "kendiliğinden"yaptığı konuş-

ma[1] ile karıştırılarak yerle ve yabancı yazarlarca fazla ütopik bulunarak eleştirilmiştir[2]. Oysa 23 Haziran muhtırası yine eleştirilmişse de içeriği incelendiğinde Misâk-ı Millî beyânnâmesi ile büyük benzerlikler taşıdığı görülecektir. Bu benzerlikler, sınırlar, Boğazlar borçlar ve kapitülasyonlar ile ilgilidir. Sadece muhtırada, Misâk-ı Millî'den farklı olarak azınlıklardan bahsedilmemektedir.

Her şeyden önce hem 23 Haziran 1919 tarihli muhtıra ve hem de Misak-ı Millî beyânnâmesi'nin tek uluslararası meşruiyet kaynağı/dayanağı Wilson ilkeleri idi. Buna bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri dahildir. Çünkü I.Dünya Savaşı sonrası galip devletlerin çıkarlarına göre kurulmaya çalışılan uluslararası düzenin meşruiyet kaynağı Wilson ilkeleridir. Adeta bu husus bir zorunluluktur.

Her iki belge arasında ikinci benzerlik sınırlarla ilgilidir. Gerçekten 23 Haziran 1919 muhtırası, Misâk-ı Millî beyânnâmesi'nde "kriter" olarak ortaya konan sınır meselesinde adetâ bir açılım sağlamakta ve bugüne kadar yapılan "Misâk-ı Millî'de kasdedilen sınırlar neresiydi?" tartışmalarına son vermektedir. Üstelik 23 Haziran muhtırasında sınırlar, "yeni Türkiye'nin sınırları olarak adlandırılmakta ve çerçevesi verilmektedir:

---

1 Bu konuşmanın tam metni için bkz., Ahmed İzzet Paşa, **Feryadım** II, (Yayına Hazırlayanlar: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s.313-316, M.Cemil Bilsel, **Lozan** I, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933, 224-227; Özeti için bkz., Ali Fuad Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, s.116-117; Yorumlu bir şekilde ise Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele** I, İkinci Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.396-398.

2 Bu yazarlardan Paul Helmreich, ABD başkanı Wilson'un bu muhtırayı " Ömrümde bundan daha aptalca bir şey duymadım" dediğini aktardıktan sonra Lloyd George'un da "iyi espiri" diye muhtırayı tanımladığını yazarken (**Sevr Entrikaları**, Tercüme: Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s.81), Amerikalı tarihçi Laurence Evans ise Paris Konferansı'nın Onlar Konseyi üyelerinin sözkonusu muhtırayı "Osmanlı İmparatorluğu'nu koruma amaçlı büyük bir küstahlık" olarak değerlendirdiklerini kaydetmiştir(**Türkiye'nin Paylaşılması**, Türkçesi: Tevfik Alanay, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s.191). Bununla birlikte diplomat Osman Olcay 'da 23 Haziran muhtırasını " zayıf, gerçekçilikten uzak, duygusal, biçimsel açıdan kötü kaleme alınmış, sorunların ağırlığı açısından yanlış değerlendirmelere açık " bir belge olarak yorumlamıştır. Bkz., **Sevres Andlaşmasına Doğru**, (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1981, s.LXXI.

"…garben Gümilcine livâsı dâhil olmak üzere Balkan harbinden mukaddem mevcûd bulunan Türk-Bulgar hatt-ı hudûdu, şimâlen Karadeniz, şarkan Evliye-i Selâse dâhil olmak üzere Türklerle meskûn mahalleri muhtevî olarak Poti cenûbundan başlayûb aşağıda izâh olunacağı vechile Ermenistan içûn tâ'yîn olunacak hudûd ve sâbık İran hudûduyla mahdûd bulunacakdır. Cenûben hudûd Türk-Arap hatt-ı fasl-ı millîsi olan Kerkük livâsından başlayarak Musul, Re'sû'l-ayn ve Haleb'den geçerek Lazkiye'nin şimâlinden bulunan İbn-i Hani burununda Bahr-i Sefîd'e mülâki olacaktır. Bu hudûd dâhilinde kalan arâzi payi-tâht-ı saltanatı teşkîl eden İstanbul ile beraber Vilson prensiblerine müsteniden Türk hâkîmiyet-i millîyesi vatanı olacaktır."

Demek istiyorum ki, 23 Haziran muhtırasının 3.maddesinde yer olan bu sınır, Misâk-ı Millî beyânnâmesi'nin, birinci, ikinci, üçüncü ve maddelerini kapsamakta; orada ya kriter olarak belirtilen ya da açıkça yazılan maddelerle aynı anlamı içermektedir. Ayrıca 23 Haziran muhtırası, sadece sınır tanımlaması yapmamış; bu sınırın hangi gerekçeyle hayatî olduğunu da ortaya koymuştur. Muhtıraya göre bu sınırlar içinde hukuk hâkimiyetinin sağlanması, ancak, Türklerin yaşadıkları bu yerlerin "vahdet-i millîye ve istiklal-i siyasisinin" mutlak suretde korunmasıyla mümkündür.

Bundan başka sınırlar konusunda 23 Haziran 1919 tarihli muhtıranın Misâk-ı Millî beyannâmesi ile benzerliği İstanbul ve Boğazlarla ilgili hükümleridir: Nitekim bu husus, muhtıranın 10.maddesinde "Wilson prensiplerinin Devlet-i Aliyye'ye müte'allik on ikinci maddesinin fıkra-i sâniyesinde Çanakkal'a ve Karadeniz boğazlarının küşâdı taleb olunmaktadır. Hükûmet-i Seniyye pay-ı tahtın emniyetine müte'allik tedâbir-i tedâfü'iyyenin ittihâzı şartiyle hâl-i harb ve sulhda bir sûret-i dâ'imede Boğazlar'dan milel-i cihânın serbestî-i seyr ü seferini te'mîn eylemeğe müheyyâdır." Şeklinde yer almaktadır ki, içerik bakımından Misâk-ı Millî'nin dördüncü maddesiyle aynıdır.

Sözkonusu aynîlik, kapitülasyonlar ve borçlar sözkonusu olduğunda da geçerlidir.23 Haziran muhtırasının sekizinci maddesinde Türkiye'nin gelecekteki hayatı açısından malî ve iktisadi bağımsızlığa ulaşması için kapitülasyonların kaldırılmasının gerekliliği vur-

gulanmıştır. Aksi halde "Türkiya, menâfî-i iktisadiyesinin kasden ve hiçbir sebeb-i meşrû'a müstenid olmaksızın Avrupa menâfi'ine fedâ edilmesi demek" anlamına geleceği belirtilmiştir. Aynı şekilde borçlar konusunda da muhtırada (9.madde) " Hükûmet-i Seniyye, ta'yîn ve tahdîd edilecek hudûd dâhilinde meskûn ahâliye nisbeten hissesine düşecek borçlarını alacaklılariyle bi'l-i'tilâf nâmûs-kârâne ödemeğe ve bütün mesâ'îsini bu cihete sarf eylemeğe müheyyâdır. Bu husûsda düvel-i mütemeddine-i garbiyyenin müzâheret-i mâliyelerini temenni eyler" denilmektedir ki, Misâk-ı Millî'nin altınca maddesine karşılık gelmektedir.

Genel çerçevede 23 Haziran muhtırasını değerlendirdiğimizde, muhtıranın 11.maddesindeki hükümlerden hareketle, Türkiye'nin bir "talepler paketi" olduğunu görmekteyiz. Bunu Osmanlı Devleti'nin devam eden Paris Barış Konferansı'na sunduğu "barış şartları" olarak da okumak mümkündür. Bu bağlamda muhtıra, sözkonusu talepler yerine geldiğinde yeni Türkiye'nin devlet ve millet olarak gelişmeye istekli Milletler Cemiyeti'nin üyesi olacağını taahhüd etmektedir. Bundan dolayı 23 Haziran muhtırası, bir "taahhüdname" dir. Nitekim muhtıranın 11.maddesi, bizi doğrular niteliktedir:

"….Nihâyet işbû metâlibin is'af-ı halinde yeni müstakil ve temeddüne hâhişger bir Türkiya'nın temelli kurulacağına kâni' olan hükûmet-i seniyye, Türklerin ba'de-mâ manzûme-i düveliye arasında istihsâlât-ı umûmiyyeye iştirâk eden sulh-perver, çalışkan ve Cem'iyyet-i Akvam'a dühûle şâyân bir millet hâlinde sarf-ı mesâ'î ile düvel-i garbiye-i gâlibe ve mütemeddineye ile'l-ebed minnet-dâr olarak yaşayacağını beyân ile iktisâb-ı fahr ü mübâhat eder"[3]

Dikkat edilirse bu sözler, talepler yerine getirildiğinde "yeni bağımsız ve medenileşmeye istekli bir Türkiye"nin temelli kurulacağı ve böyle bir Türkiye'nin Batılı Devletlerle uyumlu olarak birlikte yaşabileceği düşüncesine işaret etmektedir. Farklı bir şekilde ifade edilmesine rağmen bu düşüncenin, Misâk-ı Millî beyânnâmesinde de var olduğunu düşünüyorum. Bunu anlamak için hem Misâk-ı Millî beyânnâmesi hazırlıklarını ve hem de beyânnâmenin başlangıç kısmını okumak gereklidir. Bilindiği gibi Misâk-ı Millî

[3] Bu konuda geniş değerlendirme ve yorumlar için bkz., M. Budak, **İdealden Gerçeğe**, s.82-89.

beyânnâmesi, Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı'nın eseridir. Bundan dolayı, beyânnâmenin başlangıç kısmı "Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı a'zâları" diye başlamaktadır. Devamında ise "istiklal-ı devlet ve istikbâl-i milletin haklı ve devamlı bir sulha nâ'iliyet içûn ihtiyâr edebileceği fedâkarlığın hadd-i a'zâmisini mutazammın olan esâsât-ı mezkure hâricinde pâyidar bir Osmanlı saltanat ve cem'iyyetinin devâm-ı vücûdu gayr-ı mümkün bulunduğunu kabûl ve tasdîk eylemişlerdir" denmektedir.

Kısaca ifade edersek, Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleri, devletin bağımsızlığı yolunda haklı ve kalıcı bir barışa ulaşmak için yapabilecekleri fedakarlığın en üst sınırının beyânnâme şartları olduğunu bildirmektedirler. Bu yönüyle Misâk-ı Millî beyânnâmesi de "Osmanlı Devleti'nin barış programı"dır. Unutmayalım ki, bu beyannâme, Türkiye'nin geleceğinin tartışıldığı, paylaşma hesaplarının yapıldığı ve bu arada da payitaht İstanbul'un uluslararası devlet haline getirilmesi ile Boğazların bekçiliğinin Türklerden alınmasının konu edildiği bir dönemde hazırlanmış ve bütün dünyaya açıklanmıştır.

Bu kadar benzerliğin dışında sadece azınlıklar konusunda muhtırada bir bahis bulunmamakta ve buna karşılık Adalarda bir nüfus mübadelesinden sözedilmektedir. Oysa Misâk-ı Millî'nin beşinci maddesi azınlıklar konusunda mütekabiliyeti öngörmektedir.

Bütün bu anlatılan içinde, Misâk-ı Millî'ye katkı anlamında Erzurum ve Sivas kongrelerinin hiç mi rolü bulunmamaktadır? Elbette rolü vardır. Bu rol sınır kriterinin belirlenmesinde göze çarpmaktadır. Erzurum kongresi beyannamesinin birinci maddesi, hangi Osmanlı vilayetlerinin "yekdiğerinden ve Camia-i Osmaniyye'den ayrılmazlığı"na işaret ederken altıncı maddesi ise daha belirgin bir şekilde "Mondros mütarekesi imzalandığında sınırlarımız içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi" denilerek çoğunluğunu Müslümanların meydana getirdiği Doğu Anadolu vilayetlerinin "birbirlerinden ve anavatandan ayrılmazlığı" vurgulanmıştır[4]. Bundan

[4] Kongrenin birinci maddesindeki Osmanlı vilayetleri, "Trabzon vilayeti ve Canik Sancağı ile Vilayet-i Şarkiye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Mamuretülaziz, Van, Bitlis vilayatını ve bu saha dahilindeki evliye-i müstakile" kasdedilmektedir. Erzurum Kongre beyannamesinin tam metni için bkz.,

dolayı Erzurum Kongresi beyannamesi, insan unsurunun tanımlanması açısından hem Sivas Kongresi beyannamesi ve hem de Misâk-ı Millî beyânnamesinin birinci maddelerine benzemektedir. Bütün bu belgelerde geçen insan unsurunun adı, "Cami'a-i Osmaniye" ya da " Osmanlı İslam"dır. Ayrıca, sınır konusunda ise anlaşılır şekliyle söylersek, "Mondros mütarekesi imzalandığında" denmekte ve mütareke kriter olarak alınmaktadır. Bu husus, Sivas kongresi beyannamesinde hangi sınırlar içindeki insan topluluğu sorusuna "Mondros mütarekesi imzalandığında hududumuz dahilinde"[5] cevabı verilirken Misak-ı Millî beyânnamesinde Mondros mütarekesi kasdedilerek "mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde" ibâresine yer verilmiştir. Bu ise "Arapların yaşadıkları toprakların dışındaki sınır" anlamına gelmektedir.

2. Millî Mücadele literatüründe Misâk-ı Millî beyannamesi için Ankara'dan Hüsrev Gerede'ye verilerek İstanbul'daki Osmanlı Meclis-i Mebûsânı'na gönderilen metnin orjinalinin bulunmadığı yazılıdır. Ancak, Aralık 1919-Ocak 1920 döneminde Ankara'dan Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği belgeler kıyaslandığında durumun hiç de öyle olmadığı anlaşılacaktır. Bu bağlamda söylenecek ilk şey, 17 Şubat 1920'de, Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânın ilan edilmiş metnin dışında Misâk-ı Millî ile ilgili iki müsvedde metnin olmasıdır. Kanaatimizce bu ilk metin, Hüsrev Gerede'ye verilmiş 19 Ocak 1920 tarihli yedi maddelik metindir[6]. Fakat bu metin, doğrudan Misâk-ı Millî ya da Ahd-i Millî adını taşımamakta ve açıkça Müdafaa-i Hukuk Grubu Programıdır. Bunu, içerik analizin-

---

Askerî Tarih Belgeleri, Yıl 30, Sayı 79, Mayıs 1981, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1981, s.42-44.

5 Daha orijinali"Devlet-i Osmaniye ile Düvel-i İtilafiye arasında mün'akid mütarekenamenin imza olunduğu 30 Teşrin-i evvel 334 tarihindeki hududumuz dahilinde" şeklindedir.Aynı şekilde beyannamenin altıncı maddesinde de insan unsuru ifade edilirken bu kriter cümleler aynen yazılmıştır. Bkz., Faik Reşit Unat, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyetinin Kuruluşuna Ait Vesikalar", **Tarih Vesikaları** I/1, Haziran 1941, s.7-8.

6 Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 1977 Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, , s.41-42. Aslında bu armağan sayısı, Genelkurmay **ATASE Arşivi**'nde yer alan Atatürk Arşivi'ndeki Misak-ı Milli dosyalarındaki belgelerin yayımıdır. Hüsrev Gerede'nin götürdüğü belgede burada yer almaktadır.

den sonra anlıyoruz. Nitekim, bu metnin birinci, ikinci maddeleriyle dördüncü maddesinin Araplarla ilgili ilk kısmı "haricinde" ibaresi eklenerek Misâk-ı Millî beyânnamesinin birinci maddesini oluşturmuştu. Dördüncü maddesinin Evliye-i Selase ile ilgili kısmı asıl beyannamenin ikinci maddesinde yer alırken aynı maddenin Batı Trakya hakkındaki hükmü, Misâk-ı Millî'nin üçüncü maddesi olarak yazılmıştı. Hüsrev Gerede metni adını verdiğimiz bu ilk müsvedde metnin Halife-Sultan, İstanbul ve Boğazlarla ilgili altıncı maddesi aynı şekilde Misâk-ı Millî beyannamesinin altıncı maddesidir.

Diğer taraftan bu ilk müsvedde metin ile Misâk-ı Millî metni arasındaki en önemli farkı beşinci maddesi idi. Bu madde "yabancı bir devletin yardımını öngörmekteydi.

İkinci müsvedde metin ise 21 Ocak 1920 tarihli Müdafaa-i Hukuk Grubu programı olarak İsmet Bey tarafından yazılmış ve İstanbul'daki Rauf Bey'e gönderilmiş sekiz maddelik metindir[7]. Bu metnin 19 Ocak tarihli metinden iki farkı vardır. Bunlardan birincisi dördüncü maddede yer alan "Osmanlı memleketlerinin ekonomi yönünden varlığını sürdürmesine ve gelişme olanaklarına zarar veren maddeler olunamaz" hükmüdür ki, yeniden formüle edilerek Misâk-ı Millî'nin altıncı maddesi haline getirilmişti. İkinci fark ise 19 Ocak tarihli metinde beşinci madde olarak yer alan "müzaheret"maddesinin bulunmamasıydı.

Anlaşılan o ki, her iki metnin adı da "Müdafaa-i Hukuk Grubu programı"dır. Bu metinler ile Misâk-ı Millî arasındaki en önemli fark, asıl metnin birinci maddesinde Türkiye'nin yeni sınırlarına işaret eden hükmün "hatt-ı mütareke dahil ve haricinde" biçiminde yazılmasıdır. Fakat, bu husus, İstanbul'da eklenmiştir. Ayrıca, başlangıç kısmının varlığı Misâk-ı Millî beyannamesinin orijinal tarafıdır.

Bütün bu yazılanları özetlersek, Misâk-ı Millî ile ilgili çalışmalar eş zamanlı olarak hem İstanbul'da ve hem de Ankara'da başlamıştır. 12 Ocak 1920'de açılan Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Hüseyin Kazım Kadri, Rauf Bey, Yusuf Kemal Bey'in aralarında bulunduğu ortak bir komisyonda Ankara'dan gönderilen metinler

---

7 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Birinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 301-302.

başka görüşlerle birlikte müzakere edilmiş ve sonunda Misâk-ı Millî beyannamesi, 28 Ocak 1920'de meclisin resmi olmayan bir oturumunda kabul, 17 Şubat 1920'de de ilan edilmiştir[8].

3. **Misâk-ı Millî'nin anlamı:** Diğer adı Ahd-i Millî olan Misâk-ı Millî beyânnâmesi, Ahmet Mumcu'ya göre bir "parlamento kararı"dır[9]. İki meclisli Osmanlı Parlamentosunda Meclis-i Mebusanın, 1909'daki anayasa değişikliğinden sonra böyle bir karar alması mümkündür.

Devrin iç ve dış siyasi şartları dikkate alındığında Misâk-ı Millî beyannamesi, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın ortaya koyduğu Paris Barış Konferansı'na yönelik barış şartlarını öngören bir programdır. Bunu anlamak için beyannamenin başlangıç kısmını okumak yeterlidir. Bu kısımda fedakârlıktan sözedilmekte ve bunda kasdın Arap vilayetlerinden vazgeçmek olduğu anlaşılmaktadır[10].

Mustafa Kemal Paşa'ya göre Misâk-ı Millî beyannamesi "Milletin âmal ve makasıdını içine alan kısa bir program idi[11]. Bu tanımlama, Ocak 1920'ye ait bir tanımlama idi. Ocak 1922'de, Ahmet Emin Yalman'a verdiği mülakatta Misâk-ı Millî için " Millî Misak, sulh imzalamak için en makul ve asgari şartları bir araya getiren bir programdır. Barışa varmak için üzerinde duracağımız esasları Misak-ı Millî ortaya koymuştur[12].Daha sonra Lozan görüşmeleri sırasında 19 Ocak 1923'de İzmit'te bir sinemada yaptığı konuşmada ise "Millet mevcudiyeti için istiklali için, hâkimiyeti için behemehal istihsâle mecbur olduğu esas" diyordu[13].

Görünen o ki, Mustafa Kemal Paşa'da esasta Misak-ı Millî'nin bir barış programı olduğunu kabul etmektedir. Aynı zamanda bu program, Millî Mücadelenin amaçlarını içine alan bir program niteliği de taşımaktadır.

---

8 M. Budak, **a.g.e.**, s.155-156.

9 A. Mumcu, "Misak-ı Milli ve Anayasamız", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, I/3, Temmuz 1985, s.822-823.

10 M. Budak, **a.g.e.**, s.159-160.

11 Kemal Atatürk, **Nutuk** I, 15. Baskı, MEB Yayını, İstanbul 1987, s.360.

12 Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim,** II, İstanbul 1970, s.264.

13 Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları,** Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara 1982, s.96.

Buna rağmen Misâk-ı Millî hakkında birçok yerli ve yabancı yazar, farklı tanımlamalar yapmışlardır. T.Zafer Tunaya'ya göre Misak-ı Millî, Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararların Müdafaa-i Hukuk ilkelerinin Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından benimsenmiş bir programdı. Hatta bu program " yeni, ulusal ve bağımsız bir devlet kurmak üzere harekete geçmiş Türklerin akdettikleri birlikte yaşamak üzere anlaştıkları koşulları içeren bir ictimai mukaveledir[14]. Ancak Tunaya'nın bu Rousseaucu yaklaşımı pek doğru görünmemektedir. Yine bir başka anayasa hukukçusu Bülent Tanör ise bu belgenin esaslarının Mustafa Kemal Paşa tarafından belirlendiği düşüncesindedir. En önemlisi Tanörü için bu belge Osmanlı Devleti'nin ülke ve nüfus unsurları ile egemenlik hakkını yeniden ortaya koyma anlamına gelmektedir[15]. Doğu Ergil için ise Misak-ı Millî " Erzurum ve Sivas kongreleri sürecinde Padişah ve İtilâf devletlerine karşı ulusal akımın bir ilkeler bütünüdür"[16].

İngiliz tarihçisi Harold Temperley de Anadolu'nun coğrafi birliği bağlamında Misak-ı Millî'nin birinci maddesine dikkat çekmiştir. Bunu yaparken de insan unsuruna temas etmiş ve bu unsuru "mütareke hattının kuzeyinde Osmanlı-Arap olmayan nüfusu fiili ve resmen bölünmez bir siyasi bütün" olarak tanımlamıştır[17]. David Fromkin'e göre Misak-ı Millî, bir "Kemalist politik ilkeler deklarasyonu"dur[18]. Arnold Toynbee'ye göre ise bir "bağımsızlık bildirisi"dir[19].. Bernand Lewis'e bakılırsa o da Misak-ı Millî'yi "Erzurum ve Sivas bildirilerine dayanan ve toprak bütünlüğü ile millî bağımsızlık üzerindeki

---

14 T.Z. Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Rejimine Geçiş", **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,** Genişletilmiş 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 1981, s. 189-191.

15 B. Tanör, **Kurtuluş Üzerine 10 Konferans** (Türkiye 1918-1923), Der Yayınları, İstanbul 1995, s.68-71..

16 D. Ergil, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi,** Turhan Kitabevi, Ankara 1971, s. 179-181.

17 H. Temperley, **A History of the Peace Conference of Paris,** VI, s.London 1924, 53-54.

18 D. Fromkin, Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1922 (Çeviren: Mehmet Harmancı) Sabah Kitapları, İstanbul 1993, s.425-426.

19 A. Toynbee, **The Western Question in Greece and Turkey** (A Study in the Contacat of Civilisations) London 1922, s.187-190.

temel istekleri ifade eden bir beyanname olarak görmektedir[20].

Ancak Ahmet Davudoğlu'nun Misâk-ı Millî'ye yüklediği anlam biraz farklıdır. Uluslararası ilişkiler açısından bir bakışı yansıtan A.Davudoğlu'nun bu görüşüne göre, Misak-ı Millî, Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyılında gözlenen kendi siyasi varlığını korumaya yönelik dış politika tecrübesinin ortaya çıkardığı reflekslerle uluslararası şartların gerekli kıldığı bir ortamda devlet olarak " bütün uluslararası mesuliyet ve iddialardan" soyutlanmanın bir ifadesidir. Hiç şüphesiz bu soyutlanma, devlet olarak uluslararası alanda iddialı konumdan vazgeçmenin yanı sıra "Batı eksenine alternatif ya da muhalif değil bu eksenin bir parçası olma"anlamına gelmektedir. A.Davudoğlu'na göre bu yeni anlayış Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" şeklindeki barışçı dış politikasının esasıdır[21].

MİSAK-I MİLLÎ'NİN ESASLARI

17 Şubat 1920'de ilan edilen Misak-ı Millî beyannamesi, altı maddeden meydana gelmektedir. Bu maddelerin ilk üç maddesi sınırlarla ilgilidir. Bu yüzden Misak-ı Millî denince akla daha ziyade Millî Mücadele döneminde tesbit edilmiş ve anavatana bitişik olup dahil edilmek istenen Türklerin yaşadıkları yerler anlaşılmıştır. Bunlardan en önemlisi, halihazırda da hangi bölgeleri kapsadığı tartışma konusu olan Türkiye'nin güney sınırlarıyla ilgilidir. Bu husus, beyannamenin birinci maddesinde yer almaktadır. Bu maddenin ilk kısmına göre, Araplar, selfdeterminasyon ilkesi gereğince kendi kaderlerini kendileri belirleyecektir. Bunun dışında kalan- ki belgede "mezkur hatt-ı mütareke dahil ve haricinde geçiyor- ırkî, dini ve amaç birliği içinde Osmanlı-İslam çoğunluğunun yaşadıkları toprakların bölünmez bir vatan olduğu vurgulanmaktadır. Burada iki soru akla geliyor:

1. Bu sınırlar neresidir?

2. Bu belgede zikredilen Osmanlı-İslam çoğunluğundan kasıd nedir? Ya da bu Osmanlı İslam çoğunluğu kimlerdir?

---

[20] B. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (Çeviren: Metin Kıratlı), 2. baskı, TTK Yayını, Ankara 1984, s.250.

[21] A. Davudoğlu, **Stratejik Derinlik** (Türkiye'nin Uluslararası Konumu), Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2001, s.69.

Bu konuda bize en açık ve tartışmasız ışık tutan belge daha önce bahsettiğimiz 23 Haziran 1919 tarihli muhtıradır. Bu muhtırada verilen Türkiye'nin güney sınırları, Misak-ı Millî'nin birinci maddesindeki kriter olarak verilmiş sınırlara işaret etmektedir ki, bu da son dönemdeki Osmanlı Devleti'nin Halep ve Musul vilayetlerinin güney sınırlarıdır. Nitekim bu topraklar, Osmanlı coğrafya dilinde Osmanlı Asyası/Anadolusu (Asya-i Osmanî) içinde değerlendirilmiştir. Diğer taraftan, ikinci maddede Elviye-i Selase (Kars, Ardahan Batum)'den bahsedilirken Batum'un kuzeyindeki Poti'ye kadar uzanan ve Cenub-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti sınırlarına dahil edilmiş olan Nahçıvan'ı kapsayan bir bölge yeni Türkiye'nin sınırları içinde kabul edilmiştir. Buna karşılık beyannamenin üçüncü maddesinde yapılacak halk oylamasından sonra Batı Trakya'nın da Türkiye'ye dahil olacağı amaçlanmış ve böylece, Gümülcine'den itibaren Batı Trakya'nın da anavatan sınırları içinde olacağı tasavvur edilmiştir.

Hiç şüphesiz, Misak-ı Millî beyannamesinin birinci maddesi, Arapların selfdeterminasyon hakkından sözetmesi de dikkate alındığında, Türkiye'nin güney sınırlarıyla ilgilidir. Bu maddede geçen Osmanlı-İslam ibaresi de, güney sınırlarından bahsedildiği için dar anlamda Türkler ve Kürtleri kapsamaktadır[22]. Bu bağlamı biraz daha genişletirsek Mondros mütarekesi hattının içinde ve dışında kalan çoğrafyada yaşayan Türk, Kürt, Çerkez ve Arnavud gibi İslam ortak paydasına sahip insan topluluğu anlaşılmalıdır. Zaten Mustafa Kemal Atatürk'de, 24 Nisan 1920'de, TBMM'nde yapmış olduğu bir konuşmada bu hususa dikkat çekerek sözkonusu insan topluluğunu "anasır-ı İslam" diye tanımlamış[23] ve hem kurtuluş mücadelesini ve-

---

[22] Bu ibare, orijinal beyannamede geçmektedir. Aynı şekilde, Mondros mütarekesi kasdedilerek "hatt-ı mütareke dahil ve haricinde" ibaresi de orijinal beyanname ifadeleridir. Ne yazık ki, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren günümüz de dahil bu konuda yazılan kitapların çoğunda, birbirlerinden naklen dönemlerin ideolojik anlayışlarına uygun olarak orijinal beyanname metinlerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu bağlamda ilk örnek, Türk Tarihi Tetkik Cemiyetince 1931'de yayımlanmış olan Tarih IV kitabıdır. Burada, Osmanlı-İslam ibaresi, Türk olmuş, "hatt-ı mütareke dahil ve haricinde" ibaresinden ise "haricinde" kelimesi çıkarılmıştır.. Bu ise orijinal beyanname metninin tahrif edilmesinden başka bir şey değildir.

[23] "…bu hudud dahilinde tasavvur edilmesin ki, anâsır-ı İslamiyeden yalnız bir cins millet vardır. Bu hudud dahilinde Türk vardır, Çerkes vardır ve anasır-ı

ren ve hem de yeni Türkiye'nin insan unsurunun daha ziyade etnik kökeni ne olursa olsun çoğunlukla Müslümanlar olduğu/olacağı gerçeğini açıklamıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Misak-ı Millî beyannamesi, I. Dünya Savaşı sonrası yeni uluslararası sistemin kurulma sürecinde, savaşın galibi devletlerin ortaya koyduğu Wilson ilkeleri vb ilke ve düşünceler ışığında hazırlanmış yeni Türkiye'nin barış programıdır. Aynı zamanda bu program, müzakere edilebilir asgari barış şartları anlamına da gelmektedir. Başka bir deyişle, Misak-ı Millî beyannamesi, Türkiye için I. Dünya Savaşı sonrası dönemde, savaşın galipleri karşısında gerçekleştirmeyi hedeflediği bir idealdir. Ancak, bu ideal hedef programı daha iyi anlayabilmek için Osmanlı hükûmetinin Paris Barış Konferansı'na sunmuş olduğu 23 Haziran 1919 tarihli muhtıra dikkate alınmalı ve birlikte değerlendirilmelidir. Görülecektir ki, birlikte değerlendirme, Mondros mütarekesinden sonraki tarihî gelişmelerin/olayların hiç de sanıldığının aksine, birbirlerinden kopuk ve ilgisiz olaylar olmayıp birbirlerini tamamlayan, birbirlerine ilham kaynağı olan gelişmeler olduğunu ortaya koyacaktır. Nitekim, 23 Haziran 1919 tarihli muhtıra ile Misak-ı Millî beyannamesi, dönemle ilgili tarihî sürekliliği ortaya koyan iki önemli belge olup özellikle birincisi, hem ilham ve içerik anlamında kaynak niteliği taşımaktadır. Daha da önemlisi her iki belgede de insan unsurunu tanımlamamıza yardımcı olan ortak vatan ve ortak din vurgusu dikkat çekicidir. Kanaatimce, günümüz için Misak-ı Millî beyannamesinin esas anlamı budur.

İslamiye vardır. İşte bu hudud memzuc bir halde yaşayan bütün maksadlarını, bütün manasiyle tevhîd etmiş olan kadre milletlerin hudud-ı millisidir.", Bkz., **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi** I, 3. baskı, Ankara 1959, s.16.

1920-1938 DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA ATATÜRK VE ANKARA

Doç. Dr. Nesrin Tağızade-KARACA*

28 Temmuz 1914'te başlayan I.Dünya Savaşı'nın sonucunda itilaf devletleri kazanan taraf olunca Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladı ve ardından Türk toprakların paylaşımı gündeme geldi. 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunun İzmir'i işgaliyle birlikte Anadolu'da başlayan direniş hareketi ile Millî Mücadele süreci başlamıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da T.B.M.M'nin kurulması ve 30 Ağustos 1922'de kazanılan zafer Türk tarihinin bu en acılı dönemini sona erdirmiş, yeni bir başlangıcın ve yeniden var oluşun temelini oluşturmuştur.

T.B.M.M.'nin Ankara'da çalışmalara başladığı ve Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihe kadar, Türk aydınının teklif ettiği bütün reçetelere rağmen Osmanlı Devleti kurtulamamış, *"milleti ancak milletin azim ve kararlılığının kurtaracağı"* düşüncesi yeni mücadelenin itici gücü ve manivelası olmuştur.

Ulusal kimliğin tasarımı ve teşekkülünde, o tarihin yazımı kadar benimsetilmesini de gerçekleştirmek için popüler ve kurgusal anlatımlara ihtiyaç duyulması evrensel bir durumdur ve bu arayışlar en iyi şekilde edebiyatta yansımasını bulmuştur. Kimliklerin çözüldüğü ve toplumsal ilişkilerin farklılaştığı kurtuluş ve kuruluş dönemlerinde edebiyata yansıyan bu olgu, kültürel olarak yeniden canlanma umutlarının yanında, özeleştiri bilincini ve yaklaşımını da beraberinde getirir. Cumhuriyet tarihinde de edebi ve entelektüel faaliyetlerin bir kısmı, Türk milletinin ölüm-kalım mücadelesi verdiği süreci konu almış, işlemiş ve halen işlemeye de devam etmektedir.

---

* Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Hayatî olduğu kadar siyasi bir dönemin, dönüşümün ve projenin parçası olan Millî Mücadele ve Cumhuriyet, ulus-devlet projesi ve yaratılmak istenen yeni kimlik; roman, hikaye, anı, monografi, tiyatro, mülakat gibi kurgu ve anlatı metinlerinde yani edebiyatta en iyi yansımasını bulmuştur.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte başlayan yeni dönem Türk edebiyatı, kaynağını Millî Mücadele'den alan hız ve coşkunlukla Millî Edebiyat'ın devamı olarak varlığını sürdürür. İlk eserlerini bu dönemde vermiş olan şair ve yazarlar, olgun eserlerini Cumhuriyet devrinde kaleme almışlar, edebiyat dünyasındaki varlık ve konumlarını bu devrede kazanmışlardır.

Millî Mücadele dönemi olarak; I.Dünya Savaşı'nın başlaması ve Cumhuriyet'in ilanına kadar olan 1914-1923 yılları arasında yaşanan olayları konu alan romanları, "Edebiyatımızda Kurtuluş Savaşı" bağlamında ele alan çalışmaların önemli bir kısmı, yazılış tarihleri bakımından üçe ayrılarak, I. Dönem (1920-1950), II. Dönem (1950-1980), III. Dönem ise 1980 ve sonrası olarak belirlenir. Nitekim, yakın tarihin belirleyici önemli dönemeçlerini içeren bu yaklaşım biçimi, yaygın ve benimsenen bir tasnif olmuştur. (Balabanlılar, 2003, 11-23)

Bu çalışmada; sözü edilen I. dönemi, çok partili siyasi hayata geçilen 1950 yılına getirmeden, yeni Meclis'in kurulması ile Atatürk'ün ölümüne kadar uzanan (1920-1938) yılları arasında yazılan romanlarla sınırladığımızı belirtmek gerekir. Bir anlamda Cumhuriyetin ilk kuşağından, savaş yıllarına tanıklık eden aydın ve yazarların, Türk Romanında Kurtuluş Savaşı bağlamında ortaya koyduğu eserler arasında Atatürk ve o dönem Ankara'sına odaklanan, oradan Anadolu'ya açılan bir perspektif arayışı içinde olduğumuzu ilave etmeliyiz.

Bu süreç içinde ortaya konan romanların örneklemeli bir dökümünü yapacak olursak: Aka Gündüz/ Dikmen Yıldızı (1928), Mehmet Rauf/ Halâs (1929), Ercüment Ekrem Talu /Kan ve İman (1924) Burhan Cahit Morkaya/ Nişanlılar, Yüzbaşı Celal (1933), İzzet Ethem Benice/ On Yılın Romanı (1933), Esat Mahmut Karakurt/ Allahaısmarladık (1936), Peyami Safa/ Sözde Kızlar (1922), Biz İnsanlar (1937), Yakup Kadri Karaosmanoğlu/ Yaban (1932), Ankara (1934),

Halide Edip Adıvar/ Ateşten Gömlek (1922), Kalp Ağrısı (1924), Zeyno'nun Oğlu (1928), Sinekli Bakkal (1935). Reşat Nuri/ Yeşil Gece (1928), Mithat Cemal Kuntay/ Üç İstanbul (1936), Memduh Şevket Esendal/ Ayaşlı ve Kiracıları (1934, vs.. (Naci, 1981, 123-176)

Hayatlarının ve sanatlarının önemli merhalelerini Millî Mücadele sürecinde idrak etmiş Halide Edip Adıvar ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, tanıklıklarıyla ağırlıklı bir şekilde yer tuttukları bu döneme yoğunlaşmadan önce, diğer isimler ve eserlerde Atatürk ve Ankara'yla vurgulanan anlam dünyasından örnekler üzerinde duracak olursak;

Refik Halit Karay; daha önce (1919) Memleket Hikayeleri'nde İstanbullu bir genç olarak sürgüne gönderildiği Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik'te (1913-1918) yılları arasında geçen günlerinde tanıdığı Anadolu'yu ve Anadolu insanının hikayelerini dile getirmiştir.

On yılın Romanı'nda, İzzet Ethem Benice, savaş yıllarının halkı ve hayatı etkilemesini anlatırken, iki Anadolu çocuğunun Ankara'da eğitim almaları konusunu da işlemiştir.

Aka Gündüz; 1929'da yazdığı İki Süngü Arasında eserinde, işgal sonrasında İstanbul'da suçlu sayılan insanlar için kurtuluşu Selanik'te görmüştür. Ankara, bireysel ve toplumsal dönüşümün simgesi durumundadır. Dikmen Yıldızı'nın kahramanı Yıldız, yitirdiği sağlığına Anadolu'nun dağları ve ormanlarında kavuşur, Tank-Tango'nun (1928) kahramanları, İstanbul'da dışlanmışken Ankara'da kabul görüp topluma karışır ve yararlı işler yaparlar. Dikmen Yıldızı'nda 1921'lerin Ankara'sı, Ulus Meydanı'nı dolduran insanlar gerçekçi bir anlatımla tasvir edilmiştir. İzmir'in işgali üzerine Ankara'ya yerleşen Yıldız ve ailesinin üzerine kurulu olan romanın sonunda, Mustafa Kemal Paşa mutluluğu getirecek bir ortam hazırlar ve gençlerin yüzüklerini takar... Zübeyde Hanım'la dostluk kuran Yıldız'ın iç dünyası ve konumu, Ankara'da sabah vakitleri, sokaklar, esnafın durumu canlı tasvirlerle aktarılmış, tarihi olanla kurmaca birlikte verilmiştir..

Dikmen Yıldızı'nda o dönemin Ankara'sı, özellikle mehtaplı gecelerde tepeden aşağılara baktıkça bir 'deniz' hayali uyandıran Ankara geceleri biçiminde anlatılır. Ankara'nın gündüzleri de güzeldir.

Yakın çevresi Solfasol Köyü, Abacılar Boğazı, Çiftehanlar; dışa açılan İnebolu yolu, Ankara ile bağlantısı nispetinde yer alır.

Bütün bir vatan coğrafyasının sembolü olarak kullanılan Anadolu ve özelde Ankara, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumunda ve varlığında realite olmanın yanında aynı zamanda bir imgedir. Aydınlar için 1920'den sonra çok farklı ve çok yönlü bir anlam ifade ettiğini gördüğümüz Anadolu, bir coğrafi bölge olmaktan öte bir şeydir ve artık temizliğin, saflığın, bozulmamışlığın ve dürüst kalmanın sembolü durumundadır.

İsmi ile ilgili çağrışım değeri, yer ve zamanla ilgili olan Üç İstanbul (1936), Mithat Cemal Kuntay'ın tek romanı olup. II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ile Mütareke dönemlerinin İstanbul'unun anlatıldığı bir eserdir. Romanın baş karakteri Adnan'ın Millî Mücadele ile ilgisinin mahiyetini, onun Ankara'nın dışında kalan konumuna rağmen gizlice alıp, çalışma odasında sakladığı ve sonradan tabutunun üstüne konacak olan 'kalpak' imgesinden hareketle anlayabiliyoruz:

"Zaten o, vaktiyle bütün arkadaşlara söylerdi. Bütün memlekette bir tek adam vardı: Anafartalar kahramanı!... Şimdi vatan bir insan gibi ölürken, bir insan bir vatan gibi ayaktaydı: Mustafa Kemal!... Mustafa Kemal ayağa kalkınca yeryüzüne vuran gölgesine bütün memleket sığıyordu. Mustafa Kemal ayağa kalktı demek, on beş milyon muzdaribin altında duracağı bir bayrak var demektir.

Bunları söylerken, gözleri doluyor, yüzü güzelleşiyordu. Bir milletin çehresine dar gelen büyük sevinç onun gözlerine sığıyordu: bu gözyaşları Adnan'ın gururuydu.

Fakat insanların yalnız heyecandan ibaret olması ne kadar fena… Aylar geçiyor, Ankara'dan onu çağırmıyorlardı. Adnan'ın ruhundan tırnakları uzanıyor, dişleri ürperiyordu. Onlarla yan yana dursaydı, millî mücadele'ye daha çok inanacaktı."

Üç İstanbul gibi TRT tarafından dizi olarak çekilen ve farklı alanlara uyarlanan, Memduh Şevket Esendal'ın Ayaşlı ve Kiracıları, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan toplumsal değişimi yansıttığı değerlendirmelerine konu olan bir eserdir. "Yeni yapılmış büyük bir apartmanın dokuz odalı bir bölüğünde oturuyoruz. Bu bölüğü Ayaşlı İbrahim Efendi adında biri tutmuş, isteyenlere oda kiraya veriyor"

(s.9) cümleleriyle başlayan roman, o dönem Ankara'sının şehir planlamasıyla ilgili önemli bilgileri içerir. Modernleşmenin, mekansal bir simgesi haline gelen Ankara, 1930'lu yıllarda izlenen devletçilik politikasıyla güçlenmiş, her kesimden insanın gidip geldiği bir yer olmuştur. Tanpınar; bu eserin yeni kurulan Ankara'nın atmosferinde zihniyet ve seviye farklılıklarının göstergesi olduğunu belirtir. Fethi Naci; "Memduh Şevket, bu odalarda oturan insanları anlatarak, bize o yılların Ankara'sından toplumsal bir kesit sunuyor, insanların özellikle 'küçük insanların yaşamlarını, değer yargılarındaki değişimleri gösteriyor; düzene değilse de bürokrasiye yönelik eleştiriler getiriyor" (Naci 1981, 209) diyerek düşüncelerini açıklarken, İsmail Çetişli; geçmiş dönemdeki Türk toplumunun değer yargılarında gözlenen yozlaşma ve sosyal çözülmenin romanda konu edildiği üzerinde durur. (Çetişli 1999, 238)

Anadolu'da halkla doğrudan teması olan iki aydın kesim; öğretmen ve subay tiplemesi, Anadolu halkının tanıdığı iki sosyal tabakanın yani eğitim ve askerliğin önemi bakımından dönem romanlarında işlenen figürlerdir ve "aydın" kavramı bunlar etrafında şekillenir. Millî Mücadelenin subay kadrosu; bin bir güçlükle kurulan ve savaşın kazanılmasında ilk belirleyici birimdir.

Çalıkuşu'nda, Anadolu'nun geri kalmışlığı idealist bir öğretmenin serüveni eşliğinde eğitim anlayışı, eğitim camiasının değer yargıları içinde sunulur. Anadolu, romanın her bir kahramanının hikayesinde işlenirken İstanbul'la karşılaştırmalı bir biçimde anlatılır.

Her ikisi de 1926 yılında yayınlanan Yeşil Gece ve Vurun Kahpeye romanlarında yeni rejimi övmek için asker ve öğretmen figürlerinin işlenişi dikkat çekicidir. (Yalçın 1998, 141) Yeşil Gece'nin Ali Şahin Efendi'si hakkını ve mağduriyetini Ankara'da aramak üzere yola çıkar.

Genel bir girişten sonra, belirlenen döneme hem fert hem yazar olarak tanıklık eden iki önemli isimden biri olarak Halide Edip Adıvar; 1924-1939 yılları arasını Paris ve Londra'da geçirmiştir. Ancak özellikle 1920-1922 arasında kendi benliğini unutacak derecede inanılmaz tecrübeler yaşamış, hayatının ve sanatının ikinci ve olgun devresini Millî Mücadele sürecinde idrak etmiş (Enginün 2002, 246), bir kurtuluşun destanına tanıklık etmiştir: 16 Mart

1920'de İstanbul'un işgali üzerine bir yolunu bularak Ankara'ya gitmiş ve eşi Adnan Adıvar'la birlikte Millî Mücadelede önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Kızılay hastanelerinde hastabakıcılık yapan, Hâkimiyet-i Millîye gazetesinde ve eş zamanlı olarak İstanbul basınında da heyecan yüklü yazılar yayımlayan Halide Edip, Sakarya Savaşı ve Büyük Taarruzda onbaşı rütbesiyle cephededir ve ayrıca teftiş için Tedkik-i Mezalim Komisyonu'nun sorumluları arasındadır. Onun memleket ve kurtuluş edebiyatımızın önemli eserlerinden Ateşten Gömlek (1922), Vurun Kahpeye (1923) İzmir'den Bursa'ya (Yakup Kadri-Falih Rıfkı-Mehmet Asım'la beraber, 1923), Dağa Çıkan Kurt (1922) Millî Mücadelenin efsane sahnelerinin tanıklığından izler taşırlar. Halide Edib'in, duygu dolu gözlem ve izlenimleri büyük ölçüde bu eserlerine yansımıştır. 1922'de İkdam gazetesinde tefrika edildikten sonra 1923'te kitap haline getirilen Ateşten Gömlek, daha sonraları Türkün Ateşle İmtihanı ismiyle kitaplaşacak olan anılarının;

"…roman hali olarak düşünülebilir. Millî Mücadele'yi konu alan ilk Türk romanı ve Millî Mücadele esnasında yayımlanan ve dönemini işleyen tek Türk romanı özelliğini taşıyan eser, bu kesiti işleyen Türk romanları içinde en güzellerinden biridir. Ayşe, İhsan ve Peyami arasında teşekkül eden bir ezeli aşk üçgeni etrafında hem bireysel hem toplumsal anlamda giyilen 'ateşten' bir gömleğin anlatıldığı bu roman, Peyami'nin bireysel muhtevadan millî muhtevaya doğru psikolojik değişimini de içerir." (Bekiroğlu 1999, 76)

Halide Edib gibi Yakup Kadri de, aynı dönemi yaşayan, aynı olaylara tanıklık eden ve kalemiyle bunları ölümsüzleştiren bir isimdir. Yakup Kadri'nin Halide Edib'e hayranlığı Mütareke Devri ve sırasında artar ve her ikisi de Millî Mücadele şartlarında karşılaştıklarında, birbirlerini daha yakından tanıyarak duygu ve düşünce dünyalarını açarlar. Ortak düşünceleri, "bu viran yurdun, tozundan toprağından" yepyeni bir edebiyat çıkacağıdır. Yakup Kadri, Sakarya Zaferi öncesi Ankara'ya gittiğinde Halide Edib'in Kalaba'daki, Ankara'ya gelen hemen herkesin ziyaret ettiği küçük evinde kalır. Halide Edib ona küçük bir oda hazırlamıştır. Uzun uzun sohbetleri, istişareleri olur. Yakup Kadri, 'Ateşten Gömlek' adlı bir roman yazarak Millî Mücadeleyi ölümsüzleştirmek düşüncesini açar. Bu isim,

önce davranan Halide Edib tarafından çok beğenilecek ve onun eserinin adı olacaktır. Açık bir mektupta romanının isim hikâyesi verilirken Yakup Kadri'ye hem özür hem de teşekkür mesajları yer alır.

Bu iki kalemin, düşmanın çekilirken taş taş üstüne bırakmadığı Anadolu'ya bakışları, Anadolu insanına yönelmeleri, "Hiç iğrenmeden, hiç korkmadan, çekinmeden bu tozlara, bu topraklara doğru eğileceğiz; onları terimiz ve gözyaşımızla yoğuracağız ve hasretini çektiğimiz güzellik ve iyilik abidesini işte bu çamurdan, bu hamurdan yapacağız" (Enginün 2001, 100) ahd-i vefasına bağlı olarak ortaya koyduğu eserler Millî Mücadele edebiyatının ilk sıralarında yer alırlar. Her ikisine de yeni bir iman aşılayan Millî Mücadele sürecinde Anadolu, yeni bir destanın oluştuğu mekan, bu mücadelenin önderi Mustafa Kemal Paşa, bu destanın kahramanı olarak önemli yer tutar. (Enginün 2001, 110) Çünkü; Türk milletinin sembolü, Millî Mücadelenin önderi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın varlığı, yurdu ve Türklüğü kurtaracak gücün de kendisidir.

Eşiyle kendisini karşılamaya gelen Mustafa Kemal Paşa'yı Ankara Garı'nda ilk görüşü ve daha sonraki duygularını anlatan Halide Edib'in gözlemleri, onun fiziki özelliklerinin gerisinde, manevi ve ruhi portresi ile ilgilidir;

"… Gün kararıyor, istasyonda toplanmış olan kalabalık fark edilemiyordu. Tren istasyonda durunca, biri trene yaklaştı. Asker üniformasıyla Babıali civarında uzaktan görmüş olduğum Mustafa Kemal Paşa olduğunu tanımak güçtü.

Trenin kapısı açılınca Mustafa Kemal Paşa yaklaştı. Bana merdivenlerden inerken yardım etti. Bu elin çevik hareketi ve kudreti, bana Mehmet Çavuş'la Millî Mücadele'nin yolda arkadaşlık etmiş olduğum şahsiyetlerini hatırlattı. Fakat bu kudretli el, şekil itibarıyla ötekilerden bambaşkaydı. (…) Mustafa Kemal'in gergin derili, uzun parmaklı beyaz eli Türkün bütün hususiyetleriyle birlikte aynı zamanda hâkim bir vasfa da sahipti."

Millî Mücadele'nin onbaşısı Halide Edip, kendi ferdi tecrübelerini Ateşten Gömlek romanının kahramanları üzerinden aktarırken, Başkumandan Mustafa Kemal savaş öncesi ve sonrasında yazarın tanıklıklarıyla çok canlı bir şekilde tasvir edilir. "Türk milletinin bütün acısı o yüzde toplanmış gibiydi" (s. 212) diyerek Duatepe'de,

Kırmızıtepe'de gözlemlediği bu portre, yazarının nasıl bir ruh atmosferi ve etkilenme içinde kaldığını da yansıtmaktadır:

"Evvela zihninde Sakarya'nın büyük mimarlarını gördüm, bu harbi en küçük teferruatına kadar hazırlayanlardan iki büyük başı harbin başlayacağı gecenin şafağında gördüğüm gibi gördüm. Bütün manevra bitmiş, bütün hazırlık nihayete ermiş ve artık iş silahlara kalmış olduğu an, 23 Ağustos'un ilk ışığı, Sakarya harbinin ilk karargahında Başkumandanlık odasına girerken bu iki kumandan ayakta, karşı karşıya birbirlerinin gözlerinin içine baktılar.

- Sen her işi yaptın! Bundan sonraki iş Allah'ın!

Bunu Mustafa Kemal Paşa, elleri İsmet Paşa'nın omzunda söylemişti. Sonra harbin yavuz ve müthiş yüzüne çok bakmış olan nafiz kumandan müteessir bir sesle:

- Yarın, düğün başlayacak, demişti.

O, kendi ruhunda, kendi etinde, harbin, kızıl ve korkunç facianın nasıl bir heyecan olduğunu biliyordu." (s. 207)

Ateşten Gömlek, İzmir'in işgalinden Sakarya Zaferine kadar geçen devreyi içine alır ve yaşanan tarihi olaylar destansı bir anlatım ve açık duygular içinde işlenir. Eserde Mustafa Kemal Paşa; kurtuluş umudunun simgesi, destansı bir kahraman çehresi, uzaktan ruhlara kurtuluş aşılayan bir portre olarak çizilir ve roman kahramanları onunla kendi şahsiyetlerine uygun özellikler etrafında özdeşleşirler. Sakarya Zaferi'nden sonra yazılan Ateşten Gömlek, yurt içinde ve dışında büyük bir ilgi uyandırmış, Türk İstiklal Savaşı'nın destanı olarak filmlere ve TV dizisine konu olmuştur. Eserde, Halide Edib'in önceki romanlarında olmayan iki yeni durum, yazarın bakış açısı ile hayat ve meseleler karşısındaki duruşu bakımından önemlidir. Bunlardan ilki olan Batı hayranlığı, "tarihi zaruret karşısında batılılara karşı mutlak bir nefrete dönüşmüş", ikincisi ise "İstanbul'da tanıdığı Anadolu insanı ile Millî Mücadele yıllarında bizzat temas etmesi Anadolu insanına karşı büyük bir hayranlık duymasına yol açmıştır. (Enginün 1978, 191)

"*Sakarya ordusu*"na ithaf edilmiş olması bakımından önemli bir eser olan Ateşten Gömlek; ordu-millet dayanışmasından doğan bir destan ve yaşanmış bu destanı temellendiren bir manifestodur.

Halide Edib'in anılarında *"İşte garip bir surette ben denilen şeyin tamamen milletin içine karışmış olduğunu en fazla o zaman hissettim. Millet göçerse, ben de onlarla beraber gitmek istiyorum"* şeklinde ifade ettiği milletin varlığını ve önemini seziş duygusu Sakarya Savaşı sırasında temellenmiştir. Kitaplarına girmemiş 1955 yılında Yeni İstanbul dergisinde yayınlanan bir yazısında Mustafa Kemal Paşa'nın merkezde olduğu kolektif ruhu şu şekilde anlatır:

"Evvela Dumlupınar… İnişli, çıkışlı geniş ve boş bir yer. İçlerine doğru bir yerde, büyücek bir eski evde ordu merkezi var. Bu evden tıpkı bir deniz hamamına uzanan ince ve tahta bir iskeleye benzeyen bir şey nihayetinde üstü açık bir odaya benzeyen geniş-çe bir yerinde Mustafa Kemal Paşa oturuyor, bir kıyamet gününü andıran boşluktaki hayat hareketini seyrediyor. Bazen yaya, bazen atla vazife iktizası dolaştığım bu geniş saha dolup boşalıyor. Dumlupınar kadınları heyecan içinde. Kafile kafile dolaşıyorlar. Yüksek sesle istila devrinde başlarından geçenleri anlatıyorlar. Kalabalığın ortasından bir ucu yolda, bir ucu ordu karargahında, sonu gelmeyen yüksek rütbeli veyahut alelade erlerden müteşekkil bir esir kafilesi. Halk hep dönüp Mustafa Kemal Paşa'nın bu panoramayı seyrettiği yere bakıyor. Evin arkasından aşağı doğru yürürseniz, kıyamet gününün içine dalmış gibi oluyorsunuz. Silah, eşya, kağıt paralar, insanlar, sahibini kaybetmiş uluyan köpekler, başıboş atlar, daha neler neler….." (Enginün, 1989, 231)

Bu dikkatli gözlem ve duyarlı bakış O'nun roman ve hikayelerinin de kaynağı olacaktır. Peyami Safa, "..müşahade mahsulü tek bir harp romanı" nın yazarı olduğunu belirttiği Halide Edip için; "Gelip geçmiş Türk muharrirleri içinde (…) askerî üniforma giyerek hiç olmazsa müşahit sıfatıyla İstiklal harbine iştirak etmiş bir tek insan varsa bu kadındır." (Enginün 1986, 28) diyecektir.

Yakup Kadri; Millî Mücadele yıllarında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul başkanlığını yapmış ve doğrudan Mustafa Kemal Paşa ile irtibatlı olarak çalışmıştır. Bu çalışmalar sırasında işgalcilerin faaliyetlerini yakından takip ederek, gözlemlerde bulunması (Yalçın, 1998, 89) romanlarındaki realizm için belirleyici bir hareket noktası oluşturur.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun hem yakın geçmişi hem de

yaşadığı dönemi yargılayan keskin bir bakışın sahibi olarak niteleyen Niyazi Akı; onurealist ve bedbin ancak sanatında idealist bir kişilik sıfatıyla tanımlar:

"Cahil ve Sefil köylünün yanında bilgili ve mesut köylüyü düşünürüz: değerlerini kaybetmiş zayıf ve çaresiz insan ardında içi sağlam duygularla dolu, iradeli insanları hayal ederiz. Savaşlarla harap olmuş dünyayı, muhtelif ideolojilerle ruhları parçalanmış beşeriyeti düşünürken, elimizde olmayarak, bunların mesut bir sentezini tasarlarız." (Akı, 2001, 257)

Bir ideal olarak terennüm edilen Anadolu'nun yüzyıllara yayılan yanlış politikalarla yozlaşmasını ve yoksullaşmasını asıl tema olarak alan Yaban romanı, köye ve köylüye dönüşün bilinçli bir şekilde işlendiği ilk eser olması bakımından da önemlidir. Millî Mücadele döneminde, bu hareketin aleyhinde olan ve bozguncu propagandaya inanan bir Anadolu köyünde yaşamak zorunda kalan idealist roman kahramanı Ahmet Celal'in konumu oldukça trajiktir. İnancı ve iyimserliğinde direnerek umudunu koruyacaktır:

"Hayır, hayır Türk ordusu dağılmadı. Ve Ankara'nın üstünden: 'Düşman ilerleyebilir, düşman Ankara'ya da gelebilir. Fakat, biz yurdumuzun en son kayası üstünde de, kendimizi müdafaa edeceğiz. Düşmanı vatanın harim-i ismetinde boğacağız!' diye bir ses yükseldi.

Bu onun sesidir. Bu, insana ümit, kuvvet ve metanet veren sestir. İşte yeni bir azimle toplanan Büyük Millet Meclisi, onu geniş selahiyetlerle Başkumandan tayin etti. Harp meydanına bizzat o geliyor. Altın başı ufukta bir çoban yıldızı gibi parıldamağa başladı. Dağılır gibi olan koçlar sürüsü gene toplanıyor. Muntazam asker kafilelerinin birer cüzü tam halinde yeni mevzilerine doğru yol aldıklarını görüyorum." (Yaban, 111)

Bu ruh hali Türk aydınının kötümserlikten kurtulmaya başladığının açık işaretidir ve Millî Mücadele devri eserlerinde genel olarak kendini gösteren bu husus, sonraki olumlu sonuçlar hazırlayan faktör olma özelliği taşır. Eserde İnebolu'dan Ankara'ya kadar konak yerleri, Cavit köyü, İsmail Çavuş ve hanı, Ankara büyük ölçüde yazarın gözlemlerinin zeminini oluşturur. Yaban'ın başına konan "*Barbarların yaktığı Türk köylerine*" ibaresi, yazarının ve kahramanı Ah-

met Celal'in aydın duruşunun ifadesidir. Falih Rıfkı'nın; 'Mustafa Kemal'in asıl zaferinin Türk Milletine yeni bir iman aşılamak ve onun kötümserliğini yenmek olduğunu…' söylemesi eserle kurulan paralellik bakımından anlamlıdır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, geçmiş ile gelecek hülyasını birleştirerek bir ütopya olarak kurguladığı Ankara (1934) romanı yaşanan zamana ait eleştirilerini de içeren bir eserdir. Aydının sorumluğunu ve görevini yeterice yerine getiremediğinin bir itirafı ve yazarın Tetkik-i Mezalim Heyeti ile Anadolu'da yaptığı inceleme gezisinin ürünü olan Yaban'dan (1932) sonra Ankara, gelecek için umutların sergilendiği iyimser bir zemindir. Yakup Kadri; Halide Edip'le birlikte Ankara civarındaki köyleri seyrederken Halide Edip'in "Bu güzellikleri acaba kim terennüm edebilecek?" diye konuşması üzerine duygularını şöyle anlatır:

"İçimden hangi güzellik demiştim. Etraf çıplak, kurak, gölgesiz, renksizdi, köy bir taş ve toprak yığını idi; havada pislik ve ufunet kokuyordu. Rast geldiğimiz insanlar, kadın, erkek, çoluk çocuk hep yüzlerine bakılmayacak derecede çirkin, pis ve pejmürde idi. Lakin sonradan düşündüm ki mutlaka güzelliğin bedii olmaz, çirkinin de bedii vardır ve sanatta asıl hüner de çirkini güzelleştirmektir." (Enginün, 2002, 284)

Yakup Kadri'de Anadolu'ya açılan, Ankara'dan olduğu gibi vilayet, kaza ve köylerle beslenen romanlarında coğrafyayı genişlettiği bir yaklaşım öne çıkar. Ankara romanının yazılışında payı olan ve öne çıkan pasajlar Panorama'da tekrar yazılmıştır. Yeni bir hayatın doğuşunun anlatıldığı Yaban'da I. Dünya Savaşı sonunda Millî Mücadele ve savaştan sonraki yeni hükûmet merkezi olarak Ankara önemlidir. Romanda yeni nesil; derin düşünmez fakat iş görür; bir evvelki neslin düşünceleri bu nesilde vakar, istekleri de irade olur…" (Akı, 2001, 118)

Millî Mücadelenin ardından merkezde yaşanan gelişmeleri konu alan Ankara romanında, iktidarın çarpıcı büyüsünün, aynı zamanda kararlılığı sağlam, iradesi tam olmayan zihniyetleri de bitiren bir güç olduğuna işaret edilir. Bu bakış, Türk aydınının iki yüz yıldır tekrarlayıp durduğu hatalara karşı uyarıcı ve gelecek tehlikelere dikkat çeker niteliktedir. Nitekim, 1911-1921 arasında geçen 10 yıllık

dönem Türk dinamizminin üç kıtada toprağa gömüldüğü bir süreçtir ve Osmanlı devletinin genç, eğitimli ve donanımlı iki milyon evladı peş peşe verilen savaşlarda yok olup gitmiştir. Savaş sonrasında İstanbul'a dönmek yerine Anadolu'nun bağrında kalmayı ve yeniden dirilmek için Ankara'yı seçen yeni yapılanma; iki küçük tepeye yaslanan Ankara'nın yüzünü Batıya çevirmiştir. Büyük ideallerle ortaya çıkan yeni Cumhuriyet'in yeni cazibe merkezi olan Ankara'da; Seyranbağları, Dikmen, Keçiören ve Çankaya'nın bağ evlerinin yerini yavaş yavaş konaklar almaya başlamış, Yenişehir sadece bir semt adı olmayıp, yeni bir hayat tarzının hem adı, hem simgesi olmuştur.

İstanbul'un Beyoğlu, Şişli, Taksim gibi muhitlerindeki köksüz ve yoz batılılaşma anlayışı bu sefer Ankara'ya yerleşenlerin köşklerine taşınır. Atatürk'ün Çankaya bağlarındaki taştan yapılmış köşkü adeta kuşatılmıştır. Batılılaşmayı, Cumhuriyeti ve yeni değerleri sığ bir batı hayranlığı olarak anlayan bir kesim, eğlence ve sefahat yarışına kapılarak vatan için (!) çabuk ve kolay kazanma yolunu seçmişlerdir.

Ankara romanında Yakup Kadri, Selma ve gazeteci Neşet Sabit'in gözü ile anlatılan olaylarda 1930'ların Ankara'sını sergileyerek, yenileşme hareketinin kusurlu yönlerini ve yapılan hataları göstermeye çalışır. Ankara romanı üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm: Sakarya savaşı öncesi (1922'ye kadar).İkinci bölüm: Cumhuriyetin ilanını izleyen yıllar (1926'ya kadar).Üçüncü bölüm: Cumhuriyet sonrasının 14. ve 20. yıllarını (1937-1943'e kadar) anlatır. Romanın konusu bu üç dönemin Ankara'sıdır. Bu üç bölümdeki olaylar yazarın her bölümde ayrı bir kişilik olarak karşımıza çıkardığı Selma Hanım'ın çevresinde geçer. Selma'nın hayatı üç bölümde, üç ayrı erkekle geçerken, arayışları Ankara'nın arayışları, yazgısı Ankara'nın yazgısıdır. Selma Hanım'ın ilişki kurduğu erkekler ise birer simgedirler.

Son bölüm yazarın hayalindeki Ankara'dır. Yazarın bu hayali Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü bayramıyla başlar. Gazi Mustafa Kemal'in Türk milletine hitabesi, bir devir başlangıcının, bir yeni sabahın ilk işareti gibi olmuştur. Türk milleti ilim, imar, iktisat, güzel sanatlar sahasında büyük bir gelişme içerisindedir ve Ankara'nın çehresi değişmektedir. Yeni stadyumlar, yeşil çimenli sahalar, büyük

fabrikalar, büyük binalar, alaca halk yığınları ve coşkuyla kutlanan büyük bir bayram havası bu ütopyanın somut ipuçlarını oluşturur.

Ankara, yeniden doğuşun üç bölümde hikaye edildiği etkili bir anlatıma sahiptir. Romanın birinci bölümünde Millî Mücadele'de Ankara'nın durumu ve İstanbul'dan gelenler üzerindeki etkileri konu edilir. Bu değerlendirmelerin çoğu yazarın gözlem ve izlenimleri üzerine kurulmuştur. Eserin kahramanı Selma, bir İstanbullu olarak başlangıçta bir uyumsuzluk çekse de millî mücadelenin kalbinin attığı yerde bulunmaktan mutlu olmaya başlar. Ankara, 'bir enerji ve cazibe merkezi' olarak 1921'lerin "yegâne mânâsı" gibidir. Selma, Mustafa Kemal'in evini gördükten sonra büyük bir değişim yaşar. Cepheye gitmek ister, hastabakıcılık yapmaya başlar. Hastanede tanık olduğu durumlar, yaşadığı sahneler bu mücadelenin başarılacağı yönündeki inancını kuvvetlendirir. Genç kadın; 'fikirce, hisçe bütün benliğine şamil bir inkılabın kaynağı'nı keşfeder ve daha önce tiksindiği yerleri, insanları sevmeye başlar. Bu ruh değişimi ve olgunluk süreci, bireyin kendi içinde büyümesi Yakup Kadri'nin kişiliğinde de kendini göstermiştir. Mütareke yıllarından başlayarak ferdi varlığı, milletin varlığından ayrı bir şey değildir. 1922 yılında yazılan Ankara romanında; Yakup Kadri, Ankara'nın üç safhasını Sakarya Savaşı günlerini, zafer sonrasını ve yeni Cumhuriyeti onuncu yılından yirminci yılına kadar olan devreyi anlatarak, 1942'lerin Ankara'sını tasavvur eder. zaferin sarhoşluğu ile İstanbul'dan Ankara'ya, Anadolu'nun bu sağlam değerlerini bozmak için gelenler bu ütopyayı gerçekleştiremeyerek yeniden İstanbul'daki kozmopolit hayatlarına dönerler. İlk iki bölüm gerçek hayattan izler taşırken üçüncü bölümün sonu yazarın gelecek hayallerinin yansımasıdır.

Ankara romanının ilk bölümü, Ankara'yı askeri, devlet memuru, yerli halk, tüccar ve yeni kurulan bir başkent perspektifinden sergilerken savaş cephelerinden, ordudan ve komutanlardan da kesitler sunar. Romanın son iki bölümü daha sonra yazılacak olan Panorama'larda savaş sonrasının eleştirel bir bakışla irdelemesini içerir. Zeki Coşkun'a göre; "Sodom ve Gomore işgal ve Kurtuluş Savaşı dönemindeki İstanbul'un romanı ise, Yaban 'o sırada Anadolu', Ankara'nın ilk bölümü de 'o sırada Ankara-Karargâh' şeklinde okunabilir. Yazılış ve yayınlanış sırasına göre bakıldığında birinin bittiği

yerde öteki başlar." (Balabanlılar 2003, 100)

İşgal yıllarında İstanbul'dan İnebolu yoluyla Anadolu'ya geçen Yakup Kadri, heyecanlı ve sıkıntılı bir yolculuktan sonra Ankara'ya ulaştığında duygularını; olayları dış görünüşleriyle değerlendirmeye çalışanların Ankara şehrindeki 'tecellinin sırrını' anlayamayacaklarını, 'mazlum ve mağdur millet için de ilahi nefhanın estiği yer Anadolu'nun en harap bir kasabası olan Ankara'dır' şeklinde dile getirecektir. Ergenekon'da Ankara'ya dair izlenimlerini anlatmayı sürdüren yazar, Atatürk'le ilk görüştüğünde çok heyecanlı olduğunu belirttikten sonra gözlem ve tasvirlerini şöyle dile getirir:

"Mustafa Kemal Paşa, sivil giyinmiş, ortadan biraz daha boylu, zayıf ve sarışın bir zattı. Gazetelerde gördüğünüz resimlerden hiç birine benzemiyordu. Kendisi bu resimlerin hepsinden daha sevimli, daha canlı, daha müstesna bir simaydı. Yüzü renk ve çizgi itibariyle bir tunç parçası üzerine oyulmuş bir eski madalyonu andırır. Elmacık kemikleri çıkık, ağız kemikleri kuvvetli ve alnı sertti. Ve bu yüzün bütününde çok zahmet görmüş, çok uğraşmış, çok düşünmüş kimselerin çehresindeki ifade vardır; fakat, hiçbir yorgunluk emaresi göstermemek şartıyla. Kısık ve sıcak bir sesle konuşuyor, mavi gözleri muammalı nazarlarla bakıyor, vücudunun kımıldanışları genç bir parsın kımıldanışları gibi sevimli, munis bir tarzda haşin ve çeviktir." (Ergenekon, 110)

Yakup Kadri, ömrü boyunca bağlı kaldığı Atatürk'ü, çeşitli cepheleriyle anlattığı aynı adlı monografisinde;"Atatürk kendisini unutmayanlar için, tükenmez bir enerji ve optimizm kaynağıdır ve onu unutturmamak hepimize kutsal bir vatan borcudur" (Karaosmanoğlu 1981, 8) der. 1938 yılında Prag'da yazmaya başladığı ancak 1946'da basılabilen Atatürk monografisine, "Bizim ilk gençlik yıllarımız bir millî kahramana hasretle geçti" diye başlar. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı İsviçre'de tedavi olduğu dönemde dışarıdaki genel hava ve düşman basınından takip ettiği batının Türklüğe karşı olan tutumu ve Türkler hakkındaki düşünceleri 29 yaşındaki Yakup Kadri'yi çok incitmiştir. Hatıralarında; "İsviçre'nin olsun, Fransa'nın olsun, İngiltere'nin olsun, bütün gazeteleri başımıza gelenleri azımsıyor, Türk milletinin yeryüzünden kazınmasını, Türkiye'nin dünya haritasından silinmesini istiyordu. Dünya amme-efkarı o derece aleyhi-

mize kışkırtılmıştı ki, bizim için Türk sıfatıyla ne sokakta serbestçe dolaşmanın, ne pansiyonlarda, otellerde, kahvehanelerde rahat ve huzurla oturup kalkmanın imkanı kalmıştı." (Enginün 2001, 111) derken bozuk sağlığını unutmuş, biran önce ülkesine dönme isteğiyle kıvranmaya başlamıştır. 'Atatürk' adını o sıralarda duyduğunu, Çanakkale Zaferi ve onun kahramanlarından Mustafa Kemal Paşa adının gönüllerde yeni bir ümit filizlendirdiğini anlatırken, söz konusu monografisinde halkın yarattığı bu kurtarıcı portresini muhayyilesini de katarak şu şekilde tasvir eder:

"…… birçok hamasi menkıbeler, ruhu bir deniz gibi coşturan dinamizmasıyla birbirini takip etmekte ve muhayyilemizde, keskin profili otuz ikilik topların fasılalı ateşinde parlayıp sönen, sönen parlayan bir genç kahramanın yalın endamı çizgilenmekteydi. Bu kahraman, bu genç kumandan -halkın söylediğine göre- yanında bir avuç süngülü askerle, yerden, gökten, denizden kopan mütemadi bir gülle, kurşun ve şarapnel sağanağının ortasında muttasıl ileri doğru atılıyor ve kollarıyla kızgın boyunlarından yakalayıp denize yuvarlayacakmış gibi düşmanın sıra sıra topları üstüne saldırıyordu. Bu insan, ateşte yanmıyordu. Vücuduna kurşun işlemiyordu ve zırhlıların attığı gülleler başının üstünde munisleşmiş yırtıcı kuşlar gibi geçip gidiyordu. Kimdir, bu acayip adam? Nereden peydah olmuş? Adını hiçbir gazetede, hiçbir resmi tebliğde görmedik, okumadık. Fakat, halk onun adını da biliyordu: Mustafa Kemal diyordu. Bir paşa mı? Bir miralay mı? Kimi bir paşa, kimi bir miralay olduğunu söylüyor. Zaten rütbesinin ne önemi var? Böyle adama rütbe ne ilave edebilir?" (Enginün 2001, 111)

Ankara romanında, kahramanların bakışı ve tepkileri ile ele alınan Atatürk, eserin birinci ve üçüncü bölümünde görünür. Selma bir at gezintisinde, Çankaya'yı görmek isteyince, yukarılarda ona "… biraz ötede bir küçük yarın ucunda, kocaman ağaçlar arasından, kayalara yaslanmış dört köşe bir taş bina"yı göstererek "İşte, Paşa'nın evi burası! "Daha yeni naklettiler, kira ile oturuyorlar!" deyince, Selma bu mütevazi yapı karşısında hayretler içinde kalır:

"… Millî hareket başının Ankara'da ne kadar sade yaşadığını biliyordu fakat bu sadeliğin derecesini kendi gözleriyle tayin ederken bir mucize karşısında gibi hayret ve heyecana düşmüştü. Ne! Bütün

dünyanın kendisinden bahsettiği adam, bu kayaların dibindeki tavşan kulübesinde mi oturuyordu? Genç kadının gözleri önünde Londra'da Westminster sarayının, Paris'te Elysee'nin, Washington'da White House'un resimlerde gördüğü muazzam ve muhteşem siluetleri tecessüm etti. Bunların yaldızlı tavanları altında, belki şu dakikada, şu kulübede oturanın adı söyleniyordu. Bu kulübenin sahibi mi? Mustafa Kemal Paşa şüphesiz o bile değildi." (s. 68)

Selma; savaş ortamının karmaşasında görmüş olduğu Atatürk'ün vakur ve sakin çehresinin kendisine ne kadar huzur ve güven verdiğini de hatırlar:

"… Eskişehir istasyonunda, ara ve aman vermeyen bir ateş yağmuru altında Büyük Şef'in sakin, kararlı ve destani çehresini de görmüştü. Tahliye edilen kasabanın bozgun kalabalığı ortasında, keskin ve sıcak bir sesle emirler veriyor; yanında duran Garp cephesi kumandanına hemen hemen gülümseyerek bir şeyler söylüyor ve Ankara'ya ilk kafileyi götürecek olan trene son yolcunun binmesini bekliyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu mahşer içindeki silueti Selma Hanım'ın hayalinde o kadar derin nakşolmuştu ki, bunu o en küçük teferruatına kadar hatırlıyordu.

Üzerinde nefti bir avcı kostümü vardı. Bir gümüşi kalpak, gür ve uçları yukarıya doğru kıvrık sarı kaşlarının hizasına kadar iniyordu. Bütün bir ırkın asaletini taşıyan, uzun parmaklı, güzel elleri bir kehribar tespihle oynuyordu. Sanki, bir istirahat saatinde bahçesinde dolaşan bir genç aile reisi gibiydi ve sanki gökyüzünden durmaksızın yağan şeyler bir yaz yağmurunun ilk damlalarıydı.

Selma Hanım'a, asıl, en büyük, en derin ve en sarsılmaz huzuru, emniyeti veren de, işte, büyük Şef'in ona bu ilk ve son görünüşü oldu." (Ankara 87, 88)

Bu heyecan verici tecrübe ve etkilenme roman kahramanının ruh büyümesini tetikleyen, duygu ve düşüncelerini değiştiren hadiselerin başlangıcını oluşturur ve "Ankara'ya, Ankara'nın ifade ettiği millî manaya bağlılığını artırır. İdeali, kurtuluş ümidi artan ve Türklüğe bakışı değişen genç kadın Cebeci hastanesinde gönüllü hastabakıcılığa başlar. Sakarya Zaferi, dalga dalga büyüyüp Ankara'ya ulaştığında halk gibi bunu doğal bir şey olarak karşılar:

"Bütün Ankara'da gösterişsiz bir sevinme vardır. Bu bayraksız, donanmasız, davulsuz, zurnasız bir zafer bayramı oldu. Çünkü sevinç, yanık topraklardaki sular gibi, hep içe çekilmiş, yüreklere sinmişti." (92)

"Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü bayramında, Gazi Mustafa Kemal'in Türk milletine hitabesi, bir devir başlangıcının bir yeni sabahın ilk işareti gibi olmuştu. Bu hitabe Türk milletini, ilim sahasında, unvan ve iktisat sahasında, güzel sanatlar sahasında taze, şevkli ve toplu bir hamleye davet ediyordu." (s. 161)

Şimdiki 19 Mayıs Stadyumu'nun yerinde bulunan "çam tahtalarından, derme çatma" tribünlerin birinde "civar köylerden, kasabalardan gelmiş bir alaca halk yığınına "hitap eden Mustafa Kemal'in fiziki portresi, dinleyiciler arasında bulunan roman kahramanını oldukça etkilemiştir.

"Bu profilin en belli, en göze çarpan hususiyetleri, alında, göz yuvasında ve çenede toplanmıştı. Bu alın, çok geniş olmamakla beraber, eski Yunan heykeltıraşlarında bir genç ilah kafası örneği olacak derecede mevzun, ahenkdâr ve traşîde idi. Göz oyukları çukur değildi, fakat, bakışlarının derinden, çok derinden gelen bir hali vardı. Ve bütün yüzün enerjisi çenede toplanmış gibiydi. Bu kuvvetli, bu sert çene, kendi gücünden emin bir yumruk gibi hafifçe öne doğru uzanıyordu. Ve aynı ses… Selma Hanım'ın bundan on iki, on üç yıl evvel, bir kere, Eskişehir istasyonunda işittiği sıcak ve tesirli sesti." (s. 162)

Halkın içinde, onun sesi olarak gösterilen canlı, dinamik, sevilen önder portresi, Ankara'nın masal çağıyla da özdeşleşmiştir:

Romanın sonu Cumhuriyet'in 20. yıldönümü ile biter… Selma 1942 yılındadır, kutlama hazırlık komitelerinden biri içinde görevlendirilmiştir. Ancak Yakup Kadri'nin geleceğe ait bu tasavvuru gerçekleşememiş, ölüm döşeğinde bulunan Atatürk 15. yıldönümü törenlerine bile katılamamıştır.

Bu döneminde de, Çanakkale ve Millî Mücadele günlerindeki kadar yeniden efsaneleşen Atatürk;

"… nice düğün günlerinin, nice destani millî bayramların bir araya getirip kaynaştıramadığı gönüller belki de bu yas gününün ıs-

tırabı içinde akıbet birleşmesini, hep bir araya gelip haşır ve neşir olmasını bilecekti…" (Panorama, 279)

Atatürk'ün varlığı ve işlevi kadar hastalığı ve ölümü de, farklı kutuplara ayrılmış aydınları yeniden birleştirici bir işlevi yerine getirmiştir.

Yakup Kadri, romanının üçüncü baskısı yapılırken 'Bir Not' başlığı ile koyduğu açıklamada;

"Otuz yıl önce yazdığım bu romanı, üçüncü baskıya vermek üzere gözden geçirirken bir düş görüyor gibi oldum ve bana öyle geldi ki, burada hikaye ettiğim devri bir somnambül hali (uyur-gezerlik) içinde geçip gitmiştim.

Fakat, bu halim çok sürmüyor; uyanıyorum ve kendimi toparlayarak etrafıma bakıyorum, o devirden bu yana ne kalmış diye. Kitabın birinci bölümünde belirlemeye çalıştığım millî mücadele ruhundan hemen hiçbir iz bulamıyorum.

Ya son bölümde hayalini kurduğum Türkiye'nin gerçekleşmesine doğru bir gelişme olmuş mudur? Ben, o zamanlar, bir gün gelip öleceğini aklımdan bile geçirmediğim Atatürk'ün öncülüğü ve rehberliğiyle bu ideal Türkiye'ye yirmi yıl içinde varacağımızı umuyordum. Şimdi; o yirmi yıl üstünden bir yirmi yıl daha geçmiş bulunuyor, fakat, biz, sosyal, kültürel ve ekonomik devrim şartları bakımından, hala romanımın ikinci bölümünde verdiğim ve karikatürünü yaptığım Ankara'nın içinde tepinip durmaktayız." (17)

Kurduğu ütopyasının ve geleceğe yönelik hayallerinin kırıklığı içinde konuşurken oldukça mutsuzdur:

"Ankara, bütün manasıyla bir orfe masalını yaşamağa başlamıştı ve bu masalın kahramanının, saçlarındaki güneş, gözlerindeki gök parıltısıyla daima taze, daima coşkun bir ezeli gençlik kaynağı gibi yeşil Çankaya tepesinde çağladığı ve onu mevcudiyetinden bir şelalenin daima aşağıya doğru aktığı his olunuyordu." (s. 167)

Yakup Kadri'nin romanlarında önemli bir yer tutan Atatürk; Türk milletini felaketin, yok oluşun eşiğinden kurtaran bir kahraman, yeni bir devlet ve millet yaratan dahi, halkıyla bütünleşen bir önder ve (promete gibi) 'trajik' bir kahraman olarak görülmüş ve öyle gösterilmiştir. (Enginün, 1983, 41)

Panorama'da Yakup Kadri'nin düşüncelerini temsil eden Halit Ramiz'in, Atatürk'ün heykeli karşısındaki karamsar düşünceleri bugün için de çok şey anlatıyor gibidir;

"… O sağlam, memleketin mukadderatı her sarpa sardıkça etrafındakilerin gözleri ona hep bu sualle (Ne yapacağız? Akıbetimiz ne olacak?) çevrilmez, dudaklar hep bu suali mırıldanmaz mıydı? Kaç kere, her şeyin kaybolduğu, her ümidin kesildiği anlarda, ondan bu tarzda medet istenmez miydi? Tehlikeli bir düşman hücumuna uğrayan kumandan, elindeki idare dizginlerinin gevşediğini hisseden devlet adamı, yolunu şaşıran politikacı, onun irşad ve nasihatine baş vurmaz mıydı? Hatta Büyük Millet Meclisi bile, arada bir, büyük karar günlerinde, fırtınaya tutulmuş bir gemi gibi çalkalanmaya başladığı zaman, kaptan mevkiine onu çağırıp dümeni ona teslim etmez miydi? Kaç defa, -iki hafta önce- zor duruma düşmüş tümenler - iki hafta sonra- onun kullandığı bir cebirle harp tarihimizin en şerefli meydan muharebesini kazanmış; kaç defa yurdun dört bir köşesini saran isyan yangınları, onun bulduğu çareyle bastırılmış; kaç defa uçurumun kenarına kadar gelen bu toplum onun kılavuzluğunda selamet yoluna çıkmış değil miydi?

Şimdi yine bir uçurumun kenarına geldik. Söyle, selamet yolu nerede?" (s. 464) şeklinde Atatürk heykeline sorular soran Halit Ramiz'in karşısındaki tunçtan Atatürk, küskün bir halde susmaktadır.

Son olarak bu bağlamda, Atatürk dönemi Ankara'sını Türk edebiyatının üç özel kaleminden, yeni dönemin ve devletin başkenti ile ilgili hem tarihî hem de edebî belge niteliğindeki gözlem ve izlenimlerinden görmeğe çalışalım.

Ahmet Haşim; 1929 yılında İkdam gazetesinde yayınlanan bir yazısında;

"Ankara'yı büyük harbin sonlarına doğru tanımıştım. Senelerden sonra görünce hayret içinde kaldım.Ankara, şimdi bir şehir değil bina, yol, bahçe şeklini almış namütenahi bir iradededir. Bu şehrin taş ve toprağı laboratuarda tahlil edilse, cam boruların dibinde bırakacağı teressübat, maddi olmaktan ziyade manevidir. (…..) Romandaki bu efsane, Anadolu ortasında bugün bir hakikattir. Ağacın bitmediği, yaprağın açmadığı, kül rengi azim bir saha ortasında Ankara, şimdi

büyük binalarının yüzbinlerce gözleriyle şafaklara bakıyor.

Bu şehir güzel mi?

Şehirlerin güzelliği nedir? Mânâları.

(…..) Ankara mânâların en şa'şadârını taş ve toprağında taşımaktadır, çünkü orada bir zeka, eşyaya temessül etmiş düşünüyor, şefkat ve merhameti hudutsuz bir kalp çarpıyor, bir iradenin mıknatisiyeti ecsamı canlandırarak, onları muazzam bir mimarinin istikametlerini takiben harekete geçiriyor. Bu şehir güzel olmaktan ziyade düşündürücü, ümit ve kuvvet verici bir timsaldir.*"* der. (Bozyiğit 2000, 36)

Ahmet Hamdi Tanpınar Beş Şehir'de, Ankara'nın Millî Mücadele'deki konumunu:

" (…) Anadolu kıt'asının kaderinde az çok değişiklik yapan vak'aların çoğu onun etrafında gelişir.Bu hadiselerin en mühimi şüphesiz en sonuncusu olan İstiklal savaşı'dır.Bu muharebe sadece Türk milletinin kendi hayat haklarını yeni baştan kazanmış olduğu harp değildir.Hakikatte 26 Ağustos sabahı Dumlupınar'da gürleyen toplar, iktisadi ve siyasi esaret altında yaşayan bütün şark milletleri için yeni bir devrin başladığını ilan ediyordu. Onun içindir ki, bundan böyle her zincir kırılışının başında Ankara'nın adı geçecek ve her hürriyet mücadelesi, Sakarya'da, İnönü'de, Afyon'da, Kütahya ve Bursa yollarında ölenlerin ruhuna kendiliğinden ithaf edilmiş bir dua olacaktır.

Atatürk'ün hemen herkesin gördüğü mektep kitaplarına kadar geçmiş bir fotoğrafı vardır. Anafartalar ve Dumlupınar'ın kahramanı son muharebenin sabahında tek başına, ağzında sigarası, bir tepeye doğru ağır ağır ve düşünceli çıkar. İşte Ankara Kalesi muhayyilemde daima ömrümün en güneşli saatine böyle yavaş yavaş çıkan büyük adamla birleşmiştir. (….) Bir gün, bu fotoğrafa bakarken Ankara kalesi kendiliğinden gözlerimin önüne geldi ve ben bir daha bu iki hayali birbirinden ayıramadım…" cümleleriyle ifade eder. (Tanpınar 1979, 213)

1919 yılının Ankara tarihinde önemli bir nokta olduğunu belirten Nezihe Araz'ın, yeni Meclis'in ilk milletvekillerinden olan babası Rıfat Araz'dan dinlemiş olduğu, şehrin kaderinin çizildiği bu

yılların hikayesi, Ankara'nın canlı bir belgeseli niteliğindedir. Şöyle devam ediyor Nezihe Araz:

" (…)

Şehrin yazgısında çok önemli bir değişikliğin haberi bu yıllarda yatar.

16 Mart 1919 günü İstanbul işgal ediliyor.

O zaman Ankara Valisi, mülkiye (sivil) paşalardan Muhittin bey. Hemen Ankara'nın ileri gelenlerini vilayete çağırarak durumu anlatıyor.

Bu, "ileri gelenler" Ankara'nın belli başlı ailelerinden, Börekçiler, Kütükçüler, Naifler, Bulgurlular, Koçlar, Mermerciler, Toygarlar, Serattarzadeler, Kınacılar, Ademzadeler ve diğerleri.

Ali Fuat Paşa'ya kolordu karargahını Ankara'ya taşıma emri de Osmanlı yönetimince bu günlerde veriliyor. Bu tuhaf bir rastlantıdır. Çünkü Mustafa Kemal de o sıra karargahını Ankara'da kurma kararındadır ve tabii, Osmanlı yönetiminin bundan haberi yok. Ankara, Anadolu'nun hem doğusuna hem batısına hâkim stratejik bir nokta olarak alınmış, Kurtuluş Savaşı öncülerince. İşgal orduları birliklerinden ve İstanbul hükûmeti kuvvetlerinden önce bu kararların alınması ve sahiplenilmesi gerçekten, Kurtuluş'un lehine yazılan çok önemli bir karar. Ama yine de o günler, elbette ki hiç kimse, Ankara'nın ikbal günlerinin başladığını düşünmüyordu. Hatta hayal bile edemezdi.

Ali Fuat Paşa, Ankara'ya gelir gelmez, Vali Muhsin beyle bağlantı kurarak şehrin güvenli, ketum, sakin eşraf grubuyla tanışıyor. Bunların başında manevi otoritenin temsilcisi, Börekçizade Mehmet Rıfat Efendi var. Ankara müftüsüydü o.ruhu şad olsun.

Ankara'nın Millî Mukavemet (Mim Mim diye söylenirmiş) hareketine katılması, işte böyle başlıyor.

15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgal ettiği duyuluyor ama haberler karışık.

Haber kanalları yetersiz. Her yer ve herkes gibi Ankara da üzüntü, çaresizlik ve acı bir beklenti içinde. Kimse ne yapacağını bilmiyor.

Ama, beklenti uzun sürmeyecektir ve 19 Mayıs 1919 günü Mus-

tafa Kemal Paşa'nın Samsun'da karaya çıktığı ve mukavemet hareketini açıkça başlattığı haberi, şifalı bir müjde gibi o kendi içine kapalı şehre de ulaşacaktır.

28 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Havza'da bir tamim yayınlayarak bütün Türkleri İzmir faciasına karşı birleşmeye ve protesto mitingleri yapmaya çağırıyor.

29 Mayıs 1919 günü Ankara halkı bu kutsal davete uyarak Vilayet Konağı meydanında toplanıyor ve İzmir'e yapılan haksız tecavüzü protesto ediyor.

Ali Fuat Paşanın o günü değerlendirmesi şöyledir: "Dış görünüşleri sakin ve taş gibi sapsağlam olan bu yayla halkının coşkunluğunun şiddeti, hareketlerimizin, sağlam bir temele dayandığının ifadesiydi".

Ankara, Kuvay-i Millîyeciler tarafından Sıvas Kongresi'ne işte bu etkenlerle çağrılmış. Hacıayvaz mahallesinden İsmail beyin oğlu, mülkiye mesleğinden Ömer Mümtaz bey Sivas'a Ankara temsilcisi olarak gönderilmiş.

Kongre 11 Eylül 1919'da Misakı Millî esaslarını kabul ediyor. Müftü Rıfat Börekçi, Ankara Müdaafa-i Hukuk reisi seçiliyor. Yeni belediye reisi ise Kütükçüoğlu Ali Bey. Ve bu üçlü grubun yönetiminde Ankara adına ilk açık eylem, İstanbul'dan gelecek yeni vali aleyhine başlatılıyor. Vali adayı Ziya Paşa'ya, kesinlikle İstenmediği ve Ankara'ya gelmemesi bildirilirken, Dahiliye Nazırına da vali adayı Ziya Paşa'yı tanımayacaklarına dair aldıkları karar resmen tebliğ ediliyor. Bu telgraf, Ankara halkının, Millî Mücadele hareketinde Mustafa Kemal'in yanında yer alışının ilk açık ifadesiydi.

Kendi deyimiyle, "Her türlü rütbe ve mansıptan mahrum, yalnız şefkat ve civanmertliğine güvendiğim, bitmez feyz ve kudret kaynağında ilham ve kuvvet aldığım milletime dayanak" Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye ile birlikte Sivas'tan ayrılmış ve Kayseri, Mucur, Hacı Bektaş, Kırşehir, Kaman yoluyla ilk kez Ankara'ya gelmiştir. (Tarih 27 Aralık 1919), günlerden pazartesi. O gün soğuk, puslu, yağmurlu bir gün. Uyuyan şehrin üstünde bir ses, bir haber patlıyor birden. Gök gürültüsü gibi: " Mustafa Kemal geliyor!". Ve komşu kasabaların birinden tüm Anadolu'ya sesleniyor Gazi Mustafa Kemal Paşa: "Millî varlığımız, onun kudreti, başımıza gelen ve gele-

cek olan bütün felaketleri def ve ref edecek kadar kuvvetli ve güven vericidir", Yine sesleniyor: "İlerleme yolunda dev adımlar atacağız. Mensubu olduğumuz milletin tarihi, dünyanın tanıdığı en büyük varlıktır".

Mustafa Kemal Erzurum ve Sivas kongrelerinden dönüyor o sıra.. "Şimdi Kırşehir'dedir.

"Aziz ve mübarek vatanımızı kurtarmak için bütün aydınların ve bütün vatan evladının hazır olması lazımdır"!

Türkleri bir ve beraberliğe böyle davet ediyor ve göreve çağırıyor Mustafa Kemal.

"İstanbul'a gitmeyeceğiz" diye haber veriyor.

"Anadolu en büyük hazinemizdir" diye müjdeliyor.

"Milletin sinesinde ölünceye kadar, kurtuluş yolunu birlikte arayacağız"

diye yolu çiziyor. Uyuyan, ya da uyuduğu sanılan Ankara bu sesi duymuş, bu çağrıyı almış ve işte o an silkinerek terkedilmişliğinden, yalnızlığından uyanmıştır.

Şimdi bütün şehir ayaktadır. O'nu karşılamak üzere yollara dökülmüştür. Kurtarıcıyı ve onun gerçeğini tanımış, ona inanmıştır. Ve işte O geliyor! Eşkıya bile dağdan inmiş, mahkumlar hapishaneden bırakılmış. Şehirli, köylü silahlanmış Kurtarıcı'yı karşılamak üzere Kızıl Yokuş'ta toplanmış, Davullar, zurnalar, onların ritmine uyarak pala sallayıp savaş oyunları oynayan seymenler ve ahiyân örgütlerinden artakalan esnaf.. Mustafa Kemal partal bir arabadan yokuşun başında iniyor. Başında boz kalpağı, zayıf, yorgun ama güçlü.

Mustafa Kemal Paşa bu günü hiç unutmayacak, unutamayacağını da o günkü konuşmasında belirtecektir. Böyle bir kucaklaşmaya ihtiyacı vardır çünkü. Bir vatanı kurtarmak üzre yola çıkılmıştır ama inanılmaz yokluklar içinde. Ordu yok, örgüt yok, silah yok. Ve dünya güçleri karşılarına dikilmiş. En kötüsü, para da yok!

Heyeti Temsiliye'nin muhasebecisi Mazhar Müfit (Kansu) Bey'in ifadesine göre kasada sadece 48 kuruş kalmış.

"Ekmekçiye bile verecek paramız yoktu" diyor anılarında Mazhar Müfit Bey. Ama Paşa, bankalardan veya her hangi bir müesseseden borç almaya da izin vermiyor. Şeker çok pahalı olduğu için

herkes şekerini kendi bulmak zorunda. Mustafa Kemal'in kahvesi var, ama şekeri yok. Ankara'daki ikinci günün sabahında Mazhar Müfit Bey'e, Müftü Rıfat efendinin geldiği bildirilince, Türk töresinden, alışkanlıklarından bir türlü vazgeçemeyen genç muhasebeci, "eyvah, " diye feryat ediyor. "Şeker yok, sigara yok, kahve yapamayız, ben Müftü efendiye ne ikram edeceğim"?

Ama telaşı boşunadır. Rıfat Börekçi, çok nazik bir edayla : "Sıkıntıda olduğunuzu haber aldık" diyor. " Az da olsa, yardımda bulunmayı vazife bildik".

Mahzar Müfit bey duyduklarına inanamaya dursun.. Rıfat Börekçi tek tek sayarak kendisine Ankara halkının Kuvay-ı Millîye'ye ilk yardımı olan bin lirayı sunuyor. Mustafa Kemal'in bu olayı karşılayışı çok hoş: "Demek ki Allah bize yardım ediyor, demek ki doğru yoldayız!" diyor. Bana sorarsanız, Ankara'nın hükûmet merkezi olarak seçilmesinde, şehrin stratejik durumu kadar, halkının Mustafa Kemal'e inancı, güveni ve sevgisi de büyük etken olmuştur.

Sonunda Mustafa Kemal Meclis'ini Ankara'da kuracağını ilan ediyor. Halk bu haberi kurbanlar keserek, dualar ederek karşılamıştır ama Meclis binası henüz yok. Bula bula, İttihat ve Terakki partisi tarafından yaptırılan, ama tamamlanamayan parti binası, ki sonraları Numune Mektebi adıyla bir sanat okulu haline getirilmiş ve de tamamlanmadan kullanılmıştır. İşte o bina ilk TBMM olarak uygun görülüyor. Binanın bir odası Ankara'daki Fransız işgal müfrezesinin komutanına verilmiş. Fransız subayı oradan çıkartılıyor, Ulucanlar'da bir okul için hazırlanmış kiremitlerle çatı kapatılıyor. Çeşitli okullardan sıralar getiriliyor ve reislik kürsüsü derme çatma da olsa, kuruluyor.

23 Nisan 1920 günü saat 14'te Meclis açılmıştır.

Bundan sonraki günlerde ve yıllarda, acı yenilgiler, ihanetler, ayaklanmalar, mucizeli zaferler ve başarılı gelişmelerle Millî Kurtuluş hareketi yürümüş, gelişmiş; düşman, vatan topraklarından kovulmuş ve Misak-ı Millî sınırları Lozan barış antlaşmasıyla çizilmiştir ve 13 Ekim 1924 tarihinde, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 2. maddesiyle Ankara, resmen devlet merkezi olmuştur.

İşte bu yeni Ankara, Mustafa Kemal'in Ankara'sıdır. Daha doğrusu onun Ankarası olacaktır.

Mustafa Kemal nasıl birAnkara istiyordu?

Her şeyden önce o, yeşil, yemyeşil bir Ankara İstiyordu. Yemyeşil!.. Falih Rıfkı'nın dediği gibi "Ya yeşil bir Ankara ya da hiç!" (Araz 1994, 30-34)

Bütün bu örneklemeli söylemlerde de gözlemlendiği gibi; görmesini, bilmesini, duymasını ve sezmesini bilen, tarihimizin çok önemli ve kritik bir dönemine tanıklık ederek gözlemlerini ve yaşadıklarını büyük bir ustalıkla yazıya döken kalemler, var oluşun destanını dile getirmişler, kurtuluş ve kuruluşu tarihselliğin eşliğinde ölümsüzleştirip, nitelikli bir edebi düzlemde kalıcı kılarak, Türk kültür tarihine ve edebiyatına eşsiz eserler bırakmışlardır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA:

ADIVAR, Halide Edip (1989) Ateşten Gömlek, İletişim Yayınları, İstanbul

AKI, Niyazi (2001) Yakup Kadri Karaosmanoğlu (İnsan-Eser-Fikir-Üslup), İletişim Yayınları, 2. baskı

AKTAŞ, Şerif (1987) Yakup K. Karaosmanoğlu, Kültür Bak., Ankara

ARAZ, Nezihe (1994) Mustafa Kemal'in Ankara'sı, Apa Ofset Basımevi, İstanbul

AYTAÇ, Gürsel (1990) Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler, Gündoğan Yayınları, Ankara

BALABANLILAR, Mürşit (2003) Türk Romanında Kurtuluş Savaşı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

BEKİROĞLU, Nazan (1999) Halide Edib Adıvar, Şule Yayınları, İstanbul

BOZYİĞİT, A. Esat (2000) Ankara'nın Taşına bak… (Türk Yazınında

Ankara), Kültür Bak. Yayını (Seçki)

ÇETİŞLİ, İsmail (1999), Memduh Şevket Esendal-İnsan ve Eser, Kardelen Kitabevi, İsparta

DEMİRCİ, İbrahim (2002), Romanın 27 Yılına Bakış (1923-1950), Hece (Türk Roman Özel Sayısı), S: 65, 66, 67

DOĞAN, H. Mehmet (1976) "Türk Romanında Kurtuluş Savaşı", Türk Dili

(Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı), s. 7-40

ENGİNÜN, İnci (1978) Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayını: No: 2398

(1986) Halide Edip Adıvar, Kültür Bakanlığı, Ankara

Romanlarında Atatürk", s. 15-41

(1983) *"Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun*

"*Halide Edib'in Kalemiyle Atatürk*", s. 42-53

"*Millî Mücadele Devrinin Edebiyata Aksi*" s.140-151

"*Ankara Romanında Batılılaşma Meselesi" s. 209-227,* Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, Dergah Yayınları, İstanbul(2002) Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Dergah Yayınları, 3. baskı, İstanbul

ENGİNÜN İ.-KERMAN Z.-İLERİ S. (1998) Kurtuluş Savaşı ve Edebiyatımız, Oğlak Yayınları, İstanbul

İLERİ, Selim (1976)"Aliye Öğretmen, Ayşe Hemşire, Halide Onbaşı"/ "Dikmen Yıldızı Üzerine"/"Yaban Üzerine", Türk Dili (Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı), S: 298, Temmuz, s. 41-56

(2001) Türk Romanından Altın Sayfalar, Doğan Kitap, İstanbul, 2. baskı

KAPLAN M.-ENGİNÜN İ.-EMİL B.-BİRİNCİ N.-UÇMAN A.

(1981) Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara

KARAOSMANOĞLU, Y. Kadri (1960) Yaban, Remzi Kitabevi, İstanbul, 6. baskı (1981) Ankara, Birikim Yayınları, İstanbul

KANSU, Ceyhun Atuf (1972) Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, Varlık Yayınları, İstanbul

KUNTAY, Mithat Cemal (1998) Üç İstanbul, (Yay. Hazırlayan: Raşit Çavaş), Oğlak yayınları, İstanbul

KURDAKUL, Şükran (1987) Çağdaş Türk Edebiyatı-Cumhuriyet Dönemi, Broy Yayınları, İstanbul

NACİ, Fethi (1981) 100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme, Gerçek Yayınevi, İstanbul (1999) Yüzyılın Yüz Romanı, Adam Yayınları, İstanbul

NECATİGİL, Behçet (1983) Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü, Varlık Yayınları, İstanbul

OĞUZKAN A. Ferhan (1979) Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 2. baskı

OKTAY, Ahmet (1993) Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı (1923-1950), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara

TANPINAR, A. Hamdi (1979) Beş Şehir, Dergah Yayınları, İstanbul,

YAKAR, Aytekin (1973) Türk Romanında Millî Mücadele, Ankara

YALÇIN, Alemdar (1998) Sosyal ve Siyasal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı, Günce Yayınları, Ankara

ATATÜRK'ÜN EĞİTİM REFORMUNUN TEMEL UNSURLARI VE UYGULANMASI

Prof. Dr. Yahya AKYÜZ*

Atatürk'ün hem *millî* hem *evrensel* yönlerine en güzel örnek O'nun "eğitim reformu"dur. Atatürk, Türkiye Cumhuriyetini kurduktan sonra, engin birikimi ve gözlemleri sonucu, öncelikle bir eğitim reformu yapılması gerektiğine inanmış ve bunu gerçekleştirerek uygulamaya koymuştur.

Atatürk'ün gerçekleştirdiği eğitim reformunun bazı gerekçeleri, kökenleri ve bir oluşum süreci vardır. Bildirimizde önce bu konu üzerinde durulacaktır. Daha sonra, Atatürk'ün eğitim reformunun unsurları ele alınacaktır. Üçüncü olarak da Atatürk'ten günümüze O'nun eğitim reformunun uygulanması incelenecektir.

I. Atatürk'ün Eğitim Reformunun Kökenleri ve Oluşma Süreci

Atatürk'ün eğitim reformunun kökenleri ve oluşma süreci başlıca dört başlık altında ele alınabilir; **1.**O'nun yetiştiği ortam **2.**Askerlik mesleğinin O'na kazandırdıkları **3.**Devlet kurucusu ve Devlet başkanı olması **4.**O'nun eğitimci kişiliği.

1. Atatürk'ün yetiştiği ortam

Atatürk'ün eğitim düşüncesinin bazı önemli kökenlerini O'nun yetiştiği, başka deyişle çocukluk ve ilk gençlik dönemlerini geçirdiği ortamda aramak gerekir. O'nun yetiştiği ortam üç alt başlık altında incelenebilir :

* Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi

a) Eğitim ortamı

Atatürk, "çocukluğuma dair ilk hatırladığım şey mektebe gitmek meselesine aittir" der. İlk çocukluk anısı eğitimi ile ilgili olduğuna göre, bunu hayatı boyunca düşündüğü, bu anıdan etkilendiği söylenebilir.

Atatürk öğrencilik hayatında birbirine zıt eğitim yöntemlerini bizzat yaşayarak görmüştür. Bunlar baskıya dayanan, nakilci, ezberci yöntemlerin yanında kısmen serbestiye, deneye, akla dayanan yöntemlerdir. Böylece O, bizzat kendi şahsında, Türk çocuklarının, gençlerinin geçen yüzyılda nasıl yetiştirildiklerini ve bunun ne gibi sonuçlar verdiğini gözlemiş, incelemiştir.

Atatürk, düzenli ve kesintisiz bir öğrenim görmüş, başarılı ve mesleğin gerektirdiği özellikleri taşıyan öğretmenlere sahip olmuştur.

Öğretmenleri O'nu çok değişik biçimlerde etkilemişlerdir. Biz, bunlardan ilkokul öğretmeni Şemsi Efendinin O'nun üzerinde ileriki eğitim düşüncesi bakımından bazı önemli etkilerde bulunduğu görüşündeyiz. Şöyle ki, Şemsi Efendi, eğitim tarihimizde yeni ve kolaylaştırıcı öğretim yöntemlerini ve uygulamalarını ilk deneyen öğretmenlerdendir. Onun öğrencileri ilkokuldan bir üst düzeydeki Rüşdiye öğrencilerinden daha bilgili, disiplinli yetişiyorlardı. Şemsi Efendi, ilköğretimdeki yenileşme girişimleri nedeniyle, bazı bağnaz kişilerin saldırısına uğramış fakat yılgınlık göstermemiş, kendisini öğrencilerinin iyi yetişmesine adamıştı.

Şimdi, Harf İnkılâbı'na bakalım: Şemsi Efendi nasıl ki, çocuklara kısa sürede, kolayca ve etkili biçimde okuma yazmayı, çeşitli bilgileri öğretebilmek için yeni yöntemler, araç gereçler kullanmışsa, Atatürk de, Harf İnkılâbı'na girişmesinin ana amacının Türk milletine "az emekle, kolay bir okuma yazma anahtarı verip, onu bilgisizlikten kurtarmak" olduğunu söyler. Yine Atatürk der ki: "Şurasını tecrübe ile ifade edeyim ki, hece ve alfabe yeniliği hakikaten çocukları güçlüklerden kurtaran, onlara küçük yaşta başarı lezzetini tattıran en etkili vasıtadır." Kanımızca O, burada, Şemsi Efendi okulunda kendisinin de yaşadığı yeni yöntemlere atıf yapıyor. Çünkü O'nun bu konuda "tecrübe ile" söylediği şey, ancak, Şemsi Efendi

okulunda görüp yaşadığı heceleme ve okuma yöntemindeki yenilikler ve bunların, çocukları güçlüklerden kurtarıp onlara küçük yaşta tattırdığı başarı mutluluğu olabilir... İşte, Harf İnkılâbı ile, kendisi de kolayca okuma yazma öğrenme mutluluğunu çocuklara ve halka tattırmak istemiştir.

Atatürk'ün dinde bağnazlığa karşı görüşlerinde, yenilikçi fikirlerinde, düzen ve disiplin duygularının gelişmesinde de Şemsi Efendinin öğretim ve uygulamalarının şüphesiz payı vardır.

Atatürk'ün öteki öğretmenleri de O'nun üzerinde çeşitli olumlu etkilerde bulunmuşlardır.

b) Sosyal ve siyasi ortam

Atatürk, çocukluk ve gençlik yıllarını Osmanlı Devleti'nin son ve en buhranlı, en çalkantılı dönemlerinde yaşamıştır. Üstelik, O, bu çağlarını bir kazan gibi kaynayan Balkanlar'da, sonra İstanbul ve ülkenin çeşitli yerlerinde geçirmiş, yıkılmakta olan Devletin çöküş sebeplerini ve kurtarılma yollarını düşünme fırsatı bulmuştur.

O şöyle der: "Bir milletin felakete uğraması demek, o milletin hasta, hastalıklı olması demektir. Bu sebeple kurtuluş, toplumdaki hastalığı tespit ve tedavi etmekle elde edilir." Yine O, "geçmişin hatalarını kökünden temizlemek, düzeltmek" gerektiğini belirtir. Eğitimle ilgili olanlar ise pek tabii bunların başında gelmektedir.

Gerçekten Atatürk, çocukluk ve gençlik yıllarında, içinde bulunduğu sosyal ve siyasal ortamı dikkatle gözlemiş, Türk ve dünya tarihini iyi öğrenerek, bu ortamın gerçekçi bir değerlendirmesini yapmış, bundan dersler çıkarmıştır. Şöyle ki: Toplumdaki başlıca eğitim kurumları olan medreseler ve sıbyan mektepleri 17. yüzyıldan beri yararsız, yalnızca din ve Arap kültürü veren okullar haline dönüşmüş, yeniliklere cephe alıp taşlaşmışlardı. Bazı medreseliler çeşitli yeniliklere karşı çıkmış, Tanzimat döneminde başlayan eğitimde yenileşme hareketlerini engellemeye çalışmıştı. Atatürk, Osmanlılarda yabancı okulların istedikleri gibi at oynattıklarını, azınlıkların eğitim yoluyla iktisaden güçlenip siyasi bakımdan bilinçlendiklerini ve Devleti yıkmaya yöneldiklerini gözlemişti. Atatürk, sadece Türklerin amaçsız, etkisiz, cılız, anlamsız, köksüz bir eğitimin çarkları

içinde bocaladıkları ve millî benliklerinden habersiz yetiştirildikleri için kendi öz yurtlarında esarete sürüklendiklerini görmüştü.

Osmanlıların duraklama ve gerileme dönemlerinde, Türk gençlerinin en çok rağbet ettikleri meslekler *din görevliliği* ve *memuriyettir.* Tanzimat'ın eğitimde yenileşme hareketleri içinde de memuriyet (kâtiplik) daha da arzulanan bir meslek haline getirilmiştir. Gerileme ve çökmeye yüz tutma karşısında yöneticiler, aydınlar, toplum silkinip ciddî kurtuluş çareleri arayıp uygulayacakları yerde, aksine, gerilemenin önemli nedenlerinden olan memuriyete aşırı önem verme anlayışını sürdürmüşlerdir. Bir dilekçe sonunda "saygılarımla" diyebilmek için yüz çeşit anlamsız kalıp ifadelerle Türk gençleri meşgul edilmiş, konu zorlaştırıldıkça önemli gibi görülmüştür. Bütün bunlardan sonra, Türklerin neden memuriyete koşuştuklarına, ticaret, sanayi, iş ve müspet bilim alanlarının Rum, Ermeni, Yahudi ve yabancıların elinde kaldığına şaşılır mı?

Atatürk, bizzat yaşadığı ve yüzyıllar boyu uygulandığını gördüğü eğitim öğretim yöntemlerinin toplumsal sonuçlarına ilişkin de şu önemli değerlendirmeyi yapmıştır (15 Temmuz 1921, Maarif Kongresi): "Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usûllerinin (yöntemlerinin) milletimizin gerileme tarihinde en mühim bir âmil (etkili sebep) olduğu kanaatindeyim."

Eğitimin millî, bilimsel ve işe yarar olmadığı günleri yaşayan ve gözleyen Atatürk, bu durumun felaketlerimizin temel nedenlerinden olduğu sonucuna varmıştır. O'na göre, Balkanlar'ın elimizden çıkma sebebi de, buradaki toplumların dil kurumlan ve eğitimleri ile millî şuurlarının uyandırılmış olmasıdır.

Atatürk'ün sonraki yıllarda geliştirdiği eğitim reformu ve giriştiği uygulamalar esasta, işte, çocukluk ve gençliğini içinde yaşadığı sosyal ve siyasal ortamda yaptığı gözlem ve değerlendirmelere dayanır. Bu gözlem ve değerlendirmelerinden hareket ederek O, millî eğitim, bilime dayanma, eğitimin işe yarar, üretici, hayatta başarılı olacak aktif insanlar yetiştirmesi gibi görüşler ileri sürmüştür.

Başka alanlardaki düşünce ve uygulamalarının çoğunun temelinde de, O'nun çocukluk ve gençlik çağlarını içinde yaşadığı sosyal ve siyasi ortamdan ve tarihten çıkardığı derslerin sonuçları yer almaktadır.

c) Fikrî ortam

Tanzimat döneminin fikrî ve eğitimsel ortamında bazı çelişkiler bulunmakla beraber, *eğitim, Devleti felakete gidişten kurtaracak en önemli araçlardan biri olarak görülmeye başlanmış* ve bu teşhis o zamandan beri her dönemde değerini korumuştur. Düşünürler ve eğitimcilerimiz bu fikri işlemişlerdir. Mutlakıyet döneminde fikrî ortamda —baskılar nedeniyle— bir kısırlaşma görülür. Ancak, Atatürk, çocukluk ve gençliğinde, Tanzimat döneminde ortaya çıkan bu temel görüşten ve çeşitli yeni fikirlerden (Namık Kemal ve başkalarının) yararlanmıştır.

2. Askerlik mesleğinin eğitici etkileri

Atatürk, kesintisiz bir askerî öğrenimden sonra, çeşitli cephelerde savaş deneyimleri kazanmış, ülkeyi görevi nedeniyle gezmiş, üstlerini ve astlarını, halk çocuklarını yani erleri tanımıştır. Atatürk'ün eğitim reformu ve çeşitli alanlardaki görüşlerinin temelinde O'na askerlik mesleğinin bu yolla kazandırdığı bazı temel gözlemleri ve dersleri de görüyoruz.

Çok önemli bir örnek olarak Balkan Savaşlarını (1912-1913) verelim. Balkan yenilgileri ve felaketleri Osmanlı aydınlarının düşünce yapısında bir dönüm noktası olmuştur. Aydınlar bu yenilgi ve felaketlerin nedenlerini araştırmış, acımasızca özeleştirilerde bulunmuşlar, toplumsal sorunlarla daha derinden ilgilenmeye başlamışlardır.

Subaylarda da aynı zihniyet değişikliğini görüyoruz. Örneğin, Binbaşı Nuri Conker, Nisan 1914'te yayınladığı *Zabit ve Kumandan* başlıklı kitabında, Balkan yenilgilerinin askerî eğitimimiz ve askerlik ruhu ile ilgili nedenlerini araştırır. Arkadaşının bu eserini okuyup beğenen ve onu tamamlayıcı nitelikte *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* başlıklı bir kitap yayınlayan (1918) Yarbay Mustafa Kemal de askerî eğitimdeki eksiklerimiz, vatan sevgisi, görev duygusu ile ilgili yetersizliklerimiz, hatta annelerin çocuklarına daha beşikte iken söyleyecekleri ninnilerin eğitimsel değeri üzerinde durur. O'nun bu konuda başlıca görüşleri şunlardır :

Askerî okullarda subaylarımıza ruh ve bilim gücü üstünlüğü

kazandırma yeterince önemsenmemiştir. "Harp Okulu'ndaki öğretim, subaylığın temel görevlerini subayın ruhuna sokacak derecede etkili değildi." Ancak, Atatürk'e göre, daha iyi bir askerî eğitim öğretim verilseydi bile yeterli olmayacaktı, çünkü gerçek askerî bilgiyi verecek asıl okul, birliklerdir, yani uygulamadır.

3. Devlet kurucusu ve Devlet başkanı olması

Türk milleti, Atatürk'ün önderliğinde bağımsızlık mücadelesine girişirken ve Cumhuriyeti kurarken, gençliğin bundan sonra hangi ilkelere, amaçlara, hangi eğitim felsefesi ve dünya görüşüne göre yetiştirilmesi gerektiğinin öncelikle belirlenmesi çok önem taşıyordu. Eğitim artık, süregelen, denenmiş, değersizliği hatta zararları kanıtlanmış bir felsefe ve dünya görüşüne göre yapılamazdı. Türk milletini ileri götürecek, insancıl, akılcı, yeni bir eğitime ihtiyaç vardı. Bu eğitimin temel ilkelerini de Atatürk'ün belirlemesi çok doğaldı. Çünkü O, hem geçmişten çıkan dersleri çok iyi biliyordu, hem de şimdi yeni Devletin kurucusu ve başkanı idi.

Atatürk, böylece, ilk eğitim bilimcimiz olan Farabi'nin (870-950) bir görüşü doğrultusunda davranıyordu: Farabi, devlet başkanının milletinin eğitimcisi olması gerektiğini, onun öğrenme ve öğretmeyi sevmesini, her şeyi kolayca öğretmeyi bilmesi gerektiğini söylemişti. İşte Atatürk, tarihimizde pek çok yöneticinin ihmal ettiği bu eğitimcilik görevini en iyi biçimde üstlenmiş, daha sonraki devlet adamlarına da izlemeleri gereken bir örnek olmuştur.

4. Atatürk'ün eğitimci kişiliği

Atatürk 1936'larda İstanbul'da Florya köşkündeki toplantılardan birinde genç şair Behçet Kemal Çağlar'a dönerek, "sen çabuk şiir yazarsın, şu odaya çekil, bende hangi nitelikleri görüyorsan hepsini anlatan bir şiir yaz" emrini verdi. İstenileni yapan şair yarım saat sonra uzun bir şiirle geldi ve dizelerini okudu. Atatürk'ün yiğitliği, zaferleri, devrimleri birbir dile getirilmişti. Fakat Atatürk "olmamış! dedi. Benim asıl bir niteliğim var ki onu hiç yazmamışsın." Herkes şaşırmıştı. Bu yazılmayan niteliği ne olabilirdi? Dinleyenleri fazla bekletmeden Atatürk, "benim asıl kişiliğim öğretmenliğimdir, dedi.

Ben milletimin öğretmeniyim, bunu yazmamışsın!"

Atatürk, gerçekten, Kurtuluş Savaşını ve inkılaplarını hep bu sabırlı, ikna edici, güven verici, bilgili "öğretmenliği" sayesinde başarmıştır.

Günümüzün eğitim bilimcileri, öğretmenliğin ve eğitimciliğin, kısmen doğuştan getirilen (Tanrı vergisi) bazı özelliklere, kısmen de sonradan öğrenme ile kazanılan bilgilere sahip olmayı gerektiren bir sanat, teknik ve bilim olduğunu söylerler. Bu açıdan baktığımızda, Atatürk'ün tam bir öğretmen ve eğitimci özelliklerini taşıdığını görüyoruz. O'nun, "asıl kişiliğini" öğretmenlik olarak değerlendirmesi bu bakımdan yerindedir.

Atatürk'ün öğretmen ve eğitimci kişiliğini belirleyen temel özellikler nelerdir? Her biri üzerinde uzun uzun durulması mümkün olan bu özelliklerin belli başlılarını hatırlatmakla yetiniyoruz:

- "Başöğretmen" unvanını alarak (24 Kasım 1928), elinde tebeşir, kara tahta başında ve halkın içinde, halka okuma yazma ve çeşitli bilgiler öğretmeye girişmesi.
- Öğretmenlere çok değer vermesi; her fırsatta okulları gezmesi, sınıflara, derslere girmesi.
- Çocukları çok sevmesi, eğitimde çocukluk döneminin değerini bilmesi.
- Ders kitapları yazması, eski eğitim terimlerinin yerine çok açık ve sade Türkçe terimler bulması.
- Her yerde ve her zaman eğitim ve öğretimde bulunma amacını gütmesi. Bu nedenle, halka, öğretmenlere seslenişleri yanında, sofraları ve özel sohbetlerinin de öğretici bir değer taşıması.
- Kolay öğretmesi; bunu yaparken, karşısındaki hedef kişi veya topluluğun yaş, meslek, sosyal durum...gibi özelliklerini gözönünde tutarak davranması (15 Eylül 1928'de Sinop'ta arabacı Bekir Ağaya yeni harfleri öğretirken önce *At* ve *Ot* kelimelerini öğretmesi çok önemli bir olaydır).
- Çok açık, anlaşılır ve inandırıcı konuşması.
- Konuşmalarında, açıklamalarında araç gereç kullanması, krokiler vs. çizmesi (Atatürk'ün, 1932'de ABD Elçisi General Sherrill'e, Mayıs 1919'da kendisinin Sultan'la görüşmesini kroki çizerek anlat-

ması, vs.).

- Öğretim ve eğitim yöntemi olarak, takdir, teşvik, uyarı, eleştiride ve kesin isteklerde bulunmayı yerli yerinde ve beraberce uygulaması.
- Çok okuması ve okuduklarını çevresindekilerle tartışması ve öğrendiklerinden toplumu yararlandırmaya özen göstermesi.
- Eğitimin bilime dayanmasını ve işe yarar ürünler sağlaması gerektiğini amaç olarak göstermesi.

Bu konuda O'nun 15 Temmuz 1921'de Ankara'da Maarif Kongresini açış konuşmasındaki şu sözlerini bir kez daha anımsamalıyız: "Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usûllerinin (yöntemlerinin) milletimizin gerileme tarihinde en mühim bir âmil (etkili sebep) olduğu kaanatindeyim."

- Yalnızca eğitimin değil "eğitim yöntemlerinin" de önemini çok iyi bilmesi ve ifade etmesi.

II. Atatürk'ün Eğitim Reformunu Oluşturan Unsurlar

Atatürk'ün eğitim reformunu oluşturan temel unsurlar, sınırlandırıcı olmamak üzere, aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir:

1. Öğretimin birleştirilmesi (Tevhid-i Tedrisat)

Osmanlı Devletinde 1776'lardan itibaren Batı örneğine göre askerî okullar ve Tanzimat (1839) yıllarından itibaren de yine Batılı sivil öğretimden ilham alınarak Rüşdiye, İdadî, Sultanî gibi ortaöğretim ve iptidaî gibi ilköğretim kurumları açılmaya başlanmış, Darülfünun kurulmuştur. Maarif Nezaretine bağlı bu yeni mekteplerin yanında Meşihata, Şer'iye ve Evkaf Nezaretine bağlı medreseler ve sıbyan mektepleri de varlıklarını, etkilerini sürdürmüşlerdir.

Yeni açılan mekteplere, onları medrese ve sıbyan mekteplerinden ayırmak için bazen *Tanzimat mektepleri*, *Maarif mektepleri de* denir. Buralarda yeni bazı derslerin yanında Arapça, din dersleri de yer alıyor, öğrencilere zorunlu olarak ibadetler de yaptırılıyordu. Fakat buna rağmen medrese zihniyeti onları benimsememişti ve her fırsatta onlara tepki gösteriyordu.

Bir taraftan da azınlık ve yabancı okulları, denetimden uzak, ahtapot gibi ülkede yayılıyor, istedikleri gibi at oynatıyorlardı.

1868'de kurulan Galatasaray Lisesi'nin ilk yıllarında bu okulda yöneticilik yapan de Salve adında bir Fransız eğitimci, 1874 tarihli bir yazısında şu gözlemde bulunur:

"Avrupa'nın hiçbir başkentinde aynı şehir halkını oluşturan çeşitli gruplar, İstanbul'daki kadar birbirlerinden bıçakla kesilmiş gibi zıt özellikler taşımaz. Eğitim her ülkede çocukları ve gençleri ortak kurumlarda toplayıp, onların fikir ufuklarını genişleterek, aralarında yavaş yavaş birlik ve kardeşlik bağları kurarken, burada eğitim, şimdiye kadar daha ziyade her türlü yakınlaşmadan uzaklaştırmaya yönelmiştir. Çünkü her toplum, parası ile kendi okullarını kuruyor ve eğitim kendi ana dilleri ile veriliyor, böylece dini geleneklerin ve siyasi art niyetlerin sürüp gitmesine çalışılıyor."

Deniliyor ki, Osmanlıda Devletin *resmî okulları, medreseler, azınlık ve yabancı okulları* vardı ve bunlar *üç ayrı tip insan* yetiştiriyorlardı. Bu doğru olsa da eksik bir belirlemedir.

Gerçek şöyle görünüyor: Osmanlıda en az 11 tür insan yetiştiren kurum ve uygulama vardı. Bunları şöyle sayabiliriz:

a) Medreseler
b) Sıbyan mektepleri
c) Tekke ve tarikat eğitimi
d) Cami dersleri
e) Enderun mektebi
f) Askerî okullar
g) Tanzimattan sonra açılan sivil okullar
h) Azınlık okulları
i) Yabancı okullar
j) Bazı edip ve bilginlerin özel dersleri
k) Ahi ve esnaf örgütlerinin verdikleri genel ve ahlâkî eğitim

Bu kurumlar millî bir amaç gütmüyor, birbirlerine zıt görüşlü insanlar yetiştirip gidiyorlardı.

Osmanlı döneminde Ziya Gökalp ve başka aydınlarca bu durumun büyük sakıncaları farkedilmiş ve öğretimin birleştirilmesi

gerektiği düşünülerek bazı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bu konuda çözüm bulunamamıştır. Bu sorun millî bir Devlet olan Türkiye Cumhuriyetinde sürüp gidemezdi. Öğretim birliği (tevhid-i tedrisat, vahdet-i tedris) mutlaka sağlanmalıydı.

Bu amaçla 3 Mart 1924'te 430 sayılı *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* çıkarılmıştır. "Öğretimlerin birleştirilmesi" anlamına gelen bu kanunla şu düzenlemeler getirilmiştir:

Md. 1. Ülkedeki tüm bilim ve öğretim kurumları Maarif Vekâletine bağlanmıştır.

Md. 2. Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ya da özel vakıflarınca idare edilen tüm medrese ve mektepler Maarif Vekâletine bağlanmıştır.

Md. 3. Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekteplere ve medreselere ayrılan para, Maarif bütçesine geçirilecektir.

Md. 4. Maarif Vekâleti yüksek din uzmanları yetiştirmek için Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi, imam ve hatip yetiştirmek için de ayrı mektepler açacaktır.

Bu maddelerden anlaşılacağı gibi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ya da onun sonuçları olarak eğitimimize aşağıdaki yenilikler ve değişiklikler getirilmiş olmaktadır:

- Tüm eğitim ve öğretim kurumları Eğitim Bakanlığına bağlanmakla eğitim işlerinin tek elden yürütülmesi mümkün olmuştur (Askerî okullar 1925'te tekrar Millî Savunma Bakanlığına bağlanmıştır).
- Türk eğitim tarihinde en uzun süre yaşamış öğretim kurumları olan *medreseler* kapatılmıştır. Bu kapama Eğitim Bakanı Vasıf Çınar'ın 11 Mart 1924 tarihlibir genelgesi ile gerçekleşmiştir. O sırada mevcut 16 bin kadar medrese öğrencisi, bulundukları yerlerin ilk, orta okul, lise ve öğretmen okullarına aktarılmış, hocalarının da isterlerse okullarda din dersi öğretmenliklerine atanabilecekleri belirtilmiştir.
- *İmam ve Hatip Mektepleri* de 6 yıl sonra kapanmıştır.
- Eğitimde laiklik ilkesine doğru önemli bir adım atılmıştır. Fakat, laiklik Anayasaya 1937'de girecektir.

Yine 3 Mart 1924 tarihinde, Tevhid-i Tedrisat Kanunundan önce kabul edilen 429 sayılı kanunla Şer'iye ve Evkaf Vekâleti kaldırıl-

mış, yine aynı gün 431 sayılı kanunla da Hilâfet (Halifelik) kaldırılarak Osmanlı hanedanı mensupları yurt dışına çıkarılmıştır. 30 Kasım 1925 tarihli ve 677 sayılı bir kanunla da tekkeler, türbeler kapatılmış, tarikatlar kaldırılmıştır.

- *İlahiyat Fakültesi* de 1933 Üniversite Reformunda, Edebiyat Fakültesine bağlı bir araştırma enstitüsüne dönüştürülmüştür.
- İlk ve orta öğretimde *Din derslerinin* saatleri azaltılmış, bu dersler bir süre sonra tümüyle kaldırılmıştır.

2. Eğitimin millî olması

15 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresi, yurdun her tarafından gelen 250'den fazla erkek ve kadın öğretmeni biraraya getirmiştir. Kongreyi Mustafa Kemal, cepheden gelerek açmış ve çok önemli bir *açış konuşması* yapmıştır.

Mustafa Kemal bu konuşmasında Kongreden "Türkiye'nin millî maarifini kurmasını ister ve kendisi millî maarifi açıklar: "Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usûllerinin (yöntemlerinin) milletimizin gerileme tarihinde en mühim bir âmil (etkili sebep) olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin batıl inançlarından ve doğuştan sahip olduğumuz özelliklerle hiç ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, Doğudan ve Batıdan gelebilen tüm etkilerden tamamen uzak, millî ve tarihî özelliğimizle uyumlu bir kültür anlıyorum."

Önceki dönemlerin millî olmayan eğitimini felaketlerimizin temel nedenleri arasında gören Atatürk, yeni Devletin eğitiminin millî olmasını istemiştir.

Eylül 1924'te, Samsun'da öğretmenlere seslenirken de, halen milyonlarca Müslümanın millî olmayan eğitimleri yüzünden esaret ve sefalet içinde bulunduklarını belirttikten sonra şöyle demiştir:

"*Millî eğitimin* ne demek olduğunu bilmekte artık bir belirsizlik, bulanıklık kalmamalıdır. Millî eğitim esas olduktan sonra onun dilini, yöntemini, araçlarını da millî yapmak gereği tartışılamaz. Millî eğitim ile geliştirilip yüceltilmek istenen genç dimağları bir taraftan da paslandırıcı, uyuşturucu, gereksiz şeylerle doldurmaktan dikkatle kaçınmak lazımdır."

Mart 1923'te Konya gençlerine hitaben yaptığı konuşma da bize "millî eğitimin" ne olduğunu anlamakta ışık tutar:

"Aydınlarımız, 'milletimizi en mutlu millet yapalım'derler: 'Başka milletler nasıl olmuşsa onu da aynen öyle yapalım' derler. Lâkin düşünmeliyiz ki, böyle bir görüş hiç bir devirde başarılı olmuş değildir. Bir millet için mutluluk olan birşey diğer millet için felaket olabilir. Ayni sebep ve şartlar birini mutlu ettiği halde diğerini mutsuz edebilir. Onun için bu millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilminden, buluşlarından, ilerlemelerinden yararlanalım. Lâkin unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak zorundayız."

3. Eğitimin bilimsel ve laik olması

Atatürk'ün inancına göre Türk milletinin Batı milletleriyle eşit ve çağdaş bir duruma gelmesi gerekiyordu. Bu da ancak Devlet yönetiminde ve eğitimde laikliğin ve bilimin esas alınması ile mümkün olabilirdi.

Atatürk bilimin her alanda olduğu gibi eğitimde de bize tek rehber olması gerektiğini söylemiştir. Bu açıdan da O, eğitim tarihimizde yepyeni bir çığır açmıştır.

Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere seslenirken şöyle demiştir:

"Milletimizin siyasi, içtimaî hayatında, milletimizin fikrî terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır (...) İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve milletin her ferdinin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur."

Eylül 1924'te Samsun'da öğretmenlere seslenişi şöyledir:

"Dünyada herşey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, başarı için en hakikî yol gösterici ilimdir, fendir. İlim ve fennin dışında kılavuz aramak gaflettir, bilgisizliktir, dalâlettir (yolunu sapıtmadır)."

Temmuz 1927'de İstanbul'da öğretmenlere seslenişinde aynı konuyu işler:

"Eski hocalar nasıl dini esastan (topluma) hâkim olmuşlarsa, öğretmenler de ilim esasından kazanmaya başladıkları hâkimiyeti

sonuca ulaştırmalıdırlar."

Son olarak, 29 Ekim 1933'teki *Onuncu Yıl Söylevi*'ne değinelim:

"Türk milletinin yürümekte olduğu ilerleme ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir."

4. Yazı, Dil ve Tarih Inkılapları

Tanzimat döneminde, yazının ıslahı, hatta lâtin harflerinin alınması ve dilde sadeleşme meseleleri ilk kez tartışılmaya başlanmış, II. Meşrutiyet döneminde, gittikçe güçlenen Türkçülük akımının etkisiyle, dilde hızlı bir sadeleşme gerçekleşmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yazının ıslahı ya da değiştirilmesi meselesi yeniden gündeme gelmiştir.

Atatürk'e göre Arap harfleri şu nedenlerle bırakılmalıydı:

- Türkçe'ye uygun değildir.
- Öğrenilmesi zordur ve toplumda eğitim düzeyinin düşüklüğünün bir nedenidir.
- Çağdaş uygarlığa girişin en önemli araçlardan biri lâtin harfleridir.

O, Ağustos 1928'de şöyle der: "Bir toplumun % 10'u, % 20'si okuma yazma bilir % 80'i % 90'ı bilmezse, bu ayıptır; bundan insan olanlar utanmak lazımdır. "

Atatürk'te yazı ve dil inkılapları alanında fikirlerin oluşmasında, ilkokul öğretmeni Şemsi Efendinin çabuk ve kolay okuma yazma öğretme çabalarına girişmesinin şüphesiz etkisi olmuştur.

1 Kasım 1928 tarihli bir Kanunla lâtin temelli yeni bir alfabe kabul edilmiştir.

1931'de *Türk Tarih Kurumu,* 1932'de *Türk Dil Kurumu* kurulmuştur. Atatürk, bir Batılı dilciden ilham alarak, Türkçenin dünya dillerine kaynaklık etmiş olabileceği yolunda *Güneş Dil Teorisini* ortaya atmıştır.

Ayrıca, Osmanlı tarih anlayışına karşı çıkılarak, Türklerin binlerce yıllık bir tarihi ve uygarlığı bulunduğu savunulmuş, özellikle İslamiyete geçişlerinden önceki dönemler üzerinde çok daha fazla

durulmaya başlanmıştır. Tüm bu çabalardan amaç hem Batılıların tarih, ırk, uygarlık...bakımından haksız saldırılarda bulunduğu Türk insanına köklü bir güven duygusu aşılamak, hem de bilim adamlarını yeni araştırmalara teşvik etmek olmuştur.

5. Millî Eğitim Bakanlığının önemi

Atatürk, istikrarlı bir Millî Eğitim Bakanlığı ve eğitim politikasını çok önemli görür.

Kurtuluş Savaşı zaferle sona erdikten sonra, kendisine, "işte memleketi kurtardınız, şimdi ne yapmak istersiniz?" diye bir soru yöneltilince, şu cevabı vermiştir: "Eğitim Bakanı olarak millî irfanı yükseltmeye çalışmak en büyük emelimdir."

Atatürk, Tâlim ve Terbiye Kurulu'nun "eğitim öğretim ilkelerini bilimsel bir şekilde ve bağımsız olarak yönlendirip yönetmesi amacıyla kurulduğunu" söylemiştir (1 Kasım 1926).

6. Öğretmenin saygınlığı, görevleri ve önemi

Atatürk, öğretmenin saygınlığını, görevlerini ve önemini her zaman vurgulamıştır:

"Gelecek kurtuluşumuzun saygıdeğer öncüleri olan Türkiye muallime ve muallimleri..." (15.7.1921'de Ankara'da Maarif Kongresini açarken)

"Bir millet irfan ordusuna malik olmadıkça, muharebe meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin, o zaferlerin kalıcı sonuçlar vermesi ancak irfan ordusuyla sağlanabilir. İrfan ordusunun değeri de siz öğretmenlerin değeri ile ölçülecektir." (24.3.1923'te Kütahya'da öğretmenlere seslenişi)

"Muallimler! Yeni nesli, Cumhuriyetin fedâkâr muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin maharetiniz.ve fedâkârlığınız derecesiyle oranlı bulunacaktır." (25.8.1924'te Muallimler Birliği Kongresi üyelerine seslenişi)

"Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak öğretmenlerdir. Öğretmenden, eğiticiden yoksun bir millet, henüz millet adını almak istidadını kazanamamıştır. Ona alelade bir kütle denir, millet denemez.

Bir kütle millet olabilmek için mutlaka eğiticilere, öğretmenlere muhtaçtır. Onlardır ki bir toplumu hakikî millet haline koyarlar (...) Cumhuriyet sizden yüksek hizmet bekliyor." (14.10.1925'de İzmir Erkek Öğretmen Okulundaki konuşması)

"Ordularımızın kazandığı zafer, sizin (öğretmenlerin) ve sizin ordularınızın zaferi için yalnız zemin hazırladı. Gerçek zaferi siz kazanıp sürdüreceksiniz ve mutlaka başarılı olacaksınız." (27.10.1922'de Bursa'da öğretmenlere seslenişi)

"Öğretmenlerimizin sayıca yetersizliği, yetişen öğretmenlerimizin değer ve faziletteki yüksekliğiyle ancak telâfi edilebilir."

7. Eğitimin işe yarar olması, hayatta başarılı olmayı sağlaması, toplumu çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarması

Atatürk, Osmanlıların gerilemesinin ve Osmanlı ülkesinin "yabancıların sömürgesinden başka bir şey olmamasının nedeni olarak özellikle *memurculuk* zihniyetini ve pasif insan yetiştirme anlayışını görür. Bu nedenle O, memur olmaya aşırı düşkünlüğü ortadan kaldırmaya çalışmış, *yeni ve aktif bir insan tipi* yetiştirmeyi hedef göstermiştir. Ona göre bilgi, bir süs, zevk ya da baskı aracı değil, hayatta başarıyı sağlayan, kullanılabilir bir "araç" olmalı, her öğretim düzeyinde, "iktisadî hayatta" etkili olacak "uygulamalı bilgiler" kazandırılmalıdır.

Atatürk, Şubat 1923'te İzmir'de toplanan *Türkiye İktisat Kongresinde* de bu konu üzerinde önemle durur, O, "kanaat tükenmez bir hazinedir" şeklindeki toplumdaki yaygın deyişin yanlış yorumlanarak ülkeye büyük "kötülük" edildiğini, oysa amacın, "ülkenin bayındırlığı, ulusun refah ve zenginliği olması gerektiğini" vurgular ve der ki : "Çocuklarımıza o şekilde eğitim, öğretim, bilim ve irfan vermeliyiz ki, ticaret, tarım, sanat alanlarında yararlı, etkin, faal, uygulayıcı olsunlar. İlk ve orta öğretim bu temele göre düzenlenmelidir."

1931 'de şöyle der:

"İlk ve orta öğretim mutlaka insanlığın ve medeniyetin gerektirdiği ilmi ve tekniği versin, fakat o kadar pratik bir tarzda versin ki, çocuk okuldan çıktığı zaman aç kalmaya mahkûm olmadığına emin olsun."

Özetle O, eğitimin, herşeyi biraz bilen fakat hiçbir şeyi iyi bilmeyen, sefalet veaçlığa mahkûm insanlar değil, üretici, yararlı, hayatta başarılı olacak insanlar yetiştirmesini istemiştir ve O'nun bu görüşü, eğitim reformunun temel unsurlarındandır.

8. Eğitimin vatansever, Cumhuriyeti ve ülkeyi korumayı ilk amaç bilen, özgür düşünceli ve erdemli nesiller yetiştirmesi

Atatürk bu konudaki görüşlerini 15 Temmuz 1921 Maarif Kongresinde, 1 Mart 1922'de TBMM 3. toplantı yılını açarken, 25 Ağustos 1924'de Muallimler Birliği Kongresinde vs. açıklamıştır. Örneğin, 15 Temmuz 1921'de Maarif Kongresini açarken şöyle der; "Çocuklarımıza, gençlerimize "özellikle varlığı ile, hakkı ile, birliği ile çatışan tüm yabancı unsurlarla mücadele lüzumu ve millî fikirleri her zıt fikre karşı şiddetle, tüm benliği ile ve fedâkârca koruma gereği telkin edilmelidir."

25 Ağustos 1924'de Muallimler Birliği Kongresinde de şöyle der: "Cumhuriyet fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek karakter ve kişilik sahibi koruyucular ister. Öğretmenler, sizin başarınız Cumhuriyetin başarısı olacaktır. Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister."

Temmuz 1921'de Maarif Kongresini açarken şöyle demiştir;

"Yeni neslin donatılacağı manevî nitelikler arasında kuvvetli bir fazilet aşkı ve kuvvetli bir düzen ve disiplin fikri de yer almalıdır."

Atatürk'e göre, bir çocuğun normal öğretim derecelerinden geçerek okulda yetişmiş olması şarttır ve eğitimde düzen ve disiplin başarının temelidir.

O, düzen ve disiplinin eskisi gibi dayağa, baskıya değil, sevgiye ve özgürlüğe dayandırılmasını ister. Çocukların, büyüklerin yanında konuşturulmamasının çok yanlış olduğunu belirtir ve der ki:

"Tam tersine, çocukları serbestçe konuşmaya düşündüklerini, duygularını olduğu gibi ifade etmeye teşvik etmelidir. Böylece, hem hatalarını düzeltmeye imkân bulunur, hem de ileride yalancı ve riyakâr olmalarının önüne geçilmiş olur. Kısacası çocuklarımızı artık, düşüncelerini hiç çekinmeden açıkça ifade etmeye, içten inandıklarını savunmaya, buna karşılık da başkalarının samimî düşünce-

lerine saygı beslemeye alıştırmalıyız. Aynı zamanda onların temiz yüreklerinde, yurt, ulus, aile ve yurttaş sevgisiyle beraber doğruya, iyiye ve güzel şeylere karşı sevgi ve ilgi uyandırmaya çalışmalıdır. Bence bunlar, çocuk eğitiminde, ana kucağından en yüksek eğitim ocaklarına kadar her yerde, her zaman üzerinde durulucak önemli noktalardır. Ancak bu suretledir ki, çocuklarımız memlekete yararlı birer vatandaş ve mükemmel birer insan olurlar. "

O, çocuklarımıza ideal (ülkü) aşılanmasını ve onların çalışkan olmalarını istemiştir:

"Hiçbir şeye muhtaç değiliz, yalnız tek bir şeye ihtiyacımız vardır: Çalışkan olmak. Toplumsal hastalıklarımızı incelersek temel olarak bundan başka, bundan önemli bir hastalık keşfedemeyiz; hastalık budur. O halde ilk işimiz bu hastalığı esaslı surette tedavi etmek, milleti çalışkan yapmaktır. Zenginlik ve onun doğal sonucu olan refah ve mutluluk yalnız ve ancak çalışkanların hakkıdır." (Ocak 1923'te gazetecilere yaptığı konuşma)

"Gelecek için hazırlanan vatan evlâdına, hiçbir güçlük karşısında baş eğmeyerek tam sabır ve dayanma ile çalışmalarını ve öğrenimdeki çocuklarımızın anne ve babalarına da yavrularının öğrenimlerinin tamamlanması için her fedâkârlığı göze almaktan çekinmemelerini tavsiye ederim."

9. Toplumun bilgisizlikten kurtarılması, kültür düzeyinin yükseltilmesi, topluma vatandaşlık eğitimi verilmesi

"Bu memlekette eskiden beri bilgisizlik devam ediyor. Eski idareler, bu bilgisizliği sürdürmeyi kendi devamları için gerekli görüyorlardı. Bu memlekette cehaleti süratle ortadan kaldırmak lazımdır. Başka kurtuluş yolu yoktur."

"Milleti yüzyıllarca başkalarının hırs ve faydalanma aracı kılan en büyük düşmanı bilgisizliktir. Milleti yüzyıllarca kendi benliğine sahip yapmayan, milleti yüzyıllarca kendi hakkında ihtiyatsız bulunduran hep bu bilgisizliktir. Hükümdarların, şunun bunun milleti esir gibi, köle gibi kullanmaları, bütün vatanı kendi öz arazileri gibi saymaları hep milletin bu bilgisizliğinden yararlanmak sayesinde idi. Gerçek kurtuluşu istiyorsak, her şeyden önce, bütün kuvvetimiz,

bütün süratimizle bu bilgisizliği yok etmeye mecburuz. Burada bilgisizliği yalnız okuyup yazmak manasına almıyoruz...”

“Biz cahil dediğimiz vakit mutlaka mektepte okumamış olanları kastetmiyoruz. Kastettiğimiz ilim, gerçeği bilmektir. Yoksa okumuş olanlardan en büyük cahiller çıktığı gibi, hiç okumak bilmeyenlerden de gerçeği gören hakikî âlimler çıkar.”

“Bu memleketin asıl sahibi ve toplumumuzun esas unsuru köylüdür, işte bu köylüdür ki bugüne kadar bilgi ışığından yoksun bırakılmıştır.”

Eğitim toplumu cehaletten kurtarmalı, onun bilgi ve ahlâk düzeyini yükseltmeli, kabiliyetlerini ortaya çıkarıp geliştirmelidir

Atatürk, toplumumuzun bilgisizliğini, felaketlerimizin en önemli nedenleri arasında gördüğünden, bilgisizliğin süratle ortadan kaldırılması gerektiğini her zaman ifade etmiştir. Başlıca istekleri ve gösterdiği hedefler şöyledir:

“Milletimizin saf karakteri kabiliyetlerle doludur. Ancak bu doğal kabiliyeti geliştirebilecek yöntemlerle donatılmış vatandaşlar lazımdır. Bu görev de siz öğretmenlere düşüyor.” (15.7.1921’de Maarif Kongresini açarken)

“Tüm köylülere, okumak, yazmak, vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafî, tarihî, dini ve ahlâkî bilgiler vermek ve âmal-ı erbaayı (dört işlemi) öğretmek eğitim programımızın ilk hedefidir. Bu hedefe varmak, eğitim tarihimizde kutsal bir aşama teşkil edecektir.” (1.3.1922’de TBMM üçüncü toplanma yılını açarken).

Millî ahlâkımız, medenî esaslarla ve hür fikirlerle geliştirilip güçlendirilmelidir.” (25.8.1924’te Muallimler Birliği Kongresi üyelerine seslenişi)

“Aydınları halk seviyesine indirmekten ziyade, bütün halkı eğitimde aydın olarak yetiştirmek gerekir.”

Atatürk Türk kadını ve annenin eğitiminin de önemle ele alınmasını istemiştir.

III. Atatürk’ten Günümüze O’nun Eğitim Reformunun Uygulanması

Atatürk’ün eğitim reformu O’nun döneminde başarıyla uygu-

lanmış, fakat 1950'lerden itibaren çeşitli biçimlerde zedelenmeye başlamıştır. Biz bu eğitim reformunun bazı unsurlarının uygulanmasına değineceğiz:

1., 2., 3., unsurlar: **Öğretimin birleştirilmesi (Tevhid-i Tedrisat), eğitimin millî olması, eğitimin bilimsel ve laik olması.**

Bu çok önemli unsurlar giderek yıpratılmaya çalışılmaktadır.

Özellikle Tevhid-i Tedrisat uygulaması, her nekadar toplum tarafından özümsenmiş ve benimsenmişse de, zaman zaman tehlikelerle karşılaşmıştır. 3 Mart 1924'te ilgili kanunun çıkmasından hemen sonra Nisan 1924'te yayınlanan *Resimli Ay* dergisinde M. Zekeriya imzası ile ve "Inkılapları yapmak kolay, korumak güçtür" başlığı altında yapılan şu değerlendirme önemlidir:

"Unutmamalıdır ki halk her yerde gelenek ve âdetlerine bağlı bir kitledir. Az çok okumuş kimseler bile yerleşmiş geleneklerin tutsaklığından kurtulmakta güçlük çekerler. Böyle âni hamlelerin (3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve öteki devrim kanunları) verdiği heyecanla Inkılap halkı arkasından sürükler. Fakat bu serhoşluk devri geçince, eski geleneklerin sarsılmış ve yıkılmış olmasından oluşan boşluk halkın ruhunda bir tereddüt ve endişe uyandırır. Muhalefet ve irtica oradan başlar. "

Tevhid-i Tedrisat ve Laiklik İnkılâbına yönelen tehlikeler hiçbir zaman geniş kitlelerden gelmemiş, bazı hükûmetlerin ve politikacıların kendi çıkarları için dini siyasete âlet etmelerinden ortaya çıkmıştır.

Çok yeni olarak, 12 Nisan 2006'da, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Harp Akademileri Konferası'nda yaptığı konuşmada aşağıdaki kısımlar da yer almıştır:

"İrtica siyasete, eğitime ve Devlete sızmaya çalışmakta, Cumhuriyetin temel niteliklerine yönelik, başta millîyetçilik ve laiklik gibi toplumun büyük kesimlerince özümsenmiş değerlerin yıpratılmasına yönelik etkinlikleri sistemli biçimde uygulamaktadır."

"Gerici girişimlere karşı, Anayasa ve demokratik hukuk düzeni çerçevesinde, Devletin tüm kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları tarafından, anayasal düzenin temelini oluşturan laikliğin korunması, dinin siyasal amaçlarla kullanılmasının önlenmesi,

ulusal eğitimin bu tür hareketlerin etkisinden kurtarılması ve toplumumuzun gericiliğe karış bilinçlendirilmesi amacıyla topyekun bir savaşım verilmektedir."

4. unsur: **Yazı, Dil ve Tarih Inkılapları**

Özellikle Dil inkılâbı gittikçe zedelenmektedir. Günümüzde Üniversite öğrenim üyelerinin yalnızca yabancı dille ve yabancı dergilerde yapacakları yayınların "bilimsel" kabul edilmesi, yabancı dille öğretim, Tanzimat'tan beri bilim dili olarak gelişmekte olan Türkçe'nin bu gelişmesine darbe vurmaktadır. Zaten en az elli yıldan beri birçok aydın ve yazarımızın Türkçe'nin korunup gelişmesine ve güzel kullanılmasına ilişkin yeterli bilinçlenmesi yoktur. Bilinçsiz aydın ve yazarların etkisiyle Türkçe'ye gereksiz yere sokulan İngilizce kelimeler basın ve televizyonlarca tekrarlanarak okuma yazma bilmeyen insanlarımızca bile öğrenilip kullanılmaktadır. Başka deyişle, *Türkçe ve Dil İnkılâbı önemli tehlikeler karşısındadır.*

5.ve 6. unsurlar : **Millî Eğitim Bakanlığının önemi, öğretmenin saygınlığı, görevleri ve önemi**

Millî Eğitim Bakanlığı, hükûmetlerin politikalarına bağlı kalarak programları ve uygulamaları değiştirmekte, millî ve istikrarlı bir eğitim politikası izlememektedir.

Öğretmenin saygınlığına, görevlerine ve önemine gelince:

Türk eğitim tarihinden çıkan değerli dersleri çok iyi öğrenip her geçen gün daha nitelikli bir öğretmen yetiştirme ve atama politikası uygulamak, öğretmenin her açıdan saygınlığını artırmak gerekirken, 1970'li yıllarda onbinlerce gencin "hızlandırılmış", "mektupla öğretmen yetiştirme" gibi yollarla yüzeysel bir eğitimden geçirilip öğretmen yapılması şaşırtıcıdır. Bu, yetkililerin iyi bir öğretmen yetiştirme ve atama planlaması yapmamalarının sonucudur. Böylece, 1996'da 50 bin kadar işsiz üniversite ve yüksekokul mezununun sınav bile yapılmadan ilkokul öğretmeni olarak atanması ise akıl almaz bir uygulamadır. Sonuçta, günümüzde, ilköğretimde görev yapan öğretmenlerin geldikleri kaynakların çeşidi 433'e yükselmiştir. Oysa, 1973 tarihli Millî Eğitim Temel Kanunu, öğretmenliği "özel bir ihtisas mesleği" olarak tanımlar (md.43). "Herkesce yapılabilir"

diye düşünülen, çok önemli öğretmenlik mesleğine, bizzat ilgili makamlarca, "özel bir ihtisas mesleği" olma niteliği kaybettirilmemiş midir?

Ucuz, çabuk ve bazan da politik amaçlarla öğretmen sağlamak düşüncesi ile hareket edilmesi, öğretmenlik mesleğine zarar verdiği gibi, genel eğitimin ve öğretimin niteliğini de düşürmüştür. İhtiyaç ne kadar âcil ve büyük olursa olsun, bu niteliksiz öğretmen yetiştirilmesi ve atanmasını asla haklı göstermez. İhtiyacın âcil ve büyük olması, ancak, zamanında çok iyi ve istikralı bir yetiştirme ve istihdam planlaması yapılması ve uygulanmasını gerektirir.

9.unsur: Toplumun bilgisizlikten kurtarılması, kültür düzeyinin yükseltilmesi, topluma vatandaşlık eğitimi verilmesi

Günümüzde ilköğretim çağındaki tüm çocuklar, özellikle kızlar okula gidemedikleri gibi, yetişkinler, özellikle kadınlar arasında okur yazarlık tam olarak gerçekleşmemiştir. Örgün ve yaygın eğitim yoluyla insanlarımız, ülke çıkarlarının ve Atatürk'ün eğitim reformunun gereklerine tamamen uyan bir vatandaşlık eğitimi alamamaktadır.

Ayrıca, "halk istiyor" gerekçesiyle düzeysiz hatta genel ahlâka aykırı, kaba sözler ve küfürlerle dolu sinema, video ve televizyon film ve programlarının yapılması, basının bazı magazin sayfaları, halkımızın kültür ve eğitim düzeyinin yükselmesine önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu konuda Atatürk'ün şu tâlimatına uyulmaması çok üzücüdür: *"Aydınları halk seviyesine indirmekten ziyade, bütün halkı eğitimde aydın olarak yetiştirmek gerekir."*

KAYNAKÇA

AKGÜN, Seçil: *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik* (1924-1928), 280 s.

AKYÜZ, Yahya: *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000- M.S. 2004),* Ankara, 2005, 459 s. (9. Baskıdan Bazı Eklerde Tıpkı Basım).

AKYÜZ, Yahya: 90. Yılında Balkan Savaşlarına İlişkin Öğretmen ve Öğrencilerimiz Neleri Bilmeli? *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim,* Aralık 2002, Sayı 34, s.19-24.

AYBARS, Ergün: *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I,* Ankara, 1995, 677 s. (4. Baskı)

ERGÜN, Mustafa: *Atatürk Devri Türk Eğitimi,* Ankara, 1982, 203 s.

İNALCIK, Halil: Büyük Devrim: Hilâfetin Kaldırılması ve Laikleşme, *Doğu Batı,* Mayıs, Haziran, Temmuz 1998, Sayı, 3, s.71-76.

M. ZEKERİYA: Inkılapları Yapmak Kolay, Muhafaza Etmek Güçtür, *Resimli Ay,* Nisan 1340 (1924), No 3, s.1-2.

Mustafa RAHMİ: *Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi ve Asrî Terbiye ve Maarif,* Ankara, 2004, 154 s. (Haz. Mustafa Şahin)

ÖZODAŞIK, Mustafa: *Yeni Nesil,* Konya, 2006, 307, s. (2.Baskı).

ÖZTÜRK, Cemil: *Türkiye'de Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar,* İstanbul, 2005, 502 s.

PALAZOĞLU, A. Bekir: *Atatürk'ün Okul Gezileri,* Ankara, 1999, 430 s.

SÖNMEZ, Cemil : *Atatürk'ün Yetişmesi ve Öğretmenleri,* Ankara, 2004, 253 s.

MODERNLEŞMENİN EVRENSEL GELİŞİMİ İÇİNDE TÜRKİYE'NİN VE ATATÜRK'ÜN YERİ

Prof.Dr.Mustafa ERGÜN*

Özet

Tebliğ, dünyada son üç-dört yüzyıldan beri devam eden modernleşme hareketleri içinde Türkiye'nin gerek kronolojik gerekse nitelik olarak yerini belirlemek ve bu Türk yenileşmesi içinde de Atatürk'ün yerini ve rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Son yüzyıllarda ortaya çıkan ve hâlâ hızından bir şey kaybetmemiş olan modernleşme hareketleri bilim ve teknolojide, sanayileşme ve yeni ekonomik düzen alanında, demokratik hayatın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması alanında, askerî sistemlerde, eğitim sistemlerinde, hukuk düzeninde ve toplumsal hayatın hemen her alanında meydana gelmektedir. Bu gelişmeler önce İngiltere'de başlamış, oradan Hollanda, Belçika, Fransa kanalıyla kıt'a Avrupasına girmiş ve Almanya, Rusya, Polonya, Balkan ülkeleri ve Türkiye'ye doğru bir yayılma göstermiştir. Gelişme hareketleri öte yandan Japonya, Kore, Malezya, Singapur, Çin, Hindistan yoluyla doğudan batıya doğru da gelişmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti bu değişimlerin farkına çabuk varmış ama çeşitli nedenlerle değişime tereddütlü başlamıştır. Her şeye rağmen Batılılaşmada devlet kararlı bir yol tutmuş, topraklarının önemli bir kısmını koruyamamış ise bile, çok sağlam tecrübeler geçirdiği için temelleri çok sağlam olan bir devlet kurmuştur.

Osmanlının başlattığı Batılılaşma hareketi, Atatürk tarafından

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi

siyasi alanda parlamenter bir cumhuriyete, hukuk sistemi tamamen çağdaş hukuka kavuşmuş, eğitim sistemi laik ve bilimsel temelde tam "rayına oturtulmuş"tur. Ayrıca kurulan devletin sınırları içindeki bütün insanları çağdaş laik "Türk" kültürü içinde birleştirmek için büyük çaba harcanmış, halka kuvvetli bir özgüven aşılanmış ve hiçbir zaman eskimeyecek "millete ait bir egemenlik" ve "çağdaş uygarlık düzeyinin üzerinde olmak" gibi idealler ortaya konmuştur.

Batılılaşmada dil, din ve diğer kültürel unsurların tamamen değiştirildiği bir sömürge batılılaşması izlenmemiş; Çin ve Japonya gibi kapılarını uzun süre Batılılara kapatarak olayı görmezden de gelmemiş, onlarla savaş ve barış içinde bazen uzlaşarak bazen dövüşerek kendi kültürel değerlerine bağlı, kararlarını bağımsız olarak kendi veren sağlam bir gelişme yolu izlemiştir. Bugün bile izlediğimiz bu politikada, Atatürk'ün büyük rolü vardır.

Giriş

Oswald Spengler dünya tarihine yön vermiş sekiz büyük kültür arasında Türk kültürünü saymaz. Arnold Toynbee de tarihe damgasını basmış yirmi küsur temel kültür arasına Türk kültürünü koymaz. Bu değerlendirmeler uzun uzun tartışılıp karşı tezler üretilebilir; bu tarihçilerin görevidir. Ancak şurası unutulmamalıdır ki, Türk kültürü tarihin her döneminde dünyanın en güçlü kültürleriyle yanyana, her zaman mücâdele halinde yaşamıştır. Dünyanın en güçlü kültürünün Çin kültürü olduğu zaman onlarla yanyana zorlu bir mücâdele yapmıştır. İran-Turan mücaleleleri yüzyıllar boyu sürmüştür. Hint kültürünün tüm Asyaya yayılma döneminde biz hemen karşılarında idik. Tüm ortadoğuyu, kuzey Afrika'yı ve İran'ı bir hamlede ele geçiren Arap ordularıyla Orta Asya'da 250 yıl boyunca mücâdele eden de Türklerdir. İran ve Arap süzgecinden geçtikten sonra Anadolu'da o zamanın en güçlü devlet ve kültürlerinden olan Bizans ile mücâdele edip onu ele geçiren, ve daha sonraki yüzyıllarda hem Avrupa devletleriyle hem Rusya ile uzun bir mücâdeleye giren devlet de bu devlettir. Tarihin garip cilvesine bakın ki, şimdi de dünyanın en baskın kültür ve devleti olan Amerika ile yan yana gelip yaşamaya çalışan devlet de Türk devletidir.

Bu zor hayat bize devlet kurma, çok değişik kültürlerle bir arada barış içinde yaşama, bağnaz olmama ve değişikliklere çabuk intibak

etme becerisi kazandırmıştır. Türk kültürü çok değişik kültürlerle bir arada yaşayıp mücâdele ede ede çeliklenmiştir. Bizim kültürümüz kabileciliğin ve coğrafyanın bir kültür üzerinde tutabileceği tortulardan temizlenmiştir. Dolayısıyla her türlü değişiklik karşısında özünü bozmadan çok çabuk ve doğru intibak eden bir kültür haline gelmiştir.

Son bin yıl içinde müslüman olup bu kültürü iyice içine sindiren Türk kültürü, son 250-300 yıldan beri de yan yana yaşadığı ve bütün dünyaya egemen olmuş bulunan modern Batı kültürel değerlerini kazanmaya çalışmaktadır. Türklerin kendi kültürel değerlerinden vaz geçmeden müslüman olmaları nasıl yüzyıllar boyu sürmüş ise, gene kendi kültürel değerlerini bırakmadan modern, demokratik, laik ve gelişmiş bir devlet olmaları uzun sürmektedir.

Bu tebliğde, Türk devleti ve kültürünün bu son değişim süreci analiz edilmeye çalışılacaktır.

Modern gelişimin değişik yönleri

Avrupa'yı sofu bir Hıristiyan kültürü olmaktan çıkarıp bugünkü güçlü konumuna getiren faktörler nelerdir?

Avrupa'da modernleşmenin temelleri, 1200'lerden itibaren önemli ölçüde nüfus artması, büyük şehirlerin ortaya çıkması, üretim ve tüketimin sürekli büyümesiyle atılmaya başlamıştır. 1500'lü yıllardan itibaren insan düşüncesinde büyük bir devrim ortaya çıkmaya başlamış ve 1660'lara gelindiğinde modern bilimin temelleri atılmıştır. Artık ondan sonraki dönemlerde, bilimsel bilgilerin pratik gayelerle uygulamaya konulmasından sonra Avrupa'da bir sanayi devrimi ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu yüzyıllarda Avrupa kültürü ve yönetim biçimleri laikleşmiş (Avrupa'da hukuk daha 1700'lerde laikleşmişti) ve rasyonelleşmiş, sanayi devrimleri ve eğitimin yaygınlaşması ile bu durum toplumun bütün kesimlerine iyice yayılmıştır. Bilim ve teknik arasındaki bağlantı 19. yüzyılda daha da kuvvetlenmiş, her ikisi de birbirlerinin gelişmelerini hızlandırmışlardır. Öyle ki, bilim ve teknik Batı uygarlığının yeni dini veya ideolojisi haline gelmiştir.

Sanayi devrimi ve onun arkasından gelen yeni ekonomik

(üretim)-ticari sistem, reklam, pazarlama, tarımda makinalaşma, yeni enerji kaynakları, yollar (demiryolu, suyolu, havayolu) gibi faktörler Avrupa'da değişimin ana motoru olmuştur. 1760'larda İngiltere'de başlayan üretimde makinalaşma 1780'li yıllarda bir sanayi devrimi haline gelmiş ve bu 1815'ten sonra da kıt'a Avrupasına yayılmaya başlamıştır.

Ülke	*Değişmenin başlaması*	*Sanayiin olgunlaşması*
İngiltere	1783-1802	1850
Fransa	1830-1860	1910
Amerika	1843-1860	1900
Almanya	1850-1873	1910
Japonya	1878-1900	1940
Rusya	1890-1914	1950

Bugün Batı, bir sanayi medeniyetidir. Sanayileşme içinde ortaya çıkan kapitalist sistem, ekonomi üzerine dayalı bir toplum yapısı kurmuştur.

Batıda sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan bir başka gelişme ise siyasi gelişmeler ve demokratik hayatın kurulmasıdır. Burada devlet yönetim sistemi değişmiş, vatandaşlık kavramı ortaya çıkmış; insan hakları, kadın hakları gibi alanlarda önemli gelişmeler olmuş, yönetim bireysel olmaktan çıkmış ve kurumsallaşmış, devlet ve toplum yönetiminde yeni kurumlar ortaya çıkmıştır. Sanayileşme hareketiyle birlikte, ama sanayileşme hareketi İngiltere'de başlarken bu kez Fransa'da, siyasi değişiklikler görülmeye başlamıştır. Anayasa, cumhuriyet, insan hakları, dinin yönetim dışına çıkarılması, millîyetçilik, devletin parlamento ve ona bağlı hükûmetler aracılığıyla yönetilmesi, yönetimin bakanlıklar tarzında teşkilâtlanması ve yönetim bürokrasisinin ortaya çıkması gibi gelişmeler olmuştur. Fransa'da hürriyet ve eşitlik temelinde başlayan siyasi devrim (1789-1791), Amerikan siyasi devrimi ile aynı zaman diliminde (1775-1789) meydana gelmiştir. Ama Fransız devrimi bir domino taşı gibi Belçika'nın bağımsızlığını, Polonya'nın ortaya çıkışı, Almanya ve İtalya'nın ulusal birliklerini sağlaması, Rusya'nın sanayide ve bilimde yeni bir güç olarak ortaya çıkışı gibi sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Sanayileşme ve geleneksel yönetim biçiminin değişmesi, kili-

senin gücünün iyice zayıflaması, aristokrat sınıfların yoksullaşması, kapital sahiplerinin giderek zenginleşmesi, kırsaldan kentlere göç ve orada bir işçi sınıfının doğması, köylerin şehirleşmesi, hayat standartlarının yükselmesi gibi birçok toplumsal değişiklikler meydana geldi.

Bilim ve teknolojideki gelişme, bir kültür devrimi de başlattı. Rasyonalist aydınlanma felsefesi, pozitif bilimlerin gelişmesi için uygun bir zihinsel ortam hazırladı. Bilimsel gelişmeler hem teknoloji olarak sanayi alanında uygulandı hem de okullar vasıtasıyla geniş kitlelere yaygınlaştırıldı.

Bu arada eğitim sistemlerinde önemli gelişmeler oldu. Avrupa ülkeleri, Amerika ve Rusya sürekli olarak birbirlerinin eğitim sistemlerini incelediler ve güçlü taraflarını hemen kendi memleketlerine aktardılar. Devlet birçok kamu alanlarını olduğu gibi, eğitimi de kontrol altına aldı. Bütün ülkelerde eğitim bakanlıkları kuruldu. Devletler bütün vatandaşların çocuklarına zorunlu eğitim vermeye başladı. Bu bir taraftan ulusal birliklerin güçlenmesini, demokrasinin ilerlemesini, öte yandan da bilim ve sanayiin ihtiyacı olan zeki ve yetenekli çocukların daha geniş bir havuzdan seçilmesini sağladı.

Modernleşme döneminde hukuk sisteminde de önemli değişiklikler oldu. Din bu alandan da çıkartıldı ve sosyal uzlaşı ve akıl temelinde bir hukuk sistemi ortaya kondu. Hukuk, laiklikle beraber devletlerin ana özelliklerinden biri haline geldi. İnsanların eşitliği, vatandaşlık, içinde yaşanılan şartlar, sosyal anlaşma ve akıl temeline dayalı Batı hukuku bütün modern ülkelerde aynı prensiplere sahip olduğu gibi, birçok alanda uluslararası kontrol mekanizmaları da oluşturmuştur.

Modernleşmenin ülkeler arasında gelişmesini en çok etkileyen faktörlerin başında askerî alandaki gelişmeler gelmektedir. Çünkü modern ülkeler yüksek bir askerî güce ulaşarak, hem dünya üzerinde sömürgeler oluşturmuşlar hem de çevre ülkeleri ele geçirerek kendi topraklarını ve egemenliklerini genişletmişlerdir. Dolayısıyla birçok ülke modernleşmeye askerî alandan başlamış ve kurulan yeni ve modern askerî güçler yeni toplumun ve devletin şekillenmesinde ana rolü oynamışlardır.

Avrupa'da kültürel ve entellektüel hâkimiyet uzun süre, hattâ

Rönesans döneminde bile İtalya'da kalmış, daha sonra bu kültür mirasını Fransa devralmıştır. O zaman, Roma'nın yerini Paris, Lâtincenin yerini Fransızca almıştır. 17. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'nın kültürel üstünlüğü İngiltere'ye geçmiş; buradaki ferdiyetçilik ve hür düşünce bilimsel gelişmeleri hızlandırmış; ışık artık kuzeyden gelmeye başlamıştır. "İngiltere Avrupa'yı, Avrupa bütün dünyayı öğretmiştir." 1700'lerden itibaren sanat ve edebiyat alanında bile İngilizler öne geçmiş, Fransızcanın yerini bu kez İngilizce almıştır. İngiltere'nin kıt'a Avrupasına en iyi yansıdığı yer, her türlü özgürlüğün yaşandığı Hollanda olmuştur ve burası Rusya'nın Batılılaşması çabalarında kaynak ülke haline gelmiştir. 18. yüzyılda İngiliz dinamizmi tekrar kıt'a Avrupasına Almanya kanalıyla girmeye başlamış ve buradan dalga dalga doğuya doğru yayılmıştır.

Türk modernleşmesi

Ülkelerin ve devletlerin moderleşmesinde birbirine benzer yollar izledikleri görülmektedir. Önce başka ülkelerdeki ilerlemenin farkına varılmaktadır. Bu bazen yavaş ama bazen de bir şok safhası şeklinde olmaktadır. Daha sonra farklılığın boyutları algılanmaya ve analiz edilmeye çalışılmaktadır. Daha sonra hangi alanlarda değişiklikler yapılacağı kararlaştırılmakta ve önce bir taklit başlamaktadır.

Osmanlı Batı ile sürekli savaş ve barış durumunda yaşadığından, Batıda olup bitenlerin farkına varmaması imkansız idi. Daha 1700'lerin başında Avrupa ile daimi elçilik şeklinde siyasi ilişkiler kuruldu. Daha sonra Avrupa'dan devlet sistemini hemen her alanda değiştirmek için değişik zamanlarda yüzlerce uzman getirtildi. 1827'den itibaren aynı zamanda Avrupa'ya öğrenciler gönderilerek değişimin öz kaynakları yetiştirilmeye çalışıldı. Bu hareketlerle eşzamanlı olarak Türkiye'de Batı modelinde bir eğitim sistemi kurulmaya ve okullar açılmaya başlandı. Bütün modernleşmekte olan ülkelerin yaptıkları da bu idi.

Türk modernleşmesini daha iyi anlayabilmek için, Rusya ve Japonya örneklerine biraz daha yakından bakmakta yarar vardır:

Batı, Batılılaşma öncesi dönemdeki Rus ordularını hep yendi, Osmanlıda ise durum neredeyse tersi idi. Rusya, Batı karşısında kendini hiçbir zaman çok güçlü görmedi, üstünlük duygusuna ka-

pılmadı; Batı uygarlığını Türklerden daha kolay kabul etti ve kendi sistemine daha hızlı uyguladı. Rusya "gönüllü Batılılaşma" denebilecek bir yol izledi. Osmanlınmki ise biraz zorunlu ve gönülsüz oldu. Rusya, sivil ve askerî Batılılaşmayı paralel götürürken, Osmanlı bu paralelliği sağlayamadı (ve hâlâ da sağlanamadı).

Japonlar Batılılaşmaya sanayileşme ile başladılar. Sanayileşmenin nüfus, teknik ve bilimsel bilgi, yönetimsel istikrar gibi unsurları -Osmanlıda henüz oluşmamışken- burada oluşmuştu. Türkiye ile Japonya arasındaki farkları karşılıklı iki sütunda görmek yararlı olacaktır.

Osmanlı (Türkiye)	Japonya
Batı ile hep iç ice ve savaş halinde yaşamıştır. Coğrafyalar bitişik	Batıdan coğrafî olarak uzak; istediği zaman ilişkileri kesebiliyor.
Bütün kültürlerle hep iç içe ve yanyana. Bazı kültürleri sentezleyecek vakti olmamış.	Dünyadan izole, kendi adalarında birlik, ahlâk ve disiplin içinde yaşıyor. Hem Çin hem de Batı kültürlerini özümsemiş.
Üç kıtada devlet kurmuş ve yönetmiş, çok geniş topraklarda birçok milleti, dini, dili, ırkı vs. birleştirmiş.	Devamlı iç savaşlar olmakla beraber homojen bir millet
Birçok devlet kuruluyor ve yıkılıyor. Bazen devlet-millet kavgası oluyor. Savaşlar, toprak kayıpları, göçler...	2660 yıldan beri bir devlet; millî yapıdaki devlet millet ile bütünleşmiş. Batılılaşma döneminde uzun istikrar var.
Batılılaşmada Fransa örneği ile başlandı. Fransız ihtilâli etkisiyle hep rejim ve politika, ideoloji tartışıldı. Bilim ve teknik yerine kültür ve rejim alındı.	Tokugava zamanındaki Fransa örneği hemen bırakılarak Alman yönetim sistemi ve İngiliz sanayileşmesi örnek alındı. Rejim tartışmaları yapmadılar.
Tartışmalar genelde devletin yönetim biçimi üzerinde oldu, merkezî otorite giderek sarsıldı. Devlet-halk-ordu ve bürokrasi arasındaki güven ve saygı kayboldu.	Devletin yönetim biçimi ve imparatorun yetkileri üzerinde tartışma yapılmadı. Halk ile devlet organları arasında hep saygı ve güven esas oldu.
Batıya az öğrenci gönderildi ve onların izlemesini iyi yapılamadı.	Öğrenciler iyi seçildi, bilim ve teknoloji eğitimi için gönderildi ve izlendi.
Batılı uzmanlar iyi seçilemedi; oradan kaçan aristokratlar ve Avrupalıların kendi gönderdiği az sayıda uzman kişi ile çalışıldı.	Batının en iyi uzmanlarını seçip iyi para vererek getirdiler. Kısa zamanda çok sayıda uzman desteğiyle çalıştılar.

Batı Türkleri sevemedi, Türkler de Batıyı; ilişkiler hibir zaman samimi olmadı.	Avrupalılar samimi ve dürüst davrandılar. İlişkiler güven havası içinde kuruldu.
Batılılaşmaya karşı çıkanlarla savunanlar 200 yılı aşkın zamandır hep çatışıyor, devlet her zaman net tavır koyamıyor.	Batılılaşmaya karşı bir grup yok, sanayileşme ve yenileşmelerde hep kararlı bir politika izlendi.
Batılılaşmaya başladığında Osmanlı duraklama devrini bitirmiş ve çöküş dönemi psikolojisine girmişti.	Sanayileşmeye başladığında Japonya yeni bir yükselme devrine başlamıştı.

Osmanlı modernleşmesi önce askerî alanda başlamış, Batı tipi askerî birlikler teşkil edilmiş, eğitim yenilenmiş, askerî teknoloji modernleştirilmiştir. Japonya'da modernleşmeye karşı çıkan samurayların ortadan kaldırılması gibi, Osmanlıda da modernleşmenin önündeki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağı ortadan kaldırılmıştır.

Osmanlı sanayileşmeyi gerçekleştiremedi. Japonlarla aynı tarihte kurulan fabrikalara, memleketin birçok yerinde kurulan Sanayi mekteplerine, Teşvik-i Sanayi Kanunlarına rağmen gerçekleştiremedi. Bunun değişik faktörleri sayılabilir: yeterli nüfusun ve ihtiyacın olmaması, tüketici sınıfın oluşmaması, Avrupa'nın sanayi üretiminin ülkeye hızlı ve çok girişi, eğitim ve teknoloji desteğinin, sermayenin olmaması gibi... Türkiye'deki gerek siyasal gerekse kültürel gelişmeler de, bu gelişmeleri zorlayacak ana motor olan sanayileşme olmadan yapıldı.

Dolayısıyla çoğu zaman devlet zorlaması ve üst tabaka devrimleri olarak. Şekilsel değişiklikler yapıldı ama zihniyet değişikliği olmadı. Haklar verildi ama kullanılamadı.

Sanayileşme bizim topluma o zaman doğrudan etki etmedi, Avrupa toplumuna yaptığı etkilerin sadece kültürel ve siyasi boyutları geldi; millîyetçilik yayıldı, etnik millîyetçilik Osmanlıyı parçaladı; Türk burjuvazisi doğdu, değerler değişti ama değişiklikler kalıcı olarak yerleştirilemedi. Gerek Osmanlılar gerekse Cumhuriyet zamanında bazı sosyal değişiklikler yukarıdan aşağıya, "halka rağmen", zorunlu kültür değişmesi tarzında olmuştur.

20.yüzyılda yeni Türk toplumunun nasıl şekilleneceği üzerindeki tartışmalar Osmanlılar zamanında başlamış ve İttihat ve Terakki ideologları tarafından "Türkleşmek, İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak"

şeklinde bir senteze kavuşturulmuştu. Cumhuriyet bu formülün çağdaşlaşmak ve Türkleşmek faktörlerini değerlendirdi ve başlangıçta (bu ikisi ile çelişen ve onların gelişimine engel olan) üçüncü faktörü kontrol altında tutmaya başladı. 21.yüzyılda bu üçüncü faktörün diğerleriyle dengeli olarak işleme sokulup sokulamayacağını göreceğiz. Öte yandan Cumhuriyetin Türkleşmek ilkesinin Anadolu'da yaşayan halkları bir Türk kültürü içinde kaynaştırmak mı, yoksa kökleri Orta Asya'ya giden Türk ulusları temeline dayalı bir kimlik oluşturmak mı olduğuna daha net karar verilebilmiş değildir. Bu tereddüt baştan beri vardı, hâlâ da vardır. Ama Türkiye'nin ulus temelli bir devlet olarak kurulması Osmanlının her türlü halkı yöneten imparatorluk felsefesinden ve tüm uluslardan insanları "ümmet" felsefesinde toplamak isteyen islami politikalardan uzaklaşmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti, örgüt olarak mükemmel bir kuruluş idi. Ama gene de ortaçağ ölçeğinde bir örgüt idi. Padişah, vezirler, halkların gevşek kontrolü ve sınırlı miktarda devlet hizmeti. Oysa modern devletler halkı sadece itaat eden değil birçok devlet hizmetlerine ve yönetimine katılan bir vatandaş olarak alıyor; devlet hizmetlerini de gerek bürokratik ağı gerekse hizmet birimleriyle birçok alanlara yaygınlaştırıyordu. Osmanlı da 19.yüzyıl ortalarından itibaren Batı tipi bir devlet örgütlenmesine geçti. Bu devlet bürokrasisini kurma ve bürolara kaliteli memur yetiştirmek için Batı tipi okulları tüm çeşitliliği ile kurmaya başladı.

Bir taraftan modern bir devlet bürokrasisi ve ordu oluşturulurken, diğer taraftan da devletin siyasi yapısı üzerinde tartışmalar yapan gruplar oluşturulmaya başlandı. 19.yüzyılın ikinci yansından itibaren "kültürel Batılılaşma" diyebileceğimiz bir akım başladı. Okullar, yabancı dil, tercümeler ve siyasi tartışmalar gibi alanlarda görülen bu hareketler, Osmanlının devlet yapısında değişiklikler talep etmeye başladı. Genç Osmanlılar (daha sonra Genç Türkler oldu), 1876'da devleti meşrutiyet düzenine geçirmek istediler. Ancak bu 32 yıllık bir gecikme ile uygulanmaya başlandı ama bu süre içinde ülke içinde kurulan çok sayıda Batı tipi okul ile aydın bir yönetici ve bürokrat takımı yetiştirilmiş idi. 20.yüzyıl başlarına gelindiğinde Türkiye'de siyasi partiler ortaya çıkmaya başladı. Osmanlının son

döneminde padişahlık kurumu iyice zayıfladı ve devlet yönetimi siyasi partilerin eline geçti. Öyle ki, yeni kurulan Türk devletinin bir cumhuriyet olarak kurulması ve siyasi partilerin egemen olduğu bir yönetim tipine geçmesi çok zor olmamıştır.

Osmanlı'da bütün halkın eşit vatandaş olarak kabul edilmesi ve hepsinin yasalar önünde eşit sayılması Tanzimat döneminde başladı. Ama Cumhuriyet'e kadar hem İslam hukuku geçerli oldu hem de Batı hukuku yerleştirilmeye çalışıldı. Bir tarafta Hukuk Mekteplerı bir tarafta medreseler ve Kadı Medresesi hukukçu yetiştirmeye devam ediyordu. Türkiye 1926-1929 arasında bütün unsurlarıyla Batı hukukunu kabul etti. Bu yasalar laiklik, ulusal egemenlik, kadın hakları, siyasi katılma, düşünce ve vicdan özgürlüğü, uluslararası hukuk gibi unsurlarıyla bir bütün teşkil ediyordu. Gerçi 1876 yılından beri Anayasa (Kanun-u Esasi) kavramına yabancı değildik ama Cumhuriyet'ten sonra zihniyet olarak da köklü ve geri dönülmez bir hukuk modernleşmesi sağladık. Türk hukuk sistemi esasen laiklik temeline kuruludur ve orada yapılacak en küçük değişiklikler bile hukuk sistemini ciddi şekilde yaralar

Osmanlı her kökenden gelen vatandaşların eşitliğini Tanzimattan itibaren kabul etmişti; ama hem yasalar karşısında hem de uygulamada kadın-erkek eşitliğinin gerçek kurucusu ve uygulayıcısı Cumhuriyet olmuştur. Gene de evdeki ve sokaktaki kıyafet ile kamusal alanlardaki kıyafeti birleştirememiştir ve 21. yüzyıl Türkiye'sinde bu hala büyük bir sorun olarak durmaktadır. Dinin sosyal gücü kendini kadın kıyafetinde ve özellikle başörtüsünde göstermek istiyor gibidir. Cumhuriyet vatandaşlarını dini, etnik ve başka toplumsal biçimlerine göre ayırtetmek istemiyor; yasalar önündeki eşitliği dış görünüşte de istiyor.

Türkiye Cumhuriyeti bir yandan Latin harfleri esasında bir alfabe kabul ederek, öte yandan ise dilde ve tarihte Türk kimliğinin ana unsurlarını oluşturmaya başlayarak "Türkleşmek, Çağdaşlaşmak" ilkelerini kararlı bir şekilde uygulamaya koydu. Ama gene de Camilere yeni Türk harflerini sokamadı, Kuran öğretiminde Türkçeyi ve yeni harfleri egemen kılamadı. Bugün baktığımızda Cumhuriyetin en büyük düşünce devrimi tevhid-i tedrisat, yazı devrimi ve Türk dili çalışmaları sayesinde meydana gelmiştir (ümmetten millete geçiş).

Türkiye "Tevhid-i Tedrisat" kanununu çıkartarak Osmanlının kapatmaya cesaret edemediği medreseleri bir hamlede kapattı. Bu,

birçok Cumhuriyet devrimi gibi, Atatürk'ün kararlı iradesi sayesinde oldu. Osmanlılarda özellikle 2.Meşrutiyetten sonra Türk aydınlarında pozitivist felsefe egemen olmuştu. Ama Atatürk'ün bilim ve kültür üzerinde dinin baskılarını kaldırma yönünde yaptıkları ve "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir" gibi ifadeleri, Türkiye'de laik eğitim sisteminin yerleşmesinde ve bilimsel çalışmalarda çok önemli bir rol oynamıştır. Özellikle 1933 üniversite devriminden sonra Batıda geçerli pozitif bilim anlayışının fen ve sağlık bilimlerinin yanı sıra sosyal bilimler alanında da hâkim olması için çalışılmıştır.

Türkiye bir devlet olarak kurulur iken "istiklal-i tam" (tam bağımsızlık) ilkesi üzerine kurulmuştur. Uzun yüzyıllar batılı devletlerle mücâdele ede ede imparatorluk topraklarını kaybetmiş; son toprak parçasını savunurken de birçok batılı devletle mücâdele etmiştir. Türkiye Anadoluya yerleştiğinden beri, batılıdır. O zamandan beri yönü genellikle batıya dönük, yaşam alanı ve mücâdele yeri, savaşları ve barışları hep batıdadır. Son yüzyıllarda tamamen Batı uygarlığını kullanarak batı ile savaşmıştır. Bugün gerek batılı organizasyonlar (NATO, AB gibi) içindeki yeri ile batılı devletlerle ilişkilerinde hep bağımsızlık ve işbirliği ilkelerini uzlaştırmaya çalışmaktadır.

Değerlendirme ve sonuç

Batılılaşma döneminde Devlet bütün kurumlarıyla reorganize edilmeye çalışılmıştır. Parlamenter bir demokrasiye geçme, Bakanlıklar tarzıda örgütlenme, eğitim-sağlık-bayındırlık gibi alanlarda da devleti etkin kılma çalışmaları yapılmıştır. Atatürk zamanında devletin başındaki padişah üzerindeki tüm sıfatlarla uzaklaştırılmış ve laik bir Cumhuriyet haline getirilmiştir. Türkiye ideolojik bir devlet haline de getirilmemiştir ve bu yapısıyla günümüzün en sağlam devletlerinden birisidir. Atatürk'ün formülleştirdiği "Yurtta barış dünya barış" ilkesi ile de dünyanın bu çok karmaşık bölgesinde bize tarihimizdeki en uzun süreli barışlardan birini yaşatmaktadır.

Atatürk yeni devlette bir taraftan bir bilim ve teknoloji devrimi yapmaya çalışırken, öte yandan da güçlü bir kültür devrimi başlatmıştır. Birkaç yüzyıldır gerek savaşlar gerekse yoksullukla özgüvenini tamamen kaybetmiş halka sağlam bir özgüven aşılamış (o ruh

Onuncu Yıl Marşı'nda görülmektedir), halka yeni hedefler göstermiş, bütün Türk halklarını kapsayan bir Turan millîyetçiliği yerine Anadolu halkını Türk kültürel değerleriyle yoğurarak Türk vatandaşı yapmak yolunu seçmiştir.

Atatürk medreseleri ve Darülfünunu kapatarak Türkiye'de pozitif bilimsel zihniyeti egemen kılmaya çalışmıştır. Türkiye'nin asıl kurması ve yaşatılmasında özen göstermesi gereken ortam, bilimsel zihniyet, sorunların çözümünde bilimsel yöntem ve bilimsel bilgilerin kullanılması olmalıdır. Sürekli Batılılaşmak zorunda kalmamak, şekilcilikten kurtulup çağdaş uygarlığa katılmak ve yön verebilmek için bilimsel düşünme ve üretim şarttır.

Osmanlı ve Türkiye sanayileşmeyi tam olarak ve zamanında gerçekleştiremedi. Sanayileşme bireylerin özgürleşmesinde çok önemli bir role sahiptir. Sanayileşme ile demokratikleşme, sanayileşme ile laikleşme, bilimsel bir zihniyete sahip olma paralel gider. Sanayileşmeyi gerçekleştiremeyen ülkeler laik hukuk düzenini kurmada da demokratikleşmede de sağlam bir şekilde ilerleyemezler.

Modernleşme ve batılılaşma çalışmalarını sistematize etmek gerekirse, üç tip modernleşme hareketi görebiliriz. Bunlardan birincisi din, dil, kültürel değerler gibi her şeyin egemen devlete göre ayarlandığı "sömürge batılılaşması", ikincisi din ve kültür birliği içinde olan veya egemen devletlerle hiçbir çatışması olmayan ülkelerin gösterdiği "gönüllü batılılaşma" (Rusya, doğu Avrupa ülkeleri, uzakdoğu ülkeleri ve Japonya), üçüncüsü de bizim seçtiğimiz kültürel değerlerine bağlı, Batı ile ortak çalışan ama bağımsız, batıyı süzerek ve sentezleyerek (savaşarak ve barışarak) almaya çalışan "Türkiye batılılaşması".

Türkiye bugün hâlâ "Atatürk Türkiyesi"dir. Cumhuriyetin kurulmasında, saltanatın kaldırılmasında, hukuk, eğitim ve yazı devrimlerinde Atatürk'ün öncü rolü ve iradesi çok büyük bir rol oynamıştır. Atatürk, ortaya koyduğu politikalarla bu devletin hem ana yapısını hem de ortak paydasını oluşturmaktadır.

Kaynaklar

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi, (MÖ 1000-MS 2004)*. Ankara: PegemA yay. 2004

Arat, Yeşim, "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar", Sibel Bozdoğan ve ReşatKasaba (der.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Ashton, T.S., 1958, *The Industrial Revolution: 1760-1830,* Oxford University Press, London.

Aytaç, Kemal. *Avrupa Okul Sistemlerinin Demokratlastırılması.* Ankara: Eğitim BilimleriFakültesi Yay. 1985.

Berkes, Niyazi, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler;* Yön Yayınları, İstanbul, 1965.

Cameron, R., 1985, "European Industrialization", *Economic History Review,* vol. 38, 1985, pp.1-23.

Dönmez, *Şerafettin, Atatürk'ün Çağdaş Toplum ve Din Anlayışı,* Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1998.

Duran, Bünyamin, *Sekülerleşme Krizi ve Bir Çıkış Yolu Arayışı,* Timaş Yayınları, İstanbul, 1996.

Ergün, Mustafa. *Atatürk Devri Türk Eğitimi* (http://www.egitim.aku.edu.tr/atal.htm). Ankara:D.T.C.Fakültesi yay. 1982

Ergün, Mustafa. Batılılaşma dönemi Osmanlı eğitim sisteminin gelişimine mukayeseli birbakış. (http://www.egitim.aku.edu.tr/ergunl.htm). *Osmanlı Dünyasında Bilim veEğitim Milletlerarası Kongresi. Tebliğler* (12-15 Nisan 1999). İstanbul: İRCİCA yay.2001.89-102.

İleri, Selim, *Çağdaşlık Sorunları,* Günebakan, İstanbul, 1978.

Koçer, Hasan Ali. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi* (1773-1923). Ankara:Uzman Yayınları, 1987.

Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

Kushner, David, "Atatürk's Legacy: Westernism in Contemporary Turkey",

Jacob M. Landau (der.), *Atatürk and the Modernization of Turkey* içinde, E. J. Brill, Leiden, 1984. Lewis, G. L., "Atatürk's Language Reform as an Aspect of Modernization in the Republic ofTurkey", Jacob M. Landau (der.), *Atatürk and the Modernization of Turkey* içinde, E.J. Brill, Leiden, 1984. Mardin, Şerif, "Süper Wes-

ternization in Urban Life in the Ottoman Empire in the LastQuarter of the Nineteenth Century", Peter Benedict (der.), *Turkey: Geographical andSocial Perspectives* içinde, E. J. Brill, Leiden, 1974.

Mumcu, Ahmet. *Türk Hukukunun Gelişimi ve Temelleri,* Ankara 1973

Müftügil, Şevket. *Atatürk ve Hukuk,* Ankara: Anayasa Mahkemesi Yay. 1982

Özerdim, Sami N., *Harf Devriminin Öyküsü,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1958.

Toynbee, Arnold, *The World and the West,* Oxford University Press, London, 1953.

Trimberger, Ellen Kay, *Revolution from Above: Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru,* Transaction Books, New Jersey, 1978.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye 'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,* YedigünMatbaası, İstanbul, 1960.

Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik,* İstanbulÜniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1951.

Yücel, Tahsin, *Dil Devrimi ve Sonuçları,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

ATATÜRK'ÜN KADIN HAKLARI REFORMU BM VE AB'DE KADIN HAKLARI İLE İLGİLİ SON GELİŞMELER

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN*

BM Teşkilatı kuruluşundan itibaren Kadın konusu ile yakından ilgilenmiş ve yayınladığı insan hakları bildirgesi ile kadın erkek eşitliği ile tüm dünya'ya ilan etmiştir. BM içinde kadının statüsü komisyonu vardır (1946) ve BM Dört Defa Dünya Kadın Konferansı düzenlemiştir. Özellikle 1975 yılından itibaren tüm Dünya'da Kadın Hakları konusunda çok büyük bir atılım ve ilerleme gözlenmektedir.

1975 yılında BM tarafından birincisi düzenlenen (Mexico City'de) Dünya Kadın Konferansının ardından 1975 – 1985 yılları arasındaki dönem Kadın 10 yılı olarak ilan edilmiştir. Kadın konusunda yaklaşım değişikliği de yine bu çalışmalar sonucunda gerçekleşmiş kadın artık destek ve yardımın nesnesi değil kalkınmanın temel ve eşit öznesi olarak algılanmaya başlanmıştır.

Yine BM tarafından 1979 yılında düzenlenen 2. Dünya Kadın Konferansında "Kadınlara karşı her türlü ayırımcılığın ortadan kaldırılması sözleşmesi" (CEDAW) kabul edilmiş Türkiye'nin de dahil olduğu üye ülkeler tarafından imzalanmıştır. BM tarafından düzenlenen 3. Dünya Kadın Konferansı 1985'te Nairobi'de toplanmış "BM kadın on yılının başarılarının gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi" konusu ele alınmıştır. Burada kadının ilerlemesi için Nairobi ileriye yönelik stratejiler kabul edilmiştir.

BM düzenlediği 4. Dünya Kadın Konferansı Pekin'de toplan-

* Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü

mıştır. Bu konferans aynı zamanda bir taahhütler konferansı olarak da adlandırılmıştır. Konferansın sonucunda Pekin Deklarasyonu ve Pekin eylem platformu adında iki belge kabul edilmiştir. Türkiye her iki belgeyi de hiçbir çekince koymadan kabul etmiştir.

Pekin Deklarasyonu hükûmetleri kadının güçlenmesi ve ilerlemesi, kadın erkek eşitliğinin geliştirilmesi toplumsal cinsiyet perspektifinin ana politika ve programlara yerleştirilmesi konularında yükümlü kılmaktadır. Yani Pekin eylem platformunun hayata geçirilmesini öngörmektedir. Eylem platformu ise kadının özel ve kamusal alana tam ve eşit katılımı önündeki engellerin, kadınların ekonomik, siyasi, kültürel, sosyal ve karar alma pozisyonlarında ve mekanizmalarında yer almaları yoluyla ortadan kaldırılabileceğini ifade etmektedir. Eylem Platformunun uygulanması ve izlenmesinde temel görev hükûmetlere verilmiştir.

4. Kadın konferansından sonra 2000 yılında Newyork' da " Kadın 2000: 21. yüzyıl için toplumsal cinsiyet eşitliği kalkınma ve barış" konulu bir özel oturum gerçekleştirilmiş Türkiye buna 23 kişilik resmi bir heyetle katılmıştır. Sonuçta siyasi Deklarasyon ve sonuç belgesi kabul edilmiştir. Hükûmetler burada siyasi Deklarasyonla 1976 – 1985 yıllarının bir özeti olan Nairobi Konferansı ve 1995 Pekin Deklarasyonu ve Pekin Eylem Planına konulan hedefleri ve verdikleri taahhütleri teyit etmişlerdir.

Dünya'nın en büyük ekonomik güçlerinden birisi olan AB 'nin en temel hedeflerinden birisi üye ülkelerde kadın hakları konusunda tam bir fırsat eşitliği sağlamaktır. AB'de 1957'de Roma Anlaşmasıyla başlayan fırsat eşitliği çalışmaları günümüzde de tüm hızıyla devam etmektedir. 1995'te BM tarafında gerçekleştirilen 4. Kadın konferansında kabul edilen Pekin eylem platformu AB 1997'de imzaladığı Amsterdam anlaşması ile Avrupa'nın resmi taahhütü haline getirilmiştir. Amsterdam'da ayrıca eğitim, istihdam ve karar alma alanlarındaki önlemlerin vurgulandığı ortak bir AB eşitlik gündemi ortaya çıkmıştır. Her türlü şiddet kınanmıştır. AB kadınların istihdam oranı ABD'den ¼ oranında daha düşüktür. AB kadınların istihdam oranın yükseltmek ve fırsat eşitliğini sağlamak için sürekli yeni önlemler almaktadır. (ABD' de kadınların %67 'si AB ise%51 istihdam edilmektedir 1998) 1999'da Helsinki zirvesinde devletler

kadın ve erkekler arasında fırsat eşitliğine özellikle dikkate alma iradelerini bir kez daha açıkça belirtmişlerdir.

Cinsiyetler arasındaki farkla mücadele için istihdamdaki cinsler arası farklılık giderilmeye çalışılarak kadınların sadece belirli ekonomik sektörlerde yeterince temsil edilmemesi ve bazı sektörlerde de gereğinden fazla temsil edilmelerini düzeltecek tedbirler alınacak devletler eşit işe eşit ücret ödeyeceklerdir. Çalışma ve aile yaşamı uzlaştırılacaktır. (Doğum izni vs…)

Sadece istihdam değil eğitim alanında da Leonardo Da Vinci, Socrates gibi programlarda kadın erkek eşitliği için önlemler alınmaktadır. Tüm üye devletlerdeki siyasi partilerde kadınların daha fazla yer almasını sağlayacak sistemler kampanyalar düzenlemektedirler.

AB içinde kadınların karar alma sürecine en yüksek düzeyde katılımı bölgesel düzeyde gerçekleşmektedir. (1998'de bölgesel hükûmetlerde % 24, bölgesel parlamentolarda % 27.8) ulusal parlamentolara katılım ise ortalama 1998 'de % 17.5 düzeyindedir. Bu rakamlar kadın katılımının düşük olduğunu göstermektedir. 2700 sivil toplum kuruluşunun katılımıyla 1990'da Avrupa kadın lobisi kurulmuştur. AB ile kadın kuruluşları arasında temas noktası olarak hizmet vermektedir.

AB'de eşit haklar tanıyan mevzuatın yürürlüğe girmesi için çabalar yoğunlaştırılmıştır. Topluluk hukuku kadın ve erkeklere eşit fırsatlar tanınmasına ve eşit muameleye tabi tutulmasını amaçlamaktadır. Ayrıca eşit hakları bilerek ve bilmeyerek ihlal edilen kişi önce ulusal mahkemelere eğer burada çözülemiyorsa Lüksemburg da bulunan Avrupa Adalet Divanına havale edebilir. Ulusal hukuk çerçevesinde haksızlık telafi edilemiyorsa doğrudan topluluk hukukunun uygulanması mümkün olabilir. Hakları ihlal edilen kişi direkt Avrupa Komisyonuna da başvurabilir. Komisyon ulusal makamlardan açıklama isteyebilir. Adalet divanı bu güne kadar kadın erkek eşitsizliği konusunda çok sayıda önemli karar vermiştir. Bu kadar çok sayıda başvuru olması da topluluk düzeyinde kadınların bilincinin yükseldiğini gösterir.

Kadın erkek fırsat eşitliğinin teşvik edilmesi için kurulan fonlardan yardım alınabilir. Fonların genel amaçlarından biri kadın erkek

fırsat eşitliğinin teşvik edilmesidir. Kurulan fonlar kadınların işyeri açması kırsal bölgelerdeki kadının güçlendirilmesi iş gücü piyasasına daha fazla kadının yönlendirilmesi gibi konuların her biri için ayrı fonlar kurulmuştur.

NOW: (Kadınlar için yeni fırsatlar) adlı topluluk kadınların mesleki eğitimine ilişkin çok sayıda projeyi finanse edilmektedir. Now ülkeler arasındaki uygulanan 1700 yenilikçi projeyi finanse edecektir. Bu nedenle kadınlara ilişkin en büyük AB Programıdır. Bunun dışında DAPHNE programı gibi kadın ve çocuklara yönelik şiddetle mücadele konusuna ayrılmış fonlarda vardır.

Kadın erkek eşitliği AB'ye giriş için bir şarttır. AB yasalara dayanan bir birliktir. Bütün üye devletler için geçerli olan ortak haklar ve yükümlülükler manzumesine "topluluk müktesebatı" adı verilmektedir. AB üyeliğinin ilk şartı aday ülkelerin söz konusu müktesebatı kabul etmeleri kendi mevzuatlarını buna uydurmaları ve daha sonra da benimsenmiş olan yasaları uygulamalarıdır. Aday ülke statüsünde olan Türkiye'nin AB'ye girmek için bir şart olarak eşit fırsatlar alanındaki müktesebatı benimsemeleri gerekmektedir. Bu eşit ücret, eşit iş ve terfi imkânı sosyal güvenlik ve serbest meslek alanında eşit muamele serbest meslek mensuplarının korunması çalışan annelerin korunması doğum izni ve cinsiyete dayalı ayırımcılık davalarında kanıtlama yükümlülüğü alanındaki mevzuatı içermektedir. Türkiye öteki aday ülkeler gibi her alandaki mevzuatını AB'ye uyumlu hale getirmek için üyelik öncesi stratejisinden yararlanacaktır. Türkiye kanunlarının AB müktesebatı ile uyumlu hale gelip gelmediği incelenecek bir değerlendirme süreci geçirilecektir. Bundan sonra Türkiye ve AB arasında bir üyelik ortaklığı hazırlanacak ve Türkiye müktesebatın benimsenmesi için bir ulusal program hazırlayacaktır. Türkiye ayrıca üyelik öncesi topluluk programlarına kuruluşlarına ve mali yardıma hak kazanacaktır.

Türkiye Pekin Deklarasyonunun kabul edilmesinden sonra (4. Kadın konferansı) kadınların ilerlemesine yönelik çabaları ve eylemleri yoğunlaştırmayı kararlaştırdı. Bu amaçla devlet kuruluşları kadın örgütleri siyasi partiler meslek kuruluşları ve medyanın katılımı ile ulusal eylem planı hazırlandı. Türkiye Aralık 1996'da şu hedefleri belirledi;

1. Kadınlara karşı her türlü ayırımcılığın ortadan kaldırılması sözleşmesi (CEDAW) ne karşı çekinceleri kaldırılması
2. Zorunlu temel eğitimin 5 yıldan 8 yıla çıkarılması ve kadınlar arasındaki okur-yazarlık oranının 2000' e kadar %2 artırılması
3. Ana ve çocuk ölümlerinin yarı yarıya azaltılması

AB NİN KADINLARLA İLGİLİ HEDEFLERİNİN BUNDAN 83 YIL ÖNCE ATATÜRK TARAFINDAN DÜŞÜNÜLMESİ

Atatürk'ün düşünceleri tutarlı bir bütün oluşturur. Atatürk'ün kadının hakları ve toplumdaki yeri ile ilgili görüşleri bu bütünün önemli bir unsurudur.

Atatürk yeni Türk devletini kurarken modern çağdaş ve laik bir devlet kurmayı hedeflemiştir. Atatürk çağdaş uygarlığa geçerken elbette kadın erkek ayırımı yapamazdı. Atatürk inkılaplarında her konuda kadın erkek birlikte düşünülmüştü. Çünkü ona göre insanlar iki cins olarak yaratılmıştı bunlar birbirinin tamamlayıcısı idi. Atatürk kadınları ilimde, sosyal hayatta ve ekonomik (iktisadi) hayatta erkeğin şeriki (ortağı), refiki (arkadaşı), muavin ve müzahiri (koruyucusu arka çıkanı) yapmayı hedefliyordu. Atatürk kadınları erkeklerin sadece yardımcısı değil aynı zamanda ortağı arkadaşı olarak görüyordu. Cemiyetin yarısını ilerletirken yarısını cahil bırakmak inkılapların başarıya ulaşmaması demekti.

Ayrıca Atatürk'ün kadını erkekle eşit bir statüye getirmek istemesi onun demokrasi anlayışını da yansıtıyordu. Toplumun yarısının bir takım medeni haklardan yoksun bırakmak demokrasiye ters bir tutum idi. Atatürk tam anlamıyla demokrasinin uygulanabilmesi için kadına da erkeklerle eşit haklar verilmesini savunuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda en zor kabul edilecek reform konusu kadın reformuydu. Çünkü kadınlık konusu bir tabu gibi idi. Tanzimat reformu ile çağdaş anlamda bir hukuk devletinin kurulmasına başlanmış olduğu söylenebilir. Ancak Tanzimat'la getirilmek istenen eşitliğin sadece erkekler için geçerli bir ilke olduğu sanılmıştır.

Ne var ki zamanla kadının içinde bulunduğu koşullar değişmedikçe çağdaş bir hukuk devleti meydana getirilemeyeceği anlaşıldı ve bu tarihten itibaren kadın hakları doğrultusunda emeklemelerin başladığı görülüyordu.

Atatürk inkılaplarının birçoğu Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde de söz konusu edilmiş. (Tek eşlilik, eğitim hakkı, görücü usulünün kalkması, giyim özgürlüğü, boşanma sisteminin değişimi, kadınların çalışması v.s.) Ancak 100 – 150 yıllık bir dönemde özellikle kadın hakları konusunda somut bir sonuç alınamamıştır. Ancak 1917'de çıkarılan Aile Kararnamesi ile kadın himaye edilmeye çalışılmış kadına bazı müstesna hallerde boşanma hakkı tanınmış çok evliliğin olabilmesi ilk eşin müsaadesine bağlanmıştı. Yani Meşrutiyet döneminde de kadın sorunu kesin sonuçlara varmaktan uzak tereddüt ve çelişkiler içinde Mustafa Kemal'in soruna el koymasına kadar bu şekilde sürüp gitti.

Atatürk'e göre Türk toplumunun gelişip yükselebilmesi için Türk kadınlarının içinde bulundukları haksız statüden kurtulmaları gerekiyordu. Bu onların en doğal hakları vazgeçilmez insan haklarının bir parçasıydı.

Atatürk kadın meselesinde çok cesur olmak gerektiğini onların açılmasının dimağlarının ilim ve fen ile doldurulmasının korkulacak bir şey olmadığını bu gibi endişelerin yersiz olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Kadınların da düşünebilen, idrak edebilen, zeka seviyesi yönünden hiç de erkeklerden aşağı olamayan bireyler olduklarını onları korumak bahanesiyle kapatmanın eve hapsetmenin tamamen erkeklerin bencilliğinden kaynaklandığını söylüyordu. Atatürk'e göre kadın eğitimi çok önemli idi. Kadınlar erkeklerin geçtiği bütün tahsil derecelerinden geçmeliydi. Hatta kadınlar erkeklerden daha fazla bilgili olmaya mecburdu. Çünkü ilk eğitim verilen yer ana kucağı idi. Eğitim konusunda yapılan en önemli inkılap Tevhid-i Tedrisat Kanununun 3 Mart 1924'te çıkarılmasıydı. Bu kanun ile tüm eğitim kurumları Millî Eğitim Bakanlığının denetimine alınıyor, tüm Medrese ve Vakıf Okulları Millî Eğitim Bakanlığına bağlanıyordu. Bu kanunla laik, çağdaş, eşit eğitim imkânları getirilmiş ilköğretim kız ve erkekler için parasız ve mecburi hale getirilmiştir. Bu kanundan kız ve erkek öğrencilerin istifadesi aynı olmuştur. Atatürk 1923 Meclisi

açılış nutkunda eğitimde birlik sosyal ilerlememiz bakımından çok önemlidir demiştir. Atatürk eğitimde birlikten söz ederken aynı zamanda kadın erkek eşitliğini de kastetmiştir. Atatürk kadın eğitimine son derece önem vermiştir. Dinimizin de hiçbir şekilde kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmediğini aksine Müslüman kadın ve erkeğin her ikisini de eğitimin her kademesine kadar yükselmelerini ilim ve irfanı aramalarını nerede bulurlarsa oraya gitmelerini ve ilimle mücehhez olmak mecburiyetinde olduklarını söylemiştir. Bir topluluğun kadın erkek tüm fertleri aynı gaye için yürümezlerse o toplumun gelişip ilerlemesine ilim ve fen öğrenmesine imkân yoktur. Atatürk'ün kadın eğitimi konusuna verdiği önemi yansıtan çok fazla örnek vardır. Atatürk çağdaş, laik, modern Türkiye'yi kurarken reformları bizzat yapıyor aynı zamanda çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalarla bu yapacağı reformların fikri hazırlığını da yapıyordu.

Atatürk erkeklere açık olan bütün iş sahalarının kadınlara da açılmasını istemişti. Savaştan sonra vatanın yeniden imarını erkekler kadar kadınlardan da beklemişti. Sosyal hayatta da kadının yerini almasını arzu etmişti. Erkeklerin çalıştıkları bütün iş sahalarında kadıların da çalışabileceklerini bunu kurtuluş savaşında ispatladıklarını üzerlerine düşen görevi fazlasıyla yaptıklarını her yerde tekrarlamıştı.

Kadının istihdamı konusuna da çok önem veren Atatürk kadınların tarlalarda ekip biçtiklerini merkeplerine binerek ürünlerini satmak için kasabalara pazarlara gittiklerini tavuğunu buğdayını sattıktan sonra kendi evinin ihtiyaçlarını alarak köyüne dönen kadınlar gördüğünü bu kadınların birçoğunun kocalarından daha iyi iş anladıklarını ve hesap yaptıklarına şahit olduğunu anlatmıştır. Kadınların da her işi yapabileceğini söylemiştir. Yeter ki onlara eşit eğitim ve iş imkânları sağlansın demiştir. Akşehir civarındaki bir köyde halkla sohbet ederken kendisine en mühim sualleri soranların kadınlar olduğunu anlatmıştır.

Atatürk ülkeyi dolaşarak kamuoyunu kadın hakları konusunda yapacağı büyük değişikliklere hazırlıyordu. 2.TBMM'nin gerçekleştirdiği en önemli inkılaplardan birisi şüphesiz medeni kanunun kabulü idi. Atatürk'ün yaptığı inkılaplar içinde asıl güç olan ve büyük cesaret isteyen adım siyasi hakların tanınması değil medeni

hakların kabulü idi. Çünkü kadının özel, hukuki statüsünü yeniden düzenlemek evlenme, boşanma ve miras hukukunu değiştirmek ancak hukukun dini temeller yerine laik bir temele oturtmakla kâmildi. Yeni bir ticaret kanunu, ceza kanunu veya seçim kanunu yapmak aile hukukunu değiştirmek kadar zor değildi. Ancak Atatürk kararlıydı. Laik, çağdaş, modern bir devlet kurmak için çağın gereksinimlerini karşılamayan aile ve miras hukukunu kapsamayan sadece Hanefi fıkhına dayanarak hazırlanan bir borçlar kanunu niteliğinde olan Mecelle'nin değişmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti Mecelle'deki bu eksikliği gidermek için 1917'de Aile Kararnamesi çıkarmış o da 1919'da yürürlükten kaldırılmıştır.

Mecelle'de aile hukuku evlenme boşanma miras gibi konular yoktu. O halde Osmanlı Devleti'nde bu gibi konular hakkında nasıl neye göre hüküm veriliyordu. Şeriat hükümlerine, hadis ve fıkıh kitaplarına, eski içtihatlara bakılarak karar veriliyordu.

Mecelle'deki eksikliği gidermek için yeni bir medeni kanun yapma çalışmaları 1923'te başlamıştı. Ancak bu çalışmalar eski ile yeniyi bağdaştırma çalışmaları Mecelle'deki eksiklikleri giderme yönündeki çalışmalardı. Atatürk'ün istediği bu değildi. O kökten bir değişiklik istiyordu. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'a emir vererek yeni bir medeni kanun hazırlanmasını emretti. Eskiden yapılan tüm çalışmalar iptal edildi. 26 kişilik bir komisyon kuruldu ve İsviçre Medeni Kanunu tercüme edilerek kabul edildi. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt medeni kanunu gerekçesini açıklarken şöyle demişti " Kanunları dine dayalı devletler kısa bir zaman sonra ülkenin ve ulusun ihtiyaç ve isteklerini karşılayamazlar çünkü dinler değişmez hükümler getiriler yaşam yürür ihtiyaçlar hızla değişir. Değişmemek dinler için bir zorunluluktur. Bu bakımdan dinlerin sadece bir vicdan işi olarak kalması eski uygarlıkla yeni uygarlığın en önemli ayırt edici özelliğinden birisidir. Mecelle'de aile hukuku ve miras hukuku ile ilgili bir bölüm yoktur. Diğer konularda da Mecelle'nin ancak 300 maddelik bir bölümü kullanılmaktadır. Aile ve miras hukuku ile ilgili problemleri çözmek için T.C. hâkimleri derme çatma eski hukuk kitaplarından din esaslarından çıkartılan bilgilerle yargı işini görmektedirler. Türk hâkimi hükümlerinde belli bir içtihat bir söz ve bir esasa bağlı değildi. Bundan dolayı herhangi

bir sorunu çözmek için ülkenin bir yerinde verilen hüküm aynı şartlar altında bir başka yerde verilen hüküm ile çelişebiliyordu. Sonuç olarak Türk halkı adaletin uygulanmasında kuralsızlık ve kargaşa altında idi. 100 Yılımızın uygarlık ailesine mensup olan ulusların ihtiyaçları arasında esaslı bir fark yoktur. Toplumsal ve ekonomik sürekli ilişkiler insanlığın büyük uygar bölümünü bir aile durumuna getirmiştir, getirmektedir." Demekle o günün medeni kanununu hazırlayanlar küreselleşmeyi günümüz Dünyasını önceden görmüşlerdir.

MEDENİ KANUNLA TÜRK KADININA SAĞLANAN HAKLAR ÖZETLE ŞUNLARDIR

1. Çok eşlilik kaldırıldı.
2. Resmi nikâh getirildi. Kadınların şahitliği erkeklerle eşit hale getirildi.
3. Kadın ve erkek için evlenmede yaş sınırı getirilerek çok küçük yaşta evlenmelerin önüne geçildi.
4. Velilerin kızları adına evlenme akdi yapabilmeleri zorla evlendirilmeleri usulü kalktı. Temsilci yoluyla evlendirilme kalktı.
5. Boşanma yetkisi kadına da tanında eskiden sadece kocaya tanınmıştı. Koca bir sözle veya bir temsilci vasıtasıyla boşandığını eşine bildirebilirdi. Medeni kanun kadın ve erkeğe mahkeme önünde boşanma konusunda eşit haklar getirdi.
6. Boşanma halinde kadın ve çocuğun haklarını güvenceye alınacak haklar getirildi.
7. Evli kadının ekonomik haklarını daha iyi koruyan esaslar getirildi.
8. Miras hukukunda kadın ve erkek eşitliği sağlandı.

SİYASİ HAKLAR

Türk kadını 3 Nisan 1930'da Belediye 5 Aralık 1934'te Milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazandı. Mustafa Kemal askerî zaferden sonra çıktığı yurt gezilerinde yaptığı konuşmalarında ka-

dınların her konuda erkeklerle eşit haklara sahip olmaları gerektiğini işaret ediyordu. Fakat aynı tarihlerde TBMM'de seçim kanunu değiştirilirken (Nisan 1923) ilgi çekici tartışmalar oluyordu. Bu seçim kanununda kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmediği gibi milletin bir ferdi olarak da sayılmıyordu. TBMM üye sayısı erkek nüfusa göre tespit edilmişti. Elbette milletin yarısını saymayan bir seçim sistemi demokratik olamazdı. Mustafa Kemal ile arkadaşları arasındaki en önemli fark burada açık bir biçimde ortaya çıkıyordu. O meclisteki arkadaşları gibi kadınların oyları için vekâletlerinin kocalarında ya da babalarında olduğunu kabul etmiyor kadınların da erkekler gibi düşünme ve idrak etme kabiliyetlerine sahip olduklarını dolayısıyla onların erkeklerle eşit hak ve sorumluluklara sahip olmaları gerektiğini düşünüyor ve buna göre hareket ediyordu. Türk kadınlarına şahsiyet kazandırmaya kararlıydı. Çağdaş dünya gidişine ayak uydurmak için bunun şart olduğunu biliyordu. Kadınlara verilen seçme ve seçilme hakkından sonra yapılan ilk seçimde (1935) 18 kadın milletvekili parlamentoya girmişti.

Atatürk birçok Avrupa ülkesinden önce bu hakkı kadınlara tanımıştı. Fransa 1944, Yunanistan 1952, İtalya 1945, İsviçre 1971 gibi ülkeler Türkiye'den çok sonra kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanıdılar. Atatürk Türk kadınına son derece güveniyor ve bu hakkı selahiyet ve liyakatla kullanacağını ifade ediyordu.

Atatürk sosyal ve kültürel hayatta kadının aktif olmasını istiyordu. Bizim sosyal hayatta geri kalışımızın sebebinin kadınlara karşı gösterdiğimiz alakasızlık olduğunu söylüyordu. Bir konuşmasında yaşamak demek faaliyet demektir. Bir heyet-i içtimaiyenin bir uzvu faaliyette bulunurken diğer uzvu atalette olursa o heyet-i içtimaiye felç olmuştur. Kadınlar heyet-i içtimaiyenin refahı saadeti için elzem olan çalışmaya da dahil olmalıdırlar diyordu. Atatürk daha Kurtuluş Savaşı'nın başında havzadan yayınladığı beyannamede işgalleri protesto mitingleri yapılmasını isterken bu vazifeyi hanımlardan da beklemişti. Kadınlar yapılan protesto mitinglerine katılmışlar. Hatta kendileri miting düzenlemişlerdi. Atatürk savaştan sonra çıktığı bütün yurt gezilerine eşini de götürerek örnek olmuştu. Verdiği davet ve balolara kadınlarında katılmasına bilhassa önem vermişti. Atatürk kılık kıyafet konusunda da kadın erkek ayırımı yapmamış erkek

kıyafetini medenileştirirken kadınlara da müsamaha edilmeyeceğini söylemiş ve kadın kıyafetini şu şekilde tarif etmişti. Kadınların sosyal iktisadi ve çalışma hayatında erkeklerle birlikte çalışmalarına engel olmayacak basit bir şekildir demişti. O hayatın her sahasında kadının erkekle birlikte yükselmesi ve Avrupa kadınlarının üstüne çıkmasını istiyordu.

GÜNÜMÜZDE DURUM

Atatürk hiçbir donmuş kalıplaşmış düstur bırakmadı. Zamanın süratle döndüğü bir Dünya'da asla değişmeyecek hükümler getireceğini iddia etmenin aklın ve ilmin gelişmesinin inkâr olduğunu söyledi. Atatürk'e göre bugün çağdaş olan yarın olmayabilir. Onun için çağdaş olmak demek daima ileriye yönelik olmak demek Atatürk'ün tuttuğu yol budur. Eğer biz Atatürk'ten sonra onun gösterdiği hedefler doğrultusunda kadın haklarını geliştirebilseydik bugün kadınlarımızın eğitim, istihdam, sağlık, kültürel ve sosyal hayattaki yerleri AB ülkelerinin çok üzerinde olacaktı. Ne yazık ki Atatürk'ten sonra kadın hakları alanındaki çalışmalar çok ağır yürümüştür.

Türkiye BM tarafından 1979 yılında düzenlenen 2.Dünya Kadın Konferans'ında "Kadınlara karşı her türlü ayırımcılığın kaldırılması sözleşmesi'ni kabul etmiş fakat medeni kanunumuz da ve diğer kanunumuzda tam eşitlikle bağdaşmayan bazı maddeler hala durduğu için Türkiye bu sözleşmenin bazı maddelerine çekince koyarak imzalamak zorunda kalmıştır ve 2002 Ocak tarihinde yürürlüğe giren yeni Türk Medeni Kanunundaki eşitlikçi düzenlemeler CEDAW sözleşmesine konulan çekincelerin gerekçelerini ortadan kaldırmıştır. Ülkemiz tarafından CEDAW sözleşmesine konulan çekinceler 1926'dan beri aşağı yukarı hiçbir değişikliğe uğramamış olan Medeni Kanun'un kadın ve aile ile ilgili bazı maddelerinin çağımızın icatlarına göre değiştirilmesini gündeme getirmiştir. Yeni medeni kanunda bu konuda yapılan değişiklikler ana başlıklarıyla şunlardır;

1. Evlenme başvurusunun sadece erkeğin değil kadının da yerleşim yerindeki evlendirme memurluğuna yapılabileceği kabul edilmiştir.

2. Kocanın evin reisi hükmü kaldırılmıştır.

3. Konut seçme hakkı kocaya değil eşlere tanınmıştır.

4. Kadınların çalışması kocanın iznine bağlayan hüküm kaldırılmıştır.

5. Velayette kocanın üstün oyu kaldırılmıştır.

6. Edinilmiş mallara katılma mal birliği rejimi kabul edilmiştir. (2002'den itibaren daha öncekileri kapsamıyor.)

7. Vesayette ve mirasta eşitliği zedeleyen hükümler kaldırılmıştır.

2004 yılında Anayasanın 10. ve 90. maddelerinde yapılan değişiklikle kadın ve erkeğin her alanda eşit haklara eşit imkanlara kavuşması ve CEDAW sözleşmesi de dahil olmak üzere temel hak ve özgürlükleri hedef alan uluslararası belgelerin kanunların üzerine çıkarılması hükme bağlanmıştır.

Şu anda Türkiye'de Anayasamızda ve kanunlarımızda kadınlara karşı ayırımcılık yapan herhangi bir madde bulunmamaktadır. Fakat bu gelişmelerin hayata geçirilmesi uygulanması sorunu en az verilmesi kadar önemlidir. Bugün hala Türkiye'de kadınların işgücü piyasasına katılma oranları oldukça küçüktür (Yaklaşık % 30) Çalışan kadınların çoğu evde veya tarlada çalışmaktadır. Söz konusu kadınlar herhangi bir ücret almadıkları gibi sosyal güvenceden de yoksundurlar. Ayrıca istatistiklerde Türk kadınlarının ücret açısından ayırımcılıkla karşılaştıkları yani eşit iş yapmalarına rağmen eşit ücret almadıkları bilinmektedir. Bu gün hala kadınların % 22.8'i okuma yazma bilmemektedir. Oysa Türkiye Pekin Konferansında 2000 yılına kadar kadın okuryazarlığını % 100'e çıkarmayı taahhüt etmişlerdi.

Kadının iş gücüne katılım oranları 1980'lerde % 40 iken şimdi % 23'e kadar düşmüştür. İşe en son alınanlar ve kriz dönemlerinde işten ilk çıkarılanlar kadınlar olmaktadır. Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi sürecinde ilk mağdurlar kadınlar olmaktadır. Kadınların % 57'si şiddete uğramaktadır. Dünya'nın her yerinde kadın şiddete uğramaktadır. Ancak Türkiye'de ki bu oran en üst sıralarda bulunmaktadır. Namus ve töre cinayetlerinden ölen kadın sayısı son yıllarda belli bir artış göstermektedir. Tecavüz ve taciz her alanda kadın-

ları tehdit etmektedir. Bununla mücadele etmek için her türlü önlem alınmaktadır. Türkiye'de 2002 genel seçimleri sonunda kadınlar ancak % 4.36 oranında parlamentoda temsil edilebilmektedir. Türkiye bu oranla 119 ülke arasında 103. sıradadır. Yerel meclislerde durum daha da vahimdir. Yerel yönetimde il genel meclisi üyelerinden % 1.4'ü, Belediye başkanlarının % 5.5, belediye meclisi üyelerini de % 1.6 'sı kadındır. 2002 seçimlerinde 526 erkek milletvekiline karşı 24 kadın milletvekili parlamentoya girebilmiştir. Oran % 4.4'tür. Oysa Atatürk'ün yaptırdığı ilk seçimlerde 377 erkek milletvekiline karşı 18 kadın milletvekili vardı. Kadın oranı % 4.6 idi. Şu anda bile Türkiye bunun gerisindedir.

Dünya genelinde ülkemizde çok yüksek olan bebek ölüm hızı 1988'de % 58 iken 2003'te % 28.7 ye düşmüştür. 1989'da yüz binde 132 olan anne ölüm hızı 2004'te yüz binde 70'e düşmüştür.

Kamuda görevli memurlardan 2.197.000 memurdan % 33.1'i kadındır. Ancak şeften müsteşarlığa uzanan orta ve üst düzey yönetici dağılımında kadınların oranı çok düşüktür.42.837 yöneticiden 12.532'si yani %29.3'ü kadındır. Yönetim kademesi arttıkça kadın sayısı azalmaktadır. Daire başkanlarının %10.9'u genel müdürlerin % 6'sı Müsteşar Yardımcılarının %4.3'ü müsteşarların tamamı 19 Müsteşar erkeklerden oluşuyor. Adalet Bakanlığında 208 hakim ve savcıdan 22'si, yani %10.6'sı kadındır. Şu anda Anayasa Mahkemesi Başkanı ve Danıştay Başkanı kadın olmasına rağmen tüm Adalet Bakanlığında kadın sayısı %19.7'dir. Dışişlerinde 187 büyükelçiden 8'i, 38 elçiden 8'i kadındır. İçişlerinde 573 vali ve yardımcısının tamamı erkek 721 kaymakamdan sadece 7'si kadındır. Sağlık Bakanlığındaki 42.486 doktordan % 33.8 kadındır. Üniversitelerde 500 dekandan 49'u, 79 Rektörden 3'ü kadındır. 507 üyeli TÜSİAD'ın % 95'i erkek Barolar birliğinin % 21.6 sı kadın TÜBİTAK'ın % 14.3'ü Noterler Birliği'nin % 20.6 sı kadındır. İşgücündeki kadınların %56.8i Tarımda % 14.4'ü sanayide, % 28'i hizmet sektöründe görev yapmaktadır. Yüksek öğretimde 67.880 öğretim elemanından %39'u kadın toplam profesörler içinde kadın oranı ise % 24.8'dir. (Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü)

AB'ye girişin olmazsa olmaz şartlarından birisi kadın erkek eşitliği konusudur. Türkiye kadın erkek eşitliği konusunda AB standartlarını yakalamadıkça asla AB 'ne üye olamayacaktır.

MİLLET VE TÜRK KAVRAMININ TARİHİ GELİŞİMİ VE MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'LE ZİRVEYE ERİŞMESİ

Prof. Dr. Ahmet ÖZGİRAY*

Millet ve millîyet kelimeleri yerli yerinde kullanılmazsa insanları yanlış yollara sevk eder. Hatta felaketlere yol açar. Önce kendi tarihini yanlış anlar ve milleti kötü yola sevk eder. İnsanlar yaptığı hatayı da bilmeyebilir. Sonra kendi milletinden nefret edebilir. Bu da millî şuurun doğmasına engel olur. Millî gurur millî şuurun temelidir. Eğer bir millet kendisini aşkla sevmez ve sevdirmez ise dünyada hiçbir şeyi başaramaz. Bu nedenle tarihimizi ve kavramları yerli yerinde kullanmamız gerekir.

Millet kelimesinin kullanımı çok eskilere kadar gider. Fransa'da Robert de Sorbon din ve tarih bilginiydi[1]. Sorbon'un kurduğu yatılı okula Avrupa'nın her tarafından okumak için öğrenciler gelirdi. Bu öğrencilere İngiliz milletinden, Alman milletinden denilirdi. Daha ziyade dini topluluğu ifade ederdi. 1789 Fransız İhtilali'nden sonra ulus-devlet kavramı ortaya çıktı.

Türkler arasında da millet kavramı çok eskidir. Bu kavram Göktürk Kitabeleri'nde "Budun" şeklinde ifade edilir. Bu kelime zamanla bir kenara atıldı ve yerine Moğolca bir ifade olan ulus kelimesi kullanılmaya başlandı. XV. Yüzyıl Orta Asya Türk şairi olan Ali Şir Neva-i; "Bir insan yaşadığı sürece vatan, millet ve ailesi için savaşmalıdır" der. Ayrıca 1851'de Türk şairi ve gazetecisi olan İbrahim Şinasi annesine Paris'ten yazdığı bir mektupta; "Kendimi din, dev-

* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 1253-1257'de bugünkü Sorbon okulunu Paris'te kurdu ve bu okulun müdürlüğünü yaptı; **Büyük Larousse**, s.10685.

let, vatan ve milletim için feda etmeye hazırım" demiştir.

Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa Avrupa'ya 1809'da öğrenci göndermeye başladı. II. Mahmud da; "Benim Hidivim öğrenci gönderir de ben neden göndermem" diyerek 1827'den itibaren Paris'e öğrenci yollamaya başladı. Bu öğrenciler orada "biz Osmanlı değil, Türkmüşüz" diyerek Türklük şuuruna vardılar. Fakat esas Türklük şuurunu aşılayanlardan birisi 1848 İhtilali sırasında Ruslardan kaçarak İstanbul Polonez köyüne yerleşen Constantin Borcezky oldu. Sonradan ismini M. Celalettin olarak değiştiren Borcezky 1870'lerde Galatasaray Sultanisi'nde hocalık yaptı ve *Eski Türkler Yeni Türkler* adıyla bir kitap yazdı. Türklerin sarı ırktan değil, beyaz ırktan geldiğini iddia etti. Bu çok önemli bir tespitti. Çünkü bu sıralarda Joseph Arthur Gobineau kaleme aldığı kitaplarında "siyah ırk ihtirasın, lirizmin ve artistik mizacın kaynağıdır. Sarı ırk menfaat, nifak ve alçaklığın ifadesidir. Beyaz ırk ise, aklın ve şerefin ifadesidir" diyerek ırkçılık yapıyordu. Osmanlılar bugünkü anlamda azınlık kelimesini bilmezlerdi. Anlamı dince, dilce ve ırkça ayrılık göstermek demek olan azınlık yerine Osmanlılar, halkı Müslim veya Gayrimüslim diyerek ayırır ve bu nedenle de minority kelimesi yerine zımmi kelimesini kullanırdı.

Türkler XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da başlayan Pan-Slavizm'e, Pan-Türkizm ile cevap verdiler. 1870'lerde Türkiye hakkında yazı yazan Avrupalılar eserlerinde imparatorluk içinde Türk kelimesinin küçültücü anlamda kullanıldığını işaret etmekten geri durmamışlardır. 1897 yılında bir İngiliz seyyah şöyle yazıyordu: "Günümüzde Türk ismi çok nadir olarak kullanılmaktadır. Bu ismi yalnız iki şekilde kullanılırken duydum. Ya bir ırkı ayırt edebilmek için (mesela bir köyün Türk köyü olup olmadığını sorarsanız) ya da hor görmek için kullanıyorlar. Mesela İngilizce'de birisine nasıl *blockhead* (beyinsiz) diye bağırılırsa, Türkler de *Türk kafalı* tabirini kullanıyorlar"[2]. 1908 yılında bir başka İngiliz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk'ün Türkçe konuşan Müslüman anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu İngiliz'e göre "Türkiye'de bir Müslüman'a *Türk müsün?* diye sorduğunuz zaman size muhtemelen *ben Osmanlıyım* veya buna benzer bir cevap verecektir. Bir Osmanlı

[2] W.M. Ramsay, **Impression of Turkey**, London 1897, s.99.

bir adam için *Türktür* derse, bu o adamın köylü veya kaba saba birisi olduğu anlamına gelir"[3].

Aynı durum bir yıl sonra bir İngiliz kadın yazar tarafından da şöyle ifade edilmekteydi: "Türk kelimesinin kullanılışı Avrupalılar tarafından hiçbir zaman açık ve kesin bir şekilde belirtilmemiştir. Günümüzde Avrupalılar bu kelimeyi Osmanlılara hasrederken, Osmanlılar kendileri alay ederek bu kelimeyi kabul etmiyor, bağlı bulundukları milletin kan ve kültür yönünden Türklükten uzaklaşmış olduğunu söylüyorlardı"[4]. Türk kelimesiyle ilgili olarak birçok kişinin karşı karşıya geldiği tatsız durumlara Osmanlı basınında da rastlamak mümkündü. Basiret Gazetesi "Türk olmaktan utanan" gençlerden bahsediyordu[5].

1897'de Dömeke Harbi'nde Ethem Paşa'nın Yunanlıları yenişi Türk milletinde bir sevinç yarattı. Bunun üzerine Mehmet Emin Bey (Yurdakul) adında genç bir şair Türkçe şiirler adında bir şiir kitabı yayınladı. Mehmet Emin, Osmanlı divan şairlerinin resmî dilini ve aruz veznini terk ederek sade halk Türkçesiyle ve halk şiirlerinde kullanılan hece vezniyle yazdı. Daha da dikkat çekici olarak, günlük Türkçe'de kaba, cahil veya yörük anlamına gelen bir sözcüğü benimsedi ve kendinin bir Türk olduğunu iftiharla ilan etti. "Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur." diyen Mehmet Emin, başka bir yerde de "Biz Türküz, bu kanla ve bu adla yaşarız." ifadesinde bulunmuştu[6]. Mehmet Emin bu ifadeleriyle yarı İslamcı yarı millîyetçi olarak görülüyor. Böyle gözükmesi de doğaldır. Zira 1898'de Sabah Gazetesi hâlâ Türkçe konuşamayan, yazamayan veya okuyamayan birçok vatandaşın bulunduğundan şikayet ediyordu[7].

XIX. Yüzyılın sonunda Türkçe'de geniş bir şekilde kullanılan millet ve millîyetçilik kelimeleri Almanca, İngilizce ve Rusça'da da geniş bir şekilde kullanılıyordu. "Nationality" kelimesinin kullanımında anlamca değişiklikler vardı. Yani hem Amerikan, hem İngiliz

---

3 Henry Charles Woods, **Washed by four Seas**, London 1908, s.163.
4 L. M. J. Garnet, **The Turkish People**, London 1909, s.12.
5 Basiret, Gençlerimiz, No: 1570, 4 Cemaziyelevvel 1875.
6 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 1978, s.341.
7 David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, İstanbul 1979, s.147.

ve hem de Fransızların kullanımında "nationality" veya "nationalite" kelimeleri ülke içerisinde yaşayan şehirlileri veya tebaayı ifade etmekteydi. Almanca'daki "staatsangehörigkeit" kelimesi devlete ait anlamındadır. Halbuki, "nationalitat" her ne kadar etimolojik olarak "nationality"e yakın ise de, anlamca ayrıdır. Yani politik anlamdan ziyade ırkı-kökeni ifade eder. Rusça'da da ayrıdır. Rus vize formlarında iki yazı vardır. İlki Rus olanları, ikincisi Rus olmayanları ifade eder. Rusça'da "Grazhdanstvo" şehirli anlamını ifade ederken, "Natsionalnost" kelimesi ise İngilizce ve Fransızca'daki "Nationality" anlamında değil, Almanca'dakine benzer şekilde "Natsionalitat" kelimesini, yani ırkı ifade eder[8].

1889 yılında kurulmasına rağmen 1908 yılında parti haline gelen İttihad ve Terakki Cemiyeti Türkçü değildi. 1912 Balkan Harbi'nden sonra şuurlu bir şekilde olmasa da Türkçülük politikası takip etmeye başladı. 1911 yılında Osmanlı sarayından veremli birisinin İsviçre'ye verem tedavisi için gidip de tedavisinin uzun sürmesi üzere Padişah Mehmed Reşad'dan ek para isteyince "İstanbul'a gel, burada Türk doktorlar var" diye cevap verdi.

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da açılınca Türk kelimesi aşikar bir şekilde bu binada yerini aldı. İngiliz Devlet Arşivi'nin 1919-1922 yılları arasındaki Türkiye ile ilgili bölümleri karıştırılırsa, İngilizlerin Türk Kurtuluş Savaşı'nı "Turkish Nationalist Movement" şeklinde ifade ettikleri görülmektedir. 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ise millîlik devletin temel önceliklerinden birisi haline gelmişti. Bundaki amaç, Türkiye'de yaşayan bütün insanları adalet ve eşitlik ilkesi doğrultusunda birbirleriyle kaynaştırmaktı. Bir taraftan dini devlet işlerinden ayırarak Türkiye'yi Arap medeniyetinden soyutlamak, diğer taraftan da ferdi ve vicdani hürriyetlere dokunmamak için gayret sarf ediliyordu. Ayrıca ülkede millî ve politik hayatı Avrupa medeniyeti seviyesine çıkarma doğrultusunda çaba gösterilmekteydi[9]. Bu amaçlar çerçevesinde Atatürk'ün 1931 yılından itibaren yerli ve ya-

---

8 Bernard Lewis, **The Middle East and West**, London 1970, s.70.

9 Ritter Von Kral, **Kemal Atatürk's Land The Evolution of Modern Turkey**, Translated into English from German by Kenneth Berton, Leipzig 1938, s.226.

bancı tarih ve dil alanındaki bilim adamlarını seferber ederek ve tarihi belgeleri de ortaya koyarak yapmaya çalıştığı şey, Türk milletinin en eski medeniyetleri kuran milletlerin soyundan geldiğini ispat etmek ve onun Osmanlı hanedanlığının "inkıraz" devrinden kalan aşağılık duygusundan kurtulmasına yardımcı olmaktı[10].

1934 Kasım ayında Alman Büyükelçisi ve hanımı İzmir'i ziyaret etmiş, kendisine okullar ve kuruluşlar gezdirilmişti. Ziyaret esnasında elçi; "Türkiye ve Gazi çok yaşa" sloganı atarak çok popüler olmuştu. Hatta elçi daha da ileri giderek Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yılında resmen kabul edilen "ne mutlu Türküm diyene" sloganını sık sık tekrarlamıştır[11]. 1933 yılında Atatürk Bergama'yı ziyaret ettiğinde, buradaki bir kazının başında durmuş; "Burası biraz daha kazılsa Türkün çarığı ve hırkası çıkar" demişti. Atatürk'ün bu ifadesindeki amacı yabancı hayranlığını bastırmak, Türklere millî gurur ve heyecan vermekti. Nitekim, İstanbul ve Ankara'da bir kısım yerlere ve bankalara Eti yokuşu yani Hitit yokuşu, Sümer sokağı ve Etibank gibi isimleri vererek Türklüğü yüceltmeye çalışıyordu.

Sonuç: Yunanlıların bağımsızlıklarını hukuken 1833'te kazanmalarından sonra Osmanlı yöneticileri ve aydınları yanlış olarak "aman millîyetçilik yapmayalım, zira imparatorluk bir mozaiktir, dağılır" vehmine kapılmışlardı. Buna rağmen; Sırpların, Romenlerin ve Ermenilerin imparatorluktan ayrılmaları engellenememişti. Bu arada da Türk dili ve millîyetçiliği için Veled Çelebi, Necip Asım, Ahmet Mithad, Ahmet Cevdet, Hive Hükümdarı Abdülgazi Bahadır Han, Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin gibi Türk devlet adamları ve aydınlarının ektikleri tohumlar yeşermiş ve meyvesini vermişti. Böylelikle ortak dil kullanımı olmaksızın millîyetçilik gelişemeyeceğinden Türk millîyetçiliğinin ortaya çıkması, bu aydınların Türk dilinin gelişmesi ve Türkçe'nin kullanımının artmasındaki katkılarıyla mümkün olabilmiştir. Günümüzde Yunanlıların üç bin yıllık tarihlerini dilleri sayesinde ayakta tuttuklarını gururla söylemeleri de unutulmamalıdır. Ayrıca Amerika'daki zenciler kendi dilleri olan

---

10 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politika'da 45 Yıl**, İstanbul 1999, s.112.

11 PRO. F.O. 37/E854/15, Turkey, Annual Report 1934, P. Loraine'den Simon'a, Ankara 31 Ocak 1935.

Suvahilice'yi konuşamayıp, İngilizce konuştukları için Amerikalıların başına sosyal problemler çıkarmamaktadırlar.

Günümüzde tarihte hiçbir devlet kuramamış ve yazı diline sahip olmayan topluluklar bile millî olabilmek için canlarını feda etmekten kaçınmamaktadırlar. Bunlardan ders alarak ve Türkçe'ye ve Türklüğe sahip çıkarak büyük önderimizin ruhunu şad etmeliyiz. Aksi takdirde, onu anmak için yaptığımız toplantılar şekli olmaktan öteye geçemez.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN TEMELLERİNİN OLUŞMASINDA ATATÜRK'ÜN GERÇEKÇİ KİŞİLİĞİNİN ROLÜ

Doç. Dr. Mehmet EVSİLE*

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemâl Atatürk, devlet kurucu kişiliğinin yanında komutan, inkılapçı, çağdaş kişiliği ile de kurduğu devletin şekillenmesinde etkili bir rol üstlenmiştir. Atatürk'ün bu özelliklerini tamamlayan diğer bir yönü de gerçekçi kişiliğidir.

Millî mücadele döneminde Misak-ı Millî'nin millî sınırlarla ilgili maddeleri tesbit edilirken Atatürk'ün yanında bulunanlar, Lozan Barış Anlaşması ile bu tesbitlerin gerçekleştiğini görünce hayretlerini gizleyememişlerdir. Ama konunun tarihî boyutlarını göz önüne aldığımızda, burada hayret edilecek bir şey olmadığı anlaşılacaktır. Çünkü Atatürk, Misak-ı Millî projesine ve Türkiye Cumhuriyeti'ne esas teşkil eden görüşlerini daha Birinci Dünya Savaşı'nda, muharebe meydanlarında elde ettiği tecrübelere dayandırarak gerçekçi kişiliğini ortaya koymuştur.

Şimdi Çanakkale, Kafkas ve Suriye cephelerinde görev yapmış olan Atatürk'ün bu cephelerde elde ettiği başarıları bir defa daha hatırlatarak, bunların Türkiye Cumhuriyeti'nin bugünkü varlığına olan etkilerini görelim:

Çanakkale cephesi, İngiltere ve Fransa'nın, müttefikleri olan Rusya'ya ulaşmak için boğazları geçmek amacıyla açılmış bir cephedir. Özellikle İngiltere ve Fransa, Rusya'ya ihtiyaç duyduğu savaş malzemelerini götürecek, karşılığında ise Rusya, ihtiyaç fazlası olan tahıl ürünlerini yine boğazlar yolu ile Avrupa pazarlarına göndere-

* Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

cek ve buradan elde edeceği para ile silâh ve cephane alacak, ülke ekonomisini düzeltecektir. Bu sıralarda Rusya'nın çarpıştığı cephelerde günlük mermi ihtiyacı 45 bin kadardır. Bunun ancak onda biri Rusya'daki fabrikalarda üretilebilmektedir. Dolayısıyla İngiltere ve Fransa'nın askerî yardımına büyük ihtiyacı vardır.

Müttefiklerin diğer bir hesabı, Çanakkale boğazını geçip, İstanbul'u işgal etmekle Osmanlı Devletini savaş dışı bırakmaktır. Böylece İstanbul, boğazlar ve Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Ortadoğu ve petrol bölgeleri müttefikler tarafından işgal edilecek, Osmanlı Devleti'nin fiilî varlığı sona erecektir. Yaklaşık bir asırdan beri hasta adam ilan edilen Osmanlı Devleti'nin mirası, müttefik devletler arasında paylaşılacaktır.

Ancak müttefik devletlerin hesabını bozan kişi, **Albay Mustafa Kemal** olmuştur. 20 Ocak 1915'te 19. Tümen Komutanı, 28 Temmuz 1915'te 15. Kolordu Komutanı, 8 Ağustos 1915'te de Anafartalar Grup Komutanı olan[1] Mustafa Kemâl, Anafartalar ve Conkbayırı'nda idare ettiği muharebelerde üstün başarılar elde ederek askerî dehasını ispat etmiştir. Özellikle 57.Alaya verdiği, **Ben size savaşmayı değil, ölmeyi emrediyorum** şeklindeki emir ile Çanakkale muharebelerinin akışını değiştirmiş, 57.Alay ve arkasından gelen diğer birliklerin yok olma pahasına gösterdikleri direnç ile düşman hücumlarının beli kırılmıştır. Daha sonra Atatürk, Çanakkale cephesinde elde ettiği bu başarıyı değerlendirirken, **Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'un düşman işgaline girmesini önlediğini** söylemiştir.[2] Aslında bu başarının önemi, sadece bu sonuçla sınırlı değildir. Müttefiklerinden yardım alamayan Rusya'da Çarlık rejiminin çökmesinde etkili olduğu gibi; İstanbul, Marmara ve Trakya bölgelerinin Türkiye'nin ülke bütünlüğünden kopartılmasını önlemiştir. Çanakkale'de verilen binlerce şehit karşılığında bu toprakların Türk vatanının ayrılmaz bir parçası olduğu tescil edilmiştir.

Çanakkale cephesinin tasfiye edilmesinden sonra Atatürk'ün ko-

---

1 **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1989, s.2.

2 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1997, Cilt:I, s.299.

mutanı olduğu 16. Kolordu, Kafkas cephesine nakledilmiştir. Zira, 27 Ocak 1916'da karargâhı Edirne'de olan ve 25 Kasım 1916'da Diyarbakır'a nakledilen 16. Kolordu Komutanlığına atanmış bulunuyordu.[3] Bu arada 1 Nisan 1916 tarihinde Atatürk'ün rütbesi albaylıktan generalliğe terfi ettirilmiş ve bu tarihten itibaren **Mustafa Kemal Paşa** olarak anılmaya başlamıştır.

16. Kolordu'nun Kafkas Cephesine nakledilmesinin gerekçesi, 1916 yılının Mart ayı başlarında Bitlis ve Muş'un Rus işgali altına girmiş olmasıdır. Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinin bir kısmının işgalinden sonra Bitlis ve Muş'un işgal altına girmesi, İstanbul'da Başkomutanlık Vekâleti, Genelkurmay Başkanlığı ve diğer birimleri harekete geçirmiş; özellikle bir vilâyet merkezi olan Bitlis'in işgale uğraması, şok etkisi yapmıştır. Rus birliklerinin hareket istikametine bakıldığında, işgalin güneye doğru ilerleyebileceği anlaşılmıştır. Bu da Osmanlı Devleti'ni güç duruma düşürecektir. İşte bu durumun önüne geçmek, tehlikeli bir hale gelen Diyarbakır istikametini güvence altına almak için buraya genç ve kudretli bir komutanın atanması düşünülmüştür. Bu işi yapabilecek kudrette bir komutan olarak da Çanakkale cephesinde yıldızı parlayan Mustafa Kemâl, ilk anda akla gelen isim olmuştur. Karpatlardaki Galiçya cephesine gitmek üzere hazırlanan Mustafa Kemâl ve kolordusunun bu görevi iptal edilerek Kafkas cephesine gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

27 Mart 1916 tarihinde Diyarbakır'a gelen Mustafa Kemâl Paşa, bir müddet sonra karargâhını Silvan'a naklederek cepheye yakın bir konumda çalışmalarına başlamıştır. Bitlis cephesinde bulunan 5.Tümen ile Muş cephesinde bulunan 8.Tümenin eksiklerini tamamlayarak Ağustos ayı başında bu iki tümene hücum emri vermiştir. Yapılan taarruzlar sonucunda 7 Ağustos 1916'da Muş; 8 Ağustos 1916'da Bitlis düşman işgalinden kurtarılmıştır. Bu başarılarının bir sonucu olarak Mustafa Kemâl Paşa'ya Osmanlı, Alman ve Avusturya-

---

[3] **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1989, s.3.

Macaristan hükûmetleri tarafından liyakat madalyaları verilmiştir.[4] İşgale uğrayan bölgelerdeki halk, canlarını kurtarmak için güneye göç etmeye başlamış iken, şehirlerinin işgalden kurtarılması üzerine yeniden kendi topraklarına dönme imkânına kavuşmuşlardır. Bitlis ve Muş'tan çıkartılan birliklerin daha güneye, Diyarbakır istikametine ilerlemeleri durdurulmuştur. Bu sonuç, aynı zamanda Rusya'nın Çar I.Petro'dan itibaren izlediği sıcak denizlere inme politikasına da büyük bir darbe indirmiştir. Çünkü Ruslar, Diyarbakır'a girebilseler, daha sonra İskenderun körfezine kadar rahatlıkla gidebileceklerdi. Bu arada Rus birliklerinin hareketini durduracak hiçbir tabiî engel yoktur. Atatürk'ün Kafkas cephesinde kazandığı bu başarılar, sonuçta doğu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinin Türkiye'nin ülke bütünlüğünden kopartılmasını önlemiştir.

Kafkas cephesinden sonra Atatürk'ün görev aldığı cephe, Suriye cephesi olmuştur. Bu cephede 7 Ağustos 1918'de VII.Ordu Komutanı; 31 Ekim 1918'de VII.Ordu Komutanlığı ile birlikte Yıldırım Ordular Grubu Komutanı olmuştur.[5] Atatürk'ün VII.Ordu Komutanı olduğu sıralarda bu cephedeki çarpışmalar şiddetini kaybetmeye başlamıştır. Zira daha önceki muharebelerde Osmanlı Devleti, büyük toprak kayıplarına uğramıştır. VII.Ordu Komutanı olarak Mustafa Kemâl Paşa, bu cephede mağlûp olmayan tek komutandır.

Suriye cephesinde Mustafa Kemâl Paşa'nın gördüğü bir gerçek vardır. Arap nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki Türk birlikleri, devamlı surette kayıp vermektedirler. Çünkü güvenlikleri sağlanamamaktadır. İngiliz birlikleri ve onları destekleyen Arap aşiretleri, Türk birliklerini rahatsız etmektedirler. İşte Atatürk, VII.Ordu birliklerini, **Türk unsur ile Arap unsuru birbirinden ayırt eden hattın** gerisine çekerek daha büyük ölçüde zayiatın önüne geçmeye çalışmıştır.

Çanakkale cephesinde **Anafartalar Grup Komutanı Albay**

---

4 **Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları**, Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayını, Ankara, 1986, s.56 ve 171.

5 **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1989, s.3.

Mustafa Kemâl, İstanbul'un düşman işgaline girmesini önlemekle, Batı Anadolu'nun ve Trakya'nın ülke bütünlüğü içerisinde kalmasını; Kafkas Cephesinde **16.Kolordu Komutanı Mustafa Kemâl Paşa**, Bitlis ve Muş'u düşman işgalinden kurtarmakla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin ülke bütünlüğü içerisinde kalmasını temin ettiği gibi, Suriye cephesinde **VII.Ordu Komutanı Mustafa Kemâl Paşa**, Türk unsur ile Arap unsuru birbirinden ayıran hattı gerçekçi bir şekilde tesbit etmiştir. Atatürk'ün muharebe meydanlarında kazandığı bu tecrübelerin Misak-ı Millî'nin ilgili maddelerinin tasarlanmasında katkısı olduğu söylenebilir.

Doğu Trakya'yı hiçbir şekilde tartışmaya açmadan Batı Trakya'nın geleceği halkın vereceği oylara bırakılarak, Türkiye'nin batı sınırı Meriç hattı olacaktır derken, Çanakkale cephesinde binlerce şehit verilerek kazanılan zaferlerle bu sınırın hak edildiğini; doğu sınırları tesbit edilirken Bitlis ve Muş'u geri alarak Rusların tarihî emellerine engel olduğunu, bu suretle bu hattın muharebe meydanlarında akıtılan kanların karşılığında hak edildiğini, güney sınırının ise, VII.Ordu Komutanlığı sırasındaki icraatı ile güvence altına alınmış olduğunu düşünmüş olmalıdır.

Misak-ı Millî metni, sadece millî sınırların tesbitini sağlayan bir belge değildir. Ekonomik ve malî sınırlamaları da ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla Misak-ı Millî'nin hazırlanmasında o günkü şartların ve gerçeklerin çok önemli bir yeri vardır. Ancak bu belgenin hazırlanmasında Atatürk'ün Birinci Dünya Savaşı'nda muharebe meydanlarında kazandığı tecrübelerin katkısı da görmezden gelinemez. Atatürk, bu konuyu, 10 Ocak 1922'de Vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin'e verdiği bir mülâkatta, "Misak-ı Millî, barış imzalamak için en makul ve en asgarî şartlarımızı kapsayan bir programdır. Barışa ulaşmak için öngöreceğimiz esasları kapsar. Fakat memleket ve milleti kurtarmak için barış yapmak kâfî değildir. Milletin gerçek kurtuluşu için yapılacak çalışmalar ondan sonra başlayacaktır. Barıştan sonraki çalışmalarda muvaffak olabilmek, milletin istiklalinin kazanılmış olmasına bağlıdır. Misak-ı Millî'nin hedefi onu temin etmektir" şeklinde yorumlamıştır.[6] Bu tecrübeler, Atatürk'ün gerçekçi kişiliğinin oluşmasına katkıda bulunduğu gibi,

[6] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt:II, s.49.

Misak-ı Millînin de tarihî zeminini teşkil etmiştir. Aynı proje Lozan Barış Anlaşmasında da korunarak Türkiye Cumhuriyetine temel teşkil etmiştir.

Atatürk, Onuncu Yıl Nutkunda, Türkiye Cumhuriyeti'ni tarif ederken, **temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti** ifadesini kullanmıştır. Türkiye Cumhuriyetine temel teşkil eden kahramanlık boyutunu Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Kafkas ve Suriye cephelerindeki başarıların teşkil ettiğini görüyoruz. İkinci olarak yüksek Türk kültürü tabiri kullanılmaktadır ki bu ifade ile Atatürk, Türk tarihinden aldığı bilgileri aktarmakta, böylece Türkiye Cumhuriyetini tarihten elde ettiği tecrübeye dayandırmaktadır.

1936 yılında kendisine sorulan bir soru üzerine de, "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" dedikten sonra, "Kültür, bir milletin bütün tarihî seyrini gösteren bir harekettir. Bugün yaşayan milletler varlıklarını ispat ve idame için çalışırlar, fakat onların dayanacağı bir esas, kökünü kendisinden alacağı bir kültürleri bulunmazsa, temel sağlam olmaz" şeklinde karşılık vermiştir.[7]

Başka bir konuşmasında da, cumhuriyetin temeli saydığı millî kültür ile millî benlik arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak, "…bir milletin saadet olarak algıladığı şey, diğer bir millet için felaket olabilir. Bundan dolayı bir millet, kendine göre saadet olarak algıladığı bir şeye ulaşabilmek için kullanacağı vasıtalar ve aletler kendi ruhundan çıkarsa, o vakit maksada varabilir. Onun vasıta ve aletlerini kullandığımız zaman gideceğimiz hedef, onun için saadet olmasına rağmen kendimiz için felakettir" diyerek millî kültürün araştırılması için çalışmalar yapılmasını istemiştir.[8]

Nitekim bu görüşlerini güçlendirecek araştırmalar yapmak üzere 15 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarih Kurumu ve 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dil Kurumu'nu kurmak suretiyle kültür kurumlarının oluşturulmasına da öncülük etmiştir. 1 Kasım 1936 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada, "…bu iki ulusal kurumun, tarihimizin ve dilimizin karanlıklar içinde

---

7 Afetinan; **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984 (4.Baskı), s.271.

8 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt:I, s.219.

unutulmuş derinliklerini, dünya kültüründeki analıklarını, reddedilmez belgelerle ortaya koydukça, yalnız Türk milleti için değil ve fakat bütün ilim alemi için dikkat ve uyanışı çeken kutsal bir vazifeyi yapmakta olduklarını" söylemiştir.[9]

Böylece gerçekçi bir şekilde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kahramanlık ve kültür temellerini ortaya koyduktan sonra, son olarak yine Onuncu Yıl Nutkunda, "Yurdumuzu dünyanın en gelişmiş ve medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız" diyerek Türk milleti için nihaî hedefi göstermiştir.

[9] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt:I, s.406.

SALTANATTAN CUMHURİYETE MİLLET EGEMENLİĞİ

Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU*

Tebliğime egemenlik kavramına kısaca değinerek başlamak istiyorum.

Devletle birlikte ele alınan ve incelenen bir kavram olan egemenlik devlet içinde en yüksek iradeyi ifade eder. Bu anlamda egemen güç, hükmeden, emreden, emrini yürütebilen, kendi yetki alanında herhangi bir üst otoriteye bağlı ve bağımlı olmayan üstün bir güç demektir.[1]

Bu anlamda tarihsel açıdan Batıda egemenlik teorisinin gelişim sürecine baktığımızda Bu kavramın ortaçağın sonları ile yeniçağın başlarında ortaya çıktığı görülür. Bu çerçevede egemenlik teorisinin gelişiminde ise dünyevi krallıkların siyasal otoritesine dini otoritelerin rakip olma iddialarını dayanaksız hale getirmek şeklinde özetlenebilecek bir gelişme yatmaktadır.[2] Bu gelişim sürecinde Jean Baudin'den önce Machiavelli siyaset meselesini Prensin iktidarı bi-

---

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve Inkılap Tarihi, Öğretim Üyesi

1 Turhan Feyzioğlu; **Türk Milli Mücadelesi'nin ve Atatürkçülüğünün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği**, Ankara 1988, s. 3. ; Ulusal Egemenliğin tarifleri için ayrıca bkz. Ahmet Davutoğlu; "Küreselleşme ve AB_Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt 20, Ankara 2003.

2 Mustafa Erdoğan; **Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji**, Ankara 1995, s. 92. ; Ayrıca egemenlik kavramı ve gelişim süreci için bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları-Levent Köker; **Tanrı Devletten Kral-Devlete**, Ankara, 1997, s. 14-17. ; Feyzioğlu; **a.g.e.**, s. 3-4. ; Mehmet Ali Ağaoğulları-Levent Köker; **Kral-Devlet Yada Ölümlü Tanrı**, Ankara 2000, s. 10 v.d ; Hazma Eroğlu; **Atatürk ve Milli Egemenlik**, Ankara 1987, s. 3-5

çiminde formüle ederken, Baudin, bu iktidarı egemenlik gücü şeklinde kavramlaştırmıştır. Böylece modern devlet kuramının ihtiyaç duyduğu egemenlik kavramı da ortaya çıkmıştır.[3]

Diğer taraftan modern devlet yani ulusların bir devlet olarak tarih sahnesine çıkabilmeleri, kendi iç işlerinden sorumlu olma ve kendi kaderlerini tayin haklarına dayanmaktadır. Bu hak Avrupa'da ilk defa Otuz Sene Savaşları sonrasında imzalanan 1648 Vestfalya Anlaşması ile gündeme gelmiştir.[4] Bu gelişme, ulus-devlet sisteminin ortaya çıkmasına ve zamanla dünyanın siyasi çehresinin değişmesine zemin oluşturdu. Böylece ortaya çıkmaya başlayan millî devlet, bir yandan yerel otoritelerin bir yandan da Papalık ve imparatorluk gibi evrensel otoritelerin ortadan kalkmasına, bu gelişmenin sonucu olarak da modern dönemde Avrupa'da yeni kimliklerin oluşmasına yol açtı. [5]

Bundan sonraki dönemlerde ise, milletleşme sürecine bağlı olarak mutlak iktidarın, gücün kraldan millete intikali ile millet egemenliği teorisi ortaya çıkmıştır.[6] Nitekim adlı eserinde ki burada. Bu

---

3 Berna Türkdoğan; **Ulus Devletler ve Avrupa Birliği**; (H.Ü. Atatürk İlkeleri ve Inkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001, s. 13.

4 Kutlu Merih; Ulusal Egemenlik, Demokrasi ve AB, www. Turkab.net ; Oktay Uygun; "Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt 20, Ankara 2003. ; Ayrıca Vestfalya Antlaşması için bkz. Oral Sander; **Siyasi Tarih**, İlk Çağlardan 1918'e, 7. Baskı, Ankara 1999, s. 88-90.

5 Onur Öymen; **Ulusal Çıkarlar**, 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 30-32 ; Nitekim Fransa'da ve İngiltere'de ortak bir devletin çatısı altında yaşamak zamanla milleti oluşturdu. Yine Almanya ve İtalya Yarımadası'nda kültür alanında yüzyıllardan beri doğmuş olan beraberlik bilahare Bismark ve Kont Cavour gibi siyasi önderlerle siyasi birlik haline dönüştürülerek, 1870'li yıllarda Almanya ve İtalya milli devletleri kuruldu. Feyzioğlu; **a.g.e.**, s. 4 ; Türkdoğan; **a.g.e.**, s. 19 v.d. ; Fahir Armaoğlu; **Siyasi Tarih**, Ankara 1975, s. 160 v.d. ; Sander; **a.g.e.**, s. 194 v.d. Bu gelişme doğrultusunda yani milletleşme sürecine bağlı olarak, 1500'lü yıllarda Avrupa'da var olan 500'e yakın siyasi birim, 1900 yılına gelindiğinde sadece 25 civarında milli devlete dönüşmüş olacaktır. Türkdoğan; **a.g.e.**, s. 28.

6 Millet egemenliği anlayışı ile gelişim süreci için bkz. Mehmet Turhan; "Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına Etkileri ve Türk Anayasa Mahkemesi", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt 20, Ankara 2003. ; Mümtaz Soysal; "Değişen Egemenlik ve Meşruluk", **Anayasa Yargısı Dergi-**

gelişim süreci içinde Fransız İhtilalinin önderleri ise, Jean Baudin'ci egemenlik anlayışını, kral yerine millete mal etmişlerdir. Bu anlamda İhtilal, Rousseau'nun " Genel İrade" teorisi işlendiği Contrat Sociale (Toplumsal Sözleşme) eserinde "egemen" dediği "toplum"un yerine "ulus"u koyarak Fransa'ya önce "ulusal egemenlik" kavramını ve ardından, kendinden önceki Amerikan İhtilali'nin etkisiyle, "anayasa" kavramını getirmiştir.[7]

Buna göre egemenlik, millet denilen varlığın, toplumun genel iradesidir. Bu irade üstün iktidar ve güç olarak millete aittir. Egemenliğin menşei ilahi iradeye değil, millî iradeye dayanmaktadır.[8] Böylece, Amerikan ve Fransız inkılapları, bilahare XIX. Yüzyılın liberal anayasalar hazırlama akımı, siyasal rejimlerin doğal ya da tanrı vergisi kurumlar olmayıp insan yapısı olduğunu, yeterli sayıda insanların bir değişiklik yapılması yönünde anlaşmaya varması halinde rejimlerin değiştirilebileceğini açıklıkla ortaya koymuştur.[9]

---

si, Cilt 20, Ankara 2003. ; Mehmet Turhan; a.g.m., **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt 20. ; Feyzioğlu; **a.g.e.**, s. 10-13

7 Mümtaz Soysal; "Değişen Egemenlik ve Meşruluk", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt 20, Ankara 2003. ; Mehmet Turhan; a.g.m., **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt 20. ; Feyzioğlu; **a.g.e.**, s. 10. ; Bu anlamda, 1789 Fransız "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"nin üçüncü maddesinde yer alan "egemenliğin özü esas olarak millettedir. Hiçbir kurul, hiçbir kişi milletin açıkça vermediği bir otoriteyi kullanamaz" ifadesi ile, yine, 1791 Fransız Anayasası'nda yer alan "egemenlik tektir, bölünemez, devredilemez ve zaman aşımına uğrayamaz. millete aittir. Halkın hiçbir bölümü, hiçbir birey bu egemenliğin kullanılmasını kendisine mal edemez, " ifadesi örnek olarak gösterilebilir. Feyzioğlu; **a.g.e.**, s. 13.

8 Feyzioğlu; **Atatürk ve Milliyetçilik**, Ankara 1986, s. 2-4. ; Eroğlu; **a.g.e.**, s. 5-6. ; egemenlik kavramına farklı yaklaşımlar İç ve dış egemenlik anlayışı ile ilgili bilgi için ayrıca bkz. Mithat Sancar; "Değişen Egemenlik Sürecinde Meşruiyet Sorunu ve Anayasal Düzen", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt 20, Ankara 2003. ; Türkdoğan; **a.g.e.**, s. 11-13. ; Diğer taraftan 19. yüzyılda parlamento krizlerinin ortaya çıkmasıyla Parlamentoların da yanılabileceği görüşü ağırlık kazanarak egemenlik anlayışını değiştirmeye yani egemenliğin hukuk kuralları ile insan hakları ile sınırlanabileceği anlayışı ortaya çıkmaya başlamıştır. Süheyl Batum; Ulusal Bağımsızlığımız Sona mı Eriyor?, Röportajı Yapan, Zafer Özcan, 05-05-2004, **www. İdealhukuk.com.index.asp**. **Bülten/ makaleler**

9 William. H. Mcneill; **Dünya Tarihi**, Çev. Alâeddin Şenel, 5. Baskı, Ankara 2001, s. 762

Bu bağlamda millet olma bilinci ile demokrasiye ilerleyiş ve medeni bir cemiyet olmak arasında da esaslı bir bağlantı bulunmaktadır.[10]

Batıda gelişen egemenlik ve millet egemenliği kavramından Osmanlı Devleti'ndeki egemenlik anlayışına gelirsek, Osmanlı Devleti'nde kendinden önceki Türk devletlerinde olduğu gibi egemenlik bir soyda, yani Osmanlı hanedanında idi. Hanedanın içinde ise erkek üyelere aitti ve kutsaldı.[11] Bu çerçevede üstün iktidarı güçlü şahsında toplayan hükümdar, toplumun, ülkenin ve üstün iktidarın sahibi, maliki bulunmaktaydı. Ülüş sistemi de mevcuttu. Ancak Fatih Sultan Mehmet çıkarttığı kanunname ile bu sistemine son verdi.[12]

---

10 Mümtaz Turhan; **Atatürk İlkeleri ve Kalkınma**, İstanbul 1964, s. 41. v.d.

11 Recai Galip Okandan; **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, I. Kitap, İstanbul 1957, s. 21-21 ; Eski Türklerde egemenliğin kökeni Tanrıya dayanmaktadır. Hunlar'da, Göktürkler'de, Uygurlar'da ve diğer Türk devletlerinde Kağanlığın dolayısıyla egemenliğin tanrıdan geldiği inancı hâkim olmuştur. Buna göre, Han soyunun kutsal bir kökeni bulunmaktadır. Bkz. İbrahim Kafesoğlu; **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1976, s. 220-221 ; Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra da hükümranlık yani egemenlik anlayışlarında eski geleneklerini devam ettirdiler. Nitekim bu durum Kutadgu-Bilig'de açıkça ortaya konmaktadır. Bu bağlamda önemli büyük Türk devletlerinden olan Büyük Selçuklu Devleti'nde de bu gelenek hâkimdir. Nitekim Selçuklu devleti başlangıçta eski Gök-Türk devletinin anlayışı olan Oğuz-Yabgu devletinin izinde oldu. Tuğrul Bey zamanında ise Devlet İslam örneğine göre teşkilatlandırılmağa çalışıldı. Bu doğrultuda "hakan" yerine "sultan", yabgu yerine "melik" tabiri kullanılmağa başlandı. Ancak yine de yukarıda belirtilen anlayış doğrultusunda Türk hükümdarı Tanrı bağışı "kut" yolu ile yeryüzündeki insanları yönetmekle vazifeli idi. Geniş bilgi için bkz. Kafesoğlu; **a.g.e.**, s. 300-302 ; Ercument Kuran; **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Ankara 1997, s. 85-86 ; Osman Turan; **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul 1978. Diğer taraftan Türklerdeki hükümranlık, kişiye değil Türk toplumu içinde bir aileye aittir. Bu sebeple Han ailesinin bütün erkekleri hükümdar olma hakkına sahiptir. Buna mukabil hükümdarlığı oluşturan beylerin de aile içinde kimin Han olacağına karar verme yetkileri vardır. Bu da Hanın yetkilerini az da olsa sınırlar. Bu hükümranlık anlayışından dolayı Orta Asya Türk devletlerinde ülüş sistemi mevcut olmuştur. Bkz. Sadri Maksudi Arsal; **Türk Hukuk Tarihi, İslamiyet'ten Evvelki Devir,** C.1, İstanbul 1947, s. 201-202 ; Bahaeddin Ögel; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Ankara 1979, s. 218-220 ; Ahmet Mumcu; "Osmanlı İmparatorluğunda Egemenlik Kavramı ve Gelişmesi" **I. Milli Egemenlik Sempozyumu**, Ankara 1985, s. 34-35

12 Osmanlı Devleti'nde egemenliğin bu şekilde kişiselleştirilmesinde esasında

Diğer taraftan Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı padişahları halife unvanını da taşımaya başlamışlardı.

Buna mukabil Osmanlı Devleti'nin siyasal sisteminde zorunlu olarak değişim, XVIII.Yüzyıldan itibaren uygulamaya konulan ve kesintilerle devam ettirilmeğe çalışılan reformlar sürecinde ortaya çıktı. Bu süreçte önemli bir değişim, devlet düzeninde hem içeriye hem dışarıya yönelik yeni bir yaklaşımı içeren Nizami-ı Cedit ile devleti modern anlamda bürokrasiye dayalı olarak yeniden yapılandıran II. Mahmut reformları ile ayrım gözetmeksizin bütün Osmanlılara kanun önünde eşitlik tanıyan, farklı din ve soylara mensup ve türlü dil konuşan tebaadan bir "Osmanlı milleti" meydana getirmeyi hedefleyen Tanzimat döneminde görülür. Ancak bu dönemde girişilen yeni düzenlemelere ki bu bağlamda Ordu, bürokrasi, vergi sistemi merkezileştirme yoluna gidildi ve yayınlanan Hattı Hümayunlara rağmen sınırsız monarşi rejiminde bir değişiklik olmadı.[13]

Yine 1860'larda ortaya çıkan, Padişahın otoritesi sınırlanarak, Osmanlı Milleti temsilcilerinden kurulu Meb'usan Meclisi'nin Kanun-ı Esasiye göre çıkaracağı kanunlarla idare edilmesini diğer bir deyişle meşrutiyet yönetimi isteyen, fikri öncüllerinin Fransız İhtilalini hazırlayan filozofların etkisinde kalan Genç Osmanlıların da etkisiyle, 1876'da ilan edilen Birinci Meşrutiyette, devlet başkanının tek taraflı iradesi ile meydana getirilen anayasa, uygulana gelmekte olan siyasi sistemde radikal bir değişiklik meydana getirmedi. Zaten Meclis-i Meb'usan da 1878'de II. Abdülhamit tarafından, anayasanın kendisine tanıdığı yetkiyle Osmanlı- Rus Savaşı gerekçe gösterilerek kapatıldı. [14]

Fatih Sultan Mehmet'in çıkardığı kanunname önemli bir adım teşkil etmektedir. Bu kanunname padişahın kişisel egemenliğini mutlak doruğuna çıkarmakta ve eski ülüş sistemine de son vermekteydi. Bu yeni düzende sadece en büyük erkek çocuk saltanat hakkına sahip olmaktaydı. XVII. Yüzyılın başında ise, saltanat hakkı Osmanlı ailesinin en yaşlı erkeğine geçecek şeklinde yeniden düzenlenmiştir. bkz. Eroğlu; **a.g.e.**, s. 15 ; Mumcu; **a.g.e.**, s. 44-45

13 Eroğlu; **a.g.e.**, s. 16 ; Kemal H. Karpat; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul.1996. s. 29 v.d. ve **Osmanlı Modernleşmesi**, Ankara 2002, s. 77 v.d. ; M.A. Ubucini; **Osmanlılarda Modernleşme Sancısı**, Çev.: Cemal Aydın, İstanbul 1998, s. 39 v.d. ; İlber Ortaylı; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 1999, s. 123 v.d.

14 Üstün güç yine devlet başkanına yani padişaha aitti. İstişari teşekkül niteli-

Bundan sonra 1889 da ortaya çıkan Genç Türklerin, Genç Osmanlılar gibi İmparatorluğu "Osmanlı Milleti" halinde bütünleştirebileceğini düşündükleri meşrutiyet yönetimine tekrar dönülmesi için II.Abdülhamit'i zorlamasıyla 24 Temmuz 1908'de meşrutiyet yönetimine yeniden dönüldü.[15]

Bu dönemde hâkimiyetin hükümdardan alındığı, millete intikal ettirildiği, millet için hak ve yetkiler bahis konusu olabileceği, Meb'usan Meclisi'nin millî egemenliğin sembolü olduğu yolunda basında, mecliste ve kamuoyunda yazıldı ve söylendi. Hatta 1909 anayasa değişiklikleri öncesi ile anayasa değişiklikleri sırasında millet egemenliği ilkesi meclis kararları ile bir takım siyasal belgelerde dile getirildi. Egemenlik hakkı padişah ile millet arasında paylaşılır oldu. Ancak bunu uygulama alanına intikalini sağlayacak, gerçekleşmesini mümkün kılacak girişimler yapılıp, olumlu sonuçlar alınamadı. Bunun yanında İkinci Meşrutiyet dönemi anayasal metinleri de, millet egemenliğini açıkça tanımıyordu [16]

Diğer taraftan II. meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Balkan savaşlarıyla karşı karşıya kaldı. Kaybettiği bu savaşların arkasından katıldığı I. Dünya Savaşı sonunda da Osman-

---

ğinde olan ve Meclis-i Meb'usan ile Ayan meclisinden oluşan parlamento, ancak devlet başkanının direktiflerine göre hareket eden bir organ hüviyetini taşımaktaydı. Kuran; **a.g.e.**, s. 86-87 ; Okandan; **a.g.e.**, s. 314-315 ; Roderic H. Davison; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul 1997, s. 140 v.d.

15 Meşrutiyet'in ikinci defa ilanı için yürütülen faaliyetler ve gelişmeler için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın; **Siyasal Anılar**, İstanbul 2000, s. 25 vd ; Armaoğlu; **a.g.e.**, s. 304-308 ; Bernard Lewis; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: Metin Kıratlı, Ankara 1984, s. 209 v.d.

16 Aslında bu dönemde üstün iktidar yani egemenlik, bu dönemi kendi siyasi nüfuz ve tesirine tâbi tutan ve bir müddet sonra partileşecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve bu cemiyetin de ileri gelenlerinin eline geçmiştir. Bu konuda ayrıca geniş bilgi için bkz. Okandan; **a.g.e.**, s. 334 v.d. ; Bülent Tanör; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul 2006, s. 255 ; Eroğlu; **a.g.e.**, s. 16-17 ; Diğer taraftan Esasında Osmanlı Devleti'nde, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında görülen milliyetçilik yani Türkçülük akımı "İttihad-ı İslamı" parçalayıcı nitelikte görüldüğünden İslami amaçla çelişkili sayıldığı, aynı zamanda Osmanlılık siyasetiyle de bağdaşmadığı ve aykırı düştüğü düşüncesiyle Osmanlı Anayasalarında milli egemenlik ilkesine rastlanmaz. Tarık Zafer Tunaya; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul 1981, s. 278 ; Eroğlu; **a.g.e.**, s. 17

lı Devleti savaştan yenik ayrıldı ve adeta çöktü. Nitekim 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi bunu açıkça belgelemekteydi.[17] Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan Osmanlıcılık ile Panislamizm ve Panturanizm gibi akımların maddi temellerini çürütmüştü. Ayrıca Mütarekenin olumsuz şartları içinde ortaya çıkan Saray ve devlet erkânı ile aydın kesim arasında farklı düşünce yapıları ki, bunlar özellikle Saray ve Saraya yakın olanların dile getirdiği, devletin içinde bulunduğu durumdan kurtarılmasını İngiltere ile yakın ilişkiler içinde olunarak gerçekleştirilebileceği ile bir kısım devlet erkânı ve aydın kesimin dile getirdiği Wilson İlkeleri çerçevesinde devletlere yaranmaya çalışıp hak arayarak iyi sonuçlar elde edilebileceği yani Amerikan mandası gibi teslimiyetçi düşüncelerdi. Bunların da maddi temelleri ise çürüktü. Bu durum millî ve bağımsız bir toplum ve devletin kurulması zorunluluğunu ortaya koymaktaydı. Bu da ideolojik olarak millîyetçilik temeline dayanacaktır. Bu ortamda vatan kavramı yeniden tanımlanacak ve bir millet haline gelmek için gerekli programlar üretilecektir.[18]

Esasında Mütareke sonrasında Osmanlı Devleti'nde bir iktidar boşluğu ortaya çıkmıştı. Bu ortamda Padişah Vahdettin İttihatçı çoğunluğa sahip Meclis-i Mebusanı 21 Aralık 1918'de fes etmiş, böylece hükûmetler saray hükûmeti haline gelmiş yani Vahdettin iktidarı fiilen ele alarak meşrutiyeti askıya alıp mutlakıyetçi bir ihtilal yapmıştı. Bu ortamda kurulan özellikle Damat Ferit Paşa hükûmetleri teslimiyetçi ve direniş karşıtı bir politika izleyecektir.[19]

---

17 Mütareke şartları ve gelişmeler için bkz. Alî Türkgeldi; **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, s. 63 v.d. ; Tevfik Bıyıklıoğlu; **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Türk İstiklâl Harbi (T.İ.H.)** C.I, Ankara 1962, s. 33 v.d. ; Tayyib Gökbilgin; **Milli Mücadele Başlarken**, C.I, Ankara 1959, s. 3 v.d.

18 Tanör; **a.g.e.**, s. 226 ; Ayrıca bu düşünceler ve örgütlenmeler için bkz. M. Kemal Atatürk; **Nutuk**, C.1, İstanbul 1981, s. 6-7 ; Sina Akşin; **İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele**, Ankara 1983, s. 64 v.d ; Yusuf Hikmet Bayur; **Atatürk, Hayatı ve Eseri**, Ankara 1990. s. 191 v.d ; manda ve himaye meselesi için bkz. Kadir Kasalak; **Milli Mücadelede Manda ve Himaye Meselesi**, Ankara 1993.

19 Tanör; **a.g.e.**, s.229. ; ayrıca bu konuda geniş bilgi için, Akşin; **a.g.e.**'e bakılabilir.

Bu gelişmelerin yanı sıra işgal ve işgal söylentilerine karşı mahalli kurtuluş çareleri arayan, bunun için milleti işgâlci güçlere karşı mücadele etmek üzere teşkilatlandırmağa çalışan Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak hareketleri ortaya çıkmış ve bu şekilde Anadolu'da, Trakya'da ve Elviye-i Selase'de teşkilatlar oluşturulmuş, hatta Batı Trakya ve Kars'ta geçici hükûmetler kurulmuştu. Kars'ta kurulan hükûmet ise cumhuriyet ilan etmişti.[20]

İşte böyle bir ortamda Ordu müfettişi olarak görevlendirilen Mustafa Kemâl Paşa Samsun'a çıktıktan bir müddet sonra millî hâkimiyet esasına dayalı kayıtsız şartsız bağımsız millî devleti teşkil etmek üzere faaliyetlerini yoğunlaştırdı[21] Atatürk bu doğrultuda, birbirinden bağımsız olarak kurulup teşkilatlanan Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetlerini tek bir merkezde toplama faaliyetine girişti. Bu yönde ilk olarak Rauf Bey, Refet Bey ile Ali Fuat Paşa'nın da katılımıyla Amasya'da gerçekleştirilen toplantıdan sonra hazırlanan genelge, 22 Haziran 1919'da Tüm askerî ve sivil yetkililere gönderildi. Durum tespiti yapıldıktan sonra yapılması gerekenlerin ortaya konduğu genelgede "...Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.", ifadesi de yer almaktaydı.[22]

Daha sonra, 23 Temmuz'da Atatürk'ün başkanlığında toplanan Erzurum Kongresi'nde alınan kararlarda, millî hudutlar içinde vatanın bütün olduğu ve ayrılık kabul edilemeyeceği, manda ve himaye kabul olunamayacağı ve Kuvay-ı Millîye'yi amil irade-i millîyeyi

---

20 Tanör; **a.g.e.**, s. 227 ; Teşkilatlanmalar için bkz. Bayur; **a.g.e.**, s. 209 v.d ; Atatürk; **a.g.e.** C.1, s. 2-6 ; **Tunaya; Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.2, Ankara 1987, s. 71 v.d.

21 Atatürk; **a.g.e.**, C. 1, s. 12-16 ; Orhan Türkdoğan; **Kemalist Sistem Kültürel Boyutları**, Ankara 1999, s. 107 ; Nitekim Mustafa Kemal Paşa 22 Mayıs 1919 da İstanbul'a gönderdiği resmi raporunda, İzmir'in işgaline razı olunamayacağını ifade ederek, "... Millet yek vücut olup hâkimiyet esasını, Türk duygusunu hedef ittihaz ettiğini..." beyan edecektir. Bkz. Atatürk; **a.g.e.**, C.2, s. 24-25. Yine, 28 Mayıs 1919'da Havza'dan Kolordu kumandanlıklarına gönderdiği yazıda da "...milletin esaretten kurtuluşu, hâkim ve müstakil olarak topraklarımızda yaşayabilmesi ancak azimkâr ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan müdafaa-i hukuk ve istiklale sevkiyle kabil olacaktır.", diyecektir. Kazım Karabekir; **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul 1969, s. 35.

22 Atatürk; **a.g.e.**, C. 1, s. 30-31 ve C. 3, s. 195

hâkim kılmanın esas olduğu ifadeleri yer aldı.[23]

Erzurum Kongresi'nden sonra 4-11 Eylül tarihleri arasında Sivas'ta toplanan umumi kongrede, Erzurum Kongresinde alınan kararlar aynen kabul edildiği gibi, Müdafaa-ı Hukuk teşkilatlarını tek çatı altında toplamak için gerekli girişimler yapıldı. Bunların yanında Kongre sonrasında Millî Mücadele hareketinin dayandığı temel doktrini ifade eden ve kongre kararları ile tüm faaliyetleri kamuoyuna ve dünyaya duyuran İrade-i Millîye adlı gazete çıkarıldı.[24]

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi, İç ve dış şartların ağırlığı karşısında dayanacak başka bir güç olmaması, milleti ve onun iradesini ön plana çıkartmakta ve bu durum Amasya genelgesi ile kongrelerde alınan kararlarda, Millî İrade ve Millî Egemenlik kavramlarını bağımsızlığın elde edilmesinin ön şartı durumuna getirmekteydi. Yani tam bağısızlık hedefine ulaşmak gayesiyle başlatılan Millî Mücadele hareketi, millî hâkimiyet ve millî irade esasına dayandırılmakta, dolayısıyla Türk millîyetçiliği temeli üzerinde inşa edilmekteydi.[25]

Esasında Bu sıralarda Millîyetçi Hareket, Kanun-i Esasî'nin öngördüğü resmi kurumların çalıştırılmasında ve bu çerçevede Meclis-i Mebusan'ın toplanıp ona dayalı hükûmetin kurulmasında ısrar etmekteydi. Bu gelişmeler karşısında İstanbul'daki iktidarın da

---

[23] Kongre ve kararları için bkz. Atatürk; **a.g.e.**, C. 1, s. 64-66 ; Mahmut Goloğlu; **Erzurum Kongresi**, Ankara 1968, s. 77 v.d ; Cevat Dursunoğlu; **Milli Mücadelede Erzurum**, Ankara 1946. s. 107 v.d ; Mazhar Müfit Kansu; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.1, Ankara 1986, s. 43 v.d

[24] Sivas kongresi ve kararları hakkında bkz. Atatürk; **a.g.e.**, C. 1, s. 76 v.d ; Goloğlu; **Sivas Kongresi, Ankara** 1969, s. 65 v.d ; Kansu; **a.g.e.**, C. 1, s. 211 v.d

[25] Tanör; **a.g.e.**, s. 227 ; Feyzioğlu; **a.g.e.**, s. 22 ; Eroğlu; **a.g.e.**, s. 20 ; İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'nin, 23 Haziran 1919'da İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği raporda da bu durum, "Mustafa Kemal Paşa bir ay kadar önce Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkışından bu yana kendisini milliyetçi duygunun merkezi haline getirmiş görünmektedir.", şeklinde ifade edilmektedir. Bkz. Bilâl N. Şimşir; **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.1, Ankara 1973. s. 26 Yine 17 Eylül 1919 tarihli başka bir raporda Amirali De Robeck, "alınan bütün haberlere göre milli hareket Anadolu'da müstakil bir cumhuriyete doğru gelişmektedir…Bu yeni milliyetçi parti bu günkü Damat Ferit Hükûmeti'nden ziyade, halk efkârını temsil etmektedir.", demektedir. Bkz. Şimşir; **a.g.e.** s. 103 ; Tevfik Bıyıklıoğlu; **Atatürk Anadolu'da**, Ankara 1959, s. 54

seçim dışında bir meşruluk kaynağı pek kalmamıştı.[26]

Nitekim Sivas Kongresi sonrasında Millîyetçi Hareketin baskıları karşısında Damat Ferit Paşa Hükûmeti istifa etti. Yerine Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk hareketini bir taraf olarak tanımaya hazır olan Ali Rıza Paşa Hükûmeti iş başına geldi. Bu hükûmet zamanında Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa arasında 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da gerçekleşen mülakat sonrasında üzerinde anlaşılan Amasya Protokolleri çerçevesinde, bu görüşmelerden önce 7 Ekim'de yayınlanan İntihabı Mebusan Kararnamesi uyarınca Aralık 1919'da genel seçimler yapıldı. Bu gelişmenin arkasından Heyet-i Temsiliye, Meclis-i Meb'usan'ın İstanbul'da toplanacağı kararı üzerine, merkezini, Sivas'tan Ankara'ya taşıdı.[27]

Heyet-i Temsiliye'nin 27 Aralık 1919'da Ankara'ya varışından sonra, Mustafa Kemâl Paşa, Ankara'nın ileri gelenlerine verdiği ve ülkenin içinde bulunduğu durumu anlatan konferansında, kongrelerde alınan kararlar doğrultusunda millî teşkilat olarak dayandıkları temel düşünceyi hâkimiyet-i millîye olarak açıkladı ve takip edilen gayeyi ise, vatanı parçalanmaktan, milleti de esaretten kurtarmak şeklinde ortaya koydu.[28]

Bu arada seçimlerin tamamlanıp gerekli hazırlıkların bitirilmesi ile birlikte 12 Ocak 1920'de Meclis-i Meb'usan, fiilen işgâl altında olan İstanbul'da toplanarak çalışmalarına başladı.[29] Böyle bir ortamda millî iradeyi serbestçe temsil etmekten uzak olarak çalışan, Müdafaa-i Hukuk mensubu ve taraftarlarının çoğunluğu oluşturduğu Meclis-i Meb'usanın en önemli girişimi, 28 ocak 1920'deki gizli oturumunda esasları daha önce kongreler sürecinden Mustafa Kemal

---

26 Tanör; **a.g.e.**, s. 229

27 Tanör; **a.g.e.**, s. 229-230 ; Atatürk; **a.g.e.**, C. 1, s. 194 v.d ile s. 331-333 ; Kansu; **a.g.e.**, C. 2, s. 481 v.d

28 Bu ifadeler şöyledir. "...teşkilatımızda Kuvay-ı Milliye'nin amil ve irade-i milliyenin hâkim olması esası kabul edilmiştir. Bu gün, bütün cihanın milletleri yalnız bir hâkimiyet tanırlar: hâkimiyeti milliye..." "Efendiler! Teşkilatı Milliyemizin bu gün takip ettiği gaye vatanın inkısamından (parçalanmasından) ve milletin esaretten tahlisine (kurtarılmasına) matuftur (yöneliktir)." Bkz. Atatürk; **a.g.e.**, C. 1, s. 357-358 ve C. 3, s. 1178-1190

29 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Goloğlu **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara.1971, s. 40 v.d ; Gökbilgin; **a.g.e.**, C. 2, 1965 s. 295 v.d ; Selahattin Tansel; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.3, Ankara 1973, s. 15 v.d

Paşa tarafından çizilen Misak-i Millî (Ahd-ı Millî) kararlarını kabul etmek oldu. Böylece yukarıda belirttiğimiz şekilde Millîyetçi hareketin tespit ettiği ilkeler Osmanlı Meclis-i Meb'usan'ı tarafından da benimsenmiş olmaktaydı. Bu belge, o sıralarda Londra'da toplanmakta olan ve Osmanlı Devleti'ne imzalatılacak barış antlaşmasının şartlarının görüşüleceği konferans öncesi, Osmanlı Devleti'nin ülke ve nüfus unsurları ile bağımsızlık anlamında egemenlik hakkını yeniden belirlemekte ve Türk tarafının imzalayabileceği asgari barış şartlarını içermekteydi.[30]

Bu son gelişmeler üzerine İstanbul'daki İtilaf Devletleri mümessilleri Hükûmete baskılarını iyice arttırdılar. Nitekim baskılar karşısında Hükûmet istifa etmek zorunda kaldı. Arkasından da 16 Mart 1920 günü İtilaf Devletleri'nce İstanbul resmen işgâl edilerek Parlamento basıldı ve içlerinde Rauf Bey'in de bulunduğu bazı milletvekilleri tutuklandı. Bu gelişmeler üzerine çalışamaz duruma gelen Meclis-i Meb'usan, 18 Martta kalan mebuslarla yaptığı toplantıda Dr. Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının verdiği takrir üzerine böyle bir ortamda çalışamayacaklarını beyan ederek çalışmalarını süresiz erteleme kararı aldı.[31]

Bu gelişme Meclis-i Meb'usan'ın Kanun-i Esasi'de de belirtildiği şekilde başka bir yerde ve başka şartlarda yeniden toplanabilmesine hukuki bir zemin teşkil edebilirdi. Bu sırada yani 17 Mart'ta Kazım Karabekir'in Ankara'da bir millî meclisin toplanması teklifinin de doğrultusunda, aynı zamanda mebus olan Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemâl Paşa'nın imzasıyla aynı gün Ankara'dan Valilere ve Komutanlıklara gönderdiği bir "intihabat tebliği" (seçim bildirimi) yayınladı. Mustafa Kemal Paşa'nın istediği on beş gün zarfında Ankara'da bir Meclis-i Müessisan'ın (Kurucu Meclis) toplanması idi. Ancak Meclis-i Müessisan konusunda asker arkadaşlarından bazı uyarılar alınca 19 Mart 1920'de, ilk maddesi "Ankara'da, salahiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis, umuru milleti tedvir ve mu-

---

30 Goloğlu; üçüncü Meşrutiyet, s. 81 v.d ; David Fromkin; **Barışa Son Veren Barış**, İstanbul 1994, s. 426 ; Tansel; **a.g.e.**, C. 3, s. 17

31 Tansel; **a.g.e.**, C. 3, s. 36 v.d ; Gökbilgin; **a.g.e.**, C. 2, s. 365 v.d ; Gotthard Jaeschke; **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, Ankara 1986, s. 148 v.d ; İhsan Güneş; **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı**, Eskişehir, 1985 s. 47-48

rakabe etmek üzere içtima edecektir.", ifadesiyle başlayan ve böyle bir meclisin toplanması için yapılması gereken hususları açıklayan ikinci bir genelge yayınladı. Genelgede yeni seçilecek mebusların yanı sıra Ankara'ya gelebilecek mebusların da, toplantıya çağrılan meclise katılabilecekleri belirtilmekteydi. Aynı tarihte, o sırada Ankara'ya gitmek üzere yolda bulunan Meclis-i Meb'usan Reisi de mebusların, Ankara'da toplanacak olan meclise katılmalarını içeren bir genelge yayınladı.[32] Arkasından Ankara'da toplantıya çağrılan meclis için hazırlıklara başlandı. Bu gelişmeler olurken İstanbul'da Ali Rıza Paşa Hükûmeti yerine gelmiş olan Salih Paşa Hükûmeti de İtilaf Devletleri ve muhaliflerden gelen baskılar karşısında istifa etmiş, Yerine, Padişah Vahdettin, tüm uyarılara rağmen Damat Ferit Paşa'yı hükûmeti kurmakla görevlendirmişti. Damat Ferit Paşa ilk iş olarak Ankara'da açılış hazırlıkları devam eden meclisin toplanmasını dolayısıyla millî direniş hareketini, daha önceki hükûmetleri döneminde olduğu gibi engelleme girişimlerini başlattı. Bu çerçevede Damat Ferit Paşa, Ankara'da toplantıya çağrılan meclisin hukuki zeminini ortadan kaldırmak için 11 Nisan'da Vahdettin'e, Meclis-i Meb'usan'ı fesih iradesini yayınlatarak, meclis üyelerinin mebusluk sıfatlarını ortadan kaldırmak yoluna gitti.[33]

Ancak bütün engelleme girişimlerine rağmen Ankara'da meclisi toplama çalışmaları tamamlandı. Nitekim, açılış törenleri hakkındaki 21 Nisan tarihli genelgenin arkasından 22 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa, tüm mülki ve askerî makamlara gönderdiği bir telgrafla, "23 Nisan 1920'de BMM vazifeye başlayacağından bu tarihten itibaren tek yetkili merciin milletin gerçek temsilcilerinden oluşan BMM olacağını" bildirdi. Böylece yeni açılan meclisin adının da

---

32 Atatürk; **a.g.e.**, C. 1, s. 421-422 ; Kâzım Karabekir; **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul 1960, s. 513 ; Tanör; **a.g.e.**, s. 230 ; Adnan Sofuoğlu; "BMM, Milli Mücadeledeki Rolü", **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan**, Ankara 1995, s. 433 ; genelgede ayrıca, her livadan nüfuslarına bakılmaksızın eşit olarak 5 mebus seçilmesi, ikinci seçmen olarak da Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının yerel yönetim kurulu üyeleri ile belediye meclisi üyelerinin kabul edilmesi belirtilmekteydi. Şerafettin Turan; **Türk Devrim Tarihi**, C. 2, Ankara 1992, s. 123

33 Adnan Sofuoğlu; "Damat Ferit Paşa Hükûmetlerinin Milli Mücadeleye Karşı Girişimleri ve Kuvay-ı Seferiye" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVIII, S. 52, Ankara, Mart 2002, s. 48 v.d ; Tanör; **a.g.e.**, aynı yer

BMM olarak ilk defa kullanılmış olmaktaydı.[34]

Bundan sonra BMM'nin 23 Nisan 1920 tarih ve 1 sayılı ilk karar ile kendi oluşum biçimini belirledi. Bu karar "TBBM'nin Süret-i Teşekkülü Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı" başlığını taşıyordu. Böylece aynı zamanda ilk defa Türkiye sözcüğünü kullanarak adını TBMM olarak resmileştirmiş olmaktaydı.[35] TBMM'nin kimliğini kabul ettirme doğrultusunda varlık ve meşruluk sorunu ile ilgili ilk önemli işlemi ise 29 Nisan 1920 tarih ve 2 sayılı karar olarak aldığı Hıyanet'i Vataniye Kanunu ile oldu.[36]

Bunu yanında TBMM'nin açılıştan sonraki en önemli gündem maddesini ise, yeni ana kuruluş esaslarının tespiti teşkil etti. Nitekim 24 Nisan günkü oturumunda Meclis Başkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Mütareke döneminin başlangıcından o ana kadarki gelişmeleri ile yapılan çalışmaları anlatan ve aynı zamanda Meclisin çalışma şekli ile yetkilerini içeren bir konuşma yaptı. Mustafa Kemal Paşa "Millî Hâkimiyetin her şeyden evvel belirmesi maksadıyla Meclis-i âliniz salâhiyeti fevkalâde ile toplanmıştır." Diye başlayan konuşmasında milletvekilleri huzurunda millî egemenlik meselesini tekrar dile getirdi.[37]

Bu konuşmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, milletvekillerinden bir İcra Vekilleri Heyeti'nin yani hükûmetin kurulmasını isteyerek, bu yönde bir önerge verdi.[38]

---

34 Tanör; **a.g.e.**, s. 233 ; 23 Nisan'daki açılış töreninde de en yaşlı üye sıfatıyla başkanlık yapan Şerif bey meclisin açılışını "BMM'ni açıyorum" ifadesini kullanarak yapmıştır. Ayrıca meclisin açılışı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Atatürk; **a.g.e.**, C. 1, s. 308 v.d ; Kansu; **a.g.e.**, C. 2, s. 580 v.d ; Yunus Nadi; **Ankara'nın İlk Günleri**, İstanbul 1955, s. 72 v.d

35 Türkiye sözcüğünün ilk defa (Şubat 1921 tarihli İcra Vekilleri Kararı'nda yada 23 Nisan 1922 tarihli '3 Nisan'ın Milli Bayram Adinde Dair kanun'da kullanıldığı da ifade edilmektedir. Tanör; **a.g.e.**, s. 232-233 ; Karar metni ve ifadeler için bkz. Suna Kili- A.Şeref Gözübüyük; **Türk Anayasa Metinleri, Ankara**, 1985 s. 87-88

36 Tanör; **a.g.e.**, s. 233-234

37 Konuşma metni için bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.1, İstanbul 1945, s. 29 ve 57-60

38 Önergede "1- Hükûmet teşkili zaruridir. 2-Muvakkat kaydıyla bir hükûmet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek kabili tecviz değildir. 3-Mecliste mütekâsif (toplanan-yoğunlaşan) irade-i milliyeyi, bilfiil mukadderatı vatana vazı'ü'l-yed (el koyma) tanımak umde-i esasiyedir. Türkiye Bü-

Bu önergenin son kısmında meclisin açılış sürecinde olduğu gibi saltanat ve hilafetin kurtarılmasının ana hedefler arasında gösterilmesi esasında daha çok taktik nedenlerle ilgili idi. Nitekim bu önergenin bütününe bakıldığında Meclis, ülkenin ve padişahın geleceğini belirleme hakkını kendinde bulmakta ve bu şekilde bir kurucu iktidar kimliğini de ortaya koymuş olmaktaydı.[39]

Bilahare tartışılarak kabul edilen bu önerge ile aslında TBMM, yeni hükûmet teşkili altında yeni bir devletin kurulmasının ana esaslarını ortaya koymaktaydı. Yani Meclis, millet işlerine doğrudan doğruya el koyarak hukuken ve fiilen millet egemenliğini gerçekleştirmiş olmaktaydı. Bu durum, esasında saltanatı da fiilen sona erdirmiş oluyordu.[40]

Önergenin kabul üzerine Meclis, 25 Nisan tarih ve 5 sayılı kararla, "kuvve-i icraiye teşkiline" yani yürütme kuvvetinin oluşturulmasına karar verdi. Bu karar doğrultusunda gerekli hazırlıkları yapmak üzere 15 kişilik bir Lâyiha Encümeni oluşturuldu. Bunun yanında bir de, yönetim ve yürütme işlerini hemen ama geçici olarak üstlenmek üzere "Muvakkat İcra Encümeni" kuruldu. Bunlardan Layiha Encümeni, hazırladığı beş maddelik tasarısını 1 Mayıs'ta Meclis'e sundu. Bu arada 2 Mayıs'ta, 3 sayılı kararla kuvvetler birliğine dayalı Meclis Hükûmeti sistemini benimseyen "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Seçilişine Dair" 4 maddelik kanun kabul edildi.. Buna göre, Meclisçe seçilecek ve ona karşı sorumlu olacak Mec-

---

yük Millet Meclisi'nin fevkinde (üstünde) bir kuvvet mevcut değildir. 4-Türkiye Büyük Millet Meclisi Teşrîî (yasama) ve icrayı (yürütme) salâhiyetleri câmidir.(kendinde toplamıştır) Meclisten tefrik (seçilme) ve tevkil (vekil edilme) edilecek bir heyet, umur-ı hükûmeti ru'yet eder (hükûmet işlerine bakar). Meclis Reisi, bu heyetin de reisidir." Hükümleri bulunmaktadır. Bu önergenin Hâtıra (Not) kısmında ise; "Padişah ve halife, cebir ve ikrahtan (baskı ve zordan) azade (kurtulma) olduğu zaman, Meclisin tanzim edeceği esasat-ı kanuniye (kanuni esaslar) dairesinde vaziyetini ahzeder.(durumunu alır)", ifadesi yer almaktadır. Atatürk; **a.g.e.**, C. 1, s. 438 ; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.1, s. 57-60

39 Tanör; **a.g.e.**, s. 234-235 ve 245

40 Tanör; **a.g.e.**, s. 235 ; Ali Fuat Başgil; Esas Teşkilat Hukuku, C.I, İstanbul 1960, s. 215 ; Eroğlu; **a.g.e.**, s. 438-439 ; Ercüment Kuran; "Cumhuriyetin 75. Kuruluş Yılında Atatürkçülük" **Türk Yurdu**, C.18, S. 134, (özel sayı) Ekim 1998, s. 80

lis Başkanı'nın aynı zamanda hükûmet başkanı olduğu bir hükûmet teşkili öngörülmekteydi. Bundan sonra Meclis, 3 Mayıs'ta 11 kişilik İcra Vekilleri Heyeti'ni oluşturdu.[41]

Bu arada Ankara'da, Ankara Yönetiminin hedef ve gayesini ortaya koyan Hâkimiyet-i Millîye adıyla bir gazete çıkarılarak düşünce ve fikirler ile uygulamalar bu yolla kamuoyuna da iletilecektir.

İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşturulmasından sonra Büyük Millet Meclisi'nin niteliği ve çalışma şeklinin ne olacağı ile ilgili çalışmalara hız verildi. Bu doğrultuda "Hukuk-i Esasiye Encümeni" yani anayasa komisyonunun, "TBMM'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadd-ı Kanuniye" başlığıyla Meclise sunduğu sekiz kanun maddesi 18 Ağustos'ta görüşülmeğe başlandı. Ancak Meclis, 22 Ağustos'ta tasarının tümünü reddetti.[42] Bu gelişme sonrasında Meclis çalışma düzeni ile ilgili sorunları 5 Eylül 1920'de çıkardığı Nisab-ı Müzakere Kanunu ile aşmağa çalışacaktır.[43]

Ancak bu şekildeki düzenlemelere rağmen TBMM'nin oluşumu, çalışma biçimi ve niteliği tam bir netlik kazanmamıştı. Bu da TBMM ve Hükûmetinin yetkilerinin ne olduğu konusunda belirsizliğe sebebiyet veriyordu. Bu durum milletvekillerinin Mecliste yaptıkları konuşmalarda sık sık dile getiriliyor ve bir anayasa yapılması gereği vurgulanıyordu. Bu çerçevede ve içinde bulunulan olağanüstü ortamda oluşan yeni devlet ve iktidar düzenine ilişkin bir anayasaya olan ihtiyaç açıkça kendini göstermekteydi. Böyle bir ortamda İcra Vekilleri Heyeti hazırladığı Anayasa tasarısı başlığını taşıyan ancak bir hükûmet programı niteliğinde olup "Halkçılık Programı" olarak da anılan metni 18 Eylül'de Meclis'e sundu.[44] Bilahare Meclis, hukuki niteliği ve içeriği tartışmalara konu olan bu programı görüşmek üzere 29 Eylül'de Encümen-i Mahsusa (Özel Komisyon) kurdu. Encümeni Mahsusa (Özel Komisyon), bu programın ilk dört maddesini ayrı bir beyanname haline getirdi. Bu beyanname meclis tarafından

---

41 Tevfik Çavdar; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, C.1, Ankara 1995, s. 186 ; Mustafa Erdoğan; **Modern Türkiye'de Anayasalar ve Siyasi Hayat**, Ankara 1997, s. 51 ; Tanör; **a.g.e.**, s. 235-236

42 Tanör; **a.g.e.**, s. 238-239 ; Atatürk; **a.g.e.**, C. 1, s. 564-567 ; Bu konuyla ilgili ayrıca bkz. Ergün Özbudun; **1921 Anayasası**, Ankara 1992, s. 9 v.d.

43 Tanör; **a.g.e.**, s. 239-241

44 Sofuoğlu; "Cumhuriyet'in 75. yılında…, s. 188-189 ; Tanör; **a.g.e.**, s. 247

kabul edilerek yayınladı. Aynı zamanda Özel Komisyon programın bir kısmını da, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası" adıyla 24 madde ve bir geçici maddeden oluşan bir anayasa taslağı haline getirdi ve bunu 18 Kasım 1920'de görüşülmek üzere Meclise sundu. Arkasından Mecliste görüşülmeğe başlanan bu kanun, iki ay süren ve çetin geçen görüşmelerden sonra, 20 Ocak 1921'de kabul edildi.[45]

Osmanlı Devleti'nden ayrı siyasi bir yapıdan söz eden bu kanunun, yani Anayasanın ilk maddesi, üçüncü maddede, Türkiye Devleti diye ifade edilen yeni devletin siyasi dayanağını millet olarak ortaya koymakta ve hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu belirtilmektedir.[46]

Meclis'in daha önce çıkardığı kanunlarda saltanat ve hilafet ile ilgili dolaylı yollamalar vardı. Buna mukabil yeni kanunda saltanat ve hilafetle ilgili bir düzenleme ve tanıma bulunmuyordu. Böylece esasında Kanuni Esasinin, Halife- Sultan ile temsil ettiği monarşik egemenlik ile Osmanoğullarına ait sayılan saltanatın reddi ortaya konmaktaydı ki, bu şekilde aynı zamanda reissiz bir Cumhuriyet kurulmuş olmaktaydı..[47]

Anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra TBMM, yeni anayasanın uygulama süreci içinde birtakım düzenlemeler yaparak, Meclis Hükûmeti modeline parlamenter unsurlar katacak ve bu şekilde egemenlik yapısındaki belisizlikleri de ortadan kaldırmağa çalışacak-

---

45 Sofuoğlu; "Cumhuriyet'in 75. yılında…, s. 189 vd ; Çavdar; **a.g.e.**, s. 186-192; Kili ve Gözübüyük; **a.g.e.**, s. 91-93 ; Teşkilat-ı esasiye ifadesi sırf ana kuruluşu kastetmesi bakımından önemli idi. Tanör; **a.g.e.**, s. 247-252

46 Bu kanunun devletin siyasi rejimi ile ilgili hükümleri de şöyleydi.
"1- Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.
2- İcra kudreti ve teşri salâhiyeti, milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.
3- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" unvanını taşır.
4- Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca müntehap (seçilmiş) âzadan oluşur"
Tam metin için bkz. Atatürk; **a.g.e.**, C. 1, s. 562 ; Anayasa metninin tamamı için bkz. Kili ve Gözübüyük; **a.g.e.**, s. 91-93

47 Tanör; **a.g.e.**, s. 255 ; Eroğlu; **a.g.e.**, s. 31 ; Başgil; **a.g.e.**, C. 1, s. 215

tır.[48]

Bu çerçevede getirilen kanun tekliflerinin görüşülmesi esnasında egemenlik konusu gündeme geldiğinde Atatürk devreye girerek egemenlikle ilgili görüş ve düşüncelerini yani hâkimiyetin millete ait olduğunu açıkça ortaya koyacaktır.[49]

Bundan sonra egemenlik meselesi çok daha net biçimde Avrupa Devletlerinin Lozan Konferansına Ankara Hükûmetinin yanı sıra İstanbul Hükûmetini de davet etmeleri ve bu davet karşısında İstanbul Hükûmetinin Ankara'ya, Konferansa birlikte katılma çağrısında bulunması üzerine gündeme geldi. İstanbul Hükûmeti'nin bu tutumu Ankara'da sert tepkiyle karşılandı. Nitekim TBMM 30 Ekim 1922'de "Osmanlı İmparatorluğu'nun münkariz olduğuna (son bulduğuna) ve Büyük Millet Meclisi Hükûmeti teşekkül ettiğine ve Yeni Türkiye hükûmetinin Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu millî dahilinde yeni varisi olduğuna ve Teşkilat-ı Esasiyse kanunu ile hukuk-i hükümranî milletin nefsine verildiğinden İstanbul'daki padişahlığın madun (yok) ve tarihe müntakil (göçmüş) bulunduğuna…" ifadeleri yer alan bir Heyet-i Umumiye kararı yayınladı.[50]

Bundan sonra saltanatın hilafetten ayrılarak kaldırılması konusu TBMM ve komisyonlarında tartışılmağa başlandı. Bu mesele sert

---

48 Erdoğan; Modern Türkiye'de…, s. 52-54 ; Tanör; **a.g.e.**, s. 258 v.d

49 Atatürk'ün böyle girişimlerinden biri 1 Aralık 1921'de olmuştur. Nitekim bu tarihte TBMM'nde Bakanlar Kurulunun görev ve yetkilerini belirten kanun teklifinin görüşülmesi sırasında Atatürk, kanun teklifinin Özel Komisyondan gelen ve millet egemenliğini geçici sayan şekline karşı çıkarak, " Hukuku hâkimiyetin, hâkimiyeti asliyenin ahvali hâzıra dolayısıyla millet tarafından istimali zarureti mefhumu vardır. Efendiler! Ahvali hazıra, esbabı saire bilmiyorum. Yalnız bildiğim ve bilinmesi, ilan edilmesi lâzım gelen bir hakikat varsa da milletimiz hiç kimsenin muvafakatine lüzum görmeden ve muvafakat etmeyenlere karşı isyan ederek hâkimiyeti milliyesini almış ve öylece istimal etmekte bulunmuştur. Eğer lâyihadaki bu ifade herhangi bir üslûbu nazikâneye riayetten münbais ise, büyük bir hakikati tahrif etmiş olmak itibarıyla dahi tashihe muhtaçtır. Millet hâkimiyetini almıştır.Ve isyan ederek almıştır. Alınmış olan hâkimiyet hiçbir sebep ve suretle terk ve iade edilemez, tevdi edilemez! Bu hâkimiyeti tekrar geri alabilmek için, almak için istimal edilmiş olan vesaiti kullanmak lazımdır." Diyecektir. Bkz. Atatürk; **a.g.e.**, C. 3, s. 196 ; Eroğlu; **a.g.e.**, s. 31-32

50 Tanör; **a.g.e.**, s. 278 ; Karar metni için bkz. Kili ve Gözübüyük; **a.g.e.**, s. 97

tartışmalara konu oldu. Tartışmalar genelde saltanat ve hilafetin ayrılıp ayrılamayacağı noktasında toplanmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın saltanat ve hilafetin ayrılabileceği ile ilgili Türk-İslam tarihinden örnekler vererek, egemenlik makamının TBMM olduğunu açıklamağa çalıştı. Ancak üç komisyonun yaptığı ortak toplantıda bir kısım komisyon üyelerinin hilâfetin saltanattan ayrılamayacağı gerekçesiyle saltanatın kaldırılmasına karşı tavır alması üzerine Mustafa Kemal Paşa, "Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye müzakereyle münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır." diye başlayan en sert konuşmasını yaptı.[51]

Bu gelişmenin arkasından Meclis gündemine alınan konu Mecliste ivedilikle görüşülerek, 1-2 Kasım 1922 tarih ve 308 sayılı "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuk-i Hâkimiyet ve Hükümranînin Mümessil-i Hakikisi Olduğuna Dair Heyet-i Umumiye Kararı" alındı. Böylece Saltanat kaldırıldı. Böylece egemenlik konusundaki müphemlik de ortadan kaldırılmış oluyordu.[52]

Bu gelişmenin arkasından, 17 Kasım'da Vahdettin'in ülkeyi terk etmesi üzerine TBMM, 18 Kasım'da Vahdettin'i Halifelikten de düşürdü ve yerine Abdülmecit Efendi'yi halifelik görevine getirdi.[53] Bu uygulama ile de aslında millet egemenliği ve millî irade bir defa daha ortaya konmuş oldu.[54]

Bundan sonra Ankara Hükûmeti tek başına katıldığı Lozan görüşmelerini başarıyla yürüttü ve nihayet 24 Temmuz 1923'te Lozan

---

51 Konuşmanın devamı şöyledir. "…Osmanoğulları, zorla Türk Milletinin hâkimiyet ve saltanatına vâzı'ü'l-yed olmuşlardı.Bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdir. Şimdi de Türk Milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını isyan ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor.Bu bir emrivakidir. Mezuubahis olan millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? Meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu behemehal olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabiî görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir." Atatürk; **a.g.e.**, C. 1, s. 690-691

52 Tanör; **a.g.e.**, s. 278-279 ; Heyet-i Umumiye Kararı için bkz. Kili ve Gözübüyük; **a.g.e.**, s. 98-100

53 Atatürk; **a.g.e.**, C. 1, s. 692 v.d

54 Eroğlu; **a.g.e.**, s. 34-35

Barış Antlaşmasını imzaladı. Diğer taraftan barış görüşmeleri sürerken TBMM, 1923 Nisan ayı başında seçim kararı aldı ve arkasından seçimler de yapıldı. Bilahare yeni seçilen milletvekilleriyle 13 Ağustos'ta toplanarak ikinci dönem çalışmalarına başlayan TBMM, ilk iş olarak milletvekilleri için yeni bir yemin metni kabul etmek oldu. Bu metinde egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu vurgulanmaktaydı.[55] Bundan sonra Meclis Lozan Antlaşmasını ele aldı ve tasdik etti. Arkasından 13 Ekim 1923'te Ankara'yı "Türkiye Devleti'nin Makarr-ı idaresi" yani yeni devletin Başkenti olarak kabul etti.[56]

Şimdi artık sıra yeni devletin siyasi rejiminin belirlenmesine gelmişti. Artık sistemin belirsizliklerini tamamen ortadan kaldırmak gerekiyordu. Esasında daha önce de belirttiğimiz gibi TBMM'nin açılışından sonra yapılan düzenlemeler ve hele saltanatın kaldırılmasından sonra oluşan yönetim biçimi geniş anlamıyla aslında cumhuriyeti ifade etmekteydi. Bu anlamda son hamle 29 Ekim1923'te TBMM'ne sunulan ve kabul edilen "Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanunla", 1921 Anayasasının 1, 2, 4, 10, 11, ve 12. maddeleri değiştirilerek yapıldı. Buna kanunla 1921 Anayasasının birinci maddesinin sonuna "Türkiye Devleti'nin şekl-i hükûmeti, Cumhuriyettir" fıkrası eklendi ve fiilen var olan Cumhuriyetin adı böylece konulmuş oldu.[57] Bu değişikliklerle aynı zamanda meclis hükûmeti anlayışından parlamenter rejime doğru da önemli bir adım atılmış oluyordu.[58]

Bu gelişmelerden bir müddet sonra TBMM 3 Mart 1924'de Halifeliği de kaldırarak Osmanlı hanedan mensupları ile yakınlarını yurt dışına çıkarma kararı verdi. Bundan sonra da TBMM, 20 Nisan 1924 tarihinde tam teşekküllü bir anayasa olan yeni Teşkilatı Esasiye Kanununu görüşerek kabul etti. Bu anayasanın üçüncü maddesinde de "Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir" denmekte ve " Türki-

---

55 Metin için bkz. Kili ve Gözübüyük; **a.g.e.**, s. 100-101

56 Utkan Kocatürk; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, 1918-1938, Ankara 1988, s. 390 v.d

57 Atatürk; **a.g.e.**, C. 1, s. 811-814 ; Kili ve Gözübüyük; **a.g.e.**, s. 103

58 Eroğlu; **a.g.e.**, s. 36 ; Nitekim değiştirilen 11. madde ile devlet başkanlığı makamı kurulmakta, "Türkiye Reisicumhuru Devletin Reisidir" denmekte ve cumhurbaşkanının seçim şekli ile süresi belirlenmekteydi.Tanör; **a.g.e.**, s. 283-284 ; Okandan; **Umumi Amme Hukuku**, İstanbul 1966, s. 349-350

ye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakiki mümessili olup, millet namına millî hâkimiyeti istimal eder (kullanır)" prensibi kabul edilmekteydi.[59]

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk Milletine kazandırdığı en önemli prensip istiklal-i tam yani tam bağımsız bir ulus devlet ile millet egemenliği prensibidir. Böylece Türk toplumundaki tarihten beri gelen devlet ve egemenlik anlayışını da değiştirmiştir.[60]

---

[59] 1924 Anayasasının siyasi sistemi, devlet içinde, TBMM tarafından temsil olunan, tek kuvvet tek meclis prensibine dayanmakta ve anayasa Meclis hükûmeti sistemi ile parlamenter hükûmet sistemini kaynaştırmaktaydı Eroğlu; **a.g.e.**, s. 38-39 ; Okandan; Umumi Amme…, s. 354 355 ; Kili ve Gözübüyük; **a.g.e.**, s. 109 v.d Ayrıca halifeliğin kaldırılışı ve 1924 Anayasası'nın değerlendirilmesi için bkz. Tanör; **a.g.e.**, s. 285 v.d.

[60] Türkdoğan; Kemalist Sistem…, s. 111 ; Ayrıca egemenlik anlayışının tarihsel süreci ve Türkiye'deki gelişimi için bkz. Sofuoğlu; "Türkiye'de Millet Egemenliği Anlayışının Gelişimi ve Atatürk" Tarih ve Onun Problemleri, Bakü, 2004.

ATATÜRK - İLERİ GÖRÜŞLÜ BÜYÜK BİR AVRUPALI

Prof. Dr. Kopi KYÇYKU

Sayın Baylar, Değerli Dostlar,

Sözüme başlamadan önce, sizlere sağlık ve mutluluk dilerim. Mesleğinizde ve çalışmalarınızda, başarılarınızın devamını diliyorum. Türk atasözü, "İnsan çehresinden belli olur" der ve büyük Fransız yazarı Victor Hugo der ki: "İyi insani anlamanın yolu onunla beş dakika konuşmaktan geçer". Türklerle geçirdiğim uzun süre ve sizleri tanımak benim için büyük bir onur kaynağı olmuştur. Bana bu imkânı sağladığınız için, başta "Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" başkanı, Sayın Prof. Dr. Sadık Tural'a ve tüm meslektaşlarına teşekkürü borç bilirim.

Ben, on yıldan beri yaşamakta olduğum Bükreş'ten, yakın dostum, büyük Türkolog, yurtsever ve Kuran-ı Kerimi Romence'ye çeviren, Prof. Dr. Mustafa Ali Mehmet beyle beraber gelmiş bulunuyorum. Ben, yüzde yüz Arnavut asıllıyım.

Ankara'ya, ilk defa, 1969 yılının Mayıs ayında, o zamanlar Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanı olan Ferruh Bozbeyli davetlisi Arnavut Parlamentosu heyetinde bulunarak gelmiştim. Aradan geçen 37 yıldan beri, Anıtkabir'in özlemini çekiyordum. Sempozyumun ilk günü, kendimi, Gazi'nin kabri yanında görünce, gözlerim yaşardı.

Türkiye tarihi çok ilgimi çekti ve okuyarak, araştırarak, çok aydınlandım, yeni şeyler öğrendim. Bunların tümü, Sümerlerden ve Hititlerden bu yana sekiz bin yıldan beri var ve 19 imparatorluk kurmuş olan Türk kardeş halkının zenginliğidir. Şimdiye kadar, Türkiye ve Atatürk hakkında, Arnavutça üç kitap yayınlamıştım. Bunlardan birisi ile ilgili olarak, sayın Bilâl N. Şimşir, Arnavutluğa tayin edilen

en seçkin Büyükelçisi bulunduğu sırada, çok duygulu bir mektup yazdı. Bu vesile ile, kendisine bir kez daha teşekkür etmekten kıvanç duyarım.

Bunlardan ayrı olarak, son aylarda Romanya'da Romence: "Atatürkçülük ve Üçüncü Millenyum'da Türkiye" başlığı altında bir eser daha yayınlamış bulunuyorum.

Türkiye'ye ve Atatürk'e karşı sevgi duygusunu, bana, İstanbul'da Beyoğlu'nda 26 yıl yaşamış olan dedem aşılamıştır.

Hayatım boyunca *Atatürk'ü Sevenler Derneği'nin* kurucusu ve başkanı olmak, ikinci Dünya Savaşı sonrası Türk yakın tarihi hakkında doktora tezi yazmış olmak, bunlar, bana nasip olduğundan, inanın, benim için büyük gurur kaynakları olacaktır. Bugünlerde, Arnavutluk'taki Atatürk Sevenler Derneği'nin dokuz yönetim kurulu üyesi arkadaşlarımla görüştüm. Sizleri Sn. Süleyman Demirel, Sn.Turgut Özal, Sn. Bilâl Şimşir, Sn. Salih Berisha, Sn. Recep Meydani, Sn. Yaşar Kemal, Sn. Aziz Nesin, Sn. Metin Örnekol, Sn. Sadık Tural ve diğer Türkiye'den, Arnavutluk'tan, Romanya'dan ve diğer ülkelerin devlet ve ilim adamları gibi derneğimizin onur üyesi olarak görmekten şeref duyacağız.

Türk halkına bağlılığın ve kardeşlik duygularımın neticesi olarak kendi çabalarım ile Türk dilini öğrenmeye çalıştım ve Türkçe'den Arnavutça'ya çeviriler yaptım.

Salı akşamı, 16 Mayıs 2006, Estergon kalesinde, Atatürk'ün özlü sözlerinden olan: "Yüksel Türk! Senin için yüksekliğin hududu yoktur. İşte parola budur!" şeklindeki bir vecizeyi okuyunca, Gazi tarafından Başkent olarak ve Avrupa'da bulunan, Ankara'nın hızla ilerleyerek, bir nevi Londra'sı, yani, yeni bir diğer Commonwealth'in merkezi olabileceğini düşündüm. Bu merkezin etrafına bütün Türk dünyası toplanabilir sandım. Çünkü kökleri, tarihleri ve gelenekleri bir olan özgür devletlerin bir araya gelmekte olduklarını gördüm. Zira, bu ülkelerin hissiyatlarını memnuniyetle gördüm ki, hepsi, yani Azeriler olsun, Kazaklar ve diğer, Türk dilini veya bir şivesini konuşuyorlar ve kendilerinde Türklük ruhunu yaşatıyorlar. İşte, bu gibi nedenlerden dolayıdır ki, Türkiye, bu yeni Commonwealth'in merkezi olmaya lâyık görülür, diye düşünüyorum. Zira, şimdiki Türkiye, her şeyden önce, şanlı ecdadından, miras aldığı toleransı ve de-

mokrasi duygularını yaşamaktadır. Halbuki, Avrupa, bunları, ancak, şimdi uygulamaya koymaya çalışmaktadır.

Ben tarihçi olarak teyit ederim ki, Osmanlı İmparatorluğu, tarihin en toleranslı devlet idaresi olmuştur. Basit bir tezkere ile, Osmanlı'nın mutlu halkı tüm yaşadığımız coğrafyayı, vizesiz ve izinsiz dolaşmıyorlar mıydı? Aynı insanlar hiçbir dini baskı olmadan tüm inançlarını (Cami, Sinagog, Kilise hepsi yan yana) yargı, anadil, ve öğrenim haklarını sonuna kadar uygulamıyor muydu?

Romen, Eflâk-Boğdan'da yukarıda saydığım tüm hakları sağlamıştı. En önemlisi, tüm etnik gruplar, ile Türk halkı tıpatıp, aynı haklara ve sorumluluklara sahiplerdi. İlerleme ve gelişim sevdalısı Türk halkı, bunun bir ispatı olarak dünyanın en büyük inkılapçısı Atatürk'ü içinden çıkarmıştır. Bu büyük halk, Atatürk'ü kendi içinden çıkarmıştır.

Biraz evvel, büyük bir imparatorluğun toleransından bahsediyordum ve altını çizerek, eklemeliyim ki, bu Türk halkının en güzel ve en önemli özelliğidir; hükûmetin tavrına bakılmaksızın, Türkiye halkı yıllar boyunca sınırsız bir iyilik severlik sergilediğini ve bu şekilde karakterize edilebileceğini inanarak belirtmeliyim. Medeniyetlerin tarihinde, kendi isteklerinin doğrultusunda, kendi politik zekası ve erdemlikleriyle, imparatorlukları müthiş değişikliklere uğratan iki insan tanıyorum. Bu iki insan da, bizim bölgemizden yani, Doğu-Avrupa'dan gelmektedirler. Biri Rusya'daki büyük bir kuvvetin doğmasına sebep olan Büyük Petro, diğeri ise, Mustafa Kemal Atatürk'tür. Verdiğim bu iki örnek dünyada, kendi kişilikleriyle kayıba giden iki büyük devleti değiştirebilme gücüne sahip olan insanlardı.

Türk ve Balkan ülkeleri halkları 500 yıl beraber yaşadılar, onların damarlarından aynı kan aktı. Benim ana dilim olan Arnavutça'da 2000'in üstünde ortak kelimemiz ve atasözümüz bulunmaktadır. Örneğin: Can, cam, tavan, taban, cep, döşeme, "Can çıkar huy çıkmaz", "Allah bir söz bir", "Ak akçe kara gün için", "Allah'tan korkmayandan kork", "Al gülüm, ver gülüm", "Söz gümüşse, sükût altındır" gibi. Romence'de, Bulgarca'da, Yunanca'da aynıdır.

Büyük özellik ve önem taşıyan bir husus vardır ki, o da Atatürk'ün Türkiye ve Balkan ülkeleri arasındaki anlaşmalarla ilgili güzel fikir-

leridir. 17 Mayıs 1937'de, Ankara'da akredite olan bir diplomatla yaptığı konuşmada, Mustafa Kemal, "Balkan devletleriyle, anlaşmalardan ziyade, daha çok duygularla birbirimize bağlıyız" diyordu.

Atatürk, Balkan devletlerinin birbirlerine karşı kardeşçe yaklaşmalarının sebebini sadece gelenekler değil, o anların getirdiği bir mecburiyetin ve iki taraflı işbirliği, eşitliği, ayrıca birbirlerinin iç düzeninde birbirlerine karışmamasını öngörüyordu.

4-11 Kasım 1993'te Selanik'te düzenlenen ve Arnavutluk, Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye delegelerinin katılmış olduğu 4'cü Balkanlar Konferansı'nda bu vesileyle, Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu evine levha asıldığında bakın, Yunanlı delegelerin temsilcisi olan Papanastasiu şunları söylüyordu:

"Mustafa Kemal sadece dost ülkenin temsilcisi değil. O Balkan ülkelerin büyük devlet adamdır.Türkiye devletini gençleştirdikten sonra, bunu, Balkan ülkelerine yaklaştırmayı, dost olarak kazandırmayı bilmiştir ve böylece bu ülkelerin birbirlerine bağlanmaları fikrine en bağlı, bu fikrin en ateşli havarisi olarak nitelendiriyorum."

Anı plaketinin yanında Atatürk'ün resmi bulunuyor ve bunların yanında da şu sözler yazılıdır: "Türk milletinin büyük müceddidi ve Balkan ittihadının müzahiri GAZİ MUSTAFA-KEMAL burada dünyaya gelmiştir. İş bu levha Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümü münasebetiyle konulmuştur. Selanik, 29 Birinci teşrin 1933".

20 Ekim 1931 tarihinde, İstanbul'da İkinci Balkan Konferansı yapılmıştır. Delegeler, Ankara'ya giderek, Atatürk tarafından kabul edilmişlerdi. Aynı gün, Türkiye Cumhurbaşkanı sıfatıyla, Gazi, Konferansa katılan Balkan Devletlerinin şerefine birer telgraf çekmiştir. Arnavutluk Kralı'na Ahmet Zogu'ya çekmiş olduğu telgrafta, Atatürk şunları belirtiyordu: "Bugün, İkinci Balkan Konferansı'na katılan delegeleri Ankara'da kabul etmekle gerçekten, bir memnuniyet hissettim. Arnavut millî makamları tarafından gerek benim hakkında ve gerekse Türk milleti hakkında beyan edilen temennilerden çok duygulandım. Bu vesileden yararlanarak, gerek Ekselanslarınızın ve gerekse Arnavut ulusunun bahtiyarlığı ve refahı için en içten dileklerimi sunuyorum. Bu suretle, ancak benim değil, Türk ulusunun da duygularını belirtmiş oluyorum."

Yukarıda bahsettiğim ve Ankara'da düzenlenmiş olan Bal-

kan Konferansı'nda Kemalist Türkiye'nin, ilerleme ve modernleşmeye yönelik yürüdüğü ve daha o zamanlardan beri Güney-Doğu Avrupa'ya yakışan bir ülke olarak ve ayrıca o zamanlardan beri, Avrupa'ya entegre olduğu düşünülüyordu. Aynı Balkan Konferansı'nda, Atatürk'ün diğer ülkelere tebliğ ettiği tebrikler, bu yeni doğan realitenin yankısını teşkil etmekte idi.

O zamanlar, Romanya'nın kaderini belirleyen ve çok büyük kişiliğe sahip olan, Nicolae Titulescu, Balkan ülkelerinin iyiliği için bütün zorlukları aşma rolünü üstlenmişti ve Atatürk'te bütün aktifliğiyle, Romanya'nın yanında idi.

Birçok şeylerin yanısıra, Türkiye'nin artik işgal edici konumuyla ve yapısıyla değil, tam tersine, "Yaşlı" Avrupa'nın kucağında yer almak istediğini herkese ispatlamıştır.

Bunu kanıtlayıcı bir manzarayı çizmek istersek eğer, Atatürk'ün hükûmetiyle beraber, Arnavutluk gibi küçük bir devlete karşı gösterdiği dostluk ve Arnavutluğu Türkiye gibi eşit tutması son derece güzel bir olaydır.

Mustafa Kemal Paşa, Türk ve Arnavut milletleri arasındaki dostluk ilişkilerin gelişmesine büyük bir önem vermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin lideri, "Biz Arnavut milletini seviyoruz. Biz Arnavutları kendi kardeşlerimiz gibi görüyoruz. Onlar bizlere uzak değildir. Biz, Arnavutların, devlet ve millet olarak, gelişmelerini, güçlenmelerini ve ileri gitmelerini arzu ediyoruz. Bizler Arnavutluğun, herşeyden önce, müstakil bir devlet olarak, Balkanlar'da lâyık olduğu yeri almasını isteriz. Arnavutluk bizim samimiyetimizden emin olmalıdır. Arnavutluk, hiçbir zaman, Türk milletinin ona karşı olan kardeşlik duygularından şüphelenmemelidir. Bu duygular ancak bir tabirden ibaret değildir, kalbin derinliklerinden gelen duygulardır" demiştir.

9 şubat 1934 tarihinde, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, dört devlet olmak üzere, Balkan Anlaşmasını imzalamışlardır. Bulgaristan ve Arnavutluk dışarıda kalmışlardır. Arnavutluğun bu bölgesel teşkilâtta gereken yerini alması hususunda yakından ilgilenen Atatürk, ayni zamanda, faşist İtalya'nın baskıları karşısında, zor durumlardan geçen Arnavutluğun müşkül vaziyetini de göz önünde bulundurarak, şunları beyan ediyordu: "Arnavutluğun,

Balkan Paktına girmesiyle ilgili olarak, şimdiye kadar herhangi bir teşebbüs yapılmamış ve somut girişimlerde bulunulmamış ise, bu hususta, kendi menfaatleri dikkate alınmıştır. Benim arzum Arnavutluğu bu Anlaşmanın tabîi ve daimî bir üyesi olarak görmektir. Arnavut Devleti, uygun şartlara kavuşunca, en kısa zamanda, bir arzunun gerçekleşmesini ümitle beklemekteyiz. Arnavutluk her ne kadar, bu Anlaşmada olmazsa da, işler bir yola konulmuştur ki, Arnavutluk Hükûmeti, Balkan hudutlarını garantili ve bilmiş sayılmaktadır." (Ayni yer).

Geleneksel Arnavut-Türk ve Balkan - Türk ilişkileri iyi bir istikamette devam etmiş ise, hattâ fevkalâde bir seviyeye yükselmiş ise, bunu, her şeyden ve herkesten önce, büyük Atatürk'e borçlu olduğumuzu düşünmekteyim. O'nun realizmi ve ileri görüşü, sayesindedir ki, bu gün dahi, Balkan, özellikle Arnavutluk ile Türkiye, iyi ve kötü günlerde, yan yana devam etmektedirler.

Bazılara göre, 1920, 1930 hatta 1940 yıllarında, Kemalist Cumhuriyeti, Türkiye'nin Avrupa'ya ilgisi olmadığı, hatta ve hatta, Avrupa ülkesi olması için çaba sarf etmediği şeklinde söylentiler vardır.

Bu yönde, o zamanlar iki çeşit hareket vardı. ilk önce, on sekizinci yüzyılın (XVIII. yy) sonlarında Türkiye'de başlatılan laikliğe giden genel bir yapılanma vardı. Bu olay Mustafa Kemal'in yaptığı bir konuşmada toplumun, Avrupaî bir uygarlığa ulaşması gerektiği, fakat Türk kökeninin unutulmamasının, şart konulduğunu açıklıyordu. Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi olarak görülmesi, o zamanlar, millîyetçi bir hareket görülüyordu ve böylece Türkler de Avrupalılara eşit olacaklardı. Elbette tarihe dayanarak, ve tarihi olaylarla tasdik edilerek, bu batılaşma biraz tereddüt gösteriyordu; çünkü Türkiye'nin modernleşme yolu Avrupa ile kavga etmekten geçmişti. Özgürlük savaşında, Türkiye, elindeki silâhıyla, Yunanistan'a ve Ermeniler'e hak tanıyan Avrupa'nın karşısına çıkmıştı. Çünkü, Avrupa, Osmanlıyı bölmesinden öte, Türkiye'yi de bölmek istemişti. Neticede, 1920'de imzalanan Sevr Antlaşmasına göre, Türkiye Yunanistan'a Ege bölümünden bir parça ve Doğu-Anadolu'dan, Ermenilere bir parça toprak vermişti. Bu gün bile millîyetçi konuşmalarda, Türkiye'nin Avrupa'ya zorla girmek istediği ve yine Türkiye'nin Avrupa'nın iznini almadan geliştiği söyleniyor. Bu günkü Türkiye toplumunda "Sevr kompleksi" denilen ve laikler tarafın-

dan, hatta bir kampı tarafından kuvvetli bir cereyan esmektedir.

Avrupa'ya girmek veya Avrupa'dan korku fikir tartışmaları bir süre daha devam edecektir. Bu konuda çoğu zaman şu konu işlenmektedir: "Avrupa bizlerden neyi istiyor ve bizler de ona neyi verebiliriz?" . Türklerin çoğu Avrupa'ya entegre olmayı "iyi bir iş" olarak algılasa da, dini ve kültürel yapısını bozmamak, kimliğini kaybetmemek şartıyla, bunu kabul etmektedirler. Otantik Kemalistlere ve laikizme bağlı olanlara bakıldığında, bunlar tamamıyla batılaşmış durumdalar fakat onlar bile, ulus-devlet statülerini tutmak gerekliliği taraftandırlar.

Sonuç olarak, Türkiye büyük bir zorlukla karşılamaktadır. Bu yüzden, henüz genç ve hassas olarak, birçok ülkenin bulunduğu bir bölgeye entegre olmak Türkiye için zor bir olaydır. Bir şekilde Atatürk'ün Türkiyesi ve özellikle kendisi hayattayken, hep Avrupa'ya doğru bakmıştır; fakat, kardeş gözüyle bakmıştır. Sovyetler Birliğinden kurtulan Türk devletleri bile, Kemalist düşünceleri en güzel şekilde muhafaza edip, ayakta tutuyorlar. Bu gün Atatürk geleneğini koruyan ve devam ettiren Türkiye'nin yeri Avrupa'nın yanındadır, diye düşünmekteyim. Akademisiyen ve ayni zamanda, Uluslararası Güney-Doğu Avrupa Araştırma Derneğinin (AIESEE) Genel Sekreteri olan Razvan Theodorescu, "Güney-Avrupa'daki birkaç arkadaşımın karşı gelmiş gelmiş olsa da, ben, Türkiye'nin Avrupa'ya girmesinden yanayım ve bu yolda yürümeye kararlıyım. Bizler burada sadece kültürel bir politika yapıyoruz; demek ki, Türkiye'nin kültürel politikasının da burada yeri vardır." diye vurgulamıştır.

Aşırı İslamcılar ve Turancılar yeni kurulmuş olan devlet için kendi ideolojilerini empoze ederken ve bu devlete bunu yakıştırırken, bütün bunlara karşı gelen Mustafa Kemal Atatürk, "Gerçeklere ve ulusun sınırlarına dönelim" diyordu. Böyle bir düşüncenin, Osmanlı Devletine karşı son darbe olması gerekiyordu. Çünkü, Osmanlı hayati boyunca kendi ülkesi dahil, egemenliği altında tuttuğu ülkelerde de derin izler bırakmıştır. Yine, Atatürk, "Özgürlüğü kısıtlanan bir ülke ölüme ya da kayıba mahkûmdur" diye vurguluyordu. Öte yandan, yine Mustafa Kemal'e göre, özgürlük her topluma uygarlık ve modernleşme getireceğini, görmekte idi.

Modern Türkiye'nin kurucusu, hür ve özgür yaşamak, hem insanın hem de her ulusun hakkı olduğunu ve her ülke dünya uygarlığını

zenginleştirdiğine inanıyordu. Bütün ülkelerin vatandaşları, öyle bir eğitim almalıydı ki, kıskançlıktan, açgözlülükten, kin ve nefretten, uzak tutmalıydı.

Atatürk, çoğu zaman Türkiye'nin kaderinin diğer ülkelere bağlı olduğuna inanarak, "Ulusların iyiliği için çalıştığında, elbette kendi ülkene mutluluğu ve barışı sağlamış oluyorsun " diye düşünmekteydi.

Türkiye'yi işgal savaşından sonraki günlerde Gazi, savaş alanında gezerken duygulu anlar yaşayarak, kadavra ve silahları gördüğünde, nöbetçi askere: "Burada gördüklerin insanlığı kesinlikle onure etmiyor. Onlar bizim ülkemizi işgal ettiler ve bizler de korunduk Acaba, kim suçlu?" diye sordu. Birkaç metre mesafede yürümeye devam ederken, yerlerde yatan Yunan bayrağını görerek onun hemen kaldırılmasını emretti. Çünkü, fikirlerine göre, bir ulusun sembolü ayaklar altında çiğnenemez ve ona saygı gösterilmelidir.

İkinci Dünya Savaşına doğru, ilerleyen senelerde, Ankara, Yugoslavya Başbakanını ağırlıyordu. Bu Başbakanın Hitlerizme olan düşkünlüğü biliniyordu. Tam tersine, Atatürk, Güney'den gelen bir şiddete maruz kalınırsa, Balkan işbirliğinin gerektiğini düşünerek, bu misafir için bir balo gecesi düzenlediğinde, orada bulunanlar, Gazi'nin, Belgratlı misafire, "Bizler kimsenin düşmanı değiliz, sadece insanlığın düşmanlarına karşıyız" şeklinde konuştuğunu duymuşlardır.

Atatürk homojen, modern sınırları korunmuş ve geçmişin hatıralarından arınmış bir devlet kurmak istiyordu.

O'na göre: "Herkes kendi için değil, herkes, herkes için çalışmalıydı". Çünkü, "büyük sanat eserleri, önemli girişimler, ancak toplu bir güçle elde edilebilirdi".

Mustafa Kemal, eğer "Güvenlik, bütün uluslar için değilse, o zaman dünya barışı sağlanamaz" sözüne dikkat çekmekteydi.

Atatürk'ün bütün düşünceleri, bir Avrupa ileri görüşlü olduğunu ispatlamaktadır ve ayni zamanda, Türkiye'nin yerinin, doğal olarak "Yaşlı" Avrupa'nın yanında olduğuna içten inanmaktaydı.

Şanlı Atatürk'ün ismi ve kurduğu Türkiye Cumhuriyeti devletleri, ebediyen yaşasın!

ÇAĞINA VE BÖLGESİNE SIĞMAYAN ÖNDER: ATATÜRK

Mehmet TEKİN*

Mustafa Kemal Atatürk, Türk Milletinin emsaline nadir rastlanan, örneği ancak birkaç yüzyılda bir görülen seçkin kahramanlarından biridir. O nasıl hayatı boyunca bu millete mensup olmakla gurur duymuşsa, Türk milleti de böyle bir kahramana sahip olmakla gurur duymaktadır.

Mustafa Kemal yetişme döneminde herkesle aynı eğitim sürecini yaşamıştır, ama meslek hayatında devletin ve milletin bekası için verilen ölümcül mücadelede meslekdaşlarına ve bütün çağdaşlarına üstünlüğünü ortaya koyarak adını sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanına değil, tüm dünyaya duyurmuştur. Devlet adamlığı döneminde ise, yenik bir devletten yeni bir devlet yaratmak, tarihin derinliklerinden gelen bir toplumu gerçek asaletine lâyık şekilde yeniden şekillendirip çağdaşlaştırmak gibi, tarihte emsaline az rastlanır uygulamalar yaparak fikir, icraat ve davranışlarıyla pek çok dünya liderine örnek ve ilham kaynağı olmuştur.

Doğru olduğuna inandığı yolda ısrarla ve inançla ilerleyen, başladığı her işi mutlaka ve başarıyla sonuçlandıran Mustafa Kemal, ümitsiz savaşların mağrur ve muzaffer kumandanıdır. O, kritik dönemlerde kumanda ettiği orduların zorunlu çekilişini bile yeni bir zaferin hazırlık aşaması olarak değerlendirmiş, büyük riskler üstlenmekten çekinmemiştir. Zaferlerinden kibire kapılmamış, Devlet adamlığında diktatörlüğe özenmemiştir. Bencillikten uzaktır, yüce gönüllüdür. Zaferlerinin ve politik başarılarının övüncünü çalışma arkadaşları ve milleti ile paylaşmış, hayatının her saniyesini "çağdaş

* Araştırmacı-yazar.

ve mutlu bir millet, her yönden güçlü ve dostluğu aranan bir devlet" idealini gerçekleştirmeye tahsis edilmiştir.

Hayatında kendisine ayrılmış bir günü dahi olmayan ve omuzlarında asırların yükünü taşıyan bu kahramanın hayatı incelendiğinde onun aynı zamanda müşfik ve merhametli bir insan, pragmatist bir filozof, insani ve sosyal bilimler yelpazesine vâkıf çağdaş bir devlet adamı olduğu da dikkati çeker. Onun, hayatında bir değil, iki devlet kurmak suretiyle gösterdiği eşsiz başarıyı çağının ve çağımızın tarihçileri bir türlü gereği gibi değerlendirememiş, içlerine sindirememişlerdir. Kanaatimizce bu olayın büyüklüğü 21. yüzyılda ve daha sonraki çağlarda daha iyi anlaşılacak ve bu Türk dahisine gerçek değeri o zaman verilecektir.

Bu çalışma, hayatı üzerine binlerce kitap ve makale yazılmış olan Atatürk'le ilgili bazı hususlara ve gözden kaçan bazı ayrıntılara dikkat çekmek amacıyla hazırlanmış, hayatıyla ilgili bir özet olmasından ve herhangi bir tekrara düşmekten kaçınılmıştır. Burada Atatürk'ün emsalsiz başarılarının yurt içinde ve Ortadoğu başta olmak üzere yurt dışında yarattığı etkiler ve ona yönelen muazzam sevgiye örnekler verilecek, bu örnek olayların çoğunda Hatay konusu hareket noktası olacaktır. Bilindiği gibi Hatay meselesi onun hayatında 20 yılı işgal eden hayati bir meseledir ve Hatay Devleti, Türkiye Cumhuriyeti'nden sonra hayatını ortaya koyarak mücadele edip, işgalden ikbale yükselterek hayat verdiği ikinci Türk devletidir.

Atatürk'ün çağdaşlarından farklı özellikleri uzun bir liste oluşturur. Biz burada Onun somut örneklere dayanan ve her birisi bir yenilik, bir ilk olan farklılıklarını, Hatay mihverinden hareketle sunmaya çalışacağız:

1. Savaş sonrasında ordunun düzenli çekilmesini sağlaması ve yeni bir savunma stratejisi uygulaması:

Mustafa Kemal Paşa Mondros Mütarekesi öncesinde güney cephesinden çekilirken ve Mütarekenin imzalanmasını izleyen günlerde ordularımızın terhis edilmesi gündeme geldiğinde, o güne kadar uygulanmayan yeni bir strateji uygulamış ve bu uygulama işgale karşı mücadelenin temelini oluşturmuştur. "Hattı

müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. Bu satıh bütün vatandır ve onu gerektiğinde tüm millet savunur" anlayışı ilk defa Ekim-Kasım 1918'de güney cephesinden çekilme sırasında onun emriyle uygulanmıştır.

Berlin antlaşmasından sonra Osmanlı ordusu Balkanlardan çekilmeye başladığında halka hiçbir savunma aracı bırakılmamıştı. Çünkü o dönemde savunmada cephe yarılıp ordu çekilmeye başladığında ardından halk ya yerini yurdunu terk ederek yollara düşüp çekilen ordunun ardından göç ediyor, ya da katliamlara katlanıyor, ölümü göze alıyorlardı.

Balkanlarda bir çok yerde hemen hemen aynı feci manzaralar yaşanmış, hayatta kalabilen Türkler akın akın Anadolu'ya göç etmişler, binlerce, onbinlerce Türk de yollarda telef olmuştu. Bu ortamlarda büyüyen, pek çok olaya tanık olan ve askerî tarihin tüm inceliklerine vâkıf olan Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından güney cephesinde çekilme başladığında ilk defa yeni bir strateji uygulamış ve savunma literatürüne, "halka kendilerini savunmaları için silah dağıtıp yaşadıkları toprakları kendilerinin savunması" kavramını getirmiştir.

1918 yılında 1. Dünya Savaşı sona erip ordularımız güney cephelerinden çekilirken, bir taraftan da ateşkes anlaşması görüşmelerinin sonucu bekleniyordu. M. Kemal Paşa Musul'dan Nur dağlarına ve İskenderun'a uzanan hattı millî sınırlar olarak korumak amacıyla tutmuştu. Çekilme sırasında Katma'da [1], kendilerini ziyaret eden Antep Mebusu Ali Cenani Bey'le görüştü. Ali Cenani Bey ona İstanbul'daki gelişmeleri aktardı. Kendisi, İngilizler geliyor korkusuyla Antep'te bulunan kız kardeşini ve yeğenlerini Maraş'a götürmeye gelmiştir. Bunu duyan M. Kemal Paşa, Balkanlardaki halkın çekile çekile İstanbul'a sığındığını düşünerek içinden, "sizler de buralardan çekilirseniz nerelere tıkışıp kalacağız" diye düşünerek, Ali Cenani Bey'e "*ailenizi nereye götüreceksiniz*?" diye sorar ve sonra ona çıkışır:"*Ne demek çekilmek! Teşkilat kurun efendim*!" Ali Cenani, "*Paşa hazretleri, teşkilat kurmak kolay da, silah ve cephane nerede?*" diye sorar., Paşa, "*Silah cephane kolay, bugün Katma*

[1] ya da Kilis yakınlarında. Mustafa Yıldırım, **58 gün- Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına**, s.367

İstasyonunda Ali Fuat Paşa'ya söyledim.Cephane ve silah fazlasını Kilis'e, Maraş'a, Antep'e sevketmek için lazım geleni yapacaklar.Yeter ki siz malları depolayacak emniyetli yerler bulunuz ve herhangi bir düşmanın eline geçmesine izin vermeyiniz.!" der [2] ve bölgedeki Türk şehirlerinin savunma ihtiyaç ve durumlarına göre silah depo ettirilmesi için gizli emir verir. İşte düşman istilası karşısında halkın topyekün katıldığı savunmada kullanılan silahlar bu silahlardır.

Bu emir gereği, 41. Fırka Belen-İskenderun bölgesinden çekilirken Belen'de de fırka komutanı, emre uygun olarak, depo memuruna depodaki silahların köylülere dağıtılmasını, ama elden çıkartmamalarının tenbih edilmesini emretmiştir... [3]

2) " Millî sınır" kavramının doğuş yeri ve ilk uygulandığı bölge güney Anadolu ve Suriye cephesidir:

O dönemde 7. Ordu Kumandanı olan Mustafa Kemal Paşa Halep sokak muharebelerini bizzat idare etmiş, Arapları şehir dışına püskürtmüş, 26 Ekim günü kuzeye doğru ilerlemek isteyen düşmanları yenilgiye uğratmıştı. Birlikler son olarak İskenderun-Belen-Dircemal-Telrifat hattını korumuş, 28 Ekim'de de Antakya bu hattın içine alınmış, 31 Ekim 1918 günü M.Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığına atanmıştı. (Karargah Adana'dadır)[4].

Mustafa Kemal Paşa, 3 Kasım 1918 günü birliklerine verdiği grup emrinde, Suriye sınırının Suriye vilayetinin kuzey sınırı olarak kabul edilmesi gerektiğini, bu sınırın da Lazkiye kuzeyinden, Hanşeyhun güneyinden geçerek doğuya doğru uzandığını belirtti ve çok isabetli bir teşhise dayalı olarak, o güne kadar görülmemiş millîyetçi bir tavır ve derin bir gerçeği ifade eden sosyolojik bir

---

2 Mustafa Yıldırım, **58 Gün- Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına**., İstanbul 2004, s. 367-368; Atatürk'ün Sırdaşı **Kılıç Ali'nin Anıları** s. 97. Ayrıca bkz: Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul 1998, s. 72: Bir örgüt kurun, milli güç oluşturun, kendinizi savunun.Ben istediğiniz kadar silah veririm."

3 Nuri Aydın Konuralp, **Hatay Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi**, s. 12.

4 Miralay Sedad**, Yıldırımın Akıbeti,** Erkânı Harbiyei Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi Yayını, Ankara 1927, s. 270

yaklaşımla *"İskenderun, Antakya, Cebelsem'an, Katma, Kilis havalisinin Türklerle meskûn olduğunu Halep halkının dörtte üçünün Arapça konuşan Türk olduğunun her işlemde göz önünde bulundurulmasını, her dâvâda bunun esas alınmasını"* ve mütareke şartları açıklığa kavuşturuluncaya kadar asker çıkarılmasına engel olunmasını emretti. Gerçekten de Antakya'dan ve özellikle Halep'ten güneye inildikçe, özbeöz Türkmen olan **yüzlerce aşiretin ana dillerini büyük ölçüde kaybettikleri**, Arap kültürü içinde asimile oldukları ve Arapça konuşur hale geldikleri yaygın görülen ve kültürümüz açısından üzüntü veren bir gerçek halindeydi. Bu yönden, M. Kemal Paşa'nın sınır tesbitinde **göz önünde tuttuğu ölçütler, derin gözlemlere ve önemli, sosyolojik, tarihi, sosyal ve kültürel gerçeklere dayanmaktadır ve o dönemde siyasi literatürde böyle bir kavram ve uygulama yoktur.** Bu husus ta özgün uygulamalardan biridir ve kendi içinde değerlendirilerek gerçek layık olduğu değerin verileceği günü beklemektedir.

3) Mondros Mütarekesinden sonra, İstanbul'dan gelen emirlere rağmen Osmanlı ordusunun, işgali önlemek için M.Kemal Paşa'nın emriyle düşmana ateş açarak işgalcilere engel olması İskenderun'da gerçekleşmiştir.

5 Kasım 1918 günü Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan (Sadaret makamından) aldığı telgraf, İskenderun liman ve şehrinin bizde kalması, askerî ve mülki idaremizin aynen devam etmesi kaydıyla *"Suriye'deki İngiliz ordusu komutanına İskenderun-Halep yolundan ve İskenderun limanından faydalanabileceklerini"* bildirmesini istiyordu. Bunun üzerine, M. Kemal Paşa emrindeki kuvvetlere *"İngilizler İskenderun'a asker çıkamağa teşebbüs edecek olursa ateş edilerek engel olunması"* emrini verdi [5].

İngilizlerin 6 Kasım 1918 günü İskenderun'da karaya çıkma girişiminde bulunması üzerine kıyıdan top ateşi açılmak suretiyle karaya çıkarma girişimleri engellendi. Bu ateş, tarihte Osmanlı or-

[5] **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV** (1917-1938), Ankara 1964, s.20

dusunun son ateşidir. Ama bu olay kaynaklarda ve harp ceridesinde yer almamıştır

Olayı bizzat yaşayan Org. Muzaffer Ergüder'in anlatımına göre o sırada 3. Kolordu'ya ait toplar Belen'deki 41.Fırka merkezinden denize hâkim sırtlara getirilip yerleştirilmiştir. Muzaffer Ergüder o zaman 7. Ordu Harekât Müdürlüğünde görevli yüzbaşıdır.. A. İzzet Paşa'nın emre karşı gelindiğini düşünmemesi ve aleyhte delil teşkil edecek belge bırakılmaması amacıyla bilinçli olarak kayıtlara geçirilmeyen bu top atışı olayını Mustafa Kemal Paşa ilk defa İzmir'de 2.2.1923'te halka yaptığı konuşmada "…*nitekim İskenderun Körfezi'ne yaklaşmak isteyen düşman donanmasına ateş ettim*" sözleriyle doğrulamıştır [6].

M.Kemal Paşa'nın ateş emrindeki amacı, çekilmeye devam eden orduların yolunun kesilmesini engellemekti. Nitekim 20. Kolordu'nun çekilmesi harekâtı da tamamlanınca, Mustafa Kemal Paşa 7 Kasım 1918 tarihli ve 68 sayılı emirle, İskenderun'a kuvvet çıkarma girişimlerine ateşle engel olunması görevinin kaldırıldığını bildirmiştir.

4) M. Kemal Paşa'nın bu bölge için hayatını ortaya koymasının sebebi, halkın sahip olduğu sınırsız vatan aşkı ve pervasız Türkiye sevgisiydi. O, halkın rüyalarındaki kurtarıcıydı.

Bu güçlü sevgi sayesindedir ki Antakya Türklerinin temsilcisi Türkmenzade Ahmet Ağa King- Crane Komisyonu başkanına göğsünü gererek *"Türkler bize gelmezse biz Türklere gideriz."* cevabını veriyor, Antakya, İskenderun ve havalisinde analar, babalar evlâtlarını çete mücadelesi için uğurlarken, onları M.Kemal Paşa'nın bayrağı altına gönderiyorlardı. Bir baba ile oğlu arasında yaşanan şu vedalaşma sahnesi, bu sevginin mahiyetini ve boyutunu göstermesi bakımından güzel bir örnek oluşturmaktadır :

Antakya'da Nuri Aydın Bey (Konuralp) 19 Temmuz 1920 günü Kuvayı Millîyeye katılmak için silahını kuşanıp evinden ayrılırken

---

[6] Org. Muzaffer Ergüder'den nakleden: Em. Kur. Bnb. Samet Kuşçu. Bkz.: Sadi Borak, **Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşiler**i (2. Basım), İstanbul 1997, s. 168 (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi'nin 1973 yılı sayılarından alıntı.

onu göz yaşları içinde uğurlayan babası ona der ki:

"*Oğlum, Mustafa Kemal Paşa'ya benden selam söyle…*

Oğlum, doğru Mustafa Kemal'in yanına… Allah size nusrat versin. Ben onun rüyasını gördüm: Uzun boylu, gözleri şimşek gibi çakan bir adam. Büyük bir tak kuruldu. Takın üstü Türk bayraklarıyla donanmıştı. Yanında birçok paşalar da vardı. Tak, devlete işaretti. Allah bilir, bu paşalarla beraber devleti o kuracaktır. Oğlum, doğru onun bayrağı altına!.." [7]

İşte Hatay'da işgale karşı yapılan ölümüne mücadeleyi sürdüren güç, bu inanç ve bu güvendi.

Çukurova'nın ve güney cephesinin yiğit direnişi bir destan; Hatay direnişi ise destan içinde destandır. Hal böyle iken, **Tarih kitaplarımızda Millî Mücadelede Güney Cephesinde mücadele eden iller arasında Hatay'ın (ya da Antakya ve İskenderun'un) adını göremezsiniz. Millî Eğitim Bakanlığı- ya da tarihçiler- bu güne kadar inkılap tarihi kitaplarının Millî Mücadelede Güney Cephesi bölümünde, güney cephesinde mücadele eden iller arasına Hatay'ı almamakta anlamsız ve bilinçsiz bir ısrar göstermiş, böyle bir tutumun Hatay'ın destanlar yaratan kahramanlarının evlatlarını ve torunlarını ne kadar inciteceği düşünülmemiştir. Bakanlığın ve tarihçilerin o şerefli sayfalarda Millî Mücadelenin ilk kurşununu da atan, işgal ordularını dize getiren Hatay'a lâyık olduğu yeri vermek için neyi beklediklerini anlamak mümkün değildir. Hatay halkı, bu konunun en kısa zamanda ele alınmasını ve gerçeklere de aykırı olan bu tarihi kusurun düzeltilmesini beklemektedir. Bunu yapmamak, Hatay'ın, tanığı ve kefili Atatürk olan müthiş kurtuluş mücadelesini yok saymak demektir!**

Mustafa Kemal Paşa 1919'da Anadolu'da başlattığı millî direnişi tek boyutlu yürütmedi. Aynı zamanda Suriye'de Fransızlara karşı başlayan mücadeleyi de destekleyip orada da halkın tek ümidi haline geldi ve işgalcileri iki ateş arasında bıraktı.Bu sırada Suriye'deki Türk yanlısı unsurları teşkilatlandırıldı, davaya hizmet edecek unsurlara destek sağlandı. Bu ilişkilerin en somut ve en asil tarzda

---

[7] Nuri Aydın Konuralp, **Hatay Kurtuluş ve Kurtarılış Mücadelesi Tarihi**, İskenderun 1996, s. 54-55.

cereyan eden örneği, Şeyh Salih el Ali ile ilişki kurulması ve onun desteklenmesidir.

Lazkiye civarında Cebel-i Nusayrıye'de nüfuzlu bir kişi olan ve kurduğu silahlı teşkilatla Fransızları bir hayli uğraştıran **Şeyh Salih el Ali bir Mustafa Kemal hayranıydı ve** Türk Kuvayı Millîyesi bu mücadelede ona destek oluyordu. Şeyh Salih, Mustafa Kemal Paşa'ya olan sevgisini göstermek ve minnetini ifade etmek için Maraş'taki Kolordu Komutanlığı aracılığıyla ata yadigârı bir kılıcı hediye olarak göndermiş, karşılık olarak Maraş'taki Kolordu Komutanlığı tarafından kendisine **milis binbaşısı** rütbesi verilmişti [8].

5) 20 Ekim 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara İtilafnamesi, hem önemli bir siyasi belge, hem de Mustafa Kemal Paşa'nın yüksek dil ve kültür bilincini ortaya koyan bir sosyoloji olayıdır :

İşgale karşı Çukurova bölgesi başta olmak üzere tüm Güney cephesinde ve özellikle Antakya, İskenderun ve havalisinde asker destekli Kuvayı Millîye çeteleri vasıtasıyla sürdürülen mücadele, Fransızları Türkiye ile barış istemeye zorlamıştı. Sonuçta, Ankara'da 20 Ekim 1921'de Suriye'nin işgalcisi Fransa ile Ankara İtilafnamesi (ön barış anlaşması) imzalandı. İmzadan sonra Türkiye- Suriye arasında sınır çizildi, Antakya-İskenderun ve havalisi (İskenderun Sancağı=bugünkü Hatay) çaresizlik ve zorunluluklar yüzünden sınırın güneyinde, Suriye içinde ve işgal altında kaldı. Ama bir madde, o bölgenin kalbini Türkiye'de bıraktı. Bu madde, İtilafnamenin 7. maddesi idi.

Ankara İtilafnamesi'nin 7. maddesi, İskenderun mıntıkası **için özel bir idare şekli kurulacağı, mıntıkanın Türk ırkından olan sakinlerinin kültürlerini geliştirmek için her türlü kolaylıktan ve imkânlardan yararlanacağı, Türk dilinin orada resmi dil olarak kullanılacağı** gibi hükümleri içine alıyordu. Derin bir sosyolojik bilgi temeline, dil ve kültür bilincine dayanan, toprak terkine rağmen Dil ve Kültür'ü koruma ve geliştirme hakkından vazgeçilmesine razı

---

[8] Nuri Aydın Konuralp, **Hatay'ın**…s. 46. Şeyhin mücadelesi Türk mücadele teşkilatı tarafından desteklendi. Ancak Ankara İtilafnamesinden sonra Türkiye'nin yardım ve desteği kesilince Şeyh Salih kuvvetleri Fransızlara yenildi ve mücadelesi sona erdi.

olmayan bu uygulama, o güne göre fevkalâde ileri bir görüşün ürünü olup, o çağda bir başka örneği yoktur.

İtilafname ile Fransa Türkiye'ye askerî yardımda bulunmayı da vaat etmişti. Bu belki de bir devletin **dünkü düşmanının güçlenmesi için maddi destek sağlamasının** dünyada ender görülen örneklerden biriydi ve aynı zamanda *"Fransa'nın müttefiki Yunanlıların rengini uçurtacak şeylerdi."*. Bu vaat de kısa süre sonra gerçekleşti, Mersin ve İskenderun limanlarına getirilen silah ve gereçler Adana-Konya demiryoluyla Batı cephesine ulaştırıldı [9].

Bugün çoğu kişiye basit bir anlaşma gibi görünen Ankara İtilafnamesi gerçekte bir bilim, politika ve mantık zaferi, hatta General Sherril'e göre Sakarya Zaferi kadar anlamlı bir zafer ve yeniliklerle dolu müstesna bir belgedir. Çünkü hem düşmandan silah ve malzeme alınıp onun müttefikine karşı kullanılmış, hem bunlardan birine, Sevr'i hiç olmamış kabul ettiği anlamına gelen bir belge kabul ettirilmiş, hem de müttefik cepheyi parçalayıp birbirine düşürmüştür.

6. Büyük Zafer işgal altındaki Antakya, İskenderun ve havalisinde de kutlanmış ve Mustafa Kemal Paşa için ilk destan Kırıkhan'da yazılmıştır.

Halk şairleri millî coşkunluk, halkın sevgi ya da yas günlerinde halkın duygularını terennüm eden, halka tercüman olan kişilerdir. Kırıkhan yakınlarında bulunan Bayezid Bestami Ziyaret ve Camii İmam Hatibi Sefil Molla da bunlardan biridir. Şair Büyük Zaferin hemen ardından işgal altında kalan Antakya, İskenderun ve havalisi Türklerinin Mustafa Kemal Paşa'ya ve Türk ordusuna karşı beslediği sınırsız sevgi ve hayranlığı dile getiren bir destan yazar. Türkiye'de bu konunun ilk örneklerinden biri olan ve M.Kemal Paşa'yı Gazi, mehdi, nâsırı millet (millete yardım eden), hulki hasen (güzel huylu), hami-i İslam (İslamın koruyucusu), mimar-ı vatan (Vatanın kurucusu), mehdi-i ümmet (ümmete doğru yolu gösteren), mâhîi fiten (fitneleri ortadan kaldıran) gibi sıfatlarla öven bu destanda, hem Mustafa Kemal Paşa tasvir edilmekte, hem de halkın ona hayranlığı anlatılmaktadır. İşte bu destanın bir bölümü [10]:

---

[9] Alptekin Müderrisoğlu**, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, s. 522-523; Paul Dumont, **Mustafa Kemal**, s. 88; Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk –Fransız İlişkileri**, s.158-159

[10] İ.Hakkı Konyalı, **Sefil Molla Divanı**

Türklerin aslanı meydana geldi
Hançerle düşmanın bağrını deldi
Hem Gazi, hem mehdi unvanın aldı
Canından geçenler girsin meydana
……
Kemalın var etsin Hazreti Mevlâ
İndallah kazandı rütbe-i bâlâ
Kılıncı kınına koymadın hâlâ
Bilmem hangi semti aldın nişana

……..
Türkler bayram eder, kına yakınır
Çarşılar, pazarlar çiçek sokunur
Şenlikler yapılır, mevlit okunur
Alkışlar edilir Türk kahramana.

20 Eylül 1338 (1922)

7. Suriye'de Mustafa Kemal Sevgisi ve Büyük Zafer kutlamaları

Büyük Zafer Türkiye'de olduğu kadar Şam'da ve Halep'te de sevinç ve coşkuyla karşılanmıştı. Halep'te gösteri ve şenlikler yapıldı. Suriye'de halk Mustafa Kemal Paşa'ya "*Seyfü'l İslam"* (İslamın Kılıcı) unvanını verdi [11]. Suriyeli vatanseverler Fransızlara karşı mücadelelerinde Onu emsal alıyor, onunla öğünüyorlardı. Zaferi kutlamak için 10 Ekim 1922'de camilerde mevlit törenleri düzenlendi. Halep camilerinden birinde her gün törenler yapıldı ve masrafları Evkaf İdaresi tarafından karşılandı. Mustafa Kemal Paşa Şam Müftüsüne zaferi bildiren ve İslam davasının başarısı için dua edilmesini

[11] Abdulkerim Rafik, "Türkiye-Suriye İlişkileri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 88 (Şubat 1994), s. 57

isteyen bir telgraf gönderdi. Şam'da birkaç camide törenler düzenlendi, M. Kemal Paşa'ya tebrik telgrafları çekildi.

Bu sırada Suriye'de Mustafa Kemal sevgi ve sempatisi zirvedeydi. Buna paralel olarak bir çok yerlerde Türkiye sempatizanlarının oluşturduğu yerel kuruluşlar tarafından Türkiye lehinde bildiriler dağıtılıyor, afişler, yayın ve posterlerle propaganda çalışmaları sürdürülüyor, Mustafa Kemal resimleri taşıyan afiş ve kartpostallar kapış kapış satılıyordu. İşgalci Fransız idaresi bu durumdan çok rahatsızdı.

Bu yüzden 1923 yılı başlarında Suriye'de Fransızlar Türklere karşı tutumlarını sertleştirerek *"Kemalist"* adını verdikleri Türkleri ve Türkiye yanlılarını takibe başladılar. Yayımlanan bir bildiride *"bazı yerlerde Kemalizm propagandası kastıyla kitap ve resimlerin, Halep, Antakya ve Hama'da üzerinde Osmanlı Bayrağının bulunduğu Suriye haritalarının satıldığını"* belirtilerek, güvenlik kuvvetlerince bunlara engel olunması, bütün harita, resim ve kitaplara el konulması isteniyordu [12]. Nitekim bundan sonra Halep'te dükkânların önünde satılmakta olan çok sayıda Mustafa Kemal posterinin satışı da durduruldu

1922 yılında büyük zaferin ardından Lozan'da başlayan barış görüşmeleri devam ederken, özellikle Anadolu'nun güneyinde Çukurova'yı merkez alan bir Ermeni yurdu kurulması konusundaki baskılar yüzünden görüşmelere ara verilmiş, bu yüzden heyetimiz geri dönmüştü. Mustafa Kemal Paşa, fevkalâde anlamlı ve iyi düşünülmüş bir strateji uygulayarak, 15 Mart 1923 günü Adana'ya gitti. Kendisini bütün Çukurova karşıladı. Sanki bütün Çukurova hareket için bir işaret bekliyordu! Burada Gazi'yi karşılayanlar arasında bulunan ve memleketlerinin kurtarılmasını isteyen Antakya-İskenderun ve havalisi halkı temsilcilerine "Kırk asırlık Türk Yurdu düşman elinde esir kalamaz" cevabını vermesi bir anlamda Lozan'daki baskılara bir cevap, işgal altında kalan Türklere bir müjde ve dünyaya bir mesajdı. Görüşmelerin sonucuna bakıldığında bu mesajın Lozan'da çok iyi algılandığı görülmektedir [13].

---

12 A. Rafik, "Türkiye-Suriye İlişkileri", **Türk Dünyası**…, s. 56

13 Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, Antakya 1999, s.125-126

8. Antakyalıların M. Kemal Paşa'nın izinden giderek şapka giymeleri:

1925 yılında Gazi M. Kemal Paşa'nın şapka giymesinin hemen ardından Antakya'da bir grup Türk, belli çevreler tarafından dışlanmayı ve işgalciler tarafından mimlenmeyi göze alarak şapka giydiler ve şehirde bir süre şapkalı gezdiler. Ama baskılar eziyet haline gelince bir kişi hariç, diğerleri şapkaları çıkarmak zorunda kaldı.

9. Kültürel erozyona karşı Gençspor Kulübü'nün ve Yeni Mecmua'nın kurulması:

1926 yılında Türkiye Fransa ve İngiltere ile anlaşma gerginliği yaşamış, aynı dönemde İskenderun'da gerçekleşen, ama baskıyla bağımsızlık ilanı kararının geri aldırılması olayını "bir iç mesele" olarak değerlendirerek problem haline getirmemişti. Bu arada Türkler arasında Türkiye'ye göç eğilimi arttığından, Türkiye çeşitli müdahelelerle bu göçü önledi. Bir süre sonra Türkiye'nin teşviki ile mevcut siyasi ortamı değerlendiren Türkler, Antakya'da. 30 Ağustos 1926'da Antakya gençliği için bir üniversite değerinde olan **Gençspor Kulübünü** kurdular[14].

1928 yılında Antakya'da l5 Mayısta Yeni Mecmua, Halep'te 18 Mayısta Vahdet gazetesi yayımlanmaya başladı. Bunlar Atatürk'ün direktifi üzerine ve Türkiye'nin desteği ile çıkmış yayınlardı [15].

Bu girişim İtilafname kapsamına girmekle birlikte o güne kadar izin verilmeyen hususlardan biriydi. Bu yayın, Gençspor'un hazırladığı ortamı destekleyecek ve fikir alanındaki boşluğu dolduracaktı. Gerçekten her iki yayın da büyük hizmet gördü.

10.Antakya-İskenderun Havalisi Gazi'nin aklından çıkmıyor:

1930 yılında Samsun Lisesi'ni ziyaret eden M. Kemal Paşa öğ-

---

[14] Mehmet Tekin, "İşgal yıllarında Antakya'da bir spor kulübü:Gençspor Kulübü", **Güneyde Kültür**, Sayı :16 (Haziran 1990), s. 21. Çalıştırıcısı Türkiye'den getirilen bu kulübün futbol takımı Suriye kulüplerine karşı adeta Antakya Türklerinin milli takımıydı.

[15] Mehmet Tekin, **Hatay Basın Tarihi**, s.54-67 ; Mehmet Tekin, "Hatay Basın tarihinin altın sayfalarından biri: Yeni Mecmua, **Güneyde Kültür**, sayı:111 (Mayıs 1998), s.1-28

rencilerden birinden bir Türkiye haritası çizmesini ister. Öğrenci haritayı çabucak çizer, ama o günkü duruma göre sınır körfezden başlayıp düz bir hat halinde gitmektedir. Gazi çocuğa, "yavrum, sen burada 40 Asırlık bir Türk yurdunu unutmadın mı?" diye sorar ve tebeşiri alıp, eliyle bugünkü sınırlara benzeyen bir sınır çizer ve çocuğa sorar: Böyle olmayacak mı?

Çocuğun cevabı: Paşam, sınırlarımız çizdiğiniz yerden geçer.[16]

11. Atatürk'ün ülke çıkarına pragmatist davranması ve affediciliği, büyüklüğü:

Yüzelliliklerden olan ve Halep'te yaşayan ünlü yazar Refik Halit Karakayış 1929 yılında orada "Deli" piyesini yayınlamıştır. Esasen Atatürk Refik Halid'in yazılarını takip etmektedir. Türkiye'nin yaşadığı değişimi ve değişimin yarattığı tepkileri zarif ve hicivli bir anlatımla aktaran bu piyes de, onu gözden düşürmek için Atatürk'e arzedilir. Ama o müstesna liderin farkı burada da kendini gösterir, bu piyesi çok sever ve "**….**"inkılâbımızı hicvetmiyor, tebarüz ettiriyor …, Tam devrim piyesi. Bu eseri Refik Halit'ten satın almalısınız. Memlekete dönmek onun hakkıdır" der. Ayrıca piyesin halkevi sahnelerinde oynanmasını ister [17].

Ama Atatürk'ün de karşısında bu insaniyetin inceliklerini kavrayamayan beyinlerin yarattığı görünmez ve katı bir muhalefet vardır. Bu muhalefet "Deli" piyesinin sahnelenmesine engel olur.

Atatürk, 10. yıl dolayısıyla sadece Refik Halit'in yazıları ve Türkiye lehindeki çabaları nedeniyle tüm yüzellilikleri affetmek ister Ama bu defa affa İsmet Paşa Lozan'ı ileri sürüp, Atatürk'ün bu tür ifadelere allerjisi olduğu bilindiği halde, anlaşmaya taraf devletlere sorulması gerektiğini söyleyerek karşı çıkar, İçişleri Bakanı'nın da ona katılması üzerine af gerçekleşmez[18].

12. 1934 yılının Nisan ayı sonlarında mutat sınır görüşmeleri için İskenderun'a gelen Antep Valisi Akif İyidoğan'ı Antakya'da "*Atatürk bizi kurtarmak için gönderdi*" diye onbine yakın Türk kar-

---

16 Mehmet Tekin**, Hatay Tarihi** 1999, s.139-140

17 Niyazi Ahmet Banoğlu, **Nükte ve Fıkralarla Atatürk**, İstanbul 1981, s. 306-307; Hikmet Münür Ebcioğlu, **Kendi yazılarıyla Refik Halid**, s. 76)

18 Refik Halit Karay, **Bir Ömür Boyunca**, s. 210

şıladı ve "Yaşa Atatürk", "Bizi kurtar!" nidalarıyla saatlerce tezahürat yaptı. Halk arabayı havaya kaldırdı, herkes arabada asılı olan küçük bayrağına yüz sürmeğe can atıyordu. Halkın duygularına set çekmek çok zordu. Kalabalığı kontrol etmeye çalışan polislerden biri, arabaya dokunmak için çırpınan bir ihtiyarı tutup sarsarak:

"- Bre adam, ayakta duracak halin yok. Önünü görmezsin, kulağın duymaz, ne işin var burda, çek git!" dediğinde, ihtiyarın verdiği cevap çok anlamlıdır:

"- Burnum koku alıyor ya, burnum... O bana yeter. Ben onunla yurdumun ve Atatürk'ün kokusunu alıyorum" [19].

13. O yıllarda Refik Halit'in kitapları ve yazıları bölge Türkleri için bir şifa, bir teselli kaynağıdır ve Türkiye bunu yakından izlemektedir. Atatürk, af sağlayamadığı Refik Halit'ten vazgeçmemiş, af konusu içinde ukde olarak kalmıştır. 1934 yılının Temmuz ayında Türkiye'nin Halep Konsolosu Celal Mengilibörü Halep'te Refik Halid'i evinde ziyaret ederek Atatürk'ün, kendisini "hususi misafiri olarak" Ankara'ya davet ettiğini bildirir (başka türlü girişi imkansızdır!), Refik Halit çok sevinir, ama bir hükûmet meselesi çıkmasından, bir terslik çıkıp geri dönmekten, bu arada Fransızlarla da bozuşmaktan korkar, huzursuz olmaktansa resmi affı beklemeyi uygun görür. Cevap Atatürk'e arzedilir. Büyük adam gücenmek yerine ona hak verir [20].

14. Atatürk'ün Amerika'daki etkisi ve Yüzelliliklerden Filozof Rıza Tevfik'in Amerika macerası:

Yine yüzelliliklerden olan ve bu yıllarda, Lübnan'da yaşamakta olan Rıza Tevfik'le 1938'de aftan hemen sonra yapılan bir röportaj, Atatürk'ün dışarıdaki etkilerine işaret etmesi bakımından ilginç motifler taşımaktadır.

Filozof birkaç yıl önce konferanslar vermek üzere Amerika'ya gitmiştir. Orada konferanslara çok rağbet vardır ve bu yolla binlerce dolar kazanmayı ummaktadır. Ama nereye gittiyse karşısına

---

19 Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, s. 149-151 ; Hulki Öcal, **Hatay Savaşı**, s.73.

20 Refik Halit Karay, **Bir Ömür Boyunca**, s.214.

Henri Ford çıkmaktadır. Adam sanki tüccar değil, devlet içinde devlettir, ülkede kuş uçurtmamaktadır ve üstelik bir Kemalizm hayranıdır. (Hatta Rıza Tevfik'e göre İngiltere Kralı Altıncı Corc bile iliğine kadar Kemalisttir!). Onun 150'lik olduğunu öğrenince Atatürk aleyhinde konuşacağını zannederek gittiği her yerde konferans vermesine engel olurlar. Halbuki filozof güneşe yumruk sallayacak kadar ahmak değildir! O, Gümülcine'de seçim propagandası sırasında nasıl dayak yediğini, Maarif Nazırı olduğunda müsteşarının yüzünü unutup her gün misafir zannederek kahve ısmarlayıp kimsiniz efendim diye sorduğunu, Fuzuli'ye "*acem şairidir*" dediği için Darülfünundan nasıl sepetlendiğini anlatıp Amerikalıları güldürerek paraları cebine indirecektir, ama onu Atatürk aleyhinde konuşacağını zannederek konuşmasına fırsat vermezler, dolayısıyla umduğu paraları kazanmasını engellerler, Filozof ta hayal kırıklığı içinde geri döner [21].

1937 yılında Sancak davasının çözümü üzerine Atatürk'ün Yüzellilikler için af çıkarılmasını arzu etmiş, ama hükûmette bir hareket olmamıştır.

15. İskenderun Sancağı için siyasi mücadelenin başlaması: Hatay adı, Hatay bayrağı

9 Eylül 1936'da imzalanan Fransa- Suriye anlaşması İskenderun Sancağı'nın özel statüsünü dikkate almamıştı. 1 Kasım 1936'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açış nutkunda Atatürk Sancak konusuna da temas etti. Bu konuşma mecliste büyük heyecan yarattı, coşkun sevinç gösterileri oldu ve gözyaşlarıyla alkışlandı. Yabancılar bu konuşmayı bir ültimatom olarak değerlendirdi.

Gerçekten de bu müdahele Hatay için mutlak kurtuluş demekti. Türkiye artık güçlüydü ve hakkı olan yurt parçasını istiyordu !..

Atatürk, 2 Kasım 1936 günü, aynı zamanda Antalya Mebusu olan Tayfur Sökmen'i çağırttı. Ona, *"Sökmen, bugünden itibaren dâvâya resmen el kondu. Antakya- İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle "HATAY"* dır. Cemiyetinizin adını *"HATAY EGE-*

---

[21] Hilmi Yücebaş**, Filozof Rıza Tevfik, Hayatı-Şiirleri-Hatıraları**, İstanbul l957, s. 106-108. Röportajı yapan kişi Yüzelliliklerden Tarık Mümtaz'dır)

MENLİK CEMİYETİ" olarak değiştirin ve faaliyetinizi bu isim altında yürütün.... Gazânız mübarek olsun, Allah utandırmasın ve muvaffak etsin" diyerek gerekli talimatı verip Sökmen'i gönderdi [22].

Atatürk'ün talimatı yerine getirilerek *"Antakya İskenderun Türkleri Yardım Birliği"'nin adı* 12 Aralık 1936 günü ı *"Hatay Erkinlik Cemiyeti"* olarak değiştirildi.

Aralık 1936'da Hatay Bayrağı'nın şeklini bizzat Atatürk belirledi ve Hataylılara armağan etti...

16. Atatürk'ün Hatay konusunda İstediği dinamizmi göremeyince basın yoluyla hükûmeti eleştirip baskı uygulaması:

Gece gündüz Hatay meselesiyle uğraşan Atatürk, çözüm konusunda gelişme olmayınca Meclis'teki müzakerelerin sonucunu ve hükûmetin kararını da değerlendirerek meseleyi bizzat halletmek üzere 5 Ocak 1937 günü Istanbul'dan trenle yola çıktı. Hedef Hatay idi…Yola çıkar çıkmaz ordunun güneydeki birliklerinin komutanlarına birliklerini güney sınırlarına doğru kaydırmalarını emreden Atatürk, bu arada Basvekili, Hariciye ve Dahiliye Vekillerini ve Mareşal Fevzi Çakmak'ı da Eskişehir'e çağırtmıştı

6 Ocak günü Eskisehir'de Basbakan Inönü, Maresal Fevzi Çakmak, İçisleri ve Dışisleri Bakanlari ile yapılan ve 4 saat süren Hatay toplantısında Atatürk'e Ikinci Dünya savaşının pek yakın olduğu, Hatay konusunda *"bir askerî harekât şıkkına girmenin mahzurlu olacağı"* konusunda görüş bildirildi. Bu açıklamalar üzerine Atatürk onların görüşüne katıldığını ifade ederek girisiminden vazgeçti. Eskişehir'den ayrılıp Afyon'a uğradıktan sonra 7 Ocak günü Konya'ya vardı, sonra yoluna devam ederek Ulukışla'ya geçti. Aynı gün Paris'te gerçekleşen Davaz-Viénot görüşmesinden sonra Fransızlar tutum değiştirdi [23] ve bundan sonra Atatürk Niğde üzerinden

---

[22] Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, s.166-167; Mehmet Tekin, **Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen**, Antakta 2002, s.65-66

[23] 7 Ocak günü, bir Atatürk hayranı olan Fransız Meclis Başkanı Herriot Türkiye'nin Paris Büyükelçiliğine giderek Büyükelçi Suat Davaz'a, **"Aman azizim Büyükelçi, hemen Hükûmetinize yazınız, Fransa Hükûmeti Atatürk'ün isteğini yerine getirecektir"** demiştir. Hamdi Selçuk, **Hatay'ın O Günleri**, s.88

Ankara'ya döndü. Ama bu yolculuk süresince başta güney bölgeleri olmak üzere bütün millet savaş çıkacakmış gibi, adeta Atatürk'ün bir işaretini beklemişti..

Atatürk'ün yolculuğundan beş gün sonra Antakya'da yapılan ve 60 bin (ya da 80 bin) Türk'ün katıldığı muazzam gösteri, sanki ona "Paşam, hazırız" mesajı veren bir cevaptı.

17. Atatürk Hatay davası konusunda çok kararlı olmasına ve sabırsızlanmasına rağmen başvekilin bu konudaki isteksizliği ve gizli muhalefeti ona sıkıntı veriyordu. Bu yüzden Kurun gazetesinin 22-26 Ocak 1937 tarihleri arasındaki nüshalarında Asım Us imzasıyla yayınlanan yazılarla hem hükûmeti eleştirip harekete geçmeye, dinamik bir politika izlemeye davet etti, hem de Fransa'yı eleştirerek gözdağı verdi. (Atatürk aynı yöntemi daha önce Aralık 1936'da uygulamıştı.). Böyle bir yöntem bir devlet başkanı tarafından belki de dünyada ilk defa kullanılıyordu. Sonbahara doğru Başvekil değişikliği yapılarak İnönü'nün yerine Celal Bayar Başvekil olmuş, Atatürk'ün istediği çizgide bir Hatay politikası izlenmeye başlamıştı. Nihayet Milletler Cemiyeti İskenderun Sancağı'na (Hatay) bağımsızlık verilmesini kabul etti. Şimdi seçimler yapılacaktı. Suriye Milletler Cemiyeti'nin bu kararına gösterilen tepkilerle çalkalandı.

Böyle gergin bir ortamda Mart 1938'de Suriye Başveziri **Cemil Mürdüm'ün** Şam'da kendisiyle görüşen Cumhuriyet gazetesi muhabirine söylediği sözler çok anlamlıydı. Başvekil diyordu ki: Atatürk yalnız Türklerin değil, bütün şarkın atasıdır. Bütün şark milletleri onun açtığı nurlu yolu takip etmektedir ve bu yolda devam edeceklerdir. Eğer Atatürk olmasaydı Şark milletlerinin hali ne olacaktı? Binaenaleyh, onun adı "Atatürk" değil, "**Ataşark**" tır… [24]

Herbert Melzig ise Atatürk'le ilgili olarak yazdığı kitabında hemen hemen buna yakın ifadeler kullandıktan sonra "Onun hüviyeti Nil sahillerinden eski Çin denizine kadar bir efsane olmuştur" diyordu[25].

Atatürk 1938 yılı başlarında rahatsızlanmış, tedavisine başlanmıştı. Hatay davasına zarar vereceği endişesiyle basında bu konuda haber yayınlanmamasına özen gösteriliyor, olumlu haberler verilme-

---

[24] Mehmet Tekin, **Hatay Basınında Atatürk**, s. 106

[25] Mehmet Tekin, **a.g.e.**, s. 107

sine çalışılıyordu. Ama dış basın bu haberleri abartarak verdiğinden Fransızlar işi ağırdan almaya başlamış, adeta bir beklenti içine girmişlerdi. Amaç, Hatay Türklerinin maneviyatını sarsmak ve mücadelenin yararsızlığını kabul ettirmekti.

19 Mayıs 1938 günü Beyrut'tan Avrupa ve Amerika'nın her tarafına çekilen ve Atatürk'ün tehlikeli bir surette ve devlet ilerine bakamayacak derecede ağır hasta olduğunu duyuran telgraflar Atatürk'ün tepki göstermesine, üzülmesine yol açtı.

Doktorlar Atatürk'ün günde 23 saat dinlenmesi gerektiğini söylüyorlardı. Ama o, Hatay meselesini ve milletine verdiği sözü düşünerek 19 Mayıs günü Ankara'da Gençlik ve Spor Bayramı törenlerini izledikten sonra, saat 17.00'de özel treniyle Ankara'dan Mersin'e doğru önemli bir yolculuğa çıktı. Hem güneyde durumu sınıra yakın bir yerden inceleyecek, Adana-Mersin civarındaki askerî birlikleri teftiş edecek, hem de Fransa'ya ve dünya kamuoyuna gerekli mesajları verecektir. (Bu sırada Türkiye'nin 30 000 kişilik bir kuvveti beklemekte, birliklerin manevraları devam etmektedir.)

20 Mayıs günü saat 13.00'te Mersin'e varan Atatürk halkın coşkun sevinç gösterileriyle karşılandı. Sonra istasyonda askerî birliklerin dört saat süren geçit resmini ayakta izledi.

Atatürk kendisiyle ilgili propagandaları etkisiz hale getirmek amacıyla, geçit resmi sırasında bol bol resim çekilip, mümkün olduğu kadar çabuk çoğaltıldıktan sonra Hatay'a gönderilmesini emretti. Fotoğrafçılar bütün gece çalışarak resimleri çoğalttılar. Ertesi gün bu resimler Mersin Valiliği'nce özel kuryelerle Hatay'a gönderildi[26]. Mersin'den gelen resimler Antakya'da gazeteci Selim Çelenk'e ulaştırıldı. Selim Çelenk gece Halep'e giderek klişe yaptırıp döndü ve resim 25 Mayıs günü Antakya'da *Atayolu*, Iskenderun'da "*Hatay*" gazetelerinde yayınlandı. Bu gazetede resmin üstünde" Büyük Şef Mersin istasyonunda dünyanın karşısında ayak üstündedir." Resmin altında ise: Şarkın güneşi başucumuza indi. SEVİN HATAY ÖĞÜN ŞARK SELAM DUR EMPERYALİZM" yazıları vardır [27].

Gerek bu iki gazeteden, gerekse diğer ajanslardan Atatürk'le

---

[26] Selim Çelenk, **Hatay Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Yayına hazırlayan: Günay Çelenk, Antakya 1997, s.96-97

[27] **Hatay** 25.5.1938

ilgili fotoğraf ve haberleri gören Türkler ümitle doldu, Araplar ve Fransızlar askerî harekat endişe ve telaşına kapıldılar.

Diğer yandan, Ankara'da Hatay'la ilgili olarak yabancı ülkelerin elçileri ile yapılan görüşmeler günü gününe Atatürk'e ulaştırılıyordu... Atatürk, bu mesele çözümlenmeden Ankara'ya dönmeyeceğini söylemişti. Gelişmelerle ilgili yeni durumu Ankara'dan telefonla kendisine arzeden Başvekil Celal Bayar'a şöyle talimat verdi :

"- Ecnebi sefirlere deyiniz ki, Atatürk Mersin'dedir ve Hatay meselesi halledilinceye kadar Mersin'de kalacaktır"[28].

23 Mayıs 1938 günü Milletler Cemiyeti, Türkiye'nin talebi üzerine yaptığı toplantıda Türk tezini kabul etti, *"hiçbir Türk'ün İslam-Sünni yazılamayacağına"* karar verdi. Karar telgrafla Antakya'daki heyet sekreterliğine (Seçim Komisyonu Sekreterliği) bildirildi. 24 Mayıs günü Mersin'e telefon eden Başvekil Celal Bayar Valiye,

"- Atatürk'e arzediniz. Fransız ve İngiliz Elçileri ile görüştüm. Bütün şartlarımızı kabul ediyorlar" mesajını iletti. Atatürk bunu öğrenince memnun oldu [29].

Aynı gün Atatürk Adana'ya gitti. Şehirde kendisini mahşeri bir kalabalık sevinç gösterileriyle karşıladı.. Bundan sonra piyade ve topçu birliklerinin geçit resmi başladı. Tören için dört tümenden oluşan sefere hazır bir tören birliği hazırlanmıştı ve her türlü tören protokolünün ötesinde, generaller de tümenlerinin başında yaya geçiyorlardı. Geçit resmi uzadıkça rahatsızlığı ve yorgunluğu arttığından Atatürk törenin çabuk bitmesi için *"daha çabuk, daha çabuk"* diye hızlı geçmeleri emrini verdi. Asker hızlı yürüyüşle geçit resmini bitirdi. Aynı akşam trenle Ankara'ya hareket edildi. 25 Mayıs günü Ankara'ya varan Atatürk, oradan İstanbul'a gitti. Hastalığın ağır günleri başlıyordu.

Bundan sonra Hatay süreci hızlandı. İki hafta sonra Org. Asım Gündüz başkanlığında bir Türk askerî heyeti Antakya'ya giderek Fransız askerî heyeti ile görüşmeler yaptı. Seçim güvenliğini sağlamak için Türkiye ve Fransa Sancak'a asker gönderecektir, ama bazı

---

28 Bedi Şehsuvaroğlu, **Atatürk'ün Sağlık Hayatı**, İstanbul 1981, s. 70-71

29 Şehsuvaroğlu, **Atatürk'ün** … s. 70-71

hususlarda anlaşma sağlanamayınca Asım Gündüz'ün görüşmeleri keserek dönmesi gündeme geldi. Celal Bayar Mareşali, Emniyet Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer'i ve Numan Menemencioğlu'nu da alarak, durumu Atatürk'e arzetmek üzere birlikte İstanbul'a gittiler ve Savarona yatında dinlenmekte olan Atatürk'ün huzuruna çıktılar. Atatürk, kendisine arzedilen bilgileri dinledikten sonra en uygun çözümü gösteren bir talimat verdi, bu çözümü Fransızlar da kabul ettiler [30]. Bu talimatın Antakya'daki heyete iletilmesinin hemen ardından Antakya'da son oturumlarda anlaşma sağlandı... 2 Temmuz 1938 günü parafe edilen Askeri Anlaşma 3 Temmuz 1938 günü saat 08.00'de imza ve teati edildi [31]. Askeri heyet Antakya'dan ayrıldı.. Ertesi gün pazar olmasına rağmen Fransız Dışişleri Bakanlığı çalıştırılır ve Türkiye ile Fransa arasında askerin Hatay'a girişini sağlayan anlaşma imzalandı. 5 Temmuz 1938 günü 48. Takviyeli Dağ Alayı, halkın coşkun ve hasret dolu gösterileri ve sevinç gözyaşları arasında iki koldan (Hassa ve Payas) Hatay'a girerek Atatürk tarafından belirlenmiş olan yerlerde konuşlandırıldı. [32].

Türk askerinin girişiyle Hatay kurtulmuştu!

19. İnsani duyguların ve büyüklüğün zaferi: Yüzelliliklerin affı

1938 yılı Cumhuriyetin 15. yıldönümüdür. Atatürk Meclis tatile girmeden af çıkmasını ister ve bu işin takibiyle Dışişleri Bakanını görevlendirir. Sonuçta Atatürk, bu defa da şiddetle karşı çıkanlar bulunmasına rağmen, olayı bizzat takip eder ve "Büyük milletin eseri kadar affı da büyüktür" diyerek genel af çıkartır [33].

Ve bu af çıkarılırken devlet hiç kimseye de sormaz!

Yüzellilikler affedilmişlerdir. Ama 10 yıl görev alamayacaklardır. Bu yüzden kimse kendilerine iş vermez. Atatürk bunu öğrendiğinde üzülür ve "bir kimsenin ekmeksiz kalmasını istemeyiz. Onları

---

30 Arı İnan, **Tarihe Tanıklık Edenler**, Ankara 1997, s.92-94 (Şükrü Sökmensüer'le mülakat bölümü: s.87-158

31 **Yenigün**, 3.7.1938, 5.7.1938

32 Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C. 2, s. 648-651: Mehmet Tekin, **Mehmetçik Hatay'da**, Antakya 1988; Arı İnan, **Tarihe Tanıklık Edenler**, Ankara 1997, s. 92-94

33 Hulusi Turgut (derl.), **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları**… s. 350

memlekete aç bırakmak için getirmedik" diyerek bu olumsuz davranışa engel olur.

Yüzelliliklerin affı küçümsenmeyecek önemde ve dünya çapında bir olaydır ama Atatürk'ün bu yiğitliğini kimse anlayamamış, takdir edememiştir:

Refik Halid'e göre, Meclis'te karşı çıkanlara rağmen ittifakla kabul edilen Yüzelliliklerin affı, Türkiye dışında yabancı ülkelerde tek bir politika suçlusu bırakmamıştır ve bu, dünya çapında bir rekordur! [34]

Yüzelliliklerin affı Atatürk'ün değme yiğite nasip olmamış, çok yüksek ve çok insanca hareketlerinden bir tanesidir ve umumi politika tarihinde bile yer alacak değerdedir. Çünkü o listede Refik Halid ve benzeri birkaç kişi dışında, eli silahlı, beli tabancalı niceleri vardır! Ve hepsi kayıtsız şartsız affedilmiştir. Refik Halid, bunun küçümsenmeyecek bir iş olduğunu belirttikten sonra, bu bahsi Atatürkçü muharrirlerin ve hatıracıların yazılarında belirtmeyişlerine ve onun parlak icraatı arasında anmayışlarına hayret eder. Çünkü bu, emsalsiz ve küçümsenmeyecek bir iştir [35].

20. Bir devlet adamının kurduğu İkinci devlet - Atatürk'ün son eseri:

Hatay Devleti. 2.9.1938,

Hatay'da seçimler Türk askerinin varlığı sayesinde huzur içinde yapıldı ve Hatay Devleti meclisini oluşturacak milletvekilleri seçildi. Atatürk, müstakbel Hatay Cumhurreisinin Tayfur Sökmen olmasını istediğinden, Tayfur Sökmen, kuruluş hazırlıklarına katılmak üzere 25 Ağustosta Dörtyol'dan Antakya'ya gitti.

---

34 Refik Halit, **Bir Ömür**… s. 212

35 Refik Halit, **Bir Ömür**…209-212; Cemal Kutay, **Yüzellilikler Faciası**, İstanbul 1955, s. 16-17; Barış Andlaşması, Lozan, 24 Temmuz 1923, VIII-Genel Affa ilişkin Açıklama ve Protokol (Protokol), İsmail Soysal**, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I.Cilt (1920-1945), 2. Baskı, Ankara 1989, s.189-190; Ayrıntılı bilgi ve 150'liklerin listesi için bkz: Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi** TBMM II:Dönem, 1923-1927, TPT Araştırma Grubu-TBMM Vakfı Yayını no:1, Ankara 1993, s. 567-585.

2 Eylül 1938 günü Hatay Millet Meclisi'nin Antakya'da Gündüz Sineması'nda toplanmasıyla Hatay Devleti kurulmuş oldu. Meclis başkanlığına Abdulgani Türkmen seçildi, yapılan konuşmalardan sonra yemin töreni yapıldı, bütün milletvekilleri Türkçe yemin ettiler.

Daha sonra Tayfur Sökmen 40 Mebusun oy birliği ile Devlet Reisliğine seçildi.. Devletin adı "HATAY DEVLETİ" olarak kabul ve ilan edildi. Hatay Devleti bir Türk devleti, bayrağı Atatürk'ün çizdiği bayrak ve millî marşı Türk İstiklal Marşı'ydı [36].

21. Türkiye'nin ve dünyanın büyük kaybı, Hatay'ın En Büyük Yası

10 Kasım 1938 günü Türk dünyası eşsiz bir lideri, Türkiye Cumhurbaşkanını, Hatay en büyük âşığını, kurucu ve kurtarıcısını kaybetti. Atatürk'ün ölümünün öğrenilmesi Hatay'da derin bir üzüntü yarattı. Bütün halk yas tutuyordu. Hatay'da bir ay millî matem ilan edildi.

Bayraklar yarıya indirildi ve dükkânlar kapatıldı, okullar tatil edildi. Minarelerde salâlar verildi, kiliseler çanlarını çaldılar.

Lübnan Meclisinde milletvekilleri Atatürk için 5 dakikalık saygı duruşu yaptı.

Beyrut'ta Atatürk için muazzam bir cenaze töreni düzenlendi, şehir baştan başa bir matem havasına büründü, Lübnan'da millî matem ilan edildi.. Lübnan müftüsü tarafından verilen bir emirle bütün Beyrut camilerinde gaip namazı kılındı, büyük ölünün ruhuna dualar okundu. **Şam**'da bayraklar yarıya indirilerek matem ilan edildi, Cuma günü namazdan sonra Emevi camiinde Atatürk için gaip namazı kılındı, dualar edildi [37].

Çin gazeteleri Atatürk'ün Asya'daki bütün milletlerin babası, mürşidi, rehberi ve kurtarıcısı olduğunu, Çin milletinin, en büyük şefin ölümüne kardeş Türk milleti ile birlikte ağladığını yazdı.Batı basınında olduğu gibi Ortadoğu basınında da Atatürk hakkında çok etkileyici yazılar yayınlandı. Örnek olarak, Beyrut'ta çıkan Ebabil

---

[36] Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, s. 98

[37] **Yenigün**, 15.11.1938; Mehmet Tekin, **Hatay Basınında Atatürk**, s. 135-136

gazetesi şöyle yazıyordu:

"**Ataşark ölmüştür. Sultanları kovan, orduları tarumar eden, Çanakkale kahramanı, sakarya'nın halikı Mustafa Kemal öldü. Türkiye'yi yoktan var eden, onu en kuvvetli devletler mertebesine çıkaran, vatanı kölelikten efendiliğe, zilletten şerefe götüren Atatürk öldü. Zulmün en büyük düşmanı, ebedi Kemalizm rejiminin ilâhı öldü. Adı anılınca önünde en kahhar başların eğildiği Gazi öldü. Kalplerimiz bu azim haile karşısında titriyor. Mantık durmuştur.**"[38]

.....

Atatürk, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyıla en büyük armağanıdır. O, başarı merdivenlerinde hızla yükselmiş, ama bu yükseliş onu hırsın çılgın dalgaları arasına sürükleyememiş, o, gerçekçi bir dünya insanı olarak kalmış, gücünün temelindeki halkçı kaynağı asla gözardı etmemiştir.

Atatürk, çağını çok iyi kavrayarak savaş meydanlarına sığmayan bir kumandan, çağına ve bölgesine sığmayan dünya çapında bir devlet adamıdır.

O, tarihte **iki devlet kuran devlet adamı** olma ayrıcalığına sahip tek insandır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Atatürk'ün hayatında Hatay, gerek Yıldırım Orduları Komutanlığı, gerekse Cumhurbaşkanlığı döneminde çok özel bir yere sahip olmuş, ve hayatının son dakikalarına kadar bu konu ile meşgul olmuştur.

10 Kasım1918'de Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığından ve Adana'dan buruk ayrılışından 10 Kasım 1938'e kadar olan dönemde Atatürk hem Hatay'ın işgalinin acılarını, hem de gerçekten müstesna bir zafer olan Türk askerinin Hatay'a tekrar girişini ve Hatay Devleti'nin kuruluşunu görmenin doyulmaz mutluluğunu yaşamıştır. Böyle bir mutluluk her faniye nasip olmaz. Onun ölümüyle Hatay'la ilgili projeleri de bir sır olarak kalmıştır. Nihayet Hatay Devleti de 29 Haziran 1939'da kendi varlığına son vererek Türkiye'ye katılma kararı almış ve 23 Temmuz 1939'da 18 yıldır ayrı kaldığı Türkiye'ye katılarak anayurdunun seçkin bir ili olmuş-

---

38 **Yenigün**, 15.11.1938; Mehmet Tekin, **Hatay Basınında Atatürk**, s. 134-135

tur.

Atatürk'ün, Hatay mücadelesi sırasında başvurduğu yöntem ve yaklaşımların hepsi yeni, özgün, amaca, çağa ve uluslararası hukuka uygun uygulamalar olup, her biri örnek birer gelişme olarak tarihe geçmiştir. O sadece Türklerin değil, tüm mazlum milletlerin atası ve önderiydi. Bu yüzden ölümüne milletler ağlamış, çağında ve çağımızda bir emsali de henüz yetişmemiştir. Ama onu iyi kavramış nesillerin yetişmesi ve bu nesillerin onun emanetine sahip çıkması onun varlığı kadar önemli bir zenginlik olacaktır.. Millî Eğitim Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı bu konuda gecikmeden tedbir almalı, yeni nesillerin test ve tost arasında sıkışmış, kültürüne yabancılaşmış, yabancı dizi ve çizgi film kahramanlarına hayran nesiller olarak değil, Atatürk'ün ilkelerini, ideallerini ve hayat felsefesini özümsemiş fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür nesiller olarak yetişmeleri için her şey yapılmalıdır. Böylece Türk milleti ve Türkiye Cumhuriyeti sonsuza kadar yaşayacak ve Atatürk'ün ruhu şad olacaktır.

KAYNAKLAR:

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938), Türk Inkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1964

Atay, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul 1998

Banoğlu, Niyazi Ahmet, **Nükte ve Fıkralarla Atatürk**, Ankara 1981

Borak, Sadi, **Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri**, 2. Basım, İstanbul 1997

Çelenk, Selim, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Yayına Hazırlayan: Günay Çelenk, Antakya 1997

Dumont, Paul, **Mustafa Kemal**, Çeviren: Zeki Çevikkol, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1993

Ebcioğlu, Hikmet Münir, **Kendi Yazılarıyla Refik Halid**, İstanbul 1943

İnan, Arı, **Tarihe Tanıklık Edenler**, Ankara 1997

Karay, Refik Halit, **Bir Ömür Boyunca**, İstanbul1990

Konuralp, Nuri Aydın, **Hatay Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi**, Yayına Hazırlayan: Abdurrahman Konuralp, İskenderun 1996

Konyalı, İsmail Hakkı (Sefil Molla), Sefil Molla Divanı (Yazma)

Mechin, Benoist, **Mustafa Kemal-Bir İmparatorluğun Ölümü**, Türkçesi: Zeki Çelikkol

Miralay Sedad, **Yıldırımın Akıbeti**, Erkânı Harbiyei Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi yayını, Ankara 1927

Mumcu, Ahmet, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul 1992

Mumcu, Ahmet, M.Kamil Su, **Lise ve Dengi Okullar İçin T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük**, 4.Basım, İstanbul 2003

Müderrisoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Ankara 1981

Rafik, Abdulkerim, "Türkiye-Suriye İlişkileri" Çeviren: Sebahattin Samur, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 88 (Şubat 1994)

Selçuk, Hamdi, **Hatay'ın O Günleri**, İstanbul 1972

Şehsuvaroğlu, Lütfi, **Atatürk'ün Sağlık Hayatı**, Ankara 1981

Sherrill, Charles H., **Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal**, Çeviren: Alp Ilgaz, Tercüman yayınları.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, C. 2, İstanbul 1973

Şimşir, Bilal N., **Atatürk'ün Hastalığı**, Ankara 1989

Tekin, Mehmet, **Hatay Basın Tarihi**, Antakya 1985

----------, **Hatay Basınında Atatürk**, Antakya 1994

----------, "Hatay basın tarihinin altın sayfalarından biri: Yeni Mecmua", **Güneyde Kültür**, Sayı: 111 (Mayıs 1998)

----------, **Hatay Tarihi** (2. Basım), Antakya 1999

----------, "İşgal yıllarında Antakya'da bir spor kulübü: Gençspor Kulübü", **Güneyde Kültür**, Sayı: 16 (Haziran 1990)

----------, **Mehmetçik Hatay'da**, Antakya 1988

Turgut, Hulusi (Derleyen), **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, 2.Basım, İstanbul 2005

Vaidis, Thomas A., **Kemal Atatürk, Yeni Türkiye'nin Kurucusu**, Çeviren:Ahmet Angın, İstanbul 1967

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**-Fransız arşiv belgeleri açısından, 1919-1922, Ankara 1994

Yıldırım, Mustafa, **58 Gün- Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına**, İstanbul 2004

Yücebaş, Hilmi, **Filozof Rıza Tevfik, Hayatı, Şiirleri, Hatıraları**, İstanbul 1957

TÜRKÇÜLÜK, ATATÜRK VƏ AZƏRBAYCAN

Hidayət ORUCOV

Hörmətii simpozium iştirakçılar,

əziz bacılar, qardaşlar,

ilk öncə sizin hamımzı salamlayır, Atatürk Kültür, Dll və Tarix Qurumu Başqanlığının keçirdiyi bu beynəlxalq simpoziumun Böyük Atatürk irsinin dərindən öyrənilməsi və çağdaş nəsillərə çatdınlması işinə yeni töhfə olacağına ümdli olduğumu bildirirəm.

Varlığı və tarix səhnəsində özünütəsdiqi neçə min illerle ölçülən Türk xalqı Tannnın ona verdiyi hürr və qəhrəmanca yaşamaq duyğusunu həmişə bağrının başında bəsləmiş, könlündə bayraq kimi dalğalandırmışdır. Tarix səhnəsinə çıxdığ. gündən ağlı, gücü, qüdrəti, qehremanlığı, insanseverliği və ədaləti ilə öz kimliyini dünya xalqlanna tanıtdırmış, böyük və şərəfli tarixi bir keçmişdən bu günə gəlib çıxmışdır..

Tarix boyunca iqlimdən - iqlimə, coğrafiyadan -coğraflyaya adlaya-adlaya bir-birinin ardınca 16 imperatorluq quran ulu milletimiz bu şanl. tarixi təkcə gücü-qüdrəti bahasına yox, həm də içimizdə din-iman kimi bəslədiyimiz müqəddəs Türklük və Türk adı eşqinə yaza bilmişdir.

Bu gün biz həmin tarixi qürur və fərəh hissilə oxuyuruq. Bütün şanlı tarixlər, bu cür biməfəsə, iftixarla oxunur, amma onlar təbii ki, oxunduğu qədər asan yazılmayıb. Onun hər səhifəsində dədə-babalarımızın min illər boyu çəkdiyi ağrı-acılar, tökülən qanlarımız durur. Bu mənada ən böyük zəfərlərimiz ən acı günlərimizdən başlayır. Bayramlarımızın yaranma səbəblərini axtarsaq, ulu babalarımızın olum-ölüm döyüşlərindən üzüağ, başı dlk çıxdıqlarının və gələcək nəsillərə həm təcrübə, həm də görk olsun deyə bu günləri bayram kimi qeyd edib yadigar qoyduqlarının şahidi olarıq.

"Ey Turk, Yuxarıda mavi göy çökmədikcə, aşağıda qara yer dəlinmədikcə sənin elini və töreni kim poza bilər". — Ulu Türk öndəri Bilgə Xaqanın səkkizinci yüzilliyin başlarından gələn səsi, indi də damarlarda qanımızı oynadan bu harayı əslində böyük Osmanlı İmperatorluğunun yaranmasıyla nəticələnən və yüz illər boyu sürən gələcək zəfərfərə bir çağırış idi.

Türk millətinin ən ağır gürıündə Tanrı həmişə özünün sevib seçdiyi sərkərdəni onun qabağına çıxarmış, bir millət olaraq bizi var edən ruhu, gücü və qüdrəti içimizdə ayağa qaldırmışdır. Bu mənada iyirminci yüzilliyin əvvəllərində Türk kimliyi və qüdrətinin yeganə simvolu sayılan sonuncu Türk imperatoriuğu - Osmanlı İmperiyası çökməyə başladığı zaman bir millət və dövlət olaraq olum-ölüm həddinə gəldiyimiz vaxt Ulu Öndər Mustafa Kamal Atatürkün tarix səhnəsinə çıxması da Tanrının Türklüyə və bütün Türk xalqlarına əvəzsiz ərməğanıydı.

Atatürk, Azərbaycan xalqının ümummillî lideri Heydər Əliyevin sözləriylə dəsək: 'Türk xalqının içindən çıxaraq Osmanlı İmperatorluğunun dağıntılarının, külünün yerində yeni bir çağdaş dövlət yaratdı".

O, Balkanlarda, qansoran imperialist dövlətlərin ac qurd kimi Osmanlı İmperiyasına nə cür hücum çəkdiyinin şahidi olmuşdu. Din qardaşlarımızın yaşadığı Ərəbistanda həmin dövlətlərin əl aitından dindaşlarımızı Osmanlıdan ayırmaq və özlərini millî maraqlarını təmin etmək xatirinə nələr etdiyini görmüşdü. Osmanlı dövləti eyniə Hun İmperiyası kimi dağıırdı, ancaq bu dağıntıların külündən yeni, müasir dünya düzəninə uyğun, çağdaş və demokratik əsaslı dövlət yaranmalıydı. Bu dövlət öz millî xarakterini qoruyub saxlamış, ən qədim Türk demokratiyasını, Türk əxlaqını, insanpərvərliyini, mülətsevərliyini hifz edən bir qurğuya malik olmalıydı. Atatürk bu fikirləri hələ zabitliyində beyninə həkk etmiş və bu müqəddəs yolda dönməz addımlar atmağa başlamışdı. Balkan savaşlarından sonra Birinci Dünya müharibəsi başlamış və tarixin ən qanlı döyüşlərindən biri hesab edilən Çanaqqala hərbində nə dərəcədə böyük sərkərdə olduğunu dosta, düşmənə sübut etmişdi. O, hərb meydanında dünyanın ən müasir silahlarla təchiz olunmuş ordularını hardasa əliyalın sayıla biləcək, ancaq vətəni qorumağa and içmiş, hər biri dünyaya bədəl mehmetçiklərlə məğlub etmişdi. Bu cür dar ayaqda Bakıdan, Şamaxıdan yola düşüb Gəlibolu yanmadasında mehmetçiklərlə çiyirvçiyinə döyüşən Əziz kimi oğullarımızın şəhidlik şərbətini içməsi bizlər üçün də böyük qürur mənbəyidir. Anadolu

torpaqlannda şəhid düşmüş babalarımızın qoyduğu qardaşlıq mirasını bu gün bizlər təhvil almışıq və biz də gələcək nəsillərə onu ürək açıqlığı ilə təhvil verəcəyik.

Atatürk bu döyüşlərdə qalıb gəlsə də Osmanlı dövləti parçalanmaqdan özünü xilas edə bilmədi və imperialist dovlətlər Xərəi'möQn işğal olundu. Orduları dağıdılmış, fabrikləri bağlanmış, hər bir küncü düşmən çəkmələri altında çığnanan bir ölkədə o millətinə olan inama arxalanıb, hərbi übasını soyunub sadə vətəndaş libasında Azadlıq Hərbinə başladı. Ulu öndər Atatürk, mənsub olduğu mülətin qadir olduğu qüdrət haqda bu fikirdə idi: "And içərək sizi inandırıram ki, bizim millətimizin mənəvi qüdrəti bütün millətlərdən üstündür.

Türk milləti, gözəl olan hər şeyi, hər mədəni hadisəni, hər yüksək şeyi sevər, onu layiqincə qiymətləndirər. Ancaq hər şeydən üstün tutduğu bir şey vardırsa, o da qəhrəmanlıqdır".

Atatürkün rəhbərliyində Anadoluda azadlıq hərbi aparılarkən, Azərbaycanda da çar imperiyasının caynağından xilas olmaq uğrunda bir mübarizə gedirdi. Bu mübarizəyə qoşulanlar da ilhamını Anadoludakı azadhq hərbindən alırdı.

1918-ci İldə hələ Türkiyə Cümhuriyyəti yaranmadan Azərbaycanda, şərqdə ilk demokratik cümhuriyyət quruldu. Ancaq bu demokratik cümhuriyyətin ömrü çox da uzun olmadı. 1920-ci ildə Azərbaycan Qızıl Ordu tərəfindən işğal olundu. Hakimiyyətə bolşeviklər gəlsələr də xalqm ürəyində Anadoludakı qardaşlarına duyduğu sevgi azalmadı. Əksinə, onlara hər vasitə ilə köməklik etmək, bu mübarizədə daim onların yanında yer tutmaq arzuları daha da artdı. O vaxtlar Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasına rəhbərlik edən Nəriman Nərimanov xalqın bir oğlu kimi qəlbində Türkiyəyə qarşı böyük sevgi bəsləyir və ölüm-dirim savaşı içində çabalayan Türkiyə ilə yaxın əlaqələr saxlayır, qardaş Türk xalqına əlindən gələn hər cür köməkliyi göstərməyə çalışırdı. Təsadüfi deyil ki, 3 May 1920-ci il tarixində Atatürk Şərq Cəbhəsi komandiri Kazım Qarabəkir Paşaya yolladığı məktubunda yazırdı: "Hal-hazırda dövlətin əlində bir quruş belə pul qalmayıb. Daxildə dövlətə pul tapa biləcəyimiz bir mənbə də yoxdur. Başqa mənbələrdən pul tapana qədər Azərbaycan hökümətindən mümkün qədər borc pul almağımız üçün əlinizdən gələni etməyinizi xahiş edirəm".

1921-ci ilin içində Türk ordusunun dalbadal qazandığı birinci və ikin-

ci İnönü savaşları Azərbaycanda böyük bir coşğuya səbəb oldu. Nərimanov 23 Mart 1921-ci ildə Atatürkə yazdığı məktubunda bu nailiyyətlərə görə Türkiyə Böyük Millet Məclisi hökümətini, onun rəhbərini və qəhrəman Türk ordusunu təbrik etdikdən sonra deyirdi: "Paşam, Türk millətində bir ənənə vardır: qardaş qardaşa borc verməz, qardaş hər şəraitdə qardaşının əlindən tutar. Biz qardaş xalqlarıq və hər zaman və hər şəraitdə birbirimizin əlindən tutacağıq. Bu gün etdiyimiz də qardaşlıqdan savayı heç nə deyildir".

Atatürk yeni yaranan Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının varlığından böyük sevinc duyur, bunu Azərbaycanda yaranacaq müstəqil dövlətin ilkin addımı sayırdı. 1921-ci ilin 18 Oktyabrında Azərbaycanın Ankarada səfirliyinin açılışında Ulu Öndər Atatürk Azərbaycan bayrağını qaldırarkən söylədiyi nitqində demişdir:

"Səfir həzrətləri,

Bu gün bizə sevincli bir bayram yaşatdığınıza görə Böyük Millət Məclisi Hökümәti və şəxsim adına təşəkkür edirəm. Bu bay ram gününün mənim üçün xoşbəxt bir yönü vardır ki, o da müstəqil Azərbaycan Şura Hökümətinin bayrağını qaldırmaq şərəfini mənə bəxş etmiş olmasıdır.

Bəylər! Ankaraya yunanlıların, düşmənlərin bayrağı asılmaq istənirdi. Bu fürsəti həmd olsun ki, düşmənlərimiz əldə edə bilmədilər. Burada qardaş hökümətin, qardaş millətin bayrağını qaldırmaqla bəxtiyarlıq duyuruq.

Türkiyə və Azərbaycan arasındakı səmimi əlaqələrin, qardaşlığın dərəcesini izaha gərək yoxdur. Bu gün bayraq qaldırılması münasibətilə duyduğum bəxtiyarlığı iftixarla yad etmək istəyirəm.

Əziz dostumuz Əbilov həzrətləri! Bu gün Azərbaycanın müstəqilliyini təmsil edən bayrağı qaldırarkən əllərimin müəyyən duyğular və təsirlərlə titrədiyini duyuram. Həqiqətdə bayrağı qaldıran mənim əllərimdi; ancaq əllərimi hərəkətə gətirən, bugünkü bayramda mənən müşterək olan bütün Türkiyə xalqının həqiqi və səmimi qardaşlıq duyğularıydı".

Türkiyədə 1923-cü ildə Cümhuriyyət rəsmi şəkildə quruldu və Anadolu bütün düşmənlərdən biryolluq azad olundu. Atatürk ömrünün axırına kimi dövlətin güclənməsi, möhkəmlənməsi, xalqın rifaha qovuşması və Türkiyə Cümhuriyyətinin dünya dövlətləri arasında özünə layiq yer tutması uğrunda yorulmaq bilmədən çalışdı. O, dövrün tələblərini

çox yaxşı duyan, uzaqgörən bir dövlət adamıydı. Mustafa Kamal sadəcə Türkiyənin deyil, bütövlüktə Türk dünyasının gələcəyinin qayğısına qalır, nə zamansa bütün türk xalqlarının öz azadlıqlanna qovuşacaqlarına və millî dövlətlərini yaradacaqlarına inanırdı. Atatürk 1933-cü ildə Türkiyə Böyük Millet Məcllsinin açılması münasibətilə etdiyi çıxışında deyirdi: "Bu gün Sovetlər Birliyi dostumuzdur, qonşumuzdur, müttəfiqimizdir. Bu dostluğa ehtiyacımız vardır. Ancaq sabah nə olacağını heç kəs bu gündən bilə biiməz. Eynilə Osmanlı kimi, eynilə Avstriya-Macarıstan kimi parçalana bilər, dağıla bilər. Bu gün əlində möhkəm-möhkəm tutduğu millətlər əllərindən çıxa bilər. Dünyada təzə bir tarazlıq yaranar. Belə bir vaxtda Türkiyə nə edəcəyini bilməlidir... Bizim bu dostumuzun idarəsində dili bir, inamı bir, özü bir qardaşlanmız vardır. Onlara sahib çıxmağa hazır olmalıyıq. Hazır olmaq, sadəcə olaraq o günü gözləmok deyildir, hazırlıq görülməlidir. Millətlər buna nə cür hazırlaşır? Dil bir körpüdür... İnam bir köprüdür... Tarix bir köprüdür...

Köklərimizə enməii və hadisələrin böldüyü tariximizin içində bütövləşməliyik. Onların bizə yaxınlaşmasım gözləyə bilmərik. Biz oniara yaxınlaşmalıyıq..."

Böyük Atatürkün uzaqgörənliklə söylədiyi bu sözlər aradan 58 il ötdükdən sonra çin oldu. Başda Azərbaycan olmaqla keçmiş Sovetlər Birliyi tərkibində olan bütün Türk cümhuriyyətləri öz müstəqilliklərinə qovuşdu və millî dövlətiərini yaratdı. Bu yolda həm Ulu Öndər Mustafa Kamal Atatürk, həm də onun yaratdığı Türkiyə Cümhuriyyəti bütün Türk ulusları üçün bir nümunə oldu. Əslində millî təəssübkeşliyi olan və daim onuru yolunu izləyən Türk Cümhuriyyətlərinin aydınları, ictimai-siyasi, dövlət xadimləri kommunist rejimində də Atatürkə böyük məhəbbət bəsləyir və daim ondan öyrənməyə və bəhrəiənməyə, onun yolu ilə getrnəyə çalışırdılar. Bu mənada, bütün həyatı millətə şərəfü xidmət örnəyi olan ümummillî İiderimiz Heydər Əliyevin şəxsiyyəti, onun Böyük Atatürkün milü dövlətçilik ənənələrinə bağlılığı xüsusi maraq doğurur.

Atatürkün dövlət quruculuğu təcrübəsi, müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin banisi Heydər Əliyevin fəaliyyətində bilavasitə təzahür edir. Atatürk Türk xalqını, Türk dövlətçiliyini, Heydər Əliyev isə Azərbaycan xalqını və Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etmişdir.

Atatürk Azərbaycana nə cür məhəbbət bəsləyibsə, Heydər Əliyev də Türkiyəyə, Türk xalqına və Atatürkə o cür məhəbbət bəsləyibdir. Dahi

Şəxsiyyətin "Biz bir millət, iki dövlətik" sözləri birliyimizin və qardaşlığımızın bəyannaməsi kimi qəlblərimizdə iftixar və qürur hissləri doğurmaqdadır. Ümummillî liderimiz çıxışlarının birində deyirdi: "Azərbaycan xalqı öz millî azadlığı uğrunda mübarizə apararkən, millî istiqlaliyyətə nail olmaya, millî dövlətçiliyini yaratmağa çalışarkən daim Türkiyə xalqının dəstəyinə, dayağma arxalanmış, Mustafa Kamal Atatürkün qoyduğu yolla gedən Türkiyə Cümhuriyyətinin təcrübəsindən bəhrələnmişdir".

Atatürk ruhu, Atatürkçülük gəncindən ixtiyarınacan daim hər bir Azərbaycan vətəndaşının qəlbində yaşamış və bundan sonra da yaşayacaqdır.

Böyük Atatürkün ideyalarını öz idealı hesab edərək donmədən həyata keçirən ümummillî İiderimiz Heydər Əliyev Azərbaycan gəncliyinin Atatürk irsini daha dərindən öyrənməsi, Türkçülük ideologiyasına daha dərindən yiyələnməsi üçün 2001-ci il martin 9-da Bakıda Atatürk Mərkəzinin yaranması üçün sərəncam verdi. Heydər Əliyev uzaqgörənliyilə yaradılan bu mərkəz görkəmli türkoloq-alim, akademik Nizami Cəfərovun rəhbərliyi ilə qarşısına qoyulan vəzifələri bugün uğurla yerinə yetirir, Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin möhkəmlənməsi, millî-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsi və təbliği sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərir.

"Mustafa Kamal Atatürk bütün Türk dünyasının əvəzsiz, ölməz lideridir" deyən Heydər Əliyev ideyaları da Atatürkün ideyaları kimi ölməzdir. Bu iki tarixi şəxsiyyət, öz böyüklüyü, millətə, dövlətçiliyimizə sədaqəti ilə bir-birini tamamlayır və onların ölməz ruhu Türk Dünyasının işıqlı gələcəyi naminə bizim hamımızı birliyə, bütövlüyə və ortaq şanlı keçmişimizə, dədə-babalarımızın adına layiq qəhrəmanlıqlar göstərməyə səsləyir.

AŞIK VEYSEL ŞATIROĞLU'NUN ATATÜRK SEVGİSİ

Hüseyin ÖZER*

Değerli Dinleyenler,

"Millet, bir kültür etrafında kenetlenmiş insan topluluğudur. Kültür ise; toplumun en yüksek seviyede benzeşmesini sağlayan; insana, hayata ve varlıklara yaklaşışta, daha hoş, daha güzel, daha ulvî, daha aklî, daha ahlakî, daha iktisadî, daha rahat olduğuna inanılan bir yaşayış kurmayı hazırlayan, imân, kanaat, bilgi ve davranışlardan oluşan hayat tarzıdır." [1]

Kültürün taşıyıcı yanı dil'dir. Dil edebiyat eseri adı verilen kelimelerden oluşmuş söz birlikleriyle yaşatılır. Edebî eserlerin bir kısmı düz yazı (nesir) bir kısmıysa nazım'dır. Nazım çeşitli insan topluluklarında farklı şekilde algılanıp bu yöndeki ihtiyaç farklı karşılanmaktadır. Şehirli kültürün hâkim olduğu bölgeler de, tabiî ki anlamca üstü çok örtülenmiş nazım öne çıkmaktadır. Halk arasındaki kültür tabakaları da, zevkler de, biraz farklıdır. 'Halk Edebiyatı', 'Aşık Edebiyatı' konularında kendisiyle yapılmış bir söyleşi de Prof. Dr. Sadık Tural şu cümleleri kuruyor:

"Âşık edebiyatı dediğimiz, halkın bedîî ihtiyaçlarına (beğenisine) cevap veren özel saha bu zihniyetlerin yansımalarıdır. Âşık edebiyatı, yahut saz şiiri veyahut ferdî mahsul, hangisini kullanırsak kullanalım, bu gruba giren şâirleri, iki alt grupta toplamak mümkündür. İlk grup, duygu, düşünce ve hayallerini, belirli bir objeyi,

---

* Aşık Veysel Kültür Derneği Genel Başkanı

1 Sadık Tural, **Sorulara Cevaplar**, 2.bs., Yeni Avrasya y., Ank., 2003, s., 203.

merkeze koymak suretiyle terennüm edenler; âşığın objesi ferdî ise, bu umumiyetle zıt cinsten bir hanımdır. Subje bir hanım ise, bunun macerası da farklıdır.

"Diğer yandan mahallî problemleri ele alan bir mahallî grubun veya bir aşiretin, siyasi ve sosyal meselelerini nazm edip terennüm eden şâir ayrıdır. Gündeşlioğlu yahut Dadaloğlu ve benzerleri… Ancak kat'iyetle bildiğimiz şey, Dadaloğlu, Gündeşlioğlu gibi aşiret şâirleri, Osmanlı'nın arazi kanunnamesi 1858'de çıkıncaya kadar devletin kendisinden vergi almak üzere iskân etmeğe gayret ettiği bu yaylak kışlak nizamını benimsemiş Türk aşiretlerinin sözcüsüdür; çünkü, bu nizama bu intizama uymaya, kanunların ve vergi sistemlerinin dışına çıkmağa çalışır. Bu yaylak kışlak, hayvan besleme esaslı göçerliğe, gayet tabiî devlet razı olmaz. "Ferman padişahınsa dağlar bizimdir" anlayışı, aşiret şâirlerinin (aşiret âşıklarının mı demeliyim?) bir bakıma göstergesidir.

"Gerek Avşarlar, gerek Beydilliler, gerekse hususî bir nazım formu yaratacak kadar hususileşmiş olan Farsak boyunun (Varsak/Varsağ/Farsak) kendi aşiretleri arasındaki iskân problemlerini dile getirirken, nazmın imkanlarından faydalandıklarını (varsağı) ve bunlara da âşık denildiğini biliyoruz. Bunların saz çalıp çalmadığını bilmiyoruz. Bunlar bir bakıma eski ozan geleneğinin tipik örneğidir. Çünkü İslamiyet öncesi devrede bahşı, yırcı ne deniyorsa beşerî aşkla sınırlanmış bir insan değildir"[2].

Şehirleşen toplumlarda yazılı kültür daha çok önem kazandı ve zaman içinde yazılı kültür, sözlü kültürün önüne geçmeye başladı. Âşıkların ve diğer folklorik görüntülerin giderek şehirlileşen hayatımızdan ağır ağır çekildiği görüldü. Bunlar ortadan kalkmadı; kendi mahallî çevrelerinde varlıklarını sürdürdüler. Özellikle 20.yy.da Kars, Iğdır, Erzurum, Erzincan, Sivas, Kırşehir **'Âşık'** kavramına bağlı insanların genellik çalıp söyleyerek nadiren sazsız söyledikleri edebi parçalarıyla aşıklık geleneği sürdürüldü, gitti. Bunlardan bir kısmı radyo yayınlarının desteğini alarak, bir kısmı ise televizyonun veya üniversitenin ilgi ve desteğiyle varlıklarını sürdürmeye çalıştılar.

---

[2] Sadık Tural, **Sorulara Cevaplar**, 2.bs., Yeni Avrasya y., Ank., 2003, s., 153-154.

Ülkemizde yalnızca 2 üniversitenin ve 2 radyo olduğu bir zaman diliminde, 1950 öncesinde, ününü Türkiye'ye yayan 1 tek kişi vardır. Bu kişi Âşık Edebiyatının da, halk zevki ve şiirinin de, mahallî olandan millîye geçebilen bilincin de temsilcisiyidi. O örnek insan, Âşık Veysel idi. 79 yıllık ömründe, onu Sivas'ta keşfeden Ahmet Kutsi Tecer, Muzaffer Sarısözen ikilisinin köy enstitülerinde türkü ve bağlama öğretmenliği yaptırdığı yıllar dışında Âşık Veysel Sivrialan köyünden hiçbir zaman uzun süre ayrılmamıştır.

Yaşamını yeniden yazalım.

Veysel, Horasandan Batıya göçen Müslüman Türklüğün Alevi Bektaşi topluluklarından Sivas'a yerleşenlerinden birinin torunu olarak doğmuş, küçük yaşta suçiçeği hastalığından dolayı görmesini kaybetmiştir. Âşık Veysel kendisini Horasan'dan göçen Şatıroğlu Oymağının Şarkışla'ya göçen kolundan olduğunu söylüyordu. Âşık Veysel'in biyografisi kadar kendisine mahsus bir senaryoyla çok ilgi çekecek bir diziye dönüştürebilir pek az insan bulunur. Çünkü, gözleri görmeyen Veysel'in insanların boylarını tanımlayacak, elmaların olgunluğunu söyleyebilecek kadar sezgilerinin gelişmişliği dahil, Türkiye'deki sosyal problemlere bakış ve yorumlaması dahil, bir çok konu bu senaryoda yer alabilir.

Sivas ilinin Şarkışla ilçesinin Sivrialan köyünde hayatını sürdürüp tamamlayan büyük halk şairi Âşık Veysel 3 âşk ile yaşayıp öldü: Birincisi 'Yâr âşkı', ikincisi 'tabiat âşkı', üçüncüsü 'ilâhi âşk'.

Âşık Veysel'in ilâhi aşkı algılayışı ve nazma taşıması da, vatan sevgisi ve millet aşkını benimseyişi ve şiire dökmesi de, insanı hayran bırakacak kadar başarılıdır. Türk olmaktan şeref duyan Veysel'in uzun bir şiirinden aldığımız şu iki dörtlükle, bazı insanlara mesaj vermek isteriz. [3]

---

[3] **Dostlar Beni Hatırlasın** Âşık Veysel**, Hayatı ve bütün şiirleri**, Anka bs., Inkılap y., İstanbul, 2001, s.164-165.
'TÜRKÜZ TÜRKÜ ÇIĞIRIRIZ'

Dünya dolsa şarkıyınan
Türküz türkü çığırırz
Yola gitmek korkuyunan
Türküz türkü çığırırız

Türküz Türkler yoldaşımız
Hesaba gelmez yaşımız
Nerde olsa savaşımız
Türküz türkü çağırırız

Türküz Türkler yoldaşımız
Hesaba gelmez yaşımız
Nerde olsa savaşımız
Türküz türkü çığırırız

Türklerdir bizim atamız
Halis Türküz kanı temiz
Şarkı gazeldir hatâmız
Türküz türkü çığırırız

Bayramlarda düğünlerde
Toplantıda yığınlarda
Sıkılınca dar günlerde
Türküz türkü çığırırız

Yaylalarda yataklarda
Odalarda otaklarda
Koyun gibi koytaklarda
Türküz türkü çığırırız

Su başında sulaklarda
Türkün sesi kulaklarda
Beşiklerde beleklerde
Türküz türkü çığırırız

Hep beraber gelin kızlar
Bile coşar o yıldızlar
Koşulunca çifte sazlar
Türküz türkü çığırırız

İnler Veysel arı gibi
Bülbüllerin zârı gibi
Turnalar katarı gibi
Türküz türkü çığırırız.

İnler Veysel arı gibi
Bülbüllerin zârı gibi
Turnalar katarı gibi
Türküz türkü çığırırız.

Âşık Veysel Şatıroğlu'nun Atatürk sevgisi bu bildirimizin ana konusudur.

Mustafa Kemal Atatürk Cumhuriyetin temelini attığı Sivas'ta, Anadolu aydınlanma hareketini de başlatır. Ahmet Kutsi Tecer gibi iyi yetişmiş bir cumhuriyet aydınını Sivas'a millî eğitim müdürü olarak görevlendirir. Ozan ve yazın eri Ahmet Kutsi Tecer bu görevi sırasında, 5-7 Kasım 1931 tarihlerinde Halk Ozanları bayramını düzenler. O tarihte Sivas'ta komutan olan, daha sonra MİT Müsteşarlığı da yapmış bulunan General Fuat Doğu, bu anlamlı mahallî bayrama maddî ve manevî katkıda bulunur. Veysel'in bu bayrama katıldığını biliyoruz. Veysel'in bu bayramda henüz kendi demesi yoktur. Usta malı şiirler söyler. Kendine güveni gelir ve Veysel olayı şekillenmeye başlar. Cumhuriyetimizin 10 yıl kutlamalarında yılında ilk şiirini yazar. Yıl 1933'dür. Veysel'in bu şiirinin ilk dörtlüğünü okuyayım:

Atatürk'tür Türkiye'nin ihyası,
Kurtardı vatanı düşmanımızdan…
Cananı bu yolda eyledi feda,
Biz dahi geçelim öz canımızdan.

Görüldüğü gibi Veysel'i çekip çıkaran Cumhuriyettir. Aşık Veysel Cumhuriyetin ozanıdır. Âşık Veysel, Veysel Baba, Koca Veysel olarak da anılan büyük halk şâiri Veysel Şatıroğlu'nun Atatürk konulu bu 16 (onaltı) dörtlükten meydana gelen şiirin öğrencilere ezberletilmesi gerektiğine inanıyorum.[4]

---

[4] **Dostlar Beni Hatırlasın** Âşık Veysel**, Hayatı ve bütün şiirleri**, Anka bs., Inkılap y., İstanbul, 2001, s.168-169.
'ATATÜRK'
Atatürk'tür Türkiye'nin ihyası
Kurtardı vatanı düşmanımızdan
Canını bu yolda eyledi fedâ

Biz dahi geçelim öz canımızdan

Sinesini hedef etti düşmana
Ölmüşken vatanı getirdi cana
Çekti kılıcını çıktı meydana
Gören ibret aldı meydanımızdan

Çekildi sancaklar dayanmaz canlar
Şarktan garpa gitti Türk'teki şanlar
O kadar paşalar o zabitanlar
Ayrılmadı asla sağ yanımızdan

Dumlupınar Sandıklı'nın cephesi
Dağları yıkıyor topların sesi
Kahraman askerin hücum etmesi
Cihan sele gitti al kanımızdan

Kaçırdık düşmanı bulunmaz izi
Bir hücumda geçti öte denizi
Siyanet ettiler askerimizi
Vatan memnun kaldı zabitanmızdan

Şeh Said yüzün tuttu isyana
Milletini hor baktırdı vatana
Fakir fukarayı boyadı kana
Öyle şeyhler çoktur külhanımızdan

Çağırdım Şeyh Said sağır mı diye
Başında sarığı değirmi diye
Tarttılar şeyhleri ağır mı diye
Haberin doğrulttun urganımızdan

Şeriatı düşündüler şerciler
Birtakım millete fesad verdiler
Her biri bir yerde hep geberdiler
Onlar kurtulmadı toplarımızdan

Aklı başınd'olan düşünür bunu
Şeriatçı oldu tüketen onu
Dağda belde fukaraya soygunu
Veren onlar idi vatanımızdan

Menemen meseles(*) geldi meydana
Orda birkaçları uydu şeytana

Bilindiği gibi şiirde bir çok söz ve anlam sanatı bulunur. Âşık Veysel'in şiirinde de bu edebî sanat denilen, bazı söyleyiş ve anlam oyunları bulunur. Şairlerin hepsi "mübalâğa" denilen bir sanata başvururlar. Âşık Veysel'de mübalâğa sanatı dense yanlış olmaz.

Atatürk 10 Kasım 1938'de öldü. Türkiye'yi laik cumhuriyete kavuşturan, bu kahraman askerin, bu millî liderin, bu uluslararası ünü olan ulu kişinin ölümü üzerine, dünyanın sözü dinlenen insanları, fikirlerini ifade ettiler. Türkiye'de, hem aydın sayılan şairler, hem de halk şairi adı verilen nazım yazıcılar Atatürk'ün ölümü üzerine şiirler yazdılar. Atatürk konulu şiir antolojilerine bakmış olanlar bilirler ki, bu yönde bini aşkın nazım vardır.

Bizim iddiamız şudur:

Samimiyeti, yalın ve dürüst ifadeyi bu ölçüde nazma taşımış kaç şair var bilinmez; ama Âşık Veysel bu konuda gerçekten samimi bir naat yazmıştır. Âşık Veysel'in halk şiiri geleneğindeki ağıt-destanların birini Atatürk için yazmış olması düşündürücüdür. Bildirimin asıl konusu olan on dörtlükten meydana gelen bu şiir Âşık Veysel tarafından 78 devirli eski taş plaklarla okunmuştur.

"Ağlayalım Atatürk"e adıyla meşhur olan bu şiir Türkiye'deki büyük değişim ve dönüşümlerinin, bir halk adamının ağzından anlatması bakımından da çok önemlidir. Onun boğuk sesiyle eski teknolojinin oluşturduğu taş plağın cızırtısına Veysel'in özel düzen ve bir sesle çaldığı sazının karıştığı çığlık, şöyle başlıyor:

Ağlayalım Atatürk'e
Bütün Dünya kan ağladı.
Süleyman olmuştu mülke
Geldi ecel can ağladı.

Değerli dinleyenler, Âşık Veysel Atatürk'ü Hz. Süleyman'a benzetiyor. Hazreti Süleyman gibi idi demek istiyor: Peygamber Süleyman, hem dini lider, hem de siyasi lider idi. Halkını hem doğruların yoluna hak yoluna ulaştırdı, hem de maddi bakımdan zengin, siyasi

---

Mehdi diye kendi kendin urgana
Taktı kurtulmadı dârlarımızdan

bakımdan bağımsız kılmayı başardı.

Süleyman olmuştu mülke mısrasındaki mülk ise, hem devlet hem de memleket/vatan anlamındadır.

Türkiye'deki sanayileşme hamlelerinin, ve kültürel kimliğin, kültürel varlığın, millî değerlerin korunmasında, ayakta durmasında emperyalizm karşısında alınan tedbirlerin insanın, toplumun, milletin kendi öz gücüne güvenerek devam ettirilebileceğini ifade eden mısralara bakalım:

Fabrikalar icâdetti

Gazi Paşa Haziretli bir kişi
Ne kadar cesaret tuttu bu işi
Sarmıştı vatanı düşman ateşi
Esirgedi bizi ziyanımızdan

İddiacı Türkiye'nin insanı
Çalışmakla kazandık bzi vatanı
Aç kurt gibi parçaladık düşmanı
Şecaat görünce aslanımızdan

Kurtardık vatanı bu belâlardan
Tiren hattı küşat ettik her yerden
Terakk'etti(*) mektebimiz hep birden
Teşekkür kazandık müşranımızdan

Hükûmet de milletini kayırdı
Bir af etti(**) hapisleri koyverdi
Adaletle tebligatlar duyurdu
Çok şeref kazandık bayramımızdan

Türkiye'yi adalette yaşattı
Dağları deldirdi demir döşetti
Millete bir altın kemer kuşattı
Hâşâ nankör olman devranımızdan

Âşık Veysel bunu böyle söyledim
Benden de yadigâr bu kalsın dedim
Sözlerim yalan mı dinle efendim
Kürrei arz doldu hep şanımızdan

Atalığın ispat etti
Varlığın Türk'e terketti
Döndü çark devran ağladı.

Tiren hattı tayyareler
Türkler giydi hep karalar

****

Deli gönül değme çayda bulanmaz
Coşarsa dalgası kendinden olur
Dertsiz aşık diyar diyar dolanmaz
Gezdirir kendinden olur

Yüce dağlar ova gibi düzlenmez
Veysel muhannetten kerem gözlenmez
Tilki gölgesinde arslan gizlenmez
Yiğidin gölgesi kendinden olur

Değerli dinleyenler şiirin tamamını metinler yayınlandığında okuyabilirsiniz.[5] 10 Kasım 1938'in hemen arkasından yazılan bu

[5] **Dostlar Beni Hatırlasın** Âşık Veysel**, Hayatı ve bütün şiirleri**, Anka bs., Inkılap y., İstanbul, 2001, s.173-174.
"AĞLAYALIM ATATÜRK'E

Ağlayalım Atatürk'e
Bütün dünya kan ağladı
Süleyman olmuştu mülke
Geldi ecel can ağladı

Doğu batı cenup şimal
Aman Tanrım bu nasıl hâl
Atatürk'e erdi zevâl
Memur mebusan ağladı

İskenderun Zûlkarneyin
Çalışmadı buncalayın
Her millet Atatürk deyin
Cemiyet'Akvam(*) ağladı

ağıt şiirden iki veya üç yıl sonra yazdığı 19 Mayıs'ta Parlayan Zafer Şiirinde Atatürk'ün hem askerî dehâsını, hem de sivil önderliğini doğru algılamış bir şair olarak karşımıza çıkıyor. Âşık Veysel Baba:

19 Mayıs'ta parlayan zafer
İptida Samsun'a bastı ayağı

Atatürk'ün eserleri
Söylenecek bundan geri
Bütün dünyanın her yeri
Ah çekti vatan ağladı

Fabrikalar icâdetti
Atalığın ispat etti
Varlığın Türk'e terk etti
Döndü çark devran ağladı

Tiren hattı tayyareler
Türkler giydi hep karalar
Semerkant'la Buharalar
İşitti her yan ağladı

Bu ne kuvvet bu ne kudret
Var idi bunda bir hikmet
Bütün Türkler İnön'İsmet(*)
Gözlerinden kan ağladı

Siz sağ olun Türk gençleri
Çalışanlar kalmaz geri
Mareşal'in askerleri
Ordular teğmen ağladı

Zannetme ağlayan gülmez
Arslan yatağı boş kalmaz
Yalnız gidenler gelmez
Her gelen insan ağladı

Uzatma Veysel bu sözü
Dayanmaz herkesin özü
Koruyalım yurdumuzu
Dost değil düşman ağladı

Ne mutlu Samsun'a zafer kapısı
Her an için hatırlarız bu çağı

Samsun'a çıkınca bir asker isi
Bir aydınlık şarka doğru yürüdü
Emsâli bulunmaz bir cevher idi
Edep erkân medeniyet membağı

Haykırdı orduya: "Yürümek gerek
Zafer bizim haydi yürü" diyerek
Akdeniz'den Trakya'dan geçerek
Hudutlara çaktı şanlı bayrağı

İşte bugün Atatürk'ün günüdür.
Her yana yayılan onun ünüdür.
Her tarafta şenlik Türk düğünüdür
Nûr içr'olsun Atatürk'ün yatağı

Veysel bu sözünde var mıdır hatâ
Yurdumuzu benzetelim cennet'e
Bu vatanı ısmarladı millete
Türk korusun dedi yine bu bağı

Biz, Türklüğü, Atatürk'ü ve Türkiye'yi seven, bu yolda yüreğini tutuşturup saza ve söze dönüştürmüş Âşık Veysel Şatıroğlu'nun düşünce ve felsefesini yaşatmak ve gelecek kuşaklara aktarmak üzere kurulmuş, bir sivil toplum örgütüyüz.[6] "Bilgelerin Yolunda" adlı kitabında aklı gönüllere birleştiren mesajlarıyla dostluk ve birlik düşüncesini, fikrî ve felsefî zemine taşıyan Sadık Tural hocaya uyarak şu cümleyi söylememe izin verilsin: Biz Atatürk'ün yolunda olduğumuzdan mezhepçiliği de, tarikatçılığı da, bunlara dayalı mürşitliği ve

6 Bilgelerin Yolunda 4. bs., Yüce Erek Yay., Ank. 2006

irşatçılığı da şiddetle reddederiz. Bizler ve bizim derneğimiz, Âşık Veysel yolunu yaşatmaya çalışanlar olarak, Türklüğü, Atatürkçülüğü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını laik bir hukuk devleti olarak sonsuza kadar sürdürülmesini vazgeçilmez ilke sayarız. Türkülerin, ezgilerin, deyişlerin arkasında millî birlik düşüncemiz, devletimizin bağımsızlığı ve milletimizin bütünlüğü imanı var. Bu vazgeçilmez, reddedilmez ilkenin izleyicisiyiz. Âşık Veysel'in doğruları bizim doğrularımızdır.

Atatürk'ümüzü ve Âşık Veysel'imizi rahmet ve minnetle anıyoruz.

BULGAR BASININDA ATATÜRK VE TÜRK HALKININ ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI (1919-1938)

Mümün TAHİR

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı, büyük ıslahatçı ve devlet adamı, halklar arasında barış ve anlaşmanın büyük gayretkeşi Mustafa Kemal Atatürk hakkında Türk basınında olduğu gibi, yabancı basında da nice yazılar yazılmış ve yayımlanmıştır. Atatürk'e ilişkin birçok kitaplar basılmış, monografiler, bilimsel araştırmalar neşredilmiştir. Atatürk hakkında dünyaca anılmış nice politikacı ve devlet adamı türlü iltifatlarda bulunmuşlardır.

Türk halkının Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Kurtuluş Savaşı Bulgaristan'da da büyük yankılara neden olmuştur. Bu da herşeyden önce onun Bulgaristan' da tanınmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Atatürk, Birinci Dünya Savaşı arifesinde bir yıldan fazla Sofya'da ataşemiliter görevinde bulunmuştur. Bu bağlamda **"Kemalizm"** adındaki Türk dergisinin 1965 yılında yayımlanan 38. sayısında şöyle yazmaktadır: *"Türkiye'nin büyük kurtarıcısı, son derece değerli Atatürk Bulgaristan'da ataşemiliter görevini yerine getirirken çok sayıda dost edinmiştir. Bunun neticesi olarak yüce önderimiz Atatürk'ün talihini değiştiren Bulgaristan'dan büyükyardım aldı."*

"Türk halkından sonra Türkiye'de Kemalizmin zaferinden kayıtsız şartsız olarak ancak onun komşuları ilgilenmektedir, diyor Prof. Dr. Stoyan Radev. *Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Balkanlardaki komşularının, özellikle Bulgaristan'ın Almanya ve Fransa örneğini izleyebilmesi için gereken koşulları ancak Kemalist devrimin derinleşip zafere ulaşması sağlayabilir. Nihayet, Fransa ve Almanya aralarında "Ebedi düşmanlık" güdüyorlardı, o yüzden de Avrupa'da*

Alman-Fransız antagonizminin neden olmadığı tek bir savaş yoktur. Şu an Fransa ile Almanya ilişkileri mükemmeldir."[1]

Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan da yenilgiye uğrayan ülkeler arasındadır. Galip gelen Antant devletleri 1919 yılında imzalanan adaletten uzak Nöy Antlaşmasını uyguladılar. Buna rağmen Bulgaristan, Kemalistlere yabancı işgalcilere karşı yürüttüğü savaşta silah ve cephane yardımında bulundu. Bulgaristan ile Türkiye Birinci Dünya Savaşı sonunda hemen hemen aynı talihe sahiptirler. Her ikisi de yenilgiye uğrayan devletler arasındadır. Nöy Antlaşmasınca, Bulgaristan Batı Trakya, Güney Dobruca ve Batı Eyaletleri topraklarından mahrum ediliyordu. Bulgaristan 2, 25 milyar altın frank tazminat ödemeye mecbur edildi.

Türkiye itilaf devletlerin kendisini bölüşme niyetine karşı koydu. 1919-1923 döneminde Türkiye birkaç cephede savaştı. Bir yandan Sultana ve Halife ordusuna karşı, öte yandan itilaf devletlerin işgal güçlerine ve üçüncü bir cephede de Yunan ordusuna karşı savaşması gerekiyordu. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mudros Antlaşmasından sonra Osmanlı İmparatorluğunun önüne son derece ağır şartlar kondu. İngiliz ordusu zengin petrol kaynakları bulunan Musul'u ve Anadolu-Bağdat Demiryolu hattını, İskenderiye'ye bağlayan eyaletleri işgal etti.

Karadeniz ve Akdeniz limanlarını kontrol altına aldılar. Fransız ordusu Adana'ya ve Doğu Trakya'ya hâkim oldu. Yunanistan askerleri İngiliz, Fransız ve Amerikan fıloları koruması altında 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i ve Orta Anadolu'da daha bir sıra ili işgal etti. İngiliz askerî 16 Mayıs 1920 tarihinde İstanbul'u işgal ederek tüm devlet müesseselerini ele geçirdi ve birçok milletvekilini ve politikacıyı tutuklayarak Malta Adasına sürgün etti. Böylece İngilizler Boğazlara yaslanmış şehre tamamen hâkim oldular.

Sultan hükûmeti 10 Ağustos 1920 tarihinde Versay sisteminin sonuncu halkası hesap edilen Sevr Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma ile Türkiye'nin bağımsızlığı sona ermiş oldu. Bütün memleket yasa büründü. Bu antlaşma gereğince, Boğazlar uluslararası bir ko-

---

[1] Radev Stoyân, Balkanskite Voys ki bili Tsarigrat "Literaturen Forum" Gazetesi, 09.11.1998

misyona teslim ediliyor, Doğu Trakya keza Yunanistan'a veriliyordu. Beş yıl sonra da İzmir, Manisa, Ayvalık illeri de Yunanistan'a bağlanacaktı. Doğu Anadolu'da bağımsız Ermeni devleti oluşturulmuştu. Yeni oluşturulan Ermenistan dışında kalan Doğu ve Güney-Doğu Anadolu toprakları ise Kürt otonom iline bağlanıyordu. Antalya, Silifke, Niğde, Aksaray, Akşehir, Afyon, Balıkesir, Muğla İtalya'ya veriliyor, Mardin, Urfa, Antep, Ceyhan Suriye'ye bağlı olarak Fransız mandası altında kalıyordu. Daha bir sıra toprak Antant ülkeleri kontrolü altına geçiyordu. Böylece, galip devletler yalnız Osmanlının hâkim olduğu toprakları değil, temiz kutsal Türk topraklarını dahi aralarında bölüşmüş oluyorlardı. Sevr Antlaşmasınca Türkiye'ye Ankara ile Karadeniz arasında küçük bir bölge kalıyordu. Öyle ki, sözkonusu bölge doğal zenginliklerden, sanayiden, iletişim ve ulaşım ağından, lafın kısası bağımsız varolabilecek her çeşit araç ve gereçten mahrum, yoksun bir bölgeydi.

Bu durum karşısında, iç savaş koşulları içersinde Mustafa Kemal yeni oluşturulan orduyu seferber etti, bütün halkı düşmana karşı ayaklandırarak işgalcilere ağır darbesini indirmiş oldu. Mustafa Kemal Atatürk kumandası altında bulunan orduyla Yunan ordusunu görülmedik yenilgiye uğratarak 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir şehri üzerinde zafer bayrağını dalgalandırdı. 11 Ekim 1922 tarihinde Antant devletleri ile Ankara hükûmeti arasında antlaşma imzalandı. Bu antlaşma gereğince, İtilaf devletleri İstanbul ve Boğazlardan, Yunanlılar da İzmir ve Doğu Trakya topraklarından çekilmeliydi. 23 Temmuz 1923 tarihinde İsviçre'de Lozan Antlaşması imzalandı ve nihayet Yeni Türkiye böylece uluslararası tanınmış oldu.

Küçük Asya'da (Anadolu'da) bütün bu olup biten olaylar Bulgaristan'ı çok yakından ilgilendirmektedir. Oradaki savaş Bulgaristan'ın iki komşusu arasında yürütülen bir savaştır. Bu, dikkate alınması gereken bir durumdur. Çünkü bu veya şu koşullarda savaş Bulgaristan topraklarına da sıçrayabilirdi. Bu savaşın sonuçlarından Bulgaristan'ın belirli bir yarar sağlayabileceğini de dile getirmek yerli olacaktır fıkrindeyim. Ve öyle de oluyor. Aleksandır Stamboliyski hükûmeti, Mart 1920'de iktidara gelince, Bulgaristan'ın da Sevr Antlaşmasını iptal etmesi hususunda bir şans olarak görmektedir. Çünkü Antant devletleri bütün bu olup bitenlerden sonra di-

ğer antlaşmaları da gözden geçirmeye mecbur kalacaklardır. Antant temsilcilerinin Sofya'da yayınladıkları rapora göre, Haziran 1920'de Burgaz limanma vasıl olan üç Türk gemisi kömür yerine silah ve cephane ile limandan ayrılıyorlar. Gemilerden birinin kaptanı, hatta şehrin askerî komutanı tarafından karşılanmıştır. Yine Mart 1922'de iki yük kamyonu silah ve cephane ile, on dolayında Bulgar ve Türk askerî himayesinde Edirne üzerinden Türk topraklarına geçer. Kaptan Abdülrezak, İbrahim Çavuş, Ali Çavuş vb. subayların kumandanlığında Trakya'daki Yunan ordusuna karşı Bulgar-Türk çeteleri oluşturuluyor.

General Cafer Tayyar'ın Doğu Trakya'da uğradığı yenilgiden sonra 385 subay, 3239 er, 22 000 sivil Türk Bulgaristan topraklarına sığınıyor. Aleksandır Stamboliyski hükûmeti onlara Bulgar parasıyla 2 milyon leva yardım sağlıyor. Bulgar Çiftçiler Birliği hükûmeti tarımcı göçmenlere toprak veriyor, tarlalarını işleyebilmek için araç ve gereç sağlıyor, tohum dağıtıyor vs.

Bulgaristan'dan Türk hilaline 25 vagon un, 5 vagon fasulye, 1 vagon da yağ ve peynir gönderiliyor. Bu yardım İzmir, Bursa ve Trakya halkına yapılmıştır. Prof. Stoyan Andreev'in araştırmalarınca, Aleksandır Stamboliyski, başında Atatürk'ün bulunduğu Türk güçlerinin imkanlarını Batılı devlet adamlarından, politikacılardan çok daha önce anlamış ve değerlendirmiştir. Yaklaşık iki yıla yakın bir dönem Antant kontrol makamlarından gizlice Atatürk ordusuna yardım etmektedir. Basiretli bir devlet adamı ve politikacı olarak Aleksandır Stamboliyski Mustafa Kemal'in zaferinde bir gün Bulgaristan'ın da Nöy Antlaşmasının esiredici koşullarını iptal etme olanaklaır görmektedir.[2] O, yeni Turk devletinin simasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri izleyecek bir ülke görmektedir. 26 Ekim 1922 tarihinde Aleksandır Stamboliyski XIX. Millet Meclisi'nde büyük bir nutuk irad ediyor. Nutukta Bulgaristan'ın dış politikasına açıklık getiriyor. Nutuk 29 Ekim 1922 tarihinde **"Zemedelsko Zname"** (Çiftçi Bayrağı) gazetesinde yayımlanıyor. Orada Stamboliyski: *"Yakındoğu sorunu! Sayın milletvekilleri, biz büyiik devlet adamı Kemal Paşa'nın simasında Türkiye'nin hizmetini tanımalıyız. O'nun bir zamanlarki maceraperestliği sayesinde, onun ve dolayın-*

[2] Andreev Stoyan, Kemal Atatürki, Balkonite Dnes

dakilerin sonsuz gayretleri sayesinde, biz bu sorunun müzakere için masaya konduğunu görüyoruz. Ankara şu an haksızlığa uğramış Müslümanların Mekke'si, Hıristiyanların Kudüs'ü halinegelmiştir. Eğer hakarete uğrayan insanlık herhangi bir zaman, herhangi biri için anıt dikmek isterse, bu anıt herşeyden önce Ankara faaliyetçilerinin anıtı olmalıdır. Antlaşmaların teftişi sorunu gözden geçirmek için artık masaya konmuştur. Türkiye'nin zaferi olmasaydı, bunu hiçbir kimse aklından bile geçiremezdi. Sevr Antlaşmasının teftişi ile yanyana bütün diğer antlaşmalardaki ağır koşulları içeren maddeler de gözden geçirilecektir. Türkiye büyük güçlerin anlaşması neticesi, gelecekte de bizim komşumuz olarak kalmaktadır. Bizim Türkiye ile ilişkilerimiz ancak dostane ilişkiler olabilir. Umum çıkarlarımız aramızda, barış içinde yaşamamızı dikte etmektedir." demiştir bu önemli nutukta.

"Pryaporets" gazetesi 9 Temmuz 1923 tarihli sayısında **"Hükûmetin Programı ve Görevleri**'ne yer vermiştir. Bu, Başbakan Al. Tsankov'un nutkudur. Aleksandır Tsankov Bulgaristan ile Türkiye ilişkileri hakkında şöyle diyor: *"Bizim Türkiye ile artık paylaşacağımız bir şey yok ortada. Türkiye Asya'da geniş bir sahayayaslanmış bulunuyor. O, geçmişte olduğu gibi, gelecekte de bizim sanayisel ve tarım ürünlerimiz için bir pazardır. Biz bu komşumuzla ancak iyi ticari ilişkiler kurabiliriz. Sizler biliyorsunuz ki, ticaret, ticari ilişkiler halklar arasında dostluk için sağlam bir zemin yaratmaktadır."*

O dönem Bulgar basını Türk halkının Kurtuluş Savaşını uzun uzadıya yansıtmaktadır. **"Novo Vreme"** (Yeni Çağ) gazetesi 19 Haziran 1919 tarihinde çıkan 104. sayısında Atina'dan alınan bir habere istinaden, Yunanlıların İzmir dolaylarında Türkleri büyük bir hezimete uğrattıklarını yazıyor. Bu yazı fakat **"Yunan Uydurmaları"** başlığını taşımaktadır.

Adı geçen gazete 12 Mayıs 1920 tarihli sayısında **"Türkler ve Bulgarlar"** başlığı altında bir yazıya yer vermektedir. Bu yazıda şunları görüyoruz: *"Balkan Savaşı geçmişin sayfalarını ebedi olarak kapattı. Bulgarlar ile Türkler anlaşma ve dostluk yolunda ilerlemektedirler. İmzalanan anlaşmalar sonucu her iki ülke de aynı talihe boyun eğmek zorunda kaldık. Bizim topraklarımız Yunanistan'a verildi "*

Bir ay sonra **"Novo Vreme"** gazetesi şöyle yazıyor: *"Nice devletler güzelim Boğaziçi sahillerinde gereken dersi aldılar. Yunanistan hala yabancı topraklar işgal etme düşüncelerinden vazgeçmiş değil. Fakat o, şu an kazmakta olduğu mezara yine kendi düşecektir."*

"Nezavisimost" (Bağımsızlık) buna cevaben: *"Beklenilmeyen mucize gerçek oldu"* diye yazdı ve devamla: *"Ölmüş hesap edilen Anadolu yeniden uyandı. Bu ancak Kemal Paşa'nın sayesinde oldu. Sahneye yeni başkent Ankara çıktı. Sevr Antlaşmasının mimarları şaşkınlık içinde kaldılar. Kemal hepsinin hesabını gördü."* diyerek yazısını tamamlamış olur.

"Nezavisimost" gazetesi 6 Ocak 1921 tarihinde **"Sevr Antlaşması ve Doğudaki Yankıları"** başlığını attı. Bu yazıda İtilaf güçleri, Yunanlıların 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e çıkartma yapmalarına izin verdikleri için yerle bir edici bir tenkit ateşine tutulmaktadırlar. Yazının devamında da: *"Bu Türklerin millî duygularını şahlandırdı, hiç kimsenin düşünemediği irade ve dayanıklığa sahip olduklarını gösterdiler. Yunanlar giriştikleri askerî saldırıya çabuk elden sona erdireceklerini hesap ediyorlardı. Hatta birkaç defa Mustafa Kemal'in başını ezme süresini belirleyen beyanatlar da yayınladılar.*

İttifakçılar yandan seyrediyorlardı. Yeni asker de gönderemiyorlardı, çünkü Yunanlılar Anadolu'da başlattıkları görevini kısa bir zaman içersinde yerine getireceklerine emindiler. Uzun sürünce ve müzakerelerden sonra hazırlanan Sevr Barışı ıstırap verici duygularla imzalandı ve uygulanması bekleniyordu. Gerçekten bu ölü doğmuş bir antlaşmaydı, hiçbir şey getirmedi. Ancak konferans ve müzakerelerönü bir dönem olarak nitelendirilir. Loyd Corç, Venizelos ve Vasil Zaharov tarafından redakte edilmiş olan bu antlaşma Türkiye'nin önüne çok ağır koşullar koymuştu. Daha önceleri bir planda olduğu gibi, Türkiye Avrupa'dan tamamıyla kovulmuş değildi, fakat cezaya çarptırılmıştı. Türkiye'nin buna boyun eğeceğinden kimsenin asla kuşkusu yoktu. Çünkü Türkiye artık ölmüş hesap ediliyordu.

Fakat Kemal Paşa'nın Türkiye'si birden derin uykulardan uyandı. Savaşta kayba uğrayan Türkiye hala kendinde büyük bir güç gizliyordu."

Aynı yazının devamı şöyledir: *"Uzun zaman yalancı galibiyetler beyanatında bulunan Yunan ordusu, Antant'ın Kemalistlere*

karşı savaşında son bir araçtı Mustafa Kemal Ankara'dan dünyaya şöyle haykırıyordu: "İZMİR VE TRAKYA'DAN GAYRI, TÜM KAPİTÜLASYONLARIN YOKEDİLMESİNİ, BOĞAZLAR REJİMİNİN İPTALİNİ, ANTLAŞMADAKİ BÜTÜN EKONOMİK KOŞULLARIN TEFTİŞİNİ İSTİYORUZ!" O, (Kemal) tam bir zafer üstünlüğüne sahip bir kişi. O, Birleşik Amerika Devletleriyle müzakerelerde bulunuyor, Bolşeviklerle işbirliği yapıyor, istediklerini Antant'a dikte ediyordu... Ve hakikaten politikacı general yaptıklarından memnuniyet duymakta haklıdır. O, Almanya ve Avusturya-Macaristan devletlerinin yapamadıklarını yaptı. Yenilgiye uğratılan en zayıf ulus nihayet savaştan galip çıkanlara kendi iradesini kabul ettirecekti."

Gazetenin sayfalarında makaleden sonra şu yoruma yer verilmiştir: *"Sevr Antlaşmasının teftişe tabi tutulmaması mümkün değildi. Bugün onu hazırlamış olanlar dahi çok gaddarca ve uygulanması mümkün olmayan bir antlaşma olarak kabul ediyorlar. Lakin insan vicdani bununla da yetinmiyor. Onlar bütün barış antlaşmalarının hatalarını, bunların zafer sarhoşluğu neticesi hazırladıklarını kabul etmeye mecbur kalmışlardır."*

"Nezavisimost" gazetesinin 6 Nisan 1921 tarihli yazısı **"Ankara'nın Büyük Sevinci"** başlığını taşıyor. O yazıda şunları okuyoruz: *"Türk Ordusunun Anadolu'daki büyük zaferleriyle ilgili Londra'dan alınan bir telgrafta şöyle bir haber var: "Ankara sevinçler içinde. Küçük Asya'da Yunanlılar ile Türkler arasında yürütülen amansız savaş, İstanbul'da meydana gelmiş olan uluslararası durumun sonu demektir. Avrupa'daki diplomatik kançelaryaların eski nizamı koruyabilme hususundaki son gayretleri Yunan halkını bedbaht bir silah durumuna getirdi, ona gayet ağır bir görev verildi.*

...Ankara yeni bir hareketin temellerini attı ki, bu yalnız Türk ulusunu işgal altına almak isteyenlere karşı yönelik bir hareket değildir. Bu hareket yeni dönemin ihtiyaçlarını anlamak istemeyen, galip devletlerin gücünü sırtında hissedenlerin, korkunç talihlerini birleştirme arzusu hareketidir. Anadolu'daki Kemalist hareket Avrupa'nın talihinin artık birkaç kişinin elinde olmadığını dünyaya gösterecektir..." Yazının müellifi Statev devamla İngiliz hükûmetinin resmi temsilcisi Keynis'in Paris Barış Konferansına ilişkin izlenimlerini dile getirmektedir. Keynis, adaletli bir sonuca varılamayacağı-

nı anlayınca, konferansı terk eder. Müellif daha sonra: *"Gerçekten Paris "kararları" günün olaylarını gözönünde bulundurmamışlardır, Anadolu'da devam eden müthiş savaş da bunu göstermektedir. Mustafa Kemal Türkiye'deki ulusal hareketin ideolojik ve pratik yöneticisi olarak yalnız ulusal kahraman olarak değil, Paris protokollerindeki kararlara saldıran tarihi bir kahraman olarak önem kazanmıştır. Kemal bu kararları ihlal etti ve yiğitçe ayakları altına aldı, onları kimseye lüzumu olmayan kağıt haline getirdi. Türk millîyetçilerinin galibiyeti tüm mazlumların, esirlerin zaferi olacaktır. Yunanlıların zaferi ise asil İngiliz temsilcisinin çizdiği tablodakilerin geçici bir zaferi olacaktır. Eğer son anlarını yaşayan, kendini unutmuş galiplerin adaletsizliği, hayasızlığı ve güç kullanışı devam ederse, üstünlük alma hevesleri sona ermezse, Kemalistler savaşı belki kaybedebilirler. Fakat Mustafa Kemal örneğin, O'nun büyük kahramanlığı ve büyük idealizmi tarihte yeni bir dönem açtı ve bu savaşa behemehal bir yeni güçler de katılacaktır. Umumdan ayrılma süreci başgösterdi, yeniyeni cepheler oluştu... Moskova ile Ankara kayıtsız şartsız halkların yürüyebileceği iki farklı yön çizdiler. Kimi izleyeceklerini önümüzdeki yakın zaman gösterecektir. Biri de, diğeri de kan akmasını ve şehitler verilmesini istiyor. Şüphesiz çoğunluğun sempatisi Mustafa Kemal'den yanadır. O'nun savaş sloganları herkesçe bilinmektedir ve onlar yığınların psikolojisine daha yakın şiarlardır"* diyor Statev **"Ankara Sevinç İçinde"** yazısında.

"Politika" gazetesi ise hemen hemen her sayısında Türk-Yunan savaşına ilişkin haberlere yer vermektedir. 22 Eylül 1929 tarihli sayısında Kemal Paşa'nın bir beyannamesi yer almaktadır. Türk Haber Bürosu Kemal Paşa'nın şu beyannamesini yayınlamıştır: *"Eğer birkaç yıl savaşmamız icabederse, biz savaştan vazgeçecek değiliz, savaşımız Yunanlıları Küçiik Asya'dan kovuncaya kadar sürecektir...*

...İstanbul bizimdir, bizim olması gerekir. Boğazlar konusunda biz nispeten başkentimizi tehlikeye düşürmeyen koşullara razıyız."

Aynı sayıda **"Kemal Paşa Sultanın Tahttan Çekilmesini İstiyor"** makalede, *"Kemal Paşa Sultana bir mektup göndererek onun tahtan inmesini istiyor. Kemal Paşa diyor ki, Yunanlıları yendikten sonra Ankara ordusunun İstanbul'a yönelmesi için emir verecektir. O halde iki ordunun, hakikatte aynı ordunun iki kısmının çarpışma-*

ması için Sultanın tahttan çekilmesi gereklidir" beyanatında bulunmuştur.

Türk halkının Ulusal Kurtuluş Savaşına **"Zora"** gazetesi hayli yer ayırmaktadır. Gazete, 3 Temmuz 1920 tarihli sayısında **"Küçük Asya'da Askeri Savaş"** başlığı altında bir yazıya yer vermektedir. Yazıda şunlar dikkati çekiyor: *"Yunanlılar Alaşehir ve İzmir yörelerindeki başarılarını ilan etmeye acele ettiler, bunu da pek tabii Venizelos'a konferans önünde itibar, saygınlık kazandırmaktı niyetleri. Yunanlıların önünde duran güçlükleri yabancı muhabirlerin Kemalistlerin güç ve araçlarına ilişkin verdikleri haberlerden algılıyoruz.",* deniyor gazete sayfalarında ve şöyle devam ediyor: *"23 Haziran sayısında "Nev York Herald" Fransız - Türk Antlaşmasının süresinin sona ermesiyle ortaya çıkan durumun tahlilini yaparak gazete şunları yazıyor: "Fransa'nın Suriye komutanı general Guro'nun Mustafa Kemal ile yaptığı üç haftalık ateşkes süresi 30 Mayıs'ta sona erdi. Kemalistler görüşmeleri yenileme tecrübesinde bulunmadan Adana'yı Bağdat demiryolu hattına Kilikya limanı bağlayan Mersin'e saldırdılar. Böylece Fransız askerî güçsüz hale düştü."* Gazete devamla: *"Nev York Herald" gazetesine göre Fransız - Türk müzakerelerinin nedenleri şunlar: "Mustafa Kemal'in ordusu ilkbaharda Kilikya'daki Fransız işgal ordusuna saldırıda bulundu. Maraş, Antep ve Urfa'da Fransızlar tamamen hezimete uğradı. Kemalistler bu zaferle tüm Kilikya'yı ele geçirdi...*

...Kemal'in bu ateşkes süresinin devamına razılık göstereceği zannediliyordu, lakin hiç de öyle olmadı. Kemal'in ordusu zaferden zafere koşuyordu. Türk ordusu tüm Anadolu'yu geri aldı. İngilizlerin elinde ise ancak Boğazlar etrafında birkaç kilometrelik bir mesafe kalmıştı. O da güç bela... İngiliz subayları Kemal'in askerlerinin en yakın zamanda İstanbul'a hücum edeceklerini kabulleniyorlardı." diye yazıyor sözü geçen gazetede.

Makale devamında Kemal'in askerlerinin Sultan, itilafçılar ve Yunan güçleri karşısındaki galibiyetlerini dile getiriyordu. Gebze, İzmit, Alemdağ vs. gibi kent ve kasabalar için yürütülen cenkler hakkında ayrıntılara gidiyordu. *"Öyle, çünkü bugün artık Trabzon'dan İzmir'e kadar tüm Küçük Asya sahilleri Kemalistlerin elinde bulunuyordu..."* diyor "Zora" gazetesi.

Yine **"Zora"** gazetesi iki gün sonra, 5 Temmuz 1920 tarihinde, **"Türkiye'den Mektuplar"** başlığı altında bir başka makale yayımlıyor. Yunan ordusunun Doğu Trakya'daki mevkilerini ayrıntılarıyla dile getirerek gazete yazısını şöyle sürdürüyor: *"Burada Türkler yüksek halet-i ruhiyeye, yüksek morale sahip. Aydın Türkler gerçek bir Avrupa ülkesi olarak kalacaklarını umarak kendilerini aldatmıyorlar, lakin İstanbul ve Edirne vasıtasıyla Avrupa ile ilişkilerini her ne pahasına olursa olsun korumak istiyorlar."*

Bu makalede Trakya Hak Savunması Komutanı Cafer Tayyar'ın resmi beyannamesine de yer veriliyor. Beyanname şu ifadelerle dikkati çekiyor: *"Yunan ordusu kendini güçlü hissedeceği ve Doğu Trakya sınırlarını geçmek isteyeceği, bir günde iyi örgütlenmiş ve son damla kana kadar özgürlüğünü savunmaya kararlı olan bir halk ordusu ile göğüs göğüse gelecektir....Türkler ve Bulgarlar tek bir Yunan köyüne saldırmış değillerdir. Onlar, kardeşlerinin derin ağrı ve ıstıraplarını hissedip içlerinde yaşatmalarına rağmen ölçülü davranıyorlar ve soğukkanlılığını layıkıyla koruyabiliyorlardı. Ki bura ahalisi Batı Trakya'daki evini, barkını, topraklarını terkedip Bulgaristan'da sığınak bulmuşlardı."*

"Zora" gazetesi Türk ordusunun umum ilerleyişini dikkatle izliyor ve ayrıntılarıyla yansıtıyor. Gazetenin sayfalarında **"İstanbul Dolaylarında"** (8 Ağustos 1922), **"İstanbul Önlerinde"** (9 Ağustos 1922), **"Savaş veya Macera"** (3 Ağustos 1922), **"İstanbul Önlerinde Neler Oluyor"** (5 Ağustos 1922), **"Yunanistan Teslim Bayrağını Kaldırdı"** (10 Ağustos 1922) gibi makalelere yer verilir.

Yazıların büyük bir kısmında **"Zora"** gazetesi **"Politika"** ve **"Katimerini"** Yunan gazetelerine, **"Deyli Meyl", "Nev York Herald', "Tayms", "Tan", "Berliner Tagebalt", "Deyli Telegraf**' gibi İngiliz, Fransız ve Alman gazetelerinden yararlanmaktadır.

"Zora" gazetesi 4 ve 6 Ağustos 1922 tarihlerinde **"Yunan Macerası"** umum başlığı altında geniş bir makale basıyor. Bu yazıda Yunan iddiaları dile getiriliyor, büyük güçlerin Türkiye politikası, Yunan ordusunun yenilgisi, İngiltere ve Fransa'nın Barış Konferansı düzenlenmesi için razılığı dile getiriliyor. Bundan sonra da bir yandan Türkiye ile Antant ülkeleri ve öte yandan da Yunanistan'la savaşkes antlaşması imzalanacaktır deniyor.

"Ulusal Gücün Orta Direği" 25 Haziran 1923 tarihli **"Pryaporets"** (Bayrak) gazetesinin en önemli yazısıdır. O yazıda şunlar dikkat çekmektedir: *"Türkler büyük zafer sevinci yaşıyorlar. Lozan Barışı onlara istediklerini verdi. Türkiye bugün bağımsız bir devlettir. Utanç verici kapitülasyon rejimi ortadan kaldırıldı. Türkiye bu büyük zaferi halkının olanca varlığını kurban etmeye hazırlığı sayesinde elde etti. Bu hususta Ankara Millet Meclisi büyük ve halledici rol oynadı. Meclis, tüm Türk halkının etrafında tek vücut olduğu bir bayraktan farksızdı. Zaferin örgütleyicileri ve galipleri ancak bu Meclis saflarından çıktı. Mustafa Kemal yalnız yetenekli bir asker gibi değil, aynı zamanda fevkalade bir teşkilatçı ve birinci mevkili diplomat olarak sahnede yer aldı. O bir fikir dehasıydı, ilham kaynağıydı ve son derece yararlı bir dava peşinde koşuyordu. Mustafa Kemal, Türkiye varolmazdan önce aşağılanıp küçümsendiği ve savaşta yok edildiği hesap edilen bir anda bir Millet Meclisi oluşturmayı başardı. Mustafa Kemal, Meclisi İstanbul'dan uzak, Ankara şehrinde meydana getirdi ve ondan sonra da Türkiye'nin savunmasına girişti. Türk halkı Ankara Millet Meclisi etrafına toplandı, parçalanmış ve bölünmüş Türk illeri keza bu Meclis etrafında birleşti, yine bu Meclis vasıtasıyla kitlelerde teşkilat ve zafer iktisadi ve kültürel kalkınma ruhu aşılandı. Politik yönde geri kalmış Türkiye'nin tarihi dersi başka halklar için de değerlidir. Türk halkı hemen hemen her şeyini kaybetmiş, hatta ölüm döşeğine yatırılmış bir halkın nasıl yeniden dirilebileceğini gösterdi."*

Türk halkının savaşlarına **"Rabotniçeski Vestnik"** gazetesi de ilgi göstermektedir. Gazetenin 23 Kasım 1922 tarihli sayısının başyazısında şunları okuyoruz: *"Mudanya mütarekesinden bu yana çok kısa bir zaman geçti. Ama tarih büyük devletlere acı bir lokma hazırladı, bu lokmayı büyük devletler ister istemez Lozan'da yutmaya mecbur kaldılar. Bu acı lokma, Türkiye'de düzenlenen Cumhuriyet Devrimci Darbedir. Türk halkı tarihin tekerleğinin General Harington'un kılıcı ile döndürülmesini beklemek istemiyordu. Bundan üç yıl önce Ankara'da başlayan Devrimci Ulusal Hareket, İstanbul'a ulaşmalı ve o yuvadan, zayıf ve müstemleke halkların üzerinde kırbaç oynatan zalimleri silah gücüyle diplomatik girişimler yardım etmeyince kovmalıydı. Türkiye'deki darbe yalnız Türkiye'deki Avrupa emperyalist hâkimiyetinin değil, bütün Asya müstemleke-*

lerindeki hâkimiyetin temellerini sarstı."

Bulgar gazetelerinin büyük bir kısmı sayfalarında 29 Kasım 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesine de gereken yeri ayırmış oldular. Gazeteler hemen hemen aynı görüşü paylaşıyordu, ki bu olay tarihin vekayinamesinde yer alacaktır. Gazetelerin belirttiklerine göre, bir imparatorluğun yıkıntılarından yepyeni, bağımsız bir Türk devleti doğdu. Böylece Türk halkının sosyal-politik ve ekonomik hayatında temelli değişiklikler meydana geldiğini gazeteler hem fikir olarak dile getirmişlerdir.

Ben burada yorumlara meydan vermeden Bulgar gazetelerinin sayfalarında yer verdikleri yazıları olduğu gibi aktarıyorum. Bu, Bulgar halkı, Bulgar toplumu Türk halkının Ulusal Kurtuluş Savaşı'na büyük bir ilgi göstermekte, özgürlük ve bağımsızlık savaşında ona maddi ve manevi destek veriyor demektir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ömrünün son nefesine dek Bulgaristan'a ve Bulgar halkına en iyi duygular beslediğini kanıtlayan örnekler bir değil, beş değil. Kemal Atatürk hayata gözlerini yumduğu 10 Kasım 1938 tarihine kadar Bulgaristan ile Türkiye arasında dostluk ve iyi komşuluğun galebe çalması için tüm gayretlerini esirgemeden mücadele vermiştir.

Kemal Atatürk'ün ölümü zamanın bütün basım araçlarında geniş çapta yansıtılmıştır. Kemal Atatürk'ün ölümü münasebetiyle **"Slovo"** gazetesinin Başyazarı Meçkarov: *"Mustafa Kemal Osmanlı İmparatorluğunun vücudunu acımasızca ameliyat eden bir cerrahtır."* diye yazmıştır.

"Zora" gazetesinde ise Danail Krapçev: *"Atatürk'ün davasının varlığını sürdüreceğinde hiç kimsenin asla kuşkusu olamaz. Fakat onunla birlikte ortadan üç şey kaybolacaktır: ateşin karakter, güçlü ve tükenmez enerji, fikir ve metin irade;"* diye yazmıştır.

"Slovo" gazetesinin Müdürü ve aynı zamanda milletvekili Todor Kojuharov 1938 yılında şunları kaleme almıştır: *"Atatürk'ün şanlı ve şerefli adı Ankara karşısındaki kayalarda unutulmaz bir anı ve gelecek kuşaklar için bir ibadet dersi olarak ebedi yazılı kalacaktır. Bu yüce adam dünyamızda, bu topraklarda çağdaşımızcasına yaşadı. 0, yabancı askerlerin saldırılarını yıldırım darbesiyle geri itiyor, sanki keskin bir kılıçla yürütülen müzakerelere, imzala-*

nan mukavelelere çözüm getiriyordu. Bir hamlede halifenin çelenk ve tahtını ortadan kaldırdı. Ülkesini kurtardı, umutsuzluğa kapılmış halkının ulusal ihtiraslarını uyandırdı ve modern sivil bir toplum yarattı. İşte, gözlerimizin önünde yoğrulan Atatürk mucizesi bundan ibarettir. Böyle bir eşsiz kişinin ölümünden sonra dünya artık o kadar ilginç değil."

Bulgar devletinin taziye arzları, başsağlıkları **"Zora"** gazetesinin 10 Kasım 1938 tarihinde **"Haşmetli Çarın Atatürk'ün Ölümü Münasebetiyle Başsağlıkları"** beyannamesinde umumileştirilmiştir. Başlık altı olarak da **"Diğer Taziyeler"** ifadesini görüyoruz. Mustafa Kemal'in ölüm haberini alır almaz saray önündeki bayrak yarıya indirilmiştir. Çar Hazretleri Türk Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda'ya başsağlığı telgrafı göndermiştir. Dahası var. Haşmetli Çarın emri üzerine Yaveri General Tsanev ve Kançelarya Müdürü Popov Sofya'daki Türk Sefiri Sn. Berker'i ziyaret ederek, kendilerine Çar Hazretlerinin taziyelerini bildirmişlerdir. Bundan başka Başbakan Dr. Köseivanov, Halk Meclisi Başkanı Sn. S. Moşanov, aynı zamanda diplomatik misyon yöneticileri de başsağlıklarında bulunmuşlardır.

Gazetenin aynı sayısında daha birkaç makale yer almıştır. İngiliz gazetesi **"Voyd Prays"** anı ve kişisel izlenimler biçiminde şunları kaleme almıştır: *"Eski Türkiye'yi tanıyanlar için, onun getirdiği yenilikler asla inanılası değildir. Bunlar büyük davanın bir başlangıcı oldu, ortaçağ Türkiye'si yepyeni bir devlet halini aldı. Kemal Atatürk halkını ardıcıl bir surette, tüm gayretleriyle modern bir halka dönüştürdü. Kısa kısa buyruklarla bin yıllık müessese ve gelenekleri ortadan kaldırdı, yok etti."*

"Zora" gazetesi 13 Kasım 1938 tarihli sayısında Atatürk'ün cenaze törenine katılan Bulgar heyetine ilişkin aynntılı bilgi vermektedir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının ölüm münasebetiyle defin merasiminde Bulgaristan'ı temsil edecek olan resmi heyet tesbit edilmiştir. Heyeti oluşturanlar: Çar Hazretleri temsilcisi General Panov, Bulgar hükûmet temsilcisi - Savunma Bakanı General Teodosi Daskalov ve Bulgar Ordusu temsilcisi Başkent Garnizon Amiri General Konstantin Lukaş. Yine bu münasebetle cenaze merasimine 72 Bulgar askerî gönderilecektir.

"Zora" gazetesi aynı yılın 17 Kasım sayısında Bulgar heyetinin ve Bulgar fahri bölüğünün Türkiye'de bulunmasına ilişkin bir yazı yazmıştır 20 Kasım sayında. General Daskalov, Türkiye Dışişleri Bakanı Sn. Saraçoğlu ile görüşmesi esnasında şöyle bir beyanatta bulunmuştur: *"Ben sizlere Çar Hazretlerimizin, Bulgar hükûmetinin ve bütün Bulgar halkının Türkiye'nin kurtarıcısı ve yenilikçisi Atatürk'ün ölüm sonucu dost Türk halkının uğradığı büyük kayıp münasebetiyle taziyelerini bildirerek bir memuriyet görevimi yerine getirmiş oluyorum. Biz onun mezarı önünde büyük saygıyla derinden başeğmeye ve Türk halkına kaybını metanetle karşılaması dileklerinde bulunmaya geliyoruz. Atatürk öldü. Fakat biz Türkiye'nin O'nun çizdiği yoldan ayrılmayacağına eminiz."* demektedir. Bakan Saraçoğlu'nun cevabı şöyledir: *"Bulgaristan'ın Türk hükûmeti ve Türk halkının büyük kederi paylaşmasından büyük bir memnuniyet duymaktadır."*

"Zora" gazetesi 22 Kasım 1938 tarihli sayısında **"Sofya'da Kemal Atatürk'ü Anma Toplantısı"** başlığında bir yazıya yer vermiştir. (Toplantıda nutuklar irad edilmiştir.) "Geçen akşam Bilimler Akademisi Salonunda saat 6 buçukta Türkiye Cumhuriyeti Başkanı Kemal Atatürk anısına Bulgar-Türk Derneği girişimiyle bir anma toplantısı düzenlendi. Toplantıda Başbakan Sn. Köseivanov, bakanlardan Prof. Filov, İ. Kojuharov, İ. Nedev, Pavel Gruev, başta Sefir Sn. Berker olmak üzere Türk elçiliğinin tüm personeli, generaller, Yunanistan Sefiri Diamontopulos, yüksek düzeyde Dışişleri Bakanlığı memurlan, sabık bakan ve daha bir sıra seçkin kimseler hazır bulundular... İlk konuşmacı **Bulgar-Türk Derneği Başkanı Prof. Petko Stoyanov:** *"Kemal Atatürk Türk halkının bütün dönemlerde yetiştirmiş olduğu en büyük şahıstır!"* diyerek, bütün katılımcıları ayağa kalkmaya ve Atatürk'ün anısına saygı duruşunda bulunmaya davet etti.

Sn. Stoyanov'dan sonra **sabık Ankara Sefiri Sn. Todor Pavlov** bir konuşma yaptı. O, konuşmasmda: *"Türkiye halkı büyük evladı için yas tutmaktadır. Atatürk kimdir? 0, 1923 yılında Cumhuriyeti ilan ederek, egemenlik halka aittir, yasal ve icra kuvveti halkın elindedir, Türkiye Cumhuriyeti laik bir cumhuriyettir, din işleri tamamen devlet işlerinden ayrıdır, kadının haysiyet kırıcı durumdan kurtarılması gibi ilkeler esasına dayanan yeni bir Anayasa kabul ettirdi. O, sivil vatandaşlık cesaretine gelince Büyük Petro denen başka bir*

büyük şahısla mukayese edilebilir. Atatürk fesleri ve feraceleri şahsen yırtıp atıyordu, bu da Büyük Petro'nun boyarlarının sakallarını şahsen kesip attığı gibi. Ben onun bahçesinde, Atatürk Orman Çiftliğinde 25 Bulgar bahçıvanının çalışmalarını gayet yakından izlemesine tanık oldum. Bu bahçıvanlar özel olarak Bulgaristan'dan davet edilmişlerdi. Sık sık Bulgarların dünyada en güzel bahçıvan olduğunu tekrarlıyordu. Bakanlarına ve yüksek düzeydeki devlet memurlarına uzağa gitmeden bazı etkinliklerin Bulgaristan'da nasıl gerçekleştirildiğine dikkat etmelerini ve onlardan örnek almalarını hatırlatıyordu." diyordu.

Üçüncü söz alan kişi **sabık Genelkurmay Başkanı Yedek General Jekov** idi. O, Sofya'da ataşemiliterlik görevi esnasında Atatürk'le görüşüp konuştuğu anılarından bazı anlar dile getirdi. *"Yıl 1914, mevsim sonbahardı. Ordunun genel kurmayına binbaşı Kemal de gelmişti. Onunla ilk görüşmemdi bu görüşme. Daha sonra birkaç defa daha görüşüp konuştuk... O, Bulgar askerinin çevikliğinden ve ahlaksal gücünden gurur duyduğunu belirtiyordu. Bulgar askerî bunu en iyi biçimde Balkan Savaşı esnasında göstermişti. Görüşmelerimizde dinsel, tarihsel ve politik olmak üzere türlü konulara değiniyorduk. Onun düşüncelerinde derin bir içerik vardı. Bugün onun büyük davasının meyvelerini görünce, tek iktidar için iktidara geldiğini asla düşünemeyiz. Hayır, o ancak davasının esiriydi, davasıyla büyülenmişti. O, açık görüşlüydü, o yüzden de iktidar olması ancak emellerinin gerçekleşmesine olanaklar yarattı. Onun yeniden doğan güçlü Türkiye'ye ilişkin planları dünden değildi. Bu plan onun tüm düşüncelerindeydi, onu çoktandır heyecanlandırıyor ve endişelendiriyordu. O, Bulgaristan'da bulunduğu esnada Bulgaristan'dan çok şeyler öğrenmişti. Atatürk bunu asla gizlemiyor ve görüşüp konuştuğu nice Bulgarlar önünde paylaşmaktan da çekinmiyordu."*

Anma törenine gelen resmi katılımcılar Türkiye Cumhuriyeti Sefiri Sn. Berker'e başsağlığı dileklerinde bulundular."

Mustafa Kemal Atatürk'ün iç dünyasını, karakter ve ahlakını çizerken vatan ve ulusuna olan sonsuz sevgisini olduğu gibi, alelade insanlara olan sevgi ve saygısını da dile getirirken **"Deyli Telegraf**'ın Ankara muhabiri **"Kemal Atatürk'ün Vasiyeti"** başlığını taşıyan yazısından şu alıntıları anımsatmak isteriz. Alıntılar **"Zora"** gazetesinin 22 Kasım 1938 tarihli sayısında verilmektedir. Orada şunları okuyoruz: *"Anlıyorum ki,* diyor İngiliz gazetecisi, *Kemal Atatürk*

ölmezden önce 4 milyon İngiliz lirası tutarında olan servetinin üçe taksim edilmesini vasiyet etmiştir. Üçte biri onun savaş arkadaşı, halen dava devamcısı İsmet İnönü'nün üç evladının eğitimine, çünkü İnönü'nün hiçbir serveti olmadığını belirtmektedir. İkinci kısmı halen uçman olan, edinme kızı Sabiha Gökçen'e ve geri kalanı da Atatürk'ün hizmetinde bulunan kişilere dağıtılmıştır" demiştir.

"Zora" gazetesi 11 Kasım 1938 tarihinde, Cuma günü, Basın Müdürü Danail Krapçev'in **"Kemal Atatürk"** başlığı altındaki yazısına yer vermektedir. Müellif yazısında:

"Kemal Atatürk etrafa ışıl ışıl saçan gözlerini hayata yumdu. Politik sahneden kudretli, nttfuzlu, tükenmek bilmeyen enerjiye sahip birşahıs iniyor. Türk yenilikçisinin davası paha biçilemeyecek boyuttadır. O, Birinci Dünya Savaşı esnasında param parça edilen Türkiye'yi bir araya toplayıp bir bütün oluşturduktan sonra durgunluk içindeki Türk kitlelerini harekete geçirdi ve sivil bir hayata davet etti. Etrafındaki dava arkadaşları ile hep birlikte Kuran-ı Kerim'de yazdığı gibi teokratik değil, laik bir devlet örgütü oluşturdu.

...Kemal Atatürk damgasını yalnız Türkiye Cumhuriyeti temelleri üzerine değil, güncel Türk politikası üzerine de vuruyordu. O, Türkiye'yi ilgilendiren her olaya derhal münasebet alıyor ve coşkuyla çözüm getirmeye çalışıyordu."

Adı geçen gazete **("Zora")** iki gün sonra (11 Kasım 1938) **"Atatürk'ün Vasiyeti"** başlığı altında yeni bir yazı neşretti. *"...Vefat etmiş olan Kemal Atatürk'ün şöyle bir vasiyeti vardır, ki Türkiye bundan böyle dünyaya süngüleriyle değil, süngülerin de dayanağı olan ekonomisiyle poz verecektir.... Yeni Türkiye geçmişte olduğu gibi istilacı bir devlet değil, iktisadi bakımdan güçlü bir devlet oluşturmalıdır. Ordumuz vasıtasıyla eriştiğimiz, elde ettiğimiz zaferler, ancak gelecek zaferlerimizin zeminini hazırlamışlardır.... Yeni yeni ekonomik ve bilimsel zaferlere hazır olalım*" diyerek sözünü tamamlamıştır.